

**ÖZBEK EDİBİ SABİR ABDULLA'NIN "MEVLANA MUKİMİY"
ADLI ESERİ: GRAMER (İKİLEMELER), TRANSKRİPSİYON,
AKTARMA**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Dili Programı**

Mehmet KARAKUYU

Danışman: Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR

Ağustos 2016

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı öğrencisi Mehmet KARAKIYU tarafından Prof. DR. Ceyhan Vedat Uygur yönetiminde hazırlanan "ÖZBEK EDİBİ SABİR ABDULLA'NIN "MEVLANA MUKİMİ" ADLI ESERİ: GRAMER (İKİLEMELER), TRANSKRİPSİYON, AKTARMA" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 03/08/2016 tarihinde yapılan tez savunmasında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Kerim DEMİRCİ

Jüri (Danışman)

Prof. Dr. Ceyhan Vedat UYGUR

Jüri

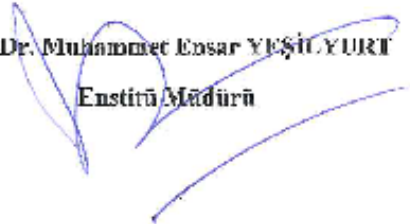
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18.../08.../2016 tarih ve ...16/11... sayılı kararlarıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Muhammet Ensar YEŞİL YURT

Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan ticari ürün olmayacağı bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alımı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Mehmet KARAKUŞU

ÖN SÖZ

Orta Asya'daki Türk devletleri, uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalmalarından dolayı asimile edilme faaliyetlerine maruz kalmışlar ve Türkiye Cumhuriyeti ile sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda gerektiği kadar iletişim kuramamışlardır. 26 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile söz konusu baskı ve asimile faaliyetlerden yavaş yavaş kurtulmaya başlayan Türk toplulukları, birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır.

Bağımsızlıklar sayesinde Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri veya toplulukları arasında olması gereken sıcak ilişkiler hemen hemen her alanda kendisini göstermeye başlamıştır.

Çok geniş bir coğrafi alanda yaşayan ve zengin kültürel ve sanatsal mirasa sahip olan Türk topluluklarının arasında kültürel birliği sağlamak, elbette sanat, edebiyat, felsefe vb. alanlarda ortaya konulan eserlerin iyi bilinmesinden geçecektir. Günümüzde bu birlikteliğin sağlanması açısından karşılıklı olarak üniversiteler açılmakta; bilim insanları çalışmalar yapmakta; derlemeler ve aktarmalar yapılmakta; konferanslar, sempozyumlar vb. girişimler görülmektedir.

Biz de bu tezimizde, Türkçenin güneydoğu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Kiril harfleri ile yazılmış bir eseri, Türkiye Türkçesine aktarmaya çalışarak iki ülke arasındaki kültür birliğini sağlamaya yönelik çalışmalara küçük bir katkıda bulunmak istedik. Çağatay Türkçesinin günümüzdeki devamı olan Özbekçe ile 19. yüzyılda çok sayıda eser veren ve ülkemizde pek tanınmayan; fakat Özbekistan'da önemli bir şair olarak görülen Muhammed Eminhoca'yı -Mukîmiy- iki ülke arasında önemli bir değer, şair olarak görüp yine Özbek edibi Sabir Abdulla'nın Mukîmiy ile ilgili eserinden yola çıkarak tanıtmayı amaçladık. Ancak birçok kaynağı taramamıza rağmen gerek Sabir Abdulla gerekse de Mukimiy hakkında çok detaylı bilgilere ulaşamadık. Aktarmaya çalıştığımız eserden yola çıkarak Mukimiy hakkında kendi ifadelerimize de yer verdik. Aktarma yaparken yazarın cümlelerine olabildiğince sadık kalmaya çalıştık. Metnin edebî havasını korumaya özen gösterdik. Ayrıca aktarma esnasında ve ikilemelerin anlamlarını vermede yaşadığımız birtakım zorluklar neticesinde doğruluğundan emin olamadığımız ifadeleri soru işareti ile belirttik.

Çalışmalarım esnasında bana maddi ve manevi destek veren, bugünlere gelmemde büyük payı olan ve yardıma ihtiyacım olduğu her anda koşulsuz bir şekilde yanımda olan aileme ve eşime teşekkür ederim.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın hocam Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Denizli, 2016

Mehmet KARAKUYU

ÖZET
ÖZBEK EDİBİ SABİR ABDULLA’NIN "MEVLANA MUKİMİY" ADLI
ESERİ: GRAMER (İKİLEMELER), TRANSKRİPSİYON VE AKTARMA

Karakuyu, Mehmet

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı ABD

Yeni Türk Dili Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur

Ağustos, 2016, 1003 Sayfa

Özbek edibi Sabir Abdulla’nın Mevlana Mukimiy’i (eserde Mukimiy, Muhammed Eminhoca adıyla da geçmektedir) konu alarak yazmış olduğu biyografik ve tarihî roman olarak da değerlendirilebilecek eserini Türkiye Türkçesine kazandırmaya çalıştık. Tezimizin amacı; Türkiye ile Özbekistan arasında oluşmasına çalışılan kültür birliğine katkıda bulunmak ve Özbekistan’da önemli bir yere sahip olan şair Mukimiy’in Türkiye’de de tanınmasına yardımcı olmaktı. Sabir Abdulla ve Mukimiy hakkında ayrıntılı bilgi veren kaynağa rastlayamadık. Mukimiy ile ilgili olarak da Sabir Abdulla’nın eserinden yola çıkarak kendi ifadelerimizi de ekledik.

Orijinal eser üzerinde yapılan çalışmamızı üç ana bölüm üzerine kurduk. İlk olarak Kiril alfabesi ile yazılmış orijinal eseri Latin alfabesine çevirdik. Daha sonra eserin orijinal şekline olabildiğince bağlı kalınarak ve yazarın cümleleri korunmaya çalışılarak eseri Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardık. Aktarma esnasında Osmanlıca, Farsça, Özbekçe, Türkçe sözlüklerden ve Özbekçe deyimler ve atasözleri sözlüğünden sıkça faydalandık. Son olarak ise eser üzerinde bir gramer çalışması yaptık. Eserde geçen bütün ikilemeleri (dizin yapmadan) tespit edip tasnif ettik.

Çalışmamızın neticesinde Hokand’da 19. yüzyılda yaşamış olan meşhur Özbek şairi Mukimiy’i, onun hayatını ve sanatını Türkiye’deki edebiyat kamuoyuna tanıtmaya çalıştık. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme çabalarına, kültürel birlik ve beraberliği sağlama çalışmalarına bir katkıda bulunmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Mukimiy, Özbekçe, Sabir Abdulla, ikilemeler, şair

ABSTRACT
UZBEK MAN OF LETTERS SABİR ABDULLA'S WORK NAMED
"MEVLANA MUKİMİY": GRAMMER (REİTERATİVES),
TRANSCRIPTION, TRANSFER

Karakuyu, Mehmet

Master Thesis

Turkish Language and Literature Department

Contemporary Turkish Language Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR

August, 2016, 1003 Pages

We tried to bring in the piece in which Uzbek man of letters SabirAbdulla wrote about Mevlana Mukimiy (also named as Mukimiy, Muhammed Eminhoca in the piece) as a subject and which can also be interpreted as a biographical and historical novel to Turkish language in Turkey. The aim of my thesis is to contribute to the cultural unity which is tried to occur between Turkey and Uzbekistan, and to help the poet Mukimiy having an important place in Uzbekistan be known in Turkey as well. We couldn't come across a source giving detailed information about SabirAbdulla and Mukimiy. We added some expressions of our own about Mukimiy based on the piece by SabirAbdulla.

We set the work which was studied on original piece onto three main sections. Firstly, we translated the original piece written in the Cyrillic alphabet into the Latin alphabet. Afterwards, we transferred the piece from Uzbek Turkish to Turkish language in Turkey by adhering to the original form of the piece as much as possible and trying to maintain the wording of the author. During the transfer, we constantly made use of Ottoman language, Persian, Uzbek, Turkish dictionaries and a dictionary of Uzbek idioms and proverbs. And finally, we made a grammar study on the piece. We identified (without making directöry) all the reiteratives in the piece and classified them.

As a result of the study, we tried to introduce the famous Uzbek poet Mukimi who lived in Netherlands in the 19th century, his life and art to the literary society in Turkey. We tried to contribute to the efforts to improve the relationships between the two countries and to the efforts of cultural unity and equalizing.

Keywords: Mukimiy, Uzbek, SabirAbdullah, reiteratives, poet

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
KİRİL VE LATİN ALBABESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GRAMER

1. İkilemeler	8
1.1. Anlam Bakımından İkilemeler	32
1.1.1. Aynen Tekrar Eden İkilemeler	32
1.1.2. Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	38
1.1.3. Yakın Anlamlı İkilemeler	39
1.1.4. Sayı Adları İle Oluşan İkilemeler	48
1.1.5. İlaveli İkilemeler	49
1.2. Ses Özelliklerine Göre İkilemeler	51
1.2.1. Ünsüz + Ünsüz İle Başlayan İkilemeler	52
1.2.2. Ünsüz + Ünlü İle Başlayan İkilemeler.....	72
1.2.3. Ünlü + Ünlü İle Başlayan İkilemeler	73
1.2.4. Ünlü + Ünsüz İle Başlayan İkilemeler.....	76
1.3. Ekli Yapıdaki İkilemeler	78
1.3.1. İsim Çekim Eki Alan İkilemeler	79
1.3.2. İsim Yapım Eki Alan İkilemeler.....	80
1.3.3. Fiil Çekim Eki Alan İkilemeler	81
1.3.4. Sıfat-fiil Ekleri İle Oluşan İkilemeler	81
1.3.5. Zarf-fiil Ekleri İle Oluşan İkileme	82

İKİNCİ BÖLÜM TRANSKRİPSİYON

2.1. Birinçi Bâb	86
2.2. İkkinçi Bâb	97
2.3. Üçünçi Bâb	103
2.4. Törtinçi Bâb	115
2.5. Beşinçi Bâb	122
2.6. Âltinçi Bâb	134
2.7. Yettinçi Bâb	168
2.8. Sâkkizinçi Bâb	206
2.9. Toqqizinçi Bâb	215
2.10. Oninçi Bâb	229
2.11. On Birinçi Bâb	257
2.12. On İkkinçi Bâb	297
2.13. On Üçünçi Bâb	327
2.14. On Törtinçi Bâb	349
2.15. On Beşinçi Bâb	371
2.16. On Âltinçi Bâb	393
2.17. On Yettinçi Bâb	407
2.18. On Sâkkizinçi Bâb	438
2.19. On Toqqizinçi Bâb	481
2.20. Yigirmänçi Bâb	504
2.21. Xâtimä	538

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AKTARMA

3.1. Birinci Bölüm	543
3.2. İkinci Bölüm	554
3.3. Üçüncü Bölüm	560
3.4. Dördüncü Bölüm	572
3.5. Beşinci Bölüm	579

3.6. Altıncı Bölüm	591
3.7. Yedinci Bölüm	625
3.8. Sekizinci Bölüm	663
3.9. Dokuzuncu Bölüm.....	672
3.10. Onuncu Bölüm	687
3.11. On Birinci Bölüm	714
3.12. On İkinci Bölüm	753
3.13. On Üçüncü Bölüm.....	782
3.14. On Dördüncü Bölüm	804
3.15. On Beşinci Bölüm	825
3.16. On Altıncı Bölüm	847
3.17. On Yedinci Bölüm.....	861
3.18. On Sekizinci Bölüm	892
3.19. On Dokuzuncu Bölüm.....	935
3.20. Yirminci Bölüm.....	958
3.21. Son.....	992
4. SONUÇ	996
5. KAYNAKLAR	1001
6. ÖZGEÇMİŞ	1003

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ¹

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
c.	Cilt
C.	Cilt
hzl.	Hazırlayan
ODÜ	Ordu Üniversitesi
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
Yay.	Yayımları

---

¹ Kısaltmalar, PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna göre yapılmıştır.

KİRİL ESASLI ÖZBEK ALFABESİ VE LATİN ALFABESİNE GÖRE KARŞILIKLARI

KİRİL ALFABESİ

LATİN ALFABESİ

А, а

Ä, ä, a

Б, б

B, b

В, в

V, v

Г, г

G, g

Д, д

D, d

Е, е

Ye, ye

Ё, ё

Yâ, yâ

Ж, ж

C, c

З, з

Z, z

И, и

I, İ; ı, i

Й, й

Y, y

К, к

K, k

Л, л

L, l

М, м

M, m

Н, н

N, n

О, о

Å, å

П, п

P, p

Р, р

R, r

С, с

S, s

Т, т

T, t

У, у

U, u

Ф, ф

F, f

Х, х

X, x

Ц, ц

Ts, ts

Ч, ч

Ç, ç

Ш, ш

Ş, ş

Ъ

kesme işareti

Ь

Yumuşatma işareti

Э, э

E, e

Ю, ю

Yu, Yü; yu, yü

Я, я

Ya, Yä; ya, yä

Ў, ў

O, Ö; o, ö

Қ, қ

Q, q

Ғ, ғ

Ğ, ğ

Х, х

H, h

GİRİŞ

Tezimizin giriş bölümünde eserin yazarı Sabir Abdulla ve başkahramanı Mukîmiy hakkında kısaca bilgi vermeyi amaçladık. Yazarımızı ve başkahramanımızı iyice tanıttıktan sonra eserin kısa bir özetini vermeyi uygun bulduk.

“Özbekistan halk şairi, drama yazarı Sabir Abdulla, 1905 yılında Hokand şehrinde dünyaya gelmiş, 1972'de vefat etmiştir.

Çocukluğunda Hokand'daki eski usuldeki okulda, sonraları Sovyet okullarında okumuş, Marksizim-Leninizm akşam eğitimi veren üniversiteyi bitirmiştir. 1925-1948 yılları arasında o, "Yengi Fergane", "Yaş Leninçi" gazetelerinde ve "Müşüm" dergisinde memur ve bölüm başkanı olarak çalışmıştır. Endican ve Taşkent'teki tiyatrolarda edebî danışman olarak görev yapmıştır.

Şairin ilk şiirleri 1925 yılından başlayarak yayımlanmıştır. "Erk İlhamleri" adlı ilk şiir kitabı 1931 yılında çıkmıştır. Sonra onun "Nevbehar", "Köklem Ne'resi" (1932), "Zavk" (1933), "Gülсен" (1939) gibi şiir kitapları yayımlanmıştır. Bu kitaplarda şair, diğer dönemdaşları gibi dönemin değişikliklerini, amaçlarını, duygularını, niyetlerini aksettirmiştir. 1937 yılında onun geçmiş ve içinde yaşadığı zaman hakkında yazdığı hikâyeleri "Ülfet" adıyla yayımlanmıştır.

Sabir Abdulla, Özbek Sovyet edebiyatı tarihinde aruzu devam ettiren ve yeni dönem ile özdeşleştiren, tarihî ve çağdaş müzikli dramalar yazan yaratıcı bir kişi olarak değerlendirilmektedir. Sabir Abdulla'nın ilk draması "Bagban Kız", 1930 yılında yaratılmıştır. Daha sonra o, "Ayhan" (1935) trajedisini ve "Kaşkar Kızı" (1940) dramasını yazmıştır. Özellikle Özbek halk destanları esasına göre yazdığı "Ferhad ve Şirin" (1931), "Tahir ve Zuhre" (1938) ve "Alpamış" gibi dramaları otuz yıldan beri Özbek tiyatro sahnelerinden inmemiştir. Bu dramalar müzikli olduğu için şarkıları halkın belleğine yerleşmiştir. Şairin savaş yıllarında "Söz ve Saz" (1943) adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu kitapta savaşın kahramanlıkları, memlekette kalan kişilerin dertleri ve özlemleri verilmiştir. Savaş konusundaki "Kurban Ümerov" (1941) ve "Devran Ate" adlı dramalarında da savaş faciaları gözler önüne serilmiştir. Sabir Abdulla'nın "Koçkar Turdiyev", "Sevemen" ve özellikle "Özbekistan Kılıçı" (1943) adlı dramaları o dönemde çok meşhur olmuştur. 1953 yılında ünlü şair Mukîmiy'e atfedilen "Mevlana Mukîmiy" adlı

dramayı yazmıştır. Daha sonra bu konuda tarihî roman kaleme almıştır. "Mevlana Mukimiy" romanı 1965 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, tarihî konulan açıklayan eserlerden biri olarak değerlendirilmiştir. "Beş Sergüzeşt" adlı uzun hikâyesi (1971) de yayımlanmıştır. Bu eserler, Sabir Abdulla'nın nesir konusundaki tecrübeleri olmuştur. Ama o, esasen şair ve drama yazarı olarak edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. O, klâsik şair Lütfi'nin Gül ü Nevruz adlı eseri esasında "Gül ve Nevruz" müzikli dramasını (1965) yaratmıştır. Bu eser de çok başarılı olmuş ve uzun yıllar cumhuriyet tiyatrolarında sahnelenmiştir.

Sabir Abdulla, aruz vezninin zaman ile birlikte yaşaması taraftarı olmuş, bazı kişilerin "aruz geçmişin kalıntısıdır" gibi mantıksız görüşlerine karşı olarak aruzun bütün vezinlerinde şiirler yazmış, Özbek Sovyet şairleri içinde divan oluşturan ilk şairlerden biri olmuştur, iki bölümden oluşan bu 'Devan', 1965'te yayımlanmıştır. Bu divana 1971 yılında "Özbekistan Cumhuriyeti Hemze Ödülü" verildi.

Son yıllarda Sabir Abdulla, "İste'dad", "Menin Cennetim" gibi dramalar da yazmıştır. "Tahir ve Zuhre" draması esasında opera ve televizyon filmi yaratıldı. Özellikle televizyon filmi, Özbek millî filmlerinin en iyilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Sabir Abdulla'nın edebiyata yaptığı hizmetleri takdir edilmiştir. Ona iki defa "Hürmet Belgisi" ve "Mehnet Kızıl Beyrak" nişanları ve madalyaları verilmiştir. Sabir Abdulla vefat ettikten sonra adı, sokaklara, tiyatrolara ve kütüphanelere verilmiştir.

Sabir Abdulla'nın eserleri tekrar tekrar basılmıştır. "Tenlengen Eserler" (1957), iki ciltlik "Devan" (1965-1969), dört ciltlik eserler "Eserler" (1978-1980) bunlar arasındadır.²

***

Hokand'da 1850 yılında dünyaya gelen Muhammed Eminhoca 19. asırda Hokand'da yaşamış en meşhur şairlerden biridir. Babası Mirzahoca on beş yıl önce Taşkent'ten Hokand'a göçüp yerleşmiştir. Annesi Bibiayşe'dir.³ Şairin annesi de şiire karşı yakından ilgilidir.

---

² Tahir Kahhar (hızl.), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara 2000, c. 15, s. 243.

³ Tahir Kahhar, *a.g.e.*, s. 232.

Mukim; bir yerde oturan, ikamet eden anlamlarında kullanılan bir sözcüktür.⁴ Türkistan'da bin yıl içerisinde onlarca şair, Mukimiy mahlasını kullanarak şiirler yazmıştır. Mevlana Mukimiy mahlasıyla şöhret kazanan asıl şair Muhammed Eminhoca'dır.⁵ Şairin hayatını konu edinerek biyografik bir roman kaleme alan Sabir Abdulla'nın eserinden öğrendiğimiz üzere ona "Mukimiy" mahlasını veren üstadı Halil Hoca'dır.

Yukarıda bahsi geçen eserde, onun fakirlikle ve zorluklarla dolu bir yaşam geçirdiğini öğrenmekteyiz. *Mukimiy Hokan'da okurken, Buhara ve Taşkent'te yaşadığı yıllarda ve ayrıca bütün Fergana vadisine yaptığı gezilerde bu zulüm ve cehaletle ağır hayatın şahidi olmuştur. Bu durum elbette onun sanatına da yansımıştır. O, okuyan insanların (ister ilim, isterse din adamı olsun) esasen ya Han'ın sarayı ya da yüksek makam sahiplerine veya patronlara, Rus sömürgecilerine hizmet ettiğini; halkı ve milleti düşünen insanların son derece az olduğunu kendi gözleriyle görmüştür. Bu düşünce onun gazellerine, mesnevilerine ve hicivlerine açıkça yansımıştır.⁶*

Sabir Abdulla'nın biyografik roman olan eserinden, şairin hiciv yönünün çok güçlü olduğu kanısına varmaktayız ki dönemin rüşvetçi yöneticilerini, ikiyüzlü ulemaları, zenginlerini şiirlerinde sık sık hicvettiğinden Sirderya boyunda Akcar'a sürgün edildiğini ve geçimini sağlamak için bilet sattığını, tercümanlık yaptığını öğrenmekteyiz. Söz konusu eserde; şairin toplumun önde gelen kesiminde gördüğü yanlışlıkları, bozuklukları hicvetmesinden dolayı şairin halk tarafından çok sevildiği de aktarılmaktadır.

Şairin özel hayatı hakkında şunları söyleyebiliriz. Mukimiy, Buhara'dan Hokand'a döndüğünde annesi ölmüştü. Babası tekrar evlenir ve üç kızı olur. Bunlardan birisi olan Senembibi ile onu evlendirirler; fakirlik buna mecbur bırakmıştır. Ancak ilk çocukları Ekberhoca doğduktan sonra, çok geçmeden, boşanırlar. 1886 yılında Mukimiy'in babası da ölür. Ailenin geçimi oğluna, üvey annesi ve kız kardeşlerine bakmak, şairlikten başka mesleği olmayan Mukimiy'e düşer. Hokand'daki ortamda geçinemeyip Taşkent'e gider... Sonunda babasından kalan evini satıp aileyi açlıktan kurtarmak için harcadığı yazılıdır. Baba mirası evini kırk altına (1890) sattığına dair belge mevcuttur. Kısacası 1903 yılında

⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, s. 1419.

⁵Tahir Kahhar (hızl.), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara 2000, c. 15, s. 232.

⁶ Tahir Kahhar, *a.g.e.* s. 233.

ölünceye kadar evsiz barksız kalan Mukimiy, bir medresenin hücrelerinde ağır bir hayat sürmüştür.

Mukimiy'den zengin bir edebî miras kalmıştır. Onun Lirik şiirleri, güzel gazelleri, murabbaları, muhammesleri, tam bir Özbek millî zevki ve gözlemiyle yazılan seyahatnameleri ve hicivleri hepsi millet menfaatine hizmet etmiş, etmekte olan ve daha da edecek bir edebî mirastır. O; şair olarak daha hayatta iken meşhur olmuş, o dönemdeki antoloji, süreli yayın ve gazetelerde şiirleri basılmıştır. Şairin ölümünden dört yıl sonra Taşkent'teki Rus misyoneri "Türkistan Vilayetinin Gazeti" muharriri Ostrovmov "Bevant Mukimiy" (1907) adlı kitabını neşrettirmiştir. Mukimiy tam bir millî aydın, iyi bir Müslüman ve gerçek bir şairdir.

Mukimiy adını taşıyan okul, sokak ve tiyatrolar vardır. Şairin kendi şehri olan Hokand'da bir müzesi ve heykeli bulunmaktadır.⁷

***

Eserin özeti:

Miyan Satibaldihan'ın mütevelliliğinde olan medresenin odasında Muhammed Eminhoca, Mevlevi Yoldaş, Miyan Satibaldihan ve üstatları ile ilim, sanat ve satranç ile dolu huzurlu günler geçirmekteydiler. Ta ki riyakârlığı, yalakalığı kendisine huy edinen, devrin ve bölgenin zenginlerini, alimlerini, kadılarını, üst düzey yöneticilerini zehirli dili ile kendisine bağlayan şair Hacı Muhyi, medrese mütevelliliğine getirilene kadar...

Hacı Muhyi'nin medrese mütevelliliğine getirilmesiyle dostlar arasındaki ilimle, sanatla örülmüş sıkı bağ yavaş yavaş gevşer ve onları medrese odasında toplanmaktan men eder. Bu durumdan en çok da hayatı fakirlik ve zorluklarla geçen Muhammed Eminhoca etkilenir ve hayatındaki zor günler başlar.

Muhammed Eminhoca, Hacı Muhyi'nin kendisinde bıraktığı "iğrenç" etkiden yola çıkarak kalemini, onu ve onun zihniyetinde olan zenginleri, alimleri, kadıları ve üst düzey yöneticileri hicvetmek için kullanacağını ifade eder. Üstadı Halil Hoca tarafından "Mukimiy" mahlası ile onurlandırılan Muhammed Eminhoca küçük yaşta annesi kaybeder ve babası Mirzahoca, Mukimiy ve kız kardeşlerine tek başına bakamayacağını düşünerek Ziyadebibi adındaki bir kadınla evlenir. Üvey annesinin gelmesiyle şair için yaşanan zorluklar daha da katlanılmaz hale gelir ve âşık olduğu dayı kızının ise başka biriyle evlendirileceğini öğrendikten sonra

---

⁷ Tahir Kahhar, *a.g.e.*, s. 233.

babasının ricası üzerine üvey annesinin kızı Ayşebibi ile evlenir. Fakat bu evlilik gerek Mukimiy'in eğitim-öğretim için Buhara'ya gitmek istemesi gerekse de Hacı Muhyi'nin araya fitne fesat sokması dolayısıyla uzun sürmez. Mukimiy, Buhara'ya gider ve eşi Ayşebibi mahkeme kararıyla ondan ayrılıp bir at tüccarı ile evlenir. Mukimiy'in bu evlilikten bir de Ekberhoca adında oğlu olur.

Tıpkı Hokand'da olduğu gibi onu Buhara'da da huzurlu günler beklememektedir. Harem listesinde bulunan güzel bir kıza şiir yazmasından dolayı Han tarafından yakalanmasına ferman verilir ve Tacibay adında bir kahramanın sıradışı yardımları ve uzun süren, meşakkatli yolculuklar sonunda memleketine geri döner. O, Buhara macerasında iken kızkardeşi Mehrinisa ve eşi Dostmuhammed, babası Mirzahoca hayatlarını kaybetmişlerdir. Ayrıca yeğeni Rozimuhammed'den de haber alamamaktadır. Buhara dönüşü aldığı bu kara haberler ona yine huzurlu günlerin olmayacağını gösterir. Halkın dertlerini, arzularını, özlemlerini yazmak isteyen şair, hem geçimini sağlayabileceği hem de halkın içinde gezip dolaşabileceği bir iş bulur. Kendisine iyi bir mevki edinen Hacı Muhyi ile sık sık çatışır ve onun yaranmaya çalıştığı kurum ve kişileri acımasızca eleştiren hicivlerini okuma yazması olmayan bir berber aracılığıyla halka duyurur. Bu hicivlerden rahatsız olan üst düzey yöneticiler ve kişiler Hacı Muhyi'nin de kıskırtmasıyla onu, Sirderya nehri kenarında konuşlanmış olan Akcar'a sürgün ederler.

Akcar'daki sürgün hayatı çok uzun sürmez. Bu kısa dönemde Mukimiy, tekne bileti satıp tercümanlık yapar ve çevresindeki insanların sevgisini kazanır. Ayrıca Hokand ile de ilişkilerini kesmez ve aldığı mektuplardaki haberler üzerine hicivlerini yazmaya devam eder.

Akcar dönüşünde bir hayli olgunlaşmış olan şair, Buhara maceralarını, hicivlerini, gazellerini, muhammeslerini bir mecmua haline getirme fikrine sarılır ve bunun için Taşkent'e gider. Eserlerini bastırdıktan sonra geri döner. Bu arada soğuk medrese odasında geçirdiği günler, sürgün hayatı, Buhara'dan kaçıışı esnasında yaşadıkları şairin vücudunda elbette iz bırakır ve son dönemlerde sık sık öksürmeye, yorgun düşmeye, halsiz olmaya başlar. Durumu daha da ciddileşir. Öleceğini hisseden şair, bir mezarıcı çağırarak mezarının nereye ve nasıl kazılması gerektiği hususunda ona vasiyet bırakır.

Bu vasiyetten sonra Hacı Muhyi'nin hakaretlerle dolu ağır şiirini yastığının altında tesadüfen bulur. Okumaya başladığında şiirdeki hakaretleri kaldıramaz ve orada hayatını kaybeder.

Şair, dostu Mevlevi Yoldaş'a bıraktığı vasiyeti üzerine şiirlerle, şarkılarla defnedilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKİLEMELER

Türkiye Türkçesi gramerciliğinde geçmişten bugüne söz konusu kavram için farklı araştırmacılarca *atıf gurubu*, *ikizleme*, *katmerleme*, *ikiz kelime*, *kelime ikilemesi*, *tekrar*, *çift kullanış*, *koşma takım*, *yakın anlamlı çift*, *ikizlenme* vb. terimlerinin kullanımını görmekteyiz.⁸

Dünya dillerinin bazılarında görülen ikilemeler, Türkçede bütün lehçelerinde varlığını korumaktadır. İkilemeler, TDK'de “1. İkileme işi. 2. Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, zıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” olarak tanımlanmıştır. Aşağıdaki ifadelerde söz konusu kavramı açıklamaya çalışan bilim adamlarının çeşitli tanımlarına yer vermeye çalıştık:

Berke Vardar ikilemeyi, “*Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma*”⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Muharrem Ergin ise ikilemeyi “*Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır.*”¹⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* isimli çalışmasında ikilemeyi “tekrar grubu” başlığı altında ele almış ve bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlamıştır.¹¹

Zeynep Korkmaz, ikilemeleri; “*Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu*”¹² olarak ifade etmektedir.

⁸ Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (Birinci Basım), İstanbul 1989, s. 87.

⁹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 119.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 2004, s.377.

¹¹ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara 2006, s. 60.

¹² Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2010, s. 123.

Türkiye’de konuyu en detaylı şekilde inceleyen Vecihe Hatiboğlu, ikilemeyi “Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.”¹³ ifadesiyle tanımlamaktadır. Farklı dillerde doğal olarak farklı terimlerle ifade edilen ikileme; İngilizcede *hendiadyoin*, Almancada *hendiadyoin*, *verdoppelung*, *zwillingsformen* Fransızcada *hendiodyoin* ve *redoublement*, Osmanlıcada *terkib-i ihtimali*, *atf-i tefsiri*, *mühmelat* terimleriyle karşılanır.¹⁴

Ülkemizde ikilemeler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. “Türkçedeki ikilemeler konusundaki ilk çalışmayı ise 1899 yılında Karl Foy yapmıştır. Karl Foy, *Studen zur osmanischen Syntax* adlı makalesinde ikilemeleri saha, manâ, hece sayısı, kelime sırası ve dilbilgisi açısından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan kelimelerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeğe çalışmıştır.”¹⁵

“Bilinmektedir ki, tarihsel süreçte Türkçenin etkileşime girdiği diğer dillerden alıntılarla -özellikle Uygurca dönemi ve sonrası çeviri yoluyla, daha önceki dönemlerde de Çince, Sanskritçe ve Moğolcadan- Türkçeye geçmiş ve ikilemeli yapılar olarak karşımıza çıkan söz varlığı azımsanamayacak orandadır.”¹⁶

Türk dilinin ilk sözlüğü olarak değerlendirilen *Divânü Lügâti’t-Türk* üzerinde de ikilemeler konusu Gülsel Sev tarafından çalışılmıştır. Sev, konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Çalışmamızda *Divanü Lugati’t-Türk’t*e bulunan 162 ikilemeye yer verilmiştir. Bunları üç ana başlık altında tasnif ettik.”¹⁷

1. Sözcük türü bakımından ikilemeler

1.1. İsimlerden kurulan ikilemeler

1.1.1. Özel isimlerden kurulan ikilemeler: *Aruğ turuğ*

1.1.2. Cins isimlerden kurulan ikilemeler: *altun kümüş vb.*

1.2. Yansımalardan kurulan ikilemeler

¹³ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara 1981, s. 9.

¹⁴ Vecihe Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵ Şahbender Çoraklı, Türkçe ve Almancada İkilemeler, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Alman Dili ABD, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.

¹⁶ Bülent Özkan, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1*, Turkey 2011, p. 1626.

¹⁷ Gülsel Sev, “Divânü Lügâti’t-Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili Dergisi*, S. 634, Ankara 2004, s. 508.

1.2.1. Aynı yansımalarından kurulan ikilemeler: *badar badar: patır kütür vb.*

1.2.2. Aynı yansımalarından kurulan ikilemeler: *çalk çulç vb.*

1.3. Ünlemlerden kurulan ikilemeler: *ala ala, awa awa vb.*

1.4. İkilemelerin sıfat olarak kullanılması

1.4.1. Aynı sözcüklü sıfatların ikileme olarak kullanılması: *tü tü çeçek (binlerce)*

1.4.2. Aynı sözcüklü sıfatların ikileme olarak kullanılması: *yağ yuk kadaş (yakın)*

1.5. İkilemelerin zarf olarak kullanılması: *tus tus urdı: (tıp tıp) vb.*

2. Yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler

2.1. Yalın haldeki isimlerden kurulan ikilemeler

2.1.1. İyelikli sözcüklerden kurulan ikilemeler: *atası anası*

2.2. Hal ekli sözcüklerden kurulan ikilemeler

2.2.1. Yükleme halli sözcüklerden kurulan ikilemeler: *ewin barkın*

2.2.2. Çıkma halli sözcüklerden kurulan ikilemeler: *yerden yerge*

2.2.3. Vasıta halli sözcüklerden kurulan ikilemeler: *birin birin*

2.3. Zarf-fiillerden kurulan ikilemeler: *tama tama (damlaya damlaya)*

2.4. Sıfat-fiillerden kurulan ikilemeler: *kağılgan soğılgan (itilen kakılan)*

2.5. Fiillerden kurulan ikilemeler

2.5.1. Çekimli fiillerden kurulan ikilemeler: *er buşdı tarudı (sıkıldı, daraldı)*

2.5.2. Yansımalarla kurulan ikilemelerin yardımcı fiillerle birlikte kullanılması

Eserde *et-*, *kıl-*, *bol-* yardımcı fiilleriyle birleşen kullanımlara rastlanmıştır:

2.5.2.1. *et-* yardımcı fiiliyle kullanılanlar: *çingil çingil etti (çingil çingil)*

2.5.2.2. *kıl-* yardımcı fiiliyle kullanılanlar: *sart surt kıldı (zart zurt)*

2.5.2.3. *bol-* yardımcı fiiliyle kullanılanlar: *kaw kuw boldı (kıvrıştı, büzüldü)*

3. Anlam bakımından ikilemeler

3. 1. Eş anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler: *keliş barış*

3.2. Yakın anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler: *bilge bükü (bilgin akıllı)*

3.3. Zıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler: *alım bërım*

3.4. Bir sözcüğü anlamlı olan ikilemeler: *koşnu konım*

3.5. İki sözcüğü anlamsız olan ikilemeler: *çek çük (tıvr zıvır)*¹⁸

Edebiyatımızın ilk mesnevisi *Kutadgu Bilig*'deki ikilemelerle ilgili olarak Zühal Kargı Ölmez'in bir çalışması bulunmaktadır. Ölmez, söz konusu çalışmasında "İkilemeler daha çok eş ya da zıt anlamlı sözcüklerin tekrarına dayanır. Bu nedenle biz de *Kutadgu Bilig*'deki ikilemeleri incelerken "eş, yakın ve zıt anlamlı" sözcükleri çıkardık. Oldukça hacimli bir yapıt olan *Kutadgu Bilig*'deki ikilemelerin sayısı fazla olduğu için tek yazıda yayımlamak yerine parça parça yayımlamayı yeğledik. İkilemeleri sıralarken alfabetik sırayı izledik, eş ve zıt anlamlı tekrarları bir arada aldık." demektedir.¹⁹

Ölmez, *Kutadgu Bilig* üzerinde yaptığı ikileme çalışmasında, ikilemeleri Eş Anlamlı (*canlıg tirig: canlı, diri vb.*), Yakın Anlamlı (*ađır- öđür: seç-, ayır-*) ve Zıt Anlamlı ikilemeler (*aç tok: aç tok*) olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirmiştir.²⁰

Harezmi Türkçesinde ikilemeler üzerine ise Funda Toprak bir çalışma yapmıştır. Toprak, "Harezmi Türkçesi metinlerinde de Türkçenin bu zengin anlatım gücünden, *ikilemelerden* yararlanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde kullanılan ikilemeler daha çok pekiştirme amaçlıdır. Arapça ve Farsça sözcüklerle yakın anlamdaki Türkçe sözcüklerin bir arada kullanıldığı ikileme türleri de oldukça sık karşımıza çıkmaktadır demektedir ve ikilemeleri şu şekilde tasnif etmektedir."²¹

1) Fonetik Açıdan Harezmi Türkçesinde İkilemeler:

a) Birinci sözcük vokalle başlayıp ikinci sözcük konsonantla başlayabilir: *arıg sılıg, agrıg sızlağ, ew bark, uluğ bedük, uruğ kadaş , uruş kiriş, ot yalın, oyun kültüğü, eş koldaş vb.*

b) Birinci sözcük konsonant ikinci sözcük vokalle başlayabilir. Bu tür örnekler az sayıda görülmektedir: *yem içim, buşuğ açığ*

¹⁸ Gülsel Sev, a.g.m., s. 499-509.

¹⁹ Zeynep Kargı Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler", *Türk Dilleri Araştırmaları*, S.7, Ankara 1997, s. 20.

²⁰ Zeynep Kargı Ölmez, a.g.m., s. 20.

²¹ Funda Toprak, "Harezmi Türkçesinde İkilemeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 5, S. 2, İzmir 2005, s. 291.

c) İki sözcük de konsonantla başlayabilir: *büken bağursak, çerig kara, sıduk yaruk, katiş kariş, koy kuzı, yer kök, kul karavaş, yak yawuk, yaman yawuz, vb.*

d) İki sözcük de vokalle başlayabilir: *ata ana, iñen üküş, oğul uşak vb.*

e) Söyleyiş açısından düz vokaller yuvarlaklara, yine aynı şekilde tonlu sesler de tonsuz seslere oranla daha kolay söylenildiği için söyleyiş kolaylığı olan sözcükler önde, diğerleri ikinci sözcük olarak arkada kullanılmaktadır: *uruş kiriş, açığ süçüg, buşuğ açığ, bay çığay vb.*

2) Harezmi Türkçesi İkilemelerinde Aliterasyon

Türkçenin zenginliklerinden olan ikilemelerde Harezmi Türkçesi döneminde de aliterasyon görülebilmektedir. Bu aliterasyon ikilemelerin iki ögesinin de aynı sesle başlaması veya bitmesi yahut sözcük içindeki seslerin birbirine benzemesi şekillerinde görülebilmektedir: *ast üst, bağ borlak, toğ toz, toğ tofrak, kap karındaş, kap kayaş*

3) Şekil Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler:

a) İkilemedeki iki sözcük de aynı eki alabilmektedir: *erkekli tişili: erkekli dişili*

b) İkilemenin iki sözcüğü de farklı ekleri alabilmekte ya da biri ek alıp diğeri yalın halde kullanılabilir: *arığsız sasığ: kirli, pis; aşlık tariğ: buğday zahire*

c) Aynı sözcüğün farklı şekillerinde de ikileme yapılabilmektedir: *boş eyesiz: başıboş, sahipsiz*

ç) İkilemelerin unsurları arasına başka sözcükler girebilmektedir: *yoksuz çığay: yok yoksul; mâlüm kâfirğa bolmasun tep yoksuz müsülmân çığaylarğa berdim.*

d) Az sayıda da olsa üçlemeler görülebilmektedir: *et + ten+ süñük+ : ten, vücut, kemik*

e) Aynı kelimelerin tekrarıyla ikilemler yapılabilmektedir: *azın azın: azar azar*

f) Harezmi Türkçesinde ikilemlerin unsurlarının yer değiştirmesi az da olsa görülebilmektedir. Bu durum Özbek Türkçesinde de vardır: *arığ sılığ: temiz pâk; sılığ arığ: temiz, pâk*

4) Harezmi Türkçesinde Fiil İkilemeleri:

- a) Aynı zamana ve aynı şekilde ait olan fiil ikilemeleri: *köyer örtenür: yanıp yakılmak*
- b) Bir tarafı zarf-fiil diğer tarafı çekimli fiil olan ikilemeler: *kayıp tut-: alıkoy-*
- c) İkilemenin iki tarafı da zarf-fiil şeklinde olan ikilemeler: *arıp açıp: bitkin yorgun*
- ç) Bazı ikilemeler yalnız kullanılmayıp yardımcı fiil ile kullanılabilir: *and yâd kıl- : yemin et-*

5) Anlam Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler:

- a) Eş veya yakın anlamlı iki sözcükten oluşan ikilemeler: *çerig kara: ordu; ay kün: ay güneş; cemâd cânsız: taş gibi, cansız*
- b) Zıt anlamlı sözcüklerle oluşan ikilemeler: *oğul kız: oğul kız*
- 6) İkilemelerde Kullanılan Dil Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler:
- a) Türkçe + Türkçe yapısında olan ikilemeler: *açığ süçüg: acı tatlı*
- b) Türkçe + Arapça yapısında olan ikilemeler: *kadğu hasrat: kaygı, endişe*
- c) Türkçe + Farsça yapısında olan ikilemeler: *yinçü gevher: inci, mücevher*
- ç) Arapça + Farsça yapısında olan ikilemeler: *pârsâ zâhid: sofı dindâr*
- d) Arapça + Arapça yapısında olan ikilemeler: *dahl ve xarac: gelir gider*
- e) Farsça + Farsça yapısında olan ikilemeler: *dîv perî: dev peri*²²

Türk edebiyatının önemli değerlerinden olan *Dede Korkut Destanları* üzerinde Kerime Üstünova, ikileme çalışması yapmış ve eserdeki ikilemeleri aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmıştır²³:

1) Bağlaçlardan Yararlanılarak Kurulan Aralıklı İkilemeler:

a) Aynı Sözcüğün Tekrarı İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

²² Funda Toprak, a.g.m., s. 278-291.

²³ Kerime Üstünova, Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 557., Ankara 1998, s. 466.

ne atın ögdi ne kendin ögdi Begil, ne siz kalın ne Begrek kalsın

b) Yakın Anlamalı Sözcüğün Tekrarı İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

ne çavuş ne kapuçı Dumrul

c) Karşıt Anlamalı Sözcüğün Tekrarıyla Kurulu Aralıklı İkilemeler

gah tirilir gah dağılır Turalı, ne ölümüz ne tirimiz Uruz

2) Sorulu İkilemeler:

a) Aynı Sözcüğün Tekrarı İle Kurulu Sorulu İkilemeler

bu ağaç ne ağaçdur Salur

b) Yakın Anlamalı Sözcüğün Tekrarı İle Kurulu Sorulu İkilemeler

ne ağlarsın ne buzlarsın Beyrek, sağ mısın esen misin

c) Karşıt Anlamalı Sözcüğün Tekrarıyla Kurulu Aralıklı İkilemeler

ölü misin diri misin, oğlan mısın kız mısın

3) Adlarla Kurulan Aralıklı İkilemeler:

a) Aynı Adın Tekrarı İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

kavat oğlı kavat Begrek, tonuz oğlı tonuz

b) Yakın Anlamalı Adın Tekrarı İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

kiminün burnın kiminün kulağın, kendü aslum kendü köküm

c) Karşıt Anlamalı Adın Tekrarı İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

gök irak yir katı, yidi gün yidi gice

ç) Sayı Adları İle Kurulu Aralıklı İkilemeler

iki vardın bir kelürsin Buğaç

4) Sıfatlarla Kurulu Aralıklı İkilemeler:

a) Aynı Sıfatlarla Kurulu Aralıklı İkilemeler:

bu ad bu yiğide Beyrek, ala tağa ala leşker

b) Aynı Sıfatlarla Kurulu Aralıklı İkilemeler

han babam kadın anam, koç yigidüm şah yigidüm

5) Zamirlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler:

a) Aynı Zamirlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler

kiminün burnın kiminün kulağın, kendü aslum kendü köküm

b) Aynı Zamirlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler

bir uçı mana bir uçı sana

6) Zarflarla Kurulu Aralıklı İkilemeler:

Tiz sevdün tiz usandun

7) Eylemlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler:

a) Aynı Eylemlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler

ya varam ya varmayam, ya gelem ya gelemeyem

b) Aynı Eylemlerle Kurulu Aralıklı İkilemeler

ne söylersin ne aydursun Turalı, ne yirsin ne ıçersin Uruz

8) Cümlelerle Kurulu Aralıklı İkilemeler:

Agzun kurusun çoban dilün çürisün çoban Salur, sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun Salur²⁴

Türkçenin bütün lehçelerinde ikilemelerin mevcut olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Günümüz Türk lehçelerinde ikilemeleri içeren ulaşabildiğimiz araştırmalar aşağıda verilmeye çalışılmıştır:

Altay Türkçesindeki ikilemeler, Figen Güner Dilek tarafından ele alınmıştır. Ona göre “Altay Türkçesindeki ikilemeler, gerek dünden bugüne ulaşan ses ve şekilleriyle, gerekse anlamlarıyla genel Türkçedeki bazı etimolojik problemlerin

²⁴ Kerime Üstünova, a.g.m., s. 466-469.

izahına imkân verebilecek çeşitlilikte ve zenginliktedir. Bu açıdan dikkatle incelenmelidir.²⁵ Dilek, çalışmasında Altay Türkçesindeki ikilemeleri şu şekilde tasnif etmiştir:

A- Anlam açısından ikilemeler

I. Her iki unsuru da anlamlı olan ikilemeler

a. Eş anlamlı kelimelerden kurulanlar: *aş-kursak: yemek, yiyecek*

b. İlişkili kelimelerden kurulanlar: *ada-uk: soy sop*

c. Zıt anlamlı kelimelerden kurulanlar: *alış-beriş: alış veriş*

II. Sadece bir unsuru anlamlı olan ikilemeler: *çala-bıla: yarım yamalak*

III. Her iki unsuru da tek başına bir anlam ifade etmeyen ancak ikileme olarak anlamlı olanlar: *balı-bulur: gelişigüzel, rastgele*

B- Şekil açısından ikilemeler

I. Her iki unsuru da kök hâlinde olanlar: *arğa-süme: hile*

II. Her iki unsuru da türemiş kelime olanlar

a. Her iki unsurun da aynı eki aldığı örnekler: *adalu-uuldulu: babalı oğullu*

b. Her iki unsurun farklı ek aldığı örnekler: *ooru-sızım: ađrı sızı*

III. Sadece ikinci unsurun yapım eki aldığı örnekler: *ağaş-taştu: ağaçlı ve taşlı*

C- Çekim açısından ikilemeler

I. Sadece son unsurun çekim eki aldığı örnekler: *ermek-söziger: lafınız, sözünüz; alıp-külükter: yiğitler, bahadırlar*

II. Her iki unsurun da çekim eki aldığı örnekler: *adı-çuuzı: adı sanı*

D- Diziliş açısından ikilemeler

I. Hece durumuna göre

a. Az heceli kelimenin önde olduğu kuruluşlar: *eş-nökör: eş dost*

b. Çok heceli kelimenin önde olduğu kuruluşlar: *ada-uk: soy sop*

c. İki unsurun da eşit heceli olduğu kuruluşlar: *art-uç: baş son*

²⁵ Figen Güner Dilek, “Altay Türkçesinde İkilemeler”, *Bilig*, S. 28, Ankara 2004, s. 95-96.

II. Seslerin durumuna göre

a. İlk ögesi ünlüyle diğer ögesi ünsüzle başlayan ikilemeler: *açıy-taçıy; çapraz; ayıl-sayıl: ev mev*

b. Her iki ögesi de ünlüyle başlayan ikilemeler: *eezin-ekpin: rüzgâr*

c. Her iki ögesi de ünsüzle başlayan ikilemeler: *kalak-kokıy: ah vah*

d. İlk ögesi ünsüzle diğer ögesi ünlüyle başlayan ikilemeler: *cañıs-ayrılbas: tek, yalnız*

III. Unsurların kökenine göre: *eñir-bozom: akşam; tegin-kalas: boş yere*²⁶

Hakas Türkçesinde ikilemeler “birleşik sözler” olarak değerlendirilir.²⁷ Kara’ya göre Hakas Türkçesinde ikilemeler, kelimenin anlamını pekiştirmek, vurgulamak ve anlatımı daha akıcı ve etkili kılmak amacıyla çok yaygın olarak kullanılmaktadır.²⁸

Hakas Türkçesinde, ikilemeleri oluşturan üyelerin bir araya getirilmesinde ahenk unsurları olan aliterasyon ve seci çok önemli bir yer tutmakta ve ünlü ve ünsüz aliterasyonlarından oluşan ikilemeler çok kullanılmaktadır.²⁹

Mehmet Kara da Hakas Türkçesiyle ilgili bir tasnif sunmuştur:

1) Eş veya Yakın Anlamli Kelimeler İle Oluşan İkilemeler: *aal-xoncıx: konu komşu; çil-salğın: yel rüzgâr*

2) Zıt Anlamli Kelimelerden Oluşan İkilemeler: *kıre-sığa: gire çıka*

3) Aynı Kelimenin Tekrarından Oluşan İkilemeler: *çaxsı-çaxsı: iyi iyi*

4) Eklemeli İkilemeler:

Mehmet Kara, Hakas Türkçesindeki ikilemeleri, tıpkı bizim tezimizde Özbekçe ikilemeler üzerinde yaptığımız gibi Osman Nedim Tuna’nın “değişmez ünsüz dizini”ne ve Mehmet Ali Ağakay’a göre sınıflandırmaya çalışmıştır. Bir başka ifadeyle V-K, V-V, K-K sınıflamasını Hakas Türkçesindeki ikilemeler üzerine uygulamıştır. Biz ise tezimizde bu sınıflandırmaya K-V’yi de ekledik.

İkileme V-K ile oluşmuş ise eş hecelilerde V ile başlayan önce gelmektedir: *ilber-salbar: darmadağınık, oox teek: öte beri vb.*

²⁶ Figen Güner Dilek, a.g.m., s. 86-95.

²⁷ Mehmet Kara, “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 4, Ankara 2009, s.38.

²⁸ Mehmet Kara, a.g.m., s.56.

²⁹ Mehmet Kara, a.g.m., s.56.

İkileme V-V ile oluşmuş ve heceleri eşit ise (bizim de tezimizde ünlü + ünlü ile başlayan ikilemeleri ele alırken kullandığımız Osman Nedim Tuna'nın dizinini temel almıştır):

“a ve o” ile başlayan kelimelerden sonra “u” ile başlayan kelimeler gelmektedir: *alas ulas: şaşkın şaşkın, olğan-uzax: delikanlılar, büyük küçük vb.*

“ı,i,u” ile başlayan kelimelerden sonra “a” ile başlayan kelimeler gelmektedir:

uñ-aañ: çocuğun ağlarken çıkardığı anlamsız ses, ileñ-alañ: sağa sola sallanma,

uyiñ-ayıñ: gürültü, uğultu vb.

K-K ile oluşan ikilemeleri de iki başlık altında incelenmiştir:

a) Her iki kelimesi de aynı ünsüz ile başlayan ikilemeler: Aynı ünsüz üyelerle başlayan ikilemelerde: *ç~ç, x~x, p~p, t~t, n~s, s~x, s~m, s~n* sesleri tekrar edilir: *çaza-çuza, xarbox-xurbax, paltañ-pultañ, saba-suba, vb.*

Bu gruptaki ünsüzlerin ilk hecesindeki ünlü değişim sistemi diğer ikilemelerdeki ünlü değişim sistemiyle büyük bir oranda aynıdır: *çadap-çudap, çığır-çağır, xarbox-xurbax, vb.*

b) Her iki kelimesi farklı ünsüzlerden oluşanlarda da O. N. Tuna'nın “değişmez ünsüz dizini”ni kullanmıştır.

İkilemelerde üyelerin ilk hecelerindeki ünlülerin başlama durumlarına göre de kelimelerin sıra önceliği hakkında ifadeler ve örnekler vermiştir. Aşağıdaki ifadeler ve örnekler Mehmet Kara'nın “Hakas Türkçesinde İkilemeler” makalesinden alınmıştır:

İlk hecesi /a/ *kalın, düz, geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, ı/ *kalın düz ve /o, u/ kalın yuvarlak* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /u/ ünlüsü kullanılır:

Ala-pula: ala bula, alacalı bulacalı; asxın-pusxun: ipsiz sapsız

İlk hecesi /e/ *ince, düz, geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ ünlüsüyle başlayan kelimeler gelir: *seek-maas: cebin sinekler, at sineği*

İlk hecesi /ı/ *kalın, düz, dar* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, ı/ *kalın düz* ve /o, u/ *kalın yuvarlak* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ *kalın düz, geniş* ünlüsü kullanılır: *çirtix-çurtux: yırtık pırtık; xıdır-xadır: saksığan sesi*

İlk hecesi /i/ *ince, düz, dar* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, u/ *kalın, geniş* ve /i, u/ *dar* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ve /u/ ünlüsü kullanılır: *iney-xunay: yaşlılar; kirem-kınteg: bela mela, belalar*

İlk hecesi /o/ *kalın, yuvarlak, geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ *kalın düz, geniş* ve /o/ *kalın, yuvarlak, geniş, /u/ kalın, yuvarlak, dar* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ünlüsü kullanılır. Sadece bir örnekte /e/ ünlüsü kullanılmıştır: *oğır-mağır: hile mile, gizli kapaklı; polçix-palçix: çamurda yürürken çıkan ses*

İlk hecesi /ö/ *ince, yuvarlak, geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, o/ *kalın, geniş* ünlüyle başlayan kelimeler gelir: *kök-pora: bozla mavi karışık; söök-saax: kemikler; söptür-saptır: yırtık pırtık*

İlk hecesi /u/ *kalın, yuvarlak, dar* ünlüyle başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ *kalın, düz, geniş* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ünlüsü kullanılır: *çurux-çarix: pılıpırtı, çarçaput; çuyunux-çaynıx: sallana sullana; pucur-pacır: kuşların çıkardığı taklidî ses; pudur-padır: eğri büğrü*

İlk hecesi /ü/ *ince, yuvarlak, dar* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ *kalın, düz, geniş* ünlüyle başlayan kelimeler gelir: *kübür-xabır: eskimiş, yıpranmış eşyalar; kügdür-xağdır: patır kütür; külbük-xalbıx: gürültü patırtı*

Kelime Başına Hece Eklenmesiyle Oluşan İkilemeler: *ax-arax: beyazımsı, beyazımtırak*

Sayı Adlarından Oluşan İkilemeler: *çiti-sigis: yedi sekiz*

Organ Adlarından Oluşan İkilemeler: *axsı-tılı: ağzı dili*

Anlamca İlişkili Kelimelerden Oluşan İkilemeler: *aal-gorod: köy şehir*³⁰

Levent Doğan, *Türkmen Türkçesinde* ikilemelerin sınıflandırılması üzerine yapmış olduğu çalışmada şunları söylemektedir: “Günümüz Türk Lehçelerinden olan Türkmen Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmakta ve çeşitlilik

³⁰ Mehmet Kara, a.g.m., s. 5-20.

göstermektedir. Türkmen Türkçesi'nde ikilemeler çeşitli çekim ve yapım eklerini alabilmekte ve cümlede her türlü görevde kullanılabilir. ”³¹

Türkmen Türkçesinde ikilemelerin sınıflandırılması:

A) Anlam Bakımından İkilemeler:

A.1.) Aynı veya Eş Anlamlı Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Añsat-añsat: kolay kolay; aram-aram: zaman zaman

A.2.) Yakın Anlamlı Kelimelerle Kurulan İkilemeler:

Agdar-düñder: altüst; daş-töverek: etraf

A.3.) Zıt Anlamlı kelimelerle Kurulan İkilemeler:

Gice-gündüz: gece gündüz; yagşy-yaman: iyi kötü

B) Sözcük Yapısı Bakımından İkilemeler:

B.1.) Türkçe İsimlerle Kurulan İkilemeler: *el-ayak, iç-daş: iç dış*

B.2.) Türkçe + Yabancı Kelimelerle Kurulan İkilemler:

Düzgün-nizam: disiplin; goşgy-gazal: koşma gazel

B.3.) Yabancı İsimlerle Kurulan İkilemeler: *gazet-jurnal: gazete dergi*

B.4.) Sayılarla Kurulan İkilemeler: *kırk-elli*

B.5.) Renk İsimleriyle kurulan İkilemeler: *gara-ört: kara, siyah*

B.6.) Hayvan İsimleriyle Kurulan İkilemeler: *it-guş: it kuş*

B.7.) Organ İsimleriyle Kurulan İkilemeler: *göz-gulak*

C.1. Şekil ve Kuruluşları Bakımından İkilemeler

³¹ Levent Doğan, “Türkmen Türkçesinde İkilemeler”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 6, Ordu 2012, s. 102.

C.1.1.) İsim Kök ve Gövdelerinden Kurulan İkilemeler: Bu grupta isim hal ekleri ile oluşan ikilemeler söz konusudur: *yer-zemin: bodrum; biri-biriniñ: birbirinin; eyläk-beyläk: sağa sola; gün-günden: günden güne; birin birin: birer birer; ileri-gayra: ileri geri.*

C.1.2.) İyelik Eki Alarak Oluşan İkilemeler: *barı-yoğı: varı yoğu*

C.1.3.) Yansıma İsimlerle Kurulan İkilemler: *hapır-hupur: saçmasapan*

C.1.4.) Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler: *yersiz-yere: boş yere*

C.2.) Fiil kök ve Gövdelerinden Kurulan İkilemeler

C.2.1.) Yardımcı Fiil İle Kurulan İkilemeler: *äm-säm bol-: şaşır-*

C.2.2.) Çekimli Fiil İle Kurulan İkilemeler: *bolsa-bolar: olursa olur*

C.2.3.) Zarf-fiil İle Kurulan İkilemeler: *basa-basa: tıka basa*

C.2.4.) Sıfat-Fiil İle Kurulan İkilemeler: *aç-açan: apaçık*

C.2.5.) İsim-fiil İle Kurulan İkilemeler: *görme-görüş: ziyaret*

D.) Görevlerine Göre İkilemeler: Bu başlık altında ikilemelerin cümle içerisinde özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve yüklem olabildiğine dair ifadeler ve örnek cümleler verilmiştir.

E.) Kelime Türüne Göre İkilemeler: Bu başlık altında ikilemelerin sıfat, zarf, zamir ve ünlem olabileceklerine dair ifadeler ve örnekler verilmiştir.³²

Kazak Türkçesinde ikilemelerin sınıflandırılması hususunda Emine Atmaca ve Ö. Faruk Kral çalışmıştır.

“Kazak Türkçesi gramer kitaplarında ikileme terimi için *qos söz* veya *qosarlama* terimleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde, *qos söz*’lerin arasına yazımda bir çizgi işareti (-) konur. Kazak Türkçesi edebî dilinde, *qos söz*lerin bazıları Rusça kökenli kelimelerin karşılığı olan terimler için kullanılır.”³³

³² Levent Doğan, a.g.m., s. 93-100.

³³ Emine Atmaca, Ö. Faruk Kral, “Kazak Türkçesinde İkilemelerin Sınıflandırılması”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, Türkiye 2015, s. 194-213.

“İsimlerden, fiillerden ve yansıma kelimelerden oluşmuş ikilemeler, Kazak Türkçesinin hem yazı hem de konuşma dilinde azımsanmayacak ölçüdedir ve bunlar, Kazak Türkçesi söz varlığının vazgeçilmez öğeleri hâline gelmiştir.”³⁴

Kazak Türkçesindeki ikilemeler, söz konusu araştırmacılar tarafından iki ana başlık altında, Tekrara Dayalı İkilemeler ve Çift İkilemeler olarak ele alınmıştır.

Tekrara dayalı ikilemeleri alt başlıklar içerisinde; kelimenin eksiz tekrarıyla yapılan (*arba-arba: araba araba, bas-bas: baş baş vb.*), ek almış bazı kelimelerin tekrarıyla yapılan (*köre-köre: göre göre, belgili-belgili: belli belli vb.*), ikilemeyi oluşturan kelimelerden birinin sesinin değişmesiyle yapılan (*tuz-muz, eşki-meşki, tarsıl-tursul: gürültü patırtı vb.*), kelimelere hece eklenerek yapılan (*dap-dayın: her zaman vb.*) ikilemeler olarak ele alınmıştır.

Çift ikilemeleri ise alt başlıklar içerisinde; iki kelimesi içerisinde anlamsal bağ bulunan (*bay-kedey: zengin fakir, aşığı-şasıq: açık saçık, äke-şeşe: anne baba vb.*) bir ya da iki kelimesi aynı ve zaman zaman anlamsız ses benzerliklerinden oluşan (*azın-avlaq: azıcık, birazcık, opır-topır: hınca hınç, kalabalık, ağıl-teğil: bol, çok vb.*) ikilemeler olarak ele alınmıştır.³⁵

Karakalpak Türkçesi, genel Türkçenin bir özelliği olan tekrarların çokluğu özelliğini belirgin bir şekilde gösteren lehçelerden biridir. İsim, sıfat, zarf, zamir, ünlem, fiil gibi hemen her kelime türünden kurulabilen tekrarlar, anlamı (ifadeyi) güçlendirmede, vurgulamada, çokluk, süreklilik, genelleştirme ifade edilmek istendiğinde başvurulan yöntemlerden biridir. İkilemelerin kuruluşu, mantığı, genel olarak Türkiye Türkçesiyle aynıdır.³⁶

Ceyhun Vedat Uygur’un Karakalpak Türkçesi ikilemeleri üzerinde yapmış olduğu çalışmada ikilemeler aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

1) Eş Anlamlı Tekrarlar:

³⁴ Emine Atmaca, Ö. Faruk Kral, a.g.m., s. 209.

³⁵ Emine Atmaca, Ö. Faruk Kral, a.g.m., s. 197-209

³⁶ Ceyhun Vedat Uygur, “Karakalpak Türkçesinde Tekrarlar”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresinde Sunulmuş Bildiri*, İzmir 2010, s. 14.

a) Tekrardaki her iki kelimenin ayrı ayrı canlılığını devam ettirdiği müşahede edilebilir: *ata-ana*, *aşırw-arıq* (< aç u arık), *âdep-ikram*, *baqsı-jıraw*, *jarım-jartı* vb.

b) Eş anlamlı tekrarlarda ya ilk ya da ikinci kelimedede eskime görülebilir: *aldap-**arbap***, *göne-**köksi***, *bäle-**mäter***, *jön-**josaq***; *jora-joldas*, *ersili-qarsılı* vb.

c) Bunların içinde, doğal olarak yansımalarından yapılanlar da mevcuttur. Bu yapıdaki tekrar unsurları, tabiatıyla tek başına anlam taşımayabilirler ve tek başına kullanılmayabilirler: *ayğuş-uyğış*, *bij-şij-*, *ğabır-ğubır*, *pıt-şıt*, *taqır-tuqır* vb.

2) Aynen Tekrarlar: *ayğız-ayğız: kir, pis, yıkanmamış, awılma-awıl: oba oba, köy köy*

3) Zıt Anlamlı Tekrarlar: *azanı-keş: sabah akşam, sabahtan akşama kadar*

4) İlaveli Tekrarlar: *ap-alıs: çok uzak, jim-jirt: çok sessiz, sakın; qağaz-pağaz: kâğıt vb. yazı yazılan şeyler; batpaq-satpaq: çamur, pislik, kir, kir pasak; ayraq-tayraq: tertipsiz, düzensiz, gelişigüzel, karışık; aldım-qaldım (< al “hile”+da-m): bir öyle bir böyle; değişken*

İkilemeler anlamsal olarak değerlendirildikten sonra ikilemelerin yeri konusuna da değinmiştir:

1)Her iki kelime de ünlü ile başlıyorsa:

a) Az heceli kelime, genellikle çok heceli kelimededen önce gelir: *aş-âptada*, *aş-öleñ*, *âste-aqırın*, *oy-öris*.

Ama bu kural zaman zaman bozulur, aynı tekrarın az hecelisinin önce geldiği durumların dışında tersi durumlara da rastlanır: *âdet-urp*, *awıl-el* vb. Burada sıralamayı etkileyen amil, kelime başındaki ünlülerdir.

b) Geniş ünlüyle başlayan kelimeler, dar ünlüyle başlayanlardan önce gelir: *ayğuş-uyğış/ ayquş-uyqış*, *âdep-ikram*, *arızw-ärman*, *âdet-urp* vb.

Ancak bu kuralın istisnaları da mevcuttur. *es-añ: akıl, şuur; ürp-âdet* gibi. İkinci örnekte, ilk kelimenin tek hece, diğerinin iki hece oluşu, sıralamayı belirleyici olmuştur.

c) Tekrarın her iki unsuru da aynı ünlü ile başlıyorsa, ünlüden sonra gelen ünsüz, sıralamayı belli eder (?): *azıq-awqat, aldap-arbap, ata-ana, atız-arıq, awıl-aymaq, aşım-ayrıq, aşır-arıq*

2) Her iki kelime de ünsüzle başlıyorsa duruma bakılır:

a) Hece sayısı az olan, hece sayısı çok olandan önce gelir: *bağ-bağşa; bağ-däwlet; boz boran bol-; jay-paraxat; jol-jönekey vb.*

b) Yumuşak ünsüzle başlayan, sert ünsüzle başlayandan önce gelir: *baqsı-jıraw, bala-şağa, bireñ-sarañ, bölek-salaq, gäp-söz.* Ancak bu kuralın dışına çıkan örneklere de rastlanır: *qañğır-güñgir (aynı zamanda → ğañğır-güñgir) vb.* Bu tür örneklerde de ünsüzden sonraki ilk ünlünün durumu, sıralamayı etkileyen sebep olarak değerlendirilebilir.

c) Her ikisi de aynı ünsüzle başlıyorsa başlayış ünsüzünden sonra gelen ünlü, sıralamayı tayin eder: *jaqın-juwıq, qatar-qurbı, sana-sezim, tapır-tupır, tasır-tusır vb.*

3) Hece sayıları aynı olanlardan ünlü ile başlayanlar önce gelir: *azar-bezer, ayda-jılđa, aqıl-sana, anda-sanda, arzan-qımbat vb.*

Tekrarlar, aldıkları eklere göre de sınıflandırılmıştır:

1) Çekim Eki Alan Tekrarlar:

1.1. İsim Çekim Eki Alan Tekrarlar: İyelik eki ve hal ekleri bu gruba dâhil edilmiştir: *qarağım-şırağım, ayda-jılđa, aştan-aş*

2) Fiil Çekim Eki Alan Tekrarlar: Emir kipi ve bilinen geçmiş zaman eki alan tekrarlar bu gruba dâhil edilmiştir: *atlan-şap: çabucak, telaşla; aldım-berdim: alışveriş*

3) Zar-fiil Eki İle Kurulan Tekrarlar: *azıp-toz-, aspay-saspay, ayta-ayta,*

4) Sıfat-fiil Eki İle Kurulan Tekrarlar: *bolar-bolmas*

5) Bağlaç olan “ve” (atıf vav’ı) ile Kurulan İkilemeler: *bağı-bostan ~ bağıw-bostan*

6) +lı(i)...+lı(i) Yapım Ekiyle Kurulan İkilemeler: *dayılı-jiyenli, ärli-berli*³⁷

³⁷ Ceyhun Vedat Uygur, a.g.m., s. 1-14.

“Türk dilinin takip edilebilen ilk metinlerinden başlayarak gerek stilistik gerekse anlam bilgisi açısından ikilemelerin oldukça etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. *Yeni Uygur Türkçesinde* de ikilemeler oldukça etkin bir biçimde kullanılmakta, eski zenginlik ve renkliliğini korumaktadır. Bu sahada kullanılan ikilemelerin, Türk dil sistemi bakımından oldukça kurallı olduğu da ortaya çıkmaktadır.”³⁸

Özbek Türkçesinde de ikilemeler cümle içerisinde isim, sıfat, zarf, yüklem gibi görevlerde kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde ikilemeler arasında herhangi bir noktalama işareti girmezken Özbek Türkçesinde ikilemeler arasında kısa çizgi (-) konulduğu görülmektedir.

İkilemeler, günlük dilde kullanıldığı gibi edebî metinlerde de kullanılmış hatta divan edebiyatı nazım biçimlerinde dahi kendisine yer bulmuştur. “Şairlerimiz, sınırları kalın çizgilerle çizilmiş olan klasik edebiyat geleneğimizde hem gelenek içerisinde kalmak hem de farklılığı yakalamak gayretindedirler. Bir taraftan semantik özgünlük diğer taraftan söyleyiş mükemmeliyeti arayan şairler, bu amaçla kafiye ve redifin imkânlarından bol bol faydalanırlar. Şiire yeni bir ses katmak amacıyla farklı kafiye oyunlarına başvururlar. Burada örneklendirilen ikileme redif ve ikileme kafiye de bunlardan birisidir.”³⁹

İkilemeler, sadece edebî dilde değil ağızlarda da varlığını göstermektedir.

“Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeler Türkçenin anlatım gücünü, eskiliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Bugün yazı dilimizde kullanılmayan pek çok söz varlığı unsurunun ve özellikle de ikilemelerin zengin örnekleriyle ağızlarda yaşadığı bir gerçektir. İkilemeler anlatıma kolaylık sağlaması, ifadeye ahenk ve müzikalite katması yönüyle Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında bugün de bütün canlılığıyla varlığını sürdürmektedir.”⁴⁰

---

³⁸ Sevgi Öztürk, “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/4, Ankara 2008, s. 1046.

³⁹ Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, “Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2, Ankara 2009, s. 115.

⁴⁰ Ercan Alkaya, “Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/3, Ankara 2008, s. 54.

“Türkçenin her döneminde var olan ve dilimizin zengin ağız sisteminin söz varlığı içerisinde de kendine yer bulan ikilemeler, sözcük bilimi ve anlam bilimi açısından Türkçenin zengin bir anlatım özelliğidir.”⁴¹

İkilemeler ile ilgili olarak Türkiye Türkçesinde yapılan sınıflandırma çalışmalarını da aşağıda özetlemeye çalıştık:

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi kitabında ikilemeleri dört ana başlık altında ele almıştır: Aynen Tekrarlar (*yavaş yavaş, göz göz vb.*), Eş Mânâlı Tekrarlar (*açık saçık, toz toprak vb.*), Zıt Mânâlı Tekrarlar (*iyi kötü, büyük küçük vb.*), İlaveli Tekrarlar (*deniz meniz, ap açık, kas kastı vb.*)⁴²

Türkiye’de ikilemeleri derinlemesine ilk ele alanlardan biri Vecihe Hatipoğlu’dur. Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkilemeler* eserinde ikilemeleri çeşitli başlıklar altında değerlendirmiştir. Bu başlıklara kısaca göz atmak gerekirse;

Öncelikle İkilemelerin Genel Özellikleri başlığı altında: ikilemeleri ön seste (*bağ bahçe, kış kıyamet vb.*) ve son seste benzerlik (*ayrı gayrı, yaza boza vb.*) açısından değerlendirmiştir. İkilemelerde sözcükler arasında ünlü kuralını belirlerken ilk sözcüğün ilk hecesinde “a” sesi varsa ikinci sözcüğün ilk hecesinde “u”sesinin geldiğini (*çarpık çurpuk, şartlı şurtlu vb.*) belirtmiştir. Hatipoğlu ikilemeler arasında sıra kalıplaşmasının olduğunu ve bunun bozulamayacağını, bozulduğu takdirde anlamın kaybolacağını belirtir ve kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri şu şekilde ifade eder:

- a) Az heceli olan sözcük önce gelir: *don gömlek, kör topal vb.*
- b) Ünlü ile başlayan sözcük önce gelir: *açık saçık, it köpek vb.*
- c) İkilemede Türkçe sözcükler önce gelir: *güçlü kuvvetli, kul kurban vb.*
- ç) İkilemede “b” veya “p” ile başlayan sözcükler sonra gelir: *eğri büğrü, süs püs vb.*

⁴¹ Serdar Yavuz, Burak Telli, “İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, Uşak 2013, s. 384.

⁴² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 2004, s. 377-379

Hatipoğlu ikilemeleri sözcüklerin yapısı bakımından da değerlendirmiştir. Burada söz konusu olan yapı ek, kök durumu değil; sözcüğün Türkçe ya da yabancı olması durumudur:

- a) Türkçe sözcüklerle ikileme: şırıl şırıl, mırıl mırıl vb.
- b) Türkçe ve yabancı sözcüklerle ikileme: güçlü kuvvetli, kılık kıyafet vb.
- c) Yabancı sözcüklerle ikileme: hal hatır, hısım akraba vb.

Hatipoğlu; sayılarla (üç beş, sekiz on vb.), tamlamalarla (büyükler büyüğü, arslanlar arslanı, seneler senesi, neyin nesi vb.) ve m'li sözcüklerle (şaka maka, para mara vb.) ikilemeler kurulabileceğini söyler.

Hatipoğlu, ikilemeleri ikilemenin unsurları arasına başka bir kelime girip girmemesi açısından, kendi ifadesiyle *aralıklı ikilemeler*'i de tasnifine dâhil etmiştir. Bu tarz ikilemelerin bazılarının kalıplaşmış bazılarının da kalıplaşmamış olduğunu belirtir. Bu ikilemelerin üç ya da daha fazla sözcükten oluşabileceğini söyler:

- a) Bağlaçlı ikileme: yıllarca ve yıllarca, yalnız ve yalnız vb.
- b) Sorulu ikileme: yapar mı yapar, iş mi iş vb.
- c) İkileme etkisiyle üçleme: zıp zıp zıpla-, parıl parıl parılda-

ç) Ayrı ikileme: Bu ikilemede ikilemeyi oluşturan sözcükler arasına başka sözcükler girmiştir. Hatipoğlu bu tarz ikilemelerin en güzel örneklerinin şairlerde olduğunu söyler ve Namık Kemal, Fuzili'den örnek beyitler verir:

Aç vatan göğsünü ilâhına aç

Şühedâni çıkar da ortaya saç

Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı

Felekler yandı âhımdan muradım şem'i yanmaz mı

- d) Sayı adlarında aralıklı ikileme: üç aşağı beş yukarı, bir deri bir kemik vb.

e) İkileme ve yineleme: Özellikle şiirlerde yapılan yinelemeler da ikileme sayılabilmektedir.

Gül değil arkasında kanlı kefen

Sen misin, sen misin garip vatan

f) İkileme ve bağlaçlı tamlama: Hatipoğlu, ikilemeler ile bağlaçlı yapıdaki tamlamaların anlamsal olarak asla aynı ifadeyi veremeyeceğini belirtir. *Aç susuz kal-* ifadesinde *aç* ve *susuz* olarak ifade edildiğinde anlamda daralma olacağını söyler.

Hatipoğlu, ikilemeyi oluşturan sözcükleri türleri açısından da ele almıştır:

1) Adlarla kurulan ikilemeler: Bu başlık altında özel adlarla kurulan (*Ali Veli, Hanya'yı Konya'yı vb.*), cins adlarla kurulan (*kapı kapı, öbek öbek vb.*) ikilemeleri ele almıştır.

2) Adıllarla kurulan ikilemeler: *sen sen, şunu bunu, kendi kendime vb.*

3) Sıfatlarla kurulan ikilemeler: Bu başlık altında aynı sıfatlarla kurulan (*güzel güzel kızlar, mavi mavi gözler vb.*) ve ayrı sıfatlarla kurulan (*doğru dürüst lakırdı, yarım yamalak iş vb.*) ikilemeler olarak ele almıştır.

4) Belirteç ve belirteç görevindeki sözcüklerden ikilemeler: Bu başlık altında aslı belirteç olan sözcüklerden oluşan (*peki peki, şimdi şimdi vb.*), aslı ad olan sözcüklerden oluşan (*sabah sabah, gece gündüz, akşam akşam vb.*), aslı sıfat olan sözcüklerden oluşan (*yavaş yavaş, hızlı hızlı vb.*) ve aslı ulaç olan sözcüklerden oluşan (*dura dura, sallana sallana vb.*) ikilemeler olmak üzere 4 alt başlık oluşturmuştur.

5) Ünlemlerden İkilemeler: *eyvah eyvah, hay hay vb.*

6) Bağlaçlardan ikilemeler: *fakat fakat, ancak ancak vb.*

7) Eylemlerden ikilemeler: *bırak bırak, buyur buyur, yeter yeter vb.*

Hatipoğlu, ikilemeleri yapıları ve kuruluşları bakımından ikilemeler ana başlığı altında da ele almıştır. Bu başlığı ad kök veya gövdelerinden oluşan

ikilemeler ve eylem kök veya gövdelerinden oluşan ikilemeler olmak üzere ikiye ayırmıştır:

1) Ad Kök veya Gövdelerinden Oluşan İkilemeler: Hatipoğlu bu kısımdaki ikilemeleri hem aynı hem de ayrı sözcükler üzerinden örneklendirmiştir:

a) Yalın durumdaki adlarla kurulan ikilemeler: *büklüm büklüm, tarla tapan vb.*

b) Yansıma adlarla kurulan ikilemeler: *fokur fokur, şapır şupur vb.*

c) Yönelme hali ile kurulan ikilemeler: *göze göz, dişe diş, eşe dosta, vara yoğa vb.*

ç) Çıkma hali ile kurulan ikilemeler: *kıydan kıydan, kenardan kenardan, dereden tepeden, havadan sudan vb.*

d) Kalma hali ile kurulan ikilemeler: *ayda ayda, ayda yılda, orda burda vb.*

e) Yükleme hali ile kurulan ikilemeler: *yaşını başını al-, elini eteğini çek-*

f) Instrumental hali ile kurulan ikilemeler: *canla başla çalış- vb.*

g) İyelik eki ile kurulan ikilemeler: *topu topu, pisi pisine, kolu kanadı, evi barkı vb.*

h) –li yapım eki ile kurulan ikilemeler: *tatlı tatlı, boyalı boyalı, irili ufaklı, akıllı uslu vb.*

ı) –siz eki ile kurulan ikilemeler: *sessiz sessiz, arsız arsız, sessiz sedasız, borçsuz harçsız vb.*

2) Eylem Kök ve Gövdelerinden Kurulan İkilemeler: Hatipoğlu bu kısımdaki ikilemeleri de hem aynı hem de ayrı sözcükler üzerinden örneklendirmiştir.

a) Ulaçlardan kurulan ikilemeler: *koşa koşa, bata çıka, yatıp kalkıp vb.*

b) Ortaçlardan kurulan ikilemeler: *kurumuş kurumuş yapraklar, bilmiş bilmiş konuş-, gelir gelmez, tanıdık tanıdık simalar, bitmez tükenmez yol vb.*

c) Eylemliklerden kurulan ikilemeler: *burma burma bıyıklar, gidiş o gidiş, arama tarama yap-, okuma yazma bil- vb.*

ç) Eylemden türemiş sıfatlardan kurulan ikilemeler: *baygın baygın gözler, dalgın dalgın bakışlar, kırık dökük eşya, delik deşik duvar vb.*

d) Çekimli eylemlerden kurulan ikilemeler: *ağladı ağladı sustu, koştum koştum yoruldu, ezildi büzüldü, ağladı sızladı vb.*

e) Çekimli eylemle birlikte ulaştan kurulan ikilemeler: *kalakalsın, duradursun vb.*

f) Yardımcı eylemlerle kurulan ikilemeler: *mırın kırın et-, alt üst et-, rica ede ede, niyaz eyleye eyleye vb.*

Hatipoğlu ikilemeleri görevleri bakımından da değerlendirmiştir: ikilemelerin cümle içerisinde özne, nesne, dolaylı tümleç, düz tümleç ve yüklem olabileceklerini ifade etmiştir.

Hatipoğlu ikilemeleri *anlam bakımından* da ele almıştır. Türkçede ikilemelerin oluşumunun temelinde anlam özelliğinin bulunduğunu belirtmiştir. Hatipoğlu ikilemelerin anlamı pekiştirme, güçlendirme, abartma ve çoğaltma gibi işlevlerinin yanı sıra anlatımı kolaylaştırma gibi özelliklerinin olduğuna değinmiştir.

Anlam Bakımından İkilemeyi Kuran Sözcükler:

İki sözcüğü de anlamlı olan ikilemeler: Bu başlık altında aynı anlamlı sözcüklerden kurulan (*it köpek, kılık kıyafet vb.*), anlamları yakın sözcüklerden kurulan (*delik deşik, eş dost vb.*), anlamları karşıt olan sözcüklerden kurulan (*irili ufaklı, iyi kötü vb.*) ikilemeleri ele almıştır.

Ayrıca bir sözcüğü anlamlı olan (*eski püskü, ufak tefek vb.*) ve iki sözcüğü de yarı anlamlı olan (*eciş bücüş, abur cubur vb.*) ikilemelerin de bulunduğunu ifade etmiştir.

Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkilemeler* eserinde birçok şairin şiirlerinde kullandığı ikilemelere, düzyazıdaki ikilemelere, deyim ve atasözlerindeki

ikilemelere, tarih boyunca Türkçedeki ikilemelere de kısaca değinerek örnekler vermiştir.⁴³

Türkçede Söz Dizimi çalışmasında Leyla Karahan, tekrar grubu içinde kelimeler arasında hem şekil hem de anlam ilişkisi olduğunu söyler ve ikilemeleri; Unsurları Aynı Olan Tekrar Grupları (*mışıl mışıl koşa koşa vb.*), Unsurları Yakın Anlamalı Olan Tekrar Grupları - Leyla Karahan bu gruba ikinci kelimenin başına “m” ünsüzü getirilerek yapılan ikilemeleri ve ilk kelimesi “m” ünsüzü ile başlayıp ikinci sözcüğü “filan” kelimesi olan tekrar grubunu da dâhil eder – (*doğru dürüst, eğri büğrü, okul mokul, masa filân vb.*), Unsurları Zıt Anlamalı Olan Tekrar Grupları (*bata çıka, irili ufaklı vb.*) olmak üzere üç ana başlık altında ele almıştır.⁴⁴

Yukarıda Türk edebiyatının en eski eserlerinde, çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde ikilemeler üzerine yapılan çalışma ve sınıflandırmaları özetlemeye çalıştık. Bu sınıflandırmalardan yola çıkarak biz de çalışmamızda, Özbek edibi Sabir Abdula'nın aktarmasını yapmaya çalıştığımız Mevlana Mukîmiy adlı eserinde kullanılan ikilemeleri tespit etmeye gayret ettik. Eserde 451'i farklı olmak üzere 1145 adet ikileme tespit ettik. 451 ikilemeyi ise ikilemeyi oluşturan kelimelerin kök hallerini düşünerek belirledik. Tespit edilen ikilemeleri de aşağıdaki şekilde sınıflandırmaya çalıştık: Anlam Bakımından İkilemeler başlığı altında sınıflandırmamızı yaparken Türkiye Türkçesinde ikilemelerle ilgili olarak yapılan sınıflandırmaları; ayrıca Ceyhun Vedat Uygur'un Karakalpak Türkçesinde yaptığı sınıflandırmayı temel aldık ve bu sınıflandırmaya bir de Sayı Adları İle Oluşan İkilemeler başlığını ekledik. İkilemeleri Yapı Bakımından incelediğimiz başlıkta da Karakalpak Türkçesinde yapılan çalışmayı temel aldık.

İkilemeleri Ses Özellikleri Bakımından incelerken Osman Nedim Tuna'nın Türkiye Türkçesinde eş heceli ikilemeler üzerinde yaptığı çalışmayı kendimize ölçü aldık. Ayrıca bu başlık altında Mehmet Kara'nın Hakas Türkçesinde İkilemeler çalışmasından ve Ceyhun Vedat Uygur'un Karakalpak Türkçesinde İkilemeler çalışmasından da faydalandık.

⁴³ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkilemeler*, Ankara 1981, s. 13-81.

⁴⁴ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara 2006, s. 60-62

1.1. Anlam Bakımından İkilemeler

1.1.1.Aynen Tekrar Eden İkilemeler: Türkiye Türkçesinde de *göz göz, hızlı hızlı, koşa koşa vb.* örneklerini gördüğümüz ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de aynı olduğu ikileme çeşididir. Anlamı daha çok pekiştirmek, genellemek için kullanılır. Bu ikilemeler, eserde isim, sıfat, zarf, ünlem görevlerinde kullanılmıştır.

âcâyib-âcâyib: *güzel güzel, ilginç ilginç* (S.A., ESERLER III, 219)

âğır- âğır: *ağır ağır* (S.A., ESERLER III, 53)

âlâhidâ-âlâhidâ: *ayrı ayrı, tek tek* (S.A., ESERLER III, 122)

âling-âling (başlan-): *alın alın* (S.A., ESERLER III, 91)

âlişâ-âlişâ: *savaşa savaşa* (S.A., ESERLER III, 390)

ârtâ-ârtâ: *kurulaya kurulaya* (S.A., ESERLER III, 271)

âslâ-âslâ (tengläştirä âlmä-): *asla asla* (S.A., ESERLER III, 152)

âstâ-âstâ: *yavaş yavaş* (S.A., ESERLER III, 87)

âşâ-âşâ: *aşa aşağı* (S.A., ESERLER III, 411)

âytib-âytib: *söyleyip söyleyip* (S.A., ESERLER III, 170)

âz-âz: *az az* (S.A., ESERLER III, 106)

bäländ-bäländ: *yüksek yüksek* (S.A., ESERLER III, 14)

bârâ-bârâ: *gide gide* (S.A., ESERLER III, 24)

bâr-bâr: *kez kez, defa defa* (S.A., ESERLER III, 193)

bâsdi-bâsdi (bol-): *kimseye belli etmeden sakinleşmek* (S.A., ESERLER III, 263)

bâşqa-bâşqa: *başka başka* (S.A., ESERLER III, 82)

beşik-beşik: *beşik beşik* (S.A., ESERLER III, 278)

bir-bir: *bir bir* (S.A., ESERLER III, 39)

bir keçä-bir keçä (bährämänd bol-): *her gece* (S.A., ESERLER III, 367)

bir qadäh-bir qadäh (mäy iç-): *birer kadeh* (S.A., ESERLER III, 394)

bittä-bittä: *bir tane bir tane* (S.A., ESERLER III, 163)

bürdä-bürdä: *parça parça, bölük bölük* (S.A., ESERLER III, 174)

cädäl-cädäl: *hızlı hızlı, çabuk çabuk* (S.A., ESERLER III, 361)

cân-cân: *can can* (S.A., ESERLER III, 324)

corä-corä: *dost dost* (S.A., ESERLER III, 226)

cüdä-cüdä: *çok çok* (S.A., ESERLER III, 162)

çâpib-çâpib: *koşup koşup, vurup vurup* (S.A., ESERLER III, 137)

çekkä-çekkä: *kenar kenar* (S.A., ESERLER III, 83)

çet-çet: *kenarlar* (S.A., ESERLER III, 324)

çığır-çığır: *yansıma ses, makine sesi* (S.A., ESERLER III, 286)

çoçib-çoçib: *korkup korkup* (S.A., ESERLER III, 173)

dästä-dästä: *deste deste* (S.A., ESERLER III, 338)

dänä-dänä: *tane tane* (S.A., ESERLER III, 56)

endi-endi (qalâvgä kel-): *yeni yeni* (S.A., ESERLER III, 248)

entikä-entikä (dävâm ettir-): *nefes nefese* (S.A., ESERLER III, 355)

es-es (bil-, xâtirlä-): *az biraz, hayal meyal* (S.A., ESERLER III, 411)

güräs-güräs: *top top, parça parça* (S.A., ESERLER III, 143)

gâhâ-gâhâ: *gâh gâh* (S.A., ESERLER III, 40)

gâh-gâh: *gâh gâh* (S.A., ESERLER III, 10)

hämmä-hämmä: *büsbütün, tamamıyla*(S.A., ESERLER III, 166)

här cây-här cây (qoyil-): *her tarafa* (S.A., ESERLER III, 327)

hâvuç-hâvuç: *avuç avuç* (S.A., ESERLER III, 151)

- häy-häy:** *hey hey* (S.A., ESERLER III, 7)
- höng-höng:** *hönk hönk* (S.A., ESERLER III, 264)
- huv-huv:** *huv huv* (S.A., ESERLER III, 197)
- xılvät-xılvät:** *yalnız yalnız* (S.A., ESERLER III, 114)
- xorsinib-xorsinib:** *iç çekip çekip* (S.A., ESERLER III, 128)
- ikki-ikki:** *iki iki* (S.A., ESERLER III, 402)
- ikkitä-ikkitä (böl-):** *ikişer ikişer* (S.A., ESERLER III, 13)
- kältä-kältä:** *kısa kısa* (S.A., ESERLER III, 52)
- käm-käm:** *az az* (S.A., ESERLER III, 255)
- kiçik-kiçik:** *küçük küçük* (S.A., ESERLER III, 150)
- köz-köz:** *göz göz* (S.A., ESERLER III, 147)
- külä-külä:** *güle güle* (S.A., ESERLER III, 93)
- külib-külib:** *gülüp gülüp* (S.A., ESERLER III, 212)
- qah-qah:** *kah kah* (S.A., ESERLER III, 24)
- qalqıb-qalqıb:** *kalka kalka, sallana sallana* (S.A., ESERLER III, 170)
- qânä-qânä:** *kana kana, doya doya* (S.A., ESERLER III, 151)
- qaräy-qaräy:** *baka baka* (S.A., ESERLER III, 276)
- qatâr-qatâr:** *sıra sıra* (S.A., ESERLER III, 206)
- qâtib-qâtib:** *sertleşe sertleşe, katılaşa katılaşa* (S.A., ESERLER III, 165)
- qat-qat:** *kat kat* (S.A., ESERLER III, 213)
- qavät-qavät:** *kat kat* (S.A., ESERLER III, 128)
- qaytä-qaytä:** *tekrar tekrar* (S.A., ESERLER III, 15)
- qıdırä-qıdırä:** *araya araya* (S.A., ESERLER III, 313)

qilä-qilä: *yapa yapa, kıla kıla* (S.A., ESERLER III, 61)

qızıq-qızıq: *ilginç ilginç, tuhaf tuhaf* (S.A., ESERLER III, 58)

quçâq-quçâq (qasidä): *kucak kucak, kucak dolusu* (S.A., ESERLER III, 425)

märcân-märcân (ter): *mercan mercan, damla damla* (S.A., ESERLER III, 49)

mäydä-mäydä: *ufak ufak* (S.A., ESERLER III, 112)

mäzzä-mäzzä (sävdägär): *koca koca, büyük büyük* (S.A., ESERLER III, 205)

million-million: *milyon milyon* (S.A., ESERLER III, 288)

ming-ming: *bin bin* (S.A., ESERLER III, 152)

miş-miş: *mişmiş* (S.A., ESERLER III, 102)

munçâq-munçâq: *boncuk boncuk* (S.A., ESERLER III, 113)

neçä-neçä (şäirlär): *nice nice, ne kadar* (S.A., ESERLER III, 199)

ne-ne: *ne kadar* (S.A., ESERLER III, 106)

nimä-nimä: *ne ne (şaşıрма, ünlem)* (S.A., ESERLER III, 51)

oyläşib-oyläşib: *düşünüp düşünüp* (S.A., ESERLER III, 234)

pärçä-pärçä: *parça parça* (S.A., ESERLER III, 243)

pär-pär (qıl-): *kanat kanat, parça parça* (S.A., ESERLER III, 226)

pätilä-pätilä: *dağınık dağınık, savuruk savuruk* (S.A., ESERLER III, 14)

päyläy-päyläy: *bekleye bekleye* (S.A., ESERLER III, 209)

pıq-pıq: *pık pık* (S.A., ESERLER III, 104)

piş-piş: *piş piş* (S.A., ESERLER III, 132)

pöşt-pöşt: *insanları kaçırmak için kullanılan yansıma ses* (S.A., ESERLER III, 143)

sâçä-sâçä: *saça saça* (S.A., ESERLER III, 431)

säf-säf: *saf saf* (S.A., ESERLER III, 16)

säkräb-säkräb: *sıçraya sıçraya, seke seke* (S.A., ESERLER III, 338)

säräk-säräk (qıl-): *başını o yana bu yana salla-* (S.A., ESERLER III, 433)

sökib-sökib: *sövüp sövüp* (S.A., ESERLER III, 19)

sürişä-sürişä: *sürüye sürüye* (S.A., ESERLER III, 13)

süriştirä-süriştirä: *soruştura soruştura* (S.A., ESERLER III, 36)

şaşä-şaşä: *acele ede ede, aceleyle, alelacele* (S.A., ESERLER III, 305)

täppä-täppä: *hemencecik* (S.A., ESERLER III, 339)

tây-tây: *balya balya* (S.A., ESERLER III, 299)

tez-tez: *tez tez* (S.A., ESERLER III, 25)

toğri-toğri: *doğru doğru* (S.A., ESERLER III, 287)

toxtäb-toxtäb: *durup durup* (S.A., ESERLER III, 205)

toyib-toyib: *doyup doyup* (S.A., ESERLER III, 126)

tutilib-tutilib: *tutulup tutulup* (S.A., ESERLER III, 56)

urinä-urinä: *deneye deneye* (S.A., ESERLER III, 111)

uyälä-uyälä: *utana utana* (S.A., ESERLER III, 250)

uzâq-uzâq: *uzak uzak* (S.A., ESERLER III, 26)

uzun-uzun: *uzun uzun* (S.A., ESERLER III, 14)

üy-üy: *ev ev* (S.A., ESERLER III, 365)

vaqti-vaqti: *vakitlice* (S.A., ESERLER III, 58)

vätän-vätän: *vatan vatan* (S.A., ESERLER III, 188)

yäkkä-yäkkä: *tek tek* (S.A., ESERLER III, 385)

yängi-yängi: *yeni yeni* (S.A., ESERLER III, 81)

yärim çinni-yärim çinni: *yarımsar kâse* (S.A., ESERLER III, 188)

yengil-yengil: *hafif hafif* (S.A., ESERLER III, 193)

yötälä-yötälä: *öksüre öksüre* (S.A., ESERLER III, 47)

yüz-yüz: *yüz yüz* (S.A., ESERLER III, 356)

Eserden tespit ettiğimiz aynen tekrar eden kelimelerden oluşan ikilemeler 114 adettir. Bu da tespit edilen bütün ikilemelerin %25'2'sine tekabül etmektedir. Ayrıca tekrar eden kelimelerden ilkinin sonuna Farsça ek olan “, -där, -mä, -pä” ekinin getirilerek oluşturulduğu, bazılarının da ikinci kelimenin başına “-bä” ekinin getirilerek oluşturulduğu ilaveli ikilemeler de söz konusudur.

bägmä-bäğ: *bağ bağ* (S.A., ESERLER III, 328)

birmä-bir: *bir bir* (S.A., ESERLER III, 88)

câ-bäcâ: *düzene girmek, yerli yerine gelmek, yer yer* (S.A., ESERLER III, 77)

çippä-çin: *dosdoğru* (S.A., ESERLER III, 248)

dälämä-dälä: *tarla tarla, kır kır* (S.A., ESERLER III, 220)

xılmä-xıl: *çeşit çeşit* (S.A., ESERLER III, 127)

izmä-iz: *iz iz, peş peşe* (S.A., ESERLER III, 309)

ketmä-ket: *arka arka* (S.A., ESERLER III, 108)

köçämä-köçä: *sokak sokak* (S.A., ESERLER III, 48)

qıslâqmä-qıslâq: *köy köy* (S.A., ESERLER III, 220)

qolmä-qol: *kol kol* (S.A., ESERLER III, 422)

mähällämä-mähällä: *mahalle mahalle* (S.A., ESERLER III, 200)

nävbätmä-nävbät: *sıra sıra* (S.A., ESERLER III, 371)

päydär-päy: *devamlı, sürekli* (S.A., ESERLER III, 226)

peşmä-peş: *peş peşe* (S.A., ESERLER III, 97)

räng-bäräng: *rengârenk* (S.A., ESERLER III, 71)

sährâmâ-sährâ: *sahra sahra, çöl çöl* (S.A., ESERLER III, 131)

sâr-bäsâr: *baştan başa* (S.A., ESERLER III, 274)

şähärmâ-şähâr: *şehir şehir* (S.A., ESERLER III, 138)

tippä-tik: *dimdik* (S.A., ESERLER III, 89)

tizzâmâ-tizzâ: *diz dize* (S.A., ESERLER III, 401)

tüppä-tüzük: *dümdüz* (S.A., ESERLER III, 15)

üstmä-üst: *üst üst* (S.A., ESERLER III, 136)

yânmä-yân: *yan yan* (S.A., ESERLER III, 282)

zormâ-zorâki: *zor zoraki* (S.A., ESERLER III, 111)

Bu özelliği barındıran ikilemelerin sayısı ise 25'tir ve eserdeki bütün ikilemelerin % 5.5'ine karşılık gelmektedir.

1.1.2. Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler: Türkiye Türkçesinde de *aşağı yukarı, dost düşman, iyi kötü* vb. örneklerini gördüğümüz ikilemeyi oluşturan her iki sözcüğün anlam olarak birbirinin karşıtı olduğu ikileme türüdür. Eserde taranarak tespit edilen zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler aşağıdadır.

ä'lâ-ävsätlik: *yücelik değersizlik* (S.A., ESERLER III, 185)

âldi-berdi: *aldı verdi* (S.A., ESERLER III, 28)

ârqamâ-âldin: *öne arkaya* (S.A., ESERLER III, 123)

bäländ-päst: *yüksek alçak* (S.A., ESERLER III, 174)

bârib-keliş: *gidip geliş* (S.A., ESERLER III, 38)

dost-düşmân: *dost düşman* (S.A., ESERLER III, 93)

er-âyâl: *erkek kadın* (S.A., ESERLER III, 161)

- ertä-keç:** *sabah akşam* (S.A., ESERLER III, 284)
- fâyä-ziyân:** *fayda zarar* (S.A., ESERLER III, 286)
- ıçkäri-täşqari:** *içeri dışarı* (S.A., ESERLER III, 145)
- ıssıq-sâvuq:** *sıcak soğuk* (S.A., ESERLER III, 141)
- kättä-kiçik:** *büyük küçük* (S.A., ESERLER III, 27)
- keçä-kündüz:** *gece gündüz* (S.A., ESERLER III, 151)
- kelib-ketiş:** *gelip gidiş* (S.A., ESERLER III, 146)
- kirib-çikib:** *girip çıkıp* (S.A., ESERLER III, 19)
- küyâv-kelin:** *damat gelin* (S.A., ESERLER III, 97)
- qışin-yâzin:** *kış yaz* (S.A., ESERLER III, 299)
- päst-baländ:** *alçak yüksek* (S.A., ESERLER III, 129)
- särä-püçäk:** *seçkin (değerli) değersiz* (S.A., ESERLER III, 59)
- uzâq-yaqın:** *uzak yakın* (S.A., ESERLER III, 9)
- yâtib-turiş:** *yatıp kalkma* (S.A., ESERLER III, 329)
- yâzin-qışin:** *yazın kışın* (S.A., ESERLER III, 114)
- yer-âsmân:** *yer gök* (S.A., ESERLER III, 188)
- yigit-qız:** *erkek (delikanlı) kız* (S.A., ESERLER III, 152)

Bu tür ikilemelerden 24 adet belirledik. Zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler, bütün ikilemelerin içerisinde %5,3'lük bir kısmı ihtiva etmektedir.

1.1.3. Yakın Anlamlı İkilemeler: Türkiye Türkçesinde *eş dost, doğru dürüst, yalan yanlış* gibi örneklerine rastladığımız ikileme çeşididir. İkilemeyi oluşturan iki kelimenin anlamsal olarak birbirine yakın olmasıyla meydana gelir. Eserde tespit ettiğimiz yakın anlamlı ikilemeler aşağıdadır. Örneklerin bir kısmında, ikilemeyi meydana getiren unsurlardan birinin eskimiş, unutulmuş veya anlamsız gibi geldiği

durumlarla karşılaşılabilmekteyiz. Zaten bunlara günümüz Özbek Türkçesi sözlüklerinde de rastlayamadık.

äci-buci: *eğri büğrü* (S.A., ESERLER III, 56)

âç-yälängâç: *aç, çıplak, fakir, güçsüz* (S.A., ESERLER III, 356)

âçiq-âydin: *açık aydın* (S.A., ESERLER III, 117)

âdâb-axlâq: *edep ahlak* (S.A., ESERLER III, 197)

âft-bâşärä: *yüz, surat, çehre* (S.A., ESERLER III, 65)

âft-bâş: *üstü baş(ı)* (S.A., ESERLER III, 61)

âh-färyâd: *âh feryâd* (S.A., ESERLER III, 149)

âh-nälä: *âh nâle* (S.A., ESERLER III, 47)

äkä-ükä: *abi kardeş* (S.A., ESERLER III, 78)

âldâb-suldâb: *aldatıp kandırıp* (S.A., ESERLER III, 119)

ânä-bälä: *ana çocuk* (S.A., ESERLER III, 119)

âpä-ükä: *abla kardeş* (S.A., ESERLER III, 78)

âqızmäy-tâmizmäy: *akıtmadan damlatmadan* (S.A., ESERLER III, 350)

âr-nâmus: *ar namus* (S.A., ESERLER III, 35)

ârzân-gärâv: *değersiz kıymetsiz* (S.A., ESERLER III, 128)

ârzu-ârmän: *arzu istek* (S.A., ESERLER III, 47)

ârzu-häväs: *arzu heves* (S.A., ESERLER III, 26)

ârzu-istäk: *arzu istek* (S.A., ESERLER III, 237)

ästä-sekin: *yavaş, sakin, aheste* (S.A., ESERLER III, 24)

âşnä-âğayni: *eş dost* (S.A., ESERLER III, 32)

âş-suv(idän xabär âl -): *gündelik geçim, yiyip içme* (S.A., ESERLER III, 234)

- âtä-ânä:** *baba, anne* (S.A., ESERLER III, 38)
- âtä-bälä:** *baba çocuk* (S.A., ESERLER III, 49)
- äträf-cävâñib:** *etraf çevre* (S.A., ESERLER III, 231)
- âvqat-âziq:** *yemek azık* (S.A., ESERLER III, 153)
- âyş-işrät:** *bayram, şölen, yiyip içme* (S.A., ESERLER III, 76)
- âzâb-uqubät:** *azap ceza* (S.A., ESERLER III, 47)
- âzib-tozib:** *azıp tozup* (S.A., ESERLER III, 52)
- âzib-yâzib:** *güç bela zaman bulup* (S.A., ESERLER III, 324)
- bâğ-râğ:** *bağ bahçe* (S.A., ESERLER III, 20)
- bälä-çaqa:** *çoluk çocuk* (S.A., ESERLER III, 39)
- baxt-sâädät:** *baht saadet* (S.A., ESERLER III, 25)
- bây-ulämä:** *zenginler, alimler* (S.A., ESERLER III, 51)
- bâzâr-öçär:** *çarşı pazar* (S.A., ESERLER III, 146)
- bevâ-beçärä:** *dul, bîcâre* (S.A., ESERLER III, 424)
- bilim-mä'rifät:** *bilim, bilgi, marifet* (S.A., ESERLER III, 162)
- birin-ketin:** *arka arkaya, sıra sıra* (S.A., ESERLER III, 33)
- boy-bäst:** *boy pos* (S.A., ESERLER III, 81)
- cäräng-curung:** *yansıma bir ses* (S.A., ESERLER III, 413)
- cigär-bağır:** *ciğer bağır* (S.A., ESERLER III, 319)
- çal-kämpir:** *yaşlı, ihtiyar, karı koca* (S.A., ESERLER III, 205)
- çarçäb-hârib:** *yorgun argın* (S.A., ESERLER III, 338)
- çaynäk-piyälä:** *çaydanlık fincan* (S.A., ESERLER III, 338)
- çöp-xas:** *çöp, çerçöp, kir* (S.A., ESERLER III, 106)

dâm-däräk: *haber, delil* (S.A., ESERLER III, 203)

dâri-dârmân: *ilaç derman* (S.A., ESERLER III, 53)

dâşt-sâhrâ: *çöl sahra* (S.A., ESERLER III, 125)

dâv-dâstgâx: *tezgâh, dükkân* (S.A., ESERLER III, 26)

dâvr-dâvrân: *devir devran* (S.A., ESERLER III, 37)

doppi-ton: *takke kıyafet* (S.A., ESERLER III, 352)

eğri-büğri: *eğri büğrü* (S.A., ESERLER III, 187)

el-yurt: *el yurt* (S.A., ESERLER III, 312)

enkâ-tinkâ (qurit-): *çok rahatsız etmek, gücünü kuvvetini kurutmak*
(S.A., ESERLER III, 48)

esân-âmân: *sağ salim* (S.A., ESERLER III, 34)

fikr-yâd: *fikir bellek* (S.A., ESERLER III, 225)

güllâb-yâşnâb: *güllenip yeşerip* (S.A., ESERLER III, 302)

ğam-âlâm: *gam elem* (S.A., ESERLER III, 318)

ğam-ğussâ: *gam keder* (S.A., ESERLER III, 141)

ğarib-ğurâbâ: *garip gurebâ* (S.A., ESERLER III, 266)

ğâvur-ğuvur: *yansıma ses* (S.A., ESERLER III, 179)

hâl-âhvâl: *hal ahval* (S.A., ESERLER III, 10)

hâl-cân (quyiş-): *canından bezdir-* (S.A., ESERLER III, 223)

hâli-beri: *hâlâ, henüz beri* (S.A., ESERLER III, 9)

hâzil-mutâyibâ: *şaka nükte* (S.A., ESERLER III, 10)

hisâb-kitâb: *hesap kitap* (S.A., ESERLER III, 142)

huzur-hâlâvat: *huzur asayiş* (S.A., ESERLER III, 191)

- xâm-xatälä (örük):** *ham çiğ* (S.A., ESERLER III, 432)
- xânändä-hâfız:** *hanende hafız* (S.A., ESERLER III, 293)
- xâr-zâr (bol-):** *ağır, acınacak halde* (S.A., ESERLER III, 91)
- xat-xabär (kel-):** *hat mektup, haber* (S.A., ESERLER III, 233)
- xâtin-qız:** *hatun kız* (S.A., ESERLER III, 98)
- xâtin-xalâc:** *hatun kadın* (S.A., ESERLER III, 205)
- xatti-häräkät:** *hal tavır* (S.A., ESERLER III, 362)
- xayr-saxâvâtlî:** *hayır, cömert, eli açık* (S.A., ESERLER III, 32)
- xulq-âdâb:** *huy adap* (S.A., ESERLER III, 21)
- iğvâ-fäsâd:** *fitne fesat* (S.A., ESERLER III, 152)
- idiş-tâvâq:** *tabak tencere, kap kacak* (S.A., ESERLER III, 20)
- illâh-billâh:** *Vallah Billah* (S.A., ESERLER III, 85)
- ilm-fân:** *ilim fen* (S.A., ESERLER III, 323)
- imâ-işârä (bilân sâlâmlâş-):** *ima işaret* (S.A., ESERLER III, 105)
- inân-ıxtiyâr:** *sorumluluk* (S.A., ESERLER III, 8)
- izzät-hurmät:** *izzet hürmet* (S.A., ESERLER III, 249)
- kâyf-sâfâ:** *keyif sefa* (S.A., ESERLER III, 74)
- körgän-keçirgän:** *görmüş geçirmiş* (S.A., ESERLER III, 158)
- körpä-töşäk:** *yorgan döşek* (S.A., ESERLER III, 169)
- küç-qudrät:** *güç kudret* (S.A., ESERLER III, 98)
- qaddi-qâmät:** *boy post* (S.A., ESERLER III, 74)
- qahr-ğazâb:** *kahır gazap* (S.A., ESERLER III, 82)
- qânun-qâidä:** *kanun kaide* (S.A., ESERLER III, 256)

- qarätib-bâqtirib:** *baktırıp baktırıp* (S.A., ESERLER III, 379)
- qarindâş-uruğ:** *kardeş, akraba* (S.A., ESERLER III, 91)
- qâvun-târvuz:** *kavun karpuz* (S.A., ESERLER III, 195)
- qayğū-älâm:** *kaygı elem* (S.A., ESERLER III, 85)
- qayğū-hâsrät:** *kaygı hasret* (S.A., ESERLER III, 302)
- qayğū-külfät:** *kaygı külfet* (S.A., ESERLER III, 234)
- qayğū-mätâm:** *kaygı matem* (S.A., ESERLER III, 433)
- qâzân-tāvâq:** *kazan tabak* (S.A., ESERLER III, 358)
- qıy-çuv:** *gürültü, patırtı* (S.A., ESERLER III, 205)
- qızärib-bozärib:** *kızarıp bozarıp* (S.A., ESERLER III, 173)
- qız-cuvân:** *kız, genç kadın* (S.A., ESERLER III, 76)
- qol-äyâq:** *el ayak* (S.A., ESERLER III, 272)
- qollab-quvvätlä:** *kollayıp desteklemek, koruyup kollama* (S.A., ESERLER III, 252)
- qoni-qoşni:** *konu komşu* (S.A., ESERLER III, 197)
- qoşâ-qariş:** *karı koca, çift* (S.A., ESERLER III, 98)
- qoy-qozi:** *koyun kuzu* (S.A., ESERLER III, 151)
- qurâl-äslähä:** *silah* (S.A., ESERLER III, 298)
- läb-dähän:** *dudak ağız* (S.A., ESERLER III, 86)
- mâl-dünyâ:** *mal mülk* (S.A., ESERLER III, 19)
- mäscid-mädräsä:** *mescit medrese* (S.A., ESERLER III, 404)
- mâş-gürüç:** *saç sakal için ak düşmek* (S.A., ESERLER III, 149)
- mäydä-çüydä:** *öte beri, ufak tefek* (S.A., ESERLER III, 112)

- momin-müsülmân:** *mümin Müslüman* (S.A., ESERLER III, 24)
- nâz-ne'mât:** *naz nimet* (S.A., ESERLER III, 138)
- oğri-kâzzâb:** *yalancı sahtekâr, hırsız yalancı* (S.A., ESERLER III, 11)
- onqır-çonqır:** *yüzeyi girintili çıkıntılı, pütür pütür* (S.A., ESERLER III, 187)
- oyin-külgü:** *oyun eğlence, memnuniyetlik, şenlik* (S.A., ESERLER III, 190)
- oynaşib-quvâlâşib:** *oynaşıp kovalaşmak* (S.A., ESERLER III, 38)
- öpkä-ginä (qıl-):** *sitem, kınama* (S.A., ESERLER III, 83)
- ötgän-ketgän:** *geçen giden* (S.A., ESERLER III, 276)
- räng-qut:** *kişinin rengi, fikri, feyzi* (S.A., ESERLER III, 167)
- rizq-roz:** *rızık, yiyecek içecek* (S.A., ESERLER III, 149)
- sâbr-tâqat:** *sabır, takat* (S.A., ESERLER III, 153)
- sâbzi-piyâz:** *havuç soğan* (S.A., ESERLER III, 185)
- sällä-çâpân (kiy-):** *kavuk kaftan* (S.A., ESERLER III, 265)
- sârsân-sârgâr (kez-):** *avare avare* (S.A., ESERLER III, 155)
- sâç-sâqâl:** *saç sakal* (S.A., ESERLER III, 21)
- sâdr-sânâ:** *Dervişlerin zikir haleti, cezbe durumu* (S.A., ESERLER III, 197)
- sâğ-sâlâmâtlik:** *sağ selamet(lik)* (S.A., ESERLER III, 203)
- sân-sânâq (yoq):** *ucu bucağı, haddi hesabı* (S.A., ESERLER III, 234)
- sâvdâ-sâtıq:** *alım satım* (S.A., ESERLER III, 23)
- sâvğa-sâlâm:** *hediye selam* (S.A., ESERLER III, 206)
- sâyâ-sâlqın:** *gölge serinlik* (S.A., ESERLER III, 163)
- sâyır-sâyâhât:** *seyir seyahat* (S.A., ESERLER III, 370)
- sâyır-tâmaşa:** *seyir temaşa* (S.A., ESERLER III, 424)

sevgi-muhäbbät: *sevgi muhabbet* (S.A., ESERLER III, 98)

sihät-sälâmät: *sihhat, selamet* (S.A., ESERLER III, 313)

şärt-şarâit: *şart şerait* (S.A., ESERLER III, 16)

şâşir-pişir: *acele acele* (S.A., ESERLER III, 29)

şāvqın-surân: *gürültü patırtı* (S.A., ESERLER III, 333)

şe'r-ölän: *şiiir* (S.A., ESERLER III, 152)

şikäst-rext: *gam keder* (S.A., ESERLER III, 209)

tä'lim-tärbiyâ: *talim terbiye* (S.A., ESERLER III, 301)

tä'rif-tävsiif: *tarif, tasvir* (S.A., ESERLER III, 122)

tâät-ibâdät: *tâat (itaat etmek) ibâdet* (S.A., ESERLER III, 5)

tâğ-tâş: *dağ taş* (S.A., ESERLER III, 28)

tâğa-ciyân: *dayı yeğen* (S.A., ESERLER III, 326)

tâniş-biliş: *taniş biliş* (S.A., ESERLER III, 234)

tâpgän-tutgän: *bulan tutan* (S.A., ESERLER III, 372)

tärtib-qaidä: *tertip düzen, kaide* (S.A., ESERLER III, 277)

tärtib-intizâm: *tertip düzen* (S.A., ESERLER III, 333)

tävba-tä'zir: *tövbe* (S.A., ESERLER III, 63)

tinib-tinçib: *dinip sakinleşip* (S.A., ESERLER III, 377)

tinç-âmân: *huzur, sağlık* (S.A., ESERLER III, 306)

tinç-âsayiş: *huzur asayiş* (S.A., ESERLER III, 360)

titrâb-qaqşâdi: *titreyip sarsılma* (S.A., ESERLER III, 225)

tolib-tâşib: *dolup taşıp* (S.A., ESERLER III, 31)

toy-mä'rakä: *toy düğün, şölen* (S.A., ESERLER III, 23)

türli-tümän: *çeşit çeşit, her çeşit* (S.A., ESERLER III, 19)

ürf-âdät: *örf âdet* (S.A., ESERLER III, 289)

üst-bâş: *üst baş* (S.A., ESERLER III, 5)

üy-câysiz: *evsiz barksız* (S.A., ESERLER III, 91)

yâğâç-taxtä: *ağaç, tahta* (S.A., ESERLER III, 279)

yâkkäm-dükkäm: *seyrek, tek tük* (S.A., ESERLER III, 224)

yâlvârib-yâlingän: *yalvarıp yakarma* (S.A., ESERLER III, 227)

yâr-âğayni: *eş dost* (S.A., ESERLER III, 33)

yâr-birâdär: *yâr birâder, dost kardeş* (S.A., ESERLER III, 266)

yâr-dost: *yâr dost* (S.A., ESERLER III, 84)

yârim-yârti: *yarım yamalak* (S.A., ESERLER III, 172)

yâş-yäläng: *gençler* (S.A., ESERLER III, 434)

yâzuv-çizüv: *yazmak çizmek, yazı çizi* (S.A., ESERLER III, 301)

yem-xaşäk: *kurutulmuş ot, yem, ot yem* (S.A., ESERLER III, 377)

yengil-yelpi: *hafif* (S.A., ESERLER III, 54)

yer-suv: *yer su* (S.A., ESERLER III, 302)

yetim-yesir: *yetim, dul, kimsesiz* (S.A., ESERLER III, 246)

yol-yoläkây: *yol boyu* (S.A., ESERLER III, 33)

yol-yorıq: *emir, talimat* (S.A., ESERLER III, 119)

yüräk-bağır: *yürek bağır* (S.A., ESERLER III, 411)

yüriş-yutiş: *yürüyüp yutmak* (S.A., ESERLER III, 254)

zâvod-fäbrikä: *işletme fabrika* (S.A., ESERLER III, 289)

zâvq-şävq: *zevk şevk* (S.A., ESERLER III, 16)

Yakın anlamlı kelimeler ile kurulan ikilemelerden eserde 180 adet tespit ettik. Bu sayı ise eserdeki tüm ikilemeler içerisinde %39,9'luk kısma denk gelmektedir ki bu da bize “Anlam Bakımından İkilemeler” başlığı altında en büyük payın yakın anlamlı sözcükler ile kurulan ikilemelere ait olduğunu gösterir.

1.1.4. Sayı Adları İle Oluşan İkilemeler: *Türkiye Türkçesinde bir bir, ikişer ikişer, üç beş vb.* örneğini gördüğümüz ikilemeler olduğu gibi Özbek Türkçesinde de sayı adları ikileme oluşturabilmektedir. Aşağıdaki örneklere dikkat edilirse bazı ikilemelerin sırayla geldiğini bazılarının da sıra takip etmediği görülür. Ayrıca bazı sayı ikilemelerinde “tane” anlamına gelen “tä” ekinin varlığı da dikkat çekmektedir. Aynen tekrar eden sayı ikilemeleri de mevcuttur. Eserde 17 adet farklı sayı ikilemesi tespit ettik ki bu da bütün ikilemeler içerisinde sadece %3,7'lik bir kısma denk gelmektedir.

a) Sayı sıralamasına uygun olan ikilemeler:

beş-âlti: *beş altı* (S.A., ESERLER III, 54)

beş-on: *beş on* (S.A., ESERLER III, 91)

bir-ikki: *bir iki* (S.A., ESERLER III, 17)

ikki-üç: *iki üç* (S.A., ESERLER III, 48)

toqqız-on: *dokuz on* (S.A., ESERLER III, 130)

üç-tört: *üç dört* (S.A., ESERLER III, 5)

yigirmä-yigirmä beş: *yirmi yirmi beş* (S.A., ESERLER III, 287)

Söz konusu 17 adet sayı adları ile oluşan ikilemelerden 7'si bu gruba girmektedir. Bu sayı da sayı adları ile oluşan ikilemeler arasında %41,1'e karşılık gelir.

b) Sayı sıralamasına uygun olmayan ikilemeler. Metnimizde bir örneğine rastladık:

beş-tört: *beş dört* (S.A., ESERLER III, 276) (Bu âdäm bundan beş-tört yil âldin kemä başqaruvçisi bolib...)

Bütün sayı adları ile oluşan ikilemeler içerisinde sadece 1 tanesinin bu özelliği taşıdığını belirledik ve bu, tüm sayı ikilemeleri içerisinde %5,8'e denk gelmektedir.

c) Aynen tekrar eden sayı ikilemeleri:

bir-bir (S.A., ESERLER III, 39)

million-million (S.A., ESERLER III, 288)

ming-ming (S.A., ESERLER III, 161)

yüz-yüz (S.A., ESERLER III, 356)

Farklı olarak 4 adet belirlediğimiz bu tarz ikileme ise sayı adları ile oluşan ikilemeler içerisinde %23,5lik bir orana sahiptir.

ç) “tä” eki alan sayı ikilemeleri:

beş-ältitä: *beş altı tane* (S.A., ESERLER III, 86)

beş-ontä: *beş on tane* (S.A., ESERLER III, 114)

bittä-bittä: *bir bir, birer birer* (S.A., ESERLER III, 163),

bittä-yärimtä: *bir tane yarım tane* (S.A., ESERLER III, 434)

ikkitä-ikkitä: *iki iki, ikişer* (S.A., ESERLER III, 13)

5 adet olarak tespit ettiğimiz bu gruba giren özellikteki ikilemeler ise sayı adları ile oluşan ikilemelerin %29,4'ünü oluşturmaktadır.

1.1.5. İlaveli İkilemeler: Bu ikileme çeşidinde kelimenin ilk hecesinin sonuna “m, p, b” seslerinin gelmesiyle oluşur. Türkiye Türkçesinde *kıpkırmızı, mosmor, sapsarı* gibi örneklerini gördüğümüz ikilemelerdendir. Anlam, daha çok pekiştirme yoğunlukludur.

bäb-bäräbär: *beraber, birlikte, hep beraber* (S.A., ESERLER III, 159)

köm-kök: *gömgök* (S.A., ESERLER III, 425)

qâp-qârä: *kapkara* (S.A., ESERLER III, 322)

qıp-qızıl: *kıpkızıl* (S.A., ESERLER III, 152)

tip-tik: *dimdik* (S.A., ESERLER III, 205)

qıp-qızärgän: *kıpkızarmış* (S.A., ESERLER III, 425)

16 adet tespit ettiğimiz (ki bu sayıya aşağıda maddelendirilmiş özellikteki ikilemeleri de ilaveli tekrarlar içinde düşünerek ulaştık) ilaveli ikilemelerin bütün ikilemeler içerisinde %3,5'lik bir oranı ihtiva ettiğini gördük.

Ayrıca ilaveli ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin başına getirilen “ç, m, p, s, ş, t” sesleriyle de oluşturulmaktadır:

a) İkinci kelimesi “ç” ile başlayanlar: Bu özelliği taşıyan 2 adet örnek mevcuttur.

ikir-çikir: *büyük bir şeyin küçük unsurları* (S.A., ESERLER III, 53)

mevâ-çevâ: *her çeşit meyve, türlü meyveler* (S.A., ESERLER III, 196)

b) İkinci kelimesi “m” ile başlayanlar: 2 adet örnek vardır.

âz-mâz: *az maz* (S.A., ESERLER III, 109)

häng-mäng, (S.A., ESERLER III, 249)

c) İkinci kelimesi “p” ile başlayanlar: Eserde bu özelliğe dair 2 örnek bulunabilmiştir.

hâş-pâş: *az vakit içinde, çabucak, tez* (S.A., ESERLER III, 339)

nân-pân: *ekmek mekmek, ekmek falan* (S.A., ESERLER III, 171)

ç) İkinci kelimesi “s” ile başlayanlar: Bu maddeye ilişkin de 2 örnek mevcuttur.

bürdä-sürdä: *parça parça, bölük bölük* (S.A., ESERLER III, 110)

yığı-sığı: *göz yaşı, ağlamak* (S.A., ESERLER III, 104)

d) İkinci kelimesi “ş” ile başlayanlar: Bu özelliği taşıyan tek örnek mevcuttur. Ancak sözlükte her iki kelimeye de rastlayamadığımız için ikilemenin yapısından emin olamadık.

ğırä-şirä: *loşluk, yarı aydınlık yarı karanlık durumu* (S.A., ESERLER III, 119)

e) İkinci kelimesi “t” ile başlayanlar: Bu maddeye de 1 adet örnek bulunabilmiştir. Ancak bu ikilemenin her iki unsurunun da yansıma söz olabileceği de düşünülmektedir.

äpil-täpil: *çabucak, hızlıca, alelacele* (S.A., ESERLER III, 48)

Bu özellikleri barındıran ikilemeler için şunu belirtmek isteriz: “*mevâ-çevâ, bürdä-sürdä, yığı-sığı, nân-pân, hâş-pâş, ğırâ-şırâ*” gibi örneklerde ikinci kelimelere sözlüklerde rastlayamadığımızdan bu şekilde gruplandırdık. Bu gruplandırmada ikinci kelimenin zaman içinde kullanımdan düşmesi, ağızlarda kalması ya da anlamını yitirmesinin bir ihtimal dâhilinde tutulması gerektiğini belirtmek isteriz.

Anlam bakımında ikilemeleri kısaca toparlamak gerekirse;

Aynen tekrar eden ikilemelerin ve ilk sözcüğü “-mä, -pä” eki alan aynen tekrar eden ikilemelerin toplamda 139 adet olduğunu ve bunun da eserde tespit edilen birbirinden farklı 451 ikilemenin %30,8’lik kısmına karşılık geldiğini,

Zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerin de toplam 24 adet olduğunu ve bütün ikilemeler içerisinde %5,3’lük kısma karşılık geldiğini,

Yakın anlamlı kelimelerle oluşturulan ikilemelerin 180 adet olduğunu ve bütün ikilemeler içerisinde %39,9’luk kısmına karşılık geldiğini,

Sayı adları ile oluşturulan ikilemelerin toplamda 17 adet olduğunu ve bunun da bütün ikilemeler içerisinde %3,7’lik kısma karşılık geldiğini,

İlaveli ikilemelerin ise toplamda 16 adet olduğunu ve bütün ikilemeler içerisinde %3,5’lik kısma karşılık geldiğini tespit ettik.

Yalnız, 451 ikilemenin eserin tamamındaki ikileme sayısı olmadığı, her bir farklı örneğin toplam sayısı olduğu unutulmamalıdır.

1.2. Ses Özelliklerine Göre İkilemeler

Eserde tespit ettiğimiz ikilemeleri ses özelliklerine göre tasnif etmeye çalıştık, bu tasnifi yaparken ikilemeyi oluşturan her iki sözcüğün ya ilk harfini dikkate aldık ya da ikilemeyi oluşturan sözcüklerin farklı ses değerine sahip olduğu

noktalara dikkat etmeye çalıştık. Söz konusu sınıflandırmayı Ünsüz + Ünsüz, Ünlü + Ünsüz, Ünlü + Ünlü, Ünsüz + Ünlü şeklinde yapmaya çalışırken bu konuda derinlemesine araştırma yapmış olan Osman Nedim Tuna'nın değerli bilgilerinden olabildiğince yararlanmağa çalıştık.

1.2.1. Ünsüz + Ünsüz İle Başlayan İkilemeler: Aşağıda eserde tespit ettiğimiz Ünsüz + Ünsüz ile başlayan ikilemeleri örnekledik. Bu örnekleme yaparken ikilemeyi oluşturan sözcüklerin ekli olup olmamasına, anlam tekrarına, yakınlığına ya da zıtlığına önem vermedik.

Osman Nedim Tuna'nın ortaya koymuş olduğu “değişmez ünsüz dizisinin tamamı: ğ, h, l, r, n, m, v, y, k, z, s, ş, f, c, d, g, b, ç, t, p”⁴⁵ aşağıdaki Özbek Türkçesi örneklerine uygulandığında birtakım uyuşmazlıkların olduğunu gördük. Yalnız unutulmamalıdır ki Osman Nedim Tuna, araştırmasını Türkiye Türkçesindeki eş heceli ikilemeler üzerinde yapmıştır. Biz de her iki kelimesi ünsüz ile başlayan ikilemeleri hece sayısı eşit olan ve eşit olmayan olmak üzere iki gruba ayırdık. Osman Nedim Tuna'nın “değişmez ünsüz dizini”ni tespit ettiğimiz ikilemelerden hece sayısı eşit olan 171 ikileme üzerine uyguladık. Bu 171 ikilemenin ise 99'un aynen tekrar eden sözcüklerden oluştuğuna ve 37'sinin de aynı ünsüzlerle başladığına dikkat çekmek isteriz. Geriye kalan 35 ikilemenin içerisinde ise 22 sözcüğün “değişmez ünsüz dizini” kuralına uymadığını gördük. Bu da gösteriyor ki O.N. Tuna'nın söz konusu çalışması, daha çok Türkiye Türkçesi için geçerli görünmektedir.

Hece sayısı eşit olup da “değişmez ünsüz dizini”ne uygunluk gösteren ikilemeleri aşağıda sıraladık. Bu sıralamada çoğu ikilemenin, aynen tekrar eden ikilemeler olduğu ya da her iki kelimenin de aynı sesle başladığı dikkat çekmektedir. (Aşağıdaki ikilemelerin anlamları daha önce yukarıda verilmişti. Burada sadece anlamları önceden verilmeyenlerin anlamları karşılıklarına yazılmıştır).

bâlâ-çaqa (S.A., ESERLER III, 39)

bâr-bâr (S.A., ESERLER III, 193)

bâsdi-bâsdi (S.A., ESERLER III, 263)

---

⁴⁵ Osman Nedim Tuna, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *TDAY Bellekten*, 1982-1983, s. 173.

- bâşqa-bâşqa** (S.A., ESERLER III, 82)
- bây-bây:** *tüccar, zengin* (S.A., ESERLER III, 229)
- beşik-beşik** (S.A., ESERLER III, 278)
- beş-tört** (S.A., ESERLER III, 276)
- bilinär-bilinmäs:** *bilinir bilinmez* (S.A., ESERLER III, 165)
- bir keçä-bir keçä** (S.A., ESERLER III, 367)
- bir qadäh- bir qadäh** (S.A., ESERLER III, 394)
- bir-bir** (S.A., ESERLER III, 39)
- bittä-bittä** (S.A., ESERLER III, 163)
- boy-bäst** (S.A., ESERLER III, 81)
- boyrä-bärdän:** *taze kamyş çöpünden dokunmuş döşeme* (S.A., ESERLER III, 370)
- burdä-burdä** (S.A., ESERLER III, 174)
- cädäl-cädäl** (S.A., ESERLER III, 361)
- cän-cän** (S.A., ESERLER III, 324)
- cigär-bağir** (S.A., ESERLER III, 319)
- corä-corä** (S.A., ESERLER III, 226)
- cüdä-cüdä** (S.A., ESERLER III, 162)
- çâpib-çâpib** (S.A., ESERLER III, 137)
- çaqır-çuqur** (S.A., ESERLER III, 27)
- çekkä-çekkä** (S.A., ESERLER III, 83)
- çet-çet** (S.A., ESERLER III, 324)
- çığır-çığır** (S.A., ESERLER III, 286)
- çoçib-çoçib** (S.A., ESERLER III, 173)

dānā-dānā (S.A., ESERLER III, 56)

dāri-dārmān (S.A., ESERLER III, 53)

dāstā-dāstā (S.A., ESERLER III, 338)

gāhā-gāhā (S.A., ESERLER III, 40)

gāh-gāh (S.A., ESERLER III, 10)

gürās-gürās (S.A., ESERLER III, 143)

ğāvur-ğuvur (S.A., ESERLER III, 179)

ğırā-şırā (S.A., ESERLER III, 119)

hāl-cān (S.A., ESERLER III, 223)

hāli-beri (S.A., ESERLER III, 9)

hāmmā-hāmmā (S.A., ESERLER III, 166)

hār cāy-hār cāy (S.A., ESERLER III, 327)

hāş-pāş (S.A., ESERLER III, 339)

hāvuc-hāvuc (S.A., ESERLER III, 151)

hāy-hāy (S.A., ESERLER III, 7)

hisāb-kitāb (S.A., ESERLER III, 142)

hōng-hōng (S.A., ESERLER III, 264)

huv-huv (S.A., ESERLER III, 197)

xār-zār (S.A., ESERLER III, 91)

xātin-xalāc (S.A., ESERLER III, 205)

xılvāt-xılvāt (S.A., ESERLER III, 114)

xorsinib-xorsinib (S.A., ESERLER III, 128)

kältā-kältā (S.A., ESERLER III, 52)

käm-käm (S.A., ESERLER III, 255)

kättä-kättä (S.A., ESERLER III, 135)

kättä-kiçik (S.A., ESERLER III, 305)

keçä-kündüz (S.A., ESERLER III, 151)

kelär-kelmäs (S.A., ESERLER III, 68)

kelib-ketiş (S.A., ESERLER III, 146)

kiçik-kiçik (S.A., ESERLER III, 150)

kirib-çıqıb (S.A., ESERLER III, 19)

körpä-töşäk (S.A., ESERLER III, 169)

köz-köz (S.A., ESERLER III, 147)

külä-külä (S.A., ESERLER III, 93)

külib-külib (S.A., ESERLER III, 212)

küyäv-kelin (S.A., ESERLER III, 97)

qadd-bäst (S.A., ESERLER III, 305)

qah-qah (S.A., ESERLER III, 24)

qalqıb-qalqıb (S.A., ESERLER III, 170)

qânä-qânä (S.A., ESERLER III, 151)

qarätib-bâqtirib (S.A., ESERLER III, 379)

qaräy-qaräy (S.A., ESERLER III, 276)

qars-qurs: *yansıma bir ses* (S.A., ESERLER III, 106)

qatâr-qatâr (S.A., ESERLER III, 206)

qâtib-qâtib (S.A., ESERLER III, 165)

qat-qat (S.A., ESERLER III, 213)

qavät-qavät (S.A., ESERLER III, 128)

qāvun-tärvuz (S.A., ESERLER III, 195)

qayğū-külfät (S.A., ESERLER III, 234)

qaytä-qaytä (S.A., ESERLER III, 15)

qāzān-tāvāq (S.A., ESERLER III, 358)

qıdırä-qıdırä (S.A., ESERLER III, 313)

qılä-qılä (S.A., ESERLER III, 61)

qıy-çuv (S.A., ESERLER III, 205)

qıynälib-qıynälib (S.A., ESERLER III, 256)

qızärib-bozärib (S.A., ESERLER III, 173)

qızıq-qızıq (S.A., ESERLER III, 58)

qoldän-qolgä: *elden ele* (S.A., ESERLER III, 433)

qoşä-qariş (S.A., ESERLER III, 98)

quçāq-quçāq (S.A., ESERLER III, 425)

märcän-märcän (S.A., ESERLER III, 49)

mäydä-çüydä (S.A., ESERLER III, 112)

mäydä-mäydä (S.A., ESERLER III, 112)

mäzzä-mäzzä (S.A., ESERLER III, 205)

mevā-çevä (S.A., ESERLER III, 196)

million-million (S.A., ESERLER III, 288)

ming-ming (S.A., ESERLER III, 152)

miş-miş (S.A., ESERLER III, 102)

munçāq-munçāq (S.A., ESERLER III, 113)

nân-pân (S.A., ESERLER III, 171)
neçä-neçä (S.A., ESERLER III, 199)
ne-ne (S.A., ESERLER III, 106)
nimä-nimä (S.A., ESERLER III, 51)
pärçä-pärçä (S.A., ESERLER III, 243)
pär-pär (S.A., ESERLER III, 226)
pätilä-pätilä (S.A., ESERLER III, 14)
päyläy-päyläy (S.A., ESERLER III, 209)
pıq-pıq (S.A., ESERLER III, 104)
piş-piş (S.A., ESERLER III, 132)
pöşt-pöşt (S.A., ESERLER III, 143)
räng-qut (S.A., ESERLER III, 167)
rizq-roz (S.A., ESERLER III, 149)
säbzi-piyâz (S.A., ESERLER III, 185)
sâçä-sâçä (S.A., ESERLER III, 431)
säf-säf (S.A., ESERLER III, 16)
säkräb-säkräb (S.A., ESERLER III, 338)
sällä-çâpân (S.A., ESERLER III, 265)
sälqın-sâyä (S.A., ESERLER III, 191)
säräk-säräk (S.A., ESERLER III, 433)
särä-püçäk (S.A., ESERLER III, 59)
särsân-särgär (S.A., ESERLER III, 155)
sävdä-sätıq (S.A., ESERLER III, 23)

sāvġa-sālām (S.A., ESERLER III, 206)

sāyā-sālqın (S.A., ESERLER III, 163)

sirä-sirä (S.A., ESERLER III, 349)

sökib-sökib (S.A., ESERLER III, 19)

sürişä-sürişä (S.A., ESERLER III, 13)

şāşä-şāşä (S.A., ESERLER III, 305)

şāşib-şāşib (S.A., ESERLER III, 256)

şāşir-pişir (S.A., ESERLER III, 29)

şāv-şuv (S.A., ESERLER III, 364)

tä'rif-tävsir (S.A., ESERLER III, 122)

tāġ-tāş (S.A., ESERLER III, 28)

tāngätär-tāngätär (S.A., ESERLER III, 224)

tāpgän-tutgän (S.A., ESERLER III, 372)

täppä-täppä (S.A., ESERLER III, 339)

tävbä-tä'ziri (S.A., ESERLER III, 63)

tāy-tāy (S.A., ESERLER III, 299)

tez-tez (S.A., ESERLER III, 25)

tinib-tinçib (S.A., ESERLER III, 377)

toġri-toġri (S.A., ESERLER III, 287)

tolib-tāşib (S.A., ESERLER III, 31)

top-top (S.A., ESERLER III, 305)

toxtäb-toxtäb (S.A., ESERLER III, 205)

toyib-toyib (S.A., ESERLER III, 126)

tolä-tökis: *son derece iyi, çok iyi, muazzam* (S.A., ESERLER III, 250)

toppä-toğri: *dosdoğru* (S.A., ESERLER III, 363)

tutilib-tutilib (S.A., ESERLER III, 56)

tüppä-tüzük (S.A., ESERLER III, 15)

türli-tümän (S.A., ESERLER III, 19)

vaqti-vaqti (S.A., ESERLER III, 58)

vätän-vätän (S.A., ESERLER III, 188)

yâğaç-taxtä (S.A., ESERLER III, 279)

yäkkäm-dükkäm (S.A., ESERLER III, 224)

yäkkä-yäkkä (S.A., ESERLER III, 385)

yälvårib-yålingän (S.A., ESERLER III, 227)

yängi-yängi (S.A., ESERLER III, 81)

yår-dost (S.A., ESERLER III, 84)

yårim çinni-yårim çinni (S.A., ESERLER III, 188)

yårim-yårti (S.A., ESERLER III, 172)

yåtib-turiş (S.A., ESERLER III, 329)

yåzin-qışin (S.A., ESERLER III, 114)

yåzuv-çizüv (S.A., ESERLER III, 301)

yelib-yörtib: *bir iş için hızlıca hareket etmek* (S.A., ESERLER III, 170)

yengil-yelpi (S.A., ESERLER III, 54)

yengil-yengil (S.A., ESERLER III, 193)

yer-suv (S.A., ESERLER III, 302)

yetår-yetmäs: *yeter yetmez, ulaşır ulaşmaz* (S.A., ESERLER III, 173)

yetim-yesir (S.A., ESERLER III, 246)

yığı-sığı (S.A., ESERLER III, 104)

yötälä-yötälä (S.A., ESERLER III, 47)

yüräk-bağır (S.A., ESERLER III, 411)

yüriş-yutiş (S.A., ESERLER III, 254)

yüz-yüz (S.A., ESERLER III, 356)

zävq-şävq (S.A., ESERLER III, 16)

Hece sayısı eşit olup da “değişmez ünsüz dizini”ne aykırılık gösteren ikilemeler ise aşağıda verilmiştir. Bunlardan bir kısmının, başlangıçta ikileme olmayan (bâğ-râğ < bâğ u râğ; çây-nân, vb.), başka bir kelime grubundan ikileme görüntüsü kazanan veya henüz tam anlamıyla ikileme haline gelemeyen örneklerdir diye düşünüyoruz.

bâğ-râğ (S.A., ESERLER III, 20)

bârdi-keldi (S.A., ESERLER III, 312)

bârib-keliş (S.A., ESERLER III, 38)

bet-qol: *yüz, el yüz* (S.A., ESERLER III, 172)

birin-ketin (S.A., ESERLER III, 33)

burdä-surdä (S.A., ESERLER III, 110)

çärçäb-hârib (S.A., ESERLER III, 338)

çây-nân: *çay ekmek* (S.A., ESERLER III, 195)

çöp-xas (S.A., ESERLER III, 106)

fikr-yâd (S.A., ESERLER III, 225)

gülläb-yäşnäb (S.A., ESERLER III, 302)

kâr-hâl: *doğruluş yolu, ilaç* (S.A., ESERLER III, 351)

köyläk-lâzim: *gömlək içlik* (S.A., ESERLER III, 283)

qayğu-häsrät (S.A., ESERLER III, 302)

qayğu-mâtäm (S.A., ESERLER III, 433)

qışın-yâzin: *kışın yazın* (S.A., ESERLER III, 299)

şävqın-surân (S.A., ESERLER III, 333)

şävq-zävq (S.A., ESERLER III, 192)

tâğa-ciyän (S.A., ESERLER III, 326)

taxtä-yâğâç (S.A., ESERLER III, 291)

täniş-biliş (S.A., ESERLER III, 234)

tört-beş (S.A., ESERLER III, 413)

Örneklerimizde “b-r, b-k, b-s, b-m, b-y; ç-k, ç-h, ç-n; d-f, d-k, d-s; f-y; k-h, k-m, k-l, k-ğ, k-h, k-y; p-b; s-m; ş-s, ş-r; t-c, t-y, t-b, t-m” sıralamalarında, belirtilen “değişmez ünsüz dizini”ne aykırılıkları tespit ettik. Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı toplamda 136 ikilemeyi bir kenara bırakıp 35 ikileme üzerinden ifade edecek olursak % 62,8’lik ciddi sayılabilecek bir oranın söz konusu dizine uymadığı görülmektedir. Bu oran da bizi, Özbek Türkçesinde eş heceli ikilemeler üzerinde “değişmez ünsüz dizini” kuralının işlerliği konusunda ihtiyatlı düşünmemiz gerektiği sonucuna götürmektedir.

Aşağıda ise hece sayısı eşit olmayan 77 adet ikileme sıralanmıştır:

bäländ-päst (S.A., ESERLER III, 174)

baxt-säädät (S.A., ESERLER III, 25)

bevä-beçârä (S.A., ESERLER III, 424)

bilim-mä’rifät (S.A., ESERLER III, 162)

bir kāsä-yärim kāsä (S.A., ESERLER III, 195)

bittä-yärimtä (S.A., ESERLER III, 434)

cähr-suhbät: *yüksek sesli sohbet* (S.A., ESERLER III, 194)

çâl-kämpir (S.A., ESERLER III, 205)

çâyñäk-piyälä (S.A., ESERLER III, 338)

dâd-färyâd (S.A., ESERLER III, 355)

dâm-däräk (S.A., ESERLER III, 203)

därd-häsrät (S.A., ESERLER III, 302)

däšt-sährâ (S.A., ESERLER III, 125)

dâv-dästgâx (S.A., ESERLER III, 26)

dävr-dävrân (S.A., ESERLER III, 37)

doppi-ton (S.A., ESERLER III, 352)

dost-düşmân (S.A., ESERLER III, 93)

ğam-ğussä (S.A., ESERLER III, 141)

ğarib-ğuräbâ (S.A., ESERLER III, 266)

häd-hisâbsiz (S.A., ESERLER III, 291)

häy-häyläşib (S.A., ESERLER III, 23)

hâzil-mutâyibä (S.A., ESERLER III, 10)

huzur-hälâvat (S.A., ESERLER III, 191)

xâm-xatälä (S.A., ESERLER III, 432)

xânändä-hâfiz (S.A., ESERLER III, 293)

xâtin-qız (S.A., ESERLER III, 98)

xatti-häräkät (S.A., ESERLER III, 362)

xat-xabär (S.A., ESERLER III, 233)

xayr-saxâbätli (S.A., ESERLER III, 32)

käyf-säfä (S.A., ESERLER III, 171)

kiyim-baş (S.A., ESERLER III, 161)

körgän-keçirgän (S.A., ESERLER III, 158)

körib-körmäslük: *görüp görmemezlik* (S.A., ESERLER III, 100)

küç-qudrät (S.A., ESERLER III, 98)

qadd-qämät (S.A., ESERLER III, 74)

qahr-ğazäb (S.A., ESERLER III, 35)

qâlib-qâlmäslük: *kalıp kalmamazlık* (S.A., ESERLER III, 203)

qançädän-qançä: *kaçtan kaç, ne kadardan ne kadara* (S.A., ESERLER III, 19)

qânun-qâidä (S.A., ESERLER III, 256)

qâş-qävâğ (S.A., ESERLER III, 141)

qıyyâ-qıy: (?) (S.A., ESERLER III, 226)

qız-cuvân (S.A., ESERLER III, 76)

qollab-quvvätlä (S.A., ESERLER III, 252)

qoni-qoşni (S.A., ESERLER III, 197)

qoy-qozi (S.A., ESERLER III, 151)

läb-dähän (S.A., ESERLER III, 86)

mâl-dünyâ (S.A., ESERLER III, 19)

mäscid-mädräsä (S.A., ESERLER III, 404)

mâş-gürüç (S.A., ESERLER III, 149)

momin-müsülmân (S.A., ESERLER III, 24)

nâz-ne'mät (S.A., ESERLER III, 138)

päst-baländ (S.A., ESERLER III, 129)

pättäçi-tärcimänlik (S.A., ESERLER III, 287)

säbr-tâqat (S.A., ESERLER III, 153)

sâç-sâqâl (S.A., ESERLER III, 21)

sâdr-sänä (S.A., ESERLER III, 197)

sâğ-sälâmätlik (S.A., ESERLER III, 203)

sân-sänäq (S.A., ESERLER III, 234)

säyr-säyâhät (S.A., ESERLER III, 370)

säyr-tâmâşä (S.A., ESERLER III, 424)

sevgi-muhäbbät (S.A., ESERLER III, 98)

sihät-sälâmät (S.A., ESERLER III, 313)

şäk-şübhä: şüphe (S.A., ESERLER III, 346)

şärt-şärâit (S.A., ESERLER III, 16)

şikäst-rext (S.A., ESERLER III, 209)

tä'lim-tärbiyâ (S.A., ESERLER III, 301)

tärtib-qäidä (S.A., ESERLER III, 277)

tävba-täzärru (S.A., ESERLER III, 425)

toy-mä'räkä (S.A., ESERLER III, 23)

yâr-birädär (S.A., ESERLER III, 266)

yâş-yäläng (S.A., ESERLER III, 434)

yäyräb-yâyilgän (S.A., ESERLER III, 368)

yem-xaşäk (S.A., ESERLER III, 377)

yigit-qız (S.A., ESERLER III, 73)

yol-yoläkäy (S.A., ESERLER III, 33)

yol-yorıq (S.A., ESERLER III, 119)

zāvād-fäbrikä (S.A., ESERLER III, 289)

Yukarıda verilen “değişmez ünsüz dizini”ne ek olarak ikilemelerdeki sözcüklerin yerinin belirlenmesi konusunda aşağıdaki sınıflandırmayı da ortaya koymaya çalıştık.

a) İkilemeyi oluşturan sözcüklerden az heceye sahip olan kelime sıralamada önce gelmektedir.

baxt-säädät (S.A., ESERLER III, 25)

bevâ-beçârä (S.A., ESERLER III, 424)

bilim-mä’rifät (S.A., ESERLER III, 162)

bir kâsä-yärim kâsä (S.A., ESERLER III, 195)

bittä-yärimtä (S.A., ESERLER III, 434)

cähr-suhbät (S.A., ESERLER III, 194)

çal-kämpir (S.A., ESERLER III, 205)

çaynäk-piyälä, (S.A., ESERLER III, 338)

dâd-färyäd (S.A., ESERLER III, 355)

dâm-däräk (S.A., ESERLER III, 203)

dârd-häsrät (S.A., ESERLER III, 302)

dâşt-sährâ (S.A., ESERLER III, 125)

dâv-dästgâx (S.A., ESERLER III, 26)

dävr-dävrân (S.A., ESERLER III, 37)

dost-düşmân (S.A., ESERLER III, 93)

ğam-ğussä (S.A., ESERLER III, 141)

ğarib-ğuräbâ (S.A., ESERLER III, 266)

häd-hisåbsiz (S.A., ESERLER III, 291)

häy-häyläşib (S.A., ESERLER III, 23)

häzil-mutâyibä (S.A., ESERLER III, 10)

huzur-hälâvat (S.A., ESERLER III, 191)

xâm-xatälä (S.A., ESERLER III, 432)

xatti-häräkät (S.A., ESERLER III, 362)

xat-xabär (S.A., ESERLER III, 233)

xayr-saxåbätli (S.A., ESERLER III, 32)

käyf-säfä (S.A., ESERLER III, 171)

körgän-keçirgän (S.A., ESERLER III, 158)

körib-körmäslik (S.A., ESERLER III, 100)

küç-qudrät (S.A., ESERLER III, 98)

qadd-qâmät (S.A., ESERLER III, 74)

qahr-ğazäb (S.A., ESERLER III, 35)

qalış-qalmöslük (S.A., ESERLER III, 203)

qånun-qâidä (S.A., ESERLER III, 256)

qâş-qävâğ (S.A., ESERLER III, 141)

qız-cuvân (S.A., ESERLER III, 76)

qollab-quvvätlä (S.A., ESERLER III, 252)

qoni-qoşni (S.A., ESERLER III, 197)

qoy-qozi (S.A., ESERLER III, 151)

läb-dähän (S.A., ESERLER III, 86)

mål-dünyâ (S.A., ESERLER III, 19)

mäscid-mädräsä (S.A., ESERLER III, 404)

mâş-gürüç (S.A., ESERLER III, 149)

momin-müsülmân (S.A., ESERLER III, 24)

nâz-ne'mät (S.A., ESERLER III, 138)

päst-baländ (S.A., ESERLER III, 129)

pättäçi-tärcimânlik (S.A., ESERLER III, 287)

säbr-tâqat (S.A., ESERLER III, 153)

sâç-sâqâl (S.A., ESERLER III, 21)

sädr-sânâ (S.A., ESERLER III, 197)

sâğ-sälâmätlik (S.A., ESERLER III, 203)

sân-sânâq (S.A., ESERLER III, 234)

säyr-säyâhät (S.A., ESERLER III, 370)

säyr-tâmâşä (S.A., ESERLER III, 424)

sevgi-muhäbbät (S.A., ESERLER III, 98)

sihät-sälâmät (S.A., ESERLER III, 313)

şäk-şübhä (S.A., ESERLER III, 346)

şärt-şarâit (S.A., ESERLER III, 16)

tä'lim-tärbiyä (S.A., ESERLER III, 301)

tärtib-qâidä (S.A., ESERLER III, 277)

tävbä-täzärru (S.A., ESERLER III, 425)

toy-mä'räkä (S.A., ESERLER III, 23)

yâr-birädär (S.A., ESERLER III, 266)

yâş-yäläng (S.A., ESERLER III, 434)

yäyräb-yäyilgän (S.A., ESERLER III, 368)

yem-xaşäk (S.A., ESERLER III, 377)

yol-yoläkäy (S.A., ESERLER III, 33)

yol-yorıq (S.A., ESERLER III, 119)

zäväd-fäbrikä (S.A., ESERLER III, 289)

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere 77 ikilemenin 68'i kurala uygunluk göstermektedir. Bu da bizlere %88,3'lük bir oran vermektedir. Söz konusu oranın yüksekliği dikkate alındığında Özbek Türkçesinde, her iki sözcüğü de ünsüzle başlayan ikilemelerde az heceli olan kelimenin önce geldiğini göstermektedir.

Hece sayısı az olan kelimenin, hece sayısı fazla olandan önce gelmesi kuralına uymayan ikilemeler ise 77 ikilemenin içinde sadece 7 adettir. 7 ikilemeden "*bäländ-päst, doppi-ton, hâvli-cây, xânändä-hâfiz, xâtin-qız, kiyim-bâş, yigit-qız*" örnekleri "değişmez ünsüz dizini"ne örnek olduğu görülmüştür. %9'luk bir orana tekabül eden bu ikilemeler kuralımızın geçerliliğine çok ciddi bir rakam değildir. Ayrıca bu örneklerin bir kısmı belki başlangıçta bir bağlama grubu iken sonradan ikileme grubuna dönüşmüş olabilir: *bäländ ü päst, şikest ü rext* gibi.

bäländ-päst (S.A., ESERLER III, 174)

doppi-ton (S.A., ESERLER III, 352)

xânändä-hâfiz (S.A., ESERLER III, 293)

xâtin-qız (S.A., ESERLER III, 98)

kiyim-bâş (S.A., ESERLER III, 161)

şikäst-rext (S.A., ESERLER III, 209)

yigit-qız (S.A., ESERLER III, 73)

b) Yumuşak ünsüzle başlayan kelimeler, sert ünsüzle başlayan kelimelerden önce gelmektedir. Bu kurala uygun 8 adet örnek tespit ettik.

bäländ-päst (S.A., ESERLER III, 174)

baxt-sââdât (S.A., ESERLER III, 25)

câhr-suhbât (S.A., ESERLER III, 194)

dârd-hâsrât (S.A., ESERLER III, 302)

dâşt-sâhrâ (S.A., ESERLER III, 125)

doppi-ton (S.A., ESERLER III, 352)

yem-xaşâk (S.A., ESERLER III, 377)

yigit-qız (S.A., ESERLER III, 73)

Yukarıdaki örnekler içinde, her iki sözcüğün ya yumuşak ünsüzle ya da sert ünsüzle başlayanları bulunmaktadır. Bu ikilemeler arasındaki sıralamada genel olarak “değişmez ünsüz dizini” kuralı işlemektedir. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de aynı ünsüz ise sıralamayı yanlarındaki ünlü tayin eder. Bunun örneklerini de aşağıda verdik. Ayrıca yukarıdaki kurala uymayan ikilemelerin de mevcut olduğunu belirleyip 3 adet örnek gösterdik. Bunlardan *hâzil-mutâyibâ*, *qız-cuvân* ve *pâst-balând* örneklerinin hece sayısı az olan kelimenin önce geleceği kuralına uyduğunu görmekteyiz.

hâzil-mutâyibâ (S.A., ESERLER III, 10)

qız-cuvân (S.A., ESERLER III, 76)

pâst-balând (S.A., ESERLER III, 129)

c) Aynı ünsüz ile başlayan ikilemelerde ünsüzden sonraki ilk ünlü, kelimelerin sırasını belirlemektedir. Osman Nedim Tuna, aynı ünsüz ile başlayan ikilemelerde sıranın şu şekilde belirlenmesi gerektiğini ifade eder: “Yaptığım deneme ve sayımlara dayanarak eğer her ikisi de aynı ünsüzle başlayan üyelere sahip bir kelime kök ünlüleri birbirinden farklı ise öncelik sıralaması numaralandırılmış şu kuralların tatbik edilmesi halinde ortaya çıkıyor: 1. Düz – yuvarlak 2. Geniş – dar 3. Ön – art”⁴⁶. Biz de bu kurala riayet ederek eserde tespit ettiğimiz 37 ikileme arasından 20 tanesini aşağıda verdik ve hece sayılarının eşit olup olmaması hususuna dikkat etmedik.

⁴⁶ Osman Nedim Tuna, a.g.m., s. 178.

- bäy-bây** (S.A., ESERLER III, 229)
- çaqır-çuqur:** *yansıma bir ses* (S.A., ESERLER III, 27)
- dost-düşmân** (S.A., ESERLER III, 93)
- ğam-ğussä** (S.A., ESERLER III, 141)
- ğarib-ğuräbâ** (S.A., ESERLER III, 266)
- ğâvur-ğuvur** (S.A., ESERLER III, 179)
- häd-hisâbsiz** (S.A., ESERLER III, 291)
- kättä-kiçik** (S.A., ESERLER III, 305)
- keçä-kündüz** (S.A., ESERLER III, 151)
- qaddi-qâmäti** (S.A., ESERLER III, 74)
- qars-qurs** (S.A., ESERLER III, 106)
- qollab-quvvätlär** (S.A., ESERLER III, 252)
- momin-müsülmân** (S.A., ESERLER III, 24)
- sälqın-sâyä** (S.A., ESERLER III, 191)
- sävdâ-sâtıq** (S.A., ESERLER III, 23)
- şäv-şuv** (S.A., ESERLER III, 364)
- tâpgän-tutgän** (S.A., ESERLER III, 372)
- yärim-yärti** (S.A., ESERLER III, 172)
- yäyräb-yâyilgän** (S.A., ESERLER III, 368)
- yelib-yörtib** (S.A., ESERLER III, 170)

Yukarıda verilen kurala uymayacak nitelikte ise toplamda 17 ikileme bulduk. Bunlardan *dâm-däräk*, *däv-dästgâx*, *huzur-hälâvat*, *xâm-xatälä*, *körgän-keçirgän*, *nâz-ne'mät*, *sân-sänâq*, *sihät-sälâmät*, *yâş-yäläng* örnekleri, hece sayısı az olanın çok olandan önce gelmesi kuralına uymaktadır. Ayrıca “*boy-bäst*, *xâtin-*

xalac, küyâv-kelin, qoşâ-qariş, sâvğa-sâlâm, sâyâ-sâlıqın, yâlvârib-yâlingän” örneklerinde ilk ünsüzleri aynı olan ikilemelerde kök ünlüsü yuvarlak ünlü olanın - ki buna “o” ünlüsüne yakın “â” sesini de dâhil ettik- kök ünlüsü geniş ünlü olan kelimeye göre daha önce geldiğini gördük.

boy-bäst (S.A., ESERLER III, 81)

boyrä-bârdân (S.A., ESERLER III, 370)

dâm-däräk (S.A., ESERLER III, 203)

dâv-dästgâx (S.A., ESERLER III, 26)

huzur-hälâvat (S.A., ESERLER III, 191)

xâm-xatälä (S.A., ESERLER III, 432)

xâtin-xalac (S.A., ESERLER III, 205)

körgän-keçirgän (S.A., ESERLER III, 158)

küyâv-kelin (S.A., ESERLER III, 97)

qoşâ-qariş (S.A., ESERLER III, 98)

nâz-ne’mät (S.A., ESERLER III, 138)

sân-sânâq (S.A., ESERLER III, 234)

sâvğa-sâlâm (S.A., ESERLER III, 206)

sâyâ-sâlıqın (S.A., ESERLER III, 163)

sihät-sälâmät (S.A., ESERLER III, 313)

yâlvârib-yâlingän (S.A., ESERLER III, 227)

yâş-yäläng (S.A., ESERLER III, 434)

O halde toplamda 37 ikilemeden oluşan yukarıdaki örneklerin %54’ü kurala uygunluk gösterirken %45’9’luk kısmı kurala aykırılık göstermektedir. Bu sonucun da bizi, Özbek Türkçesinde iki kelimesi de aynı ünsüzle başlayan ikilemelerde sırayı kök ünlünün belirleyeceği hususunda yanılığa düşüreceği açıktır. Osman

Nedim Tuna'nın söz konusu kuralı, Özbek Türkçesinde çok sağlam görünmemektedir.

1.2.2. Ünsüz + Ünlü İle Başlayan İkilemeler: Bu yapıda gelen ikilemelerde, ünsüzle başlayan ilk kelimenin, genellikle ünlüyle başlayan ikinci kelimeye göre hece sayısının az olması dikkat çekmektedir. Bu kurala uymayan örnekler de mevcuttur.

bâş-âyâq: *baş ayak* (S.A., ESERLER III, 168)

bây-ulämä (S.A., ESERLER III, 51)

bâzâr-öçär (S.A., ESERLER III, 146)

beş-âlti (S.A., ESERLER III, 54)

beş-on (S.A., ESERLER III, 91)

bir-ikki (S.A., ESERLER III, 17)

birin-üstün (S.A., ESERLER III, 50)

bittä-ikkitä (S.A., ESERLER III, 48)

ğam-äläm (S.A., ESERLER III, 318)

hâl-ähvâl (S.A., ESERLER III, 10)

hulq-ätvâr (S.A., ESERLER III, 27)

xulq-âdâb (S.A., ESERLER III, 21)

qayğ-u-äläm (S.A., ESERLER III, 85)

qol-âyâq: *el ayak* (S.A., ESERLER III, 272)

qurâl-âslähä (S.A., ESERLER III, 298)

şe'r-ölän (S.A., ESERLER III, 152)

tâät-ibâdät (S.A., ESERLER III, 5)

tärtib-intizâm (S.A., ESERLER III, 333)

tegirmân-âbcuvâzi (S.A., ESERLER III, 349)

tinç-âmânlik (S.A., ESERLER III, 306)

tinç-âsayiş (S.A., ESERLER III, 360)

yâr-âğayni (S.A., ESERLER III, 33)

yer-âsmânçä (S.A., ESERLER III, 188)

Yukarıdaki 23 ikilemenin 4 tanesinde kelimelerin hecesi eşitken 19 tanesinde ise ikinci kelimen hece sayısı daha fazladır. Toplamda 23 ikilemede ünsüz ile başlayan kelime, ünlü ile başlayan kelimedenden daha önce gelmektedir ve ilk kelimenin hece sayısı az olanların oran olarak %82,6'lık bir kısma denk gelmektedir. O halde hece sayısı eşit olsun ya da olmasın Özbek Türkçesinde ünsüz ile başlayan kelimenin ikilemede ilk kelime olduğu görülmektedir.

1.2.3. Ünlü + Ünlü İle Başlayan İkilemeler: Bu özelliği taşıyan 21 ikileme tespit ettik ve her ikisi de doğal olarak ünlü ile başlayan aynen tekrar eden kelimelerden oluşan ikilemeleri buraya dâhil etmedik. Eserdeki bütün ikilemelerin %4,5lik kısmını oluşturan bu ikileme çeşidinde kelimelerin sıralamasını yapmak için üç kriter kullandık:

a) Az heceli olan kelime, genellikle çok heceli olandan önce gelir.⁴⁷ 21 ikilemenin 10'u bu gruba dâhildir.

ä'lâ-âvsätlik (S.A., ESERLER III, 185)

âşnä-âğayni (S.A., ESERLER III, 32)

ât-ärävä: *at araba* (S.A., ESERLER III, 299)

âzâb-uqubät (S.A., ESERLER III, 47)

er-âyâl (S.A., ESERLER III, 161)

⁴⁷ Osman Nedim Tuna, a.g.m. Ayrıca Ceyhun Vedat Uygur, "Karakalpak Türkçesinde Tekrarlar", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresinde Sunulmuş Bildiri*, İzmir 2010, s. 13.

imâ-işârâ (S.A., ESERLER III, 105)

inân-ıxtiyâri (S.A., ESERLER III, 8)

ölâ-ölgünçâ: *öle öle* (S.A., ESERLER III, 12)

öz-öziçe: *kendi kendince* (S.A., ESERLER III, 6)

ürf-âdât (S.A., ESERLER III, 289)

Her ikisi de ünlü ile başlayan ikilemelerden 11 adet tespit ettik ve bu ikilemelerin 10'unun bu kurala uygunluk gösterdiğini gördük. %90,9luk bu uyum bize Özbek Türkçesinde her ikisi de ünlü ile başlayan ikilemelerde hece sayısı az olan kelimenin önce geldiğini net şekilde göstermektedir.

Bu kurala uymayan ikilemeler de mevcuttur, sadece 1 adet örneğini bulduğumuz ikileme örneğini aşağıda gösterdik. Bu örnekte (hece sayılarına bakılmaksızın) düz ünlülü kelimenin yuvarlak ünlülüden önce geldiğini görmekteyiz:

ikki-üç (S.A., ESERLER III, 48)

b) Geniş ünlüyle başlayan kelimeler, dar ünlüyle başlayanlardan önce gelir.⁴⁸ Eserdeki ünlü+ünlüyle başlayan 21 ikilemenin 5 tanesinden 4'ü geniş+dar sıralaması kuralına uygunluk göstermektedir. Uyum gösterenlerin oranı %80'dir.

âkâ-ükâ (S.A., ESERLER III, 78)

âpâ-ükâ (S.A., ESERLER III, 78)

ârzu-istâk (S.A., ESERLER III, 237)

âzâb-uqubât (S.A., ESERLER III, 47)

Tek örnek ise hece sayısı az olanın çok olandan önce gelmesi kuralına uygun düşmektedir:

ürf-âdât (S.A., ESERLER III, 289)

---

⁴⁸ Ceyhun Vedat Uygur, a.g.m., s. 13.

c) Tekrarın her iki ünlüsü aynı ünlü ile başlıyorsa, ünlüden sonra gelen ünsüz sıralamayı belli eder.⁴⁹ Bu noktada da “değişmez ünsüz dizini”ni esas almaya çalıştık. Bu kuralın da eş sayıdaki heceye sahip ikilemeler üzerine uygulanacağı unutulmamalıdır. Bu özellik için tespit ettiğimiz 21 ikilemeden 10’unu aşağıda gösterdik; ancak belirlediğimiz 10 ikilemeden sadece 2 tanesi bu özelliği göstermektedir. Bu da 10 ikileme içerisinde %20lik bir kısma karşılık gelmektedir.

âvqat-âzıq (S.A., ESERLER III, 153)

imâ-işârâ (S.A., ESERLER III, 105)

Bu kurala aykırı olan 10 ikilemeden 8’i ise aşağıda verilmiştir. Bu da %80lik bir kısma karşılık gelmektedir ki tıpkı her iki sözcüğü ünsüz ile başlayan ikilemelerde olduğu gibi “değişmez ünsüz dizini”nin işlerliği söz konusu değildir. Bunlar içinde, “*inân-ıxtiyâr*” örneği ikilemeyi meydana getiren kelimelerin hece sayısı az olanın çok olana göre önce geldiği kuralına uymaktadır. Ayrıca *âdâb-axlâq*, *âfti-ângâr*, *ârzu-ârmân*, *âşnâ-âğayni*, *âtâ-ânâ*, *izzât-ikrâm* örnekleri başlangıçta bağlama grubu içinde değerlendirilebilir:

âcıq-âydin (S.A., ESERLER III, 117)

âdâb-axlâq (S.A., ESERLER III, 197)

âfti-ângâr (S.A., ESERLER III, 183)

ârzu-ârmân (S.A., ESERLER III, 47)

âşnâ-âğayni (S.A., ESERLER III, 32)

âtâ-ânâ (S.A., ESERLER III, 38)

inân-ıxtiyâr (S.A., ESERLER III, 8)

izzât-ikrâm (S.A., ESERLER III, 33)

Aynı kelimelerden oluşan ve doğal olarak her ikisi de aynı ünlü ile başlayan ikilemeler de mevcuttur. Bu ikilemeleri “Aynen Tekrar Eden İkilemeler” başlığı altında vermiştik.

---

⁴⁹ Ceyhun Vedat Uygur, a.g.m., s. 13.

1.2.4. Ünlü + Ünsüz İle Başlayan İkilemeler: Bu ikileme çeşidi, ilk kelimenin ünlü ikinci kelimenin ünsüz ile başladığı ikilemedir. Bu özelliği gösteren 38 ikileme tespit ettik. Bu noktada sıralama “hece sayıları eşit olan” ikilemelerde ünlü ile başlayanın önde geldiği görülmektedir.

äci-buci (S.A., ESERLER III, 56)

äft-bâş (S.A., ESERLER III, 61)

âqızmäy-tâmizmäy (S.A., ESERLER III, 350)

âldäb-suldäb (S.A., ESERLER III, 119)

âldi-berdi (S.A., ESERLER III, 28)

ânä-bälä (S.A., ESERLER III, 119)

änä-mänä (S.A., ESERLER III, 358)

äpil-täpil (S.A., ESERLER III, 48)

ärä-çörä (S.A., ESERLER III, 379)

ärzän-gäräv (S.A., ESERLER III, 128)

ärzu-häväs (S.A., ESERLER III, 26)

ästä-sekin (S.A., ESERLER III, 24)

âş-suv (S.A., ESERLER III, 234)

ätä-bälä (S.A., ESERLER III, 49)

âzib-tozib (S.A., ESERLER III, 52)

âzmi-köpmi (S.A., ESERLER III, 219)

eğri-bügri (S.A., ESERLER III, 187)

el-yurt (S.A., ESERLER III, 312)

enkä-tinkä (S.A., ESERLER III, 48)

- iğvâ-fäsâd** (S.A., ESERLER III, 152)
- içkâri-tâşqari** (S.A., ESERLER III, 145)
- içki-tâşqı** (S.A., ESERLER III, 312)
- idiş-tāvâq** (S.A., ESERLER III, 20)
- ikir-çikir** (S.A., ESERLER III, 53)
- illâh-billâh** (S.A., ESERLER III, 85)
- ilm-fân** (S.A., ESERLER III, 323)
- ıssıq-sâvuq** (S.A., ESERLER III, 141)
- izzât-hurmât** (S.A., ESERLER III, 249)
- oğri-kâzzâb** (S.A., ESERLER III, 11)
- onqır-çonqır** (S.A., ESERLER III, 187)
- oyin-külgü** (S.A., ESERLER III, 190)
- öpâ-ginä** (S.A., ESERLER III, 83)
- ötgâ-çoqqa (ur-):** *ateşe atmak, riske girmek* (S.A., ESERLER III, 45)
- ötgân-ketgân** (S.A., ESERLER III, 276)
- unçâ-munçâ** (S.A., ESERLER III, 7)
- uzâq-yaqın** (S.A., ESERLER III, 9)
- üç-tört** (S.A., ESERLER III, 5)
- üst-bâş** (S.A., ESERLER III, 5)

54 ikilemenin 38 tanesi bu özelliği göstermektedir ve bu da %70,3'lük bir orana denk gelmektedir. Yalnız aşağıda gösterdiğimiz 16 adet ikilemede de yani %29,6'lık kısımda da hece sayısı eşit olmamasına rağmen ünlü ile başlayan ikilemenin ünsüz ile başlayandan önce geldiği net şekilde görülmektedir. Bu

noktada hece sayısının ilk kelime çok ya da az olmasının önemli olmadığı görülmüştür.

âç-yälängâç (S.A., ESERLER III, 356)

âft-bâşärä (S.A., ESERLER III, 65)

âh-färyâd (S.A., ESERLER III, 149)

âhvâl-ruhiyâ (S.A., ESERLER III, 82)

aql-huşli (S.A., ESERLER III, 128)

âr-nâmus (S.A., ESERLER III, 35)

âtrâf-cävânib (S.A., ESERLER III, 231)

âyâq-qol (S.A., ESERLER III, 187)

âyş-işrât (S.A., ESERLER III, 76)

ertâ-keç (S.A., ESERLER III, 284)

izzât-nâfs (S.A., ESERLER III, 8)

âh-nâlâ (S.A., ESERLER III, 47)

otin-kömirsiz (S.A., ESERLER III, 60)

oynâşib-quvâlâşib (S.A., ESERLER III, 38)

un-gürüç (S.A., ESERLER III, 398)

üy-câysiz (S.A., ESERLER III, 91)

1.3. Ekli Yapıdaki İkilemeler: Ekli yapıdaki ikilemelerde kelimelerin yapım ya da çekim eki aldığı görülmektedir. Bu ekler isim çekim eki, isim yapım eki, fiil çekim eki ya da fiilimsi eki olabilmektedir. Bazen ilk kelimenin bazen ikinci kelimenin bazen de her ikisinin birden ek aldığı görülmektedir. Bu yapıdaki

ikilemelerden eserimizde 75 adet tespit ettik. Bu sayı da 451 ikileme arasında %16,6'lık bir paya sahiptir.

1.3.1. İsim Çekim Eki Alan İkilemeler:

a) Yönelme hal eki alan ikilemeler: Bu tarz ikilemelerde genellikle ikinci kelimenin yönelme eki aldığı görülür. 75 adet ikileme içerisinde bu özelliği gösteren sadece 3 farklı ikileme tespit ettik. Ekli yapılardaki ikilemeler arasında %4'lük bir paya sahip olduğunu gördük.

bir-birigä: *birbirine* (S.A., ESERLER III, 47)

ğam-älämgä: *gam eleme* (S.A., ESERLER III, 318)

hâl-cânigä: *hal canına* (S.A., ESERLER III, 223)

b) Ayrılma hal eki alan ikilemeler: Bu tür ikilemelerde bazen birinci kelimenin ayrılma hal eki aldığı görülür bazen de ikinci kelimeye gelen ayrılma hal eki her iki kelimeyi de etkileyecek şekilde kullanılır. 14 adet tespit ettiğimiz bu yapıdaki ikileme ise ekli yapıdaki ikilemeler arasında %18,6'lık kısma sahip olarak isim çekim ekleri içerisinde en çok kullanılan ikileme türü olduğunu gördük.

âçıqdän-âçıq: *açıktan açığa* (S.A., ESERLER III, 125)

âz-âzdän: *azdan azdan* (S.A., ESERLER III, 106)

bâşdän-âyâq, (S.A., ESERLER III, 196)

birdän-bir S.A., ESERLER III, 111)

iç-içidän: *içinden içinden* (S.A., ESERLER III, 421)

keçä-kündüzdän: *geceden gündüzden* (S.A., ESERLER III, 314)

köpdän-köp: *çoktan çok* (S.A., ESERLER III, 353)

körpä-yästiqdän: *yastık yorgandan* (S.A., ESERLER III, 411)

kündän-kün: *günden güne* (S.A., ESERLER III, 264)

qañçädän-qañçä (S.A., ESERLER III, 19)

näridän-beri: *ileriden beriye* (S.A., ESERLER III, 377)

oyin-külgidän: *oyundan gülgüden* (S.A., ESERLER III, 386)

özidän-özi: *kendinden kendi (?)* (S.A., ESERLER III, 70)

uzundan-uzâq: *uzaktan uzağa* (S.A., ESERLER III, 16)

c) Eşitlik hal eki alan ikilemeler: Bu ikileme çeşidinde ikinci sözcüğün eşitlik hal eki aldığı görülmektedir. Eserde 2 adet rastladığımız bu ikileme ekli yapıdaki ikilemeler içerisinde sadece %2,6'lık bir paya sahiptir.

öz-öziçä (S.A., ESERLER III, 107)

yer-âsmânçä: *yerden göğe kadar* (S.A., ESERLER III, 188)

ç) Yön eki alan ikilemeler: Her iki sözcüğün de yön eki aldığı ikilemelerdir. Eserde 1 örneğine rastladığımız bu yapıdaki ikileme türü ise %1,3'lük bir paya sahiptir.

içkäri-tâşqari: *içeri dışarı* (S.A., ESERLER III, 145)

1.3.2. İsim Yapım Eki Alan İkilemeler: Bu ikilemelerde özellikle “-li” eki ve “-siz” eki ön plana çıkmaktadır. İkilemeyi oluşturan her iki sözcüğe birden gelebildiği gibi sadece ilkinde ya da sadece ikincisine de geldiği görülmektedir.

a) “-li” eki ile oluşturulan ikilemeler: İkilemeyi oluşturan herhangi bir kelimeye “-li” eki getirilerek oluşturulan ikileme çeşididir. Eserde 3 adet tespit ettiğimiz bu ikileme ekli yapıdaki ikilemelerin sadece %4'lük bir paya sahip olduğunu görüyoruz.

aql-huşli: *akıllı bilinçli* (S.A., ESERLER III, 128)

xayr-saxâbtli (S.A., ESERLER III, 32)

türli-tümän (S.A., ESERLER III, 19)

b) “-siz” eki ile oluşturulan ikilemeler: İkilemeyi oluşturan kelimelerin ikisinin birden ya da sadece ikinci kelimenin “-siz” eki aldığı ikilemelerdir. Eserde 3 adet tespit ettiğimiz bu ikileme ekli yapıdaki ikilemelerin sadece %4'lük bir paya sahip olduğunu görüyoruz.

häd-hisâbsiz: *hadsiz hesapsız* (S.A., ESERLER III, 291)

otin-kömirsiz: *odunsuz kömürsüz* (S.A., ESERLER III, 60)

üysiz-câysiz (S.A., ESERLER III, 114)

1.3.3.Fiil Çekim Eki Alan İkilemeler

a) Bilinen Geçmiş Zaman Eki İle Oluşturulan İkilemeler: İkilemeyi oluşturan her iki kelimenin de “-di” bilinen geçmiş zaman ekini alması ile oluşmaktadır. Eserde 3 farklı örneğine rastladığımız bu ikileme türünün ekli yapılar arasında sadece %4'lük bir paya olduğunu söyleyebiliriz.

bârdi-keldi (S.A., ESERLER III, 312)

keldi-ketdi (S.A., ESERLER III, 310)

âldi-berdi (S.A., ESERLER III, 28)

b) Geniş Zaman Eki İle Oluşan İkilemeler: Geniş zaman eki “-r”nin ikilemeyi oluşturan fiillere gelmesiyle oluşan ikilemelerdir. Bu ikileme türünü de yine 1 adet olarak tespit ettik ve ekli yapıdaki ikilemeler içerisinde sadece %1,3'lük bir paya sahip olduğunu gördük.

şâşir-pişir (S.A., ESERLER III, 29)

c) Emir Kipi İle Çekimlenerek Oluşan İkilemeler: 2. Çoğul şahıs emir kipini alarak çekimlenmiş olan 1 ikileme tespit ettik ve ekli yapıdaki ikilemeler içerisinde sadece %1,3'lük bir paya sahip olduğunu gördük..

âling-âling (S.A., ESERLER III, 91)

1.3.4. Sıfat-fiil Ekleri İle Oluşan İkilemeler: İkilemeyi oluşturan kelimelere sıfat-fiil eklerinin getirilmesi ile oluşan ikileme çeşididir. Farklı olarak sadece 9 adet belirleyebildiğimiz bu ikileme türü ekli yapıdaki ikilemeler içinde %12'lik bir paya sahiptir.

bilinär-bilinmäs (S.A., ESERLER III, 165)

içär-içmäs: *içer içmez* (S.A., ESERLER III, 339)

kelär-kelmäs: *gelir gelmez* (S.A., ESERLER III, 68)

körgän-keçirgän (S.A., ESERLER III, 158)

ötär-ötmäs: *geçer geçmez* (S.A., ESERLER III, 28)

ötgän-ketgän (S.A., ESERLER III, 276)

tâpgän-tutgän (S.A., ESERLER III, 372)

yâyırâb-yâyilgän: *zevk alıp eğlenen* (S.A., ESERLER III, 368)

yetär-yetmäs (S.A., ESERLER III, 173)

1.3.5 Zarf-fiil Ekleri İle Oluşan İkilemeler: İkilemeyi oluşturan kelimelere zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile oluşan ikileme çeşididir. Eserde farklı olarak 34 adet bu türde ikileme tespit ettik ve ekli yapıdaki ikilemeler içerisinde %45,3'lük pay ile en çok kullanılan ikileme çeşidi olduğunu gördük.

alışä-alışä (S.A., ESERLER III, 390)

âqızmäy-tâmizmäy (S.A., ESERLER III, 350)

äytib-äytib (S.A., ESERLER III, 170)

âzib-tozib (S.A., ESERLER III, 52)

çâpib-çâpib (S.A., ESERLER III, 137)

çârçâb-hârrib (S.A., ESERLER III, 338)

çoçib-çoçib (S.A., ESERLER III, 173)

gülläb-yäšnâb (S.A., ESERLER III, 302)

kirib-çıqıb (S.A., ESERLER III, 19)

külä-külä (S.A., ESERLER III, 93)

külib-külib (S.A., ESERLER III, 212)

qarätib-bâqtirib (S.A., ESERLER III, 379)

qâtib-qâtib (S.A., ESERLER III, 165)

qıdırä-qıdırä (S.A., ESERLER III, 313)

qılä-qılä (S.A., ESERLER III, 61)

qıynälib-qıynälib (S.A., ESERLER III, 256)

qızärib-bozärib (S.A., ESERLER III, 173)

oyläşib-oyläşib (S.A., ESERLER III, 234)

oynäşib-quväläşib (S.A., ESERLER III, 38)

ölä-ölgünçä (S.A., ESERLER III, 12)

sâçä-sâçä (S.A., ESERLER III, 431)

sökib-sökib (S.A., ESERLER III, 19)

şâşä-şâşä (S.A., ESERLER III, 305)

şâşib-şâşib (S.A., ESERLER III, 256)

tinib-tinçib (S.A., ESERLER III, 377)

tolib-tâşib (S.A., ESERLER III, 31)

toxtäb-toxtäb (S.A., ESERLER III, 205)

toyib-toyib (S.A., ESERLER III, 126)

tutilib-tutilib (S.A., ESERLER III, 56)

urinä-urinä (S.A., ESERLER III, 111)

uyälä-uyälä (S.A., ESERLER III, 250)

xorsinib-xorsinib (S.A., ESERLER III, 128)

yelib-yörtib (S.A., ESERLER III, 170)

yötälä-yötälä (S.A., ESERLER III, 47)

1.3.6. Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Eklerini Alarak Oluşan İkillemeler: Bu ikileme çeşidinde ilk kelimenin ya da ikinci kelimenin sıfat-fiil eki ya da zarf-fiil eki aldığı görülür. Bu tür ikilemeden sadece 1 adet tespit ettik.

körib-körmäslik (S.A., ESERLER III, 100)

O halde ekli yapıdaki ikilemeleri kısaca toparlamak gerekirse şunları söyleyebiliriz:

Toplamda 75 adet ekli yapıdaki ikilemeyi kendi içerisinde gruplandığımızda en çok kullanılan türünün zarf-fiil ekleri ile oluşturulanlar olduğunu belirledik. Bu da bizlere yazarın anlatımda durağanlığı değil, hareketliliği amaçladığını gösterir. İkinci olarak en çok kullanılan yapının da ayrılma hal eki alan ikilemelerin olduğunu görmekteyiz. Diğer türdeki ikilemelere ise çok fazla yer verilmediği ise açıkça görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRANSKRİPSIYON

2.1. BİRİNÇİ BÂB ZULMÂT İCRÂ ŞU'LÂLÂR

Keç küz izğırini şâhâr köçäläridä yelib yürädi, yüpün kiyingän kişilärni dildirätib, läblärini gezärtirädi. Şundäy päytdä bir çâl, koltıgıdä bir bağ täräşä, ton bärini başıgä yâpıb, cağı köçgän bedänä kävüşini sudrâb sârpâyçän öz külbäsi tāmân şâşib barmâqdä edi, yoldä duç kelgän täniş häzilkâş yigit ungä gâp taşlädi:

– Täräşä deb şâm nāmâzini qazâ qılğängä oxşâydilär, Momin âtä!

Momin xunâb deb nâm çıqargän bu köknäri çâl häzilkâş yigitgä bir xomräyib, döngillägäniçä yolidä dävâm etdi:

– Nāmâz qazâsigä ilâc tâpilädi-yü, sâvuqqa ilâc tâpiş âğir! Âciz bändäsini xudâ keçirsin... Tâät-ibädätни üyidä otini, kömiri mol, qâzânı yağlıklärgä çıqargän! Bir bağ täräşä bilän âvqat pişirämänmi, tähârätgä suv isitämäpmi?.. Sâvuq suvda tähârät qilib, nāmâz oqıgändän âxırätdä düzax otidä isingän âfzäl!...Şunçä mäçit, mädräsä sâlib, Xudâyâr xân nimä sâvâb tâpdı-yu, men nime sâvâb tâpär edim!...

Momin xunâbning cağini açib qoyib, häzilkâş başqa köçägä ürip ketdi. Momin xunâbning ârqaşidä kelâyâtgän üst-bâşi başäng nâtäniş kişi ulerning gâpigä indämäy qulâq sâlib bârär edi. U Momin âbdän ozib, âldingä ötib âldi-dä, Momin xunâbgä nâfrät bilän qarâb âlib, üç-tört âğiz säsidi:

– Sizdä qangi diyânätsiz, betävfiqlärning käsâfatigä yurt âq pâşşägä qarâm bolib qâldi!..Şäriät âyâq âsti boldi!...

Bundäy sâvuq sözlärni cüdä köp eşitib, daqqı bolib qâlgäni üçünmi, Momin xunâb pinäginini bozmäy, ällänimälärni deb Kälvâk güzärigä yol âldi, nâtäniş kişi Häzrät mädräsäsi tāmân burilib toxtädi, Momin xunâb hāmân öz-öziçe cävüräb barmâqdä edi:

– Xudâyâr zämânidä qârâ çirâqqa äräng küçim yetär edi, pâdşâ başkä bolib, häli hām oşä Momin xunâbmän. Äqpâşşäsi yer yaği bilän yänädigän şişä çirâqlär keltirib dokänlärgä âsib qoygän bilän, âlişgä küçim yetmäsä nimä qılây? Küçim yetgändä şu yârüğ çirâğidän bittäsini görimgä hām birgä âlib ketär edimkü-yä...

Nâtâniş mehmân mädräsä cilâvxânäsidadä önggä burilib, dârpärdä ârçasidadä yânâyâtgân çirâqqa râzm taşlädi-dä, hücrä eşigini qâqdi, bir âzdän keyin yelkäsiga româl taşlägân, qaddi yergä mâyil, sâçi âq, kôsänämâ, yüzi çozıqrâq, qârâmağız çâl eşik açdı və içkârigä täklif qıldı:

– Mârhämät, Mârhämät!

Nâtâniş mehmänni dâhlizdä qâldirib, kôsänämâ çâl hücrä içigä kirişgä şaşıldı, nâtâniş mehmân bämâyılıxâtir üstki ton və sälläsini qâzıqqa ilâr ekân, hücrädä kimler bârligini pâyqab âliş niyätidä qâzıqlârgä nâzâr taşlädi: bir qâzıqdä pâçâpostin və uning tepäsidadä kâşmiriy sällä turâr, yänä bir qâzıqdä âddiy paxtâli âläçä ton bilân dâkâ sällä. Demäk, pâçâpüstün bilân kâşmiriy sällä sâhibi, âlbättä Miyân Sâtibâldıxân bolib, ikkinçisi şu mädräsä mullävâççälâridän birârtâsi bolışı mümkün...

İçkârigä täklif qılıgân bu orta boy, sâriq sâqâl, qırrâ burun, yüzi çozıq nâtâniş mehmân hücrâ ortäsidadä qol qâvuştirib turgân şerqâmät, közlâri ötkir, yağrini keng, qârâçädän kelgân Miyân Sâtibâldıxân bilân və cüssäsi ândäk çâğrâq, âq yüz, botâköz, egnidä ciyâkli köyläk, moylâvi sâbz urgân mullävâççä yigit bilân sorâşdı və hücrä törigä täklif qilindi. Mehmân otirib, yüzigä fâtihä târtgâç, pâygâhdä çökkä tüşgân Miyân Sâtibâldıxân orindän yârim qozğalib, ikki qolini köksigä qoydı :

– Xuş kördik!

– Xuşvaqt bolğaylâr!

Yelkäsiga româl taşlägân çâl çâyçoşgä suv toldirib, oçâqqa ot qalâşgä şaşıldı, mullävâççä esä xântaxtâ üstidägi qâğâzlârnı tördägi bâliş üstigä âlib qoyib, dâsturxân yâzişgä kirişdi. Yânidägi bâliş üstidä turgân qâğâzlârgä köz qırini taşlägân nâtâniş mehmân, Miyân Sâtibâldıxângä mä'nâli qarâdi:

– Xattâtlikkâ hâm uringängä oxşâb qâldilâr, cänâb Miyân?

– Şundây, taqsir... Xattâtlikkâ kâminädä hâm unçâ-munçâ qızıqış yoq emäs. Lekin cänâblâri zehn taşlägân qâğâzlârdägi hüsnihât bu dostim Muhämmäd

Äminxocäning mäşkläridir. Biz här keçä bu yerdä xattâtlikdän başkä, ilmi fârâiz⁵⁰, ilmi nücum⁵¹, ädäbiyât bilän, undän ärtgän fursätläрни sätränc⁵² oynaş bilän ötkäzämiz. Hâzir häm şu bilän mäşgul edik.

Nâtäniş mehmânning rängi âqarinqıräb, dämi içigä tüşib ketdi-yü, song yänä özina ongläb, munâfiqänä cilmäydi :

– Hây-hây! Cüdä häm sâz! Ämmâ buni vaqtlırâq başläb yubârisizlär... Dünyâviy fänlär şunçäki örgänib qoyiş üçün, bir âz yaşläringiz ulğaygändän keyin örgänilsä häm bolä berär edi. Buni deb, ilmi hâl sudrälüb qälärmikin... Yänä, cänâb Miyân özläri bilädilär...

Miyân Sâtibâldıxân tüpügini yutib, yärim tä'zim qılğan hâldä mehmânning mäslähätlärigä xayrıxâhlik bilän qulâq sâlâyâtgändek boldi.

– Şundäy, taqsir. İltifätläri üçün rähmät.

Bätämkin, huşyâr Miyân Sâtibâldıxân yer âstidän Muhämmäd Äminxocägä köz kirini taşlädi. Muhämmäd Äminxocä häm bu qaräşdän “şundäy deb, qutulä qâldim...” degän mä'nâni oqıdı, yälkäsigä româl taşlägän çäl esä pätnisdä nân, likâpçälärdä şirinlik vä bir çaynâk çây keltirdi. Lekin hânüz bu nâtäniş mehmânning kimligi vä nimä üçün bemähäldä hücrä eşigini qâqıb kirkänligi hücrä egälärigä qarângı edi. Mehmân çây höpläb turib yänä ezmäligini başlädi :

– Cänâblärigä häm ğazäl yâzmaqqa mäyl bolsä keräk, cänâb Miyân?

Miyân Sâtibâldıxân mäläl kelgändek, cävâb qıldı :

– Kâminädän mustäsnâ, bu ikkäläläri häm şâirdirlär. Şuning üçün meni häm özläridek şe'r muxlisi deb hisâbläydilär...

Nâtäniş mehmân çäl bilän mulläväççägä sâvuqqınä qaräb qoyib, ulärdän közini âldi vä Miyângä qarädi:

– Yaxşı... Cüdä söz... Bulär ğazäl yâzişib turişädi deng? Hoqand ähligä qadimdän duâ ketgän... Umärxânning ätbâqarläri häm şâir edi.

---

⁵⁰ Fârâiz – mätemätikä.

⁵¹ İلمي nucum – ästronomiyä.

⁵² Sätränc – şaxmät.

Nâtâniş mehmânning nimä demâqçı bolgânligi hâr üçälälärigä yetib bârdi. Bu gâp, âynıqsâ çalgä âğir bätgân bolsä keräk, bir nârsäni behänä qilib, ornidän turib ketdi, Muhämmäd Äminxocä yergä qarägäniçä, âz royi âdâb, özini bäsib otirär edi. Miyân Sâtibâldıxân boğilib, mehmângä sävâl täşlädi :

– Şunçäki bulhävâslär demâqçılarmi?

– Şairlik oyınçâq emäs, cänâb Miyân...

– Bulärdä tuğmä iste'dâd bolsä-çi?

– Bâlkim iste'dâdläri bârdir. Birâq bu mengä qârânğı hättâ bu kişilärning nâmlärini bilish hâm kâminäni qızıqtirâyâtgäniçä yoq, cänâb Miyân. Hâzir bähsläşiş fursäti emäs, özüm yaqındäginä keldim, hâzirçä hürmätli Süleymân Ävğänbâyning mehmânxänäläridä istıqâmät qilib turibmân. Sizgä cänâb Töraxân mähzum dânullädän bir mäktub keltirgän edim. Eşitişimgä qarägändä, mädräsäning inân-ıxtiyârı cänâbingizgä ekân...

Nâtâniş mehmân yânidän qâğâz çıqarib, Miyân Sâtibâldıxângä uzätädi, Sâtibâldıxân mäktubi nâzäridän keçirib, ıxtiyârsiz büklädi :

— Äfv yetädilär. Mädräsämizdä hämmä hücrälär bänd, bu haqdä cänâblärigä üzrlimân. İkkilâmçi, mädräsäning mutävällilik ornini cänâblärigä vä'dä qılışdän âldin hürmätli äkalärimiz vä qaynätäm, bu mädräsäning bâş müdärrisi bolmiş Zufâr mähzum dâmlädän icâzät âlişläri keräk edi. Xâzirçä mädräsäning sähibligi kâminäning ıxtiyârındä. Ulär, ehtimâl xop derlär, ehtimâl, xop demäslär... Bu bärädä hâm kâminä üzrlimân.

– Bârdi-yu, xop demäsälär-çi?

– U vaqtdä nimä hâm der edik...

Nâtâniş mehmânning izzät-näfsigä tegüvçi bu açıq vä toğri cävâbdän keyin başqa sözgä orin qâlmägän edi, mehmân дәsturxângä fätihä oqıb, ornidän qozğaldi, sâvuqqınä xayrläşişdän keyin, çâl mehmânni cilâvxânägäçä sözsiz uzätib, qaytib kirdi:

– Suyunçı bering Miyân! Qâr uçqunläyapti!

Nätäniş mehmânning nâhaq tä'näsiga uçragän ikki pâk qalb egäsining könglini ävlâş vâ küldiriş üçün Miyân Sâtibâldıxân qâr yâqqanlığını lütf qıldı:

– Mâdräsämizgä Qoqân qâri kirib keldi desängizçi, mürebbiy?

Muhämmäd Äminxocä lütfgä lütf uladı:

– Bu Qoqân qâri häli-beri mâdräsämizni tâpib kelâlmäs edi-yü, häligi sâvuq uni bâşläb kelgängä oxşaydı...

***

Häzrät mâdräsäsi bıqınıdägi târ, qârânğı hävlidä ustâz dâmlä Xalil deb tänilgän mäktäbdâr turädi. Bu kişi yâlgiz mäktäbdâr bolgänligi üçün emäs, mäktäbdârlıkdän täşqari, zor bilimdân, dânişmänd, uzâq-yaqınnı körä âlgän, riyâzät çekib, ilm ârttirgän fâzil vâ âlim kişi bolgänligi üçün oni ustâz deb hürmät qılâr edilâr.

Mäktäbi ibtidâiy bolsä häm, Xalil dâmlä öz şägirdläridän iste'dâdli yaşläрни sâralâb âlib, ulärgä dünyâviy ilimlärdän tä'lim verişli özigä maqsâd qilib âlgän edi. Kündüz künläri bu mäktäbdä yaşlär xocä körsingä häftiyäk, qur'ân vâ Xocä Häfizdän tä'lim âlâr, keçqurun tänlängän yaşlär toplänişib, xattâtlik, fârâzi vâ başkä fänläri örgänâr edilâr.

Lekin, bu oqışgä köp âtälâr qızıqmäs, bä'zilâr dâmlä Xalilning fân tä'limigä näfrät bilän qarâr edilâr. Miyân Sâtibâldıxân bilän Muhämmäd Äminxocä ustâz dâmlä Xalilning eng yaxşı, iste'dâdli şägirdläridän bolib, bulâr mänä şu mäktäbdä dostlänişgän edilâr.

Kimsän, İmâm Râbbâniy Sâhibzâdä häzrätining fârzändi bilän äddiy, qaşşâq bir nâvvâyning fârzändi ortäsidadä sâmimiy dostlik vâ muhäbbätning tuğilişgä sâbâb, ävvälâ, dânişmänd ustâz vâ ilimning xâsiyâti bolsä, ikkinçidän, ikki yaş fe'l-avtörining bir xıllığı, zehnü fârâsâtdä, âdâbu axlâqdä tengligi edi.

Miyân Sâtibâldıxân İmâm Râbbâniy Sâhibzâdäning on toqqız oğli âräsiga yaşlıkdänâq yârqrâb körinib qâlgän, dârbädâr hind şâiri Nâxoş târbiyäsidadä ösib, haqiqiy häyât yolını tänlängän, fâkirläning başını silâşni özining muqaddäs işi deb his etä başlängän edi. Sâtibâldıxânning yänä bir insâniy fâzilâti şunda edikki, u

özining “‘aliy zât”ligi kattä dävlat egäsi ekänligi haqıdä dostlari äldidä çurq etmäsdı. U ğarib Nâxoşning başını silär, uni öz muräbbisi deb bilär, äyälmand, qaşşaq nâbbâyning oğli Muhämmäd Äminxocägä mâddiy yârdäm üçün qol çözgisi, hâl-âhvâlidän vâqıf bolgisi kelärdi.

Biraq Muhämmäd Äminxocä zor izzät-näfs egäsi, me’däsi toq, bätämkin, başıgä tâğ aĝdärilgän päytdä häm çidaydigän, irädäsi mustähkäm yigit edi. Miyân Sâtibâldıxânning ipäk giläm toşalgän hücräsidadä här dâim ikkisi mutälä qılışär, munâzärä başlaşär vä ustâz şâirlärning yüksäk äsârlärigä “äsilib” bilgänläriçä muhâkämä yürgizişär, ğâh bir qapäs sätrânc oynäb, ğâh köngil açış üçün häzil-mutâyibägä ötişär edi.

Bulärning üzilmäs sämimiy sohbätleri, nâzik söz oynlari vä äskiyälärini şâir Nâxoş päygähdä otirib, märâq bilän tinglär vä ğâh-ğâh äräläşib häm qoyärdi.

Bir küni şundäy sohbät vaqtidä bâzârgä çiqib keliş mäsäläsi qozğalib, tängä bilän çaqa haqıdä söz ketdi, Miyân Sâtibâldıxân yânini kâvläb Nâxoşgä äq tängä uzättdi vä bir nârsä älib kelişni iltimäs qıldı, Nâxoş esä külib yänidan qârä çaqa çikärib körsättdi:

– Äq tängängizni yângä sälib qoying, Miyân! Özimdä çaqa köp...

– İşänmäymän! Çaqangiz äz, xaräcätgä yetmäs!

– Cänâb Miyân! Faqat qolimdägi çäkäni körib şundäy deyäpsiz! Mendä bunaqadän cüda köp, işänmäsängiz, häzir libäsimni yeçib körsätämän: bütün vücudim çaqadän ibârät!

Keksä Nâxoş bu sözni häzil qilib aytmâqçi edi, lekin häzil çingä äylänib ketdi, äytdi-yü közlärigä yaş tolgänini özi häm sezmäy qâldi. Şundä huşyâr Muhämmäd Äminxocä bu “çaqalär” ästidä ğarib Nâxoşning xazân bolgän yaşligini, haqsiz çekkän äzâblärini, zindän uqubätlerini köz äldigä keltirdi. Hücrädä ikkiläri qâlgän uzun keçälärdä Nâxoş Muhämmäd Äminxocägä birmä-bir äytib bärğän äççiq särgüzäştlär häzir uning köz äldidä qaytä gävdlängän edi.

Nâxoş esä közdägi yaşını yaşiriş üçün zormä-zoräki cilmäydi, goyâ äytilgän sözünü yengil häzilgä yoygän boldi, song tez burilib, kiçkinä giläm xurcunni äldi-yü, bâzârgä cönâb ketdi. Muräbbiysigä açingän Miyân, indämäy, öz ornigä ötib,

tâkçädän qoligä kirgän kitâbni âldi, uni lâqayd vâraqlâr ekän, ästâ xorsinib qoydi, bir nuqtägä tikilgän Muhämmäd Âminxocäning xayâli Kâlküttädä edi.

Yâzning cäzirimâ ıssıq künläridän biri, Kâlküttâ şährining çangi oynâb yâtgän uzun bir köçäsidadä ikki qurâlli âdâm bir zâncirbänd, bädâni qângâ belângän yâş yigitni häydâb âlib bârmâqdälâr, bir neçâ yälângâç bâlalâr toprâq çangitib, ergäşib kelmâkdä, köçâ çätidän ötib bâräyâtgän kişilâr toxtâb, bu zâncirbänd yâş yigitgä açinib qarâydilâr, bâ'zilâr uning günâhi nimâ ekänligini bilişgä qızıqqandek hâr tâmângâ cälângläb qarâb turgänlärninğ äğzigä qulâq sâlâdilâr.

Hâr kimning äğzidâ hâr xıl gâp: biri uni âdâm öldirgän deb, öziçâ hükm qılsâ, ikkinçisi oğri deb, öz sözini ötkâzmâqçı bolârdi. Şu pâyrt orta yâşli bir hämmâl yelkäsidadägi âğir yükini kättâ tâş üstigä tüşirib, peşânäsidadägi terlärini sidirâdi, hämân âdâmlâr hâr türlü taxminlärinä äytib, özârâ mâcârâ qılâdilâr. Hämmâlgä bu mâcârâlâr mälâl kelgändek bâş silkitâdi-dâ ästâ izâh berâ bâşläydi :

– Qoysäläringiz-çi! Bu yigit oğri-kâzzâb emäs, begünâh şâir! U şe'ridâ “xatâ ketib” zindângâ hükm qılindi!

Şundän keyin toplângänlärdän bir türkümi ungä açinib, bir türkümi esâ hükmni mâ'qullâb, xâtircâm öz yolläridän qâlmây ketâverâdilâr. Hämmâl toğri äytgän, haqqatân yâş şâir zindângâ hükm qilingän edi.

Orta hâl sähhâfning⁵³ oğli bolgän bu yigit – Nâxoş özining coşqın, isyânkâr şe'rläri bilân Kâl'küttädä nâm qâzânâ bâşläydi. Uning şe'rläri âddiy zâhmâtkâş xalqqa mârâq vâ ruhiy ğızâ baxş etsâ hâmb, yuqâri dâirälâr uning şe'ridän nâfrâtlânâr edilâr. U tâ'qıb âstigä âlindi. Ämmâ isyânqâr Nâxoş öz yolidâ dâdil dâvâm etib, mustâmläkâçilärning äyâvsiz qânunlärinä fâş qılâ bâşlädi. Şundây keyin uni qamâqqa âldilâr vâ zindângâ hükm qıldilâr, kältâklâdilâr vâ tâhqır atdilâr.

Âradân yänâ yillâr ötdi, bu ötgän uzun yillärning hâr sââti Nâxoş üçün bir yil kâbi edi, u âyni, quyâşni körişgä intizar boldi, ây vâ quyâş haqıdâ qoşıqlâr icâd qilib, âvâzining bâriçâ küylâdi :

“Quyâş, sen äğâr quyâşligingni qılsäng, faqat yirâqdâ, cüdâ yirâqdâ turib, hämmägä bâb-bârâvâr cilmâyâ bermây, âlâmdâ nimälâr bolâyâtgänini kör, kimlâr

---

⁵³ Sähhâf – kitâbfuruş

külib, kimlär yıǵlayâtǵanini, kimlär yâruǵdâ, kimlär zindândâ, kimlär haq, kimlär nâhaq ekânligini sez!

Ey, ây! Mengâ äyt! bundân bir neçâ yil âldin tündâ şe'r yâzib otirib, sening sârǵayǵân yüzinggâ közim tüşǵân edi, ämmâ oşândâ sening yüzing sârǵayǵânligi sâbâblârinini suriştirişning mengâ hâcâti yoq edi. Çünki, âzâd edim. Endi zindândân turib sengâ sâvâl berâmân, mengâ äyt! Sen âsmândâ, hämmädân bäländrâqdäsân, men hämmädân pâstdâ, yer âstidâmân, seni hâm, quyâşni hâm körişdân mahrum etilgânman, şuning üçün mening yüzim sâriq, bädânim çaqa, közim tolâ yâş! Ämmâ sening yüzing sârǵayışigâ sâbâb nimâdir? Yâki sen hâm haqıqatni istâǵân şâirmiding?"

Ärädân yanâ yıllâr ötdi, uni zindândân çiqarib, sevgân vâtâni Kâl'küttädân uzâqlârgâ bädârǵa qılışdi...

Qoqângâ kelib taraqqıypârvâr ustâzlârni öz isyânkârânâ şe'rlâri vâ sârgüzâştlâri bilân häyrân qâldirgân Nâhoş özigâ ustâz Xalil ve uning şâgirdlâri dâvrâsidân pânâh tâpib, bilgânini örgätâdi, bilmâgânini örgândi, ölä-ölgünçâ şu kişilâr bilân birgâ yâşâdi.

Şu pâyt hücrâ eşigi açilib, dâhlizdâ ikki kişining güringläşâyâtǵanini eşitdilâr. Muhâmmâd Äminxocâ säkrâb turib dâhlizgâ çiqdi-dâ, tez qaytib kirib, Miyân Sâtibâldıxângâ süyünçi xabâr keltirdi :

– Dâmlâ sätrâncâlarini qoltıqlâb, Yoldâşâlini ergâştirib keldilâr...

Miyân Sâtibâldıxân ornidân turib ülgürgâni yoq ediki, bâşigâ paxtâli külah kiygân moysâfid dâmlâ Xalil bilân uning sevimli şâgirdlâridân Yoldâşâli kirib keldilâr, Miyân pâygâhgâ tüşib, hürmât bilân qollâridân hässâni, Muhâmmâd Äminxoca sätrânc qutiçâsini âlib, törgâ tâklif qıldilâr.

– Neçük? Ustâz, häfsälâ qilib qâptilâr? Sätrânc özimizdâ hâm bârligini bilâr edilâr-kü?

– Üydâ mullâ Yoldâşâli bilân sürişâ-sürişâ zerikdik, keyin çiqqımız kelib qâldi. Xâhlâsâk yanâ ikkitâ-ikkitâ bölüb sürişâimiz. Mening âǵaynim Nâxoş körinmaydilâr?

Miyândän âldin Muhämmäd Äminxocä cävâb qıldı :

– Hâzir kelib qâlädilär, bir nârsä âlib keliş lâzim bolib qâlgân eken. Mullä Yoldâşâli, tüzükrâk otirib âling...

Yoldâşâli yâş cihâtidän Muhämmäd Äminxocädän ändäk fark qılsä hâm, oқиşdä, zehndä Muhämmäd Äminxocädän qâlişmäsdä. Şuningdek, unça-munça şe'r yâzişgä hâm hävâsmänd, dâdil, tirişqâq yigit edi. U, tâcik tilini ällaqaçân örgänib âlgân, hâr qandäy fârsçä yâzilgân şe'rlärni şarillätib oqırdi. Äytişlärigä qarägändä, bir hitây tâbibigä şâgird tüşib, keçqurunläri uning üyigä bârib turâr ekân, tâbibdän dâri täyyârlâşni örgäniş bilân xıtây tilini hâm bilib âlişgä hârakät qılayâtgân ekân.

Dâmlä Xalil bilân Miyân Sâtibâldıxân sâtrânc oynâş, Muhämmäd Äminxocä çây qaynâtiş bilân mäşğul boldilär. Yoldâşâli ustâz bilân şâgirdning oyınläri ni iştiyâq bilân közâtmâqdä edi, dâmlä Xalil ropâresidä otirgân Yoldâşâligä qarâb âlib, keyin Muhämmäd Äminxocägä yüzländi :

– Muhämmäd Äminxocä!

Oçâqbâşidägi Muhämmäd Äminxocä tez bürilib :

– Lâbbây ustâz! – dedi.

– Dostingiz mullä Yoldâşâli bugün qayergä bârgänligi, nimälärni körgänligi, nimälär yâzgänligini sizgä äytmägändir?

– Yoq, ustâz! Äytgänläri yoq!

Yoldâşâli qızârinqırâb yergä qarâdi, Miyân Sâtibâldıxân gâp qıstirdi :

– Äytmägân bolsälär, mänä endi eşitämiz. Nimä dedingiz, mullä Yoldâş?

Yoldâşâli xâmuş edi. Dâmlä Xalil Miyânning tâklifini quvvâtlâdi vä Yoldâşning qayergä bârgänligi, nimälär körgänligining uçini çıqarib qoyib, körgân nârsäsi toğrisida bir fârd şe'r hâm yâzgänini äytib berdi vä bu şe'rni oqıb, Muhämmäd Äminxocä uni dâvâm ettirsin degân fikrni ortägä tâşlädi.

Miyân Sâtibâldıxân hâm, Muhämmäd Äminxocä hâm Yoldâşâlidän oşâ şe'rni oqıb berişni iltimâs qıldilär. Bundäy nârsälärgä, äyniqsâ Muhämmäd Äminxocä cüda oç edi. Yânini kâvlâb qâğâz âlgân Yoldâşâli keçä cuma küni

tâmâşâ qılış üçün Yāngi şāhārgā çıqqani, Rāzenbax köçāsida qurilāyātğān müsāfirxānā qarşisidā täyyār kiyimlār dükāni açilğāni, bu dükāning derāzāsiga ācāyib, harir libās kiyğān, saçlāri sārıq, pātilā-pātilā, közlāri firuzā rāng, kipriklāri uzun-uzun bir nāzāninni qoyib qoyilğānligi, ötgān yaşu qari ungā tikilişib, birāv uni sürāt desā, birāv sürāt hām şunaqa bolār ekānmi, bu tirik qız deb yengğānlāri āğız toldirib gāpigā bāşlādi, song dāmlāğā mā'nāli qarāb külib qoydi-dā, söz āxırıda: “Ustāz hām qızıqıb qālib, kelār cumāğā uning tāmāşāsi üçün birgā çıqmāçilār” , dedi.

Buni eşitib, Miyān hām, Muhāmmād Āminxocā hām zāvq bilān qahqahlar külib yubārdilār:

– Hāfsālālāri dürüst, dāmlā! Kelār cümā bizni hām yür deb qoyādilār-dā!

Dāmlā Xalil Miyāngā ögirilib āstāydil gāpirā ketdi:

– Men-kü, keksā ādām. Āmmā siz yaşlārgā häyrānmān, Miyān! Neçā çıqıb tāmāşā qilmāysiz, körmāysiz, xursānd bolmāysiz! Ruslār şāhrimizdā ācāyibātlār berpā qilyāptilār-kü! Yoldāşāligā ilhām bergān oşā cānsiz pāriçehrā hām mu'cizā!

Şāhāring ġarbigā “Yāngi şāhār” deb nām berilib, unda keng, toğri köçālar, köçālāring ikki yānigā bālānd-bālānd binālār, māğāzinlār bārpā qilināyātğān yil edi. Xudāyārxān hārāmi hāzirçā daxlsiz qāldirilğān bolsā hām ārkā tāmānigā dāhşātli āvaxtā, āldi tāmānigā esā, qoşimçā istehkām körilğān, devāri üstigā zāmbārāklār ornātilğān, keçki pāytlārdā bu istehkām bilān sāy ārāligidāgi māydāndā sāldātlār sāf tārtilib, māşq qilib turār edilār.

Eski şāhārdā yaşāvçi mähālli xalk üçün bu yāngiliklāri köriş bir tāmāndān xursāndçilik bağışlāsā bir tāmāndān qorqınçli edi. Dāmlā tā'rif etgāç mu'ciālār kişilārgā zāvq bāhş etsā, dāhşātli āvaxtaxānā, devār üstidāgi zāmbārāklār kişilārgā dāhşāt sālār edi.

Bulār haqidā dāmlā öz bilğānlāriçā sözlār bergāndān keyin, Yoldāşāli yāzgān bir fārd şe'rgā nāvbāt keldi:

Qāmātin āyinādin körgān kişi şāydā bolur,

Telmürib āhli muhābbāt, āhu vāvāylā bolur.

Bu färd Yoldaşälining tüppä-tüzük şäirligindän däräk bärüvçi birinçi дәlil edi, uni qaytä-qaytä oqıldı, song ustâz şe'rni ehtiräs bilän qoligä älib, Muhämmäd Äminxocägä uzätди:

– Dävâm ettiring, Muhämmäd Äminxocä!

Muhämmäd Äminxocä ornidä turib, ustâz qolidägi färdni ıxläs bilän äldi, ulär sätränc oyinigä kirişdilär. Äz väkt ötgäç, Muhämmäd Äminxocä ustâzğä yaqın kelib, qâğâzni ikki qollâb uzätди:

– Äfv yetädilär... Körmäsdän, taxmin bilän...

Ustâz dämlä Xalil qâğâzğä köz yügürtirib turib, tähsin qıldı :

– Haqıqıy şäir üçün his köz ornidä hizmät qilädi. Şäir otirgän yeridä dünyâni kezib çıqışı, istıqbâlنی hâm häsäsät közi bilän körişi mümkün... Qani, özingiz oqing.

Muhämmäd Äminxocä qullıq qilib, ustâz qolidän qâğâzni älr ekän, qaytib ornigä otrdi:

Hüsniğä ne nuqs, gâp bolsä, közi firuzä räng

Çünki, gülşängä tärävät säbzädin päydâ bolur.

Zülfi zärrin nâzäninlärkim, uni derlär sänäm,

Siymtän, gül pirâhändir, kâkili tillâ bolur.

Yüz kârâşmä qıldı körmäsdän Muqımiygä, äcäb

Körsä gâr, bilmämki, qandäy nâzu istığna bolur.

Ustâz dämlä Xalil zävq-şävq bilän qulâçini yâzdi, Muhämmäd Äminxocä yaqın etib, ustâz qarşisidä baş egib, çökkä tüşdi, ustâz uning peşänäsidän öpdi. Çünki, küni keçä “Muqımiy” taxallüsi ustâz tãmândän mä'qullängän bolib, hâzirgi şe'r ästidä bu taxallüs ältin üzökkä sälingän gävhardek yärqırâb turär edi.

2.2. İKKİNÇİ BÂB XUDÂYÂRXÂNNING PİRİ QÂMİLİ

Här cuma küni âdät boyıçä şähärning şayxulislâm, qâziy kuzzât, ulâmâ vä tanıqlıq imâmları saf-sâf bolib, Âmirâlmüslimin Xudâyârxângä sâlâm beriş üçün sarâygä kelişär edilär. Bugün hâm nâmâz cumadan keyin âdät boyıçä kirib kelib, xân bosağasida yer öpdilär vä Xudâyârxângä uzun ümr tilädilär, sâltânätining köp yıllar bärqarâr bolışi üçün uzundan-uzâq duâ oqıdılar.

Ulârgä dâsturxân yâzilib, nâzu nâ'mâtlär keltirildi, ziyâfât dâvâmidâ Xudâyârxân münşiygä⁵⁴ işârä qıldı; münşir näyçä qilib orâlgän qâğâz çıqarib, tâ'zim bilân xângä tutdı, xân mağrurânâ bir cilmäyış bilân şayxulislâmğä uzâtı, şayxulislâm yükinib, qâğâzni xân qolidän âlib, ungä köz yügürtirär ekân, qâlgänlär täşvişgä tüşdilär. Şâyhülislâm xat bilân tänişgâç, qâğâzni öpib, xângä tâ'zim qıldı vä qâlgänlârgä yüzländi. Bu mäktub Käl'küttädän, imâm Râbbâniy Sâhibzâdâ âliy häzrâtlärendän kelgän edi.

Mäktub tubandägi mazmunda yâzilgän:

“Mâvârâunnâhrning uluğ ämiri, islâm dünyâsining ötkir şâmşiri, yâ'ni Türkistân vilâyätining uluğ sultani cänâb Xudâyârxân häzrät âliylârigä yaxşı säâtdä yetib mä'lum vä rävsân bolğaykim, käminäni ğâyibânâ piri qâmil deb ätägäningizni eşitdik. Bu hürmätingiz mening başimni kökkä yetkâzdi vä täklifingizgä muvâfiq, pâytaxtingiz bolmiş Hoqandi firdâvsimânänd şähärdä xızmati âliyingizdä bel bağlab, uluğ sâltânätiniz sâyäsida duâ goyingiz bolışgä täyyâr ekänligimni ärz qılâmän.

Birâq, bu muqaddäs säfärgä ätlänişdän âldin cänâb âliylârigä äytib ötiş lâzim vä lâbud bolgän tübandägi şart-şarâitlär bu mektubni yâzişni taqâzâ qıldı. Mäsälän, sâlkän qırk cändän ibârät ähli äyâl, xeşu tabâr, erkäk, äyâl vä xâdim bilân yetib bariş üçün säfâr zâdi râhilâsi⁵⁵, ikkilâmçi, etib bârgändän keyin qoniş vä istiqâmât qılış üçün içki, täşki häräm, bağ, xâs mädräsä bilân daxmä, bir tüyaxânâ vä yaxşı häyât keçiriş üçün yer-suv hâkâzâ.

---

⁵⁴ Münşiy – sarây kâtibi.

⁵⁵ Zâdi râhilâ – yol xarâcätläri

Üçlâmçi şart şulki, siz tãmãningizdãn qatlã hükm qilinib, dâr âstigã yãki cãllãd qoligã tãpşirilgãn günãhkãr qãçib kelib, mening âstãnãmni bãsişgã erişãr ekãn, u günãhqãr günãhdãn âzãd bolmađı kerãk.

İşãnç bildirã âlãmãnki, bu şart-şarãitlãr mãlãl kelmãs. Bir-ikki âbroli kişilãr kelib, sizning iltifãtingizni mengã yetkãzsãlãr vã bu uzãq sãfãrdã yol bãşlãvçi hãmrãhimiz bolsãlãr.

İltifãtingizgã kãz tutib: imãm Rãbbãniy Sãhibzãdã. Kãl'küttã”

Imãm Rãbbãniy Sahibzãdã asli madinãlik arãblãrdan, õzini pãygãmbãr avlãdlãrindãn deb hisãblãvçi bu adãm islãm mãmlikãtlãridã eng mu'tãbãr zãtlãrdãn biri edi. Bizlãrã qãrãnđi bolgãn sãbãblãr bilãn imãm Rãbbãniy Sahibzãdã hind müsãlmãnlãri mãmlikãtigã, Kãl'küttãgã kãçip kelãdi vã bu şãhãrdã kãttã âbro, zor nũfuzgã egã bolib, yãhşi hãyãt keçirã bãşlãydi. Keyinçãlik hind ulãmãlãri bilãn Sãhibzãdã arãlãridã itilaf pãydã bolib, Sãhibzãdã üçũn Kãl'küttã andãk tãrlilik qilib qãlãdi.

Bu hãbãr Qoqãn ulãmãlãri qulãđigã yyetãdi. Şãriãt peşvãlãri xãngã şundãy dedilãr : “Ãgãr şu uluđ zãt Tũrkistãngã kelib, tũrişgã qonsã-yu xãn u zãtni piri qãmilim deb e'tiqãd qilsã, avvãlã xãn dãvlãt sãltãnãti yãnã hãm yãşnãb, gũrillãb kyetãdi. İkinçidãn, xãngã heç bir xãriciy dãvlãt pũtũr yetkãzã ãlmãydi, üçinçidãn Tũrkistãndã dini islãm yãnã hãm rãvnaq tãpãdi.”

Xullãsi kãlãm, imãm Rãbbãniy Sahibzãdãni Qoqãngã tãklif qiliş haqidãgi õz fikrlãrini ruhãniylãr xãngã arz qilib, qattıq turib ãlãdilãr, xãn laqqa tũşib bu taklifni qãbul qilãdi vã imãm Rãbbãniy Sahibzãdãni tãklif etib, Kel'küttãgã mãktub yubãrãdi. Ruhãniylãrning qollãridã oyniçãq bolip qãlgãn Xudãyãrxãn hãr vaqtdãgidek bu tãklifni hãm cãn deb qãbul qilãdi.

Imãm Rãbbãniy Sahibzãdã õz mãktubidã ançã ađır şãrtlãr qoygãnligi, qırq kişining uzãq sãfãr çiqımlãridãn tãrtib, yer-suv, hãvli-cãy, hãttã tũyaxãnãgãçã muhãyyã qilişni tãlãb etişi, aynıqsã, xãn hũkmi bilãn dãrgã asilişi kerãk bolgãn günãhqãrni günãhdãn âzãd qilişi kãbi şãrtlãr xãnning izzãt-nãfsigã andãk tekkãn bolsã hãm, u bu mãsãlãni ruhãniylãrning muhãkãmãsigã tãşlãş vã ulãrni rãd qilişdãn aciz bolib qãlãdi.

giyâhvândlär bilân lıq tolâ edi, bângilärning bâ'ziläri musivâtzädä beçârälär, bâ'zi birläri mäl-dünyâsini qımârgä bây berib yâki bir bevâfâning yolidâ sarf qilib, mäsuvâ bolgân âşıqlär edi.

Köknârxânälär qârânğı, iflâs, cimcit câylärdä bolärdi, köknâri yâki äfyun istä'mäl qilüvçilärning köngli sükünätini, xayâl dängizdä süzişini, gülxan boyidä otirib, şirinliklär istä'mäl qilişini istäsä, bângilar uning äksiçä, şinâm suvlär boyi, tällär sâlcınida, şirin müzikä sädäläri âstidä bülbüllärning säyrâşini eşitişini, äcâyib serkinâyä, sâristiârä sohbät qilişini sevârdilär. Bängixânälärdä nâşävând bolmâgân nâziktä'b müzikä şinävândäläri hâm cäm bolib turişärdi.

Şähär ätrâfi bäländ devâr bilân orälgân bolib, şähärgä kiriş üçün on ikki dârvâzâ bâr edi, şähär taşkarisidägi dehqânlärni müstâsnâ qilgändä, şähärdä âsâsân tört tâbaqa kişiläri yâşärdi : mäydä hünärmändlär, bâğdârlär, yirik hâm mäydä sävdâ bilân şuğullänüvçilär. Şähär tıqlınc, köçälär uzun vâ târ, tepäsi tåk bilân qâplängän havli-câylär özigä xâs hüsngä egä, ähâli bulâq suvi içärdi. Şuning üçün hâm âriqlär muzlâmäsdi, birâq baxâr bilân küzdä bolädigân qattıq boranlar häftälär dâvâm etgändä yürişgä imkân bermäydi. Lekin xalq bungä könikib qâlgân, şâmâlni sökib-sökib qoyib, tirikçilärini qılâ berädilär.

Şähär üsti tim bilân qâplängän nihâyätdä kättä rästägä, gülzârlärgä, cüda köp kârvân sârâylärgä egä edi, on ikki dârvâzädän hâr küni qançädän-qançä sävdâ kârvânläri tüyâ, ärävâ vâ eşâklärgä mäl ârtib, kirib-çikib turärdilär, bâzârdä hindistânlık, erânlık vâ Xıtây ölkäläridän kelgân türli-tümân sävdâgârlär köp uçärdi, ulär tibgä kerâkli dârivârlär, ipäk, cün gâzlämäläri vâ ättârlık buyumläri bilân sävdâ qilärdilär.

Keyingi yillärdä Râssiyädän hâm säyyâhlär vâ sävdâgârlär kela başlädi. Rus sävdâgârläri ärzân gâzlämä, idiş-tâvâq, şişä äsbâbläri, lämpä, sâmvâr vâ gügürtläri bilân bâzârne qızitâr edilär vâ qaytâyâtgânläridä köprâq paxtä bilân cün, teri xarid qilib ketâr edilär. Cäydäri paxtä pul bolâ başlädi, dehqânlärning âzginä yerlärigä ekib âlädigân âq coxâriläri ornini tâbârä cäydäri paxtä egällây başlägäni üçün dän ekinläri kâmâyä bârib, kappânlär boşâb qâlgân edi. Çünki, çetdän gällä kelib sâtilmäsdi, ekin meydâni kâm vâ suv tânqıs, qışlâqlärnig ätrâfläri qum tepä, qamişzâr vâ ormânlärdä ibârät bolib, yângi yer âçiş, suv çıqariş, ekin mäydânläri

kengäytirish işigä Xudâyârxân häm, undan âldin ötgän xânlär häm kâm ähämiyät bergän edi.

Täşkäridän kelgän sävdâgärlär şähär mäydä hünärmändläring tirikçiligigä zärbä berär edilär. Yerning kämliги, suvning tänqisligi, sâlıqläring köpâyib ketgänligi dehqânlärni xânävâyran qılmäkdä edi. Xuddi mänä şundây vaqtdä xân färmâni bilän şähärgä yaqın vilâyätlärdän bir neçä yüz tänâb hâsildâr yer vâ bağ-râglär dehqânlär qolidän târtib âlindi, ulär xânning Hindistândän kelâyâtgän piri qâmili imâmi Râbbâniy Sâhibzâdä häzrätgä tuhfâ qilinişi keräk edi.

Şähärning mäşhur ulämäläri Sâhibzâdä häzrätni kütib âliş üçün Xocändgä päşvâz bârdilär, bir neçä kündän keyin piri qâmili izzâti ikrâm, şähänä däbdäbä bilän kütib âldi, Qoqângä cönädilär. Xudâyârxânning özi şähärdän çıqıb, piri qâmili Xocänd därvâzidä kütib âldi, därvâzädän ordägäçä pâyândâz sâlingän edi.

Piri qâmili üçün sâlinâyâtgän içki, taşki häräm, daxmä, mädärasä, tüyaxânälär fuqarâning küçi vâ mäblaği bilän bitkâzilgän vâ tolä cihâzlantirilgän edi. Piri qâmil ornäşgändän keyin Färgânä, Ändicân vilâyätläridän äcrätilgän yer-suvläring väsiqasi häm hâkimlär tāmānidän tuhfâ qilindi, riyaqâr ulämälär piri qâmilgä yaqın bolış umididä özläring çirâyli qızläri Sâhibzâdä häzrätgä näzir qıldilär. Sâhibzâdä häzrätning xâtinläri säkkiztä boldi, ârädän yıllär ötgäç, imâm Râbbâniy Sâhibzâdä on toqqız oğlı vâ toqqız qızining âtäsi boldi.

Hindistânlık yâş, isyânkâr şâir Nâxoş, imâm Râbbâniy Sâhibzâdä häzrätning uzâq sâfärdä âyâq yäläng qaynâq qum keçib, piyädä tüyâ yetäklägän qolläri säfidä cüdâi vätän bolib kelgänlärdän biri edi. U kelib, istägän erkinlikni bu yerdän häm tâpâlmädi, bu ölkälärgä häm oşâ Käl'küttä üstidä lâqayd cilmäygän quyâş nur sâçâr, bu ölkälär âsmânidägi âyning häm Käl'küttä âyi singäri yüzi zä'fârân edi...

Nâxoş şâirlikdän paqqâs vâz keçib yubârä âlmäs, şe'rdän vâz keçiş uning üçün cândän keçiş bilän bärâbâr edi, bir emäs, bir kün bäländ ävâz çiqarib şe'r oqışgä erişiş ârzusi bilän yâşâr vâ uluğ dânişmänd Mirzâ Bedilning bir bäytini xâtirlärdi :

Küşşi bedästi pâyân äz äsär nävmid nest,

Intizâri dâm âxır mekâşâd nâhcirrà...

“Qolu âyâqsızlar hâmi bir nârsâdân ümidsiz emâsdirlâr. Axır tuzâq közini âçib, säyd kütib turibdi-kü”

Şâir Nâxoşning sâç-sâqâli ğurbâtdâ âqardi, qâmâti bükçâydi. Ämmâ ezgü ârzulâr bilân yâşâgân qalbi çökmâdi, Sâhibzâdâ hâzrâtning oğıllâri ârâsidâ öz xulq-âdâbi, fâzilâtlâri, ilimgâ bolgân muhâbbât vâ intilişlâri bilân bâşqalâridân âcrâlib turgân Miyân Sâtibâldıxâanning xızmatini qılış bähânâsi bilân uni târbiyâ qılâ bâşlâdi.

U ävvälâlâri yâş Miyân Sâtibâldıxânni mâktâbgâ âlib bârib, âlib kelib yürdi, keyinçâ hücrâdâ birgâ istıqâmât qilib, hâmişâ ungâ fârs klâssik şâirlâriining şe’rlâridân oqıb eşittirâdigân boldi. Şu yösindâ Miyân Sâtibâldıxânni mâ’rifâtpârvâr, kişilâr üçün ğamxor, mehribân, pâkizâ qalb egâsi qilib yetiştirişgâ müyâssâr boldi.

2.3. ÜÇÜNCÜ BÂB İLÂN ÖZİGÄ İSSIQ İN QIDİRÄDİ

Mehmânlar âldigä qoyilgän âş häli yeyilib tãmâm bolgänçä yoq edi, xızmatkâr ästâ kirib, Xâlıqcân qâzining qulâğıgä şivirlädi :

– Buxârädän mehmân keldi...

– Rizqli mehmân ekän. Qani, çağır, kirä bersin!

Xızmatkâr çıqıb, mehmânı başlâb kirdi, mehmânlar sâcıqqa qol ärtib, orinläridän turdilär. Mehmânı tänigän Xâlıqcân qâzi u bilän quyuq soräşib, hämmäni otirişgä tâklif qıldı, yängi kelgän mehmân çilâpçingä qol yuvib, ärtinüb ekän, pâygähgä çökkä tüşdi, qâzi uni âş üstidä başqalärgä taniştirä başladi.

– Bu mehmân äsli eränlik bolsälär häm, yaşlıkdä Buhârâgä kelib qalgänlär. Biz bir mädräsädä birgä uzâq istıqâmat qilib, birgä tãhsil kördik. Bungä häm äncä yil bolib ketdi. Men Qoqangä kelib, bu dostim Buhârâgä häst dâmlä xızmatläridä qalıb ketdilär. Bärämän, siz bilän birgä ümr ötközämän degän vä'däläri bär edi, vä'dägä väfâ qilib, mänä kirib keldilär. Şundäy emäsmi, mullä Muhiddin?

Yängi kelgän mehmân qâzigä qaräb cilmäydi :

– Şundäy

– Köp uluğ iş boldi, zäb keldingiz-dä! Qani âşgä märhämät! Hâv, Şärifcân! Çây qoyib uzät!

Xızmatqâr piyälälärgä çây qoyib, mehmânlärgä uzätädi, mehmânlarıning bā'ziläri qol ärtmäkdä edilär, tãvâq ästigä äzginä âş qaldirib, mullä Muhiddin häm sâcıqqa qol urdi, dästurxängä fätihä oqilib, tãvâq bilän dästurxân älingändän keyin yäyilib otirib, tiş kävläşä başladilär.

– Endi sizgä bu mehmânläрни taniştiräy, mullä Muhiddin! Bulär här yili Qaşqardän qoy älib kelib turädigän qaşqarlik qadrdänlärimizdir.

Xâlıqcân qâzi tördä otirgän boydâr, ikki yüzi qıpqızıl, qârä sâqâl, qârä köz qundüz telpäkli ortä yäşär mehmânı işärä qilib, sözidä dävâm etdi : Bu kişining nâmläri Toxtäaxun bây! Tänib qoying mullä Muhiddin. Bu kişi toğrisidä Buhârädä sizgä gäpirgänim yädimdä. Oşä sizgä maqtägän gümäştämiz bolädilär! Bir-iki yilin

ötkäzib, sizni Qaşqargä şü kişigä qoşib cönätämän. Mullälük öz ornigä, lekin yahşi häyät keçiriş üçün sävdägär bolış keräk! Nimä dediläring?

Otirgänlärning hämmäläri ehtirâm bilän qâzining sözini täsdiklädilär, mullä Muhiddin qulluq qilib, qaytib otirdi. Suhbät Qaşqardä bolib ötgän urişcäncällär, Qaşqar hâkimi Yâqubbekning hâkimlikdän boşäşi vä Äräbistängä ötib ketişi üstigä bärärdi, gäp çüvâlib yänä Qoqängä qaytib keldi:

– Ruslär kelgändän bəri Qoqân tâbârä öz tüsini özgärtiryäpti, sävdâ-sâtıq işlari häm gurillär ketdi, mäçit, mädräsälärimiz gävcüm... Ruslär yängi kelgän äylär qorqâq mullälärimiz, “endi dini islâm äyâq âsti bolädi” deb vähimä qılğan edilär, âdil pâşşâ ekän, mullälär tärqatgän vähimäli gäplär toğri çıqmädi...

Xâlıkân qâzi häli sözini tämâmlägänçä yoq edi, Şärifcân yänä dästurxân yâzib, ikki tâvâqdä kärç qilingän kök räng umurbâqı qâvun keltirib qoydi, mehmanlär bu tänsıq, xuşboy qâvunni häy-häyläşib otirib yeb tämâmlägäç, fâtihä qilib qoşxânälärigä cönâb ketdilär.

Küz fâsli edi. Qış çıqınçä mullä Muhiddin Hâkimzädä şü mehmanxânädä beş vaqt nâmâzini qâzi bilän birgä ädâ etib, birgä ävqat yeb, uning xızmatini bęcärib turdi vä “qâzining mehman dosti” nâmi bilän Mirzäyâdgär mähällä ähli äräsidä tänilä başlädi, toy-mä’räkälärgä Xâlıqcân qâzi yänidä bärrib, tördän cây âldi vä tön, doppi , qıyıq âlib yürdi.

Bähärdä Xâlıqcân qâzi Bağbân Hâşim sofini çağırtirib, ungä mullä Muhiddini tâpşirär ekän, ärqasidän täyinlädi :

– Mullä Muhiddingä öz hünäringizni örgäting, zerikib qälyäpti, äncä qâbil yigit, sizning işinizni yengilläştirib, özi häm örgänsin! Bundän başqa yänä bir iltimäs şulki, mulläning tili çätâq, özbäk tilini yahşi bilmäydi. Özbäkçä yähşi gäpirädigän bolışı üçün yärdämingizni äyämäng! Yänä başqasını keyin äytämän!

Äradän bir-ikki äy ötgäç, qâzi Hâşim sofini bağdä çetgä târtib sorädi:

– Qaläy? Tüzükmi, yälqâvli qılâyâtgäni yoqmi?

– Yoq – dedi, mämnuniyät bilän Hâşim sofi, äncä läyâqatli yigit korinädi, iskanä päyvändini bir körışdä örgänib âldi, boş vaqläridä özbäk şäirläring

bäyâzläрини оqıb, özi hâм ġazâl yâzâdi, tili ânçâ kelişib qâldi. Äynıqçâ, âdâbi tüzük ekân...

Hâşim sofining bu sözlärini eşitgâç, qâzi ġururlânib, qâşlärini kerib qoydi vä âldin ġäpirmägân ġäpini sofigâ äytâ qâldi:

– Mullâ Muhiddini sinâvläringizdän ötkäzġaningizdän keyin âcizägâ kuyâv qılıb âläsiz, deb oylägändim... Momin-müsülmân, talibi ilm, şâirlikdän hâм xabäri bâr, undän ârtıġını tâpâlmäysiz, sofi!

– Siz, cänâb, mengâ yâmânlikni rävä körärmidingiz! İkki âcizâm bärâbâr bälâġatġâ yetib qâlgân, çâlu kâmpir keçâyü kündüz râyi qâbil kuyâvlâr toġrisidâ köprâq bâş qâtirädigân bolib qâldik. Siz kimġâ münâsib körâr ekânsiz, räd etişġâ kâminädâ hâd nimâ qılsin...

Mullâ Muhiddin bâġdâ Hâşim sufigâ âlti âyġinä qarâşib, küzġâ kirġândän keyin ästâ-sekin yorġa çıqarâ başlâdi.

Uning iltimâsini yerdâ qâldirmây, mâhällâ mâçitidän bir hücrâni boşattirib berdilâr, imâm kâsâl bolib qâlgân fursatlârdâ imâmgärçilikkâ ötkâzdilâr, xayri xudâyilâr mullâ Muhiddinning iştirâqısiz ötmäydigân boldi, bârâ-bârâ sällä kâttälâşdi, ton âlä bâyraq, dimâġ şişġân...

Müsâfir dostining kânçâlik âbro qâzânâ başläġänidän xürsänd bolġân Xâlıqçân qâzi bir sohbättâ mullâ Muhiddinning yürägigâ qol sâlib kördi:

– Qaçângäçâ qarânġı, zax hücrädâ soqqabâş ümr ötkazäsiz, mullâ Muhiddin? Üylâniş vaqti qazâ bolib ketyäpti! Hâşim sufining ikkälâ qızidän birini tânläng! Siz xop desängiz kifâyâ!

Xâmuşlikkâ çömgân mullâ Muhiddin qâzigâ şârttâ öz xâhişini bâyân qıldı:

– Siz nimâni rävä körsängiz, men uni cân bilân, iman bilân qâbul qılâmân. Ğamxurligingiz üçün min bâr râhmât. Ämmâ kâminâ başqa bir ârzu bilân yâşây mân, qaşşâq Hâşim sufinin qızigâ emäs, säbr qılsâm mendek ilimli, kimsäsiz yigitni içküyây qılıb âliş niyätidâ bolġân birâr дәvlâtmänd çıqmâsmikin deb oylây mân...

Xâliqçân qâzi mullâ Muhiddinning yelkâsigâ qâqib beixtiyâr qah-qah ürib yubârdi, ârkâsidân : “Könglingiz nimälär tilâmâydi?” deb häzillâşib qoydi.

Mulla Muhiddin yuvâş koringâni bilân ötä muğambir, müdübbir kimsâ edi, Buhârâdâ hârn ornî kelgândâ xuşâmâd bilân kâttâ-kâttâ müddârrislârnîng könglini tâpib, nânini bütûn qilib yürâr edi, Qoqânning hävâsini âlä başlägândân kepin “fâzilâtigâ fâzilât” qoşilib, unda bir âz mâkkârlîk, bir âz mâddâhlik vâ bir âz maqtânçâqlîk xıslâti pâyda boldi, bâylar, mullâlar, eşânlar dârgâhidân özigâ başpânâ vâ rizq qıdırâ başladı.

Gâh kûn Hâkim xalfâ eşânning sây boyidâgi xânaqâsigâ âsilgân dâşqâzân üstidâ turâr, gâh künlâri mâhällä bâylaridân Hâdîxocâ eşânîng tez-tez bolib turâdigân xatmi xocâsidâ qur’ân tilâvât qilib ötirâr, yânâ bir gûn ustâqârlârnîng ziyâfâtigâ mükâllâl... Şundây qilib mullâ Muhiddinning “bâzârî” yürîşib ketdi. Ämmâ şâirlîk xıslâti bundân müstâsnâ bolib, bu haqdâ hâli lâm-mim degânçâ yoq edi...

Endi ungâ özi ârzu qılğân ıssıq in, täyyâr hâvli-cây, qol qâvuştirib kütib âluvçi qaynâtä kerâk bolib qâldi. Dâräklâb yürîb, uni hârn tâpdilâr: Baxmâlbâp mâhällâlik üstâkâr üstâ Häydâralî âkâ qol âstidâ qırqqa yaqın hünârmând kâsib şâhi, âtlâs toqırdi, işi bârâvc, dângıllâmâ içkâri-tâşqari üy-cây egâsi şâhârdâ devkâr ustâlardân ontâ bolsâ, şulârnîng bittâsi, yâşi âltmişdân âşib, ämmâ bir qızdân bölâk fârzândi yoq, kişi qoygân kâsiblârgâ bermây, bârgân sâvçilârgâ “mendân keyin çirâğimni yâqıb, uluğ äyyâm künlârdâ duâyî fâtihamgâ yârâydigân birârtâ kimsâsiz mullavâççâlardân kuyâv oğul bolsâ degân ümidim bâr. Şuning üçûn qızimni tâşqarigâ çıqarmâymân” degân bir sözni qaytarârdi...

Buni eşitdi-yü, pismıq mullâ âşnâsi Xâliqçân qâzi huzurigâ çâpdî vâ ustâ Häydâralî haqida eşitgânlarîni bätâfsil sözlâb, küstâhlik bilân boynini qısdî :

- Endi qâlgânigâ özingiz âtâlik qılâsiz, birâdâr!..
- Şuginâmi? Yâki başqa hizmât hârn bârmi?
- Şuning özi mening baxt-sââdâtim emâsmi?

Ustakarnikigä oşä küning ertäsığayâq ikki âbroli kişi sâvçi bolib bārib ton kiyib qaytışdı. Qāzi başıdā turip, mähällä bāyānlārining maddiy iştirākidā yengil-yelpi toy qılışdı, mullā Muhiddin ustā Häydärälining qızıgā üylāb qoyışdı.

Bu iş mullā Muhiddin üçün hām, ustā Häydär üçün hām äyni muddāā edi. Ämmā mullā Muhiddin qız tāmānidān sāvuc kütib ālindi, ārādān yil ötsä hām, bu köngilsizlikning muzi erimādi. Zübäydābibi köp vaqtini yığı bilān ötkāzar, mullā Muhiddin bolsä, qanāāt ipini uzun tāşlāb, bu sirni hāmmādān yāşirin tütär, zāhirān sādıqlıq bilān xızmatgā bel bağlār, rozğārni zābt qılış üçün qaynātāni ilāndek āvrār edi.

Serhäräkāt bilimdān, cānküyār küyāv oğılning ıxtiyārīgā dāv-dästgāx, dokānlār bilān bolādīgān pul muāmälälärini ästā-sekin tāpşirib qoygān sādđā üstākār, endi bundān keyin āyāq uzätib, keksäygändä huzur-hälāvāt süriş yolini közlāy başlādi. Mullā Muhiddin esä bütün muğambirliğini işgā sālīb, kārхānāni hām, rozğār işlārini hām qolgā ālgāç, üstā Häydärälini bir çetgā sürib qoydi vā ungā: “Endi siz keksä ādām, beş vaqt nāmāzni māçitdā oqıb, bemälāl oynāb yürä bering” – deb özi māl-dünyā toplāşkā kirişdi.

Yāngi xocäyinning näyrāngbāzlıgı ārqasidā simkārni öz vaqtidā ālmāy, kāsiblār ästā-sekin bölāk üstākārning kārхānäsīgā ötib ketā başlādilār, kārхānā izdān çıqdi, дәstgāxlār toxtādi. Buni qaytā yolgā qoyış, qaytādān iş başlāş bolgändä ustākār kāsäl bolib yātib qāldi.

Künlärdān bir kün ustākār mullā Muhiddini yānigā çağrıb, ungā kārхānāni qaytā tiklāş yollārini körsätđi, ketib qālgān qāsiblārini çağrıb ālışı, ipākçilār bilān muāmälāni tüzätış, qarzlārni üziş vā yāngi xām āşyā sātib ālış üçün yāstıq āstidān bir hāvuc āltın ālıp berdi: “Endi işingizgā pışıq boling, oğlim! Ölimligimgā deb toplāgān āltinimni sizgā beryāpmān!”

Mullā Muhiddin tāşkārīgā çıqqaç, āltıngā rāzm sālđi: yergā kömilib, nāmlānib qālgān āltın tāngälār edi. Qārā köngildān āllaqandāy qıngır ārzu-hāvāslār ötä başlādi: “Bundān hāli köp bolsä kerāk! İnşāāllā ulār hām meniki!” deb qoydi içidā.

Şirin söz, xoşmuamälä, yäsämä muhəbbät, qalbäki əhdü vafälär Zubäydäaying könglini eritişdän əciz edi. Çünki uning qalbini egälləb əlgän başqa bir kimsəning pəq muhəbbəti bər edi.

Mullä Muhiddin turmuşdän həlāvət təpməgəç, tāmāmən başqa kepätädä, başqa recälär tüzib, uzəq-uzəqlərgä nəzər təşlär, və uning tezraq əmälgä əşişi üçün zəmin həzirlär edi.

Mudəbbir mullä səbr ərqənini yänä həm uzun təşləb, kəsäl qaynätä rizəligi yolidä dəstgähni kəytä tikləş, ketib qəlgän həlfä, şəgirdləarning könglini toldirib qaytarib əlib keliş, kərxənani xəm eşyā bilən təminləş və üzilib qəlgän səvdä muamälələrini qaytə tikləşgä kirişdi, hünərmänd həlfä, şəgirdlər yänä kəytib işgä tüşdi, köçələrgä təndä yazilib, güləbərdərlär gülä bəgləşgä kelä bəşlədilər.

Ketib qəlgän kəsiblär ərəsidä Kəmilcän deb atəluvçi mərəglənlük bir yigit həm bolib, u həmmä toquvçidän yaş bolışigä qarəməy, hulq-ətvarı, məydä yəllä qılışdä şirin əvəzi, ləbərliyi bilən həmkəsib kəttä-kicikləarning muhəbbətigä səzəvər bolgän edi.

Həmmä ketib qəlgənlär qaytib keldi-yu, Kəmilcän qaytib kelmədi. Uning şirin yəlləsini qomsəgän qəsiblär bir kün mullä Muhiddingə ərz qıldilər :

– Kəmilcənsiz ustəxənəmiz cüdä huvilləb qəldi! Bu yigitsiz xuddi quləq-burnimizni kesgəndek, çidəlməyəpmiz! Cən xocəyin! Şu yigitni tağın əlib keləylik. İşi həm silliq, yəlləsi həm...

Mullä Muhiddin qarşı bolmədi, uni ertəsi birgə əlib keldilər. Kəmilcän həm şu kərxənəgə köngil qoyib, şu qəsiblərgə örgəngən edi. U kelgən kündən bəşlär kərxənə yänä gürillədi, məkilär çağır-çuqurigə yänä məyin əvəzning şirin yəlləsi cör bolə bəşlədi.

Kəmilcän ketib qəlgəndən bəri Bəxməlbəp məhəlləsi həm huvilləb qəlgän edi. U musəfir bolgənliyi üçün şu yerdə tünər, qəsiblär uy-üylərigə tərqağəç, həmmä yəqni süpürüb, suv sepib, güldek qilib quyər, song durəng tikilgän qəşikdek etüğini tərəng qilib kiyər, əq yəktək üstidən ikki qıyığini bəglər, bəşigə zəngəri ləsgə tikilgän qaləmpir doppini dəl qoyib, məydä qəvuq qərə beqəsəm tonni yelkəsigə təşləb, ülfətlər bilən çayxorlik qılış üçün Kəlvək güzəri tāmən yol ələr, güzərgə

yetgünçä “Färğänäçä şahnâz” ning ävcini fäläkkä yetkär edi. Unin ävâzini uzâqdän eşitgän oşä köçäning qızları eşik tırqışdän morälâb, qârâsi öçgünçä qarâb qâlär edilär.

Yärim keçädä Kâmilcân çâyxorlikdän qaytib, ällänimälär xırğâyisi âstidä täşkäridä ivirsib, çırâq yâqar, yeçinär, çilvir toqılğan yâğaç kätgä üç qavât körpäsini yâzip, ungä çälqançä tüşer. Şu vaqt eşik tıqıllär vä nâzik kol bir kâsädä âş bilän bir çaynäg çây keltirib qoyär, uni Kâmilcân kelib älgünçä bir kölänkä eşik ârquasidä berkinip turär, song bir xorsinip âlib içkärigä çâpär edi.

Kâmilcân yetib kelip, bir âğız bolsä häm şirin söz bilän rähmät äytişgä gâh ülgürär, gâh ülgürmäş, âstânädän şakäsä bilän çaynäkni kötärğän Kâmilcânning qulâğigä tez-tez bâsilip uzâqlaşâyâtğän kiçkinä kävüşning düküriğinä eşitilib kälärdi.

Bu, ustäkärning kizi güzäl Zübäydäây edi. Märgiländän kelğän Kâmilcân âtäsigä yällänib, şâhı toqıy başläğän kündän, birinçi “Köçä baği” yälläsini äytib bergän kündän başläb, Zübäydäâyning yürägi töridän çây älgän edi. Şuningdäk, Kâmilcân häm bir körişdä bu külçä yüz, quralây köz sârvqâmät qızgä mübtälâ bölib, zor berib öçini yällädän âlär vä bu sirni hämmädän pinhân tütärdi.

Toy bölmäsdän ikki kün ilgäri Zübäydäây dugänäläridän ikkitäsini birgä âlib mäşinäçinikigä bârdi. Qaytışdä hilvät köçädä ârquasidän Kâmilcân kelâyâtğänligini säzdi, qızlardän ârquarâqdä qâlib, qolidägi tügünçäni yergä tüşirib yubârdi, ârqadän yetib kelğän Kâmilcân tügünçä çängini qâqıb uzätär ekän, ästä bir söz dedi:

– Sizning tengingiz oşä mullämidi?..

– Dädäm yänlişğän bölsälär häm, men yänlişmäymän... Ungä qolimni häm tutqızmäymän... Zor kelsä tâğ-tâşlärgä qâçib ketämiz...

Şu sözni äräng äytdi-yu, Zübäydäây tügünni päränci içigä âlib, äldindä bärâyâtğän qızlärgä yetib âliş üçün çâpib ketdi. Kâmilcân ârquagä qaytib, kättä yol bilän ulärdän äldin üstaxânägä yetib keldi-dä, öz öz işini dävâm ettiräverdi.

Bu ârädä toy häm ötdi, toydan keyin kâsiblär ketib qâldi, yänä qaytarilib âlib kelindi. Şulär qatâri qaytarib keltirilğän Kâmilcân yänä yälläni fäläkkä

yetkâzib, başqalârdân körä yänä köprâq mehnät qıladı. Lâkin yängi xocâyinni körışgä közi yoq,yängi xocâyni hâm uning yälläsi-yu lâbârânâ qadâm qoyışlârini unçâ xoşlâmâs, ungä qandâydir iştibâh vâ ğayirlik bilân qarâr edi.

Ârâdân âlti ây ötâr-ötmâs, Ustâ Häydârâli âlämdân ötdi, üç âydân keyin kâmpir hâm vâfât qıldı, hâvlidâ mâtâm köyläk kiygân musibâtzadâ Zubäydäâyning bir özi qâldi, bütün xocâlik, kârxânâ bâzâr âldi-berdilâridân târtib hâmmâ nârsâ mullâ Muhiddin ıxtiyârığâ ötdi.

Kârxânâ vâ xalfâ işlâtişdek daxmâzâ endi nimâ üçün kerâk? Dârhaqıqat, mullâ Muhiddin üçün bu nârsâlâr ârtıqçâ bâşâğrıq edi-yu, lekin uni birdâniğâ yığıştirib qoyış hâm bâ'zi ândişâlârgä körâ toğri emâsdi, xalk : “Sülây mân öldi, devlâr qutuldi...” deb mâzâmmât qılışı turgân ğâp. Şuning üçün mullâ Muhiddin tişni-tişgä qoyib kârxânâ işini dâvâm ettirişgä qarâr berdi.

Zubäydäây hâmân mullâ Muhiddin bilân bir yâstıqqa bâş qoyışgä bütün irâdâ küçi bilân qarşilik körsätâr, mullâ Muhiddin esâ faqat âğzidâğinä nârâzilik bildirgân bolib, “xudâ sizgä insaf berib qâlâr...” degân ğâp bilân mehmân xânâğâ çıqib keterdi. Zubäydâ yâlgız emâs, şu mähâllâlik bir kimsâsiz tul xâtinni özigâ xamrâh qilib âlgân, tul âyâl hâr daim Zubäydäây bilân birgä edi.

Qârânğı keçâlârnıng biridâ mullâ Muhiddin xuftân nâmâzidân keyin mâçitdân üygâ qaytâyâtgândâ küçädâ pâylâb turgân âspcällâb qoşni mullâning yolini tosdı :

– Sizni istâb çıqqan edim...

– Xoş?.. Tinçilikmi?..

– Hâzir âstâ biznikigâ kiring! Men sizgä bir tâmâşâ körsätâmân.

Bu sözdân mullâ Muhiddin heç nârsâ tüşünmây toxtâb qâldi, âspcällâb mullâning qolidân tutub öz yolâğığâ târti vâ qulâğığâ şivirlâdi :

– Otin taşlaş üçün tâmgâ çıqqan edim, üyingizdâ bir erkâkkâ közim tüşdi. Uni ävvâl siz deb oylâdim, keyin qarâsâm yâş yigit...

Mullâ Muhiddining öpkâsi âğızgâ tıqıldı, âspcällâb yol körsätđi, mullâ sällä tonni yeçib tâmgâ çıqđi vâ tâk bârglâri ârâsidân üygâ râzm tâşlâdi: âspcällâb

äytgändek, yâş yigit bilän Zübäydäây şaşır-pişir bir nârsälärni yığıştirmâqdâ edilär. Äspcällâbning yârdämüdâ mullâ Muhiddin keksä, qnğır üzüm zängidän sidirilib havli sâhnigä tüşdi, song bir kältäkni qolgä âlib üygä kirib keldi vâ xâtini yânidä oşâ mârğılânlık kâsib yigitni kördi.

– Xoş... Nâmährâm! Sening bu üygä kirişgä nimä haqqıng bâr?

Mullâ Muhiddin äsäbiyläşib, nimä söz deyişdän âciz, tik turär edi. Zubäydäây heç häyıqmây, ungä birinçi märtäbä cilmâydi vâ otirişgä täklif etdi:

– Kirä bering, dâmlä! Kelgäningiz yaxşı boldi, tüzükrâq gäpläşib âläylik! Qani, mârhamät!

Mullâ Muhiddinning köz âldini qârânğı bâsdi, qolidän kältäk tüşdi vâ üygä kirib qâlgänini özi hâm sezmây qâldi, yigit uni qoltıklâr âlib bârib, körpâçägä ötgazdi ve Zubäydäây un,ng ârkâsihä yâstıq qoyib, piyâlädâ çây uzätدی :

– Men sizni râzi qılmây turib, başqa kişigä qolimni hâm tutqazmâyman. Çünki nikâhingizdägi xâtiningizmân, bu yigitning şu yerdäligi sizni türlü şübhlärgä âlin bârgän bolışı mümkün. Lekin siz oylägänçâ emäs. Ämmâ şuni bilib köyingki, biz bir-birimizin sevişgän edik. Üydä yâlgız qâlgänimdä, siz xuftängä mäçitgä ketişingizni pâylab turib, tåk zängidän hävligä tüşädi, birgä âvqat yeymiz, şirin sohbätlämämiz, mäçitdän qaytar vaqtingizdä yänä zäng ârkâli tâm âşib kyetädi, ungä şäytân väsväsä qılğan kezlärdä muhâbbätimiz pâkligini ortägä qoyib, “erim meni tälâk qilib, siz öz nikâhingizgä âlguningizçâ qolimni hâm tutmâysiz!” deb qaytarär edim.

Siz bunga işâning! Men sizing hâlâl xâtiningizmân! Ämmâ faqat nâmigäginä xâtinmân, sizni sevmädim, yänä qançâ yıl ötsin, bâribir sevmâyman. Sızdän ötinib sorâyman, bu gâp uçâvimiz ortämizdä sir qâlsin, nâmimiz bolğanmâsin. Ertädän qâldirmây qâzıxânädän tälâq qâğızimni keltirib beringü xumçädâ qâlgän âltinni âlib xâhlägän yeringizgä keting!

Mullâ Muhiddin xayâl dâryâsigä ğarq bolgäniçâ otirib qâldi, Zubäydäâyning işârasi bilän Kâmilcân dâhlizdän lâttägä orâlgän közâçanı âlib kirib ortägä qoydi-yu, özi yänä mullâ qarşisigä âdâb bilän çökkalädi. Zubäydäây külimsirâb turib yänä gâp başlädi :

– Mengä åltin emäs, boyimgä münâsib zehnimdägi yâr keräk! Bu åltin sizinki bolsin...

Mullä Muhiddin közini açib, ortädägi lättägä orälgän kiçik xumçäni kördi, yürägi ürib ketsä-dä, lekin sir bây bermäy qattıq oh tårtdi vä sälmâğı bilän râzilik bildirdi :

– Åltinni peş qılmäy häm şu çâqqaça başkägä köngil bergänligingizni izhâr qılsängiz bolär edi. Men köpdän beri sizdän şuni kütär edim... gâp şundäy ekän, äcrälişdän böläk çarämiz yoq, men åltinsiz häm başimni âlib ketä berämän...

Ornidän turär ekän, xumçägä xufiyä köz kirini täşlädi, song âdamgärçilik hisläri bilän tolib-tâşib, közigä yaş âlgän Zubäydägä qarädi:

– Här hâldä mälâmätlärgä qalmâslik üçün, ertägä qâzıxânädä siz : “Mening çıqadigän erim yoq! Ümid bilän bir yâstıqqa baş qoygän edim!” deb, ändäk köz yaşı qılışingizni iltimâs qılâmän!

– Xop, – dedi mämnnüniyät bilän, yänä mullä Muhiddingä rahmi kelib, – äytgäningizni qılâmän, xâhläsängiz åltindän täşqari rüzğârni häm âlib keting...

***

Mehmânxânäsigä qaytib bârib âlgän mullä Muhiddinning könglini âvlâş üçün Xâlıqcân qâzi açingännämä e'tirâz izhâr qıldı:

– Yâhşi bolmäbdi! Çäkki iş qilibsiz, mullä Muhiddin! Maqtâvlärgä qarägändä xâtiningiz äncä bárnâ emiş. Uning üstigä kättä dâvlätni qoldän bây berdingiz! Şu işingiz küfrâniy ne'mät emäsmi axır?

Mullä Muhiddin tülkiligini yänä işgä sâlib, közigä yaş âldi:

– Nimä desängiz toğri! Küfrâniy ne'mät desängiz häm toğri! Nimä qılay, här qançâ hurılıqâ bolsä häm toğmäs çıqıqib qâldi! Uning dâvläti deb cämâligä tikilgänçä dünyädän befärzänd ötib ketä bermäymi?

– Unçâlik bolsä , men nimä häm der edim... Hâli häm bolsä Hâşim sofining qızini...

Mullä Muhiddin köz yaşını ärtgän bolib, baş tolğadi:

– Mening xürsändligimni xâhläsängiz Qaşqargä cönäting, oşä mämläkätläрни häm körib keläy, keyin peşänägä yâzilgäni bolär!

– Qaşqargä bärsängiz, u yärdä sizni kütib älädigän kişilär bär, Buxârädän kelgän kuningiz bittä tâvâqdän aş yayışgän Toxtäâxun sizni başigä kötärädi, izzät-hürmätingizni oringä qoyädi, kelişdä birgä qaytäsizläär.

– Qulluq! Bu äyin muddäâ! Sizning säyâi дәvlätingizdä köhnä musulmânâbäd Qaşqarini häm ziyârät qilib...

Qâzi mullä Muhiddinning sözini kesib yelkäsigä nuqidi :

– E, mulläsi tüşmägür, ziyârätни äytäsiz! U yerdän üylänib qaytmägäningizni körämän! Ähu köz näzäninläär änä oşä mämläkätdä! Käminä häm ikki bär bärrib, ikki bär oylänib kelgänmän... Törttäsidän ikkitäsi Qaşqardän keltirilgän...

Mulläning qulâğigä bundäy tä'rifläär unça xuş kelmäsä häm, qâzining köngil üçün cilmäydi vä yäsämä mämnuniyät bilän qulluq qıldı:

– Bärmäy turib, köz äldingä äcib mänzärälärni keltirib qoydilär, cänâb qâzi! Käminä cänâblärigä oxşab oşä ähu közlärdän ikkitä emäs, bittä älib kelämän. Ämmâ lekin şu bugün cönägim kelib qâldi!

– Yoq , -dedi kulib qâzi,- özingizni bäsing, häzir u дәvânlärdän qanâti bärilär häm ötib bopti, yol berk, älti äydän keyin yol açilädi. Oşändä kelgänlärgä qoşilib ketäsiz!

Mullä Muhiddin bu sözi eşitgändän keyin bir äz boşäşdi-yu, yänä özini tutib äldi:

– Undäy bolsä, Oşgä bärrib, yol açilgünçä oşä yerdä istiqâmät qılsämmikin deymän... Negädir, bu şähärdän çıqıb ketgin kelib turibdi, buning bäisi özlärigä äyân, därviş ädämmän, könglim älingän yerdä turälmäymän, öz vätänimizdän häm yâşlikdä mänä şundäy köngilsizlikläär ärqasidä çıqıb ketib, Buhârâyı şärifgä kelib qâlgän edim...

– Bizdän häm könglingiz qâlgänmi?

– Zinhâr-zinhâr! Bu degän söz, bütünläy baş âliş ketib degän söz emäs! Qaytib kelib, yänä sizning pänâhingizdä ümr ötkäziş niyätim bâr. Cänâbning şarâfätiniz bilän bu şahärdä qadr tâpdim, âşnä-âğayni ärttirdim... Burgägä aççıq qilib, körpä kuydirädigän nâdânlärdän emäsmän...

– Unçalik ekän, men nimä häm der edim. U vaqtdä Oşdä emäs, Ändicändä istıqâmät qılışiniz mümkin, u yerdä mullä Âtäbek ismli Buxârädä birgä tähsil körgän qâdrdän âşnämiz bâr, körsängiz täniysiz; u kişi bädävlät, xayr-saxâbätli, mehmândost âdäm. Şu kişigä mäktub yazib verişim mümkin...

Mullä Muhiddingä cân kirdi, Ändicängä cönäşi qaytib bolib, säfär taräddüdigä tüşdi vä çârşänbä küni Şärficän bilän ât bazarigä bärrib ât bilän xurcun xarid qıldı.

Songgi tün, qâzi mehmânxânäsidadä keçki âvqatdän keyin xızmatkâr Şärficänni yänigä imläb çağırđi, ungä qalâm-dâvât bilän qâğâzlärni körsätđi.

– Bu keçä tâng ätgünçä otirib, cänâb qâzi vä böläk yâr-âğaynilärning mädhiyälärni yazışim keräk edi... Äğär mümkin bolär ekän, meni şu keç xâli qoysängiz...

Böläk xänädä tinçraq, uxlâşni molcäl qılğän Şärficän häç mäläl älmäy, toşâgini kötärib çıqıb ketđi. Mullä Muhiddin eşikni içidän zäncirlät älib, paxtäli tün yâqasi, qoyläk ciyäng vä paxtäli qulâq döpdisini sökib, uning içingä ältinläрни xâtircäm cäyläy başlädi.

2.4. TÖRTİNÇİ BÂB “HÂCİ, HÂCİNİ MÄKKÄDÄ KÖR...”

Mullä Âtäbek mullä Muhiddini Xâlıqcân qâzi äytgändän häm ziyâdä âdämgarçilik qilib kütib âldi. Xâlıqcân qâzi xattâ mullä Muhiddinni kattâ şâir deb tâ'riflägän edi yâlgânçi bolmädi. Mullä Muhiddinning yol-yoläkây toqigän uzundän-uzâq “Qasidäi mullä Âtäbek qâzii Ändicâniy” mädhikäsi Âtäbek qâzining saxâvâtini qozitib, mullä Muhiddinning äyâgigä bordâqı soydirib yubârgän edi.

Qasidäçi şâir ıssıq câyin egälläb, kattâ дәsturxânlär üstidä izzät-ikrâmlärgä müyässär boldi. Qaşqar yoli açılğändän keyin Âtäbek qâzi mullä Muhiddingä öz yorğasını mindirib Oşğaçâ uzätib qaytdi.

Mullä Muhiddin hâmrâhläri Oş bilän Qaşqar âräsidadä dâimâ qatnâydigän uyğur sävdâgärlär bolib, ulär dâhşätli dâvân tizmäläridän bemäläl naxşâ äytib ilgäriläb bärär edilär, ulär mingän ätlär häm bu yollärni köp bâsib ötgän bâyir yorğalär bolib, birin-ketin tizilişgänçä äldingä bâsmäkdä, bulär âräsidadä mullä Muhiddin qorqub äralaş hâmrâhlärigä sezdimäy, gâh içidäki ton yâqasını, gâh tellak âstidägi küläh doppini üşläb qoyardı.

Teräk dâvânidän âşib otirib, keng yolğä tüşib äldilär, ämmâ yolda yänä yüksäk dâvânlär bär edi. Lekin mullä Muhiddin bu mäşaqatli säfärdän poşâyman qılmädi, mullä Muhiddinning çehräsidägi ifädä xuddi qolğä tüşmäy ormangä qâçib qutulğän ägzi qân böri yâki tām âşib qutulğän oğrining käyfiyätini eslätar edi.

Cilğälärdän oynäb tüşâyätgän şox suvlärning tâvuşi mullä Muhiddinning qulâgigä mârğilänlik lâbär kâsib yigitçâ – Kâmilcännin şox qoşığı bolib eşitilib, ıxtiyârsız ârqaşigä qaräb qoyär, ärçälär şâxıdä säyrâyätgän bülbülärning tâvuşläri xuddi Zubäydäâyninng qonğırâq tâvuşigä oxşab ketär : “Mengä ältin emäs, boyimgä münâsib, zehnimdägi yâr keräk. Bu , sizinki bolsin!” – degändek bolardı.

Mullä Muhiddin qolini ton yâqası vä küläh doppigä ıxtiyârsız uzätib, hâmrâhläri sezib qâlmâsligi üçün yänä qolini târtib älä, ulär här qaysisi öz hâliçâ naxşâ başlägändä mullä Muhiddinning xayâli ältin sänär edi :

“Nâdân! Ältindän muhâbbati ârtıq körgän nâdân! Zübäydä nâdân bolmäsä mengä bu ältin qayâqdä edi? “Mengä ältin emäs, boyimgä münâsib yâr keräk!”

deydi-ye... Äcäbä, yärni häm, baxtni häm, äbroni häm şu ältin ärqali qolgä kiritiş mümkin emäsmi? Hämäsining käliti şu ältin-ku!”

Yol mäşaqatini çeksälär häm qarâçığä duç kelmäy, esän-ämân Qaşqargä kirib bårdilär: Qaşqar Qoqândän häm tär, xalki ziç, bazarı tıqlıñç, mäçit, mädräsäläri köp, köçäläri tär şähär bolib, ädämlär tellak, qızıl bätir ton kiyib köpläri eşäk minib yürär edilär. Bu mänzäläräni közdän keçirär ekän, mullä Muhiddin bu şähärdä Qoqän vä Ändicängä nisbatän xayät äğırligini sezdi-dä, Toxtäâxunning üyini tezraq tãpiş, bu şähärdä bir näçä kün mehmân bolib, säfär encämäni häzirläş keräkligini könglidän ötkäzdi.

Xalıqcân qäzining gümäştäsi bolmış Toxtäâxunni tãpiş qıyın bolmädi. Mullä Muhiddin şu Qaşqar ärqali Hindistängä, Hindistän ärqali Ärăbistängä ötib ketiş niyätidä ekänligini Toxtäâxunhä äytgändä, Toxtäâxun mullä Muhiddinning ketişigä qarşılık körsätmädi. Lekin tez künlär äräsidä Tibät ärqali Hindistängä ketäyätgän täyinli ädämlär bärliğı haqıdä xuşxabär yetkăzişgä aşıqdi.

Buni eşitgän mullä Muhiddinning yürägigä Qaşqari säyr qılış häm sığmäy, ketüvçülär bilän uçräşiş, sözläniş, yorğani xaçır bilän älmäştiriş vä yolgä keräkli narsälär sätib äliş täräddüdigä tüşdi. Ärädän häftä ötgäç, bu musâfir mulläni yänlärigä älib, xaçır suvâri kârvân ähli yolgä çıqdi.

Keng Xotän däştläridä ärqadä qâldirib, Tibät tãmân yuqâriläb bärär ekän, bir yäşirin fikr mullä Muhiddinning yüräğini iländek kemirär, bu sir yädigä tüşgändä ä'zâyi bädänini ot älər, yänä ton yâqasi bilän külähni uşläb qoyib, özina täskin bermäkçi bolärdi.

Axır bu qandäy gäpki, bir äddiy qäsir är-nâmusini ältindän yuqâri qoysä! Mullä Muhiddin esä öz niqâhidägi xätinini ältinägä sätidi, ältin toldirilgän közäçäni tepir yubârib, “Mengä uni keräksän!” – deyiş ornigä, pästkäşlik qilib ältin qarşisidä täslim boldi!

Hindistän etäkläridä häm yärim yälängäç, qoş häydäyätgän dehqân yigitlär äğzidä muhăbbät qoşığı, buğday yänçäyätgän qızlärning äğzidä häm muhăbbät qoşığı yängrämâqdä, ulär ältin haqıdä bir söz demäydilär, ältin bulärning tüşigä häm kirmäs, bälki ulärni şu äğır mehnätdä ävuntiräyätgän häm ältin emäs, dünyädä hämmä narsädän qımmätrâq, yüksäkrâq bolgän muhăbbätidir...

Mullä Muhiddin Zübäydädän cüda bolgäni üçün xafä emäs edi, Zübäydäning “nädän”ligi, muhəbbät äldidä heç närsäsini äyämägänligi, közigä rozğâr häm korinmägänligi, axır mullä Muhidingä qol kelgän edi-ku! Bundän mullä Muhiddin ming bär xursänd, biräq uning yürägini ezäyätgän närsä, lättägä orälgän közäçäni mullä Muhiddinnig äldi qoyib qarşisidä tip-tikkä turgän yaş yigitning istehzäli külgisi edi. U esigä kelgändä mullä Muhiddinning qahr-ğazäbi tábärä xuruc qilib, muhəbbät toğrisidä äşülä äytädigän hämmä yigit qızläri gäcib täşlägisi kelär edi.

“Bävču-bävrä”lär vätäni bolmiş Hindiständä, “Läyli vä Mäcnun”lär vätäni bolgän Äräbistän sähräläridä yärdän cüdalar häm, äçläär häm, yälängäçläär häm äşülä bilän özlärini ävütädi, toylar vä äzälär häm äşülä bilän başlärib äşülä bilän tügäydi, bulärni tinglagändä mullä Muhiddinning köz äldidä özbek kāsibi vä tänti qızı Zubäydä gävdälänär edi.

Axır heç bolmäsä ältinnig yärmini özigä älib qälib yärmini mullä Muhiddingä bersä häm bolärdi, mullä Muhiddin şungä häm ming mārätäbä räzi bolışı mümkün edi-kü! Nähätki, bir bilimsiz qız bälä muhəbbät bäräsidadä şu qadär älihimmät bolsä!

Mullä Muhiddin şu künlärdän başläb muhəbbät degän sözni eşitsä cähli qoziydigän boldi, şe’r yäzsä häm ungä muhəbbät äräläştirmäslikkä qasäm içdi. Muhəbbät haqidä qoşıq äytädigän, muhəbbätgä ündävçi qoşıqlär yäzädigän kişilär uning eng äşäddiy düşmäni bolib tuyulä başlädi. Lekin gäh-gäh insäfgä kelib, özini mälämät qılär, özini göz ältin xumçäsi-yu, üstidägi kiyim-bäşini xumçä orälgän lättälär deb his etär, üç yillik häyätini gærçi sekkiz qavät körpä üstidä ötgän bolsä häm, şundäy äcäyib Zübäydäning şär’an, qānunän eri hisäblängän bolsä häm, haqiqatdä uning eri bolä älmägänligi äläm qılär edi. Mullä Muhiddin özini zorläb bolsä häm muhəbbät haqidä birär şe’r ämälläb, Zübäydägä mänzur qılä älmädi, bütün mähällä, hättä dähä qāzisiğäçä uni kättä mullä deb hürmät qılğan häldä, Zübäydä üçün bu mullä yälängäyâq kāsib bäläning yälängtOş vücudidän äqqan bir tāmçi terigä ärzimäs edi. Bu qandäy gäp axır!

Mullä Muhiddin esän-ämän Mäkkägä häm yetib keldi.

Suriştirä-suriştirä, u Qaşqarning sâbıq hâkimi Yâqubbekni hâşamätli bir dârgâhdän tâpdi, köpigä kişilär uning xızmatidä kâmarbästä edilär. Yâqubbek bir neçä mäğäzin, âşxânä, musâfırxânä vâ Türkistân vilâyatidän kelgän ziyâratçılär üçün ârâstä qilingän hâşamätli täkyä vâ çâyxânä sâhibi edi.

Yâqubbek Qaşqardän cüda kättä dünyâ, xurcundä âltin bilän qâçgän kişi, u Mäkkä şähridä yaxşı havli-cây sâtib âlgän, ümrining âxırığaçä şu yerdä häyât keçirişni mäksäd qilib, Türkistândän ziyâratgä keledigän müsülmänlärğä “xızmat körsätiş” bilän yänä bâylik ârttirişini közlägän edi. Ändicänlik mullä Âtabek tãmânidän yâzib berilgän mäktub vâ saxâvâtdä Hâtämtây ornini egällägän Yâqubbek şä'nigä yâzilgän uzundan-uzâq qasidä, zor ehtirâmlärğä sâbâb bolib turär cây, âvqatni tekin qilib qoydi.

Yâqubbek säyâi dâvlätidä ikki yıl Mäkkädä turib, tekin dâvr-dâvrân surgän mullä Muhiddin özining mädhıyâfuruşlıgidän benihâyä mämnun edi. Köp ümri mänsäbdä ötgän Yâqubbekdek kişi üçün unin yänidä mullä Muhiddindek bir zäbärdäst mäddâhning bolışı keräk edi, sâbıq hâkim Mäkkägä kelgän ziyâratçılärğä uni büyük şâir hâci Muhyi deb täniştirär edi.

Mullä Muhiddin bärä-bärä hâcilär âräsidadä şâir hâci Muhyi bolib tänilib, hurmät tâpâ başladı. Bir kün Yâqubbek mehmânşânäsığä İstâmbulning mäşhur ruhâniyläri mehmân boldilär, ulärning şärâfi üçün Yâqubbekning tâpşırığı bilän Färgänä âşpâzläri änvâi âvqatlär täyyârlägän edilär. Mehmänlärğä bu Färgänä âvqatläri cüda mänzur boldi, dâsturxân üstidä mehmänlär hâci Muhyi bilän tänişdilär vâ qaytişdä uni İstâmbulgä birgä âlib ketmäqçi boldilär.

Bu täklif hâci Muhyi üçün äyni müddäâ edi. Âradän köp ötmäy hâci Yâqubbekdän ruxsät soräb, İstâmbulgä cönâb ketdi.

Bu vaqtdä Türkiyâ eng äşâddiy xalifâ Sultân Âbdulhämüd zulmi âstidä ingrär edi. Xalifâ “dindän âzgän” ziyâlilärni, zämindärlärğä qarşı baş kötärgän kâmbağal dehqânlärni zindänlärğä sâlär, âstirär, ättirär, şäriät yolidä mingläb kişilärni qurbân qılışdän hâm täymäs edi. Ölgüdek mutäässib âdâm bolgän hâci Muhyigä şäriät hâmiysi bolgän zâlim hâlifälärning bu siyâsati cüda yâqıb ketdi.

U Sultânning tärâftärläri bolgän “İttihâdi islâm”çılär tä'siri âstigä tüşib, bütün islâm mämläkätläri hâlifägä tâbe bolışı keräk, degän bemä'ni vâ tuturiqsız

aqida tarafdari bolib qaldi. Agar qolidan kelsa, hazirning ozida Qoqangaga barib, oqillarini rus maktablari oqitayotgan atalar va rus ma'rifatini targib qilgan shairlar va shakkalklar basida danak chaqar edi-ya! Bu vaqtda Turkistan olkasida yangicha tang ata boshlagan va bu olkaning xalqlari uygana boshlagan edilar.

Mulla Muhiddin on yildan keyin boshqa ton kiyib, haci Muhyi bolib kelib, bu mamlaktda tamaman boshqa manzaraga duch keldi.

Ozlari bilan yangi qanun, yangi ma'rifat alib kelgan rus halki kitab, fan, madaniyat alib kelgan, gullar shahiga yana bulbullar qongan, sazandalar yana qoliga saz algan edi.

Xaliquan qazi otgan yili vafat etgan ekän, haci Muhyi bolak boshpana qidirib, yarim kechada Galchasyadagi Sulayman Avganbayning darvazasini qaqdi va mehmanxana ortasida Avganbay bilan yiglab koriydi. Sulayman Avganbay uchun haci Muhyi kabi shariat hamiyolari kerak edi.

Ertalabki naniustaga anchagina hamfikir ruhaniy va mutaassib baylar toplangan edilar, chashgahchaga haci Muhyining sarguzastini tinglab, pashinda tarqaldilar. Haci Muhyi peşinni bay bilan birga oqib, ashnasi qaziga fatiha oqish uchun Mirzayadgar mahallasiga conadi, song qaytishda unga altin baxsh etgan Baxmalbap mahallaga barishini isteb qaldi.

Kuzgi shamal esmalkda, kochalarda adam siyrak, faqat yas balalar oynashib-quvalashib yurmalkda edilar. Marhum usta Haydarning ustaxanasidan tanda arasidan makilarning barib-kelishi va unga cor bolayotgan qoshqlar eshtilar edi. Muhyining yuragi arkaga tartib ketdi, qulagini kafti bilan berkitib, cadalraq yurishga harakat qildi, kochaning narigi yuzidagi haci Muhyiga taniş ikki tavaqali esik aldidä turgan tahminan tokkiz, sakkiz yashlaridagi kozga yaqin ogil bala Muhyiga salam berdi. Muhyi balaning kongli uchun alik aldi-yu, titrab ketdi, ichkaridan yana bir alti yashlaridagi saci camalak qizcha ham yugirib chiqib salam berdi, Muhyi unga ham alik qaytarib, ixtiyarsiz tikilib turib qaldi: Bu qizcha Zubaydaning xuddi ozginasi edi, balalar beparva nariraqda patirak uci rayotgan bir top balalar yaniga yugirishib ketdi, ozini onglagan Muhyi tez-tez qadam tashlab kattä kochaga burilib ketdi.

Zubayda qazixanada talaq xatini algandan keyin uch ay iddani otkazib, Kamilcanning niqahiga otgan edi. Shundan keyin Kamilcan ustakar bolib, ishlarini

grüllätib yubardı, Märgüländän ätä-änäsini köçirib keldi, ikki yaş yaxşı həyät keçirib, on yılda ikki oğıl, ikki qız kördilər: oğlların nāmi Ālimcān, Fāzilcān və qızların nāmi Hütmatāy, Hikmatāy edi.

Hāci Muhiy keçgāçā hāç yergā sıgmādi, keçqurun Āvğānbāy mehmānxānäsīgā yānā eski qadrdānlār: Hāsāncān dāmlā, Sā'dıxān qāzi, Zufār mähzum, Qutbiddin qāri, dāmlälār toplānib, zāmāndān ğıybāt başlādilər və āqpāşşā tāmānidān mādresā väkflāriñing yārmi tārтіb ālinişi haqıdāki mişmişlār bārliğini āytdilər. Birāq hāci Muhiy bu ğıybātłārgā lāqayd qulāq sālīb otirib, sohbāt axırıda öz muddāasını ortağa tāşlādi.

– Dostlārim! Men Āndicāngā bārib yāşāşni cāzm qılıb turibmān. Meni māvlnā şāh Hūsāyn mādresāsīgā mudārris qılıb tāyinlāmāçqi bolgānlāridā Mākkāy mükārrāmāgā ketiş niyātim bārliğı üçün könmāgān edim. Undān tāşqari, Āndicān mengā cüdā mā'qul bolib, āyniqsā mullā Ātābek degān sāhāvātli kişi meni öziğā āsir qılğān...

– Yoq, - dedi rāncigānnāmā Sā'dıxān qāzi, - sizni heç qayergā yubārmāymiz, tinç, serdārāmād bir mānsāb tāpāmiz, oşā mānsābdā turib, āhli islāmğā dāldā boling. İstāmbulğā ālgān bilimingizdān yāşlārimizni bāhrāmānd qiling...

Hāci Muhiy çuqur uh tārтіb ālgāç, otirgānlārgā bir-bir qarāb çıqdi:

– Mengā tā'lim bergān büyük ustāzlār hāmmā vaqt “Bütün islām dūnyāsi bir bāyrāq āstidā birlāşmāğı, şāriātni āyāq āsti qılğānlār quvğın qılınmāğı kerāk!” – deb uqtirār edilār, men mānā şu şārni āldingā suriş maqsādidā bu yergā kelgān edim. Āfsuski, bu ölkādā tāmāmān bāşqā mānzārā, tāmāmān bāşqā bir dūnyāni körib turibmān. Xalqning bir qısmi şāriātğā bepārvā qarāydiğān bolib qolibdur, āmmā hāli hām keç emās! Mengā dāngıllāmā hāvli-cāy, āilā, bālā-çaqaning hām kerāgi yoq, şāhārning bir çetrāğıdāğı mādresādān bāşpānā berilsā, mudārrisliğı hām kerāk emās, mütāvālliliğı kifāyā qılādi. Undān keyin bilib işimni qılār edim...

Otirgānlār yengillānib nāfās āldilər, Hāsāncān mähzum dāmlā tāklif kirgizdi:

– Bu kişigä Häzrät mädräsäsi munäsibrâq! Şähärdän çet, vaqfi köp! Ämmä çätäk bir tãmâni şuki, bu mädräsäning inânu ıxtiyâri häzrätzädälärdän Miyân Sâtibâldıxândä, uni gäpgä köndirib bolärmikin?

Zufâr mähzum bu äytilgän sözning songgi qısmini räd qılgändek, bepärvâ qol siltädi:

– Täsärrufi mengä küyäv oğıl boşmış Miyân Sâtibâldıxândä bolsä häm bu mädräsäning ıxtiyâri Eşânxân häzrätä, qälä bersä, mädräsäning baş mudärrisi bolgänim üçün käminädä! Toğrilikçä Sâtibâldıxängä iltimäs qılınadi, ilâci bolsä, Turaxân mähzumning üylärigä bärüb, u kişidän Sâtibâldıxân nâmigä bir pärçä mäktub häm yâzdirib älişingiz mümkün...

Ertäsi Häsäncân mähzum Muhyini yänigä älib, hâl soräş bähänäsida cämäning baş imâmi Turaxân mähzum üyigä cönädilär, yolda Häsäncân mähzum Türaxânning üydän çıqmây qoygänligi säbäbini tüşüntirä ketdi:

– Ulämälär tãmânidän män edilgän dünyäviy ilmlärgä äqpäşşä yol açib qoydi, dünyäviy bilimlär tä'lim berädigän mäktäblär açilib emiş, degän gäplär tärqalib qaldı. Buni eşitgän müdärris häzrätning tåbläri qaçınqırüb, köçägä çıqmây qoydilär. Ulämälärimizdän bir qançäläri häm şu qabildä goşänişin bolib qaldilär...

Söz uzilmây äncäginä yol bâsişgändän keyin öng qoldägi bâşi berk köçägä burilib kirib ketişdilär.

2.5. BEŞINÇI BÂB “İT TÜNDÄ HURÄVERÄDİ, ÂY KÖKDÄ SUZÄ BERÄDİ...”

Miyân Sâtibâldıxâanning hücräsigä här keçä hämmäktäblär yığılıb, gâh dârs, gâh şâ'rxânlik, gâh ikki ikki bölişib sätrânc sürişär, bâ'zi keçälär ustâz dâmlä Hâlil häm kirib, yâşlarning suhbätigä müştäräk bolär edi.

Miyân Sâtibâldıxângä mälâl kelmäsligini közläb, yigitlär bu äncümänni xalfänägä äyläntirdilər, yä'ni här kim täpgänini qoşib, qâzân qaynatädigän boldilər. Keksä Nâxoş bu äncümändän xızmatini äyämägändek, gâhâ-gâhâ ulärgä yâşligidä yädlägän fârsçä, ärabçä şâ'rlärini oqib berär ve bu şâ'rlarning tärcimäsini ortägä täşlär edi.

Şu keçä Nâhoş Bağdâtdä ötgän fäyläsüf şâir Sâlmân Sâväciyning fârsçä gâzälini ortägä täşlädi:

Bär säri köyü yaqın kâ'bävü buxtânä yäkist,

Dâmi zülfi siyâhu subhän säddânä yäkist.

Däp rähi kâ'sä xitâb âmädi äz mäyxânä,

Ki, kucâ merävi, ey, xâcä, hämä xânä yäkist...

Şu fursätdä ustâz dâmlä Xalilning hücrä dâhlizigä kirgänini heç kim päyqamägän edi, ustâz äyâq uçidä hücrä eşigi yaqınigä kelib, qulâq sâlär ekän, Nâxoş şe'rni oqib berib, yâşlärgä mürâcäät qıldı:

– Qani endi, yigitlär tärcimä qilinglär! Kimgä qaysi misrä yâqqan bolsä, oşäni tänläb älsin!

Muhämmäd Äminxocä birinçi misräni, Yoldâşäli ikkinçi misräni, Miyân Sâtibâldıxân üçünçi misräni vä yänä bir yigitgä törtünçi – äxırgi misräni yâzişib, âlişib qolläridä qalâm, ungä bättilär. Bulärni işgä sâlib qoyib zäbqlängän Nâxoş dâhlizigä otin üçün çikib, eşik ârquasidä tippä-tik turgän dâmlä Xalilni kördi:

– Hücrägä märhämät!

– Men kirsäm, ulärning fikri bölinädi...

– Kelgäningizgä köp boldimi?

– Siz şe’r oqışni başlagän edingiz... Bundän fursätdä kirişni ädäbdän bilmädim... Siz kirä bering, men ändäk turib kiräy.

Yigitlärning bäb-bäräbär külib yubärgänläri dählizdän eşitildi, keyin Miyänning ävâzi keldi:

– Müräbbiy! Keling, cumbâgingizni yeçdik!

Nâxoşdän âldin dämlä Xalil kirib keldi:

– Qani? Kim qandäy cumbâqni yeçgänini körämiz!

Yâşlär birdänigä orinläridän qozğalib, pâygähgä tüşdilär, ustâz hücrä törigä qadäm qoyâr ekän, Yoldâşäli sorädi:

– Cumbâq yeçâyâtgänimizni qayâqdän bildingiz, ustâz?

– Nâxoşdän eşitdim. Bu şe’rni men häm cüdä sevib oqıgänmän! Otiringlär! Muhämmäd Äminxocä, qani, birinçi misrâni äytib bering-çi?

Muhämmäd Äminxocä ädâb bilän çökkä tüşib, qolidägi qâğâzgä köz yügürtipdi:

– Men özim şundäy fähmlädim... İkkisining köçäsi bir bolgâç. Kä’bä bilän butxânä bir-birigä yâqındir...

Ustâz külimsirär qoydi-yu, keyin Yoldâşäligä qarädi:

– Yoldâşäli, siz qandäy mä’nâ çıqardiniz?

Yoldâşäli yâzgänigä köz yügürtirib çıqqaç, oqıb eşittirdi:

– Qärä kâkillär bilän yüz dänäli täsbäh ikkisi bir emäsmi?

Ustâz häm külib qoyıb, keyin Miyân Sâtibâldıxângä qarädi:

– Nävbät sizinki!

Sâtibâldıxân mülayim tä’zimdän song qâğâzgä qarädi:

– Mäyxânä tāmândän kä’bä dârgähigä bir xıtâb keldi:

Törtinçi yigitçä öz täcribäsini Sâtibâldıxâning misräsigä ulädi:

– Ey, xâcâ! Sen qayâqqa barmâkçisân! Hâmmâ xânâ – bir hânâ emâsmi?

Ustâz dâmlâ Xalil ävväl şâgirdlârigâ tâhsin oqıb, song yâşlârgâ yaxşı “cumbâq” tâpib bergâni üçün Nâxoşgâ minnâtdârçilik bildirdi vâ târcimânlârnıng kâmqılıklârnı tüşüntirib, bundân keyin şü yol bilân Şârking mâşhur ustâz şâirlârnıng örgâniş mümkinligini uqtirdi.

Yâşlâr birbirigâ qarâb külişib âlgâç, Yoldâşâlini ästâ nuqdilâr. Yoldâşâli ustâzni işgâ sâlişi kerâk edi. Çünki u cüdâ dâdil, gâpdân, yürâkli yigit bolgâni üçün ustâz uni cüdâ yaxşı hürmât qılâr edi, Yoldâşâli ornidân turib qol qâvuşturdi:

– Hürmâtli ustâz... Lütf vâ hâzircävâblik haqıdâ hikâyâlâr äytib berişgâ vâ'dâ bergân edingiz...

– Yâdimdâ. Ämmâ keç bolmâdimikin?

Muhâmmâd Äminxocâ ornidân turib, qol qâvuşturdi:

– Eşitmäsâk, bâribir uyqu kelmâydi.

Ustâz küldi, şâgirdlâr hâm bu külgigâ qoşildilâr. Nâxoş hâm oçâq âldidân dâvrâgâ yaqınrâq kelib otirdi, dâmlâ Xalil söz başlâdi:

– Lütf sözlâş vâ hâzircävâblik kişidân kâttâ mâhârât tâlâb qılâdi. Bu hâmmâ üçün hâm müyâssâr bolâ bermâydi. Hâzircävâblikning fâzilâtini sizlârgâ men bir misâl bilân körsâtsâm bolâdi.

Ämir Umârxân zâmânidâ Qoqângâ cüdâ köp şâirlâr vâ sân'âtkârlâr toplângânini özingiz bilâsiz.

Şâirlâr ârâsidâ dâmlâ Keşâl laqabi bilân mâşhur vâ ämir Umârxângâ mânzur bolgân örâtepâlik bir keksâ şâir hâm bâr edi. Bu kişi nâvçâdân kelgân, uzun sâqâl, kurrâ burun, sâddätâbiyât bolib, mâdrâsâi Äliyâ Mâliküşşuârâ deb nâm âlgân nâmângânlık şâir mullâ **Äbdulkârim** Fâzliyâ xızmat qilib, birgâ istiqâmât qılâr edi.

Fâzliy şü mâdrâsâgâ mütävâlli bolib, köpginâ şâirlâr şü mâdrâsâ hücrâsini egällâgân edilâr. Qış pâyti, ötin yoq, qâzânlât tontârilgân, hâmyânlâr qâq, hâmmâ şâirlârnıng qulâqlâri ämir ordâsigâ sâlingân bolib, in'âm kütâr edilâr. Bânâgâh bir şâir keçâsi xuşxabâr tâpib kelib, Fâzliy qulâğıgâ şibirlâdi:

– Bugün Öratepādān āmirgā bir xaltā āltin kelgānini eṣitib çāpib keldim!

Fāzliy dāmlā Kāmāşlı yānigā imlāb, ungā tāpşırıq berdi:

– Āgār āmir bāmdād nāmāzigā çıqqanlāridā robāro bolib, şu āltinni ündirmās ekānsiz, āltin xazinagā tüşib kyetādi!

Dāmlā Kāşāl qārāngidā turib çıqıb, eṣāgigā toqım urdi vā Cāhānārāgā – āmir ordāsi tāmān yol āldi: eṣāk kiçikinā-yü tirişqāq bolib, ungā mingān dāmlā Kāşālning ikki āyāğı yerdā südrālib, köçāni çāngitib bārmāqdā edi.

Hikāyā şu yergā etgāndā dāmlā Kāşālning hālātini tasavvur qilib, yigitlār birdān xāxālāb külib yubārdilār, dāmlā Xalil piyālādān çāy hōplāb, hikyāni dāvām ettirdi:

– Āmir bāmdād nāmāzini oqiyātgān vaqtdā dāmlā Kāşāl ordāgā eṣāgini yetāklāb kirib bārdi. Dāmlā Kāşālni pāsbnālr tānir, eṣāk bilān içkārigā kirişgā yol bergān edilār. Dāmlā Kāşāl ordā sāhnidā eṣākni cilāvlāb, üstüngā süyāngān hāldā āmirning nāmāzdān çıqışini kütüb turdi. Bāşidā sällä, qolidā tāsbeh bilān āmir Umārcān çıqa sālīb, közi dāmlā Kāşālgā tüşdi-dā, şu tāmāngā yürdi. Şu vaqt tāyinlāb qoygāndek, eṣāk āmirgā qarāb hāngrāb yubārdi. Eṣāgining bu qılığıdān çoçigān dāmlā Kāşāl yergā çökkālāb, āmir qarşisidā bāş erdi. Āmir yaqınlāşib sāvāl berdi:

– Dāmlā Kāşāl! Xar çı megüyād?

(Ey, dāmlāi Kāşāl! Eṣāk nimā deyāpti?)

Dāmlā Kāşāl öylānib oturmāy, dāf’ātān cāvāb berdi:

– Xarci megüyād!

(Xarci deyāpti!)

Āmir Umārxān bu moysāfid şāirni nānuştāgā tāklif qildi, nānuştādān keyin, hāli xāzinagā yubārtirişgā ülgürmāgān Öratepā xırācining bir qısmını şāirlārgā taqsim qilib beriş üçün tāpşirdi.

Yāşlār bir-birlārigā yer āstidān qarāşib ālgāç, Muhāmmād Āminxocā hikāyāni dāvām ettirişini iltimās qildi.

Ustâz külimsib, çây höplâdi-dâ, yänâ dâmlâ Kâşâlning şâirlik fâzilâti haqıdâ hikâyâ qılâ başlâdi:

– Dâmlâ Kâşâl ârtıq qaşşâq kişi bolib, kiyimlâri eski vâ sällâsi yırtilib ketgân edi, özi örâtepâlik bolgâni üçün ümridâ bir bâr bolsâ hâm qızıl şâl sällâ örâş ârzusidâ yâşâr edi. Bir kün eşâk minib ordâ tâ mân bârâr ekân, başıdâgi yırtıq sällâsi çüvâlâşib yelkâ, boyınlârigâ tüşgân hâldâ âmirdâ duç kelib qoldi. Âmir Umârxân dâmlâ Kâşâlning sällâsini körüb küldi vâ sorâdi:

– Dâmlâ Kâşâl! Çârâ âmâdid?

(Dâmlâ Kâşâl! Negâ keldingiz?!)

Dâmlâ Kâşâl eşâkdân tüşmäy, oşâ ândâ cävâb qaytârdi:

– *Kâşâlân, kâşâlân, kâşâl âmâdâm*

Bâ ümmidi dâsturişâl âmâdâm...

(Orâlâşib, orâlâşib, kâşâl bolib keldim, şâl sällâning ümididâ keldim.)

Âmining fârmâni bilân oşâ ândâ dâmlâ Kâşâlgâ yângi libas vâ qızıl şâldân sällâ berildi.

Hâzircävâblik bilân âmir Umârxân mârhâmâtigâ sâzâvâr bôladigân şâirlâr kâm edi. Sôzdâ nonâq, nâzâri mârhâmâtdân yirâq, qasidâgöylik bilân sârây mârhâmâtigâ erişiş ârzusidâ bolgân şâirlâr köpçilikni tâşkil qılâr, ulâr öz âsârlârini âmirgâ mânzur qılış üçün Âmiriy vâ Fâzliylâr şe’rlârigâ taqlid qilib, Umârxân ehsânidân dâim ümidvâr edilâr.

Uzâq-yaqın şâhâr vâ qışlâqlârdâ yâşâvçı âhli qalâm, âhli sâz, âmir Umârxân “sâyâi dâvlâti”dân bâhrâmând bolmâq iştıyâqıdâ Qoqângâ toplânişlâr, bâ’zilâri âmirgâ tezrâq köriniş, sârâyda öz iste’dâdini nâmâyış qılış niyâtidâ özini ötgâ-çoqqa urâr, bâ’zilâri esâ qanâât qilib, kâmtârlık bilân bir çetdâ közgâ korinmäy yürâ berâr edilâr.

Âmir Umârxân Nâdirâ taxallüsi bilân bütün Fârgânâgâ nâm târâtgân ândicânlik şâirâgâ üylânâdi. Nâdirâ şe’rlâri özidek nâfis vâ lâtf bolib, zâmânâsidâgi şâirâlâr ârâsidâ xuddi quyâşdek öz pârtâvini sâçgân fâvqulâddâ mâhârât bekâsi edi.

“Cāhānārā” deb nām berilgān xās bāğ, yāz fāsli, quyāş nāyza boyı kōtārib, cāhāngā öz cāmālını kōrsātmāqdā, gül bārglāri ūstidā tāng şābnāmlāri yāltirāmāqdā, ğunçālār tağāfilni tābāssūmgā ālmāştirib, külġigā lāb āçā bāşlāgān pāyt.

Hārāmdān ōzi tānhā āq hārir libāsdā qāmāti nazik, külçā yüz, āq bādān, şāhlā kōz bir kelinçāk bāqqa kirib keldi, ārqasidān ergāşgān ikki cāriyāning biri kiçik, lālārāng gilām, ikkinçisi pātnisdā qāğāz, qalām, siyāhdān kōtārib yūrār, kelinçākning fārmanini kūtār edilār. Kelinçāk āldin gülzār āylānib, ğunçālārni sipārişlāb, song cāriyālārgā işārāt qıldı, cāriyālār qılımçāni yāzib, pātnisni uning ūstigā qoydilār-dā, tā’zim bilān tisārilib yirāqlāştilār. Kelinçāk ehtiyātqārlık bilān kavuş yeçib gilāmgā ōtdi, uzun sāçlārini oynāb turib, uzāq-uzāqlārgā nālā çekāyātgān bŭllārgā qulāq sāldi, keyin āyāqlārini ārikçā lābidāgi sebārgā ūstigā uzātib, oynāb oqıtāyātgān tinıq suvdān bir hāvuç ālib, yüzini yollādi, hāvā rāng ġācim romālgāçā qol sŭrtib, qāğāz-qalāmni āldi.

Hāli ikki sātr şe’r yāzgān hām yoq edi, şildirāb ōtip bārāyātgān suv toxtāb qāldi. Bundān tā’bi ālingān kelinçāk āyāğini āriqçādān zārdā bilāb tārtib, ters otirib āldi. Bu kelinçāk – Nādirā edi.

Āmir Umār xān şu pāyt suvgā āyāq sālīb otirib şe’r yāzāyātgān yārini zāvq bilān kōzāt māqdā edi. Āriqçādāgi suvning toxtāb qālišidān Nādirāning rāncigānini kōrib, āmir bāqqa tŭşdi, dār hāl suvni bāğlāgān kişini tutip kelişini buyurdi.

Yāşginā bāğbān yigit yelkāsidadā ketmān, ōrikzārgā suv bāğlāb, āylānib yūrār edi, pāsbnālār uning qolını ārqasınā bāğlāb, sārāygā sudrādilār, bāğbān buning sābābini sorāgāndā, ungā şundāy dedilār :

– Uluğ āmirning şāirā qaylıqlāri āriqçā lābidā āyāqlārini suvgā sālīb şe’r yāzāyātgān ekānlār, sen suvni bāğlāb, quritib qoyibsān!

– Āybim şugināmi?

– Āybing şu! Āmmā āmir qattıq qahrlāngān!

– Māyli, āmirgā ropārā qilinglār! Kōpdān beri istāgim hām şu edi...

Pāsbnālār bāğbān yigitni āmir āldigā ālib keldilār. Āmir ġāzāb bilān sorādi:

– Suvni bāğlāgān senmisān?

– Xa. Suvni bağlagan kaminä, canab amir!

– Nimä üçün bağladıng?

Bağban cavab oringä ikki satr şe'r oqıdı:

“Beädab busid پایi sarvra abi ravân,

Dästi u bərbästä çärx ävärd girdi bostân.”

(Qarasamki, bu beädab suv, sarvning ayâqlarını öpib ötmâqdä. Ğazabim keldi dârhâl suvning qolını bağlab, sazâyı qılıb bostândä äylântirä başladım...)

Ämir Umärxân uning şe'ridän zavqlandı, haqıqıy şair ekänliginä qanâat hâsil qılıb, yängi ton kiyirdi.

U kämtär şair äsli râşidänlik bolib, beş yıldan beri bağdä xızmat qılıb şairliğini bildirmäy yürär edi. Şundän keyin, ämir keçki päylär bağ äylängändä sähibkâr Äbduğaffärni yoqlab, hâl-ähvâl soräydiğän bolib qıldı.

Dâmlä Xalilning hikâyäsidadän zavqlängän yaşlar ustâzlarını üylärigä uzatgâç, tärqalışdılar. Nâxoş bilän Muhämmäd Äminxocä hücrägä qaytişgändä uzâq-uzâqlärgä xorâzlar çaqırä başlagän edi. Hârigän Nâxoş başını yâstıqqa qoydı-yu, uyqugä ketdi, Muhämmäd Äminxocä ornidä uzälä tüşib, ikki käftini başı ästigä qoygänçä xayâl däryäsigä ğarq boldi:

– Äcäbâ! – deb edi u tâvuşını çiqarmäy, - xânlär zämânäsidadı ğädäbiyât xuşamädgoylik ädäbiyâti ekän-kü? Bütün bir mämläkät şairləri bir kişigä, Ämir Umärxängä mänzur bolış üçün şe'r toqsä, qasidaxänlik bilän kün körsä-yä! Äğär dâmlä Kâşâl hâzircävâblik qılmägändä mädräsäy Äliyädä ämir xazinasigä köz tikib turgän şairlər otinsiz, ävqatsiz qälärdi, dâmlä Kâşällär köhnä sälläsini çuvältirib yürä berär edi.

Yoq! Yoq! Men bundäy şair bolışını äslä xâhlämäymän! Birâvlärni maqtâb kün körgändän şair bolmägänim yaxşı! Qoyinglär, men kämbağalmän, äyâlmänd nânvây ätämğä kömäkläşây! Axır, biz cüdä kämbağal kişilärmiz, bu şähärdä bizgä oxşâş kämbağallär cüdä häm köp! Mening ârzum mänä şu kämbağallär dârdigä em bolä älädigän qoşıq yâziş-kü! Mening ârzum mänä şu äğır mäşâqqat ästidä ikki

bükülgän hünärmän beçâralâr yürägigä tügilib yâtgan ârzu-ârmänlârni küylâş-ku!
Mening ârzum, kişilârning bir-birigä bolgan sâmimiy muhâbbâtini uluğlâş-ku!

Mening burçim özimgä oxşâgänlârning hâyâtini vâ çekkän âzâb-uqubâtlârni, oh-nâlâlârni, qayğ-u-âlâmlârini nâzm ipigä terib, qâfiyägä sâlib, qoşıq qılış âytiş, bir-birining visâligä zor muhâbbât sâhiblârining yürägini boşâtigän, ârzu-ârmänini oşâtıdigän küylâr yârâtiş emâsmi?

Muhâmmäd Äminxocâ şu käyfiyâtdä isitmâsiz bezâvtälânâr, dâm u yânbaşgä, dâm bu yânbaşgä ağanâr ekân, horâzlârning qıyğâs qıçqırıqlârni ârâsidân âzân âvâzlârni hâm eşitilâ başlâdi, bir âzdân keyin mähällâ mâçitining müâzzini hâm şirâsiz, çinqırıq âvâzini bemâhâl nâmâyiş qilib âzân âytib yübârdi. Şundân keyin köçädân kältâ yötällâr eşitilâ başlâdi.

Ezilib uxlâgän keksâ Nâxoş hâm uyğânib, yötälâ-yötälâ, yâtgan câyidâ Muhâmmäd Äminxocägä köz qırını tâşlâdi vâ öziçâ gâpirâ başlâdi:

– Tüzük yeçinmâsdân uxlâb qâlâ bergän ekân eşânımız tüşmâgür! Hâ, Muhâmmäd Äminxocâ! Hâ, Mukimiy! Turing, tâng yârışdi!

Muhâmmäd Äminxocâ turib otirib, ävvâl közlârini silâdi, keyin Nâxoş tâmân burildi vâ keçâni uyqusiz ötkâzganlığını yaşirmâqçı bolib, cilmâydi:

– Siz hâm yaxşı uhlâdingizmi, mürâbbiy?

– Yâstıqqa bâş qoyâgânim hâm yâdimdâ yoq. Siz bolsângiz yeçinmây uxlâb qâlibsiz. Nânuştâgä âzginâ hâlvâyâtâr qılgim kelib turibdi. Nimâ deysiz, eşân?

– Hâlvâyâtârni Miyân bilân bâhâm körâsizlâr, bugün cumâ, dâdâmgä kömâklâşâdigän künim...

– Dârvâke, – dedi Nâxoş qol siltâb, - cumâligi esimdâ yoq, Miyân hâm bugün hücrägä keç kelâdilâr, özim hâm hâmmâmni mölcällâb qâldim... Bugün nân pul bolâdigän kün desângiz-çi?

– Cumâ, pirtâk⁵⁷ vâ çârşânbâ künlârni ikki-üç tândir ârtıqrâq pâygir⁵⁸ sâtilâdi, bugün vâ pirtâk künlârni kâsib bâzârni, çârşânbâ bolsâ dehqân bâzârni. Ulâr hâftâi bir

⁵⁷ Pirtâk – Qoqânlıklar yâkşânbâni pirtâk hâm deydilâr.

⁵⁸ Pâygir – Yâğlıq şirmân külçâ.

kün sāmāvārdā pāygir yāki gicdā sindirmās ekānlār, bāzārgā kelgāndek bolmāydilār. Keçgā qālgāndā oxşāymān!

Muhāmmād Āminxoca ābdāstini tāşqari ālib çıqib yuvinib kelgāç, āpil-tāpil ornini yığıştirib, hāvli tāmān yügürdi. Ātāsi Mirzāxocā nānvāy xamir tirsāklāmāqdā, ögāy āyāsi Ziyādābibī un elāmāqdā. Keçikkān Muhāmmād Āminxocā sālāmdān keyin indāmāy bilāk şimārib, ikki qoldā züvālā yümālātā ketdi.

Muhāmmād Āminxocā ānçā yāşligidān, ānāsi hāyātlik vaqtlāridānāq ātāsigā qārişib yürüb, pāygir züvālāsigā ānçā māhir bolgān. Māy bilān yuğurilādigān pāygir xamiri xamirgirdān ānçā hünār tālāb qilāb ediki, bu hünār Muhāmmād Āminxocāning qolidān āllaqaçānlār kelib qālgān. Mirzāxocā ākā oğli bilān yānmā-yān turib, xātini Ziyādābibigā uning yaxşı xıslātlāri sōzlārdi:

– Muhāmmād Āmin züvālā qilişgān künī nānning bāzāri şundāy hām çaqqān bolādiki, nāfās ötmāy sāvāt boşāydi. Bā’zi künlār sāvātni bāşgā qoyib u köçāgā kirāsān, bu köçāgā kirāsān kişi, qani endi köngil üçün “Hā, nānvāy!” – deb birāv çaqırsā! Pāygir ādāmlār üçün qımmātlik qilādimi, bilmādim, bittā-ikkītādān ārtıq ālişmāydi. Āmmā lekin ābinānning bāzāri çaqqān. Pāygir üçün kāsib bilān dehqāndā pul qayāqdā deysiz!

Un elāyātgān Ziyādābibī ensāsi qātib, luqmā tāşlādi:

– Xamir āsān, xaridārgir, ābinān qilā bermāysizmi bolmāsā!

Muhāmmād Āminxocā ögāy āyāsining gāpini kesdi:

– Dādām şāhārdā pāygirpāzlik bilān tānilgānlār.

– Tānilgānlār emiş... Pāygirpāzlik özi qiyin hünār ekān! Kāşki edi, dārrāv sātīlā qālsā! Keçgāçā köçāmā-köçā sāvāt kōtārib yürüş, yārim keçādān turib urinişlār dādāngizning emās, mening hām enkā-tinkāmni quritiyāpti, siz bolsāngiz oqışni bāhānā qilib, mādrāsādān çıqmāysiz! Şunçā oqıgān sālāsi kättā dāmlālār hām qilādigān işinning tāyini yoq, köçā çāngitişib yürüşibdi! Uning ornigā ātāngizgā qarāşāngiz bolmāsmidi, ikki qız çıkarib ilği qurigān ātāning endi sizni üylāşgā qandāy qurbi yetsin!

Muhämmäd Äminxocänin tâqati tâq boldi. Çünki bu aççıq kinâyälär ögäy ânâ tãmânidän birinçi bâr äytiläyâtgäni yoq edi. Mirzäxocä xätinigä qarab oşqirdi:

– Hâzir oqigänçä oqıydi, vaqt kelib, nâvvâylikkâ yärämäy qâlgän vaqtimdä, räzzâq egäm, bir gâp bolär, men hâzir uning yârdämigä muhtâc emäsmän, ikki qızni uzätgän âtä, bir oğlını häm üyläb âlär, uning täşvişi sengä tüşmäsä häm bolä berädi!

– Hâli şundäymi!

– Hâ, şundäy!

Qollärigä un yuqqan Ziyädäbibi höngrägäniçä yıgläb üygä kirib ketdi:

– Xudâyä tuğilmäy öläy! Men öz oğlim deb, häddim sıgıb gäpirgän edim, öz färzändim deb oylägän edim, ögäy ögäy, begänä begänä ekän!

Ätä-bälä uzâq fursät indämäy qâldilər, keyin Mirzäxocä oğlıgä mehr bilän mä'nâli nâzär täşlädi:

– Pärvâ qılmä! Züväläng yetädi, qâlgän xamirni örüb qoyib, tändirgä âlâv qalä! Tili aççıqligidän singilläringni häm bezdirib yubardı... Özi peşänäm şör ekän, şör bolmägändä ânäng sizläрни yaş qâldirib ölib ketmägän bolärmidi. Xayr, qâlgänläring şükrini qılâylik...

Tä'bi âlingän Muhämmäd Äminxocä âtä sözini hürmät bilän tinglär ekän, bir söz deyişdän âciz, uning yürägidän bir tügün kelib xalqumigä tıqlgändek nâfäs yolläri boğılgän, goyâki hävâ yetişmäyâtgändek härsilläb nâfäs âlär edi. U bütün mädärini topläb, özüni âtä âldidä yaxşı tutuşgä, buyurılğan xızmätni mämnnüiyät bilän icra etişgä kirişdi.

Yântâq âlâvi tändirni yârib çıqıb ketgüdek gürilläb, tändir içidä yâqlınläb quvişib oynaşmâqdä vä ungä yaqın turgän Muhämmäd Äminxocaning yüzi vä köksi uning härâratidän lälädek qızärib ketgän edi, u pëshänäsidadän âqqan mercân-mercân tärläрни sidirib, sönib bäräyätgän âlâv üstigä yänä yântâq täşlär ekän, âlâvdä tâblänägan bu qaynâq qalb egäsi özüni yengil his etib, qalbini tâbärä ungä tâblärdi.

Mirzäxocä pâygirmi tändirdän üzib turib, oğlining yüzidä xafälik emäs, täbässüm âlâmätlälerini kördi vä şirdâgdän ikkitäsini birin-üstün qilib uzätib turib, ungä qattıqrâq tikildi:

– Negä keçki âvqatgä kelmäypsiz?

– Hücrädä âvqatläyâpmiz... Miyân meni yânidân uzâqlâştirgisi kelmäydi. Mendân xâtircâm boling, dädä, aç qâlâyâtgänim yoq...

– Miyân Sâtibâldıxân ümridän bäräkä tâpsin, men u kişining köp duâ qılâmân. Ämmâ ilgäri ähvâl başqa edi, keçä-kündüz birgä ediläringiz. Endi Miyân xâtinlik bolib qâldi, keçäsi hücrädä qâlîşi mümkin emäs, seni u hind xızmatçisigä täşläb ketişgä mäcbur! Sen axır, Miyânning xızmatçisi emässän-kü?

– U kişi xızmatçisi emäs, Miyânning âtaxân, müräbbiyläri, mengä häm müräbbiy! Şundäy uluğ, nadir kişiki, siz hämsobhät bolmägän ekänsiz, dädä!

– Kim bolsä häm seni oşâ âdâm bilän hücrädä ğariblärçä qâldirä älmäymän! Özim kâmbağal bolsäm häm, himmätim tâğdän bäländ... Başqa câygä qurbimiz yetmäydi, târ bolsä häm şu bähârgä çıqıb, hävlining bir burçägigä bir üy, bir dählizni epläb, üyläntirib qoyış niyätim bâr... Hücrägä quruq çıqmä, buni nânuştä qilinglär...

Muhämmäd Äminxocä gâp qaytärmäy, ikkitä issiq pâygirni qoltıqlab köçägä çıqdı, Nâxoşnung hämmâmgä bärämân, degäğini esläb, mädräsägä barmäy, ustâz dâmlä Xalilning hävlisinä kirib bardı: ustâz bilän Miyân Sâtibâldıxân bir nârsä toğrisidä ciddiy sözläşmäqdä edilär, Miyân Sâtibâldıxân xafä, bir nimädän râncigändek, dâmlä Xalilning häm käyfiyätı buzuq, pärişânxâtirligi ävzâyidän mä'lum edi.

Muhämmäd Äminxocä qoynidägi pâygirni dâsturxângä oşätgäç, Miyân Sâtibâldıxân yânidägi çâynağdän ulärgä çây qoyib uzätđi vä özigä häm çây qoyib höplädi. Ändäk sükütdän keyin Miyân Sâtibâldıxân dâsturxângä fâtihä oqıb, Muhämmäd Äminxocägä qarädi:

– Siz bilän hücrädä gäpläşämiz...

Birin-ketin mädräsä tãmân yürüb, hücrägä kirdilär. Miyân Sâtibâldıxân xunâb edi, hücrägä kirgäç, özini körpâçägä täşläb, qattıq uh târtđi. Miyândägi bu xafâçilikni äilävi içki mâcârägä yoygân Nâxoş häm, Muhämmäd Äminxocä häm sorâşgä bätinâlmäy, pâyğähdä başläri quyi sâlgänçä otirib qâlgân edilär, Miyân Sâtibâldıxân qâyğusini içigä sığdırälmäy, söz başlädi:

– Änâvi qâr uçqunlägän keçä Töraxân mähzumdan mäktub âlib kelgän sersävlät mähmängä mädräsäni tãpşirib ketişgä toğri kelib qãldi!

Nãxoş ornidän turib ketdi:

– Nimä-nimä? Kim ungä icãzät beribdi? – qıçqırıp yubãrdi.

– Bãy-ulämãlär, şuningdek qaynatãm ortägä tüşib, Eşãnxân äkãmdän iltimãs qılğän ekãnlär, äkãm ulärning iltimãsini rãd etãlmãy, oşã kişigä mädräsä mütävãlliligini in’ãm qılıb yubãrdilär. Endi oşã sãvuqqa mädräsäni boşätib bermãy çãrãm yoq. Men u bilän murãsä qılıb, bu yerdä istıqãmät qılã älmãymãn!

Muhãmmäd Äminxocã bu keçä uxlãmägän bolsä hãm, “çãp yãnim bilän” turgän ekãnmãn, degän fikrgä keldi vã üstidän sãvuq suv quyilgãndek, bãdãni uvuşib ketdi.

– Äkãngiz, hürmãtli häzrãtki, şunçãlik mãrhãmät qılğän bolsãlär, şãhärning bãy-ulämãlãrini äyãqqa turgızgãn bu mähmãn äsmãndan tüşgãn fãriştä ekãnmi?

– Fãriştädan hãm ä’lã! İstãmbuldän kepti, Mãkkãdan kepti!

Ğazãb bilän yãngãn Miyãn Sãtibãldıxãn yãnã bir nimãlär demãqçi edi-yu, özini bãsib, ävãzini pãsãytirdi:

– Bu ädãmni ustãz yaxşı tãnir ekãnlär, bundän on yılçä äldin şu yerdä ekãn, endi İstãmbuldän bãşqa nıqãb, ton kiyib kelibdi! Ävvãl mullã Muhiddin ekãn, hãci Miyãn bolib kelibdi! Mãnã şu hücrã ungä yãqqan emiş! Yoq! Qulflãğlıq tursa turãdiki, ungä boşätib berilmãydi!

Nãxoş täyyãrlägän hãlvãytãr qãzãndã qãldi. Miyãn Sãtibãldıxãn zãrdã bilän kiyinib, hücrã eşigini qattıq yãpdi-dã, ällaqayãqqa ketdi. Nãxoş mã’yus yergä tikildi, Muhãmmäd Äminxocã cim otirib bir nãrsä yãzã bãşlãdi.

2.6. ALTINÇI BÂB MUHÄMMÄD ÄMINXOCÄ MİRZAXOCÄ OĞLI – MUQIMIY

Taşkântlik nâvvây Muhämmäd Fâzil bâ'zi sâbâblär bilän Qoqângä köçib kelib, Bekväççä mähällägä ornäşädi ve Qoqândägi şirmânpâz nâvvâylär bilän dostlaşib, bârâ-bârä pâygirpâzlikni egälläydi. Muhämmäd Fâzil vâfât etgäç, bu hünärni oğli Mirzäxocä dävâm ettirä başlädi.

Mirzäxocä bârâ-bârä pâygirpâzlikdä öz hämkäsbläri âräsidadä şöhrät tâpib, Qoqângä mehr qoyädi, dostlär uni xocändlik Säyid Älim Nâdirşäh oğlining qızı Äyşäbibigä üyläntirib qoyädilär. Äyşäbibi oqımışli äyäl bolib, sâz çalışdän ändäk vaqıf, oqıb yurgän çağläridä ğazällär häm mäşq qılgän edi.

Toyläridän bir yil ötkändän keyin, yä'ni 1850 yildä Äyşäbibi oğıl toğdı, uning nâmini Muhämmäd Äminxocä qoydilär. Muhämmäd Äminxocä yolğä kirgändänâq tâğasi bolmış ädäbiyâtxân, zärgär Rähmätullâ uni öz tärbiyäsigä äldi vä yaşlıgidänâq älifbegä örgätä başlädi.

Äyşäbibining ikkinçi bäläsi qız bolib, ungä Mehrinisâ deb nâm bergän edilär. Bârâ-bârä qızı törttä boldi, Mehrinisâdän keyin toğılğan qızlärning nâmini Uluğbibi, Säydinisâ vä Tâcinisâ deb qoydilär. Äyşäbibi toy-mä'räkälärdä ğazäl oqıb, dutâr çertib, bütün mähällä xâtinläri ğızigä qarätär, u iştirâq etmägän yığın sâvuq ötärdi. Şu sâbâbli mähällä äyälläri Äyşäbibini "Xumârbibi" deb çağırädigän bolgän. Şundän keyin Äyşäbibi Xumârbibi bolib ketdi.

Beş bäläsining ânäsi bolgän Xumârbibi, mehnätdä tinimsiz bolib, äyâlmänd eri Mirzäxocägä cüdä rähmi kelär, ungä kömäkläşiş qayğusini çekärdi. Zâtän, bir äddiy nâvväl üçün kättä äiläni tebrätış häzil ğäp emäs. Uning üstigä tepäsi tâq bilän qâplängän Qoqângä xâs târ havli, zax, qârânğı birginä üygä qaräb, yaş gödäklärni kiyintiriş, toyintiriş täşvişi Xumârbibi zimmäsidadä edi.

Bu äğır häyât xuşçaqçaq Xumârbibining tinkäsini quritib, därdgä çälintirib, u äzib-tozib rängi royi sârgaydı, kältä-kältä yötälädigän bolib qâldi. Kelgän täbiblär täşqarigä çıqıb, äkäsini mullâ Rähmätullâ Xumârbibining sil käsäligä duçar bolgänini äytdilär.

Mullä Rähmätullâning başı qâtı, bemâr ânâning etrâfidâ ormalâgân cacci qızçälârnıng kiçikläрни öz özigä âlib ketib, yâlgız qızı Xayrinisâgâ qoşib qoydı vä özi hâr küni dâri-dârmân tâşib, sevimli singlisidân vâqıf bolib turdı. Birâq vaqt ötgân edi, dâri-dârmân qâr qılmâdı, Xumârbibi vâfât etdi.

Muhämmäd Äminxocâ endiginâ on beşgâ kirgân, Mehrinisâ on üçdâ, Uluğbibi on birdâ, qâlgânlâri toqqız, yetti yâşdâ ânâdân yetim qâldılar. Musivâtzâdâ Mirzâxocâ cüdâ âğır âhvâldâ qâldı, u öz hâlâvâtini yoqâtıb, keçälârdân nâvvâyxânâdân qaytgâç, rozğâr ikir-çikirlâri bilân şuğullânâ başlâdı. Bundân vâqıf yâru dost vä âynıqsâ, qaynağasi mullâ Rähmätullâning özi baş bolib, Şâldirâmâq mâhällâlik Ziyâdâbibi nâmlı bâlâlik bir tul xâtingâ uni üylântirib qoydılar.

Hämmâ fâciâ şundâki, Ziyâdâbibi nihâyâtdâ beândişâ, âğız yâmân, yengiltâbiât âyâl edi. Birinçi eri bezâr bolib, bâlâsi bilân tâşlâb qâçib ketgânü başqa “xaridâr” yolâmây beş yildân beri tullıkdâ doppi tikib, tirikçilik qılâr edi. Mirzâxocâ şorlikning öz bâlâlâri kâmlık qılgândek, Ziyâdâbibi on ikki yâşâr Âyşâbibi nâmlı pâpaq, xunük qızini yetâklâb kirib kelib, oşâ kündânâq ögây ânâligini körsâtâ başlâdı...

Mirzâxocâ âilâsidâ dâhşâtlı künlâr başlâdı:

Muhämmäd Äminxocâgâ qızı Âyşâni nâmâhrâm deb e’lân qilib, kirgândâ “Poşt! Poşt!” – deb kirişni tâklif qıldı. Qızinin yâsântirib otqazib qoyib, Mehrinisâ vä Uluğbibi âğır- âğır işlâr yubârâr, bir cerkib bir burdâ nân tutqızâr, Mirzâxocâ yârim keçädâ hârib kelgândâ, hâl sorâş ornıgâ qızlârnıni yâmânlay başlâr edi.

Köp mülâhâzâlârdân keyin Mirzâxoca bir toxtâmgâ keldi: “Mening yoqlıgımdân fâydâlânilib, qızlârimni kütkilây bersâ, bulârdân hâm âcrâb qâlışım turgân gâp! Muhämmäd Ämin köçâlârdâ sârsân bolib qâldı! Tâkây hämmâktâbi Miyân Sâtibâldıxângâ bâqın bolâdı! Yaxşisi nâvvâyxânâ xocâyinidân cävâb âlib, târ hâvlining bir burçâgıgâ tândir qurib âlây.” U âytgânini qıldı, hâr küni ertâ bilân bâlâlârnıng âldidâ özi un elâb, özi xamir yuğurib, özi yâpib, nâsiyâgâ nân sâtib kelâ başlâdı vä keyinçâlik oğlı Muhämmäd Äminxocâ hâm öz üyigâ bâtinib kirib, âtâsigâ yârdâmlâşâdigân boldı. Şu zâyldâ hâyât keçirâ başlâdılar.

Ârâdân beş-âlti yil ötgâç, Şâldirâmâqdân Mehrinisâgâ sâvçilâr kelişdi. Kuyâv bolguvçi yigitning nâmi Dostmuhämmäd bolib, kâsbi mevkâbçilik edi.

Täniydigänlär uni pählävân bir mehnätkäş, hălâl yigitlıđını äytdilär, yengil-yelpi toy qılıb, Mehrinnisâ Dostmuhämmädgä uzätildi, âradân bir-ikki yıl ötkäzib Uluđbibi Äççiqköl qışlâqlık Mällävây nâmlı qassâbgä berildi, qâlgân ikkitâsi mullâ Râhmätullâ târbiyälâmâqdâ edi.

Muhämmäd Äminxocâ tâğasi mullâ Râhmätullâning üyigä ükälärini körış üçün häftädâ bir bârib, tâğasi vâ tâğasining xâtini tāmānidān qaynâq qarşı âlinärdi. U oqısläridän tâğasigä “hisâb” berär, song nävbät şe’rxânlikkâ kelib taqalgändâ, tâğasi qızı Xayrinnisâni çaqırardı.

Gözäl Xayrinnisâ heç târtinmäy kelib, Muhämmäd Äminxocânin yânginäsigä otirär, bütün vücudini qulâq qılıb, hâr bir bând, hâr bir bâytning mağzini çaqar, bâ’zân ıxtiyârsiz qarsâk urib yubârär, uning qarsâgi yâş şâirni häyâcângä sâlârdi...

Muhämmäd Äminxocâ künlärining biridâ yänâ tâğanikigä, singilläridän xabâr âliş üçün törttä pâygir tügib, kirib bârdi. Qızlär mähällädägi qız toyigä çıqış târâddüdidâ edilär. Tâğa öz qızıgä nimäiki münâsib körgân bolsâ, Säydnisâ bilân Tâcinisâgä şuni münâsib körärdi, üçäläsini bir xıldâ färâng dürrâ, Xocänd ip ârqâğdân köyläk bilân yäsântirgân edi. Muhämmäd Äminxocâni hâvli ortäsidadâ qaynâq kütib âlgân Xayrinnisâ, dädâsi yänigä çâpdı.

Mullâ Râhmätullâning kâsbi zârgârlık bolib, üyi yânidägi kiçik ustâxânäsidadâ âltin âybâldâq, üzük, bilâgüzük vâ bâzbândlär yäsâb, micâzlâri ârqli bölâk şâhârlärgä cönâtirdi, mullâ Râhmätullâ hünärdâ tâ’rifi bolib, bâşqa zârgârlârnikiidän çaqqan vâ nârxı ârtıq yürär edi.

Muhämmäd Äminxocâ kelinâyi vâ singillâri bilân sorâşğândân keyin, Xayrinnisâ ketidän kirib bârib tâğasigä sâlâm berdi, quyuq sorâşğânläridän song birgälâşib tâşqarigä çıqqanläridâ Xayrinnisâ nâzik qarâşlär bilân Muhämmäd Äminxocâgä sâvâl tâşlâdi:

- Yângi yâzgânläringizin âlib keldingizmi?
- Bolmäsâ-çi... Âlib keldimü toygâ çıqıb ketâyâtibsizlär ekân-dâ.
- Şuni äyting... Esiz... Dädâmgä tâşlâb ketâlmâysizmi?
- Bopti... Tâşlâb ketgânim bolsin...

Qulâq sâlib kelâyâtgân mullâ Râhmâtullâ üy âstânâsigâ yetgândâ, ârqaşigâ qayrilib qızıgâ qarâdi:

– Men sening orningdâ bolsâm, ävvâl şe’rni eşitmây toygâ çıqmäs edim. Toy keçgâ bârib qızıydi. Munça şaşmäsälâring?

Xayrinişaning äyâsi äyvândâ sâbzi ârçib turib, erining sözini quvvâtlâdi :

– Qızlar yıǵılǵân bolgândâ çildirmäning tâvuşi eşitilib qâlâ edi. Derrâv yeçinib çıqib, mengâ qarâşib yubâringlâr! Ötgân sâfâr kelgândâ Muhämmäd Äminxocâ âşgâ turmäy ketib qâlgân!

Bu gäpi eşitgân mullâ Râhmâtullâ äyvângâ boylâb küldi:

– Xayrinişâ hâm sengâ qarâşsâ, şe’rgâ kim bâhâ berâdi? Muhämmäd Äminxocâ yângi şe’rlâr âlib kelgândâ oxşaydi. Sengâ kiçik qızlâring qarâşib yubârişâr...

Kiçik qızlar külişib, yügirişib yürüb ällaqaçân çây dämlâgân, pâtnisgâ nân täyyârlâgân edilâr. Mullâ Râhmâtullâ sözini tamâmlâmây, kiçik qızlârdân biri piyâlâ, dâsturxân, biri pâtnisdâ nân kötârib üygâ kirib kelgân edilâr, ulâr bu xızmatni bâcârib, ikkinçi xızmat üçün pâşşâ äyâlâri yâniğâ çâpib çıqdilâr (täğälâring xâtini Säydinişâ bilân Tâcinisâ pâşşâ äyâ deb âtâr edilâr.) Xayrinişâ pâygâhdâ âdâb bilân otirib, bilâgüzük tâqılǵân âq bilâklâringni ehtiyâtqârlık bilân şimârib, piyâlâlâringni sâçiqqa ârti, song çây qoyib, ävvâl dâdâsigâ, keyin Muhämmäd Äminxocâgâ tutdi. Özini tağâfilgâ sâlib turgân huşyâr mullâ Râhmâtullâ, şirin sohbâtgâ xamirturuş bolib, gâp bâşlâdi:

– Bugün Xayrinişaning özi bâşlâb bersin! Nimâ deding, Muhämmäd Äminxocâ? Bu pismiq hâm şe’r yâzâdi-yu, bizdân yâşirâdi.

Xayrinişâ qıp-qızârib ketdi. Muhämmäd Äminxocâ qızning qızârib ketgân külçâ yüzigâ bâqışgâ bâtinâlmâsdi. Nâfâsi içigâ tüşgân Xayrinişâ tutilib-tutilib dâdâsigâ cävâb qaytârdi:

– Men yâzgân şe’rlâr âci-buci... Yaxşı şe’rlâr yâzişimgâ yânâ yetti qâvun pişigâ vâ...

– Oqib bermäsän oqib bermä! Muhämmäd Äminxocä oqib berädi! Äl, ciyänim! Şu bugün yaxşı ğazäl eşitgim kelib turgän edi...

Muhämmäd Äminxocä piyaläni egäsigä qaytarib, yänini kâvlär ekäni tâğasigä dedi:

– Yâmân şe’r bolsä-çi?

Tâğasi âğız açmäy turib, tâğasining qızı söz qâtdi:

– Äling-ä! Yâmân emiş! Siz yâmân şe’r yazib bopsiz!

– Qulâq sâl qızim! Hâzir yâmân şe’rni eşitämiz...

Muhämmäd Äminxocä âdâb bilän qâğâzgä köz yügirtirib çıqqaç, päst âvâzdä dänä-dänä qilib oqıy başladı:

Âşkâr ölgay sirim hâlim bâyân äyläy desäm,

Târ könglim sığdırâlmäydir nihân äyläy desäm,

Bu bähâr birdäm, dâriğâ, tâleim yâr ölmädi,

Uşläşib qol, säyri bâğu bostân äyläy desäm.

Işq şartidän emäs sirri muhâbbät bolsä fâş,

Korqamän, közdän sirişkimni rävân äyläy desäm,

Mâni şävqum bolur ming istihâlâ xalqdin,

Gül yüzing körgändä bülbüldek fiğân äyläy desäm.

Näyläyin, säyd öldi hâling dänäsığa cân quşi,

Bir bâqıb hüsning, Muqımıy imtihân äyläy desäm.

Muhämmäd Äminxocä ğazälni şu yerigä yetkâzib qâğâzni büklädi-dä, româlçä bilän peşânä terläri artdi, tâğasi, aynıqsä tâğasining boyigä yetgän qızı otirgändä muhâbbät toğrisidä “älcillâş” âdâbsizlik emäsmikin? Yaxşı bolmädi şekilli...

Bu mülâhazâ yâş şâirning könligä ğaşlik sâlib, özi cim bolib qâldi. Bu ähvâli sezgân mullâ Râhmâtullâ ârâgâ mutâyibâ äralâştirdi:

– Qâlgânini eşitmâyimizmi? Bu qanaqasi boldi? Änä xâlâs.

Xayrinisâ bu sätrlärgä märcândek tizilgân mä'nâni özigä âlib, qızıq hâlâtdä tinglämäqdä edi. U âtäsigä qarâdi-dä, keyin yergä bâqıb, çâynäkning qâpqâğığâ köz yügirtirdi. Mullâ Râhmâtullâ yänâ söz bâşlädi:

– Cüdâ râvân, mäzmunli, âşıqânâ ğazâl mâşq qılıbsân, ciyânim! Qoling dârd körmâsin! Tağın nimäng bâr?

– Eng tüzügi şu...

Şu päyt Tâcinisâ yügürüb kirib, Xayrinisâning qulâğığâ ästâ şibirlädi, Xayrinisâ çâyni Muhämmäd Äminxocâgâ yaqınraq sürüb qoydi-dä, ehtiyât bilân ornidân turdi:

– Qızlar çaqırub çiqşıbdi...

– Mâyli-mâyli qızim. Undây bolsâ toydân qâlmânglar...

Bir-ikki havli nâridân çildirmâ sädâsi äralâş köpçilik qızlarıning qıy-çuvları eştilmäqdä edi. Qızlar şâşib-pişib çiqıb ketdilär, mullâ Râhmâtullâ sohbât mävzuini bâşqa tãmângâ burib hâl-âhvâl sorây bâşlädi:

– Mâdräsägâ yângi mutävälli täyinlänibdi deb eşitdim. Şu râstmi?

– Râst!

– Miyân Sâtibâldıxân bilân murâsälâri qalây?

– Yaxşı emäs. Bu işdân Miyânning köngillâri âlingân. Hücrägâ hâm kâm kelâdigân bolib qâldilär.

– Yaxşı bolmäpdi. Änçâ mütäkâbbir âdâm ekân deyişyâpti...

– İş körsätädigängâ oxşâydi! Sezişimçâ, Miyân mürâbbiylâri âlib çiqıb ketişi ehtimâli bâr. Undâ mengâ qıyın bolâdi! Üy ähvâli özingizgâ mä'lum, äyämiz nâinsâf xâtin! Kâmrâq kirsın deb, qızini mendân qâçirâdi! Kâşki, közim uçıb ketâyâtgân bolsâ!

Bir nāfās cimciklikdān keyin mullā Rāhmātullā sorādi:

– Bārdi-yu, mādrāsādā qālişni istāmāsāng, mādrāsāy Hākimāyimdān özim istıqāmāt qılgān hücrägā bārāsānmi?

– Māyli!

– Ägār Miyān özi bārādigān hücrägā hām seni tāklif qılsā yāmān bolmās, bir-biringizgā örgängänsizlār. Ägār häzrātligi tutib ketib, seni tāklif qılmāsā, yālinmä! Hücrä täyyār!

– Xop...

Qızlār aşni hām kütmāy toygā çıqıb ketgān edilār. Xayrinisāning āyāsi tāvāqdā aş kötārib kirib, bulārning suhbātini böldi:

– Pātnisni tākçägā ālib qoyā qāling, äylānāy...

Muhāmmād Äminxocā bepārvā qālgāni üçün üzr aytib, dāstürxānni boşātđi. Aş üstidā uçālā qızining āhilligidān gāp bāşlāndi. Qol ārtılgāç, fātihadān keyin Muhāmmād Äminxocā tāğadān ruxsāt ālib, mādrāsägā ketđi. Miyān Sātibāldıxān bugün keçgāçā hücrādā bolib, Muhāmmād Äminxocāni üç-tört bār yoqlātgān, Nāxoş üç-tört bār Muhāmmād Äminxocani kütib, hāvuz boyigā çıqıb kelgān edi. Qaş qārāygān, şām pāyti Muhāmmād Äminxocā hücrägā kirib keldi, Miyān dostini issiq qarşı ālib, kāyfiyātini sorāğāndān keyin gāp bāşlāđi:

– Biz ertā bilān cihāzlārning bir qısmını ālib ketāmiz, bir qısmını sizgā qāldirib, mādrāsāi Bekkā köçib bārāmiz, siz şu hücrādā qālāsiz! Şunçāki nāmigāginā bu yerdā qālāsiz, ämmā özingiz dāimā biz bilān bolāsiz! Bu oylāb mäslāhāt bilān qılınāyātgān iş. Men häyāt ekānmān, bu hücrādān sizni heç kim çıkarib yubārā ālmāydi. Ägār bir tāmāngā ketqüdek bolsāngiz qulflāb, kālitini mengā tāpşirib ketāsiz. Vāssālām!

Muhāmmād Äminxocā bu dostānā sāmimiy muhābbāt āldidā lām-mim deyişdān özini āciz sezdi vā ornidān turib qulluq qıldı. Çünki bu hücrä ävvälā hāvligā yaqın, ātāgā kömäklāşib, vaqti-vaqtidā kirib-çıqıb turişgā onğay bolsā, ikkinçidān, mānā şu mutāvālli hāci qarşisidā yāşāb, icād qılış kerākligini köngligā tügir qoygān edi. Mādrāsāy Hākimāyim esā hār ehtimālgā qarşı nāilāclikning işi.

Ertəsi mədrəsəy Bekdän mullävəççälär kelib, cihâzlarning bir qismini ärävägä yükläb älib ketdilär. Muhämmäd Äminxocägä yängil cihâzlär qâldi. Bu hücräga kirmâqçı bolgän mutavälli hâci hər duç kelgändä Muhämmäd Äminxocägä yer ästidä xomräyib qaräb qoyär edi.

Miyän köçib ketgäç, eski päläs üstidä Muhämmäd Äminxocä bir özi qâlgän edi. Endi keçälär toplänib cumbâq yeçişlär, ustâzdän qızıq-qızıq hikmätämiz hikâyälär tingläb huzur qılışlär tügägän, mədräsädän rävnaq ketgän edi. Muhämmäd Äminxocä huvillägän hücrädä bir özi gâhi aç, gâhi toq otirişgä könikä başladı.

Ämmâ kündüzläri Yoldâşalı, bə'zän başqa dostlär kelib hâbär alışär, bə'zän Nâxoş kelib, yängi hücrägä başläb ketär, bə'zän dâmlä Xälil çıqıb, Muhämmäd Äminxocäni üyigä älib kirib ketärdi.

Yâş şairning häväs bilän yâzgän ötmiş qaläm egäläri şe'rlärigä oxşab kyetädigän şe'rläri özi tengqur dostläri, undän qälä bersä tâğasi mullä Rähmätullâ zärgär bilän uning çirâyli qızıgä mänzur bolär edi. Öz äiläsi tışqarisidägi, kişilär äräsidägi ziddiyätläri hâli körä älmägän iste'dädli, ümidli yâş Muqimiy icâdi üçün hâli köp nârsä yetişmädi.

Munkäyib qâlgän bolışigä qarämäy, fikrän tetik, yüz beräyâtgän yängilikläri muhâbbät bilän közätâyâtgändä vâ yâşlârgä dünyâviy bilim örgätib, şaharning mutäässib ulämäläri hücumigä neçä bär duç kelgän mä'rifätpärvär ustâz dâmlä Xälil, şägird Muhämmäd Äminxocäning ähvâli ruhiyäsini häm sinçikläb küzätmäqdä edi.

Bilim egälläşdä, dünyägä qaräşdä, şe'riyätining särä-püçäginä äcrätışdä, bugün bilän ertäni, yaxşı bilän yâmänni fark qılışdä öz şerikläri äräsidä äcrälib turgän vâ şu tufâyli dâmlä Xälilning diqqatini özigä cälb qilä älgän Muhämmäd Äminxocä keyingi künlärdä ruhiy tüşkünlikdä, heç kimgä ärälaşmäy qaränği hücrädä öziçä xayâl sürädigän bolib qâlgän edi. Buni körüb ustâzning tışvişi ärtädi, uni tez-tez üyigä täklif qilib gâh şirin söz, gâh niştärlä kinâyälär bilän sämimiy müşähädälärini eşittirär edi.

– Xalqdä: “Xafä bolsäng qabristân äylän!” degän maqâl bär. Bu maqâl, bälki toğridir. Ämmâ men sengä mäslähät berämän, sen xafä bolgän kuning

qabristân emäs, tiriklär âräsidadä äylän! Tiriklar âräsidadä kez! Dağdağalär bilän färyädlärgä qulâq sâl! Änä oşändäginä nimä qılış keräk, nimä yâziş keräkligini sengä tirik kişilär äytib berädilär...

Muhämmäd Äminxocä keçäsi bilän bu kinâyäning mağzini çaqıb, ertäsi yälğiz bazar äyländi: bazar küni biräv bilän birävning işi yoq, här kim öz xahlägan tãmânigä şaşilmâqdä, här kim “öz kumâçigä kül tårtib”, tirikçilik täşvişidä, Muhämmäd Äminxocä heç kimin tänimägändek, Muhämmäd Äminxocäni häm heç kim tänimäs edi.

Närirâqqa bärüb, bir kişini täniş qıldı, tänişän kişisi özining eng yaqın kişisi, singlisi Mährinisäning kuyâvi, ciyäni Rozimuhämmädning ätäsi Dostmuhämmäd edi. U sävuq kündä yelkäsidadä ağır meşkäpni kötärib, Qarasuv äriğidän sämävärçilär xumigä suv toldirmâqdä.

Muhämmäd Äminxocä özini pänägä äldi, ungä açindi, keyin närirâq ketdi, qolidä bir kitâbni uşläb turgän, üst-bäşi xarâb bir xätin päränci içidä ötgän-ketgändä yälinmâqdä edi:

– Şu kitâbni äling, inim! Zäriqqanimdän älib çıqdim! Bu, mening bábâmdän qalgän täbarruk kitâb! Otin-kömirsiz qälib, älib çıqdim! İnilärim, men tul xätining häcätini çiqaringlär! Muhtâclikdän bu kitâbni älib çıqdim.

Muhämmäd Äminxocä yaqınraq bärüb, xätinning sözigä qulâq sâldi, keyin kitâbgä qol uzätädi:

– Körsäm bolädimi?

– Mäyli, koring! Älsängiz ärzän qilib berämän, oğlim! Ehtiyâc ölsin! Yetimläriming dildirägäni buni sätişgä mäcbur qilyäpti! Nädiräbegim öz qolläri bilän yâzgän bâyâz! Buväm ämir särâyning päsbanı bolgän ekänlär, Buxârâ xäni särâyni tälägän küni buväm qaçib çıqa turib, bu kitâbni ätläring äyâğı tägidän täpiş älgänlär! Rähmätli dädäm bu kitâbni cüdä maqtär edilär...

Muhämmäd Äminxocä kitâbni açär ekän, bir ğazälgä közi tüşdi:

“Qilmägil zinhâr izhâr ehtiyâc

Kim, äziz elni qilur xâr ehtiyâc.

Heç kim âlämdä fâriğbâl emäs,

Här kim öz miqdâriçä bâr ehtiyâc...

Muhämmäd Äminxocä häli bu “ehtiyâc”ning âxırığä yetmägän ediki, âdâm toplänib, bundäy kitâbgä ehtiyâc yoqlâr häm xaridâr bolä başlädi, bâ’zilâr kitâb nârxı üstidä xâtin bilän bähsläşä başlädilâr:

– Qani äyting, kâmpir! Bu eski kitâbingizgä neçä pul beräy?

– Otin-kömir ehtiyâcini qâpläsä kifâyä! On tängä bering!

– Oh-ho! – dedi, mäshärä äräläş bir xaridâr äftini buriştirib, - mengä kerägi yoğü, sävâblik üçün sizning häcätigingizni çiqarmâqçimän! Bir tängä beramän!

Uning şu degänigä, qani endi Muhämmäd Äminxocäning yänidä on tängä bolsä-yu, xâtingä berib, keyin oşä xaridârgä äytädigän sözini äytsä! Yänidä on tängä tügül, on çaqa häm yoq edi. Ortä boyli, öng betidä xâli bâr, äft-bâşi başäng bir yigit indämäy on tängä sänâb berib, xâtinni râzi qıldı-dä, kitâbni âlib yoligä ketä berdi, xâtin häm uni duâ qılâ-qılâ, öz yoligä, toplängän xaridârlâr häm öz yoligä ketdi. Muhämmäd Äminxocä turgän yeridä qâtib qâldi, song câmening çöp bıqınidägi köçä bilän İsfärä güzäri ârquali mädräsägä bârä turib, dâmlä Xalilning sözini köngildän ötkäzdi:

“...Qabristân emäs, tiriklâr âräsidadä äylän!”

Birinçi äyläniş unda çuqur tä’sir qâldirgän edi, ertäsi yänä tiriklâr âräsidadä kezdi, sevimli singlisi Mehrinisäning kuyâvini yänä âğır, sâvuq meşkâb âstidä engäşib bärâyâtgänini kördi, toni ming yämâq bir kösâ âdâm ızğırindä yäläng äyâq oğılçasini yetäklâb, näy çälib tilänib yurgänini kördi, ikki ât qoşilgän izvâşdä bir özi kekkäyib otirib ketâyâtgän çaqmâqı telpäk, pâçäpostinliklârni tāmâşä qıldı. Nârirâqqa bârib bir mänzärägä duç keldi-dä, özini doqân pänäsiga âldi, keksäyib qälâyâzgän âtâsi – Mirzäxocä sävätdä nân kötärib, çaqırıp ötib bârär edi. “Kep qâling! Yâğlıq pâygir!”

Häli bulâr kättä köçädägi korinişlâr edi, bulâr âldidä Muhämmäd Äminxocä şunçäki tāmâşäbin, häyâtning çuqur, nâzik sirläri, içki mänzäräläri undän häli pinhân edi. Şundäy bolsä häm keçä vä bugüingi tääsürâtlâr yaş şâirning qalbidä

çuqur izlär qâldirdi, u keçäsi äncägäçä uxlây älmây, orindä u yâqdän-bu yâqqa ağıdirilib çıqdi.

Künlärdän bir kün Muhämmäd Äminxocä Şäldirämäqqa, singlisi Mehrinisänikigä bärrib, ciyäni Rozimuhämmäd bilän gäpläşib otirib qâldi, qaytişdä kömir bazaridän çıqib, Bâytäköprikdägi⁵⁹ Şermuhämmäd baqqâl doqâni äldidän ötä bâşlädi. U yerdä teri yüklängän ikki ärävä turär, Şermuhämmäd baqqâl bilän üç-tört kişi bir nimä toğrisidä münâzärä qılışmâqdä edilär, Şermuhämmäd baqqâl uzâqdän Muhämmäd Äminxocäni körüb baqirdi:

– Änä-änä! Änä u mullä bälägä yälininglär!

Şundäy deb qoyib, baqqâl Muhämmäd Äminxocägä özi müracäät qıldı:

– Keling, cän ükä, mänä bu musâfirlärning häcätini çıqaring...

Muhämmäd Äminxocä köprikdän qaytib, baqqâl doqâni yänigä keldi. İkki äräväkäşning biri qoyib, biri gäpirä bâşlädi, heç närsägä tüşünmägän Muhämmäd Äminxocä “Özi nimä gäp?” mä'näsidä baqqâlgä qarädi, baqqâl äräväkäşlärni tinçitib, izâhlây ketdi:

– Mirzäräyim degän sävdâgär kişi Tâşkentdän teri xarid qilib, sävâdi bolmägäni üçün ädresni äğzäki täyinläb bergän ekän. Bu äräväkäşlärä häm sävâd bolmägäni üçün yâzib älmây, Tâşkentdän Qoqângä cönäşibdi, yetib kelgünçä ädres yâdläridän kötarilibdi, Qoqângä kelib, ertäläbdän beri köçämä-köçä koringändän Mirzäräyimning üyini soräşibdi, heç kim äytib berä älmäbdi. Ägär ertägä qâlsä, Mirzäräyimning ätini häm yâddän çiqariş xavfi bär, özläri ölgüdek çärçäşgän.

– Bizning iltimâsimiz şuki, könçilikning äqsâqâligä şu teri Tâşkentdän, Mirzäräyim tãmânidän yubärilgän, Mirzäräyimning üyini körsätib bering deb xat bitib bersängiz.

– Xop, - dedi yâş şâir, - yâzib beräy , qâğâz, qalâm tâping!

Baqqâl sävâbgä şerik bolış üçün mämnuniyät bilän qâğâz, qalâm tâpib berdi, Muqımiy doqân äldigä çonqayib, yâzdi:

Qoqân, könçilik äqsâqâligä

⁵⁹ Bâytäköprik – Bâybötäbek köprigi

*“T shkentd n c n tdim beş y zt  teri,
Adresim Qoq nd n n ri y  beri.
 r bak şl r h m beg n  em s,
T g mning k y vi,  mm mning eri.
 zim s vd g rm n,  mm  bes v d,
 rtıqdir, s v dd n tekin bir miri,
T yinl b berg nm n :  y qay k ç d ,
H vlid  kim b ru kim m b şiri
Eltib, teril rni t şirsin tezr q.
 zimd n bucm ym y, qurm sd n ciri!”*

Song Muqimiy  e’r  xirig  tuband gi  c b ytni  zid n il v  qıldı:

*Bilm q m şk l turur, qay max vz rd ,
K tt  qabrist nning qaysi bir yeri?
Y zişni bilm s ng, bund n b tt r bol,
Budir, bes v dl r t vb -t ’ziri!
Muqimiy, iz hg  yoqdir ehtiy c,
 g r izah qils ng, q ç r t ’siri!*

Q g zni t rt b kl b, Muqimiy  r v k şl rg  t pşirdi,  r v k şl r r hm t  ytib,  tl rini k rv ns r yg  h yd dil r, k prikd n  tib, Muqimiy qaym q b z ri bil n Bekv ç  m h ll g  yol  ldi. Bu  e’r Muqimiy ic did  birinçi h cv edi.

Ke ki izg rin b şl ng n, m dr s  h cr l rning moril rid n tütün burqsim qda.  yniqs , mut v lli x cining h cr si b şqa h cr l rd n k r  y ruğ,

därpärädägä tüşib turgän säyälärdän äncä mähmānlär bārligini päyqab āliš qıyın emäsdi.

Muqımiy öz hücrāsini açib, içkärigä qadām qoydi: hücrä sävuq, otin yoqligi üstigä, şām hām keçä tāmām bolgānini esläb, uzāq turib qāldi, keyin päypäslänib toşākni yazdı-dä, üstidä qonişib otirdi, bir körpäni ālib üstigä yapındı-dä, yätib xayālgä bātđi:

“Xayrinisāning mengä oxşāşligini äytib köp kesätişädi. Men tāğamgä oxşāgānimdä, qızı mengä oxşāsä yāmānmi? Özi oxşāsä hām, baxti oxşāmāsin, bāhtsizligim āynıqsä şu keçä özini körsätyäpti! Māyli! Bu künlär ötib hām ketär, ötinim hām bolädi, şāmim hām! Änä oşändä täng ātgünçä otirib, Häyrinisāning mengä mehribānligi toğrisidä uzun şe’r yazāmānü faqat özigä oqib berāmān, song u mengä qaytä-qaytä rāhmātlär äytib, şe’ni qolimdän ālädi...

Tāğam hām, kelin āyim hām meni yaxşi körişädi. Bu yaxşi körişlärning zāmıridä, bālki başqa mākşādläri bārdıru hāzirçä mengä bildirmäyātgāndırlär... Tāğamning mengä “boş vaqtläringdä kelib, mendän zārgārlıknı örgän” deyişlāri hām beciz emäs, ālbättä...

Tāğamning äytişigä qarāgāndä häcgä bārmāqçı. Bārsä yārāşädi, āltini bār... Ältin bolsä ālāmni keziş mümkin! Qızını hām ālib ketärmikin? Bālki ālib ketmäs, uni kuyāvğä berib, üyni tāpşirib ketär, bālki bungä meni molcāllāyātgāndır. Äğär şundäy bolsä, qandäy yaxşi bolär edi, ögäy ānāning zıqnāvi, közi aç, yürägi qārā mütāvāllıning turtkisidän xalās bolär edim... Yoq, men nātoğri oylāyātgāndırmān! Tāğam qızını mengä bermäsä kerāk! Qaysi fāzilātimgä küyāv qılädi? İlmim hām yetārli emäs, şāirliğim hām! Uning üstigä hāzir qaşşāq, kāsib ātägä bāqındımān! Meni üyläş üçün hāzir ātāmning qurbi hām yetmäydi...”

Çuvälāşib ketgän xayāl kālāvāsining uçını tāpib ālgāncä yoq edi, közi uyqugä ketdi, şu bilän ertäläb eşik taqıllāgāndä uyğāndı. Eşik taqıllāgān Yoldāşāli edi, qunişib çıqıb, eşik āldidä dostını kördi; ustāz dāmlä Xalilning bemārligi, bulārni hücrägä toplāb, başlārlını qāvuştirib turādigān Miyān Sātibāldıxāning mütāvālligä zārdä qilib, mādrāsäy Bekkā köçib ketgāni sābāb bolib, yāş dostlär birläridän uzāqlāşib qālgān edilär.

Şaşib turgan dostini Muqimiy hücrägä qıstämädä, sâvuq hücrägä qıstämädän mä'nâ häm yoq edi. İkkâvläri bärrib, ustâzlärini tävâf qıldılar, songrä Tuyaxânâ soqmâğını bäsib Hâcibek güzärigä, Yoldaşälining üyigä tāmān ketdilər.

Yoldaşälining kiçkinä mähmānxānäsä özigä hās şinām, tākçädä türli kitāblar ārāstä, sändäldä ot bäländ edi. Muqimiyning tānäsigä ıssıq yügürdi.

– Sändälning şunisi yāmānki, bādängä ıssıq yügürtirib, uyquni keltirädi...

– Sändäl bolmäsä-çi?

– Sändälsiz, otinsiz hücräning şunisi yaxşiki, bādängä sâvuq yügürtirib, uyquni qaçırädi...

İkkilärning külgiläri häli intihäsigä yetgänçä yoq edi, eşik taqılätib, Yoldaşälining ānäsä ikki çinni kāsädä şırçây uzätädi, buni körgän Muqimiy quvānib, yänä gäpirdi:

– Öz ānäsä häyät bolgän ortāğingning şunisi yaxşiki, qaçān nānuştägä kelsäng, şırçây içib ketäsän...

– Öz ānäsä bolmäsä-çi?

– Öz ānäsä bolmāgän öz üyigä häm sıgmāydi...

– Keyingi ānāngiz zālimgä oxşaydi...

Muqimiy indämäy, şırçâygä nān toğrädä, keyin sälmāğı bilän cāvāb berdi:

– Özingä emäs, ātām beçärägä açināmän. Yuvāş erni tāpib boynigä minib āldi! Bāşqa gäpgä ötäylik. Xoş? Tābābāt işläri qalāy ketyāpti?

– Men dāri yāsāşni örgänib, xıtāy tilini bilib ālgānimgä xursāndmān, tābib bolsä tekin tilmāç tāpib ālgānidän xursānd. Endi mengä rus tilini yaxşı bilib āliš qāldi. Hāzir häm çakki emäs.

Dostning bu gäplärini eşitib ungä häväsä kelgän Muqimiy, bilinär-bilinmäs xorsinib qoydi:

– Özimning nimä bolışimgä aqlim yetmäy qāldi!

– Siz, dostim, kattakân şâir boläsiz, sizdägi iqtidâr zor. Hâzirgi mäşqläringiz şundän dâräk berädi. Ämmâ mendän şâir çıqmäydi. Bungä imânim kâmil... Âllâhu äkbâr! Qani turing, Muhämmäd Äminxocä äkä! Sizin bundän hâm sändäli issıqrâq bir yergä âlib barmâqçimän, ikkimiz oşâ yergä mükällifmiz.

– Mening tâqatim köpçilikni, äynıqsâ nâtâniş köpçilikni unçâ...

Yoldâşâli külimsirädi:

– Mening hâm köpçilikkä tâqatim yoq! Ämmâ bärädigän câyimizdä üç-tört şe'r muxlisläri bölüşädi, ulär sizä ıxlâsmänd bolgänlikläri üçün, âlib barişgä vä'dä bergänmän. Turing endi...

İkki dost sözläşib, Çälçiq güzäri ârquali Yângi çârsuvgä yetgänläri sezmäy qâldılar. Yoldâ Muqımiy Nâdiräning qolyâzmäsi toğrisidä sözläb berär, Yoldâşâli esä, âlgän yaş yigitning âft-bâşârsini suriştirär edi. Yângi çârsuvdän mädräsä tãmân kötârilgänläridä mädräsä cilâvxânäsidadä bulärni qol qâvuştirib bir yaş yigit kütib âldi. Bu yigit sändiqşâzdän çıqqan yaş şâir Usmânxocä Zâriy edi.

Bir kiçik hücrägä toplängän yaş yigitçälär Muqımiy ârtıq hürmät bilän kütib âldılar. Yoldâşâlining tävsiyäsicä, biri Süläymän qışlâqlıq Nâsrâddinxocä-Nusrät, âqyerliq Muhämmädkul- Muhäyir vä hâläkicânlik Yârmuhämmäd- Yâriy bilän, täşqaridä körışgän Usmânxocä Zâriylär edilär. Bu äcâyib, çehräsi açıq, qalbi sâmimiyät vä muhâbbät bilän tolgan hâmkäsbläri bilän tänişışkä sâzâvâr bolgänligi üçün Muqımiy behäd quvâni ketgän edi.

Äzädä hücrä cihâzlärning sâddâligi xuddi hücrä egälärning özlärigä oxşâr, ulär xuştävâze, xuşmuâmälä vä âdâbli edilär. Bu kâmbağal tâlibi ilimlärning dâsturxânläri qışlâqdä qurıtılğan örik, mäyiz, sütgä yuğırilib, ändäk suvi qâçgän külçälär bezätib turär, üstigä Nâvbâhâr güzäri gicdâpâzlärning qaymâq mäsä berädigän qızıl gicdäläridän törttä qoyılğan edi.

Muqımiy bu yaşlär bilän xuddi eski qâdrdânlärdek yäyräb gäpläşä başlädi.

Muhäyir çâqqânlik bilän hâlväytär qılışgä urinib ketdi, qâlgänläri sändäl âtrâfidä Muqımiyning sâvâllärigä mämnuniyät bilän cävâb berib otirär edilär. Şu pâyıt bir nârsa Muqımiyning yâdigä tüşdi:

– Därvâqe, biz hâzir Daxmäi şâhanning bıqınıdâ otiribmizmi?

Zâriy qol qâvuştirib cävâb berdi:

– Şundäy! Şundäy yânimizdâ. Undân nâridâ “Daxmäi mâdâri xân”, yângi Nâdirâbegimning daxmäsi...

Nâdirâbegim nâmi zikr qılınışı bilân Muqımiyning yâdigâ kitâb tüşib ketdi, cim turib qâldi.

Sohbât şu yergâ yetgändâ eşikni âçib, dâhlizgâ birâv kirdi:

– Hâlvâyärning hidi bütün mâdräsâni tutib ketdi. Sâlâm yigitlâr!

Bâşidâ külâh, üstidâ uzun mällä köyläk, qolidâ täsbeh bilân bir yoğân, sersâqâl âdâm kirib keldi, hämmälâri orinlâridân turib, yuqâridân cân boşâtişgâ mâcbur boldilâr. Bu âdâm mâdräsây Bekdâ istıqâmât qılüvçi keksâ qârilârdân bolib, sävâdsiz, fâzlsiz, sohbâti sävuq, tekin âvqat qıdirib yürädigân Zunnun qâri edi. Uzundân-uzâq fâtihä oqıb bolgâç, qâzângâ boynini çözdî-dâ, uzâqdân hidlâdi:

– Häy-häy-häy! Birâvni istâb kelib, bungâ nâsibâmiz qoşılğân ekân-dâ!

Muqımiy säkrâb turib tâşqarigâ çıqıb ketdi, ungâ Yoldâşâli hâm ergâşdi. Muqımiy ânçâ boğılğân edi, Yoldâşâli külib dedi:

– Mütävälli hâcingizni körgândeک boldingizmi?

– Nimâsini äytâsiz! Hâlvâyärning bâhridân ötib, cönây qâlmâyimizmi?

– Yâşlârning köngli âzâr tâpâdi. Yaxşisi, kirib otirib, bir häcv bâşläymiz, yâşlâr hâm iştirâq etişsin. Bu hökiz nusxaning sävâdi yoq, deb eşitâmân, faqatginâ qâri...

Muqımiygâ bu gâp mâ’qul tüşdi. Şu yol bilân bu törttälâ mezbânning qalâmlâri hâm sinâb körişni oylâb qaytib içkârigâ kirdi vâ qâğâz, qalâm âlib, ikki sätr yâzdi-yu, ästâ yânidâ otirgân Yâriygâ uzâtdi:

Hâlvâyätârimiz pişğân edi, tüz ârâlâşdi,

Şe’r âncümâni tözdi, uyât söz ârâlâşdi.

Yâriy h m bir bayt qoşib,  st  y nid gi Muh yirg  uzatdi:

Silliq toqilur p ytd   ş ' ri b n r s,

R şk etdi f l k, ort sig  boz  r l şdi.

Muh yir h m muş ir g  şu b ytni koşib, y nid gi Z riyg   şirdi:

N zik neç  t 'b,  hli f r s t edi bund ,

Bir f hmi p t k, t 'bi toqimdoz  r l şdi.

Z riy h m bildirm y quyid gi b ytni y zib, Nusr tg  berdi:

Kirdi sor m y h cr g , ot r h ti c n deb,

S nd ld gi  ođ oçdi, ung  muz  r l şdi.

Nusr t h m  st  ş şilm y bir b ytni m nd l b, y nid gi Yold ş lig  uzatdi:

Yaxşiki  zi kirdi, q lib b şqasi unda,

Zunnun q rining bir  zi y lğuz  r l şdi.

Yold ş li y zilg nl rning h mm sini k zd n keçirib,  xirig  şund y deb y zdi:

P yk lni t pib x li, yem qqa şir y ş rb t,

R sv yi c h n  yl di, tonguz  r l şdi.

Dünyadan bexab r, n fs b l sig  girift r bolg n Zunnun q ri ung ç  t rt  n nni çay bil n paqq s tüşirib, endi h lv yt rg  işt h  saql b turg n edi, bir kişi  aqirib keldi:

– Zunnun q ri p çç  ş tt mil r?

H mm l ri b r-b r v r c v b berdil r:

– H ! Ş tt l r!

S l m berib kirg n bu m  zzin, q ri Zunnund n k yib ketdi:

– Xatmi xocā bārligini yādlāridān fārāmuş qıldilārmı, qārim! Sizni kütib, dāsturxān sālālmāy otiribmiz!

– Ābbā! – dedi Zunnun qāri yigitlārgā qarāb, - nāsibāmni ālib qoyārsizlārdā!

U şaşib, hücrādān çıqıb ketdi, hāmmālāri oşā istāb tāpgān müāzzinning ātāsīgā rāhmāt dedilār vā bāşqa nān ālib kelib, xātirçām hālvāytārni yāyā bāşlādilār.

Şunday qilib, bu kün cüdā kütigānidān hām kōngilli ötdi. Ācāyib dostlār tāpib ālgānligidān quvāngān Muqımiy, yolda bārā turib, Yoldāşāligā minnātdārçilik bildirdi.

Yoldāşāli çin dosti Muqımiyning minnātdārçilik izhār etişigā tābāssüm bilān qulāq sālīb, ertāgā yānā bir ācāyib şāir bilān tāniştirmāqçi bolgānini, bu şāir, Muqımiy bilān uçrāşış, dostlaşış üçün iştiyāqmāndligi vā bu toğridā Yoldāşāligā iltimās bolgānligini sözlādi.

– Hār künı bir āhli fāzl bilān tānişsāk, bir āydā ottiz āhli fāzl bilān tānişgān bolāmiz! Axır meni cüdā hāvālāntirib yubārāsiz-kü, mullā Yoldāşāli?

– Ulārni siz bilān tāniştirgānim üçün faxrlāmān. Ertāgā sizni ācāyib bir yigit vā uning āşnāsi bolgān rus tābibi bilān tāniştirāmān. Rus tābibi Qoqānimizgā sürgün bolib kelib qālgān ekān. Āytişlāriçā, ādābiyāt āhllārigā muhib, fāzilātli kişilārgā muxlis emiş. Undān kişilār bilān dostlaşış fāydādān xāli emās...

– Ānā xālās! Ertāning iştiyāqı kāmīnāni bu keçā nāri ālib bārīb, beri ālib kelādigān boldi! Cüdā ācāyibsiz-dā!

İsfārā güzārigā yetib, ikkilāri ikki yāqqā: Hācibek güzāri bilān Bekvāççā tāmāngā burilişār ekānlār, quyuq xayrlāşīb āyrilişdilār. Muqımiy mādrāsā kirib, öz hücrāsi āldidā yārim sārçin kelār-kelmās ciydā otin vā bir cun qāpdā pistā kömir kōrdi. Otin kelişining āvāzāsi ānçādān beri bār edi-yu, āmmā bu tānsıq pistā kömirni kim keltirgānligi şāir üçün qārāngı edi. Hücrā qulfigā qıstirilgān xat bu muāmmāni āydinlāştirdi: “Hürmātli şāir Muqımiy. Biz qāşib dostlāringiz istāb kelib, kōrişā ālmāy qaytdik, sālāmātlikni bersā yānā istāb kelürmiz, sizning “Sāyādirmenki” şe’ringiz biz qāşib xānāndālārgā mānzur bolib, küygā sāldik, uni hāmmā huzur qilib eşitmāqdā.

Qásibning háli qásibgä mä'lum. Gärçi täniş bolmäsäk häm, sizning halingiz bizgä mä'lum edi, bu qoşıqni sâvuq hücrädä toşäk yâpinib otirib yâzgäningiz bizgä äyân. Şuning üçün biz dostläringiz özärâ pul cämğarib, sizgä otin, kömir âlib keldik vä buni mälâl älmäy, qabul qılgäysiz deb ümidvârmiz. Nävbähâr mähällälük qásib yâşlâr.”

Otin, kömirdän körä Muqımıyni bu älängäli sämimiyänä xat benihâyä quvântirgän bolsä häm bir närsä şâirni häyrân qâldilâr. Yâzgän muxammäsni háli heç kim oqımäy turib, qásib yigitlâr qayâqdän köçirib âlişdi ekân?

Hä, esgä tüşdi! Bundän bir häftä âldin Muqımıy mädräsäy Bekning öng bıqımdägi ättârlıkkä kirädigän târ köçädä ustä Qâvul degän sârtärâşgä sâç âldirdi. Sâç âlinib bolgäç, ustä Qâvul doqânini xâli qilib, eşigini berkitdi, nân sindirib çây tutdı vä köksigä qolini qoyib, şairgä özini tänitdi:

– Hünärim sârtärâşlik bolsä häm şe'riyät muxlisi bolgänligimdän özimni baxtiyâr hisâblâyman. Meni öz muxlisläringizdän bilib, ârinmäsdän yängi yâzilgän şe'rlärdä oqıb berâr ekänsiz, mening başımni kökkä yetkizgän bolursiz...

Muqımıy ustä Qâvulgä muhâbbät bilän qarâb qâlib, keyin yânini kâvlâdi-dä, bir qâğâz çiqazdi:

– Oqıb bersäm kifâyâmi?

– Oqıb bersälâr kifâyâ...

Muqımıy muxammäsni oqıb başlâdi:

Sâyäidirmenki, bâqmäs âftâbim kim desun,

Bârâ-bârâ ketdi qadrim, intixâbim kim desun,

Bir oqıtmäydir bitib bergän kitâbim kim desun,

Ul tağâfil peşägä hâli xarâbim kim desun,

Häcridä mundâğ meni körgän äzâbim kim desun...

Şâir üçün yaxşı eşitüvçi keräk, yaxşı eşitgändä häm bütün vücudini qulâq qilib eşitib, här bir sâtrning mağzini çaqıb, ungä behâ berä âlädigän eşitüvçi keräk.

Şundäginä şairning hârdığı çıqadi. Ustâ Qâvul ânâ şundäy çinäkäm eşitüvçilärdän çıqıb qâldi.

Muqımiy oqıb ekän, ustâ Qâvul gâh “Hây-hây!” – deb baqırıp yubârär, gâh äftini bucmäytirib, açingännämâ “uh-uh-uh!” deb yubârär, gâhâ Muqımiydän oşâ sâtrning qaytä oqlışını iltimâs qılâr edi.

Muqımiy muxammäsini âxırıgâ yetkâzib qâğâzni gilâmçâ üstigâ qoydi-dâ, piyâlädâ sâvub qâlgän çâyni höplädi:

– Râhmât, ustâ! Sızdägi zâvq hämmägâ häm muyässâr bolâ bermäydi! Bu fâzilâtingiz bilân kâminäni özingizgâ muxlis qıldingiz...

– Muhâbbâtingiz üçün minnatdârmân.

– Keräk bolsâ, bundän bir nüsxa köçirişimiz mümkin.

– Hâcâti yoq! Bir eşitdimmi, şu özi kifâyâ, bâşdän-âyâq mengâ yâd bolib qâlâdi. Mening häm özingâ yârâşâ şinävändälärim bâr, ulâr saç-sâqâl âldiriş bähânäsidadâ mendän şe’r eşitiş üçün kelädilär. Tâşkentdän teri yüklâb kelgän ärävâkâşlârgâ yâzib bergän häcviyängiz yâdingizdâ bolsâ keräk...

– Äcâbâ! Undän häm vâqıf ekânsız-dâ?

– Bu häcviyängiz üç kündän keyin mening qolimgâ tüşib, oşâ küni yâd boldi. Bu şe’ringiz şâhârgâ şundäy târqaq ketgänki, bundän siz xabärsiz bolsängiz keräk.

– Şundâ! Siz qızıq âdâm çıqıb qâldingiz!

– Nimäsini äytädilär! Qızıq âdâm çıqıb qâlgänimdän özim häm behäd xursändmân!

Muqımiy şimârilib, hücrâ dâhlizigâ särcin otin taxlâr ekän, ustâ Qâvulning bu sözlärni xâtirlâb, özidän-özi külib yubârdi vâ “Sâyäidirmenki” muxammäsi oşâ qâsib yâşlârgâ ustâ Qâvul ârqaqı yetib bârgänligigâ qanâât hâsil qıldı.

Ciydâ otini ciydâ kâbi qızıl âlängâ berib, oçâqdâ çirsillâb yânmaqda edi. Oçâq ârqaşigâ qoyilgän kiçik qumğânçâ häm zâvq bilân ävväl hüştäk çälib, keyin xırgâyigâ ötdi. Muqımiy oçâq bıqınıgâ toşâk toşâb, uning üstidâ, qızıl âlängâ

şu'läsüdä qâğâzgä sätrlärdän naqş berär ekän, gâhâ qısqıçnı âlib yânâyâtğän otinläрни түzätib qoyâr, gâh pätnisgä qol uzätib, toğrâb qâtirilğän burdâ nänni âğzigä sâlib, tişi bilän oşatar vâ uni milkidâ nâvvât sorgândeک sorib, qamiş qalâmini dâvâtgä çozârди.

Bu keçä üçün mölcällängän otin yârib, çoqqa äylängândän keyin, uni âlib sândälgä sâlâr ekän, şâir könglidän ötkâzdi:

– Men ulärgä, ulärning yürägigä, muhâbbätigä mâs qoşıqlâr yâzâ âlâmân, ulâr küygä sâlib äytädilâr, bütün şâhâr küylägänläрини eşitâdi! Hättâ qulâğı kâr mâscid, mâdräsâ hâм, uning tākâbbur mütävälliläри hâм eşitâdi! Şundâ hârdıgım çıqadi!

Şâir üç sâät çämäsi dâm âlgâç, âtäsigä qarâşış üçün tâng çâğı hâvligä bârdi. Hâvlidän ikkitâ pâygir qoltıklâb kelib, endi nânuştâ tärâddüdidâ ediki, hücrägä Yoldâşâli kirib keldi. Uning âğzi qulâğıdâ edi.

– Biläsizmi, eşân? Men negä xursändmân? Bilmäysiz. Buni özim äytib berä qâlây! Kelsâm hücrâ qulf ekän, ustâzning ziyâratlärigä kirdim, sohbât âräsüdä sizni kimlâr bilän uçrâştirgänim, endi kimlâr bilän uçrâştirmâçqiligimni äytib berdim. Bu işlärim ustâzgä mâ'qul bolib ketib, mengä laqab berdilâr.

– Muhâmmâd Äminxocâni endi xalq Muqımiy deb täniy başlâdi. Seni hâм xalqa bir laqab bilän tänitişni istâyмân! Sening laqabin Mâvlâviy bolsin, xalqqa Mâvlâviy Yoldâş bolib tänil! – dedilâr.

– Qalây? Bu laqab sizgä hâм mânzurmi?

– Qutluğ bolsin, dostim Mâvlâviy Yoldâş!

Çâydän keyin Mâvlâviy Yoldâş fâtihâ oqıb ornidän qozğaldi:

– Turing, eşân âkâ!

– Bârâdigän yerimiz âlis emâsmi?

– Âlis bolsâ nimâ? Köngilli sâfärning âlisi bolmâydi. – İkkiläläри mâdâräsädän çıqıb, Bekvâççädän toğri Ğıstköprikkâ, song tärâçqilik bilän Kättâ çârsuv tâmân yol âldilâr. Qayâqqa, kiming yânigä bârâyâtğänläridän Muqımiy vâqıf

emäs edi. NÄrirÄqqa bÄrib, MÄvlÄviy YoldÄŖ Muqımıyni çitfuruŖlik rÄstÄsigÄ bÄŖlÄdi, undÄn iŖfuruŖlik rÄstÄsigÄ burildilÄr.

Bugün bÄzÄr kÜni emäs, uning üstigÄ vaqt ertÄ bolgÄnligi sÄbÄbli dokÄndÄrlÄr dokÄnlÄrini xÄtircÄmlik bilÄn Äçib, rÄng-bÄrÄng ÄtlÄs, ipÄrqÄq, ŖÄhi cÖrÄlÄrni tÄrtibgÄ sÄlmÄkdÄ edilÄr. Mo'cÄz bir dokÄn egÄsi Ärqasini Ögirib, ipÄkli mÄtÄlÄrini közdÄn keçirÄyÄtgÄn edi. MÄvlÄviy YoldÄŖ toxtÄb, yÄnidÄgi MuqımıygÄ “mÄnä Ŗu yigit...” degÄndek qarÄb ÄldidÄ, qolini qÄvuŖtirdi.

– ÄssÄlÄmu ÄlÄyküm!

DokÄndÄr yigit ÄrqasigÄ burilib MÄvlÄviy YoldÄŖi körgÄç, ŖÄŖib qÄlib mÄhŖiçÄn yergÄ tüŖdi:

– Änä xÄlÄs! Änä xÄlÄs! Bu köriŖmÄqning ŖÜkrini qaysi dil bilÄn ÄdÄ etišim mÜmkin? HÄsÄnÄt!

– YetišÄlmÄy yurgÄn kiŖingizni bÄŖlÄb keldim, mullÄ ZÄkircÄn!

– RuhsÄt berilsÄ, quçÄqlÄŖib köriŖsÄm!

ZÄkircÄn hÄli iltimÄsini tügÄtgÄnçÄ yoq edi, qarŖisidÄ Muqımıy qulÄç yÄzdÄ, ikkilÄri uzÄq quçÄqlÄŖib, sözsiz yÜzlÄrini yÜzlÄrigÄ sürtdilÄr.

– İstÄb bÄrÄ ÄlmÄgÄnim Üçün Äfv edÄsiz, eŖÄn ÄkÄ! Buning sÄbÄblÄri bÄr. Uni sizgÄ bÄfurcÄ Äytib berÄmÄn. MÄrhÄmÄt qİlinsin...

Muqımıy bilÄn MÄvlÄviy YoldÄŖ dokÄn ÄldigÄ qoyilgÄn uzun kürsigÄ otirib, fÄtihÄ tÄrtdilÄr, dokÄn egÄsi bir bÄlÄni xızmÄtgÄ buyirib, Özi dokÄngÄ çıqdi:

– XoŖ kördük, eŖÄn ÄkÄ! XoŖ kördük, YoldÄŖÄli ÄkÄ!

Muqımıy bu moylÄvsÄbz, Äq yÜz, qırrÄ burun, qÄrÄ köz dokÄndÄr yigitgÄ Ögirilib ŖundÄy dedi:

– Mümkün bolÄr ekÄn, endi YoldÄŖÄli ÄkÄ deyilmÄy, MÄvlÄviy deb ÄtÄlinsÄ... UstÄzimiz tÄmÄnlÄridÄn Ŗu laqAb tÄvsiyÄ qİlindi.

– CüdÄ hÄm mÜnÄsib taxallÜs tÄvsiyÄ etilibdi. Buni bÄcÄnidil qutluğlÄnÄdi.

– Qulluq! ÄmmÄ Ŗu taxallÜsni mÜnÄsib körsÄlÄringiz...

Muqimiy savâl nazari bilân Mavlâviy Yoldâşgâ tikildi. Bu tikilişdâ, dokândâr yigitni mengâ yaxşilâb tãnitmãdingiz-kü, degân mâ'nâ bâr edi. Mavlâviy Yoldâş öz xatâsini dârrâv pâyqab:

– Mullâ Zâkircân! Men bir xatâ iş qilib qoygânimni hâzir ânglâdim, - dedi. – Buning üçün hâr ikkingizdân keçirim sorâyman. Dostim Muhâmmâd Äminxocâ Muqimiygâ sizni tolâ, mükâmmâlraq tãniştirmây turib, bãşlâb kelgânim yaxşı bolmãdi...

– Menimçâ, undan emäs, buni xatâ deyilmäsâ hãm bolãdi, şãşgândâ öz ükäsining nãmuni yãddân fãrãmuş qilãdigân akâlâr hâyãtdâ uçrãydi. Şungâ oxşãş nãmim yãdingizdân kõtãrilgân bolishi mümkün. Ämmâ hâzir mullâ Zâkircân deb iltifat qilgâningiz xâtirimdâ bâr. Mulläsini âlib qoyib, Zâkircân deyilsâ hãm bolâ berâr. Çünki, kãminãdâ dãmingâ qoşib äytilishi üçün işfuruşlik fãzilãt emäs, men bu fãzilãtdân bezãrmân.

Zâkircânning bu qısqa, lekin mâ'nãli sözidân Muqimiy qanãât hãsil qilgãndek cilmâyib qoydi. Bu äytilgân sözlâr birni ikki qiliş niyãtidâ sävdãgâ hirs qoygân ähli rãstãning sözi emãsdi, fãzl istãgân, dokândãrlilikni özigâ ep bilmãgân, bađrı keng, me'dãsi toq, qalbi tãzã, maqsãdi âlicãnãb bir kişi Muqimiy köz âldidã gãvdãlãndi. Şundãy keyin Mavlâviy Yoldâşgâ Muqimiyning hürmãti yãnã âşdi.

Zâkircân bilân Mavlâviy Yoldâş âldin tãniş emäs edilâr, özlãrning äytişlãrigã qarãgãndã, ikkãlãri Yãngi şãhãrdãgi tãmãşã bađdã keçãlãri bolib turãdigân rus yigit-qızlãrning raqs bãzmlãridã tãnişgân ekãnlâr. Zâkircân şundãy keçãlãrgã tãmãmãn bãşqaçã, yã'ni yevrãpãliklãr kiyimigã oxşãş libãslãrdã bãrâr, rus yigit-qızlãri hãm Zâkircãni yaxşı tãnişãnliliklãri üçün ungã rus tilidã mürãcããt qilãr edilâr. Zâkircân ulãrgã rusçã cãvãb qaytãrãr edi. Hãttã Zâkircãnni rus qızlãri raqsgã tãklif qilgãnlãrini Mavlâviy Yoldâş öz közi bilân kãrib, zãvqı kelgân edi.

Mavlâviy buni Muqimiygã äytgãndã Zâkircân külib, uning gãpini tãsdıqlãdi. Muqimiy hãm şundãy raqs keçãlãrini uzãqdãn bolsã hãm körgisi keldi. Ämmâ buni ulãrgã äytã âlmãdi. Çünki äytişgã bir nãrsã yol bermãs edi, u hãm bolsã, Muqimiy üstidãgi köhnã kiyimlãrning tãmãşã bađlãrigã kiyib, bãriş üçün nãmünãsibliği edi.

Zâkircân cüdã çirãyli yigit ekãn. Uning nãzikã'tã, xuşfãrãsãt, şirin maqãl, sãhib cãzibã ekãnligi uning çirãyigã çirãy qoşgãn edi. Özining kãmtãrlilik bilân izãh

verişçä, “bulhaväs”lik bilän unçä-munçä ğazäl häm mäşq qılğan emişu, häli heç kimgä körsätmägän emiş. Buni eşitgän Muqımiyning Zäkircänni yanä quçib öpgisi kelib ketdi.

Zuväläsi pişiq bolgän Zäkircän cüda yaşlıkdän xat mäşqığä kirışgän edi, u yāzgän xatni ädämlär qolgä älib tāmāşä qılär edilär. Özi hüsndä xatidän qalışmäs edi. Xähläng – xatini tāmāşä qiling, xähläng özini... Bu xuşxat yigitçä qaşşaq bir kişining oğli edi, qaşşaq äilägä mädäd bolgäy deb, yaşlıgidän mirzälikkä yällänib, ävväl mārğılänlik Äxuncänbäygä mirzälük qilib, keyin Mārğılän rästäsida bir dokän açdi, song Qoqāngä qaytib kelib, rästädä işfuruşluk qılä başlädi.

Zätän, u zämänlärgä Zäkircändek ilm vä ädäbiyätgä berilgän yaşlar üçün yā birävğä mirzä, yäki bir dokändärning gümäştäsi bolib, xızmatini qılış yäki özining qurbi yetsä bir dokänçä açib, säbäbi tirikçilik bilän mäşğul bolışdän başqa ilac yoq edi. Mänä şundäy yaşlarıning bä’ziläri mäydä sävdäğärçilik ärqasida bäylik ärttiriş ketidän ketsälär, bä’ziläri şu imkändan fäydälänib, ilmi fäzilät ärttirişgä urinär edilär.

Zäkircän şu keyingi yaşlar täifäsidan bolib, dokändärçilik faqatginä mäddiyärürät väsitäsi deb bilär, keçqurunläri mädräsägä qatnab, ilm örgänär, uluğ ustäzläär äsärlerini mutälä qılär, oqır, yazar, qunt bilän mäşq qılär vä büyük maqsäd çoqqıläri säri tinmäy intilärdi.

Dokändär bolgänligi säbäbli uning ülfätläri köpraq yāş, öspirin dokändär bäyvaççä yigitläär bolmäy ilacı yoq edi. Bu ülfätçilik ästä-sekin yaxşı kiyinib, izväşdä Yängi şähär köçälärini säyr qılış, tāmāşä bağlärdäki raqs keçäläriğä bariş vä rästäränlärdä käyf-säfä qılışgä başlägän edi.

Bizning Zäkircän häm şulär äräsida, ulär kiygän cucunçä kämzul, ğarçli iskalāş⁶⁰ öz hüsni, qaddi-qämäti bilän başqa ülfätläridän közgä yaqınraq edi, şungä qarämäy, qalbining säfligi uni här qandäy bäçkänälik vä yämän yoldan saqlärdi.

Zäkircän bilän xayrläşib, ikki dost rästädän çıqdılar vä cäme köçäsi, särraçläär rästäsi äldi bilän Kättä çärsuvğä yürdilär, yolda ulärning sohbäti hämän Zäkircän haqida bärär edi. Kättä çärsuvni bäsib ötib, Qäräsuv boyigä burilgändä Mävläviy Yoldaş sohbätgä xuläsä yäsädi:

⁶⁰ İşkalāş – kävuşli etik. Bir vaqtlär yaşlärgä räsım bolgän edi.

– Bedärd, yengiltäk ülfatlär häli uning fe'lätvârigä sirâyät körgäzä älmägän bolsä häm, şe'rlärigä cüz'an tä'sir qılğan, Zâkircân cüda sillıqdöz, hässäs şair bolib yetişâyâtgänligigä qarämäy, şe'rläridä häli dârd kâm, mäzmunän häli ämmädän uzâqdä! Uni häm sizgä qoşib cäfäkâş ädämlär äräsigä başläb kirişni öz insâniy burçim deb hisäbläymän.

İkkiläri pästqam tär köçägä burilib, ätrâfi çetänlängän keng mäydânçäni bäsib ötib, çârxari kättä xânägä kirdilär. Bir neçä çârçöpdä yänâyâtgän gülxan vä gülxan ätrâfidä çâyxorlik qilib otirgän keksayu yaşläрни körüb, Muqimiy tääccübländi.

Kirä berişdägi oçâqdä qumğânlär qaynâb tâşmâqdä edi, oçâqqa yaqın supa üstidä otirgän çänbâr sâqâl moysäfid kişi : “Marhämät, äziz mähmânlar!” – degän edi, qafäsdägi toti häm xuddi oşâ sözni qaytardı. Bu moysäfid şu täkyäning egäsi Hämşirä bâyväççä edi, uning işâräsi bilän bir dästyâr bälä tördägi gülxan boyidän cây äcrätib, körpaçä yâzdi vä bulärni oşâ yergä täklif qıldı.

Muqimiy bilän Mävläviy Yoldâş häli otirib bolgänläriçä yoq edi, yänä bir başqa yigit çây vä bir pätnisdä ikki yağlıq külçä keltirib, “Xuş kördik” – dedi-dä, tisärib uzâqlaşdi, bulärgä cây bergän ikki moysäfid kişi yänä öz suhbätläriini toxtägän yeridän dävâm ettirdilär:

– Tuppä-tüzük ädämlärdän şu gäpni eşitgändän keyin, täsbehu sällägä, müftiyü ä'lämğä bolgän ıxlâsimdän qaytdim!

– Qayerdä uçrätsäm ikki bukilib säläm berib ötar edim. Häli şunaqa deng? Ä, pädär lä'nät-ey!

Ändäk sämelikdän keyin Mävläviy Yoldâşning dängälçiligi tutib ketib, nätäniş keksälärning suhbätigä suqıldı.

– Gäp kim üstidä ketyapti, ämäkilär?

– Ey, qoyä bering, ükä...

İkkinçi çâl yänidägi şerigining tizzäsigä bäsib, cävâb berdi.

– Häsancân ä'lämni täniysizmi? Häligi, sersävlät betävfiq!

– Hā-hā! Tāniymān.

– Oşā betāvfiq toğrisidā gāplāşāyātğān edik.

– Biz hām eşitsāk bolā berādimi? Āğār bemālāl bolsā...

– Üyidā ikkitā āydek xātini bolā turib, xufiyā fāhişälär bilān āyş-işrāt qılār emiş!

İkkinçi çāl hām nāfrātlānib turib:

– Bu āblāhning dāstidān mähälläsidadān pārāncili qız-cuvān otālmās ekān! Xuşāmād qılār ekān! – dedi.

– Kim āytādi uni moysāfid, ilmlī ulāmā deb! Buni qarāng!

– Xuşāmād qılışini āytāsiz, ustā Pirimqul! Qaytib otişini pāylāb, künni keç qılışini āytmāysizmi!

Māşhur yāhudiy hāfiz Rāyhānni āldiy xalq cüdā hurmāt qılār edi. Çāyxorlikkā kirğān sān’ātkār otirğānlārnıng iltimāsini rād etālmāy, tāburni üydān āldirin keldi, “Qoqān uşşāğı”ğā Zebinisā Āvrāngzebning “İncāst”ini āytişğā bāşlādi, suhbātlār toxtāb, keng xānā cim boldi. Uning şirāli tāvuşıgā qulāq berib, Muqımiy ıxtiyārsiz tebrānā ketdi. Māvlāviy Yoldāşning nāzdidā Muqımiy şu otirğān şināvāndālārnıng hāmmāsidadān körā köprāq tinglāb, ölmās ğazālning hār bir satrini qalbigā cā qilib ālāyātğāndek edi.

Çāyxorlik pirāvārd bolib, kişilār tārquālā bāşlādilār, Māvlāviy Yoldāş bilān Muqımiy hām āstā turib, Rāis mähällā bilān İsfārā güzārigā yol āldilār.

Muqımiy üçün bugünkü tāāssurāt yānā hām köngilli bolğān edi. Yānā ciydā ötin gülxani yānidā uzāq vaqt bir nimālār māşq qıldı, gülxan yānib bolğāç, çoğni sāndālgā āldi, yānā ādātdāğičā sāndāl çetidā uzāq vā şirin xayāllār āğuşidā uyqugā ketdi. Ertālāb uyğānib, hāvligā çıqqān edi, hücrā āldidā kütib otirğān ustā Qāvulni kördi:

– Keling-keling! Hücrāğā mārhamāt! Kelğāningizğā köp boldimi?

– Hāyāl ötgān yoq. Keçā kelib, tāpālmāy qaytib ketğān edim...

Hücragä kirib otirişgäç, Muqımiy qumğân âstigä öt qalädi, ustä Qâvul qoltıgıdân ikkitä şirmây vä qâğâzgä orâğlık pâşmək çıqarib, sândäl üstigä qoydi-dä, piyâlälärni yuva başladı:

– Biz tãmângä ötmäy qoydilär?

– Fursät bolmädi. Ämmâ bugün älbättä bärämän deb qasd qılğän edim. Özingiz zäp keldingiz-dä...

– Nânuştäni birgä qılämiz deb, üydän toğri kelyäpmän.

Çâydän keyin ustä Qâvul fâtihä târtib, ornidän qozğaldi:

– Endi mengä ruxsät berädilär, bärıb dokânni açây... Özläri ötsälär oşändä älämänmi? Yängi häcv şe'rläridän bolsä.

Muqımiy külümsiräb, cüzgir âräsidadän bir qâğâz çıqarib berdi:

– Sızdägi cäsärät, käminäni yâzmägänimgä qoymäyapti.

– Şundäy, eşân äkä! Ämmâ cäsärät bilän yâzilmägän şe'r mening dokânimgä älämzäd şinävëndälärni topläy älmäydi.

Ustä Qâvul dokâniğä ketdi, bugün şähärning nân pıx küni bolğänligi säbäbli Muqımiy âtäsigä kömäkläşiş üçün bärmäy, Mährinisâ singlisini körgäni Şäldirämâqqa ketdi.

Ustä Qâvulning sävâdi yoq edi. Ämmâ Muqımiy äldidä bu nuksânni sir tutib, şe'rni älib ketdi-yu, bir sinäştä sävâdli kişini tâpib, särtärâşxânäni içidän berkitdi vä şe'rni oqıtib eşitä başladı: şe'r, Qoqândän nâmi çıqqan ä'lämlärdän Häsäncân ä'läm haqidä yâzilğän edi:

Ey, Häsäncân müfti! Siz ä'lämnämâ bolmäy öling,

Âç böri yängliğ mudâm seriştähâ bolmäy öling!

Qaydä körsängiz çirâyliraq birân silliq cuvân,

Ungä yälğändän ämäk yâki tâğâ bolmäy öling!

*Ötsä bir kimxâb pärâncili köçängizdän, kütib,
Qaytib u ötgünçä mulzäm, kährübä bolmäy öling!
Yâş yigitlär suhbätidä esi yoqdek, ey, suyuq,
Tältäyib qâqqan qâzıqdek câ-bacâ bolmäy öling!
Häyf, u äppâq sâqâl sizgä, qilib bemä'nilik,
Qaydägi bemä'nilärgä äşnâ bolmäy öling!
Törttä ğar toplansa bir yergä, bârib xızmat qilib,
Dâimâ sârqıt qıdirgän päst gädâ bolmäy öling!
Hâvlidä ähli äyâl zâr häm ğariblikdä Muqım,
Köçädä xalqning közigä kâdxüdâ bolmäy öling!*

Ustâ Qâvul bu häcvni qaytä-qaytä oqıtib, yâdlâb âlgândän keyin dokânni âçib, âqu qızıl româllârni dârgä tâşladı, buni körgän şinävändälär sârtârâşxânägä birin-ketin kirib kelä başladılar.

Muqımiy singlisi Mährinisâ bilän uzâq häsrâtlâşib, kuyâvi Dostmuhämmäd bilän äncä qaymâqlâşdı, song kiçik singillârni körib keliş bähânäsida Häyrinisâ yângi şe'rlärini körsâtiş üçün tâğasi mullâ Râhmâtullâ zârgârnikiğä qarâb ketdi:

Bu sâfâr Muqımiy Häyrinisâning qayğuli hâldâ kördi. Sâlâmlâşib bolib üygä yügurgän Häyrinisâ qaytib çıqmâdi, şe'r bilän häm işi bolmâdi. Tâğa ciyânini issıq kütib âlib, ustâxânâsigä tâklif qıldı, bir piyâlädän çây içilgândän keyin müddâğâ köçdi:

– Kättâ singling Häyrinisâning toyi yaqın, ungä özing bâş boläsän, Muhämmäd Äminxocâ, kelin âyingning şâhrıxânlık tâğavâççasigâ bolışib qoydik. Kuyâv özimizga hämkâsb, râyi qâbil, âtâlâri häm özlâriğâ dürüst kişilâr. Kelin âyingning râ'yi şunda bolğâni üçün men häm râzilik bildirâ qâldim. Yâmân bolmäbdimi?

Muqımiy şundäy boşäşib ketgän ediki, üstidan xuddi bir çeläk suv qoyilgändek boldi, qolidägi piyäläni дәsturxängä qoyär ekän, tığasigä kinâyä ärääläş:

– Yämän bolmäbdi... Özi zärgär bolsä... - dedi.

– İçkuyäv bolib, mening ornimni egälläb qälädi, men kelin äyingni birgä älib, häcgä ketmäqçimän. Hä, sengä yänä bir xuşxabär! Kiçik ükäläringgä häm xaridär bär, äkä-ükä qäsiblärgä äpä-ükäni bir kündä nikähläb bersäk yämän bolmädi. Bungä nimä deysän!

Muqımiy çoçib ketdi. Nimä häm deb edi? Öz üyigä sıgmägän yetimçälärni tärbiyäläb, bäläğatgä yetküzgän yänä şu tığagä rähmät! Äkä-ükä qäsib yigitlärgä çıqsälär, ikkiläri bir cäydä bolädi... Xaridär bolgän oşä qäsib äkä-ükä yigitlärgä häm rähmät!

– Rähmät, tığa! Bu yaxşılıkläringizni unutmäymän, bungä dädämni häm özim köndirämän. Mengä endi cäváb bersängiz...

Muqımiy tığasinin hävlisindän çıqıb, mädräsägä yol äldi. Mädräsä cilävxnäsidadä turgän dädäsi – Mirzäxocä nävvâygä közi tüşdi vä qadämini tezlätib bärüb körişdi:

– Bugün nän pıx bolgänligi üçün hävligä kirmäy, Mährinisäni körişgä ketgän edim. Sizgä säläm äytdi.

Ätä-bälä sözläşib hücrägä kirdilər, bir mähällädä bolsä häm. Mirzäxocä hücrägä käm kelär edi.

– Xuş kördik, dädä!

– Xuşvaqt bol! Bugün boş künim bolgäni üçün bir mäslähät bilän kirdim...

Muqımiy külimsiräb, äräsigä mä'näli tikildi:

– Äyting, dädä...

– Bähärgä häm çıqdik. Hävâ bir äz yürüşi bilän üy korini başläymiz. Äşnä-äğaynilär häm kömäkläşmäqçi bolişyapti.

– Cüdä sâz! Sizning äytgäningizçä bolsin. Özim häm ästâydil biläk şimärämän, bitkâzib yubârämiz... Mänä bu hücrädä yâlgız istıqâmât qılışim sizgä maqbul emâsligini köpdän beri sezib yüribmân, dâdâcân. Açiyğini äytgändä, yâlgızlık cângä tegdi! Unin üstigä mütävällimiz meni sıgdirmâyäpti, yâkkälâyäpti, yoqlâb kelgân dostälärimgä häm royxuş bermâyäpti. Cüdä bâşim qâtıdı! Sizning xursändçiligingiz deb, üygä kirişim mümkin. Ämmâ äyämiz qandây qarä ekänlär? Bu tãmâni bâşimni qâtiryäpti...

– Hâ, bâlli! Şu toğri, sen bilän mäslâhatlaşmâqçı edim. Ängläşimçä, äyäng Äyşäsini sengä beriş niyätidä-yä, buni äytmây, mening şu haqdä âğzimni pâylâyäpti. Äğär sen, “yoq, mengä toğri kelmâydi!” deb ekänsän, u vaqtdä Ayäng bizgä öçäkişib, bir begänä yigitni täpämğä içkuyâv qilib âlib kelädi-dä, qarigän çâğımdä öz üyimdä âyâq uzätib oltirişim häm müşkülläşib qâlâdi. Nimä qılışimni bilmây qâldik...

Mirxârocä nâvvây çuqur xorsinib, âğır xayâlgä çömdi, âradän bir lâhzä ötgäç, Muqimiy şaxdâm söz bâşlädi:

– Kirib işni bitkâzä bering, men râzimän. Hüsni bolmäsä häm, esi bolsin... Bundän bâşqasigä qurbimiz häm yetmäydi... Menga lâyığı şu...

– Mening ümidim tâğangdän edi...

– Qoying, dâdä. Bu haqdä gäpirişning endi hâcäti yoq! İşängän tâğdä kiyik yâtmäs deb, şuni äytsälär keräk.

– Äğär tâğang Râhmätullâ ilmgä muxlis bolgändä edi, qızini senden talibi ilm ciyänigä öz yânidän toy qilib berib, häcgämi, açıq ğorgämi – qayâqqa ketsä bolä berär edi! Eşitişimçä, şundây bärnä qızini şährıxânlik, ikki xâtin qoygân zârgärgä âltingä âlişyäpti emiş. Qorqamänki, singilläringni häm âltingä âlişib, bundän häm bättär baxtsiz qılmäsä!

Ğazâb bilän çaqnâgân közlärini bir nuqtägä tikkän Muqimiy âğır nâfäs âlär ekän, âtäsining älämli sözini eşitib, titrâqqa kirdi, song ğazâbli közlarini âtä nâzaridän yâşirib, qat’iy râvişdä:

– Hop! Äytgäningizgä men râzi bolä qâlay. Ämmâ üyläniş, undän keyin ruzğâr üçün häm çöntäkdä bir nimä bolişi keräk-kü... - dedi.

Mirxocə nəvvəy əndək yengil tərüb, bilinər-bilinməs cilmaydi:

– Bibiəşə çevər qız. Tikkən doppisi bəzərdə bəşqalərnikiđən ərtiqrəq turədi. Undən təşqari, bisəti yetərli, toyning ğamini yeb qoyğən, körpəçasiğəçə qəpləğlik... Biz üyni tikləsək bəs!

Mirxocə məmnuniyət bilən orniđən qozğalib təşqari çıqdi və supa əldidə rəngi bozərgən, ğazəbnəq mütəvəlli həcini kərđi, mütəvəlli həci şü təməngə kelməqdə edi, hücrəđən Muqimiy həm çıqıb keldi:

– Yaxşı, şü yerdə ekənsiz, Muhəmməd Əminxocə...

– Xızmət?

– Mehmanınizi küzəting, keyin gəpləşəməz.

– Bu kişi məhmən eməslər, həci əkə, bu kişi ətəm bolədilər...

– Şundəymi? Məyli, küzətib qayting...

Muqimiy ətəsiği havuz boyiğəçə küzətib qoyib, keyin qaytib keldi-đə, həci Muhiyə röpərə boldi:

– Quləğim sizdə...

– Həsəncən ə'ləməni qandəy cür'ət bilən həcv qıldingiz?

– Qandəy cür'ət bolər edi. Əđdiy insəniy cür'ət bilən.

– Tinç yürməs ekənsiz-đə, ə?

– U kişining ğayri axləqiy, öz boy-bəstigiə yərəşməgən yərəməs xulqləri həqidəği şiqəyətlərnə eşitgəndən keyin tinç turib bolədimi!

– Yaxşı eməs...

– Siz yaxşı eməs deysiz, cənəb həci əkə. Əmmə köpçilik mənə rəhmət yəğdiryapti.

– Siz şair bolədigən bolsəngiz, əđdiy əvəməning rəhmətiğə uçməng, bir kün pənd yeb qələsiz!

– Keçiräsiz, hâci akâ! Men âddiy âvâmning rähmätigä säzâvâr bolış ârzusidämän.

– Hâr hâldä körpägä qarâb âyâq uzätüş, ulâmâlargä til tekkizmäslikni sizgä mäslähät berâr edim... Näticäsi xunuk... Hürmätli Häsancân ä'lâm sizning üstingizdän dâd deb, bugün häzrätning yânlärigä kirgän ekän, häzrät meni çağırıp, Muqımıyni hücrädän häydäng deb tâpşırıq berdilər. Bungä nimä deysiz?

– Özingiz üçün şundäy bir tâpşırıq keräk edi. Xop, men hücrädän ketäy! Ämmâ hücrä kälitini sizgä emäs, egäsigä tâpşirämän!

– Madräsägä men hocäyin! Kälitni özimgä tâpşiräsiz!

–Madräsäning hocäyini siz emäs, Miyân Sâtibâldıxân! Mengä hücrani oşâ kişi bergän.

Muqımıy şu sözdän keyin mädräsädän toğri çıqıp, Çarsuvga, Mädäsäy Bek tāmân yol âldi vâ Miyân Sâtibâldıxân hücräsigä kirib bardi.

Şâir Nâxoş bemâr edi, Miyân Sâtibâldıxân esâ tâbibni cönätib, Nâxoşgä dâri içkizmäqda edi, Muqımıy ulâr bilân körüşib, hâl-âhvâl sorâşgâç, hâci Muhyi bilân bolgän gâplârni ortägä sâldi vâ kälitni yânidän âlib qoydi:

– Men mädräsädä cüdä yâkkälänib qâldim! Hättâ mening häcvlârim hām tâhqıq vâ tâhqırlänmäqda...

– Yoq! – dedi Miyân Sâtibâldıxân kälitni äsäbiy hâlâtdä qolidä oynâb, - mână mendän körsin! Müräbbiy bu madräsädä sıqlıb, käsâl bolib qâldilər. Buning üstigä sizgä cüdä örgänib qâlgän ekänlâr. Hâli hām bolsâ qaytib, oşâ hücrägä köçib bârämiz.

Yâtgän yeridä Nâxoş inqıllâb gâpirdi:

– Mening öligim... Oşâ hücrädän çıqsın, cänâzâmgä dâmlâ Xalil ötsinlâr, keyin... Bemütävälli... Öz qollâringiz bilân ğarib görüstängä dâfn qilinglâr!

– Qoying, müräbbiy, şu yâmân niyatlârni. Siz hali köp yaşâşingiz keräk bolâdi, hücrägä yângi-yângi şâirlâr toplânâdi. Men cüdä äcâyib istâ'dâd sâhiblârini

tâpib âldim, ulärning şe'rläri sizgä yänä uzâq ümr baxş yetädi, endi siz häm yängi âftâb, yängi ây toğrisidä şe'r yâzişingiz keräk!

Muqımiyning bu sâmimiy sözläri mürâbbiyning kipriklärigä yâş keltirdi.

– Kâşki edi, siz kâbi yüzlâb şâirlär sâf târtsä-yu, ulär bärâbär şe'r oqıb, fälâkning qulâğını bätânggä keltirsälär. Uxlab yâtgän qalblärni... Uyğâtib yubârsälär! Şuni eşitib ölsäm, ärmânsiz ketämän!

Miyâm Sâtibâldıxân dosti Muqımiyini ânçädän beri körmägän edi. Mänä şu firsat ârâsidä Muqımiyning ähvâl-ruhiyâsi vâ käyfiyâti tāmāmān özgärgäni, fikri çuqur ildiz âtä bâşlâgäni Miyângä yaqqâl körindi. Uni yängi şe'rlär bilän tåbriklädi, sâç âldirgäni kirib, ustâ Qâvuldän “Ä'lâmnamâ bolmäy öling”ni eşitib, räsä külgänini zävq bilän sözlädi:

– Hâr hâldä ehtiyât boling, dostim! Häsâncân ä'lam muttâhâm âdâm! Ulärdä dävlat häm bâr, âbru häm bâr, ârqa täyançläri häm! Siz özingizgä dūşman ârttirmäng...

Bu sözdän Muqımiyning külgisi qıstâdi:

– Çumçuqdän qorqqan, târiq ekmâydi, degän gâp bâr. Ämmâ mening qahr-gazâbim çumçuq emäs, yirtqıç bürgütdän häm qorqmây häcv yâzişgä undâyâpti! Siz mening haqıqiy dostim ekânsiz, qorqıtış ornigä dâldä bering. Şundä sizgä nisbätän bolgän ıxlâsim yänä häm mustâhkâmlänädi!

Miyân Sâtibâldıxân tåbâssümini qahqahägä äylântirib, Muqımiyning yelkäsigä qâqdi!

– Nâmim Miyân Sâtibâldıxân! Lekin taraqqıypârvâr ustâzlär şâgirdi, qalbi sütdek pâk kişilär târbiyât qılgän yigitmân, yängi dūnya târâfdârimân. Şuning üçün mendän şübhalänmäng, dostim!

İkkiläläri turib kiyindilär, bemâr Nâxoşgä “hücrägä yänä qaytib bärämiz, âmin boling” deb tåskin berib, Çârsuvgä çıqdılar:

– Siz qayâqqa barmâqçisiz, Muhâmmâd Äminxocä?

– Hâli ikkimizning yolimiz bâşqa-bâşqa deng...

Muqimiyning bu kinâyəsi Miyângä dârhâl yetib bârgän edi.

– Maqsâdimizdek yolimiz hâm bir. Qani yuring, ketdik!

İkkäläläri Çârsuvdän çıqıb, câmening içi bilân güzârgä yol âldilär. Güzârgä yetmäsdän Muqimiy Miyânni çetgä târtıdı:

– Bugün yâ ertä, siz bilân Mâvlâviy bir xâli câydä mening irâdäm bilân oynäşâyâtgän köngilsiz taqdir haqıdägi hikâyämni tingläsäläringiz...

– Tinçlikmi?

– Tinçlik emäs, dostim, taqdirning yâvuz çängäli mening boğzimdä...

– Qaçân degänsiz, dârdläşişgä men täyyâr, xuftândän keyin sizläрни hücrädä kütây!

– Mürabbiy bemâr...

– Müräbbiy siz bilân yâzilädi. Äynıqsä sizni sağıngän.

Ulär äcrälişib, Miyân Hâcibek tāmân, Muqimiy Bekväççä tāmân ketdi. Muqimiy madrsä yânidän ötib, hâvligä bârdi. Dädäsi Mirzâxocä bâzâr tüşib ketgän ekän, boläcäk qaynänä mährübänlik körsätib, uni havli ortäsüdä kütib âldi vä ânälärçä öpkä-ginä qıldı:

– Siz kirib kelgänsiz havli tolädi, siz kirmagän kuningiz cüdâyäm huvillab qalädi...

2.7. YETTİNÇİ BÂB TAQDIRNING OYİN VÄ FÜSUNLÄRI

Äradän üç äy ötib, häş-päş degünçä issiq künlär häm yetib keldi. Miyân Sätibâldıxân öz hücräsigä qaytib köçib keldi, müräbbiy sağayib, quvânç bilän yänä yaş ädäbiyâtçilärigä xızmat qilib kün ötkäzä başladı. Mävläviy Yoldaşning täşäbbüsni näticäsidadä “ädäbiy äncümän” kengaynib, yaşlardan Zävqıy, Zaliliy vä başqalar kelib qoşildi. Bizgä täniş Zäkircân häm tez-tez kelib, bu äcâyib dävranı özining şirin suhbäti, şirin ğazalları bilän güllätär edi. Uni dostları, endi Zäkircân emas, şair Furqat deb ätär dilär.

Tâbârä kengäyib bäräyätgän nävqırân äncümän qarşisidadä äciz qâlgän mädäräsä mütävällisi häci Muhyi ğazäbnâq bolib, har tãmângä yügürär, iğvâ tärqatib, “çäpäni”, äyâqyälänglärdän dâd!” der, çekkä-çekkädän turib bohtân taşını irğitär di. Yâşlar äncümanining tâbârä kengäyib, köpäyib bărişi ungä xatärli bolib tuyulär, tâbârä el äğzidadä köpäyätgän işqıy qoşıqlär uning qulâğığä özi üçün cänâzä bolib eşitilärdi.

Mirxäocä bähärdä başlägän bir üy, bir dähliz häm bitib, tãmi yapıldi, toy künläri häm yaqınläşib qâldi. Bungä Miyân bilän Mävläviy Yoldaş baş qoşışib, toynı kiçkinä, lekin sâz qilib ö tkäziş täräddüdidä edilär.

Toy künläri yaqınläşgän säyin Muqımiyning bir ändişä tinçitmäs edi. Axır, pul kerak-ku! Qaşşâq ätägä taşläb, qol qâvuştirib turmäy, qaräşiş keräkmi?

Şair qalbigä çäng säläyätgän bu ändişä uni Mävläviy Yoldaşning eşigigä bărişgä mäcbur qıldı. Mävläviy Yoldaş uning häsrätini eşitgäç, tinçitişgä kirişdi:

– Siz, dostim, kimlarnı toygä täklif qılmâqni istäsängiz, şu haqdäginä baş qâtiring, başqasigä äräläşmäng häm, täşvişlänmäng häm! Sizning toyingiz üçün xızmatgä bel bağlägän yâr-dostläringiz bu yurtdä şundäy köpki, ulärnin sän-sänâğı yoq...

Siz cüda äcâyib ädämsiz, Mävläviy! Siz mengä oxşâş nonâq kişilärning baxtı üçün ätäyläb dünyägä kelgän näyâb zâtlärdänsiz. Siz äddiy kişilär äräsidadän yetişgän dänışmändsiz, kämäbağalsizu, lekin himmätingiz täğdän bäländ, yaşsiz, lekin öntä täcribäkâr keksädän täcribalirâqsiz!

- Cüdä maqtâb yubârdingiz! Tiläng tilägingizni!
- Mengä birâr tänişdän qarzi häsänä pul âlib bering demâqçimän.
- Tanişdän qarzi häsänägä pul?
- Âtämğä qarâşmäsäm heç häm ilâci yoq!

– Tänişdän qarzdâr bolgândän qaltis närsä yoq âlämdä, eşân! U vaqtdä ortädä turgân mendän häm âcrâlib qâlišingiz turgân gâp. Äyting-çü, keyin qayâqdän tâpib uziläsiz? Yâzgân ğazälläringizning bir sâtrini men ming tillâğä âlämän, lekin uning bâzâri yoq-ku? Şundäy bolgândän keyin bu ândişäning bâhridän ötib, bu tāmānini bizgä qoyib bering! Mä’qulmi?

Muqımiy cim, yergä qarâğänçä turib qâldi, Mävläviy uning yegindän tutib, içkäriğä târtıdı:

- Marhämät... İçkäri kiräylik, sizgä bir şe’r oqıb berämän.

Mähmânxânägäçä kirdilär, Mävläviy дәsturxân yâzâr ekän, şe’rdän âldin uning müällifi haqıdä izah berä bâşlâdı.

– Eşitişimçä, câme hämmâmining gölaxıdä cüdä köp yıllärdän beri bir ğarib şâir turâr ekän. U köpginä köçädä qâlgân yetim bälälärni toplâb, ulärgä âtâlik qılâr, küz çâğlâridä çölü biyâbânlärgä çıqıb ketib, ulâr bilän şuvâq, burgân âlib kelib, süpürgi qilib sâtârkân vâ bälälâr gädâlik qilib yıqqan burdä-surdä nân bilän häyât keçirib, icâd qılâr ekän. Kâminä buni eşitgândän keyin çidâb turâlmây, hämmâm gölaxıgä tüşib, ğarib şâirni tâpdim, tänişdim ve özimni âdäbiyât muxlisi deb tänitdim. U kişi meni özi otirgân bârdângä tâklif qıldı, âldimğä sınıq nânlâr qoydı va özini Mähcör deb tänitdi. Biz uzâq suhbatlaşdıq, u kişining kârtân qâğâz pârçäläriğä kömir bilän yâzgân vâ hâli tügällänmägân bir şe’rini âlib keldim.

Mävläviy qalin kârtân pârçäsini Muqımiygä uzatdı, unda şâir Mähcorning tubandägi şe’ri kömir bilän mäydä qilib yâzilgan edi:

Biri hām körmädi ötmişdä heç şâh,

Mening bu дәvlätim, illâh-billâh.

Gö lax derlər mening âliy maqâmni

Keçär här üstidä här subhu şâmim.

Sinnıq mäy közäsi başımda tâcim,

Özim mahmuru, ämmâ yoq ilâcim.

Gädälär, dârbadärlärdir vâzirlär,

Haqırlık ıqlimidä benâzirlär...

Qilib keç, nân tilâş birlä yol üzrâ,

Men ilä hämnişindirlär kül üzrâ.

Sipâhsâlârlärim änduhu ğamlär,

Ädädsiz äskärim: qayğu-älâmlär,

Qurämtä xırmänin taxtim degäymän

Şükr äyläy şungä, baxtim degäymän,

Bu дәvlätni Süläymän körmägändir,

Mening äyşimni Cämşid sürmägändir.

– Bungä nimä deysiz Muhämmäd Äminxocä äkä?

– Hâvvä... Ustâz şâir! Bu yerdän çıqıb toğri bâraylık! Toygä täklif qılây!

– Kâmbağal mullävâççäning toyigä pädşâ kelärmikin? Axır, u kişi özini Süläymän päyğambärdän uluğ älyäpti!

– Dârhaqıqat, bu faqırning himmätı Süläymän дәvlätidän büyükrâqqa oxşâydi. Bu âlihimmät bizning faqırnä, köngilsiz toyimizgä täşrif buyurädilär, degän ümiddämän. Biläsizmi, özingizni qoşmägändä vâ Miyân Sâtibâldıxânni müstäsna qılğändä, ustâz üçün, müräbbiy Nâxoş üçün vâ şâir Mähcör üçün, hämmäsi bolib üçtä ton keräk. Şuningsiz mening üylänişimning heç qızığı yoq...

Mävläviy Yoldâş külgidän läb-dähänini yığıştırâ älmädi, Muqımiy boğıldı, yaş bälälärdek qâvâğı äsilib ketdi.

– Üçtä ton emäs, yâr-âğaynilär sâlâmät bolsä, köprüq häm ton tâpilädi, dostim...

– Âğaynilärning ähvâli özimdän qâlışmäsä keräk? Mänä, bittäsi sizmi?

– Mengä nimä bopti?

– Ming fâzilätingiz bolsin, bäribir mulläi qaşşâqsiz, fâzilät ornigä pulingiz bolsä, tilingiz häm uzun, dästingiz häm dârâz...

– Pulimiz bolmäsä häm tilimiz uzun, dästimiz dârâz! Qani, ketdik!

– Qayâqqa?

– Nimä işingiz bâr? Sizni yângi dostlär kütişyâpti!

Muqımiy külib, ornidän turdi. Eşikdän âldinmäketin çıqışib, äncä yergäçä indämây bârdilär, keyin Mävläviy Yoldâş Muqımiyni âldigä ötkäzib, söz başlädi:

– Keçä mulla Zâkircân bilän körigän edim, sizgä sâlâm äytdi. Äcâyib yigit. Şundây emäsmi?

– Şundâğ. Uning nazik muâmäläsi, zâkâvâti, mälâhâti vâ fäsâhâti meni özigä mäftun qıldı. Qaysi küni hücrägä yoqlâb kelgändä u kişi öz icâdläridän gâp âçmägä, men häm bu haqdä indämägän edim.

Furqat haqidän suhbät tügämay, Çârsuvni bâsib ötdilär, MävläviyYoldâş Muqımiyni gölaxgä kirädigän târ, pästqam yolgä başlädi, xaşäk ğarâmläridän ötgäç, gölaxni işârä qıldı:

– Gädälär “sultani” şâir Mähcorni körüb ötamiz. U kişi şu yerdälar.

Muqımiy külimsirädi:

– Siz bilmäydigän cây yoq, desä bolädi. Başläng!

– Siz şu yerdä ändäk tävaqquf qiläsiz, eşân äkä, men bärir xabâr âläy.

Mävläviy Yoldâş gölaxgä kitgändä äppâq sâçi gârdänigä tüşgän, yelkäsiga qâp taşlägän Mähör qorgä kömilgän sâpâl köräni âlmâqdä edi. Beş-âltitä üsti yirtıq bälälär bârdän üstidä tizilişib otirär edilär. Mähör sâpâl köra âğzidägi lattäni yeçib

olib, içidä qaynab turgan şörvani çömçi bilän kavlâmâççi bolib turgändä, közi Mävläviy Yoldaşğa tüşdi:

– Märhämät! Äzizim, märhämät! Qaynänäsi sevgän yigit ekänsiz.

Mävläviy yoldaş yaqın bärrib soraşdi:

– Şair Muqimiyni başlab kelgänmän!

– Äcäb iş qıpsız, ükä! Häy-häy-häy! Meni behäd quvântirib yubardingiz, ükä!

Mähcör täşqari yürdi, unin arqasidän Mävläviy çıqdi, xaslar ğarämi yänigä tügän Muqimiya yaqınlaşab ekän, Mähcör qulâçini yazdı:

– Libâsimdän cirkänmäsängiz quçaqlaşib körışsäk!

Bu sözni eşitgän Muqimiy häm qulâçini yazdı. Saç saqâl ösgän Mähcör, ğarçi keksä bolsä häm bäsävtä, keng yağrinli edi, uning sälâbäti ğardän çıqıb kelâyâtgän keksä şerni eslätärdi. Eski qadrânlardek soräşigändän keyin Mähcör ikkilärini gölax bäsirmäsige başladı, bälälär ädâb bilän äyâqqa turdilär. Mehmänlär bårdangä täklif qilindi, mezbân şair bu bälälärni mehmänlärgä täniştirib çıqqaç, qordän älingän sâpâl körä yädige tüşdi vä bälälärdän birini imläb çaqırdı:

– Bär, oğlim İsrail, hämmämğä ötib xädimgärlärdän ikki käsä bilän ikkitä äzädä qâşiq soräb olib çıq, nâzik mehmänlär kelişgän de!

İsrail nâmlı bälä yügürgäniçä ketdi. Mähcör sâpâl körädän bälälärning käsälärigä ävqat süzib turib, sözläy başladı:

– Ävqatgä bälälär täpib kelgän här türlü närsä tüşgänligi säbäbli bunin äti häm yoq. Ämmâ dünyädä maqtalgän bärçä şirin ävqatlärning tä'mi bär. Bundän kimki tätimäbdi – dünyägä kelmäbdi! Keçä kömgän edik, bugün pişdi. Buni öz qolım bilän nihâyätdä äzädä qilib pişirämän. Köp maqtäşgä häcät yoq, äğär mänzur bolib qälär ekän, här küni şu vaqtdä gölaxgä märhämät.

Mähcörning maqtävi äxır bolgänçä yoq edi, epcil bälä käsä bilän qâşiq kötarib kirib keldi. Mehmänlär gölax ävqatidän bähäm körışgä, bälälär käsälär vä köräni yuvib, ornigä qoyışdi-dä, ästä-ästä uzâqläşışdi. Uçäläläri qalib, şe'r bözmi

başlanib ketdi. Şâir Mähcorning kártân qâğâzlârgä yâzib, şiftgä qıstirib qoygân pärişân äsârläri birâr säät içidä zävq-şävq bilân oqılğandân keyin här ikkilä şâir bundân keyin tez-tez kelib turiş vä'däsini berib, keltişgä ruxsät sorädilär vä gölaxdân çıqıb, yänä Çârsuv ârğali miskärlik yolini äldilär.

Äsäbgä tegädigân miskärlikdân, bälğaçälär sädâsidân tezrâq uzâqlâşış üçün ikkilä dost tez-tez yürüb, hâlvägärlär rästâsigä burildilär vä qâzân bâzâri ârğali pâyâkilikkä ötib ketdilär.

Pâyâkilikkägi Yolçi âqsâqâlning "Sârâyçâ" nâmi bilân mäşhur bolgân sâmäväridä qadrđân âğayniläridân Âtâcânbek içkârigä xâli cây qıldirib, bulärni kütmâqdä edi. Bu sâmäväarning tä'rifini Muqımiy âldin eşitgân bolsä häm, ipäk gilâmlar bilân tolgân, âynâkâr, âzâdä çâyxânägä kirib tâng qâldi. İçkâridä did bilân yäsâtilân älähidä, mo'câzginä mehmânxânâçä bolib, dâim qulflâğlik turär, faqat nâziktä'b, tänsıq mehmânlär kelğändäginä Yolçi âqsâqâl ungä täklif qılär edi.

Muqımiyning sâmävärgä kelişini eşitgân şinävändä, köpni körgân, didli âqsâqâl mehmânxânâçasini yängi körpäçä, gilâm bilân ârâstâ qilib, özi Âtâcânbek bilân şâir dostläri kütmâqdä edi.

– Qalây, eşân äkâ, sâmävärimiz sizgä yâqdimi?

– Bu sâmävâr özining üç xıslâti bilân bizgä mänzur boldi, - dedi Muqımiy cilmâyib. – Birinçidân, miskärlikdân uzâqrâq, ikkinçidân bizgä oxşâgân zıq tâbiâtläring dididä yaqınrâq, üçinçidân, bu äcâyib, ârâmbaxş sâmäväarning egâsi häzir öz mehmânläring ortâsidä...

Uçâvläri külişib mehmânxânägäçä qadâm qoydilär, şu päyt köçädân başäng kiyingân uçtä yâş yigit kirib kelib, quyâq sorâşa başladilär. Mävläviy Yoldâş ulärni Muqımiygä birmä-bir täniştirdi:

– Bu yigitning hünäri mähsidözlik bolsä häm, yâzâ başälägân şe'rläri bilân bährä ählini qâyil qâldirmâqdä, nâmläri Ubäydullâcân, taxallüsläri Zävqiy. Mänä bu dumälâqqinä, öng yüzidä xâli bâr yigitning kâsbi çâyfuruşlik bolsä häm, özi xuşxat, şe'rni çirâyli oqışdä tengi yoq, nâmläri Âbidcân laqabläri ä'lâm. Mänä bu külib turgân xuşçaqçaq yigitning kâsbi sâhhâb, özläri ädäbiyât ähligä ölgüdek muxlis,

“fālān yerdā še’rxānlik bolāyātġān emiř” degān xabārni eřitsālār, hāmmā zārur iřini tāřlāb, cōnāb qālādigān xıslātġā egalar, nāmlāri Sālīcān, laqablāri “çākālāk”...

Xursāndlik me’yārdān āřib ketġān Muqımiy yigitçālār bilān yānā bāřqatdān sorāřib çıqdi, ulār mexmānxānāçādā hāmān tippā-tik turār edilār, āqsāqālning tāklifindān keyin orinlāri egāllādilār, Ātācānbek dāsturxān yāzib turib teġiřdi:

– Pāzāndāligimdān hām xursānd, hām hāfāmān! Āřni bāplāymān desām, řirin suhbātdān, řirin suhbātni desām, pāzāndāligimni kōrsātiřdān māhrum qālāmān. řuning uçūn āřni dāmlāy qāldim.

Ābidcān Ā’lām Ātācānbekkā qāçirim qıldı:

– Bek ākā! Siz zorsiz! Sizdān dāim āř dām yeydi...

Bu qāçirimġā Sālīh çākālāk hām lutf ulādi:

– Āř Bek ākāmdān hādeb dām yeyā bersā, cūdā lānc ekān-dā...

Yāřlārning bu sāmimiy, çirāyli lutflāri Muqımiyning zāvqini keltirdi, uning külimsirāyātġānini pāyqagān Zāvqıy, bādring ārçāyātġān Ātācānbekkā kināyā tařlādi:

– Dām yeyāyātġān āřmikin desām, Bek ākāning özlāriġā oxřāb qāldi...

Bulārgā cāvāb qılıř Ātācānbekning qolidān kelsā hām indāmādi, çūnki āř sūziřġā řāřilāyātġān edi. Māvlāviy Yoldāř suhbāt māvzuini bāřqā tāmāngā burib:

– Ustā Ubāydullā! Qaysi kūngi še’rning birinçi bāyti esingizdā yoqmi? – dedi.

Zāvqıy āldin esġā keltirālmāy qızārinqrādi, keyin birdān yūzi yāriřib ketdi:

Qāsidā, yetkūr pāyāmimni, ġādādān řāhgā,

ġārçi biz yulduz erürmiz, ārzimiz ul māhgā.

řu sātirlārni zorġā eslāb āytib bergān Zāvqıy pāřānā terlāriini ārtār ekān, Muqımiy tāřākkūr bilirdi:

– Håvvä! Cüdä çirâyli! Cüdä şirin başlångän! Esiz, hämmäsi yådingizdä emäs ekän, siz-kü, bir bâyit oqıdingiz, kâminä bu haqdä cüdä pârışånmän, bir misrâ hãm xâtirdä saqlây ålmâymän...

Åbdicån ehtirâm bilän:

– Ägär icâzät bersälär, dostim Ubäydullâcånning bu ğazällärini men äytib bersäm, - deb oqışğä icâzät sorädi. – Şâirlär özläri yâzib, özläri oqıb berädigän bolsälar, bizgä oxşaş muhiblârgä vâzifâ qâlmâydi-kü?

Mävläviy Yoldaş Åbidcånning fikrini täsdıqlädi:

– Fikringizgä men hãm qoşilämän, Åbidcån. Bârdi-yu, şâir öz yâzgänini özi oqıb bersä – bu hãm uluğ hikmät. Ämmâ oşä öz şe'rini sâzläb oqıydigän şâirlärdän hãm siz şe'rni yaxşırâq oqıysız...

Åbidcån qulluq qilib, song şe'rning dävâmını oqışğä kirişdi:

Ävvälâkim, åşnâlik ortämizdä bâ edi,

Åşnâlik târk etib, netting bu дәvlätxâhgä

Fârqımız köp erdi, goyâ men gädâ, sen şâhidir,

Åşnâ bolsäng qarâmä cümlä izzi câhgä.

Mehringiz tâbiş qilib, könglimni betâqat qılır,

Bizgä hãm yol bârmikin, ey dost, ul dârgâhgä.

Bir murâdi maqsädimidir, åşnâ bolsäk edik,

Emdi bir yol körsäting, ey, râhbâr, berâhgä.

Tâbäkây åşnâ bolurmän deb, köngüldä saqläyin,

Ey, birâdär, bir nâzâr qıl дәstu pâ kutâhgä.

Neçä yillärdän beri åşnâyı qâbil tâpmädim,

Äl-râfiqı deb, hädis äydi räsul hämrâhgä.

Zävqıyı äftädägä bul xat cävâbi kelmäsä,

Âbidcân şe'rni çirâyli qilib oqib bergäç, peşânä terlärini ärtidi, Muqımiy zävq bilän käftini käftigä urib:

– Häsânât, ükä, - dedi. – Çumçuq soysä häm qassâb soysin, şe'rgä tärâvât baxş etdingiz, tinglâvçilärgä şävqu zävq. Sizdek räsälärgä bizning ehtiyâcimiz tüşädi...

Muqımiydän keyin Mävläviy öz bähâsini berâyâtgändä qol yuvişgä suv keltirişdi. Muqımiy qol yuvib turib, qarşisidä âdâb bilän sâçiq tutib turgän Âbidcângä yänä bir nâzâr täşlädi-dä, yürägi cığ etib ketdi. Axır on tängä berib, muhtâclikdän Nâdiräbegimning kitâbini bâzârgä âlib çıqqan, tul xâtinni râzi qılğan vâ Muqımiy qolidän kitâbni yulib âlib ketgän şu yigit-ku.

Şu päyt Âtâcânbek Râşidânnıng yâyıq sâpâl tâvâğığä gürüçi ânâr dânesidek bir göşt, bir gürüç âşni âlib kirib, ortağa qoydi, âling-âling başlandı. Lekin Muqımiy âşgä qol urmägäni üçün heç kim qol urä âlmây turib qâldi, sâçilgän fikrlärini yığıştirib âlgän Muqımiy dostlärini mähtäl körüb, ândek xıçâlât çekdi vâ üzr bâyân qilib, âşgä qol urdi. Âş üstidä söz Qoqândägi keksä sän'âtkârlâr haqıdâ bârdi. Şâdmân hâcini tâpib keliş yâdläridän fârâmuş bolgänligidän âfsusländilär. U sän'âtkârning faqır, ğaribligi, mäşhur nâğârä bâyâtini bäsälägän bätäkâr ekänligi, şundây yüksäk sän'ât egäsi xâr-zâr bolib, sâmvârlärgä yâtib yüriş, üy-câysiz, bâlâ çaqasizligi haqıdâ gâp ketdi.

Muqımiydä hâcining özini köriş, u bilän suhbâtlâşış, qolidän sâz eşitiş iştiyâqı tuğıldı, bu istâgini dâvrägä izhâr qıldı. Qol ärtâyâtgän Yolçı âqsâqâl ornidän turib, qol qâvuştirdi:

– Sälâmâtlikni bersä, keläsi häftä şu bugün, şu yerdä Şâdmân hâci iştirâkidä yänä bir xızmätdä bolämiz!

Bir piyâladän çây içilgäç, dâsturxângä fâtihä oqib, tärqaldilär. Muqımiy bilän Mävläviy Yoldâş yänä miskârlıknı bäsib ötib, tärâqçilik bilän toğri Bekvâççä tāmân yol âldilär. Çünki, Mävläviy Yoldâş Mirzâxocä äkä bilän toy haqıdâ gâplâşışga vâ'dä qılğan edi.

Mävläviy Yoldaş Muqımiyning átäsini hävlidän tåpib, toyni qaçån, qay tärzdä ötkäziş haqıdägi fikrini bilib, qaytib, hücrägä keldi.

Mirzäxocä nävvây vä Muqımiygä häzirgi ögäy änä, bundän keyin qaynänä boluvçı Ziyädäbibining fikrläriçä, toy kelär cumägä mölcällägän bolib kündüzi mahällädän beş-on kişi, keçkürün kuyävning dostlaridän on kişi qızining ortâqlärdän beş qız, qarindâş-uruğlärdän on kişi toyda iştirak eşitişi közdä tutilgän edi.

Qız doppi tikib sätib cämğargän puldän tört körpä, ikki yäkändâz qâplängän, bir qârâ kigiz ålingän, qålgänini epläb, kuyäv bilän kelingä bir sidrä sârpâ qilingän, qızining átäsidadän qålgän kiçik xarâb havli toy ehtiyâci üçün sâtişgä molcällängän, lekin xaridâr çıqmagänligi üçün toyni yengillätışgä mäcbur bolışgän edi.

Mävläviy Yoldaş Muqımiygä näzär täşlädi. Muqımiy cim, boynini häm qilib turär, közidän yüzigä åqıb yüşäyätgän ikki tåmçi yaşni sezmäs edi, änçädän keyin bir nimälär deb ğudrändi:

– Rähmät! Oğıl östirgän átämğä häm, qız östirgän änämğä häm! Qız beçärä bir ümr ignä sänçib yıqqan mäblağini xarc qilib, mengä turmuşgä çıqışı şu qadär zârur ekänmi? Axır, mening yigitliğim qayâqdä qåldiki, men bir muştıpâr qızgä tåvân bolsäm!

– Undän emäs, dostum! Heç undäy emäs! Bu boläyätgän häyrli iş, ävvälä åtä mähri vä burçı bolsä, ikkinçidän, äna bolmiş äyälning sizgä hürmäti, undän qåläbersä, oşå yetim qızinning baxti vä tängrining taqdiri!

Hücrä åsmänini sukunät buliti qâpläb åldi, qârânğı tår hücrä taqdir iplari bilän tökilgän, üsti berk bedänaqåvâqqa oxşâb edi. Şâir munğayib:

– Men täyyâr, toyni başläybersinglär, men häci kâbi vätändän dârbädär, qaçqındän emäsmän, el åräsidadä tilim qısıq emäs, äcâyib kişilär mening dostlarim, äcâyib şähär mening şährim, bu bâyliklärimning häddi xududi, çegäräsi yoq! Men täyyâr!

Muqımiy şu sözlärni äytdi-yu, yügürüb täşqarigä çıqıb ketib, åstånädä qulâq sâlib turgän Muhyigä duç keldi:

– Toğri ätydimmi, hâci äkâ?

– Nimäni äytyäpsiz? Men heç närsä eşitgänim yoq!

– Qaşşâq bolsäm häm öz vätänimdämän, şuning özi baxt-säädat! Şundäy emäsmi, hâci äkâ? Birâvning vätänidä birâvlärning baxtu säädatigä häsäd qılâyâtgänim yoq! Häli şundäy toy bolsinki, häyrân qâling!

– Özi nimä gâp? Ästağfirullâ!

– Yänä özingizni tağâfilgä sâlâsiz. Toy küni bütün äddiy xalq şu köçädän qoşiq äytib ötadi, çildirmälär sädâsi kökdägi mälâikälär qulâğını kâr qılâdi yüzlär yetişib çıqayâtgän äcâyib istâ'dâdli şâirlär şu toygä ätär şe'r toqydidilär, bütün sän'atkârlär äyâqqa turâdi! Bu hämmäsi bir qaşşâq şâir üçün, uning könglini ävlâş üçün! Xoş, hâci äfândim? Tirqışdän qulâq sâlib otirmäng, özim äytib berä qâlgänim yaxşirâq!

Muhyi heç söz demäy, bir xomräydi-yu, tez-tez bâsib hücräsigä kirdi vä hücrä eşigini zärdä bilän qattıq yâpib âldi. Dählizgä qulâq sâlib turgän Mävläviy täşqari çıqıb, ğazâb bilän kökkä tikilgänçä qâlgän Muqımiyning bilägidän ästâ uşlâdi:

– Cäsârätiniz meni mämnun qıldı, raqıbnı piçâqsiz bismil qıldingiz, yuring, ustâz yânlärigä kirämiz...

Muqımiy Mävläviy Yoldâş ketidän sözsiz dârvâxânägä çıqdi. Ustâz hävlilärigä burilär ekänlär, Mävläviy Yoldâş Muqımiy qulâğigä bir nimälärni şivirlâb, külâ başlâdi, Muqımiy häm bu külgigä qoşildi, külâ-külâ ustâzlärning hävlisigä kirib kelganlärini päyqamây qâldilər.

***

Toy küni häm yaqınlâşib qâlgän, hücrägä yâr-dostlär kelib, kuyâvni qutluğlämâqdälär, ämmâ Mävläviy Yoldâşdän dârak yok. U kişining özi çetgä âlişi Muqımiy yüräigä gulğulâ sâlib, könglidä türli şübhälär toğdirä başlâdi. Ertägä toy degän küni Mävläviy Yoldâş bepârvâ päydâ bolib, Âbidcân a'lâm bilän Ubäydullâ Zävqıyning kelgän-kelmaganini Muqımiydän sorıştirdi.

– Özingiz qayâqdä yurgän edingiz?

– İye, eşân, kättä şähäрни toygä äytiş äsân deb oylaysizmi?

Muqimiy tüşünälmäy kirpikläринi pirpirätди:

– Nimä-nimä?

– Muhyigä yälğänçi bolmäsligingiz üçün tümämi tänişläрни toygä täklif qıldım, taxminän yüz kişi...

– Nimälär deyäpsiz?

– Ustâzgä, müräbbiygä vä gölax şähi Süläymân Mähcörgä ätälğän üç tondan böläk tağın ikki kişigä, yä'ni uluğ sän'ätkärlärdän hürmatli Şädman häci bilän näyçi İsmäil mährämğä häm ton häzirländi, qälğänläринi toy күni köräsiz, säkkiztä käsib xänändälär toyingizdä küyläş üçün faqat özingizning ğazälläringizdän äşulä täyyärlämäqdälär.

Muqimiy Mavläviyni qattıq, üstmä-üst öpdі-dä, bir xorsinib äldi.

Muqimiyning çökkän ruhini dost-düşmân äldidä bäländ kötärib, Muhyigä oxşäğänläarning yüräğigä däğ sıldı, ungä xalq, äddiy mehnätkäş xalq öz şäirini qandäy hürmät qılışını körsätib qoyış, şuningdek, şäirning täğasi mullä Rähmätullä zärgärdä häm ümräd yüräkdän çıqmäydiğän ärmän päydä qılış maqsädidä ustâz dämlä Xalil, Miyân Sätibäldixân mäslähäti bilän toygä täyyärgärlük körmäqdä edi.

Ertägä toy degän күni ertäläb toyxänäning ikki yân qoşniläri bämäslähät toyxänägä devär buzib, yol açdilər, Mirzäxocä äkä häyrân bolğän edi, ikkälä qoşni bir xıldä izah berişdi:

– Toyingizning dävämi biznikidä bolädi! Cäy yetişmäy qälsä bu yân qoşni devärni häm buza berämiz!

Hämmädän äldin nävbähärlük sän'ätkär käsib yigitlä bir qoy boynigä äq bağläb, дәstürxändä şirmân, şirmân üstidä ikki corä şäyi qoyib, qoşıq äytib kirib keldilər, qoşni toyxänägä bağläb, özläri qoşni hävligä çıqdilər vä oçaq kävläş, cäy häzirläş tärädüdigä tüşdilər. Miyân Sätibäldixân mähällä ellik-bäşisi bilän kirib, cäyläрни közdän keçirdi, cäy yetişmäsligini tä'kidläb, yänä ikki qoşnining deväridän yol açışni läzim täpdilər. Bu boläyätğän işlärgä Mirzäxocäning aqli bävär qılmäyätğän bolsä-dä, toy başilärdän mullä Rähmätullä içidän zil ketmäqdä edi.

Çünki Muqımiydän yaşirin Mävläviy Yoldaş mullä Rähmätullâni uçrätib, “ciyäningiz, cigäringiz Muhämmäd Äminxocäni öz qoltıgıngizgä älib, kuyäv qilib älişingizni iltimâs qilib keldim” degänidä, mullä Rähmätullâ : “Bu sözingiz toğri, men häm şuning köp ändişäsigä bārgän edim. Birāq, mendägi ärzu-häväs tuyğuläri qaşşāq ciyāngä yālgız qızimni bir kāsā suv bilän nikāh qilib qoyışdek tuban vā köngilsizişgä yol qoymädi!” degän edi.

Miyän Sätibäldixän mullä Rähmätullāgä eşittirib bundäy dedi:

– Bu beş hävlidän täşqari, tä’bi nazik mehmānlārgä mädräsägä cāy häzirlätmäqdämiz. Bu cāylār häm kifāyā qilmās ekän, mähälläning hämmä hävliläri toyxānägä äylänädi!

Şu fursätdä Yolçı äqsāqāl kirib, Mirzäxocä vā mullä Rähmatullā qollärigä toyänäni täpşirib, könçilār nāmıdän toyni qutluğlädi vā ärävädä sāmāvār, çāynäk-piyälä, gilām ärtib kelgänligini, toyda xızmat qılış üçün yigitlä köçädä kütäyätgänliklärinä ärz qıldı. Şundäy qilib, birin-ketin ärävälärdä päläslār, qollärdä toyänälār kirib kelä berdi. Ustā Qāvul başlıq bir todä särtäräşlār, meşkäpçi Dostmuhämmäd başlıq bir todä meşkäpçilār hällärigä yäräşä toyänä älib kelib kirdilār.

Xulläs, nāmāz äsr bolmäy turib, Bekväççä mähällä ädämlār bilän toldi. Miyän Sätibäldixän öz hücräsi äldidägi keng supägä gilām toşāb, maxsus cāy häzirlägän edi. Muqımiy nāmıdän özi Muhyi hücräsini bexaslik bilän qāqıb, toygä täklif qıldı, nurāniy ustāz hässä bilän kirib kelib, supäning töridän cāy egällädi. Bir todä yetim bälälärni ergäştirib, “gölax mülkining sultani” şäir Mähcör kelib, tördan cāy äldi. Ustāzning yänigä şäir Nāxoş ötgazildi. Şu päyt yänidä özidek tört bārnā yigit vā bir orta yāşār, kiyimläri ädmi bir rus kişisini başläb qāğāzgä orāğlik ikki corä duryä vā bir dästä gül bilän Zākircän Furqat kirib keldi.

Bu äziz mehmānlār toyxānägä äylängän dıqqınäfäs mädräsägä ällaqandäy fāyz bağışlägän edi. Furqat ävväl ustāz dämlä Xalil vā müräbbiy bilän quyuq körişib, keyin başqalār bilän sorāşdi. Bulärning kelgänidän xabār täpgän Muqımiy toyxānädän şäşib kelib, Furqat bilän quçāqlāşib körişdi vā minnätärçilik izhār qıldı. Äyniqsā, bu toyda Stepän Kuzmiçning iştirāq etişi Muqımiy vā Mävläviy Yoldaşni faxrläntirgän edi.

Stepän Kuzmiçning käsbi vräç bolib, rus klässik ädäbiyätning sıqıb suvini içgän zor mä'rifätpärvär kişi. Bu kişi işçilär häräkätigä xayırıxâh bolgäni üçün çâr hükümäti mä'murläri tāmānidän Türkistängä bädärğa qilingän edi. Qoqängä kelib, şähär bıqınidägi Ärgamçi qışlâqqa örnäşdi.

Stepän Kuzmiçning kelib qâlgänigä üç yıl bolâyazgändi. U vräçlik huquqdän fäydälänib, eng ävväl çeçäk bälâsigä qarşi küräşdä yerlik ähâligä yârdäm körsätüş maqsädidä mähälliy ähâlidän “emçilär” täyyärläşgä kirişdi, ungä Äbdülhâkim hoca Kârim oğli degän bir epçil yâş yigitçäni şägird qilib berdilər, Kuzmiç tezlikdä ungä emläş qâydälärini örgätädi vä u bilän birgä bälälärni çeçäk äfätidän qutqazä başlädi.

U faqatginä däväläş bilän qanâätlänilib qâlmäsdän, özbek tilini örgänişgä, özbek klässik ädäbiyâti bilän tänişişgä qızıqdi. Dästlär, ungä Furqatni tänişdirdilər, bu tänişiş här ikki tāmān üçün mänfäätli boldi. Furqat Kuzmiçgä Mävläviy Yoldâş bilän Muqımiyni ğâyibänä täniştirib, uçrâştiriş vä'däsini bergän edi. Furqat sözi üstidän çıqıb, uni Muqımiyning toyigä täklif qıldı.

Bu toygä täklif qilingändän Kuzmiçning benihâyä xursänd ekänligi uning çehräsüdän mä'lum edi. Mävläviy Yoldâş bu yerdä otirgänlär bilän uni täniştirär ekän, bu äddiyginä yigitning tüppä-tüzük rusça gäpläşişidän Kuzmiç häyrätdä qâldi. Uning tääccüblängänini päyqagän Furqat Mävläviy Yoldâşning birginä rus tili emäs, bälki xıtây, fârs vä äräb tillärinni häm qunt bilän egällägän kättä fâzil ekänligini gäpirib berdi.

Beş havli fanuslar şu'läsüdän münavvâr, här havli här tâifä mehmänlär bilän tolğan, qıç-çuvlär âräsüdä müzikä, çildirmä vä äşulälär ävci fäläkkä orlâmâqdä, köçä ortälärigä gülxan yâqılib, gülxan atrâfini bälälär örüb âlgän. Zävqıy, Äbidcän, Sâli Çäkäläk, Usmānxocä Zâriy, Yärmuhämmäd Yâriy kâbi Muqımiyning dostlari bel bağlâb toyxänä eşigi âldidä mehmän kutmâqdalär. Uzâqdän söz bilän qoşıq äytib yänä bit todä mehmänlär kelişdi, bulärni “Pärpäşäbâb mähällälilik kâsiblär” deb täniştirdilər. Eng âldindä tänbur çertib, yällä äytâyâtgän lâbär yigit, Merğıländän kelib turib qâlib, bälä çaqali bolib ketgän äcâyib, şirin ävâz ustä Kâmilcän edi.

Bu mehmanlar Mavlaviy Yoldash tamandan madrasaga taklif qilindi. Chunki madrasadagi mehmanlar ham saz va xushavzlardan bahramand bolishlari kerak edi.

Parpashablik kasiblär madrasaga kirä sälib, dasturxanga qaramay yalla bäsildilär, ulär cüda xillangan edilär. Avazlar arasidan, ayniqsa usta Kamilcanning sirali, qongiräq tavuşi älahida äcrälib turär edi. Bulär eng ävväl Muqimiyning “Kim desun”nidan tüsdilär:

Säyädirmenki, baqmäs äftäbim kim desun,

Bärä-bärä ketdi qadrim, intibaxim kim desun...

Supä burçägidä şumşäyib, cim oturgän häci Muqimiyning yürägi şuv etib ketdi, yälläning ustä Kamilcän tamänidan faläkkä älib çiqiläyätgän ävcläri qaytib tüşäyätgändä Muqimiyning başigä goyâ taşborän bolib yağiläyätgändek edi. Otirişgä macäli qälmägäç, ornidän zorğa turib älgän Muhyi äciz kişidek päypäslänib, hücräsigä äräng etib äldi.

Bu sirni Muhyidän başqa heç kim päyqagäni yoq edi. Axır, bu ustä Kamilcän oşä Zübäydäning kuyävi, Muhyining äldigä xumçäni qoyib, mağrur külib turgän aşıq yigitning özginäsi-ku! U Muhyi ärqasidan madrasaga ham yetib kelib, öz yälläsi bilän Muhyidän küläyätgängä oxşär edi.

Bütün mähällä şe’riyat säyliğä äylängän. Muqimiy, Furqat, Zävqiy yazgän äcäyib ğazällär küylänär ekän, ulärning taxallüsläri peşmä-peş tilgä älinärdi. İçkäridä qız-cuvänlär çildirmä çälib, qoşıq äytmäqdälär, Muqimiy äcäyib kepätädä, toyxänä dävvăzäsi yänidä otirib, ğäh şävq-zävqını yürägigä sığdirä älmay, şädlikdän qıyqırıp yubärgisi kelärdi. Köp ötmäy kuyäv libäsini kiydirmäq üçün uni içkarigä taklif qıldilär. Kirib bärär ekän, qatär terilib, äkälärini toy bilän täbriklägän singilläri qatäridä başigä romäl täşlägän qaddi bükik Xayrinisä ham turärdi. Unin cüda qıynälib äytgän, yığığä oxşaş bir cümlä sözi Muqimiyning ikki qulâğıdän kirib, qalbigä qadäldi:

– Toyingiz mubäräk...

Muqimiyning irädäsi gärçi tağ bolsä ham, şu dämdä bu kápäläkdek nazik qızning titräq ävazini eşitib tili tutilib qäldi, tez ötib bärib, çimildik tutilgän, ämmä häli qarä dävärläri qurimägän üygä kirib ketdi, ärqasidan Mährinisä kirib bärdi.

Muqimiy qarşisidä singlisi Mährinisâ emäs, âynäni körgändek boldi. Muqimiy közidägi yaş, dilidägi älämnü läbidägi yäsämä tábässüm bilän yaşırmaqçı bolär ekän, qarşisidägi âynädä häm xuddi şuni kördi.

Küyâv üçün bir ton vä bir doppiginä qilingäni mä'lum edi. Muqimiyyä bir boğça särpâni körsätdilär. Muqimiy yigit bolib, surp köyläk-lâzimni, yängi kavuş-mâhsini, şâhi qıyıqni endi kötmâqdä! bulär şâir üçün faqat ârzu bolib tuyulär ediyu, heç kimgä izhâr etmäs edi. Mävläviy Yoldâş fähmlagän ekän-dä, ä?

Toy beş säät dävâm etib, bâzm pirâvärd bolä başlädi, дәsturxânlär yänä yâzilib, âş tärtildi, âşdän keyin mehmânlär “kuyâv-kelin qoşâ qarisinlär” deb tärqalä başlädilär. Madräsädägi mehmânlär häm дәsturxängä fätihä oqıgâç, Mirzäxocä nâvvây öz qoli bilän ävväl ustâz dâmlä Xalilgä, keyin müräbbiy, ğarib Nâxoşgä, “göläx taxtining Süläymâni” Mächörgä vä muhtäräm mehmân hâzıq Stepän Kuzmiçgä, Şadmân hâci vä İsmâil mähramgä ton kiygizdi. Mehmânlär tärqalişär ekän, dâmlä Xalil ustâz sifätida fätihä açib, öz tiläğini ifädä etdi:

– İcâdläringiz bilän, ävlâdläringiz bilän xalq muhäbbätigä säzâvâr bolinglär, bu äcâyib şe'riyät ählining toyi xalqıning toyigä qoşilib ketsin!

Eng songgi mehmânlär häm uzätilib, xâtircäm bolingändän keyin Mävläviy Yoldâş başlıq toyda xızmat qılâyâtgän dostlär Muqimiyni ortägä âlib içkärigä kirdilär. Qoşni hävlidä qâidäsi bilän nikâh oqılğâç, Muqimiyni çimildıqqa kiritib, özläri tärqalişdilär. Undän keyin xâtin-qızlär qıy-çuv, yâr-yârlär âstidä yüzigä âq dâkâ tutgän kelinini âlib kirib, kuyâv yänigä otqazdilär:

“Hây-hây ölä, cân ölä, toydir bukün,

Häyyâr-yârä, toydir bukün,

İkki yüräk tâpişär kündür bukün

Häyyâr-yârä, kündür bukün...”

Toygä yıgılğän säddädil kişilär bulärning qoşâ-qarişlärini täväccü qilib tärqaldilär.

Såvuq hücrədə yälääng qavät toşäk üstidä riyâzät çekib yurgän yaş Muhämmäd Äminxocä üçün qalin toşälğan nikâh körpäsi bilän on säkkiz yaşlı Äyşäbibining issıq âğuşı cirkänärli emäs edi...

İnsaf bilän äytgändä, bundäy toy Muqımiy yaşidägi här bir kambağal üçün muyässär bolä bermäs, üylänmäy, yaşını ötkazayâtğan kambağallär äz emäsdi. Buning üstigä Äyşädä nimä günah bär, u häm yaşlıgidän şu qaşşâq ailägä ä'zâ bolib, ögäy ätäning qâş-qâbâğıgä qaräb, ästänä hätläb köçä yüzini körmäy bälâğattä yetgän, sevgi-muhäbbätdän xabärsiz, bütün läyâqati, küç-qudrätini çevärlikkä säfarbär qilib, öz fäzilätini şu deb e'tıqäd qılğan bir muştıpär-ku!

Şairning näzik qalbi ungä yâmân näzär, näfrät bilän qaräşgä yol bermädi, közi möltilläb turgän közlärgä tüşär ekän, rähmi keldi, qollarını yubärib, kelinçäklärgä xäs sillıq, xuşboy saçläri silädi, xuddi uväl musicä pärläri silägändek boldi...

Nänuştädä üy xäli edi. Äyşäbibi nänuştä üçün kirgizilgän qatlämä, pätilärdän sindirib ornidän turdi vä äq qolläri bilän Muqımiygä çây uzätib ekän, bäsidadägi romäli tüşib, qıp-qızärib ketdi: yigit közi bilän qarägändä äyblägüdek çâyı yoq, saçı uzun, qâşu közi häm çäkki emäs, biläkläri häm sütgä çäygändek edi.

Ärädän häftälär ötä başlädi, Ziyädäbibi Muqımiyini otqazişgä yer tãpalmäydidän dārəcädä hürmätlär, oğli bilän kelinig ittifâqligidän Mirzäxocä äka häm xursänd, här körgändä hämkäsב נאַvväylär toyni maqtär ekänlär, oğlining xalq içidä tãpgän äbruyi vä yaxşı dostlär ärttirgänidän behäd minnätdür edi.

Keçäläri Muqımiy şäm nuri ästidä kitâb mutälää qılär, gâh qoligä qâğâz, qaläm älib, ğazällär mäşq qıläb, Äyşäbibi esä kuyävning nimä oqıb, nimä yäzäyâtğaninä häm qızıqmäsdi, u doppi tikib özining sillıqdözligiden mağrurlängändäy gâh şamgä tutib tãmâşä qılär, Muqımiy bir närsäni sorämägünçä indämäs vä qım etmäsdi.

Muqımiy bir keçä tãkçädän dosti Äbidcân Ä'läm hädyä qılğan Nädiräningg bizgä täniş qolyäzmä bãyäzini älib, cörttägä ävâzini çiqazib oqıy başlädi:

“Väsl üyin äbäd qıldim, buzdi hicrân äqıbät,

Seli ğamdin bu imärät boldi väyrân äqıbät.

Qildi çâki pirâhân dâği dilimni âşkâr,

Qâlmâdi kõnglimdâ zâhmi ısq pinhân âqibât.

Âhdu pâymanlâr qilib erdi, vâfâ qılğum debân,

Âylâdi târki vâfâ ul âhdi yâlgân âqibât.

Ârzu qıldim tutârmân deb visâli dâmânin,

Pârâ boldi häcr ilgidâ giribân âqibât...”

Muqımiy ğazâlni şu yerdâ toxtätib, ropärädâ otirgân Âyşâbibigâ qarâdi, Âyşâbibi âğzi kättâ açib, esnäyâtġänini kördi. Muqımiy nâzdidâ Âyşâbibi huzur qilib, tebränib tingläyâtġän edi, uning äksini kördi. Kitâbni şarttä yâpib, tâkçägâ irġıtdi, puf deb, şâmni öçirdi-dâ, özini körpâ quçâġığâ âtdi. Muqımiy ârqasidâ ġuh bolib yâtġän Âyşâbibi häyâli ötmây, pişillâb uyquġâ ketdi. Muqımiy köz âldidân uning pincigâ kirib, erkâlik bilân şe’rigâ qulâq berib, bâ’zi sâtrlärini qaytârib oqılışini iltimâs qılâyâtġän fâzilât mâlikâsi, qarçıġay çängäligâ tüşib istâ’dâd pârläri yulingân âq kâbutârdek Xayrinisâ ötä bâşlädi vâ bu yuqâridâ oqılġân ğazâlni Nâdirâ emäs, Xayrinisâ yâzgândek tuyulib, Muqımiyning yürägi “şuv” etib ketdi.

Endi faqatġinâ şirin häyâlgâ äylänib qâlġân Xayrinisâni şâir öylämâslikkâ qarâr berdi. Şe’rgâ tüşünmâslik, undân bebâhrâlik Âyşâbibigâ xâs nuqsân bolmây, cüdâ köp kişilâr, hättâ sällâsi kättâ ulâmâlärgâ häm, qılıç taqqan mingbâşilärgâ häm, yaxşi kiyinib, izvâşdâ kekkâyib otirädigân sersâvlât sävdâġärlärgâ häm xâs nuqsân edi, şuni esläb, özigâ tâskin berâ edi.

Tâng âtmâqdâ, keç bolmâqdâ, bu keç öylägân nârsäng ertâsigâ özgärib, häyâlingâ äslâ kelmâġân bâşqa bir kõngilli yâki kõngilsiz hâdisâ qarşingdâ çıqib qâlmâqdâ. Goyâ häyâtning yoli uzun zâncirġâ oxşâr, sââtlâr esâ uning üzilmâs xalqaläridek äylänâr edi.

Bârâ-bârâ bâzâr äylâniş, Yolçi âqsâqâlning sâmvârigâ bârib, xılvât mexmânxânâsidâ otirib, şe’rxânlik qılış, Âtâcânbek qolidân âş yeyiş, çây râstâsigâ kirib, Âbidcân Ä’lâm dokânidâ fuzuliyxânlik qılış häm bârhâm tâpib, câhli tez Ziyâdâbibining qâş-qâvâġığâ qarâş, âtäġâ yârdâmlâşiş vâ Âyşâbibi tâmânidân här

nāfəsdā vāqa bolib turādigān fārāsətsizlikni kōrib-kōrməslikkə āliš şāir hāyātining mündāricəsini təşkil etmāqdā edi.

U Şāldirāmāq gūzarigā ötib, ānçādan beri yātib qālgān singlisi Māhrinisādān tez-tez xabār ālib turār, undān qaytib, hücrādā yātgan ğarib Nāxoşgā āvqat pişirib içkizār, quruq bolsä hām hār küni bir märtäbä ustāzni kōrib, hāl sorāb qoyār edi.

Bir küni Māhrinisāni kōrüb, ādat boyınçā hücrägā kelsä, cilāvxnā yānidā beligā näy qıstirgan İsmāil mährām āyāqyäläng oğli Ābduqādir bilān Muqımiyning kelişini pāylāb otirgān ekān, uning yānidā xurcun, qolidā täyāq bār edi. Ulār quyuq sorāşgāndān keyin İsmāil mährām istāb keliş bāisini izhār qıldı:

– Bir ehtiyāc bilān sizning āldingizgā keldim, hurmätli Muqımiy. Äyālmändmān, bālā-çaqam Kānibādānning Çilmährām qışlāğıdā yāşāşadi, men bu oğlimni yānimgā ālib, şāhärmā-şāhār, qışlāqmā-qışlāq näy çālib, gādālik qılāmān. Bir näy puflāş bilān tirikçilik ötmäyāpti, näyni hāmmä hām yāqtirib eşitā bermäs ekān, mengā öz āhvālimdān kişilärni hām küldirib, hām rahmini keltirādigān bayt yāzib bersälär, yādlab ālib oqıb yürsām...

– Bāş üstigā! Buni ālbättä yāzib berib, sizgā xızmat qılāy. Ämmā hāzir bolmāydi, āndāk təşvişnākmān, keçəsi yāzişgā toğri kelādi. Māylimiy?

– Māyli-māyli! Ertägā qay vaqt kelib ālib ketāy?

– Siz keksä ādāmni āvārā qılməslik üçün men uni ustā Qāvulgā çāşgāhdā yetküzäy, siz ustā Qāvuldān sorāb āling. Xopmi?

– Äkäng äylänsin, şundäy bolsin.

İsmāil mährāmni küzätib, hücrägā kirdi, Miyān Sātibāldıxān şu yerdä, mürābbiyning kəsāli ciddiyleşib, keçägidān ānçā āğırlaşgān edi. Miyān Muqımiygā mā'nāli qarāb ālib, özi tābib istāb ketdi, Muqımiy ātālā pişirişgā kirişdi vā ātālāni pişirib bemārgā içkizmāqçi boldi. Bemār tāmāğıdān ātālā ötmäy, āqıb ketdi, köz açmāy āğır-āğır nāfäs ālāyātgan Nāxoş fārsçā bir nimälär demāqçi bolār edi, ämmā nimä deyāyātganini ānglāş qıyin edi.

Muqımiy nimä qılışini bilmāy, mürābbiy pāşānäsigā romāl hollāb yāpdi, ikkinçi romāl bilān pāşşā qorib, çökkälägānçā sukutgā ketdi. Küzning ikki şilqım

çivini bemarning gâh burnigâ qonâr, gâh lâbigâ, uni Muqimiy häydâr, bir äylänib kelib, oçâkişgândek Muqimiyning çâkkâsigâ otirâr edi. Şâirning tâqati tügâb boğildi, sökindi. Lekin çivinlâr pârvâyî fâlâk, öz hünârini körsâtmâqdâ edi, şu pâyt hücrâ eşigini qattıq açib hâci Muhyi kirib keldi-dâ, bemarning hâlini sorâş ornigâ ävvâl tãmâsxurânâ cilmâyb, keyin bäländ tâvuş bilân Muqimiygâ zâhrini sâçâ bâşlâdi:

– Sizni çâpânilâr istâb kelib, mädrâsâni âyâq âsti qılğâni yetmâgândek, bugün xurcun kötârgân nâyçi gädâlâr hâm istâb mädrâsâgâ kirib keldi! Buni nimâ desâ bolâdi?

– Âlicânâblik...

– Nimâ? Âlicânâblik dedingizmi?

– Hâ! Âlicânâblik! Sizning közingizgâ gädâ bolib koringân u kişini xalq hümrâtlâydi, sevâdi. Şundây uluğ sân'âtkâr meni istâb kelğâni üçün bâşim kökkâ yetdi. U kişini xalk qançâ hümrât qılsâ, men hâm şunçâ hümrât qılâmân! Hâci âkâ! Mümkün bolsâ, hücrâdân tâşqarigâ çıqib mâşmâşâlâşsâk! Körib turibsizki, mürâbbiy âğır bemârlâr...

Muqimiy Muhyi bilân tâşqari çıqdi, ğazâb bilân yângân Muqimiyning ötkir közlâri Muhyi közi bilân toqnâşdi. Muhyi cilmâydi.

– Tâvbâ! Bu kelgindi sizlârâ mürâbbiy bolib qâlgâniğâ külgim qıstâydi...

– Kelgindi hâm hâr xıl bolâdi, canâb hâci âkâ! Biri kelib yegân tuzini âqlâgân bolsâ, yânâ biri tuzlıqni bulğatyâpti!

– Mâsâlân?

– Keçirâsiz, hâzir siz bilân münâzârâ qilib otirişgâ fursâtim yoqrâq, vaqti kelgândâ buni sizgâ men emâs, âddiy kişilâr, bu yurtning âddiy egâlâri äytib berâdilâr!

Muhyining rângi âqarib, vücudi titrâq bâsdi, şâllaqlık qılmâqçi bolib turgândâ Miyân Sâtibâldıxân tâbib yetâklâb, dârvâzâdân kirib keldi. Muhyigâ qarâmây, Muqimiydân sorâdi:

– Tinçlikmi?

– Tinçlik. Qani kiräylik...

Keksä täbib uzâq tamir uşlâb bemârgä râzm sâlgâç, qol yuviş bähânäsida tâşqari çiqdı.

– Bu kişini yâlgız qâldirmanglâr, birâr keksä âdâm şu yerdä bolışı lâzim, sizlâr yaş kişilärsizlâr...

Täbibni tâşqari uzätib, Muqımiy qaytib kirkändä, Miyân supädä başını uşlâb turâr edi. Muqımiy hâm unin yânigä keldi:

– Qaysi keksägä yâliniş mümkin?

– Müşkül iş! – dedi Miyân Muqımiygä mâzmunli tikilib, - cüdä müşkül iş... Axır, mürâbbiyning dâhriyligi haqıdâ keksälar ortäsida türli miş-mişlâr târqağân, bu haqdâ mengä uluğ âkâm tänbeh hâm bergân edilâr. Buni târqağân kişining kimliği özingizgä râvşân...Bu gâplardân keyin qaysi keksä uning âldigä kirib otirsın!

– Men özim turâmân, özim pâylaymân!

– Yoq! Biz Mävläviygä mürâcâät qilâmiz, Mävläviy birâr keksä âdâm tâpâdi. Axır, täkyälärdä, gölaxlârdä yätib yurgân âhli dârd ğariblâr âz deysizmi?

Miyânning iltimâsini yetkâziş üçün Muqımiy Hâcibek güzârigä, Mävläviy Yoldâşning üyigä cönâdi, Mävläviy Yoldâş şâşib eşidigân çıqıb kelâyâtgân ekân.

– Äcâbâ! Xızrmisiz, nimäsiz? Men sizni istâb barmâqçi edim. “Kültepälâr mülkining uluğ sultani” mävlânâ Mähcör yânläridägi gädâ “vâzir”lärigä ertälâb: “Mening cänâzâmgä yângi ton kiygân, kättä sällä örâgânlârni äralâştirmânglâr, mening tâbutimni qârni aç, yârim yälânğâçlâr kötârsinlâr, meni ğarim mâzârgä kömäyâtgändä şâir Muqımiy bilân Mävläviy Yoldâş tepämdä bolsinlâr!” deb väsiyât qilibdilâru, âlämdän ötibdilâr! Yuring, ketdik!

Yoldä ketä turib Muqımiy Mävläviy Yoldâşgä Miyânning iltimâsini äytdi.

– Bir ғaribgä bir neçä kün hämrä bolış üçün bir emäs,yüzläb “nâxoşlar” tãpilişi şübhäsiz. Ävvälä mänä bu “ğariblär Süläymäni”ni dâfn qılâylik, keyin bir gäp bolär... - deb cävâb qıldı Mävläviy.

Câme ârquasidägi hämmâmning xılvät gölaxı yâşu keksä gädälär, rindlär bilän lıq tolgan, içkäridä ғarib Mähcör cäsädini ällaqaçân yuvib, täräb eski lungi bilän kâfänlägän edilär. Baş yäläng, âyâq yäläng kimsäsiz bälälär qatâr turib: “Vây âtäm”läb yıǵlämäqdä edilär. Muqımiy bilän Mävläviy Yoldâş kirib, ғarib şair cäsädini açıq tâbutgä sâlib, öz tonlärini yeçib yâpdilär. Cänâzä oqılğändän song âldindä qırıqqa yaqın yâş, keksä gädälär hässä uşläb bärärdi, tâbutning âld tãmânini Muqımiy bilän Mävläviy Yoldâş kôtärib yolgä tüşdilär.

Xâmä dârvâzäsidadän çıqıb, kättä yol bilän ғarib mâzârgä bârgunçä xalq köçäning ikki tãmânini öräb âlgän vä köp âdäm ergäşib barmâqdä, här qadämdä tabut u yelkädän bu yelkägä ötmâqdä edi.

Qabristängä yetgäç, ғarib şairning väsiyâti bəcə keltirildi, yä’ni Mävläviy Yoldâş cäsädni öz qoli bilän qabrgä qoydı. Tupraq târtılğäç, hämmä sukutgä çömdi, keksä tut âstigä çökkälägän İsmâil mähräm näydä nāvâ bâşlädi, nāvâ âxırıgä yetgunçä heç kim ornidän qozğalmädi. Keyin Muqımiy ornidän turdı.

– Äziz dostlär! Şair Mähcör yâzib, âxırıgä yetkâzâlmägän äng songgi tört sätr şe’rini men sizlärgä oqıb bermâqçimen:

Tuǵılgänimni neçün sizgä şârh etäy, dostlär,

Öläymi yâki murâdgä qaçân yetäy, dostlär?

Tuǵılgänimçä hämân açmenu yälängäçmen,

Yäşäş ägärdä şu bolsä, qoying, ketäy, dostlär!

Ätäşni şair bilän äbädiy vidäläşgäç, hämmä öz yoligä ketdi. Qabr üstigä şair Mähcör oǵıl qılıb âlgän kimsäsiz tilänçi bälälär bilän Muqımiy, Mävläviy Yoldâş qâlgän edilär. Keyin bulär häm qozğalib, hücrägä cönädilär.

Hücrädä Miyân nihâyätdä boǵilib, yolgä qaräb qâlgän edi, ikki dost hârib, tonsiz, yäktäkçän kirib keldilär vä âǵır cudâlikdän Miyänni xabärdâr qılıb, üzr

sorədilər. Uçäläläri bu keça hücrädä, mürabbiy yänidä otirib täng ättirişni lâzim kördilər.

Muqımiy nihâyätdä açqagän vä hârigän hâldä üygä qaytdi. Tonsiz kârâht bolib kelgän Muqımiy qaynänä közigä cüdä şümşük koringän edi. Muqımiy indämây özini toşak üstigä taşladı-dä, açu nâhâr uxlâb qâldi. Buni yürägigä tügib otirgän Ziyâdäbibi bâzârdän çärçâb kelgän Mirzâxocägä suyunçi târtti:

– Qızimning şöri bâ ekän! Oğlingiz yâmânlärgä qoşilib musälläs içädigän bolib ketibdi! Tonini ällaqayerdä qâldirib, mäst bop keldi! Behünârligi üstigä bunisi hâm bârmidi endi?

– Bohtân! Bolmägän gâp! Oğlim sen oylägän yigitlärdän emäs! Yum ağzingni, şallaqı!

Tâşqaridä bolâyâtgän şâvqın-surândän Muqımiy çoçib uyğänib, âyâq tãmândä dong tüşib, pıq-pıq yığläyâtgän Âşâbibi kördi-yu, sâpçib ornidän turdi:

– Negä yığı-sığı? Tinçlikmi?

– Mäst bolib kelib yâtgäningizni, tonni oyqâtib kelgäningizni özingiz bilmäysiz şekilli...

– Nimä-nimä? Mäst bolib?

– Yänä bilmäslikkä hâm âläsiz ä! Äyäm cüdä xafâ bolib ketdilär!

– Kâşki edi mäst, dünyadan bexabâr bolsâm, lâylärgä bâtib, tonimni köçälärgä taşläb kelsâm, qolimdä tâş, ağzimdä haqârât bilän kirib kelgän bolsâm! Evâh, endi bu tuhmâtlâr bârmidi!

Muqımiy qâzıqdägi tonni yelkäsigä sâldi-dä, cuzgir, qalâm, dâvâni âlib, tâşqari çıqdi. Âtäsi ârıq läbidä, nihâyätdä äsäbiyläşgän hâldä turâr edi, Muqımiy indämây yolâkkä tãmân yürdi:

– Toxtâ, oğlim!

Muqımiy turgan yeridä toxtâdi.

– Xızmât bolsä äyting, täyyârmân!

– İçip kelgäning râstmi?

– Kâşki edi, rast bolsä!

– Undäy bolsä, ton qayâqdä qâldi?

– Tonni ğarib, yälänğaç şair Mähcorning tâbuti üstigä yaptı. Biz uni qabristângäçä yelkälâb âlib bârib, kömib qaytdik, dadacân! Men hârigän, özimni âldirgän käyfiyätdä kirib kelgän edim!

Mirzäxocä nâvvây yügirib kelib, Muhämmäd Äminxocäni mähkäm köçdi, yüzläridän öpib, keçirim sorây başladı. Muqımiy hāmân bir yerdä qım etmäy turâr edi. Mirzäxocä üygä qarâb baqırdı:

– Hây zalim! Toğrilikçä çıqıb, oğlimdän özi sora!

Muqımiy âtäsini quçıb yâlvârdı:

– Cân dädä! Mening tinçligim, xursändligimni xâhläsängiz, ulärning günâhidän öting, özingizni bâsing, bundän ängläşmâvçiliklär häyâtdä köp bolib turädi. Men äräzlär ketâyâtgänim yoq, hücrägä çıqıyâpmân, müräbbiy käsäl...

– Mâyli, çıqa ber! Ämmâ âyâğınggä yıqılıb, üzr etmäs ekän, men xumârdän çıqmâyman!

Muqımiy hücrägä nihâyätdä mä'yus hâldä kirib kelib, pâyğähdä qol qâvuşturgänçä uzâq otirib qâldi. Miyân hām indämây kitâb vâraqlâmâqdä edi. Keyin Muqımiygä ästâ ornidän turib, qumğân âstigä öt qalädi vâ şiftdän pätnisni âlib, undägi burdä nânläri piyalägä oşatâ başladı. Çünki küni bilän tuz tâtımägän.

Hâli qumğân qaynägänçä yoq edi, tâşqaridän âyâq tâvuşi eşitildi, âvâzi täniş Mävläviy Yoldâş xıtâyçä ğäpirib yaqınlaşâyâtgän edi. Bir lahzadan song Mävläviy Yoldâş dosti xıtây tâbibni hücrägä başläb kirdi. Tâbib imâ-işârä bilän sâlâmläşğaç, müräbbiyning muâlicäsigä kirişdi, yâ'ni tamir körib, yüräkkä qulâq sâldi, song külimsirâb ornidän turdi-dä, qolini yuvib turdi, Mävläviy Yoldâşğä xıtâyçä bir nimälär dedi, Mävläviy Yoldâş uning sözini dostlärifâ târcimâ qıldı:

Bu ádam háli köp yäşäydi! Men bir şärbät täyyárláb berämän. Uni här küni üç bá áz-ázdän içkizib, árqasidän xuruşigä bir toğram cigär kabáb yegizäsizlär, bir häftädä ornidän turib kyetädi!

Xıtáy házıǵı, Mävläviy Yoldaşning dosti vä ustâzi bu xuşxabärni äytib yolǵa tüşdi, Mävläviy Yoldaş ungä egräşdi. Miyân Sätibáldıxân Muqımiyǵa qaráb mä'nalı tabässüm qıldı, Muqımiyning häm ändäk çirâyi açilib, tilǵa kirdi:

– Dostim Mävläviyǵa rähmätlät bolsin!

– Kâşki ed, hämmä häm Mävläviydek däryâ dil, mehribân, elpärvär, serǵayrät bolsä! Yoq, bundäy insânı hämmä ânä häm tuǵa álmäs! Äytişläriçä, Mävläviy öz xılatları bilän áiläǵä häm tä'sir etä álgän emiş, Mävläviy áiläsi ádâbdä, rástgoylıkdä, ádämiylik vä mehribánlıkdä Xácibek mähállädäǵi xátinxaläclärgä örnäk emiş...

Miyân Sätibáldıxánnıng Mävläviy Yoldaşǵa bergän bähâsi Muqımiyǵa ğaläti tä'sir qilib, qalbigä qadälgändek boldi. Köz áldidä ogäy ânäsini tiz çökişǵa, oǵılǵa üzr äytişǵa mäcbur qılâyâtǵan bilimsiz návvat ätä gävdäländi.

Muqımiy ornidän säpçib turdi:

– Men hävligä tez bärıb qaytämän, siz zerikmäy otirib turing.

– Tezraq keling!

Muqımiy hücrädän çıqıb, havli tãmân yürdi, küzning keçki şäbädäsi şamâlgä äylnmäqdä, köçä ortäsidadägi çöp-xaslärni quyun öz girdäbigä álib, pirillätib oynätmäqdä, tinç turgä däraxtläarning uçı här tãmangä silkinmäqdä, köçälärdän ädämlärni mirşäb quvgän singäri, şamâl huştagini çalib kelib, häyqirgäniçä ötib barmäqdä. Yupqa, yäläng tabaqa eşiklär qars-qurs açilib-yapılmäqdä, ädämlär häm şaşib-pişib, tezraq üygä yetib áliş taräduddidä.

Muqımiy häm yol çetidän tez-tez yürüb hävligä kirib bardi-yu, havli ortäsidadä turib qıldı: ätäsi vä ogäy ânäsi yäşäydigän üydä qaräçiräq pirpirämäqdä, ämmä özi yäşäydigän üydä şam yäqilmägän, qarangi, här keçä Muqımiyning qarşisidä otirib ne-ne vaqtgäçä doppi tikädigän Äşşäbibi, bu keç vaqtli uxláb qalgän...

Åyâq uçidâ üy eşigi âldigäçä bârgän Muqimiy xayâl surib, toxtâb qâldi. Åsmändä şâmâl aç yolbârsdek ökirâr, bäländ-bäländlikdâ qârâ bulur pârçälâri türli şakllärdâ bir tãmângä yügirib bârmâqdâ, bir häftâlik ây gâh bulutlar ârâsigâ yâşirinib, gâh yüz açib cilmâyib, yerdâgilâr bilân bekinmäçâq oynâyâtgânde.

Hâzirginä âdâmlâr bilân oynâşâyâtgân ây, häyâl ötmây qalin vä qârâ bulutlar ârçasidâ ğâyib boldi, şâmâl häyqirib târ havli tepâsini qâplâb âlgân âvâk bârglärini şiddät bilân silkitmäqdâ, uzâq-uzâqdâgi äzâmât tâllârnig şâxlâri ämâldâr yoligâ tizilgân fuqarâdek, bâşini yergâ egib turmâqdâ...

Şâir uzâqlârgâ nâzâr tâşlâb tãmâşâ qılâr ekân, tâbiät mânzâralârini âdâmlâr hayati bilân taqqâslây bâşlâdi, häyâtdâgi şâfqatsiz şâmâllârni, yergäçä egilgân bâşlârni, dâhşätli quyunlârni, sârgâyib tökilâyâtgân günâhsiz pâcmürdâ yâprâqlârni, uzâqdâ yâltirâgân ây hâm quyâşlârni körâ bâşlâdi, song öz-öziçä ällânimâlâr deb, piçirlâdi:

“...Tepâsi tâk bilân bekitilgân, güvâlâk devâr bilân ihâtälängân târ, qârângi hâvliçaning bir ümrli mâhkumlâri hättâ erdân beicâzât şâm yândirib otirişdân hâm mahrum etilgânlar, ulâr şu târ hâvlidâ keçgäçä äylänib, şâmdân dong tüşib uxlâşni bext deb özlârini âvuntirâdilâr, ulâr öz erlârining rä'yidân çetgâ çıqış, sözini räd qılışni günah deb bilâdikâr...”

Ziyâdâbibining birinçi eri qımârbâz edi, tez-tez mäst bolib kelib, Ziyâdâbibini bolâr-bolmâsgâ doppâslâr, qoşnilârgâ eşittirib nâcoyâ sözlâr bilân haqârât qılâr edi. Şundân yüräk âldirgân Ziyâdâbibi, Muhâmmâd Äminxocâni tonsiz, gândirâklâr kelib, yeçinmây uxlâb qâlîşini mästlikkâ yöyib, nâbâp ülfâtlâr tuzâğigâ tüşgân xayâl qılğân edi.

Äldin ögây ânâ, endi mehribân qaynânâ bolgân bilimsiz, nâdân, fâhmi köçâ âstânâsidân nârigâ âşib ötmâgân bu müşfiqni hâzir uxlâyâpti deyiş mümkinmi? Sevimli kuyâv oğligâ nâhaq tuhmât qilib qoygân bu yengil tâbiät, tili ötkir äyâl hâzir xicâlât çekib, eridân pinhân tolğânâyâtgân bolîşi mümkin...

Muqimiy ästâ eşik açib, içkâri kirdi, ehtiyâtkârlık bilân tâkçädân gügürt qıdirib tâpdi, gügürt çäkib, şâmni yândirib vä ornidân turib, pâygâhdâ köz işqalâyâtgân Äşâbibini kördi: Äşâbibi dâkâ köylâkdâ bolgâni üçün hâmilâdârligi yaqqâl bilinib turâr edi.

– Hāli hām uxlāmādingizmi?

– Kelāsiz deb pāylāb otirib, közim ketibdi. Ävqatni isitib kelāymi?

– Şāmāl turgān, öt yāqış āsān emās! Sāvugān bolsā hām ālib keling, birgā bāhām körāylik...

Äyşābibi dāsturxān yāzib, tākçādāgi sāpāl tāvāqni ortāgā qoydi.

– Dādāmkiçiri buyurib, özlāri tuz tātmay uxlāb qāldilār. U kişigā āççiq qilib, āyām hām egānlāri yoq, siz ārāzlab ketgāningiz üçün mening hām iştāhām ğippā boğildi...

Muqımiy qol ārtib turib, Äyşābibigā yālvārgāndāy qarādi:

– Sizni şāmālgā çiqarmāqçi emās edim, bāribir çiqışgā toğri kelyāpti, āyni āstā uyğātib bāşlab keling. Ävvälā u kişigā men üzr äytmāqçimān, ikkinçidān, sizning yānigizdā qāldirib, özim hücrāgā çiqmāqçimān. Hindistānlik ātāmiz kāsāl!

– Xop...

Äyşābibi çāpān yāpinib tāşqari çiqdi, hāyāl ötmāy āyāsi bilān ketmā-ket kirib keldilār. Muqımiy pāygāhgā tüşib, āyāsini turgā tāklif qildi. Ziyādābibining uxlāmāgān, yığlab közlāri qızārgāni rāvşān edi, Muqımiy üzr äytā bāşlādi:

– Cān āyā! Men bir bār günah qıldim, bundān keyin tonni yoqātib, üygā mäst kirmāgānim bolsin! İkkinçi iltimās şuki, siz bu keçā şu üydā qızingiz bilān bolāsiz, hücrādā hind ātā āğır kāsāl, biz şu ātāgā pāylāqçi bolib, tāng āttirmāqçimiz. Buning üçün qızingizning ruxsātlāriini āldim...

– Äyşā çiqmāng dermidi, çiqā bermāysizmi! Ämmā sizdān bir iltimāsım bā: mäst kelgāningizgā ātāngiz āldidā iqrār bolmāsāngiz, ātāngiz meni yālgānçigā çiqarib otiribdi!

– Bopti, iqrār bolgānim bolsin! Xayr, tinç uxlāng!

Tākçādān bir kitāb ālib, Muqımiy hücrāgā ketdi, Ziyādābibi yengil tārtib, köçā eşikni tāmbālāb qaytgāç, tilini bir qariç qilib vāysāy bāşlādi:

– Boş kelsäk, ertägä häm mäst bolib, köyläğini yoqätib kelär edi! Ätäng ölgür häm äldin äz-mâz içib, ton yoqätib kelişdän başlägän!

Muqımiy hücrägä qaytib kelgändä Miyân bilän Mävläviy Yoldaş oçaqqa gülxan qalab, sätränc sürişmäqdä edilär. Muqımiy sözsiz kirib, bir çetdä çökkä tüşdi vä tákçädägi cüzgirdän qığaz, qaläm älib, yâzişgä kirişdi:

*“Äh, sâqâl qadri ötib, köngüldä ärmân kösämän,
Häftädä äyinägä bâqqandä häyrân kösämän.
Bärçädä bolsä sâqâlu mendä bir tuk bolmäsä,
Yığläbân uşvu älämdin, gâhi xandân kösämän.
Sinu sâlim sormä, bilmäsmän, özim häm şunçäkim,
Kättä-kättä moysäfidlärägä pädärxân kösämän.
Yâş gümân etmäng körib äftim, sâqâlim yoq üçün,
Mällaxândän qâlgän eski, qarri tällân kösämän.
Yâş gödäk birlä küräş tüşsäm, çeläkdek aşurur,
Surätim körsäng ägär, ölgünçä pâlvân kösämän.
Bolmä ävârä, bilälmässän suriştirgän bilän,
Bir çigälmänkim, yeşilmäsmän, çistân kösämän.
Här şähärdä köp ägär yürsäm, bir äy yürgim kelür,
Näyläyin, sävdâyi, ähvâli pärişân kösämän...”*

Säträncdä Mävläviy Yoldaş qâldi, Miyân piyälägä çây qoyib turib, häzilläşdi:

– Ustâsi bilän surişib, qâldirgäningdä xumârdän çıqar ekänsän kişi! Qâlib yurgän kişi bilän oynäb, hârdıqdän çıqmäs ekänsän!

– Siz qâldirib , xursänd boling deb, örtämiyân oynädim. Bolmäsam-ku!

– Bolmäsäm, yutmâqçimidilär? Sälâmät bolğaylär...

Mävläviyning yâdigä bemâr tüşib:

– Sätrâncgä berilib ketib, müräbbiyni esdän çıqaribsiz-ku! – dedi – Dârini, axır, hât säätä istâ'mâl qılışlari şart edi, mänä ikki säät ötib ketdi. Muhämmäd Äminxocä äkä, siz bevaqt kelgän ilhâmni yığıştirib, änä şu sıxgä ötkäzilgän cigärni çoqqa tutib yubâräsiz, siz Miyân, mengä kömäkläşäsiz...

Uçäläläri bärâbär işgä tüşdilär... Muqımiy ikki toğrâmginä cigärni kabâb qılışgä kirişdi, Mävläviy qolini yuvib, käftigä ungä oxşagän bir dâri sâldi, Miyân kiçkinä şişäni açib, käftädägi dârigä gâh-gâh tâmizib turdi, Mävläviy uni ikki käft âräsida ezib, pişirä başladı.

– Bu dârilär cüdä nâyâb vä qımmät bolgänligi sâbâbli tâbib buni cüdä ehtiyât bilän saqlâb, hâr kimgä hâm berâvermäs ekän, bu ikki dâri haqıdä mengä hikâyä qilib berdi. Ulär bir cinsdän bolib, ikkisi hâm giyâh tâmiri: biri âdâm şaklidä, yänä biri ilân şaklidä bolär ekän vä bu giyâhlär Xıtây tâğlaridan cüdä köp qıdirişlär ârqsida qolğä kiritilgän ekän.

Oçâq âldida sıx äylântirâyâtgän Muqımiy tegişdi:

– Ungä cigärning nimä äläqasi bâr?

– Buni, mening ustâzim – xıtây tâbibidan sorâysiz...

Mävläviyning bu cävâbigä Miyân qoşimçä qıldı:

– Yaxşı dâri käyf berädi, kabâb bolsä oşä käyfnıng xuruşi. Mây xuruşsiz bolmâsligini yaş bälä hâm äytib berişi mümkin-ku...

Muqımiy bu izâhlärgä e'tirâz bildirgändek, teskâri qarâb otirib ğudrândi:

– Mây içgândän keyin xuruş kerakligini endi örgänib âldim. Kabâb täyyâr, âğaynilär!

Mävläviy Yoldâş eçillik bilän, hâlsizlängän Nâxoşning başini yâstıq bilän köksigä âldi, bemâr közini yârim açib, minnâtdârlık bildirgändek, uçälälärigä qarâb çıqdi. Täyyârlängän xab dârini Mävläviy Nâxoş âğzigä sâlib, yutişni iltimâs qıldı.

Nāxoş qıynālib yutdi, ārqasidān issiq kābābni sordirdilār-dā, keyin suyāb otqazib, issiq çāy hōplātdilār. Māvlāviy qol yuvib turib, dostlārigā gāpigā ketdi:

– İşānāsizlārmi, āğaynilār! Bundāy oylāb kōrsām, bugün tuz tātmbmān, qārinning āçligi endi bilinyāpti, şāmāldā üygā bārib keliş āsān emās... Burdā-surdā nān hām yoqmikin-ā?

Muqımiy küldi:

– Miyānni bilmāymānu, kāminā hām sizdān kām emās...

– E-e! Bugün pāyšānbā, kāsibning qāzāni qaynāgān kün-kü? Nāhātki āş yeb çiqmāgā bolsāngiz?

– Men āş yemādim, āş meni yedi!

Gāpning çuvālāşini pāyqab, Muqımiy māvzuni özgärtirmāçı bolgan edi, Miyān huşyārlik bilān hāvliidā köngilsizlik bolgānligini bilib qāldi:

– Rāstini āytsām, hāvligā ötib, āvqat āliş kelişni öylādimu şāmāldā erinib, sātrāncā berilib ketdim. Demāk, meni hām āçlār royxatigā tirkāb qoyişiingiz mümkin. Bu āçlikning birdān-bir dāvāsi – şe'rxānlik... Çünki yaxşi şe'rlār cānning ğızāsi ekānligini mendān yaxşirāq bilāsizlār. Nimā dedingiz, dostim Muqımiy?

– Ğızālikkā ğızāku-yā, - dedi Muqımiy külib, - āmmā hāzir ğızā bolādigān şe'rdān gāpirilsin.

– Hāzir yāzib otirgāningiz-çi?

– Bu zormā-zorāki yāzilgān şe'r, sizgā, bizgā ğızā bolā ālārmikin?

– Qandāy zormā-zorāki şe'r? Oqilinsin.

– Keksā sān'ātkārgā bergān vā'dāning üstidān çıqış şu qadār müşkül boldiki... Yāzmāslıknıng heç ilāci bolmādi. Urinā-urinā şuni yāzdim.

Muqımiy Māvlāviy Yoldāşgā qolidāgi şe'rni nāxuşlik bilān uzātđi. Māvlāviy āvvāl kōz yügürtirib çıqıb, keyin āvāzini çıqazib oqıb eşittirdi:

– Bu ğazāldā şāir, beçārā İsmāil mährāmning āğır hāyātini, kōsāligini häcv qılış yoli bilān tāsivirlāmāçı bolgān.

Muqimiy bir nimä demäy turib, Miyân Sâtibâldıxân izah berdi:

– Men şair emäsmän, lekin şuni fâhm qılâmänki, iltimâs bilän yâzilädigän şe’r şairni qıynäydi, şuning üçün bu şe’r boşraq çıqqandır.

Kiçik äncümändä yengil münâzärä başlanib, Mävläviy Yoldaş Miyân Sâtibâldıxân izâhigä özgäriş kirgizmäqçi boldi:

– Men häm şair emäsmän, ämmâ öngimdä häm, tüşimdä häm şe’ri körämän. Tâpşırıq yâki iltimâs bilän yâzilädihän şe’ning mävvui ävvälâ şairgä yâqışı keräk. Mäsälän, şair Muqimiygä, fälân mingbaşini mäktâb şe’r yâzing, deb tâpşırıq bergän bilän iş çıqazib bolmäydi. Ämmâ bundäy tâpşırıq häci Muhyigä yâğde yâqışı mümkin. Birâq uluğ sän’âtkâr, dârbädär gädâ İsmâil mährämning gustâxânâ iltimâsi şair Muqimiy icâdi üçün qıynlik tuğdirmâsliği keräk edi. Çünki şair Muqimiy istâ’dâdi İsmâil mähräm singäri faqırlärning iltimâsi bilän oşälärning didi, mätläbigä mâs qoşıq yâzib berişgä muvâfiq.

Dostining sözini mârâq bilän küzätib bârgän Muqimiyning çehrâsi açıldı:

– Mänâ! Mänâ! Yaqınlâşib keldingiz! Dävâm ettiring !

– Menimçä, sizning ilhâmingizgä toğân bolâyâtgän başqa sâbâblâr bâr emäsmikin?

Muqimiy dostlârigä yârq etib qarâdi-yu, yänâ başini egib, sukutgä ketdi. Mävläviy Yoldaş kälävâning uçini tâpgändek, Miyângä qarâb qoydi:

– Gürillâb yaşnâyâtgän cibilliy, serzävq iste’dâdingiz mäydä-mäydä lâslârgä ilâşib, xıralâşib qâlîşi heç gâp emäs!

Buni eşitgän Muqimiy başini kötärib, Mävläviyگä tik qaradi:

– Men nâzârimdä ilmâgän mäydä-çüydä nârsalâr bârâ-bârâ yıgılıb, icâd yolini tosib qoyiş dâracâsigâçâ yetgän bolsâ-çi?

– Şu fikringizni açib äytsängiz, mävlânâ! Bâлки, biz bilgänlârdän başqa sirlâr häm bârdiki, bundän biz bexabârdirmiz...

– Meni ruhän ezib kelâyâtgän bir sir bârki, buni hânüzçägä sizlârdän häm pinhân tutar edim. Mäsälän, mening yavuz raqıbim bolmiş häci Muhyi fârs, äräb tili

və ədəbiyatını yaxşı bilədi. Kəminə hazırca bu fəzilətdən məhrumdirmən. Rəqibimning bu cihətdən üstünlüğü meni köp oylatıb qoydi. Bu əndişə meni Buxəradə təhsil əlməqqa rəğbətəntirəyətğən bolsə, ikkiləmçi, turmuşdə bəhaləvatlığim meni səyähətğə undəyəpti. Bir yastıqqa baş qoyğən, er üçün birdəb-bir köngil quvənçi bolışı ləzım bolğən rəfiqəm həm nəbəkər, zalım, nədən ənəsi nəğərəsigə oynəb, əzər yetkəzə bersə, şunday ağır körgüliklər əğuşida qələm tebratib kələyətğənimə rəhmət deməysizlərimi?

Miyən əfsus qilib tizzəsığə urib qoydi-də, məhrəbənlik bilən şairğə qarədi:

– Əytişingizçə, rəfiqəngizning ənə tərbiyəsığə xəs bəfərəsətligidən təşqari, köngil üçün bolsə həm siz şe'r oqıgəndə quləq beriş, yəlgəndən bolsə həm sizni yəzişğə rəğbətəntirəş qəbilyətətidən məhrum kimərsəğə oxşəydi!

– Mən öz qol-əyəğimni özüm bəğləb, ğurbət girdəbigə özimni təşləgənimni endi yaxşı seza bəşlədi. Bu girdəbdən qutulib çıqməq üçün tərki vətən qilib, Buxərəni ıxtiyər qılgim bər. Bu toğridə dostənə məsləhətləringizğə muhtəcmən.

Məvləviy Yoldəş öz ədətini qilib, dəngəl gəpirdi:

– Bərdi-yu, sizdə həmmə nərsədən kəz yumib, riyəzət çəkib bolsə həm əliy məqsədlər səri intiliş istəgi zor bolsə, biz, dostləringiz uni quvvətləymiz. Çünki hazırğı sizdəgi ağır muhit, turmuş ikir-çikirləri iste'dədingizni boğıb qoyışı mümkün. Əiləviy şəraitəngiz bizğə əyən. Açıqrəq qilib əytğəndə, yəngiçə mə'rifət tə'siri bilən gulləyətğən ədəbiyət üçün bizğə ərəb, fərs tili bilən qurəlləngən zəbərdəst Muqımiy kerək!

Dəri xəsiyəti bilən otirğən yeridə munçəq-munçəq terləb, bədənigə issiq yūgurgən keksə Nəxoş bu münəzərələrni eşitib yətər edi. Məvləviy Yoldəşning sözi təməm bolışı bilən təbəssum qilib, uning songgi cümləsini qaytərdi:

– Zəbərdəst Muqımiy kerək! Bunun üçün uluğ İbi Sinə vətəni – Buxəradə bir neçə yıl təhsil kərməq kerək...

Məvləviy Yoldəş Miyəngə qarəb kəz qısdı, keyin Muqımiyğə:

– Şu şərt bilənki, əilə təşvişini bəhənə qilib, tez qaytib qəlinməsə, - dedi. Miyən həm uning gəpigə qomişca qıldı:

– Äilängizgä yâru dostlâringiz yârdâm qolini çözüb turâdi, bundân könglingiz toq bolsin! Men siz dostlâr üçün hâr qandây xızmetgä kâmârbâstâ!

– Gâp şundây ekân, endi uyqını qaçırış çârâsini körüb, Mirzâ Bedil ğazâllâri çoqqısıgâ aqlimiz yetgânçâ tirmâşib körâylik, bir sââtdân keyin yänâ tâbâbat işlârini bâşlâymiz.

Mâvlâviy şundây deb, tâkçädâgi “Mirzâ Bedil” külliâtini âldi vâ sâhifâ âçib, bir ğazâlni oqıb bâşlâdi.

***

Ärâdân künlâr ötib, Xıtây tâbibining dârîsi, Mâvlâviy Yoldâşning pârvârişi bilân ğarib Nâxoş şifa tâpdi. Şundây bolsâ hâm ehtiyât yüzâsidân uni orindân turğızmay, ävâylâr edilâr. Bir keç hücrâgâ meh mânlar kelişi mâ’lum bolgândân keyin Nâxoş hücradâ yâtişni özigâ ep körmây, ornini dâhlizgâ yâzdi. Buni körgân Mâvlâviy Nâxoşdân kâyib, yänâ hücrâgâ köçirdi:

– Kelâdigân fâzilât ählâri siz bilân öltirişni ârzu qılmâqdâlâr! U kişilâr bu yergâ toplânişib, bugün Muqımiyning Buxârâgâ uzâtmâqçilâr. Ustâz çıqâlmâydilâr, ukişi üçün siz âq fâtihä berâsiz.

Mâvlâviy Yoldâşning sözi tügâmây turib, hücrâgâ dört kişi: Âbidecân ä’lâm, Sâlicân çäkâlâk, Qâri sümâlâk vâ Muhâmmâdcân “mâkây” kirib keldilâr. Äz fursâtdân song Ubâydullâ – Zävqiy, Usmânxocâ – Zâriy, Yârmuhâmmâd – Yâriy româlgâ bir nimâlâr tugib kötarib kelib qâldilâr. Birâq Muqımiydân dârak yoq edi.

Miyân Sâtibâldıxân üç-törttâ yângi körpâçâ vâ idiştâvâq kötärtirib kirdi. Cây keygântirildi, dâsturxân yâzilib, hâr kim öz româlidâgini ortâgâ tökdi. Şubâyıt tâşqaridân tänbur âvâzi eşitildi, Âbidecân çıqıb, dildirâgân Şâdmân hâcini bâşlâb kirdi, izzât-ikrâm bilân bu üsti yüpün bâstâkârni hücrâ törigâ ötgâzdilâr.

Äcâyib küylâr icâdçisi bolgân bu cikkâkkinâ, orta yâşâr sân’âtkâr üysiz-câysiz, hânüzgâçâ üylânâlmây, sâmvârlârdâ tunâb yürârdi. Üstidâ yâzin-qışın yâlâng qavât âq, lekin âzâdâ köylâk-lâzim, bâşidâ hâci doppi, âyâğidâgi şippâk, qoltığidâ tänbur bilân dutâr, xılvât-xılvât câyıldâ häyât keçirârdi.

Bu ádam şundäy faqır ediki, bā'zān tilānib kün keçirişgā mǎcbur bolār, köpinçā, tirikçilikni ötkāziş üçün ertālāb ättārlik rāstāsidadgi tāniş ättārlārdān beş-ontā “gülcāhān” ätirsāvunni nāsiyāgā ālār, song rāstā ārālāb, bāşqa rāstālārdāgi tāniş şināvāndālārgā bittādān savun “in'ām” qılārdi, şināvāndālār sān'ātkārgā yārdām üçün sāvunning qıymātidān ikki bārābār ārtıq pul berib, Şādmān hācini xursānd qılār edilār.

Şināvāndālār üylārigā hār kün “gülhācān” kōtārib bārādigān bolib qālgān edilār.

Bu rind tābiāt sān'ātkār hār yergā hām bārā bermās edi. Muqımiy Buxārāgā ketār emiş degān mişmişni eşitib kirib kelgāç, bu hücrādā haqıqıy şināvāndālārgā duç kelib, cüdā yāyrāb ketdi. Ustā Qāvul särtārāş qāmāti kelişgān, istārāsi issıq bir kāsib yigit bilān kirib keldi. Bu yigit toy keçāsi şu mādrasā supāsidad özining şirāli āvāzi, Mārgılān āhligā xās çirāyli yāllālāri bilām mehmānlārni xuşnud qılğān ustā Kāmılçān edi.

Hāmān Muqımiydān dārāk bolmāgāni üçün Māvlāviy Yoldāş xavātir ālib, uning hāvlisigā bārdi. Eşik qāqqān edi, eşik ārqasigā Ziyādābibi keldi:

– Sizgā kim kerāk!

– Muhāmmād Āminxocā Muqımiyni istāb kelgān edim...

– Singlisi Māhrinisā āğır kāsāl bolib qālgān ekān, kuyāvi kelib, ikkālālāri bāşlāb ālib ketdi.

Māvlāviy Yoldāşning nāfāsi içigā tüşgānçā, hücrāgā qaytmāy Şāldirāmāq güzārigā bārdi vā sorāqlāb, meşqāpçi Dostmuhāmmādning hāvlisigā kirib keldi: Māhrinisāning kāsāli āğırlāşib qālgān, Mirzāxocā ākā hām, Muhāmmād Āminxocā hām āğır müsibāt yāqasidad qālgān edilār. Māvlāviy kōngli çökkānlārgā dāldā beriş üçün tābābāt sāhāsidadgi unçā-munçā tācribāsini işgā sālīb, muālicāgā kirişdi.

Qāvāqlāri çökkān, āğır nāfās ālāyātgān behuş muştıpār ānā bāşidā kiçkinā Rozimuhāmmād kōzini uzmāy tikilib otirmāqdā, Dostmuhāmmād tāşqaridā āvāz çıqarmāy, bāşini devārlārgā urib yığlāmāqdā, müsibātzādā ātā beçārā hāykāldek qātib qālgān, Muqımiy esā bütün irādā vā idrākini bir yergā toplāb, yığlāb, dād sālışdān özini bāsgānçā, singlisining sāvuc qollārini āstā silāmāqdā edi...

Mävläviy Yoldaş ulärni yupätädi.

– Ümidsiz bolmänglär! Çıqmägän cändän ümid degänlär! Sığayib kyetädi, vähimä qılmänglär, hämmäsi därmänsizlikniki!

Mävläviy Yoldaşning täklifi bilän ikki çaynäckä qaynâq suv toldirib, Mährinisâning tävâniğä qoydilär, âyâq ârğali badängä ıssıq yügürä başlädi, âqarib ketğän qolläri häm ändäk isidi, şundän keyin Mirzäxocä äkä, Dostmuhämmäd meşkäpçining köngilläri ändäk täskın tãpgän bolib, Mävläviyğä minnätärçilik bildirdilär. Mävläviy Yoldaş Muqımiyni birğä âlib, yolğä tüşdi:

– Hücrängizdä sizdän başqa hämmä bär, ehtimâl, mullä Zäkircän häm kelğändir. Äğär Stepän äğani häm birğä âlib kelğän bolsä, nur ä'lâ nur, bu ähvâldän u kişini häm xabärdär qılămiz, ertä bilän bärrib xıtây ustâzimğä häm iltimäs qılămän. Lekin mehmänlär bu täşvişdän väqıf bolmäslikläri keräk...

– Älbättä! Suhbätän fäyz kyetädi!

İkkäläri hücrägä kirib bärğänläridä Kâmilcän dutâr çertib, Muqımiyning “Kim desun”ini ezib äytâyätğän edi, buni dâhlizdä tingläb, yällä tüğägäç, içkärigä kirdilär vä Zäkircän Furqat häm kelğänini körib quvândilär. Birâq Kuzmiç kelmägän edi.

Mulâzimätlärdän keyin Mävläviy Muqımiy qulâğığä ästâ: “Xâtirhäm boling, eşân, doktör mäsäläsini Zäkircän bilän häl qılămän”, dedi-dä, ikkäläri häm dävradä öz cäylärini egällädilär: tär hücradä ziç otirişib, gâh şe'rxänlik qılışdi, gâh bäländ ävc şirin yällärgä sâme bolışdi. Tördä yâstıqqa suyänib otırgän musâfir Nâxoş cänlänib suhbät vä yälläğä zävq bilän qulâq sâlib otirdi.

– Siynu sâlim säksängä yetdi, - dedi u közlärini çaqnätib, - men öz yâşım ketidän quvib, öz âldimğä qoyğän maqsäd säri tãlpindim. Äğär mendä şu maqsäd bolmägändä tuyä yetäkläb, Hindiständä piyädä bu ölkalargä kelmagän bolur edim. Äğär mendä şu âliy maqsäd bolmägändä bu çâqqaçä dünyadan nâmim öçğän bolur edi! Meni qarânğı zindängä beş yil äsräb, yârüğlikkâ âlib çıqqan häm şu nârsä – ezgü mäsläk boldi. Sizning bu äcâyib vätäningiz endi mening häm vatanım bolib qâldi, bu vätändä pãrlâq istıqbâl uçqunläri tãbârä yâşnâyätğänini siz yängi kişilär siymäsidadä körib turibmän, sizlär ârğali men ârzu qılğän xalqqa yaqın ädäbiyât,

xalqqa yaqin sän'ät tamir yâysin, kökdä qulâç yâzib, pârvâz qilsin! Uning yolini tosiş üçün yâzuv taqdirning oyin vâ fusunlâri hâm endi âcizdirilâr!

Qâri sumälâk hind xalqidek qârâ tânli bolsâ hâm qalbi pâq, yângiçâ mädâniyât muxlisi vâ târaqqipârvâr kişi bolib, yârim âvrâpâçâ kiyingân. Qoqândâ öz tengqurlâri içidâ birinçi bolib rus tilini mükâmmâl örgânişgâ müyâssâr bolgân vâ rus klâssiklâridân unçâ-munçâ mutâlââ qılğân edi.

Keksâ, körimsiz bir hindning âtäşin nutqidân tââccübdâ qâlgân Qâri sumälâk yer âstidân dosti Zâkircângâ qarâb, hücrâgâ bâşlâb kelgâni üçün minnâtdârçilik izhâr qılğândeک boldi. Zâkircân Nâxoş nutqidân ilhâmlâniб, Muqımiygâ sâvâl berdi:

– Hürmâtlı Muhâmmâd Äminxocâ äkâ! Bemälâl bolsâ, bir sâvâlimgâ cävâb bersângiz. Sizning Buxârâgâ bârib, bir neçâ yil tâhsil körmâqni irâdâ qılğâningiz, bärçâ dostlâr qatârı kâminâni hâm mâmnun qıldı. Ämmâ ustâzimiz äytgânlârideк, öz yurtimiz yângi mädâniy hâyât yoligâ qadâm qoygân bir dâvrdâ Buxârâ siz üçün münâsibmikin? Ägâr müddâädâ müsâfirçilikning aççiq nâsibâlâri ârzusi bolsâ şu tâhsilni Qoqândâ emäs, Tâşkentgâ bârib âliş hâm mümkin-ku?

Otirgânlâr Muqımiygâ qarâdilâr, Muqımiy şâşilmây sâlmâğı bilân öz istâgini âçiq-âydin bâyân etdi:

– Bu dostânâ, beğarâz vâ qımmâtbâhâ mülâhâzälâringiz üçün minnâtdârmân, mullâ Zâkircân! Men yâşlıkdân bir ârzu bilân yâşâr edim. U hâm bolsâ, Buxârâgâ ketib, kâttâ ustâz müdârrislâr xızmâtidâ bolmâq. Şuning üçün hâm meni Buxârâgâ uzâtişlâringizni ötiniб sorâyman!

Muqımiyning körsâtgân väclâri uni bu râ'yidân qaytârişgâ yol bermâdi, dostlâr âq fâtihä berib qozğaldilâr vâ âilâni tinçitiş, yol sârfi hâm Buxârâ “çây puli”si üçün hâr qaysilâri âtâgânlârini Muqımiygâ sezdirmäy, Mâvlâviy Yoldâşgâ uzâtib târqualişdilâr. Mâvlâviy Yoldâş Zâkircân bilân Qâri sumälâkni Ğiştköprikkâçâ küzâtib, Kuzmiçning üyi tâmân ketdi.

Muqımiy hücrâni yığiştirib, endi qumğân âstigâ ot qalâgân edi, Mâvlâviy Yoldâş boşâşib qaytib keldi:

– İş, çetâq dostim! Mähälliy ahâlini dävâlâş üçün Stepân âğanin bârışı pâşşâlık tãmânidân taqıqlângân emiş. Şungâ qarâmây, Zâkircân bilân bir mäslähätgä keldik. Zâkircännig hâm tabâbat ilmidân ânçâ xabâri bâr, ikkimiz ertägä singlingizni yänâ bârib körüb, ahvâlini Kuzmiçgä tüşüntirädirdigân vâ dâri yâzdirib âlib, doktörning mäslähâti bilân dävâlâydigân boldik. Siz bu tãmândân xâtircâm bolib, kelinning yânlärigä kiring, kâminâ hâm bu keç üygä bârib, fârıgbâl dâm âlmäsâm bolmäydi.

Miyân Sâtibâldıxân âldinraq ketib qâlgân edi, bir piyâlädân çây içişgäç, Nâxoş bilân xayrlâşib, ikkäläläri sözlâşib köçägä çıqdılar, ton yengini kiymây mädräsä dârvâzâsi âldidâ yâlgız qaqqayib turgân hâci Muhyigä sâlâm berib, çäpgä burilib ketdilər.

Ertäsi peşindân keyin mähällä ellikbaşisi Mirzähocä nâvvây eşigini qâqıb, Ziyädäbibini eşik ârçasidâ tâpdi vâ ungä mädräsä mütävällisi hâci Muhyi yoqlätgânini bildirdi.

Hâci Muhyi ellikbaşining mehmânxânäsidadâ Ziyädäbibini kütmaqda edi, ellikbaşî ketidân pärâncili kirib kelgân Ziyädäbibi bilân hâl-ahvâl sorâşdi:

– Qalây? Kuyâvingiz Muhâmmâd Äminxocädân xursändmisiz, kâmpir?

– Yâmân emäs, râyi qâbil yigit. Belbâğning qatidâ şirinliğı bolmäsä hâm, yürägining qatidâ mehmuhäbbâti bâr...

– Buxârâgä ketişigä siz qandây qaräsiz?

– İlmi yetişmäs emiş. İkki-üç yil oqıb, dürüstrâq mullâ bolib kelib, keyin rozğârni tebrätämân deyâpti. Bârsâ bârâ qâlsin dedim, şu yerdâ turib, bir narsâ kötarib kirişgä qurbi yetmägândân keyin, oqıb mullâ bolgâni yaxşı.

Hâci Muhyi zâhârxandâ qıldı:

– Kuyâvingizning ahvâli şu bolädigân bolsâ, on yil oqısâ hâm bir yerdân täşib çıqmâydi. Negâ desângiz, u çäpâni, yârämäs âdâmlârni âtrâfigä toplâb, mätzâ-bemâzägä gâplärdân ulärgä âşulâ toqıb berib, öz qârnini toyğazişgä âdâtlânilib qâlgân. U yoq, bu yoq, qizingizning şöri bâr ekân! Bundây çöntägidâ hemirisi yoq

şairlərdən qolida bigiz, ignəsi bər qaşşaq yəməqçi əfzəl! Yənə körgilingiz bər ekən!
Qaçib ketyəpti!

– Vây şörginäm qursin! Vây endi nimä qıldim?

Färyäd kötərgän Ziyädəbibini äldəb-suldəb tinçitgän hâci Muhyi, bäsığı bilən yol-yorıq körsätä başladi:

– Ärizäni qızıngiz nâmidän qâzigä özi yâzib beräy, mäyli, buning üçün sizning qaläm haqingiz häm mengä dârkâr emäs, ânä-bälä duâ qıysäläringiz bäs! Gâp endi qızıngizning “erimdän äcrälämän”, deb qâzi murâfääsida qattıq turışidan qâlgän!

– Qızim menning çizgän çizigimdän çıqmäydi!

– Uni Buxârädän qaytib kelädi, deb ümid qılmäsin, u qaçib ketyəpti! İssıgıda äcrim bolib älgäni yaxşı! Qolida hunäri bər bir Momin tâpilib qâlär. Mengä desä, hävlidän Mirzäxocä nâvvâyni häm quvib çiqarişläringiz mümkin!

Gâp şu! Bu haqdä heç kimgä bir söz äytmäy, qız bilən gâpni biriktirib, bu yergä çiqinglär, ellikbâşi sizlärni qâzıxânägä başläb bärädilär. Men hâzirâq bärrib, qâzi dâmlägä yaxşiläb tüşüntirib qoyämän.

Ziyädəbibini hâci Muhyining haqidä duâ qılâ-qılâ, üygä cönädi, hâci Muhyi u yerdän çıqıb, “savâb iş” ârqaşidan, İsfärä güzärigä, âşnəsi Sâ’dıxân qâzining üyigä qaräb ketdi.

2.8. SÄKKİZİNÇİ BÂB ÂNÄ VÄTÄN, KÖRİŞGÜNÇÄ XAYR!

Şähärning Xocänd dähäsigä qaräшли Täşhudäyçi mahälläsidadä üç-törttä çitgärlük kârxânäläri bär edi, köpginä kâsiblär şu kârxânä egälärigä yällänib işlär edilär. Şädimuhämmäd bänikidä işlävçi çitgär hünärmändlärdän Eşmuhämmäd vä Dostmuhämmäd nâmlä äkä-ükä kâsib yigitlär çitgärlük kâsâdligi ârçasidä kâsblärini täşläb, başqa tirikçilik qıdırib ketdilär.

Eşmuhämmäd Yängiqorğänning İngırçâq qışlâğığä köçib ketib, dehqânçilik qılâ başlädä, Dostmuhämmäd esä öz hämmähälläsi Öräzbây meşkäpçigä şägird tüşib, kündüzi meşkäpçilik, keçäläri rästälärdä färrâşlık qılâ başlädä. Serğayrät, pählävân yigitning işi äncä yürişib, ustäsi Öräzbây meşkäpçining yärdämi bilän kiçik hävligäçä egä boldi. Uni Bekväççä mahällälük nâvvây Mirzäxocäning Mährinisä nâmlä qızıgä üyläntirib qoydilär.

Dostmuhämmäd meşkäpçi orta boyli, sâriq moylâv, bikir yigit bolib, Täşpolät bilän meşkäpçilikdä küç sinäşär vä başqa meşkäpçilärdän körä köprâq mehnät qılär edi. Birin-ketin färzänd däğlärinä körüb, ârçasidän sevgili xätindän cudâ bolgäç, musibät ästidä ikki bükilib, Dostmuhämmäd ağır mehnätgä yäramây qâldi.

Şundän keyin u meşkäpçilikni täşläb, gâh İngırçâqdägi Egämberdi häci ämäkisinikidä, gâh Äççiqköldägi Uluğbibinikidä oğli bilän kün keçirib, heç yergä sıgmây qâlgän edi. Bä'zi kältäfähmlär, mütäässib qarindâşlär äzrâq pul yığib, ungä häcgä barişni mäslähät berdilär. Uzâq säfärgä birgä cönäydigän hämrâh häm tâpildi. Bu hämrâh İsrâilcân nâmlä beşäriqlik bärnä yigit edi.

İsrâilcân günâhsız äyblänib Qoqândän qaçib ketib, Beşäriqdä yäşirinib häyät keçiräyätgän edi. Dostmuhämmäd İsrâilcân bilän til biriktirib häcgä ketişgä häzirlik körä başlädä.

Ertäsi sähär päyti heç kim bilän xayrlaşmäsdän, oğilçäsi Rozimuhämmädni yetäkläb, sorägänlärgä “oğilçäni Beşäriqqa älib bärüb oynätib keläy!” bähänäsi bilän çärbäzärçilärgä qoşilib cönüb ketdi.

Yakkätudä bir keçä İsrâilcânning tãgasigä mehmân bolib, ğirä-şirä tång qârângisidä eşäkkä bäläni mingäştirib, Kânibådâmning yoligä tüşdilär. Eşäklär yüraĝân edi, uning üstigä üç kün bāqilib, tābigä kelĝän cānivārlār nānuştā mähäldä ulārni Kānibādāmgä yetkāzib bārdi. Kättā suv yāqasidāgi sāmāvārgä tüşib, eşäklārni qantārdilār vā özlāri çāy içişgä otirdilār.

Köpni körgān Kānibādāmning keksä sāmāvārçisi bu mehmānlārni yaxşı kütib ālib, dāsturxān yāzār ekān, ulārning sāfārgä ātlāngānlıklārini fāhmlādi.

– Yol bolsin, ükālār! Yirāqqami?

Dostmuhāmmād āq köngillik bilān cāvāb qaytārdi:

– Tāngri nāsibāmizni qoşĝān bolsä, sāfārimiz Mākkāi mükārrāmāĝā!

– Xudāyim sāfāringizni bexatār qılĝāy. İsfārālik sāzāndä hāfiz Zebā pāri hām bugün Mākkāgä cōnāb ketmāqçilār. Sizlār bu kişi bilān hāmrah bolsälāringiz çäkki bolmās edi. Çünki, Zebā pāri häcĝä āldin hām piyādä bārib kelĝän, yolning pāst-bālāndidān xabārdār kişi!

Dostmuhāmmādĝä bu xabār xuş kelib, İsrāilcāngä qarādi. İsrāilcān sāmāvārçi çāldān suriştirä bāşlādi.

– U kişi bilān qayerdä uçrāşāk bolādi?

– Şu yergä yaqın bir bāĝdä u kişining uzātılış mārāsimi ötmāqdä. Xop desälāring bāşlāb bārgānim bolsin...

– Bāşlāb bārsāngiz hām bolārdi-yu, ämmā tānimāĝān yergä yetāklāb bārgāndān körä, özingiz bārib, bizning dārāgimizni āytsāngiz, qabul qılsālār – keyin bārsāk. Çünki sāzāndä vā hāfizlārning köngli nihāyātdä nazik bolādi deyişādilār.

Sāmāvārçi keksä bu tāklifni mā’qul tāpib, eşākning birigä minib cōnādi, ārādān hāyāl ötmāy bir yigit bilān qaytib keldi.

– Eşäklārni sārāybāngä tāyinlāb, xurcūnlārni mengä tāpşiringlārü, özlāringiz yetib bāringlār!

Sāmāvārçi çālning āytĝānini qilib, birĝä kelĝän yigit bilān bāqqa cōnādilār: kättā örikzār bāĝ ortāsidadāgi şiypāndä ongä yaqın kişi qol qāvuştirib, tördä otirĝān

kiçkinäginä özigä yäräşgän mış-gürüç sâqâl, közlärigä sürmä tårtgän âq yüz, âzâdatâ'b, cikkâkrâq kişidän qıssâ tinglämäqdä edilär. Bu qıssâ äytäyâtgän kişi mäşhur cähângäştä sâzändä vä xânändä Zebâ päri edi.

Bulär bığ ortäsigä yetgänläridä qıssâ üzilib, otirgänlär şıypândän pästgä tüşä başlädilär. Oğılçasini yetäklägän Dostmuhämmäd bilän İsrâilcân şıypân yänidä mezbänlär bilän soräşib, häli şıypândän tüşişgä ülgürmägän ustâz bilän soräşişgä şaşıldilär.

Cüdä köpni körgän, kişilärni bir körişdä kimliğini fähmläb âluvçı Zebâ päri bulärgä bir râzm sâliş bilän uzâq sâfâr üçün münäsib hämrâhlär tâpilgänidän xursänd boldi. Äynıqsä, röpärsidä âdâb bilän otirgän çirâyli İsrâilcân siymäsüdän äcâyib mä'nâ vä qızıq särgüzäşt oqıgän Zebâ päri, dâsturxân yığılgändän keyin yänidägi dutârni âlib, İsrâilcängä uzätädi.

– Faqat sâz qilib bersängiz kifâyä...

İsrâilcân özigä yäräşgän çirâyli cilmäyiş bilän ustâz ustâz qolidägi dutârni ikki qollâb âlib, ävväl közdän keçirdi, keyin âzâdä româlçâ uçidä ehtiyâtkârlık bilän târlärni sidirib ästâ sâzlây başlädiki, uning sâz qılışining özi kişining etini cimirlätib yubârär edi. Sâzni mizrâbigä yetkâzib, dâstä tãmânidän tutib, ikki qollâb Zebâ päriğä uzätär ekän, dutârni âläyâtgän Zebâ päri külib qoydi:

– Sizning ustâzingiz, ädäşmäşäm, Äbdullaxân hâci bolişi keräk...

– Şundäy, ustâz! Men hâci pâççägä ergäşänmän.

– Äbdullaxân hâci dutârdä şundäy zor hünär egäsiki, sâz qılışining özidäyâq kişini Bismil qılâyâzädi. Qoqândä uça dutâr ustâzi bâr. Bulärning biri hâzir nâmälri zikr qilingän Äbdullaxân hâci, ikkinçisi Nâsir kâsägär, üçinçisi mening ğarib dostim Şâdmân hâcidir. Uçâvläri dutâr çalışdä âlâhidä-âlâhidä âläm bolib, Äbdullaxân hâci dutârni tirnâq bilän emäs, bärmaqläri bilän çalädi, özi sevgän “Buzruk”ni mäşq qılğändä, toplängän şinävändälärdän dâd çıqmây ilâc yoq. Nâsir kâsägär esä, Äbdullaxängä nisbätän cädälräq, bäländräq çälsä häm özi xâs yüksäk sän'ât egäsidir, Qoqân şinävändäläri âräsidä “Solim” deb nâm çıqargän mäşq şu sän'âtkârning kâşfidir. Mening dostum Şâdmân hâci esä, nihâyätdä ğarib, rind vä äsäbiy âdäm bolib, härâratlı mäşqı bilän daim özi mäst-mustâğraq, yäläng baş,

yälän âyâq yürädi, köpginä “Nâğârâ bâyât” dek ölmäs küylärning bästākâri oşadır. Yâşlârdän çıqqan Yusufcân özbeklârdän birinçi bolib çäng çälib örgängän. Mänä bu sän’ät ähli bilän Qoqân xalqı hâr qança faxrlänsä ärziydi!

Zebâ päri qolidä säzlängän dutârni üşläb turib, sözini şu yergä yetkâzdi-dä, dutârni yänä İsrâilcängä tutdi:

– Endi mening sözlärinmi kâribâdâmlık dostlârimizgä özingiz isbât qılmäs ekänsiz, Âbdullaxân hâci haqıdâki tä’rif-tävsirlärimgä bulârni işântiriş äncä qıyin.

Sämimiy külgülär âräsidadä İsrâilcân dutârni âdâb bilän âlib, “Buzruk”ni häyâcân bilän yetkâzib çälâ başlädi. Sän’ätgä âşâ öç bolgân kâribâdâmlıklâr bu suhbätgä tänlänib terilgân edilär. Ulärgä qâlsä Zebâ pärigä qoşib bu hämrâhlâri häm yänä bir näçä kün mehmân qilin âlärdilär. Birâq bu keç ustâz Zebâ päriñing xocändlik dostlâri Qıssäközgä peşvâz çıqıb kütib âlişlâri vâ Xocänddä bir-ikki kün suhbät ötkâzib, keyin uzätişlâri keräk edi. Zebâ päriñing iltimâsi bilän ätlâr egärländi vâ Kâribâdâmdän bir neçä kişi Qıssäközgäçä Zebâ päriñi uzätiş maqsädidä birgä yolgä çıqdilär.

Zebâ päri ätgä minär ekän, Dostmuhämmäd bilän İsrâilcängä şundäy dedi:

– Qorqmänglar, dostlâr! Xocänddän u yağıgä men häm eşäkkä minämän, ât faqat Qıssäközgäçä! Biz sizlârni Qıssäközdä kütämiz!

Dostmuhämmäd bilän İsrâilcân tezrâq sâmvârgä çıqıb, xurcunlârni eşäkkä ârtib, yolgä çıqışgä şâşıldilär, sâmvârçi bilän quyuyq xayrlâşib, Qıssäközgä tāmân yol âldilär.

Zebâ päri Qıssäközgä yetib bārib, xocändlik vâ qıssäközlük ähli fāzl dostlār bilän tâpişgāç, ârqadän kelâyâtgän hämrâhlârni kütib âliş üçün çārrāhāgä ādām qoydi, özi esā uni kütib hāzirlik kōrib qoygän xānādāngä tūşdi. Ārādän ikki sāt ötgāç, Dostmuhämmäd, İsrâilcân vâ ātāsīgä mingāşkän kiçkinä Rozimuhämmäd hām yetib keldilär.

Keçgāçä bir xānādāngä bolışib, keçqurun ārāvā bilän Xocāngä cōnādilär, eşäklārni Qıssäközdä qāldirib, ertālāb nānuştā vaqtidä Xocāngä yetib bāridi. Xocānddä Zebâ päriñi kütâyātgän kişilār kōp edi. İkki kün içidä xocändlik şināvāndālār Dostmuhämmäd bilän İsrâilcāñning xaşāki, kiçik eşäklārni hām Zebâ

päriğä hâzirlängän eşäkkä mâslâb, ulärni yängi eşäkkä mindirdilər, sähâr päyti birgä yolğä çıqıb, Näv qışlâğığaçä uzätib qaytdilər.

Uçalä eşäk bir tekis yol bâsib, gâh yânmä-yân, gâh ârquâmâ-âldin bârâr, hämrâhlâr Zebâ pärining sözigä qulâq berib, Örätepä tãmân cilib bârmâqdä edilâr, Zebâ päri Kânibâdâmdägi dutârni âliş unutulğanligini esläb âfsusländi:

– Sizdek sâzändä yigitning Qoqândän bedutâr çıqışı sän'ät âldidägi keçirilmäs günah bolsä, Kânibâdâmdä siz mâşq qılğän dutârni sorâb âlmâsligim mening keçirilmäs günâhim. Bu günâglärni yuviş üçün Örätepädän köngildägidek bir dutâr âlämiz! Usiz heç mümkin emäs, men tänbur çetrib maqâm oqımân, siz dutâr çälib qoşıq äytäsiz, bizni âtä-bälä tingläydilər. Yolimiz cüdä âlis, aylärçä yol yürüb, bir neçä dâvlät toprâğını bâsib ötişgä, qıyınçılıklärgä duç kelişgä tığrı kelädi. Men bundäy uzâq masâfälärni piyädä bâsib ötgän kişimân, sizlâr häm çidäşläringiz mümkin. Ämmâ hämrâhimizning biri cüdä yaş gödäk bolğanligi üçün sâfärdä unga itâät qılışgä biz kättälâr mäcburmiz.

Bäs, ähvâl şu ekân, cadäl yol bâsişning unçä zâruriyäti yoq, mä'lum mıqdârdä yol yürüb, qulay mänzil tâpgändä, özimiz vä eşäklärimizgä yaxşı däm bersäk, tâng ättirin yängä yolğä çıqsak, menimçä, ânçä köngilli bolädi. Şuningdek, här kim öz bâşidän ötgän qıssäsini sözlâb berişi häm uzâq masâfäni yaqınlâştirädi.

Bizning âldimizdä ikki yol turibdi: birinçisi, sâfärni uzâqqa çözüb, ävväl Sämârqandni ziyârät qılış, keyin Buxârâğa bârib, u yerdä bir neçä kün turib, dostlärni körüş, keyin Äfgânistângä ketiş bolsä, ikkinçisi, Zärâfşân boylâb Ämânqotân dâvânini âşä, Urgut tâğläri etägi bilân Surxân sâhrâsini kesib ötib, Termizgä tüşişdir.

Buxârâgä bârişdän yana bir hikmat şundaki, Buxârädä mening zor häfiz dostlärim bâr. Äyniqsâ, şu dostlâr âräsidadä yähudiylärdän çıqqan sän'atkâr Levini körüb ötiş iştüyâqı meni Buxârâğa yetäklâyäpti. Sizlâr nimä deysizlâr?

İsrâilcân Dostmuhämmädgä qarädi, Dostmuhämmäd söz başlädi:

– Mening qaynağam bolmiş şâir Muhämmäd Äminxocä Muqımiy häm Buxârädä. Biz Muqımiyini bulutur küzdä Buxârâgä cönätgänimizdän keyin qışgä bârib, Muqımiyning singlisi bolmiş, Rozimuhämmädning ânäsi väfât qıldı.

Muqimiy bu ağır musibätdän xabärsiz. Çünki Muqiyning yâr-dostlâri toplâni, bu cudâlikni hâzirçâ Muqimiygâ yetkâzmâslikkâ qarâr bergân edilâr, biz hâm hâligaçâ bu toğridâ xat yubârmây, sâlâmatlik mâktubning bâşigâ mârhumâ singlisidân sâlâm yâzib yubârib turmâqdâmiz. Bundân tâşqari, Muqimiy Buxârâgâ cönâb kyetâdigân kün köngilsiz hâdisâ yüz berdi, ğalâmis âdâmlârning iğvâsi bilân Muqimiyning xâtinidân âcrâlišigâ şâriât qâzisi hükm çıqargân edi, ârâdân bir ây ôtâr-ötmâs mening qaynâtâm, Muqimiyning esâ âtâsi Mirzâxocâni qâzixânâgâ çağrışıb, havlini Ziyâdâbibigâ tâşlâb çıqıb ketişini tâklif qılğânlâr va şu haqdâ hükm hâm çıqargânlâr.

Beçârâ Mirzâxocâ – qaynâtâm öz üyidân, xâtinidân âcrâlib, keksâygândâ nâvvâyxânâlardâ yâtib yüribdi. Buning üstigâ Muqimiyning ustâzi dâmlâ Xalil yaqındâ vâfât qıldilâr. Muqimiyni Buxârâdân tâpib, âytâdigân bittâginâ xuşxabârim bâr xâlâs. U hâm bolsâ, nâdân xâtini oğıl tuğdi, uning nâmini Âkbârxocâ qoyildi.

Menimçâ, iğvâğârlârning sözigâ kirib, Muqimiydek pâkizâ erdân âcrâliš için ârizâgâ barmâq bâsgân nâdân xâtin tuqqan bu oğıl haqdâgi xuşxabâr Muqimiyni quvântirmasâ kerâk. Buning üstigâ Muqimiy Rozimuhâmmâdni körsây, köksigâ bâsib turib, “Mening singlimni yâlgız tâşlâb, Rozimuhâmmâdni âlib, qayâqqa ketyâpsiz?”, desâ, men nimâ deymân, ciyânining köz yâşlâri bu ağır musibâtni fâş qilib qoymâsmikni? Şu yâş bâlâ bilân häcgâ bâriş mengâ hävâs emâs edi, häcgâ bârib özimni âqlâydigân birâr günâhim hâm yoq, kâsbim meşkâpçilik edi, şu kâsb bilân üç kişilik rozğârni zorğâ tebrâtâb edim. Keyingi yıllârdâ fâbrikânlârning mâllâri şâhârni egâllâb, ânçâginâ hünârmând kâsiblâr beşi qâldilâr, köp yerlâr kâttâ yer egalâriining qoligâ ötib, bir qançâ dehqânlâr yersiz qâldilâr, şâhârdâ işsiz, mârδικâr köpâydi, ulârning baquvvâtlâri yângi qurilğân pâhtâ zâvâdlârigâ işçi bolib kirdilâr, köpginâ dehqân yâşlâr bây dehqânlârgâ qarâl bolib yâllândilâr, qâlgânlâri nân için özlârini hâr türlü işgâ urâ bâşlâdilâr.

Âqibâtdâ şâhârdâ meşkâpçi hâm, hâmmâl hâm, mârδικâr hâm, undân qâlâ bersâ, gâdâ hâm köpâydi, bizgâ oxşâgân mekkâpçilârning nâni bolindi, buning üstigâ ölik kömdim...

Men faqat öz bâşimdân ötkân qıssâni hikâyâ qılyâpmân, mengâ oxşâgân bittâ nân için keçgâçâ ter tókâdigân bârvâstâ meşkâpçilâr cüdâ köp. Men kündüzi

sāmāvārlār xumigā suv tāşib toġizib, keċāsi rāstāni qorıqlār, süpürärdim. Xātinim ölgändān beri bu bālāni ārqamgā āpiċlāb ālib, yārim keċälärdä rāstä süpürärdim.

Özim pählāvān yigit edim, men yelkäm dä kötärädigān suv tolā meşni başqalār yerdān uzālmās edi, yaxşı körgān xātinimdān cüdā Bolgānimdān keyin mādār ketdi, uyqısızlık dārdigā mübtälā boldim. Äynıqsā, Muqımiydān öċ āliş niyätidä mādresā mütävällisi hāci Muhyi nāmli yārāmāsning āçıqdān-āçıq şariätini peş qilib, körsätäyātgān hiyläyu tädbirläri hämmä nārsādān könglimni sävutib yubardı.

– Äybgä buyurmäysiz, ustāz! İltimās qılāmān, bizni şahārlār emās, dāşt-sāhrälār ārqali başlāb ālib keting!

Zebā päri cāfākāş hämrāhining iltimāsini yerdä qāldirmädi. Ulār Āmānqotān dāvānigā tirmāşib, Urgut tāġlāri ārqali Termizgā yol āldilār. Qoqānning tepāsi tāk bilān qāplāngān tār hāvlisidān böläk yerni körmagān vā serġalvā şahārning tim bilān qāplāngān rāstä vā bāzāridān zādā bolgān Dostmuhāmmād vā İsrāilcān üçün hām sāf hävāli tāġlār, cilġalār, sāhrā kenglikläri hālāvāt baġışlārdi, ulār toyib-toyib nāfās ālār edilār.

Şundäy säfärlärning köp nāş’āsini surgān vā köp riyāzätini ċekkān Zebā päri tez yürişgā şaşilmāy, xuşmanzārā cāylār duċ kelgändä toxtāb, āndāk fārāġat qılışni müvāfiq tāpār, şeriklārgā otin teriş, gülxan qalāb, ċay qaynatışni tāpşirib, özi tәнburni ġılāfdān ċıqarardı-dä, uni sāzläşgā vā maqām oqışgā tüşardı.

Şeriklār eşäklärni tuşāvlāb, otlāqqa haydāşār, özläri otin terib gülxan yāqışār yāki tāşdān oċāq yāsāb, āpil-tāpil bir şirin āvqatċā täyyārlāş üçün biläk şimārişardı. Äynıqsā, bundaqa yengil xızmetlārgā İsrāilcān ānċā epċil vā işqıbāz edi.

Zebā päri klāssik maqāmning balānd ävelärigā yetgändä göyā yüksäk tāġlār hām birgälāşib äytişäyātgāndek äksi sādā berib, ustāzning balānd mähārätini yānā yüksäklilārgā eltār edilār. Zebā päri tәнburidä ālāhidä “Zebāpārdä”si bolib, bu pārdä eng songgi ävc pārdādān keyingā bāġlāngān edi, bu pārdagā faqatginā Zebā päri üçün ävci mās kelār edi.

Kiċkinā, dombāqqınā pālvān bālā – Rozimuhāmmād cilġalār ārāsida tāġ yālpizlāri, cābullärini terib kelib, Zebā päri gā taqdim etār, uning qıp-qızārgān

yumalâq yüzlâri, şâhsâqqadek kättâ-kättâ qârâ közlâri, qalin kipriklâri, şirin, biyrân sözlâri Zebâ pärigä xoş kelârdi. Zebâ päri gâh uni tizigä otqazib, qızıq hikâyälär äytib berâr, gâh İsrâilcânni yâniğä çağırâr vâ Örätepädân âlingân dutârni sâz qılışğä buyurib qoyib, özi huzur qılârdi.

Kättâ sän'atkârlâr üçün zor tä'sir bağışlâğân bu yaqımlı küy vâ bu küy bilân çämbärçäs bağlângân şe'ning mäzmuni Zebâ pärigä qattıq tä'sir qılâr, u tebränib turib tinglârdi.

Dostmuhämmäd mehnät bilân töppä-toğri ösgân, özining cismâniy küç-kudrätigä bir âz ğururi bâr, sän'ät vâ şe'riyät nâfäsätidân äncä bahräsiz yigit bolışigä qarämây, Zebâ päri üniğä lâsi terilgân ipäkdek ibrätârâ sözlâridân öz säviyâsi yetgänçä gâvhâr terib, zävqlänä başlâğân edi.

Zebâ päri esâ hämrâhlâridân cüdâ mämnun, hättâ kiçik hämrâh Rozimuhämmädning qatârdä bolışidân behäd quvânâr, tekis yollârdä uni gâhâ öz eşäğigä mingäştirib âlib, qızıq-qızıq lätifälär äytib berâr vâ häcdän qaytgâç, mäktäbdä oqıb, tâğasidek mäşhur şâir bolışini, uning yâzgân qoşıqlâri şähärlärdäğinä emäs, uzâq sâfärgä ätlângân müsâfirlâr tâğ ârâlıqlâridä küylâb häm hârdıq çiqarişlâri mümkinligini gâpirâr, gâh eşäk üstidä tänburni qolğä âlib, yengil xalq qoşıqlâri zämzämâ qılâr edi.

Şu zâyldä on yetti kün şâşilmây yol bâsib, Termizgä kirib bârdilâr. Qadâmiy kârvânlar mänzilgâhi bolmış bu köhnä şähärdä bir-ikki keçäni ötkäzib, nihâyät, yârim tündä kemäğä mindilâr, tâng yârişmäsdän Äfgânistân sâhiligä çiqışğä muvâffaq boldilâr.

Yolâvçılâr bäländ tâğlârdân âşib, xarâb qışlâqlâr vâ şähärlâri bâsib ötib, Kâbul şähriğä yetib bârdilâr. Bu vaqtdä Kâbuldä kâsâllik tärqalgân edi. Şu sâbâbdân ulâr kârvânsârâyğä tüşmây, kimsäsiz bir hämmâlning üyidä istikâmât qilib turdilâr. Hindistângä ötib keçiş üçün "ruxsâtnâmâ" çiqqunçâ bir häftâ kütib turişğä toğri keldi. Sâddâdil Dostmuhämmäd meşkâbçilârdân bir meşkâb sora âldidä, sâvâb üçün Kâbul bâzâridä "âbi xudâyi" üläşib yürdi vâ özigä kâsâl yuqtirib âldi. Yolğä çiqqanlâridä kâsâli zorâyib ketdi. Hindistân çegârâsi yaqınıdäği "Zakât sârâyi"dä dostlâri qolidä cân täslim qıldı.

Zebâ pari vâ âtâdân yetim qâlgân Rozimuhämmädni eşägigä mingäştirib älgân İsrâilcân ming mäşaqat bilân Peşâvur şährigä yetib äldilär.

Kättä şährning xılmä-xıl korinişlari, bäländ binälari, kök bilân öpişgân gözäl xıyâbân daraxtlari, köçälärdän âqıb bärâyâtgân ädämläri körüb, bälä ändek ävüngändek boldi, u şährni qızıqıb tāmāşâ qılâ başlädi. Bir kärvân sārâygä qonib, äzädä hücräni üç küngä icarägä älgäç, eşäkläri ärzân-gäräv sätib, libäsläri özgärtirişgä vâ säfärni dävâm ettirişgä qarâr berdilär. Säçlari älinib, yängi libäsläri kiygân Rozimuhämmäd gâh quvängändek sezilär, gâh bu äcâyibätläri ätäm körmädi, degändek xorsinib-xorsinib qoyär edi.

Üçinçi kün pâyezdä otirib Bâmbäygä cönädilär. Bâmbây äldidä Peşâvur heç närsä emäsdek tuyuldi: şähärdä qavät-qavät qadimiy binälär, mäl bilân tolgan dokänlär, türli pärrändälär bilân tolgan bağlär, ärävägä qoşilgân ädämläring köçä ortäsidän tez çäpib barişlari vâ hâküzälär säyyähläri şaşiltirib, gängitib qoyäyâzgân edi.

Bir-ikki kündän ärtiq turmäy, paroxodgä mindilär, Hind okeänidä bir neçä kün süzib yürüb, Bähri Ähmär dengizigä çıqdilär, undän Caddä şährigä yetib keldilär. Bu yerdägi müsäfirxânädän bir xänäni egalläb, endi näfäsläri rästläyätgänläridä xänäning eşigini çertib bir kişi keldi, U Cäddädägi Rossiya konsulxänäsining xädimi edi. U hürmät bilân ertägä konsulxänägä bärüb, royxatgä ötişni ulärdän iltimäs qıldı.

2.9. TOQQIZINÇI BÂB

“SEN YETİM EMÄSSÄN, MUHÄMMED, DÄRBÄDÄR HÄM!”

Saratov ätrâfidä tuğlib ösgän Aleksandr Dmitriyeviç Levistkiy orta mä'lumâtni öz gubernäsidadä älgäç, Moskvagä bärrib, Armyanskaya köçäsidadä câyläşgän Lazarevskiy nämidadägi Şarq tillär institütigä kirädi vä bu institütüni muvâffaquyätli tamâmläb, erân, äfgän, türk vä äräb tillärini tolä egalläb älädi. Uni çär hükümatı Râssiyaning Erändägi muxtâr elçisi qilib yubârädi. Levistkiy Erändä bir neçä yıl şü lävâzimdä işläb, song Erändän Peterburggä qaytib kelädi.

Müsâfir yurtdä yälğizlik cânigä tekkän Aleksandr Dmitriyeviç üçün üyläniş fursäti etgän edi. Bu ağır yigit üyläniş maqsädidä qaddi-qâmäti kelişgän qızlar äräsidän älicänâb, aql-huşli bir qız axtärä başlädi, birâq, Peterburg dvoryan vä sävdägär täbaqaning täntıq, meşçän, ämälgä, pulgä uçuvçi äliftä qızları äräsidän özigä münäsibini tãpalmädi.

Uzâq qanâätdän keyin Aleksandr Dmitriyeviç orta hâl bir äiläning qızı bolgän Zinaida Alekseyevna nämli yigirmä yaşlardägi xuşfe'l, hüsni ortaçä bir qız bilän tänişigä muvâffağ boldi vä bu qız bilän bir neçä bär uçraşib, Vasilyevskiy äralidägi üygäçä küzätib qoyib yürdi, undän keyin bir neçä bär qızning änäsi Mariya Vasilyevnä Makarova, singlisi Mariya Alekseyevna bilän tänişiş şärafigä egä boldi.

Änäsi Mariya Vasil'yevnä oqıtuvçilik qilib, ätädän yaş qälğan ikki qızını tärbiyä qılar, ortaçä häyät keçirişär ekän. Bu äilä Aleksandr Dmitriyeviçgä cüdä yâqıb qaldı vä Zinaida Alekseyevnagä üyländi. Ärädän bir neçä aylar ötgäç, Levistkiy Äräbistänning Cäddä şährigä konsullikkä täyinländi vä Zinaidani özi bilän birgä älib, Cäddägä cönäb ketdi.

Konsulxänä bälâxänäsigä câyläşgän bu kiçik äilä müsâfirçilik ästä-sekin könükb, Äräbistänning ıssıgıgä, şähring suvsizligigä örgänä başlädilär. Peterburgdä ösib, ıssıq ıqlım körmägän Zinaida Alekseyevna Makarova üçün bu ıqlimgä örgäniş äncä qıyın boldi. Ärädän bir yıl ötgäç, Cäddäning päst-baländi, şäräiti bilän tänişib, örgänib qälğan Zinaida üçün köprüq yälğizlik cangä tegär, Levistkiy kündüzi konsulxänä işi bilän bänd bolganidän Zinaidagä üydä yälğiz otiriş yâki xıyâbändä yälğiz kezişgä toğri kelär edi.

Caddä Ärabistanning qadimiy sävdä märkâzläridän bolib, serqatnâv kârvân mänzili edi. Köp mämläkâtlärdän Mäkkä ziyâratigä bärâyâtgân müsülmânlar şu Caddäni bâsib ötâr edilâr. Şuning üçün hâm hâr daim müsâfirxânâ vâ kârvân sârâyläri ziyâratçi müsülmânlar bilân lıq tolâ edi.

Konsulxânâ xâdimläri Rossiyâ fuqarâsi bolmiş şaxslârni royxatdän ötkâzib, ulârning hâl-âhvâlidän hâm xabârdâr bolib turâr edilâr. Müsâfirlârning özlâri hâm konsulxânâni izläb tâpib, bâ'zilâr mâddiy kömək sorar, bâ'zilâr yänâ bir bâşqa ârz bilân konsulning bâşini âylântirâr edilâr. Şuning üçün hâm konsulxânâ dârvâzâsi âldidâ ehtiyâc bilân kelib turgân türlü âdâmlârni uçrâtiş mümkin edi.

Bu turgânlar qatârığä yâş bälâ yetâklâgân bir moysâfid bilân bir öspirin hâm kelib qoşildi: âq kiyim kiyib, bâşığä kiçkinâ misqâli sällä örâgân, kiçkinâ âppâq sâqâli özigä yârâşgân, pâkizâdâmân Zebâ pâri, Fârgânâ yigitlärigä xâs sâddâ libâsi qaddi-qâmätigä yârâşgân çirâyli öspirin İsrâilcân vâ yupqa beqasâm ton, sâriq gülli doppi, ton üstidän şâhi belbâğ bâğlângân toqqız-on yâşdâgi közlâri kättâ-kättâ Rozimuhämmädgä hâli kiriş nâvbâti kelgânçâ yoq edi.

Ärâdän köp fursât ötmây konsulxânâ xâdimi çiqib, uçâvlârini içkâriğä tâklif qıldı. Konsul kâbinetigä kirgânläridâ Levistkiy âçiq yüz bilân ornidân turib qarşı âldi, cây körsatdi vâ bulârdän türk tilidâ hâl-âhvâl sorâdi. Zebâ pâri fârsçâsigä cävâb qaytârdi vâ yoldâ bolgân köngilsiz musibât haqidâ, Rozimuhämmäd haqidâ qısqa berib, mäslâhât sorâdi.

Rozimuhämmäd yânigä tâklif qilib, mehribânlik bilân uning yüzi közlârini silâgân öyçân Levistkiy ornidân turib, Zebâ pâri bilân İsrâilcânğâ qarâdi:

– Özlâringiz qandây fikrdâsizlâr?

Zebâ pâri ornidân turib sözlâmâqçi edi, Levistkiy otirib sözlâşni sorâdi. Zebâ pâri kreslogâ qaytib otirib, gâp bâşlâdi:

– Biz hâli qat'iy bir fikrgä kelgânimiz yoq. Bu bälâni âlib ketiş biz üçün qandây âğır bolsâ, qâldirib ketiş hâm şunçâlik âğır! Çünki, hâr ikkâvimiz hâm yâşlıkdâ yetimlik âvâzlârni köp çekkân âlâmzâdâlmiz.

Levistkiy Rozimuhämmädni erkâlâtib, uning yüzlâriğä âstâ-âstâ urib, öz fikrini âytdi:

– Yaxşisi, qatâyâtgân işânçli kişilär bilän ânâsi yâniğä qaytâriş mä'kul...

– Cänâb töräm! Bâlâning ânâsi hâm ölgân! Şuning üçün hâm âtâsi birgâ âlib kelişgâ mäcbur bolgân edi.

Levistkiy Rozimuhämmädgä uzâq tikilgânçâ xayâl sürib qâldi, song Zebâ päriğä murâcâât qıldı:

– Bu keç müsâfirxânädän cilmäy turinglär, xâdim bârib sizlärni bizning üygâ başlab kelädi, keçki âvqatni birgâ qilib, bu toğridâ oylâşâimiz...

Zebâ päri bilän İsrâilcân konsulgâ minnâtdârçilik bildirib, Rozimuhämmädni yetäkläb çıqıb ketdilär. Yol-yolâkây mägâzinlârdän Rozimuhämmädgä münâsib sârpâ xarid qilib, hâmmâmgâ eltdilär, keçki päyt müsâfirxânagâ kelib, konsulxânâ xâdimini kütdilär, xâdim izvâş âlib kelib, bulärni Levistkiyning üyigâ âlib ketdi.

Aleksandr Dmitriyeviç bugün üyigâ ertâraq qaytib, derâzâ âldidâ yâlgız tör toqıb otirgân Zinaidaning peşânâsidän öpdü, song Rozimuhämmäd haqidâ gâpirib, Zinaidagâ bu bâlâni körsâtiş üçün ulärni keçki âvqatgâ tâklif qilgani äytdi.

– Sen bu bâlâni kör! Şundây yâqimli bâlâki, körişing bilän uning yânidän ketâlmâysân! Qalin kipriklâri, yâni b turgân qârâ közlâri biram çirâyli. Şundây bir mä'sum gödâkni sâhrâmâ-sâhrâ gâldirâtib yürîşdän xalâs qılış bizning insâniy burçimizdir. Ungâ ânâlik qilib, başini silâş sening vâtândâşlik burçingdir. U sengâ dâimiy ermâk, hâmrâh bolib qâlâdi. Nimâ deysân bungâ?

Zinaida säkrâb turib, Aleksandr Dmitriyeviçni öpdü-dâ, tâşqarigâ yügirdi, tâşqaridâgi xızmatçilârgâ keçki âvqatgâ hâzirlik körişni buyirib qaytib kirdi.

– Sen cüdâ toğri oylâgânsân! U bâlâni heç yergâ yubârmâ! Uni özim târbiyâ qilâmân!

Şu sözni äytdü-yu, orta üygâ çıqıb, stol tüzâşgâ, dâsturxân yâzişgâ kirişidi. Levistkiy esâ Zinaidadek âqilâ, ândişâli xâtini bârligidän behâd quvâni b ketdi, uning ketidän ortâdâgi xânâgâ çıqıb yânâ bâlâ toğrisidâ bir nimâlärni dedi, derâzâdän köçâgâ qarâb qoydi.

Xâdim kirib, mehmanlarni âlib kelganini aytdi. Levistkiy ularni zinapâyâ bäsîdâ kütib âlib, bälâxânägâ täklif qildi. Rozimuhämmäd yângi libäs kiygân, tâzâ yuvingân edi. Ortâ xânägâ kirgänlärîdâ âçiq çehrâ bilân kütib turgân Zinaida Alekseyevna bilân tänişdilär. Zinaida mehmanlarni otqazib, Rozimuhämmäd bilân âvârâ boldi, yâniğâ otqazib bâşini silâdi vâ yetäklâb bâşqa üygâ âlib kirib ketdi, yânâ qaytärib âlib çiqdi.

Zinaida dâsturxânni nâzu nâ'mâtlär bilân toldirib, mehmanlârgâ çây qoyib uzätödi vâ Rozimuhämmädni yâniğâ âlib, uni öz qoli bilân siylây bâşlädi. Şirinlik yeyâ turib, Rozimuhämmäd tez-tez Zinaidaning yüzîgâ termülib qoyâr edi. Çünki, yâşlikdâ ânäsîz qâlib, dârbädârlîkdâ esi kirgân yetimçâ bir mehribân ıssıq quçâqqa tâşnâ edi, uning dimâğîgâ bir mehribân ânâning yâqımlı boyı kelgândeک boldi.

Zinaida bilân Rozimuhämmäd til bilân emäs, dil bilân sözlâşib bir-birlärîni tüşünâ bâşlädilär. Zinaida uni qolidân tutib âşxânägâ âlib çiqib ketâr ekân, öz ânäsîning bemehrliğı yâdigâ tüşgân İsrâîlcânnîng közigâ yâş tizildi, quvânç ârâlâş häsrät bilân âmuxtâ qaträlârnî româl içîdâ ästâ ärtib bâşqa bir hâlâtdâ otirgân Zebâ päriğâ mâ'nâli qarâb qoydi.

Dâsturxân üstîdâ suhbät qızib ketdi, Aleksandr Dmitriyeviç gâh türk tilidâ, gâh fârs tilidâ Şarq xalqlâri vâ Şarqning uluğ mütäfâkkirlâri Sâ'diy, Xayyâm, Bedil, Câmîy, Firdâvsîy vâ Âmir Âlişâr Nâvâîynî hürmät bilân tilgâ âlâr vâ ulâr toğrisidâğı fiklârnî fâsâhät bilân bâyân qılârdi. Gârçi İsrâîlcân üçün bu uluğ nâmlâr äddiyginâ hikâyâ qahrâmânlarideк tuyulgân bolsâ hâm, Zebâ päridâ bu suhbät çuqur tä'sir qâldirdi, bir rus yigitning şu qadâr fâzil vâ âlim ekânligîgâ qâyil qâlib, unğâ nimâ deb täşakkür bildirişgâ til tâpâlmây qâldi.

Rozimuhämmäd Zinaidagâ elikib, uning ârқasidân gâh u xânägâ çâlâr, gâh bu xânägâ kirâr, gâh âşxânägâ çiqib köngli tüsâgân narsälârnî uyälmasdân âlib yeb, ikki qolini köksîgâ qoygânçâ tä'zim bilân minnâtdârçiligini ifädâ etgân bolâr edi. Zinaida Alekseyevnaning tili “Rozimuhämmäd”gâ kelmây uni “Muhämmed” deb çaqırâ bâşlädi.

Mehmanlârgâ tuxumli qıymâ qâtlet qilib keltirildi vâ Zinaidaxânim öz qoli bilân pişirgân rus bulkâsi qoyildi. Bu tänsıq âvqat iştähä bilân sevilib yeyilgâç, ârқasidân stâkânlardâ çây târtildi. Çây üstîdâ Levistkiy äsâsîy maqsâdgâ köçdi:

– Råssiyaning bu kiçkinä fuqarâsi siz hürmätli kättä yâşdägi kişilär bilän tentiräb, Çängäli Mâzändärânu Ärâb cäziräsining ıssıq qum vâhăläridä piyädä, suvârä, açın-toqın kezişi ornigä vätängä qaytib bârib tärbiyälänişi, vätängä uzätilgängä qadâr bizning kiçik äilädä oğıl bolib, Zinaida Alekseyevna qolidä tärbiyâ tâpişi haqıdägi mening täklifimni sizlär quvvätläysizlär, deb ümid qılâmân.

Zebâ päri gäpni çözib otirmädi:

– Bu yetimgäçä nisbätân âtalärdek ğamxorlik qılğaningiz üçün sizgä vâ hürmätli kelingä öz xalqımız nâmidân taşakkür äytişgä icâzät bergansiz. Biz işänämizki, u sizlärning tärbiyängizdä özingizdek bilimdân kişi bolib yetişib, bir küni ânä vätäni Färgänägä kirib bârädi. Biz sizning insânpärvärlük yüzäsüdân qılğan täklifingizni cani dil bilän qâbul qılâmız!

Mehmânlär qozğalib, Rozimuhämmäd bilän xayrlaşmâqçi vâ ungä täskin bermâqçi bolgänläridä Zinaida Alekseyevna külimsiräb, ulärni içkäri xânägä täklif qıldı: yumşâq ornidä âq pärqugä bätib, Rozimuhämmäd piş-piş uxlâmâqdä edi. Külişib xayrläşişni ertägä qâldirdilär vâ müsâfirxânägä cönâb ketdilär. Ertäsi yänä kânsulxânägä kelib, Levistkiylär bilän uçraşdilär. Levistkiy täyyärläb qoygân tilxatni ulärgä oqıb eşittirdi-dä, qollärigä tâpşirdi. Şu päyt Zinaida Alekseyevna “Muhämmed”ni yängi kiyişdä yetäkläb çıqdi. Rozimuhämmäd kirä sâlib, äldin Zebâ päri boynigä, keyin İsrâilcânning boynigä âsildi, quçaqlaşib öpişdilär. Song Zebâ päri uni köksigä bâsib, şundäy sävâl berdi:

– Seni Zinaida äyänggä täşläb ketsäk, biz qaytgünçä sen bulärni xafä qilib qoymäysänmi?

– Xafä qılmäymân!

– Sengä bulär yâqdimi?

– Yâqdi!

– Biz ketsäk mäylimmi?

– Mäyli. Ämmâ qaytib kelinglär!

– Sälâmät bolsäk, älbattä qaytib kelâmız! Xayr, oğlim!

Yänä quçaqlaşib xayrlaşdilär, Rozimuhämmädni Zinaida izvâşgä otqazib, şähär çetidägi xıyâbângä âlib ketdi, Levistkiy öz qoli bilän ulär tilidän bir hüccät yâzib, ulärgä oqıb berdi: “Bizlärkim, Zebâ pəri vâ İsrâilcân İbrâhim oğli, şu toğridä guvâhlik berämizki, üçinçi hämrâhimiz Dostmuhämmäd yoldä, Peşâvurgä yaqın “Zakât sârâyi”dä ölib qâldi, uning yâş oğli Rozimuhämmädni özimiz bilän birgä Cäddägä âlib kelib, Râssiyäning Cäddädägi kânsuli muhtäräm Levistkiy Aleksandr Dmitriyeviçgä tâpşirdik.

Rozimuhämmädning âtäsi yänidän çıqqan mäblağni merâs ornidä cänâb Levistkiygä âmânät qâldirdik (imzalar).

1883 yil 17 mäy Cäddä şähri”.

İkkäläläri Levistkiy bilän quyuq xayrlaşib, yänä müsâfirxânägä qaytdilär vâ özlärini bir nârsäsini yoqâtğan kişidek his etä başladilär. Rozimuhämmädning bälälärgä xâs qılıqläri, yâqimli äft-başâräsi közläridän sirä näri ketmäs edi.

***

Zinaida Alekseyevna Rozimuhämmädni qançä erkälätib köksigä bâsmäsin, u öz âtäsinä, qâlâ bersä, uzâq yol bâsib örgänib qâlgän ikki mehribâni – Zebâ pəri bilän İsrâilcânni qomsâb, gâh derâzälärdän Cäddä köçälärigä mörälär, gâh burçakkä bârib köz yâşini âqızâr vâ gâhâ yergä qarägänçä cim otirib, xayâl sürärdi.

Zinaida Alekseyevna âldingi künlär uning bu qılığidän köngli âğrigän bolsä häm keyin-keyin uni yüpätış üçün izvâşgä otqazib, bâzâr vâ xıyâbânlärni säyr qıldiriş bilän mäşğul boldi. Ärädän bir äy ötgändän keyin Rozimuhämmäd Zinaida Alekseyevnagä bütünläy örgänib, yığlaş, yol paylaş vâ äräzlärni tärk etdi, hättâ Zinaida bilän unçä-munçä rusçä sözläşädigän, bärä-bärä Zinaidani “mämä” deb çaqırädigän boldi.

Zinaida Alekseyevnaning Rozimuhämmädni här vaqtidägidän häm ärtıqrâq sevişidä sir bâr, bu sirädän hättâ Aleksandr Dmitriyeviç häm xabärsiz edi. Bu quvânçli sirni Aleksandr Dmitriyeviçgä häm äytişi vâ bundän Peterburgdägi ânä vâ singlisini vâqıf qılışi keräk!

Xıyâbân säyridän qaytib kelgäç, Rozimuhämmädni ävqatlântirib uxlätidi-dä, uning röpäräsida otirib, mäktub yâzä başlädi:

“Mehribån ânâcânim vâ qımmätli singlim! Bundån âldingi mäktubimdä bir yetim bälâni oğıl qilib âlgänim, uning kimlığı vâ keçmişî haqıdâ mufässäl yâzgän edim. Mänâ şu bälâgä şundây hâm örgändimki, hättâ u uxlâgân vaqtlärdä uyğânişini tâqatsızlık bilân kütib, bâşidâ ungä termülib otirädigân boldim.

Özi hâm cüdä yâqımlı bälâ, közlari kättä-kättä, kiprikläri qalin, saçı tim qârâ, qongırâq, yüzläri löppiginä. Bu bälâ qutluğ qadâm boldi mençä, Älyâşägä zor quvânç bâşläb keldi. Yaqın âylärdä oğlimiz ikkitä bolädi! Hâmilädärmän!

Men fârzändimizning qız bolışini ârzu qılâmân, Älyâşâ oğıl bolışini, ikki oğıllı bolışini istâydi. Qızmi, oğılmı, ikki bälâ bilân Peterburggä kirib bâriş iştiyâqıdâ şu keçälärdä uzâq vâ şirin xayâllâr bilân tolğanämân vâ bäläläрни siz mehribânlärgä tezrâq körsätişgä âşıqamân!

Hâr ikkinsizni öpib: Zinaidalärensiz.

1883 yil 12 iyun , Cäddä”.

Cäddädä hävâ qattıq isib ketib, çetdân kelgân müsâfirlâr lâhäs bolä başlädilâr. Zinaida betâb bolib qâldi. Uning muâlicäsi üçün kelgân doktör hâm Zinaida Alekseyevnani “vodyanka” käsâli bilân âğrıgânlıgini âniqläridân vâ tezdân uni şähärdän uzâqrâq yergä eltib qoyışini tävsiyä qıldilâr. Doctörlâr mäslähäti bilân uni vâ Rozimuhämmädni bir xızmatçı bilân Çängäli Mâzändärân yaqınıdägi bir yergä yubârişdi.

Birâq bemârgä bu yerning hävâsi hâm toğrı kelmây, tâbârâ âğırlaşâ başlädi, âradân bir ây ötgäç, doctörlâr Zinaidani yänâ Cäddägä qaytârib, ciddi muâlicä qılışgä kirişdilâr. Muâlicälâr nâf qılmây, hâli yâmânlâşâ başlägândân keyin, Zinaidani operasiya qilib, tört âylik bälâni âldilâr. Bälâ, Aleksandr Dmitriyeviç kütgânidek oğıl edi.

Äfsuski, bu köngilsiz operasiya hâm Zinaidaning dârdini yengillätmädi, bälki âğırlâştirib yubârdi. Aleksandr Dmitriyeviç özini yoqâtib qoydi. Beçârâ Rozimuhämmäd dâim bemârning bâşidâ möltillâb, âğır-âğır xorsinâr, közlaridân yâş tökâr, tâmâğıdân âvqat ötmây, kün boyi aç otirâr, endi ungä mehribânçilik qılış hâm şu künlärdä başqa heç kimning yürägigä sıgmâz edi.

Yârim keçä, bâr häyât uyqugä ğarq, miltilläb yângän çirâq yânidä sevgili Zinaidasigä tikilib Aleksandr Dmitriyeviç otirär edi. Närinrâqdägi kiçik kârävâtçädä dünyädän bexabär häcci Rozimuhämmäd piş-piş uxlâmâqdä. Zinaida sönik közlärini xıyâl açib, tepäsidä kiprik üzmäy termülib otirgän Älyâşasını kördidä, hâldän tâygän äppâq qollarini Älyâşâ yüzigä âlib bârdi:

“... Mendän râzi bol, men hâm râzimân... sen üçün bu cüdâlik cüdâyâm âġır bolädi... meni dâfn etgândän keyin oġlimizni âlib, Râssiyägä ket, uni ânämğä tâpşir...mening ornimgä ânäm köksigä bâsâdi... uni köksigä bâsib Zinaidasining boyini hidläydi, sen hâm meni eslägän päytläringdä Muhâmmedning başını silä... Ânäm bilän singlimdan xabâr âlib tur...”

Zinaidaning bu väsiyâtlärini eşitär ekân, Aleksandr Dmitriyeviç yığdän özini toxtâtâlmäy, uning qollarini öpär, közlärigä sürtär va qaltirâq qollarini sekin âlib bârib, Zinaidaning yüzlärinä silär edi. Äradän ikki sâät ötgäç, tâng âtişgä yaqın Zinaida Alekseyevna cân berdi.

Bu âġır müsibät Aleksandr Dmitriyeviç üçün qançâlik âġır bolsä, Rozimuhämmäd üçün hâm şunçâlik âġır edi. U ğaming zorligidän yıġlây âlmäs, közigä dünya qârânġı, ânälär şunaqa tez ölib ketärkänlär, degän işânçädä edi. U çurq etmäy qabristângä bir nuqtägä tikilgänçä bârib keldi. Qabristândän qaytib kelgäç, Aleksandr Dmitriyeviç köksigä bâsib turib közläridän yaş bilän uni yupâtmâqçi boldi. Lekin Rozimuhämmädgä nä aççıq köz yaşı vä nä şirin cilmäyiş öz tâ’sirini körsâtdi. Çünki u endi heç nârsägä işânmäy qoygân edi.

Mâtâm mârâsimläri hâm tügäb, üylär huvilläb qâldi. Aleksandr Dmitriyeviç Rozimuhämmädni xızmatçılär bilän üydä qâldirmäy qayâqqa bârsä birgä âlib yürdi, Peterburggä yubârgän ärizäsigä cävâb kelişini tâqatsizlik bilän kütä başlädi.

Rozimuhämmädni yetäkläb kânsulxânägä bârär, u yerdä biraz işläb çärçägândän keyin taşqari çıqar, Rozimuhämmädni konsulxânä bağçäsigä çıqadigän zinadä yâlgız oynâb otirgän hâldä tâpib âlär, uni qolidän tutub xânägä âlib kirär, keltirilgän âvqatdän yârim-yârti tãmâddi qılğän bolib, ornidän säkräb turär, u yâqdän-bu yâqqa yürüb, xayâl sürär, üstmä-üst papiros tutätär, divângä çälqançä tâşlänib, ikki kâfti bilän öz közini berkitärdi.

Aleksandr Dmitriyevich tez-tez qabristanga b̄arib, Zinaida qabriga qoyilgan marmar tashni romalchasi bilan artar ekan, bu bilan sozlashar, oʻzini yoqatib qoygan Rozimuhammad b̄ashini tizzasiga alib, Peterburgning aydin tularida Zinaida bilan Nevahillarida birga aytişgan qoşıqlarini hasrat bilan kular edi.

Aradan uch ay otgac, Peterburgdan, kansul Levistkiy Aleksandr Dmitriyevich arizasi inabatga otib, orniga b̄ashqa kishi tayinlanganligi va bu yangi tayinlangan kishi Caddaga yetib bargandan keyin, Levistkiy Peterburgga qaytishi mumkin ekanligi haqida javab maktubi alindi. Aradan kop fursat otmay yangi tayinlangan konsul yetib kelib ish qabul qilishga kirisdi.

Aleksandr Dmitriyevich ishini tapshirib Peterburgga qaytish taraddudiga tushdi: yuki unca agir emas, ozi va marhumah Zinaidaning kiyimlari bilan tolga ikki chamadan va yana Rozimuhammadning narsalari salingan chamadan bar edi. Paroxod bileti ham tayyar, faqat bir agi hasrat yuki Levistkiy ezi bismaqda edi. U ham bolsa, Zinaidani musafir yurt qabristanida yalgiz qaldirib ketish gami edi.

Bugun qabristanga ata-bala keldilar, lekin ertaraq qaytishga imkan tapalmay, kun batguncha Zinaida b̄ashidan ketalmadilar, ay kotarilib, keng qabristan sutga chaygandek appaq aydinga batdi, marmargah yazilgan Zinaidaning pak nami ay shulasida yaraqlar edi. Aleksandr en songgi martaba engashib, marmargah lablarini alib bard, qayta-qayta bosah aldi. Lekin bu tash hicran kabi savuq ham qattiq edi.

Aleksandr astah orndan turib, b̄ash kiyimin kiydi, Rozimuhammadni qolidan qattiq uslab, qabristan darvazasidan chiqib, shaharga yol aldi. Yolda u tez-tez yurib barar, Rozimuhammad chapib-chapib unga yetib alalmasdi. Uygah yetib, u yerdah kuzatish uchun toplangan kansulxanah nadimlari va mehmanlari muntazirlikdah korgac, Levistkiy ulargah uzr bayan qildi-dah, stal atrafidah boladigan kuzatish an'anasi yuragigah sigmay, tezraq portgah conash harakatigah tushdi. Levistkiyning xahishigah qarab, yangi kansul va kansulxanah nadimlari portgah conashni tezlastirdilar.

Aleksandr Dmitriyevich portgah kelgan kishilar bilan samimiy xayrlashib, Rozimuhammadni yetaklab paroxodgah otirdi. Paroxod Bahri Ahmar dengizidah suzib, Suvaysh kanali yolini aldi. Oktyabr ayining ortalari edi.

Bahri Ahmardah uzah suzib, Suvaysh shahrigah yetdilar va shaharni tamasha qilib yurib bir magazingah kirdilar. Levistkiy Rozimuhammadgah bu magazidan b̄ash-ayyag

särpâ xarid qıldı, song bir fotografxânägä âlib kirib surätini âldirdi, oşâ kün keç yänâ paroxodgä otirib, İskändäriyägä yol âldilär.

İskändäriyadä häm bir keçä qonib, Aleksandr Dmitriyeviç Süväyšdä âldirgän surätlärini konvertlärägä sâlib ällaqayâqlärägä cönätidi. Ertäsi yänâ başqa paroxodgä minib, Konstantinapolgä cönädilär. Bu şähärmä-şähär, paroxodmä-paroxod säyâhät Rozimuhämmädgä täskin berib, läbläridä täbässüm uyğätidi, yâş qalbini müsibät älämlärdän täzäläy başlädi.

Tuş päytidä paroxod Konstantinapol portigä kelib toxtägäç, Aleksandr Dmitriyeviç Rozimuhämmädgä yetäkläb, Râssiyäning Türkiyädägi elçisi Zinâv'yevning üyigä qaräb ketdi. Levistkiy Zinâv'yev bilän eski täniş bolib, uning üy adresini yaxşı bilär edi. Zinâv'yev qaddän dosti Levistkiyini yaxşiläb kütib âlib, uning başigä tüşgän âğır müsibät üçün öz qayğusini izhâr qılğän, üyining töridän cây körsätib, дәsturxânini nâz-ne'mätlär bilän toldirgän bolsä häm. Rozimuhämmäd mäsäläsigä kelgändä Levistkiyning qılğän işini mä'qullämädi. "Öz müsibätiniz özingizgä kämlik qılğändek, bu müsülmân gödäkni başağrıq qilib âlib yürişgä häcät yoq edi! Häli häm bolsä bu insânpärvärlükning bähridän ötib, bäläni mengä qâldirib keting, men uni Tiflisdägi qarindâşlärägä sâvğa qilib yubârämän, ulärning pädäsini bâqış üçün mänä şundäy bälälär däim keräk, aç qâlmäydi!" dedi.

Rus tilini äncäginä tüşünib qâlgän Rozimuhämmäd bu sözläri eşitgändän keyin färyäd çekib, Levistkiyning boynigä âsildi. Levistkiy uning başını siläb, köksigä bäsdi vä dosti Zinâv'yev bilän tezigänä xayrläşib ornidän turdi. Rozimuhämmäd hämân Levistkiyning etäginä tutib yıglämâqdä edi. Levistkiy uning qolidän mähkäm uşläb pärtgä yol âldi.

Paroxodgä Odessa tāmân süzib bārār ekän, Rozimuhämmäd yıglāb qızārgän közlärini Levistkiydän üzmäy moltillāb bāqar edi. Aleksandr Dmitriyeviç uning ikki betini qollāri ārāsīgä ālib, uzāq tikildi:

– Sen meni häm özingdek yıglāqı qilib qoyāyāzding, sen yıglāsāng, mening häm yıglāgim kelādi. Kel, endi qolingni ber, yıglāmāylik. Öz vātānīgä, kindik qāni tōkilgän muqaddās vātāngä, qarindāş-uruğlār yānīgä qaytāyātgän yigitlār üçün yığı yārāşmāydi! Sen yetim emāssän, Muhämmäd, dārbadār häm! Biz vātānimizgä,

qarindâş-uruğlarning issiq quçağigä qaytib barmâqdämiz! Mämäng ölgän bolsä, yänä oşändäy mämälär bär, ulär seni Zinaida ornidän issiq quçaqlarigä âladilär!

Rozimuhämmäd baş tebrätib, dänä-dänä sözlädi:

– Men endi heç kimi mämä deb çaqırmäymän! Ulär meni täşläb, uzâq-uzâqlärgä ketib qalışär ekän!

– Mening mämäm häm yaşligimdä ketib qalgän, men häm yaşligimdä cüdä köp yıglägänmän, âtam häm ketib qalgän, uning üçün häm cüdä köp yıglägänmän. Ämmâ öz vätänimdä bolägnim üçün köçälärdä qalmägänmän, mengä issiq qoynini açgänlär bolgän, ulär meni toğri yolgä, insânpärvärlük yoligä başlagänlär! Seni häm oşä elü yurt kütib âlädi!

Odessagä yetib kelib, Odessadän poyezdgä otirib Peterburggä cönädilär. Peterburggä yetib bärğänläridä äñäginä sâvuq edi, ton äyâzidä tüşib, izvâşgä mindilär. Yäkkä ât qoşilgän izvâş äppâq qâr üstidä Vasil'yevskiy ostrov tāmân yol âldi, Rozimuhämmäd âq postin yâqasidäb başini çiqarib, Peterburgning äppâq libäs kiygän bäländ-bäländ binälärini, tört burçägigä fanus ornätilgän köprikläri tāmâşâ qilib bärärdi.

İzvâş cüdä sekin vä uzâq yol bäsib bärrib, Makarovalär üyi âldidä toxtägändä, Levistkiyning dardı yängi boldi, çämädänläрни izvâşdä qâldilär eşik qâqayâtgän päytdä özini bütünläy yoqätib qoyâyâzdi. Eşik açgän qârä libäsli bir keksä vä bir yaş äyâl yığısız, tâvuşsız uni süyâb âlib kirib ketdilär. İzvâşdän çämändänläрни âliş häm bütünläy unutilgän edi. Äñä fursätdän keyin küçer eşik qâqıb, çämädänläрни yoläkkä kirgizdi. Bir burçäkdä tippä-tik turib qalgän Rozimuhämmäd ätrâfgä cälängläb qarädi vä köp räsmlär âräsidän, ätrâfi qârä lenta bilän ihätälägän kattäginä rämädägi çirâyli qızning surätigä tikildi. Bu surät, Zinaida Alekseyevna Makarovaning qızlık çağıdägi suräti edi.

***

Aleksandr Dmitriyeviç Levistkiy öz işigä täälluqli âliy mähkämälär bilän sözläşib, elçilikdän tāmâmän boşâb âliş vä Moskvagä qaytib, özi oqıgän Şärq tilläri institütidän xızmat sorâş bähänäsidän Peterburgdä ikki häftä turib, qaynänä vä qaynsinglisi bilän birgä yaşädi, birgä mätäm tutışdi. İkki häftädän keyin Moskvagä

cönäşgä täyyärländi, Rozimuhämmädning uxláb qálgánidän fáydälänib, uni täşläb ketiř yáki Moskvagä álib masäläsini Mariya Vasil'yevna bilän Mariya Alekseyevnagä hävälä qıldı. Ulär báläni álib qálib tárbiyäläş, oqitiř niyatidä ekánlikläri izhâr qıldilär:

– Mening ráziligimni desäng, Moskvagä álib ketmäysän. Çünki, men bu báläni körsäm, sen bilän Zinaidamni körgändek bolib, ávuniřim turgän gáp! Mariya ungä oqıř, yáziřini örgätädi, men özim tárbiyä qilib álamän, uning bizgä heç áğırligi tüřmäydi! Sen xátircäm bára ber, Ályášá! řu řárt bilänki, vaqt tápsäng kelib tur, keliřgä fursätning bolmäsä xatni kändä qılmä!

Rozimuhämmädni bir kämpir, bir qızgä tápřirib, Levistkiy Moskvagä cönáb ketdi. Máskvadägi özi oqıgän institütgä oqıtıvçı bolib cäyläřib álgäç, qaynänäsigä tez-tez xat yázib, pul cönätib, Rozimuhämmädgä yárdäm qilib turdi, biráq, řundäy bolsä häm, uni Peterburggä täşläb kelgänidän köngli ğař edi. Lazorevskiy nâmidägi bu institütning erân tili müdürri, Erân řáhligining Moskvadägi sävdä väkili Säyid Cä'färning üyigä bārgändä, Levistkiy keçäsi tünáb qálib, ustázigä Rozimuhämmädning kimligi, uning başidän keçirgänläri bātāfsil mäslähät sorädi. Säyid Cä'fär esä, Rozimuhämmädni Moskvagä áliř keliř, řu yerdä oqıtib, öz halqıgä keräklı kiři qilib yetkēziř Levistkiydek álicānāb yigit üçün muqaddās burç ekánligini uqtirdi.

Säyid Cä'färning bu mülāhāzäläri Levistkiyning başigä kelgän fikrlär edi. Uning özi häm Rozimuhämmädni Peterburgdän Moskvagä álib kelib tárbiyäläş, orta mä'lumät egäsi bolgändän keyin uni řärq tilläri institütigä cäyläř keräkligini könglidän ötkäzgan edi. Cä'färning mäslähätidän keyin Peterburggä, qaynänäsi Makarovagä xat yázib, Rozimuhämmädni Moskvadä oqitiř haqıdägi mülāhāzäsini äytdi vä álib keliř üçün rázilik sorädi.

Bir yıl mābāynidä Mariya Vasilyevna bālāni özigä örgätib álgän vä özi häm ungä örgänib qálgän, Mariya Alekseyevna keçäläri u bilän řuğullānär, yázdirär, oqıtär edi. Mariya Alekseyevnaning yárdämi bilän Rozimuhämmäd oqıřdä ança ilgäriläb qálgän edi.

Levistkiydän xat álgänlaridän keyin ānā-bālā mäslähätläřib, ungä rázilik mäktubi yázib cönättilär. Āradän köp ötmäy Levistkiy Peterburggä keldi, bir-ikki

kün qaynänä, qaynsinglisigä mehmân bolgäç, Rozimuhämmädni yänigä çaqırıb, bundäy dedi:

– Äzizim Muhämmäd! Men seni bir yil içidä tāmāmān başqa qıyâfädä körıb, behäd quvānıb ketdim. Sen oqımışlı, äcâyib yigit bolıbsän. Ämmâ men bir nârsä desäm çoçimä! Sen men bilän endi Mâsvägä bārib turışing, u yerdä oqışni dāvām ettirişing keräk. Zinaidāning vāsıyāti hām şundäy edi, men seni özimdän uzâqdä qâldirä älmäymän!

Bu sözni eşitgän Rozimuhämmäd ävväl xāmuş bolıb, başını yergä sālīb, sukut qılğān bolsä hām, keyin Levistkiy mülâhâzāsini tüşünib, uning boynidän quçdı vā munqli tāvuş bilän rāzilik bildirdi:

– Mäyli! Siz bilän Mâskvögä ketämän!

Ertäsi ânâ-bälä bulär bilän vokzalgä çıqıb, poyezd ketidän yıglāb qâldılar. Levistkiy Rozimuhämmädni Moskvögä âlib kelib, toğri Cä'farcân âldigä âlib bardı.

Cä'fär keksä, köpni körgän, ıssıq-sāvıuqni başdän keçirgän kişi edi. Mehmândârçilikdän keyin Rozimuhämmädni uxlätib qoyıb, şundäy dedi:

– Siz hāli yāşsiz, Aleksandr Dmitriyeviç, üylänişingiz, eski ğam-ğussälärni esdän çıqarişingiz keräk, yāş bälāning qāş-qāvâğıgä qarāşdän böläk yumuşlāringiz köp. Sezişimçä, sālāmätlikni hām ânçä yoqâtğānsız, yātiş-turişingizdä hālāvāt yoq, eski xuşçaqçāqlıklāringiz xayâlçānlik, ümitsizlik bilän mübâddäl bolğān korinādi! Bu yaxşı emäs, özingizni bārdām tuting! Bälāni Moskvadä âlib qâlib oqıtāylik. Ämmâ siz bilän emäs, başqa bir âilädä turib oqıydi. Siz uning üçün heç qayğurmäsāngiz hām bolādi. Ällaqaçānlār men buning çārāsini körıb qoyğānmän, ertalāb nānuştāni ânâ oşā äcâyib kişining üyidä qılāmız!

Cä'fär Levistkiy bilän Rozimuhämmädni izvâşigä otqazıb, Tātār köçāsidadä Yerzin familiyāli dostining üyigä âlib keldi. Muhämmäd Sālīh Yusuf oğli Yerzin Tāmbāv gubernāsining Äci qışlāğıdā kāmbağal tātār âilāsidadä tuğilib, yāşlik yillāri ni çopānlik bilän ötközādä, keyin başqa dürüstrâq kāsib istāb Mâskvögä kelādi.

Qoqān bāylāri ning Mâskvädāgi vākili İbrāhimcānbāy Muhämmäd Sālīh Yerzinni âldi qārā işğā âlādi. Yerzin İbrāhimcānbāy xızmetidä yürüb, qunt bilän oqıydi, hisāb-kitāb, buxğalteriyā işlarini örgānādi, bārā-bārā İbrāhimcānbāy

sadâqatli Yerzingä işänib, ulgurci işläriini tãpşirib, özi Qoqãngä bãrib kelãdigãn bolãdi.

Köp yillãr şu zãyldã ötib, İbrãhimcãnbãyning işi tösãtdãn çãtãqlãşib sinãdi vã İstãmbulgã qãçib kyetãdi. İbrãhimcãnbãy İstãmbulgã qãçib qãlgãndãn keyin, Yerzin İbrãhimcãnbãyning ornini egãllãb, Qoqãn bãylãrining Mãskvãdãgi sãvdã vãkili bolib qãlãdi, bir neçã bãr Qoqãngã bãrãdi, Qoqãn bãylãri bilãn, şuningdek, Qoqãnning közgã koringãn fãzil, âlim kişilãri bilãn hãmsuhbãt bolãdi.

Yerzin dãsturxãn üstidã Levistkiygã öz tãrciman hãlini hikãyã qilib berãr ekãn, “Qoqãn” sözi Rozimuhãmmãdning qulãğigã bãşqaçã eşitildi. Sãlih Yerzin Rozimuhãmmãdni yãnigã çãqirib, bãş-közini silãdi-dã, ungã tãtãrçã sözlãdi: “Men Qoqãngã bãrib turãmãn, xãhlãsãng birgã âlib bãrãmãn. Ämmã sen mengã oğil bolışing şãrt! Mening toqqız fãrzãndim bãr, sen oninçisi bolib, gimnãziyãdã, keyin institütãdã oqıysãn! Huccãtlãrin boyiçã sen özbek xalqining yaxşı şãiri – Muhãmmãd Äminxocã Muqımiygã tuğışgãn ciyãn bolãr ekãnsãn. Men u kişini yaxşı bilãmãn! Şuning üçün hãm seni farzãnd deb qãbul qılışdãn faxrlãnãmãn!”

Şuni deb Yerzin oğil-qızlãrini çãqirib, Rozimuhãmmãdni ulãrgã tãniştirdi. Bãlãlãr Rozimuhãmmãdni ortãgã âlib, içkãrigã âlib kirib ketdilãr. Levistkiy Yerzingã minnãtdãrçilik bildirib, Dostmuhãmmãddãn qãlgãn hãmyãnçãdãgi “ãmãnãt”ni tãpşirib, Yerzindãn huccãt âldi, song xayrlãşib, Cã’fãr dãmlã bilãn çiqib ketdi. Yerzin ağaning xãtini Äynulhãyãt Rozimuhãmmãdni öz bãlãlãri qatãridã kãrib, mehribãnçilik kãrsãtdi.

Rozimuhãmmãd Yerzin ağan ãilãsidã oninçi fãrzãnd bolib qãldi. Keyin Sãyid Cã’fãr yãrdãmi bilãn Şãrq tillãri institütü qãşidãgi tãyyãrlãv gimnãziyãsini bitirib, Şãrq tillãri institütigã qãbul qilindi.

Aleksandr Dmitriyeviç Levistkiy esã, ağan kãsãlgã çãlinib, institütãdãn cãvãb âldi-dã, Sãrãtãvgã ketib qãldi. Sãrãtãvdã bir neçã yil ağan kãsãllikdã hãyãt keçirib, qaytã üylãnãmãn, qırq yãşidã vãfãt etdi.

2.10. ONINÇI BÂB BUXÂRÂ RIYÂZÂTI VÂ QUVĞINLIKNING KÜLFÄTU FÄRÂĞATI

İkki tãmâni ğıştin devârlâr bilân orâlgân Buxârâning tâ, uzun-uzun vâ qıngır-qıyşıq köçalâri türli tâifadâgi, türli mâslâkdâgi vâ türli libâsdâgi âdâmlâr bilân hâr dâim gâvcum. Sällâsi sillıq, xaltâ köylâk, râng-bârang ton kiygân mullâvâççâlâr kâttâ kitâblârini qoltıqlâşib, gürâs-gürâs u mâdrâsâdân çıqıb, bu mâdrâsâgâ, müdârrislâri yâniğâ şâşib bârmâqdâlâr. Eşâginâ xurcun âtgân , kiyimlâri çirkin, qızıl sällâning faşini yelkâgâ tüşirib, eşâk ârtidâ bâzârgâ şâşâyâtgân beçârâ dehqânlâr, gâhâ ârâvâgâ yol beriş üçün eşâgini çetgâ târtib, ötkinçilârning nâhaq haqârâtigâ duçar bolâdi, gâh dokândârlârning türtkisini yeydi... Târ yoldan “pOşt-pOşt”siz ât çâpib bârâyâtgân âmir âmâldârlâri vâ çâpârlâri, kâttâ sâvdâgârlârning izvâşlâri târ köçâning istâgânçâ hükimrâni bolib, ulâr ötib ketgünçâ fuqarâ yol boşâtib çekkâda turâdi.

Hükimdârlârdân birining izvâşi kelâyâtgânini pâyqamây, ârâvasi bilân târ yolgâ tıqilib, izvâşning bir qanâtigâ şikâst yetkâzgân bir qışlâqı çâl, qamçı sâpi âstigâ âlingânidâ âtrâfigâ toplângân âlâmân içidâ mullâvâççâ Muhâmmâd Âminxocâ Muqımiy bâr edi. U hârcând şâşib ketâyâtgân bolsâ hâm ötib ketişgâ imkân tâpâlmây, târ yol çetidâ toxtâdi vâ bâş-közi ârâlâş kâltâk yeb turib, yânâ tâvbâ qılâyâtgân keksâ dehqângâ açinsâ-dâ, bâşqa tãmâşâbinlârdâk cim turişgâ mâcbur edi.

Âdâmlâr târqaldı. Muqımiy hâm tez-tez bâsib mâdrâsây Mir Ârâb tãmângâ yol âldi. Muqımiy Buxârâgâ yângi kelgân yili birâr mâdrâsâ ornâşib, bâşpânâ tâpiş, qaysi müdârrisdâ tâ’lim âliş vâ bu müsâfir şâhârdâ köngiltârtâr, âhli fâzl, âhli dârt şâ’riyât âlâmidân xabârdâr kişi bilân hâmhücrâ, hâmtâvâq bolış tâşvişidâ yürdi. Muqımiyini mullâ Tâcibây Nârxâlik oĝli bilân tâniştirdilâr. Mullâ Tâcibây âsli Qoqânlik bolib, hâzir bu mâdrâsâdâgi bir kiçik hücrâdâ istiqâmât qılâr ekân, özi xumçaqçaq, câhângâştâ, köngli âq yigit bolib, laqabi “hâci”, âsli âtâ kâsbi qadâqçilik ekân.

Gârçi mullâ Tâcibây Nârxâlik oĝli fe’lu âtvâri bilân Muqımiygâ zıd, yengil tâbiâti bolsâ hâm uning Muqımiygâ bolgân ıxlâsi, xızmetgâ hâzirliĝi,

dâimdekçäsidadä zirbäk qaynâb, oçâğidâ aççiq kök çâyning dämlâğlik turişi mullâi qâqlârdän bolgän Muqımiygä mänzur bolgän edi.

Âzâdâ hüxrâ, xumçägä eritilgän yağ, xaltädägi gürüç tâlibi ilm müsâfirlâr üçün eng kättâ bâylik hisâblânâdi. Undän tâşqari, bu hücrâ devârığä türlü musikiy âsbâblâr hâm âsilgän bolib, mullâ Tâcibây bu âsbâblârni bir âmälläb çälâ bilâr, özi mädräsädâ yâşäsâ hâm ilm bilân târiqçâ işi yoq, kündüzlâri Buxârâning bir serqatnâv köçäsığä “dokân” yâyib qadâqçilik qılâr, keçälâri çildirmäsini qoltıqlâb çiqib ketib toy, ziyâfât âvlâr, tâpgänidän bir qısmını Muqımiy bilân bâhâm körâr edi.

Şârigining çildirmâ çâlib, toymâ-toy yürişidän Muqımiy xunâb bolib, gâh külgisi kelâr, gâh ungä qattıq tegib, gâh mülayim nasihat qılârdi. Lekin mullâ Tâcibâyğä uning gâplâri kâr qılmâsdi. Muqımiy esâ köp vaqtlârini bâşqa hücrälârdâ yâki dârsxânädâ mutâlââ bilân ötkâzib, dâm âliş, âvqatlâniş üçüningä uning hücrâsigä kirârdi.

Muqımiyning müdürri – kâttâqorğânlik mullâ Xâlmuhämmäd âxund degän mäşhur müdürri öz şâirliğini eldän, şâgırlârdän sir saqlâr vâ şâgırdlâri ârâsidägi âhli nâzm, âhli fâzl mullävâççälârgä zimdän muhâbbât bâğlâr edi. Şuningdek Muqımiy hâm şâirliğini müdürrişidän yâşirin tutib, bilintirmây kelâr edi.

Bir tâ’til küni “Mehtâri ânvar” mädräsâsining peşqadâmlâridän mullâ Ävâzmuhämmäd Muqımiyni öz hücrâsigä tâklif qilib, âş-suv qıldı vâ özining kimliğini âytib, Muqımiygä mehribânçilik izhâr qıldı: mullâ Ävâzmuhämmäd Yârmuhämmäd oğli Qoqânnig mullâ Bâşmân mahällâsidän bolib, kâsbi âtlâsbâf, taxallüsi Pisândiy edi. Muqımiy bu kişi bilân tânişgâni üçün behâd xursând boldi vâ dâim şâir Pisândiy bilân hâmsuhbât boldi. Şâir Pisândiy Muqımiydän ânçâ kättâ bolib, häcv yâzişdâ bağâyât iste’dâdli edi.

Şâir Pisândiy Qoqângä qaytiş âldidâ Muqımiyni dost vâ şerigi mullâ Xâlmuhämmäd âxund dämlâgä täyinklâb, bu kâmtâr iste’dâd egâsini gâhâ-gâhâ yoqlâb, hâl-âhvâlidän xabâr âlib turişini iltimâs qıldı. Pisândiy Qoqângä cönâb ketgâç, müdürri Muqımiyni çağrıb âld-dâ, ungä mehribânçilik qilib, tâ’til künlârini üydâ birgä ötkâzişini tâklif etdi, üy âdresini berdi. Muqımiy tâ’til küni täyinklângän âdresdägi üygä kirib bârdi.

Mullä Xâlmuhämmäd âxund yigitlik çağlâridä Kâttaqorğândän Buxârâgä kelib qalgän, uzâq yil oqib, kättä bilim egäsi bolgän vä öz üstâdining qızigä üylängän, üstâdi väfât etgändän keyin içkäri-taşqari câygä sâhib bolgän edi. Bârâ-bârâ Buxârâ müdârrislâri âräsidadä peşvâ, mâşhur müdârrislârdän bolib tänildi.

Mullä Xâlmuhämmäd âxund küyâv bolib kirgän bu âilä qadimdän çevârligi bilän dâng çıqargän bolib, âyâllârninğ zârdözligidän mullä Xâlmuhämmäd âxundgä kättä mâddiy mânfâät kelib turâr edi. Mullä Xâlmuhämmäd âxund dâmlä öz hâyâtidän mâmnun ekänligini âytdi. Muqımiydän heç bir sirni yaşirmây yâlgız birginä qızı bârligini, uning nâmi Nâzik bolib, ismi hâm özigä yârâşib tüşgänini bildirdi.

Dâsturxân yığlgändän keyin mullä Xâlmuhämmäd âxund yâğâç sândikdän bir çäng bâsgän cüzgirni âldi-dä, Muqımiygä uzâtdi:

– Bulhävâslik, kâminâni yâşlik pâytlâridä şe'riyât bâhrigä, ğavvâslikkâ undagän edi, men hâm köngil sözigä kirib, ânçâ urinib kördim... Bu cüzgirdâgilâr oşâ bulhävâslikning gâvhâr ornidâgi sâpâl mâhsulidirkim, buni faqat sizgä körsâtmâqçiman.

Muqımiy qullıq qilib âlib, cüzgirni âçdi, qamiş qalâm bilän yâzilgän özbekçâ, tâcıkçâ muxammâslârgä nâzâr tâşlâb, hâyât lâbini tişlâdi vä dâmlâgä qarâb külib, yânâ cüzgirini közdän keçirâ bâşlâdi. Nâvâiy, Hâfiz ğazâllârigä cüdâ ustâlik bilän bâğlängän nâyâb muxammâslâr yâş şâirni xuddi âhânrbâdek özigä târtib, mâftun qılğän edi. Muqımiy cüzgirdän közini ârâng âlib, dâmlâgä qarâdi-dä, cilmâydi:

– Äğâr cânâbingizdâ bulhävâslik kâmlâti şu qadâr bolgän bolsâ, kâminâ hâvâsdän söz âçmâsâm hâm bolâr ekân.

– Äğâr siz Muhämmäd Äminxocâ, şundây deb, nârxımnı âşirâdigän bolsängiz, hâli hâm bolsâ müdârrislikni târk qilib, şe'rgä bolgän bulhävâslik izidän quvib ketişim mümkin.

– Kättä-kättâ müddâilâr qolidän kelmâydigän muxammâslârnı yâşlik dâvridän mâşq qilib qoygän ekânlâr, endi bizdek talibi ilm vä talibi fâzl bulhävâslârgä ilmu fâzilât ulâşâ bersinlâr.

Xulläs, üstäd bilän şägird ortäsidadä sämimiy üns päydä bolib, bir-birlärini tez-tez yoqläydigän, tä'til künlärni häli mehmänxänädä şe'rxänlik bilän birgä ötkäzädigän boldilär vä bärä-bärä mullä Xälmuhämmäd äxund häddi sıgıb, Muqımiyini bazar-öçär işlari, xänädän yumuşlärigä buyurädigän bolib, kelib-ketişini bemäläl qilib qoydi.

Näzixän ävvällari mehmänxänägä dästurxän, çay älib çıqqandä yüzini yengi bilän yaşirib, zinagä qoyib kelib-ketib yürdi, keyinçalik Muqımiydän qaçmay qoydi. Çünki mullä Xälmuhämmäd äxund üçün Muqımiydek ädäbli, huşyar vä cäzibädär küyäv – oğıl keräk edi. Şuning üçün häm Näzixänning näziklığı Muqımiygä nämäyiş qılışini özigä ep körib, “Muqımiydek päkizä yigitdän yüz yaşirmäq – ädäbsizlik...” degän edi.

Näzik qämätädä häm, hüsndä häm näzik mälahät egäsi edi. Uning ingičkä qaşlari ästidägi sürmäli qarä süzik közlari, guncädäk läblari, näzik kirräli burni, äq bağbaqa ästigä berkingän märväridläarning här biri bir dästän, bir mädhikä risäläsi edi.

Bu näzäkät, bu mälahät vä lätäfät pärisi şu kündän başläb şäir Muqımiyning xayälini bänd qılgän edi. Biräq zädä bolib qalgän qäläm käbutäri qanät qaşib, muhabät äsmänidä oynägisi kelsä-dä, bu xatärläi pärväzdän väz keçib, mädrasäning qarängü käbutärxänäsi – hücräsidadän başqa äşiyänni istägäsi kelmädi.

Muqımiy Näzik haqidä şe'r yazişning naqadär näzik vä qaltis ekänini sezär, bu mävzugä yaqınläşgisi kelmäs edi. Ämmä bir küni ilhä pärisini yaqındän körib, quyidägi şe'rni yazişdän özini toxtätä älmädi:

Läbing yädi bilän gär yutsä qän bülbül nihän, näzik,

Külib lütf etgäning el sezmäsün, guncä dähän näzik,

Yaşur gayri näzäridän qämätning, ändäqki vähmim köp,

Yämän köz tüşmäsün särv nähligä, morçä miyän näzik.

Lätâfât bâğı içrâ köp bolur nâzik ädâ güllär,

Hämä nâzik ädâdin bâğ üçün sen ärğuvân nâzik.

Qılışgä işq izhâr, bundä dä'vâyi Muqımlıkdä,

Qani çârämki, yoq, çâräm, emäs fursät, zämân nâzik.

Bu sätrläär pâkizä qalb hissining beğarâz ifädäsi bolib, Nâzikkä nisbätän âşıqlıq vâ üyläniş niyâti unda yok edi. Çünki Muqımiy bundän keyin üylänmäq ârzusidän keçib, häyâtning âxırığaçä yâlgızlıkkä icâd qılış, şe'r bilän yaşaş, şe'r bilän nâfäs âliş vâ şe'r bilän raqıblärdän qasâs âlişniginä oylär edi.

Gözällikni tarännüm qılış şâirlär tili bilän äytgändä “qalâmni çärläş”dän ibârät edi, ämmâ şe'rni âlib oqışgä muyässär bolgän Nâzik “qoqânlik şâir yigit meni sevär ekän” deb tüşündi, şe'rni keçäsi köksigä bäsib uxlâdi vâ ertäsi sirdaş hämsâyä qızlärgä oqıb berib, köz-köz qıldı. Gözäl bolış Buxârâ qızläriining baxtsizligi edi. Bundäy baxtsiz gözäl qızlar ämir sârâyning “yâsumân”läri tãmânidän “känizläär royxati”gä kiritilib, yergä beriliş, seviş, seviliş kâbi insâniy huquqlärdän mahrum etilärdi.

Beçârâ Nâzik häm şu royxatgä kirgän baxtsizlärdän bolib, bundän nä özi vâ âtä-ânäsi xabärdâr edilär. Muqımiy şe'rni oğırlänib, ämirgä yetküzildi, ämir Muqımiyini tutib zindängä täşläşgä färmân berdi. Bu dâhşätli xabär mullä Xâlmuhämmäd âxundgä yetib kelgändän keyin Nâzik häm baxtsizläär royxatigä kirgänini tüşündi. Mullä Xâlmuhämmäd âxund dämlä bir tãmândän yägänä qızining äyänçli taqdiri üçün küysä, ikkinçi tãmândä Muqımiygä açindi. U yärim tündä mädräsäi Mir Äräbgä kelib, hücrä eşigini çertdi, vâqeädän Muqımiyini xabärdâr qıldı:

– Şu keçädän qâlmäy qâçışingiz keräk, äzizim Muhämmäd Äminxocä! Yoqsä, sizni zindängä elättilär! Vaqt ötmäsın! Xayr...

Muqımiy Xâlmuhämmäd âxundning yolini töydi:

– Siz yâlgız meni oyläysiz, meni zindândän qutqarmâqçisiz, ustâz! Ämmâ men sizläärni qâldirib, heç yergä barmäymän! Yaxşisi, Nâzikni âlib, siz bilän birgä qâçâylik...

Buni eşitgän Xâlmuhämmäd âxund sârâsimädä qâtib qâldi, song özini öngläb ästâ şivirlädi:

– Keksä kişi bilän qız bälä üçün qaçib qutuliş âsân iş emäs! Siz özingizni qutqazişingiz keräk! Biz taqdiri ilâhi ne bolsä şuni körämiz...

– Yoq, - dedi Muqımiy, baş çäyqab, - taqdiri ilâhi deb, öz qizingizni otgä täşlämän, ustâz! Birgä qaçâylik! Äcâb emäski, Nâzikni bu bälälärdän saqlab qâlâ âlsäk. Vaqt ötmäsdän, tädârikigä kirişing!

Hücrädägi zârur närsälärni xurcungä cäylâyâtgän Tâcibây hâci häm gäpgä äräläşdi:

– Täng yârışmäy şähär dârvâzäsidadän bir ämälläb çıqıb, soqmâq yollar bilän qaçmäsäk, hâlimiz vây. Mendä här ehtimâlgä qarşı, köpdän beri ehtiyâtlänib kelâyâtgän niqâblär bâr, bu niqâblär törttälämizning cânimizgä ârä kirädi...

Tâcibây hâci şundây dedi-yu, sândıqdän äppâq kâmpir sâçi bilän yäsäma sâqâl âlib, Xâlmuhämmäd âxundgä körsätädi-dä, sözini yâkünlädi:

– Keçikmäy yolgä çıqış keräk! Sizläрни Kârkidä kütämiz, song Äfgânistängä ketämiz.

Xâlmuhämmäd âxund yäsämä sâç vâ sâqâl tügilgän româlni âlib, bir söz demây tez çıqıb ketdi, hücrä ortäsidadä tip-tikkä turgän Muqımiy yığıştirinâyâtgän hâcigä sâvâl berdi:

– Negä Fârğânägä emäs?

– U vaqtdä Kâttaqorğängä yetmäy qolgä tüşişimiz turgän gâp! Çünki sizning Fârğânâlik ekânligingiz qıdıruvçilärgä älbättä mä'lum! Qani ketdik!

– Meni yolgä sâlib qoyib bu yergä qaytib kelsängiz bolädi, özim yol tâpib ketämän.

– Nimälär deyipsiz, eşân äkâ? Buxârädä siz üçün istıqâmât qilib turdim, bolmäsä ällaqaçânlär çıqıb ketgän bolär edim. Men bir şähärdä uzâq vaqt tura älmäymän, hävâyi, cähângäştä âdämmän, mening rizq-rozim çaçqın, hünärim bilän sän'ätim bâr. Şârq âlämini piyädä kezib, heç yerdä xârlük körgänim yoq.

Selâmâtlikni bersâ bu hünâr bilân sâ'n'âtning xâsiyâtini öz közingiz bilân körâsiz. Sizni yâlgız cönâtib bopmân! Siz şâir vâ fâzil âdâmsiz. Sizgâ oxşâş sâddâ tâbiât şâir yolda âçlikdân hâlâq bolişi mümkin...

Tâcibây hâci uzun, yâsâmâ sâqâlni öz yüzigâ yâpiştirib, ikkinçi mâş-gürüç sâqâlni Muqimiy yüzigâ yâpiştirdi, ikki xurcunni ikkâlâlâri yelkägâ âldilâr. Hâci qoligâ çirmândâni âldi, hâcini Muqimiy yetâklâdi. Hücrâ eşiginâ qulf urib, yârim keçädâ yolgâ tüşdilâr. Körgân kişilâr bulârni âtâ-bâlâ gädâlâr deb, oylâşi mümkin edi.

Bir xılvât mâçit cilâvxânâsidâ tâng âttirgâç, “oğlı” yetâklâb âlgân “közi âciz” gädâ çâl çildirmâ çertib küylâb, sâdaqa sorâb şâhâr dârvâzâsidân çikdi. Ulâr kâttâ yolni qoyib, soqmâqmâ-soqmâq, qışlâqmâ-qışlâq cönâdilâr.

Şu zâyldâ uzâq yol bâsib hârigâç, bir tepâlik âldidâ dâm âldilâr. Tâcibây hâci meşni âlib, suv qıdirib ketdi, hâddân tâşqari hârigân, ğazâbnâq, tâşvişnâq Muqimiy tepâlikkâ çıqıb, Buxârâgâ tâmângâ qarâgânçâ qâtib qâldi: Muqimiy köz öngidâ ğışt bilân kesâkdân bünyâdgâ kelgân qadimiy Buxârâning dıqqınâfâs mânzârâsi, rângi zâhil, dârmând âddiy fuqarâ, târ, qârângı külbâlâr köz yâşlâri bilân kökârgân kölmâk havuz vâ âriqlâr, âdâmlâr bâşi üzrâ yaqınragân qılıçlâr, sârâyning berâhm çângâlidâ ğicimlângân kâpâlâkdek günâhsiz Nâziklâr gâvdâlândi.

Şâir bir seskânib, közlâri kâttâ açti-dâ, yânâ ğazâb bilân Buxârâgâ nâzâr tâşlâdi. Sârgış dud ârâsidân âcdâhâ bâşidek âcâl minârâsi korindi, rutubâtlı dudlâr bu minârâni gâhâ kömib yubârâr, gâh târâlib, xalqning âh-fâryâdidek kökkâ kôtârilârdi.

Mullâ Tâcibây ânçâ yirâqdâgi çopânlâr quduğidân suv keltirib qumğân qaynâtdi. Suv nihâyâtdâ şör vâ bemâzâ edi. Muqimiyning nâzik tâ'bi xırâ bolsâ-dâ, heç söz demây içişgâ mâcbur boldi.

– Bâşgâ tüşgânni köz körâr degânlâr! şuni hâm tâpilgânigâ şükür qilib içâmiz-dâ, eşân âkâ!

– Bu, suv emâs!

– Toğrı âytâsiz, eşân âkâ. Buni, çölning tâşnâlikkâ mahkûm etilgân çopânlâri hâm suv demâydilâr, “âbi hâyât” deydilâr. Buning hâr qultumi ulâr üçün

häyät bilän teng! Bu şörlıklar mänä şundäy ağır, täšnä, sermäşaqat häyät keçirib, ämir Buxârâning äyşişrâti üçün kabâb täyyârläydilär. Qani, endi yolgä tüşäylik.

Kün isib ketgän vaqtlärdä däm âliş üçün kiçik-kiçik xarâb qışlâqlärdä toxtâr edilär. Mullä Tâcibây hünärini işgä sâlär, gâh çirmändä çälib âtrâfigä yâşyalängläрни toplar, gâhâ xalqning sinıq idiş-tâvâğını qadâqlâşgä kirişär, birâv nân âlib çiqsâ, birâv göşt, âyrân bilän mehmân qılar, bir keçâ bu qışlâqdä qonib, tângdä yänä yolgä tüşär edilär.

Şu zäyldä yol yürüb Kârkigä yetib bârdilär, bir sârâygä tüşib, Xâlmuhâmmad âxund bilän qızını kütdilär. Ârädän tört kün ötdi, birâq, âtä-bâlädän hâmân dârak yoq edi. Muqımiy “ulär qolgä tüşmädimi ekän?” deb betâqat bolä bâşlädi. Mullä Tâcibây:

– Bundän ârtiq kütsäk, biz hâm qolgä tüşämiz, yaxşisi çegärädän ötib âlaylik, ulärdän ümidinizni üzib qoyâ qâling, - dedi vâ Muqımiyni öz hâligä qoymây çegärädän ötişgä köndirdi.

İkki “moysâfid gädâ”lär kemägä tüşib, Äfgân toprağigä ötib bârdilär.

– Mänä! Eşân äkâ! Könglingiz toq bolä bersin, endi sâqâl dârkâr emäs, Buxârâ ämirining äyğâqçiläri sizni tutib bopti! Mengä qoşilib säyyâh bolişgä boldingiz. Bir neçâ kün Kâbul bâzâridä hünärni işlätib, yolgä âzuqa topläymiz, keyin qayâqqa bâriş sizning ıxtiyâringizdä! İstäsängiz, Hindistân, istäsängiz, äncâ mäşaqatlı bolsâ hâm tâğ yolläri bilän Bâdaxşân ârquali Äläygä, Äläydän Oşgä tüşib bârämiz, ämmâ bu mäşaqatlı sâfârgä faqatginä baquvvät, tâştâvân tâğ eşakläri bilän erişüvimiz mümkün.

Tâcibâyning dädilligi, qat’iyliğı, işbilärmânligi Muqımiyni qâyil qâldirär vâ tääccüblântirär edi. Haqıqatän Tâcibây bolmagandä Muqımiyning ämir zindânidän âsânginä qutulişi mümkün emäs edi. Kâbuldä bir neçâ kün bolgâç, ikki eşäk xarid qilib, sâfârgä tüşdilär. Bu ağır sâfâr Muqımiyni näri âlib bârib, beri âlib kelgän bolsâ hâm vatängä bâriş iştiyâqı daim ungä quvvät bağışlar edi. Yüksäk qâyälär âşib, äylänmä târ tâğ yolläridän yürüb ketäverişdi, kiçik vâdiylärdä toxtâb, äcâyib mänzârali tâcık qışlâqläridä Tâcibây öz sän’âti vâ hünärni işgä sâlib, ulärni mämnun qılar edi.

On ikkinchi kundā Bādaxşān tāglāridān āşib, Ālāy yāylāvīgā tūşib keldilār. Ālāydā māşhur Sāriqtāş deb ātālūvçī ābād mānzil bolib, bu mānzilni qırğızlār “Sāritās” deb ātāydilār. Sāriqtāşdān önggā yürilsä, tāglı Bādaxşāngā, çāpgā yürilsä, Qaşqargā vā toğrigā ketilsä, Oşgā bārilādi. Sāriqtāşdā ikki keçā-kündüz dām ālib, bu yerdāgi mahālli qırğızlārgā mehman bolgānlāridān keyin Burdāvā dāryāsi yāqalāb dāvāndān āşib ötib, yālānglikkā çıqıb āldilār. Bundān keyin Qızilkindik vā Qārākinlik qāyālāridān āşış vā şu nāmli dāryālārdān keçib ötiş kerāk edi. Birāq bu dāryālārdān faqatginā tāng pāytidā ötiş mümkin. Çünki kün isigān sāyin yūksāk tāglārdā qārlār erib, kün qıyāmgā etgāndā dāryālārgā suv tolā başlār u vaqtdā keçib ötiş mümkin bolmāy qālār edi.

Ālāy vādiysigā qadām qoygāndān beri Muqımiy hām, mullā Tācibāy hām yāyrāb, özlāri erkin seza başlādilār. Ulār keti yoq, güllār vādiysining tāzā hāvāsini qānā-qānā şimirār, tez āqıb, tāşni tāşgā urāyātğān zilāl dāryādān hāvūç-hāvūç suv içar edilār. Şox tābiāt mullā Tācibāyning eşāk üstidā çildirmā çertib başlāğān terma qoşıgıgā gāhā-gāhā Muqımiy hām qoşilib ketār edi.

Sāriqtāş dāvānidān keyin bālānd dāvānlārdān sänālgān Demāk dāvāni kelādi, Demākdān keyin Tāvldıq dāvānidān āşışgā toğri kelādi. Tāvldıqdān āşgāç, ārçālār bilān qāplāngān türli-tümān güllārgā bāy, sūtdēk āq, pākizā qalbdēk tinıq şox dāryāçālār “māmlākāti”gā kirilādi.

Keng bağri qoy-qozilār, āq otāvlārgā tolğan bu ācāyib qırğız yāylāvīgā qadām bāsgāndā şāir Muqımiy özini ānādān yāngi tuğmā sezib, Buxārāning ikki yillik riyāzāti – turmuş māşaqqatlāri, qalbidāgi ğamğusāllāri yuvilib ketgāndēk boldi, u özini tāmāmān bāşqa bir dūnyada: bağri keng hām mā yāqqa külib bāqayātğān bir dūnyāda deb his etā başlādi.

Ālāy yāylāvining haqıqı egāsi bolgān qırğız çārvādārlāriining sōlim vatani gōzālligi bilān şāirni özigā māftun qilib āldi.

Mānzillārdā eşāklāri ārçāzārgā tuşāvlāb, Tācibāy hāci çirmāndāni qızdirār, āğzigā kelgān sözni “qālīp”gā sālīb, küylāşgā tūşār, buni eşitib uzāq-yaqındān qırğız yigit-qızlāri tūşib kelişārdi. Tācibāt tāng qālgān pāytdā Muqımiy uning yānidā “suflyār”lik qilib, toqıgān şe’r-ölānlāriini āytib berib turār, gāhā qızıqıb ketib birgā qoşılışib āytişār edi.

Ikki beti qıp-qızil, ingiçkä qâş, közi qıyıq suluv qızlär yâğâç kâsälärdä qımız, äyrân tutib yänä “ırläb beriş”ni soräydilär, âtaläri yuqâridän tüşib kelib, özbek mehmânlärni otâvgä täklif qılädilär. Otâv bekäläri mehmânlgä süprä yâzib, göştü qımız, boğırsâq keltirädilär, mehmândârçilikdän keyin Tâcibây şairgä däm berib, özi qadâqçilik “dokâni”ni yâyädi, mezbânlärning sinıq idiş-tâvâqlärini topläb qadâqlaşgä tüşädi. Uning ätrâfını kâmpirlär, yaş bälälär örüb âlädilär, âvulu otâvlärdän idiş-tâvâqlär kötärib qız-cüvânlär kelä başlädi. Tâcibâyning xurcuni pişgân göşt, boğusâqqa tolädi. Tâcibây xızmatni ötägünçä şair ärcüzärdä säyr qilib, bir nimalärni qâğâzgä tüşirädi, qaddini râstläb, uzâq-uzâqlärni küzätädi.

“Buxârâ ämirliğı cüdä âlisdä, büyük tâğlär ketidä, kättä-kättä däryälär ärqasidä. Biz endi gözäl Färğänä bosağasidä, gözäl Oş yâqasidä turimiz! Bulut bilän öpişgân dâvânlärdän âşib, däryâ suvidek âldingä şaşib räng-bäräng, keng vâdiyning äsl xocâyini – qardâş qırğız çopânlärining mehmândost otâvidä mehmân bolib ertä yänä yolgä tüşämiz. Bu yolda ming-ming qırğız Nâzikläri duç kelädi, ulär qafäs nimäligini mutlaqâ bilmäydilär, ulär “käniz royxati”dän âzâd, ulärning yüzini quyâşdän yaşiruvçi qalin ğıştin devârlär yoq!

Qoqân häm xuddi Buxârâdek dıqqınâfäs, boğıq, qalin devârlär bilän orälgän, ığvâ-fäsâdlär, hiyläyu näyränglär, suqu häsâdlär girdâbidä äräng näfäs âlädi. Qoqân Nâzikläri üning taqdiri häm Buxârâ Nâzikläri üning taqdiridän äz fârq qılädi. Birâq Qoqânı äslâ-äslâ Buxârâ ämirliğıgä tengläştirä älmäymän! Qoqândä yängiçä tâng ätmâqdä. Qoqândä yängiçä mä’rifät kirib kelmâqdä. Qoqân äsmânidä endi yängiçä bähâr näsimi esmâqdä, yängiçä häyât mu’cizäläri qanât yâzmâqdä, şe’riyät äsmânidä yängi qaldırğâçlär pârvâz qilib, pârlâq keläcäkdän dâräk bermâqdä!

Men dostlätimi ärtiq sağındim, dostlärim häm meni betâqatlik bilän kütümâqdä, äcâyib muşâärä äncümänläri, ğarâyib sän’ät dävriäläri Muqımıysini kütâyâtgändir!”

Ertä sähâr eşäklärgä toqım bäsib, dostlär yängä yola tüşdilär: yol tâbârä kengäyib, tâbârä gözälläşmâqdä bir qırdä bähâr, bir qırdä qâr, bir qırdä qış bolsä, bir qır läläzâr!

Távldıq vâdisiydä bir häftä yol yürüb, Sofi mänzilgâhigä kirib keldilär. Bu kättä qıslâqdä qırğız, özbek vä uyğurlär ähli bolib yaşär edilär. Bu yerdä özbek baqqâl, qassâbläri, uyğur âşpâzläri, nâvvâyläri vä qırğız qımizfuruşläri öz xızmatläri bilän Qâşqargä vä tâgli Bädaxşangä qatnâydıgän vä u tãmânlärdän kelädigän kârvânläri mämnun qılar edilär. Tepäsi ärçäzâr, qırğâqläri cämbilu räyhân, sebärglär bilän toşalgän şox äriqlär yâqasidä qatâr täkyälär bolib, bu “müsâfırxânä”läri mubâşirläri özbek dârvişläri edilär.

Bu äcâyib, köngilli mänzildä bir keçä istirahat qılğaç, ertäsi Tâcibây güzär ortäsigä qadâqçilik “dokâni”ni yâydi. Çünki bu yerdä qadâqçigä ehtiyâc bärliğı öz-özidän mä'lum edi. Äşxânä, sâmvâr, täkyäläri xocâyinläri säyyâh qadâqçigä minnätärlik bildirib, singän idiş-tâvâq, çâynaq-piyâläläri pul berib qadâqlättilär.

Hünäri işgä sâlib, äncäginä pul işläb älgän Tâcibây mağrur sözlây başlädi:

– Bu yerdän cönâb Gülçägä bärämiz. Gülçä cüdä kättä mänzilgâh. U yerdä yüzläb xânädän, äşxânä, çâyxânä, kârvân sârâylär bär, u yerdä cüdä köp özbek, qırğız, uyğurlär yaşâydilär. Men ätäm bilän bu yollärdän ötgänimdä yâş bälä edim. Undän bäre cüdä köp idiş-tâvâqsingän bolışı mümkün.

Muqımiy boğıldı vä mä'nâli köz täşläb, baş qımirlätidi:

– Gülçäning sinib, taxlärib yâtgän idişläri yämäymän deb, mening säbr-tâqatimni sindirmäsängiz... Tezräq Oşgä yetib älişimiz mä'kul edi!

– Xurcunlärdägi qurt, boğırsâk bilän Qoqangä kirib barişimiz mümkün. Ävqat-âzıqdän täşviş yok. Ämmâ Qoqangä şu libäs bilän kirib bärämizmi? Oşdä üst-bâş yängiläşimiz keräk. Buning xarcini Gülçädän tâpämiz, eşân äkä! Şunçägä qanâät qılğän yänä üç kün qanâät qılädilär...

– Qanâätni kâminägä çıqazgän! Târ hüxrädä ikki yil siz bilän birgä istiqâmätgä çidägän qanâät häli köpgä çidäşi mümkün. Ämmâ Gülçädän körä Oşdä singän säbil idiş-tâvâqlär sizni kütâyâtgän bolsä-çi?

– Oşdä idiş-tâvâq köp singän bolışı mümkün.

Ämmâ hâr bir sinîq idîş-tâvâq üçün bittädän mengä oxşâş qadâqçı bâr. Bu yergä ulärning qadämi yetmäydi, Oş kättä şähâr, idîş-tâvâq mägäzinläri häm häddän täşqari köp.

– Sözingizni räd qılış üçün cävâb tâpâlmây qâldim. Mâyli! Yänä bir kün qâlišgä râzimân!

– Bir kün nimä-yu ikki kün nimä. Mening qadâqçılık dâvruğim hâli ätrâfdägi âvullärgä yetib bârgänçä yoq. Siz däryâ qırğâqlärini säyr qilib, yâzâyâtgäningizni dävâm ettiringü men bilän işingiz bolmäsin, eşân äkä. Fursätni tâpsâm, keçäsi bir âz bâzm häm qilib berib, bir-ikkitä qozi häm ündirgim bâr. İlâci bolsä Bädaxşân qızläri haqidägi tâcîkçä şe’rlärgä oxşätib, qırğız qızläri toğrisidä öläni toqib bering! Ölänni bâplâyman!

– Cüdä ğaşimgä tegyâpsiz-dä, hâci!

Muqımiy Tâcibâyni hâci deb ätâr edi. Muqımiy Bädaxşân xalqı toğrisidä uzun xâtirälär yâziş bilän birgä tâcîk tilidä “Ähuyi Bädaxşân” deb, Bädaxşânning yüzläri raxşân, âhu köz, çilkâkil qızläri haqidä bir-ikki qoşiq häm yâzib, hâcigä bergän, hâcisi tüşmäğür qoşiqni çätâq yâdlâb küylägändä, ertäsi Muqımiy tänbeh bergän edi. Oşä tänbeh Tâcibâyning yâdigä tüşib, küldi:

– Bädaxşân cüdä yuqâridä qâlib ketdi, uni eslämäsängiz häm bolädi. Bu yerdä özbekçä äytsâm häm tüşinişä berişädi...

– Xudâ haqqı, sizgä şe’r berib boldim, keräk bolsä özingiz bilgänçä âmiyänä sözlärni qâlipgä sâlib äytä bering! “Men sän’atkârmân” deb dä’vâ qiläsizu, şe’riyâtdän bebähräsiz, bâşdän-âyâq xatâ äytäsiz, şâirni ötmäs piçâq bilän boğızlämäqçi boläsiz. Xayr, mâyli! bu sâfârdägilärni keçirämân. Ämmâ şähärgä bârgändä şu işingizni yänä qaytärädigän bolsängiz, yengil tâbiätlikkä bärhäm bermây, yänä şilqımlık qılsängiz, körsätib kelâyâtgän bärçä yaxşılıkläringizni bir tãmängä sürib qoyib, sizni häcv qılamân.

Tâcibây külib, qulluq qıldı:

– İnsân ikki nârsä bilän nâm çıqarädi: yâ yaxşılığı bilän, yâ yâmânligi bilän. Mening dünyada özimdän keyin qâlädigän yaxşılıgım yoqligini özim yaxşı bilämân. Binâbârin, yâmânligim bilän dünyada mäşhur bolışım keräk. Äylänây,

eşân akä! Mening qusurlärimni bir häcv qilingki, dünyadan şundäy ädäm ötgän ekän deb oqıgänlär külib yürsinlär!

– Bârdi-yu, yaxşı işlaringiz haqıdä yâzilsä-çi?

– Yaxşı işlärim yoq!

– Bâr!

– Yoq!

– Bir nâtävân talibi ilm, begünâh şâirmi bälâ çängälidän qutqazämän deb, sährämä-sährâ, tâğmä-tâğ särsân-särgärdän kezib yürişingiz özi âlicänâb ekänligingizgä şâhid emäsmi?

– Dost üçün cân berişgä häm täyyärmän!

– Mänä şu-dä! “Siz yaxşı” deyişim bilän hävlıqıb ketib, cânıngizin häm äyämäy qoydingiz! Dost cân älmäydi, cängä ârâm bolädi, dostining başigä âğır künlär tüşgändä dârdni birgä târtişädi. Şuningdek, haqıqıy dost dostining nuqsânini öz nuqsâni deb bilib, dostigä xunük korinişdän qorqmäy, uni tüzätädi. Käminä sizning şundäy dostingizmän, nuqsâningizni tânqıd qilib, ehsâningizgä minnâtdârçilik izhâr etämän!

– Xop, eşân akä! Ehsânimgi tilgä älmäy, nuqsânimgi yüzimgä äytib, könglimi tinçiting. Tän älmäsäm, öläy äğâr.

– İkki yıl bir hücrädä turib birâr bâr qolingizgä kitâb uşlägäningizni körmädim! Buni tän älärsiz?

– Tän älämän!

– Men keçäläri uzâq otirib, şe’r mäşq qılğän vä şe’riy kitâblär mütälääsığä kirişgänimdä, könglim üçün birâr bâr oqıtib eşitişgä qızıqmädingiz! Buni tän älärsiz?

– Tän älämän!

– Sän’atkârsizu birâr musıqa äsbâbdidä mänzur bir närsä çälib, birâr kişini yälçitgäningiz yoq. Hättâ sizning qolingizgä tüşgän dâirä häm öz dâiräsüdän çıqıb

kyetädi! Bu hämmäsi qanâatsizligingiz, quntsizligingiz, hâvlıqmäliligingizdän dälâlät berädi. Hâr qandây bemä'ni şe'mi küygä sâlib, befârq äytä berişni özingizgä vä sän'ätgä hürmätsizlik deb bilmäysiz. Şundây emäsmi, hâci?

Tâcibây cimginä yergä qarâb baş tebrät-di-dä, bungä häm ıqrâr boldi, Muqımiy sözidä yänä dävâm etdi:

– Sän'ät sınıq idiş-tâvâq emäs, u cärânglägän qalb mizbâri. Uning târlâri yüräk tāmirlârigä bağlängän, pârdälâri yüräk pârdälârigä pâyvând! Siz ägâr haqıqıy sän'atkâr bolışni istäsängiz, sınıq idişlâr qadâqçı emäs, sınıq qalblâr qadâqçı boling!

– Râst! – dedi Tâcibây ornidän säkrâb turib, ikki qolini köksigä qoyârkân, - hämmäsini tân âlâmân, şundây kättä nuqsânlar sahibi ekânligimni endi pâyqadim!

– Sizgä ketirâmân deb sâvqâtib, dildirâb ketdim. Sofining “otâvi” sâvuq bolâr ekân!

– Äsli birâr otâvgä kirsäk bolâr ekânu, kündizi yâdimgä kelmâbdi-dä.

– Mänä şu häm sizning nuqsâningiz. Sizni câhângäştä deb kim äytädi! Änä u âq nâmätni ton üstidän yelkâmgä täşläb qoying, cüdä uyqu keldi!

Tâkyä supäsida, ây bätgünçä ikkälälâri münâzârâni dävâm ettirib, song kigiz üstidä xurcunni başgä qoyib, ğaribânâ uyqugä ketdilâr.

Ertâ turib ketgän hâci, bir kâsä şirâbâ qaymâq bilân törttä uyğur gicdâ nânidân keltirib, Muqımiyni oyğât-di.

– Tursinlâr, eşân âkâ! Âftâb tâğ ârqaşidân kötarilib, ârçâzâr dârâgä yâyildi. Ungä qarâb otirib, nânuştâ qılışining bölâkçâ nâş'âsi bâr. Uning üstigä keçä özingiz eslägän Qoqân gicdâsi bilân Yängiqorğânnıng tä'rifi qaymâğıdân tâpib keldim, hâmşirâ pâşmäkkâ⁶¹ qarzdârmân, uni xudâ xâhläsä, Qoqângä bârgândân keyin hücrângizdä yeymiz.

Muqımiy közlarini ârâng âçib, başini kötârdi.

Quyâş zârrin tâlâli pârtâvini sâçib, çoqqılâr ârâsidân morâlâmâqdä edi. Şâir uzâq kerişdi-dä, keyin hâcigä bürilib, külimsirâdi.

---

⁶¹ Hâmşirâ pâşmäk – Qoqânning eng yaxşı pâşmäklärigä berilgän nâm.

– Hâzir hâmsirâ pâshmâkni eslâşning nimâ hâcâti bâr edi? Yoq nârsälärini esgâ sâlib, âğzimni çüçitib yubârâyâzdingiz. Gicdâ bilân qaymâq cüda kyetâdi. Gicdâsini bilmâymanu bu câylärning qaymâğı ârâmicân bolışı şübhasiz... Mânâ bu işläringizni körgänimdä sizni häcv qılışdän äynib qâlmäsäm deb qorqamân.

– Hävc qılsängiz qılâ bermäysizmi! Kök çây dämläymi, fâmilmi?

– Xuddi Qoqândâ, Qârasuv boyidägi Äbdüllacân häcinin täkyäsidadä otirgändek sorâşingiz qızıq! Bu yerlärdä nâmi çây bolsä-dä, özi suyuq vä qaynâq bolsä, şükür qilib içilâ berilädi-dä!

– Yoq, eşân äkä! Könglingiz qandây çây tiläsä häcingiz muhäyyâ qılâdi! Bu yerdän Oşlik şinävändälärni tâpdim, peşingä âş qılışgâ urinib körgän edim, bu çâylärdä gürüç – ânqâ tuxumu deyişdi.

– Ävväl çây içäylik!

Muqımiy yelkäsiga româl taşläb, yuviniş üçün däryâ sâhiliga tüşib ketdi, Tâcibây bir nimälärni xırgâyi qilib yürüb, çây dämlädi-yu, Muqımiyning däryädän çıqışını kütib turdi.

Muqımiy şox däryâning tınıq, zilâl suvidä yuvinib bolgândän keyin suv tägidän körinib turgân räng-bäräng taşlärdän közini uzâlmây turib qâldi, bu äcâyib mänzârâni ustâz dämlä Xalil, Miyân Sâtibâldıxân vä cânsäräk dosti Mävläviy Yoldâş bir körsälär edi deb, oylâdi. Şu däryälär läbidä otirib, İsmâil mährämdän näy, Şâdmân häcidän tänbur, Äbdüllacân häcidän dutâr tinglägisi keldi.

“Yoq! Ulärgä ümr boyi bundây äcâyib mänzârâni, güllärgä bürkängän keng vâdiylärni, bulut bilân öpişgân yüksäk tâğläрни, tâşni tâşgâ urib ötib bârâyâtgân bu däryâni kelib köriş müyäsär bolmäydi. Çünki u kişilär qançalik fâzilât egâsi bolmäsın, nihâyätdä qaşşâq kişilär! Bundän keyin özim üçün hâm bu tãmâşälär täkrârlänmäydi! Şuning üçün yâzâyâtgân xâtirälärimni yol-yoläkây âqqa köçirib bârib, dostlärimni toplâymanu, qoynimdän çıqarib Äbidçägâ uzätämân, “mening sizlärg täpib keltirgân sâvğam mânâ şu dâftärdä. Qani, Ä'lâm Bir başdän oqing!” – deymân . Ä'lâm ungâ cân kirgizib oqıydi”.

Tâcibâyning çozıq âvâzi yängrädi:

– Hå! Eşân äkä! Çây sávub qáldu!

Kök çây bilän fämil çây buyurgäni yädigä tüşib, Muqımiy külimsirädi-dä, tåşdän tåşä qadäm qoyib, yuqarıgä çıqdi. Mullä Tâcibây ikki çaynäkni ikki etägi âstigä berkitib, müntäzirlikdä edi. Mä'nâli külişşidän keyin çây içişgä başladılar. Çâydan keyin Muqımiy qalämdän, qâğâzlärni xurcundän âlib, arçazâr tepälikkâ kôtärildi. Mullä Tâcibây esä, qadâqçilik äsbâblärini qoltıqlab bârib, tåş köpriik yänidä päläs yazdı.

Ärçälär âstidä belbâqqa urädigän tåğ räyhân, cämbil vâ türli-tümän güllär boy tärätib, şäbädä bilän oynäşib tebränmâqdä edilär, şâir üçün bu yerdän nâridâqdägi yer gözäl korinär, qayergä otirsä oşä yerdä kâklik yorğalab säyrär edi. Şâir yerni tänläb, tonini taşlädi vâ uning üstigä çârdänä qurib, dâftâr vâraqlädi, şe'r vâ xâtirälärni közdän keçirä başlädi.

Buxâradä yâzilgän ğazäl vâ häcvläрни müstäsna qılgändä, Buxâradän qaçib Kâbulgä yetgünçä sâlkäm bir dâftâr, Bädähşân yüksäklkläridän aşib ötiş vâ tâgli Bädaxşändä körgän-keçirgänläri haqidägi xâtirät bilän tâcik tilidä yâzilgän ğazällär häm bir dâftâr bolâyâzgän. Äläy yäylävi täässürätläri özi bir kättä dâstân edi.

Muqımiy bulärni äqqa köçirişidän vâz keçib, Äläy täässürätlärini yängi törtliklär bilän toldiriş, bâyitiş keräkligini oylädi vâ yazışgä kirişdi. Qaläm rävnän yorğalär, dâftâr sähifäläri tez-tez tolär edi. Uzâq-uzâqlärdän bübüllärning, yaqın-yaqınlärdän kâklıklarning säyräşi şâirni yängi-yängi ilhâmlärgä çärläyâtgändek tuyulär edi. Muqımiy yazib otirib, quyâş ğarbgä äğib, keç bolgänini häm sezmgän edi.

İkki dost bu keçäni pänärâq vâ issıqrâq yerdä ötkäzib, tâng päyti yolgä tüşdilär. Eşäklär yaxşı däm älgän edi, Gülçägä yetgünçä “xıx” deyişgä ehtiyâc tüşmädi. Qaş qârâygän päytdä Gülçägä kirib bârdilär. Gülçä Sofigä nisbätän keng, bir neçä hissä ähâlisi köp bolib, bázâr, dokänlär müsâfir kârvânlär bilän lıq tolgan sârâylar köp edi. Açırâq qilib äytgändä, äyâq âsti vâ iflâsrâq cây edi.

Tâcibây bilän Muqımiy eşäklärni sârâygä bağlâb, özläri xas bilän toldirilgän yäpäsqi hücrädä “ârâm” äldilär-dä, ertäläb vaqtli turib, tåşqarigä çıqdılar.

Muqimiy kün kötärilmäy tezraq yolğa tüşiş, şuning üçün tüzükräq ävqatlänış, eşäklarning qárnini toydirişdän başqa narsäni oylämäs edi. Täcibây Muqimiyning könligä qaräb, cönäşgä cäzm qıldı vä supädä çây içişib otirgän äq telpäkli ikki keksä uyğurdän soräqläy başlädi:

– Bu yerdän Oş älisi, yaqınmi, äxun äkä?

– Oş ciräq, - dedi uyğurlärdän biri, - ortädä Uççät däryäsi bär! Undän ötip Çiyirçiq dävänidän äşisilä! Undän keyin Mädi qışlığı kelidu! Mädidän Oş on baş çaqırım!

Bu songgi “on beş çaqırım” Muqimiy quläğigä yaxşı eşitilib ketdi, ornidän säkräb turib, Täcibâygä qarädi.

– Bolsängiz-çi, hacim! Kün yâyilmäy cönägänimiz bolsin!

Mullä Täcibâygä qälsä, Sofidä bir äy qälär edi. Undägi äcâyib mänzärlärni zerikkünçä tāmāşä qilib, keyin Gülçäning bir bazarini ötkäzib, istäğän vaqtidä Oşgä tüşib bärär edi. Çünki özi äsli Qoqänlik bolsä häm, Qoqändä kütäyätgän heç kimi yoq. Hattä Qoqänning qandäyli häm uning yädidä qälmägän, ungä däryäning u beti bilän bu beti bāb-bārābār edi. Muqimiyning “bolsängiz-çi hacim” degän sözi uni ornidän beixtiyār turğızib yubardı, u eşäklär bağlängän kervān sārāy tāmān yol äldi. Başqa heç kimdän Oş älisi bu yerdän, deb süriştirib otirmäy yolğa çıqdılar vä uzäq mäsāfäni bäsib, Uççät däryäsi läbigä yetib bärtilär, unçägä kün äncä isib qälgän edi.

Qutb tāmāndä qar bilän qäplängän yuksäkräq täğdägi üç däryädän tüşgän şälälälär birgä qoşilib, Uççät däryäsigä äylänärdi. Bu däryädä ertä bilän suv äz vaqtidä ötädigänlär ötib älər, kün isigändän keyin däryädä suv köpâyib, yol tösilär edi.

Bulär däryä läbigä yaqınläşib, keçikkä tüşäyätgänlärinä keksä qırğız qırdän tüşib kelib, keçişni räd qıldı vä uzäqdägi otävini işärä qilib, unda bir keçä qalışlärini, quyāş kötärilmäy, ötib ketişlärini mäslähät berdi, ämmä Täcibây Muqimiyning rävdäyigä qaräb, çälning täklifini räd etdi:

– Däryädägi suv eşäning topığigä çıqmäydi-yu, siz bizni qorqtäsiz-ä...

– Vây çirâğım-ây – dedi çâl qoli bilân Uççât dâryâsini işârâ qilib, - senlär ortâsigâ bârguningçâ suv köpâyib kyetâdi. Dâryâning kengligini körmâyipsänmi? Keçgâ bârib, sâydâgi tâşlär korinmây qâlâdi.

Hâzir topıqdân ekânu eşâklärgâ qâlsa, dâryâ suvsiz bolsâ hâm tüşgiläri yoq edi, bir-ikki niqtâvni yeb, birin-ketin suv keçib, âldingâ yürâ başlâdilär, qırğız çâl källâsini likänglätgänçâ qarâb qâlâdi.

Dâryâ ortäläri äncâ çuqur, buning üstigâ suv nihâyätdâ tez vä sâvuq edi. Tâcibây eşâkdân tüşib, etikni yeçdi, etikni xurcungâ sâlib eşâkni yetâklâdi vä Muqımiygâ hâm şundây qılışni tävsiyâ qıldı. Birâq Muqımiy Buxârâdân ârttirgân bezgâgidân qorqıb sâvuq suvgâ tüşmây, eşâk üstidâ ötmâqçı boldi. Suvning ortâsigâ yetgänläridâ suv eşâkning toqımigâ çıqdi, suv âstidâgi kättâ-kättâ tâşlär yürüş üçün eşâkkâ xalâkıt berâr edi. Bir nâfäs içidâ Muqımiy eşâgi tâyib, bir tãmângâ âğdi, Muqımiy hâm oşâ eşâk âqqan tãmângâ yıqılıb, eşâk boynidân quçaqlägänçâ baqırdı:

– Hâci! Hâcim!

Tâcibây bir-ikki qadâm âldindâ bâqmâkdâ edi, âvâzni eştib ketigâ qarâdi, eşâgini öz hâligâ qoyib yubârib, qulâçlâb süzib keldi. Äfsuski, Muqımiyning xurcuni eşâk üstidâ sidirâb tüşib, huv nâridâ âqıb bârmâqdâ vä uni tutuşning ilâci yoq edi. Hâci qadâqçı eşâkni öz hâligâ tâşlâb, Muqımiy qutqazişgâ kirişdi vä cüda qıyınçilik bilân sâyâz yergâçâ qoltıqlâb âlib bârdi vä u yerdân quruqlikkâ âlib çıqdi. Uning eşâgi quruq yergâ çıqıb âlib, özini âftâbgâ sâlmâqdâ edi.

Quruqlikkâ çıqıb âlgâç, “eşâk özini öngläb âlib, çıqıb kelâyâtgândir” degân ümid bilân ârqagâ qarâdilär, äfsuski, ulärning ümidi puçgâ çıqdi. Eşâk âqıb ketgân edi.

Hâr ikkilärni kiyimläрни yeçib, tâşlär üstigâ yâydilär. Tâcibây xurcundân âlgân bittâ nânni ikkigâ boldi, sözlâşmây yeyâ başlâdilär. Muqımiy dâryâgâ qarâb nân kävşâr ekân, eşâk, ipäk xurcun vä kiyim-bâş üçün emäs, xurcundâgi şâir Pisândiyning Muqımiydâ âmânât qâlgân qolyâzmâ qoyin bâyâzi, özining Buxârâdâ yâzgân şe’rläri vä ikki dâftârdân ibârät yol xâtirâtigâ qattıq açindi.

Kiyim-baş qurigândan keyin yakkâ eşakni âldilärigä sâlib häydäb, ikkäläläri ta'bi xırälük bilän piyädä yolgä tüşdilär. Yol tábärä yanä gözälläşib barmâqdä. Sofi mänzäraläridän ziyâdrâq mänzälär yanä tåkrärlänmâqdä edi. Çiyirçiq dâvâniga yaqınlâşib bārgänläridä kün bātā başladi. Bu hārgın vā ğamgin ikki müsāfirni bir qırğız çopāni özining yirtıq nāmāt bilän qāplāngän otāvigä başladi, gülxan yāqıb, kāklik kābāb bilän mehmān qıldı.

Benihāyā çärçägän yolāvçilär gülxangä özlärini tåblāb huzur qıldilär vā mezbān bilän bolädigän suhbätni nāsiyā qilib, uyqugä ketdilär. Ertälāb vaqtli uyğānib, yeyilmāy çälä qālgän ilväsın göştini āxırığaçā tüşirdilär-dä, eşakni âldilärigä sâlib, yanä yolgä tüşdilär, Çiyirçiq dâvānidän ānçäginä riyāzāt çekib āşib ötgäç, yāngi bir cāhāngä çıqqandāy boldilär. Yol-yolākāy ulärgä lālā bilän qāplāngän qırlär, köm-kök baxmäl otlāqlargä yāyilib ketgän ming-ming qoy-qozilär duç kelärdi.

İssiq bulāq sähiligä qurilgän qatār şāhānā otāvlärning sahibi keksä qırğız biyi bolib, yolda duç kelgan ming-ming qoylär şu biyining qoy-quzuläri, yüzlāb çopānlär şu biyining xızmatini qılär edilär. Biyning bir keksä vā üç yāş xātini bār edi. İkki özbek müsāfir keldi deb eşitgän biy ādām yubārtirib, ikkälälärini otāvğä tākليف qıldı, bir qoyıni bütünligiçā pişirib ortägä qoydi. Āvqatdän song çopānlärni qobiz çäldirib irlätib, keyin özbeklärden āşulā äytişni tälāb qıldı.

Āndāk pārpisi yāzilib, qırğızlärning qobiz çälāşidän zāvqlāngän şāir, Tācibāygā yer āstidän külib qarāb, közlari bilän çirmändāni işārā qıldı. Ānçādän beri xumāri bolgän mullā Tācibāy sāpçib turib, xurcundän çirmändāni āldi-dä, uni qızdirib kelib, ortādä çökkä tüşdi, çildirmāni qars urib āğzigä nimä kelsä şuni äytib säyrāy ketdi. Çildirmāni eşitib, ātrāfcānibdän er-āyāl çopān qırğızlär toplānib kelä berdilär. Bāzm pirāvārdidä biy Tācibāygā ğaldırāq postin kiygizib, Muqımiygä bir şervāz qozi hädyä qıldı vā tünāş üçün xızmatkārläri otāvidän cāy körsätib, öz otāvigä kirib ketdi.

Vaqt allā-pällä bolgän edi. Otāvdiğä nāmāt üstidä dumälāşib yātgan biy xızmatkārläri hām, mullā Tācibāy hām xurrāk ātā başlädilär. Nāmāt qāq, yāstıq yoq, tün sālqın edi. Muqımiyning uyqusi qāçib, otāv āldigä çıqdi: tolin āy yūksāk tāğ çoqqıläri ārtidän kötārilib, keng yāylāv, yūksāk tāğ bağrilärini yāritmāqdä,

uzâq-yaqındägi itlärnig ulışı, bülbüllärning säyräşi vâ oynâqı dâryâ suvining bir tekisdägi şâvulläşi eşitilib turärdi.

Esib ötâyâtgân yâqımlı nâsim ällaqandây muattar boylar tärätib, kişi qalbigâ zâvq bağışlâr, şâirni yângi icâdlärdä undärdi. Birâq uyqusi qâçgân şâir zävqlänib şe'r yâziş ornigâ hâzir tāmāmān başqa nârsälâr toğrisidâ baş qâtirâr; şundây gözäl, pâyânsiz âzâdlikdän, bilim-mâ'rifâtdän bütünlây mährum etilgân biyning çopânlâri vâ ulärning äyänçli taqdirlâri haqıdâ oylâr edi.

Bu çigälläşib, çuväläşib ketgân oyning üçini tâpâlmây, yänâ hām bäländgâ kōtârilgân tolin âygâ tikildi: ây yüzini gâh pârçâ bulutlar tōsib âlâr, gâh bulutlâr terqalib, ây ävvälgidän hām yäraqlâb ketärdi. Ârädän tōrt sââtlârçâ ötâr-ötmäs ây ğarbgâ âğib, küncıqar tāmân yârışdi. Yüksäk tâğlâr ârtidän âftâb tuluv etâ başlâdi, keng yäylâvdâ häyât uyğânib, qoy-qozilärning mä'râşlälâri, âdämlärning yōtâlgânläri eşitildi vâ tâğ bülbüllâri xâniş qılâ ketdi.

Muqımiy otâvgâ suyänib, ändäk mizğigân edi, çopânlar çıqıb, uni oyğâtib yubârdilâr. Ulâr yüz yuvmäsdänâq täyâqni qollârigâ âlib, ikkitâ kömâçni qoynigâ sâlib, cōnâşga şâşıldilâr. Muqımiy kirib, Tâcibâyni türtdi:

– Turing, hacim! Cōnây qâlaylik!

Mullâ Tâcibây közlâri ni işqalâb ornigâ otirdi:

– Yaxşı uxlâdilârmı, eşân âkâ?

– Cüdâ-cüdâ! Ästi sorâmäng! Qani, tura qâling, hacim. Çälâsini Oşgâ bârib...

– Biygâ uçrâb, râhmât äytmây cōnasâk yaxşı bolmäs...

– Biyingiz tâşdây qâtib uxlâyâtgândir. Bezâvtâ qılışning nimâ hâcâti bâr?

Mullâ Tâcibâygâ qâlsâ biygâ yänâ bir keçâ mehmân bolib, Muqımiygâ âtâlgân qozidän tâşqari yänâ bir semizrâq qoy ündirâr edi, ämmâ qozining bähridän ötgân nâziktâ'b hâmrâhning köngligâ qarâb, yolgâ tüşişgâ mâcbur boldi. Tâng yârışgâç, ulâr Mâdigâ yol âldilâr.

Çaşgâh pâyti Mâdigâ yetib kelib nânuştâ qıldilär. Uzâq yol bâsib kelgân kervânlär şu yerdä toxtâb, nâfâslärini râstlâb âlär, çânglärini qâqıb, yolgâ tüşär edilär. Nânuştädän keyin Oşgâ cönädilär. Yol unçâ uzâq bolmäy. Oşgâçâ on beş çaqırım qâlgân bolsä häm, Qırarıq ädiridän âşişgâ vä Uvâm äriğini keçib ötişgâ toğri kelär edi. Bittä-bittä yol bâsib, keçki pâyti Oş şährigâ kirib bârdilär.

Oş köpiklärib âqayâtgân tezâqar dâryâning ikki lâbidä örnâşgân, ortädägi Sülây mân tâğı uzâqdän körinib turädi. Müsâfirlär sorâqlâb, dâryâning u yüzidägi Qaşqar sârâyigâ kelib tüşdilär. Eşâkni sârâybângâ tâpşirib, bir hücrâni egällädilär, âvqatlängändän keyin bu keçâ yaxşilâb dâm âlişgâ qarâr berdilär. Muqımiy bu keçâ qoşnining mehmânânäsidadâ yâtgândeک tinç ârâm âlib, sâhâr turdi, nânuştâni köpriک bıqınidägi âzâdâ vä xuşmânzârâ sâmvârdâ qilib, ästâ tâğ tâmângâ kötarıldilär.

Özbekläring qadimiy şähri bolgân Oş öz körki, hävâsining sâfliği bilân şâirni özigâ mäftun qıldı. Muqımiy bu şährning tâ’rifini köp eşitgân vä yaşlık çağlâridän beri uni körişgâ hävâsmänd edi, mänâ endi u Oşgâ Ändicân ârqli emäs, heç xayâlgâ kelmâgân yollar bilân kirib keldi.

Sülây mân tâğı üstidâ Bâbir tâmânidän bärpâ etilgân âq bina közgâ taşlânib turär, tâğ etâgidän kättâ “Cännät äriği” âqıb ötmâqdâ. Äriq boyläridâ kättâ mäçit vä sâyâ-sälqın sâmvâr, täkyälär sâyâhâtçilär bilân tolib-tâşgân. Bâşqa şâhârlärdän kelgân ziyârätçi özbek kâsiblär täkyädâ âş qılâyâtgânini körib, Muqımiyning köngli sust ketdi. Tâcibâygâ mä’nâli köz taşlâb, gürüç sâlinâyâtgân qâzânni işârâ qıldı:

– Hâcim! Xarâcätigâ çidäsängiz, öz qolim bilân mädräsâ pâlâv qılâr edim!
Äzbârâyı xudâ, âş yeyişdän häm âş qılışni sâğmib ketdim!

Tâcibây külib, ornidän säkrâb turdi, bârib sâmvârçi bilân gâplâşdi-dâ, ğurur bilân yänâ ornigâ kelib otirdi:

– Siz, âşni Qoqândagi hücrängizdâ qilib beräsiz, eşân äkâ! Bu yerning sâmvârçiläri cüdâ şinävändâ kişilär! Äğzimdän çıqmasdän çâyxânâ egâsi xızmatni bâcârişgâ kirişdi, bir sââtdän keyin âş yegânimiz bolsin.

Şundây qilib, bir sââtdän keyin ikki kişilik âş dâmlânib, qolgâ suv qoyildi. Köp mehmân küzätib çınıqqan Oşlikläring çirâyli muâmäläläri, lâzzätli pişirilgân

pälävləri, qolni kökräkkä qoyib turib äytädigän şirin sözlari, Muqımiyni yol zähmätläridän bütünläy fâriğbâl qıldı.

Keçki päyt “Cännät äriği” boylaridägi täkyälär vä däryâ läbidägi qatâr sāmāvārlär ätrâfdän kelgän säyähätçilär bilän tolä başlädi. Yâş-yälänglär çumâlidedek örmäläşib, tağ tepäläriğä kötarilä başlädilär, uzâq-uzâqlärdän näy tâvuşi, sâz bilän äytiläyâtgän yällälär âräsidadän Muqımiyning ğazälläri qulâqqa çälindi.

Buni eşitgändä Muqımiyning yürägi cığ etib ketdi-yu, hämrâhigä sezdimädi. Yällä qılâyâtgänlär mârğılänlik kâsiblär bolib, şu ortädägi bir hämkäsäbäläriñing üyigä tüşgän edilär. Kâsiblärning şinäm suhbätini Muqımiyning köngli tüsäb qıldı, lekin ulärgä mehmân bolib, özini täñitişgä iymändi. Ulärning sāmimiy otirişläridän bährämänd bolib, toygünçä yällä tingläşgä ilâc tâpâlmädi.

Muqımiyning üstidä däryädä ivib, âftâbdä quritilgän, ongib ğicim bolib ketgän eski läs ton, äyâğidä çarıq, uzâq yol zähmät bilän közläri çökib, yüzidän ğöşt qâçgän edi. Şu qıyâfât bilän “men fälânçimän” deb kâsiblärning şirin suhbätigä suqılışni şäir özigä ep körmädi. U heç kimgä korinmäslik, xılvätdän çıqmäslik häräkätidä boldi. Birâq, yengil täbiätli, şuhrätpärestlikni yaxşı körüvçi Tâcibây, äğär Muqımiy “xop” degüdek bolsä, şu nâtäniş izdihâmning ortäsigä tüşib, çildirmäsi qars urib, Muqımiy başigä âdäm topläşgä häm täyyâr edi.

– Hâcim... - dedi Muqımiy, Tâcibâygä yaqın kelib uning qulâğigä, - endi hücrägä bârsäk deymän!

– Eşân äkâ, siz cüdä qızıq, târtinçâq âdäm ekänsiz-kü? Şundäy säyilin tâşläb-ä? Xâhläsängiz, suriştirib, Qoqänlik säyähätçilärni tâpâylik, ulärni men xursänd qılây!

– Ey, sâlâmät bolsinlär! Men oşälärgä korinmäslik üçün hücrägä ketâylik desäm, siz nimälär deyipsiz? Şu âft-başârimiz bilän-ä? Ertägä bâzâr ekän, postin bilän eşäkni sâting, kiyim-bâşni tüzätâylik! Biläsiz-kü, âdämlär bu zämändä sizning fâzlu fâzâyilingizgä qarâb emäs, üst-bâş, sävlätinizgä qarâb muâmilä qılädilär! Ertägä kiyim-bâş âläylik, saç-sâqâlñi täräşlätib, hämmâmğä tüşâylik, nâfäsimiz häm bir âz râstlänsin. Keyin bir-ikki kün säyähät qılsäk, hämşähärlärni istâb tâpsäk yäräşädi!

Təcibây bu sözni eşitgândän keyin öz âdâti boyıçâ dârrâv şaştidän tüşib, cimib ketdi vâ bilinâr-bilinmäs qilib iltimâsgâ ötdi:

– Bolmäsâ, endigi çâyni dâryâ boyidâ içib, pâstni bir âz säyr qılâylik.

Muqımiyning külgisi qıstâdi vâ Təcibâygâ qarâb zâvq bilân bâşini qımirlätidi:

– Tüppâ-tüzük esingiz bâru, işlâtişdän qorqasiz! Mänâ bu gâp – bâp gâp! E, hacim! Mänâ bundây mâ’qul gâplâr sizdän çıqqandän keyin häcv qılışni bütünlây xâtirimdän çıqargim kelib qâlâdi.

– Häcvni yâzilmägänidän xafâmân, eşân âkâ!

– Sâbâb?

– Sâbâb şuki, yâzilgänidâ u hâm xurcun bilân âqıb ketgân bolâr edi-yu, häcv haqıdâ ikkinçi âğız açmägân bolâr edingiz...

Mullâ Təcibâyni bu sözi Muqımiygâ tâ’sir qilib, qâtib-qâtib küldi.

– Yänâ qaytâdän yâzilsâ-çi?

– Yâzilib bopti! Qaytâ yâziliş mümkin bolsâ, ävvâl ânâ u tâğ xâtirälärini qaytâ tikläşingiz keräk? Esgâ âlsâm, yürägim tüzdek açıydi! Âh, u misrâlâr, âh, u oxşâtişlâringiz! Bâdaxşânlik qız Zülâyhâ haqıdâgi ğazâlingizni endi on yildâ tikläşingizgâ hâm aqlim bârâr qılmâydi!

– Bäs!

Muqımiyning bu “bäs”idän Təcibây öz sözi orinsiz ekânligini pâyqab qâlâdi. Onğaysizlânib Muqımiy qarşisidâ moltillâb tura berdi.

– Äfv eting, eşân âkâ! Yâdingizgâ tüşirib qoydim!

– Ey, dostim! Buni yâddän çıkarib bolâr ekânmi? Hâr dâim yâdimdâ, yürägimni timdälägâni timdälägân-kü! Kâmbağalni tüyâ üstidâ it qâpibdi deb, şuni äytgânlâr. Turâylik, dâryâ lâbining hâm gâştini surâylik!

Tâcibây sâmvârçi bilân “hisâb-kitâb”ni toğrilägändän keyin, köprik başığä tüşib ketdilär. Köprik başidä şaşilib kelâyâtğän bir kişi ilcâyib, Muqimiy bilân täniş kişidek sorâşdi:

– Oşgä säyâhät bilân keldilärmiz, mullä äkä?

– Hä! Säyâhät...

– Undäy bolsä äncä turärsizlär?

– Hä! Äncä turämiz...

– Biz näib bilân Äläygä ketâyâtğän edik, köpäsniğä qondik, yänä körüşärmiz. Xayr!

Bu nätäniş kişining nimä degäniğä Muqimiy tüşünmägän edi, “xayr”gä xayr cävâbini berib, köprikning çäp qoltığıdän sâmvâr tãmân burildilər. Suv üstidägi sorilärdä ädäm ziç. Muqimiyning yürägi kötärmäsä häm Tâcibâyning köngli üçün bir çekkädän boş çây tâpib otirib, çây çaqirdilər. Däryâning mävc urib pişqırışidän yänidägi kişining sözi äräng eşitildi. Däryâning sâlcın şäbädäsi, suv yuzidä çirâq şu’läsining zärrin cimcimäsi başqa başqa säyâhätçilär üçün cüdä qızıq tuyulib, ârâm baxş etâyâtğän bolsä häm, Muqimiy üçün unça qızıq tuyulmäs edi, lekin dâğ suvgä dämlängän aççıq kök çây, şairgä Qoqânning Örizkâr täkyä, Teräkzâr täkyä, Bakä çarsuv, Zänbâr çarsuv sâmvârlärining did bilân dämlänädigän çaylärning tätimini bergän edi. Şair Qoqân yâzläridä näfäs rästläş üçün ülfätlär bilân şähär çekkäläridän xâli vä sâlcın çây qidirib, yuqâridä zikr qilingän täkyälärgä bärrib, istirahat qılardı.

Muqimiy kiçik bälğami piyälädän çây höpläb, Qoqändä qalgän yâr-dostläрни sağınıb ketdi, däryâ tolqınläriğä qaräb turib köziga yâş keldi, qaşşâq ätä, yetim singilläri, keksä, faqır ustâzlär – hämmä-hämmäni bir bir esläb çıqdi. Şu vaqt Tâcibây Muqimiyni ästâ turtib, tepäläridä tippä-tik turgän ikki kişini körsättdi: biri häligi sorâşğän kişibolib, ikkinçisi qılıç taqqan, moylâvi şâpdek nävçä bir mirşâb edi. Häligi sorâşğän ädäm Muqimiyning qulâğığä baqirib gäpirdi:

– Mingbâşi dâdxâh sizni öz hävliläriğä täklif qilib, bu kişini mengä qoşib yubârdilər.

Muqimiy tushunalmay Tacibayga qaradi, baska otirganlar ozara suhbatni toxtatib, bular tamangaga burildilar. Muqimiy hech narsaga tushunalmay, sakrab ornidan turdi-da, bu ikki kishining aldigaga tushdi, uning arqasidan rabg-quti oçgan Tacibay ergasti. Ular koprik bagiga chiqib, u yerdan tepalik kochaga – Andican yoliga burildilar. Muqimiy barar ekän, xayalidan allanimalar keçär, “Buxara amiri istatib Qoqandan tapalmagac, bu shaharlarga ham adimini yubarganmikän” deb oylardi.

Xayriyatki, haligi sorashgan adam nariragga barib, yarildi:

– Oshning hurmatli mingbashi Sultan kopas musiyqa va adabiyatga ancha tushunadigan muxlis kishi bolganidan, har daim sayahatchi shair va san’atkarlarni yqlab, mehman qilishga adatlangan ekän. Uning mehmanxanasida mehman bolib turgan Rashidan mingbashi Shakir nair Muqimiy Oshdaligini haligi sorashgan kishidan esitgac, Sultan “kopas”ga aytibdi, Sultan “kopas” bu kishiga oz kishiligidan qoshib, “Muqimiyni taklif qilib alib kelinglar” deb farmän beribdi. Muqimiyning barishiga ikki mingbashi mahtal ekän.

Muqimiyga bu taklif va mehribanchilik artiq malal keltirgan bolsä ham, yengil tartdi. Chunki, Shakir nairning dalkash, sherpärest, hatam tabiat kishi ekänligini Qoqanda kop esitgan edi. Kirib baganlarida har ikki mingbashi Muqimiy va Tacibayni hutmat bilan kutib alib, tordän orni korsatdilar. Sultan kopas orta boyli, yogän gävdali qizil yuz, torva saqal, chehrasi achiq kishi, Shakir nair esä navçaraq, yuzi çoziq, qashi osib qavagi ustiga tushgan, shicaatli adam edi. Dasturxan ustida Shakir nair söz basladi.

– Keyin keça bu yerga margilanlik hafizlarni taklif qilib maza qilgan, sizning gazallaringizga aytilgan ciraylar yallalardan bahramand bolib namingizni tilga algan edik. Shu yerdä ekänligingizni esitgandan keyin hurmatli mingbashi ham, kaminä ham ozingiz bilan suhbatlashini xahlab, xarab keltigan kishini iziga qaytardik. Buning uchun afv etäsiz, canab Muqimiy!

Muqimiy ornidän yarim qozgalib, minnatdarchilik izhar qildi:

– Basimiz kokka yetdi! Shair ahliga gamxorliklaringiz uchun behad minnatdarmiz.

Sultan kopas Muqimiyning bas-ayagiga rasm salib chiqqac söz tasladi:

– Oşgā kelgānlāringizgā kōp boldimi, şāir āfāndi?

Muqimiy bu yerdā rast gāpni āytişni rāvā kōrmāy sāyāhātning sābābini bāşqaçārāq qilib kōrsātişgā urindi:

– Ālāy yāylāvlāri sāyāhāti kōngligā tūşib, bu birādārim bilān bundān bir āy ilgāri ōtib ketgān edik, eşāk bilān Sāriqtāşgāçā bārdik, qaytişdā hār bir mānzildā tūnādik, qırğız dostlārgā mehmān boldik, yaxşi sāyāhāt qıldik. Oşgā yaqın qālgāndā Uççāt dāryāsidadā baxtsizlikkā uçrāb, eşāgi xurcunni āqızdik, keçā Oşgā qaytib kirib keldik, sālāmātlikni bersā ertāgā Āndicān yolini ālmāqçimiz.

Sultan kōpās Muqimiydān bu qisqa sārgüzāştini eşiťgāndān keyin tizigā urib, āfsuslāndi:

– Āttāng! Āgār ketāyātgānlāringizdān men xabārdār bolgānmdā sizlārgā ādām qoşgān bolār edim, eşāk emās, ātdā bārgān bolār edilāringiz, tākyā sāmāvārdā emās, qırğız biylāriining otāvidā tūnāgān vāhār kūni qımız, kiyik gōşti bilān mehmān qilingān bolār edingiz! Bu yāylāvlāriining egālāri bizning āğaynilārimiz bolādi.

Muqimiy qulluq qildi:

– Bu ġamxorligingiz üçün rāhmāt! Biz bilmāgānmiz! Endigi sāfār, ālbāttā şundāy qilāmiz. Mānā kōrişdik, tānişdik, suhbātlāringizni tāpişgā muvāffaq boldik. Endi bizgā ruxsāt berilsā?

Sultān kōpās bāş çāyqadi:

– Ketişgā ruxsāt yoq! Bu keçā şu yerdā āyāqlāşāimiz! Men Qoqāndā kōp bolgānmān, Qoqān şāirlārigā kōp muxlismān. Āyniqsā, hāmmāgā mānzur qoşıqlāringiz sizning orningizgā mehmānlārimizni mūnāvvar qilib turādi. Men sizlārni Āndicāngā ārāvādā elittirib qoyişni ōz zimmāngā ālāmān.

Muqimiy yānā qulluq qilib külimsirādi:

– Bu mārhamātlāringiz üçün, uluğ dādxāh, qaytā-qaytā rātmātimiz āz! Āndicāngā kyētādigān ārāvā bolsā kāşki edi! Āmmā bizni bu keçā qıstāmāng... Ūzr...

– Qanday üzr? Bilsäk mümkünmi?

Şakir nâibning bu sâmimiy sâvâligä Tâcibây löndä qilib cävâb qaytardı:

– Bir âydän beri yeçinmäy, här yerdä yâtib, üst-bâşimgiz kir bop ketgän, âq kiyimlârimiz xurcundä âqib ketib, üstimizdâgilâr bilân sizning âtlâs, şâhi körpâ-toşâgingizdä qâlîşimiz heç mümkün emäs.

Hämmälâri bârâbâr külişib yubârişdi, üzr qabul qılindi, ertâ körîşîş şarti bilân mehmânârgä mingbâşi cävâb berdi. Xayrlâşib çıqib, ikkâvlâri uyğur sârâyigä cönâdilâr. Yoldâ Tâcibây nârâzilik âhängidä miñğillây ketdi:

– Äğâr Sultân köpäs saxâvâtlî mingbâşi bolgändä edi, mendän bu gâplârni eşitgändän keyin ikkimizgä bâş-âyâq sârpâ bergän bolâr edi! Men ungä qâyil qâlmâdim!

Tâcibâydan bu sözni eşitgän Muqimiy donğillâdi:

– Men äytâdigän sözni âğzimdän ilib ketgâningizgä häyrân bolgän edim! Tâmagir desâm xafâ bolâsiz, közi âç desâm könglingiz qâlâdi! Yaxşisi, heç nârsâ demây qoyâ qâlây!

– Hâli bu demâgâningizmi?

– Hä! Demagânim! Qoqândä yetib âlgunçâ demâyman!

– Qoqângä bârgândän keyin qâlgän gâpni äytmâqçimisiz?

– Hâcv qilâmân! Hâcv!

– Uh!

Muqimiy özini tutâlmây külib yubârdi, hücrâgâ kirin yâtâ turib yânâ târtîşdilâr. Tâcibây gâpdän qâlib uyqugâ ketdi, Muqimiy tüngi âdâti boyiçâ uxlâyâlmây suz şâvqinigâ qulâq sâlib yâtib, keyin uxlâb qâlâdi. Muqimiy uyğângânidä Tâcibây yoq edi. Tüşdän keyin xursând bolib bir boxçâni kötârib kirib kelgän Tâcibây, qolidâgini qoyib, yüz terlârini sidirdi:

– Hâli çây içmâgândirsiz, eşân âkâ?

– Mingbāşining mayi meni ānçā lānc qıldı, cüdā çāybāpmānu sizning kelişingizgā muntāzir edim. Buningiz nimā?

– Eşāk bilān postini pullādim, qālgānini hāmyāndān eplāb şu nārsālārnı ālib çıqdim, eşān ākā. Kiyib, Qoqāngā yetib ālsāk boldi-dā!

Tācibāy boxçāni yeçib, bir cüft saxtiyān māhsi bilān bir cüft bedānā kāvuş āldi, uning āstidān ikkitā ālāki āstār, yolāmā paxtāli qārā sātın ton çıqdi, buni kōrib beçārā Muqımiy xursānd bolib ketdi:

– Rahmāt sizgā hacim! Puli qançā bolsā, Qoqāngā bārgāndān keyin, ālbāttā qaytārāmān! Zāb iş boldi!

– On qari sillıq āq boz ālib, māşınāçigā berdim, biz çāy içib āravā māsālāsini hāl qılgunimizçā, u hām bitādi.

– Kiptāki köylāk deb tāyintlādingizmi? Tağın ityāqa qilib qoyışmāsin...

– Xātircām bolā bersinlār, ikkitā ciyāk hām ālib berdim. Çāygā çıqamizmi?

– Bolāsā-çi!

Kōprik bāşidā çāy içib otirgānlāridā Sultān kōpās mingbāşining mirzāsi istāb kelib, ulār bilān sorāşdi vā Āndicāngā ālib kyetādigān āravākāş bilān tāniştiriş üçün Tācibāyni bāşlāb ketdi. Āndicāndān ziyārātçilār ālib kelgān güşnā āravākāş ikki sātāndān keyin sārāydā hāzir bolişlārnı tā’kidlāb, ātini taqalātiş üçün cōnāb ketdi.

2.11. ON BİRİNÇİ BÂB SÂYÂBÂN ÂRÂVÂ GÂŞTİ, DOSTLÄRNING SÄRGÜZÄŞTİ

Keç peşindä Oşdan çıqqan sâyâbânli äraväning törıq âti yelib-yörtib ketmâqdä, qamçisini yelkäsiga qıstirib, egärgä qıyşıq otirib âlgän luççäk ärävâkâş gâhâ-gâhâ âtigä gäpirib qoyib, äncäginä qâidäli xırgâyi qilib barmâqdä, bizgä tanış ikki yolâvçining biri otirgän ornidä qalqıb-qalqıb uxlâmâqdä, biri esä ärävâkâşning xırgâyisigä qulâq berib ätrâfni küzätib barmâqdä edi.

Ärävâkâş äytib-äytib bärıb, Muqımiyning bir ğazälini qoşıq qilib äytä başladı:

“Köp erdi häsrätim, cânâ, qılây izhâr deb keldim,

Muqımiy künci ğam erdim, seni ğamxâr deb keldim...”

Qoşikni tamâmlägäç, egärgä yânbâş otirib, yüzini sâyâbângä burdi:

– Qâri äkâ! Sizläрни Qoqânlik deyişdi, şu toğrimi?

– Toğri! Biz Qoqânlik...

– Qoqânliklär ziyâratgä Şâhimärdângä çıqışâr ekân, sizlär Oş buvâmgä kepsizlär-dä?

– Hâ! Oş buvâmni körmägän edik, qarindâşläрни köriş baxânäsida körib ketyäpmiz!

– Qoqânlik bolsängiz şâir Muqımiyни hâm tänirsiz?

– Täniymiz. Nimä edi?

– Bizning mähällämizdä Qoqândän kelib qâlgän Muntäzir degän keksä şâir âdâm bâr. Bu kişini mähällä keksäläri mullâ Muhämmäd Yusuf äkâ deb hürmät qılışadi. Men u kişidän Muqımiyни soräsäm, u kişi mengä: “Muqımiy hâm mengä oxşâş qaşşâq, baxtsiz kişi!” deb cävâb berdi. Şu toğrimi?

– Toğri! Muqımiy hâm şâir Muntäzirdek qaşşâq, baxtsiz kişi!

– Şundây äcâyib qoşiklär yâzgän âdâm-ä?

– Şundây äcâyib qoşıqläрни yâzgän üçün baxtsiz!

– Özim ilimsiz ärävəkəşmənü, şunaqalärni eşitsäm dünyädän çıqıb ketgim kep qälädi, qări äkä! Zämängä qayıll emäsmän! Kim puldâr, kim ämäldâr, kim müldâr bolsä käyf-säfä oşäniki!

– Şair Muntäzir bilän hämmähällä ekänligingiz äyni müddäâ boldi. Men u kişigä Muqımiydän sälâm âlib kelgän edim, bu ämânät sälâmni yetkəziş üçün u kişini, älbättä körişim keräk!

– Bälä-çaqaləri bizning mähällädä-yu, özləri Bábäsätni mázâridägi daxmä hücräsida ğaribänä häyät keçirädilär. Bârsängiz quruq barmäy, nân-pân tügib baring, cüdä sävâb bolädi, mäyli, men özüm eltib qoyärmän!

– Cän ükä! Älbättä özingiz eltib qoyäsiz, biz häm quruq kirmägänimiz bolsin!

– Mänä Xocäâbädgä häm yetib keldik, xavfli cäylärdän kündüz küni ötib âlgänimiz yaxşı boldi, keçäsigä qälsäk Qarâqçı çölidä yolimizni töşişləri turgän gäp edi, öz äti bilän Qarâqçı çöl! Endi yaxşisi Xocäâbäddä bir keçä ätgä däm berib, täng yarişgändä Ändicängä cönäsäk, peşingä qälmäy yetkəzib älib baramän.

Ärävəkəş ät başını bir xarâb kərvän sārây dārvāzāsīgā burib toxtādi-dā, egārdān sākərb tūşdi, yengi bilän ät közini ärtib turib:

– Qurumsāq sārāybān yem tāpib berä älsä yaxşı edi, özingä nân tāpib berālmäsä häm mäyli! – dedi.

Ärävəkəş ğudillāb, sārāygā kirib ketdi, xunābi āşgän Muqımiy Tācibāyning yelkāsini türtdi:

– Xā, xāci ğaflāt! Turing, mänzilgä yettik!

Tācibāy uyġānib, közlärini uqalädi, keyin erinibginä ätrāfgā nāzār tāşlādi:

– Ändicängä oxşāmāydi-kü?

– Sälāmät boling! Siz qaydä-yu, Ändicän qaydä? Bu yerni Xocäâbād deydilär!

– Xocäâbā desāngiz-çi!

– Bu yerdä häm bir keçälik körgilik bārgä oxşāb turibdi! Ändicāngä ertä sähār cönāb, kündüzi yetkāzib bāqmāççı! Siniq idiş-tāvāq yoqmikin, süriştirmāysizmi?

– Qışlāqning xarābligä qarāgāndä xalqining ähvāli häm öz-özidän mā'lum eşān äkā!

– Siniq sāpālني häm qadāqlāy berāmān desāngiz, cār sālāylik. Qaşşāq dehqānlāring rozğāridä çinni idiş ne qılsin, sāpāl tāvāqqa häm āş tāpsin-çi!

İkkäläläri ärāvādān tüşib, u yāq-bu yāqqa qarādilār, song āriqdä bet-qolni yuvib ärtiniş üçün belbāğ yeçdilār. Ärävakāş ärāvāsini sārāygä tårtib, ātin çıqarib qantārdi-dä, dārvāzä yāniğä çıqıb, Tācibāygä dedi:

– Bu yerdān yem, bedānning ilāci bolmādi, bir tāş nāridä Bulāqbāşidāgi qarindāşlārnikiğä bārib, sähārgä yetib kelāmān, ärāvā şu yerdä qālādi, xāhlāsälāring ärāvādä yātārsizlār, bolmāsä sārāybān cāy körsätādi, kirā pulidān yārim-yārtisini bermāsälāring bolmāydidāngä oxşāydi...

Bu sözni eşitgānden keyin Tācibāyning quti uçdi:

– Nimā? Kirā puli dedingizmi?

– Hā! Kirā pulidān yārim-yārtisini! Qālgānini Ändicāngä yetkāndān keyin tolāsāngiz häm bolādi!

– Bu ärāvā Oş mingbāşisigä qarāşli emāsmi?

– Qızıqmısisiz! Men ändicānlik bolsām, qanaqasigä öz mingbāşisining ärāvāsi bolsin? Men tört kişini ālib qaytişim kerāk edi, mingbāşining mirzāsi mengä iltimās qilib “bu mehmānlār nazik kişilār, bāşqa ādām ālmāy, ikkilälārinini ālib keting, sizni xursānd qılışādi” degāni üçün bāşqa ādām ālmādim.

Muqımiy çoçib-çoçib, ulār yāniğä keldi, ärāvākāş kārāndāçilik bilān sārāygä kirib ketdi. Tācibāy qızārib-bozārib, titraq tāvuş bilān Muqımiygä mürācāāt qıldı:

– Yol kirāni özimiz tolār emişimiz!

– Özimiz tolāmāy nimā, yetti yāt begānā mingbāşining mirzāsi tolāşi kerākmidi?

- Tört kishining kirasini daromad qilyapti?
- Gapi to'g'ri! Yayerab, uxlab kelganingiz o'zi ming tillä!
- Siz ham açigän yurakkä qalampir sepäsiz-ä, eşän äkä!

– Buxarädä tüplab tükkän ältin çiqadigän boldi! Uning evazigä sizni maqtäb bir qasidä yaziş mendän.

- Mengä qalsä häcv qilmäysizmi!

Tacibayning älangäsi äsmängä çiqib, Muqimiyning ciddiynamä haziligä ham taqati toq bolganidan qattiq gapirib yubargisi keldi-yu, yanä özini ärang basib, mulayimläşdi:

– Tört kishi üçün äraväkäşgä toläsäk, poyezd kirägä pul qalmaydi! Hämmäsi bolib, beş somgä yetär-yetmäs tangä qaldi!

– Ändicändä tüşädigän qoşxänämiz äniq. Men şair Muntazir hücräsida ikki kün mehman bolämän, siz poyezd kiraning ilacini qiläsiz. Ändicanni şahri äzim deydlär, bunday kattä şahärlärdä qadaqlätädigän idiş-tavaq köp bolädi. Xudä bergän hünaringiz bär, munça boğiläsiz, hacim! Bizdäkangi bazarı käsäd emäsiz, şükür qiling!

Muqimiyning bu sözidan keyin Tacibay boşasib, cahlidän tüşdi. Ham yanidan pul xarc qilib, ham xizmat qilib, ham gap eşitib, Muqimiyning qaş-qaväğigä qarab turädigän bu äcayib äq köngil, beğubär ädam Muqimiyning yanigä yanä qaytib keldi:

- Undaqa bolsä, yarim-yarti kirä pulini berä qalaymi?

– Bermaslikning ilaci yoq, äraväkäş ämmängizning eri bolmaydi, äraväşlär taifäsi cüdä karändä, çapani bolışini biläsiz-kü, örgilay hacim!

Tacibay ilcäyğaniçä saray tamän yürdi, uning arqasidan Muqimiy yanä gap täşlädi:

- Saraybandän süriştiring-çi, ävqatning tädariki qandaqa bolärkin?
- Xop!

– Yâtilädigän câyni hârnâzârdân ötkâzing!

– Xop!

Muqimiy bu âlicânâb muxlis hâmrâhning ârqsidan külimsirâb qarâb qâldi. Ârâdân âz fursât ötgândân keyin ârâvâkâş âtini minib çıqıb öng tãmândägi köçägä burildi, keksâ sârâybân Tâcibây bilân sözlâşib çıqıb, Muqimiy bilân quyuq sorâşdi vâ sârâygä tâklif qıldı:

– Keçqurungä bârib, qışlâqdân heç nimä tâpib bolmäy qâlâdi, keçgä qâlipsizlâr, bemälâl bolsâ, özingä qılâyâtgân şörvâni birgä bâhâm körâylik, hücrädâ bârdân üstigä nâmât sâlingän, bir keçgä heç nârsâ qılmâydi, mullâm!

Xullâs, keksâ sârâybânning hücrâsidâ burdâ-burdâ nâni bilân şörvâsigä şerik bolib, hâsrâtidâ qulâq sâldilâr. Tâng pâyti qoşilgân ârâvâgä çıqdilâr. Köprikdân keyin ârâvâkâş âtini öz hâligä qoyib, yänâ xırgâyisini bâşlâdi, Tâcibâr huzur qilib uyqugä ketdi. Muqimiy yânidân qâğâz, qalâm çıkarib bir nimälârnı yâzâ ketdi, ârâvâ Zâvrâqqa yetib, qışlâq çâyxânâsi âldidägi kättâ sâdaqayrağâç tâgidâ toxtâdi.

Uzâq uxlâb qâvâqlâri şişgân Tâcibây Muqimiy yüzini yuvib, ârtüngünçâ çârpâyägä pâlâs yâzdirdi vâ törttâ nân bilân ikki qadâq şuvirğâni üzüm keltirib nânuştâ hâzirligini körib qoydi. Hây-hâylâb otirib, nân bilân üzüm tüşirdilâr, bâsib-bâsib çâydan içib, song yolgä çıqdilâr. Muqimiy vâ Tâcibâyning bu yol birinçi üzüm yeyişlâri edi.

Bälând-pâst qırlâr âşâ, Ândicânnıng saxıy, hâsildâr dârelâri ârâlâb, Xartum qışlâğı ârquali âziz mehmânârgä quçâq âçib külib turgân Ândicân âstânâsidân bâsib ötişgä muvâffaq boldilâr. Şâhârgä girgândân keyin güşnâ ârâvâkâş hârnâmâyışkârânâ âtigä qamçı bâsib ildâmlâdi, ikki çâtigä baqaterâk, çinâr köçâtlâri ötgâzilgân keng yângi köçâni bâsib ötib, Kültepägä yetib bârdilâr.

Qadimiy tarıxgä bây bolgân bu ülkân şâhâr ortâsidägi Kültepâ ordâlâr qâldıgı bolib, unıng âtrâfidägi yälânglikkâ tâkyâ, köknârixânâlar, körimsiz, bârdân vâ qamiş bilân ihâtlângân pâstqam âşxânâlar câylâşgân edi. Ârâvâkâş yigit yolda “qâri âkâ”gä bergân vâ’dâning üstidân çıqış üçün Kültepägä yetgândâ şârq tãmândägi köçägä yürdi vâ bir qabristânning dârvâzâsi âldidâ ât bâşini burib toxtâdi-dâ, ğurur bilân ârqsigä qarâdi:

– Mänä, qâri äkälär! Bâbâsâtin mâzâri şu, şâir Muntâzirning hücrälâri şu yerdä! Märhämät!

Muqımiy bilân Tâcibây ârâvädän tüşişib çänğläri qâqışgâç, ârâvâkâşni râzi qilib xayrlâşdilär, song xurcinni kôtärib, qabristângä kirib bârdilär. Şâir Muntâzirning hücräsini tâpiş qıyin bolmädi. Hücrä eşigi çertilgâç, içkâridän yötäl tâvuşi eşitildi, keyin nâvçârâq, ârıqrâq, eçki eçki sâqâl çehrâsi külib turgân nurâniy kişi eşik açib, mehmanlär bilân qadrdânlär singäri sorâşdi, Tâcibâyning qolidän xurcunni âlib:

– Bâytulâhzängä märhämät qılsın, - dedi.

Ävväl şâir Muntâzirning özi, keyin mehmanlär kirdilär, mezbân ulärni âzâdâ boyrâ üstigä yâzilgân qurâq toşâkkä otirğızdi. Yengil fâtiheadän song istârâsi issıq bu yâqımlı moysâfid ornidän sâpçib turib, ikki qolini köksigä qoydi:

– Xoş kördük, âzizlär! Qadâmläringizgä hâsânât, mendek bir ğarib kişini yoqlâb kelganläringiz üçün bâşim fälakkä yetdi!

Muqımiy hâm häyâcânlängän edi, u ikki qolini köksigä qoyib, öz ehtirâmını izhâr qıldı. Şâir Muntâzir tâşqari çıqıb, ândek häyällâb qâldi. Muqımiyning yâdigä lâb etib ârâvâkâşning sözi tüşdi-yu, tizzâsigä urdi:

– Fârâmuş qılibmiz-kü!

– Ärâvädä bir nimä qâldiribmizmi?

– Nân tügib kirişni unutibmiz, hacim, ârâvâkâş mundây deb tâ'kidlägän edikü!

– Sizning şundaqa täntilingizgä bârmän, uluğ iş qılğän bolär edingiz.

– Oşâ uluğ işni qılğänim bolsın!

Tâcibây ornidän qozğalmâqçı bolib turgân edi, şâir Muntâzir yirâqdän gâpirib kirib keldi:

– Yârätgäninggä ming qatlâ şükür! Meni hâm yoqlâb, mürüvvät qilib kirib kelädigänlär bâr, meni ğarib degänlär tüşini suvgä äytsin! Ässälâmu äläyküm!

Şair Muntāzir işi zārur bolmäsä häm şaşib yürädigän cānsäräk, serhäräkät, äqköngil, āliyhimät qaşşaq kişi edi. Qoltıgıdā keltirgän törttä nānni pātnisdāgi burdā nānlār üstigä qoyib, çay qaynātiş tāräddüdigä tüşdi. Buni körüb, Muqimiy e'tirāz bildirdi:

– Urinmäsängiz bolār edi, mullā äkä. Çayni suhbät ketidän içilsä häm mümkin-kü?

Şair Muntāzir mäyin cilmäydi-dä, çirāyli qilib cāvāb berdi:

– Qorqmāsinlār... Hāli häm çayni suhbätdän keyin içilädi, zerāki, şirin suhbät çay tälāb qılädi. Şirin suhbät degändä yādimgä tüşdi. Därvāqe, Qoqāndagi āhli fāzl, āhli dārd kişilārni sorāmāqçı edim... Mävlānā Muqimiy Buxārāyi şārifgä ketib qālgānlār, deb eşitgän edik, hāli qaytgānlāri yoqmi?

Bir nāfāsli sukutdän keyin Tācibāy cāvāb qaytārdi:

– Qaytib kelgānlār.

– Hāy-hāy, köp uluğ iş boptimi! Kāminā Ändicāngä bolsām häm hār daim qulāğım Qoqāndä. Mävlānāning Buxārāni ıxtiyār qılışlārigä menimçä, ğalāmis Muhyi sābābçı bolgän çıkar. Muqimiyni Muhyi körālmäs emiş, deb eşitgāndim. Bu haq söz! Biz körişmāgän bolsāk häm Mävlānā Muqimiygä ğāyibānā muxlismiz! Qani endi, u kişi häm sizlār singāri bizdek ğariblārni yoqlāb kirib kelsālār!

Muqimiy külimsirāb yergä qarāgānçä cim otirār edi, Tācibāyning sābri tūgādi.

– Bārdi-yu, mävlānā Muqimiy ārāmizdä bolsālar-çi?

– Ä? Nimä dedilār?

Muqimiy çidālmāy ornidän säkrāb turib, qulāçini keng açdı.

– Keling, ustāz, başqatdän quçaqlāşib körişmäylik! Şāgirdlāringizdän Muhāmmād Äminxocā men özim bolāmān.

– Äh! Nimālār deyipsiz? Siz meni yoqlāb, Qoqāndän keldingizmi? Ä?

Nurāniy şâir özini Muqımiy köksigä átdi, ulärning közlärindän áqqan yaş bir-birlärining yelkälärini hol qıldı. Bu mänzärädän tá'sirlängän Tâcibây hâmi ästâydil yıǵläy başladı. İkki şâir quçâqlâşib bolib, köz yaşlärini ärtişdi. Änçädän keyin şâir Muntâzir sävâl berdi:

– Buxârädän qaytgäningizgä änçä boldimi?

– Buxârädän toǵri kelişim. Dostim Tâcibây hâci ikkimizning keliş särgüzâştimiz änçä uzâq, uni sizgä fursäti bilän hikâyä qilib berämiz. Cänâbingizni köriş bizgä müyäsär bolgänidän behäd xursändmiz.

– Qulluq! Ğarib başimizni fälâkkä yetkâzdiläringiz!

Şâir Muztâzir oçâqdä qaynâb turgän kiçik mis çâvgunçä postlâq sâlib, Muqımiygä qarâb küldi: - bizdä çây dehqânçilik. Bir tüp bådâmimiz bâr, şuning postlâǵı çâygä bolgän ehtiyâcimizni qândirib, pulgä çây sâtib âlişdek kättä xarâcâtdän här daim bizni qutqazib turâdi. Uning tä'mi başqa çâylärdän körä mâzâlıraq, rängi äyni ânâr güli. Buni şâirlik mübâlaǵasi demây, qaşşâqlık nişânâsi, desälär hâmi ıxtiyâr özläridä.

Külişdilär. Muntâzir nânni ortägä sindirib, çâvgundägi çâyni qaytardı, dârhaqiqat, çâyning rängi ânâr gülidän eslätär edi. Muntâzir çâyni tindirib, sâpâl piyâlâçälärgä qoydi vä söz dävâmidä mehmânlärgä tutdi:

– Mänä bu piyâlälärni cänân desä bolâdi. Çünki, bulär öz cänân tuprâǵımızdän yäsälgän. Nängä märhâmät qilinsin...

Uluǵ şâirning qandây âǵır häyât keçirişini tüşinib yetgän Tâcibây vicdânân äcâblänmâqdä edi. İkki piyâlâ postlâq çâydan içib, bir burdâ nân kävşägäç, dâsturxängä yengil fâtihä oqıb, ornidän qozǵaldi:

– Mengä ruxsät bersäläringiz, suhbätläringiz tügällänmây qaytib kelämän, bir kişini istâb tâpişim keräk edi.

Şâir Muntâzir Muqımiygä qarâdi, Muqımiy qarşilik körsätmây, ruxsät berib, “Keçgä qâlinmäsin, hacim!” deb qoşib qoydi. Tâcibây yengil târtib, Ändicänning bâzârigä yol âldi. İkki şâirning suhbätläri toxtâmây dävâm etdi. Muqımiy suhbät cilâvini başqa tãmângä burdi:

– Bizning h mr h – T cib y yaxshi  lf t,  q köngil  d m bols  h m  e’riy td n beb hr r q,  nd k h v yi kişi. Uning k nglig  qar b, ert g  Qoq ng  qayti ni m lc ll b turibm n, bu ke   c n bl rig  mehm nmiz.  mm   ndic nlik b  qa   irl r bil n körişiş, ul rning t nsiq suhb tl rid n b hr m nd boli ning il ci b rmi ek n?

 avgund n çay qoyib uz tib turib, Munt zir bund y dedi:

– Bu yerd    ir  bdur zz q Bimiy b rl r, u z t qa   aqlikd  h m, ic dd  h m bizd n yuq r r q tur dil r. U ki ining istiq m tg hl ri songgi vaqtd   yimq i l q bolib q lg n,  yimq i l qlik dostl ri u ki ining  k l rini h m köçirib  lib ketişdi.  k l ri  bdus tt rxoc , nih y t k mba al kişi bolib, zor h fiz v  s z nd d rl r.

 k l ri Bimiy k tt    ird rl r. U ki ining k pgin   c yib  z ll ri xalq  r sid  m  hurki, bund n b ’zil ri k min d  h m saql n di.

  ir Munt zir q   zl rni titib, bir  e’r t pib  ldi, uni Muqimiyg  uz tib, iz h berdi:

– Bimiy  z ll ri t pulgun  bu b hri t vil bil n t ni ib tur siz-də. Bir vaqt  z s ll mni h cv qilg n edim.

–  vv l h cvining t rixini  ytib bers l r...

– N sriddinbekk ⁶² mehm n bolg nimd  b  imd gi s ll m nih y td  yirtiq bolg nid n N sriddinbekning sax v ti qozg b ketib, y ngi s ll  berişni v ’d  qildi-yu, keyin xay lid n k t rilib ketdi.

Bekd n y ngi s ll ni uz q vaqt k tib, ümid uzg nimd n keyin  z s ll mni h cv qilib, N sriddinbekk  yub rdim. Bu o   h cv.

Muqimiy h cvg  k z yügürtirib, i t h  bil n bahri t vilni⁶³ oqiy b i di:

“Erur  ning Hoqand  r  m sk ni,

H cvg lik erur fi lu f ni.

⁶² N sriddinbek – Xud y rx nning o li,  ndic nd  h kim bolib turg n.

⁶³ “B hri t vil”ning t rcim si “uzun d ry ” bolib, c d  k m   ir bu v znd  y zg ndir.

Tâpâlmäs kişi äybin ätvâridin,

Qıur häcv öz tonu дәstâridin.

Säyidim, tâci sârim, nuqtâ räsım, ähli qadım bändägä bir sällä kâräm qılgân edilär. Mägäräm xâtiri äşräfläridän mähv bolib ketgân üçün yâdi mübârakkâ sâlây deb, bu sifät bähri tävil äylädım inşâ.

Mälikâ, muhtäşâmâ, dâd räsâ ängläki, källämdägi sälläm titilib, qıymäyu pärçä qıyilib, ilmâ ulâq läh-lähu rävzäm sözänäk, teşigi ügrä yuvuq, burdâ çuvuq, köhnä kâfändek çirigân, eski, yämâq sâlgäli bolmäs, yärämäs häm süzük äfsurdâ tügünü zorğa turgân, küyâ urgân çirigü xordâ nädâmätki, här ipi çändimâ çiltâri gädâdek örälib, bul yüzü qâmişgä tüşib, sufrâ sâçâqdek äsilib, bir nâçä fâşlär qoyilib, ertäyu keç bâdi sâbâdek näläyu färyâdu fiğân birlä qulâğımğä urib, şälvirläşib ğâvur-ğuvur bärçä cälâcilläri teng nä'râi häydär urişib, nâvhâ bilän qıçqırışurlärki, bärrib häzrâti şähzädägä ärz äylâ!

Yoq esä, endi gârängü här qılämiz, qulâğingni kâr qılämiz häm yänâ yelkängdä sâmâlär tepişib câr qılämiz, ähiri besâr qılämiz, deb, hämmâ ân turfâ tumâv äylädi bizni!”

Muqımiy bu uzundan-uzâq bähri tävilni äxırığaçâ zävq bilän oqıb, Muntäzirgä uzatâr ekân, küldi:

– Sällä ungân bolsä-kü, tüzükkü-yä...

– Sällä ungân. Ämmâ Näsridinbek şunçâ дәvlätgä egä bolâ turib, kâminäni eski sälläläri bilän xursänd qılmâqçı boldilär. Keyinçälik bu “Sällä” häcvimiz Ändicân ulämäläri äğzigä tüşib, şävqın kötarışdi vä şähärdän ketib, qabristänni ıxtiyâr qılışımğä sâbâbçi boldi. Xayr, maqsädgä ötäylik, endi Äbduräzzâq Bimiy şe'rlärini oqısinlär! Mänâ bu kişining devâçäläri.

Şâir Muntäzir bir sâriq qâğâzni Muqımiygä uzatdı. Muqımiy uni qolğä älib, başıdän-âyâq köz yügirtirib çıqqaç, bu fuzuliyänâ şe'rni bätämkin, ästa-sekin oqıy ketdi:

“Debâçäi işqdän rivâyät,

ğam дәftäridän bu bir hikâyät:

Dil səhifəsini əzəldə taqdir

yazmış raqami bəläi tahrir,

Bu bəisi, çıqməzəm bəlädin,

hicrən şəbidek yūzi qarədin...”

Muqımiy bu ottiz əlti sətirdən ibarət şe’ni zəvq bilən oqıdı:

– Həvvə! Būyūk şair!

– Kəminəgə mənzur bolməgən əsərni sizgə kōrsətərmi edim...

– Buning üçün minnətdərmən! Birəq, həli özlərinin bahri təvildən başqa şe’rlərini kōrməy, xumərdən çıqməymən.

– Əlbəttə-əlbəttə! Sizgə kōrsətməy kimgə kōrsətər edim. Öz bisətimni yazməy turib, mening həm xumərim tərqaməydi. Eng əvvəl bir kəsəginə piyävə şorvə qılsəmu uni ikkiləmiz bəhəm kōrgəç, keyin yənə şe’rxanlıkkə ötsək, degən əndişədəmən. Sizdek əziz mehmənni kōpdən kütəyətəgən əzginəginə pəkizə cizzam bər. Sizdən yaşirədəgən cizzəm həm, sirim həm yoq!

– Qarşı eməsmənu, suhbətimizning üzilib qalışı bər-də.

– Uning həm tədərəkini qılamiz.

Muntəzir bir kitəb ərəsindən qəğəz çıxarib Muqımiygə uzətđi: “Gəhi-gəh təcik tilidə həm məşq qilib, özimni sinəb kōrədəgən ədətmi bər. Qani, buni mübərək nəzərləridən ötkəzsinlər-çi, epaqəgə kelədəmi, yoqmi?”

Muntəzir şundəy deb, özi piyävə şorvəgə urinib ketđi. Muqımiy təcikçə yazıləgən şe’ni içidə oqıy başlədi:

“Mərənc, ey, dil, ey işqəş gər cəfə əzər hə dərəd,

Muhəbbət inçünün bə işqəzən kər hə dərəd”.

(Məhbub cəfə qilib, əzər bərsə həm uning işqdən rəncimə! Çünki işqəzərləgə muhəbbətning şundəy işləri bər!)

Əcəb nəbubəd və cənnət ərzi istigəna dihəd tə’bəm,

Çünün k-üz fikri royüş xâtiräm gülzârâ dârâd...

(Tä'bim cännätdän istiğna qılsä, täaccüb emäs, çünki, yüzining xayâli bilän xayâlim gülzârdır.)

Bâyârân gülfuruşi mekünäm, bâ münkirân xârâ,

Bâhâr mahfil cununäm Muntâzir bâzârâ dârâd.

(Dostlârgä gülfuruşlik qılâmân, düşmânlârgä tikân ulâşâmân! Ey, Muntâzir!
Hâr bir mäclisdä mening cununimning mänä şundây bâzâri bâr.)

Muqımiy yigirmä misrädän ibârät bolgân bu ğazâlâni oqıb çıqıb:

– Bu yüksäk sâtrlârgä tâhsin vâ âfârin oqışdân özgä sözga kâminä lâlmân...
- dedi.

– Yoq-yoq! Unçâlik emäs! Mülâhâzalâringizni eşitmâqqa muntâzirmân,
cânâb

Muqımiy! Ümid qılâr edimki, bir âz bolsä hâm qıymâtlı fikrlâringizni eşitsâm.

Muqımiy külib, tizzâsi üstidâgi sâriq qâğâzni yänâ qoligâ âldi:

– “Bâyârân gülfuruşi mekünäm, bâ münkirân xârâ” misrâidâgi xârâ sözi
“xârâ” – tikân bolışi keräk edi, uni “xârâ” deb oqışgâ toğri keldi. Binâbârin, bu söz
“xârâ”ligiçâ qâlib, yuqâridâgi “gülfuruş” sözini “durfuruş” deb oqılsä, mazmun
yänâ hâm puxtâ vâ âniqlâşârmidikin degân mülâhâzâdamân...

Muqımiyning bu mülâhâzâsigâ şâir Muntâzir qâyil qâldi:

– Änä xâlâs! Änä xâlâs! Közimni mâşdek açib yubârdilâr! İş mänâ mundây
bopti. Uni qarâng, cüdâ hâm çirâyli bolib ketdi. Buni öz tâbârruk qollâri bilän islâh
qılib qoysinlâr, bolmäsä.

Muntâzir zâvq-şâvq bilän tâkçädän siyah, qalâm âlib qoydi. Muqımiy
“gülfuruş”ni ästâ öçirib, üstigâ “durfuruş” deb yâzdi. Muntâzir şe'rni Muqımiy
qolidän âlâr ekân, “häy-häy! ”läb, şu bâytni qayta-qaytâ âvâz çıqarib oqıyâtgändä,
hücrâ eşigidän qoltıgıdâ ikkitâ qâvun bilän ospirin yigit kirib, sâlâm berdi. Muntâzir
şâşib pâyğâhgä yügürdi:

– Hâzir kõnglimdän ötkäzib turgän edim! Vääläyküm ässälâm! Kelsinlär, qâri! Märhämät-märhämät!

Mehmân yigit qoltıǵıdägi ikkitä qâvunni pâygähgä qoyib, ävväl Muntäzir bilän, keyin nâtäniş mehmân bilän soräşdi-dä, çökkä tüşdi. Fâtihä târtılğaç, Muntäzir “xuş kördik” deb qoyib, Muqımiygä bu mehmân yigitni tanıştırdı:

– Bu ükämiz qoqânqıslâqlık qâri Zâkir nâmlı şâir. Gärçi keksä bolsäk häm bu kişigä muxlismiz.

Qâri Zâkir şâiränä âdâb bilän ornidän turib qulluq qıldı-dä, ornigä otirdi. Muntäzir sözidä dävâm etdi:

– Qoqânqıslâqning özi şâiränä mäkân, zor hislätlär mänbäi deb edik, bu qıslâq qâri Zâkirdek äcâyib şâirni yetkâzib, dä’vämizgä дәlil körsätди.

Qızärib, yergä qaräb otirgän qâri Zâkir yänä qulluq qılğaç:

– Cüdä âşirilib yubârıldı şekilli... -dedi.

– Hâr qançä âşirilsä häm, kämlık qılär. Köp qıslâqlärdä bolgänmän, köp dehqânlärgä mehmân bolib suhbät ötkäzğänmänü, Qoqânqıslâq ählidek şe’rgä, musiyqagä muhâbbätli ähli dillärni uçrätmägänmän. Şe’r, musiyqa şinävändäläri hâr yerdän häm tâpildi-yu, ämmâ Qoqânqıslâqdägidek emäs. Därvâqe, keksäligim qursin! Qâri Zâkir, ükä! Tonni yeçib uzätmäsängiz äytmäymän!

– Cänim bilän!

– Toxtäng, yeçmäy turing! Ävväl äytäy, keyin yeçib beräsiz! Bu kişi kimlär? Äh bilmäysiz! Bu kişi hürmätli Muhämmäd Äminxocä Muqımiy bolädi. Sizü bizning köpdän beri kütgän kişimiz Muqımiy...

Qâri Zâkir säpçib turib qaytädän soräşdi vä ikki qolini köksigä qoygäniçä tik turib qâldi:

– Xoş kördük, ustâz Ändicän sizgä peşkâş!

– Rähmät! Siz äzizläarning mehriyiyäingiz târtib, kelib qalgänimdän behäd xursändmän!

Qâri Zâkir Muntâzir tãmân burilib, tilâgini izhâr qildi:

– Ötgân şu küni bergân vâ'dängiz nimä edi, ustâz?

– Qoqânqışlâqqa bârişgä vâ'dä bergân edim.

– Şuning üçün keldim.

Käsälärgä piyävä şorvâ qoyâyâtgân Muntâzir külimsirädi:

– Ävväl piyävâni içäylik, keyin gâp bolâr... Bälki bu keçä sizning iştirâkingizdä ğaribânä hücrädä suhbätläşärmiz.

– Yoq, ustâz! Ketämiz! Sizning Qoqânqışlâq bârişingizni eşitib, Törä Sâhibxân, mullâ Âtabây häm Mämâcânbeklâr kelişädigân bolışgân. Ulârdän täşqari, hämqışlâq hâfizlärimiz ustâ Bâymât bilân mirzâ Hämdam xuşxân, şâirlârdän mullâ Äs qarâli – Mehriy cây hâzirlâşib, dutâru tänburlârini sâzlâb otirişibdi. Buning üstigä mullâ äkâmning Qoqândân qadâm râncidä qılışlâri kütilmägân baxt boldi!

Şâir Muntâzir piyävâ şorvâni dâsturxângä keltirâr ekân, ziyâk qâri Zâkir mehmân qoligä suv keltirdi. Qollârini yuvişib, piyävâ şorvâgä qattıq nân burdälâridân toĝrây başlâdılar. Suhbät yänä dâvâm etdi.

– Äytmâqçi, hâligi mehmângä piyävâ şorvâdân âlib qoyış xayâlimdân fârâmuş bopti-kü?

– Bâkisi yoq, - dedi Muqimiy Muntâzirni xıcâlâtdân çiqariş üçün, - bâzâr äylänib, keç kelâdi, kelgândä bir gâp bolâr!

Muqimiyning bu sözidân, qâri Zâkircân yänä bir mehmân bârligini pâyqab âldi:

– Ketgân yerlâri äniq bolgândä, äravâni yubârâ qâlâr edik.

Muntâzir cilmâydi:

– Qanday äravâ?

– Qoqânqışlâqqa âlib kyetädigân sâyâbânli äravâ!

– Çindân sözlâyäpsizmi, qâri Zâkir?

– Şu ärävädä toğri Qoqanqışlâqdän kelişim...

– Äcäbâ! Tirikçilikdan qalıb-ä?

– Bizning tirikçiligimiz häftäy bazar küni peşingäçä bolädi, taqsir!

Qaddi-qamäti kelişgän, xuşmuämälä, xuşsubät, möyläbsäbz bu yaş şair iste'dadı bilän Ändicän muzáfätidä nâmi tärqalgän vä köp fâzl ähllärini çirâyli âdâbu axläki vä äsârläri bilän qâyil qâldirgän bolib, kâsbi bäzzâzlik edi, uning Qoqanqışlâqlik rästäsidadä kiçik bir dokâni bâr edi. Qızıǵı şuki, yüz tizilişi, nâzik tâbiätli, hättâ şe'rlärning çäpändâzligi bilän Furqatgä oxşaş edi. Bir-ikki saat hämsuhbät bolib, yaxşı tanışgândän keyin, qâri Zâkir taşqari çiqıb ketgäç, Muqimiy yâqasini uşläb, Muntäzirgä qarädi:

– Äcäbâ! Bu yigitni körib, hürmätli dostim Zâkircänni körgändek boldim. Qâri Zâkiringizning qalämi häli mengä nâmâ'lum, ämmâ äfti-ängâr vä nâzik tä'bliği äynän Zâkircän!

– Hürmätli Zâkircänning şe'rläri här qançä maqtälsä ärziydi, bu haqdä başqa söz bolışı mümkün emäs. Ämmâ lekin, bizning qâri Zâkirimiz häm yaş bolışigä qarämây, äsârläri bizlärgä mänzur bolgändek, Törä Sâhibxändek nâmi çiqqan uluğ häfizning eng sevgän qoşığıgä äylänib ketgän. Tä Törä Sâhibxändän eşitgünçä, dä'vämizning дәlili üçün şairning özidän oqittirib eşitimiz mümkün.

Qâri Zâkir köçägä çiqıb, bir дәstâ nân kötärib sälâm bilän kirdi, nänni дәstuxängä qoyib, qävun soyışgä tākçädägi sâpâl tāvâqni älgän edi, Muntäzir uning qolidän tāvâqni äldi:

– Râstini äytsäm, qävun pişgänigä äncä bolib qâldi-yu, häligäçä öz qolim bilän qävun soygänim yoq edi, soyib xumârdän çiqay, siz bolgänsiz yaxşı bänd bergän şäkärpäläk şe'rläringizdän oqıb bering.

Qâri Zâkir külib, qävun bilän piçäkni Muntäzir äldigä qoydi, özi çöntäk qavlây ketdi. Muqimiy luqmä taşlädi:

– Bundän çiqdi, ikkäläläringiz şirinäk oynämäççi ekänsizlär-dä!

– Şirinäk oynaş bizdän, bähâ beriş cänâbingizdän.

Muntäzir cüdä häfsälä bilän gurs ketdi qävunni üç käsägä äcrätib, qävun soyışdägi hünärini körsätä başladı, qarı Zâkir qâğâzlâr âräsidadän bir ğazâl äcrätib, mâhirlik bilän oqıdı:

Dilâ! Bilmäy ilinding, häcridä bākâr qıynäldim,

Äsir bolding äning zülfigä, men nâçâr qıynäldim.

Rizâ boldim sening-çün, ey, köngil, köp incimä, säbr et,

Fidâ bolğum yolidä cân berib, äfgâr qıynäldim.

Özingä cävr qılding, köp yâmân qıynälding, ey, cânim,

Senäm qıynäldingu ämmâ menäm bisyâr qıynäldim.

Visalin istäding, ey, közlärim, qân yığlägil endi,

Meni qılding yüzigä telmürib xuştâr, qıynäldim.

Nigâring häsrätidä, ey tilim, lâl olmäding bir däm,

Figâningdän, yâtâlmäy keçälâr bedâr, qıynäldim.

Yügürding, ey, äyâğım, Lâylining köyidä Mäcnundek,

Häfi sirrimni qılding xalk ärä izhâr, qıynäldim,

Kelib, ey, nâzäninim, Zâkiringni hâlini körgil,

Yüräk qânu cigâr çâku tänim bemâr, qıynäldim...

Muqımiy özigä mänzur şe'r vä küylärni tinglägändä beıxtiyâr käftigä bäsib, “Hâvvä!”, “Hâvvä!” deb yubârâr, yâqmäy, mänzur bolmäy qâlgân vaqtlärdä tundlänib, oqıb bolışini tâqatsizlik bilän kütâr edi. Qâri Zâkir ğazâlini oqıyâtğändä ârtıq zävqlänib, hâr bây t âräsidadä “hâvvä” deb, käftini käftiga işqab, ormidän qozğalib qoydı. Qâri Zâkir ğazâlni âxırığä yetküzib, yüz terlärinin româlçäsığä ästâ ärtâr ekân, qarşısidä häligäçä uçrämägân âtäşin haqıqıy bir şinävändäni kördi. Muntäzir kâsâ qilingân qävunni qoyib, nân sindirâr ekân, Muqımiygä köz qırını tâşladı:

– Fāhmlāşimçä, şirinäk oyinidä kâminä yutqızgänçä oxşaymān, cānāb Muqımiy!

– Hāzir men tātib körgän qāvunıng tä'migä heç yerning qāvunı teng kelālmāydi!

Qāri Zākır özigä berilgän yuqāri bāhā āldidä lāqayd turālmāy, söz qıstirdi:

– Bundän Qoqān qāvunlāri müstāsna...

Muqımiy yārq etib qarāb, qāri Zākırning kināyäsigä cāvāb qaytardı:

– Qoqāndä hämmä qāvun häm şirin bolādi deyiş nātoğri. Şe'ring sālmağı şairning sālāhiyätigä bāğlıq bolgāndek, qāvunıng şirin bolışı häm dehqānıng mehnätigä bāğlıqdır. Qoqānli şairlār vātāni deb ätäydilār, bu toğri. Birāq, gāp şairning köp bolışidä emäs, bālki ulār bergän hāsilning ā'lā-āvsätligidä, toğrirāğını äytgāndä, xalqqa mānzurligidä. Sizning ğazālingizdän körä özingiz, sizdägi tuğmä iste'dād meni quvāntirib yubardı. Qoqāndän sizdek ācāyib yāşlār yetişib çıqmāqdālār vā öz ānā tillāridä hämmägä mānzur şe'rlār yāzib, tānilmāqdālār. Kāminä sizni körgānimdä köz āldimdän yāş dostlārim ötä bāşlādilār, sizdä ulārnıng siymāsini kördim.

Qāri Zākır yānā qulluq qilib otirdi. Muntāzir nimä demāqçı bolib turgān edi, sālām berib, qolidä tügünçä bilān Tācibāy kirib keldi vā qāri Zākır bilān sorāşib, Muqımiy yānigä otirdi:

– Ändicānni äylānib çıqdim, rāstäyu kāppānlāri häm qālmādi. Zerikmāy otiribsizlārimi?

Ungä qarāb, Muqımiy mā'nāli cilmāydi:

– Sinnıq māsālālāri...

Tācibāygä bu kināyā yetib bārgān bolsä kerāk, āstä cavāb berdi.

– Uni suriştirgānimçä yoq. Axır, şāhri āzim emāsmi...

Tācibāy romālını yeçib, şirmān, pistāni dāsturxāngä qoydi-dä, uning āstidän göşt-yāğ vā gürüç, sābzi-piyāzını ālib narirāqqa eltib qoydi. Buni körgān Muntāzir qāyişgä tüşdi:

– Mehmân! Bu nimä qılğaningiz? Yâki Qoqândä şunaqa âdät çıqqanmi? Özimiz tãpär edik...

– Äfv etäsiz! Mening bir yãmân âdätim bâr, bâzârgä kirsäm quruq çıqa âlmäymân! Âlişgä âlib qoydimu, şu xıçâlãtpãzlikni köz âldimga keltirib, yergä qarägänimçä kötärrib kelä bårdim. Axır, niyãtlãridä mehmãnlãrgä âş qilib beriş bolsä, âvãrã bolinmäydi-dä!

Tãcibãyning tãpgãn bãhãnãsigä nãş'a qilib hämmãlãri bãrãbãr külib yubãrdilãr. Muntãzir Tãcibãyni xıçãlãtdãn qutqariş maqsãdidä gãpning pãskãllãsini äytdi qoydi:

– Men özim sizgä oxşãş “yãmân âdãti bâr” kişilãrni yaxşı körãmân! Kãşki edi, hämmãdã hãm şundaqa “yãmân âdät” bolsä-yu, hãr künü bu hücrã qãzãnidã mãy qaynãsä! Bu günãhingiz evãzigã mengä kömãklãşib yubãrãsiz, mullã, öz qolim bilãn âş qilãy, bolmãsä...

– Xop!

Tãcibãy bilãk şimãrib, sãbzi-piyãz ärcişgä kirişmãqçi edi, qãri Zãkir e'tirãz bildirdi:

– Ustãz! Bu qanaqasi! Hãzir cõnãsãk, keçgã zorğa yetib bãrãmiz-kü?

– Mehmãnlãrimiz yol bãsib kelişdi. Ertã nãnuştãdãn keyin yolgã tüşsãk-çi?

– Undãy bolsä ärvãkãşgã cavãb berãy, ertã bilãn kelsin!

Qãri Zãkir tãşqarigã çıqıb qaytib kirdi. Muntãzir bilãn Muqmiy otqazib qoyib, hãci bilãn qãri âşgã urindilãr. Åşdãn keyin yãrim keçagãçã suhbãt çõzilib, ertãlãb çãy üstidã Qoqãnqışlãqqa cõnãş hãrãkãti bãşlãndi. Tãcibãy Muqmiygã qarãb:

– Men qãlã qãlãy, eşãn äkã! – dedi.

– Nimã üçün? Axır Ändicãnning atrãflãrini hãm ziyãrãt qilãylik-dä! Yãlgız qãlib zerikãsiz!

– Zerikmäymän. Özingiz tüşünäsiz... İkki kün dokân açsäm ketiş kiräsini kötärüb qâlär edi! Bârgänim bilän şe'rxanlıkkä unça xuşim yoq, zerikib qâlämän! Ägär sätrânc başlänib ketsä mengä dünya târ bolib kyetädi!

Tâcibâyni öz xâhişçä, hücrädä qâldirib uçâvläri äravägä çıqdılar, äravägä paxâl üstidän şâlçä sâlinib, körpaçä toşalgän edi. Muqımiy bilän Muntâzir sâyâbân âldidä, qâri Zâkir ortädä çökkä tüşgänçä Qoqânqışlâqqa qarâb cönädilər.

Ärävä Durir qışlâğı ârquali ötar edi, ämmâ bu yerdä toxtämây ketdilär.

Çolâqqışlâqdä âtgä ändäk däm berdilär, özläri häm âyâq-qollarını yâzişib, kün qaytgän päytdä yänä yolgä tüşdilär. Şâli ekilgän yerlär köm-kök tâvlänib, şâbädädä bir tekis tolqınlänâyâtgän çeksiz qol suvini eslätär edi.

Ärävä eğri-bügri, onqır-çonqır yol bilän Xayrâbâd tãmân bârär ekan, ikki tãmânı şâlipâyä vä paxtâzâr däläläri änlâb yâtardı. Bu şâlikârlık vä paxtâ mäydânlärining egäläri Ändicân vä Qoqânqışlâqning kättä zämindârläri, xususân, Qoqânqışlâq mingbaşisi Ähmâdqul bolisniki edi. Bulär toğrisidä şairgä qâri Zâkir mä'lumât berib bârär edi. Äsr päyt Xayrâbâddän ötib Qoqânqışlâqqa kirib bârdilər.

Dehkânlarning boş vaqti bolgänligi üçünmi, qışlâqning köçä vä çâyxânaläri gäv cum, bâzâr başigä çıqarılğan kiçikkinä säyilçägä uzâq-yaqındän toplängän keksäyü yâş dehkânlär dâr oyunini tãmâşâ qilib bolib tärqalmâqdälär. Ärävâkâş bâzâr başidän ehtiyâtlık bilän ötib, çäpdägi säy köçäsigä burildi-dä, äddiyginä bir eşik âldidä âtini toxtätädi. Bu eşik şair qâri Zâkirkini edi.

Ärävä kelib toxtägänini päyqagän kişilär keksä şairgä päşvâz çiqış üçün köçägä şâşıldilər vä äravädä, yänä bir istäräsi issıq, âq yüzli, qârä sâqâl, örtämiyânä qâmätli nâtäniş mehmânı häm kördi. Mehmânlärni kütib âliş üçün içkäridän çiqqan kişilärgä ärävä ârquasidan kelgän yänä ikki-üç kişi qoşildi. Ulär sändäl qoyib, keksä şair Muntâzir bilän nâtäniş mehmânning qoltıgıdä âlib, yergä tüşürdilär-dä, sorâşib izzätü ikrâm bilän içkärigä başıldilər. Bulär şu qışlâqning şe'rgä muxlis, ähli fâzllari edilär.

Mehmânlär ortäsüdä räyhânu cämbüllär gürkirägän mo'câzginä taşqari hävligä kirgänlaridä ortädägi çârpâyädä yâstıqqa suyänib otirgän nurâniy kişi çârpâyädän tüşib, mehmânlärni kütib âlişgä şâşildi.

Bu moysāfid kişi şāir Ābdurāzzāq Bimiy bolib, dosti Muntāzir koriş üçün Āyimqışlāqdān kelgān edi.

İkki keksā şāir uzāq quçāqlāşib korişgānlāridān keyin, Muntāzir Bimiygā yānidā qol qāvuştirib turgān yigitni taqdim qıldı:

– Bu kelişimning har sāfargi kelişimdān yer-āsmānçā tāfāvuti bār, hürmātli dostlār! Çunki, men bu dāf`ā hürmātli Muqımiy birgā ālib kelgānim bilān faxr etāmān.

Ābdurāzzāq Bimiy korişiş üçün qulāç āçār ekān, hürmāt yüzāsidadān Muqımiy yetib kelib qulāç yāzdi vā ikkilālāri uzāq korişgānlāridān keyin, qālgānlār hām Muqımiy bilān birin-ketin sorāşdilār. Qāri Zākir tāmānidān tāklif etilgāç, hāmmlāri çārpāyadā öz orinlāri egāllādilar. Fātihadān song dāsturxān yāzilib, did bilān tūzālgān pātnislārdā Āndicāngā xās kāttā, qaymāqqa yoğrilgān qıp-qızil pātir, hāfsālā bilān kāsā qilingān xuşboy çökāri qāvun, āqpost şāftāli vā türli nāmlār bilān ātālūvçi üzümlār keltirildi. Çārpāyāni gōşti mülayim çökāri qilingān xuşboy hidi tutib ketgān edi. Qoqānqışlāq nāzu ne`mātlāridān tolā iştāhā bilān tānāvul qilingāç, ārqasidadān yārim çinni-yārim çinni qaynātmā şorvā keldi. Dāsturxān üstidā dāvām etgān ācāyib şe`r bāhsidadān song nāvbāt sevimli hāfiz Tōrā Sāhibxān bilān uning hām nāfās şāgirdlārigā keldi. Āvvāl maqāmlardān ustāz Cāmiyning “Bā yāk kārāşmā Zulāyhā” ğazālini “Sāmmārqand uşşāğı”gā āytib, keyin Nāvāiy, Fuzuliy ğazāllārigā ötdilār, beşinci nāvbātdā Bimiy bilān tūgāttilār.

“Mehri ruhingni dāvridā zūlfing şikān-şikān,

Tāpdi dumağım āndā nāsimi Xotān-Xotān.

Lā`li lābingni dāvridā xālingmi yā mägār

Kāvsār lābidā qıldı qarā quş vātān-vātān...”

Nāvbāt nārigi çārpāyadā otirgān eski çāpān sāzāndālārgā kelgāç, çālgū āsbāblāri yāsāvçi māhir ustā vā xānāndā Ustā Bāymāt qoligā dutār ālib sāzlādi. Uning yānidā otirgān Mirzā Hāmdām vā şu qışlāqlik “Mehriy” tāhāllūsi bilān unçāmunçā ğazāllār yāzib, ustāzlārgā mānzur qilib yurgān Āsqar qāri hām özining şirāli āvāzi bilān cōr boldi. Ulār endi maqām emās, yengil yāllāgā Bimiyning şox

muhämmäsini äytdilär: qatâräsigä tört yällä äytib, âxırını qâri Zâkir ğazâli bilân yâkunlädilär:

*“Quduming tuprâġı, ey nâzânin, âlämdä qıymätidir,
Qadrânlärgä bir däm suhbätning vaqti ġanimätidir.
Älär, aġyârlär nâkäs erur, qadringni bilmäslär,
Qaçân toplänsä ânlär suhbäti goyâ musiybätidir.
Xumâri lä’li nâbingmen, xarâbi çâşmi câduying,
Râzıqım dârdu külfätidir, ânisim räncu mehnätidir...”*

Qâri Zâkirning bu ğazâli bilân yälläni itmâmigä yetkâzib, ulär äsbâbni yergä qoydilär. Töra Sâhibxânlär qollârigä äsbâb âlib, Bâbirning:

*“Qarâ zülfing firâqıdä pärişân rozġarım bâr,
Yüzingning iştiyâqıdä ne säbru ne qarârim bâr.
Läbing baġrimni qân qıldı, közimdan qân rävân qıldı,
Negä hâlim yâmân qıldı? Men ändin bir sorârim bâr” –*

bändi bilân başlängän qoşıġı âxırığä Muqımiyning quyidägi şoxânä ğazâlini ulâb ketdilär:

*“Hâcr ilä tinmäy közimdän körmäsäm äşkim kelür,
Ģayr ilä körsäm mäbâdâ hud-behud räşkim kelür.
Özgä söz sıġmâz xayâlimġä vâ lekin subhu şâm
Äylanib ülfätçilik, hâr yerdä ġäplâşġim kelür”.*

Bu şoxânä ğazâlgä ulâb, başqa bir küygä Zâkircân Furqatning bir ğazâlini äytdilär:

*“Tâ sözgä läb üyürding, cânâ, şâkâr tökildi,
Häm äyländing täbäsüm, mävcı ġühâr tökildi,*

Äyinan cämâling qandâğ säfâlig erdi

Kim, ängä bir bâqışdâ yergä nâzär tökildi...”

Tâmdä çâpân yapinib otirib tingläyâtgân äyällär hâmi, hâvli sâhnidân çây egällâgân şinävändä erkâklär hâmi suhbât pirâvârd bolgânligini fâhmlâb târqaldilar. Muqimiy Törâ Sâhibxân bâşlıq hâfızlârgä behâd tâşâkkür va minnâtdârçilik bildirib, ğazällârnîng bexatâ äytîlişini zîkr etib ötdi. Âşdân keyin üyi yaqınlär mehmânlarıni xâli qâldirib, târqaldilar. Qâri Zâkir lâmpâni nârirâqqa eltib qoyib, özi pâyğâhdâ dutâr sâzlâdi; “Xâlvâtir” deb atâlvüçî küylar cüdâ mâhîrlik bilân mâyin çâlinâr ekân, keksâ mehmânlar uyqugâ ketdilar. Lekin Muqimiy âdâti boyıçâ uyqusi qâçib, xayâl dengizidâ süzâ başlâdi. Bu äcâyib qışlâqdâgi otirişdâ dosti hâcîning bolmâgânigâ vâ unîng çıldirmâ çertib, bilâr bilmâs küylârni zânzâmâ qılışı, oynâb turib, pây-mâ-pây qoşıq äytişlârini bu kişilârgâ körsâtgisi keldi. Çünki bundây âğır, ciddiy küy vâ ğazällârnîng ipidân ignâsigâçâ tüşünib, mağzini çaqayâtgânlar xalq dâryâsîning bir tâmçisini tâşkil etişi Muqimiygâ äyân edi. Xalq bâhrâ âlişi üçün sâddâ oyın-külgülâr, qoşıqlâr kerâk. “Tâcibâydek hâmmâbâp sân’âtkârlâr hâmi kerâk, -deb oylâdi Muqimiy yâtgân yeridâ, - âfsuski, xalqımızdâ ilm yoq, bizning ğazällârimizning köpçiligi özimiz üçün tüşünârlî”.

Ertâsi nânuştâdân keyin Fâyzâbâd qışlâğıga bârdilar, Fâyzâbâd qışlâğı âbâd bolmâsâ hâmi qâvun, ânciri bilân nâm çiqargân. Äyniqsâ, Çirtâk deb atâlvüçî tîniq suv boyidâgi kâttâ tâllâr âstidâ şe’r bâhsi cüdâ köngilli ötdi. Bu sâlqın çây Muqimiygâ Qoqânning Qaynârbulâğını yâki Küdâşni eslâtgâni üçün köngil açilib ketdi. Keçâsi toplângân muhiblâr bu yerdâ hâzir boldilar. Suhbât dâvâmidâ Muqimiydan “Buxârâ xâtirâlâri”ni tinglâdilar, uzâq tâğli yol esdâliklârigâ qım etmây qulâq sâldilar. Suhbât äylâniş Qoqânqışlâq târîxını müfâssâl gâpirib berdi.

Qoqân atrâfidâgi qışlâqlardâ tez-tez bolib turâdigân qurğâqçiliklâr nâticâsidâ qaşşâqlâşgân dehkânlar Mâllaxân dâvridâ suv istâb şu yergâ köçib kelgânlar, ikki dâryâ ortâsidân yângi yer açib, şu yergâ Qoqânqışlâq nâmini bergânlar vâ şu yerdâ turğun bolib qâlgânlar.

İzâhdân qanâât hâsil qılğân Muqimiy, Äyimqışlâq bilân qızıqsindi. Bu haqdâ şâir Äbdurâzzâq Bimiy sözlâb berdi:

– Äsli “Mâhlârâyim qışlâğı” bolsä häm keyinçälik äsänläştirib, “mâhlâr”i älinib täşlänilib, “Älimqışlâq” bolib qâlgän. Mâhlârâyim esä, şâirä Nâdiräning äsli nâmi bolib, u Kâmilä vä Kâminä taxallüsi bilän häm şe’rlär yâzgän. Bu Äyimqışlâq mänä şu Nâdirämizning şaxsiy täşäbbüsi bilän âbâd bolgän, bu yergä kelib ornäşib qâlgän dehkänlârgä Nâdiräbegim (Mâhlârâyim) här dâim kömäk berib turgän, ägär suriştirilär ekän, här bir qışlâqning nâmi öz tärixini açib berädi.

Muqımıyning iltimâsi bilän dästurxängä Fäyzâbâd moysäfid dehkänlâridän bir neçäsi täklif etilgän edi. Ulär bilän bolgän suhbät mehmân şâirdä ägır täässürätlär qâldirdi. Çünki dehkänlär häyâti naqadär açınarli ekänligini, äsâsiy yerlär kättä mülk egaläri va qışlâq ämâldârlärinikiligi, suv mäsäläsi bu qışlâqlârdä häm çätâqligini bilib cüdä mütäässir boldi. Öz âti bilän “tentäk” bolgän şu şox däryä här bähâr güpürüb, yol özgärtirib turär, yâzgä bärüb, suv keräk bolgän vaqtdä qurib qalıb, dehkänlärni lâl qâldirär edi.

Dästurxândän keyin ikki moysäfid şâir päşşaxânägä kirib däm âlä başlädilär. Muqımıy sälqın Çirtäk yâqasidän xâli cây tänläb, yâlgız otirişni ârzu qıldı vä bu yerdä qoyin däftärini tolgıza ketdi:

“Nâmi Qoqânqışlâq ekän,

Mehmân kütib ilhâq ekän.

Tentäk ätâlgän kättä säy,

Yäyräş üçün xop yaxşı cây.

Täkyä-yu, sälqın-sâyä köp,

Bâgdän körä şâlpâyä köp,

Ähmädquli mingbâşi der,

Xalqıning közidä yâşi der.

Bärçä bolisgä çäräkâr,

Yüz dâdu vây kelmäs bäkâr.

Bu kim desäm, Uyğur dedi,

Peşånäsini şor dedi.

Uyğur degän qıslâqni kör,

Qıslâq tolä qaşşâqni kör,

Bu yerni Fäyzâbâd dedi,

Âbâd emäsmän, dâd dedi.

Dehkânnıng üsti xarâb,

Köngli tolä ğam, iztirâb...”

Muqımiy bir şe’r başlasä, uyquni häm, huzur-hälâvatni häm, hättâ aç qalgänini häm unutib yubârib, uni âxırığä yetkâzmäy ornidän turmäydiğän âdäti bâr edi, lekin Çirtäk boyidä başlangän xâtiräni âxırığaçä yetkâzmäy, ornidän turib ketişgä macbur boldi. Çünki mähâvâti bilän äytgändä här qaysisi çumçuq bälâsidek kelädigän pâşşälär şâirgä qarşı “näyzâbâzlik cängi”ni başlab yubârgän edilär.

Muqımiy yengilib, pâşşaxânagä qaçib kirdi. Keç kirib, quyâş bätä başlagän, ikki moysäfid şâir häm ällaqaçânlär uyğänib, nâmâz äsrni oqib bolgän edilär. Mezbânlär keçki âvqatgä loyâ şâvlä täyyârlägän ediläru, Muqımiy dästuxângä täklif qılışdän iymänib turärdilär. Muqımiy pâşşaxânagä kirişi bilän dästurxân yazildi, âvqatdän keyin suhbätläniş otirdilär. Näriği pâşşaxânadägi Törä Sâhibxân öz cöräläri bilän ağır maqâm emäs, yengil yällä başlab yubârdilär. Bu yälläniğ ğazäli Muqımiy qulâğığä täniş tuyulib, mârâq bilän tinglädi, yärmigä bârgändä üç-tört yil âldin yazgän öz ğazäli ekänligini bilib, uning Qoqânqıslâqqa yetibkelib qalgänligidän tääccübländi:

“Dilrâbâ, kelgändä köp häm intizâr etmäy keling,

Siynälär mäcruh, üstigä figâr etmäy keling.

Küyğäni yetmäsmi könglim âtäşi hicrân ilä,

Bâz küyğänläрни zâru beqarâr etmäy keling...”

Hâfızlär Muqımiyning bu ğazäli bilän bir yälläni tügätib, Fuzuli ğazäli bilän ikkinçi yälläni başladilär.

Bu ғazālning ävci suhbät ählini řävq-zävq däryäsige ғarq qilib yubardı. Muqımiy çidämsizlik bilän tävuşining bariça “Hävvä! Hävvä!” deb baqırdı vä tebränib tizzäsige urib qoydı. Paşşaxânädän täşqaridä köpginä yirtıq çapän keksä, yaş dehkänlär paşşä näştärigä bärdäş berib, yällä tinglamäqdä edilär. Yällälär märämige yetib toxtägäç, Muqımiyning iltimäsi bilän suhbätni paşşaxânädän täşqarige – dehkänlär dävräsige köçirib gülxan yäqdilär. Tütün bilän paşşälär “hucumi” mağlubiyätgä uçragändek boldı, yänä ikki-üç yergä gülxan tutätib, paşşälär däf qilingäç, bu bäzmçä kiçik bir säyilgä äylänib ketdi. Hâfizlär gülxan äylänib küyläy başladılar. Şu päytdä Muqımiy yänä bir bär Ändicängä qalgän qadaqçi dostini eslädi vä Äläy etägidä, qırğız biyi otävi äldidä çopänlär bäzmini xatirläb, qırğız çopänlari bilän özbek çäräkär-dehkänläri hâyätini bir-birige taqqäslädi vä bilinär-bilinmäs xorsinib qoydı: yil on ikki äy başi mehnätdän çıqmägän şu şörlük dehkänlär, gärci paşşälär çaqıb turgän bolsä häm, äşulägä zävq bilän qulâq sâlär, bu bäzm goyâ ulärgä yängi vä'dä qılayätgändek edi.

Säyil yärim keçägä çözildi, keksä şairlär üzr bäyän qilib paşşaxânägä kirdilər. Muqımiy gülxan boyidägi keksä, yaş fäyzâbdliklär dävräsige kirib singib ketdi. Hâfizlär yänä üstmä-üst tört yällä qilib berib, säzlärini ğılâflärgä sâldılar, undä-mundä xorâz vä säyrätmäläri ävâzlari eşitilä başlädi. Dehkänlär hâfizlärgä rähmät äytib tärqaldılar. Muqımiy ulärni uzätib qaytib, ıssıq çây dämlätädi sönib bäräyätgän gülxanni qaytädän yäqıb, iste'dädlük hâfizlär bilän çayxorlik qıldı, songrä ulärgä behäd minnätärçilik izhâr etib, ertäläbgäçä xayrläşädi.

Çirtäk boyi ertä bilän nihâyät sölim bolgän edi. Nânuştä üstidä qâri Zâkir Qoqänqışlâqdän ärävädä keldi. Keçäsi xayrläşib tärqalgän keksä dehkänlärdän bä'zilari äläqadrihâl, bir lägändä äncir, törttä qatlämä yâki bir käsä qaymaq yâki ikkitä bâsvâldi qävun kötärib kirib kelä berdilər vä Çirtäk boyidä äziz mehmänlär bilän birgä otirib nânuştä qıldılar. Nânuştädän keyin mehmänlär ärävägä çıqıb, fäyzâbdliklär bilän xayrläşdilär vä Äyimqışlâqqa yol äldilər. Muqımiydä gärcänd Äyimqışlâqqa bärmäy, Ändicängä qaytiş, Ändicändän tezraq Qoqängä cönäb ketiş mäyli bär bolsä häm, qaşşâq moysäfid Bimiyning täklifini räd qiliş ädäbdän emäsligi vä başqa ändişälär Muqımiyning istägi üstidän ğıliblik qilgän edi. Äbdüräzzâq Bimiy, Muhämmäd Yusuf – Muntäzir, Muhämmäd Äminxocä Muqımiy vä hâfiz Törä Sâhibxân ärävägä çıqıb äldilər. Qâri Zâkir tāmānidän bardi-keldisi kirä qilingän bu gümbür säyabänli ärävä Uyğur qışlâğining xaräbaläridän

ötib, Âmānçurā yolidā bārār ekān. Tōrā Sāhibxān yol-yolākāy Muqımiygā pâyānsız şalıpâyā vā paxtāzārlār kimnikiligini gāpirib berdi.

Âmānçurā qol-âyāqni yāziş, ātgā dām beriş üçün toxtāb, bir āzdān song yānā ārāvāgā otirib, Teşiktāş tāmān yol āldilār. Tōrā Sāhibxān dutārni sāzlab, yengil-yengil qoşıqlār zāmzāmā qılā bāşlādi vā Ābdurāzzāq Bimiyning “Bār-bār, bārmāymān dedi” rādifli muhāmmāsini āytıdi.

Şāir Bimiy hāfızgā tāşākkür bāyān qılğāç, öz hāyātiy şarāitini kināyālī tārzdā bāyān qılışgā kirişdi:

– Āyimgā yetgünçā bizni xursānd qilib bāring, hürmātli Sāhibxān. Çünki, bizning külbāgā yetgāndān keyin hāmmāmiz qulāğımızgā paxtā tıqışimiz kerāk bolādi, bir yānimiz xānaqāh bolgānligi üçün geçā-kündüz nādān sofilārning cāhr-suhbāti, “huv-huv”i qulāğımızni bātānggā keltirādiki, Siz āziz mehmānimiz Muhāmmād Āminxocā Muqımiy külbāi ehsānimizgā tāklif qılğānim üçün bir yāqdān behād şād bolsām, ikkinçi yāqdān xıcilmān, buning üçün hāzirdānāq üzr sorāşgā toğri kelādi. Bultur şu āylārdā Qoqāndān bizni yoqlāb mullā Muhāmmād Zākircān Furqat bilān Māvlāviy Yoldāş kelişgān edilār. Ulār bir kündān ārtıq turişgā tāqat qılā ālmādilār vā oşā keçāsıdāgi suhbātimiz vaqtıdā cānāblārining nāmlāri zıkr qılindi. Sizning Buxārāgā ketib qālışingiz Qoqāndāgi dostlāringizni öksitib qoygānligini mullā Zākircān qaytā-qaytā tilgā ālib, āfsuslāndi.

Bu sözlāri eşitgān Muqımiy tāqatsızlāndi, u hāttā Teşiktāşdān bolsā hām Āndicāngā piyādā qaytişgā rāzi edi.

– Kāminā hām ulārni nihāyātdā sāğınib ketgānmān... Buxārāgā ketib qālgānimdān özim hām poşāymānmān.

Muqımiy hāzir hāsrātning orni emāsligini dārhāl pāyqab, suhbāt māvzuini özgārtirdi.

– Mullā Zākircān bilān Māvlāviy Yoldāş sāyāhāt qilib kelgān bolsālar kerāk?

Şāir Muntāzir Muqımiyning bu sāvāligā izāh berdi:

– Zâkircân Furqatni qarindâşlari toygâ tâklif qilgân ekânlar, kelib toyini ötkâzgâç, qarindâşlar ikkâlâlarini Ârslânbâbgâ sayâhâtgâ âlib ketişdi. Ârslânbâbdân qaytib, kâminâning hücrâmdâ ikki keçâ bolib, song cönâb ketişdi.

– Zâkircânning qarindâşlari deyildimi?

– Şunday. Mullâ Zâkircânning ânâsi âsli ândicânlik, Ârzıqulbek güzâridân. Furqatning tâğavâççalari oğıl üylâgân edilâr. Men Zâkircân vâ Mâvlâviy bilân dâim birgâ boldim, toyişib suhbâtlâşdik. Furqat mengâ tikilib, “Sizgâ şu qadâr mehr qoydimki, közim vâ könglimni sizdân uzâlmâyâpmân” deb, ruhimni kötârârdi. Mengâ bâğışlâb, hâzil-mutâyibâ ârâlâş âşiqânâ, sâmimiy ğazâllâr yâzgân boldi. Undân bâ’zi bâytlari xâtirâmdâ bâr:

“...Kändâ bolmäs sâqıy gülçehrâ birlân bädâsi,

Âtgünçâ tâ subhi mâhşâr bâzmi icâd Ândicân.

Qâri Yusufcân kâbi nâzik âdâning işqidâ

Körsâtür Furqat seningdek neçâ Fârhâd Ândicân...”

Mullâ Zâkircân bilân Mâvlâviy Yoldâşning tâ’riflâriçâ, kâminâning içgân lâlä râng postlâq çây ulârni mâst qilgân emiş, bundây rângdâr şârâbni şu dâmgâçâ içmâgân emişlâr...

Bu sözlârni eşitgândâ Muqimiy Qoqândâgi yâru dostlârinini yânâ bir bâr köz âldigâ keltirib, bilinâr-bilinmäs xorsindi vâ ulâr toğrisidâ âğız toldirib sözlây bâşlâdi. Zâkircân Furqatdek dânişmând şâir bilân dostlâşışgâ sâbâbçi bolgân Mâvlâviy Yoldâşning nâmini qaytâ-qaytâ tilgâ âldi.

Nâmunâsib luqmâ bilân büzilmâgân bu beğarâz şirin suhbât Âyimqışlâqqa kirib bârgünçâ dâvâm etdi. Ârâvâ Âbdurâzzâq Bimiyning köçâ eşigi âldidâ toxtâb, şâirlârni tüşirdi. Ârâvâkâş çây içişgâ hâm könmây qaytib ketdi. Keksâ Bimiyni üyigâ kirgizib yubârib, uçâvlari Âyimqışlâq mâçiti tâmân yol âldilâr: quçâqqa sıgmäs âzâmât tâl, terâklâr sâlqinigâ câylaşgân Âyimning kâttâ bâzâri gâvcum edi. Âyniqsâ, qâvun-târvuz serâb, bâzârinini qilib bolgân özbek dehkânlari vâ qoşni bâzârçi qırğızlâr mâçitning keng sâhnidâ otirişib âlib, qâvun, târvuz va şâftâlxorlik qılmâqdâ vâ bâ’zilari kökrâklârinini zaxgâ berib, piş-piş uxlâmâqdâ edilâr. Mâçitning

färraş müäzzini bir qolidä uzun süpürgi vâ bir qolidä eski çeläk bilän kelib, qāvunxorlärni kâyir, qāvun poçaqlärini çeläkkä sâlib, yänä bir kâsä-yärim kâsä “näsibä” âlär, sâddärâq qırğızni uçrätib qâlsä, “mäçitni iflas qılding!” deb bir miri, yärim miri “cärimä” häm ündirär edi.

Epçil vâ köpni körgän Törä Sâhibxân müäzzindän bir eski şâlçä sorär âlib, mäçitning xâli vâ sâlıqnırâq yerigä cây qıldı. Muntäzir bilän Muqımiyni otqazib, çây-nân keltirib, songrä bir pätnisdä beli ingiçkä âltin räng pâkizä hüsäyni üzüm bilän âq şaftâli kötärib keldi-dä, özi közdän ğâyib boldi. Şu ketişidä yoldan göşt-yâğ, mevâ-çevä xarid qilib, şâir Bimiyning xarâbäsigä kirib bârdi. Bimiy hävli dägi kiçik supägä cây hâzirläb, havli süpürmäqdä edi. Törä Sâhibxân süpürgini Bimiy qolidän âlib, tügünçäni uzatdı:

– Bu tāmānini kāmānigä qoyib bering, ustāz! Özläri mäçitgä bārsinlār! Mehmānlār oşā yerdä muqım vâ muntäzirdirlār...

Şâir Bimiy Sâhibxānning tūgib kelgän nārsäsi üçün kâyimāqçı edi, Sâhibxân küstāhlik bilän uning ginaxānligini rād qıldı, şâirni xıçälätdän çıqariş üçün bāhānā tāpdi:

– Muqımiy sizning mehmāningiz bolsä, bizning häm mehmānimiz! Mening külbāmgä bārmāsligigä aqlım yetib, birgä ergäşib keldim. Yoq, mehmānim, sen suqulmā, der ekānsiz, äräzlār ketib qālamān! Undän körä özläri mehmān yānigä çıqsınlāru kütüşni kāmīnägä qoyib bersinlār...

Ziyrāk şâir, huşyār sän’ätkārning âlicanābligigä tән bermāsligi mümkin emäsdi.

– Rāhmät! Törä Sâhibxân Cānāblärining hâli kāmānidän ärtiq emāsligini yaxşı bilāmān. Men songgi xorāz bilän tāvūqlārni soyib, şu bilän mehmān közätmäqçı bolib turgān edim. Kirib äytäy, tutib ävārä bolişmāy qoyā qālışın...

Bimiy içkärigä şaşib kirib ketdi. Törä Sâhibxân supä ätrāfini süpürişgä kirişdi. Muntäzir bilän Muqımiy mäçittä otirib, hâfiz Törä Sâhibxānning bāzmārāligi, şe’r tәнläşdägi ötkir mähārätigä tāhsin oqıb, nâyāb fāzilätärini maqtāmāqdä edilär. Uzun hässäsini doqıllätib, yol-yolākäy uçrägän kişilār sālāmigä

alik qaytarib, Abdurazzaq Bimiy ma'itga kirib keldi va Sahibxon haqidagi bu fikrga qo'sildi:

– Hafizning she'r tanlay bilishi uning nazik farosat, sahibi did, fazilat egasi ekänligidan dalalat beradi. Bungä müyassar bolishi üçün bilim, ma'rifat va ziyraklik kerak. Mana şu xislatlarga ega bolgandagina chinakam xalq sevgan hafiz bolishi qalishi mumkin.

– Havva... - deb, söz başladi Muqimiy, - bundan san'atkarlar afsuski, cüda kam yetismäqdalär! Arzan söz qidirib, san'atni arzanga satuvchi savadsiz hafizlar tüppä-tüzük gazallarni ham bäsdan-ayaq xata oqib, beçara günahsiz müalliflarni piçaqsiz boğizläydilär. Ämma Qoqanqışlaqning Tora Sahibxonida bularning aksini kördim, şunday hafizini yetkazgan Qoqanqışlaq şinävanda xalqiga muhabbatim küçäyib ketdi.

Şair Bimiy ham bu xusudä qiymatli mülahazalarini äytär ekän, otirgan yerlariga äftab tüşdi, fikri bolinmasin deb samelar qimir etmay tinglab otiräberdilär. Bimiy här bir çalgu äsbabini çalışni bilgän ädam muğanniy bolä älmägändek, här bir ävaz çiqarib, she'rni küygä salib baqirgan kişi xanända, hafiz bolä ämäsliğini äytdi va haqiqiy san'atkar bolish üçün bilim, maharat, ädab-axlaq, me'dasi toqlik, hoşyarlik va danalik şart ekänligini misallar bilan isbatlab, unday san'atkar ölgändan keyin ham xalq qalbidä yaşasını uqdirdi. Bimiy sözünü tamamlab orndan qozgalib va mehmanlarni havliga taklif qildi.

Kübagä kirib kelganlarida tabiatli hafiz supäga cayni ärastä qilib, qazan tepäsida turär edi. U mehmanlarni kutib supäga otqazgändan keyin qoşni xanaqah ählidan şikayät başladi:

– Supä şinäm, ülfati çar, şorvai kabuli ham pişayazdi-dä, hämsäyä qurbaqalar häli zaman vaqillab qalib, canimizga tegmäsa deb qorqib turibmän.

Bimiy külimsirädi:

– Därväqe, bugün bazar küni qoşni eşänning äträfdägi cahil müridlari toplanädigan gün! – dedi. – Bädbaxtlar bir uhlab turib ävcgä minädilär, qoni-qoşnilarga aram bermäydilär. Özüm ham canimdän toygänmän. Häli ham bolsä, keç bolmay başqa xaliraq cäygä çiqışga hărăkät qiläylikmikin?

Bimiy xıçalâtdän çıqariş üçün Muqımiy nâdân zâhidlâr sädr-sânâlarini tingläşgä ârzumänd ekänligini bâhânâ qılıb, tâ şorvâ pişgünçâ Törâ Sâhibxân keçägi maqâmni yâlgız oqıb berişini iltimâs qıldı, şorvâni şâpirib turişni öz gârdânigâ âldi. Hâfiz pâygâhgâ tiz çökdi vâ bu dâf’â “Qoqân uşşaqı”dân başlâdi, uning ketigâ Zâhiriddin Muhâmmâd Bâbirning “Canimdân özgâ yâri vâfâdâr tâpmâdim”ini ulâb, Muqımiyning “Qâmâtingdân bağ ârâ sârvi sıxı dâl, âylânây”i bilân yâkunlâdi, song dutârni suyâb qoyıb, oçâq bâşigâ yügirdi.

Xullâs, keksâ Bimiyni urintiruvçı ârtıqçâ tākällüfgâ yol qoymây, qâlgân suhbâtıni orindâ yânbâşlâb dâvâm ettirişini muvâfiq kördilâr. Yârim keçägâ yetgändâ xânaqâhdân câzâvâsi tügân nâdân müridlârning âhfâryâd, riyâkârânâ “huv-huv”lâri başlânib, şâirlârgâ uyqu bermâdi. Tâng yârişgâç, nânuştâ dâsturxâni üstidâ Muqımiy qoyin dâftarini çıqarib, “Qurbaqalâr” häcvini oqıb berdi.

Hâli dâsturxân yığılğani hâm yoq ediki, sâlâm berib ârâvâkâş kirib keldi, mehmanlâr cönâş tärâddüdigâ tüşdilâr. Muqımiy Bimiy bilân quçâqlâşib xayrlâşib ekân, ustâz şâirning “Âyimdân köçib ketgim bâr!” degân e’tirâzigâ cävâbân Mâhlârâyim – Nâdirâni peş qılıb, şu uluğ nâm hürmâti üçün Âyimqışlâqdâ qâlišni iltimâs qıldı vâ hâr yili kelib turişgâ vâ’dâ berib, ârâvâgâ otirdi. Ârâvâ yolgâ çıqqandâ köçâ ortâsidâ hässâsigâ suyângâniçâ munğayib qarâb qâlgân nurâniy Bimiyning tâbârruk surâti Muqımiy qalbigâ naqş etilgândek örnâşib qâldi.⁶⁴

Muqımiy tezrâq Qoqângâ yetib bârişgâ âşiqayâtğani üçün qoqânqışlâqlıklârning bir-ikki kün âlib qâlib qâvun säyil qıldiriş haqıdâgi tâkliflârini mülayimlik bilân rad qıldı vâ şâir Muntâzir bilân birgâ Ândicân sâfârigâ täyyârlânâ başlâdi. Qâri Zâkir, Sâhibxân vâ bâşqa şe’r muxlislâri ulârni Xayrâbdâgâçâ küzâtib qoydilâr.

Sâyâbânli ârâvâdâ Muntâzir vâ Muqımiy ikkâvlân qâlib, Bimiy kâbi fâzl âhlârining âğır häyâti, puli kâttâ nâdânlârning âyş-işrât bilân yâşâşi, zâmânâ

---

⁶⁴ Âbdurâzzâq Bimiy 1917 yildâ Âyimqışlâqdâ vâfât etgân. Şâirning ikki oğli bolib, biri Âyimqışlâqdâ âtâsidân keyin ölgân, ikkinçisi 1935 yildâ âtâsining bütün qolyâzmâlarini âlib, Tâcikistângâ ketib qâlgân, hâzirçâ Tâcikistânnıng qaysi râyânidâ ekänligi nâmâ’lum.

Qâlgân qolyâzmâlâri şâirning âsâkâlik Mâllaxocâ isimli dostidâ saqlânib kelgân. Keyingi yillârdâ Mâllaxocâ Qoqân şâirning Baxmâlâb mähallâsidâ bir hücrâdâ istiqâmât qilib, durâdgârlık bilân şugullânâb ekân, 1962 yildâ kâsâl bolib Âsâkâdâ vâfât etgân vâ qolyâzmâlâr Qoqândâgi hücrâdâ qâlib ketgân. Merâsxorlâr Qoqângâ kelib, qolyâzmâ vâ bâşqa kitâblârni hücrâdân tâpâlmây qaytgânlıklârini bizgâ âfsuslânib gâpirib berdilâr. (S.Â.)

sarmayadarlär zämäni ekäni haqıdä şikâyat qilib bårdilär. Muqımiy öz başıdän keçirgänlerini qısqaça sözläb bergändän keyin şundäy dedi:

– Men çekkän külfätlärgä fil çidämäsliğı mümkün, men tişimni tişimgä qoyib kelyäpmän, ämmâ täslim bolmäymän. Çünki cüdä uzâqlardä bolsä häm haqiqat yulduzläri äsmänidä cilvälänib korinmaqda! Häyränmän! Nimä üçün ölmäy turib tiriklärdän äcräb, qabristänni ıxtiyâr qıldingiz?

– Men üçün qabristân tinç...

– Bu söz ölümgä mähkum etilgän kişilärning kinâyäsigä oxşaydı. Sizdek fäyläsuf şâir üçün mening fikrimçä, xalqning içi tinçraqmäsmi?

– Şe’rgä qulâq sâluvçılär mengä yaqın kelmäsälär-çi?

– Ulär yaqın kelmäsälär, siz yaqın baring, ustâz! Biri bolmäsä, biri qulâq sâlär! Qabristân öliklar mäkâni, öliklär üçün nä Törä Sâhibxânnıng ârâmbaxş maqâmi vä nä şâir Muntäzirning fälsafiy şe’ri, mirşäblärning doqı bilän ötkir qılıçı tä’sir körsätädi. Bu aççıq sözlär üçün sizdän äfv soräb, şuni äytmäqçimänki, täbärruk devâningiz sizdän keyin qabriständä emäs, xalq içidä qâlsin! Bâbäsätin mâzâridä köhnä Ändicännıng ne-ne fâzil şâirläri, Ändicännıng üstünimän degän bâyânläri, ämældärläri, neçä-neçä şâirlärgä ilhâm bergän gülçehraläri, ävcini fäläkdän âşirguvçi hâfizläri yâtgändirlär, ulärni xudâ rähmät qılsin. Ämmâ lekin, men kelib, sizdek ustâzni öliklär âräsidadä tirik tâpâ âlgänim üçün şükürlär qılâmän!

Muntäzir közidä yaş bilän beıxtiyâr qattıq külib yubardı:

– Ädätdä qabristängä tãbut kötärib bãruvçılär üylärigä qaytäyâtgänläridä âräläridä bir kişi bolmäydi, ulär bir kişidän äyrilib, kãmäyib qaytädilär, mäyli, ertägä mahällä kişiläri mening âldimgä kelib, qabriständän birinçi martäbä köpäyib qaytsinlär! Nimä dedingiz, Muhämmäd Äminxocä?

– Yaxşı bolädi, ustâz! Men Qoqangä bãrgändä, şâir Muntäzirni qabriständän üylärigä eltib qoyib keldim, der ekanmän-dä!

– Muntäzirning orni boş qãldi deb, hâci Muhyini yubärä qãlmäysizmi?

– Qoqanning kattä qabristänidä yätgän ulämälär hâci Muhyini mütavallilikkä çaqırgän edilär, “vaqfi yoq” deb, barmäy yürübdü. Ümid bärki, bir küni ulämälär zor kelişsä keräk...

İkkävlärining külgilärigä äräväkäşning qahqahäsi häm qoşıldı. Çünki Qoqanqışlâq şairläri bilän qadrdân bolib qâlgän bu şınavändä äräväkäş qârî Zâkir vä uning ülfatläridän häzil-mutâyibä gäplärni eşitib örgänib qâlgän edi. Muqımiyning kinâyäsi ungä yetib bärrib, zävqını keltirdi.

Şähärgä yaqınläşib kelgänläridä, suhbät ciddi tus âldi. Muqımiyning tezrâq Qoqängä cönäş täşvişi bäsdi, “Tâcibây zerikib qâldimikin, uni hâzir qayâqdän tâpsä bulärkin? Ändicändä mähällämä-mähällä yürübdü, qadâqçilik qılayätgänimikin yâki çildirmäsini qoltıqlâb, müsâfirçilik yurtidä behäslik bilän toy qıdırib yürübdimikin? Ägär hücrädä bolsä-yu, kirä pulni eplägän bolsä, âtäş äräväning qaçân cönäşini äniqlâb, cönâb ketsäk bolär edi”, deb üylädi vä birdän äräväkäş yigitning âtini äytib sorädi:

– Mengä qaräng, Tâcibây! Ändicändän Qoqängä âtäş ärävä qaçân cönäşini bilmäysizmi-ä?

– Qâi Zâkirni märğilängä keçki päyt uzätib qaytgän edim.

– Çiptä âliş qıyın emäs ekänmi?

– Bizgä oxşägänlär çıqadigän vagonning çiptäsi çaqqânraq, bâylär çıqadigän văränniki bemälâl. Negä degänsiz, äncä qımmat turädi, deyişädi...

Muqımiyning näfäsi içigä tüşib ketdi. Muntäzir sävâl nâzäri bilän Muqımiygä tikildi:

– Çiptäning nimä kâhişi tüşib qâldi?

– Ülgürsäm, bugün cönäş fikridamän...

– Meni yänä qabristängä täşläb-ä?

– Kimlär âlib bärğän bolsä, oşälär qaytarib âlib ketişsin-dä!

– Heç kim âlib bärğän emäs, özim bärğänmän!

– Cür’atingizgä bälli! Meni bütün düşmännlärim yıǵılıb, iltimâs qılǵännläridä bärışdän baş tärtgän bolär edim.

Yänä külgü başlandı, äräväkäş ât üstidä yänä qah-qah urib küldi. Ärävä Çuväläçidän ötib, “Tegirmântâşi”dän Bâbâsâtin köçäsigä burildi. Lekin hämân suhbät dävâm etmäqdä edi, qabristângä yaqınlâşgändä münâzärä äyländi. Muntäzir Muqımıyning “bugün cönâb ketişimiz keräk” degän gâpini qat’iy räd etib, yänä bähännälär tâpdi:

– Häli siz suhbätläşmägän, sizning Ändicângä qadâm räncidä qılışingizgä müştâq bolgän Ändicân şâirläridän Äbduğafur – Muhib, Pirimqâri, Sülây mânqul – Räsivâ, Muhämmäd Tâhir vâ Fâniylär bilän sizni uçrâştirmäy ilâcim yoq. Meni qabristândän üygä qaytarädigännläär häm sizläär!

Ärävakâş Toyçibây ât başını qabristân dârvâzasigä burib toxtät-di-dä, Muntäzirni ärävädän qolıtıqlâb tüşirib, ât tizginini dârvâzä xalqasigä bağlâdi. Ärävä ârquasidägi bir qâp qâvunni ârquälâb, ulärdän âldin mâzârgä, Muntäzirning hücrâsi tāmân yürdi, uning ketidän ikki şâir sözlâşib, kirib bärışdi. Eşik açıq, hücrä âldigä suv sepilgän edi, hücrädän Tâçibây yügürüb çıqıb bulärni kütib âldi.

Toyçibây qâpni hücrägä boşät-di-dä, ketişgä ruxsat sorâb, ulärning “keçrâq cönärsiz” degän iltimâslärigä häm unämây, xayrlâşib cönâb qâldi. Hücrägä qadâm qoygän Muntäzir öz hücrâsidä tāmāmân özgäçä bir mänzäräni kördi. Dâsturxân yumşâq nânlar, qâvurilgän pistä, bir kâsâ äsäl, yänä bir xıl nâzu ne’mâtlär bilän tüzilgän bolib, oçâqdän pälâv zirbägi ânqır edi.

Hücrä sâhibi häçigä tâşâkkür äytib yeçindän vâ tâşqarigä çıqıb ketdi, Muqımıy esä häçigä köz qısib cilmâydi:

– Gerdäyib otirişingizdän görkâvlär başlıǵigä oxşâb ketäsiz-ä, häçim...

– Mening qolimdägi käpgir sizning közingizgä bel bolib körindi şekilli...

– Açıǵını äytsäm, ikki kündä sağıntirdingiz! Qoqânqışlâqdägi dehqännläär sayilini äytmäysizmi? Bir çildirmä çälädigän häfız keräk bolib qâlib, pul sänâşib otirgan ekännläär. Buni häm qoyä bering, Qoqânqışlâqdä idiş-tâvâqning bütünüdän sinigü köp! Ey, häçisi tüşmägür, nimäsini äytäsiz...

– Oşā yerdā hām şāir bāzāri kāsād desāngiz-çi?

– Ästi qoying! Qadāqçilikni yüräk kötärmäydi-yu, çildirmā çalışni örgätib qoysāngiz, bir ölgān buzāqning terisini qāsqāngā qāplāb ālib, nānimni tāpib ketār edim.

– Buni yāzişdān āsān deb oylāysizmi?

– Bolmāsām-çi!

– Yoq, eşān ākā! Törttä ādāmni ātrāfingizgā toplāş üçün şungā yārāşā terlāş kerāk! Uni hāvās qilmāy şe’ringizni yāzā beringü qāzāndā cizbāk üzilmāsligi üçün meni yāningizdān uzāqlāştirmāng. Men kimsāsiz dārbādār kişimān, tāpgānim āşnā-āğaynilārim bilān bir küngā yetib bersā bolādi, mendā ertāning tāşvişi yoq. Ämmā sizdān yāşirādigān sirim yoq, öligim birāvlārgā tāvān bolmāsligi üçün bir tillāi āhmārni lippāmgā tikib, saqlāb yürāmān. Buni āç qālsām hām xarc qilmāymān...

– Mendā oşā hām yoq!

– Siz özingizni men bilān teng qilmāng! Siz ölmāydidān, dūnyādān tirik ötādidān, xalq ārāsidadā xārlik körmāydidān kişisiz!

– Özim hām ölmāsli ārzsudāmān. Hāmmā hām sizdek tāvāccūhdā bolsā edi, oşā ārzugā erişgān bolār edim! Ä, dostim, kāşki edi, hāmma hām sizde pākizā egāsi bolsā... Xayr, çözilmāy qoyā qālsin. Men şu keç ketiş niyātidāmān, köngilni qāplāb ālgān müşāvvelik Qoqān tāmān tārtmāqdā. Nimā deysiz?

– Siz nimāni istāgāngin men şuni tilāyman. Ägār Ändicāngā yānā birār hāftā turāmiz desāngiz hām bugūn yolgā çiqamiz desāngiz hām täyyārmān.

– Ustāz Muntāzirning rāziligini ālišdān bōlāk tōsıq yoq. Bu kişi könmāgāndā hām qālišning imkāni yoq. Çünki bir kişi hār qançā qıstāmāsinlār, āhvāllāri mā’lum. Bu kişigā qālsā, āndicānlik şāirlārni toplāb biz bilān tānitirmāqçılār. Sālāmātlikni bersā, bāşqa fursātdā kelib, ulār bilān tānişib, suhbātlaşārmiz. Qoqānqışlāqlıklār meni māftun qıldilār. Bizni ālib ketgān qāri Zākir⁶⁵, gārçi yāş bolsā hām, icāddā bālānd, aqlu fārāsātdā rāsā, suhbātārā,

---

⁶⁵ 1943 yil, respublikaning ātāqli sān’ātkārlāri bilān Qoqānqışlāqqa bārgānimizdā biz suhbāt qilib otirgān xānāgā 85 yāşlār çāmāsidadāgi bir nurāniy çāl kirib kelib, hāsāsīgā suyāngān hāldā bir bāyt oqidi:

sän'atdan häm xabärdär yigit ekän. Äyimqışlâqda qâlgän moysäfid Äbduräzzâq Bimiyning yol ortäsida hässäsiga suyänib qarab qâlışını esgä älsäm yürägim ezilädi. Bulärni här yili bir bär körmäy ilâcim yoq. Turing, hacim, âşning gürünçini sâling. Dämläguningizçä ustâz häm kelädi, särpâyçän uzâqqa ketmägändir.

Tâcibây ornidan turib, âş dämläş haräkätigä tüşdi. Muqımiy köçägä çıqıb ketib, ändäk fursätdän keyin Muntäzir bilän birgä kirdi:

– Çäkki ävârä bopsız, ustâz... Biz tezrâq bekätgä çıqışımız, çiptä âliş tädârikini qılışımız keräk!

– Oğlimgä ädäm yubârdim, oğlim ulärni hädemây, başläb kelib qâlädi. Qani hücrägä kirib gäpläşâylik!

İçkärigä kirib otirgäç, Muntäzir Muqımiyning boğılib ketgänini fähmläb, ändäk boşâşdi vä qâlış-qâlmäslikni Muqımiy ıxtiyârigä täşlab, sinnıq âhängdä minnätdürçilik izhâr qıldı:

– Kelib, başımni kökkä yetkädiläringiz, tağın neçä kün turilsä bemälâl. Ägär cönâş lâzım tâpilär ekän, zârim bärü zorligim yoq. Mänä ähvälni körib turibsız, gârçi törttä bütün nân sindirişgä qurbim yetmäsä häm muhiblär istäb kelişib qadämlärini üzmäydilər. Häli yolda mening qabriständä häyât keçirişimizdän nazari ekänligizni bildiringiz. Bu hämmäsi nâilâclikning işi, şähärni bebährä ulämälärgä boşätib berişgä toğri keldi. Bir vaqtlär häci Muhyi kelib Ätäbek qâzinikidä turgändä, meni sällä häcvimni dähriylikkä cöyib, Ändicän ulämälärigä yamânläb, xunuk körsätib ketgän edi. Şundän keyin şähär târlük qilib, qabristänni ıxtiyâr qılğän edim...

Muntäzirning üzri orinli edi. Muqımiy keksä, nâtävân, bâzâri käsäd şâir bilän ağır ähväldägi ustâz dâmlä Xâlılni taqqâsläb kördi vä özining turmuş şäraitini köz äldigä keltirdi. Qabristängä çıqıb yätgäni üçün Muntäzirni äybläb bolmäs edi.

Kütılğän kişilärdän dâm-däräk bolmägäç, âş süzilib keltirildi, âş üstidägi suhbät ciddi tus äldi. Muntäzir şähärgä köçib tüşib, xalq äräsida yaşaş, ümidli yaş

“Yigitlik ketdi, keldi uşbu ähvâl:

Äsâ qoldä, engäşgän bir qarî çâl!”

Bu – şâir qarî Zâkir edi. U kişi bilän uzâq hämsuhbät bolışgä muvâffaq boldim. Vätän uruşining äxırgı yıllaridä vâfât etdi, äsârlärining bir qısmi äiläsida saqlänädi. (S.Ä.)

qalam ahlillarini atrafga toplab, ularni esanlar, zahidlar, riyakar ulamalarga qarshi qayrab salisga va'da berdi. Qol artilib, ikki piyaladan chay icilgach, dasturxanga fatiha oqildi. Muqimiy korusa almagan andicanlik qalam ahlilriga gayibana salam va uzr aytishni iltimas qilib, har yili kelib turisga va'da berdi. Muntazir qol acib, aq yol va sag-salamatlik tiladi. Qabristan darvazasiga cıqqaq, qucaqlasib xayrlasdilär. Muntazir yol ortasida mehmanlarning qarasi oçgunca qarab qalib, song arqasiga qaytdi.

Muqimiy bilän Tacibay Kultepadän aravaga otirib, vakzal tamän cönadilar. Aravakaslarning aytişica, Qoqanga poyezd cönasiga hali anca vaqt bar bolib yana bir-ikki saat kutisga toçri kelär ekän. Andican bekätida qap, xurcun kotargän, körpa arqalagan adamlar bir tamanga qarab yurib ketmaqda edi. Tacibay Muqimiyga xurcunni tapşirib qoyib, özi ciptaxanaga yugürdi.

Muqimiy gah xurcun üstida otirär, gah tik turib har yaqqa alanglar edi. Tacibayni ikki saatca kutib xunab boldi. Bu arada qarangi ham tuşib, uzadagi adamlarni bir-biridan acratib bolmay qaldi. Vakzalda tabara adam kopaymaqda. Köz agrik balasini apicgan parancili ayal, basiga tugün qoyib, carx qoltiqlab algän kampir, beliga qumgan asib algän, güppi tonda terlab ketgan sadda çallär, kir qap, xurcunlarini adamlarga isqab, aldinga şasilayatgan yigit-yalanglar bir narsadan quruq qalayatgandek ciptaxanaga intilmaqda edi. Ular arasidan zorğa cıqıb algän Tacibay öz terlarini yaxtak bariga arta-artä, Muqimiy turgän yergä yugürdi:

– Tazayam boçlgändirsiz, mullä akä! Baylar tuşadigan xanaga alay desam, üstü başingä qarab, ciptä satmadi zangar! Aftidan üsti başi başanglarga satadi şekilli!

– Alalmadingizmi?

– Manä aldim! Yumşaq xanaga emäs, qattiq, fuqarä xanasiga aldim! Şungayam yumşaqning puli ketdi, ciptä alib cıqıb berib, xanaga otqazib qoyadiganlarga pul berib aldirdim. Başqa çara yoq! Cıqıb alsak marrä bizinki, mullä akä! Sähärdä yetkazib baradi deyişyapti.

Muqimiy şunga ham şükür qilib, dostiga rahmat aytdi. Aldinda ton qoltiqlagän Muqimiy, arqada ağır xurcunni kotargän Tacibay, poyezdga adam qoyadigan qarangi yolakka yetib keldilar: yolak nihaytdä dim, sassiq, yaş

bälälärning yığı-sığısi, kəsällärning inqıllışı və “nəri tur, beri tur”, degän məcəralär bilän lıq tolğan edi.

– Yumşaq xänägä çiptä älgänlär, älähidä yaruğ yoläk ärqali benävbät qoyılär ekan. Mäzzä-mäzzä sävdägärlärniki! – dedi Təcibây.

Muqımiy indämädi, yüzini başqa tāmāngä ögırıb könglidän ötkäzdi: hämmä närsä yāngi kiyingänlär üçün! Toylärning tōri hām, mächitlärning tōri hām! Hättä xalq üçün qurılğan ätäşärävälärning tōri hām yāngi toni bolsın ekän!

Yoläk eşigi açılıb, ädämlär platformägä qoyıldı, qıy-çuv äräläş çäl-kämpir, xätin-xalac vagonlärgä äsildilär. Muqımiy bilän Təcibây eng pirävärdidä bir vagonning eşigidän kirib alışgä ülgürdilär. Təcibây xurcunni yoläkkä qoyıb, Muqımiyni uning üstigä otqızdı-dä, özi tip-tik turıb, etägi bilän Muqımiyni yelpişgä urındı. Üç märtä zāng urilib, pāyezd ornidän qozğaldı.

Xulläsi kälām, bekatlärdä toxtäb-toxtäb, yärim keçädä poyezd Märgılāngä yetgänini, bu bekatning Gärçäkävāligini äytdilär. Ädämlär qumğān kötärib, dağ suv qıdırıb ketdilär, ulärning cāyini märgılānlik yolävçilär çıqıb bänd qıldı, cāncäl kötäridi, bu cāncäldän çoçıb, xänädägi yāş bälälär bāb-bärävārigä yıglāşgä tüşdilär. Pāstdän çıqqānlär pāyezd bu bekatdä ikki säät turışını, otxānä älmāşışını äytişdi. Buni eşitgän Muqımiy bekatgä tüşib, tāzä hävädä nāfäs älmāççı boldı və bu tāmān-bu tāmāngä yürüb, bekatni közdän keçirdi. Qattıq vägānlär cüdä äz bolıb, qālgān tört vägān hämmäsi yumşaq vägānlär edi, ulärdä çirāqlär yāqılğan äzädä xānälärdä ädām cüdä kām, yeçinib yäyräb, bir nimälär içişib, sözläşib otirmāqdälär. Sāyähätgä ätlāngän Ändicān bāyvāççäläridän bir nāçäläri vägān deräzälärini açıb qoyişib, qabih ibärälär bilän sözläşmāqdälär və kärtä oynāmāqdälär.

Muqımiy qaytib, öz vagonigä çıqmāççı boldı, lekin zinagäçä ädām tolib qālgān edi, çıqıb alış müşköl boldı. Bir-ikki türtki yegän bolsä hām şāir yaxşı gäpirib, iltimās qıldı. Muqımiyni tāvuşidän tänib, Təcibây yoläkkä ätildi, u hām ädämlärgä yälinib, Muqımiyni yänä oşä ıssıq, sässıq vagongä kirgizib alışgä muvāffaq boldı. Şundän keyin bekatlärdä qımir etmäy, tāng yārişgän pāytdä Qoqān bosāgasigä kirib bārdilär.

Qoqān bekäti Muqımiy körgändän beri nihäytdä özgärib äbäd bolıb ketgän, yolgä taş yātqızilib, yolning ikki çätigä bäländ binälär tüşgän edi. Poyezddän

tüşgänlärni kütib, qatâr-qatâr qoşât izvâşlär turär edi. Buni körib, Muqımiy beıxtiyâr cilmäyib atrâfgä köz yügürtirdi, vagon riyâzâtläri häm köngildän çıqıb ketdi. İkkäläläri izvâşlär terildän tãmângä yürdilär. Bir izvâşgä Tâcibây xurcunni qoymâqçı bolgän edi, izvâşçi baqırdi:

– Tüş izvâşdän! Biting tökilädi! Bu izvâşni âliftâ kiyingänlärgä çıqargän! Üstingni kör!

– Oşâ âliftâ kiyingänlär toläydiğänni men häm toläymän.

– Qoysäng-çi, birädär! Dâd desäng häm seni älmäymän!

Närirâqdä turgän Muqımiy boğıq, sinıq, âhängdä Tâcibâyni çağırdi:

– Qayting, hacim! Äyâqni yâzib, piyädä tüşib ketämiz!

Şu päyt ârqadägi izvâşning moysäfid häydävçisi Muqımiyni uzâqdän täniñ qâlib, yügirib keldi:

– Ädâşmäsäm, Muhämmäd Äminxocä emäsmisiz?

– Şundäy! Muhämmäd Äminxocämän!

Moysäfid izvâşçi şâir bilän quyuq sorâşgâç, izvâşigä täklif qıldı:

– Märhämät! Men eltib qoyämän, märhämät!

– Rähmät! Şerikläрни күtişimiz keräk!

Muqımiy ârçasigä qarämän yürä berdi, Tâcibây xurcunni ârçalâb, Muqımiy ârçasidän yergäşdi Gäläbaqqällikkä burilgändä Muqımiy toxtâb, uzâqdä kelâyâtgän Tâcibâyni күtdi: Tâcibây cüdâyäm terlâb ketgän edi, Muqımiyning räydävi üçün bir söz demây, xurcunni yergä qoyib, näfäsini rästläy başladı.

– Men Ändicändä sorämâqçı edim! Bu xurcun munça bázmin?

– Sâvğa-sälâm...

– Äcäbâ! Qoqändä heç kimin yoq degän kişi häm, şunça sâvğa-sälâm âlär emişmi? Älgändä häm evi bilän-dä! Bir eşäkning yüki!

Muqımiyning bu sözidän Tâcibây күldi:

– Şu deganingizgä men häm bir nimä demâqçı edi-mü, fe'lingiz qozib, boğilib turganingiz üçün äytingim kelmädi, eşân äkä.

– Äytä bering, hacim, ägizgä kelgänini qaytärmäng!

– İkki eşäkning yüki demâqçı edim...

Muqimiy zävqlänib külib yubardı:

– Bu xurcunning mengä qandây äläqasi bâr?

– Bu sâvğa-sälâmlarning yärämisi sizinki! Şuni bilib qoying! Üygä quruq kirib bäräsizmi? Äsäl älgänmän, xâm pistä älgänmän, yänä böläk narsälär...

– Xâcisi tüşmägür. Mendä üy nimä qılsin...

– Äilä bilän äcräşgän bolsängiz häm, singil, ciyänlär bâr-kü?

Muqimiy köçä çetidän indämây bârär, ârqadä gäpirib Tâcibây kelär, Muqimiy özini şu ähvâldä heç kimgä tänitmäslük üçün ädamlär gävcum güzärlärdän tezlâb ötib, dostini kütär edi. Kömir bazarı köçäsiggä yetgändä köçägä boylâb qarâb, toxtâdi vâ yürägidä gulğulâ päydâ boldi. Çünki sevimli singlisi Mehrinisânig üyigä vâ ânâ mähälläsi Şäldirâmâq güzärigä şu köçädän bärilär edi.

Muqimiy xayâl sorib, şu yerdä toxtâb qâldi: qayergä bariş keräk? Mädäsägämi? Yoq! Hücrädä bälki başqa begänä kişilär bârdir. Bälki häci Muhyi bârdir. Häci Muhyi hücräni egällämägän taqdirdä häm şu ähvâldä Mädäsägä kirib bariş idrâkdän emäs! Baş sığadigän, häd sığadigän yänä kiminki bâr, bemähäldä kimning eşigini qâqış mümkin? Mävläviy Yoldâşning eşigini! Axır, mehmânxânâçäsi bâr-kü!

Tâcibây ârqadän yetib kelib, xurcunni yergä qoygänçä nârirâqdä Muqimiyning ägzini päylämâqdä edi. Muqimiy mä'yuslik bilän qadâm bäsib mullâ Tâcibâyning yänigä bardi-dä, zormâ-zoräki cilmäyib, bundây dedi:

– Qoqândä qaysi kâsib, qaysi kâmbağalning eşigini qâqsäk, biz üçün hämmâ vaqt açilädi, bärädigän yerimiz mä'lum. Ämmâ hâzir bâmüdâd nâmâz vaqti, xurcun kötarib, mäçitlär äldidän ötgim kelmäyapti. Ägär Qaymâq bazaridägi sâmvâr

ornidä turgän bolsä, oşä yerdä qaymâq bilän çây içsäk! Özingiz häm ârtuq çärçädingiz!

– Yaxşı mäslähät!

Tâcibây yänä xurcunni yelkäsigä ârtib, Muqımiy ketidän yürdi. Bâytäköprikdän ötib, Qaymâq bâzârning çâyxânäsi tāmân yol âldilär.

2.12. ON İKKİNÇİ BÂB HÜCRÄ YÄNÄ DOSTLÄR BİLÄN GÄVCUM

Älhämdulillâ, bexatâr

Keldim Muqim äyläb säfâr,

Muztâr qâlib, körmäy zârär...

Kâsib şair – Ustâ Ävâzmuhämmäd Pisändiy mädräsäi Mir Ärâbning müdärrisi mullâ Xâlmuhämmäd âxundgä mäktub yâzib, keçikib bolsä häm cävâb âldi. Bu mäktubdä Xâlmuhämmädâxund keyingi vaqtlärdä Muqimiy bilän âtä-bälâdek bolib qâlgänlikläri vä ungä qızı Nâzikni berib kuyâv qilib âliş niyätidä ekänligi, Nâzikning “Häräm kânizläri” royxatigä tüşib qâliş nâticäsidadä roy bergän vâqeälärni bâyân qilib, Muqimiy öz dosti bilän qaçib ketgändän bir kün keyin, ketälmäy qızı bilän özining qolgä tüşib qâlgänligi, Nâzikning härämigä âlib ketilgänligini häsrät bilän hikâyä qılğan vä Muqimiyning Qoqângä esân-âmân yetib bârgän-bârmägänligini yâzib yubârışini iltimâs etgän edi.

Şair Pisändiy bu mäktubni âlgäç, Häzrät mädräsäsiga bârdi, Miyân Sâtibâldıxânni hücrädän uçrätälmäy, üydän tâpdı vä Buxârädän kelgän mäzkür mäktubni oqıb berdi, Miyân täşvişlänib, Mävläviy Yoldâşgä âdäm yubârdi, dostlär bir yergä yığılıb, Muqimiyning hânüzgäçä Qoqângä yetib kelmägänligi üçün xavâtir âlä başlädilär. Şungä qarämäy, Miyân Sâtibâldıxân, Nâhoş väfât etgändän keyin qulflänib qâlgän hücräni qaytä açib, cihaz vä âzıq-âvqat bilän tä'minläş, Muqimiy täbiätigä muvâfiq kelädigän âzädä täbiät, epçil birâr kişini hücrägä kirgizib, pâyılqçı qilib qoyış häräkätigä tüşdi.

Muqimiyning yaqın dostäläri vâqeädän xabärdâr bolib, Äbidçä ä'lämning üyigä yığıldılar. Hücrä üçün birâv giläm, birâv körpâ, birâv bâliş, birâv bir ärävä otin, birâv gürüç vä hâküzâ vä'dä qıldı vä hücrä üçün Mävläviy Yoldâş Kârimdevânä qışlâqlık mullâ Äbdüllâ isimli yigitni tävsiyâ qilib, u yigitning fârsätli, çaqqân, âzädä, xuşxat, pâzändäligi, özi yetimlikdä här kimläarning xızmatini qilib yürüb, ânçäginä ilm sahibi bolgänligini äytdi, şu bilän birgä, şu Bekväççä mähälläsidadä tuğılib ösgän, özi ğarib bolgänligi sâbâbli ungä Muqimiy Ğaribiy deb tähällüs bergän, qalâm sahibi mullâ İsmâil bäriligini häm eslatib ötdi.

Dostlär hücräni ikkälälärigä tâpşirädigän boldılar.

– Mullä Abdullä bilän mullä İsmail Ğaribiy hücrägä köçib kirib, heç qayâqqa cilmäy Muqımiy yolını pâyłasınlar , – dedi Ubäydullä Zävqiy. – Men Äbidçä ä'läm bilän Xocänd vä Örätepägä qadär bärrib, Muqımiyni suriştirämiz, baxt yärlük qilib duç kelib qâlsälär, birgä älib qaytämiz, çünki, qaçaq kişi poyezddä kelmäsligi täbiyydir.

Dostlär uning gäpini mä'kullädilär. Mäslähätini bir cäygä qoyib tärqaldilər. Ertäsi Miyän Sätibäldixän hücräni açdırib, şikäst-raxtlärini tüzätişgä ädäm qoydı. Mävläviy Yoldaş mullä Abdulläning hücrägä başlab keldi vä Ğaribiyni mähällädägi ğaribänä külbädän tåpib, qulåğını bürädi; ustâz kelişi bilän hücrädä uni kütib äliş, keyin dārñāl dostlärägä xabär qılışını pişıqtirdi. Oşä kün hücrägä päläs yāzildi, cihāzlāntirildi, xulläs, kirdi-çıqdi köpāydi. Sorāğānlärägä “Miyän Sätibäldixän bundän keyin öz hücräläridä istıqāmāt qılār emişlär...” dedilər.

Bu ärädä Äbidçä bilän Zävqiy Xocändgä, undän Örätepägäçä bärrib, Buxârâ kāravn yolını pâyläy-pâyläy, Muqımiy haqıdä heç qandäy mä'lumātğä egä bolmäy, boşāşib Qoqāngä qaytib keldilər. Undän keyin hām bir häftä ötdi, ämmā Muqımiydän dārāk bolmädi...

Şundän keyin ähbāblär hār türlü fikrlärägä bärrib, birāv, “Buxârâ bilän Sāmārquand ortäsidad qolğä tüşdimikin?” desä, başqasi, “uzāq yoldä yälğiz, pulsiz äzāb-uqubätlär çekib, nātāblük yüzländimikin?” der edi. Şundäy bolsä hām, köplär Muqımiyni yaqın ärädä kelib qalışıdän ümidvār edilär.

Mävläviy Yoldaş bir kün ertäläb çay üstidä kitāb körüb otirgän edi, köçä eşiği ästā-ästā çertildi, keyin cim bolib qıldı. Äğär Ğaribiy xuşxabär bilän kelgändä, eşiğini sekin qāqmāğān, bälki qattıq vä tez-tez qāqqan bolär edi. Mävläviy Yoldaş oqıb turgän sähifägä xatçöp tāşlab, erinibginä qozğaldi, çıqıb qarşısidad öngib ketgän qārābäytir tonli boynı qısıq müsāfirlärni kördi, birining yelkäsidad xurcuni hām bār edi.

Äldindägi “müsāfir”cilmäyib Mävläviy Yoldaşğä yaqınlāşā başladı vä quçāğını keng açib, özini uning āğuşıgä tāşladı.

– Dosti kirāmi Mävläviy? Men keldim!

Mävläviy Muqımiyni quçaq açgändäyâq tänigän, birâq xursändligidän özini yoqätib qoyib, bir söz deyişgä tili äcizlik qilib qalgän edi. Muqımiy uning közlärigä qarab küldi-dä, yelkäsidadän türtdi vä sänsiräb baqırdı. Häyätidä birävni, äyniqsä dostini birinçi sänsiräşi edi:

– Sengä nimä boldi, Mävläviy! Huşingni topla! Men sening Muqımiyimgän!

Mävläviy Yoldaş özigä kelib, Muqımiyni başqatdän köksigä bäsdi.

– Şadimärg bolışimgä äz qıldı! Toyışalmäy ölib qalsäm nimä bolär edi, eşän äkä! – dedi. Keyin ärqadägi xurcun kötärgän nätäniş mehmän bilän soräşib, hävli eşigining ikkälä täbaqasını häm açdı, başqa söz demäy qol bilän yoläkni işarä qıldı:

– Märhämät...

Muqımiy içkärigä täkällüfsüz qadäm qoydı, Mävläviy Yoldaş Tâcibâyni häm ötkäzib yubârib, eşikni berkitdi, song uning yelkäsidadän xurcunni âldi. Uning eski häzilkäşligi qozğagän edi:

– Huh-hu! Munçä ağır? Qaçâqlär desäm, bulär keçäsi ämir Buxârâning xazinasini kötärgän teşmäçilär şekilli...

Muqımiy külib cävâb berdi:

– Xurcun tolä sävâb! Buxâriy şarifdän ärttirgänimiz şu boldi.

– Bizgä yetib kelgän mäktübdä, “Muqımiy Buxârâdän bir xurcun günâh bilän qaçdı!” deyilgän edi-kü?

– Buxârâ ämiri bir ğaribning cânigä qasd qılgudek bolsä, bärçä tâpgän tâät-ibädätini häm xabädä qilib yubârib ekän. Xoş? Kimdän mäktub âldiläringiz?

– Ustâzingiz bolmiş müdürris mullä Xâlmuhämmäd äxund degän kişi şair Pisändiygä mäktub yâzib, unda bütün vaqeälärni bätäfsil bâyân qılgän ekän. Qani hücrägä märhämät. Bu haqdä öz äğzingizdän eşitämiz.

Hücrägä kirib yeçinişgäç, Muqımiy Mävläviy Yoldaşgä Tâcibâyni täniştirib, bundäy dedi:

– Heç kimgä ätäb şe’r yâzmägän günâhsiz bolsä häm, käminägä qoşilib qaçqıngä uçragän vä käminäni bugün sizgä älib kelib täpşirgän şu Täcibây häcim bolädilär. Biz häzir aççıq vä şirin xâtirälärimizin äytib beriş imkânigä egä emäsmiz, çünki nihâyätdä çärçägänmiz. Şuning üçün ävväl kim sağ, kim nâsâğ, kim häyât, kim mämât, şulär haqıdä muxtäsär axbârât berib, song bizni bir neçä säätginä xäli qoygänsiz, ändäk äram älsäk...

– Siz sorämäqçi bolgänlärning hämmäläri sağ, hämmäläri häyât... Häzirçä siz üçün şu axbârât kifâyä qılär. Ämmä äram älişini çäydän keyingä köçirsäkmikni?

– Çây içdik. Biz uyqudän turgunçä qatıqlı mästävä...

– Sözsiz, betigä räyhânu käşnuç sepilib, süzmä qatığu murçı bilän...

Muqımiy kirtäygän közläri bilän külimsirädi.

Deräzägä pärdä tösilib, hücrä qarângiläştirildi. Muqımiy bilän Täcibây yâttızib, Mävläviy Yoldaş mädräsägä çäpdı. Mullä Äbdüllä bilän Ğaribiyni dostälärgä xabär qılış üçün yügürtirib, özi yol-yoläkäy Miyân Sätibäldixändän suyunçı äldi. Keyin hävligä qaytib kelib, üydägilärgä mehmänning köp bolışını äytdi-dä, özi İsfärä güzärigä qarab ketdi. Mävläviy Yoldaş här dâim köçä ortäsidadän qaddini tik tutgäniçä märdänä qadäm täşläb, säläm bergändä älik qaytarib bärär, yoldä yâş bälälär gäp täşläsälär, toxtäb gäpläşär, sälläsi kättälär duç kelsä bepärvä ötib ketär edi. Güzärgä yaqınläşgändä bänägäh taräqçilik köçäsidadän ikki äräbiy ät qoşilgän izvâş tez yürüb kelmäqdä edi, ätning çet tāmändägisining källäsi yänbâşgä tärtib tängib qoyilgänligi säbäbli yol körmäy çäpär edi. Bu hälni körib, Mävläviyning ğazäbi qozğadi, yol ortäsidadä turib qol kötärdi. İzvâş toxtäb, özining hämmähälläsi Äbduräzzâq bäyväççä yergä tüşdi, hürmät yüzäsidadän Mävläviyägä säläm berdi:

– Mullä äkä, xızmät?

– Men xızmät buyurmäqçi emäsmän, mullä Äbduräzzâq! Häddim sığıb, sizgä şu gäpni äytämän! Äğiringizni yengil, älisizingizni yaqın qilib yurgän bu zäbänsiz häyvänni yänbâşgä tängib, qıynäb işlätiş äliftägärçilikkä kirädimi yäki xızmätgä tuhmätmi?

Abdurəzzāq bāyvāççā külib-külib üzr aytdi, bundān keyin ātni bu qıyınçılıkdān minbā'd qutqazişgā vā'dā berib, izvāşgā mindi-dā, Hācibek mähällā tāmān cōnāb ketdi. Māvlāviy Yoldāş micāz baqqāldān nāsiyāgā kerākli nārsälārnı ālib yānā üygā ketdi. Üydā Miyān Sātibāldıxān, Zāvqıy, Sāli çākālāk, Āhmādcān āttār, ustā Qāvul särtārāş, Tāşxocā miskār Muqımiyning uyğānişini tāqatsızlıq bilān kütib, āstā-āstā sözlāşib otirār edilār. Māvlāviy üygā kirib ulār bilān sorāşgāç, qaytib çıqıb, mehmānxānāçāning eşiğini qattıq açdı vā Muqımiyni “ehtiyātkārlik” bilān uyğātđi.

– Bemālāl bolsā, bir nārsā sorāmāçı edim, eşān ākā.

Muqımiy mālāl ālib bāşını kōtārđi, āmmā kōzidān uyqu ārimāgān edi.

– Sorāsāngiz sorāy qālmāysızmi?

– Māstāvāgā qalāmpir tüşsinmi, yoqmi?

Bulārning bu mācārālāridān Tācibāy hām uyğānib ketdi. Uyğāniş üçün qilingān bu hāzildān keyin uyquni tārک etib, ikkālālāri tāşqarigā çıqqānlāridā ātrāflārnı yār-āğaynilār örāb āldi.

Sāğınişgān dostlār keçgāçā suhbātłāşib, suhbāt āxiridā Miyān Sātibāldıxān Muqımiyni hücrāgā tākliif qıldı:

– Tākāygāçā hücrāngizni pāylāmiz? Bugündān bāşlāb, mārhamāt qilib, öz hücrāngizni mendān qābul qilib ālişingiz kerāk!

– Mürābbiy-çi? Yāki u kişi yānā mādāsāy Bekdāmilār?

– Mürābbiyning vāfāt ātgānlārigā ikki yil boldi!

– Ā! Ustāz dāmlā Xalil-çi?

– U kişi hār vaqt “yāngilikkā eskilik, yāşlārgā keksālār orni boşātib ketişlāri qānuni hāyātıy, buni faqatginā nādānlār, telbālār inkār etā ālādi!” deb kōp gāpirār edilār, u kişining peşqādām şāgirdlāri sifātidā bu gāpni kōp eşiğānsız. Ustāz öz āytgānlārigā āmāl qilib, orinlārnı bizgā qāldirib ketdilār!

– Nimālār deyipsiz, Miyān?

Hämmä cim bolib qıldı. Pâygähdä otirgän Mävläviy Yoldâş söz başladı:

– Ulärdän keyin âtangiz häm väfät qılğänlär!

– Nimälärni eşityäpmän! Men beçäräni Qoqändä şundäy körgiliklär kütib turgän ekän! Äcäbâ! Bu şum fäläk qaşşâq nâvvâyni häm köp köribdi-dä!

Bärib ornigä otirib, közlärini ärtgän Muqımiygä Mävläviy Yoldâş çây uzätib dedi:

– Yetimlik hämmämizgä merâs emäsmi, axır!

– Yüräkdägi qat-qat ärmänlär üstigä yänä ärmänlär qavätländi! Öz qolimdä cän bergändä edi, dünyada körgän mäşaqatläri dilidän çıqqan bulärmidi deymän. Xop! Hücrägä ketäylik!

Bäräbär kötarilib, Tuyaxänä soqmâğı bilän Bekväççä mähällägä bårdilär. Mädresä cilâvxänäsidadä ulärni mullä Äbdüllä bilän Ğaribiy kütib äldilär. Hücrägä kirib, Nâxoşgä fätihä qılğaç, toplänişib mullä Xalil ustâzning hävlisigä kirdilär. Ätinâyı bilän qızläri Şärâfätây havli ortasidadä ulärni yıglâb kütib âlişdi. Fätihä oqılğaç, hämmäläri orinläridän qozğalgän edilär, ätinâyı eşik pänäsidadä turib bir kitâb uzätädi. Bu kitâbning häşiyäsigä ustâz şu sözlärni yâzib qâldirgän edi: “ – Muhämmäd Äminxocä Muqımiy cüdä yoq, istiğnäli qaşşâq, hälim, xattât, fâzil kişi, qalämi häm cüdä ötkir. Ämmâ u ärtiqçä mäddâhlikni bilmäydi, kimni yâmân körsä, şuni bâplâb häcv qılâ berädi, äcäbki, ämäldâr, mullä, eşänlärdän häm qorqmäydi. Şuning üçün häm äksär bâyılär, mullälär ziyâfätidän mährum, bu toylärgä mäddâh şâir häci Muhyi äytilädi...”

Mävläviy Yoldâş kitâb häşiyäsigä naqş etilgän bu bebähâ sözlärni häyəcän bilän oqıb eşittirdi. Muqımiy kitâbni dostining qolidän älib öpdä vä közigä sürtib, eşik ârçasidadä turgän ätinâyıgä uzätädi-dä, här daim kirib xabär älib turış vä’däsini berib, köçägä yüzländi vä indämäy özi tuğilib ösgän havli yolini äldi. Uni qaytarişdän dostläri acizlik qıldilär, ketidän birgä bäräverdilär. Muqımiy eşikni qattıq qâqqan edi, yügürüb kiçik oğıl bälä çıqdi:

– Kimsän? Nâming nimä?

– Äkbärxocä!

Muqimiy bäläni tutib älib, köksigä bäsdi. Bälä dâdlâb yıǵlädi, Muqimiy uni qoyib yubärmäy yüzlaridän öpä berdi. Bälänin çinqırıǵını eşitib, içkäridän hälläslägäniçä baş ulärning Ziyädäbibi çıqdi. Muqimiyni tänib, yıǵläb, özini ungä täşlädi:

– Bizni sizdän nâhaq cudâ qılǵän mütävälli häcini qaçän yer yutärkin! Äh, bäläm, hämmäsigä men äybdärmän!

Muqimiy uning dâd-färyädigä qulâq sâlmäy özi tuǵilib ösgän çärdevârgä kirib bardi. Täşqaridägilär häm kirib, Muqimiyning ätäsigä duäyi fätihä qıldılar. Muqimiy közidä yâşi bilän hämân oǵlını köksidän qoymäs edi. Bälä könikä qâldi. U Muqimiyning yüzigä tikilib, közini undän uzâlmäs edi. Çünki, bu vaqtgäçä heç kim uni köksigä bäsib sevmägän edi. Äkbärxocä yâşigä yetmäy, Äyşäbibi baqaqurullâqlık bir äspcällâbgä uzätılǵän edi. Äspcällâb Äyşäbibini üyigä älib ketib, Äkbärxocä Ziyädäbibi qolidä kättä boldi. Ziyädäbibi Äkbärxocäni yetäkläb, qızını körış üçün kirib bärğändä, bälä bilän bärğänligi üçün küyävi yoläkdän qaytärib cönätär, däkki berär, kämpir bäläni yetäkläb yıǵlägäniçä üyigä yänä qaytib kelär edi.

Ziyädäbibi qân yıǵläb, häsrät dâftarını açmâqçı, Muqimiy äyâǵıgä yıqılıb, üzr äytmâqçı edi. Muqimiy ornidän säpçib turib, bäläni köksigä bäsğänçä köçägä çıqdi. Dostlär häm uning ketidän çıqışib mädräsä tāmân yürdilär. Ziyädäbibi ulär ketidän baş yäläng köçägä çıqıb, säçini yulib yıǵläb qâldi. Äkbärxocäni hücrägä älib kelgänläridän keyin Tâcibât xurcundän tonçä, etikçä vä qıyıq bilän doppini älib, bäläni kiyintirdi.

Muqimiy özini bir äz toxtätib älib, Mävläviy Yoldâşgä yüzländi:

– Yänä kimgä fätihä lâzim? Ungä häm bärrib kelä qälâylik!

– Fätihä lâzim cäylär äñçä bär. Ämmâ bugün bärış zärur emäs. Bir fätihä oqış zärur bolgän cäy bärki, uning äzäsi häm, duäyi fätihäsi häm şu hücrädä bolä qâlsin...

Muqimiy bu muämmägä tüşünmäy, yänä Mävläviy Yoldâşgä tikildi:

– Kim ekän u?

– Axır, siz Buxârâgä ketgän yilingiz singlingiz Mehrinisâ...

– Ä? U häm väfât qılgän deng?

– Şundäy, eşân äkä!

Muqımiy ornidän säpçib turib ketdi:

– Negä äldinrâq äytmädiläringiz? Oşa yergä bäräylik!

Miyân Sâtibäldixân ornidän turdi vä Muqımiynin yolini töydi:

– Bâriş qaçmäydi! Bir âz nafäsni râstläb âlib, bizgä qulâq bering!

Muqımiy Miyänning sözini räd qılalmäy, qayğu va häyəcân içida bir çetgä bärüb otirdi, közläridägi tāmçilärni yeng üçidä ärtti, Zävqıy zıllıq qilib söz başladı:

– Sizning yoqligingizni bilintirmäy özimiz baş bolib kökdik, bir häftägäçä oşa yerdä boldik. Sızdä bu haqdä mäktub yâziş imkâni bolmädi. Ävvälâ, qayergä örnäşgänligingiz bizgä nââniq edi, ikkinçidän, xat âlib bärüvçi tayinli âdäm bolmädi, üçinçidän, müsâfir yurtdä sizni bezâvtä qılmäslük ändişäsi ortägä tüşdi.

– Xop mäyli! Xat yâziş lâzım tâpilmäbdi, mänä bugün kelib eşitdim! Eşitiş bilän qanâätlänilib, şu yerdä duâyi fâtihä qılışing kifâyä demâqçimisizlär? U väfât etgän bolsä, pâççämiz bär, ciyân bär axır!

Mävläviy Yoldâş väqeäni bätäfsil tüşüntirdi:

– Pâççängiz Dostmuhämmäd oğlini âlib, Mäkkätullâgä xonägänigä ikki yil bolâyâzdi. Hâvlisini häm sâtib ketgän deb eşitgänmiz...

– Nimä-nimä? Häcgä bärışni ungä kim qoyibdi? Bu qandäy nâdänlik? Kämbağal âdämğä häcdä nimä bär? Uning yaş bäläni âlib ketişini körmäysizmi?

Muqımiy yumşätiş üçün bittäläri qur’ân oqıb yubârdilär. Muqımiy hămân tebränmäqdä edi. Fâtihä tärtilgäç, Ğaribiy kirib, hâci Muhyi kelâyâtgänini bildirdi. Muqımiy ungä qayğu-äläm bilän korinmäqçi emäs edi, özini tutib âlib, yüz ifädäsinin özgärtirdi, oğlini mähkäm quçib, u bilän gäpläşä başladı, Muhyi hücrä eşigidän gäpirib kirdi:

– Buxârâyi şarîfdân Muhämmäd Äminxocä eşân keltîlärü bizgä mä'lum hâml qılây demâysîzlâr! Ässälâmu äläyküm!

Äz royi murâsâ, hâmmälâri orinlâridân qozğaldîlâr, Muhyi uzâqdân qulâç yâzîb, Muqîmiygä yaqînlâşdi, Muqîmiy hâml u bilân quçâqlâşîb körîşîşgä mâcbur boldi. Otirdîlâr.

– Keling! Hârmäng?

– Sälâmât bolsînlâr... Sâğînîb, tâ'tîl qîlib kelgân edîm...

– Endi ketmäng! Siz ketîb, mâdrâsâmîz huvîllâb qâldî. Şundâymi, cänâb Miyân?

Hâcîning bu rîyâkârânâ sävâligä Miyân Sâtîbâldîxân londâ cävâb qaytârdî:

– Bu mâdrâsâgînâ emâs, bütûn şâhâr huvîllâb qâldî! Muqîmiyîni bütûn xalq yaxşı körîşîni bu kîşî Buxârâgä ketgândân keyîn tüşündîk!

Rângî bozârîb, song qîzârînqîrâgân hâcî Muhyi goyâ özîni hâml kõngli yaqînlâr qatârîgä qoşmâqçî boldi:

– Xuddî küni keçâ hürmâtli Ävğânâyning mehmânxânâlâridâ üç-tört ulâmâlâr bilân sizni eslägân edîk. Mâdrâsâi Xângâ bir müdârrîs kerâklîgî haqîdâ söz çıqîb ketîb, ägâr Muhämmäd Äminxocä Muqîmiy Buxârâdân qaytib kelâ qâlsâlar, müdârrîslikni şu kîşîgä hâvâlâ qîlâr edîk, degân mülâhâzâlâr bolgân edi. Mânâ bugûn kelgânîngîzîni eşîtib benihâyâ quvânîb ketdim!

Muqîmiyning yâlgâni âftîdân bilînîb turârdî. Otîrgânlârnîng ğazâbî qozîb ketsâ hâml ulâr özlârinî bäsîb cim otîrâr edîlâr. Kâsîb, çâpânî Zävqîy çîdâş bermâdi:

– Muqîmiygä munçâlik mehrîbân ekânligîngîzîni bîlmâgä edîk!

– Menîng Muqîmiygä nisbâtân hürmâtîm bârçâgä äyân!

Mâvlâviy Yoldâş unîng âxîrgî cümlâsîni qaytârdî:

– Bârçâgä äyân: Bungâ Sâ'dîxân qâzî hâml şâhid!

– Bu nîmâ degânîngîzî? Tüşûnmâdim!

– Muqimiy üçün heç narsə eməs. Ämmå änä bu beçärå änä-bälå äyällärgä cävr boldi, mänå bu räsidå gödäkkå cävr boldi...

Hâci Muhyi heç narsə tüşünmägändek, ätrâfdägilärgä tircäyib yelkä qısdı, birâq hämmå köz näfrät, ğazâb bilän xomräyib turgänini kördi. Fâtihå oqıb, ornidän qozğaldi, bepärvå, oğılçäsini tizigä otqazib, sevâyâtgän Muqimiygä yer ästidän näzär täşlädi-då, täşqarigä yüzländi, ämmå heç kim ornidän turmädi.

U kün ötib, ertäsi uzâq-yaqındägi äşnä-âğayni, yâru birädär köngli yaqınlär Muqimiyni köriş vâ köngil sorâş üçün hücrägä kelå başlädilär. Şuningdek, kiçik singillär, küyâvlär, qudälär vâ mähälläning kekså vâ yâşläri kirdilär. Top-top bölüşib kâsiblär, rästälärdägi şe'rxân şinävändälärdän târtib, sâzändäyu xänändälärgäçå kelib ketdilär. Bir häftägäçå Muqimiy vâ Muqimiyning yaqın dostläri fâtihäçi küzätüş bilän bänd boldilär. Lekin mänå şu künlärdä Muhyining hücräsi qulf boldi.

Hâci Muhyi Muqimiygä qarşı kürâş vâ öz qârå niyätläriäni xalq âräsidadä târqatış maqsädidä qoşıq yazuvçı şâirlär yetiştirişgä kirişgän edi. Muhyi izidän Qoqândä ikki “şâir” baş kötärdi: Ulärning biri Äbdüllacân – Näsimiy, ikkinçisi Kenägäs qışlâqlık, xânaqâh hâfizi Ziyâvcân törå – Hâziniy edi.

Hâci Muhyi tãmânidän yazılğan qoşıqlär xalq didigä bätmäy, räd etilä berilgändän keyin, u pistäfuruşlik rästäsining “hävâskâr şâiri” Äbdüllacân nâmlı yigitçå ârqualı, öz şe'rläriäni xalq âräsigä yayışni öyläb tâpdı, ungä “Näsimiy” taxallüsü berib, uni “istıqbälning uluğ şâiri” deb, hâr yerlärdä köklärgä kötärdi.

Men şundäy şâir ekänmän deb, öpkäsi äğzigä tıqılğan Äbdüllacân pistäfuruş, hâci Muhyidän heç narsäsini äyämädi. Uluğ äyyâmlärdä mehmânxânäsigä çaqırıp, başidän-âyâq sârpå qoydı, Muhyi hâm hâr dâim mevå bâzâridägi Äbdüllacânning dokânidä pistå bilän nânuştå qılädigän bolib qâldı.

Muhyining himâyäsi ästidä Kenägäsdän baş kötärgän kättå yer egäsi, cüdå köp müridli xânaqâh eşâni Ziyâvxân törå Hâziniy taxallüsü bilän qoşıqlär yazışni başläb yubardı. Uning yazğan qoşıqläri eså, “cännät, dözäh, âxırät, qıyâmät, sävâb, günah” sözläri bilän tolå bolib, xalqni qorqıtış, şâriät peşväläriäning çızığıdän çiqmäslik, xocäyinlärgä boysuniş, zâmân yängilikläridän pärhez qılışni târgıb qılışdän ibârät edi.

Ziyâvxân töräning başlagän “xayrli” işi ruhâniylärgä häm, bāylärgä häm mänzur bolib tüşdi. Häziniy ulär âräsida âbru qâzânâ başladı vä âtrâfigä şallaqu hâfizläрни toplab, öz âşulälärini toy, säyillärdä nāmâyış qılışgä, xalqning “közini açış”, “xudāning qahridän vâqıf qılışgä” ästâydil bel bağladı.

Başdän-âyaq vâhimä, qorqıtışdän ibârät bolgän âşulälärni Äbdurâhmân “päri” deb nâm çıqargän nâdân sässıq popışäk mä’râkälärdä pätnis uşlägäniçä, u supädän bu supägä säkräb yürüb, yıglab turib äytärdi. Bundäy âşulälärni äytüvçi “hâfiz”lärgä Ziyâvxân törä yaxşı ât, kiyim-bâş, yâtär cây vä âziq-âvqat in’âm qılär edi.

Qoqänlik şe’rşunäs haqqoyläarning e’tirâfläriçä, Häziniy yaşligidä äncäginä dârdli şe’rlär yâzgän şâir bolib, keyinçä u xânaqâh nâş’u nāmälärigä qul, sofilikkä täslim boldi, şuning ârçasidä dävlat ärtirdi, kättä mülkdârlär qatârigä kirdi. “Târ boldi Häziniygä Färgänä tâng âtgünçä” deb yâzilgän haqqâniy lirik sätrlär ornigä “fiğän äyläb, günâhing vâhmidän âhu nâdâmät qıl, âläm otidä bağrin dâğlägil şâmu sâhârlärdä” deb, diniy näsihätgoy ğazällär yâzâ başladı.

Häziniy “änsämbli”gä sofi sâzändälär, hezäläk raqqâslär, eşäkmicâz xânändälär toplänişib, töräning “säyâi dävlatidä” dävır-dävırän sürär edilär. Häziniy törä toy, ziyâfâtgä bârsä, ulär yaxşı libâslär kiyib öz ätläridä uning ârçasidä bârär edilär.

Muqımiy Buxârädälik vaqtidä Qoqänning kâmbağal şâir vä qaşşâq xânändä vä sâzändäläri yâkkälänib, ruhân tüşkünlikkä uçragän edilär. Äyniksä, Häziniy töräning ävci vä uning âtrâfigä toplängänläрни körgändän keyin heç çidäb turâlmäs edilär. Muqımiy kelib, ähvâldän vâqıf bolgändän keyin, ğazäb vä nâfrät bilän qoligä qalâm âldi, xalqni Muhyi, Häziniylär tuzâğıdän uzâqlâşişgä çağıruvçi häyâtiy qoşıqlär, riyâkâr mullä, eşänläрни fâş etüvçi häcvlär yâzişgä kirişdi.

Köp ötmäy öz âtrâfidä qalâmning uçini yongän, çâlğu äsbâblärini bäländ sâzlägän yaş qalâm sâhibläri, sän’atkâr vä bäsakârläрни kördi, hücrä yängi şe’riyät vä sän’ät äncümäniğä äyländi. Bozçı Muhämmädcân Mäkây⁶⁶ Muqımiyning bir ğazäligä acâyib, şoh, cânli bir küy bağläb kelib, özini tänitgän bolsä, yaş

---

⁶⁶ Yänä bir mäkâylik unvânli Mämâcân bâr, u oyınçidir.

Usmānxocā – Zāriy šāhārning “Musīçā mähzum” deb ätälüvçi riyākār, közi aç, tütün çıqqan yerdä täyyār ulämäsini häcv qilib nām çıqardi:

“Qayu mänzillaridä yürmiş äläñ bächçağar mähzum,

Özi hoşyār emäsdir, äsli nādāñ bächçağar mähzum,

Cähändä aqlän bilkülli dārxāñ bächçağar mähzum,

Hämmä äf’äli häyvāñ, lekin insāñ bächçağar mähzum...”

Kāsib yaşlar äräsidän yetişyātğāñ Ubäydullä Zävqiy coşqın, ätäşzäbāñ şäir edi. Uning yāzayātğāñ ğazälläri häm, häcvläri häm äddiy kişilär mänfäätini közlär vä bärçägä mänzur bolib yāyılar edi. Şäir Zäliliy esä yänä bir başqa älämu köprāq rästädän kiçik dokāñni bänd qilib, romälfuruşlik qilüvçi beşbel, xıbbim nüsxä, çäläsävād sävdägärçälär tilidän yäki ulärni mäsxarä qilib yāzilğāñ, “Şikili”, “Vāy ölmäsäm”, “Qayğä bāräy?”, “Qandāq qiläy” kabi şe’rlärini älib kelib, Muqımiyğä oqıb berär edi.

Täbärä bulärning säfi kengäymäqdä, kāsiblär äräsidän yetişğāñ vä yetişyātğāñ äcäyib-äcäyib bästākār vä säzändälär Muqımiy, Furqat izidän bāräyātğāñ şäirlärning şe’rlärini xalqqa yāymäqdä edilär. Ustā Qāvul mullälär vä mähälliy ämälärlär tāmānidän tä’qıb qılınışığä qarämäy, öz särtäräşxāñsidä şinävändäläriğä häcviy şe’rlär okıb, ulärni küldirğäni küldirğāñ edi.

Muqımiy hücräsi här dāim eski vä yāñgi dostlär bilän gävcum, yāzığlık dästurxāñ yığılmädi. Ertäläb Ziyädäbibi tāmānidän kirgizib yubärilğāñ Äkbärxocā keçğäsä ätäsi tizzäsidadä, şe’rxāñlik ävcidä edi. Täcibāy kündüzläri tirikçilik bilän çıqıb ketib, keçki päyt täpgänigä bir närsälär älib kirib kelädi, kelğändän keyin Mullä Äbdullä, İsmäilcāñ Ğaribiylär bilän xızmat täläşädi.

Bu ähväl bārä-bärä Muqımiyni oylāntirib qoydi: “Bir säriq çaqā dārämäd yoq, hücrädä üç kişi qol qāvuştirib xızmat qilädi, kündälik mäişät dostlär üstigä. Endi, äzmi-köpmi, bir dārämädning tädärikini közläş vaqti keldi!”

Bu mülähazä dostlärğä häm mä’qul kelib, Muqımiy üçün münäsib bir iş täpiş häqıdä oyläy başlädilär. Bä’ziläri oyläb, “pul topläb, dokāndärçilikkä otqazib

qoysäkmikin” desälär, bä’ziläri qázıxánädän ä’lämlik lävázimini läyik kördilär. Ämmä Muqımıy bulärni özigä münäsib körmäy, yürägidägi därdini äytib säldi:

– Men üçün şundäy bir xızmat tápılsinki, bir yerdä otirmäy, dâim xalq äräsidadä yürsäm vä bu xızmat xalq häyätini örgänişgä yârdim bersä!

Muqımıyning bu istägigä dostlär Qâri sümäläkkä yetkädilär. Qâri sümäläk mähkämä işläri bilän älâqadâr, rus çinâvnikläri bilän sözläşiş vä iş bitkăziş sähäsidadä unça-munça täcribägä egä bolgänligi säbäbli bu işning käfilini öz üstigä äldi. Köp ötmäy Muqımıygä münäsib xızmat tâpdi. U häm bolsä, uyezd yer mähkämäsidadägi yer ölçävçi (zemlyämer)lärgä yârdämçi mirzâlik väzifäsi edi. Ägär Muqımıy qont qilib, bu väzifädä uzâq işläsä, rus tilini örgäniş xalq bilän tänâbçilär ortäsidadä tilmâç bolib qâliši turgän gâp edi.

Muqımıy bu xızmatni bęcânu dil qabul qilib, Qâri sümäläk yârdämidadä uyezd yer mähkämäsidadä xızmatgä kirdi. Rus tänâvçiläri bilän här küni ertäläb qışlâqmâ-qışlâq kezib, yer ölçäşdä ulärgä yârdämläşgä başlädi. Tänâbçilär dävlätmänd dehkânlärdän pärä älib, sâlıq mıqdârini kämäytirib berär, pärä uzätişgä qurbi yetmägänläarning şorini quritär edilär.

Yer mähkämäsidadä çinâvniklär ärzändä bolgän yerli tänâbçilärdän, äyniqsä Sultânäli Xocä bilän Häkimcân päräga yâmân örgängän edilär. Ulärdän bäzğän dehkânlär “tänâbçi xocälär kelyäpti”, degän gâpni eşitğüdek bolsälar, cänläрни hävuçläb, titrär edilär.

Tänâbçilär bilän Muqımıy uzâq qılşâqlärgä bârgändä, tänimägän dehkânlär Muqımıyni häm tänâbçi xocälär täifäsidadän deb bilib, ungä näfrät közi bilän qarây başlädilär. Bir yildän keyin Muqımıy päraxor, açköz tänâbçiläрни häcv qilib uzundan-uzâq şe’r yâzdi. Bu häcv qışlâq dehkânläri äräsidadä qolmaqol bolib ketdi vä ustä Qâvul ârquali şähärgä tärqaldi. Şundän keyin tänâbçilär Muqımıyni sığdirmäy, uni öz äräläridän çıqarib täşläş uzun bähänä izläy başlädilär.

Bähâr mävsümidä Muqımıy tänâvçi xocäyinläri bilän Uçköprik ätrâfidä üç kün dälämä-dälä kezib, yer ölçädi. U nihâyätdä özidä nâtâblık sezä başlädi. Tänâbçilär başlığı şähärgä qaytişgä ruxsät berdi. Muqımıy Ültärmägä yetib kelgändä häldän ketib, qatıq bilän nân tâpib yeyiş mäksädidadä qışlâqqa burildi, şundä äcâyib, köngilli bir mänzärägä duç keldi:

Äriq bytl qosilgn kiçik etnli rv trfid bir aqqn yigit ylnib kylmqd, uning trfini big kmzul ypinib lgn pilt sli qzu cuvnlr rb lgnlr, yigit bir spib rvg çıqadi, etng silgn trli-tmn ttrlk buyumlrini bir-bir nmy qlib, kyly blydi:

“Nmim Sttr, ksbim ttr, keling, qzlr, qatr-qatr,

Ətir hm br, up hm br, linglr, qzlr, linglr!

Yr hcrid köksim sökük, gam drdi-l qaddim bükük,

rzndir mend sppuk, linglr, qzlr, linglr!

Qzlrning boldi nzi, nzning hm tzkdir zi,

Kerk bols saq, mazi, linglr, qzlr, linglr!

Xomrymsdn bir klib bq, bir krig boldim mtq,

Xaltm tol hr xl munq, linglr, qzlr, linglr!

Yolim lis, yurtim yirq, rtr meni hicran firq,

Zümrüd kzli ltin bldq, linglr, qzlr, linglr!

Trli-tmn oyiqlr, qr munq, kzmunqlr,

Kytb kelms ylik glr, linglr, qzlr, linglr!

Yzi qu lbi mrcn, ytr sözi rmicn,

Sirglrning nrx rzn, linglr, qzlr, linglr!

Ey, kzlerim, qarb toym, qaringni sir qoym,

Syk tuym, sdf tuym, linglr, qzlr, linglr!

Bqsng, könglim yraq-yraq, keiktirmy ıq ertrq,

Nvt trq, md trq, linglr, qzlr, linglr!

Qız blning ox tzk, qi hill, kzi szk,

Qaly zk, km zk, linglr, qzlr, linglr!

Aqlu huşim daim sändä, aşıq qılding qarägändä,

Häm çänqâvuz, häm çirmändä, âlinglär, qızlär, âlinglär!”

Âvâzi qonğırâkdek bu çirâyli ättâr yigitning toqıgân qoşığı nihâyätdä câzibâli, nihâyätdä cânli vâ sillıq edi. Buni eşitgân Muqımiy âçlikni häm yâdidän fârâmuş qıldı. Yigit bu qoşıgını başdän qaytarâr, qızıq härâkâtlär qılâr, qızlär qıyqırışib külâr edilâr.

Muqımiy erinmäy, yer mähkämäsining daftârigä qârâ qalâm bilân bu qoşıqni yâzib âlâr ekân, tånâvçilikni u yigitgä berib, özi ättâr bolib âlgisi kelib ketdi.

“Yoq! Muqımiy, sen häli icâddä, sän’ättä şu ättâr yigitçalik xalqni özingä câlb qılâ âlgäning yoq!”

Muqımiy bir häftä qattıq isitmälâb yâtib, tüzälgändän keyin tånâvçılar ketidän yürmädi, Qâri sümälâkkä iltimâs qilib, köngilsiz xızmettän boşâb âldi. Yänä bir münâsib xızmet tâpilgunçä xattâtlik sän’ätini tākāmillâştiriş maqsädidä, Târâqçilik mäçitidä qatnâb mäşhur xattât Muhämmäd Yusufxân qılqalâm ustâzgä yârdämläşä başlâdi.

Muhämmäd Yusufxân qılqalâm bâ’zi zârur mäktublär, qasidälär, lävhälär, qımmätli qolyâzmälärning qalâm haqısını Muqımiyning özigä berib, uni bu işgä qızıqtırmâqçı boldi. Şu yösindä şâir keçgäçä köçirib yâziş bilân bând bolib, kün bätgändä hücrägä qaytar vâ yärim keçgäçä icâd bilân bänd bolâr edi.

Muqımiy häfizäsi yaxşi vâ sermähsul şâirlärdän edi. U däm ğazällär, däm häcvlär, däm xâtirälär bilân daftâr tolğazâr, ulârni häfräng qâğâzgä köçirâr vâ bâ’zilârni hücrä dövârigä yâpiştirib qoyârdi. Bârâ-bârâ hücraning äylänmä devâri ğazällär körgäzmäsigä äylänib ketdi, kelgân mähmânlar ulârni közdän keçirib, Muqımiyning nazik tâbiätigä täsännâ oqıb edilâr.

Şâirning muxlislâri tâbârâ ârtib, Tâşkent, Ändicân, Nämängän vâ Märgüländän sâmimiy mäktublär, tâklifnâmälär kelib turädigân bolib qâldi. Muqımiy häm keçiktirmäy mäktublärgä cävâb yâzib, tüşâkkür izhâr qılâr, bâriş vâ’däsini berâr yâki ulârni Qoqângä tâklif qılârdi. Şuning ârqaşidä hücrä här daim

yāngi-yāngi dostlār bilān tolib, gāh še'rxānlik, gāh maqāmu yāllā bāzmi vā āskiyā bilān gürillārdi.

Tācibāy keyingi vāqtdā mādrāsāi Çālpākdān hücrā qılıb, kündüzlār Çālçıq güzāridā qadāqçilik bilān şuğullānār, keçālāri Muqımiy hücrāsidadā yāki yāngi ārttirgān ülfātlāri bilān öz hücrāsidadā qāzān qaynātib, hāngāmā bilān vaqt ötkāzādigān boldi. Keçālārdān biridā Muqımiy hücrāsiga eski qādrdānlār toplānişib, şirin suhbāt qılāyātīgān edilār, eşikdān bir kāsib yigit kirib keldi. Bu yigit şāir Pisāndiyning kiçik oğli Ābdulqayum edi. Sālāmdān keyin Muqımiygā nāyçā qılıb orālgān qāğāz uzātib, buni Pisāndiy yubārgānini āytıdi. Muqımiy qāğāzni āçib, köz yügirtirdi:

– Qulāq beringlār! Ācāyib häcv!

Şāir Pisāndiy tāmānidān yāzilgān bu häcv, Muhyining qalin dosti vā Muqımiyning āilāsidadān ācrātib yubārişgā hükm çıqargān Sā'dıxān qāzi haqıdā edi:

“Çıqdi ālāmgā bāççağar qāzi,

El ārā şuhrāti zāhār qāzi.

Nāmını Sād deb ğalāt qoygān,

Nāhsdān tuğdi, ibni şār qāzi.

Ātā mārāsıdır sağır mālī,

Kimki olsā āngā pādār, qāzi

Suv çiyān yā ilān desām bilmāy,

Bilgān āytur: tāvānteşār, qāzi.

Kündüzi māsñadi qazā üzrā,

Keçāsi, yā'ni yoltosār, qāzi.

Bāylār sudigā cāvāb hāzir,

Kāmbağal hükmini buzār, qāzi.

Xānāvāyrān neçā yetim, tullār,

Dâd, dâstingdân, ey, öcâr, qâzi!

Qal'âçä kâfşu âq bânâräs ton,

Häyfzâr doppi-yu kâmâr, qâzi.

Bolsä erdi tärîqçä aqling ägâr,

Tâpâr erding böläk hünâr, qâzi.

Bu ğazälni eşit Pisändiydân,

Äblâhi dâhr muxtäsâr, qâzi.”

Şâir Ävâzmuhämmäd Pisändiy Qoqânning Mulläbâşmân mahälläsidadan bolib, käsbi ätläsbâf, özi fâzil, zor häcvçi şâir edi. Yigitlik yillarini Qoqân vâ Buxârâ mädräsäläridä ötkäzgan, fârs vâ ärab tillärini mullä Xâlmuhämmäd äxund Kättaqorğâniydân örgänib älgän, keyinçä öz sevgän käsbi – ätläsbâflikkä ötgän, ümrining äxırıgäçä käsibçilik bilän häyât keçirgän edi.

Keksä Pisändiy uzun hässäsini qoltığıdân ötkäzib älib, köçä ortasidadan dâim bir nimälarni ästâ xâniş qilib bârâr, yolda yaş bälälär Pisändiygä ergäşib, “ustä bâbâ, ertäk äytib bering”, deb uning hâl-cânigä qoyışmasdi. Yaş bälälärni yaxşı körgän keksä şâir yol çetigä otirib, ulärgä qızıq-qızıq hikâyäçälär äytib berär vâ belbâğı ketidän boğırsâq qandälät älib, ulärgä uläşib ötib ketär edi.

Pisändiyini bilgänlär “ustä rişxor” deb, ätär edilär. Uning säqâli iyägidä yäkkäm-dükkäm (bâ'zân äsäbi qozigändä säqâlidän bir-ikki moyni çimdib, uzib täşläydidän ädäti bâr edi), yüzi çöziq, közläri ötkir, şirinsuhän, riyakâr ruhänniylär bilän bemuräsä, äyniqsä Muhyini körişgä közi yoq edi. Şuning üçün häm uni ulämälär yämân körär, “mulläi beämäl” deb, qol siltär edilär.⁶⁷

Muhyi vâ Sä'dixân qâzidek ulämä, şäriät peşvälärining kirdikârläri haqidä safdil qalämkäşläarning qılâyâtgan buzuqçilikläri qançä fâş qılışmasin, bäribir ulär yänä bilgän nâmä'qulçiligini qılär edilär. Çünki, şäriät häm, sarmâyä häm, häkimiyät häm ulär täräfidä edi.

---

⁶⁷ Kämpiri väfât qılğaç, Pisändiy 90 yaşdä üylänib, üç färzänd kördi vâ 1918 yildä 102 yaşdä väfât etdi. Pisändiyning qızläridän Cähänbibi Färgänä äblästining Tulğaznâv qışläğidä turädi, häzir 90 yaşdä

Muqimiy tângâtär-tângâtär şäm yâqıb otirib, ğazällär vä häcvlär yâzär, mullä Äbdullä otirib âqqa köçirär, Ğaribiy iltimäs qılġän häfizlärġa eltib, häcvläрни üstä Qävulgä oqıb berib qaytär edi.

Keçki küzdä Qoqanning zeriktirüvçi şämälläri häm başlandı. Bunday künlärdä imkâni bär kişilär köçäni häväs qılmäy, künläринi ġülxan teväräġidä ötkäzsälär, tirikçiligini kündä köçädän axtäradigän qoli yupqa kämbaġallär şu şämällärdä häm köçä vä käppändä tentirär edilär.

İstıġnäsı bäländ bolġän şäir häр qandäy toygä yâki ziyâfätlärgä bärä bermäs, ämmâ suhbäti şirin, äddiy kâsiblärning betäkällüf yıġılışlärigä cân deb bärär, äddiy kişilär дәsturxâni üstidä yäyräb, yällä tinglär, çuqur kinâyä vä söz oyinläri bilän başlänib, tügällänädigän äskiyälärdän härdik çıqarib, heç yerdä tünäb qälmäy, hücrägä qaytär edi. Şuning üçün häm häр дәim Ğaribiy qolidä fânus tutib, Muqimiygä hämräh bolib bärärdi.

Sävüq keçälärning biridä Xaläkicân mähälläsidadġi Usmânxocä Zäriyning üyigä bärib, mehmân bolġändän keyin yärim keçädä hücrägä qaytdi. Köçä qârânġı, şämäldä fânuş oçġän, yol ortäsi bälçiq, çeti tiyġançiq edi. İssıq sändäldän çıqıb, şämäldä hücrägä yetib kelib älgünçä Muqimiy titräb-qaqşadı. Hücrägä yetib kelġändän keyin härärät kötarildi. Mullä Äbdullä çây içkizib turib, Muqimiy Xaläkicânġa ketġändän keyin hücrägä Färzinçä kelġänligi, Mirġâfir qârining toyi äldidän bolâyatġän ziyâfatġa Märgiländän mäşhur yällä ustäzi Mädalibek bilän şährixânlik Zâhidbek vä bir neçä qızıqçi, äskiyäçilär kelġänlikläринi vä bu suhbätdä Muqimiy bolışini xâhläġänläринi äytib, äfsuslänib qaytib ketġänligini sözlädi. Bu xabärni eşitġän Muqimiy ġärçi Mirġâfir qârining ziyâfatigä unçä qızıqmäsä häm, köpdän дәvruġını eşitib, suhbätini ärsu qilib yurġän Mädalibek suhbätidän mahrum bolġänligidän äfsuslängän boldi. Ertäläb ziyâfätdän näsibä tügib, Mirġâfir qârining mehmânxânäsidadän Färzinçä, Mädalibek, ottiz yâş çämäsidadġi märgilânlik Yusufcân qızıq, uning şerikläri vä Muqimiyning Qoqândäġi dostläridän Bâbâmirzä, Ämäġcân Ättâr, Äbidçä vä başqalär hücrägä kirib keldilär. Äbi дәsturxândän keyin Mädalibek tänbur säzläb, yänidäġi hämnäfäsi Zâhidbek bilän yällä başlädi. Uning yälläsini Muqimiy birinçi eşitişi edi.

Mädalibek başqa yälläçilärdek çözmäy, dänä-dänä qilib, terib äytär, u yällä başläşi bilän otirişġa älähidä, fävqulâddä bir fäyz kirärdi.

“Sengä ärzim, äylänämän, bayân... äyläyina... Eşit şävkätli sultanim...”

Tört yälläni bir-birigä uläb bärrib, ävcini faläkkä yetkägändän song tänburni yergä qoyib, Muqımiyga otirgän yeridä tä’zim qıldı. Çünki äytilgän törttälä yällä häm Muqımiy gäzäli edi. Ulär Muqımiygä salämätlik tiläb, başqa bir mehmänxânäga cönäb ketdilär. Muqımiyning fikr-yädi goyâ ulärgä qoşilib birgä ketgändek boldi.

Hücrädä otin tügäb qalğan edi. Vä’dä qilingän örik särcinini älib keliş üçün mullä Äbdüllä Qärätepä qıslâqqa, Muqımiyning dehkân dosti Zâkir häcinikigä ketdi, hücrädä Muqımiy bilän Ğaribiy qaldilär. Ğaribiy itgä işqibâz bolib, “Qıtmir”⁶⁸ iti üçün qayergä bäsä ustuxân yığıştirib kelär, Muqımiyning boş vaqtini täpsä, itini maqtäyverib küldirärdi.

Muqımiy häm köp vaqt Ğaribiygä “xâcä säkpäräst” deb teğışär edi. Ğaribiy keçäsi Muqımiyni yälğiz täşläb, itigä ävqat beriş üçün üyigä ketdi, qaytışdä hücrägä qunişib kirib keldi:

– Qâr yağyäpti, mullä äkä! Qärhät yazib bersängiz, ülfätläringizgä täşläb kelär edim. Bu häm bir gäpiydä...

Yätgän yeridä Muqımiy bu äcâyib, beğubâr şägirdining täklifidän küldi:

– Qolgä tüşib qälsängiz nimä bolädi?

– Qolgä tüşmäymän. İtim bäriligini hämmälari bilişädi. Hâzir Mirzä buvä päççä mehmänxânäläridä qıyyâ-qıy, äskiyä qılışyäpti. Men bilän kimning işi bär. Süyäk yığışgä bärğänimni bähänä qilib, dählizdä tāmāşä qilämänu biräntäläriñing çöntäkläriğä sâlib qoyämän, vässälâm. Sizdän nimä ketyäpti...

Nätäblik ärqasidä äcâyib suhbätdän mahrum bolib, Mädalibekdän yänä yällä eşitgisi kelib yätgän Muqımiygä bu täklif mä’qul tüşdi, yästiqqa suyänib otirib, qärxat yazdi:

“Qâr yağdi bä ämri xâlıqı häy,

Sâqıyâ tut qadähni päydär-päy.

---

⁶⁸ Qıtmir – äfsänäviy bir küçükkä berilgän nâm.

*Qârxat xalq içidä räsmi qadim,
Bilki, xâtir pisändä şâhu nâdim.
Bolsä sizgä bu ruq'ämiz mänzur,
Bâzm tärıxın tuzing bilâ mä'zur.
Bâzmi şâhânälär qiling icâd,
Qılmägän bolsälär beku bekszâd.
Äyälänişib bärçä âşnâgä xabär,
Oıtqızing hämmäsin qilib pâr-pâr.
Ğiccägu çängu näy nävâzändä,
Tâptiring corä-corä sâzändä.
Dumbälik bâş kesing semiz qoyni,
Yäsätinq bir älâhidä uyni.
Hâfiz ävâzidän mäläikälär,
Âsmändä qulâğı bolsin kâr.
Âqıl ädämğä bir işârät bäs,
Kiydirinq şâlu beqasäm, ätläs.
Bu sıfät qıl ziyâfät äyşi täräb,
Päyidän bolgil emdi, turmä qaräb.
Täşlädi xat Muqımiy xastä nihâd,
Tâpğulu üşlägil: häläling båd...”*

Ğaribiy uni beligä mähkäm tugib, Qıtmirgä süyäk yığıb keliş bähânäsidadä Mirzä buvä qârinikigä kirib bardı. Mehmânxânädä yällä ävcidä edi, uni dâhlizhâ âlib kirib dâsturxân yâzdi. Ğaribiy burdä-surdä nânlar vâ süyâklärni româlgä tügib, bir iş bilän täşqarigä çıqqan Mirzä buvä qârining çöntägigä qârxatni

sälâyâtgändä qolgä tüşdi. Häzilkäş yaşlar Ğaribiyning şunça yälvârib-yâlingänigä qulâq sâlmây, yüzigä qâzânkuyä sürtib, äyvângä bâğläb qoydilär vä “ertägä eşäkkä teskâri mindirib, şähâr äylântirämiz!” deb tegişdilär.

Muqımıyning közi yolda bolib, Ğaribiyning häyälläb ketgänidän xavâtirdä edi. Yüzidä kuyä yuqı qâlgän Ğaribiy eşikdän şumşâyib, yârim keçädä kirib keldidä, oçâq âldigä ötib teskâri otirib âldi.

– Xoş? Xocä säkpäräst? Qârhatni mândäläb täşlädilärmiz?

– Yoq...

– Hä?

– Qolgä tüşib qâldilär!

– Sälâmät bolsinlär... Qani, berirâq kelsinlär-çi?

Qavâğı âsilgän Ğaribiy yaqın kelib otirdi, yolda yüzini yuvğan bolsä hâm yağ äräläştirilgän qârakuyä yaxşı ketmägän edi. Muqımıy külib, sävâl berdi:

– Qârhatdä nimä yâzilgän bolsä, endi uni özüimiz bęcâ keltirişgä toğri kelädi! Xoş, endi uning xarcini qayâqdän tâpdik?

Yergä qarägän Ğaribiy mä'yus, boğıq tâvuşdä cävâb berdi:

– Ertägä boynimdän bâğläb âlib çıqıb, sâtib yubârä qâlâsiz...

– Qızıq gâplärni äytâsiz! Kâr Ğaribiy kimgä keräk?

– Men Qıtmirni yetäkläb âlgän bolsäm-çi?

– Undä nimä bolädi?

– Yaxşı itgä qoşib sâtib yubârsängiz...

Sâdıq şâgirdining bu sözläri tä'sir qilib Muqımıy qattıq külib yubârdi:

– Yüzni sävunläb yuvib kiring, mäslähätläşämiz...

Ğaribiy tuğmä kâr qulâq bolsä hâm, lekin şu qadâr huşyâr ediki, läb qımirläşidän kişining sözini ängläb âlib, cavâb qaytarâr edi. U säpçib turib täşqarigä

çiqdi. Ungä Muqımiyning rähmi kelib, xıçälätdän qutqariş çärälärini izläy başladı. Ğaribiy yüzini yuvib qaytib kirqändä Muqımiy ungä tãpşiriq berdi:

– Kelär cumagä ulärni hücragä täklif qilib xat yãzing, xat şe’r bilän bolsin, şe’rgä ulärning nãmläri cãylänsin!

Ğaribiy bu tãpşiriqni häzil deb, qoliga qalãm-qãğãz alışgä bätinmäy turdi, Muqımiy täklifini täkrärlägändän keyin oçãq äldidä otirib, ävãzini çiqarib yãzã başladı. Çünki Ğaribiy här daim şe’r yãzgändä bälän ävãz çiqarib yãzãr edi:

“Bolib qãrxat bähänä bärçä dostu yãr kelsinlär,

Bilib bir dãm ğanimät suhbätü diydãr kelsinlär.

U keç Färzinçä birlän mullä Äbdulqãdiri gãnçkãr,

Oqırgä giryä gäh şahnãz, gäh gülyãr, kelsinlär.

Bãbãmirzä, Muhämmãdcãn Mäkãylik, Dãdãcãn hãci,

Yãnä Sãlih sãhãfu Ähmãdi ättãr kelsinlär.

Älib ustä Qãvulni ä’lämi Äbidçä äldinrãq,

Qulurğã bãzm tã subh bundä beãğyãr, kelsinlär.

Ubãydullã Zãvqıy, yãnidä yoldãşi Yoldãşcãn,

Yãnä Zãriy, Zãmiriy, Yãriy hãm yãkbãr kelsinlär.

Köngil kengdir Muqımiy, hücräi bãytulhãzãn içrã,

Xıçälätdän demãsdän hücrãemizni tãr, kelsinlär.

Äğãr täklifgä bãrsä nãmã birlän bu ğarib qãsid,

Ğaribiy şu ekãn, deb qılmãsinlär yãr, kelsinlär.”

Muqımiy bu şe’rni nãzãrdän keçirib, Ğaribiygä uzãtdi:

– Ertãlãb älib bãrib, här qaysilãrigä älähidä-älähidä oqıb berãsiz!

Ğaribiy ertəsi şundäy qılış üçün ketdi-yu, Muqımıyni ğam bäsdi. Hämyändä heç närsä yoq. Ğaribiyni köngli üçün ulärni täklif qılıb qoyib, ziyâfätni bir ämalläb ötkäziş Muqımıygä münäsib emäs edi.

Muqımıy mehmänläрни qandäy kütüb älämän deb xıçälät çekär edi. Bir künni ötkäzib, päyşänbä küni ästä çây rästäsigä çıqdi. Äbidçä ä'läm Muqımıy äldigä bir çaynäk çây qoyib:

– Şu çayni ermäk qılıb içib bolgünläriçä üygä ğızilläb bärrib kelämän! – dedi.

Äbidçä häyälläb ketgäni üçün Muqımıy nihâyät boğılğan edi. İkki säätçä ötgändän keyin Äbidçä şaşib kelib, Muqımıygä üzr äytdi. Ämmä uning üzri Muqımıygä bätmäy, rindligi aşib ketdi, ziyâfät haqıdägi mäslähätini häm äytgisi kelmäy, Äbidçäning, “otiring, mullä äkä, suhbätläşämiz” degänigä häm qulâq sälmäy, hücrä tāmān yol äldi. Hücrägä kirib, ğöşt, yağ, qoğagä bağlängän törttä ümrbâqı qāvun, romäldä mevâ-çevä, baringki, ziyâfätgä keräkli nāzu nā'mätlär hücrädä qaläşib yätgänini kördi, Mullä Äbdüllä ulärni säräncām qılmâqdä edi. Muqımıy bu mänzäräni körib häyrän boldi:

– Bulär qayerdän kelib qâldi?

– Hämmälgä kötärtirib, Äbidcän ä'läm älib kelib qoyib ketdi.

– Heç nimä demädimi?

– Mullä äkä bāzär qılıb bering deb pul bergän edilär, pul ärtib qâldi. Qâlgän närsälärni ertägä xarid qilämiz, - dedi...

Muqımıy tüşündi, dokändä orinsiz boğılğanidän xıçälät çekdi, rästägä qaytib çıqıb, Äbidçägä üzr häm rähmät äytiş üçün därmänsizlik yol bermädi. Ziyräk dost Muqımıyni ävzâyidän ziyâfät täşvişini tärtäyätgänini sezib, bu haqdä luqmä täşlämäsdänâq, üyni bähänä qılıb, kăppän vä mevâ bāzārigä çăpgän, dokängä bārgändän keyin häm bu haqdä çurq etmägän edi.

Ertəsi ertä bilän Äbidcän ä'läm oğılçäsüdän bir romäl yağlik pätir berib yubärrib, ärqasidän özi häm kötärib kirib keldi. Muqımıy bu äcâyib dostini qayergä otqazişini vä nimä deb minnätärçilik izhâr qılışni bilmäy, eng yaxşı

ğazallär köçirilgän qolyâzmä bâyâzini tåkçädän âlib, Âbidcângä tutdi vä qaytä-qaytä täşâkkür izhâr etdi.

Keçki päyt mehmânlär kelä başlädilär, mehmânlär ârâsidä Muqımiygä nâtâniş mehmânlär hâm bâr edi. Äyniqsä, nihâyätdä yoğân, qârâ, çötir, olğunçâ xunuk kişi hücrâ töridän ikki kişining ornini egällägän edi. Dostlär bu kişini Muqımiygä Näymänçaning Bärzangi qışlâğıdän, bağdâr dehqân, âskiyägä öç, ğazälxân, mehmândost Ähmädäli “bây-bây” deb tanışdirdilär. Haqıqatän Ähmädälibây deyiş ornigä ortägä “bây” qoşib “bây-bây” qilib âlgänläriçä bâr edi.

Ähmädäli “bây-bây” gârçi yoğân, qopâl, besonaqay âdâm bolsä hâm suhbâti şirin, âskiyäçi, xuşmuâmälä vä sermutälää, şâirlärgä muxlis kişi edi.

Mehmânlär cüdä hâm xillângan edi, ziyâfât gâh yällä, gâh maqâm, gâh lâtifä, gâh âskiyä bilä ötdi, nävbät âskiyägä kelgäç, Mirzä buvä qâridästläb Ähmädäli “bây-bây”gä teğışä başlädi. Ähmädäli “bây-bây”ning qışlâğı “Bärzangi” päyrâv boldi.

– Dâmlä Muqımiy! Bu mehmânimizni körib, häyrân bolmân! Bu kişi korinişdän qopâl bolsälär hâm, suhbâti dilbâr zäng!

Âbidçä ä’läm uning sözini ilib âldi:

– Mullä äkä! Mehmânni öksitib, kämbâr deb yürmäysiz-dä! Mehmânimiz serbâr zäng!

Ähmädäli “bây-bây” ulärgä söz qaytäriş, ornigä qâtib-qâtib, “şağal toqmâqdä” edi. Nävbät Sâli çäkäläkkä kelgäç, Muqımiygä qarädi:

– Mullä äkä!

– Läbbây!

– Mehmâningizning bu qaddi-qâmâti, hüsnü tärâvatlârigä qarâb, başlârigä dâkâ româl yapib qoyäsizu sorägänlärgä zân bärzangi deysiz-dä!

Ähmädäli “bây-bây” külgigä külgini uläb, hâmân cävâb bermäy otirärä edi. Äskiyäbâzlikni boşâştirmäslik üçün Ähmädcân ättâr boynini çözdü:

– Mullä äkä!

– İkki qulâğım sizdä.

– Mehmâningizgä här nârsä deb tegişıyâptiläru mehmân âğırlık qılıb indämây kelyâptilär. Körmäysizmi, zân bärzângi degänläri, româl orâgân bilân zân bärzângi bolib qâlmâydi. Bir eski qalpâqni kiygizib, yelkälârigä xurcun ârtib, kârvânning âldigä çıqarsâgü râhbâr zângi desäk bolmäydimi?

Ähmädäli “bây-bây” tãmâğını qırıp, ättârgä qarâb külimsirädi, hämmä uning âğzini pâyıldı.

– Här hâldä çüvâlâştirib yürüb, meni öz kârvânigizgä râhbâr qılıb âldingiz, men bundân xursändmân. Ämmâ ükämiz Sâlicân çäkäläk hâli yâş ekänlär!

– Yâş dedingizmi?

– Hâ, Yâş! Yâş bolâgändä meni ânälârigä oxşatib, zân bärzângi demâgân bolur edilär! Keräk bolsä, ânälâri emâsligimgä дәlil körsätämân.

Külgilär âstidä suhbätgä fâtihâ oqıldı, turâr pâytdä Mirzä buvâ qâri hämmägä e’lân qıldı:

– Bilmâgänlär bilib qoysin! Hürmätli Muqımiy bizgä häddiläri sıgıb, qârxat tâşlägân ekänlär, ertälâb çöntâgimdän tâpib âldim. Qârxattâ nimä yâzilgân bolsä, bâcâriş biz täyyâr! Kelär cum’âgä hämmälâring bizning mehmânxânâgä!

Muqımiy häyrân boldi:

– Toxtäng, toxtäng! Nimä deyäpsiz? Ähir qârxat âlib bârgân Ğaribiy qolgä tüşib qâlib, biz yutqızgänimiz üçün bu otiriş bolgân edi- kü?

– Ğaribiy äyvândä men bilân sorâşğänini bilmân, ämmâ çöntâgimgä qârxatni u tâşlädimi, bâşqa tâşlägänmi, xabärsizmân!

Ğaribiyni çaqırdılar. Tâşqaridä otin yârâyâtgân Ğaribiy kirib, qol qâvuştirdi, Muqımiy undân sorädi:

– Qârxat âlib bârib, qolgä tüşğänigizdä Mirzä buvâ qâri bârmidilär, yoqmidilär?

– U kişi mehmánxánagä kirib ketgänläridän keyin, uzâqdän körüb turgän yigitlär kelib meni uşlaşgän edi.

– Âmân boling!

Külüşib bir sulhgä kelişdi. Ğaribiy Mirzä buvâ qâri öz qoli bilän uşlamägäni üçün yutqızgän hisâblänsin, dedilär.

Mehmánlär tärqalgändän keyin Muqımiy, mullä Abdullä va Ğaribiy qârhat macârasi toğrisidä gäpirişib, özärä külişdilar. Yâtgändän keyin Muqımiyni başqa bir xayâl çulğab aldı. Bir-birini quvib ötib bärâyâtgän keçä vä kündüzlär, gærçi xuşçaqçaqlık bilän ötäyâtgän bolsä häm behudägä ketâyâtgänligi, ğazällär, häcvlär bilän bir qatârdä sälmâqdâr äsârlär häm yâzib qâldiriş vaqti yetkänligini, buning üçün häyât içigä çuqurrâq kirib bariş lâzimligini oylab ketdi.

Därhaqiqat, qârânğı hücrädä häräkätsiz häyät keçiriş, bir târzi kün keçiriş bilän qanâät häsil qılış endi Muqımiydek kişilärgä toğri kelmäs edi. Bundän keyin Tâşkent vä Färgänäning ätrâf şähär, qışlâqlaridä bolib, fâzl ähläri bilän äläqa bağlaş vä xalq turmişini yaxşilab örgäniş, mävcud ğazälläri çâp qıldirib, bâyâz hâligä keltiriş üçün Tâşkentdägi dostlärgä mürâcäät qılış keräk edi.

Hücrädägi kiçkinä rozğârni tebratiş, Äkbärxocä bähânäsi bilän Ziyädäbibi hâlidän xabär âlib turişdän täşqari, hücrägä här kün deyärli kelädigän mehmánläri kütib âliş keräk edi. Muqımiyning ähvâlidän xabärdâr Muhämmäd Yusufxân qılqalâm ärizä vä şikâyätlär yâzdiriş üçün kelädigän häcätmänd kişiläri Muqımiygä ropärä qilib qoyib, undän tüşädigän qalän haqıdän şâirni bährämänd qilib turärdi, şuning deb ätrâf-cävânidän Muqımiy bilän suhbät qılış üçün kelgän bağdâr, dehqân äğaynilärning qolläri quruq bolmäs edi. Yaqındä mullä Abdullädän bir särcin otin berib yubârgän Zâkir häci, bâzâr küni bir közä şinni, bir közäçädä âçar bilän bir xurcunning közi tolä şuvirğâni mäyiz vä maldä pätir taşlab ketibdi.

“Häci Muhyi bâylärgä qasidä yâzib, ton kiyib kelâyâtgän bolsä, şähärning kättä toyläri unsiz ötmäsä, sändiği bänäräs ton, hücräsi ipäk giläm bilän tolib-taşgän bolsä taşä bersin! Bizning Muqımiyimiz eski nâmät üstidä qâtgän nänni suvgä bätirib yeb otirib, kişilärning yürägi bilän sözläşâyâtgäni bizgä keräk!” der edi dâim Mävläviy Yoldâş.

U şähär ulämälärining kattä dävräsidadä dosti Muqımiygä yüksäk bähâ berib, Muqımiy haqıdägi ıǵvâ-fäsâdlâr uyäsigä ot yâqar edi. Mävläviy Yoldâşning yuqâridägi sözini eşitgän Muqımiydä xalqpärvärlik hissi yänädä ävclänib ketdi.

Qış künläridän biridä Mävläviy Yoldâş äytgändek, hücrädä Muqımiy ikki dosti bilän qâtgän nânlârni çâygä ivitib nânuştä qılâyâtgän edi, bir bälâ kirdi:

– Eşân pâççâ! Sizni bir bälâlik xâtin sorâyäpti!

Muqımiy äcäblänib, bälâ ketidän cilâvxânägä çıqdi, havuz boyidä qolidä bälâsi, pârânci içidä qımtinib turgän bir äyâlgä közi tüşdi:

– Keling... Xızmat?

Xâtin pıqıllâb yıǵlâmâqdä edi, Muqımiy yänä yaqın bârdi:

– Ärizä yâki şikâyâtnâmâ yâzdirmâkçi edingizmi, siznglim?

Xâtin färyâd çekib, yuzidän çimmätini âldi. Muqımiy nâzâr taşlâb, tozǵıgän sâç, sârgış dâǵlâr âstidän Xayrinisâni äräng tänib, turgän yeridä qâlib qâldi. Xayrinisâ hämân färyâd çekmâqdä edi. Muqımiy kökarib ketgän bälâni uning qolidän âlib, köksigä bâsdi:

– Yuring... Oşâ yerdä sözlâşämiz.

Şu sözni äräng äytib, âldingä tüşdi, Xayrinisâ yüzini yapib, Muqımiy ketidan ergâşdi. Qadrdân hävligä, Ziyädäbibining üyigä kirib bârdilâr. Ziyädäbibi Xayrinisâni tänib, başidän pârâncisini âldi, Äkbärxocä üydän yügirib çıqib dädäsi – Muqımiyning boynigä âsildi. Xayrinisâ vä uning üç yaşâr qızçäsi Qambärnisâ dävârläri zaxdän şörläb ketgän qârângı üydägi, üstigä qurâq körpâ yapilgän sândäl yänigä kelib otirdilâr, pâygähdä âmânät çökkä tüşgän Muqımiy häyâcân içidä titrâb otirärdi.

Ziyädäbibi sândäl üstidän piltä sävätini yıǵıştirib, tâpgän-tutgänini eski särgâz dâsturxângä tökdi, ârqasidän çây keltirdi. Xayrinisâ közidä yâş bilän âǵzidä nân kävşâb, qızigä yegizmâqdä edi, ânçâ fursätdän keyin Muqımiy söz başlädi:

– Men Buxârädän kelgändän keyin hävlidän xabâr âldirgän edim: qoşnilâr “havlını sâtib, Şährixângä köçib ketişgän” deyişibdi...

– Şährıxândä edim, bugün keldim...

– Tâğamdän xat-xabär kelib turibdimi? Özläri qaçân kelişlär ekänlär?

– Hämması bolib ikkitä xat âldim: biri, yetib bârgänläri haqıdä, ikkinçisi, dädäm kör bolib qâlgänläri haqıdä. Undän keyin ulârdän heç xabär kelmäy qoydı!

– Öz ähvâlingiz qalây?

– Körib turibsiz-kü...

Xayrinisâ yänä yığläy başladı. Muqımiy közigä dünya qârânğı boldi, âh târtib, çakkâsini tutgänçä cim qâldi. Ziyâdäbibi çoğ âlib keliş üçün xâkândâz kötärib, tâşqarigä çıqqandä Xayrinisâ româl tügünçäsini yeçib, büklängän bir qâğâzni Muqımiygä uzätدی. Muqımiy titrâk qol bilän köçirilgän quyidägi muräbbä'lärni közdän keçirdi:

“Yüzim daim nâmu köksim älämnâk,

Fälâk âşubidin köksimdä yüz çâk,

Hucumi ğam hämişä çustu çâlâk,

Zäkâvât sâhibi qıl bungä idrâk.

Tikândän körpämü tâş oldi pârqum,

Âlişdi nâlävü häsrätgä külküm,

Netây Xayrinisâ, tâle ekän şum,

Cudâlikdä mäâş zâhr ilä täryâk...”

İkkinçisi

“Çâhi ğaming oldi mengä mäskän,

Mäcruhu äsiringgä nâzâr qıl.

Häcringdä piçâq süyâkkä yetdi,

Äzrâilinggä özing xabär qıl.

E, murğı tänim çıqıb käfäsdän,

Quşlär ilä sen yirâq säfär qıl.

Deb Xayrinisâ qilib tävâccüh,

İşqımni hämişä mo 'täbär qıl!"

Qâğâz qolidän tüşgänidän bexabär Muqımiy, ikki qoli bilän tizzäsığä urdi.

– Evâh! Şunday häm terän sätrläрки, bu sätrlärdä ming-ming Xayrinisâ şörlıklärning qayğu-külfäti yäşirinib yätibdi. Cudâlik haqıdä men yäratgän misrälärning sän-sänäğı yoq! Ämmâ sizinki täräzi bäsädi!

Ziyädäbibi sändälgä çoğ sâlär ekän, Muqımiy ungä mürâcäät qilib, yâlvärdi:
- Cän äyâ! Xayrinisâni yupätib, änâlik qiling, men qaytib kelämän!

Xayrinisâning şe'rini mähkäm tutib köçägä çıqdi, mädräsä tāmān yürmäy, Kälbek bilän Hâcibek güzäriğä Mävläviy Yoldâşning üyigä bardı. Mävläviy üyidän tâpmäy, Çälçiqqa bārib, mädräsäi Yäsāvuldägi hücräsidadän tâpdi. Qızığı şuki, Mävläviy Yoldâş mädräsä hücräsidadä rusçä kitāb mütälää qılmâqdä edi. Bu rus mäktäblärining oquv kitabi bolib, Kuzmiçning xâtini tāmānidän hädyä qilingän edi, unda rus şâirlärining qısqa tärcimäi hälläri bār edi.

Mävläviy kitābdän oqıgānlärini Muqımiyğä sözläb berib, uzâq otirgānläridän keyin Muqımiy yānidän Xayrinisâning şe'rini çıqardi vā Mävläviyğä Xayrinisâning kelgāni, eri uning üstigä xätin ālib, bālasi bilän xorlāb qoyganini äytdi. İkkāvläri oylāşib-oylāşib, bir fikrā keldilär: Şährıxāngä birgä ālib bārib, tinçitib kelmâqçı vā Şährıxāndägi ābruli täniş-bilişlärđän Xayrinisāni himāyā qılışlärini iltimās qılmâqçı boldilär.

Xayrinisâ Ziyädäbibigä bir häftä mehmān boldi. Muqımiy kündäliş aş-suvidän xabär ālib turdi. Mävläviy Yoldâş ikkäläläri bu xayrli işni yaxşilikçä

bitkăziş üçün hămmă zărur yumuşlarni yığıştirib qoyib, Xayrinisâ bilân Şährıxângâ cönâb ketdilâr.

2.13. ON ÜÇÜNÇİ BÂB ÄÇÇİĞ AŞ

“Mehri ruhsâri xusuflî ğamdâ pinhân olmasun

Zülfi yânglıĝ hârgiz âhvâli pârîşân olmasun.”

Keçki päyt Äsâkâ stantsiyäsiga tüşib, tezraq Şährıxângâ yetib âliş üçün bir açiq ärävâ kirâ qıldılar, Pâxâl üstidän şâlçâ sâlingân bu şâlâq ärävâning âld tãmânigâ Muqımiy bilân Mävläviy Yoldâş, ulärgâ ärqa ögırıb, qızçasını pärânci içidän köksigâ bâsgân Xayrinisâ otirişib âldılar-dâ, Şährıxângâ cönädılar. Hâvâ ânçâ sâlıqn, izĝirin bolib, dälâ şâbädâsi yüzlärigâ nâştärdek sänçilär edi.

Bir häftâ burun yâqqan yâmgırdân keyin zaxkâş Şährıxân yoli oydim-çuqurlaşib, qatqalâq bolib qâlgân, ärävâ tuĝını doqıllâb, ğâh eski çuqur izidân, ğâh yolni yângilâb, âtin hâm, ärävädägilärni hâm qıynâb barmâqdâ edi. Muqımiy âĝzini ton yâkäsüdân çıqarib, Mävläviy Yoldâşdân sorädi:

– Bärädigân câyimiz âniqmı? Äĝâr qoyışĝâ nâqulây bolsâ, Âbidcân bergân âdresni ärävâkâşdân sorây qâlâylik...

Mävläviy Yoldâş hâm âĝzini ton yâkäsüdân çıqarib, Muqımiygâ burildi:

– Tâşxocâ miskâr bilân bundân beş yıl âldin toygâ kelgân edim, bu kişi özi miskâr bolsâ hâm, oqıĝân kişi ekân. Âddiy, qârâ suvâq mehmânxânâçâsi bâr, pâlâslâr özidek âzädâ. Oşâ mehmânxânâ oçâĝıgâ ot qâlätib, bu keçâ suhbätläşämiz, suriştirämiz, kuyâvning âtä-ânälärini âniqlâyımiz. Bârdi-yu, tä’bingiz u yerni yâqtirmây mehmânxânâsi keng, serdaxmâzârâq desângiz, ä’lâm bergân âdresni surâştirib, tâpib bärämiz. Miskârinkidân körâ çâyfuruşlärning mehmânxânâsi issıq, yâstıĝı yumşâq bolädi...

Mävläviy Yoldâşning songgi cümläläri piçing edi, Muqımiy külimsirädi:

– Ädrâsdâ bu şartlâr yâzilmâĝân...

– Yâzilmâĝân bolsâ, Âbidçâ ä’lâm ikki kündân keyin yetib kelädi. Oşândâ bärärmiz, singlimiz Xayrinisâ üçün hâm bir keçâ, ikki keçâgâ bemälâlraq âilâ bolışı keräk. Menimçâ, miskârning kiçik mehmânxânâçâsi biz üçün, âilâsi singlimiz üçün münâsib, özläri köpçilik emäs.

Şahrıxanning Bağışamalıgä yaqınlaşğänleridä qâş qârârgän edi. Uzâqdän miltillâğän çirâqlâr yaqınlaşti, ärävâ keng dälädän şaharçâ köçälarigä kirib keldi. Köçädä âdâm kâm, baqqâl, sâmvâr dokânläridän yolgâ xırâ çirâq nurläri tüşib turâr edi. Ärävâ Şahrıxanning xuddi Qoqângä oxşâş timli rästâ vä bâzârläri âldidän ötib bâräyâtğändä Muqımiy:

– Şähâr şähärgä oxşâr ekân...- dedi.

– Şähärxanning ıqlimi hâm, âdâmlärning tutimi hâm, ülfätçiligi hâm, şe’rpärästligi hâm Qoqângä oxşâydi. Faqat bu yerdä özbek vä tâcık ärälâş, bu yerning tâcıkläri, özbekläri bir-birlärigä qarindâş, qudâ, dost, ülfät, hâmkâsb, Şahrıxanning fâzil, bilimdän kişiläri sätrâncgä işqıbâz. Ämmâ bir tâmâni bârki, âvqatni aççıq iste’mâl qılädilâr.

– Hây-hây! Ävvâl xursänd qilib turib, keyin xafâ qıldingiz! Kâminädä qalâmpirgä heç hâm tâqat yoq!

İndamây, ters otirib, bulärning sözigä qulâq sâlib kelayâtğän Xayrinisâ külib luqmâ tâşlädi:

– Ölmâğän mening cânim... Üç yildän beri qalâmpir çäynäymân!

Kütılmâğän vaqtdä Xayrinisâning bu şikâyatâmuz luqmâsi hâr ikkälälärigä hâm öz tâ’sirini körsätädi. Muqımiy häyrät bilân lâbini tişläb, Xayrinisâgä köz tâşlädi.

– Közingizdan yâş ärimây qâlîşini men häyât aççığıdän deb, fâhm etğän edim...

– Qalâmpir şunçâki yığlâş üçün bir bâhânâ. Bexabârlâr közim yâşini aççıq âvqatdän körädilar, men hâm bugün yığlâb turib, xalq közidä keçägi aççıq âvqatgä tonkäymân!

– Tâğam beçârâ Şahrıxândä “âvqatning aççıq” bulişini bilmâğändir-dä?

– Şahrıxanning hâmmâ qâzânidä hâm aççıq âvqat qaynâydi deysizmi? Şahrıxân şundây şähâr ekânki, köp qâzânlärdä qalâmpir qaynäsâ hâm häyâtläri şirin.

– Mening savolim becvab qalib ketayatangä oxşaydi...

– Äfv etäsiz, mullä äkä! Mening aççiq sözlirim sizni aççığlantirmäsin... Ätä-änäm, öaşä eng songgi şe'r oqib bergan kuningiz taqdirim haqidä münäzärä başladilär. Men eşik tirqışidän titrär turib qulâq sâldim. Sizni kambağal mulläi qâqligingizni ortägä sâlib, meni şährixänlik qarindâşimizgä bermâqçi boldilär. Men şunday keyin sizdän ümidimni üzib, oşä tündän başlab qalâmpir çäynäy başlägänmän...

– Siz Qoqândä qalâmpir çäynägän künläringizdä biz zähär yutgän edik! Muqimiy üylänib, hâlâvat kördi deb oyläysizmi?

– Mengä muhâbbätiniz bärliğini oqib bergän şe'rläringiz äytib turib edi. Çünki siz er kişi, häm şairsiz. Ämmâ men sevgänimni şe'rim ârquali izhâr qılışdän mahrum, muştipär, âciz qız edim, yâzgänlärimni özin oqib, özim yığlar edim. Yigitlär yâqtirmägän xâtinidän äcrâliş yâki şikâyät etiş huquqigä egä bolsälar, qızlar gârçi özigä tinç zärgärning qızı bolsälär häm, bu huquqdän mahrum etilgändirlär. Ulär bütün ârzu-istâklärini pinhân saqlâşgä mahkûm, ätä-änä ârzu-istâkläri âldidä tiz çöküvçi zâncirsiz äcirälärdirlär!

Şairä Xayrinisâ fursätdän faydälänib, yüräginä äncä boşätib âldi. Muqimiy esä şu päytdä özini tâğasi mullä Rähmätullâning üyidä otirgändek his etdi, yânbâşidä tâğasining bärnä qızı – Xayrinisâ yängi şe'rlärini oqib beräyätgändek edi. Ärävä bir köçägä burilib toxtägäç, Mävläviy Yoldâş “yetdik!” deyişi bilän huşigä kelib, arävädän säkräb tüşdi, uxlâb qalgän Qambärisâni Xayrinisâdän âlib, aväyläb köksigä bâsdi.

Mävläviy Yoldâş ärävä âldidän hätläb tüşib, äräväkäşgä pul berdi-dä, bärrib yâkkä tävaqa eşik zülfinini qâqdi. Xayrinisâ ärävä ğildirädigän bir ämälläb tüşib, eşik tãmân bäräyätgän Muqimiy ârquasindä yürdi. Bulär eşikdän nârirâqdä qumtinib turgänlaridä, eşikdän bir kişi çıqib, Mävläviy Yoldâşni qârângıdä tänimäy häyrân boldi. Mävläviy özini tänitgäç, quçâqlâşib körişib, içkärigä tâklif qıldı. Mävläviy qaytib çıqib, Muqimiygä yaqm keldi:

– Bir âz kütib turädigän bolib qâldingiz, xafä bolmäysiz, eşân äkä...

– Mâyli-mâyli. Bemähälning işi...

Şaşilib, qolidä fanus bilän çıqqan orta boyli kişi Muqımiy bilän suraşdı:

– Qani, märhämät! Änçä küttirib qoydim!

Çirâğbân ketidän yoläkkä kirdilär. Muqımiy bilän Mävläviy yoläkdägi kiçkinä mehmânânegäçä burildilär. Ustâ fanus tutib Xayrinisâni içkärigä başladı. Qaytib çıqıb, fânusni tákçägä qoydi-dä, qârânğıdâ qolidä oxlagän bälâ bilän bir bürçäkdä cim turgän Muqımiygä mülâzämät qıldı:

– Xuş kördik, äzizlär!

– Xuşvaqt bolgäysiz...

– Pälâslärni körib, häyrân bolmänglär, hâzir hämmäsi yängilänädi. Xudâgä ming qatlâ şükür, mengä hâm şunday uluğ kişilär mehmân bolib kelär ekänlär!

Üy egäsi gäpirib yürüb, mehmânânadägi eski pälâslärni yığıştırmâqdâ edi. Muqımiy luqmâ taşladı:

– Hâr qandây äziz mehmân bolsä hâm kündüz küni kelsin...

– Yoq, yoq, yoq! Bemälâl. Biz gârçi kâsib bolsäk hâm, şährıxânlıkmız, biz mehmân kütişni şarâf deb bilämiz. Äyniqsâ, âilâ bilän kelingäni yänâ başimizni âsmângä yetkâzdi.

Muqımiy cim edi, Mävläviy Yoldâş izah berdi:

– Bu äyâl Muqımiyning singilläri bolädilär. Bu singil sizning Şährıxâningizgä kelin bolib tuşğänlär, biz bu äyâlni keltirib qoyışni bähânâ qilib keldik...

Ustâ eski körpä-toşâklärni kötärüb içkarigä kirib ketdi, qaytib çıqıb, Muqımiygä mürâcäät qıldı:

– Singil bälâni soräbdilär, âlib kirib berämân-dä ä?

– Yaxşı bolädi.

Ustâ Qambârnisâni äväyläb bağrigä başgäniçä, uyğâtmây âlib kirib ketdi, içkäridän yängi körpä, körpäçä, baliş taşışğâ tuşdı:

Yarim keçägäçä faqat Xayrinisâning taqdiri toğrisidä suhbätläşib, bu mâcârâ vâ muämmälärni tinçlik bilâb bir yâqli qilib ketiş üçün Şährıxândân bu işgâ kimlärni çağırışni mölcällädilär. Ertälâb miskâr ustâ miskârlıkkâ bârmây, şu xayrli iş ârquasidân yürdi.

Şährıxâanning şe'r şinävändälärigä Muqımiy bilân Mävläviy Yoldâş kelgänligi xabäri eşitildi. Ävväli şundäy kättä şâir bilân beş til bilädigän kättä âlim Şährıxângä kelib, öz ähllarini istâş ornigä bir miskâr kâsibnikigä tüşgänlikläridän täâccübländilär, keyin hâr qandäy zor toylärgä täklif qilingändä hâm kelmäydigän Muqımiyning bemähäl qadâm räncidä qılışidä bir sir bâr bolsä kerak deb oylädilär, âradä köp ötmây, “Xocändlik hâci zärgärning bezâri oğligä tüşgän ciyâni – şâiräning aççiq taqdirini himâyä qılış üçün Muqımiy Şährıxân xalqıdân mädäd sorâb kelibdi...” degän miş-miş ulärgä hâm yetib keldi.

Keng tärqalgän miş-mişlär şu kün zärgär hâcining qulâğigä hâm yetmây qalmägän edi. Hâcining öpkäsi âğzigä tıqilib, şâşib qâldi. Çünki özi Muqımiy ğazällärining muhibi, şâirni ğâyibânähürmät qilib yurgän bolsä hâm xorlängän kelini Xayrinisâning Muqımiy ciyâni ekänligini bilmäs edi. Mehmânxânäsigä cây täyyârlätib, özi miskârning mehmânxânäsidadan mehmânlärni âlib keliş üçün cönädi.

Hâci zärgär miskârnıkgä kelgändä kiçik mehmânxânägäçädä âdâm ziç edi. Mehmânlärdän täşqari Şährıxâanning keksä ädäbiyât şinävändäläri vâ ikki öspirin şâiri mullâ Hâşimcân – Häyrätıy bilân Älıxân – Äräziy hâm bâr edilär. Keksä zärgär hâcigä turdân, mehmânlär yânidân cây körsättilär.

Suubät uzâqqa çözilmädi, çünki câyning târligi bungä xalaqıt berär edi. Suhbätni bämâylıxâtir dävâm ettiriş maqsädidä mehmânlärni ikki mehmânxânägä câylaştırmâççı boldilär. Qaysi bir mehmânxânägä bâriş ıxtiyâri mehmânxânälärgä hävâlâ qilingändä, Muqımiy ävväl zärgärnikigä bârişni ıxtiyâr qilib, köpçilikkâ üzr bâyân qıldı. Xayrinisâ mäsäläsini hâl qılmây turib, bâşqa suhbät Muqımiyning köngligäsığmäs hâm edi. Muqımiy vâ Mävläviy Yoldâş miskâr ustâni birgä âlib, hâci zärgärnikigä ketdilär.

Hâci zärgärning mehmânxânäsi miskârning mehmânxânäsigä nisbätän hâr vihättän köngillirâq edi, birâq bu yerdä bir neçä zärgärlär toplänişib, qozi soyib, kättä ziyâfät taräddüdidä edilär. Muqımiyning köngli âlindi, Mävläviy Yoldâşgä,

“bizgä cãy xâli bolışı keräk edi-kü?” degändek qarab qoydi. Dängälçi Mävläviy hâci zärgärni çetgä tårtib, Muqımiy mülâhazäsini şipşitgan boldi. Bir qatâr âş-suv ötgäç, zärgär hâci “mehmânlargä dâm beriş” bähânäsidadä mehmânxânäni hämkäsbläridän xâli qildi. Mävläviy Yoldaş Şährıxângä kelişdän maqsäd nimä ekänini gäpirdi.

Mävläviy Yoldaş Xayrinisâning häyâtiy fâciäsini cüdä üstälük bilän täsvirläb berdi: qış küni yaş bäläsini köksigä bäsib, yırtıq libâsdä sârpâyçän dâd sâlib, Qoqângä, Häzrät mädräsäsigä, qarındâşi Muqımiy yânigä kirin bârişini hikâyä qildi, keyin pâygähdä yergä qarägänçä kim etmäy otirgän hâci zärgärdä qarädi vâ hâci zärgärning xıçâlät terigä ğarq bolgänini kördi.

– Xoş, hâci äkä! Endi özläridän eşitâylik!

Hâci zärgär köz yaşlärini ärtib, tilgä kirdi:

– Mening bundây oğlim yoq, undän u dünya, bu dünya râzi emäsmän!

– Sizning şundây oğlingiz bär. Şundây oğlining ätâsi bolgänligingiz üçün bu sözläri sizgä äytyäpmän. Biz sizning mehmâningiz, şu vâçhdän başqaläri äräläştirmäy, bu çigälni insâfän toğri yeçiş tärfdârimiz. Xayirinisâning başigä sâlinän ağır külfâtlär bir kün içidä Qoqândä bärçä insâfli kişilärgä mä’lum boldi, ulär ğazâb vâ näfrät bilän bizni Şährıxângä yollädilär. Muqımiyning özlari käminäni birgä âlib, şu ağır külfâtdän bir muştıpär şairäni qutqaziş üçün keldilär!

Muqımiy nihâyätdä äsäbiyät bilän boğıq ävâzdä luqmä täşlädi:

– Ciyänim emäs, köçägä quvilgän bir muştıpärni himâyä qilib keldim! Uning üstigä u üzr istä’dâdli, keläcäkning yârıuğ yulduzi bolä âlädigän mähârät vâ nâzâkät sâhibäsi edi. Zärgär nâmini kötärib yürsä häm, âltin bilän temirni färq qılâ âlmäydigän ikki cänâb hâcilär – siz vâ tâğam mullä Râhmätullâ, gävhäрни äddiy täşdek bälçıqqa täşlädinglär!

– Bu sözlärni oğlimning özigä äytilsä yaxşı bolär edi...

– Äfv etäsiz! Mening qolim, şundây oğıl östirgän ätäning yâqasidä. Mening näfrät bilän suğârilgän sözlärim şundây oğılning ätäsigä qarätilgän. Äğär buni eşitiş üçün qulâğingiz kär bolsä, sizni zärgär hâci qilib yetküzgän Xocänddä mening

sözimi tingläydidigän açıq qulâqlâr tâpilâdi! Ertägä beçârâ şairâni âyâq yäläng yetäklâb çıqıb, Şährıxânnıng äddiy kişilârigä açıq ârz qılâmân, xalq öz hükmını çıqarsın! U çağdâ Şährıxân emäs, Xocânddâ hâm yâşây âlmâysız, toplâgân âltınıgızni iflâs oğlıngızgâ ârtıb, mullâ Râhmâtullâ ketgân oşâ yergâ hâm cönâb qâlâsız!

Muqımiy özini bäsâlmây qâldı, tâğasınıng âlämini bu zârgârdân âlmâqçı bolgândek, özini toxtätâ âlmâdi, song pâşânâsını tutıb cim qâldı. Zârgâr hâci hâligâçâ heç kimdân bundây äççiq tä'nâ eşitmâgân edi, birinçi bâr Muqımiydân eşitdi.

– Äğâr ruxsät berilsä, oğlimni tâptirib kelsäm.

Bungâ cävâbân Muqımiy çurq etmây qâldı, Mävläviy Yoldâş cävâb berdi:

– Biz hâzir bu yerdân turâmız, oğlıngız bilân özingız sözlâşib, bizgâ ertägâ nâticâsını äytâsız. Qâlgân mäslâhät yänâ dâvâm etâ berâdi, äytilgân äççiq, haqqâniy sözlârgâ xafâ bolmäslıngızni sorâymız.

– Xop! Oğlim bilân gâplâşâmân, hâr yol bilân gâplâşâmân! Ämmâ bu işni sillıqlık bilân bütün Şährıxângâ fâş etilmây hâl etilişigâ...

– Älbättâ-älbättâ, - dedi Mävläviy Yoldâş, - bu tāmâni özlâringızgâ qâldı, bu hâm şuning tärâfdârimız, çünkü ortädâ bir şirin fârzând bâr ekân...

U yerdân boğılıb köçägâ çıqqanlâridâ dârvâzâ âldidâ qol qâvuştirib turgân zârgâr hâcınıng kencâ oğlı, Häyrâtiy bilân Äräziy ikki bâr kelib, kirâlmây, qaytib ketgânlıklârını äytdi. Zârgâr hâci bilân yengil xayrlâşib, uçâvlâri yänâ ustâning mehmânxânâçâsigâ yol âlişdi. Tâ yetgünçâ Muqımiy cim bârđi, bârgândân keyin uçâvlâri yänâ şu mäslâhät üstidâ bâş qâtirişdi. Keçqurun Häyrâtiy bilân Äräziy istâb kelişib, yâlinib-yâlvârib, uçâlâlarını âlib ketişdi.

Bulâr bârgândâ bu betakallüf xânädâ Şährıxânnıng ädâbiyât şinävândälâri ikki-ikki bölüb sätrânc sürişâyâtgân edilâr. Köpdân beri sätrânc oynâmây, sağınıb yurgân Muqımiy hâmmâ nârsâsını unitib, ulârning oyinini dıqqat bilân tāmâşâ qılâ bâşlâdi, keyin özi yeng şimârib oynâşgâ tüşdi. Mehmânlârning köngligâ qarâb, dâsturxân sâliş hâm keçikdi. Uzâqqa çözilgâ oyun duräng bilân yâkûnlândı. Dâsturxânnıng äddiyliğı, dâsturxân egâlârınıng sâmimiyligi, hâr bir söz oylânib

gäpirilib, hər bir h r k t oyl nib qiliniŒi v  beixtiy r qahqah l rg  s b b boluv i  uqur l tfl r t b r  bu suhb tg  f yz baĒiŒl m qd  edi.

Suhb t  hli c d  xill ng n edi. Bu yerd gi  zbek, t cik  d biy tining  in k m muxlisl ri b 'z n bir yerg  topl nib, kit bx nlik bil n v  y ll  eŒitiŒ bil n vaqt  tk ziŒardi. Birl ri mir bb Œi, birl ri pill  m taxassisi, birl ri bir m hk m d  mirz , b Œqal ri Œ hr x ng  qurilg n paxt  z vodid  k nt r x dimi edi. Bul r  z  r l rid  bolg n ikki y Œ Œ irl ri bil n Ēururl n r edil r. Bu ikki y Œ Œ ir – H yr tiy,  r ziy ic dl ri m n  Œu q z nd  piŒib, quyul r edi.

Muqimiy bu kiŒil rni ikki  c yib y Œ Œ irlari bil n t brikl di v  ul rg  t Œ kk r bildirdi, Qoq nd  h m y Œ yigitl rd n  c yib Œ irl r yetiŒy tg nini  ytib, faqat bir məsələdə t  ss f bildirdi:

-H yr tiy,  r ziy, Z vqiy v  Z riyl ri yetiŒtir y tg n m n  bund y f zil tli  nc m nl r bur ak-bur  kl rd  k z y Œl rini t kib,  z baxtsizligini parça-p r   q Ē zlg g  naqŒ etm qd  bolg n Œ irl rid n bexab rl r. Men bir Œ ir ning bir Œ 'rini  zid n beic z t oqib berm q chim n.

Muqimiy y nin  k vl b, Xayrinis ning ikki p r   Œ 'rini  lib oqiy b Œl di. Oqib bolg  , ehtiy t bil n y nig  s ldi, suhb td kil r bir-birl rig  qar dil r.  bduv hid mir bb Œi Muqimiyg  m r c  t qildi:

– Bu Œ ir ni qayerd n ek nligini biliŒimiz m mk nmi?

Muqimiy Ēurur bil n k limsir di:

– B y  iŒ r  qilg n edim, Œu Œ ir  Œ hr x nlik...

Ul r y n  bir-birl rig  qar Œib t  c bl ndil r. M vl viy Yold Œ Xayrinis  haqid  qisqa, lekin y r kni ezib yub r dig n cümlələr bil n izah berib,  hli suhb tni Œ ir ni him y  qiliŒg   aqr di. Suhb t ciddi tus  lib,  r g  cimlik  okdi. Muqimiy suhb tg  c y kirgiziŒ  c n “y ll  eŒitgisi kelg nini”  rz qildi. Œu iŒ r ni p yl b turg ndek mezb nl r s z v  t link ni qolg   lib, b r b r y ll  b Œl dil r. Qiziqi Œu ediki, bu y ll g   ytil y tg n rub iy Muqimiy t m nid n yaqind  y zilg n bolib, Qoq n Œin v nd l ri qolig  h li  tib b rm g n, faqat  bidc n  'l m buni oqib,  qqa k  irg n edi.

Bu rubâiy ârқasidân Hâyrâtiy vâ Ârâziy ġazällari ulâniḋ ketdi. Yällädân keyin Muqımiy mâmnun bolġânini bildirdi:

– Axır insaf bilân äytinglâr! Bu rubâiyni özim hâḋ toyib oqıġânım yoq edi. Äzbârâyi xudâ, Şâhrıxângâ qayerdân yetib keldi?

Muqımiyning bergân sâḋimiy sâvâligâ pâygâhdâ otirġân Âlicân Ârâziy dâdil cävâḋ berdi:

– Âbidcân ä'lâm mening yaqın dostım ekanligini ârz qılışım mümkün...

Ârâziyning cävâḋi hâmmâni bârâbâr küldirib yubârdi.

– Änâ xâlâs! Änâ xâlâs! Zâḋ âdâḋġâ işâniḋ, şe'r köçirtirib yurġân ekânḋmân, - dedi Muqımiy külgidân özini toxtâtiḋ.

Hâmmâning çirâyi açilib, suhbât cânläniḋ ketdi. Yârim keçädâ üyi yaqınlâr târқaldilâr, miskâr hâḋ üyigâ ketdi, Muqımiy ikki yâş şâirning eski, yâḋġi şe'rlârini tingläḋ, bâ'zilârining kâḋçiliklârini körsâtdi, bâ'zilârigâ yüksâk bâhâ berdi. Nâvbât uyqıġâ keldi.

Şâhrıxân xalqı Muqımiymi ġâyibânâ cüdâ hürmât qilâr edi. Muqımiyning Şâhrıxângâ nimâ üçün kelġânini eşitġân ziyâlilârdân vâ âddiy mehnâtkâşlârdân bir topi ertâsigâ zârgâr hâcining üyigâ keldi.

– Şâirâ kelinning üstigâ âlġân xâtinni tâlâq qoyib, şu kelin bilân üḋrbâḋ yâşâşi haqıdâ oġlingiz qasâmyâḋ qılmâs ekân, biz tinç tura âlmâymiz!

Hâci zârgârning yaqın kişilâridân tâcık temirçi ustâ qahru ġazâḋ bilân içkâri kirdi vâ tikkâ bârib, Xayrinisânıġ küyâvi bolmiş yigitning yâqasidân tutdi:

– Men sen bilân xalq âldidâ ġâplâşâmân! Sen, bu qilmişlâring bilân Şâhrıxândâ ittifâq yâşâyâtġân özbek tâcık ortâsigâ nifâq sâlmâkçimisân? Muqımiy özbekning hâḋ, tâcıkning hâḋ şâiri. Sen, bugün bu uluġ kişi âldidâ tâcıklârni yergâ qarâtmâqçimisân? Şâhrıxândâ âtâḋning nâḋmini yergâ urgâning yetmây, bizlârni hâḋ nâḋusdân öldirmâqçimisân? Qani yür! Qâzıxânâġâ bârib, oşâ yerdâ ġâplâşâmiz!

Mäsälä tábärä ciddiylaşib áru nâmusli mehnâtkâş tâcıklâr qahru ğazâb bilân, “yâ Muqimiy âyaġıġâ yıqılıb, xalq âldidâ tâvbâ-tâzârru qıladı-yu, tinç qâlâdi, yâ undây qılışdân bâş târtâdi-yu, xalq bilib işni qılâdi!”, deb baqırâyâtġân edilâr. Şu pâyıt Muqimiy, mirâbbâşi, yänâ üç-tört kişi kelib qâldilâr. Temirçi ustâ Xayrinisâning küyâvini yâqasidân tutib, içkâridân köçâġâ âlib çıqdi, buni körüb Muqimiy toxtâdi:

– Nimâ ġâp özi?

Mirâbbâşi Muqimiyġâ tâskin bermâqçi boldi:

– Tâcık qarindâşlâr sizni kütâyâtġân bolışlâri mümkin. Axır, cänâbingiz özbek üçün hâm, tâcık üçün hâm müştârak şâirsiz.

– Äcâbâ, bizni kütsâlâr yâqalâridân tutişişib, boġişişib kütâdilârmî?

– Sizni tânimâġân beâdâb yâşlârgâ tenbâh üçün şundây çârâ qollâġân bolışlâri mümkin...

Mirâbbâşining bu sözi mântıq cihâtidân andâk qâvuşmâġândây tuyildi şâkilli, uning özi külib yubârdi, bâşqalâr hâm unġâ qoşilib küldilâr. Şu ândâ Xayrinisâning küyâvi yügürüb kelib, Muqimiy âyâġıġâ özini tâşlâdi. Muqimiy uni ornidân turġazib, mirâbbâşiġâ qarâdi:

– Tânimâslik ġünah emâs-kü?

– Bu yigit faqat sizni emâs, bizni hâm, âtâsini hâm, hättâ özini hâm tânimâġâni tufâyli şâhrıxânliklârnıng nâzâridân qâġân!

Muqimiy tüşünib, külimsirâdi, yigitning qolidân mâhkâm tutib, içkârigâ qadâm qoydi. Yigit bâşini yergâ sâlgânçâ Muqimiy ketidân ergâşti, ulâr ârqasidân mirâbbâşi, Mâvlâviy Yoldâş, miskâr ustâ, ikkâlâ yâş şâir, bulârdân keyin temirçi ustâ bilân qâġânlâr içkâri kirdilâr. Zârgâr hâci beçârâ rângi bozârgân hâldâ, hâvli sâhnidâ qâtib turâr edi. Muqimiy yigit qolini qoyib yubârmay, sâvâl tâşlâdi:

– Kelġânimizġâ ikki kün bopti-yu, körgingiz kelmâydi! Qarindâş hâm şundây beâqıbât bolâr emişi? Ä?

Yigit h m n b şini yerg  s lib cim tur r, h mm  uning  zr y ki b şqa söz  ytişini k t r edi. Muqimiy y n  g p b şl di:

– Sizd n k r  Qamb rnis   qib tli  ıqdi, yoql b Qoq ng  b rdi, bizni Ş hrıx ng  b şl b keldi. Qızingizning bu işid n xaf  em smisiz?

Yigit yıĭl b  zini Muqimiy  y ĭg g  t şl di. Muqimiy uni turg zib qoydi, yigit yıĭı  r l ş tilg  kirdi:

– Şu turg nl r h rm ti, mening g n himd n  ting. Men xat  qıldim...

– Sizning g n hingizni ke ir didg n men em s, misk r ust ning k lb sid  q h yıĭl b, z rd b yutib otirg n Xayrinis  bil n m n  bu turg n h mş har, h mqışl ql ringiz! Biz oş  muştip rg  h mr h bolib kelg n mehm nl rmiz...

Tizilib turg n  ddiy kişil r b bb r v r s zl dil r:

– Siz h r daim behim y  q lg n yetim-yesirl rning him y  isi ek nligingizni biz ş hrıx nlikl r yaxşı bil miz...

– H rm tli mehm n, k mlik k rm ng!

– Bu yigitimiz biz t cikl rni yerg  qar tib qoydi. Biz uni q zıx n g  sudr ymiz deb kelg n edik.

M vl viy Yold ş bet r f tur lm di:

– Q zıx n d  h m xalqd n sor ydi. Qar l ydidg n h m xalq,  ql ydidg n h m xalq! Xalqning ĭgaz big  du ar bolg nl r  zini  sm n his qıls l r h m bir k n topr qqa q ril di, xalqning muh bb tig  s z v r bolg nl rni, g r i topr qqa bel nib y tg n bols l r h m xalq b şig  k t r di. Bu yigit h mş h rl rining qahr-ĭgaz big  du ar bolm y, ul rd n  fv sor b,  y ql rig  yıqıls  yaxşı bol r edi!

K z y şl rini  rtib h ci z rg r s zl y ketdi:

– Sizl rning ş hidligingizd  men oĭlimd n şul rni t l b et m n:  llaqaysi g rd n yet kl b kelg n n t niy ikkinçi x tinid n ke  di, kelinim Xayrinis ning  y ĭg g  yıqilib, u bil n y r ş di. Men ert d n toy b şl b, kelinini misk r ust ning  yid n t nt n  bil n tüşirib  lib kel m n. Bu t l bimni r d et r ek n, mening mund y oĭlim yoq! Bugün  yd ngin  em s, Ş hrıx nd n  qıyb ketsin. Kelinimning

iddəsi ötgünçä üyimdä saqlab, özim toy qilib, uni küyâvgä uzätämän. U vaqtdä Xayrinisâ kelinim emäs, mening qızim bolib qälädi, näbirämni özim tärbiyâ qılāmän. Qanı, nimä deysän?

Yigit yügirib bārib, ātāsi āyāğığā yığılmāqçı edi, ātāsi oşqırdı:

– Mengä emäs, mänä bulärgä äyt!

Yigit özini tutib, sekin xalq tāmân burildi.

– Ātämning täläblärini qābul qılāmän! Günāhimni keçiringlār! Ātämning sâyä dāvlätläridä bevāş ösib, bilgän nāmā’qulçiligimni qilib yurgānimdä, mengä yänä baxt qilib bāqdi, qaynātām bolmiş Rāhmātullā zārgār hām āltin bilän dāngıllāmā hāvli qāldirib cāngā ketdi. Men heç kim toğri yol körsätmädi, hāvliqdim, yāmân ülfätlār meni buzuq yollärgä bāşlädi, pākizä xätinni bālāsi bilän köçägä quvib, nāpāk xätinni uning issiq ornigā ālib kirdim, mengä ātämning hām, muşfiq ānämning hām sözi ötmäydi! Ruxsät bersäläringiz, ustāning üyläridän xätinim bilän qızimni hāzir ālib keläy...

Temirçi ustā baqırdı:

– Yoq, bolmäydi! Ävväl biz bilän bārib, köçädän tāpgän mātāingni qāzıxānädä üç tälāq qılāsin. Tävbä qılğāning toğrisidä qāzıxānädä tāzkiräsigä qol qoyāsän, özingni günāhdän tāzäläysän. Ötgän günāhläringni ātā-ānäng, xätining äfv yetädilār, bu vāqeälärgä sābābçı bolğānligi üçün hāci ākā qaytā toy qilib berädi. Şundän keyin ālib kelişinggä ruxsät etilädi. Şundäymi, Muqımiy dāmlä?

Hämmä yengillänib cilmäydi, yigitning peşānāsi yiltillädi, hāci zārgārning rānginā qān yügürdi. Muqımiy āçiq çehrä bilän temirçi ustāgä tāşākkür bildirib, uning sözini mē’qullädi. Xalq tārqb ketgāç, mehmānlār temirçi ustāni hām birgä ālib, mehmānxānägä kirdilār. Bugün mehmānxānā Muqımiy bilän Māvlāviy Yoldāşgä külib bāqqandäy edi.

Dāsturxān üstidä suhbät gāh özbekçä, gāh tācıkçä bārār, har ikkälä mehmān tācıkçāni yaxşı bilgānidän öz sözlärini Bedil, Hāfız āsārläridän, Şāyh Sā’diyning ibrätāimiz hikāyäläridän keltirilğän misällār bilän isbāt qılar edilār. Şāir Muqımiy bilän kelğän bu kāmätār, körimsiz kişining bādihägöyliği keksä temirçi ustā üçün cüdä hām mārāqli edi. Bu mehmān goyā dūnyādāgi hämmä ilmni hifz etib ālgāngä

oxşab tuyulär edi. Täşqari çıqqanläridän Häyrätiiy bu sâddä ustägä Mavläviy Yoldâş haqıdä sözläb berdi:

– Bu kişi hâzirning özidä beş tilni mükämmäl bilär emiş. Özbek, təcik ädäbiyätini qayerdän soräsängiz, oşä yerini äytib berişgä qâdir kişilar Şährıxânimizgä özläri kirib kelişdi...

Ustä bâş çäyqadi:

– Özläri kirib kelgänläri yoq, bulär şundäy uluğ kişilär bolişgä qarämäy, bir muştıpar äyälning haqını himâyä qilib, şunçä yerdän kelişdi. Şulärning âtäsigä ming rähmät! Dokân açiq qâlgän edi, keçrâq kelämän...

Temirçi ustä dokânigä ketdi. Häyrätiiy mehmänlär äldigä qaytib kirdi. Bedilxânlık başlänib, keçgäçä çözüldi. Şâmdän keyin eşikdän bir çäyfuruş bilän Âbidcân ä'läm kirib keldi. U bilän eski qadrdândek soräşdilär. Âbidcân häli otirmäsdän, cânsäräk Mavläviy undän Qoqân ähvâlini sorıştirä başlädi:

– Qoqânlär tinçlikmi, mullä Âbidcân?

Âbidcân ä'läm bulärdän äncä yaş bolişigä qarämäy, serhâzil-mutâyibä, lâtifägä oç yigit edi. Mavläviyning sävâligä cävâbän: “Hä! Qoqân tinç!” – deb qoyä qâlgisi kelmädi şekilli, “Qoqân tinç emäs, ğalağâvur!” – dedi. Bu ciddi äytilgän söz hämmäning dıqqatını özigä târtıdı. Mavläviy Yoldâş çippä-çin işänib, täşviş bilän:

– Sâbâb? – deb sorädi.

– Birdänigä ikkäläläring yoq bolgänläringdän keyin Qoqândän fäyz qâçıb, huvilläb qâldi, bundän başqa yänä nimä sâbâb häm bolsin? Ämmâ yaxşı xuşxabärlär bâr, bu xuşxabärläri hâzir äytilmäydi.

Yängi kelgän mehmângä häli dästurxân sâlingänçä yoq edi, hâci zärgärning hämmähälläläri kirib keldilär, ulär bilän turib soräşişgä, tänimägän ädämlär bilän yäsämä muâmälä qılışgä, ulärgä oxşab tiz çökib, qol qâvuştirib otirişgä toğrı keldi. Ulärning rä'yi ändişälerini qilib, sätrâncni tåkçägä âlib qoydilär vâ birgä kirgän mähällä imâmining uzundan-uzâq fâtihasigä qol açıb turişgä mäcbur boldilär.

Suhbätning endi-endi qalâvgä kelgän gülxanigä suv sepilib ortädä quruq mulâzämätdän başqa närsä qâlmägäç, Muqımiyning rindligi köziy başlädi. İmâm

dāmlā öz bilimini mehmanlār āldidā nāmāyiş qılış üçün häyru saxāvātdān tüşib, çāylānib siyqalānib ketgān hādīsālārdān misāl keltirdi vā sözini qurbān häyitidā qoy soyib, qurbānlik qilgān Mōminlār “qiyāmāt”dā “pulsirāt” köpriqidān oşā qurbān qilingān qoyni minib ötādilār, deb tügātmāqçı edi, ensāsi qātgān Muqimiy yer āstidān boğılib otirgān Ābidcāngā qarādi. Ābidcān bu qarāşning zāmirigā yetib, imāmğā sāvāl berdi:

– Xafā bolmäydilār, dāmlā pāççā! Biz āmi ādāmlārmiz, bilmāgānimizni sorār bilib ālsāk āybi yoq. Māsālān, qurbānliqqa qoy soygānlār-kü, soygān qoylārini minib köprikdān ötār ekānlār, qurbānliqqa qurbi yetmäy, iyd küni zıǵır yaǵıdā āş qilib imām dāmlāğā yegizgānlār nimāni minib ötādilār? Şuni äytip bersāngiz edi!

Bu sāvāldān imām hāng-māng bolib, ānqayib turgāndā Māvlāviy Yoldāş qoli bilān işārā qıldı:

– Kāminā hām mādrāsāning köp yil tuprāǵını yalāb, tāhsil körgān kişimān, āhirāt ilmini hām bu hāzrati imām dāmlādān köprāq bilsām kerāk. Bu sāvālā dāmlā cāvāb qılışdān āciz bolsālar, bu kişining orinlārigā men cāvāb qılsām...

Ābidcān kesātib sāvālını qaytādi:

– Zıǵır yaǵıdā is çıqarib, dāmlā imāmni mehman qılsā, köprikdān nimāni minib ötādi?

Māvlāviy Yoldāş şāşilmāy cāvāb berdi:

– Qoy soyişgāki qurbi yetmäy, zıǵır yaǵıdā āş qilib dāmlā imāmni çaqırgān ekānmi, bāşqa ilāc yoq, üstigā toqım sālīb, köprikdān imāmni binib ötādi!

Suhbātdāgilār gurr etib külib yubārdilār, imām zārdā qilib, ornidān sāpçib turdi, ungā vāxurçilik qilib, qavmlāridān yānā ikki-üç kişi qozǵaldi, imām çıqa turib, Māvlāviy Yoldāşğā qattıq xomrāydi:

– Sizlārni tüzük ādāmlār deb kirgān edim!

Muqimiy külib cāvāb berdi:

– Äyb özläridä, taqsir! Tüzük ädämlär deb eşitgän ekänlär, nimä üçün kirdilär?

İmâm qol siltäb çıqıb ketdi, xudâcoy hâci zärgär nâqulây väziyätinä qâlib, äyvândä turär edi. Ävväl Muqimiy, undan keyin başqalär äyvängä çıqdılar. Çärçägänlikläri bähänä qilib, keçägi mehmânخانägä bårdilär vä keçägi şirin suhbätini dävâm ettirdilər.

Ertäsi tüş päyt oğli bilän hâci zärgär kirib kelib, toy mârâsimini başlaş üçün fâtihä berişläri sorädi. Muqimiy ätä-bäläni çetgä tärtib, minnätärçilik izhâr qılğaç, bugün keç Qoqangä qaytişläri äydi vä Xayrinisâni äyälläb miskärnikidän tezraq älib ketişläri, qazıxânä bilän bolädigän işläri keçgäçä bærtäraf qılışläri iltimâs qıldı.

Muqimiy äytgän işlär keçgäçä ämälgä âşirildi: äyällär ärävä älib bärüb, Xayrinisâni izzät-hurmät bilän öz üyigä älib keldilər, temirçi ustä, miräbbäşi vä hâci zärgär küyävni qazıxânägä älib bärüb oşä yerdä undän tilxat älib, işni baqamti qıldılar, küyäv ikkinçi xätinni tälâq qoydı. Faqat keçki mârâsim, yä'ni küyävni kelinning yänigä älib kirib qoyış mârâsimi qıldı.

Muqimiy bu mârâsimni tolä-tökis ötkäzişni miräbbäşi, miskär vä ikkälä şairgä tâpşirib, keçki päyt ulär bilän zärgär häcinikigä bardi. Muqimiy dostläri mehmânخانädä qâldirib, xayrläşiş üçün hâci bilän içkärigä, Xayrinisâning yänigä kirdi: Xayrinisâni kelinçäkdek täsätilgän bir üygä qız-cuvänlär yığılıb, bāzm qılmâqdä edilär, Xayrinisâ kelin libäsida yügürüb çıqıb, sālām qıldı, uyälä-uyälä, Muqimiyning kiftigä başini qoydı, özi tutılmäy färäng durgä üçigä yaş tāmçiläri ärtib turib dedi:

– Sizgä hädyä qılış üçün mendä rähmätän başqa nimä häm bolsin! Bu işlär faqatginä mardlär qolidän kelädi, bu älicänâbligizni faqat män bilämän... Xayr!

Muqimiy heç söz demäy, ogirildi:

– Xayr!

Qaytib çıqqandän keyin Muqimiy küyäv bilän ikkälä yaş şair – Häyrätii bilän Äräziyni bir çetgä tärtti: - uçäläläringizgä äytädigän bir iltimâsim bär: Xayrinisâ kitâb, qâğâz, qalämsiz qalmäsin, yaşligidä dutâr çälär edi, ungä bir dutâr

häm âlib berilsin. Gärçi u nâmâhrâm bolsä häm, sizning şe'ringiz Xayrinisâgä, Xayrinisâ şe'rläri sizlärgä mâhrâm bolsin. Ümid qılâmänki, "pâççä"miz bundän şübhälänmäydilär.

Här uçäläläri bu haqdä Muqımiygä vä'dä berdilär, mehmânlar yol ğızâsigä deb şaşib dämlängän âşdän näsibä âlib, köçädä kütib turgän säyâbänli gümbür ärävägä çıqdılar, hämmä bilän sämimiy xayrlaşib, Äsäkä stäntsiyäsı tāmān cönäb ketdilär, stäntsiyägä yetib, ärävädän tüşgäç, Äbidcân çiptaxânägä şaşılär ekän, bundäy dedi:

– Sizlär cönägän küning ertäsi Märgıländän, şäir Râciydän xat âlib, Qoqångä bir kişi bārgän edi. Här ikkäläläringizni Märgılångä âlib bārişni bu xatdä mengä yüklängäni sābābli, çiptāni Qoqångä emäs, Gärçäkāvğäçä âlişim keräk bolädi...

Mävläviy Yoldāş çiptaxânägä şāşyātğän Äbidcānning yengidän tutdi:

– Eşān äkäning xāhişläri bilmädim, ämmā men Märgılångä tüşä älmäymän, vālidä nātāb edilär, bizinki üzr...

Muqımiy Mävläviyni Qoqångä ötib ketişgä vä özi Äbidcân bilän Märgılångä tüşib qālib, dosti Xocācāhān Râciy bilän bir-ikki keçä hämsuhbät bolış rāziligini bildirdi. Çünki, Xocācāhān Râciyni ānçädän beri körmägän edi.

Undän tāşqari, Şāhrıxān sāfäridägi dıqqatçilikläri ändäk tārqatış häm keräk edi. Äbidcân ä'lām çiptä âlib çiqışı bilän poyezd häm yetib keldi: vagon āzādä, bir vaqt Ändicāndän kelişdä Muqımiyning häväsini keltirgän, ādāmi kām, xātircām sözläşib, sātānc oynāb ketiş mümkin bolgän vagondän edi. Muqımiy yäyräb, dosti Äbidcāngä minnät dārçilik izhār qilib, yeçinib otirdi. Märgılångä yetgunçä xuşçaqçālik bilän ketişni xāhlägän Äbidcân, Râciy haqidägi qızıq hikāyäsini başlädi:

– Äytāmän deb yādimdän kötārilıpti. Xocācāhān Râciy Muhyini öldi deb eşitib, mārsiyā yāzib yubārgän ekän:

“Härzä kārdid der cāhān Muhyi,

Mäläkülmävt āmäd, orā burd.

Bahri tārīx fāvti u güftām;

Şāiri hārzā kārd Muhyi mürd...”

(Cāhānni behudā kezib, sāyāq yurgān Muhyini Āzrāil kelib ālib ketdi. Şuning üçün sāyāq yurgān deb, tārīx yāzdim.)

Bu mārīyā Qoqāngā, Muhyining qoligā bārib tegibdi. Uni oqib cani xalqumigā kelgān hāci Muhyi “Ölmāgān ādāmni öldi deb, mārīyā yāzişgā seni kim mācbur qıldı?!” deb, Rāciyni sānsirāb, sōkib xat yāzib yubāribdi, Rāciy xatni ālgāç, şundāy cāvāb yāzipti:

“Sizni ölmāydi deb, kim āytđi? Hāzrātning madrasālāri sızgā xatu vāsıqa qilib bergān bolsālār hām, bir kün ölāsız! Şuni nāzārdā tutib, qolim boşligidā fe’lu ātvāringizni vā qandāy insān ekānligingizni tāsivrlāb, mārīyāni yāzgān edim. Ölmāsdān turib, mārīyādā dārc etilgān öz kirdikārlāringizni oqıgāningiz yaxşı bopti! Ölgāningizdān keyin yānā hām kengrāq mārīyā yāzişgā qarzdārmān!”

– Tāsānnā, - deb yubārdi Muqımiy külib, - ācāyib dostim bār-dā! Dādilligigā qāyilmān!

Xocācāhān Rāciyni hār uçālālāri hām yaxşı tānir edilār. Rāciy Qoqāngā bārgāndā hücrādā bolgān, undān keyin Muqımiy Ābidcān bilān Mārgılāngā kelib ketgān edilār. Şuning üçün hām Rāciyni Māvlāviy Yoldāşdān körā ikkālālāri yaxşirāq bilār edilār. Ābidcān ā’lāmning esā, yāşlıkdān Mārgılān bilān rābitāsi bolib, mārgılānlik çāyfuruş Āxuncānnikigā tez-tez mehmān bolib turār, u ārqli Rāciy vā Mārgılānning bāşqa fāzil āhli suhbātleri bilān tānişgān edi. Āynıqsā Rāciy haqıdā qızıq hikāyālār sözlāb berib, Ābidcān ikki hāmrahini Gārçākāvāgā yetgünçā xursānd qilib keldi.

Xocācāhān Rāciy Fārgānā vādiysidā nām çıqargān, āynıqsā Mārgılān xalqning iftixāri bolgān şāir edi. Xuşqāmāt, şirinsöz, xuşçaqçaq vā kāmār bolgānligi tufāyli xalq ārāsıdā ābroyi tābārā kōtārilār edi. Dāhā qāziligigā sāylāngāndān keyin hām kāmārlikni tārک etmādi, qāzıxānā işidān boş vaqtlārni sān’ātkārlik, xalq qızıqçılāri, āskiyāçılar vā āddiy kişilər suhbātıdā ötkāzār edi.

Şāriāt qāzisining bu qılıqlāri ruhāniylārgā yāqmāy, Rāciyni qāzilikdān bekār qılış hārākātigā tüşgānlāridā, xalq Rāciy tārāfdāri bolib, uni qollab-quvvātlār, Rāciy

özining ötkir häcvlari bilän ruhâniylarning kirdikârlarini elgä fâş etib, özi qâzilik mäsnädidä turgan hâldä şariät peşvâlaridän qattiq külär edi.

Künlärdän bir kün Râciyning äldigä bir neçä kişi kirib, Ordä ägzi, yä'ni bâzâr bâşidä tilänüvçi közi âciz, tili aççiq bir gädädän şikâyät qılâ başlädilär: ularning äytişlariçä bu gädä öz yänidän ötgändän sâdaqa sorar, sâdaqa bergänlari älqab, bermägänlarning qârâsi öçgünça qabih haqârâtlar bilän sökär emiş. Râciy bu şikâyätläрни eşitgäç, küldi vä ulärni äldäb-süldäb çiqazib yubardı, ertäsi keçki päyt üygä bärä turib Ordä ägzi tãmân yürdi, oşä gädä bâzâr bâşidä bäländ ävâz bilän tilänâyâtgän edi. Râciy ungä yaqın bärrib, sâdaqa beriş ornigä corttagä turtib ötdi, gädä Râciyni tänimäy bälâxânädâr qilib sökä başladi:

Hä... Änängni!

Râciy indämäy ötib ketdi-yu, ertäsi qâzixânägä äldirib bärrib, gädä şävqın kötärdi:

– Mening nimä günähim bärki, qâzixânägä älib kelädilär!

Râciy uni yupätib bundäy dedi:

– Günäh üçün emäs, sävâblik iş üçün äldirib keldim. Keçä keçqurun bizning vâlidäni ägizgä älgän edingiz. Bundän keyin här kimlarning vâlidäsigä äsilä bermängu bizning vâlidäni nikâhingizgä älä qâling...

Kör gädä külib yubardı:

– E, taqsir! Keçqurun hämyänimni kävläb, haqârätimni eşitgän özlärimidirlär? Tävbä qıldim! Bundän keyin heç kimni haqârät qılmagänim bolsin!

Xocäcähân Râciyning dilkäşligi, häzil-mutâyibägä öçligi, häcvlari nihâyät çuqur vä ötkirliги haqidä hämdä Märğılân ählining şinävändä, mehmândost, älicänâb fâzilätläri haqidägi şirin suhbät çözilib, Gärçäkävâ bekätigä yetgänlärini häm bilmäy qâldilar. Mävläviy Yoldâşni Qoqangä uzätib, ikkäv bekät çâyxânäsigä tüşib bärrib, tıqılınç, köngilsiz çâyxânäning bir çetidä çâyxorlik bilän bir ämälläb tâng ättirib şähär yolini äldilar.

İzvâş Äxuncân çâyfuruşning dârvâzäsi äldidä toxtädi, Äbidcân içkärigä kirib, külimsiräb qaytib çiqdi:

– Äyni müddä, eşân äkä! Äşnämiz hâzirginä dokânigä cönägän ekän. U bolgändä bizgä ârâm bermäy, mehmânxânäsigä âdâm toplânişi turgän gâp edi. Mehmânxânä âzâdä, keçgäçä näfäsimizni râstlâb âlämiz. Keyin mengä desä suhbät sähärgäçä çözilsin.

Xâli mehmânxânädä ändäk mizgışgän boldiläru, keyin uyqu qâçdi, özärâ çuväläşib, künni peşingä yetkizgänläridä eşikdän entikib Äxuncân kirib keldi. Ä'lâmning içkärädägi äyällärgä şunçä täyinläb uqdirişigä qarämäsdän, Äxuncânning äiläsi dokângä bälä yubärgän ekän, bälä bârib, Äxuncângä xuşxabärni yetküzibdi, Äxuncân bu xuşxabärni darhâl yaqın ülfätläri vä ulär ârqli Râciygä yetkazib, özi hävlisigä kelişgä şaşilibdi. Näfäsi ägziga tıqilib, mehmânxânägä kirib kelgän xânädän sahibi äziz mehmânlär bilän quçâqlaşib körişär ekän, bu keçädä äcâyib bâzmu suhbät bolışidän dârak berib, täşqarigä âtildi. Uyqu çälä bolgäni Muqımıygä mäläl kelmäsä häm bir yergä bârgändä toplänädigän kişilärning här türli, “älä” bolışidän bezillär edi.

Bä'zi bir mezbânlärning xuşyârsizligi yâki bepârvâli ârqasidä tänsıq suhbätlärgä sälläsi kättä nâsihätgoylär äräläşib qälärdi. Muqımıyni Äbidcân ä'lâm tinçitdi:

– Bu şähärni Märgılân deydilär! Uning üstigä, bu keçälik suhbatgä dostingiz Râciy täyin qılğän kişilärginä toplänär emiş. Äxuncân gârçi çâyfuruş bolsä häm Râciygä mänzur, suhbätärä, didu färäsätli yigit. – Bu keçä mäzä qılışämiz...

Mehmânxânä päygäsädägi çârburçäk, börkâr oçâqqa âläv yâqilib, tut särcin otin qaländi, Muqımıyni gülxan şundäylär yänidä otirişni yaxşı körädi deb eşitgän Äxuncân oçâq yänigä körpäçä yazib, şairni täklif qıldı:

– Mehmânxânä törädän cänâbingizni bir qariç cildirgim yoq edi-kü, ämmâ bizning eşitişimizçä özläri gülxan boyini yirär ekänlär. Dârhaqiqat, gülxangä yaqın otirişning özigä xäs gâşti bâr. Märhämät qılsinlär, mullä äkä!

Äxuncân ädâbli, şirinsöz âdâm edi, keyin kirib kelgän kişilär häm bir-birläridän ötä xuşmuâmälä, xuşfe'l kişilär edilär. Ulärdän keyin bir-ikki sâzändälär bilän Mädälibek, Zâhidbek, ulärdän song xuşqâmät yigit – Yusufcân qızıq kirib kelib soräşdi. Ulärning yüriş-yutiş vä muâmäläläridä sän'âtkâtlärgä xäs näzâkät bâr edi. Mädälibek gârçi qâmäti çâğ bolsä häm âzâdä kiyinişdä nihâyätdä inciq

sän'atkâr bolib, uning qârâ sâqâl vâ nâzik moylâvçâsi kiçkinâ qârâ qulfni eslâtâr, sürmäli kipriklâr âstidâ közlari ciddi, lekin mehribân qarâşlari bilân suhbât âhlini özigâ câlb etârdi.

Daxmâzâli bolmâgân yengil dâsturxân üstidâ, pâygâhdâ otirgân Yusufcân hâmmâni âğzigâ qaratib, qızıq hikâyâçâlâr vâ âcib lâtifâçâlâr başlâdi, külgigâ külgü ulânâyâtgân pâytdâ yânidâ ikki dilkâş kâsib bilân şâir Râciy keldi, Râciy bilân birgâ mehmânânegâ fâyz hâm kirdi. U Muqımiy vâ Ä'lâm bilân çoçâqlâşib körışgâç, yânidâgi ikki hâmrâhning kimliklari, kâsbu kâr vâ fâzilâtlari bilân mehmânlarıni tanıştirib, Muqımiy yânidân cây âldi, suhbât uzilgân yeridân yânâ ulâni, lâtifâ, bâdihâgoylik tâbârâ gülxandek gürillâb, mäclisgâ fâyz kiritdi. Suhbât nâvbâti Mâdâlibekkâ yetgâç, sâzlâr ğılâfdân çiqarilib, sâzlânâ ketdi. Mâdâlibek bilân Zâhidbek mârâmidâ yällä başlâdilâr:

“İşq yolidâ muhâbbât râhnâmâ kâm-kâm bolur,

Müstâcâb ölmas demâ hârgiz, duâ kâm-kâm bolur,

Sâng dillârğa muâssir âh-vâ kâm-kâm bolur,

Ey, köngül, sâbr äylâ, ul mâh âşnâ kâm-kâm bolur,

Bâytil ehzâning axiri pürziyâ kâm-kâm bolur...”

Furqat ğazâligâ Muqımiy tâmânidân bâğlângân bu muxammâs Mâdâlibek vâ uning hâmnâfâsi tâmânidân şundây äytildiki, yällä ävci goyâ fâlâkkâ çirmâşdi. Mâdâlibek özi hâm, tinglâvçilârni hâm qıynâmây cümlälârni dânadâr terib, âxirini çözmây toxtâtârdi, bundây çertib yällä qılış Mâdâlibekkâ xâs hisâblânâr edi.

Üstmâ-üst üç yällä qılğânlarıdân keyin sâzlârni devârgâ tirâb qoyib, suhbâtni toxtâgân eridân dâvâm ettirdilâr: suhbât dâvâmı bu dâf'â ülfâçilik xulqu âdâbi vâ qânun-qâidâleri haqıdâ bârâr ekân, Mâdâlibek bu mulâhâzâlarıni quvvâtlâb, bâ'zi nâcins, nâgihân âhli suhbâtlârdân nâlidı:

– Biz suhbâtning şundây bolışini ârzu qılâmiz. Mâsâlân, suhbât ârâlarıdâ orinsiz luqmâ tâşlâb: “cuft bolsın! Yânâ bittâ eşitâylik!” – degüvçilârdân bezillâgânimizdek, yällä bolâyâtgânini unutib qoyib, hasrâtgâ tüşib kyetâdigân bedârd, tâsâdifiy mehmânlarıdân hâm bezillâyimiz. Bizni sevsâlâr, sän'âtimizni

hürmät qılsälär, tıpşırıq bermäy, ıxtiyârimizni özimizgä qoyib bersinlär. Çünkü biz etikdöz emâsmız!

Suhbät ähli bir âğızdän Mädälibekning gäpini mä'qullädi. Mâhir sän'âtkâr ähbâblärning yällä eşitişgä mäylläri bärliğini sezib, yänä sâzni qolgä âldi. Yällä suhbätgä ulänib yärim keçägäçä dävâm etdi.

Muqımiy bilän Âbidcân ä'lâm ertäsi keç Xocäcähân Râciy mehmânxânäçäsidadä bolib, xâs şe'rxânlik, häcvxânlik suhbäti bilän ötkäzdir. Uning ertäsi kündüzi bazar äylänib, däm alışgäç, yänä Râciyning mehmânxânäçäsidadä bolib, berilgän vä'dägä muvâfıq, keçki päyt Râciy bilän Râciyning ustâkâr dostininkidä mehmân bolib, sähârdä Gârçäkävâ bekätigä çıqıb ketdir.

2.14. ON TÖRTİNÇİ BÂB İLÂN ZÄHRİNİ SÂÇÄDİ

“Gär qılıç başimgä häm kelsä degänmäy râstin,

Sözki, haq bolsä, sävâlimgä cävâbim kim desun...”

Muqımiy Märgıländän qaytib kelgändä mullä Äbdüllä bilän Ğaribiy şairgä suyunçı tårtib, bir konvert tâşirdilər. Moskvadän, Yerzin äğay vä Rozimuhämmädcändän xat kelgän edi. İkkälä mäktubning mäzmunu bir-birigä oxşaş bolsä häm, ämmâ Yerzin yâzgän mäktub qısqa, şaşilmäy, oylänib yâzilgän. Rozimuhämmädcän mäktubi esä rusçägä tatärçä, özbekçä sözlär äralaştirilib, şaşib-şaşib, bälälärçä yâzilgän edi.

Yerzin bu yıl yâzdä Rozimuhämmädcänni Qoqangä älib bârışı, özi älib bärälmägän taqdirdä tayinli kişilärgä qoşib cönatışını bildirgän edi.

Muqımiy Yerzin xatini qaytä-qaytä ävâz çiqarib oqıb, gäh xafâ bolib, gäh şükür qılär, Rozimuhämmädcänning başını siläb oqtâyâtgän äcâyib mehribän, ğamxor, yetimpärvär, saxâbätli insânlärgä üstmä-üst rähmät äytärdi. Rusçä ibärälär köp işlätilgäni üçün Rozimuhämmädcänning xatini oqışgä “tişi” ötmäy, külib yänä konvertgä sâldi:

– Mâyli! Oqıb bolmäsä – oqıb bolmäsin! Mävläviyning qoligä tüşgändän keyin oqılğä qayâqqa bärädi! Nimä bolsä häm bär ekän, yâzibdi, tağın yâzsin, biz qıynälib-qıynälib oqıylik! Bu äcâyib kişilär tärbiyasidä äcâyib kişi bolib yetişädi. Rus älimläri faqır Muhämmäd Äminxocäning ciyäni Rozimuhämmädni özläridek bilimdän qilib yetiştirib: “Bärib, endi öz elingä xızmat qıl!” – dedilər. Sälâmät bolsäm men oşändä bu Muhyilär bilän bir gäpläşämän. Mening ciyänimni ruslär tärbiyaläb yubardı, ulär şundäy älicänâb xalq deb ävâzimning bärığä cär sälämän!

Muqımiy kiyinib, ikkälä xatni qoyin çöntäkkä sâldi-dä, çıqışgä şaşildi:

– Men Mävläviyning üyigä bärib, Rozimuhämmädning xatini oqtämän. Üyidä bolmäsä hücräsidadän tâpilädi!

Ğaribiy Muqımiyini qaytärmäqçi boldi:

– Özlärini başläb kelä qälsäm-çi?

– Hürmätän emäs! Mävläviy gərçi mendän yâş bolsä häm, ilmi zor, uluğ kişi. Uni özim istäb tãpãmän!

Muqimiy Mävläviy Yoldâşni üyidän tãpãlmägäç, Taqaçilikkä bãrişni molcãllãb, cãmening içi bilän yürdi, cãme dãrvãzãsigä ropãrã bolgãn çãy rãstãsidãgi Âbidcãnnig dokãni berk edi. Muqimiy bilän poyezddän tüşgãn Âbidcãn ä'lãm bugün dokãn açmãsligi mümkün edi. Muqimiy rãstãgä yürmäy Çãrsuv årqali Taqaçilikkãgi mãdrãsãgä bãrdi. Ämmã Mävläviy Yoldâş hücrädä häm yoq edi, duç kelgãn tãnişlãrdän biri Mävläviy Yoldâş idiş-tãvãq rãstãsidä Yãqubcãn hãci çinnifuruşning dokãni âldidä otirgãnini äytdi. Muqimiy qaytib, idiş-tãvãq rãstãsigä cönãdi.

Yãqubcãn hãci gãvdãsi yoğãn, qãrã sãqãl, sersãvlãt kişi bolib, uning daxmãzãli kãttã magazini cãme dãrvãzãsigä qarãb sãlingãn edi. Yãqubcãn hãci faqat xıtãy körãlãri, tãvãqlãri, nãzik, yupkã cãnãn çinni vã piyãlãlãr bilän sãvdã qılãr, äksãri xıtãy körãlãri üstigä yãzilgãn xıtãyçã yãzuvlãrni oqitib eşiitiş üçün u Mävläviy çãqirtirib kelãrdi. Mävläviy häm bu yãzuvlãrni oqışgã işqibãz edi. Şu rãstãdän ötgüdek bolsä, bir nãfãs toxtãb ötmãy ilãci yoq edi.

Yãqubcãn hãciğä Şãnxaydãn yãngi kãttã körãlãr kelgãn, Mävläviy uning üstidãgi yãzuvni oqıb, Yãqubcãn hãciğä vã qızıqıb toplãngãn kişilãrgã tãrcimã qilib bermãqdã edi. Körãlãrgã äksãri uni işlãb çıqarãdigãn kãrxãnã, kãrxãnã xocãyininin nãmi dãrc etilgãn bolãr, bã'zi imperatör hãzrãtlãrining şã'nigã äytilgãn mädhiyã yãki bir mãşhur şãirning şe'ridãn nãmunã keltirilãr edi. Uni oqıb bergãndä bã'zilãr hãr xıl sãvãllãr tãşlãb, Mävläviyning bãşini aylãntirãr edilãr.

– Çinni nimã degãn söz? – deb berilgãn sãvãlgã Mävläviy Yoldâş heç oylãb otirmãy cãvãb qaytãrãdi:

– Çinni sözi Çindãn âlingãn bolib, çinni esã xıtãyniki degãn mã'nãni berãdi...

Şunday münãzãrã dävãm ätãyãtgãn vaqtdã Muqimiy yetib kelib, Yãqubcãn hãci vã Mävläviy bilän sorãşdi, songrã qoyin çöntãkdãn konvertni âlib uzãtdi:

– Äcãyib xuşxabãr! Nãzãrdãn ötkãzing, keyin hücrãgã bãrãylik...

Mävläviy xatgä köz yügürtirib turib, gâh qâvâğini uyâr, gâh külimsirâr, uni tez-tez oqışgâ şaşılâr edi. Yâqubcân hâci Mävläviyning häyâcânidân täaccüblängän bolsâ hâmi sorâşgâ bâtinâlmây turârdi, Mävläviy oqıb bolib, quvânç bilân Muqımıyini qutluğlâdi, song Yâqubcân hâciğâ konvertni peş qıldı:

– Bugündän qâldirmây ânängiz hâci Muhyigâ äyting, âfândi! Muqımıyning başlıgâ baxt quşi qonib, yoqâlgân ciyâni tâpilibdi. Uni Mâskvadâ rus âlimlâri târbiyâ qılâyâtgân emiş, insânpârvâr bir begânâ tâtâr kişi: “Ciyâningiz mening issıq üyimdâ, xavâtir âlmäng, âcâyib kişi bolib yetişgândân keyin bârâdi”, deb xat yâzıbdı. Şuni hâmi äyting! Hücrâgâ ketdik, eşân âkâ!

Yâqubcân hâci bir nârsâ demâqçı edi, sözi xalqumidâ qâldı, Mävläviy bilân Muqımıy kättâ çit râstâsigâ ötib ketdilâr.

Hücrâgâ kelgândân keyin Sâlih Yerzinning mâktubini vâ Rozimuhämmâdning üç tildâ yâzgân xatini oqıb qanâât hâsil qılğaç, bätâfsil sözlâb berdi.

Subhât âxiridâ Moskvadân mâktub keltirgân kişini istâb tâpiş, hücrâdâ mehmân qılış, Rozimuhämmâd vâ Sâlih Yerzin toğrisidâ u kişining öz âğzidân eşitiş, cävâb mâktubi yubâriş haqıdâ mäslâhâtni bir câygâ qoydilâr. Ertâsi ikki dost oşâ âdâmni tâpiş, sözlâşiş, hücrâgâ tâklif qılış bilân künni keç qıldilâr.

Moskvadân mâktub keltirgân kişi Äzimcân nâmlı sävdâgâr edi. Bu kişi hücrâdâ mehmân bolib, Sâlih Yerzinning kimliğini gâpirib, Rozimuhämmâdni öz fârzândidek körişi vâ bâşqa toğrilârdâ Muqımıyini xâtircâm qıldı, yânâ Moskvagâ ketişdâ mâktub âlib ketiş vâ’dâsini berdi. Şundây qılıb, moskovçı Äzimcân ârquali Rozimuhämmâdgâ Muqımıyning mâktubi bârib, Rozimuhämmâddân Muqımıygâ mâktub kelib turdi.

Qış içi sâbâbi tirikçilik üçün yânâ Muhämmâd Yusufcân qılqalâmning târâqçilikdâgi hücrâsigâ qatnâb, Muqımıy xattâtlık bilân şuğullânâ başlâdi. Şu vâcdân hâmi, pâdşâlık xızmetigâ hâzirçâ kirmây, dostlâr tâpgân vâzifâlârne pâyşalgâ sâlib yürâr edi.

Tārāqçilikkā kelâyâtgändä dähä mingbaşisi Ārifcân törägä duç kelib qâlardı. Muqımiy ungä başqalärdek ikki bükilib sâlâm bermädi, uning bu qılığıdän Ārifcân törä ğazäblänib, älämini içigä tügib yürärdi.

Öçäkişgändek yänä bir küni Muqımiy mädräsädän çıqıb, Tārāqçilikkā kelâyâtgändä köçäni çängitib, Ārifcân töräning ikki at qoşilgän izvâşi kelä başladı Muqımiy çängdän özini saqlaş, ikkinçidän mingbaşigä korinmäy qoyä qalışni oylab, özini bir dârvâzä pänäsigä âlgän edi, âldindä at çapib kelâyâtgän at qârâvuli Muqımiyni körüb toxtädi vâ izvâşdägi mingbaşigä şikâyät qıldı:

– Şair Muqımiy sizni kelâyâtgäningizni körüb, özini pänägä âldi.

Buni eşitgän Ārifcân törä ğazäblänib baqırdi:

– Cänâb Muqımiy!

Muqımiy çıqıb köriniş berdi, bu ârädä tāmâşäbin bekârçilär häm toplängän edilär. Mingbaşî törä Muqımiygä doq urä başladı:

– Mendän nimä üçün yaşirindingiz?

– Çängingiz libâsimgä, dimâğimgä urmäsin deb.

– Bu bilän nimä demâqçi boläsiz?

– Ävväl suv säptiring, keyin öting demâqçimän! Gâhi lây säçrätib ötäsiz, gâhi çäng tozğitib. Xalqqa rähmu şäfqat qiling, demâqçimän!

Köçä başidä tâbârä köpâyib bärâyâtgän ädämlär Muqımiyning sözini quvvätlämâqdä edilär. Ārifcân törä älämän içidä Muqımiyni xafä qılışdän häyıqqan bolsä keräk, başqa yolni tutmâqçi boldi:

– İzvâşgä otiring, bârib mähkämädä gäpläşämiz...

– Fursätim yoq, cänâb törä! Sözingizni şu yerdä äytä qâling!

– Toğrilikçä çıqmäsängiz, zorlik bilän bäräsiz!

Ārifcân töräning işâräsi bilän at qârâvuli ätdän tüşib, Muqımiy tāmân bärâyâtgän edi, turgän xalâyıq Muqımiy ätrâfini örüb âldi, uni körüb at qârâvuli tisärildi. Ārifcân törä cahl bilän izvâşni tez häydätib cönâb ketgäç, at qârâvuli häm

egärgä minib, izvâş ârquasidän yortib qâldi, Muqımiy xalqqa rähmät äytip yoligä ketdi.

Keçqurun Muqımiy Muhämmäd Yusufcân xattâtnikidän qaytib kelgän päytdä mädräsä âldidä hâci Muhyi bilän duç kelib qâldi:

– Cänâb Muqımiy!

Muqımiy toxtâb, ârqadä turgän Muhyigä qarâdi:

– Gäpingiz bârmidi?

– Fursätiniz bolsä bizning hücrägä kirsäk... Bir âz sözläşib âlär edik...

– Mâ'qul...

Muqımiy hücrägä kirib yeçindi-dä, mullâ Äbdullägä yumşâq şâvlâ buyurib, özi Muhyining hücräsigä çıqdi. Bu hücrägä birinçi märtä kirişi edi: hücrä gilâm bilän toldirilgän, qâzıqdä pâçâpüstün bilän kaşmiri ipäk sällä, sändäl çetigä sâlingän duryä körpäçälärning ârqa tãmânigä törttä pärqu yâstıq qoyilgän, hücrä törigä Kä'bâ surâti sâlingän qımmätbâhâ câynâmâz xocäkörsingä yâzib qoyilgän edi, tördägi borkâr devârdä, kättä rämädä Muhyining fotosurâti âşğlık turârdi. Muhyi özi haqıdä yâzgän vä qâğâzgä yoğân qalâm bilän köçirilgän quyidägi şe'mi uşlâb turib, surätgä tüşgän edi:

“Muhyi fâzl yâft me'râc

Bâr mäsnâdi fâzl sahibi tâc.

Gärdidä laqab bâ fâzli Muhyi,

Tâc ul – şuârâvu âşrâfil-hâc...”

(Muhyi fâzl yüksäkligini tâpdi, fâzilât tâcining sahibi boldi, şu fâzl ârquâli Muhyi laqabigä egä boldi, u şâirlärning tâci bolişgä vä hâcilik şarâfigä erişdi.)

Muqımiy buni nâzârdän ötkäzib, ensäsi qâtdi-yu, körmäslikkâ âlib qoyâ qâldi. Muhyi hâm hücrä xızmatçisi mullâ Äşqargä âş buyurib, özi qâpqâqlıq tünükâ idişdän piyälägä âsäl sâlâ başlâdi:

– Buni bultur Ärslänbâbdän âlib kelingän edi, faqatginä äziz mehmanlär bilän bähäm körüşib, sizning näsibängiz saqlänär edi.

– Qulluq!

Muhyi eng äziz sirdaş dostini mehman qılışgä şaşilâyâtgändek hücrädä timirskilänib, toylärdän tügib kelgän här türlü qandu qurs, lävzu päşmäklärni dästurxängä keltirmâqdä, mullä Äs qar päygähdä cim otirib, säbzi-piyâz toğramâqdä edi. Muqimiy qoyilâyâtgän şirinliklär âr qasidä häzärlä sözlär kütib turgänini bilgän häldä özini tağâfilgä sâlib otirärdi.

Uzätilgän piyaläni Muhyi qolidän âlib, äsälgä nân bätirdi, bâşdä suhbät äsäldek şirin edi. Muhyi sözni uzâqdän äyläntirib kelib, Muqimiyning bir ğazälä üstidä toxtäldi, uning kelgindiligini ğazäldä kinâyä qılğän Muqimiydän öpkälägän bolib, riyâkârânä köz yâş qılışgä bär ib yetdi:

“Mülki Hindu Märvdin kelsäm tâpärdim e’tibâr,

Şul erür äybim Muqimiy, märdumi Färğänämän...”

– Bir mädräsädä yäşäb, icäd bilän âbru qazânâyâtgänimizni körälmäy digänlär ortämizgä sâvuqlık sâlış üçün meni sizgä yâmânläydilär. Siz ulärning sözigä kirib, kelgindiligimni bu ğazäldä kinâyä qilib ötgän ekänsiz, men bungä xafä bolmäymän. Ämmâ bu ğazälingiz cänâb Yusufcân häzrätgä cüdä âğır bätibdi! Axır, u kişining âtäläri Hindiständän kelgän, biz şulärning säyâi dävlätidä häyät keçirmâqdämiz! Bârdi-yu, häzrät çağır ib, “hücräni boşätib qoy!” desälär, qayaqqa häm bârdik? Şulärning ändişäsi bolışı keräk edi. Bu sözlärni sizgä nihâyätdä häddim sıqqanidän äytyäp män, sizgä âzâr yetsä, bizgä häm âzâr yyetädi...

– Yâzgän men, häydälsäm, mädräsädän men häydälämän. Bungä nimä üçün özingizni qoş ib ğäpiräsiz, häci äkâ?

– Negä men özimni qoş mäs ekän män! Sizgä tikän sänçilsä, mening canim äğriydi-yu...

Muqimiy özini bäsälmäy qattıq küldi:

– Mengä tikän sänçilsä, sizning cânıngız ağrir ekänmi? Bolmäsä bu ğazälni häzrätgä älib bärıb oqıb bergän kim boldi ekän?

– Birär ğalämıdır...

– Keçıräsız! Xuddi özingiz!

Muhyining rängi qutı öçıb, yâqasını uşladı:

– Näuzubillâh! Sizgä kim şundäy dedi?

– Devärning häm qulâğı bär deydilär! Häzrät ğazälni eşitib, sukutgä ketgändä, “Muqımıyni hücrädän häydäş keräk!” deb, luqmä täşlägän häm cânâbingiz edingiz-kü!

– Kim sizgä şundäy deb çıqqan bolsä, bekâr äytibdi!

– Xuddi ertägä nânuştäni häzrätning huzulläridä qılıb, bu şe’rni yänä oqıb berämän. Äğär şuning üçün hücräni boşätib koyış lâzım bolsä, boşätämän xursänd boläsizmi?

– Özingizgä xafälik ärttirib nimä qıläsiz! Maqsäd hücräni boşätib qoyış bolsä, uning tädärıki äsän, song u kişigä: “Muqımıy sizdän xıcälät çekib, hücrädän köçıb ketdi!” deb qoyä qâlgänim yaxşı emäsmi?

– Sizgä qâlsä şu yaxşıku-yä...

– Häzrät köçirgänläri yaxşı ekän- dä, bolmäsä...

– Häzrät siz äytgänçä beändişä ädäm emäslär. Qälä bersä, bu hücrä Miyân Sätibäldıxänning inänu ıxtiyäridä. Men hücrä kälitini sizdän yâki häzrädän emäs, Miyân Sätibäldıxändän älgänmän, u kişigä yana hücrä keräk ekän, men boşätib berışgä dâimâ hâzırmän!

– Sizni mädräsädä turmäsligingizni hättâ mingbâşi törä häm häzrätgä iltimäs qılmâqçı emış! Mingbâşi sizdän xafä!

– Ölmäng, häci äkä! Mänä endi maqsädgä keldingiz...

– Bu qadär qopâl, dağal bolış şäir kişigä yäräşmäydi! Ädämlär qatäri tä’zim qılsängiz mingbâşi törä üstingizdägi toyingizni yeçıb älmäydilär-kü?

– Mingbâşi törägä tä'zim qılış qâidasini siz câyigä qoyäsiz, hâci äkä. Kâminä bundäy işlârgä nonâqrâqmân...

– Hämägä xunuk körinib yürä berämän deng?

– Negä hämmä bolär ekän? Faqat siz, mingbâşi törägä, yänä şungä oxşägänlârgä yâmân koringän bolsäm koringändirmän-dä! Ertägä bây dostingiz, Nâvvâylik güzäridägi Äşurbây hâcigä hêm yâmân korinmâqçimân. Ämmâ hämmägä emäs! Hämä degänsiz, änä u äddiy fuqarâ hêm qoşilib kyetädi-kü?

– Äşurbây hâci dedingizmi?

– Xa! Äşurbây hâci! Mâlu dünyâ quturtirgän bu zâtning üyidä üç xâtini bolä turib, vaqtini hâr dâim Xädä bâzâridä, işrätxânädä ötkäzär emiş, deb eşitârdik, tunâv kün yârim keçädä käyf bilän qoşnisi kâmbağal qârâvulning xâtinigä bâsqinçilik qilâmân, deb qolgä tüşibdi, xalq içidä şärmändä bolär päytidä mingbâşingizgä pârâ berib, iş bâsdi-bâsdi bolgänini eşitmägän ekänmiz. Eşitgändän keyin uni häcv qilib, elgä yâydım.

– Yaxşı bolmäbdi!

– Nimä üçün?

– Bir şähärdä yaşâb, ikkingiz hêm Momin-müsülmân... Köz közgä tüşgändä yaxşı bolmäydi!

– Bâylär hâr qandäy nâmâ'qulçilik qilsä hêm undän köz yumış keräk demâqçimisiz? Ägär bu cinâyät bir himâyäsiz yirtıq çâpân tãmânidän sâdir bolgändä edi, mingbâşingiz uning qolini ârqasigä bağlâb dikänglätib âldirib ketgän bolär edi. Ämmâ kâmbağallär bu nâmâ'qulçilikni äslâ qilmâylär. Ulär qârni toygänigä xursänd!

Mullä Äs qar çây dämläb kirib, mâcârâgä qulâq sâlâyâtgän edi, hâci Muhyi ungä zâhrini sâçdi:

– Bâr! İşingni qıl! Çaqırmäsäm kirmä!

Äs qar hâcigä ârtän bir xomräydi-yu, Muqımiygä mä'nâli qarâb âlib, tâşqari çıqdi. Muhyi âldidägi piyâlâni zârdä bilän nâri surib qoyib, Muqımiygä tikildi:

- Cüdäyäm häddingizdän âşib ketâyâtgängä oxşäysiz, cänâbi Muqimiy!
- Häddidän âşgän menmi yâki başqalärmı? Buni xalq äcrim qılädi...
- Siz xalq deb sävâdsiz, âyâqyäläng ävâmni äytmâqçısız! Hâlbuki, bu yurtni tutqısı – ulâmâlär bâr, xocâyini – bâyler bâr! Siz ulär bilän hisâblâşışingiz keräk!
- Men oşâ köpçilik âyâqyäläng, sävâdsiz, baxtsiz, sizçä ävâm deb ätälgän xalq bilän hisâblâşämän. Mening icâdim änä oşâ zähmâtkâş xalqnikidir!
- Sizning ğazälingiz bilän äytilädigän xalq qoşıqläridän qulâqlär bätänggä keldi!

Muqimiy ıxtiyârsız küldi:

- Äyting! Sizning ğazälläringizni hâmi küyläsinlär!
  - Mening ulärgä berädigän ğazälüm yoq!
  - Bir närsä desäm xafâ bolmäysiz, hâci äkâ!
  - Äytä bering.
  - Şe’riyät bilän musiyqa bir bostândırki, bu boständä bähâr başlanib, kündän-kün yaşänâb, bärq urmâqdä. Lekin...
  - Gäpiring!
  - Xalq undän bähärä âliş istägidä bostängä yaqın kelsä, cänâbingizgä oxşägänlär yol tösib, xalqni undän benäsib qılmâqçi boläsiz, yaqın kelsä – täşlänäsiz. Yänä özingizni “mälikuşşuarâ” deb, dä’vâ qıläsiz, älämzädä Häsâncân müfti, Sä’dicân qâzi, Kôr Äşurlärni himâyä qıläsiz. Ârifcân törä mingbaşığä haqıqatni äytgänim üçün hücrängizgä çaqırıp qâyiysiz, xalqni pisänd qılmäysiz...
  - Dävâm ättiring!
  - Qâlgänini uyğänib kelâyâtgän äddiy xalq, yängi дәvr дәvâm ettirädi...
- Muhyi beıxtiyâr pâşânä terlärini ärtib, çäkkäsini uşlägänçä otirib qâldi. Muqimiy дәstürxängä fätihä tärtib, ornidän qozğaldi:
- Mengä ruxsät berädilär, hâci äkâ! Hücrägä çıqay...

– Aş dämlänyäpti...

– Rähmät! Aşni başqa küni...

Muqımiy turib dahlizgä çıqdi, eşik tırqışidän qulâq sâlib, Muqımiyning sözlärini mază qilib tinglägän mullä Aşqar Muqımiyning käuşini önglä ekän, ästä minnätärçilik bildirdi:

– Rähmät, eşän äkä! Cüdä tüzläb täşlädingiz...

Mullä Abdullä bilän Ğaribiy, “mullä äkä hâci Muhyi bilän bähsu münâzärä qilib, çärçäb boğlib çıqadilär” deb oylägän edilär. Äksinçä, Muqımiy ormändä äyiq bilän âlişib, ğâlib çıqqan pählävândek cilmäyib kirib keldi.

– Sizgä xuşxabär, mullä äkä! Bâyə Tâcibây hâci kelgän edi, äldäb-suldäb cönätib yubârdik, - dedi Ğaribiy. – Tongız köknâri bolgândek, äkäm mäst ähvâldä kirib kelib, sizni sorädi, “Sizni häcv qılâmân!” deb, tegiştän bolsängiz keräk, mästlikdä şu gâp esigä tüşib, “meni mänä endi häcv qılsinlä! Mänä endi häcvbâb bolib keldim!” deb, höng-höng yığläydi beçârä.

– Şu ähvâldä çäkki cönätib yubâribsizlä! Köçädä gändiräkläb yürüşi yaxşı emäs! Uning bir tükigä yüztä mütävällini älmäymän! Tâcibây cüdä pâk, beğaraz, ğarib yigit! Uning mengä qılğan yaxşilikläri äslâ-äslâ unutiş mümkin emäs! Ämmâ u mädräsäi Çälpäkdän hücrä qilib, yâmân ülfätlär ârtirgän, bu käsälni ulärdän yuqtirgän bolışı şübhäsiz! Çäkki cönätib yubâribsizlä!

Aş dämläb turib mullä Abdullä qoşimçä qıldı:

– Mütävälli sizni xafä qilib çıqarädi deb oyläb, uni cönätiştä urindik. Dıqqatçilik üstigä “meni hâzir häcv qiling!” deb turib älsä...

Muqımiy öz hämhücräläri bilän här dâim sâmimiy vä kâmtärlik bilän sözläşär, köpinçä xafä yâki xursänd bolgändä buning sâbâbini yâşirmäs, ulär nimä ävqat täyyârlägän bolsälär räd qılmäy, birgä bähäm körärdi. Muqımiy hâci Muhyining hämhücräsi mullä Aşqargä rahmi kelgänini äytgänidä, Ğaribiy mullä Aşqarning mütävälli bilän istıqâmät qılıştän nihâyätdä bezgänligini, özi yaxşıginä yälläçi yigitligini äytib berdi. Äliy himmätligi tutib, uni hämhämhücrä qilib âliş keräk, demâqçı edi-yu, yänä bâ’zi ändişälärgä bârib bu fikridän äynidi.

Åş süzilgän häm yoq ediki, hücrä eşigi çertildi. Ğaribiy çıqıb üsti yâpıq tavaş kötärgän mullä Äsqarni başlab kirdi. Mullä Äs qar tavaşni ortägä qoyib, özini külgidän tiyâ älmädi:

– Hacı pıçça aşni sizgä ilindilär, “Muqimiy aş yemäy, çıqıb ketdi, näsibäsini älib çıqıb ber!” – deb mürüvvät körsättilärü özläri aş yemäy, sällä-çapän kiyib, ğicingänläriçä ällaqaysi görgä ketdilär. Häfsälä bilän qılğan aşım sävumäsın...

Åşın ortägä qoydilär, mullä Äsqarning köngli üçün näsibä älinde, mullä Äs qar mä'näli cilmäyib çıqıb ketdi. Muqimiy oylanıb qaldı. Muhyining häligi däckilärdän keyin kiyinib, bemähäldä çıqıb ketişi beciz emäs edi.

– Bu aşın şundäyçä Ziyädä äyägä kirgizib berä qäläymikin? Bugün Äkbärxocä häm çıqqani yoq, xabär älib häm çiqar edim, - dedi Ğaribiy. Muqimiy baş çäyqadi:

– Yoq, öz aşimizdän älib kirib bering, bu aşni ertägä başqalärgä berärsiz! Uning aşini oğlimgä, hättä oşä baxtsiz äyägä häm rävä körmäymän! Gärçi mullä Äs qar pişirgän bolsä häm, Muhyining aşı!

Bu aşni öräb qoyib, käsägä süzilgän aşni Ğaribiy şaşilgäniçä älib çıqıb ketdi vä häyäl ötmäy qaytib keldi:

– Äkbärxocä uxläb qalgän ekän.

Muqimiy här dâim ävqatdän oğligä ilinib, Äkbärxocäni äldirib kelärü birgä ävqatlänär yâki ungä näsibä kirgizär edi, şuningdek, Ziyädäbibini häm här daim Muqimiy näzärdä tutardı. Gärçi bu äyäl bir vaqtlär Muqimiygä ögäylik näştärini säncgän, birävlärning sözigä kirib, öz qızını baxtsiz, näbiräsini tirik yetim qılğan bolsä häm Muqimiy uni täşläb qoymäsdi, çünki şu künlärdä o xaräb kulbädä bir özi yälğiz, Äkbärxocäni köksigä bäsib, Muqimiy hücräsindən kirädigän aşu nängä köz tikib ümr ötkäzmäqdä edi.

Şäir mullä Kärimeän – Kämiy vä başqa yâr-birädärlär Muqimiygä ğäyibänä xat yâzişib, uni Täşkentgä täklif qılmäqdä edilär. Bir yäqdän nämängänlik şäir Nädim vä säzändä Nizämcan Säyfidin oğli xat yâzib, Nämängängä täklif qılışyätgän edi. Biräq Muqimiy köngil üzib, Qoqândän çıqıb ketä älmäs edi:

“Men öz cānimning huzurini közlāsām, ustāz Muhāmmād Yusufcān qılqalāmning kömäkläri bilān qaynāyātğān qāzān suvgā tāşlānādi, tirik yetim Ākbārxocā, uning ārqasidān rizqını şu qāzāngā tikkān şörlük Ziyādā äyā, kimsāsiz İsmāil Ğaribiy hām aç kālīşi turgān gāp. Hättā, şu hücrā dāsturxāngā köz tikkān Ğaribiyning “Qıtmir”i hām aç qālādi!”

Qaşşāq Muqımiyning sâyāi himāyätidä birginä bulār emās, bālki cüdä köp ğarib-ğurābā sän’ātkārlār, qalām ähliläri bār edi. Muqımiy ulärgä qolidān berişğä āciz bolsā hām, Muhyi tārāfdārläridān himāyā qilib, ulärgä ruhiy dāldä berib kelärdi.

Hämmä öz tirikçiligi bilān bānd, dostlār köpinçä Muqımiydān xabār ālālmās edilār, bundān öpkälāşğā orin yoqligini Muqımiy yaxşı tüşünärdi. Ğaribiyi birgä ālib, gāh kiçik singillärini köriş bāhānäsidadä Nāvbahārdägi kāsib dostlār suhbätini ālib qaytār, gāh näymānçägä bārār vā Bärzāngidägi Āhmādäli “bāy-bāy” mehmānxānäsidadä gürüngläşib, āskiyā eşitib, könglini yāzib qaytār, gāh dosti Mirhāzid hāci mehmānxānäsidadä sātrānc sürişib, gāh Qārātepägä çıqıb, Zākir hāci mehmānxānäsidadä bir keçä tünāb kelār edi. Gāhā Şāldirāmāq güzäridägi qādrdān sāmāvārçi dosti EgāMBERDI hācigä mehmān bolib, undān özining qoşıqlärini tinglardi. Muqımiy könglidä Tāşkent bāriş iştiyāqı zor bolsā hām māddiy ehtiyāc bungä tosqnlik qilib kelärdi. U muhtācligini dostlārigä äytālmāy qışni ötkäzdi.

Bāhārning yāqımlı künläri hām yetib keldi. Hār yil bāhārdä qozğaydigān bezgāk xuruc qılğāndä şāir bā’zān künini özini bāhār āftābigä sālīb ötkäzār, bā’zi künlār tirikçilik ehtiyāci şāirni Muhāmmād Yusufcān qılqalāmning tār, zāh hücrāsidadä titrāb otirib kitāb köçirişğä mācbur etār edi. Şundāy künlärning biridä Muhāmmād Yusufcān hücrāsiga qāğāz kötārib, çāy rāstāsining āqsāqāli Ābdurāşid āqsāqāl hāllāslāb kirib keldi vā Muhāmmād Yusufcāngā mürācāät qıldı:

– Āhāliding ārz-hālını eşitiş üçün āqpāşşā āldidān kättā törälār kelişğān ekān. Şāhār bāyānläri toplānişib, törägä berilädigān ārizā rusçā vā özbekçā bolsin degān fikrgä kelişdi. Şungā bināān ārizā ikki tildä täyyārlāndi, özbekçāsini köçirib bersinlār deb sizgä yubārdilār...

Muhāmmād Yusufcān ārizāni közdān keçirgāç, Muqımiygä uzātđi. Muqımiy oqıb çıqıb, Ābdurāşid āqsāqālgā qarādi:

-Ärizä fuqarâ tilidän yâzilibdi-yu, ämmâ bundä faqat bâylärning mänfâati közdä tutilibdi. Bu toğri emäs!

Muqımiy şu sözni äytib, xâmâki ärizäni Muhämmäd Yusufcângä uzätädi. Muhämmäd Yusufcân häm ungä közâynäk üstidän näfrät bilän nâzâr tâşläb, âqsâqâlning äldigä qoydi:

– Biz cüdä bändmiz, başqa kişigä köçirtirä qâläsiz...

Äbdurâşid âqsâqâl zärdä bilän qâğâzni âlib çiqib ketdi, âradän üç kün ötkändän keyin Muqımiyni şähär hâkimining naibi Kitayev mähkämäsigä çaqirtirib, u bilän “suhbät” qıldı:

– Biz sizgä xızmat tâpşirmâqçimiz...

– Märhämät. Qolimdän kelgänçä...

– Lekin şähärdän emäs!

– Şähär âtrâfidän bolsä häm mäyli! Keçqurun şähärgä qaytişgä imkân bolsin...

Muqımiy bu tâklifni Qâri sümäläk tâşabbüsi bilän bolâyâtgân âdamgârçilik deb oylâb, nâibdän xursänd edi. Nâib ästâ-sekin popisägä ötä başlädi:

– Şähärgä keliş yoq! Sizni däryâ boyigä, Äqcärgä cönätämiz!

– Cänâb nâib törä! Men şâir âdâm u yerdä nimä qılâmân?

– Bu sizning işingiz, nimä qılsängiz, qılâveräsiz. Cänâb hâkim Medinskiy şundäy fârmân bergän, başqa ilâcim yoq! Özingiz bâräsizmi yâki cönätib yubâräymi?

– Xop! Özim bârämân!

Mähkämädän çiqib, titrâb-qaqşâb, toğri hücrägä keldi, hücrädä otirâlmây, Mävläviyni istâb ketdi. Mävläviy Yoldâş ikkäläläri Qâri sümäläkning hâvლისigä bârdilär vâ ungä nâibning farmânini äytdilär. Qâri sümäläk zâkânçimân deb dâ'vâ qılsä häm bu xabärni eşitgändän keyin nâfâsi içigä tüşib ketdi.

– Ägärhâkim ärälâşgân bolsä, âvârä bolışning unça fâydäsi yoq. Oşä yerdä tirikçilik ötädigän kiçikräq pâşşâlik xızmäti bersälär, şungä şükür qılışgä toğri kelädi. Ävvälâ nâib bilän til tâpib, âlib qâliş çârâsini körämän, unğä könmäsä kiçik xızmätgä icâzät âliş üçün urinamän. Hät hâldä ketişgä täyyârlänä bergäningiz mäslähät...

Qâri sümälâknikidän boşâşib çıqıb, yänä hücrägä qaytdilär. Mädräsä âğzidä turgän hâci Muhyi bulärni körib, hücräsigä kirib ketdi. Mävläviy Yoldâş dostlârgä bu gâpni eşittiriş, toplänib bir fikrgä keliş niyätidä hücrägä kirmäy, Miyân Sâtibâldıxâanning üyigä qarâb ketdi. Muqımiy täşvişnâk bir vâziyätä hücräsigä kirib, Ğaribiy bilän sözlâşib otirgän bir yigitni uçrätädi. Bu yigit ikki sâätdän beri Muqımiy yoligä ilhaq ekän.

Muqımiy u bilän yengil-yelpi sorâşib, Ğaribiyni Egämberdi hâcini äytib keliş üçün cönätädi. Özi otirib, piyâlägä qattıq nân toğrâr ekän, tikilib otirgän nâtâniş yigitdän sorädi:

– Xızmäť?

– Äytsäm bemälâlmı?

– Gâpiring-gâpiring...

– Nâmim Zâhidxocä, käsbim nâvvây...

– Xoş?

– Bâşimdän ötgänini äytä beräymi?

– Bir yâqqa şâşib turibmân, muxtäsärrâq qiling...

– Meni sizgä xâtinim Änbärbibi yubardı.

– Änbärbibi?

– Hâ, âyâğı şâl, bir yerdä yâtib şe'r yâzädi, köp kitâb oqıydi. Köpdän beri mengä iltica qilib, “şâir Muqımiygä bârib, mening iltimâsımı äytsängiz, bir sâri qadâm kelib, mening hâlimdän xabâr âlsälär, mänzumälârim bilän tänişsälär, pârdä ârquasidä yâtib o kişi bilän suhbâtlâşsäm ärmânim yoq!” deb edi-yu, men qulâq sâlmäs edim. Bugün uning tökkän köz yâşigä rahmim kelib, sizni istâb keldim...

– Cudā uluğ iş qılsängiz, älbättä bärämän. Ämmâ bugün emäs, ertä bilän kelib başlab älib ketsängiz... Uzâq emäsmi?

– Buzrukcocâ mähälläsidadä.

– Yaqın ekän. Şunday bolsin... Sälâm äyting.

Yigit qulluq qilib, tisärib çıqıb ketdi. U ketişi bilän Äkbärxocâ yügürüb kirib, Muqımiyning boynigä äsildi, yüzlärini ätäsining yüzigä bäsib erkäländi, çünki u nâtblänib, ikki kündän beri hücrägä çıqa älmägän edi. Muqımiy oğlıni köksigä bäsängä çuqur xayällär däryäsigä ğarq boldi, özinig bundän keyin çöldä keçädigän häyät közigä korinmäy, nârsidadä bäläning sağınib qalışı, aç qalışını oylab ketdi.

Şu päyt hücrä eşigidän sälâm berib, mullä Äbdüllä kirib keldi. Mullä Äbdüllä Muqımiydän bir häftägä ruxsät sorab, qışlâğı – Kärimdevanägä ketgän edi, u qaytib kelib Muqımiyni xursänd qıldı.

– Közimiz yolingizgä tört edi, mullä Äbdüllä! Kelgäningiz zäb iş boldi!

Mullä Äbdüllä xurcundän maldä pätir, süzmä, qatıq vä bir idışdä mäskä yağ älib, ortägä qoydi:

– Kämpirning sigirläri tuqqan ekän, sizga ilinib berib yubardılar...

Ätä-bälä pätir sindirib, mäskä sürtib yeyä başladılar, mullä Äbdüllä çaygä ot qälädi. Şu päyt sälâm berib, Egämberdi häci bilän Ğaribiy kirib keldilər, Egämberdi häci ikki nân äräsigä källä göşti qoyib älib kelgän edi. Uni ortağa toğrab, häyhäyläb yeb bolgänläridän keyin, qışlâqdän kelgän nârsälärdän Ziyädä äyägä näsibä örüb berib, Muqımiy Äkbärxocäni Ğaribiy bilän cönatdi. Çay üstidä Egämberdi häci bilän mullä Äbdüllägä väkeäni bätäfsil äytib, Äkbärxocä haqıdägi täşvişini ortağa tâşlädi. Bungä cävâbän Egämberdi häci öz mülähäsini äytdi:

– Biz dostlär bär, bu oğılçäning täşvişini çekmäng, eşân! Yaxşisi hävlini icärägä qoyib, Ziyädä äyäne öz üyimgä köçirib ketämän, bu äyälning heç qandäy äğırligi tüşmäydi, belki mengä mänfäät tegädi. Här kün ertäläb bir qazân mästävä qilib, micâz çayxorlärgä sätib turibmän. Bu väzifäni Ziyädä äyä eplab berib tursa

bäs! Oğlingiz siz qaytgunça men bilän bolädi, sağingän vaqtlärdä äytib yubärsängiz, ükäm İsmäilcän Ğaribiy bilän birgä älib bärämiz...

Egämberdi häcining bu gäpidän Muqımiy xursänd bolib, ungä rähmät äytdi. Egämberdi häci sāmāvār açıq qālgān edi, deb üzrini äytib ketdi. Häli köçä başigä yetgäni yoq ediki, Ğaribiy bilän sözläşib Ubäydullä Zävqıy, Zäriy, Yäriy vä ulär songgidän Mävläviy Yoldâş, Miyān Sātibāldıxān, Ābidcān ā'lām kirib keldilər. Bu keçki suhbät äncäginä sertäşviş suhbät boldi.

Mävläviy Yoldâşning äytişiçä, “şair Muqımiy şähärdän uzāqlāştirilsin!” degän mäzmunda, Muhyi başlıq şähärning täniqli ruhāniyläri imza çekkän şikāyät-nāmā häkimgä kirgizilgän ekän, şu säätdä Ārifcān törä mingbāşi häm kirib Muqımiy üstidän şikāyät qılgān. Ārädän birär säät ötkäzib, Ābdurāşid āqsāqāl bir neçä bāylär tilidän häkimgä ärizä keltirgän, unda häm “şair Muqımiy pādşālikkā ärizä yāzib berişdän baş tārtdi!” deb, şikāyät qilingän.

Şundän keyin häkim Medinskiy nāibni çağırıp, “şair Muqımiyni şähärdän vaqtinçä çıkarıp yubārilsin” deb färmān bergän, Mävläviy Yoldâş bilän Miyān Sātibāldıxānning äytişiçä, nāib Muqımiygä riâyä qılgāni üçün ungä Āqcärgä bārib turışini täklif etgän emiş. Çünki Āqcār ävvlā cüdä häm ālis emäs, ikkinçidän, Sirdäryāning närigi yağıdägi təcik qışlāqläri – Āşt, Ğurumsārây, Çädäk xalqı Āqcār ārqali Qoqān bāzārigä qatnaydilär. Şu sabbābli häftāning üç künidä Āqcār cüdä gävcum bolädi. Ägär Qāri sümäläk vä'däsining üstidän çıqıp, pādşālikkā äläqadār bir kiçik xızmatgä ruxsāt älib berä älsä, dürüst häyät keçiriş mümkin. Ruxsāt āliş imkāniyāti bolmāgän taqdirdä häm şähärlük dostlär Muqımiyni Āqcärgä aç qāldirmäslär, älbättä!

Zävqıy ärävā tāpādigän boldi, Mävläviy Yoldâş birgä älib bārib qoyib keliş vä'däsini berdi, Ğaribiy häm bārmāqçı boldi. Ertägä tüş päytidä Ābidcānning mehmānxānäsidadän cönātişni müvāfiq tāpib, tärqaldilər. Çünki mädräsädän cönāş här häldä dürüst emäs edi.

Çuqur qayğugä bātğän mullä Ābdullä vä Ğaribiy bilän Muqımiy yālgız qāldi.

– Ruhläringizni tüşirmānglär, dostlärim! Häyät – mä'rākāiy mäydān! Bugün ulärning qoli bäländ ekän, ertägä bizning qolimiz bäländ bolışı muqarrär. Bungä

imåningiz kåmil bolsinki, Muqimiy årquasidå xalq bår! Åçiq qilib åytgåndå, küşåndålarim meni şåhårdån quvgın qılışgå erişdilår. Lekin dostlårimiz köp, ulår meni såhrådå yålgız tåşlåb, tinç uxlåy ålmåsålår keråk! Buning üçün årtiqçå qayğurmång, bir tirikçilikning tådårikini qilib, hücrådå tursålåringiz bås! Vaqt ketdi! Endi dām ålåylik!

Ikki şågird åyni pâytdå bir åğız söz deyişdån åciz edilår. Ğaribiy dåhlizgå çiqdi, bir åzdån keyin uning pıqırlåb yığlâyåtgåni eşitildi. Kitåb, qåğåz åcråtib, romålgå tågüyåtgån Muqimiy dåhlizgå qaråb küldi:

– Hå, xåcå såkparåst!

Dåhlizdån Ğaribiyning yığı årålåş tåvuşı eşitildi:

– Låbbåy...

– Köz yåşidån tüşmån tegirmånigå suv qoymåçimisiz? Ey, båråkållå! Köz yåşi – mağlubiyåt nişånåsi. Biz håli mağlubiyåtgå uçgårånimiz yoq-ku? Bu yåqqa keling, mullå İsmåil!

Ğaribiy kirib, közini etågigå årtå-årtå, çökkå tüşdi, Muqimiy tåmånidån hår ikkålålårigå mühim tåpşırıqlår berildi: - Hår kün bårib, Åkbårxocådån xabår ålib Ziyådå åyådån hål soråb turing. Muqimiy quvgın bopti, deb eşitib, kõngli çökkån çekkå-çekkådågi ğarib-ğuråbå kekså såzåndå vå xånåndålårni yoqlåb, “Muqimiy Åqcårdå yaxşi hâyåt keçirmåqdå” deb, tåsålli bering, dostlårım.

– Xop, eşån åkå. Yår-åğaynilåringiz hålidån xabår ålib turåmiz, - dedi mullå Åbdullå.

Åtråfdå xoråzlår qıçqırgåndån keyin bir åz årām ålişib, yånå ertå uyğåndilår. Håli çåy içilgånçå yoq edi, Zåhidxocå nåvvåy kirib keldi. Muqimiy “dostlår toplångünlåriçå bir yergå bårib kelåmån!” deb, Zåhidxocå bilån çıqıb ketdi.

***

Bozçi kåsib Fårmånqul, åsli mårğılånlik bolib, måşhur şåirå Cåhån åtin – Uvåysiyning nåbirålåridån edi. Yåşlik yillåridå tirikçilik årquasidå Qoqångå kelib qåldi, bozçilik kåsbi bilån bu şåhårdå bir neçå yil ümr keçirgåndån keyin bir qaşşåq

kásibning Äşurbibi ismli qızıgä üyländi, qız körib, uning ismini Änbärbibi qoyädilär.

Änbärbibi oqış yâşigä yetgändä Beşqávâq mähälläsidadägi ätinâyigä oqışgä berädilär. Änbärbibi yâşligidän ğazällär yâzişgä kirişädi, klässik şâirlärning, şuningdek, özining kättä ânäsi – Uväysiy vä Nâdirä şe’rlärini qunt bilän yädläydi, şe’rni çirâyli qilib oqıb berişdä öz hämsäbâqlärini, hättâ ätinâyini häyrätdä qâldirädi. Uning yaxşı oqışi mähällä xâtin-qızları âräsige yâyilib, Änbärbibidän şe’r eşitiş üçün tez-tez toplänädigän bolädilär.

Qaşşâq, äyâlmänd ätä-ânä Änbärbibini Zâhidxocä nâmlı örätepälik şâgird nâvvâygä küyävge berdilär. Şe’riyätdän bähräsiz Zâhidxocäning tosqnlik qılışigä qarämây, yâş şâirä yâziş, mutäläâ vä çirâyli şe’r oqışni tábärä takâmilläştirib, äyällär ortäsidadä Änbärätin bolib şuhrät qâzânädi. Birâq bir toydä yıqilib Änbär ätinning ikki äyâğı şikästlänädi, şundän keyin şâl bolib, bir yerdä yâtıb qâladi.

Nâgirân, nâtävân şâirä şu ähvâldä cim tura älmäydi, yâzädi, oqıydi, yâtgän yeridä älämdä bolâyâtgän hädisälär vä özgärişlärni bilişni istäydi, insânlar âräsidadägi täfävut vä ziddiyätning säbäblärini idrâk qılışgä intilädi. Öz icädidä zâlimlärgä näfrät yâğdirib, mäzumlärgä nisbätän şäfqatlı bolışgä çağırädi.

İnsänning faqri tänining âq yâki qâräligidä emäs, bälki aqlu idrâk bilän, mehnät bilän ölçänişi haqidä fikr yürgizädi, xâtinläрни erlärdän âciz, aqlsiz deb qaräşgä qarşı mäydängä çıqıb, bu haqdä quyidägilärni yâzädi:

“...äksäri Cänub vä Mäşriq xalqläri mänänd Ärâb, Erân, Äfgân, Selân, Hind vä Kâşmir xalqläri qarä yüz, âqköngil xalâyıq erürlär, ul xalâyıq häm “äslzädä âq tänlär” käbi ändâm, ä’zâyi bädän, qol-äyâq, til, köz vä aqlu huş, ğayrät, quvvät, täfäkkürgä mälikdirlär.”

“Äyällärni vä sâhibcämällärni äksäri şâirlär cân âluvçi, qatl etüvçi, qarä nâväklärini tiri pärrân tärzidä ätib, âşıq bağrini şigâf qılır vä lälägün yüzi, lä’l mänänd läbi äşiftälar dilini kabâb qılır vä çirâyini yâşurub, cünun yolıgä sâlır vä ğayrlär ilä dost bolib, yarıgä bevâfâlik qılurlär deydürlär! Bu mülahäzä vä täfsilät mutlaqâ mä’şuqalär şä’nigä bohtändir! Yaqın bilmâq lâzimki, äyällär erlärgä körä sâddä, rähmdil vä qorqâq bolurlär vä här ânki, gözällär bärâhm, hüsnü lätâfätlärigä mäs mährü şäfqat, ğayrät vä himmät egäsidirlär. Heç vaqt şundâğ cämâl, kämâl ilä

beväfâ vä berâhm, cäfâkâr, tirändâz, ot yâquvçi bir zâlimni äcâlpeşâ bolib täsvirlânişi, bulâr haqıdâ beäsâs tuhmât erür!” deb, yâtgân yeridâ şâvqın sâlâdi.

Änbâr âtin yâstıqqa süyängäniçâ, yâzâyâtgân bir ğazâlini tügätib, âxırığâ nuqtâ qoygändâ Zâhidxocâ hâvlıqıb kirib keldi:

– Muqımiy keldilâr! Ortägâ pârdâ tösiş keräkmi?

Erindän bu sözni eşitgân Änbâr âtin otirgân yeridâ külib, başını çâyqadi:

– Yoq! Siz ruxsât bersängiz, ustâzimgâ otirgân yerimdâ sâlâm berib, körinäy... Başımğâ dâkâ româlni taşlâb qoysängiz bäs!

Zâhidxocâ Änbâr âtin başıgâ dâkâ taşlâdi-dâ, toşâk yâzib, Muqımiyni başlâb kirdi. Muqımiy sâlâm berib, âstânädän xânägâ qadâm qoyâr ekân, körpâ üstidâ ikki qolini yeng içidâ köksigâ qoygân, rängi qânsız, yâş turib sâçi âqarib ketgân, çehrâsidän qârângı xarâbägâ nur yağilib turgân nâgirân şâirâ otirgân yeridâ yergâ qarâb sâlâm berdi. Muqımiy toşâk üstidâ çökkâ tüşib, âdâb bilân fâtihä târtıdı, şâirâ hâm yeng içidâ fâtihä oqıb, engâşdı:

– Xuş kördik, ustâz...

– Xuşvaqt bolğaylâr.

– Cänâbingizni âvârâ qılgânim üçün, üzr äytâşımğâ icâzât bergäysiz...

– Sizdän vä sizning hâlingizdän vâqıf bolâ âlmägânim üçün men sizdän âfv sorâşım keräk edi.

– Unçâlik emäs, ustâz. Sizning hâlingiz hâm kâminägâ äyân! Bir yerdâ bolsâm hâm hâmmâsidän vâqıfmân! Kâmbağallik kifâyâ qılmägândeک, nâgirânlık mening inânu ıxtiyârimni kişânlâb qoygân...

– Bâ’zi bir sâlimül-â’zâ insânlâr bârdirlârki, ulâr insânlık fâzilâtlâridän bilkülli mâhrumdirlâr! Kâminâ ulâr hâlığa âfsuslängim kelâdi...

– Ğarib könglimni kötârgâningiz üçün hâr qançâ taşâkkür âzlık qılır. Ämmâ âfsusim şulki, oşâ fâzilâtlârgâ yetişâlmây âyâğım sindi vä ikki qolim uzâlgâniçâ qâldi...

– Bunxarâbâni men fâzilât, şe'riyât cävâhirlâri bilân tolâ dâfinägâ oxşât gim kelâdi.

Änbâr âtin yâstıǵı âstidân bir qâğâz âlib, yeng üstidân Muqımiygâ tutdi:

– Yaxşılâr nâzâri tâşni gâvhârgâ äylântirişni mümkün, deydilâr. Bir nâzâr tâşläng, şâyâd şundây bolsâ...

Muqımiy şe'rgâ köz yürgizib çıqqaç, keyin âvâz çıkarib oqıdı:

“Kelib xuşnud ävlâdim, mening mülkim qılur âbâd,

Bolur väyrânâ ornidâ şähârlâr bir küni bünyâd.

Dâbistâni ilmni sâr-sâbâr yâymâqqa el içrâ,

Etib tâhsil cuvânlâr, yâzgânimni äylägâylâr yâd.

Tösib dâryâ yolini, cân berib çölü biyâbângâ,

Hämmâ qışlâq, şähâr suvsiz bälâsidân bolur âzâd.

Qârângı üydâ ingrâb oltirürmi unda xâtinlâr,

Oqıb âvâz ilâ âş'âr, qılur âş'ârlâr icâd.

Mamam Väysiy⁶⁹ özini qaydi bânddâ kördi hâr hängâm,

Qilib Hoqandgâ rıxlât, rozgârin äylâdi bârbâd

Kelür vaqti, xeşävând el cämâcäm kün körâr xursând,

Zâmân xâtinlâri bizdek emäs ğamgin, ötâr dilşâd.

Dârigâ, Änbâr âtin ötâdir körmây u âlämni,

Bu ümrim äylägân kütâh fälâkning gârdişidân dâd!”

– Täsännâ âtinçâ! Siz yâzgân bu âtäşni sâtrlârni heç bir ayâl hâli yâzişgâ cür'ât etmägândir!

---

⁶⁹ Üväysiy.

– Körmäysizmi, bu nâgiranlik äyällär burçı bolgän rozğâr ikir-çikirlärigäçä hämmäsini ikki yaş oğılçä bilän ulärning şorlik ätälärigä yükläb qoydi, mengä nimä iş qâldi? Yâ ölimgä râzi bolış yâki tiş-tirnâq bilän häyâtgä yâpişışdän böläk yol qâlmädi. Käminä ikkinçi yolni qabul qıldim. Meni häyât bilän bağläb turgän nârsä şe’riyätidir...

Änbär ätin yänä yâstıq âstigä qol uzätib, kättä bir eski kitâb âldi, bu kitâb sähifäläri âräsigä qoyilgän vâraqalär uning yängi mänzumäläri edi. Uni qolgä âlgän Muqımiy tez-tez qarâb çıqargän, fursät ötib ketäyâtganidän bezâvtäländi. Kitâbni yergä qoyib, qulâq sâlib otirgän Zâhidxocägä qarädi:

– Endi mengä ruxsät bersäläringiz...

– Qoşni hävlidä bir äz ävqat tärryârlänäyapti.

Änbär ätin tizzäsi üstidägi pärişân qâğâzlârdän köz üzmäy şundäy dedi:

– Dürüst, dâsturxân ornigä äş’âr sähifäsini yâzib, sizni zeriktirib qoygängä oxşâyman...

– Bundäy deb xayâl qılmäsligingizni iltica qılär edim, ätinçä! Negä zerikär ekänmän, bu äsârläringiz mengä faxru ğurur bağışlädi, behäd quvânç bağışlädi. Bundäy keyin tez-tez kelib turişni özimning burçım deb bilürmän. Bugün men üzrlimän. Hâkimning tâpşırığı bilän käminäni başqa bir yergä cönätmâqdalär, hämrâhlär tüş päyti ärävâ hâzirläşni vä’dä qilgän edilär, şu ändişä käminäni xıçälätgä sâlib turibdi. Sâfârdän qaytgäç, tez-tez suhbätläşib turgäymiz. Zâhidxocä men bilän hücrägä bârsin, bir kişi bilän täniştirib qoyäman. U kişi siz ârzu qilgän rus doktörläri bu yergä başläb kelişgä qâdir...

Änbär ätin Muqımiyning üzri orinli ekänini tüşünib ungä ruxsät berdi vä kelgäni üçün qaytä-qaytä minnâtdârçilik izhâr etdi. Muqımiy Zâhidxocäni ergäştirib hücrägä kelgändän hämmä yâr-âğaynilär cämülcäm edi. Qâri sümäläk häm kelib, Muqımiyni kütmäqdä edi. Muqımiy ulärgä qayergä bârgäni kim bilän suhbätläşgäni haqıdä gâh açinib, gâh ğurur bilän sözläb berdi, song ulärgä Zâhidxocäni täniştirdi. Qâri sümäläk bilän Mävläviy Yoldâşgä mürâcäät qilib Änbär ätin yänigä rus doktörläri birgä başläb bâriş, däväläş çâräläri körişni qaytä-qaytä iltimäs qıldı. Qâri sümäläk uni xâtircäm qilgändän keyin öz qilgän işläridän hisâbât berdi.

U n ibning yaqin kiŐil rini iŐg  s lib, kem  m baŐiri n mig  “Ő ir Muh mm d  minxoc  Mirz xoc  oŐli Muqimiyg   qc r kem  prist nid n  zig  l yiq yengil xizm t beriliŐini sor ymiz”, deg n mazmunda xat y zdirib  liŐg  muv ffaq bolibdi. Q ri s m lak bu xatni Muqimiyg  t pŐirib,  rad n bir neçə  y  tg nd n song, uni Ő h rg  qayt riŐ haqid  h kim bil n s zliŐiŐg  qurbi yyet dig n kiŐil rni iŐg  s liŐg  v ’d  qildi-d , xayrl Őib  iqib ketdi.

2.15. ON BEŞİNÇİ BÂB SİR BOYİDÄ

“...Mänzilimni sormä, e mağruri mülkü дәstgäh,

Dähr sähräi cünun, üy bolmağay devänädä.

Bülbül äylär nälälär, yalgız demä, e güüzär,

Çuğzdek qilgäy Muqımiy häm nävâ väyränädä...”

Muqımiy

Muqımiyning Äqcärgä kelgänidä üç kün boldi, häli bir cäygä cäyläşä älmäganidek, bu qışlâqdän dil tärtär birär kişi tåpib, sözläşgäni häm yoq. Faqatginä däryä yåkäsidadıgı suv tållär säyäsığä kåpâ tikib, ötgän-ketgän üçün qumğån qaynätädigän keksä bångi Muqımiygä mehribånçilik körsätib, unça-munça gäpläşib turär edi. Üçünçi kün ertäläb çây içib otirişgän edi, bångi çäl uzâqtä ätlıq keläyätgän sersâqâl rus kişini körsätib:

– Kemä mübåşiri şü ädäm, - dedi. – Qorqmäy xatni tåpşirib, dardingizni äytä bering, mullä, özbekçäni yaxşı bilädi, uning üstigä xuşmuâmälä...

Ätlıq rus kişi kåpägä qaräy-qaräy ötib ketib, ätini däryä boyidägi keksä suv tålgä qantardı-yu, qaytib keldi.

– Sälâm bâbây! İşlär yaxşimi?

Bu ädäm bundän beş-tört yil äldin kemä başqaruvçı bolib kelgändä özbekçä bilmäs edi. U bångi çäl bilän, ötkinçilär vä Äqcär xalqı bilän gäpläşib, özbek tilini örgänişgä kirişdi, gærçi “Q” ornidä “K”, “Ğ” ornidä “G” işlätsä häm rävân gäpirädigän bolib qıldı. Kemä başqaruvçı kåpädän çıqıb kütib älgän bångi çäl bilän qadränlärçä soräşib, ungä bir neçä gügürt sävğa qıldı-dä, bir yumälâq çây uzätädi. Çäl qulluq qilib, näridä otirgän Muqımiyni körsätädi:

– Änä u mulläm häm çây keltirdilər. U kişi şü Äqcärdä turış üçün kelgänlär...

Muqımiy ornidän turib kemä mübåşiri bilän soräşdi, song yänidän xatni çıqardi. Mübåşir közäynäk taqıb, xatni közdän keçirgäç, Muqımiygä başdän-âyâq

közaynäk üstidän rāzm sālīb, otirişgā tāklif qıldı vā sāqāllārini bārmāq bilān tārāb, xayālgā çömdi-dā, yānā Muqımiygā burildi:

– Siz Stepan Kuzmiçni tāniysizmi?

– Tāniymān. Men u kişi bilān Furqat ārqli tānişib, suhbātlāşgān edim. Āfsuski, mähālliy xalq bilān ālāqa qılış u kişiğā men etilgānligi sābābli suhbātlāridān mährummiz...

Mubāşir mā'nāli külimsirādi:

– Kuzmiç siz haqingizdā keçā mengā gāpirgān edi. Bu yergā kelgāningizgā xafā bolmāng, birgā bolāmiz, sizgā xızmat tāpib berāmiz...

Mubāşir çämādāndān āq bōlkā nān, qand ālib, gazeta üstigā qoydi. Bāngi çāl keltirgān çāy bilān birgā nānuştā qıldilār. Muqımiyning kōngli bir āz yārişib, mubāşirning dūrūst ādām ekānligigā işānç hāsil qılā bāşlādi. Bugün seşānbā küni edi, kemādā xızmat qilādigān āqcārliklār hām yetib kelişib, öz vāzifālarini bācārişgā kirişdilār, yā'ni sāhilgā tārtib bāglāngān kättā kemāni Sirdāryāning nārigi qırğāğigā āliş ötiş üçün hāzirlik kōrā bāşlādilār.

Bugün Sirdāryāning nārigi qırğāğidān bu qırğāğigā bāzārçilār ötādigān kün, şu qışlāqlik kemā pättāçisi bugün keçgāçā nārigi tāmāndā turib, ādāmlārni, ulārning āt, eşāk vā yūklārini hisābgā ālişi, ulārgā pättā kesib hāk ālişi, pättā ālgānlārni kemāgā çikāriş kerāk edi. Mubāşir eski pättāçini yānigā çaqirib, Muqımiy bilān tāniştirdi:

– Bundān keyin pättāçilikni ikkālālāringiz bāşqarāsiz: sen u tāmāngā cāvābgār, bu kişi bu tāmāngā. Şuning üçün hāzir bu kişi sen bilān ötib, tārtib-qāidālār bilān tānişsin!

Āqcārlik pättāçisi māmnnuyāt bilān bu tāklifni qābul qilib, şāirni kemāgā bāşlādi. Kemāçilār ārqānni yeçib, kemāni polāt ārqān ıxtiyārigā tāpşirdilār. Dāryādā suv kōp, bāhārgi bōtānā tolqınlār pişqirib, beşik-beşik bolib āqmāqdā, yigitlār nārigi sāhilgā tārtilgān ikki polāt ārqānni ğaltākkā örāb, cūdā qıyınçilik bilān kemāni nārigi sāhilgā ālib ötmāqdā edilār. Bundāy hāyāt tūşigā hām kirmāgān Muqımiy taqdirgā tār berib, kemā ortāsidadā cim otirib bārmāqdā edi.

Âqcârlık pättâçi köp yıldân beri şu kâsbni qilib kelâyâtgân bolsä hâmligäçä bir âgız tâcıkçä bilmäs edi. Uzâqdân kelädigân tâcıklâr bu pättâçigä öz maqsâdlârlârnı tüşüntirâlmây, gâh imâ-işârä, gâh câncäl bilân iş bitkâzâr edilâr. Bugün undây bolmädi. Däryâ qırğâğidä kemä kütib, toplänib turgân bâzârçi tâcıklâr âqcârlık pättâçigä imâ-işârä ârqli söz tüşüntirä başlägânlaridä, Muqımiy ulärgä yaqın bârib, târcimânlik vâzifäsini bęcärdi, câncäl çıqmây, sillıqlık bilân bir-birlârlârnıng muddâälârligä tüşünib, kemägä otirdilâr. Âqcârlık pättâçi Muqımiygä rähmät äytib, kemädân ârtib qâlgân bâzârçilârni yänä Muqımiygä ropärä qıldı. Muqımiy ulâr bilân şirin muâmälä qilib, pättä sâtdi, birgä otirişib suhbâtlâşdi. Bâzârçilâr tâcıkçäni yaxşı bilädigân bu mulâyim söz, hâlim, zarif pättâçidân cüdä minnâtdâr boldilâr. Bâzârçilârni u qırğâqqa çiqarib, kemäni qaytarib âlib ötgân kemâçilâr Muqımiyini kemägä çiqışgä tâklif qıldilâr. Çünki mübâşir şundây deb täyinlägân edi.

Birinçi küngi xızmat Muqımiy üçün äncä köngilli bolib tuyuldi, kemädä bu sâhilgä ötgân tâcıklâr mübâşir âldidä Muqımiygä rähmät äytib, şähargä cönädilâr. Muqımiyini tâcıkçä sözlägânini eşitgân mübâşir cüdä xursând bolgânligini äytdi:

– Kemädä qatnâvçi yolâvçilârlârimiz, äsâsân tâcıklâr bolsälâr hâml biz ulâr bilân sözlâşışdân âciz edik. Oylâymäнки, siz endi biringä pättâçi bolib emäs, târcimân bolib hâml xızmat qılâsiz, sizgä târcimân sifätidä hâml haq tolâş imkâniyätini tuğdirämân. Şu şart bilänki, mengä hâml tâcık tilini örgätib qoyâsiz, cänâb Muqımiy...

Bu serhâräkät, âçik yüzli keksä rus Muqımiyini qoltıqlâb, çâl kâpäsigä âlib kirdi. Bir âqcârlık çâl bälıq qâvurmâqda edi, bälıq pişib, ortägä kelgunçä mübâşir uzâqdân körinib turgân Âqcâr xarâbälârlârnı Muqımiygä körsatib, ästâ-ästâ sözlây ketdi:

– Oyläng! Şu hâml häyâtmi? Qani ilm, qani suv, qani nân? Bu xalq däryâ yâqasidä yâşäsä hâml suvgä täşnä!

Mübâşir qol siltâb, yüzini däryâ tãmân burdi-yu, uzun sâqâlini pâstdân yuqârligä sidirä başlädi, közlâri qalin qâş âstisân sertâşviş vâ sirlı körinâr edi. Uning Kuzmiçgä dost ekânligini bâyä eşitgândä köngligä tügib qoygân Muqımiy, ikkinçi suhbâtdä “bu âdâm beciz emäs...” degân fikrgä keldi.

Bâzârçilär ötib, keç bolgândan keyin, kemâçilär şâm päytidä längär täşläb, kemäni bağdädilär, songgi bâzârçilär bilän ötgän pättäçi yığılgän pulni mubâşirgä sänâb tâpşirib, üyigä ketdi. Mubâşir hisâb-kitâbdän boşâb, bälqni ikki çâl vâ Muqımiy bilän otirib yedi-dä, song ornidän turdi:

– Ätgä yem berädigän vaqti boldi, sizlär ârqudan sekin bârärsizlär.

Mubâşir ätgä minib âldirâq cönâb ketdi, uning ârquasidan bälq pişirgän moysäfid bilän Muqımiy Äqcärgä tāmān yol âldilär. İkki keçä qışlâq mäçitining yäntâq ösib ketgän supäsida yälğiz täng ättirgän Muqımiy bugün yängi dostlär ärttirib, özini erkin sezä başlädi. Qışlâqqa bârgunçä sözläşib, öz häsrätini gäpirib bârgän moysäfid, Muqımiyni bir hävligä başlädi.

– Mubâşir häm şu yerdä tünäydi, sizni häm şu yergä âlib kelişimni täyinlädi. Siz näfäsni râstläguningizçä, men mäçitdän körpä-toşägingizni âlib kelämän. Märhämät qiling, mullä!

Yâşligidä Äqcärdän baş âlib çıqib ketib, şähärmä-şähär kezgän, issıq-sâvuqni başidan keçirgän bu moysäfid şu qışlâqning körki, âdām täniydigän şinävändäsi hisâblänärdi. Mubâşir häm şu âdämning üyidän başpänä tâpgän edi.

Sähnini yäntâq başgän, yäläng täşqari hävlidä äyvänni bir çekkäsidağı kiçik bir mehmânxânäçä mubâşirgä muvâfiqläştirilib, yâğaç-taxtädän ikkitä kömmä kârävât, ortägä kömmä stol yäsälgän, äyvânçägä häm şuning singäri kârävât örnätilib, üstigä boz päşşaxânä tutilgän edi. Ätigä yem berib bolib, belini uşläb qaräb turgän mübâşir Muqımiyni mehmânxânäçägä başlädi:

– Bir häftädä üç keçä siz bilän birgä bolämän, qalgän keçälärdä özingiz yälğiz boläsiz. Üy egäsi yaxşı âdām, bu qışlâqdä şu âdämän başqa sävädli kişi yoq!

Mubâşir häli sözini tügätgänçä yok edi, moysäfid âldindä körpä-toşäk, mäçit müäzzini ârqudä xurcun kötärib kirib keldilär. Üy egäsi körpä-yâstıqni äğaç kârävâtgä qoyâr ekän, müäzzining yelkäsidan xurcunni âlä turib, Muqımiygä qaräb küldi:

– İkki keçä Äqcär päşşälärigä yem bolibsiz, mullä! Şundäy mehmân kelib yätgänini şu yerdä turib biz bilmäbmiz, sofimiz bizgä äytmäbdilär!

Müazzin külib çıqıb ketdi, mübâşir üy egäsiga sävâl berdi:

– Mäçitdä päşşälär bāru bu yerdä yoq demâqçimisiz?

– Undäy demâqçi emäsmän, cänāb mübâşir! Bu Äqcärdä päşşaxānäsiz tinç uxlāb täng ättiriş mümkin emäs. Ägär päşşaxānā tāpib bermäs ekānmän, mullā bu yerdä hām tinç uxlāb boptilär!

Mäçittä nisbätän āzādrāq bolgän bu hāvli kāmätär şair üçün “Sülāymän taxti”dän ziyādrāq körindi, çünki bu yerdä mübâşir bilän yānmā-yān sözlāşib yātiş mümkin edi. Ämmā mehmānxānāçädä dimıqıb, päşşälärgä yem bolış täşvişi köngilgä ğaşlik sālīb turgändä üy egäsi içkäridän ikkitä yāngi boyrā bilän bir päşşaxānā kötārib çıqdi.

– Bizning Äqcärdä bu boyrā gilām qadrigä egä. Şu Äqcār gilāmidän ikkitäsini sālīb, sizgä hām äyvāngä cāy qilib bermāqçimän, mullā! Mänā bu päşşaxānā hām sizgä!..

Bulär äyvānning bir tāmānigä ästā-ästā cāy hāzirlāb, päşşaxānā tutāyātğānläridä nārigi päşşaxānādän mübâşirning xurrāgi bārälä eşitilmāqdā edi. Üy egäsi Muqımiyni yāttıqızb, mübâşirning ātigä ot sālğaç, köçä eşikni tāmālāb, āyāq uçidä içkärigä kirib ketdi.

Ertäsi çarşānbä küni mübâşir hām, Muqımiy hām vaqtli uyğānib, täng yārişgän päytdä dāryā boyidāgi kāpāgä çıqıb, nānuştā qılmāqdā edilär, āqcārlik pättäçi kelib, mübâşirgä mürācāät qıldı:

– Mullā äkā bugün hām nārigi qırğāqqa men bilän ötib yārdām berişsinlär, ertägä ötmäsälär hām mäyli, bugün yolāvçi köp, özim şāşib qālädigāngä oxşāymän!..

Mübâşir Muqımiygä qarādi, u tāmāndä hām bir qumğān qaynätädigän kāpā bolib, köpçilik bāzārçi tācıklār yälāngdä kemā kütär edilär. Kemā sähildä toxtāşi bilän hāmmā bārābār ornidän qozğaldi, āqcārlik pättäçinining iltimāsi bilän Muqımiy ikki qolini bäländ kötārib, tācikçä sözlāy bāşlādi:

– Hürmätli yolávçılar! Orinläringizdän qozğalmäng! Kemägä sıqqança çıqadigän kişlärğä özimiz pättä sätämiz, äldinraq kelgänlär äldinraq ketişsin, muräsä qilinglär!

Muqımıyning bu sözidän keyin ornidän qozğalgänlärning bä'ziläri yänä öz orinlärigä otirdilər. Äqcärlük pättäçi nävbät bilän pättä uläşä başladı. Pättä älgänlär becäncäl, betopälän kemägä çıqaverdilər. Ädäm tolgändän keyin kemä cildi. Muqımıy bazarçılärni aräläb, bä'ziläri bilän soräşdi. Här säfär topälän bilän kemägä çıqıb bezilläb qalgän bir neçä yolávçi Muqımıygä rähmät äytib, çaygä täklif qıldilər. Äqcärlük pättäçi yänä beğalvä pättä sätädi. Muqımıyning iltimäsi bilän keksälär vä yäş bäläli äyällärgä benävbät pättä sätildi.

Bu yängi tärtib şu kündän başläb muttäsil ämälgä cäriy qilindi. Keçqurun pul täpşirib päytidä äqcärlük pättäçi qandäy yängi tärtib ornätilgänini äytgändä mubäşir Muqımıygä täşäkkür bildirib, xursändlik izhär qıldı.

Ertäsi bazar qaytiş – päyşänbä küni bazarçılär bärğäk, tutmäyiz, yängäq vä başqa närsälärini pulläb, bazardän härid qılğän şäl gäzlämä, çay, qand, idiş-täväqlärni xurcungä toldirib, çärx, beşik, mis äsbäblärni eşäkkä öngärib, täng yarışmäy Äqcärgä qaytib kelär edilär.

Muqımıy päyşänbä, cumä künläri däryäning bu yäqasidä turib bazarçılär bilän muämälä qılardı, bazarçılär bu yängi “mulläi muläyim”dän xursänd bolib, tärtibi bilän kemägä otirär, äynıqsä, keksälär bilän bälälilär Muqımıydän behäd mämnun edilär.

Cumä küni peşingä bärüb bazarçılär siyräkläşdi, keçgä bärüb, kemädä ötädigänlär qalmädi. Mubäşir hisäb-kitäbni qilib, hükümät bänkäsi tämännidän mührlängän pättälär hisäbini bäräbärläştirgäç, xätircäm bolib, Muqımıy bilän ävqatländi, keçki päyt ätgä yem beriş üçün qoşxänägä cönädi. Ärqadän Muqımıy bilän üy egäsi kündüz küni törttä qızıq qaqıb, uning üstigä suvtäl nävdäläridän çetän toqıb, qamiş bäsib, bir äcäyib kәрävät yäsäb qoygän edi. Buni körgän Muqımıy quvänib ketdi. Bu keçä Muqımıy mubäşir bilän yänmä-yän päşşaxänälärdä yätib uzäq sözläşdilär. Mubäşir özi kim vä qandäy säbäblär bilän Türkstängä kelib qalgänligini sözläy başladı. Hättä ungä şähärdä yäşäş üçün ruxsät berilmäy, şähär çetidägi Dängärä qışläğidän cüdä qıyınçılık bilän bir xänä

äcrätilgänligi, qırq yillik kättä xızmatı vâ täcribäsini nâzärdä yutib, keyin Sirdäryädä bázârçi täşiydigän mäzkur Äqcär kemäsining mubâşirliğı tâpşirilgänligini äytdi.

Uzâq yil kättä härbiy kemä kâpitäni bolib xızmat qılğan bu mubâşir siyâsiy işänçsizlikkä uçrâb, sürgün qilingän. Uning sürgün bolışigä esâsiy säbâb, öz qol âstidägi härbiy matroslärni insânpärvärlik ruhidä tärbiyäläşi edi.

Mubâşir Muqımıyni özigä cüdä yaqın âlib tärcimân hâlini äytib bergändän keyin ehtiyâtkârlık bilän şairning könglini kötärmâqçi boldi:

– Cänâb Muqımıy! Siz “meni sürgün qıldilər” deb xafâ bolmäsängiz häm bolädi, çaqırsängiz dostläringiz eşitädilär! Ämmâ keksäygändä men üçün âğır, âilä uzâqdä, cüdä kiçkinä mäâş bilän yâlgız häyât keçirmâqdämän. Mening kimligimni bu yerdä häli keç kim bilmäyi. Hättâ şu xânäning egäsi häm bundän vâqıf emäs. Ümid qılämänki, bu gâp ortämizdä qälädi. Şuningdek, özingiz häm sir bây bermäng. Hâr hâldä ehtiyâtkârlık yähşi. Bundän keyin näsib bâriçä hâr häftäning üç künidä siz bilän birgä bolämän. Endi häsrätdän ämâliy işgä ötib, siz meni öz ädäbiyätigiz bilän täniştiräsiz, men sizgä uluğ rus şairläri haqıdä hikâyä qilib berämän!

Muqımıy mubâşirning bu sämimiy täklifini cânu dil bilän qabul qilib, minnädârçılık izhâr qıldı. Ärädän bir neçä minut ötgäç, mubâşir yâtgän yâğaç kârävâtdän xurrâk eşitilä başlädi. Muqımıy xayâlgä şoñgıb ketib, bir aş pişigıçä fürsät ötgändän keyin uyqugä ketdi.

Ertälâb mubâşir nânuştädän keyin xayrläşib, âtini yorttirgäniçä cönâb ketdi, uning qâräsi öçgändän keyin bängi çâl yâğaç sändiğini açib, româlgä tugıglik bir nârsä âldi-dä, Muqımıy âldigä qoydi:

– Bu âmânätni keçä keçqurun Qoqândän kelgän äştlik täniş täcıklär sizgä berib ketgän edilär. Mubâşirning âldigä tâpşirişni özimgä ep körmäy, saqlâb qoygän edim.

Muqımıy româlni yeçgändä âq surp köyläk-lâzim âräsüdän bir âz pul bilän ällaqançä xatlär çıqdi: bu xatlär Ğaribiydän, Zävqıydän, Râciydän, Mävläviy Yoldâşdän edi. Muqımıy bu xatlärni entikib-entikib içidä oqıy başlädi.

Ğaribiy Äkbärxocäning säğ-sälämätligini bildirib, Ziyädä äyä Egämberdi häcining täklifigä könmäy, hävlidä otirgänini, şungä qarämäy, Egämberi häci här küni kelib, Äkbärxocäni bir äz erkälätib, pul, ävqat täşläb ketäyätgänini, mullä Äbdüllä Muhämmäd Yusufcän qılqalämning hücrä xızmatlarını qılıb, u kişining qol uçidä qıläyätgän maddiy yärdämläri bilän tä'minätläri ötäyätgänligini, Äbidcän ä'läm, Mävläviy Yoldaş, Zävqıy, Muhämmädcän Mäkäy vä başqalär tez-tez kelib xabär älib turgänläri, Äşurbây häci haqidägi häcvdän bir neçä nushä köçirib, baying dokäni, mähällä mäçitigä keçäsi yäpiştirgäni, bir nushäsini ustä Qävul älgänini yäzgan edi.

Muqımiy bu xatni qoyib, Mävläviy Yoldaşning mäktubini közdän keçirdi: Mävläviy Yoldaş yäzgan mäktub qısqa, lekin mäzmunli edi: “Qärä guruh ruhâniylär vä Muhyidek körşäpäläklärning qutqusi bilän qurällängän mingtepälük bir nädän eşän özini “islâm himâyäçisi” deb e'lân qılıbdi-dä, müridläri bilän keçäsi päşşälük äskärläri yätgän istehkämğä hücum qılıbdi, köp qân tökib, axıyri mağlubiyätgä uçrädı, bu haqdä ötgän küni şähärgä xabär tärqaldı, bundän siz häm vâqıf bolmäsängiz keräk. Bu yerdägi bärçä dostläringiz vä sizni tänigänlär “Muqımiy Qoqändä bolgänläridä bu haqdä ällaqaçän öz fikrlärini äytär edilär” deb, äfsus çekmäqdälär. Ümid qılämizki, fitnäğär dükçi eşän Muhämmädäli xalfä Muhämmäd Säfär oğlı haqidä Äqcärdä turib bir häcv yäzäsiz vä bizläрни xursänd qıläsiz...”

Başqalärning mäktubläridä häm dükçi eşän qozğäläni haqidä mä'lumät bär edi. Muqımiy fitnäçi eşän haqidä bir närsä yäzib, Mävläviy Yoldaşğä yubariş täräddüdigä tüşdi. Suv tällär ästidä keçgäçä Sirdäryägä qaräb otirib, ottiz ikki sätrli häcv yäzdi, ertäsi uni äqqa köçirib, seşänbä küni kemädä ötgän birinçi bazarçilärdän Äbidcän ä'lämning dokänini täyinläb cönätib yubardı:

“Bir xabäri cunun äsär eşitämiz uzâqdän,

Äsiyi Ändicän tälän, dükçiyi zäntälâqdän –

Bir neçä muştumâğlär, çumçuğu zâğlär bilän

Dä'viyi bázlik qılır qırğıyu qarqunâqdän!..

Äskäri bəri bepädär, lolimäcäzu bädgühär,

Xok hisâlu sâk sipâr, dârbâdâru sâyâqdân!..
Âmiyi mâllâpoşlâr, câyrâniy dükfuruşlâr,
Gurbâ misâli moşlâr, subhâsi nâsqavâqdân!..
Köylâgi çirkinu ğuruş, cändâsi kir, ğıcum, buruş,
Burgâ, bitî qılur uruş, sâllâlâri sâçâqdân!..
Müşkülü muämmâ, tugun, töfânglâri tezâk otun,
“Ĝazât” üçün çıqıb bukün, hârbâsi âşpiçâqdân!..
Bâyırâĝi eski câynâmâz, toşâsi rozâyu nâmâz,
Tö'mâsi nân ilâ piyâz, dombirâsi boqâqdân!..
Fikri “ĝazât”dâ ertâ-keç, qoyning qaburgâsi qılıç,
Miltıĝıdır yoĝân qamiç, pâtrâni qum, qunâqdân!..
Râzm qılurĝa ĝâyâsi, tiru – tüfângi – sâyâsi,
Âslâhâ – çârx pâyâsi, nâyzâlâri tâyâqdân.
Çâdiri – örgâmçik üyâ, çâylâsi – burgânu pâyâ,
Qorxânâsi – qâzânküyâ, zâmbârâgi oçâqdân!...
Qurbaqa – müzikânçisi, tâşbaqa – imtihânçisi,
Kirpitikân – sânnâçisi, nâştâri cin târâqan!..
Eşik âĝasi – bâlkürâk, mirşâbi – körşâpâlâk,
Tunqâtâri – köhnâ tuvâk, pârvânâçi buzâqdân!..
Âtlâri gurbâyu müşük, lâĝaru ärrîĝu uşuk,
Qotiru xarişu qıçıq, cismi âlaqarâqdân!..
Qâyĝâ bârur bu hâl ilâ, taxminu ehtimâl ilâ,
Şu küçü şu mâcâl ilâ bâng urişib yirâqdân!..

Şer ilä teng kelürmi it, câhilu murtädu lälid,

Xalk nimä deb sökar, eşit!.. Näfräti här qayâqdän!..

Törvä saqâl – yağır toqım, nâmi eşân, soqır soqım,

Cirkänib el, sökar Muqım, sen xâtini tälâqdän!..”

Mubâşir seşänbä küni kelgändä keçäsi yänä äyvändä yänmä-yân yâtib, suhbät başlädilär. Mubâşir goyâ yängi xabär tâpib kelgän bolib, dükçi eşân qozğâlâni vä uning bâstirilgäni toğrisidä Muqımiygä sözläb berib, şundäy sävâl berdi:

– Müsülmân ruhâniylärning bu fitnälärigä siz qanäy bähâ beräsiz, cänâb Muqımiy?..

– Buni men vähşilik deb bähäläymän!..

– Ulär sizni şähärdän çölgä bädärgä qılğan hâkimiyätgä qarşı qozğalgän bolsälär häm-ä?..

– Men bu fitnäni, bizgä yängi mädäniyät âlib kelgän rus xalqıgä qarşı körşäpäläklär fitnäsi deb bilämän. Oşâ fitnäçi körşäpäläk dükçi eşân haqıdä häcviy şe’r häm yâzim...

– Eşitsäk bolädimi?

Muqımiy yâtgän yeridä esdä qâlgän sätrlärini äytib berib, qâlgänini ertägä nânuştâ üstidä oqıb berişgä vä’dä qıldı. Mubâşir Muqımiyning rus xalqıgä nisbätän hürmäti üçün yüräkdän täşäkkür äytidi vä uni özbäk Saltıkov-Şçedrini diye bähälädi, bu büyük rus häcvçisi haqıdä muhtäsär mä’lumât berib, song uyqugä ketdi.

Qâlgän ikki keçä Moskvadä, ruslär qolidä tärbiyälänäyâtgän Rozimuhämmäd toğrisidä vä klässik ädäbiyât toğrisidä Muqımiyning qısqaça mä’lumât berişi, Mubâşirning sävälläri häm ungä berilgän cävâblär bilän ötdi. Mubâşir ketgän künidän başläb, üç kün bekâr qâlgän Muqımiy Äqcär qışlâğını kezib, äqcärliklär vä ulärning tirikçiligini bilän tänişdi.

Äqcärning keksäsi häm, yâşi häm Muqımiy sävällärigä qävâq sâlib cävâb qaytarâr edilär, tilläri häm dağalrâq bolib, äksäri cümlälärgä tüşünib âliš qıyın,

özbäk, təcik sözlərini aräləştirib gäpirär edilär. Muqımiy yäşläрни oqıtmâqçı boldı, bunı eşitgän yäşlär Muqımiy yänigä kelmäy qoydılar. Bütün qışlâqdä bittä sävädli ädäm bär bolib, u häm ibtidâiy mä'lumâtgä egä edi.

Äqcär qışlâğı ikkitä edi: biri Sirdäryäning bu yüzidä – özbäk Äqcäri, ikkinçisi Sirdäryäning närigi yüzidä – təcik Äqcäri. Här ikkilä Äqcär ähälisi häm däryä läbidä suvgä täšnä, mäşğulätläri äsäsän eçki, tākä, qoy çärväçiligi bolib, qamiş pişgändä boyrä, bårdän toqır, dehqänçilikläri zaxkäs, şör yerlärgä tärıq, qävun, tärvuz, äşqävâq ekib älişdän ibärät edi.

Üyläri güväläk yäki çim bilän ihätälängän, egri-bügri şäh otin üstidän qamiş sälinib, läy bäsılğän qărängi kulbälärdän ibärät, bu kulbälär şiftigä yâz künläri körşöpäläk, qaldırğaçlär üyä qoyär vä ulärning tüngi “çığır-çığır”idän örgänmägän kişi keçäläri uxläy älmäsdi.

Muqımiy ertä vä keçki päylär gäh üy egäsi bilän, gähä özi yälğız qışlâq äylänib, yäntâq bäsib yätgän boş yerläрни közdän keçirdi. Qışın-yâzin otini yäntâq bolgän bu ähâli, däryädän suv çiqazib, dăraxt ekmägänlikläri, boş yerlärdän dehqänçilik üçün fäydälänmäy ümr ötkäzğänlärigä häyrän bolib, ulärgä bu haqdä sävâl berdi.

– Nimä üçün suv çiqarib, dehqänçilik qılışni istämäysizlär?

– Çärvämizgä yäntâq keräk!..

Bir moysäfidning bu cävâbidän Muqımiyning häm gäzäbi keldi, häm külgisi qıstädi. Çünki ulärning mehnätgä tâqati yoq, mehnät qilib, yaxşı häyât keçirişni xayalgä häm keltirmäy, ätä-bäbäläri qandäy ağır häyât keçirib ötgän bolsälär, şuni dävâm ettirişni közlär edilär. Muqımiyning köz äldidän Maxmur häcv qılğän Hüpäläk qışlâğının äyänçli mänzäresi ötä başlädi. Maxmurning Hüpäläk häcvigä muxammäs bağläb häm xumärdän çiqmägän Muqımiy Äqcärgä bağışläb häcv yâzdi.

Muqımiygä keng sährä tär körinib, özini heç qayergä sığdırılmäy qälđi. Bu yerdägi ädämlär şu qadär qälâq edilärki, öz fäydä-ziyänläринi bilmäs, ulärgä gäp häm uqtirib bolmäs edi. Ulär şäir bilän yämâqçini färq qılmäs, Muqımiy şe'rdän söz äçsä, tākädän gäpirib cängä tegär edilär. Gähä-gähä şäirning rindligi qozib,

tumtayıb otirär, äzädä hücrä, gäpgä tüşünädigän ikki hämhücrä, boynigä äsilib erkälänäyätgän Äkbärxocä esgä tüşib, yürägi sıqılıb ketär edi.

Äyniqsä, keçäläri icäd qılışgä ädätlängän Muqımiy endi bu ädätni terk etgän, rävvän icäd arıgı ğurbät xäru xasläri bilän tösilgän, qäğäz, qaläm qoldän sirğanib yergä tüşib, şairning közigä cıq yaş kelär edi.

Cumä, şänbä, yäqşänbä vä düşänbä künläri şu rävişdä ötib, şair seşänbä kelişini betäqatlık bilän kütärdi – şänbä künü yänä däryäning u yüzigä ötib, päyşänbä küni bu yüzidä pättäçi-tärcimänlik bilän pärpisini bir äz yazıb, ävungän bolur, keçäläri äyvändä kemä mubäşiri bilän ädät dägiçä türli-tümän mävzulärgä suhbät başlanib ketärdi.

Mubäşirgä təcik tili örgätiş vä'däsini bergän Muqımiy, suhbätning yänä başqa mävzugä ötib ketmäsligi üçün bu gäpni mubäşirning yädigä tüşirdi:

– Ötgän häftä mendän təcikçä örgätişni iltimäs qılğan edingiz, cänäb mubäşir...

– Toğri-toğri! Men täyyär! Ämmä özingiz rästini äyting, cänäb Muqımiy, bemäläl bolsä...

– Mäläli nimäsi? Men kündüz küni oylab qoygän edim. Örgätişni ävväl yolävçilär bilän bolädigän äddiy muämälä sözläridän başläymiz. Siz qäğäz-qaläm älib, här keçä yigirmä-yigirmä beş sözni yazıb älsängiz, üç keçädä yetmiş beş söz yazıb äläsiz, özim häm siz bilän däim şu tildä gäpläşämän.

– Täpgän usulingiz mengä häm mä'kul. Ämmä häzir yazış üçün çiräq yäqsäk, Äqcärning päşşäläri şu yergä toplanädi. Yaxşisi, təcikçä örgätişingizni kündüzigä qaldirib, keçäsi başqa närsälärdän gäpläşäylik.

Mubäşirning bu orinli täklifi Muqımiy tāmānidän mä'kullängän bolsä häm, ämmä unä bir iştibäh tuğıldı:

– Yazıb älişni kündüz küniğä köçirişimiz älbättä quläy. Biräq kündüzi fürsät bolmäsmikin degän iştibähdämän, cänäb mubäşir!..

– Qorqmäng! Ärqangizdän quvib yürüb bolsä häm, yigirmi beş söz qarzingizni ündirämän. Təcikçä örgänişim men üçün cüdä zärur. Bir äydä

yolvəçilər bilən öz tilləridə sözləşədigən bolsam, kəttə gəp! Sizgə açığıni aytişgə toğri kelədi. Şu dəryə boyigə bir uy qurib əlib, şu yerdə yaşaş niyətim bər! Men suvsiz, ədəmlərsiz yaşalməymən, özim yəlgiz kişimən, pədsəlikdən ələdigən nəfaqam saqlənib qəlgən, undən təşqari kemə mubəşirliyi üçün həm mengə haq toləydilər. Yəşim əltmiş səkkizdə, sürgün muhləti mə'lum eməs. Şundəy bolgəndən keyin qəlgən ümrni özbək, təcək dostlər ərəsində ötkəzişni, əgər icəzət bersələr şu səhrədə bir bəğ bərpə qilib, əqcərlək dostlərgə qəldirib ketişni ümid qiləmən.

Bu sözni eşitgən Muqimiy turib otirdi:

– Təsənnə, cənəb mubəşir! Təsənnə!.. Niyətingiz yaxşı ekən, men bu fikrni qutləymən. Əmmə dəryədən suv əlməy, bəğ ərzu qilməq müşkül iş.

– Toğri əytəsiz, bu yerdə suv haqıdə üyləməy turib, bəgni ərzu qiliş – tentəklik. Men bəğ bərpə qilişdən əldin suv haqıdə üyləb, recəsini tüzib qoydim və uni əməlgə əşiriş üçün, öz sərməyəm bilən kiçik “vodokaçka” qurişgə icəzət sorəb, gənərl-gübənətgə məktub yəzdim. Şun künlərdə məktubimgə icəbiy cəvəb kütməqdəmən. Əmmə dəryə boyigə uy qurib əlişim üçün icəzət sorəşning həcəti yoq, bu haqdə mengə tolə huquq berilgən, buni quriş üçün məhəlliy xəlqlər tilini bilişim, ulər bilən öz tilləridə sözləşə əlişim kerək. Buningsiz men bu yerdə yaşəy əlməymən. Bu dəyrə boyidə dəimiy qəlişim üçün xəlq meni yaxşı tənishi şərt. Siz bu səhrədə məskən quriş üçün kelməgənsiz, men buni xəhləməymən həm, çünki sizni Əqcər keməsində pəttə sətışdən kərə uluğvərrəq işlər kütib turibdi, sizni xəlq kütib turibdi! Lə'nəti missioner Medinskiyning qəhrü gəzəbi sizning taqdiringizni özgərtirə əlməydi. Sizning taqdiringiz million-million xəlq taqdiri bilən çəmbərcəs bəğliqdir! Buni tüşüntirib otirişning ehtiyəci bolməsə kerək?..

– Əlbəttə! Həmməsi tüşünərlə. Men faqat ikki ibəragə tüşünmədim. Məsələn, suv çiqariş üçün “vodokaçka” qurəmən dedingiz. Keyin, Qoqən həkimini tilgə əlib, “lə'nəti missioner” dedingiz. Mənə şu ikki söz izəh tələb bolib qəldi...

– Vodokaçka – dəryədən yuqərigə texnikə vəsətəsi bilən suv çiqarədi. Türkistəndə cəriy bolməgən bu texnikəni men Əqcərdə əməldə tətbiq etməqçimən. Men buning mütəxəssisi hisəblənəmən, bu iş öz qolimdən kelədi. Siz tüşünməgən “missioner” sözi mükəmməl izəh tələb qilədi. Uni aytişdən əldin sizgə bir səvəl

berishgä tođri kelädi: Qoqan hâkimi Medinskiy şâhâr ruhâniyläri bilân qandây äläqadä ekänligidän xabäringiz bârmi, cänâb Muqimiy?..

– Äz-mâz xabärim bâr. Din ulâmälärini tez-tez yoqlâb, ulâr bilân türk, ärâb vâ fârs tilläri suhbätläşib turädi. Şuning üçün hâm Qoqan ruhâniylärining dimâğıdâ âş pişädi...

– Tüşünärlî! Endi mengä qulâq bering, cänâb Muqimiy! Bu Medinskiy Buhârädägi bir mädräsädä uzâq yil tähsil körib, özini “müsülmân dinidâ” deb e’lân qılğan vâ Buhârâning bir qışlâğıdägi mäçitgä tört yil imâm bolğan. Qârâ niyätli missionerlâr täşkilâtigä ä’zâ bolışni istäğan hâr bir kimsä başqa bir millätning dinini, ürf-ädätini, tilini mükämmäl örgänib âlişi şart. Missionerlärning tub maqsädi başqa bir millätning içidä turib, diniy tarğibât yürgiziş, uning täräqqiyât yolidâ ğâv bolış, tәнäzzülgä başlâş, başqa bir millät bâyânlarigä vâ hâkimiyätgä qul qılışdır. Sizni sährägä häydäğan cänâb polkovnik Medinskiy hâm oşâ lâ’nâti missionerlârdändir. Men hâm rus, lekin bundây ruslârni yaxşı körmäymän. Çünki ulâr yâmân niyätli kişilâr!..

– Äcäbâ!..

– Pul täpşiriş üçün hâr häftä şâhârgä tüşgänimdä bänkdägi täniş dostlârdän şâhâr yängiliklärini eşitib qaytämän.

Hâkim Medinskiy şâhârning Skobelev köçäsidadä özining şâhânâ sârâyigä Qoqanning közgä koringän ulâmäläri bilân kättä yer egälärini vâ sävdägärlärini ziyâfätgä çağırğan vâ quyuq mehmândârçilikdän keyin ulärgä şundây degän:

“Şâhârläringizdä temir yol işxânäläri, paxtä, yağ zävâdläri, ustâxânälâr işgä tüşyâpti. Zävâd-fabrikäni rus işçiläri başqarädi. Äğâr ulärgä mähälliy işçilâr şâgird bolib tüşsâ, rus işçiläri hünâr örgätib, ulärning közlärini açib qoyädilâr. Bârâ-bârâ xalq öz insâniy huquqini täniy başlâydi, siz ulâmälärgä, kättä yer egälärigä boysunmäy qälädi. Siz, özbäk mehnâtkäşlärining rus mehnâtkäşläri bilân dostläşişidän, birläşişidän qorqing. Şuning üçün siz, ilâcı bâriçä, özbäk yaşlärining zävâdlärgä kirib, hünâr örgänişigä yol qoymäng!”

– Kõrdingizmi, cãnáb Muqimiy! Hâkim Medinskiy birginä sizning dũşmãningiz emäs, xalqıngizning aşãddiy dũşmãni, u qadimiy mädãniyãtingizning yãngi mã'rifãt bilãn bãyışigã qarşidir.

Mubãşir cim boldi, årãdãn ikki minut ötmãy xurrãk átã bãşlãdi. Muqimiy hãm bir-ikki u yãndãn bu yãngã ağanãb xayãl sürdi-yu, song ästã-sekin uyqugã ketdi. Ertãsigã vaqtlı uyğãnib, ikkãlãlãri yetãklãşgãnlãriçã dãryã läbigã, çãy içiş üçün çãlning kãpãsigã cõnãdilãr.

Mubãşirning keçã äytgãn gãplãri Muqimiydã zor tãassurãt qãldirgãn edi. Çãy üstidã Muqimiy paxtã haqidã sõz açgãndi, mubãşir külib, kõrsãtkiç bãrmãğını qımirlãtdi:

– Keçirãsisiz, cãnáb Muqimiy! Tãcıkçã örgãniş üçün qãğãz-qalãm álib çıqdim. Qani, bãşlãymiz, paxtã haqidã keçãsi...

Muqimiy keçirim sorãb, muãmãlãdãgi áddiy, åsãn tãcık sõzlãridãn yigirmã beştãsini mubãşirgã yãzdirdi-dã, õzi kemãgã qarãb yũgirdi. Muqimiygã rãhmãt äytib qãlgãn mubãşir yãzib álgãn sõzlãrining åstigã rusçã tãrcimãsini yãzã bãşlãdi.

Tãcık yolãvçilãr Muqimiyini endi mulãyim pãttãçi debginã hũrmãt qılmãy, bãlki şãir Muqimiy deb hũrmãt qılã bãşlãgãn edilãr, çũnki Muqimiy hãr hãftã ulãr årqali Qoqãndãgi yãru dostlãrgã xat cõnãtib, xat álib turgãnligi sãbãbli tãnilib qãlgãn edi.

Tãcık yolãvçilãr şuning üçün hãm Muqimiyini hũrmãt qılãr, ortãgã mevã-çevã tøkib, nãn sindirib, suhbãtlãşışni istãr edilãr.

Muqimiy endi dũnyãgã bãşqaçãrãq nãzãr bilãn qaraydigãn bolib qãldi, çãrxlãnib, qırãvi tøkilib, hãyãtining eng ingiçkã, eng nãzik tãmãnlãrigã rãzm sãlã bãşlãdi. Bukũn u pãttãçi-tãrcimãnlikni qãyil qılış bilãn birgã bu yãngi dostlãrgã qulãylik tuğdirışni õz vãzifãsi deb tũşũndi. Yolãvçilãr yãzdã ıssıqqa bãrdãş berib, qışdã sãvuqqa tãqat qilib, yãlãnglikdã bãşpãnãsiz kemã kũtãr edilãr.

– Dãryãning ikki sãhiligã bãşpãnã binãlãr quriş niyãtidãmiz, - dedi u bir kũn tãcık dostlãrigã. – Ämmã bu ikki tãmãnning hãrãkãti vã sãhãbãtigã bãğlıq. Xop desãlãringiz, men buning üstidã turib, bãşlãb yubãrãr edim. Buning üçün eng ävvãl

taş keräk! Ägär här bir yolâvçi kelişdä bittädän tâş âlib kelsä, här bâzâr qançä tâş toplânişi öz-özidän mä'lum. Qâlgânini keyin mäslähätläşämiz.

Muqımiyning bu täklifini kemägä ötâyâtgän här bir tâcık bâzârçi quvvätläb, tâş tâşişgä vä'dä berdi. Ertäsi Muqımiy Äqcärni äylänäb, bekârçi yigitlär bilän sözläşdi, mubâşirning äytişiçä, güväläk emäs, ğışt quyiş keräk edi. Äqcär yigitläri ğışt quyişni bilmäs edilär. Keläsi häftä mubâşir ât yänigä törttä ğışt qâlış bağläb âlib keldi, şundän keyin Muqımiy Äqcär yigitläri şähärgä topläb, mubâşir yârdämida ulärgä lây qılış, ğışt qoyişni örgätädi. Ulär üçün kâpâ yänigä mäçitning dâşqâzâni qurilib, şorvä qaynätildi. Ğışt qoyiş bârä-bârä säyilgä äyländi, keksälär häm şähärgä kelib, yigitlärgä yârdäm berişgä kirişdilär.

İkkinçi häftä bâzârçılär qâp ârtilgän eşäk üstidä bittä-ikkitä tâş âlib kelä başlädilär. Däryâning u yüzigä toplänâyâtgän tâşläri däryâning bu yüzigä, bu yüzidä qurigän ğıştlärdän däryâning u yüzigä tâşişgä toĝri keldi. Birâq xâm ğıştni tâşişdän körä oşä tãmâning özidä ğışt quyiş mä'qulraq edi. Muqımiy tâcık äqcärlıklärgä bu haqdä mürâcäät qılğändä ulär bu xayrli işni bęcânu dil qâbul qilib, yigitlär äcrättilär vä däryâning u yüzidä häm ğışt qoyiş ävc âlib ketdi. Şundäy qilib ikki häftä mabâynidä här ikki tãmändä häd-hisâbsiz ğışt qoyilib, pâydevâr üçün tâş topländi. Här ikki Äqcär ähâlisi Muqımiyning bu täşäbbüsidän xursänd edilär.

Xalqning bu xımmätini körüb sevingän mubâşir häftäning âlti künidä şu yerdä, bir kün şähärgä bârib, pul tâpşirib qaytädigän bolib qâldi. Bir küni ertäläb tâcıkçä “därs”dän keyin Muqımiy birgä âlib, binâ quriş üçün çây tänläşgä kirişdi: uning mülähäzäsiçä, binâ yol üstidän çetrâq, kökräkrâq çâygä tüşişi, ikki xânädän ibârät bolışı keräk edi. Bir xânäsi bilet sâtiş üçün, ikkinçi xânä tünäb qâluvçi yolâvçılär üçün. Muqımiy bu ikki xânälik bekät yänidä çâyxânä qurişni täklif eti. Quriş xalq häşäri bilän bolädi, ämmâ işning mühim vä âĝır tãmâni şähärdän tähtä-yâĝaç keltiriş vä durädgâr, suvâqçi çaqiriş edi.

Keçki päyt Muqımiy bilän mubâşir kâpâ çâyxânädä şu mäsälä üstidä sözläşib otirgänleridä nârirâqdä ikki eşäk kelib toxtädi. Bir eşäkdän Mävläviy Yoldâş, ikkinçisidän Şâdmân hâci tüşdi. Bulärni uzâqdän körgän Muqımiy quvânilib, onidän turib ketdi:

– Dostlärim yoqläb kelilär!.. Dostlärim!..

Ulär häli eşäklärini bağlägänläriçä yoq edilär, Muqimiy yetib bärrib, ikkäläläri bilän quçaqlaşib, körışdi. Ulär xurcunläri eşäkdän älib, Muqimiy ketidän yürdilär. Şadmân häci qoltığıdägi bittä qilib bağlängän dutâr bilän tåburni Muqimiy kötärrib äldi. Uzâqdän körrib turgän mubâşir ulär tåmån yürä başlädi, bångi çâl bilän pättäçi ildämraq barişib ikkälä xurcunni mehmånlar qolidän äldilär. Mävläviy Yoldaş ğıştlärgä nazar sâlib, Muqimiygä tegişä başlädi:

– Sährägä mädräsä qurmâqçimisiz yâki yângi häyât sârâyimi?..

– Yângi häyât sârâyı, dostlik rävâqı!..

– Xat älib bärğän kişilärdän şundây deb eşitib, kelişgä şaşildim, kelişimni eşitib häcim ergaşdilär.

Muqimiy yaqınlaşib kelä yâtğän mubâşirni işärä qıldı:

– Sizgä yâzgän mäktubimdä tä’rifläğän mubâşir mänä şu kişi. Bu kişi bilän dostlaşğändän beri sizni häm täniştirişni ärzu qilib yürämän.

Mubâşir yaqın kelib, mehmånlar bilän qaynaq soraşdı. Mubâşir özbek tilidä ğäpirğän edi, sälläli Mävläviy Yoldaş rusçä cävâb berdi. Bu özbek mulläsining rusçäni bexatâ sözläşidän mubâşir täaccüb qilib, mämnuniyät bilän Muqimiygä qarädi. Muqimiy yol-yoläkây izâh berdi:

– Cänâb mubâşir! Bu ikkäläläri käminäning qalin dostläri! Bu kişi özbekning uluğ sän’atkâr, bästakâri, siz bilän rusçä ğäpläşâyâtğän bu kişi bolsä, mening hämmäktäbim, hämmäsläğim, beş tilni bilädigän oqımışli yigit.

Mävläviy Yoldaş mubâşirgä qaräb: “May drug açen rasxvalil menya. Paeti vse takie. Ne verte!” degänigä qarämây, mubâşir qulâç yâzib ävväl Mävläviy Yoldaş bilän, keyin Şadmân häci bilän qaytädän, qarddän kişilärdek quçaqlaşib körışdi, keyin kâpägä başlädi:

– Biz äqcärlıklar Muqimiyimiz bilän qançä maqtänsäk ärzigändek, Muqimiy cänâbläri häm öz dostläri bilän şunçä maqtänsälär ärziydi!..

Boyrä üstigä yâzilğän ğaribänä şälçägä otirär ekänlar, bångi çâl uyälä-uyälä, törttä suvi qaçğän nân keltirib ortägä qoydi. Muqimiy xıçälät çekib turgän edi, Mävläviy Yoldaş xurcunni kävläb, bir dästä külçä şirmân älib, dästurxängä qoydi,

xurcunning ikkinchi közidan bir qadaqça kök çay alib, kapa egasiga uzatdi va romalgä tügilgän türlü mevalärni alib tökdi:

– Az bolsä häm näsibä...

Muqimiy ikki nän üstigä mevalärdän qoyib, bängi çalgä uzatär ekän, Mävläviy Yoldaşgä qaradi:

– Rähmät dostim!..

– Rähmätgä ärziydidän heç närsä alib kelälgänim yoq...

– Käminä üçün täşrifingizdän özgä heç nimä keräk emäs...

Mävläviy Yoldaş Muqimiygä qarab täbässüm qildi:

– Gäping açığı yok yürüb, aç kelgän kişilärmiz, suhbät keyib bolä berädi, bizgä qazänni körsätting, eşän äkä! Däryä boyidägi kapedä aş qılış ärzusidä edim, şu ärzum oşälsin!..

– Bunday bexicälät, betäşviş mehmänlär här küni kelsälär häm mäyli. Nimä dedingiz, cänäb mubäşir?..

– Bir fäziläti, hikmäti bolmäsä, Muqimiygä mehmän bolib, uzäq yoldän kelärimi edi. Xulläs, bu keçä cüdä xıslätli keçägä oxşab qaldi!

Mubäşirning iltmäsi bilän Şadmän häci dutär bilän tänburini ğılâfidän çıqarib, säzläşgä kirişdi:

– Nimä çälib beräy, eşän äkä?..

– Men üçün şu künlärdä säzning äväzi eşitilsä bäs!

Şadmän häci äldin dutärdä mäyin ezib, “Tuyä bozläv” mäşqini çälib, keyin tänburni äldi, “Nalış”ni çälib, ästä küylädi. Muqimiy bütün vücudini qulâqqa äyläntirib tinglädi. Muqimiy köz yaşını ärtär ekän, mubäşir iztiräbgä tüşdi, yürägi ezildi, çünki bu keksä kăpitänning özi häm hicrânzädä edi.

Şadmän häci mäşhur muğanniylärdän bolsä häm, xänändä-hâfiz emäs, undä bäländ ävâz yoq, ämmâ bäländ sän’ät bär edi. U kiçkinä äväzi bilän küyläb, yüräklärning çuqur yerläridän yol tãpâ älärdi. Şuning üçün häm uni birinçi körüb,

birinchi eʃitaytgan keksa rus kishi ixtiyarsiz berilib qulq salā bāʃladi. Ōz ʃairini saġinib kelgan ōzbekning san'ati uning pak qalbiga ōz ta'sirini kōrsata ālgan edi.

“Hācār-ūl-āsvād emiʃ yār yūzidā qārā xāl,

Men ōzim hāci bolib, bosā ālāy āsvādidin...”

ʃu ʃe'r bilān bāʃlanādigān “Nāliʃ” kuyi cūdā qadimiy bolib, uning ʃuqur māzmunli ʃe'rini bir vaqtlār xalq icā qilgan. Bu “Nāliʃ”ni ʃair Muqimiy ʃādmān hācining ōzidān vā hāfiz tōrā Sāhibxāndan hām bir neʃā bār eʃitgan bolsā hām, āmmā heʃ qaysisi Muqimiyaġā hāzirgiʃalik ta'sir kōrsātmāgan edi.

ʃādmān hāci tānburini qoygāndan keyin mubāʃirgā ʃu ʃe'rning yuqari ikki sātrini tārcimā qilib beriʃgā urindi:

– “Yāriming yūzidāgi qārā xāl, men ūçun Kā'bādāgi hācār-ūl-āsvād (qārā tāʃ) orindādir. Men yāriming qārā xālidān bosā ālsām, ōzimni hāci hisābliymān...”

Buni mubāʃirgā toġri tūʃuntiriʃ mūʃkūl edi, Māvlāviy Yoldāʃ yelkāsida romāl, qolidā kāpgir bilān gūrūçgā kelib, bu mūʃkūlni āsānlāʃtirdi. Nāvbāt yānā ʃādmān hāciga kelgāndā hāci endi dutārni ālib, “Īlġar”, “Kurt”ni ʃalib berdi, āʃ sūziliʃ āldida dutārdā “Eʃvāy” bilān “Yālāng dāvran”ni zāvq-ʃāvq bilān māʃq qildi.

Āʃ yeyilib, uzāq ʃayxorlikdān keyin mubāʃir bārib dām āliʃni tāklif qildi.

Ertā bilān dāryā boyidā ʃāy iʃib otiriʃgāndā Māvlāviy Yoldāʃ sōz bāʃlāb hāzir ʃādākning ʃirāyli māvsumi ekānligini, ōzlārinning ʃādākkā bārib, bir hāftā turib keliʃ istāklari bārligini āytib, āġar mūmkin bolsā, bu sāyahātga Muqimiyni hām birgā ālib ketmāqçi bolgānini bildirdi. Muqimiy cim bolib qāldi.

Mubāʃir Māvlāviyaġā kūlib:

– ʃādākning maqtāvini beʃ yildān beri eʃitāmān, - dedi, -āmmā bāriʃgā fursāt tāpālmāymān, fursāt bolgāndā hām yol bilādigān hāmrah yoq. ʃuning ūçun yaxʃi bolār edi cānāb Muqimiyni birgā ālib ketsālāringiz, bu kiʃi ʃādākni kōrib kelib, keyin fursāti bilān meni bāʃlāb bārsālār. Nimā dedingiz, cānāb Muqimiy?..

Dostlār bilān ʃādākkā ketgisi kelib turgān Muqimiy, mubāʃirning āqilānā tāklifidān yengil tārtib ketdi, lekin mubāʃirgā tikilib:

– Ävvälâ, şunçâ işlärni taşläb, sizni yâlgız qâldirib ketsäm yaxşı bolmäs, ikkinçidän, meni yubârgäningiz üçün sizgä gâp tegmäsmikän degän endişädämän, cänâb mubâşir, öz işim bilän mäsşul bolây. Keyinçälik fursät tâpib, Çädäkni körüb kelürmiz.

***

İkki dostini Çädäkkä cönätib, ulärning qaytişlärini Muqımiy tâqatsizlik bilän kütmâqdâ edi. Äradän bir häftâ ötgäç, ulär bâzârçilär bilän qaytişädi degän ümid bilän ertäläbki birinçi kemädä däryäning u sähiligä ötib ketdi vä közi Çädäk yolidä boldi.

Bâzârçilärni taşib, qaytib ötgän kemäçilär täcäng olib otirgän Muqımiy yänigä yügürüb kelişib, suyunçi târttilär;

– Bir eşäkkä mingäşib, oğılçängiz bilän bir kârqulâq yigit keldi.

Bu xabärni eşitgän Muqımiyning näfäsi äğzigä tıqlib, kemä tāmân çâpdı vä kemäning cilişini tâqatsizlik bilän kütib, däryäning närigi sähiligä tikilib qarädi. Mubâşir Äkbärxocäning qolidän tutib, däryâ boyidä şu tāmängä qaräb qoli bilän kemäni işärä qılâyâtgänini kördi.

Birär säätidän song kemä qaytib ötgäç, Muqımiy qırğâqqa säkräb tüşib ildämlär ekän, Äkbärxocä mubâşirning qolidän çıqıb, ätäsi tāmân yügürdi. Ätä-bälä quçaqlaşib uzâq körişdilär. Ğaribiy yıǵläb kelib, özini Muqımiygä taşlädi. Näridä turgän mubâşir bu mänzärädän tä’sirlänib, belini uşlägänçä mä’yus täbässüm qilib turär edi. Qadrđänlär körişib bolgäç, mubâşir äsib qoyilgän kättä bälıqni işärä qilib:

– Men mänä kiçik mehmänim üçün bälıq ävi qılğän edim, - dedi. – Çäkki bolmädi. Tâzäläb, qävuringlär yigitlär!..

Näridä otirgän kemäçi yigitlär äzämät bälıqni kötärişib älib ketdilär.

Bälıq tâzälänib, qävurilgunçä mubâşir ätä-bäläni häli qoyib, bâşqa yumuşlär bilän bänd boldi. Muqımiy Äkbärxocäning xähişigä qaräb, kemädä säyähät qıldiriş üçün Ğaribiy ikkäläsini cönäşgä täyyärlänib turgän kemägä älib çıqdı. Bu kemä säyähäti yâş Äkbärxocä üçüginä emäs, Ğaribiy üçün häm äntıqa tuyuldi, çünki Ğaribiy häm häyätidä däryâ vä kemäni birinçi körişi edi.

Däryaning näriği yüzigä ötib, endi bir piyälädän çây içgän edilär, Çädäkkä ketgänlär üç kişi bolib qaytib kelib qaldılar. Üçünçi kişi Mävläviy Yoldaşning çädäklik täbib äšnäsini bolib, bulärni Çädäkkä täklif qılğan häm şu kişi edi. Täbib Muqımiy bilän qadränlärdek soräşgäç, eşäk tāmān yügürdi, xurcunning bir közidän sävät älib, uni Äkbärxocägä tutqızdı. Bu sävättä ikkitä käklik bär edi.

– Buni Qoaängä älib bärrib, sizgä sävğa qılmâqçı edim, yolim yaqın boldi!

Xursändçilik bilän kemägä çıqıb, qaytib ötgänlärinä mübäşir bälıqni qāvurtirib, bulärning qaytib ötişlärini kütmâqda edi. Mehmänlärni xursändçilik bilän kütin älgän mübäşir bälıqxorlik üstidä bulärdän Çädäk xätirälärini eşitib, keyin ornidän turdi vä ertä qaytişgä vä'dä berib, Qoqängä cönäb ketdi. Mävläviy Yoldaş Ğaribiy bilän Äkbärxocäning kelib qalgänliklärinä tääccübdä edi.

– Biz bärğändän keyin, şu eşäklärdä sizlär kelişläring keräk edi-kü?.. – dedi u Ğaribiygä qaräb.

– Sizlärägä ergäşib, Äkbärxocä yıgläy bergändän keyin Egämbärdi häci äkä başqa eşäk kirä qilib, bazarçılar bilän bizni häm cönätib yubardılar.

– Başqa heç kimgä uçramäy cönäy berdingizmi?

– Ä'lämning dokänlärigä bärrib, Äqcärgä ketişimizni u kişining qulâqlärigä äytdim.

– Ä'läm häm sizning qulâğingizgä bir söz äytgän bolsä, uni bütün çây rästäsi eşitgändir?..

– Heç närsä demäy, qolimgä çây öräb tutqızib, keyin üyigä başläb bärrib, bir päşşaxänä bilän “eşän äkägä eltib bering” deb xat berdi.

Äkbärxocä käkliklär bilän ävunib oynäb yürärkän, kättälär kädä qâş qaräygunçä suhbätläşib, şahärdägi mühim väqeälär haqıdä Muqımiyägä hikâyä qilib berişdi, keyin Şadmän häcini işgä sälib, yärim keçägäçä säz eşitişdi.

Ertäsi ertä bilän bärvaqt däryä boyigä çıqıb, çây içäyätgänlärinä Mävläviy Yoldaş Qoqängä cönäşlärini haqıdä söz açib, Muqımiydän icäzät sorädi, Muqımiyägä qälsä ulärni yänä bir neçä kün saqlaşgä täyyâr edi-yu, ämmä väziyätini hisäbgä älib, ruxsät berdi. Ulärning cönäşlärini eşitgän İsmäil Ğaribiy:

– Biz h m  ul r bil n ket  q lg nimiz d r stmikin... - deb q ldi.

– Meni y lg z t sl b- ?..

Muqimiyning bu e'tirazini eşitib,  aribiy l mim dey lm di,  g r ung  q ls , Muqimiyning y nid n bir qari  uzaqla gisi yoq edi.  aribiyning nim  u un ketgisi kelg nligi s b bini M vl viy Yold   t  unt rib berdi:

– Yol  lis, buning  stig   n a xavfli toqay, qum tep l rd n oti  ker k. Keli d  es n- m n yetib kelib  lg n bols lar h m y   b l  bil n y n  y lg z c n b keti l ri yax i bolm s, b k n biz bil n keti   q li sin...

– M yli...

Muqimiy r zilik berg nd n song mehm nl r keti  t yy rg rligini k r  b  ladil r,  u p yt mübaşir kelib q ldi. Uning y zid  xurs nd ilik  l m tl ri b r edi. H mm  bil n sor  g nd n song Muqimiyg  bund y dedi:

– Gubern t rg  c n tg n  riz mg  ic biy c v b keldi. Endi  qc rg  v d k  k  quri imiz  niq, c n b Muqimiy!..

– Qutlu  bolsin, c n b mübaşir! Meni  rtiq quv ntirib yub rdingiz!

M vl viy Yold   v  b  qal r  ldin “vodokaçka” s zиг  t  unm dil r, t  untirilg nd n keyin ul r h m  in k ngild n muba irni t brikl dil r.  und n keyin e  kl rg  xurcun  rtib, xayrl   b  ladil r. Bir q, e  kl rg  mini  p ytid   kb rxoc  Muqimiyning boynig   silib, “men sizni q ldirib ketm ym n!” deb y gl y b  l di. Uz q vaqtg   uni yup tib bolm di. U y gl b yolg  t  di, e  kl rning q r si o g n   kb rxoc ning y gisi Muqimiyg  eşitilib turdi. Muqimiy k zid gi t m i y  l r y zиг   qib t  g nini sezm y, Qoq n yolig  term lg n  bir r s  t turib q ldi...

Germāniyādān yubārgān ōz mālāylāri vā mähālliy āttārlārdān Ā'zāmcān bāy ārquāli ōz malini ōtkāzārdi, uning mālāylāri Tūrkistāndā cāsuslik işini hām bācārār edilār.

Polşalik firma xocāyini Mandalak Qoqāndā kāttā ipākçilik zāvādi qurib, bütūn Fārgānā qurt uruğı tārquātib, bütūn pillā mähsulātini ōz tāsārrufigā ālgān, ārmān bāyi Madi şāhārgā un zāvādi qurib işgā sālğān bolsā, ākā-ūkā Kominskiylār, Muhāmmādoṽ, Kinov, Ābdullāyev, Mirmāhmudov, Hācimāhmudov, Beklaryants, Niyāzmātoṽ, Kvarkov fāmiliyāli puldārlār hām türli kāttā-kiçik zāvād vā kārşānālār qurib, bundā bir neçā yūzlāb işçilārni yāllāb işlātār edilār.

Rus firmālārining xocāyintlāri vā çet el kāpitālistlāri ōzlāri üçūn Qoqānning Yāngi şāhāridā hāşāmātli turār cāylār, bāğlār vā sāvda āmbārlāri, mägāzinlār bārpā qilā bāşlādilār, onlāb zor banklār bināsi qad kōtārdi, şāhārning Eski şāhār qısmidāgi qadimiy sāvda rāstālāri kengāyib, bāzzāzlik, işfuruşlik, vāfuruşlik rāstāsi, mevāfuruşlik rāstāsi, doppifuruşlik, ipāk rāstāsi, āttārlık, çāyfuruşlik rāstāsi qaytādān qurilib, bulārgā āt-ārāvā bilān kiriş mān qilindi.

Rāstālār bārgān sāri kengāydi, Çālçıq güzāri, Yāngi çārsuv, Tārāqçilik – Ğıştıkōprik, Mizkārlik – Degrezlik güzāri, Tāşkentlik güzāri – Şāyh islām güzārigāçā köçālārning tepāsi tim bilān yāpildi.

Eski şāhārning esāsiy qısmi bolğān Kāttā çārsuv, Tārākçilik, yāğ bāzārı ātrāflāridā sānāāt mālārı bilān tolgān sklādlār, sāvda kontōrālāri, banklār qurildi. Bu köçālārdān ōtkānlārning dimāğınā gāzlamā orālgān çiptā vā nāftālin hidi kelib urilār, ārāvādān tāy-tāy yük tūşūrāyātğān vā ārāvālārgā tāy-tāy yük ārtāyātğān rus, ōzbek, tācık, hāmmāllāri kōzgā tāşlānār edi.

Bulārgā oxşāş hāmmāllārning ming-mingini temir yol sklādlāridā, paxtā zāvādlāridā, kōn zāvādi, un zāvādi vā bāşqa zāvādlārdā uçrātış mūmkin edi. Āynıqsā, paxtā zāvādlāridā āğır paxtā tāylārini taxtā zinalārdān yuqārıgā çıqarib taxlāyātğān, ūstidā qarā yāqa qāp ton, āyāğidā källā xām, bāşidā pāpukli şālçā doppi, zābārdāst yigitlār kōp uçrārdi. Bu yigitlār qārāteginlik, bādaxşānlik bolib, ulārni “māççāyi” deb ātār edilār. Ulār bir neçā yıl zāvādlārdā qışin-yāzin işlāb, mehnāt haqlārigā sānāāt mālārı sātib ālār vā ulārni ārquālāb tāğmā-tāğ vātānlārigā piyādā qaytib ketār edilār.

Qoqan shaharning sathi yigirma kvadrat kilometrdan ibarat, aylanasi xanlar zamani qoqan bilan ihatalangan bolib, shaharga on ikki darvazadan kirilardi. Shahar Qatagan, Margilan, Sarmazar, Xocand nomi bilan tort dahaga bolinardi. Mana su Xocand dahasi bilan Qatagan dahasining bir qismini egallagan temir yol atrafida temir yol ischilari caylashgan, ular ozbek tilini organib, ozbeklarga rus tilini orgatib, kop yashlarni oz saflariga tapti boshlagan edilar.

Bara-bara Gaziyaglik, Argamchi qishlaq, Davranbek, Avganbag, Arziktepa va shunga oxshash mahallalar ham shaharga yaqin qishlaqlarning kasib, dehqan, bagdar ospirinlari rus ischilari va incenerlariga shagird tusib, hunar organi sh bilan mahalliy ischilar safini kengaytirish boshladilar.

Qishlaqlarda amirkan paxta ekish taraqqiy etib, katta talai caydari paxta astasekin chetga surila boshladi, uni dehqanlar faqat oz rozgar ehtiyaci uchun bolak ekinlar chetiga ekib, yigistirib alar edilar, chunki bu mayin, issiq caydari paxtadan sanaat uchun ip esib bolmasa ham u korpa, tonga salish uchun cuda bapta bolib, suvsiz yerdä ham bolä berär edi.

Baharda bankdan kreditga pul, galla, sanaat mallari alib, veksell bergan kamquvat dehqandan xocayinlar kuzda oshanga yarasä paxta hasili talab qilär, dehqanchilikda bolib turadigan suv tansiqiligi va turli afatlarni tan almäs edilar. Suvsizlik arqasida yaki afatga duçar bolib, paxta hasili kam bolib qalgan yillarda veksell sudga ashirilär, dehqanning yeri, qosh hokizi, rozgaru sagin sigiri satilib, qarz undirilär edi. Bud-shudidan acragan kambaqal dehqan shaharga ish istab kelib, mardikarchilik, hammallik qilär yaki bir bayga yallanib, qaral bolib islar edi. Paxtaga chigirtka tusib, yeb ketgan yili ayniqsa bunday xanavayran dehqanlarning sani nihaytda artib ketardi.

Mana shunday baxtsizliklar hisabiga mayda yerlar katta yer egalariga otib, paxtazar maydanlar yiriklasha boshladi. Yeridan acragan mayda xocaliklar baylarga carikar, qaral bolib qaldi. Shaharlardan tashqari katta-katta qishlaqlarda ham kichik-kichik hususiy paxta zavادلari qurilib, zavadchi, paxtafurus baylar uchun hisab-kitabdän xabardar, yazuv-chizuvga mahir mirzalar kerak boldi. Shaharning savadli yash ziyalilari baylarga mirza bolib yallanib, rus mutaxassis kontorchu xadimlaridan kontora islarini, mavaza daftarlarini yurgizishni, shyat salib hisablänish organi shga kirishdilar.

Şuningdek, banklar, firmalarga mahalliy savdagarlarni bilan muamala qilish uchun tilmachlar kerak edi. Barcha tilmachlar kifaya qilmay qaldi, shu vaddan Qazandani kelgan tatarni ziyali yashlar kattani mavqe egallay boshladilar. Ularni tilmachlikni bacarib, kontora islarini boshqara boshladilar. Shunday qadrlarga ehtiyac zorligini sezani boshlagan mahalliy baylar "Haftiyak", "Sofi Allayar"dan narigani otani almagani eski diniy maktablarni ornigani ayni zamanga xizmat qiladigan rus tili, hisab-kitab ilmi, cugrafiya va bolak dunyaviy fanlar bilan qurallantiruvchi yangi usul maktablarni acish vaqti yetganligini anglashdi. Biraq ular talab qilgan daracadagi malumlarni berishgani qadir muallimlar u vaqtda Qoqangani muracaat qilishgani togru keldi.

Qazan va Orenburgdan cagirilgan Habibulla Donskoy va Nuriy damla kabi bir nece taceribali pedagoglar Qoqanda talim-tarbiyagani maslaxtirilgan yaruq binalarda oquv hicazlari, yanni partani, yazuv taxtalari, maktab daftar-qalamlari va darsliklar bilan qurallangan holdani ish boshladilar. Maktabning sarfu xaracati va oqituvchining tirikchiligi atalar hisabigani edi.

Yangi usul maktabdani oqiyatgan balalarning safi tabara osib barayatanginini korgan ruhaniylar va haci Muhyidek ittihadani islamicilar mamlakatgani yangi hayat, yangi madaniyat boshlab kelgan pak vicdanni rus ziyalilari va ularning shagirdlari bolmish taraqqiyparvar, saglam ozbek ziyalilorigani qarshi fitna yurgizani boshladilar. Qara guruh ulamalargani xayrixah bolgan millatchi unsurlar yangi usul maktablargani muallim bolib kirib, yashlarni millatchilik ruhi bilan zaharlashgani urindilar. Ularni yangi usul maktabgani dagani tushurib, xalq ortasidani uning abrosini ketkazdilar.

Yangi shaharda acilgan gimnaziya va mutaxassislar yetkazadigan qisqa muddatli kecki maktablarda yashlar kattani pul tolab oqib edilar. Ularni kopraq savdagar va baylarning ogillari bolib, aralaridani birarta ham qiz yoq edi. Bir nece yillar mabaynidani mahalliy yashlardan rus tiligani amil bir qatar yash ziyalilar yetishib ciqua boshladi. Amma kopchilikni tashkil qilgan asasiy mehnatkash va ularning balalari savadsiz edilar. Pul tolab, balalarini oqitishgani kambagallar aciz, ularning tapgan pullari rozgar ehtiyacini zorgani qaplari edi.

Xanlar zamanidan qalgani maddahlik, qasidaxanlik adabiyati, haci Muhyi va Haziniy torani adabiyati kattani ulamalar, zamindarlarni va ulgurci savdagarlarning didigani mas edi. Muqimiy, Furqat, Zavyqy va ulargani ergashgan salahiyatli osmir shairlar ikki yaqlama zulm astidani ezilayatangani zahmatkash ammanning qaygu-hasratini,

yürək dardını ifadə etər edilər. Bu xalqçil ədəbiyət tábərə rävnaq tápib, gülləb-yəşnəb barmáqda, bu ədəbiyət nāmáyəndələrini köpçilik xalq həm və ilğar rus ziyáliləri həm qolləb-quvvətləmáqda edilər.

Rus tilini qunt bilən örgənib, rus mädəniyätidən mä'nəviy ázıq álib, şe'rlər icád qıláyətgən zukká şair Zákircən Furqat iş rästäsidge dokánini təşləb, Táškentdəgi rus áğayniləri áldigə ketgən edi.

Tildən tilgə, yürəkdən yürəkkə köçib yürüvçi sevimli qoşıqlar müállifi Muqımiy qumtepələr bağrigə, Sir boyigə sürgün qilingən bolsə həm xalq bilən birgə edi. U yeridən ácrəgən kəmbağal dehqánlarning, dástgáhidən cüdá bolgən qaşşáq hünərməndlarning dərd-həsəratini tərənnüm etərdi.

Yer-suvini zəmindərlər tərteb álgən kəmbağal dehqánlər, xánəvəyrán bolgən kásiblər, kəttə səvdəgərlər bilən raqəbat qılálməy singən məydə səvdəgərlər tentirəb qálgən edilər. Ulərni mähəlliy bəylər həm, pədəşə əməldərləri həm yaqınlərigə yolətməs, ulərdən həzər qılar edilər.

Ávaxtaxánələr áddiy kişilər bilən daim lıq tolə! Yeridən ácrəgən bir dehqán xocəyinigə muşt kətərsə, kəttə yer egəsi çinəvnikkə çaqıb, uni cüdə uzáqlərgə bədərğə qılışğə yáki qamətib qoyışğə qádir edi. Áçıqráq qilib áytgəndə, həkmrán dəirələr áddiy xalqning qahru ğazəbidən qorqar edilər.

Yəngi şəhər "Táməşə bəğ"i dərvəzəsige: "Bu bəqqa sərt, sáldət və it kirişi mən etilədi!.." degən e'lən yápiştrilgən edi. Uzun çápánli áddiy mähəlliy xalqləarning şinel kiygən rus dehqán və işçi yigitlər, yə'ni áddiy sáldətlər bilən sözləşisləri həm mən qilingən, mähəlliy xalqlərini sáldət kəzərmələrigə yaqın yolətilməs, kəzərmə devərləri üstigə Eski şəhərgə qarətib áğır toplar ornətilgən bolib, bu pədəşə həkumətinə yerli mehnətkəş xalqqa işənməsliigidən dələlər berər edi.

Pədəşəlik mähkəmələri və uləring çinəvnikləri pəraxorlikkə çunən həm örgəngən edilərki, xalqning kiçik müşküli pərəsiz həl bolməs edi. Səyləvlər həm pərə əsəsiyğə qurilgən bolib, mingbəşi, qázilik və kiçik ləvəzimlər pul bərabərigə sətildirdi, şunəng üçün həm bu mənəblərgə áddiy kişilər səylənə əlməs, puli köplər hər qandəy kəngli istəgən nāmə'qulçilikni áşkərə qılışğə haqlı edilər.

Qoqanning masha'ur zavaddi, yirik savdagar va mulkdar, xasis baylaridan Avazbay olganidan keyin uning uch ogliga cuda kop miqdarda naqd altin – sarmaya, yer – suv, havli – cay, abcuvaz – tegirman meras qaladi. Bayning katta ogli – Sulaymanqul bayvachcha ata meras baylikni qimargaga, ulfatcilik va oyun-kuligiga sarf qiladi, ortancha ogil – Rahmanqul bayvachcha bir bagning tort tamangiga har qaysisi tort xanalik imarat qurib, bir xilda qimmatbaha cihaz bilan toldirib, altinning zori bilan bir kunda tort qizga uylanadi, bunge shariat hamiyolari rivayat ham tapib beradilar. Rahmanqul bayvachcha bir necha yil “Xudayrxanana yasab”, sarmayasi tamam boladi, torttala xatin taslab ketib qaladi, bayning kichik, bukri ogli Madaminca'n esa oziga oqituvchilar yallab, avval rus va acnabiy tillarni organadi, keyin atadan qalgan altinlarni yaniga salib, butun Evrapani va Sharq mamlakatlarini kezib chiqadi.⁷⁰

Masha'ur rus sirkchisi Lipatov Qoqan qalandarxana koprigining ong biqini – say labiga katta sirk binasi qurib, oz ishini gurillatib yubardi: qiziqchilari shahr aylanib, hali sirk nimeligini bilmagan xalqni “acayib at oyun”ga carlar, alaman guras-guras bolib, carciga egrasib yurar va yas-yalanglar kequrun Qalandarxana tamam yol alar edi. Sirkning birinci kechasi zor tantana bilab baslandi, biletlar allaqachan tugagan bolsa ham, oz izvasida uch ulfati bilan kechikib kelgan badmast Sulaymanqul bayvachchaga bilet tapildi, ya'ni u altin berib, bir locani band qildi. Bular kirib, cay egallaganlaridan keyin ikkinchi qongirag calinib, arena ciraclari yandi, shanqi konferanse sirk artistlari namlarini tantanali suratda e'lan qildi, song birinci bolimda akrobat-muallaqchilar, masxarabazlar, oz hunarlarini korsatdilar.

Ikkinchi bolimda konferanse ataqli sirkchi Lipatov va uning qizi “Maryamxan” tamandidan at oynlari bolisini e'lan qildi: koplarni kutdirib, intizar qilgan gozal qiz, badan rangidagi nazik libas ustidan zargha burkanib chiqib, arenada har tamanga yuz karasma bilan salam berdi, song uzun qamchi uslagan Lipatov arenada payda bolib, uning arqasidan bir qara at chiqib keldi. Orkestr raqs kuyini basladi, qara at ustida “Maryamxan” tik turib raqs etishga kirishdi.

Sakkiz namerdan ibarat ikkinchi bolimda faqatgina gozal “Maryamxan” oz latafati bilan, xususan, qosiqlari va sim ustida oynashlari bilan tamashabinlarning

---

⁷⁰Madaminca'n sayahatdan qaytib, umrining axirigacha gazetefurushlik qildi, shu kasb bilan 1928 yilda Qoqanda vafat etdi.

huşimi başidan uçirib, öziga mahliya qilgan edi. Oyin tamam bolib, adamlar tarqalgandan keyin Sulaymanqul bayvachcha gozal "Maryamxan" va uning atası Lipatovni oz bagiga kecki avqatga taklif qildi.

BirAQ bemahalda nataniş kişining bagiga barişdan çoçigan, açırğağini äytganda pulmast, niyati buzuq bayvachçalardan bezgan, "Maryamxan" barişdan baş tartdı. Ämmâ Sulaymanqul bayvachcha har keça sirkdan bir locani band qilib, "Maryamxan"ning çiqşını säbrsizlik bilän kütardı. Gözal qızning iltifati emäs, balki nâfrat va cirkanişiga duçar bolganidan keyin, öçini içkilikdan âlar edi.

Sirkçi Lipatov va uning gozal qızı haqidägi hikâyämizgä xatçop salib qoyib, Sulaymanqul bayvachcha bilän şair Muqimiy aräläridä ötgän kiçik, köngilsiz bir vâqeäni esläb ötäylik.

Küzdä bir keça-kündüz yâqqan yamğırdan keyin şahrning tar, zaxkaş köçälari ortasida suv toplänib, yol çetidan yürüş ham müşkölläşib qalgan edi. Kecki päyt Muqimiy gışt köprikdan mädräsä tamän ketäyätganda käyfi baländ Sulaymanqul bayvachcha arqadan atini tezlätib kelib, Muqimiygä lay säçrätib yubardı. Tä'bi älingän Muqimiy uning ketidan cahl aräläş, "şu ham ädämgarçilik boptimi?.. Nädän, qorslik ham evi bilän-dä!.." dedi. Sulaymanqul at tizginini tartib, Muqimiygä qarädi:

– Bir närsä dedingizmi, şair?

– Nädän, qors dedim!

– Cüdä säz!..

Bayvachcha atiga qahr bilän qamçi basgan edi, at ornidä säkräb, äldingä intildi. Sulaymanqul Muqimiygä qarab tamäsxuranä qah-qah urdi-dä, atning başını qoydı. Muqimiyning üst-başıga lay säçrädi.

Mänä şu ählâqsiz meräs bayvachçası qırq yaşgä kirgän bolsä ham häli üylänmägän bolib, oz aqsâqligini körsätmäslük üçün qolidä fil tişi qadalgän hässä, keçälari restöränlärdä, kündüzlari özbekçä libäsdä qımärxänälärdä häyät keçirärdi.

Yâş bolışigä qarämây, öz sän'âti tufâyli Ortâ Âsiyäning köp şähärlärini kezgän “märyämxân” kündüz künläri, äyniqsä yâz künläridä ätrâf xıyâbânlärni säyr qılışni yaxşı körär edi. Uni bir cuma, âtäsi izvâşdä Qaynârbulâqqa âlib çıqdi.

Äzämät tâlu teräklär âstidä yigirmädän ziyâd kättä-kiçik tinıq bulâqlär här dâim dâşqâzândek qaynâb, gâh-gâh suv tâm boyi fävvärä urib turär, bulâqlärning ätrâfi çâyxânalär bilän qurşalgän, yâz künläridä şähärdä issıqlängän ülfät yigitlär top-top bolib çıqib istirâhät qılışlär, sâz çälib qoşıq äytişär edi.

Bu säylgâh “Märyänxân”gä mänzur boldi, âtäsi bilän qoltıqlaşib, bulâqlär ätrâfidä säyr qıldilär. Özbek sâz vâ qoşıqlärini qızıqıb tinglädilär. Äyniqsä qoşıq äytib, tänbur çälib, hämmäni özigä qarätgän çirâyli bir yigitning qongırâq tâuvişi, kelişgän qaddi-bästi “Märyämxân”ni şu ândä özigä târtıdı. Bu yigit Muqımiyning eng yaqın dostlärindän, iste'dâdli bästâkâr Muhämmädcân Mäkây edi. Robärodâ tâlgâ suyänib, qoşıq tāmâm bolgunçâ köz üzmây Mäkâyni tāmâşâ qılgän sirk nâzänini bir çetdä otirdi-dä, şaşâ-şaşâ bir nimälär yâzdi vâ u yâzuvni Muhämmädcân Mäkây otirgän sorigä taşläb, âtäsi bilän yoligä ketdi. Bu rusçâ xatdâ şu otirgän yigitlärning hämmäläri keçqurun sirkkâ täklif qilingän edi. Keçqurun Qaynârbulâqdän qaytgâç, Muhämmädcân Mäkây ülfätläri bilän qâğâzni kötarib, sirkkâ kirib bârişgändä Lipatovning özi kütib âlib, bulärgä çây körsätıdı.

Sirkning birinçi bölimi âdätdägidek ötib, hämmä ikkinçi bölimi başlänişini täqatsizlik bilän kütmäqdä. Äyniqsä bir locani bir özi egälläb otirgän bädmäst Süläymânqul hämmädän körä şiddätlirâq qarsâk urär vâ moylâv siläb, otirgänläri birmä-bir közdän keçirär edi. “Märyämxân” arenagä çıqıb, âdämlär âräsindän mehmanlärini qıdirä başlädi, tâpib, ävväl oşâ tāmängä, keyin başqalärgä sâlâm berdi.

“Lyublyu, lyublyu, Mamadcan, lyublyu, Mamadcan,

Zaçem nucen mne drugoy, lyublyu, Mamadcan...”

“Märyämxân”dän bu qoşıqni eşitgän tāmâşäbinlär qıyqırıp yubârdilär, Süläymânqul közläri qınıdän çıqıb, vücudini titrâq bâsdi, âdämlär âräsindän oşâ “Mämädcân”ni qıdirä ketdi, Süläymânqulning fel'u ätväridän çoçigän ülfätlär täşvişgä tüşib, oyni bozilmädänâq Muhämmädcänni ortägä âlib, ästâ cönâb qıldilär.

Bâyväççä tãmâşäbinlär âräsidadän Muhämmädcân Mäkâyni tãpãlmây, muştigã tüflägänçä ğicinib qãldi.

Bu qoşıqni örgänib âlgän yâş-yälänglär ertäsi şähär köçäläridä äytä başlädilär, tez kündä şähärgä yâyildi, hättã bu qoşıq qulâqmã-qulâq Âqcärgä yetib bãrdi. Buni eşitgän Muqımiy heç söz demây, şähärdä bolmägänigä xorsinib qoyã qãldi.

Yâr-birãdãrläri, qarindâş-uruğläridän uzãqdã rãngi sãrgäygän şãir, Qoqãndän qaytgän yolãvçilärän köprãq mãktub kütär, yâr-birãdãr, qarindâş-uruğlärlärlärläri haqıdã xabãr eşitgisi kelär.

Qoqãndän qaytgän çãdãklik tãbib mübaşir yoq keçã Muqımiygã mehmãn bolib, gãrçi şãirning tã'bi kötãrmäsã häm. Qoqãndã ättãrlär bilän sirkkã bãrgäni haqıdã äğız köpirtirib, Muqımiyning qulãğını qãqıb qoligã berdi. Bedãrd tãbibning şu sirk xãtiräsi tügãgünçä bãrdãş qılğän şãir, uni uxlãşã tãklif qılãdi, tãbib bãş qoyã sãlib uyqugã ketgän bolsã häm Muqımiy ne vaqtgãçã ornidã tolğänib keyin uyqugã ketgän edi, tãbib sãhãrdã turtib uyğãtdi:

– Mullã äkã, mullã äkã!.. Kemã qaçãn bolãdi?..

Muqımiy közini açib, kün yãrişgãnini kördi, turib kiyinişgã urindi:

– Tezrãq çıqsãngiz, birinçi kemãgã ülgüräsiz!..

Tãbib Muqımiy bilän xayrlãşib, kemã tãmãn yügirdi, Muqımiy kãpãgã kelib, çãy içmãqçi bolib turgän edi, uzãqdãn ätlik mübaşir körindi, Muqımiy çãy içişni häm unutib, uning istıqbãligã şãşildi.

Mübaşir ätini suvtãlgã qantãrãr ekãn, közi uzãqdã ädãm boyi kötãrilgãn binã devãrigã tüşdi, Muqımiy bilän qaynãq sorãşib:

– Sizni şãir desãk, me'mãr häm ekãnsiz, cãnãb Muqımiy! – deb häzillãşdi. Muqımiy külib cãvãb berdi:

– Qanãti sinıq bir musiçã bãländ äşiyãn ärzusini qılğän ekãn.

Mübâşir kâpägä kirib, çämädândän âdâtdägiçä âq bôlkä, şişädä säriyâğ, mäydälängän âqqand âlib qoydi vä bängi çalgä çây uzätib, aççıq çây dämläşni buyurdi, song közi Muqımiyning âqargän yüzigä tüşdi:

– Xoş?.. Cänâb Muqımiy, tâbingiz yoqmi?..

Muqımiydän âldin bängi çâl gäpgä suqıldı:

– Mullâm keçä âvqatsiz qalgän edilär!..

Muqımiy indämây yergä qarädi, mübâşir ğazâb bilän ornidän säkrâb turdi vä u yâq-bu yâqqa yürüb, qaytib kelib nânni kesdi, piyâlägä qand sâldi, ungä çây qoyib turib dedi:

– Açlıkning birinçi dävâsi şu qand çây! Bundän keyin başqa çârâsini körâemiz.

Muqımiy ikki piyâlâ ıssıq qand çây bilän ikki kesim bôlkädän yeb, ândäk cänländi, peşânäsidadä yiltillâb ter zâhir boldi. Bängi çâl içğärigä cây hâzirlädi, mübâşir Muqımiyni âlib kirib yâttıqzdi-dä, song şâhâr yängilikläridän bâ'zi mühimlärini äytib berdi:

– Sizni şâhârdä qaytârişlärini sorâb, Qoqân xalqı general-gubernatörgä ârizä yubârgän ekân, ârizâni gubernatör Qoqân hâkimi Medinskiy ihtiyârığä yubâripti. Dostingiz Kuzmiçning äytişigä qarägändä, hâkim pul ümid qilib, işni ârqagä surâyâtğän emiş. Buni sezğän dostläringiz pul toplâşibdi, yetmâğänigä şâhârning kâsiblâri pul cämğarib berişğä kirişibtilär. Demäk, siz cänâb Muqımiy, yaqın künlärdä şâhârgä qaytişingiz muqarrâr...

Bu xabârni eşitğäç, Muqımiy yâtgän yeridä közigä yâş âlib, bâş irğadi:

– Men sizni yâlgız tâşlâb, başlâğän işni çälâ qâldirib şâhâr ketâmânmi!..

Toplängän pulni Qâri sumälâk hâkimning sirdâş zâkânçilâri ârğali berib, nâticä kütmäqdä edi. Bir häftädan keyin zâkânçi Qâri sumälâkni uçrätib, xuşxabâr târtıdi:

– Cänâb hâkimni üyläridä âvqat üstidä uçrätıdim, iltimâs bilän pulni uzätğän edim, âlib xâtinlärigä berdilär. Şundây mä'lumki, iltimâs inâbätğä ötgi. Ämmâ oşâ

ândäyâq Muqımiyni sürgündän çaqırıp âliş haqıdâ söz açış âdâbdän emäs edi. Bu haqdägi mäsälä, âlbättä mähkämäning özidä bærtäraf bolädi. Muqımiyni şähärgä qaytib kelişi üçün ruxsät qâğâzi yâzdirib âlişginä qâldi. Bu xızmatim üçün qançâ tolâşni himmätinizgä hävâlâ qılâmän.

Zäkânçining dârâmädigä qarägändä, endi uning köngli toldirilişi keräk edi, bolmäsä şu iş yänä âqqagä çözilişi turgän gäp edi. Dostlär yänä etäk tutişi, äncäginä pul cämğarib berdilär. Qâri sumäläk cämğarilgän pulni zäkânçigä çözgän küning ertäsigäyâq u icâznâmäni Qâri sumäläkkä tâşirdi.

Ertäsi Mävläviy Yoldâş, Zävqiy, Âbidcân ä'läm bir säyâbânli ärävä âldigä Äkbärxocäni otqazib Äqcärgä cönädilär.

Keç peşin päyt, Muqımiy käsäldän turib, tām yapâyâtgän häşärçilärgä iş örgätmäqdä, mübaşir esä nârirâqdägi temir-tärsäklär uyumi yänidä, şähärdän kelgän rus temirçilärigä yol-yorıq körsätib, “vodokaçka” qurılışini közdän keçirmäqdä edi. Säyâbânli ärävä kelib toxtägäç, ärävadän Mävläviy Yoldâş, Âbicân ä'läm, Ubäydullä Zävqiy vä Äkbärxocä tüşdilär. Bundän Muqımiy xabärsiz edi, tām yapâyâtgän äqcärlıklärdän biri baqırdi:

– Hâ, mullä äkä! Şähärdän mehmânlär kelişdi!..

Muqımiy ornidän turib qarägän edi, közi tinib ketdi, bir qolini peşänäsigä säyâbân qilib, şu tāmängä kelâyâtgän ädämlär qaräsini kördi, ämmâ ulärni tänimädi. Çünki Muqımiyning közi xıräläşib qâlgän edi. U dostlari bilän turgän yeridä sävuqqinä körişdi, oğlini häm sözsiz köksigä bäsib, cim qâldi...

Äkbärxocä cüdä äzib ketgän, rängi qânsiz, xâmuş, endi ilgäridek ätä boynigä äsilib, erkälik qılâ bermäs edi. Şähärdä häm hücrägä kām çıqıb, üydä otirädigän bolib qâlgändi. Qoşnilärning äytişlärigä körä, keyingi vaqtlärdä Ziyädäbibi Äkbärxocäni tez-tez kältäklär edi. Äyniqsä, Äkbärxocäning başigä qısqıç bilän urgängän beri bälä özini yoqätib, xâmuş bolib qâlgän edi. Mävläviy Yoldâş därmänsizlänilib qâlgän Muqımiyning biläginä uşläb, tāmirläri nihâyät süst urişidän çoçidi, yer ästidän Zävqiygä qaräb, läbini tişläb qoydi. Muqımiy esä ketişgä qızıqmäs, bu haqdä çurq häm etmäs edi. Däryâ boyidä âş qilib yeyiş üçün mäsälliq älib kelgän Zävqiy, indämäy säbzi-piyâz toğrâşgä tüşdi, Âbidcân ärävkâş yigitni çaqırıp qâzân ästirdi, Mävläviy Yoldâş Muqımiy bilän birgä qoşxânädägi

körpā-toşāk, kitāb, qāğāz-qalāmlārnī ālib keliş üçün ketdi. Ākbārxocāni yetāklāb ālib, ikkālālāri qoşxānā tāmān bārāyātğānlāridāğinā Muqimiy Qoqāngā ketişigā işāndi, lābidā tābāssūm pāydā bolib, keçāsi körgān tūşini āytib berdi vā Ānbār ātining hāl-āhvālīni sorādi:

– Öz dārdim közimğā körinmāy, dāim şu nātāvān āyālīni uylāymān...

– Gāpning āçığı, ikki hāftādān beri undān xabār ālişğā qol tekkān yoq. Xabār ālib hām nimā qilā āldim... Ungā mādđiy vā mā'māviy kömāk beriş mening qolimdān kelmāydi, dāsti kältā ādām bolsām... Eşitişimğā qarāğāndā, u sizning Āqcārgā bādārgā bolğāningizni eşitib, qattiq āzurdā bopti, köp fāryād çekibdi. Bārgāndān keyin ungā özim xuşxabār tārtāmān...

Qoşxānāğā bulār bilān izmā-iz mubāşir bilān havli egāsi yetib kelişdi, ulār Muqimiydān cūdā bolāyātğānlīklāri üçün xafā bolsālār hām Qoqāngā ketişidān xursānd edilār. Çünki Muqimiy keyingi xaftālārdā ārtiq incıqlāşib, ādām yāqtirmāydiğān, qolidān kelmāğān işlārgā urinib, devār uriş kabi āğır işlār bilān özini kāyitāyātğān edi.

Mubāşir bilān üy egāsi Muqimiydā ruhiy tetiklik sezib sevindilār. Qoqāngā qaytiş şārāfi bilān uni qutlādilār. Bungā cāvābān, Muqimiy üzr āytā bāşlādi:

– Mening qaytib bārişim üçün icāzāt berilğān ekān, bungā behād xursāndmān, çünki meni bādārgā qilib, muvāffaqiyāt qāzāngān mā'nāviy küşāndālārimğā bārib köriniş berişim kerāk, boyni egilğān dostlārimning qaddini, ruhini kötārişim kerāk. Men endi hücrādā otirib, hücrā şe'rlāri emās, hāyāt içigā kirib bārib, icād qilişim kerāk! Āmmā sizdek mehribān, āziz kişilārdān yirāq turiş men üçün naqadār āğır bolāyātğānlīğini özim bilāmān. Men gārçi Qoqāndā yāşāsām hām dāim sizni yādimdā āsrāymān, imkānini tāpgāndā kelib ketāmān, təcik dostlārim ārğali rābitā bāğlāb, xat yubārib turāmān.

Kötārilīşib dāryā boyigā çıqqānlāridā āş dām yeb, kütib turgān edilār. Yüklārni ārāvāğā qoyib, qul yuvişğā şāşildilār. Āşdān keyin hām suhbāt ānçā çözildi, kün qaytgāndā ārāvākāş ātini ārāvāğā qoşdi. Muqimiy ketāyātğānini eşitğān Āqcārning keksāsīdān yāşigāçā dāryā boyigā toplānişğān edi. Muqimiy ulār bilān ālāhidā-ālāhidā xayrlāşār ekān, bundān keyin mubāşirni yālgız qoymāsdān, bāşlāğān işlārni āxirigā yetkāzişdā ungā yārdām berişni iltimās qildi, “vodokaçka”

işgä tüşgändän keyin Äqcärdä mevazâr baġlär yäratış keräkligini uqtirdi, song mübaşir vä üy egäsi bilän quçaqlaşıb xayrlaşıb, ärävägä çıqdi.⁷¹

Birmunça köngli yaqınlär Muqımiygä peşvaz kelib Dänġarädä kütmaqda edilär, ulär yoldan qoşilib, Qoqangä üç ärävä bolib kirib bårdilär. Keç bolib qalgän edi. Muqımiynig iltimäs bilän ärävälärni xılvät yol bilän hücrä tāmān başlab, keçäsi kirib keldilär. Dostlär yarım keçgäçä hücrädä otirib, song üylärigä tarqaldilär. Ertäläb Muqımiy hämmägä ketdi, qaytib kelgändä mädräsä sähni käsiblär bilän mähällä ähli vä şe'r muhiblärigä tolgän edi. Şair ulär bilän birmä-bir quçaqlaşıb körışdi. Bundäy keldi-ketdilär bir neçä küngä çözildi, undan keyingi şadıyanälär şähär äträfıdägi sälqın täkyälärgä köçirildi.

Bir suhbätdä Muqımiy “Märyäm xân” vâqeäsini Muhämmädcän Mäkäyning öz äġzıdän eşitib, sirk tāmāşasıgä bārgisi kelib qaldı, Muhämmädcän Muqımiyning köngli üçün birgä yänä sirkä bārişgä rāzilik berdi. Şu keç köpçilik Muqımiyni birgä alib sirk tāmāşasıgä bårdilär, bulärni birinçi qatärdä körgän Süläymänqul bāyväççä ġazäbländi, locadän tüşib, içkärigä kirib ketdi-yu, yänä qaytib çıqıb öz ornidä ġurur bilän papiros tütätädi vä bulärgä qaräb, istähzalı cilmäydi. U, Muhämmädcän Mäkäyni qançälär yāmān körsä, Muqımiyni undan bättär yāmān körär edi.

Häli tāmāşä başlägänçä yoq, hämmä iştiyāq bilän arena çirāqläri yānib, orkestr çälinişini kütmaqda edi. Şanqı konferanse ortägä çıqıb, e'län qılä başlädi:

– Äziz tāmāşäbinlär!.. Dıqqat bilän eşiting! “Märyäm xân” tösätdän käsäl bolib qalgänligi üçün bu keçädä iştirāk etä älmäsligini äfsus bilän bildirämän!.. U kişining iştirākisiz tāmāşä dāvām etäbersin desäläringiz otiräveringlär! Yoq desäläringiz tāmāşäni ertä keçgä qaldıramız, biletlär küymäydi, xählägänlär kässädän pullärini qaytarib alışläri mümkin!..

Bu e'läni eşitgäç, köpçilikning häfsäläsi pir olib, duv etib ornidän qozġaldi, başqa tāmāşäbinlär qatäri Muqımiylär häm boşäşiş çıqa başlädilär. Locadä papiros tütätib otirgän Süläymänqul bāyväççä ornidän qozġalmäy, otirgän cāyidä bulärgä köz qırını taşlab, miyıġıdä külib qoydı.

---

⁷¹ Mübaşir tábässüm bilän “vodokaçka” vä binälär qurılġän, mübaşir 1904 yildä çaqrıb älingändän keyin ulärdän xalq fäydälängän, keyinçä Sirdäryä yolını özgärtirib, bu qışlaq suv ortäsidadä qalıb ketgän. (S. Ä.)

Támášábinlär tärqab, köçä çirâqläri öçgändän keyin Lipatov kelib, báyvâççägä mürâcâät qıldı:

– Özingizdän böläk birärtä támášábin qálmädi, xalq biletini qaytárib, pulini álib ketdi, endi nimä deysiz?..

– Bu keçä neçä pullik bilet sâtilgän edi?..

– Taxminän tört yüz somlik...

Süläymánqul báyvâççä indämäy çöntäginini kávláb áqpádşáning suráti bär törttä yüz somlik qáğáz áqçä çıqarib, Lipatovgä uzátdi: - Bâşqalárning mengä kerägi yoq! “Märyäm-xân”ning bir özi bär hünärini körsätsin! Bir özüm támášä qılamän, özingiz men bilän locadä otirib, ülfätçilik qılasiz! Konyakkä ádam cönäting!..

Lipátov qulluq qilib çıqıb, konyakkä ádam yügürtirdi, orkestrni álib qálib bâşqalárgä cäváb berdi. “Märyäm-xân” huvillängän arenagä çıqıb, erinibginä, ämmâ xaridárgir bir neçä nomerlärni icra etgändän keyin özi orkestrgä cäváb berib yubardı.

Süläymánqul báyvâççä, içki-taşqı havlini pulláb, qımárgä báy berdi. Bâru budidän ácrägän báyvâççäni keyinçä sirkkâ hám kirgizmäy, báyvâççä Lipatovgä yálinib-yálvárib yürüb, átbâqarlık xızmatigä kirişgä “muvâffaq” boldi. Birâq “Märyäm-xân” endi ungä qayrilib hám qarämäs edi.

Muqımiy dostlári bilän keçki pâyıt Qorxânä mähálläsidadän qaytib, Tâşkentlik güzâr árqalı Qaländärxânä köprigigä yaqınlâşgän edi, sirkning boz átini säydä yuvib, yetákláb çıqayátgän Süläymánqul báyvâççägä duç keldi. Muqımiy körmäslikkâ álib, áldingä intilgän edi, şiräkäy átbâqar báyvâççä uzâqdän şáirni körib, gâp táşlädi:

– Toningizni yuvib álibsiz-kü, şáir Muqımiy!..

Bu kinâyäni eşitgän Muqımiy indämäy ötib ketä álmädi, árqasigä burilib, uni cirkänç nâzâr bilän közdän keçirdi vä cäváb berdi:

– Lâyni yuvsä kyetädi! Ämmâ el-yurtning lä'nätini yuvib tâzä qilib bolmäydi!.. Qorslik tamám bopti-yu, faqatginä nádánlik qápti!..

2.17. ON YETTİNÇİ BÂB XUŞMÄNZÄRÄ MÄNZİLLÄRGÄ!

“Muqimiy, häsrätim küydirsä qâğâz,

Neçük tährir etib, äyläy bäyänlär...”

Muqimiy

Rozimuhämmädcän imtihânlärini tâpşirib, yâzgi tä'tilgä çıqqandän keyin ätiysi Muhämmäd Sâlih Yertzinni yâlgız tâpib, toqqız yıldan beri körmägän mehribân tâğasi – Muqimiy vä bâşqa qarindâşlärini körgisi kelgänini äytdi. Rozimuhämmädcänning iltimâsini Muhämmäd Sâlih Yerzin qabul qilib, bârdikeldi, sâvğa-sälâmgä yüz söm pul berdi vä Buhârâdägi dosti Coräbek Äräbov degän kişigä xat yâzib berdi. Rozimuhämmädcän mehribân äniysi Äynulhäyât vä qarindâşlär bilän vidâlâşdı, qoqânlik Tâciddinbây bergän âmânât sâvğälärni öz yükigä qoşib bağläb, yolgä täyyärländi. Ungä Nicniy-Novgorod şährigäçä bilet âlib berib, poyezdgä otqazdilär.

Rozimuhämmädcän Nicniy-Novgoroddä poyezddän tüşib, paroxod toxtäydigän cäyni sorâqlâb tâpdi. Oşâ küni Feldmarşal Suvorov nâmidägi paroxod cönâş âldidä edi. Rozimuhämmädcän şu paroxodning kayutasidän cây egälläb, esân-âmân yolgä tüşdi. Bu kättä muhtäşäm paroxod nihâyät âzädä, âşxânlärdä âvqatlär muhäyyâ edi. Yigit Edil däryâsi boylâb şähär, qışlâqlärni tâmâşâ qılâ-qılâ Kaspiy tāmân süzib ketdi.

Paroxod Ästraxangä kelgändä bâşqa paroxodgä otirib, Kaspiy dengizi bilän Petrovsk porti ârqli Bâkü şährigä yetib âldi. Sävdiğärlär bilän Bâkü şährini äylänib çıqıb, yänä paroxodgä otirdilär. Paroxod lüngärini kötärüb, signäl bergändän keyin Krasnovodsk yolini âldi. Dengiz ortäsidä zor portänä başlänib yolâvçilärning hâlâvâti buzildi. Yâşlikdä dengizdä köp süzgän yâş student bu portänägä pârva qılmäy tâmâşâ qilib barmâqdä edi. Yolâvçilär taşvişli keçäni ötkäzib ertäsigä sihät-sälâmät Krasnovodskgä yetib keldilär.

Bir tāmân şordäryâ, bir tāmâni qızil tâğ bilän ihâtälängän Krasnovodsk cärizämä issiq şähär edi, Rozimuhämmädcän “Marşrut” dâftärgä qarâb, Ortä Äsyä

temir yol vokzalini istab tapti va Yerzin tayinlagan Corabek Arabovga amanat xatni taptirib maqsadida Buharagacha poyezd bilet aldi.

Sam paytida poyezd Kogon bekatiga kelib toxtadi. Rozimuhammadcân va uning hamrahilari Buharaga yetganlarida shahr darvazasi berk edi. Darvazadan kirishda Rozimuhammadcân kimligiga barişini aytdi, şundan keyin shaharga kirishga ruxsat berildi. Bemahaldâ qidirâ-qidirâ, axir Corabek Arabovning uyini istab tapti.

Corabek Arabov Yerzinning maktubini oqigach, Rozimuhammadcânni izzat-hürmät bilän mehmân qilib, suhbätläşdi. Ertasi xızmatçisini qoşib, Buhârâni tamâşâ qıldirtirdi, keyin faytângâ otqazib, şahr taşqarisidagi bağıgâ âlib bardı. Üyidâ bir neçâ kün mehmân qilgach, boyigâ bap ton tiktirib kiygizdi va Qoqangâ uzatiş âldidan bir tanışidan Sâmarqand şahr başlığıgâ xat yâzdirib berdi. Sâmarqanddan Fârgânâgâ qatnâydigan poyezd üçün hər qandâ yolâvçigâ bilet sâtilmäs, faqatginâ yük taşiydigän poyezdlar qatnar edi.

Rozimuhammadcân Sâmarqandgâ kelib vokzal yanidagi musâfirxânâgâ örnâşgândan keyin, tamâşâ qiliş üçün Sâmarqand şahrigâ tüşdi, Registon minâralarigâ ânqayib turgândâ üst-bâşi culdur bir keksâ âdam Rozimuhammadcân yanidâ toxtab, uning kimligini suriştirâ başlädi. Rozimuhammadcân Moskvadan kelib Qoqangâ barâyâtganini, poyezdgâ miniş üçün yanidâ iltimäs qâğâzni barylugini aytgândâ, haligi âdam köpdän beri Qoqangâ qaytib kelâlmây yurgänligini gapirib, birgâ âlib ketişni iltimäs qildi. Birgälâşib şahr başlığı idâresini tâpib, xatni taptirganlaridan keyin ikki kişigâ icâzâtnâmâ berildi. Yük vagonigâ ikkitâ bilet âlişgâ muvâffaq boldilar.

Yolda çâl özinning kimligini äytâ başlädi:

Dükçi eşân qozğälânidan keyin, “âq doppilik”lar tutilâ başlägândâ⁷² bu kişi piyâdâ Buharagâ qaçgan Qoqandagi Hâkim xalifâ eşâning müridlaridan bolib çıqdi. Rozimuhammadcân Xovos stantsiyasigâ yetib, bölâk poyezdgâ minişdâ bu âdamdan uzâqlâşiş pâyidan boldi va undan âcrâb, bir keçâ-kündüzdän keyin Qoqangâ yetib keldi.

---

⁷² Dükçi eşâning müridlari âq doppi kiyganligi sababli, xalq âq doppi kiygan müridlarni qayerdâ uçratsâ, tutib berâ bergän edi.

Rozimuhämmädcân özi tuğılğan Şaldırämäq güzärini yâdidän çıqarmâğan edi. İzvâşgâ otirib güzärgä bârgändä yaşlıkdä körgän tanış hävlilär yânidän ötişgâ toğri keldi, “änä u havli, dädämning ustâzi Orâzbây meşkâpçining hävlisi, änä u havli, dädämning hämkâsbi – rästâ timpâsi Mirzä Hämdäm âtäning hävlisi, änä u havli, ortağım Muhämmäd Äkrâmlärning hävlisi!..”

Rozimuhämmäd izvâşdän tüşib Muhämmäd Äkrämning eşigini qâqa başladı. Eşik açğan kâmpir gimnâziyâ kiyimidägi Rozimuhämmädni tanımay, eşikni berkitti vä “heç kim yoq!” deb cävâb qıldı. Rozimuhämmäd boşâşib, qaytib izvâşdä şâhâr musâfirxânâsigä bârdi, musâfirxânägä yüklärini qoygândän keyin ortağı Äkrämçânni qaytâdän suriştiriş üçün yänä Şaldırämäqqa keldi.

Muhämmäd Äkrämning âtäsi ölib, yetim qâlgândän keyin bilimdân ânâsi Bibisârâ “oğlimning ortağı Rozimuhämmäd Maskovdä oruslär mäktäbidä târbiyâ âläyâtğän ekân, bu hâm ortâğidek oruslär qolidä târbiyälänib, âdâm bolsin!”, deb şâhâr notarius Froyberggä eltib tâpşirğän edi. Muhämmäd Äkräm notarius âilâsidä târbiyälänib, rus mäktäbidä oqıy başladı. Rozimuhämmädcân ortağını notarius Froyberg üyidän tâpdi⁷³.

İkkäläläri musâfirxânägä kelib, uzâq sözlâşdilär. Rozimuhämmädcân ortâğıgä Moskvadän Qoqângä kelişä Buhârâ vä Sämârqanddä toxtâğänligini vä yol mâşaqatlırını hikâyâ qilib bergândän keyin, Muhämmäd Äkräm uni Bekvâççâ mähällâsigä başläb âlib ketdi.

Âqcârdän bedârmân vä “şâbkör” bolib qaytgân Muqımiy âstâ-sekin dârmângä kirib, közi râvşänläşğän edi, bu dârdlär ornigä belu qol âğrigigä duçar bolib, ânçâdän beri hücrâdän çıqmây yâtgân edi. Ciyâni kelğän kün ertälâb Muqımiy Tâşkentdän – Zâkircân Furqatdän şe’riy mäktub âlgän edi, xursând bolib xatgä cävâbân şe’riy mäktub yâzişgâ otirdi.

Şu pâytdä tâşqaridän süpa süpürâyâtğän Ğaribiy süpürgini irğitib, hävliqib kirdi:

---

⁷³ Notarius Froyberg Muhämmäd Äkräm gimnâziyâdän oqıtib, song öz hünärini örgâtiş üçün notarial kontörägä xızmetgä câyladı, keyin öz ornigä, notariuslikkâ qoydi. Muhämmäd Äkräm çârizm dâvridä vä undan keyin hâm şâhâr notarius väzifâsidä işläb, 1930 yıllardä vâfât etdi. (S. Ä.)

– İkkita saç qoygän orusça kiyimdägi yigitçälär cilâvxânädä turib, orus tilidä sözläşyätgän ekänlär, “Muqimiy” egänlerini fähmläb qâldim! Ciyäningiz Rozimuhämmädcân bolmäsin tağın?..

– Başläb kiring!..

Ğaribiy şaşib hücrädän çıqdi, Muqimiy bir qoli bilän belini, bir qoli bilän tåkçäni uşläb ornidän turmaqçı edi, Rozimuhämmäd yügürüb kirib, özini Muqimiy quçağığa taşläb öpä başlädi. Muqimiy bel ağrıqni häm unutib, uni köksigä bäsdi, yüzi peşänäsüdän öpdi, keyin ropärädä külib, tippä-tik turgän Muhämmäd Äkräm bilän soräşdi:

– Äcäbâ! Bu tüşimmi, öngim?..

– Öngingiz, tağa!..

– Dürüstsän-kü! Kelgäningdä sen bilän rusça gäpläşişni ärzu qilib yürär edim. Hâzir häm unça-munça sözläşişni bilämän-kü, lekin maskovliklär bilän sözläşiş dâracäsüdä emäs. Bu ortâğing häm sen bilän Maskovdä oqıydilärmı?.. Ävväl öltirib âlinglär, keyin gäpläşâylik...

İkkälä yigit otirişib, bir-birlärigä qaräb külişib âldilär, keyin Rozimuhämmäd sävâlgä cävâb qaytärdi:

– Bu ortağım şäldirämâqlık Muhämmäd Äkräm! Pâyezd tüşib toğri Şälirämâqqa kelgän edim. Muhämmäd Äkräm häm rus mäktäbidä oqır ekän...

Muqimiy ulärni ikki yänigä âlib, ikkisinining yelkäsigä qâqdi:

– Täsännâ! Yängi zämân şuni täläb qılmâqdä. Bu til dävlat tili, uluğ mä’rifätpärvärlär tili ekänligini men endi tüşinib yetdim. Birâq vaqt ötgändän song tüşündim! Mänä, mullä Zäkircân Furqat Täşkentdän yâzgän mäktübidä hâzir gazetağä tärcimänlik qilib, hämân bilim ketidän quvâyätgänini yâzıbdı. Bu qandây yaxşı! Şundây emäsmi, mullä İsmâil? Süpüriş qaçmäydi. Çâyğä ot qaläb qoyıb, Kalvak güzärigä ötib keling!

Ğaribiy güzärgä häm bärüb keldi, çây dämlänib, öspirin mehmänlärğä dâstürxân häm sâlındı. Bu âradä Ğaribiy çıqıb, Äkbärxocäni başläb häm keldi. İkki qarindâş uyälä-uyälä soräşişib, Muqimiyning yänigä otirdilär.

Rozimuhämmädcân Moskva toğrisidä gäpirib, hämmäni äğzığä qarätib otirdi. Keçki päyt u Äkbärxocäni birgä älib, Muhämmäd Äkräm uçäläläri Şäldirämäqqa, Egämberdi häcini köriş, musäfirxändädän yükni älib keliş üçün çıqışib ketdilär.

Ciyänining kelgänidän Muqimiy benihâyä xursänd edi. Uning bir äy tä'til vaqtini köngilli ötkäziş üçün şähärdän uzâq, xuşhävâ, xuşmännärä yerlärgä älib bärüb säyähät qıldiriş vä şu bähänä bilän Äkbärxocäni häm oynätiş, qışlâqläri säyr qilib, xâtirälär yäziş toğrisidä şirin xayâl surä ketdi. Şu päyt Ğaribiy uning beli qolini uqalämäqdä edi. Muqimiyning köz öngigä ikki gümbür säyabänli ärävä päydä boldi: äräväning biridä Muqimiy öz dostläri bilän, ikkinçi ärävädä Rozimuhämmädcänniñ häligi ortağı, yänä ikki yigitçä otirärdi. Bu yigitçälär kim bolışı mümkün? Ulär sâz çälib, yällä qılädigän bolışsä yänä köngilli bolär edi... Beçärä İsmâil Ğaribiy häm yaş, u endi yälğız hücrädä köngli öksib qalmädän, säyähätdä birgä bolışı keräk...

– Mullä İsmâil!..

– Läbbây!..

– Şähimärdängä biz bilän ketäsiz!..

– Kâşki edi. Ükälär bähänäsidadä oynäb kelär edimkü-yä! Bu yerdä Qıtmirgä kim qaräydi?

Muqimiy yätgän yeridä qah-qah urdi:

– Äräväning ärqasidä ketä berädi-dä!..

– Qışlâq itläri tälämäsmikin?..

– Qızıq ekänsiz, xäcä säkpäräst! Qışlâq itläri özläri hässä täyänib yürüşibdi! Şähär itini körgändä ulär dumini qısikib qaçışädi.

– Şunaqa-yu, uzâq yol, uning üstigä kün issıq, çäng urinib qälädi. Yaxşisi, özläringiz bärüb kelä beräsizlär... Hücrä häm yälğız qalmäsin...

Muqimiy bu sâddä täbiät, pākizä dil şägirdini gäpirtirib, ungä tegişişni yaxşı körär edi:

– Qitmiringä ávqat beräsizmi, mullä İsmâil?..

– Bolmäsä-çi! Şuning ğamini yeb, ikki kábâbpáz bilän áğayni bolğänmân. Ulârdän tâşqari Äzâmât âşpáz hâmi ötgân-ketğänimdä ustuxândän mürüvvât qilib turâdi.

– Undaqa bolsä, Qitmiringiz mäişätdän boşämäs ekân-dä?..

– Undän süyak ârtişini kütib, mähälläning örgängän itläri eşik âldigä kelib yâtişädigân bolişğân. Ärtğänini ulârgä çiqarib berämân.

– Bu ğäpingizni mütävälli eşitmäsin! Şungä hâmi häsäd qilâdi!..

İsmâil Ğaribiy Muqımıyning bu sözi tä'sir qilib, qâtib-qâtib küldi.

– Şuning üçün hâmi Qitmiring boynigä köztumât taqib qoydim!..

– Şundäy qilib, biz bilän Şâhimârdân bârâlmäymân deng?

– Bizniki üzr, mullä äkâ! Hâmi hücrâni, hâmi Qitmirmi pâylâşim keräk bolâdi.

– Siz Qitmirmi pâyläsängiz, Qitmir nimäni pâyläydi?..

– Qitmir mening süyak âlib kelişimni pâyläydi...

Muqımıy yänä qah-qah urdi:

– İtning väzifäsi faqat süyak kelişini pâylâş emäs-kü?

– Quruq çârdevârni hâmi pâyläydi.

İsmâil Ğaribiy âsli äfgânistânlik bolib, âtäsi Kâbulning közgä koringân şairläridän biri edi. Kâbul mütäässiblâri uni dâhriylikdä äyblâb, tâşborân qilmâqçi bolğänläridä şair bir keçädä yâş oğılçäsi İsmâilni özi bilän birgä âlib, Mâvârâünnâhrgä qâçdi. Qoqândä tubcây bolib qâlib, täbiblik bilän şuğulländi, ustâz dâmlä Xalil bilän dostläşdi vä ümrining âxirigäçä uning xızmetidä boldi.

Ätäsi ölgängä İsmâil cüdä yâş edi. U ustâz dâmlä Xalilning eşigidä kättä boldi, ustâzdä oqıdı, Muqımıygä ergäşib, şe'rlär yâzâ başlädi. Bu äfgân yigitçäsi özigä Ğaribiy deb tähällüs berdi. Ğaribiy öz tähällüsigä mânänd ğarib vä qaşşâq edi. Mâyda tâkçäli eski kiçik xânä, tört boyrâ häcmidägi târ hâvliçä, âtädän qâlgân

eski körpə-toşək, pərişan kitâblardan başqa heç niməsi bolmagan bu ğarib yigit, it baqib avunar edi. Şuning üçün han u Muqimiyni özining suyanchığı, sadâqatli sirdaş dosti va ustazi deb bilardi. Muqimiygə yetgan ğam-älamgə ham, bir damli xursandçilikke ham şerik bolib, Muqimiy ah tartsa ah tartib, qah-qah ura birgə külişardi.

Muqimiyni uqalab bolgac, Ğaribiy yanə xızmat kutib, payghahda moltillab turar ekən, şair uni sipariş qilib, rahmat aytdi-yu, keyin cilmaydi.

– Bir az damingizni aling, mulla İsmail, keyin Şaldiramâqqa otib keläsiniz...

– Äytä bering, mulla äkä! Har qançä dam bolsä yoldä alaman!..

– Oşä damni şu yerdä aling demaqçi edim...

– Hücraning özi dam bolmagandan keyin, uni qanday aldim...

– Sizni rä'yingizdan qaytarış qiyin, cüdä öcär karsiz! Barä qaling. Barib, Egamberdi hacini bir cetgä imlab, bunday deng: “Ciyaningiz Rozimuhämmädcangä bugün aş qilib berişingiz turgan gap. Şunday bolgandan keyin, oşä aşni hücrada qilib berä qalsangiz qanday bolärikin?.. Özimçä mäslahät beray deb keldim.”

Muqimiydan bu sözni eşitib Ğaribiyning külgisi qistädi:

– Sendan bunday aqlli mäslahätlär çıqmaydi-yu, bu mäslahätlär mulla äkadan çıqqanlar desä-çi?

– Nimä desä ham aşni şu yergä köçirsä bas!

– Mäläl kelmäsmikin?..

– Mäläl emäs, aksinçä hacigä bu mäslahät xuş kelädi, u adam özi sävadsiz samavarçi bolgani bilan cüdä xuşyar, andişasi zor adam. Hämäsigä tüşünädi. Şunday qilmäsäk, başqa ilacimizvyoq, axır u Maskovdan aşni sağınib kelgan-kü?

– Xop!

Ğaribiy hücradan çıqib, Şaldiramâqqa ketdi. Muqimiy ornida yanə asmangə qarab çözilib, ikki kaftifi başi astigä qoydi-dä, şiftdagi vässälarni közdan keçirä başladı. Faqrlik, muhtâclik, namurâdlık uning cigär-bağrini ezib yubargan edi.

Şähärning çekkäsidadä faqırxânä häyât keçiräyâtgän yirtıq tonlı fâzillärdän xabär âlişgä qurbi yetmägäni üçün dünyadan çıqıb ketgisi keldi. Köçägä çıqılmäy, qârângı hücrädä ädämlärdän yaşirınıb yâtâr ekän, xayâl däryâsigä şongıdı:

“İçkäri-taşqari häşämätli havli-cây demäymän, içidän kiçik suv ötib turgän, sähnigä räyhän, cämbil ekib, tāmāşä qilib otirişgä yäräşä gülzârçäsi bär şinämginä başpänäng bolsä!..

Zämän bāyläridek tört xätin demäymän mä'näviy gözällik, mälähät vâ fārāsätning mücässemi, āzādätä'b, şe'riyät-dän ändäk vâqıf, nāzändä, xuşfe'l, vāfādār bir yāring bolsä. Eşikdän hārib kirib kelgänindä yelkängdän toningni ālib, şirin til bilän hāl soräsä, quvānçinggä quvānç qoşsā, qayğunggä şerik bolsä!

Qoş āt qoşilgän izvāş tilämäymän, yirāğımni yaqın qılışgä yärägüdek ildäm āting bolsä, zıq bolgän künläridä ungä otirib uzāq-uzāq qıslāqlärdä säyr qılsäng, dehqän dostäläringning külbäsidadä bir neçä qonib, bir kāsä yāvğānigä nāsibängni qoşib, könglini ālsäng, yänä ertäsi başing āqqan tāmāngä āt başini bursängü sädä, tāl, āqın suvlār uçrāgändä ātti yäkkä tizgänläb tālgä qantārib, şu yerdä qāğāzingni sätirlär bilän toldirsäng, misräläring beçārä dehqānläring āhu häsrätining tärcimāni bolsä! Bāylik vâ märtäbä ārttiriş üçün zāmānā zorläringning āyāğıgä qoy soyib, märtäbä ārtturuvçı puldār nākästälärni häcv qılsäng!

Zämän ähläri “şäir” deb, kişilärni maqtāb qārin toyduruvçı, ton ündiruvçı maddāhlärni äytädilär. Şu zāmāndä kişilärni maqtāb, xuşāmäd qilib дәvlät ārtirāgän “şäir”lär qol kelib qāldi. İnçünin, şähär sāzändäläri, hāfizlärni hām oşā “şäir”lär tāifäsigä ergäşib, toymā-toy, ziyāfätmä-ziyāfät yürüb, kättä bāylär āstānäsidadä tiz çökib, muqaddäs sän'ätlärinini tāmā āyāğıgä tiz çöktirmāqdälär.”

Färzinçä deb Färğänä vādiysidadä nām çıqargän hāfiz äsli Täşkentning uzāq bir qıslāğıdän bolib, yāşligidä Qoqāngä kelib qālgän, maqām-xān hāfizlär xızmatidä yürüb xānändälik dārəcäsigä erişgän edi.

Cüssäsi kiçik, serğayrät, xuşsurät vâ xuşmuāmälä bu yāş hāfiz kättä toy-mā'rākälärdä dutār bilän maqām oqıb, yāqımlı, bäländ āvāzi bilän köpçilikni özigä tärtä ālgän bolsä hām, sän'āti bilän tirikçiligini ötközälmäy, başqa bir käsib qıdırdi. Xalq xızmatidä yillär kāmärbästälilik qilib “xalq дәsturxānçisi” bolib āldi.

Gâh toygâ xabâr târtiř, gâh âzâgâ âytiř üçün Qoqân köçäläridä kiçikginä çävkâr yorğasini yorttirib, dâm bu mähällädä, dâm u mähällädä eřik qâqayâtğânini hâr kün uçrâtiř mümkin edi. řâhârçilik, yurtçilik degândeک, Färzinbek hâr kün toy yâki âzädä xızmatğâ bel bağlâb, xalq âldigâ dâsturxân sâlâr, řu xızmatı bilân âilâ bâqardi.

řâhârning Vâlixân törâ mähälläsidadä yâřâvçi kâmbağal gânçkâr ustâ Qâdirqul tånbur bilân keçäläri Färzinbek yânidä, kündüzläri öz hünäri bilân xalq xızmatidân vaqt ötkâzardi. Äğâr birâr toy, ziyâfâtdä saxâvât sâhiblâri ton kiydirmâqçi yâki pul ehsân qılmâqçi bolsâlâr, ikki hâfiz bir bolib, bu sâvğani räd etâr, sân'ât sâtilmäsligi, sân'âtni vâsitâ qilib, bâyimâqçi bolğânlâr haqıyqıy sân'âtkâr bolâ âlmâsligini uqtirâr edilâr.

Ölmäs nâğârâ bâyât, dutâr bâyâtlârning icâdkâri řâdmân hâci mâřq qılâyâtğändä birâv âvqat yeyâyâtğân bolsâ yâki ikki kiři sözlâřâyâtğân bolsâ, dutâr yâki tånburni devârgâ tirâb, qahru ğazâb bilân iyâk sâqâlini çimdib yulâ bâřlâr vâ men “Mâlxânädä çälâyâtğânimni unutibmân!..” deb dongıllâb qoyâr, “fâlân nârsâ çâlınsin” deb, tâklif qılınıřını haqârât deb bilâr vâ bebâhrâlâr suhbâtidân dâim qâçâr edi.

Gâhâ bâzâr künläri kâppân âğzidä közini çirt yumib, bir gädâ, Hâfizi řerzâdiydan, Mirzâ Bedildân yâki Fuzuliyning “Lâyli vâ Mâcnun”idân yâdâki ře'rlâr oqıb, tüşüngân tånigânlâr uning yânidân bârıb, özigâ sezdirmäy çöntäginâ tângâ, çaqa tâřlâb ötib ketâr edilâr. Mânâ řu gädâ hâm Muqımiyning eng yaxři dosti, hâmdârd ülfâti bolğân fâzil vâ řâir Dâdâcân hâci edi.

Dâdâcân hâci dostlâr dâvräsidadä tâlinkâ tutib, “řâhnâz gülyâr”ğâ lâb âçâr ekân, řâir Câhân âtin Üvâysiyning ölmäs bir ğazâligâ özi bağlâğân muhâmmâsni âytib, âvcini fâlâkkâ âlib çıqar edi:

“Äyâ, ey, dilbâri nâzik nihâlu hür nâzârâ,

Tâmännâi cämâlingdân tutibsân pârdâ ruxsârâ,

Bâlâ dâřti ârâ qân yığlâtib, köp qılmâ âvârâ,

Zâbâningni ketürgil, ey řâkârlâb tuti güftârâ,

Neçükkim, märhämät ölsin meningdek aşığı zârâ.

Sâçing här târidän men telbäning başimdä yüz sävdâ,

Cämäling pärtävidin cümläi âläm bolib xumrâ,

Zäbäning här tākällümdä qılur ming zindälik päydâ,

Nigähing täşläbân, lütf äylägil, ey şohi bepärvâ,

Yolingdä intizar olğan meningdek xastâ, bemârâ...”

Bedilxanlıkdä häm, sätranc oyinidä häm, lütfü aşkiyädä häm, yällädä häm ähli fâzillär äncümänidä peşqadäm bolğan Dädäcân hâci, hättâ öz şe’rlärini Muqımiydek tä’bi nazik şairlärgä mänzur qıldirgän edi.

Şunday äcâyib sän’atkâr vâ şâir keçäläri ğaribänä hücräsidadä bir boyrâ üstidä, başığä kitablârdän yâstıq qilib täng ättirär, yänä ertäsi kâppân ağzidä heç kim bilän körışıni istämägändek, közini yumib âlib, gädâlik qılır, uni tüşüngän, tänigän dostlär häm özlärini tänitmäy ehsângä qol çözürdilär.

Öspirinlik dävridä sävdägärlük bilän bütün Şarqni kezib çıqqan hâci Äşräf, qaysi mämläkätgä bârsä oşä mämläkät tili, ürf-âdätini biliş, örgänişgä qızıqdi. Moskvadä rus xalqning ilmgä bolğan muhâbbätini körib, sävdägärçilikni tärk qılışgä, dävlatini sarf qilib, bu uluğ şähärdä ilm egälläşgä qarâr berdi. Bir kiçik üy sätib âlib, özigä ustâzlär yällädi, âradän bir neçä yil ötgäç, tärıxdä birinçi bolib, bu özbek yigitni Moskva MGU medfakigä oqışgä girdi. İstitutni muvâffaquyätli tāmamlägän hâci Äşräf Nârmuhämmedov öz professorining qızıgä üylänib, Moskvadä qâlib ketdi.

U yillärdä Färgänä häli Rossiyagä qoşilmägän, hättâ ruslärning köpläri özbek nâmini eşitmägän edilär. Tärıxdä birinçi bolib, Moskvadä, käsälxänälärning biridä özbek doktöri xızmat qılâ başlägän edi. Bu gâp Qoqângä yetib keldi, vâqeädän xabärdâr bolğan ruhâniylär “kâfir bolğan, ğayri din” dän üylängän hâci Äşräf haqıdä şävqın kötärdilär.

Bilim v  d ri-d rm n  lib,  z halqig  tibbiy xizmat qilishg   shiqqan y sh  zbek doktori bu shav-shuvlardan vaqif bolg nd n keyin kelişdan ümidini  zib, Moskvada q lib, qiz k rdi, qizining namini M slim  qoydi. Bu saçi q p-q r , kök k z qiz m kt b y shig  yetk nd  Moskv  m kt bl rid n birig  oqishg  kirdi.

Bu vaqtd  h ci  şraf f lsaf  institutini h m sird n oqib bitirib diplom sahibi bol di. Bir qışda h mk sb dostl ri bil n  n d  Petrogradg  c n ydi, bir d ry   stid n  t y tg nd  muz y rilib,  n  muz  stig   k di, t rt yigit, şu cümlədən, h ci  şraf h m c d  m şaqqat bil n muz  stid n tartib  linib, Petrograd k s lx n l rid n birig  keltiril di.

Petrograd k s lx n sid  Moskvag  qaytg ç, h ci  şraf qattiq  y q  griqqa duçar bol di. Doktorlar ung  issiq m ml k td  y ş ni t vsiy  qil dil r. U x tini S fiy  bil n qizini birg   lib, Qoq ng  c n ydi.

H ci  şraf Qoq ng   z  n  shahrig  kelib, xalqni d val ş bil n şugullanm qçi bol di. Endi u: “Xud y rx n z m ni em s, F rg n  Rossiyag  t be boldi, ruh niyl r hucumid n him y  qiluv il r t pilib qılar”, deb ümid qil di. Bir q uning  ksi bolib  iqadi,  zbek yigitid n doktor, f yl suf  iqib kelg nini h ci Muhyid n e itg n sh hr h kimi Medinskiy y n  ruh niyl ri qayr b i g  s l  b şl ydi. Ul m lar c meg  topl nib, h ci  şrafni u yerg  t klif qil dil r. H ci  şraf ul rning i v sid n h yiqm y c meg  kirib kelib,  vv l  r b tilid , song f rs tilid  nutq s zlab, ul rning d ’va v  i v sini puçg   iqar di.  lm  liş üçün b şqa ding  kiriş şart em sligi, endi xalq b l l ri üçün f n d rv z l ri  çilişi vaqti yetg nligini, f n, m d niy t t raqqiy ti yolid  rus ziy lil ri h r daim y rd mg  t yy r ek nlikl rini v  ul rd n f yd l niş z rurligini s zlaydi.  q rd n kelib turg n c n b Medinskiy h ci  şraf t l bl rini xalq n z rid  quvv tl g n bolib, yigini t rqt di.

Şu vaqtd  Muqimiy Buh rad  edi. Muqimiy Buh rad n kelg nd n keyin bir keç M vlaviy Yold ş bil n Miy n S tib ldix n uni Dehq n m h ll sid gi h ci  şrafning uyig  b şlab  ib b rdil r. G rçi y z bols  h m paxt li evropa a şim v  ciletk  kiyg n, s q l qoyg n, b l nd boyli, orta y ş r kişi Muqimiy v  uning h mr hl rini issiq qabul qilib, ul r bil n f rs  s zleş  b şl di v  ort g  stol, stul qoyilg n uyg  t klif qilib, song “M slim !..” deb  aqirdi. D hlizd n y g rib kirg n on üç on t rt y şl rid gi uzun, q r  saçini bitt  qilib  rg n kök k z qiz 

mehmānlārgā turgān yeridā tiz bükib tā'zim qildi-dā, ātāsining fārmānini kütib turdi. Hāci Āşrāf rusçālāb bir nimā degān edi, yānā hāligidek tā'zim bilān çıqib ketdi. Āndāk fursātdān keyin stol yānigā qaynāb turgān sāmāvār, ābinān vā bōlkā bilān murābbā, qāşıqçā, likāpçālār qoyildi. Mezbān çāy üstidā rus ilm-fānining künden-küngā rivāclānāyātganini gāpirib berdi.

Muqimiylār bārib mehmān bolib kelgānlāridān kōp fursāt ötmāy, hāci Muhyi bāşlıq Qoqān ruhāniylāriining hākimgā yāzgān şikāyātlārigā āsāsān hākim Medinskiy, hāci Āşrāf ottiz yil üydān çıqmāsni vā xātini bilān qızini Moskvagā qaytarib yubārsin, degān mazmunda hūkm çıqartirdi. Birāq Qoqāndā yāşāb, özbeklārgā xızmat qılāyātgan rus doktōrlāri qarāb turmāy, nārāzilik bildirib, āliy mākāmālgā şikāyātnāmālār yāzdilār, hāci Āşrāfning doktolik huquqini himāyā qıldilār. Şikāyātnāmā tolıq āmālgā āşmāgān bolsā hām hāci Āşrāfning bemārgā yāzgān petseplāri dārixānālārdā qabul qılınādigān boldi, ungā öz mākāllāsidadān yūriş, yildā bir āy şāhārdān tāşqarigā çıqış huquqı berildi.⁷⁴

Muqimiy bu fāzil, ālim ādāmlārgā nāhaq yetgān cābru sitāmlārni oylāb, yūragi tuzdek āçib ketdi, ciyāni Rozimuhāmmādni birgā ālib, hāci Āşrāfni kōrişgā bāriş kerākligini kōnglidān ötkāzdi. Şu vaqt hücrā eşigi ehtiyāt bilān āçilib, kōtāringān İsmāil Ğaribiy bilān EgāMBERDI hāci kirib keldilār.

– Ānā Xālās!.. Ānā Xālās!.. Keling, hāci! Ornimdān dādil turālmāgānim üçün āfv etāsiz.

EgāMBERDI hāci sorāşib, Muqimiy yānigā otirdi:

– Bel āğrıqqa nimā bār edi?..

– Kōrmāysizmi hacim! Āzib-yāzib Rozimuhāmmādcān kelgāndā şundāy bolib tursāk endi...

– Hāligāçā yigitlār kelişmābdi-kü? İsmāilcān bārgānlāridā ulār endiginā yāngi şāhārgā çıqib ketişgān edi. İsmāilcān tāpib bārgān māsłāhāt mengā cüdā mā'qul tüşdi, ikkimiz bāzārdā bir āz hāyāllāb qāldik.

---

⁷⁴ Hāci Āşrāf Qoqāndā Oktyabr revolyutsiyasini quvānç bilān kütib āldi, bu vaqtdā u āyāq āğrıq bilān yātib qālgān edi, 1920 yildā vāfāt etdi. Tiriklik vaqtdā qızı Müslimā yāz fāsllāri kelib, āgāsidadān xabār ālib ketār edi.

Şu vaqt eşikdən bir quçaq tərəşə kötərib, ilcäygänçä Ğaribiy kirdi;

– Änçä uxlägändirsiz-ä, mullä äkä?..

– Uyqu qayâqdä deysiz. Yâtgän yerimdä şähär kezib ğarib-ğuräbälär bilän suhbätläşib çıqdim. Ämmâ rāstini äytgändä, qārin hām çākänä açğani yoq.

Hāci sābzi-piyāz ärçişgä başlädi, Ğaribiy esä qāzān āstigä ot qālāş tārāddüdigä tüşdi. Muqımiy Rozimuhāmmādni säyāhāt qıldiriş haqıdāgi recāsini ortāgä tāşlädi:

– Äğär ikki säyābānli ärävāning ilāci bolgändä cüdä sāz bolār edi, hāzir Şāhimārdānning māvsumi. Undän tāşqari yol-yolākäy Zāhidān, Åqerdä qonädigän cāylārimiz ānıq. U qışlāqlārdä qonmāsāk Rāşidāndä bağdār, hām tāsıl dostlārdän Mirzā Şārif hācining üzümzār bağıdä bir-ikki keçä mehman bolāmiz, mālāl ālmāydigän kişi. Ämmâ hām mē gāp ärävā māsālāsıdä. Birāv dān sorāş qandāy āğır bolsä, kirä qılış undan hām müşkül!..

– Ärävā sorsāngiz cān-cān deb berädigän āşnā-āğaynilāringiz cüdä köpü özingiz tārtingāqsız, türli āndişälārgä bārāsız. Ärävā tāpişni mengä qoyib bering. Sāmāvārcining ärävākāşdān āşnāsi köp bolādi. Tā ärävā tāpılgünçä Rozimuhāmmādni şähär ātrāfidä säyr qıldirāmiz, özingiz hām birgä bolāsız. Hāzir Qoqāndä ikkitā nāvqırān, yāş yāllāçi yigitlār pāydā bolıbdi, çet-çetdä bolädigän kāsıblār suhbāti şulār bilän qızıydi. Ertāgä suhbätgä men ulārni tāklif qılmāqçımān.

– Qandāy yaxşı! Şāhimārdānā hām ānā oşāndaqa nāvrozi cöcaxorāzçälār kerāk. Men şundāylārni ārzu qılğān edim. Negāki, mehmanlārimiz hām yāş, ulār bilän hām özimiz yāşārāmiz...

– İkki ärävā deyişingizdān, sāfārgä köpçilik çıqıladı şekilli?..

– Bundāy köngilli säyāhätgä beāhbāb çıqıb bolār emişi? Yāşlār öz ülfātlāri bilän, biz hām öz ülfātlārimiz bilän bolsāk demāqçımān. Tācibāy hācisi tūşmāğür şundāy sāfārlārgä cüdä bāhāsi yoq, bāp kişi edi. Uni bemā'ni zākir ülfātlāri xānaqāhgä tārtıb ādāmgārçilikdān çıqardılār! U özi āq köngil, toğri ādām bolsä hām, irādāsi boşligidān qorqar edim. Bu irādā boşligi uni bārā-bārā qārāngıllikkä başläb kirdi. Ämmâ uni qārāngı xānaqāhdān qutqazıb ālişimiz kerāk! U yaxşı ādām, uning qılğān yaxşılıklāri heç qaçān yūrāgımdān çıqmāydi!..

Şaşib göşt toğrayâtgan Ğaribiy söz kim haqıdâ bärâyâtganını päyqab, luqmä täşlädi:

– Uni häcv qılämän deb tegişgän ekänsiz...

– Mänä endi häcvbâp bopti! Ämmâ özi häcvgä häm tüşünmäydi, umumän, şe’rdän beş çağırım näridägi kişi. Şundäy bolsä häm puldâr bolib bizni unutib yubârgänligi vä eşängä qol berib, xânaqâlâşib ketgänligini häcv qılışimiz mümkin. Äldin uni toğri yolgä undäb köräylik, ägär çinäkäm qaytgän, insänlikdän çıqqan bolsä häcvni mänä bizdän körsin! Nimä dedingiz, häci?

– Toğri gäp.

Suhbät däm u mävizugä, däm bu mävizugä ötib turdi, äşgä endi gürüç sälämän deb turgänläridä külişib çämädän kötärüşib, Rozimuhämmäd, Muhämmäd Äkräm vä Äkbärxocä kirib keldilär. Ulär bilän hücrä tolib, Muqımiyning köngli yänä bir pığänä kötärildi. Yäşlär yängi şähär köçäläridä säyr qılğänläri, Ordä yänidägi tāmāşä bāqqa kirmāqçı bolgänläridä başidä doppisi, üstidä uzun toni bolgäni üçün Äkbärxocäni qoymägänlikläri, rus qârâvulgä Rozimuhämmäd Moskva guvahnämäsini körsätib, doq qılğändän keyin qârâvul başidän şäpkäsini älib, tä’zim qılğäni, Äkbärxocägä kirişgä yol bergänligini äytib berişdi.

Muqımiy vä Egämberdi häci bulärning sözlärini zävqu şävq bilän tingläb, bir-birlärigä qaräb külib qoydilär. Äş yeyilgändän keyin Egämberdi häci bilän Muhämmäd Äkräm Şäldirämāqqa ketdi. Ğaribiy esä burdä nän vä ustuxänläri bir käsägä sälüb, üyigä çıqıb ketdi. Äkbärxocä esä, Rozimuhämmädän köngil uzälmäy, bu keçä hücrädä qälüş üçün Ziyädä äyäning yänigä ketdi. Hücrädä tığa-ciyän qälğänläridän keyin Rozimuhämmäd yänidän bir dästä qāğāz aqçä älib, Muqımiygä äldigä qoydi:

– Cönäşimdä Yerzin ätiyim yüz söm pul bergän edilär, ottiz somçä sarf qilib yetib keldimi ketişim üçün häm yänä şunçä ketişi mümkin. Qälğänini özingä särfläb meni säyähät qıldiring...

Muqımiy mehru muhābbät ciyänigä qarädi:

– Tığangning qaşşāq şäirligi hürmätli Yerzingä häm mä’lum ekän-dä, ä?.. Xudā xayrini bersin, säyähätgä pul tıpämiz, yol xaräcätidän ärtib qälğänini Yerzin

átangning bälä-çaqalärigä sävgä-sälâm üçün säfr qılışing mümkin. Ertäsi kün Äkbärxocä bilän Rozimuhämmäd uzâq yaqındägi qarindâşlär, häcälär, ämäkilärni körış bilän bänd bolib, nämâz äsr päytidä hücrägä kelgänläridä hücrädä ulärni kütmäqdä edilär. Kütäyätgänlär ärasidä ikki yâş yigit häm bär edi.

Muqimiy, Mävläviy Yoldâş, Egämberdi häci, Äbidcân ä'läm bir ärävadä vä Rozimuhämmäd, Ğaribiy, Äkbärxocä, Muhämmäd Äkräm häm ikki mehman yigitlär bir ärävägä tıqlışib, Säläng çärsu yaqındägi Zämbär çärsu deb nâm çıqargän säyä-sälqın täkiyägä cönäb ketdilär.

Ärävälär Nävbähâr güzärigä yetgändä önggä burilib, äbcuvâzdän ötgändän keyin, qoyfuruş Muqimcänbäyning häşämätli bağ dävâzäsi äldidän ötib änhâr boyi bilän şähär qorğanigä yaqınlâşdı vä köçä tämänni çetän bilän örangän serdaraxt bağçä äldidä toxtädi. Muqimiy bilän hämrähläri ärävadän tüşdilär. Täkiyägä ikkitä xädädän ibârät ibârät bolgän köprikdän ötib kirilär edi. Köprikkä äyâq qoygâç, Muqimiy izigä qaytib, axbäblärgä mä'näli qaräb äldi. Täkiyägä bir kişi tänbur bilän maqâm oqımâqdä, bulär kirib bärışsä, otirgänläring dıqqati bölünib, maqâmning tä'siri yoqalışı mümkün edi. Maqâm oqılıb bolgünçä qımtinib qulâq sâldilär. Mävläviy Yoldâş maqâm oqıyâtgän kişini tävuşidän tänb, Muqimiyning qulâğıgä şivirlädi:

– Bu häfiz şu yergä yaqın Täğlik mähällälük mullä Näsir äxun. Özi ötä mullä, fäzil sähibkâr, häfiz, sätrancä ölärcä hirsä bäländ kişi. Men bu äcäyib ädämni häci Äşräfnikidä ikki bär uçrätim, bir säfär säntranc üstidä, ikkinçi säfär bedilxänlik üstidä. İkki bär Häfiz şe'rlärini eşitib, huzur qıldim.

Täkiyädä oqläyätgän maqâm äxirigä yetdi, köpçilik bäländ ävâz bilän minnätärçilik bildirdi. Şundän song Muqimiy köprikkä qadäm qoydı. “Muqimiy mehmanläri bilän kelär emiş”, degän xabärni eşitgän Ähmäd buvä, supälärgä cäy häzirläb başqälärni otqızmäy turgän edi. Äldindä Muqimiy, ärqadä uning dostläri vä yâş mehmanlär kirib bärğänläridä supälälärdä top-top otirgän şinävändä kâsiblär duv etib orinläridän turib, Muqimiy vä başqälär bilän sorâşdilär. Bugün cuma küni bolgänligi üçün kâsiblär däm älib, istirahat qilädigän bu täkyä başqa künlärdägidän körä gävcumraq edi.

Qoqândän bundäy täkyälär cüdä köp. Ämmâ şähär boyıçä tört täkyä: Äbdüllacân häcining täkyäsi, Hämşirä báyväççäning täkyäsi, kättä qabriständägi Mämäcân buväsining täkyäsi vä Ähmäd buväning täkyäsi tä'rifiy edi, Ähmäd buvä här yâz täkyäsini şu Zänbär çärsu deb şuhrät qâzângän cäygä köçirib kelärdi. Täkyäning bir tãmâni bäländ qorğân, qâlgân üç tãmâni çetän devâr bilän orälgäni üçün ungä Zänbär çärsu deb nâm berilgän.

Türli mevali, meväsiz däraxtçälär recä bilän, did bilän ekilgän bolib, här tãmängä âqib bärâyâtgän kiçik qumlâq äriqçälär räyhân, cämbil, güli sädbärg, hüsni yusuf gültäcixorâzlär vä başqa näv güllär bilän ärästä, yolkälärgä suv sepilgän, här cäy-här cäygä qoyilgän pästginä sorilär üstigä äzädä şälçä vä yängi boyrä sâlib qoyilgän. Örgätilgän mäynä, zâğçälär boş yürüb, otirgänlär qolidän nân älädi, qafäsägi toti yol üstidä, bäländdä turib, “xuş kelibsiz!.. xuş kördik!..” deb cävragäni cävragän. Xıyâbanning tördägi tepäsi tãmäşaqävâq, çilimqävâq, nâşqävâqçälär bilän qâplängän xäs kâpädä sârxânäsi yergä töntärilgän kättä nâşä çilim turädi. Bängilär xâhişi bilän gâh-gâh tähbäs qilinib, çekiş başlägändä ärqadän oqçib yötälişlär eşitib qälädi, bâ'zilär çilimdän çekişdän qorqıb bit çetdä “näyäki” qılış bilän kifâyälänädilär.

Muqımiylär özlärigä äcrätilgän sölim supäni işğäl qilib, näridä bir top ustäkâr moysäfid kâsiblär bilän otirgän mullä Näsir äxunni дәsturxängä täklif qıldilär. Bäländ boyli, qârä sâqâl, yüzi çozıqrâq, qırğız qävâq Näsir äxun eski bolsä-dä, äzädä libäsdä, başidä külah bär edi. Birinçi körişdäyâq özigä yâqıb qâlgän bu kişini Muqımiy yänigä otqazib, ehtirâm bilän xursändçilik izhâr qıldı. Birâq dârhâl u kişidän oqıb berişini iltimâs qılış hürmätsizlik edi. Şuning üçün Muqımiy närigi supädä yâşlär bilän gürüng qurgän ikki yâş sän'atkärgä muräcäät qılışni münäsib tâpdi.

Bu yigitning biri Täräqçilik mähällälik Äzimecân nâmlı mäşinäçi yigit bolib, dutâr bilän yällä qılärdi, ikkinçi Şährixândän kelib, Çälçiqdägi mädräsäi Yäsävuldä oqıyâtgän Äbdüllacân mähzum nâmlı qırrä burun, xuşqämät, dilkâş yigit edi. Bulär Muqımiy iltimâsini mämnuniyät bilän qabul qilib, bu supägä köçdilär vä Muqımiy gäzälidä ävväl “Köçä bâğı”, keyin “Qaländär” küyläri oqıldilär. Ulärdän keyin iltimâs qılışläri kütmäy, behäslik bilän mullä Näsir äxun üstmä-üst ikkitä maqâm oqıb, song ketişgä ruxsät sorädi. Könmägänlärigä qarämäy ornidän qozäldi, üzr

bäyân qilib, dâraxtdägi sällä-çâpângân kiçikinä tänburini örâb, täkyädân çıqıb ketdi.⁷⁵

Mullä Nâsir âxun ânçâ bilim egâsi, sän'ât sahibi, ustâ päyvändçi sâhibkâr bolışigâ qarämây, nihâyätdä qaşşâq kişi edi. Bâhâr mävsümi başlânişi bilân bağmä-bâğ päyvändçilik bilân kün ötkâzâr, yâz başlängändä şu âtrâfning kâsiblâri öz gürünglärigâ mullâni täklif qilib, bu kişidân maqâm eşitişni hâr dâim ârzu qılâr edilâr. Ämmâ mullâ Nâsir âxun tänbur çälib, maqâm oqışini mähällâ keksälâri vä mutäässib nâmâzxânlâridân yâşirârdi.

Şâhärning çekkäsidadägi Tegirmânbaşî deb âtalüvçi Täğlik mähällâ mäçitining âzginä vaqf yeri bolib, uzâqdân kelädigân imâmlâr bungâ qanâât qılmây täşläb ketib qâlâr edilâr. Imâmğâ yâlçimâgân şu mähällâ nâmâzxânlâri mullâ Nâsir âxunni imâmlikkâ molçällâb qâldilâr.

“Öz mähällämizdân çıqqan qaşşâq mullâ vaqf yerigâ özi dehqânçilik qilib fâydälânsinu özi imâm bolâ qâlsin”, dedilâr.

Nâsir âxungâ mähällâ imâmligini yüklädilâr, mullâ Nâsir hâm qarşi bolmädi, çünki vaqf yerdân täşqari yâtib-turiş üçün mäçitdä hicâzli täyyâr hücrâ bâr edi. Bu qırq yâşgâ kirib, hânüz üylänâlmâgân boydâq mullâ üçün täyyâr başpânâ edi.

Öz mähällâsining “qolbâlâ” imâmi ertâ bâhârdân Qırq qışlâğıdägi ikki tänâb vaqf yergâ şâli, Yâkkâmullâ qışlâğıdägi ikki tänâb vaqf yerigâ buğday sepdi, âq coxâri ekdi. Maqsâdi, şundân dürüstrâq hâsil ündirib, küzdä üylänib âliş edi.

Mullâ Nâsir âxunning öz mähällâ qızlâridân köz tägigâ âlib yurgâni bolsâ hâm, buni hâmmädân sir saqlârdi. Bu kız mähällâning etägidä yâşâvçi kâsib ustâ Mämâzâkirning Ällâmâcân degân qızı bolib, çildirmâ çalış, termâ qoşıq äytişdä mähällâ qızlâri ârâsidâ birinçi edi.

Bu xılvât bâğ köçâning qızlâri çildirmâ bilân qorğân väyrânânlâri üstidâ “bâzm” başlâgânlâridä Ällâmâcânning qongırâqdek ötkir tâvuşi hâr daim bâşqa qızlâr tâvuşdân âcrâlib turâr edi. Yâkkâmullâ qışâqqa bârgân Nâsir âxun keçki päyt qorğân yâqalâb kelâyâtgändä közi uzâqdân qorğân üstidâ qızlâr bilân çildirmâ çälib

⁷⁵ Mullâ Nâsir âxun özbek xalqining sevimli bülbüli, SSSR xalq artistkasi Halima Nâsirovaning âtâsi vä Özbekistân SSR xalq artistkasi Klara Yusupovaning kättâ âtâsidir.

qoşıq äytäyätgän Ällâmâcângä tüşib, yürägi ciz etdi vä özini däraxtlär pänäsigä älib, qoşıq tinglädi: Ällâmâcân termä qoşıqqa Näsir äxunning nâmini hâm äräläştirär, qızlär zor berib qolişär edilär. Buni eşitgän mullä Näsir äxun:

“Bu qız meni körüb qâldi-yu, könglim üçün qoşıqqa qoşib, laqillätyäpti yâki u hâm meni sevädi, - deb üylädi. – İşqilib, vaqf dehqânçiligim yaxşı bolib bersinu, şu qızgä üylänäy”.

Mähällädägi mullägä sirdaş kâsib ustâkârlärdän bir-ikkitäsi mulläni maqsädidän xabärdâr bolib qalışib, äyâlmänd ustâ Mämäzâkirgä yetkâzgilär. Ustâ Mämäzâkir mullä Näsir äxunni kuyâvlikkä äldindän molcäl qilib yurgän bolsä keräk, bu xabärni eşitişni bilänâq, külimsiräb: “Hâli bittä qızim ekân-kü, mullä Näsirdek pâkizä yigitdän ontä qız bolsä hâm äyämäymän!” – degän mazmunda rizâlik bildirdi, ertäsi ustâkârlär mullä Näsir äxunni çetgä tärtilişib, bu xuşxabärni yetkâzgilär.

Mullä Näsir äxun gâh Qırq qışlâğığa ötib, şâlidän, gâh Yâkkämullägä bârib, başqa ekinlärdän xabär älärdi. Künlärdän bir küni Säläng çârsuv ârquali suv boylâb, Zâmbâr çârsuvdä bittä çây içib ötiş niyätidä kelâyâtgän edi. Tâğlikdän uni tâpâlmây xumârici äşgän üç-tört kâsiblär mulläning yolini tösdilär:

– Qayâqlärdä yüribsiz, mullä äkâ? Sizni istâb barmägän yerimiz qâlmädi. Qani, yuring!..

– Men dälädän cüdä çärçäb kelyäpmän. Uning üstigä nâmâz äsr yaqın. Mening imâmlgimni yaxşı biläsizlär.

– Uzâqqa barmäysiz, Muqımcânbâyning bağığa kirämiz, Häsänbây äkâ qarigändä oğıl körüb, mähällä kâsiblärini ziyâfät qilyäpti. Kirmäsängiz äslâ ilâci yoq.

– Tânbur hücrädä, tânbursiz heç nârsä äytâlmäymän, sizlär bir nârsä äytmägänimgä älbättä qoymäysizlär.

– Äytmägänsiz hâm kirib öting!..

– Ägär mening xâhişimgä qaräsäläringiz, men bârib nâmâz äsrni oqıgâç, tãburni âlib qavmlärgä: “Şãmgä bittälärning imãmlikkä ötinglär, xuftãngä özim yetib kelãmãn”, deymãnu keyin xâtircãm bãgdä sizlär bilãn bolãmãn.

Mullä Nãsir täkyädä çây hãm içmäy, äriq boylãb Tãglikkã ötib ketdi, hücrädä bir âz dãm âlgâç, nâmâz äsrni qavmlär bilãn oqıb, kiçik tãnburçãni yeng içigä âldi-dä, qavmlärgä hãligi “üzr”ni äytib, yãnä kelgãn yoli bilãn Muqımcãnbâyning bãgıgã bãrdi. Qarigãndä ođıl körgãn bađban köngli yaqınlãrni mehmãn qılãyãtgãn edi, mullägä dãsturxãn yãzilib nãn u şorvã qoyilgâç, Hãsãnbây äkã tãmãnidãn täyyãrlãngãn çãrãs üzümlüning müsãllãsdãn mullägä bir piyãlä toldirib uzãtdilär. Köngli boş mullä kãsib yigitlärning könglini qaytãrmãy âxırıgãçã sipqardi-yu, keyin şorvãgã bilãk şimãrdi. Mullä âldinlãri hãm kãsiblär suhbãtidä köngli boşlik qilib, qol qaytãrmãy, unçã-munçã noş etib turãr edi.

Dãsturxãn yıđılğãç, iltimãsni kütmäy, mullä Nãsir âxun tãnburni sãzlãb, äncãginã maqãmlär oqıdı, bu ârãdä yãnä bir piyãlä kõtãrdi. Mullãning kãyfi âşib kelgãndãn xabãrdãr kãsib yigitlär uni qoltıqlãb, soqmãq köprikdãn eplãb ötkãzib qoyib qaytdilär. Mullä özini bãrdãm tutib, kãttã qadãmlär bilãn mãçitgã kirib kelgãndä cãynãmãz üstidä imãmni kütib otirgãn nãmãzxãnlãrgã közi tüşdi. Imãmning “şãşib” kelãyãtgãnini körgãn nãmãzxãnlär orinlãridãn qozğaldilär, tãşqaridãgilãrni çaqırış niyãtidä keksã müãzzin bãlãnd ävãzdä “Vaqtı nãmãz!..” deb çözib baqırğãç, hãmmã säfgã tizildi. Mehrãb âldigã ötib, cim qãtib, turgãn mullä imãmlık qãidãsi boyıçã “ãblãxu äkbãr!..” deb ikki qoli bilãn qulãq qãqmãqçi edi, yeng içidãgi tãnbur qolini qulãqqa âlib bãrişgã yol bermãdi. Mullä zãrdã bilãn yengdãn tãnburini âlib, mehrãbgã tirãb, yãnä bãşqatdãn qulãq qãqıb, “ãblãhu äkbãr!..” dedi-yu, säcdãgã bãş qoydı vã şu bãş qoygãnçã qaytib bãş kõtãrmãdi. Uzãq kütgãn nãmãzãnlär bãşlãrini kõtãrib, imãmgã qarãsãlär, imãm xurrãk ätyãpti, mehrãbdãn müsãllãs hidi äncıydi...

Mullãni kõtãrib çıqıb, änhãrgã pişdilär, hücrãgã âlib kirib yãtqızdilär. Ertãsi hãmmãlãri mãçitgã toplãnişib, mullãning sirtidãn bekãr qıldilär vã bãşqa bir mütããssib dãmlãni tãpib kelib, pişib qãlãyãtgãn şãli vã qãrã ekinlãrni hãm oşã yãngi imãm ıxtiyãrigã berdilär. Bu köngilsiz xabãrni eşitgãn kãsiblär bir hücrãni cihãzlãb, mullãni köçirib âlib ketdilär.

– Sizni imâmlıkdân boşâşingizgâ sâbâbçi boldik. Endi qaysi yüz bilân sizgâ qarâmiz?..

Mullâ Nâsir bepârvâ qol siltâdi:

– Bu imâmgârçılık üylänib âlğunçâ edi. Mengâ imâmlıkdân boşâgânim âlâm qılmâyaptı! Dehqânçılık qoldân ketgânlıgı âlâm qılyaptı! Oşâ bilân eplâb üylänib âlmâqçi edim!.. Xâtin âlışdân endi ümidim üzildi!..

***

Muqımiy Şâhimârdân bârârmiş, degân gâp gâzâk âlib, birgâ bâruvçılâr köpâyâ başlâdi. Ämmâ cüdâ köpçilik bilân säyâhâtgâ çıqışni Muqımiyning yürägi kötârmâsdi. Yänâ bir ârâvâ qoşib, üç ârâvâ bolış vâ bu keyingi ârâvâdâsâhhâf Sâli çäkälâk, yällâçi Ämâhcân ättâr, yänâ ikki kişi bârişi kerâk edi. Dâdâcân hâci bilân mullâ Nâsir âxun hâci Äşrâf bilân Râşidângâ birgâ bârişgâ vâ'dâ berib qoygânlâri sâbâbli, qâzân-tâvâqqa epçilrâq Ätâcânbekni âlib ketmâqçi boldilâr. Ämmâ Muqımiy Şâhimârdângâ bârişdân körâ Râşidângâ bâruvçılârgâ hâmrâh bolışgâ qızıqıb qâldi. Çünki bulârning vaqti çağlıgı faqat âdâbiyârxânlik, sâtrânc vâ maqân tinglâşdân ibârât bolib, özlâri cüdâ sârälângân edilâr.

Egâmberdi hâci vâ Ätâcânbek ävvâl Qoqânnıng nâmi çıqqan ârâvâkâşlâr bilân üç gümbür säyâbânli ätlâskâpâ ârâvâlârni bâylaşib, üç kün âldin zâkâlât berib qoydilâr, keyin başqa hâracâtlârgâ kirişdilâr. Şâhimârdân mâvsımlıgı bolgânlıgı üçün ârâvâkâşlârning bâzâri çâpsânraq edi. Üçünçi kün sâhâr pâyti üç gümbür säyâbânli ârâvâdâ: biridâ yaşlâr vâ ikki ârâvâdâ Muqımiy hâmsuhbâtlâri bilân Şâhimârdângâ cönâdilâr. Ätlâr Ültârmâgâ bârgunçâ bir mârâmdâ tekis bârib, keyin cädällâşdi, ârqadâ kelâyâtgân yaşlâr ârâvâsidâ yällä başlândi. Bu köngilli säfârdâb Muqımiy behâd yâyrâb ketgân, gâh-gâh yaşlâr ârâvâsigâ qarâb, ciyâni Rozimuhâmmâd vâ tuğilib birinçi mârâtbâ âtâsi qarindâşlâri bilân säyâbânli ârâvâdâ uzâq säfârgâ çıqan Äkbârxocâgâ qarâb, külib qoyâr edi.

Şu zâyldâ köngilli suhbât vâ şirin yällâlâr bilân tüş pâyti Bağdâddâ kirib bârdilâr. Ärâvâkâşlâr temir yolgâ qarâb turgân sâmvârlâr âldidâ ârâvâlârni toxtâtib, terlâb ketgân ätlârigâ ändâk dâm berdilâr, keyin qolgâ çıqıb, Râşidânni

bāsib ötib ketdilär. Ältiärik, Märgılanni bāsib, ülfätlärning xāhişi bilän Yärmåzardä toxtäb, ätlärgä däm berdilär.

Yärmåzâr qadimiy şähär väyränäläri ornidä âbâd bolgän qıslâq, Märgılângä bärädigän Şähimärdân suvining bir şaxâbçäsi qıslâq pästidän tez âqıb ötädi. Suv boyidägi qatâr sâlcın sâmvärlär säyähätçilär üçün äynıqsä, hâr cuma Märgılân kāsibläri üçün birdän-bir hârdıq çıqaruvçı gözäl mänzil hisâblänärdi. Şu mänzilgä yetib, Ätácânbek yänä biläk şimärib, öziçä “nâzik” deb nâm bergän qaynätmä – şâpirmä şorvägä urinib qâldi. Şorvä pişib, ätlär xaşâklägünçä yolâvçilär hârdıq çıqardilär. Qârinni toyğızgänläridän song yänä ärävälärgä çıqdılar.

Köp mäsâfä ötmäy Färgänä şährining çetigä bir xıldä nävqırân çinâr vä baqateräklär otqazilgän ädl köçäläri başlandı. Ärävâkäşlär tärtib-intizâmgä qattıq riâyä qilib, ätläri bir xıldä yeldirgänläriçä şähärdän çıqdılar. Turnaqatâr ketâyâtgän yigirmätäçä ärävä Vâdil yoligä tüşib âlgâç, ätlärning çâvigä aççıq qamçı basildi, kim öziş başläniş ketdi. Gâh u ärävä öziş, bu ärävä ârqadä qâlib ketâr, gâh bu ärävä öziş âldingä tüşib âlärdi. Qıyqırıq, şâvqın-surândän qulâğı bätäng bolgän Muqımiy cân sâräk bolib, ärävälär âräsidadän yaşlär tüşgän äräväni qıdırâr edi. Vâdilgä kirib kelgänläridän song ärävâkäşlär köpikläb ketgän ätläri ärävädän çıqardilär-dä, orâb, keng köçälärdä u yâqdän-bu yâqqa yetäkläb sâvutä başlädilär. Çärçägän ziyâretçilär özlärigä qoşxânä tänläb, âz-mâz nâfäsläri râstlägänläridän keyin tez âqıb ötâyâtgän sây boyläridä istirâhät qılışdi, çömilişdi.

Vâdil deb ätäluvçı bu keng, xuşhävâ, xuşmânzärä mänzilning hâr bir xânädän vä hâr bir sâmväri yolâvçilärdän xâli emäsdi. Hâr bir Şähimärdân bâruvçı eru äyâl bu qıslâqdä bir keçä qonib ötmäsä hârdıqdän çıqmägändek bolâr edi. Keçgä bârıb, Vâdil güzärigä säyilgâhgä äylänâr, hâr sâmvâr, hâr qoşxânädän çıqqan yällä vä pätis âşulälär eşitilärdi. Sähärgäçä uxlämây, top-top bolib kezuvçı şox yaşlärning külgiläri, sâzu çildirmä tâvuşläri Vâdilgä älähidä fäyz bağışlar edi.

Bir keçäni bu yerdä köpçilik qatâri uyqusız ötkäzgän Muqımiy sây boyidä dâfrätigä yol xâtiräläri yâzâr ekän, yüksäk Şähimärdân tâğläri ketidän kötärib kelâyâtgän quyâş, Vâdilning bäländ teräkläri uçlärigä öz nurläri sâçä başlägän edi. Muqımiy dâftärning bir-ikki sähifäsini toldirib, toğân başidän qoşxânägä qaytgändä yaşlär qunişib uxlämâqdä, dostlär hâr tãmângä tärqalişgän, Ätácânbek mästäbä täräddüdidä, ärävâkäşlär esä ätläri qaşlämâqdä edilär.

Şair suv yâqasidagi boyrâ üstidâ çoŋqayib, Âtâcânbek qoyib uzâtgân çâyni iştâhâ bilân hoplâdi:

– Vâdil deyişdâ nimâ mâ'nâ bâr, eşân âkâ?..

– Vâdilning äsl mâ'nâsi – pâkizâ qalb demâkdir. Bu nâmni kim qoygân bolsâ hâm tâpib qoygân ekân...

– Bizni qoyâ beringü, eşân âkâ, yigitlâr bu keçâ cüdâ yäyrâşdi.

– Nimâsini äytâsiz, begim! Ulârning yäyrâgânini körüb, men hâm yäyrâb ketdim.

Şu âradâ qolidâ bir tutam yâlpiz, yelkâsidâ româl bilân Mâvlâviy Yoldâş kelib, bulâr bilân sâlâmlâşdi-yu, boyrâning bir çetigâ otirib, suhbâtning âqimigâ qulâq sâldi. Muqimiy sözidâ dâvâm etdi:

– Şâhimârdângâ yetmây turib şunçâlik yäyrâdilâr, Şâhimârdândâ bulâr terilârigâ sığmây qâlsâlâr kerâk deb üylâyman. Mening özimni äytmâysizlârmî! Vâtânimiz qandây gözâl mânzârlârgâ egâ, yürüb çârçâmâysân, körüb toymâysân kişi...

Mâstävâ pişib, Âtâcânbek qatıq bilân kâşniç istâb ketdi, Suv boyigâ pâlâs yâzilib, hâmsâfâr hâmrâhlâr şu yergâ toplânâ başlâdilâr. Vâdilning bälândpâstini ertâdân beri äylânâb çârçâmân yigitlâr hâm sâlâm berib kelib, pâygâhdân çây egällâdilâr. Nähârdâ serqatıq, serkâşniç aççiq mâstävâ bilân bir piyâlâdân çây içilgândân keyin ârâvâkâşlâr âtlârni qoşışgâ kirişdilâr.

Muqimiylâr tüşgân ârâvâni äzroyi hürmât, âldingâ ötkâzib, ârqadân öntâçâ ârâvâ ketmâqdâ edi. Köp yürmây tâğlâr yaqınlâşâ başlâdi: birinçi duç kelgân tâğ “Hür qızlâr” tâğı bolib, ungâ yaqınlâşgân ârâvâldân “Hür qızlâr!..” degân tâvuşlâr eşitildi, bu xıtâblârgâ cävâbân tâğ âks sâdâ berib, “Hu!..” deb cävâb bergânde k boldi. “Hür qızlâr” tâğı âstidân yürüb, çâp tãmândâgi yâğâç köprikdân ötäyâtgândâ cani şirin säyâhâtçilâr yâqa tutib, közlâri çirt yumib âlgân edilâr. Köprikdân esân-âmân ötib âlib, önggâ burilgân ârâvâlâr sây yâqalâb bir âz fursât âstâ-sekin yurgândân keyin ârâvâkâşlâr âtlârigâ yänâ qamçi bâsdilâr.

***

Şahimärdändä xalâyıq köp, qıy-çuv, äzämät qayrağaç vâ baqateräklär âstığä cäyläşgän târginä sähilgâh âtu ärävâ vâ bârdân dokânçälär bilän tolgän, âdamlâr top-top bolib kezişmäqdä. Üstidä cändä, belidä kâşkül, qolidä irğiy hässâ tutgän qaländärlär säf târtib oqıb, qulâqlârni bätanggä keltirmâqdä, här qadämdä bir gädâ vâ här muyulişdä bir dârviş ötgän-ketgängä qol çözib, cävragäni cävragän. Şâirning hıqıldâğıdän birâv ğıppâ bolğandây boldi, Âtácânbekning yengidän târtib, boğıq tâvuşdä tütün qaytardı:

– Tezrâq xâli câyning tädârikigä kirişing, bek! Men tügädim!..

Âtácânbek ävväl külimsirâb, häzil qılmâqçı bolsä hâm Muqımiyning rävdâyidän şavqın-surân yâqmâgänini pâyqab xâli cây qıdirişgä kirişdi. Bu âğır müşkül âsanginä hâl boldi, Muqımiyning kelgänini eşitgän mârğılânlık şınävändä kâsiblârdän bir topi säy üstidän çârpâyâni boşätib, tâklif qılış üçün kişi yubârmâqçı bolib turgän edilär. Âtácânbek Muqımiyning dostlâri bilän şu çârpâyägä otqazib, özi zina bilän yuqârigä çıqıb, qoşhânâ tâpiş üçün izlänib ketdi: yolning öng tãmânidägi hävlilârdän biridä bir häftädän beri turib, säfâri qarigän mârğılânlık tâniş işfuruşlâr şu kün Mârğılân qaytmâqçı bolib turgän ekänlär. Qoqândän Muqımiy kelgäni eşitib, qoşxânâ tâklif qılmâqçı bolib turgänläridä ikki kâsib yigit Âtácânbekni başlâb kirib keldi:

– Sizlâr bugün Mârğılângä tüşib kyetädigän bolsäläringiz, qoşxânägä Muqımiy ähbâblâri bilän tâklif qilinsä yaxşı bolâr edi!

– Äyni müddâ, - dedi işfuruşlârdän bittäsi, - şu şart bilänki, Muqımiy dâmlâ bugün keçgäçä bizning mehmânımız bolädilär. Şunisi bârki, qoşxânämizning egäsi bolmiş şâyh şâir ählini yâqtırmâydigän incıqrâq kişi. Bu toğridä biz ortägä tüşä älmâyimiz, buni özlâri hâl qılädilär.

Âtácânbek säyilgâhdä boğilib otirgän Muqımiyni tezrâq âlib kelişgä şâşildi. Muqımiy qoşxânägä çıqqandän keyin biraz yäyrädi. Dästurxân üstidän işfuruşlârdän Mârğılândägi dostlâri birmâ-bir suriştirdi, pästdä säyr qilib yurgän yâşlârgä âdâm cönätidi.

Dästurxân üstidä gâh mârğılânlık yälläçi kâsiblâr, gâh qoqânlik Âzimcân bilän Âbdullacân mähzum tãmânidän çirâyli yällälâr bolib ötdi. Keçgä bârib

işfuruşlär Märgılängä ketiş täräddüdigä tüşdilär. Ulär şäyxni ortägä älib iltimäs qılä-qılä Muqımiygä cäy berişgä uni äräng köndirdilär.

İşfuruşlär cönäb ketgändän keyin qoşxänä häli qıldı. Muqımiylär däryägä qarägän şiyipändä suv şäläläsigä qulâq sâlib yâtib ârâm âlgäç, ertäsi ertä bilän Yârdân äzizgä çıqıb kyetädilär: Yârdân äziz deb nâm berilgän cäy Şähimärdändän üç çaqırım yuqâridä, tâğlär yân bağrigä âqayâtgän däryâ läbidägi kökälämzâr mäydân bolib, bu yerdä kiçik bir qışlâq ornäşgän edi. Künni şu gözäl mänzildä xursändlik bilän keç qılıb, şâm äräläş yänä qoşxänägä qaytdilär.

Ertä bilän Ätácânbekning sözigä kirib nânuştäni pästdä, säyilgâh başidägi köpriq üstidä qılışgä qarär berişdi. Şävqın-topäländän bezillägän Muqımiy häm dostlärning köngli üçün birgä tüşdi. Ämmâ bugün säyilgâhdä ädäm siyräk, suvning şävqını säyilgâhgä ällaqandäy fäyz bağışlämäqdä edi. Säygä bir tãmândän âq suv, bir tãmândän qarä suv kelib äncä yergäçä äräläşmäy âqıb bärärdi. Bu mänzärä Muqımiygä mänzur bolib, uzaq vaqt ungä tikilgänçä qıldı.

Nânuştädän keyin yâşlärgä Sâli çäkäläk baş bolib, Köli qubbängä bariş häräkätigä kirişdi. Muqımiy kölgä barişgä qızıqa berämädi. Şundän keyin Mävläviy Yoldâşni Muqımiy yänidä qâldirib cönäb ketdilär. Muqımiy bilän Mävläviy Yoldâş yänä yuqârigä kötärib, qoşxänä yaqınidägi mâzârgâhgä kirgänläridä xânaqâhdä sädr-sämä bolmäqdä edi. Bekârçi tãmâşäbinlär qatâri bir çekkädä turib müridlärning mäcnunvâr yâqa yırtib, ortädä “raqs”gä tüşyâtgänlärimni, cäväsä tutgän devänälär äğzidän köpik sâçib, behuş yâtgänini, ziyâratçi sâddä kişilär qabr üstidän tängä sâçib, tängridän färzänd tiläyâtgänlärimni, sälläsi kättä şäyxlär xalqını ävräb, bär budini qâqıb äläyâtgänini kördilär. Muqımiyning tâqati tâq bolib, yänidägi Mävläviy Yoldâşgä râzm sâldi. Mävläviy häm äsäbiyläşgän edi. Ulär ziyâratgâh dârvâzäsüdän çıqıb, qoşxänä tãmân sözsiz äncä yol bâsgänläridän keyin Mävläviy Yoldâş Ämir Älişer Nävâyning şäyxlär haqidägi bir häcviy ğazälini esläb, zämzämä qıldı:

“Xânaqâdä hälkäi zikr içrâ ğavğâ qıldı şäyx,

Ähli dillär haqdi ävqâtni yağma qıldı şäyx”.

Buni eşitgän Muqımiy heç äylänib otirmäy bu ğazälni dävâm ettirdi:

“Ul bəri dâm erdi bu bir dâñ el säydi üçün,

Här qayânkim äzmi täsbehü musallâ qıldı şäyx”.

Mävläviy üçinçi bätñi uning äğzidän ilib ketdi:

“Yâ häyâli bäng, yâxud xânaqâ fikri üçün,

Här kärâmätü maqâmätiki, ifşâ qıldı şäyx.

Kuf sâçib, färyâd etib, säkrâb, päriväşläрни säyd –

Qılğali devânâlığlar âşkârâ qıldı şäyx”.

Yol-yoläkây nävbätmä-nävbät bir bätñdän oqıb bärüb, qoşxânägä kirdilär. Muqimiy özini toşakkä täşlädi, Mävläviy Yoldâş esä yeçindi-dä, täşqaridägi oçâq âldidä qumğân qaynâtiş täräddüdigä tüşüb, äğzigä kelgän sözi qaytarmây, şäyxlärgä qarätä donğıllâmâqdä edi, Muqimiy yâtgän yeridä Mävläviygä eşittirib:

– Köli qubbân säyâhätî ortägä tüşmägändä bükün cönâb ketâylik demâqçi edim, yâşlärimiz tüşkürlär şästimni kesişdi, - dedi.

– Ulärni xâhişigä qarâşğä mäcbursiz, eşân äkâ.

– Bolmäsäm-çi.

– Rozimuhämmädcännin bähânäsi bilän oğlingiz Äkbärhocä häm yaxşi oynâb âlädigän boldi.

– Nimäsini äytäsiz! Dıqqınâfäs Bekväççä mähälläsidän tälâb ötüb, qayerni köribdi deysiz. Bu säyâhät uning üçün qanât boldi, u häyâtidä birinçi dä’fâ erkin qanât qâqdi, ungä qoşilib men häm pärvâz qılğändek boldim. Ämmâ şuni sizgä eşittirib qoyâyki, ertädän qâlmây qaytmâq keräk, qâlgän säyâhätñi Qoqân atrâfidä qılışib turışär. Râşidändä dostläär äncümäni bizni tâqatsizlik bilän kütyäpti! Siz sätrâncdä, Bek bäkâvullikdä öz hünärläringizni körsätişläringiz keräk, u yerdä çäkänä ädämlär bolmäydi, sätrâncdä sizni Sevärxân törä bilän belläştirib qoyib, tãmâşâ qılmâqçimän...

Mävläviy Yoldâş xurcunläрни kävlâb, bir-ikki suvi qâçğân pätir külçä bilän qandälât âlib дәsturxängä tökdi:

– Zukkālār äncümäni desängiz-çi?

– Hâci Äşrâfgä bir yildä bir äy şähärdän çıqış huquqı berilgän bolsä, mänä şu bir äyni här qāvun pişığıda Râşidändä ötkäzädi deb, özingiz äytgän edingiz. Hâci Äşrâf bilän bolädigän suhbät naqadär tänsıq, naqadär märâqli ekänligini biläsiz. Mullä Ähmäd sağriçinning hikâyä qılışça, u kişilärning bir künlük suhbätigä müyässir bolä älgän ädäm bir yillik zavqsız häyätini gärvärgä qoyışgä täyyâr emiş.

Dästurxängä çaynäk-piyälä keltirib koygän Mävläviy Yoldaş pästgä, däryä läblärigä boynini çözib, qoli bilän işärä qıldı:

– Şähimärdän bağdârläri sünbülädä örik qâqışyapti. Bundän çıqdi, bu yerdä örik ikki äy keyin pişär ekän-dä! Qani endi şundän bir lägänçädä bolsä!

– Näsib bolsä örikning yaxşısını ertägä Râşidändä yeysiz. Râşidänning “Mullägädäyi”, “Mirsäncäli” degän örikläri cähänning heç bir bağıda bitmäydi.

Râşidänning örigidän başlägän şirin suhbätning pirävärdi hüsäyni üzümü, äq mağız, sâriq ton, xuşbuy qāvunigä ülänib, çäydän keyin ikkäläläri äyâqlärini çözib däryä tāmängä qarab yättilär. Biräzdän song Mävläviy Yoldaş uyqugä ketdi. Däryänning u yüzidägi tepälärdä ikki bäläsini ergäştirib otlab yurgän eçki Muqımiyning közigä çälindi. İkki eçki bälä yänbağırdä säkräb-säkräb oynamâqdä edi, cänsäräk änä eçki ulärni xatärlä oyindän saqlaş üçün äğzıdä çäynäyätgän oti bilän şaşib kelib, bäläläri ätrâfidä mä’rüb pävvanä bolä başlädi.

Tâğ tepälärni tāmâşä qilib, közi uyqugä ketgän Muqımiy Mävläviydän äldin uyğänib, uni uyğätmägändä şamgäçä uxläşi turgän gäp edi.

Bütün künni zärikib keç qılğän ikki dost kölıqubbänçilärning çärçäb-härib qaytışlärigä aş dämläb turış maqsädidä oçaq başıdä ivirsiräşib yurgän edilär, sälâm berib, ävväl Rozimuhämmäd, Muhämmäd Äkräm vä Äkbärxocä, keyin tänbur çertib ustä Äzimcän vä qalgän dostlär köçädän “Köçä bağı”ni xırğäyi qilib kirib keldilär, ulär qolläridä dästä-dästä boylı giyâh vä ırğay kältäklärni kötärişib älgän edilär. Qâzändä zirbäkni körib Ätácänbekning yelkäsıdän äğır yük yergä yumälägändek boldi. U yol-yoläkäy, qoşxänägä qaytgändän keyin ävqat qılış täşvişini tärtib keläyätgän edi.

Kölikqubbânçilər yuvinib, ändäk nâfäs râstlâgünlâriçâ Muqımiy bilân Mâvlâviy Yoldâş âşni dâmlâdilâr. Kôli qubbân xatirâlâriനി eşıtgünçâ âş dâm edi. Bu kôl naqadâr sôlim, köngilli bolmâsin, yoli xatârli, târ vâ qorqınçli câyleridân eşâk ârâng ôtâr edi. Buni eşıtgân Muqımiy külib, bârmâgâninâ şükür qıldı. Âşdân keyin kölikqubbânçilər bir piyâlâdân çây içâr-ıçmâs, tâppâ-tâppâ tâşlâb uyqugâ ketdilâr.

Ertâsi ertâ uyğânişib, cönâş hârakâtigâ tüşdilâr. Nânuştâ üstigâ üy egâsigâ pul berib razi qıldilâr vâ qâlgân göşt-yâğ, gürüçni hâm qâldirib, ârâvâgâ çıqıldilâr. Üç kün dâm âlgân âtlâr Qoqân yemi – âq cöxârini sâğingândek âldingâ şundây intilârdiki, ğildirâklâr kôz ilğamâs dâracâdâ tez âylânişib, bälând tâğlâr bağrigâ câyleşgân gözâl Şâhimârdânni ârqadâ qâldirib ketdi, hâş-pâş degünçâ xatârli köprikdân hâm ôtib, Vâdil yolini âldilâr, u yergâ yetgünçâ uçâlâ ârâvâdâ xırğâyilâr üzilmâdi. Vâdildâ çâşgâh nânuştâsini qilib, Fârgânâgâ ôtib ketdilâr. Âltıarıqqa yetib kelib âtlâriനി xaşâklâtiş üçün toxtâtdilâr.

Âtlâriനി ârâvâgâ qoşış âldidâ Muqımiy öz mulâhâzâsini eşittirdi:

– Biz: Mâvlâviy, Âtâcânbek vâ kâminâ yoldâ, Râşidângâ yetmây, Tödâ qışlâğidâ qâlib, üç kündân keyin yetib bârâmiz, bu qışlâqqa mükâllifmiz. Biz qaytib bârgunçâ Rozimuhâmmâdni zâriktirmâslik vâzifâsini dostim Egâmberdi hâci bilân ustâ Äzimcân hâm Âdullâcân mâhzumgâ yüklâşgâ toğri kelâdi.

Egâmberdi hâci yüklâtilgân vâzifâsini bâcânu dil qabul qılğânligini bildirdi, qâlgânlâr Qoqângâ ôtib ketişgâ xâhiş bildirdilâr. Âltıarıqdân çıqıb uzâq mäsâfâli çölâni bâsib ötgâç, Râşidângâ yaqınlâşgândâ Tödâ qışlâğining âbâd, serhâsil yerlâri bâşlândi. Yol çetidân âqıb bârâyâtgân säyâz, bôtânâ suv, bulâriനി xuddi bâşlâb âlib bârâyâtgândek şâşilârdi. Tâmigâ pâxâl, ğozâpâyâ bâsilgân qorğânçâlâriനി âldidân ôtib, qalın tâllâr vâ ciydâlâr bilân ârâstâ güzârçâdâgi yigçi ustâning pâstqam dokâni âldidâ toxtâgân birinçi ârâvâdân Muqımiy bâşini çıqarib sorây bâşlâdi:

– Sevârxân törâning qorğânlâri yaqınmi?

Ornidân säkrâb turib üstini qâqqan yigçi, dokândân pâstgâ tüşib:

– Mârhâmât! Tüşâ bersinlâr! Mânâ şu qorğân! – dedi. – Törâning oğılçâlâri “Şâhimârdândân mâhmânlar kelişâdi”, deb keçâdân beri yol pâylâydilâr.

Yig'çi ustâ şunday dedi-yu, ärävâ âldidän kelib, Muqimiy bilän sorâşdi. Muqimiy, Mävläviy Yoldâş vâ Âtácânbek ärävädän tüşib ülgürgänlari yoq edi, qorğândän ärqasidâ uzun kâkili bâr, yuzi çozıqrâq bir bälâ bilän qalin ciyâkli boz köyläk kiygän ortâ yâşâr bir mullänämâ kişi yügürüb kelib, ärävädän tüşgänlär bilän sorâşâ başladı: bulâr Sevârxân töräning oğılçâsi bilän xızmatkârı mullâ Bötäbây edilâr. Huşyâr, köpni körgän xızmatkâr qalgänlärning Qoqângâ ötib ketişlari, tüşmäsliklerini päyqab, ât cilâvidän tutdi:

– Ärävâni qorğângâ târtäylik! Hämäläringiz tüşüşläringiz keräk, taqsirim şunday deb täyinläb, bizgâ keçädän beri yol päylätädilâr! Ägâr tüşmäs ekänsizlär, taqsirim xafâ bolädilâr, bâqqa sizlär üçün âlâhidâ cây hâzirlängän.

Bu sözni eşitgän Muqimiy, ärävädägi dostlärigä mä'nâli qarâb ıxtiyârini özlärigä täşlädi. Ulärning tüşüşgä unçalik rä'ziläri yoq edi, mullâ Bötäbâygâ üzrlärini äytib, xayrlaşdilâr üç ärävâ birin-ketin Qoqângâ qarâb cönädi. Ärävälärning qârâsi öçgünçâ küzätib qalgän Muqimiy qorğân tãmân yol âlâr ekän, mullâ Bötäbây ulärni qorğân tãmân başladı.

Köçädän kättâ qumlâq arıq âqıb kirib, keng qorğânı bir äylängaç, dälägä çıqıb ketâr edi. Recâ târtib ekilgän örikzâr ortäsüdâ gülzâr vâ bir tãmânidâ havuz bolib, havuz ätrâfidägi supäning biridâ Dädâcân hâci bilän râşidänlik Mirzâ Şârif hâci bâğdâr, kökräkkâ bâliş tiräb, sätrânc surişmäqdä, nârirâqdägi kättâ supädâ hâci Äşräf, Sevârxân törä, mullâ Nâsir âxun, päygâhdâ yänâ bir neçälär çökkâ tüşgän hâldâ kitâb oqıyâtgän yâş yigitgâ qulâq sâlmâqdälâr.

Muqimiy, Mävläviy Yoldâş vâ Âtácânbek kirib bârişlari bilän kitâb kitâbdâ, sätrânc sätrâncdâ qâlib, âhli suhbät birdän duv etib, orinläridän qozğaldilâr. Sevârxân törä bilän birinçi bâr duç kelişâyâtgän Muqimiy, Sevârxân töräning köpdän tä'rifini eşitib hämsuhbät bolışgâ iştiyâqmänd edi, quçâqlaşib sorâşdi. Fârs ädäbiyätini suv qilib içgän, sätrâncgâ ölärcâ hirsî bäländ vâ ändäk xayyâmânâ fâziläti hâm bolgän kättâ bâğdâr Sevârxân törä hâfizlärdän maqâm, şâirlärdän şe'r tingläşni, öz bâğidâ täyyârlängän mäyi nâbdän dostlär bilän noş etişni dünyädägi bärçâ ne'mätlärdän yuqâri qoyâr edi.

Mähmânlär supädän cây egälläşgäç, supa yänidâ qol qâvuşturib, mähtäl bolib turgän yigit yänâ ornigâ otirib, "Xamsä"ni yänâ tizigâ âldi vâ toxtägän

yeridän oqıy başladı: “Häyrätül-äbrâr”ning debâçasi başlangän bolib, uning här sätri büyük fälsäfi mä'nälär xazinasidän ğavväsdek ğävhar termâqdä edilär. Sâmelär här bir sätrning mağzini çaqış üçün yigitni oqışdän toxtätib, oşâ sätrni qaytädän oqıtışar, kiçik münâzärädän keyin özärâ qanâât häsil qılğaç, yänä tingläy başlaşardı. “Xamsä” yâpilğändän keyin, uni biyrân, bexatâ oqib bergän râşidänlik Bâkiy taxallüsli yaş şair – mirzâ Äbdüllä Näsridin oğligä täşakkür izhâr etib, supädän turdilär. Muqımiy râzm sâlib, bu yerdägilär ârasidä mullâ Ähmäd sağrıçini körmäy, Dädäcân häcidän ästâ suriştirdi:

– Dâmlä Lâyläk körinmäydilärmi?

– Äşnängiz mullâ Ähmäd ertädän beri Äşräf häci äkä bilän sätranc surişa-surişa, üç bâr qâlgändän keyin çidämägändän qanâatni yâzib kötarilğän edi, eşitişimizçä, Säyid Umärbekning qorğañçälärigä qongän emiş...

Mullâ Ähmäd sağrıçi degän bu kişi kâsiblär ârasidän yetişğän sätranc ustâsi, yetük bedilxân bolib, ârtiq nâvçä bolğänligidän ungä “läyläk” laqab berilğän, sârgiçilikdek mäşaqatli hünär bilän cocäbirdäy äilä rozğârini tebrätär, târginä bädâmzâr hävlisi türli pärrändälär bilän tolgan xânâki “häyvânât bağı”gä oxşar edi. Fälân yerdä sätranc oynämäqdä emiş, degän xabärni eşitğän mullâ Ähmäd här qandäy zârur yumişni häm çälä taşläb, axbâblär toplängän câyğä yetib bârär edi.

Muqımiy bu kâmbağal behäs dostini körgisi kelib, suriştirib turgändä bağ tāmānidän mullâ Ähmäd yoğān çötir dāğli, bāsāvlāt bir kişi bilän kirib keldi, Muqımiyni körib yügirdi, birāq quçaqlāşib körişiş üçün qoyini vā qolidāgi bādānālär xalaqıt bermāğāni üçün qattıq xıçālāt çekdi, Muqımiy uni xıçālātdän çıqariş niyätidä yaqın bārib şivirlādi:

– Sağmib, bizning yürāgimiz ezilğāni häm yetär, qoyningizdāgi bādānālär ezilmāsin, dostim... Dārvāqe, bu kişi kim bolādilär?

– Bu kişi, Xudāyārxānning ortānçā oğli – Säyid Umärbek! Bu qışlāqning yärmidän ātıq yeri şu kişiniki emiş...

Mullâ Ähmädning izāhi häli tāmām bolğāniçä yoq edi, Mirzā Şārif häci bekin başläb kelib, Muqımiy, Mävläviy vā Ätācānbek bilän taniştirdi, suhbāt

dāvāmidā Muqımiy Säyid Umärbekning nāmigä münāsib pāsängisini çämäläb körmäqçi boldi.

Säyid Umärbek yaşlıgıdā Tāşkentdä, Qaşqar mähälläsıdä yaşāb, rus mäktäbläridä oqıgān, härbıy xızmäti ötäb, härbıy unvāngä egä bolgān edi. Keyınçā Rāşıdān bilān Ältıarıq ärälıgıdägi çöldän çek ālib, bir yüz tәнāb qorıq yergä suv keltırıb, çärākār, qarāl yälläb, dehkānçılık bilān şugullāndı. Bu ādām boş vaqtlärını mutālāä, sätrānc oyını vā āv bilān ötkäzärdı.

Säyid Umärbek Muqımiy vā birgä kelgān şeriklärını öz qorğānıgä täklif qıldı vā ketışgä şaşıldı. Muqımiy supägä qaytıb kelıb otırār ekān, “bu bekning yürägıdä yänä ärmān bārmıkin? – degān oynı xayālıdān keçirdı. – Bir neçä yüz tәнāb hāsıldār eri, yüzläb çärākārläri bolgān bu ādām kəzā-kəzālärını, nāmi çıqqan fäzl ählärını üyigä çağırıb, mehman qılışgä örgāngān. Äddiy Muhämmäd Äminxocā nāvıvāy bolgānimdä iltifätigä müyässār bolärmıdim!”

Bötäbāy qollärgä suv berıb, hämmälärını kättä supägä täklif qıldı. Xızmätgä biläk şimärgān, fäzl äncümānidä bärçädān yaş bolgān Mirzā Äbdullā Bākiy, Sevärxān töräning işārəsi bilān xumçädān mäy süzıb, āvqat āldıdān mähmānlärgä piyālā tutdı. Muqımiy mezbān köngli üçün bir-ıkkı qultım yutıb, piyālānı uzātğān bolsä häm başqalār āxırıgäçä noş qılğān edilär. Piyālā bir-ıkkı bār äylāngäç, Sevärxān törä Xayyāmning bir rubāyısını oqıb turıb, örik şāxıdā āsıglıq turgān tәнburgä telmürdi. Buni sezgān mullā Nāsır āxun örik şāxıdān tәнburnı āldı-dä, tıkkä turgān yeridä tәнburnı säzläb, “Qoqān uşşāğı”gä Hāfizning bir şe’rını oqıdı.

Qoqān uşşāğı pirāvārdıgä yetıb, piyālälär yänä bir äylägāndān keyin Dädäcān hāci bilān mullā Nāsır uluğ Älişer Nāvāyning ğazälıgä Ämir tāmānidān qılingān muxammāsgä “Bāzurgāni”ni äytdilär:

“Gülşāni ruxsār üzä ul çäşmi āhulärmıdır,

Cävri köpu mehri āz, bebāk, bādxulärmıdır,

Xuni nāhaq qılguçı ikki cäfäculärmıdır,

Goşāi äbroläringdä çäşmi cādulärmıdır,

Yoqsä kirmış yāyā, tirändāz xındulärmıdır...”

Keçgä çözilgän bezmdän keyin dälä soqmâqläridän qumlâq arıq yâqalâb, mullâ Dädâcânârdän mästânâ “Gülyâr” bilân “Şahnâz”ni tingläb piyâdâ Säyid Umärbek qorğânçäsi yolini âldilär. Dälä yolining tepäsi ciydä bilân qâplängän, bötänâ suv qum üstidä yâyilib, yälpizlär âstidän tez oqıb ötib barmâqdä, kâpälärdä säyrätmä bedänälär säyrämâqdä, keç bolgänigä qarämây bekning qarâl-çârakârläri yongıçkä ormâqdä edilär.

Çärçäb, härrib yetib bârgän mähmânläрни Säyid Umärbek kütib âlib, yârim keçägäçä bedänâ kâbâb vâ qâvurdâq bilân mähmân qıldı. Muqımiyning xayâli öz hücräsidadä, Moskvägä tezrâq qaytişgä şâşâyâtgän Rozimuhämmädçändä vâ közi tört bolib köçä pâylayâtgän İsmâil Ğaribiydä edi. Keçäsi Sevârxân törä qorğânçäsigä kelib yâtib, ertäsi çây üstidä Muqımiy ketişgä icâzät sorädi, mullâ Bötäbây ärävâ qoşdi, Mävläviy Yoldâş vâ Ätâcânbekni Qoqângä uzättilär.

2.18. ON SÄKKIZINÇI BÂB ĞALBÄ ÄRÄLÄŞ ÄSÄYİŞTÄ KÜNLÄR

*“Xoblärning mehri boldi peşäm, aşıqlık fänim,
Kimki qaytärsä bu işlärdän, oşäldir düşmänim,
Şäm ’u fänusdin Muqımiy aşqârä pärtävi,
Bul äcäbkim, tiyrä rözim qıldı täb ’i rävsänim.”*

Muqımiy

Muqımiy uning dostläri Sevärxänninkidän qaytib keläytägändä Muhäyyirni körmäsdän ötişgä köngilläri bolmäy Äqyerdä toxtäb, uning eşigini qäqdilär. Bulärning Şähimärdängä ötgänläridän xabär täpgän bağdär şair Muhäyyir şinäm örikzârçägä çây hâzirläb, bir-ikki kündän beri säbrsizlik bilän kütmäqdä edi, Muhäyyirning köngli üçün uning bağığä kirdilär, bittä çây içib, yänä yolgä tüşdilär.

Ärävädä ketär ekänlär, bir-birigä ulänib bäräyätgän suhbät mullä Näsir äxungä kelib taqaldi, uning yäşi qırqdän aşib ketgän bolsä häm, hänüz bir başpänäsiz ümr ötkäzäyätgänigä, üylänmägänigä açındilär, Muqımiy öz mulähäsäsinä ortägä taşlädi:

– Ertädän keçiktirmäy Täğliqqa ustä Mämäzäkirnikigä sävçi bolib bärämiz, ustäkärning räziliginä älgändän keyin toy xaräcätä üçün baş qätirämiz.

– Toydän äldin bir külbä haqdä oyläşgä toğri kelädi!

– Därväqe, beçäräning başpänäsi häm yoq. Bu tāmāni çätäq! Qıçırâq egäsiz mäydänçänäning iläci täpilsä, käsiblär häşär qilib güväläk qoyib, bir üy, bir dähliz tikläş mümkin bolär?

– Täğliqdä egäsiz xaräbädän köpi yoq, bungä men baş boläy, ämmä toy xaräcätä mäsäläsi äğirräq – dedi Ätácänbek.

Muqımiy küldi:

– Dostlärgä şe’r biläm müräcäät qilib, etäk tutämiz.

Ärävä keç peşindä Qoqängä yetib keldi. Ätäcänbek miskärlikdä, Mävläviy Yoldaş İsfärä güzäridä ärävädän tüşib, xayrlaşdılar. Ärävä Bekväççä mähälläsidadgi Häzrät mädräsäsi äldidä toxtägändä hävuz boyidä pul pâylab otirgän İsmâil Ğaribiy yügürüb kelib, ğıldiräkdän tüşâyâtgän Muqımiyning qoltıǵığa kirdi:

– Ziyârat qâvul, eşân äkä? Yaxşı säyâhät qilib qaytdingizmi?

– Rähmät, mullä İsmâil! Säyâhätimiz yâmân bolmädi. Bälälär yaxşı kelib âlişdimi?

– Xursänd bolib kelişdi. Ulär keçä Qârätepägä, Zâkir häci äşnäläringiznikigä qâvun säyilgä ketişgän edilär, bugün keç qaytışsä keräk.

Muqımiy qol berib soräşgändän keyin äräväni işärä qıldı. Ärävä ärqasidän dostläri berib yubârgän bir qâp qâvun vä bir kâcävädä üzüm bâr edi. Ğaribiy bilän mullä Bötäbây ulärni hücrägä täşidilär. Oşâ ändäyâq Muqımiy qâvundän ikkitäsini Mävläviy Yoldaş hävlisigä berdirib yubârdi, dämlä Xalilning äilälärigä bir qâvun, bir lägändä üzüm, Ziyädä äyägä bir qâvun, bir pätnis üzüm kirgizdi, yänä ikki qâvunni äcrätib turib Ğaribiygä qarädi:

– Bir äz dämni rästlägändän keyin qâvun bilän üzüm âlib bârib, beçärä Änbär ätinçädän xabär âlib kelây. Mullä Äbdüllä Kârimdevänädän häligäçä qaytmäbdi-dä?

Ğaribiy mä'yus cilmäyib, öpkäsi tolgändän keyin yergä qarägänçä cim qâldi. Muqımiy sorädi:

– Negä cävâb qaytärmäysiz, tinçlikmi?

– Äbdüllä äkäning kelmägäni dürüst boldi... Ketışdä şaşib, nängä çaqa täşlämäy ketilgän ekän...

Änä xälâs! Änä xälâs! Häli aç qâldim deng?

– Aç qâlgänim yoq... Bâzârgä çıqıb hämmällik qıldim. Şuning üçün meni xafâ deb oyläysizmi?

– Äfv etin, mullä İsmâil. Öz rähätimni közläb, sizni färâmuş qılğanmân. Buning üçün mendän här qançä kâyisängiz haqingiz bär! Häli Qıtmir häm aç qıldı desängiz-çi?

– Qıtmir öldi...

– Nimä? Qıtmir öldü?

– Törä mingbaşining yügürdägi ät çaptirib ötib ketâyâtgändä tämdän turib qâpgän ekän, ätib taşläbdi!

– He, ättäng! İt itni täläb öldirägänini birinçi eşitmâqdämân...

Muqımiyning cân küydirib, ästäydil äytgän bu sözidän Ğaribiy külib yubardı, Muqımiy häm yengil tårtib, ungä qoşılışib küldi.

– Xafä bolmäng, xacä säkpäräst! Däräkläb yürüb, yänä bir Qıtmir tâpämiz. Turing, törttä gicdä älib keling, siz kelgünçä men qâvun soyib, kârç qilib turämân.

Tängäni älib, Ğaribiy güzärgä ketdi. Muqımiy qâvun äcrätib turib, hücrägä rāzm sâldi: qāzān tontārilgān, çāynākdā sāvugān dāğ suv, pātnisdāgi qātgān burdā nānlārdān uvāq häm qālmābdi, hücrā boğıq, qarāngı vā zax hidi ānqımāqdā.

Muqımiy qâvunni qandäy qilib soygäni, mis lägänçägä qandäy qilib kârç qılğanini bilmädi. Hücrä eşigi ğıç etip açilib, törttä nān qoltıqlāgān Ğaribiy kirib keldi.

İkkäläläri qâvun bilän ikki nān yeyişgäç, Muqımiy yānbāşlāb, Rozimuhämmädni Moskvagä cönätış qayğusini çekä başlädi. Sâlih Yerzingä ton, doppi, xätinigä qārā ätlās älib, qālgān aqçāni ketişidä özigä qaytāriş keräk...

Muqımiyning başi mәнä şundäy mülāhāzälär girdābidä äylänär ekän, Ğaribiy çây qoyib uzätidi:

– Ärävä çärçätgāngä oxşāydi, eşān äkә! Xop desängiz, belingizni bāsib qoyäy.

– Rāhmät, ükә. Ärävägä toşäk ästidä pāxāl sālingān ekän, yaxşı keldik. Uning ornigä kәppāngä bārib keling, men Änbär ätini bārib körüb kelä qālāy. Qâvun säyilçilär keçki päyt kelişib qālışsä, aş qılışgä toğri kelädi.

Çaydän keyin Ğaribiy qāvundän ikkisini nārırāqqa eltib qoyib, kăppāngä ötib ketdi. Muqımiy Änbär ätinning eşiği äldidä ändäk năfäsini rāstlăgăç, eşiik xalqasıgä qol urdi. Ätinning ikkälä oğılçəsi yügürüb çıqıb, Muqımiygä sālām berişdi vâ quyuq sorăşgäç, qāvunlărni kôtärib içkărişgä çăpişdi.

Bir äz tăvaqqudän keyin bälälärdän biri çıqıb, Muqımiyni içkärigä bāşlăb kirdi. Änbär ätin otirgän yeridän eng içidägi qānsız qollărini köksigä qoyib, engäşdi:

– Ässälāmu äläyküm, hürmätli ustāz...

– Văäläyküm ässälām.

– Mărhämät, kelsinlăr...

Muqımiy tördägi äzädä qurâq körpăçägä çökkä tüşgändän keyin fâtiägä qol açdı, hăr ikkäläləri qollărini yüzgä tärtgänlăridän keyin Muqımiy yergä qarăb söz bāşlădi:

– Moskvadän kelgän ciyänni sâyähât qıldirib qaytăriş tăşvişidä bolgänim tufäyli, kelib turiş haqidä vergän vâ'däning üstidän çıqa älmädim.

– Eşitib, yätgän yerimdä behäd xursänd boldim. Şundäy ciyäningiz bolib, uning Moskvadä tärbiyâ tăpişidän hăr qançä faxrlänsängiz haqlisiz ustāz.

– Şundäy...

– Ciyänni sâyähât qıldiriş üçün Şähimärdāngä älib ketgänlărini hăm eşittim. Änbäringiz bir yerdä yätsä hăm hämmä nărsädän xabärdăr.

– Yăşlăr Şähimärdändä yaxşi yäyrăşdi. Lekin kăminä Şähimärdän bārib, xursänd bolmăy qaytdim.

– Şähimärdän xuşmănzărä, iqlimi musaffa yer deyişädi.

– Bu haqdä şäk-şübhä yoq. Ägăr şu müsăffä hăvâsi, zilâl, şoh dăryâsi, keng bāğri bolmäsä, Şähimärdänning şähärdägi zăhidlăr hănaqâsidän äslâ fărqu yoq!

Bälälăr dăsturxân yăzib, nân, çây älib kirdilăr, üzilib qālgän suhbät yänä dăvām etdi:

– Xoş, âtinçä! Yänä yängi-yängi nârsälär mâşq qılğändirsiz?

– Axır men faqat şu bilän âvunämân, şu bilän häyâtmân...

– Hâvvâ. Bir siz emäs, här bir şâir üçün şuning özi mänbâi häyât. Äfsuski, käminädä hâzir âldingi cür’ât yoq, cüda käm mâşq qılädigân bolib qâlibmân!

– Bundäy demâsınlär, ustâz. Cänâbläringiz käm mâşqläri-yu, başqaläringiz köp mâşqı. Cävâhir käm bolgänligi üçün qadri bäländ deydilär. Sizning här bir ğazälingiz xalk üçün ğızâyı ruh emâsmi, axır?

– Börttirib, mübâlağa yubârdingiz, unçälik emäs. Mümkün bolär ekân, dävâm ettirâyâtğäningiz oşâ fälsäfiy bädihäläringiz bilän meni kämiyâb qılsängiz, çünki tä’ mi âğzimdä qâlgân edi.

Änbâr âtin külimsirâb yâstıq âstığä qol yügürtirär ekân, dâftärni yängi üstidän ikki qollâb Muqımıyğä tutdı. – Şundäy bähäläringizni eşitâ bersäm yâziş-çizişğä bundän häm ârtıqrâq berilib ketişim şübhäsiz.

– Müddââ häm xuddi şu...

Muqımıy âtinçä qolidän dâftärni âlib vâraqlädi.

Häyâcân arälâş ikki qolini köksigä qoyib, yergä qarägänçä turgân Änbâr âtingä mehru muhâbbât bilän nâzâr sâldi. Sämimiyät bilän tolgan bu nigâh zämiridä nâtävân şâirägä nisbätän rähmu şâfquat, açınış yâşiringân edi, u dâftärni ehtirâm bilän dâsturxängä qoydı.

– Täsännâ! İsyânkârânâ cümläläringiz zämân zorävânläringiz qârâ niyätläri fâş etişğä qarâtilğändir!

– Beş künlük ümr mendän şuni yâzib qâldirişni dâ’vât etmâqdä...

– Şundäy cür’ât sâhibäsi “beş künlük ümr” qayğusini çekib otirmâydi. Dâftärdägi bu yâzuvlär müällifining ümri äbädiydir. Bu nâyâb incu dänäläri bebâhâdir. Mümkün bolsä, âtinçä, mengä endi ruxsât bersälär, suhbât bâqıy, hücrägä şâşilmâqdämân.

– Täşrifingizdän başım kökkä yetdi, fursät bolmâğändä keliş xıçälätçiligi çekilmäsın, bungä xafâ bolmâyman. Ämmâ cänâbingizdän ötinçim mülki, köprâq

yâzing! Qârânğu väyrânälärdä tâng nurigä täšnä, haqıqat şäydâsi bolgân ming-ming mäzlumälär haqqı hürmäti, köprâq yâzing! Ağır mähnät âstidä qârni nângä toymägän âçu yälânğây äddiy kişilär haqqı hürmäti, köprâq yâzing, ustâz!

– Hâvvä! Hâqqâniy dä’vât. Xuddi äytgäningiz bolsin.

Muqımiy fâtihä oqıb ornidän qozğalâyâtgändä Änbär âtin ikki qolini köksigä qoyib engäşdi. Muqımiy xayrläşib täşqarigä çıqdi. Bâlälärning xayrläşâyâtgänlärini häm unutib, qolini köksigä qoygänçä tez-tez bâsib, Bekväççä mähällä tāmân cönäb ketdi.

Hücrägä kirib, qâvun säyildän qaytib kelgân yigitläрни kördi. Rozimuhämmäd kâmezli tügmäsini qaytädän qadâb bolib, şim ğicimläринi tekisläş maqsädidä suv purkâş bilän âvârä edi, Muqımiy âyâq uçidä kirib dâhlizdä ton yeçär ekân yâşlär yügürüb çıqıb, quçâqläşib körişdilär.

– Zâkircân häci sizläрни qâvungä tâzä bâqqandır?

– Qâvun, üzümgä toyışdän täşqari cöcä şorvâ, lâviyâ şâvläläri bizgä cüda ma’qul bildi. Häci âmâki özläri ertägä kelädilär.

Muqımiy här ikki bâlâning çehräsigä râzm sâlib, quvânib ketdi. Bir häftäli säyâhät şarâfäti bilän Äkbärxocäning tängi kirib, äñçä tolişib qâlgân edi. Muqımiy hücrägä kirib, xântaxtä üstidägi bir xurmä qatıqqa közi tüşdi. Undän piyälägä sâlib turib:

– Sizlärgä häm quyäymi? – deb sorädi.

– Yoq, däädä. Biz qatıqqa toygänmiz. Siz içing, biz Şäldirämâqqa bârib, Muhämmäd Äkrämni bâşlâb âlib kelämiz.

– Undän bolsä, Egämberdi häcini häm täklif qılingläri!

Rozimuhämmäd suv purkägän şimini äväyläb, toşâk âstigä yâzib, Äkbärxocäni köçägä işârä qıldı:

– Këtdik!

Muqımiy yigitläрни ketkâzib, âstigä şim taxlängän toşâkkä yânbâşlâdi.

Oçâq âldidâ gøšt toğrâyâtğân Ğaribiy luqmâ taşlâdi:

– Âstingizdâgi toşâk âstigâ Rozimuhämmäd şimini yâzğân edi-kü?

Muqımiy külimsirâb:

– Şuning üçün ungâ âğırlik kerâk, - dedi.

– Sizdâ âğırlik nimâ qılsın?

– Axır, çumçuq emäs, âdämmân-kü?

– Begünâh âdämsiz dämâqçimân. Mendâ sävâbning âğırliğı bâr desângiz, u başqa gâp.

– Mendâ sävâb nimâ qılâdi? Hâr qançâ sävâb bolsâ, xayru ehsân egäläridän ârtmäydi.

– Oşâ nâtävân, mäcrüh şâiräning xälidän xabâr âliş üçün ikkitâ qâvun qoltıqlâb bârib, tâğdek kättâ sävâbni ârqualâb keldingiz!

– Qayâqdâgi gâplärni tâpib gâpiräsiz! Oşâ tâğdek sävâblâr âstidâ qâlmäsäm görgâ edi.

Muqımiy ändâk yânbâşlâb, belin yâzğândän keyin mütälääğâ kirişdi. Täşqaridän Ğaribiy bilän dâhlizğâ gürüngläşib kirkân ustâ Qâvul särtärâş Muqımiyni kitâb hâşiyäsigâ şaşib bir nârsâ yâzâyâtğänini kördi-yu, tisärilib toxtâdi. Muqımiy yâdgâ tüşğân bir bâytni yâzib turib öziçâ sözlänär edi:

– Axırı tâpmây qoymâdim!

Yângâ qarâb, âbrezdâ qol qâvuştirib turgân ustâ Qâvulni kördi. U bilän sorâşib, törgâ tâklif qıldı, ustâ Qâvul pâyğâhdâ çökkälâb:

– Hâli Ğaribiydän kelğänläringizni eşitib edim, körib ketây deb keldim, ziyârät qâvul! – dedi.

– Murâd hâsil. Kelmägäningizdâ bäribir nâhârdâ özim çıqar edim. Ämmâ kelğân bolsângiz hâm çıqamân. Şâhimärdändâ särtärâş deb, kâminäni bir göspântärâşğâ robâro qılğân edilär. Közimdän yâş âqızib turib sizni eslädim vä sizni âlib ketmägänimgâ özimdän kâyidim. Xoş? İşlâr qalây?

– Sirā-sirā sorāmāng, eṣān ākā? Kōr Āṣurbāy men bilān oĉākiṣib qāldi, men sorāq bermāgān māhkāmā qālmādi! Bādbāht yāmān ādām ekān!

***

Ṣāhārning Nāvvăylik güzāridā yāṣāvĉi, cūda kōp yer-suv, tegirmān-ābcuvāzi vā rāstādā bir nāĉā dokāni bolgān bāylārdān bir kōzi āciz Āṣurbāy hāci, bultur bir ziyāfātdān yārim keĉādā māst qaytib, kōz tāgigā ālib qoygān hāmsāyā qārāvulning yāṣ xātinigā bāsqinĉilik qilmāqĉi bolādi.

Eri qārāvullikdā deb gümān qilgān ekān. Yārim keĉādā tāmđān āṣib, qārāvulning hāvlisigā tüṣgāndā, xātinning eri topālān kōtārib, bāyni kōĉāgā ālib ĉiqadi, uning yānigā ṣu māhāllālik kāmbağal nāvvăylār kirib, bāyni mingbāṣi māhkāmāsigā sudrāb bārādilār.

Mingbāṣi qārāsāki, özining ülfāti, dosti Āṣurbāy. Xalqning kōzidā popisā qilgān bolib, “sultān suyāgini xorlāmās” qabilidā Āṣurbāyni ālib ketib üyidā mehmān qilādi, keyin ertālāb cōnātib yubārādi.

Bu haqsizlikni kōrgān ālāmzādā nāvvăylār qārāvulni yetāklāb, mādrāsāgā, Muqımiygā ṣikāyāt qilib kelādilār. Muqımiy bu haqdā uzundan-uzāq häcv yāzib, Ğaribiy ārqali ṣāhārgā tārqtatib yubārādi. Bu häcv ustā Qāvuldān hām qāĉib qutulmāydi.

Sāqāl āldiriṣ üĉün kirib, häcvni sārtārāṣđān eṣitgān Āṣurbāy hācining bir āṣnāsi oqızmāy-tāmizmāy Āṣurbāy hācigā äytgāndā, u ĉidāmāy sārtārāṣxānāni tāpib kelib, sāqāl āldiriṣ bāhānāsi bilān Muqımiyni suriṣtirā bāṣlādi:

- Ṣāir Muhāmmād Eminxocādā kelib turādimi, ustā?
- Tāniṣligim yoq. Kelsā, el qatāri sāqālını tārāṣlātib ĉıqıb kyetādi.
- Muqımiy kimlārni häcv qilgān. Siz bilmāysizmi?

Ustā Qāvul bāyning boynigā romāl sālīb, suv bilān rāsā iṣqalāb, sāĉgā ustārā yürgizgāndān keyin cāvāb berdi:

- Dārvāqe, Muqımiyning kimlārni häcv qilgānini sorādingizmi?
- Ṣuni bilmāqĉi edim.

– Muqımiy köprüq riyakâr, nâinsâf ulâmâlär bilän bâylärni häcv qılär emiş...

– Mäsälän, sizgä äniqrâq bolgäni...

– Äniqrâğı, cänâbingiz toğringizdä yâzilgän häcvdän ändäk xabärim bâr, undan qısmänyâd häm bilämän. Keräk bolsä äytib häm berämän.

– Hâzir äytib berişingizning kerägi yoq. Bir qâğâzgä yâzib, bu häcv Muqımiy tãmânıdän yâzilgänini täsdıqlâb, âstigä imza çekäsiz. Bu xızmätingiz üçün sizgä haq toläymän!

Ustâ Qâvul qoldä ustärä bilän bâygä tikilädi:

– Sävâdsiz âdämmän, bälki xatâ yâdlägändirmän. Bilgänimi men äytäy, siz qulâq sâlib, täsdıqlâb turing.

– Nimälär deyipsiz? Nimäni täsdıqläymän!

– Tünde bolgän vâqeani... Qulâq sâling!

Ustâ Qâvul yâdlâb âlgän mâzkur häcvni âvâzini bärälä çıqarib oqıy bâşläydi:

– Äcâb xalq ekänmiz, qızıq rozğâr,

Qızıq hâdisä, turfä läylü nâhâr.

Äşurbâydin eşiting qıssäni,

Äyâ, eyi Färğânädä nâmdâr.

Qârâvul üyidin yärim âkşâmi,

Bänâğâh boldi fiğân âşkâr.

– Bäs! Äytib berişing kerägi yoq!

– Cän, bây äkä! Tişingizni tişingizgä koying mäsäläni çayı endi çıqyâpti!

Mähällä bu hängämädän uyğänib,

Eşigigä keldi sağıru kibâr.

Båsib kirdilər, bu neçuk dâd deb

Üyigä qârâvulning beixtiyâr.

– Sâçimni âldirmäsäm qutulämänmi? Qandäy yâramäs ustäsiz?

– Häcvning yağlıqları endi çıqadi, âzginä qanâât qılsınlar, öz kirdikârları âçip tâşlängän.

Äşurbây zârdä bilän ornidän turib, boynidägi româlni irğitâdi, yârim sâçi âlingän başigä sälläni bâstirib, iyäginini silâydi və sârtârâşxânädän çıqıb, mingbâşi mähkämäsigä cönâydi.

***

– Qorqmän, dâdil boling, hämmä äybni kâminägä yükläy bering, öz tirikçiligingizdän qâlmäng, ustâ! Bu häcv tuhmät emäs, haqıqat!

– Äyâlmänd âdämmän, sârtârâşlik bilän âlti cânni bâqıb, äräng kün ötkäzib turibmän! Bir kâr-hâl yüz bermäsä deb qorqamän...

Muqımiy külimsiräb baş çayqadi:

– Dâdil boling, dostim, yänä yängilikläрни yâzâemiz! Biz quturgän Äşurbây häcilärdän dâd deb yârim keçädä sâçini yulgän günâhsiz, mä'sumälärning haqqı hürmäti üçün yâzâemiz, siz oşälärning hürmäti üçün bärälä oqıy bering! Mening sizdän iltimâsim şu!

İkkäläläri bir-birlärigä qarâşib, mä'nâli külişib âldilər. Muqımiy qoşimçä qıldı:

– Sizni mingbâşi mähkämäsigämi, qazıxânägämi çaqırtirgüdek bolsä, keling, men özim birgä bärämän.

– Sizni häm xafâ qilib qoymäsälär deb qorqamän.

– Çumçuqdän qorqqan dehqân tärıq ekmäs emiş.

– Mengä icâzät beräsiz, eşân äkâ. Dokân âçıq qâlgän edi, başqa vaqtdä kelib, yängi häcvläрни eşitib ketämän.

– Şundäy bolsin.

Ustä Qávul xayrlaşib çıqıb ketdi, Ğaribiy taşqaridän bir quçaq täräşä otin bilän kirib, Muqımiygä mä'näl cilmäydi:

– Miyân Sätibâldıxân havuz boyidä sizni sorädilär, bir kişi gäpgä tutib qâldı, hâzir kirsälär keräk.

Bu xabärni eşitib, Muqımiy ornidän qozğâldı, Ğaribiygä yänä toşäk üstigä toşäk yâziş, hücräni yığıştirişni tä'kidläb, dostining istıqbâligä şaşildi. Dâhlizdän çıqıb ülgürgänçä yoq edi, cilâvxânädän kirgän Sätibâldıxân Muqımiyni körib qulâçini yâzdi, dârpärdä âldidä körişib, hücrägä yürdilär.

Miyân Sätibâldıxânning qaynätäsi, mädräsäning başmüdürrisi dâmlä Zufâr mähzum Rozimuhämmädcân Moskvadän kelgän küni Muqımiyni öz hücräsigä çağırtirib, rus kiyimidä bolgän Rozimuhämmädcân mädräsä kirişigä nârâzilik bildirgänidä Muqımiy bu haqdä Miyângä şikâyät qılgän, Miyân esä nâqulây ähvâlgä tüşib indäyâlmäy qâlgän edi.

Miyân Sätibâldıxân Rozimuhämmädni doppi-ton kiyib yürüş şarti bilän mädräsädä bolişigä qaynätäsinı räzi qılgän bolsä häm Muqımiy Miyândän özini âpqaçib yürärdi. Miyân hücrägä kirä sâlib Rozimuhämmädni yoqlädi, ötgän gäplär üçün Muqımiydän üzr soräb, tâğa-ciyänni öz mehmânxânäsigä täklif qıldı.

– Ciyänni yaqın kündä qaytib ketişini eşitdim. Şu râstmi?

– Râst. İkki-üç kün âräsidä cönäşi keräk. Şundä oqış başlänışigä yetib bârär emiş. Şuning üçün üzr. Kelgüsi yâzdä kelgänidä sizgä mehmân bolsin. Bâлки u kelişidä mädräsädän başqa yergä tüşiriş imkâni bolib qâlär...

– Bunçâlik xafâ bolişingizni oylâmägän edim

– Ägär Zufâr mähzum dâmlä: “Moskvadä oqıyâtgän ciyäning tufâyli özing häm mädräsädä istıqâmät qılışgä haqqıng yoq!” deb çıqışimni tälâb etsälär, özim tuğılgän xarâbädä yâki beçârä Ğaribiyning tâvuq kätägidek külbäsidä häyât keçirişim mümkün!

– Sağınib kelgän dostini xafâ qilib çiqariş âdäti sizdä yoq edi, qayerdän ârttirdingiz buni?

Miyân cilmäyib şu sözni aytdi-yu, hücrä töridän cäy aldı. Muqımiy hām indämäy Miyân yānigä otirdi. Bir āz sukutdān keyin Miyân oçaq āldidä kəpgir uşlāb ānqayib turgān Ğaribiygä qarādi:

– Åşni cādällāting, mullā İsmāil. Qārin aç...

Ğaribiy, Miyân nimä deb ekānlār, degāndek, Muqımiy gä qarādi, Muqımiy Ğaribiy ārqali dosti Miyāngä şāmā qıldı:

– Miyân “açmān!” deyāyāt gānlārigä häyrān bolyāpsizmi? Häyrān bolmāng! Songgi çağlārdä sizdān kulādigān bolib qālgānlār.

Ğaribiy bu kināyägä tüşünib külä-külä, zirbākkā suv qoydi, song qayrilib Miyāngä qarādi:

– Ägār taqsir, hār küni hām şundāy behāslik bilān qadām rāncidä qilib tursālār, özimni baqqalgä gārāv qoyib hām bolsä, bir sıqım pālāv qilib berār edim. Bizni yoqlāmāy qoydingiz...

– Änä xālās! Åş pişgünçä ikki kişilāşib öpkāginä bilān ziyāfāt qılāsizlār şekilli? Dārvāqe, Nāmāngān bārgān edim, dostingiz Eşān bābāxān – Nādim köpdān-köp sālām yollādilār. U cānābgä bir keçä mehmān boldim, kelār āy oğıl üylāmāqçi ekānlār, toy āldidān özlāri kelib, sizü bizni tāklif qılmāqçilār.

– Sālāmāt bolğaylār.

– Men mehmān bolgān keçä mehmānxānālārigä bir neçä keksä-yu yāş sāzāndä vā hāfizlār hām tāklif qilingān edi. Nāmāngāngä xās xānaqāyi maqāmlār tinglāb huzur qıldik, şe’rxānlik hām ānçä yaxşi ötdi. Äyniqsā, Nāmāngānning yāş şāirlāridān bir neçālārigä hāmsuhbāt bolib, māmnun boldim. Nāsib qoşilsä, toygä ālbättä birgä bārāmiz, eşān!

– Hāv vā! Nāmāngāngä bārālmāgānim gä hām ānçä yil bolib ketdi. Özüm hām bāriş molcālim bār edi. Eşān Bābāxān toyga āytsä, ālbättä bārāmiz.

Ärāgä sāvucqilik ālib turgān öpkā-ginālār buluti tār qalib, beğarāzlik vā sāmimiy dostlik quyāşi hücrägä nur sāçdi, köngil hücrālāri yārişib ketdi. Miyānning iltimāsıgä muvāfiq Muqımiy Şāhimārdān vā Rāşidān, Todāsi xātiralāri qısqaçā qilib āytib berä bāşlādi, şu pāyt hücrä eşigidān uçālā yigitçä kirib, Miyāngä ādāb

bilän sälâm berdilər. Miyân ulär bilän ıssıq soräşib, Rozimuhämmädcänni öz yänigä otqazdı vâ ertägä mehmân bolışlarını iltimâs qıldı, âşni birgäläşib yeb, Muqımiydän ruxsät sorädi:

– Özingiz başläb kirä beräsiz, eşân! Mävläviygä hâm âdâm çıqarâmân, yänä köngil xâhlägänlerini özingiz täklif qiling!

– Bemälâl bolsä, Şährisäb mähällädän Muhämmädcänni äldirib kelsäm, tänburnı şu yerdän tâpämiz. Kâminädän âlib ketgän bir-ikki ğazälgä çirâyli küylär bağläbdi deb eşitdim...

– Nur – ä'lâ nur! Mäzä qılışımız!

Muqımiy dostı Miyänni cilâvxânägäçä küzätip, âçiq çehrä bilän hücrägä qaytdı. Qârânğı tüşgünçä yaşlär bilän suhbätläşdi. Keyin Äkbärxocäning qoligä bir kâsâ âş tutqaşib, Ziyädä äyâ yänigä, Muhämmäd Äkrämni Şäldirämäqqa cönätidi. Rozimuhämmädcân bilän, uni cönätiş, hâmrâh tâpiş üçün mäskävçi Äzimcân bâyvâççä bilän gäpläşiş, sävğa-sälâm täyyärläş haqıdä mäslähätläşişgä kirişdi.

Ertäsi suräştirib, Moskvagä birgä kyetädigän hâmrâh tâpdilər, bázärdän sävğa-sälâm xarid qilib, oşä keç Sätibâldıxängä mehmân bolgäç, uning ertäsigä hâmrâhgä qoşib, Rozimuhämmädni Moskvagä cönätildi.

Muqımiy bilän vokzaldän birgä qaytgän Ğaribiy şaşib kirib, hücränni âçiq kördi, mullä Äbdüllä qışlâqdän çärçäb kelib uxlâb yâtgän edi, uyğänib, Ğaribiy bilän körişdi:

– Eşân äkäning sälâmätlikläri yaxşımı?

– Yaxşı... Rozimuhämmädcänni poyezdgä uzätib çıqqan edik, qaytdik.

– Eşân äkâ hâm qaytib keldiläirmi?

– Täşqaridälär. Rävdayläridän äñçä xafä körinädilər.

– Yäkkäyu yägänä ciyänläri kelib, äñçä xursänd bolgän bolsälar, uni uzâqqa uzätib, endi köngilläri çökkän bolışı mümkün.

Mullā Ābdullāning sözi tāmām bolmäsđän Muqımiy kirib keldi, öz xafägärçiligini yaşirib, qarşisidä günähkârlärçä cilmäyib turgän Ābdullā qolını uzätđi:

– Sizni qışlâqqa bârib kâsäl bolib qâldimi degän täşvişdä edim. Kâmpir bârdâmımi?

– Kâmpir köpdän-köp sâlâm äytdilär.

Mullā Ābdullā kâmpirning sâlâmını äytib turib, qâzıqdäki tonni âldi vä yazıb Muqımiygä tutdı: – Kâmpir sizgä ätäb öz qolı bilän qâpläbdı!

Muqımiyning köz âldini qârângılık bâsđi, mullā Ābdullā tonni yelkäsığä sâlgänini hâm pâyqamây, közlärini çirt yumgäniçä uzâq turib qâldi. Song ästâ bürilib, ornigä otirdi, tippä-tik qâtib turgän ikki beçârä Muqımiyning kiprikläridä yaş qatraläri bârligini kördilär. Bir nâfâslik cimlikdän keyin Muqımiy hazin âhängdä:

– Hättâ oşâ uzâq kârimdevânâlik kâmpir hâm bu şörlük Muqımiyning ğamu täşvişini tärtädi! – dedi. – Munçâ hâm nonâq âdâm bolib yârätılğän ekänmiz?

Muqımiy bu ğâpnı äytib külimsirädi vä eng uçı bilän kiprikläridägi köz yaşlärini ärtđi. Buni körib Ğaribiy vä mullā Ābdullā hâm kipriklärigä yaş âldilär. Ğaribiy, Muqımiyning songgi cümläsini ilib:

– Munçâ hâm nonâq âdâm bolib yârätılğän ekänmiz, dedingiz, mullā äkâ. Bu fikringizgä men hâm qoşılâmân. Nonâq, sâddä bolmägänimizdä, şundaqa bemä’ni zâmândä tuğılmägän bolär edik! – dedi.

Ğaribiyning tâpgän bu sözidän Muqımiy vä mullā Ābdullā beixtiyâr cilmäydilär. Ğaribiyning özi hâm qoşılışib küldi, u yüz tärlärini yäktäk etägigä sidirib, sözini entikâ-entikâ dävâm ettirdi:

– Qıynâlışımnı bilib, âyâqnı tiräb turib âlgän edimu, ânâm beçâräning dâd-färyâdı meni bu dünâyâgä tüşüşimgä mäcbur qıldı...

Muqımiy bu äcâyib şâgirdning sözidän yänä qattıqrâq küldi.

– Äslidä köngilçän bolsängiz-dä!

Ĝaribiy kŭlgi  rasid  Muqimiyg  cav b qildi:

– K ngil anlikd n t şqari sizni biz x m ek nmiz. Neg  deg nsiz, iřig  piřliql r yaxshi z m n keliřini p yl b tuęliřm y turiřibdi!

Kŭlgi birbirig  il nib uz q vaqt d v m etdi, h r u al lari k kr kl rini uřlab,  zl rini kŭlgid n toxt tdil r. Ĝaribiy n n, h lv ni ort g  oř tib,    iq kök  ayni qaytardi v  tindirib kuyib uz tdi.  n ad n keyin Muqimiy ciddi y  h ngd  Ĝaribiyning b y   ytg n s zige yŭks k b h  berdi, bu – h lig   , heç bir ř ir  ytmg n v   yt   lmg n qimm tb h  s z, dedi.

Ĝaribiy qulluq qilib qoydi. H r ikk l  yigit Muqimiyning sözini  xirg    qim etm y tingl dil r.

– H rm tli Miy n S tib ldix n bu h cr d  d hlsiz h y t ke iriřimiz ŭ n k p yild n beri t ky g h, y 'ni suy n g miz bolib keldi.  řn - g ynil r tuf yli   -y l ng   q l y tg nimiz yoq. Neg  řund y? Men ř him rd ng  b rib, ř yxl rni kördim, T d g  b rib, t r , bekl rning mehm ni boldim. ř yxl r s dd  kiřil rni  ld b qoll rid n n nl rni t rtib  l y tg nl rini, t r l r es  yŭz-yŭz kiřil r mehn ti ev zige ř h n  h y t ke ir y tg nl rig  y n  bir k rr  ř hid boldim.

Uz qqa b rm y,  z m dr s mizd  h m oř nd y ř h n  h y t ŭ n c n  lib, c n bar y tg n kiřil rni t p   l miz.  mm  h ci Muhyil r d vl tm ndl rd n ton kiys , Muqimiy uz q k rimdev n lik k mpir sŭtŭ qatıq s tib tikk n tonni kiy di, Ĝaribiy h mm llik qilib t pg n t ng sig  n n bil n h lv , mull   bdull  qıřl qd  m rdik r iřlab, gŭrŭ , s bzi-piy z k t rib kel di.

Bu həyətdən h m xurs nd, h m xaf m n, g h ř kŭr qil m n, g h qahrim kel di, g h kŭl m n, g h yıęl ym n. Kŭlgim  řk ru yıęim y řirin! Buning sirini bilm ysiz  zizl rim! Buni sizg   ytib berm q im n. Siz  zizl rim meng  nisb t n s d qat k rs tib, birg  y ř b, birg   ř b,    bols m   , toq bols m toq, q r ng  h cr d  birg  istiq m t qil y tg nlikl ringizd n xurs ndm n.  mm  men ŭ n  z insaniy huzur-h l v tingizd n keçib, ŭmr  tk z y tg nlikl ringizd n xaf m n!

 ddiy kiřil r h rm tig  s z v r bolib, ul rning ŭyi t rid n  zimg  orin t pg nimg  ř kŭr qil m n.  mm  h li oř   ddiy kiřil r h rm tig  y r ř  ul rg  qayt r   lmg nimg  xaf m n! M dd hlik, riy k rlikni k sb etib  lg n mŭt v lli

hacı Muhyi, Ziyâxân törä – Hâziniylär iman, vicdânlarını sürä tonlärgä äliştiräyâtgânlarını körib, qah-qah urib qılâmân. Ämmâ äyni zâmândä neçä-neçä şairlär, tengi yoq sän'atkârlär burçäk-burçäkdä çivıq bârdân üstidä faqırlık bilân ümr keçiräyâtgânlarını körib, yıglägim kelädi.

Bu sözni däryâ boyidä otirib, kemä mübâşirigä äytgänimdä, u mengä şundäy degän edi: “Uning üçün siz xursändligingizni hâm, külgizü yığingizni hâm misrälärgä äyläntirib, ulärdän özingizgä häykäl tikläng, bu häykäl bir kün emäs, bir kün tilgä kirib, yängi däryâ egälärigä hämmäsini sözläb berädi...”

Keçki çâyxorlık üstidä şägirdlärigä Muqımiy öz recäsini äytib berdi: ertädän başläb Muqımiy yänä xattât Muhämmäd Yusufcân qılqalämning xızmatlärigä qaytib, kündüzi ustâzgä kömäkläşädi, qalâm ücidän kelgän dâramäd bilân bähârgäçä hücrädä häyât keçirib, şu vaqtgäçä yâzilgän mânzumälärni tärtibgä sâlib, bâyâz hâligä keltirädi, yänä yängi ğazäl, muxammäs vä häcvlär bilân uni toldirädi. Bähârdä Mävlävi Yoldâşni birgä älib Tâşkentgä bärädi, Tâşkentä şair mullä Kärımcân Kämıy vä Zâkircân Furqatlär yârdämüdä bâyâzni çâp qıldılar, ägä Tâşkentdägi dostlär qıstâb qoymäsälär, birâr yil Tâşkentä turib, çâp qilingän bâyâzdän kelgän dâramädning bir qısmını Ğaribiy bilân mullä Äbdüllägä, bir qısmını Äkbârxocägä deb, Egämberdi häcı nâmigä yubârädi.

– Bu qış xattâtlikdän tüşgän aqçanı xarcläb, här üçävimizgä mähsi-käliş älämiz, bir sidrädän kiyim kiyib, läaqal här päyšänbä, pirtäk âş qilib turış üçün gürüç ğamläb qoyämiz. Mullä İsmâilning saxtiyân çâpânini ulaqtirib, yäsäntirib qoyış niyätim bâr...

Ustâzidän bu xuşxabärni eşitgän Ğaribiy ornidän säkräb turib qullıq qıldı, Muqımiy oşä ciddiyliğidä turib, ikkälälärigä tikildi vä başqaçärâq ähängdä sözünü dävâm ettirdi.

– Bu sözlär kämâli muhâbbätdän, kämâli köngli yaqınlıkdän äytiläyâtgän üçün başqaçä fikrlärgä bärilmäs deb oyläymân. Men bâ'zi xıçälätçiliklärdän xâric qılış üçün yengilrâq bir kâsb istänilsä yaxşı bolärdi. Bu kâsb sizlärgä bir künläri mensiz keçiriş vaqtı kelgändä rozğar tebrätış imkânını bersä... Bu elbättä, tâpib kelib, birgä qâzân qaynätıng degän söz emäs...

Biraz sükütdän keyin Ğaribiy Muqımiygä yârq etib qarädi:

– Bir kəs bəşəriyyəti edim, amma sizə öyrətməyə gəlmişəm, - dedi.

– Öyrətməyə gəlmişəm? Hünəriniz öyrətməyə bəşəriyyəti?

– Özi yaxşı hünəri nəmi xunuqraq...

– Təəccüb. Bu qanday hünər oldu?

– Şeyxlik qari gəssal: “Məngə şagird boling” de bir neçə bər öytən bolsə həm sizə öyrətməyə təlim bərməy, ənə-mənə qilib yürübən.

– Həy-həy! Mənə həm “issiq” kəs? Əslidə nəni bütün kəs, şah həm sizə muhtac, gədə həm. Bəraq dünyədən köz yummay turib, gəssal nəmini eşitməyən. Çünki mən yazdığı mənşələr həyat qoşuqləridir. Əhvəl şu bolsə, yazğənlər bəşəriyyətdə, əxirət, ölüm dəhşətlərinəni təənnüm etgən Həziniy törəgə sizni həmhücrə qılığə toğri kələdi!

Bu sözni eşitib, pəyğəhdə çökə tüşib, çay qoyayətən mullə Əbdullə yer əstidən yənbəşidə musiqədək şumşəyib oturan Ğaribiğə qarəb, özini tutalmay kəlib yubardı. Bu kəligə Muqimi yəm ərələşgəndən keyin ciddi tüş əlgən suhbət həzil-mütəyibəgə əylənib kətdi. Mullə Əbdullə ornidən turib, qəzən-təvəq yuvişgə, Ğaribi esə Muqimi yni uqaləşgə kərişdi:

– Bədxatlığim qursin! Xuşxat bolğənimdə pərişən gəzəlləringizni nəligən, hər dəfə təzətişgə və'də bərisizü həfsələngiz yoq, ertəsi yədingizdən fəramuş bolədi.

– Bugün cüdə köp gəp eşitdim...

– Mələl keldimi? Mələl kəlgən bolsə, uqaləmay qoyə qaling.

– Mələl kəlgəni yoq, yağdək singib kətdi...

– Gəssalğə şagirdlik emiş- ə?

– Bəmə'ni şairlikdən oşə hünər yaxşı! Bərvəlgə mənşur şe'r yazış qolimdən kəlməgəndən keyin...

– Negä özingizgi bunça yergä uräsiz? Şairlik dä’väsini qilib, özini här yerdä maqtäb yurgän äñçäyin şairlärdän siz bäländräqsiz. Xälqärä deb nâm çiqargän yâş âşulälär âräsidadä elgä mänzurläri sizning ğazälingiz emiş-kü?!

– Kimdän eşitdingiz?

– Muhämmädcân Mäkäylikdän. U kişi mengä keçä cüda maqtäb gäpirdi. Häyränmänki, bizinkini qaytä-qaytä oқиşgä ustäsizu, özingiznikini körsätmäysiz...

– Eşitäsizmi?

– Mäyli! Qolingizdän tän, şe’rläringizdän ruh ğızälänsin.

Ğaribiy uqaläb turib, âşuläçilärgä bergän ğazälini äytib berä başladı:

“Cânâ, cemâlu väsling bir körgäli hämişä,

Boldi bu ömrüm äxır, äylärdä istıxârâ.

Bir uçräsäng közimgä, aqlim kelib özimgä,

Şâyäd muyässär olğay ul dämdä väsl, yârâ.

Zâğu zağanni härgiz bülbülgä qılmä täşbeh,

Âşıq eli qâşidä zâhid eli çiqârâ.

Bu mâlu pul deb, ey yâr, bermä kişigä âzâr,

Härgiz väfâsi yoqdir dünyâni, sängü xârâ.

Ul häfizi xuş ilhân äydi bu sözni çändân:

Bâ dostân mürüvvät, bâ düşmânân mädârâ...”

Şe’r oқиş äxırığä yetmäy, bilinär-bilinmäs xurräk eşitildi, Ğaribiyning häfsäläsi pir bolip, ästä ornidän turdi dä, oçaq äldidägi mullä Äbdüllägä qaräb, öpkänämä donğılladı:

– Şe’ringni oqıb bermäding, deb qâyişlärimni köringü, oqıb bergändä xurräkkä qulâq sâling! Esiz, oqıgänim häbätä ketdi!

***

Mavlaviy Yoldaş bilän Ätácânbek vâ'dägä muvâfiq ertälâb hücrägä kelişdi. Muqimiy ulâr bilän birgä Tâğlıq güzärigä, ustâ Mämâzâkirning qızığä sâvçilikkä ketdilâr.

Ustâ Mämâzâkir bu äziz mähmânlarıni üy törigä ötkäzip, ulâr ätrâfidä pârvânâ boldi. Quvânçi içigä sıgmây turgändä, dâsturxân üstidä Mavlaviy Yoldaş maqsädgä köçdi, yâ'ni, mullâ Nâsir âxun tãmânidân sâvçi bolib kelgânlarını izhâr qıldı.

Ustâ Mämâzâkir ornidân säkrâb turib qulluq qıldı vâ mämnnüiyät bildirib, bundây dedi:

– Bungä râziligimni mähällädägi hämkäsblärimgä ällaqaçân bildirgân edim. Qızimni mullägä uning imânligi üçün emäs, yaxşı insân, yaxşı sän'atkâr bolgâni üçün beriş niyätidä edim. Qaçân desäläringiz toyga täyyârmân, u kişidân köp nârsä ümidvâr hâm emäsmân. Şuni hâm äytib koyişim keräkki, içküyâv qilib âliş üçün ârtıqçâ üyim yoq, äyâlmând kâsib kişimân. Ägâr bir başpânâ qurişgä qurbilâri yetsä, bu mähälädân egäsiz, boş väyrânâ tâpilâdi, özim hâm qarâşib yubâramân.

Sâvçilâr bir-birlärigä mä'nâli qarâşib âlişgâç, Ätácânbek ustâning sözigä qoşimçâ qıldı:

– Bu vâzifâni men öz gârdänimgä âlmân, bir âydä bir üy, bir dâhlizni tikläymiz.

Ustâ Mämâzâkir üygä kirip ketib, pätнисdä doppi, qıyıq kötârib çıqdi, mehmânlarıning unâmâgânlarıgä qoymây, Muqimiygä qıyıq, doppi, qâlgânlarıgä doppi bilän dâstromâl qoyib, ulârni kelin bilän tâbriklâdi, ulâr ustâni küyâv bilän tâbriklâb, orinläridân turdilâr.

Muqimiy häyâtidä yânâ tinç-âsâyiştâ künlâr başlândi, kündüzlâri xattâtlik, keçälâri icâd bilän mäşğul boldi. U öz kâsbining râvnâqıdân hâm, icâdining serhâsilligidân hâm behâd xursând edi. Bir âydân beri Buhârâdä yurgân hâci Muhyi yânâ qaytib kelib, mädräsädä körinib qâldi. Lekin Muqimiy uni körib, tâ'bi xırälikkä yolıqmâslik üçün extiyât bilän hücrägä kirib-çıqar edi.

Äradän üç kün ötgäç, keçki päyt ustä Qavul boşäşib kirib kelib, Muqımiygä bir qäğaz uzätädi. Bu Muhyining ustä Qävulgä muräcäät qilib yâzğan näsihätämuz şe'ri edi:

*“Men näsihät äyläyikim, yaxşiläb bil, särtärâş,
Ey, şärärät peşälärning yâri – Qâbil särtärâş,
Benämâzu fâsıqu mäkruhu cahil särtärâş,
Uşbu fändimin qulâqqa emdi älgil, särtärâş,
Ul Muqımiygä dubärä bolmä mâyil, särtärâş,
Ul Muqımiygä dubärä âşnâlik äyläsäng,
Yaxşilärning xızmätidän sen cüdâlik äyläsäng,
Ul çäpänlärgä ägärdä dilrâbâlik äyläsäng,
Häm pädärlä'nät Muqımiygä vâfâlik äyläsäng,
Bolğusi sendä bağayrâz ğussä hâsil, särtärâş.
Uşbu dokâning yâmân bädzâtlärning mäskäni,
Häm ölüp hâr kün çäpänlär, hâr biri bir ärmäni,
Ähmaqu nâdâni fâsıq zâtlärning mä'däni,
Sen bilän dâim Muqımiydek yâmân âdäm qani,
İkkälängning suhbätindir zârhi qâtil, särtärâş.”*

Muqımiy bu äblähânä yâzilgän muhämäsni közdän keçirär ekän, qollari titrâb, köz öngini qârângılık bäsdi. Bir fursät cimlikdän song, otirib turışni ustä Qävuldän iltimâs qilib, ornidän säkrâb turdi dä, Miyân Sâtibâldixännng hävlisigä bârädi.

Bemähäldä eşik hâlqasi şiddätli qaqlıgänidän çoçigän Miyân bir bäläni yügürtirgän edi, bälä qaytib kirip, eşik äldidä Muqımiy turgänini vâ Miyândä zârur işi bârligini äytdi. Miyân çıqıb, Muqımiyni içkärigä täklif qıldı.

– Bemähaldä yoqlab kelganim üçün äfv eting, sizgä mühim ärz bilän kelgän edim.

– Märhämät. Mehmânxânädä sözläşämiz.

Muqımiy yänidän qâğâzni âlib Miyângä uzätädi. Qâğâzdäki yâzuvni qârângidä oqış mümkün bolmägänligi sâbâbli Miyân häyrân bolib, Muqımiygä:

– Nimä yâzilgän bolsä mehmânxânädä xâtircäm oqıymız, - dedi.

– Bir günâhsız beçärä meni hücrädä kütib otiribdi, içkärigä âlib kirib oqısängiz, qâğâzdä nimä yâzilgäni, meni kim kütâyâtgänligi cänâbingizgä rävsän bolädi. Sizdän ümid qılär edim, haqârâtlär bilän tolğan bu qâğâzni uluğ häzrätgä âlib kirib, ertä nâhârdä oqib bergängizu şähärgä boş qoyib yubârilgän däydi, quturgän köppäklärni zâncirlâb qoyışlärni men vâ mengä qoşilib haqârâtlängän faqır, haqırlär nâmidän uluğ häzrätgä iltimâs qılsängiz!

Muqımiy bu sözlärni titrâq tâvuş bilän äytdi-yu, cädäl-cädäl yürüb yänä hücrägä qaytdi, häç närsä tüşünâlmây qarâb qâlgän Miyân Sâtibâldixân qaytib kirib, qâğâzni çirâqqa sâlib oqib çıqdı. Qâğâzni ğazâb bilän ğıcimlâb turib, “Äblâh!” dedi-yu, ertäni kütmây, äkâsi – uluğ häzrät bârgâhigä yol âldi.

Ätä ornini egällâb uluğ häzrät unvânini âlgän Eşânxân häzrät xuftân nâmâzidän qaytib, xâs mehmânxânädä yâlgız täsbeh ögirib otirgän edi. Miyân Sâtibâldixân kirib sâlâm berdi:

– Vâälâyküm ässälâm! Märhämät!

Miyân çökkälâb ätä ornidägi äkâning qolini öpdä. Birâq, Miyânning közläri çaqnâb, vücudi titrâmâqdä edi. Bu hâlâtni sezgän häzrät ükâsigä ciddiy nâzâr tâşlâdi:

– Baxayr? Miyân? – dedi.

Miyân yänidän qâğâzni çıqarib, äkâsidän qulâq sâlışni iltimâs qıldı vâ oqib eşittirdi, song Muqımiyning iltimâsini äytdi. Muhyining muhâmmâsidän târtib Muqımiyning iltimâsigäçä sâvuqqânlık bilän qulâq sâlgän bolsä hâm uluğ häzrät ükâsining köngli üçün Muhyidän qâyigän boldi:

– Kattā müdarris kişi qayâqdâgi sârtârâşlâr bilân âlişib yurgânini koring! Muqımiy yâzgân bolgândâ “Hâ, Muqımiy mütävällilikni tälâşgâni üçün yâzgândir!” deyiş mümkin edi.

– Muqımiy heç qaçân u bilân mütävällilik tälâşgân emäs!

– Muhyi dâim mengâ şundây deb şikâyât qılâdi-kü?

– Muqımiygâ bohtân! Muqımiygâ yälinsä hâ mütävällilikni qabul qılmâydi!

– Bolmäsä Muqımiy bilân negâ âlişâdi?

– Muqımiyning istâ’dâdini körâlmâydi. Şuning üçün hâr yerdâ Muqımiy kâmsätib, päyini kesgâni kesgân. Hättâ Muqımiy häcvlâri yâdlâb oqib yürâdigân bir begünâh sârtârâşgâ hâ bu çâyân nâştâri sâncıbdı!

Ğazabi âlângâlângân Miyângâ suv sepib sâvutiş üçün uning qolidân qâğâzni âlib büklâb, yâstıq âstigâ qoydı:

– Bu ulâmâning nâcöyâ xatti-hârekâtlâri haqdâ xabâr bergânlâridâ işânmâgân edim.

– Şundây äblâhning mübârak mädrâsamızdâ mütävälli bolib turişigâ äslâ râzi emâsligimni ârz qılâmân! – Qollâri titrâb turgân Miyân ornidân turdı.

***

Muqımiy xattât Muhâmmâd Yusufcânning hücrâsidâ yâzuv bilân mâşğul bolib turgân edi, nâfâsi âğzigâ tikilgân Ğaribiy kirib sâlâm bergâç, Muqımiy imlâb tâşqarigâ çıqardı.

– Şâhârning köpginâ sârtârâşlâri vâ bir neçâ gicdâpâzlâr sizni istâb hücrâgâ bârgân edilâr, ulârni otqazib qoyib sizgâ xabâr beriş üçün keldim! Ustâ Qâvulni şu keçâ mingbâşi âldirib ketib, qamâb qoygân emiş. Mâhkâmâgâ birgâ bârişingizni iltimâs qilib kelişgângâ oxşâydi!

– Hâzir...

Muqimiy kiyinib chiqib, mädresä tãman yol äldi, u yerdän yigirmädän ärtüq särtäräş vä nävvâyni ergäştirib, töppä-toğri “mähkämä” väzifasını bəcürüvçi dänğillämä hävligä kirib bärdi. Mehmänxänädä häci Muhyi bilän suhbätläşib otirgän mingbäşi izdihämning hävligä kirgänini körib, ğazäb bilän Muqimiygä yaqınläşdi.

– Kelingi şair! Xoş xızmat?

– Bir begünäh beçärä keçä qamälgän emiş...

– Älämänni ergäştirmäy bir özingiz kelsängiz häm şikâyätinizgä qulâq berişimiz mümkün edi.

– Bu kişilər sizdän begünäh ustä Qävulni äzäd qılışingizni iltimâs qilib meni birgä başläb keldilər!

– Sizni särtäräşgä qoşib älib kelmägänimiz üçün şükür qılış ornigä-yä? Axır yurtning bây, ulämälärini mäsxaräläb yâzgän häcvläringizni xalqqa tärqatışdä äyblängän günähkärni qaysi yüz bilän äzäd qiling, deb keldingiz, cänâb Muqimiy?

– Şundäy ekän, nimä üçün meni qamämäy, ustä Qävulni qamädingiz?

– Äqcär sizgä yaxşı säbâq bolgändir deb üylägän edim. Mening ğazäbingä işingiz tüşmäbdi.

– Siz öz ğazäbingizdän mağrurlänsängiz, men öz ğazälüm bilän mağrurlänämän!

– Cudäyäm häddingizni aşip ketyäpsiz!

– Mehmänxänängizning töridä otirib ğazäbingiz haqidä qasidä yâzâyâtgän cänâb mütävälligä oxşäşim keräkmi?

– Kâşki bärçä şairlər häm şu ädämgä oxşäsä. Heç kişigä äzâr bermäydi, dâim mo'tabär kişilər hürmätigä säzävär. Sözni kaltä qılâylik! Särtäräşni boşätä älmäymän!

Mingbäşidän u sözni eşitgän xalq şävqın kötärib, äldingä sürildi. Mingbäşi tisärilib zinapâyägä çıqdı, mirşäblär ädämlärning yolini tösdilər. Muqimiy mirşäblär

qurşavidän ötib, mingbaşigä yaqınlășgän edi, içkäridän muvâfiqanâ cilmäyib, ikki qoli köksidä hâcı Muhyi çıkıb keldi:

– Ähhâ! Mävlânâ Muqımiy? Siz hâm şulär âräsidadämisiniz?

– Endi köryäpsizmi hâcı äkä! Hâr dâim şulär âräsindämân-kü!

Mingbaşı Muqımiyni mâzax qılgändäy, Muhyigä cilmäydi:

– Şulärning şâiri bolgändän keyin âräsidadä bolädi-dä! Mänâ bugün şulärgä baş bolib, keçä qamalgän särtärâşni himâyäsi üçün keptilär. Hâlbuki uning qamâlišigä cänâb Muqımiyning özläri säbâbçi!

Muhyi özini tağâfilgä sâlib:

– Muttâhâm särtärâş dâstidän hürmätli Äşurbây şähärdä baş kötärib yürälmäydiğän bolib qâlgän deb işitämân, dedi. Keyf üstidä tentiräkläb, ädäşib hämsâyä hävligä keçäsi kirib qâlgänigä şunçâ şäv-şuv.

Muqımiy buni işitib qattıq küldi:

– Bu işni äddiy kişilär qılgändä hâli nimä keçär edi! Hâlbuki oşâ qârâvul bu nâmâ'qulçilikni äslâ-äslâ qılmäydi!

– Mâşmäşägä vaqt yoq! Cänâb Muqımiy!

– Ustâ Qâvulni çıqarib yubâring, qol uçidä tâpib tirikçiligini ötkäzip turgän äyâlmänd kişi.

Muqımiyning bu sözini köpçilik bâb-bärävâr tâkrârlädi. Buni körib muğambir Muhyi öz tülkiligini işgä sâlâ başlädi:

– Cänâb dâdxâh! Oşâ äyâlmänd särtärâşni günâhidän ötib boşätib yubârişingizni käminä dä iltimâs qılämân. Keräk bolär ekân, bâygä iltimâs qılib, öz dä'vâlaridän keçirişimiz mümkin. Faqat bu yerdä Mävlânâ Muqımiy köpçilik âldidä, qâlâ bersä, käminäning şahidligimdä: “Bundän keyin heç kimin häcv qılmäymân!” degän mâzmundä pâşşâlikkä bir tilxat bersinläru, şu bilän iş bitip ketä qâlsin... Toğrimi mävlânâ?

Muqımiy külimsirädi.

– Änä endi özingizgä keldingiz, hâci äfändim! Tağın siz “mäliküşşuärä”lik dä’väsini qıläsiz! Qoying, siz mäddähligingizdän qälmäng, men häcv yâzişimdän. Buni yâziş mengä zävq bağışläydi, men şu bilän Muqımıymän!

Cähl bilän mähmänxänägä kirib ketgän mingbâşi ketidän ergäşib bäräyätgän Muhyi toxtäb Muqımıygä qarädi:

– Särtärâşni boşätmäy qoymäymiz! Kirib iltimâs qılğanim bolsin.

Muhyi kirip ketib, âradän äncä fursät ötgändän keyin mingbâşining mirzäsi çıqıb färmän eşittirdi. Mirşäblär yertolädän ustä Qävulni çıqazdılar.

Hâldän tâygän ustä Qävulni ortägä âlib, hämkäsbläri täşqarigä âlib çıqıb ketäyätgänlärinä mirzä qaytib çıqıb baqırđı:

– Toxtänglär! Hâli ketişgä icâzät yoq! Ävväl tilxat berişı keräk!

Mirzä qâğâz-qalâm kötarib zinadän tüşib keldi-dä yänä bâyägidek popisä qıldı:

– Bundän buyän särtärâşxänägä xalq topläb, häcvxänlik qılmäsligi üçün pâşşâlik mähkämäsigä tilxatni öz qoli bilän yazädi!

Bir särtärâş ortägä çıqđı:

– Bizning içimizdä Muqımıy dämlädän böläk sävädli ädäm yoq! Hämämizdä bärmâq bâsişi zorğa epläymiz!

Muqımıy âldingä çıqıb, yoriğı bilän sorädi:

– Men yazäy, ustä bärmâq bâssin. Şu inâbätgä ötädimi?

Mirzä zärdä bilän qolidägi qâğâz-qalâmni Muqımıygä irğıtdı, Muqımıy hävli ortäsidadä çökkäläb, tilxatni yazdı, mirzä uni közdän keçirib, ustä Qävulgä tutdı. Ustä qaltırâq bärmâğını siyâhgä beläb, tilxat âstigä bâsdi: “Menkim, särtärâş ustä Qävul ustä Kämil oğlı bundän keyin öz dokänimdä ädämläri yığıp häcvxänlik qılmäslük üçün pâşşâlik mähkämäsigä uşbu tilxatni berämän”

Käsiblär mähkämädän çıqıb, üy-üylärgä tärqalişdı. Yol-yoläkäy Muqımıy ustä Qävulgä däldä berib, öz tāmānidän yazılğan tilxatning mäzmuni bilän

täništirdi, tilxatdä “dokânimdä âdâmläri yıǵıb häcvxânlik qılmâslik” deyilgân edi. Demäk bundän dokândän başqa yerdä häcvxânlik qılış mümkin degân xulâsâ kelib çıqadi.

Ârädän bir neçäkün ötdi, här kim öz tirikçiligi bilän âvârâ, Muqımiy hâm xattâtlik bilän mâşğul edi. Ustâ Qâvuldän xabâr âliş üçün bârgân Ğaribiy, hücrâ eşigidän cilmäyip kirib keldi: târki âdât âmri mâhâl degânlaridek, ustâ Kâvul häcvxânlikni här keçä başqa yerlärdä köprâq kâsiblärning gürüngläridä başläb yubârgân emiş. Ustâ Kâvulning häcv oqımây tura âlmâsliĝi Muqımiygâ âyân edi. Buni eşitib, Muqımiy xâtircâm boldi.

Yük kötârgân hämmâl hâm, çârmüdän ignâ suğurâyâtgân etikdöz hâm, tândirgâ nân yâpâyâtgân nâvvây hâm, kün qızıĝıdâ qoş häydâyâtgân qoşçi hâm, hättâ egärdä qıyşıq otirib ketâyâtgân ârâvâkâş hâm şâirning işqıy ĝazällärini küygâ sâlib bärälâ äytâr edi.

Birâq, yâzilgân häcvläрни xalqqa yâyib hârdıq çıqaruvçi bittâ ustâ Qâvul edi.

Künler ketidän häftälär, häftälär ketidän âylär yetib kelmâqdâ, tâng âtmâqdâ, ĝâh şâdlikning ketidän bir dilgirlik päydâ bolib, ĝâh bir häfâçilik ketidän bir quvânç hücrâ eşigini qâqıb kirmâqdâ. Qış hâm tâbârâ yâqınlâşmâqdâ, keç küzning Hokângâ xâs besârâncâm şâmâli quturib, eşikläрни taqıllâtmâqdâ. Mânâ şundây künlärdä kündüzni tirikçilikni bir âmâllâb hücrâgâ qunişib qaytgân Muqımiy ıssıq sândälgâ özini urâr, âvqat pişirib Muqımiyning kelişigâ muntâzir bolgân ikki faqır şâgirdigâ âzâr yetkâzmâslik üçün här qandây häfâçilikni ulâqtirib tâşläb, ulâr bilän şirin suhbât qılışgâ hâräkât qılâr edi.

Mânâ şundây keçälärning biri Muqımiy xattâtlikdän çârcâb qaytib, sândâl çetigâ yânbâşlägân, mullâ Âbdullâ çirâq yaĝı qıdirib ketgân, Ğaribiy esâ oçâq âldidâ imillâb, qârâçirâqqa pilik eşmâqdâ edi. Qulâĝını qıyıĝı bilän tângab, dildirâgân mullâ Âbdullâ qolidâ çirâq yaĝı bilän hâvlıqıb kirdi:

– Mullâ âkâ, uxlâb qâldilâirmi? Mâhmânlar kelişyâpti!

Mullâ Âbdullâ sözni âxırıgâçâ yetkâzmâgân edi, hücrâgâ Sâli çâkâlâk bilän moysâfid, âppâq qâşi közigâ tüşgân kişi sâlâm berib kirip keldilâr. Bu keksâ, bâçqırlık mâşhur cörâbâşi – yüzbâşi edi.

– Eski betämizligim qozib, sizläрни bemähäldä bezävta qılışni xähläb qäldim. Betämizlik cänning huzuri deb şuni äytädilär! Şu bugün şamälgä häm qarämäy häm tosälmäş ekän!

– Qadämläriğä häsänät, cöräbäşi! Kâşki edi, köngil şunaqa tez-tez tärtib tursa-yu, bir keçä-bir keçä tänsıq suhbätینگizdän bährämänd bolib tursak.

– Ävväl kelişim säbäbini äytib xätircäm bolib äläy, keyin başqa gäp qaçmäydi. Kämpir yıqqan qävun uruğ bilän çigit üstigä zıgır epläb yağ häydäyätgänimdä siz köngildän ötgän edingiz: mulläm kelsälär, bir keçä gülxan yâqıb şu yağdän aş qilib beräy deb yağni bir äy saqlädim, bärmädiläringiz! Oğıl keçä dörttä qaşqaldâq ätib kelgän ekän, mänä bolmäşä deb näsibä zıgır yağ bilän qaşqaldâqni hurcungä sälib yolğä tüşdim. Bu sözimni keyinraq äytsäm häm bolä berär edi-yu, aşni başläb yubärib suhbätläşgängä ne etsin!

Külgilär äräsidadä Muqımiy molla äbdullägä yer ästidän mä'näli cilmäydi. Sälil çäkäläk dählizgä çıqıb, ägzigä uvädä tıqlğan äbdästä, törttä pati yulingän qaşqaldâq vä bir romäldä tuguğlik gürüç, säbzi-piyâz älib kirdi. Mullä Äbdüllä näziridä hücrägä bir hurcun zävqu şävq kirgändek boldi. Ğaribiy dästurxân yâzişgä, molla Äbdüllä aşgä urundi. Cani băriçä äskiyägä muhib vä häväsmänd bolgän Sälil çäkäläk gärçi täng kelälmäşä häm dästurxân üstidä cöräbäşni “qıtıq”läy başlädi.

– Yüzbäşi deymän, bu yağni Bibiubäydä Yängiqorğängidägi cuväzdä häydägändirsiz-dä?

Cöräbäşi nän kävşäb turib Sälil çäkäläkkä baş irğadi:

– Şungä hä färäsätینگiz yetmäbdi-dä cän ükä! Bibiuväydä bolgändän keyi u eski qorğän bolädi-dä!

Sälil çäkäläk häm boş kelmädi, päyrävdä äträf qışlâqlär nâmini tilgä äldilär. Bu lütfdän zävqlängän Muqımiy hücräni toldirib “şağal tökär” edi. Äskiyä pirävärdidä Muqımiy köksini uşläb, uh degänigä uzâq näfäs äldi.

– Köpdän beri şundäy toyib külmägän edim! Göyâ bu qahqahalär tolqını yüräkkä toplänib yätgän ğamu ğussa xaslärini äqızib ketgändäy boldi. Äskiyä kişi sälämätligi üçün fäydäli bolış bilän birgä ädämni zarif, huşyâr qılädi, fähmini östirib, sözning mä'näsini keng, kinâyäni çuqur änglägä örgätädi, -dedi Muqımiy

cilmayıb. Şu päyt Ğaribiy yelkäsiga saçıq, qolidä dästşoy vâ äbdästä bilän kirip, qollärgä suv qoydi. Mullä Äbdullä dästurxân yazıb, uning üstigä käsädägi turpni qoydi, qol yuvib turgân Sâli çäkäläk mullä Äbdullägä tegişdi:

– Men âşni oltirib yeyiş täräfdârimân. Kim turip esä, eyä bersin!

– Nâzingiz munçä köp, mullä Sâlicân? İlväsin göşti mengä yâqmâydi deb, häli bizni qaşqal... dâğ qılmäsängiz görgä edi!

***

Muqımiy bu keçä tekin zığır yağlık âş üçün yâki bir saatli âskiyä üçün yäyräb-yâyilgân yoq, uni mämnun qılğân başqa nârsä – äddiy kişilär âräsidadä saqlänib kelâyâtğân ädämğärçilik, mehru âqıbat edi.

Bir kışlâqı moysâfidning şähärdägi bir mädräsä hücräsidadä ümr keçirâyâtğân qaşşaq şäirgä tänsıq cuvâz mayi bilän qaşqaldâq âlib kelib, hâlidän xabär âlişi xalqning Muqımiygä bolğân muhâbbätning yârqın ifädäsi edi.

Muqımiy çâlni çây içkizib cönätib, endi Tärâqçilikdägi xattâtning hücräsiga barmâqçi bolib turgändä, häzrätning xızmatkârläridän biri kirib keldi.

– Häzrät sizni yoqlâyäptilär!

Heç qaçân bundäy yoqlâmägân häzrätning yoqlâşidan türli şübhälärä tüşğân Muqımiy bârgâhgä kirib bârgändä, häzrät Muqımiyni yaxşı qarşı âldi. Dästurxân yazıb, hâl-âhvâl sorägäç, hâci Muhyi mütävälilidan boşätilğänligi vâ bu vâzifäni Muqımiygä tâpşiriş niyätini bârligini äytdi.

– Cänâbingiz haqingizdä ğıybät qilib âramizgä sâvuqlik tüşirär, kâminä uning sözlärinä inänib, cänâbingizni körgim hâm kelmäs, mädräsämizdä yâşäşingizni istämâz hâm edim. Keyinçä bulär hämmäsi sizning şâ'ningizgä bohtân ekänligini äniqlädim vâ sizni täklif qilib, üzr äytişni lâzim kördim. Oylâymäski, biz münäsib körgân mütävällikni qabul qılursiz...

Muqımiy yerindän turib qulluq qıldı. Birâq mütävällilik lävâzimâti taqdim qilingänligi üçün emäs, Muhyini mütävälliliktän boşätilğänligi üçün qulluq qılğân edi. Äslidä uluğ häzrät mütävällilikni yanä ükâsi Miyân Sâtibâldixängä tâpşirğân edi. Miyân bu vâzifäni Muqımiygä tâpşirişni lâzim tâpgändän keyin ükäning köngli

üçün Muqımiygä mütävällilikni täklif qıldı. Şu vâzifäni zimmängizgä âling, deb qıstägändä häm himmäti täğdäy yüksäk, me'däsi toq, vaqf ârquasidä báyib, dövlät ârttirışdän cirkänuvçi Muqımiy uni äslä qabul qılmäsligini häzrät yaxşı bilär edi. Şunday qilib, şu vazifä Miyân Sâtibâldihängä yükländi. Miyân oşä künläriyâq Muhyidän mädräsäni boşätib qoyışni tälâb qıldı.

Bu xabärdän Muqımiy mämnun bolsä-dä, Muhyining äsänlikçä çıqıb ketişigä aqli bävär qılmäs edi, uning qulâğı dâim täşqaridä edi. Dârhaqiqat, mütävällilikdän boşâb, kättä dâramäddän äyirilgän Muhyi hücrädän ketiş ornigä häzrätgä qarşı iğvâ tärqatä başladi. Ätrâfigä hämmäslük ulämäläri toplâb, şähär hâkimigä quyidägi mäzmundä şikâyät yazdırdi: “Xudâyârxängä pir-kâmil bolib, bu häzrätlärning ätäläri Hindistândän Hokängä kelgän edi, hâzir Xudâyârxân emäs, uluğ rus pädşâsi hükmdâr bolgän mämläkätdä pir-kâmil ävlâdining xân tãmânidän in'âm qilingän yer-suvgä xocäyinlik qilib, dävru dävran sürişi zämängä münäsib iş emäs” vä hâküzâ, vä hâküzâ.

Uluğ häzrät vä Miyänni hâkim çağırıp tekşirâyâtgän päytdä Miyân Sâtibâldixân, Muqımiy vä başqalärni toyga täklif qılış üçün kelgän Nâdim, yänidä ikki kişi bilän toğri Muqımiy hücräsigä kelib tüşdi.

Eşân Bâbâxân –Nâdim, Mâşrâb vä Mäczoblär vätäni bolgän qadimiy Nämängändä Äbdükärim Fäzliydan keyin nâm qâzängän kättä şâir bolib, âlim vä dövlätmänd kişi edi. Äyni zämändä şähär dâhâlaridän biridä qâzilik qılardı.

Şunçä ilm, şunçä dövlät vä şunçä ämäl egäsi bolışigä qarämäy, u Muqımiygä muxlis, beğarâz dost bolib, köpginä sälmâqdâr ğazâl, muhämmlär muällifi edi. Bu şâir zâhirän mutäässib bolsä-dä, şe'rläri köpçiliklä mänzur edi.

Nâdimning kelgänini eşitgän Mävläviy Yoldâş, Ubäydullä Zävqiy, Usmânxocä Zâriy vä başqalär hücrägä toplängän edilär. Şâiränä suhbät yârim keçägä devâm etib, Nâdim tãmânidän bärçäläri toyga täklif qilindilär. Äradän ikki kün ötgäç, üzrlü bolgän Miyân Sâtibâldixân bilän Mävlävi Yoldâşni qâldirib, Muqımiy, Zävqiy, Muhämmedcân Mäkâylik vä Ğaribiy bir säyâbänli ärävädä Nâdim äräväsi kyetädigän Nämängängä cönâb ketdilär.

Ärävälär tüşdän keyin Bibiubäydädän çıqıb, qum keçib, keç peşindä Sirdäryâ sâhiligä qamişzâr Kiçik Beşserkä, Kättä Beşserkä deb ätäluvçi qışlâq

xarabälärigä yetib keldilər. Bu qışlâqlardä yäşävçi qaraqalpâk elätidän bir neçä uluğ yâz mävsümläridä qamişdän boyrâ-bârdân toqıb, köl bälıqlärini pişirib, âtrâf qışlâq bâzârläridä sâtiş vâ âvçilik bilän kün keçirärdilər.

Bu qışlâqlardän ötib bärâyâtgänläridä bōribäsär äzämät itlär yūgürüb kelib, ärävälärni örüb âlär, âtgä hämlä qılär, qaraqalpâk äyälläri otâvlärdän çıqıb, itläriñing ätlärini äytib çaqıräsärdi. Şu yösindä yol bäsib bärär ekänlär, Muqımiy dostlärigä bu yerlär toğrisidä mä'lumât berib bärärdi:

– Yâz künläridä bu qamişzârlärni kesib ötgän yollärdä pâşşälär ötkinçilärgä şundäy hücum başläydilärki, Nämängän bağläriñing säyr-säyähätdän häm keçib, qaytging kelib qälädi. Hâzir keçki küz, qamişlär örib âlinib, äççi kölmäkläri däryägä täşlängän, pâşşä yoq. Buning üçün şükür qılış keräk.

Qohnä kânäl üstidägi “Müsülmânqul toğâni”dän cân hävuçläb ötib ärävälär Mâmâxân⁷⁶ qışlâğı tāmān yol âldi. U vaqtlärdä kemä şu qışlâq yaqınidän ötar edi. Mâmâxân xarabälärigä yetib kelgäç, ätlärgä dām berib, özläri ävqatlänä başlädilär.

Kemä qaytib içidägi ât, ärävâ yūklärni sâhilgä çiqargäç, näriği sâhilgä ötgüvçilär kemägä çıqıb âldilər. Hulläsi kälâm, säy yâqalâb qır âşib, Çust, Tōrâqorğan ârqli yollärdä ätlärgä dām berib, xuftân päytidä Nämängängä kirib bärtilär.

– Yol âzâbi – gör âzâbi, deb şuni äytilär ekändä – dedi ärävädän tüşâyâtgän Ğaribiy Zävqıy'in qulâğıgä kelib, - mänä, Nämängängä häm yetib keldik. Ämmâ bir-ikki kün içidä âdām bolışimgä aqlim yetmäy turibdi.

Şäir Nâdimning häşämätli bir mehmânxânäsi äziz mehmânlar üçün äcrätildi. Toy başlänädigän küngäçä ulärni şu mehmânxânädä kütdilər, toy küni ulärni başqa mehmânxânägä täklif qıldilər. Muqımiyñi müstäsñä qılğändä Zävqıy, Muhämmädçän vâ Ğaribiyning Nämängängä birinçi kelişläri edi, şuning üçün kündüz künläri Ulär şähär äylänib tāmâşä qıldilər.

Gärçi küz päyti bolsä häm şähär bâzâri mevälär körgäzmäsığä oxşab ketär, dokänlärning şiftigä üzüm, nâk âsilgän edi.

⁷⁶ Mâmâxânning qadimiy nâmi “Bâbâxân” bolib, däryäning näriği sâhilidägi Axsı xarabälärini Bâbâxân nâmli şähning päytaxti deb äytär edilär. Bâbâxân esä äfsänälärgä körä Zühräning ätäsidir.

Ätrâfi dâğ, qırlar bilän orälğän bu mö'câz şähär dâim xuşbâhrä, âbâd, köçäläridän suz oynâb ötib turädi, tepäsi dârxätlär bilän qâplängän. Xalqı sâddä, tili şirin, äsâsiyxalq bâğdârçilik, kâsibçilik, dehqânçilik bilän şuğullânär, şähärdä sävdä-sâtıq häm täräqqiy etgän, Qoqângä oxşaş bu şähärgä häm paxtä zävâdläri qurilğän, işçilär mâyâsi tâbârä köpâymaqda edi.

Qoqân bilän Nämängän ortäsigä temir yol quriş haqıdägi xuşxabär oşä künlärdä âğızdän-âğızğä köçib yürädi. Mähälliy paxtäçi bâylär özärä pul toplâb, Moskvadägi fabrikant xocâyinläridän yârdän sorägän edilär. Çünki dâryâğä köprik sâlib, qır kesib, qol toldirib, poyezd yürgiziş üçün kättä sârmâyä keräk edi.

Şähär kengäyib, tärtibli yängi köçälär açilmâqda, rus kapitalistläri bu yollar çetigä özläri üçün dänğıllämä imârat qurib, yâz boyi mähälliy gümâştäläri bilän kâyfi säfâ qılış päyidän, mutäässib eşänlär esä sâddä Nämängän ählini tälâş fikridä här mähällägä hânaqa qurib, keçä-kündüz zikrü sâmä bilän qulâqlärni bätäng keltirmâqda edilär.

Üç kün bekârçilikdä şähär äylänâş, pästu bäländini közdän keçirgän ikki yâş şâir, bir sän'atkâr keç qoşxânägä qaytib kelib, öz täässürâtläri Muqımıyğä hikâyä qilib berär edilär. Kün boyi Nâdim yânidän uzaqlâşä älmây, Nâdimning köngli üçün tâniş, nâtâniş mehmânärni qol qâvuştiriş kütib, Ulär bilän muâmälädän çärçägän Muqımıy keçäsi üçü hämrâhning nävbätmä-nävbät sözläriğä qulâq berib tâlıqardi.

– Äzbärayi şifâ, tezraq toy ötä qâlsä-yu, cönây qâlsäk! Sâlinâyâtğän günâgün dâsturxân, bolâyâtğän hürmätlärgä nâşükürçilik bolmäsinu men üçün oşä hücrä durustğä oxşâb qâldi...

Gâp nävbätini kütib, tâpgän-tutğän täässürâtläri yürägigä tügip otirgän Ğaribiy luqmä tâşlädi:

– Mening âğzim häkkäri bolib qâldi. Qoqângä, hücrägä bârgändän keyin nimä qılâmän? Çäkänä mehmândârçiliklär bolmäypti!

Ğaribiy âdäti boyinçä här dâim qattıq gâpirär edi, undan bu sözni eşitğän Muqımıy tâşqarigä qarâb, bir qoli bilän öz âğzini yâpdi:

– Cim! Şärmändä qılâyâzdingiz! Yaxşiki, heç kim yoq ekän. Äyb özingizdä! Xızmat qılış üçün mendän başqa bädävlätrâq âdäm qurib ketgänmidi? Âdäm bolmäy qâling!

– Äfv eting, mullä äkä! Dostingiz Nâdimning дәvlätlärini körib, häväsım keldi.

– Häväs yaxşı, häsäd yâmân! Eşân Bâbâxân – Nâdimning дәvlätini häväs qılısâ ärziydi. Birâq biz дәvlätmänd bolgänligi üçün uning qadru qımmätini âşirgän şâirliğı üçün keldik. Suhbätni toxtätib, âz-mâz uxlâşib âlsäk mä'qulrâq bolär edi. Nadim Nämängänning keksäyu yaş şâirläri vä hâfizlärini bu keçä ziyâfägä çaqırgän.

Suhbätni toxtätib, törtävläri birär sâät ârâm âlişgäç, toyxânägä täklif qılındılar. Kättä mehmânxânägä sâlingän tökis дәsturxân ätrâfi şâirlär, sän'atkârlär bilän bänd edi. Qoqânlik mehmânlar şäräfigä bağışlängän yällä bázmi vä şe'rxânlik yärim keçägä çözildi.

Ertäsi toy beriş, uning ertäsi nikâh mâräsimi ötgäç, şâir Nâdim fotografçı çaqırtirib, Nämängänning iste'dâdli bir neçä keksä şâirläri iştirâkidä Muqımiyni ortägä âlib surätgä tüşüşni muvâfiq tâpdi. Buni eşitgän bә'zi mutäässib şâirlär täässüf bildirib, özlärini çetgä âldilər. Lekin Muqımiy Nâdim vä Nämängänning bir qançä şâirläri bilän yänmä-yän otirib, surätgä tüşdi.⁷⁷ Toy tügäb, âxırgi kün köpçilik qatâri Muqımiy, Zävqıy, Muhämmädçân Mäkäylik vä İsmâil Ğaribiygä ton kiydirilgändän keyin ärävä qoşildi. Tüş päytidä Muqımiy vä uning dostlari nämängänlik âğaynilär bilän xayrläşib, yolgä çıqdılar.

Köngilli ötgän bir xaftä, äynıqsä, Qoqândän hätläb närigä çıqa älmägän Ğaribiydä kättä täässürät qâldirgän edi. Qoqângä yetgünçä bir neçä bâr: “Sälâmätlikni bersä, yâzdä kelgänimiz bolsın!” dedi. Muqımiy yâzdä Ğaribiyi yänä Nämängängä âlib bariş vä'däsini bergäç, Zävqıyğä burildi:

– Därvâqe, keçä pâygähdä otirib, şe'r oqıgän yaşlar äräsidä bir öspirin sizning häm dıqqatingizni özigä târtdimi?

---

⁷⁷ Bu näyâb fotosurätini Nâdimning oğli 1937 yildä yâqıb yubârgän.

– Diqqatimni özigä tårdiginä emäs, tashqaridä suhbätläşiş, tänişşigä häm muvaffaq boldim, mullä äkä! İsmi Muhämmäd Şärif bolib, Çust şähridän ekän, özini mengä Sofizädä deb taqdim qıldı.

– Bu öspirindä nâmi öçmäs Mäşrâb şe'riyatidägi âtaşzâbânlikni kördüm, Şâir Nâdimning tä'rifiçä, Nämängän mutääsiblâri uning icädigä näfrät bilän qarâr emişlâr! Xop. Yänä yaşlârdän qaysi birlâri mänzur boldi?

Bu sävâlgä Ubäydullä Zävqıy külimsirâb cävâb qıldı:

– Toyxânâning törrâğidän orni âlgän, yaxşı libâsdägi çirâyli yigitning şe'rlâridän köp ustâzlârning äsârlârini oqıgânligi, ğururidän Nämängänning yuqâri tâbaqalâridän ekânligi mä'lum boldi.

– Täsännâ! Bu yigitçä haqıdä kâminä qandây fikrdä bolsäm, siz häm şu fikrdä ekânsiz, mullä Ubäydullä! Bu yigitçâni mengä täniştirdilâr: u törâlâr ävlâdidän bolib, nâmi Fäyzixân⁷⁸, taxallüsi Fäyziy, şe'riyatdä ölârçä häväsmänd, mütälâägä cân bâriçä berilgän bolib, yaş bolışğä qarâmây, Qoqândä, mädräsâi Xândä tähsil âlâr emiş. Buni eşitğaç, yânimğä çağrıb, tä'til künlâri hücrägä kelib, mänzumälârini oqıb berib turışını tä'kidlädim. Mendän buni eşitib, qaytä-qaytä qulluq qıldı ve minnâtdârçilik izhâr etdi.

Muqımiy yüzüni yânbâşdä qulâq sâlib kelâyâtğân Muhämmâdcân Mäkâylikkä burdi:

– Nämängänning keksäyu yaş häfızlâri toğrisidägi täässürâtingizni sözlâb bering, Muhämmâdcân!

Muhämmâdcân Muqımiy tãmânidän bundây qaltis täklif tüşib qâlışını kütmägän edi. Şâşib qâlib âtrâfidâgilârgä bir qarâb âldi:

– Qandaqa bolârkin? Ävväl özlâridän eşitsâkmikin?

Sâddä, kâmtâr, kâsib bäsâkârning bu sözidän Muqımiy zävqlänib küldi:

– Mullä Ubäydullâçâlik emâsmisiz? Äytâbering.

---

⁷⁸ Muqımiy bilän köp hämsuhbät bolgän şâir, âlim Fäyzixân törâ – Fäyziygä 1943 yildä meh mân bolib, suhbätläşgän edim. Şu vaqtdä bu kişi âğır kâsâl edi, âradän köp ötmây, Nämängändä vâfât qilgânini eşitdim.(S.Ä.)

– Nämängän sän’atkargä serâb, yâqımlı âvâzgä bây şähär ekänligidän cudâ xursänd boldim. Äynıqsä, köpçilik yıǵılgändä bilindi. Maqâmıxân keksä hâfızlar haqıdâ gäpirib otirmây qoyâ qâlây, yâşlar toǵrisidâ äytsäm, nârgül tärâqçı kâsib yigitning tâvuşıyu yoli mengä cüdä yâqdi. Äynıqsä, siz bilän hürmätli Zâkircân äkä ğazällärigä oqıǵän “qaländär”läri bilän xänäqâi maqâmläri qâyil qâldirdi.

Ubäydullâ Zävqıy sorädi:

– Oşä yigitning nâmi nimä ekän?

– Därvâqe, buni äytişni unutibmân. Nâmi Ubäydullâ, âtäsining nâmi Fäyzullâ, kâsbi tärâqçilik. Uning sän’atdâ tärqalâyâtġänini körgän Nämängän şinävändäläri ungä Äbdullâ tärâq⁷⁹ deb laqab bergänlär.

Muqımı külib, Muhämmädcân Mäkäylikning yelkäsigä qâqdi:

– Qâyil, Muhämmädcân! Bu –Nämängänning äcâyib yâş sän’atkârlärigä fisâbilullâ, yüksäk bähâ! Xänäqâ mutäässiblärädän qat’iy nâzâr, Nämängän başdän-âyâq tä’rif-tävsiflär mäskänidir.

Däryädän ötib, Kättä Beşserkä, Kiçik Beşserkä deb âtälüvçi qâraqalpâq qışlâqlärigä yaqınlâşġändä Ğaribiy Muqımıyni ästä âġâhlântirdi:

– Şu qışlâqlärdä toxtâb ötişni ärävâkâşġä täyinlâsängiz...

– Toxtâş emäs, tezrâq ötişni äyting desängiz başqa gâp edi. Hâr biri xotikdâk kelädigän itläri yâdingizdän çıqdimi?

– Çıqmâġanı üçün toxtâşni iltimâs qılyâpmân. Şu itlärnig bälâsidän...

– Bundây deng, xâcä säkpäräst! Sizdän bir kiçik qarzim bârligi esimdän kötäirilġän ekän!

Beşserkä qışlâġıġä yaqınlâġä Muqımıy ärävâkâşġä, ġärçi ärävädän tüşüşning ilâci bolmäsä hâm âvuldâ bir toxtâb ötişni iltimâs qıldı.

Beşserkâliklär ärävädäġilär kim ekänligini bilmäsälär hâm, yolâvçi özbeklärgä hürmät yüzäsüdän ärävâ ätrâfigä yıǵılıb, qârâ sâqâl, âq yüz, közlärni

---

⁷⁹ Äbdullâ tärâq keyinçä Oş şähriġä bârib, özining yüksäk mähârâti bilän Qırġızistân xalq hâfizi nâmini, Uluġ Vâtân uruşı yılläridä Tâşkentġä köçib kelib, Özbäkistân SSR xalq hâfizi nâmini âlib, 1944 yildä 75 yâşdâ vâfât etdi.

çaqnab turgan çirayli kishining kulib turib qilgan iltimasini bacâ keltirish uchun shayldilar. Ular ozara daraklashib, bir kucuk tapib keldilar. Qulagi va dumi kesilgan, kallakdar, bu tortkoz kucukka Qaplân deb nam berilgan edi.

Kucukning anasi arava yaqinida uzala tusib, basini qollari arasiga aldi-da, aravaga tikilganca kiprik qaqmay, avaz ham cıqarmay moltillab yata berdi. Bu ana it becaraning aldingi balalarining qismati ham sunday bolgan edi. Allaqanday yolavchilar sorab alib ketganlarida balasini qutqazib qalalmay balasi bilan xuddi bugungiday vidalashgandi.

Kucuk egasining konmaganiga qulag salmay, Muqimiy unga azraq pul hadya qildi. Arava arqasida otirib algan Garibiy kucukni eski tonga oranganca koksiga basardi. Eski ton arasidan basini cıqargan kucuk uzaqda qalgan avuldan va arqadan anca yergaca ergasib kelib, yol cetida otirib qalgan anasidan koz uzmas edi.

Arava qamishardan uzaklashib, uzaqdan korinib turgan "Sultan Bayazid" gumhazi tamam yol aldi. U yerdagi karvan sarayida atga beda, ozlariga dam berib yana conab ketdilar.

Katta bolsa Qitmirin ornini basa aladigan Qaplanni qolga kirgizgan Garibiy terisiga sigmay barar, garib sagirdning xursandligidan Muqimiy ham cuda xursand edi.

Aravada yolavchilar sızsiz cayqalib barmaqdalar, gah-gah kucukning mingillashi va uni yupatiş uchun Garibiyning astâ-astâ gapirishi qulagga calinardi:

– Uxla canivar, uxlâ! Bargandan keyin qarningni toygazib, astinga yumşaq toşak salib beraman, maza qilasân!

Muqimiy kozini yarim acib, arava arqasidagi Garibiyga qaradi, kulimsirab, yana kozini yumdi va hucrani xatirlay ketdi. Muhyining igvasi arqasida toyga bariş yuragiga sigmayan Miyanni xayalidan keçirdi: "La'nati surbet mutavalli madrasadan ketişga konmaganmikin, fisqu fasadlardan uluş hazrat qorqib mutavallilikni yana ozida qaldirdimikin? Şunday bolgan taqdirda bu madrasada qanday yasaş mumkin? Axır bu yuragi qara mutavalli, uluş hazratdan aldin hayıqsa ham endi hayıqmaydigân boladi, qorqitib aladi. U şahr hakimini arqa qilib igvani

küçäytirädi. Ungä bäs keliş mümkin bolmäy qälädi! Ägär şunday bolädigän bolsä, hücräning bähridän ötişgä, mütävälli mäcbur qılmäsdän äldin köçib çıqıb ketişgä toğri kelädi. Şunda ätädän qälğan bir pärçä hävli nimä üçün mengä häm başpänä bolä älmäs ekän? Ziyädä äyä häm cân-cân desä keräk! Axır u eski Ziyädä äyä emäs, älämzädä, müsibätzädä äyäl-kü? Äyä menning sözimdän çıqmäsligi, nimä desäm cânu dil bilän xop deyişi şübhasız. Bir üydä Äkbärxocä bilän bolsin, ätäm rähmätli tiklägän, häzir xaräbägä äylängän üyni biz bänd qılâylik. Meni qandây körsä mullä Äbdülläni, Ğaribiy İsmâilni häm oğlim deb qabul qılsin, biz xızmetidä bolâylik. Äkbärxocä endi özim bilän birgä bolsin, uni oqıtışim keräk. Ungä açınämän, cüdä kăraxt, mä'yus, xayâli pərişân! Men uni bu ağır kepätädän qutqazib âlişgä hărăkät qılmäsäm bolmäydi! Qat'iy gäp şu. Şundây qılğanim bolsin!”

Beşserkâ ävulining keng qamişzârlärini häm, äncä cäygäçä küzätib qälğan zäbänsiz änäni häm unutib yubârgän küçük, faqat açlıkdän bezävtälänär, här tãmängä qarab ğingşir edi. Hämrahıldän xıçälät çekkän Ğaribiy gâh ungä yälinib, gâh popisä qılardı:

– Toğrilikçä cim bol! Bolmäsä ärävädän ätib yubâramän, kuningni köräsän! Qoqângä baryäpsän, ey esi päst!

Küçük cim bolış ornigä bättärrâq ävcigä mimdi, uçâvläri báb-bärävär külib yubârdılar. Xayâli bölingän Muqımiy özigä kelib, şâgirdigä tegişä başladı:

– Ey, xäcä säkpäräst! Qoqângä älib ketäyâtğäningizni çäkkä äytib qoydingiz, körgiligim bär ekän deb yığläyäpdi! İğvâ-fäsâdlärdän älis, äsmäni keng Beşserkâning bağridä änäsigä ergäşib ötkäzğän dämläri, sizning çärdevâringizdä tirik yetimlik bilän yälğiz ötkäzädigän bütün ümridän äzizräq! Qoqândä özingiz nimä huzur-hälävät köpyäpsizki, küçükni quvântirmâqçi boläsiz!

Gäpning päyrâvi küçük üstigä köçib, häzil-mütâyibä gäplär äncägäçä çözildi. Suhbät ciddiyläşmäsdän burun keçäsi Qoqângä yetdilər. Muhämädçän Makâylik bilän Ubäydulla Zävqıyni yol-yolakây üylärigä taşläb, Bekväççä mähälläsigä kirib keldilər.

Muqımiy hücrägä kirgäç, häli yeçinmäy turib, mullä Äbdüllägä sävâl taşladı:

– Mādrāsā tinçlikmi mullā Ābdullā?

– Hāzirçā tinçlik. Miyān mütävällilikdā, ämmā hāci Muhyi hām şu yerdā!

Bu cāvābdān Muqımiy cāncällār dāvām etäyātğänini, hāci āsānlikçā “cān” bermäyātğäliginı sezdi. Birāq bu haqdā oylāş için hārgımlık yol bermādi, közini yumdi-yu, uyqugā ketdi. Ertā bilān keç uyğānıb, nāridān-beri çāydān keyin Miyān Sātibāldixānı köriş maqsādidā köçāğā çıqıb, ārqaşigā bālā āpiçğān Ākbārxocāni uçrātdi:

– Bu kimning bālāsi?

– Ükām!

– Ükām?

– Hā, āyām köçib keldi! Kāsāl yātibdi!

Muqımiy bāşdā bungā pārvā qılmādi, Āyşā kāsāl bolsā, uni qarātiş üçün ānāsi ālib kelğāndir.

Muqımiy Miyān Sātibāldixānning āldidān qaytib kelāyātğāndā hücrā dāhlizidā pārancili Ziyādā āyāğā duç keldi.

Āyşābibi āspcällābdān ikki bālā körgān bolsā hām, tinib-tinçib ketmāğān edi. Āspcällāb ātxānāsıdān hār dāim ikkitā ārıq ot üzilmās, uni keçāyu kündüz yem-xaşāk bilān bāqıb bāzārbāp qılış Āyşābibiğā yūklāngān edi, özi çārbāzārmā-çārbāzār kezār, Āyşābibi ikki yāş bālā bilān zār qaçşāb, ikki sināvsiz hāyvānı qaşlāb tāzālār, yārim keçādā bulārdān xabār ālārdi. Ātlār semirib özini önglāb ālgāç, āspcällāb ātlārni bāzārgā eltiş āldidān yemgā bir şişā ārāq qoşār, kāyf qilğān hāyvān bir ğışt üstidā oynāb, kişnāb xaridārgir bolārdi.

Nāyrāng bilān ātin ikki bārābār qımmātğā pullāğān nānsāf uning puligā yānā ikkitā boşāşğān, hāldān tāygān ārıq āt bilib, üygā yetāklāb kelār edi. Mānā şu ātlārdān biri Āyşābibini tepdi, Āyşābibi nārigā tüşib huşidān ketdi. Uning kifti māyib bolğān edi. Ertāsi üygā māst girip kelğān āspcällāb bu hālnı körib āçiniş ornigā sökdi, dāşnām berdi. Ārādān on beş kün ötkāzib, āt bāqışğā ustā bolğān bir cuvāngā üylāndi.

Rahmi kelgän hämsâyälär Äyşäbibi ikki bäläsi bilän ânäsi – Ziyâdä äyäning üyigä qoyib ketdilär. Äyşäbibi ağır ähvâldä, öng qoli mutlaqâ işgä yârâqsiz... Nâ ävqat, nâ yetärlä körpä toşäk bâr. Uning üstigä qışning şäfqatsiz künläri tåbârä yäqınlåşmâqdä!

Bu xabärni eşitib, Muqımiyning üstidän bir çeläk sâvuq suv quyilgän boldi. Båşini ikki käfti âräsigä âlib, Ziyâdä äyäning yığışığa betâqatlık bilän qulâq sâlär ekän, köz öngidä oşâ unutilmäs nikâh tångidä başigä âq româl sâlib, pâygähdä tä'zim bilän baş egib turgän günâhsiz kelinçäk Äyşä, Muqımiygä qaylıq bolgänligini özi üçün eng âliy baxt deb quvängän mä'sumä Äyşä, äldängän, öz ıxtiyârisiz köz açib körgänidän cudâ qilingän şaxsiyät qurbâni beçârä Äyşä ötä başlädi!

Axır, uning şe'rgä tüşünmäslikdän böläk heç äybi yoq edi-kü! Axır bälâgatgä yetgünçä öz taqdirini câhil ânä, ögäy âtä qoligä tâğşirib, bälâgatgä yetgäç, öz taqdirini Muqımiy taqdiri bilän bağlågänligidän behäd mämnun, ümrining axırigä qadâr Muqımiy baş qoygän yâstıqqa baş qoyib ötişdän başqa nârsäni xayâligä häm keltirmägän, birinçi märtäbä saçlârlarını çimildıqdä Muqımiygä silätgän şu Äyşäbibi-kü?

Axır, Muqımiy undan cudâ bolgändän beri yänä tänhâlikdä, oşâ eski hücrädä köksini zaxgä berib ümr ötkäzmâqdä. Muqımiy uni taşläb, äspcällåbgä teğişigä mäcbur qılğan emäs edi, uni äspcällåpgä tåpşirgänlär äilä, xâtin, fârzänd läzzätidän bebährä âdämlär edi.

Muqımiy başını kötärib, yıglåb tålıqqan muştipärgä qarädi:

– Cån äyâ! Mendän qandäy yârdäm kütsäläringiz, men bəcə keltirişgä täyyärmän, nimä desängiz eşitişgä häzirmän. Hättå täbib tåpib kelişgäçä râzimän!

– Bir säri qadâm kirib, eşik ârçasidän bolsä häm bu sözläringizni özigä äytib, hâl soråb çıqsängiz, köngli kötärilärmidi?

– Yoq äyâ! Men kira älmäymän! Meni qıynämän! Mendägi säbr-tåqat gærçi tâğ bolsä häm bungä bårdåş berä älmäymän!

– Üygä kelgändän beri dârdi yängilänib, Äkbärxocäsini köksigä bäsib közidän yåş âqızgäni âqızgän! Şäldiramâqdägi âtämдän qålgän hävligä bårib

otiraylik, deydi. Men ham bungä razi boldim. Hâvli cudâ xarâb bolib ketgân bolsä ham köçib barmâçqi vâ bu hâvliidân tegädigân haqimni sâtib, Âşâni qarâtib-bâqtirib, qâlgânini rozğârgä sârlâmâçqimân. Sizgä mäslâhätgä çıqdim. Yârim hâvlini kim âlâr edi? Özingiz meni rizâ qılsängizü hâvli özingizdä qâlsä... Bâlki üylänârsiniz...

– Yoq! Men endi üylänmäy ötmâçqimân! Mening niyâtim şu! Hâvligä ägâr câzmân xaridâr çıkar ekân, hämmâsi sâtilgâni yaxşı! İnsâf qılsängiz bir âz haq berârsiz, bermäsängiz ham mäyli, qaydâ bolsä ham tinç boling, qızingizning sağayib ketişigä sarf qilin! Gâp şu!

Ziyâdä äyâ duâ qılâ-qılâ yığlâb çıqib ketdi. Muqımıyning tüzâb qoygân recâlâri bârbâd boldi. Mullâ Âbdullâ dâmlâb keltirgân çâygä ham qarâmây, Hâcibek güzârigä, dosti Mâvlâvi Yoldâşgä dârdini âytiş üçün çıqib ketdi.

***

Keksâyib qâlgân xıtây tabibi öz vâtânigä qaytiş âldidâ Mâvlâvi Yoldâşgä köp miqdârdâ dâri-dârmân qâldirib ketgân edi. Mâvlâvi Yoldâş täyyârlâgân buqâq dâri üçün hâr küni bir neçâ kişi eşik zülfinini qâqardi.

Muqımıy dostining “bâzârı çaqqân”ligidân behâd mämnun bolib, keyingi vaqtlârdâ xabâr âlmây qoygânligi üçün öpkâ-ginâ qılışini ham unutdi. Qâdrdân mehmânxânâçaning törigä çıqib otirdi. Pâygâhdâ qol qâvuştirib oturgân pâncârâ buqâq, yoğân kişi xırillâb iltimâsini yânâ dâvâm ettirâ bâşlâdi:

– Dâringizdân şifâ tâpsâm, sizgä bâşdân-âyâq sârpâ qilib, ât mindirâmân! Yoq demây dâvâlâng, meni şu fâlâkâtdân qutqazing! Xudâ xayringizni bersin, canim cudâ qıynâlib ketdi!

Bu sözlâr uning âğzidân çıqib, ârâ-çorâ huştâk ham eşitilâr, iyâgi âstidâgi xurmâçâdek bâhâybât buqâq uni şiftgä qarâb gâpirişgä mâcbur qılârdi. Mâvlâvi Yoldâş bu buqâqqa dâri kâr qılmâsliğini âytib qanââtlântirâlmâgândân keyin ungâ dâri örâb berdi-dâ, cönâtib uh târtidi:

– Bir qâp dârim ham bu buqâqni kâmâytirâ âlmâydi, vaqti ötgân! Haqıqatni âytsäng könmâydi, bergân dâring kâr qılmâgândân keyin, “fâlânçi âdâmlârni âldâb

pulini aladi” deb qışlâqdâ yâmân gâp tarqatâdi. Bu âdâmni yaxşı tanıymân. Çonqaymä qışlâqlık “Xocâmqul nân emäs” deb nâm çıqargân xasis bây...

Muqımiy teğışib:

– Xocâmqul nân emäs deb, bu âdâmgâ tuhmât qılyäpsiz, Mävläviy, - dedi. – Xocâmqul nân ötmäs desängiz başqa gâp. Çäynägân nânini yutgisi kelmäy, bir xurcunning közigä toldirib âlibdi-kü!

Mävläviy uning gäpigä tüşünib küldi. Taşqari çıqa turib:

– Râstini äyting, eşân äkä, - dedi. –Kämpirning täbarrük qollaridân şavlä yeysizmi yâki aşning özi dürüstmi?

– Rähmät, başqa fursätdä! Sizgä bir täşviş bilân kelgân edim...

– Yoq, undäy emäs, xop deng! Aş pişgünçä täşvişingizni häm Nämängân xâtirälärini häm äytib berişingiz mümkün.

Mävlävi Yoldâş üygä kirib häyälläb ketdi. Muqımiyning yürägi sıqılıb, aş qılınışgä rızilik bergäni üçün özidän kâyidi. Tâkçäni titkiläb, qâğâz, dâvât vä ingičkä qamiş qalâm tâpdı, otirib bir nimä yâziş bilân özini âvunturmâqçı boldi-yu, yänä yürägi sıgmäy, çâpânni yelkägä sâldi-dä âstânä çıqdi:

– Mävläviy!

Bir âz kütgäç, mehmânxânäçägä qaytib, tik turgäniçä xat yâzâ başlâdi:

Kirâmilqadr, ey, Mävlävi Yoldâş,

Egär tâğ bolsä häm bu säbru bärddâş

Tügäldi, qâlmädi bir zärrä tâqat,

Häzârân tävbä, säd bâr muntäzir aş.

Bilursizkim, mening häsrätlärim köp,

Emäs mümkün äni här kimsägä fâş.

Hucumi ğam ezib köksimni täkrâr,

Közimdän tãmçilär beixtiyâr yâş,

Qulâq sâlğaymu deb keldi Muqimiy,

Mening hämdärdimü hämfikrü sirdâş.

Muqimiy şe'riy häsrät-nâmäsini itmâmigä yetkizgänçä yoq edi, pätnisdä nân, mevâ-çevâ kötärib Mävlävi Yoldâş kirdi:

– Sizni zeriktirib qoygängä oxşäymän! Şundäymi, eşân äkä? Märhämät qılsinlär!

Muqimiy yelkäsida ton bilän toşakkä otirä turib, qolidägi qâğâni nân sidiräyätgän Mävläviygä tutdi. Mävläviy älib, nân sindirişni häm unutib qoyib oqıdı. Muqimiy qunişib, dostining äğzini päylär edi. Mävläviy Yoldâş şe'rni tizigä qoyib, çälä qâldirgän nänni sindirdi-dä, piyälälärgä çây qoyib turib, yärim tâvuşdä söz başlädi:

– Oşä hücräning bähridän keçib, xâhläng böläk mädräsä, xâhlän başqa bir mähällädän münäsib mehmân-xänä tâpiş üçün käminäni mütäsäddi qılsängiz-çi?

– Yoq, yoq! Mävläviy men hücrädä häzirçä tinçmän! Başqa bir baş äğriq Nämängändän qaytişimni kütib turgän ekän, huzur-hälävätlärni häbätä qilib yubardı!

Muqimiy Äyşäbibining başigä tüşgän külfätni bätäfsil äytib tügätgändä, Mävläviy sükut qilib, dosti Muqimiygä tikilib qâldi. Uning bu qaräşidän açiniş, mehribänlik ve şu bilän birgä fursätdän fäydälänib, Muqimiygä qattıq tegiş, kämçiliklärni dostänä äytib yüzügä sâliş istägi bärliги bilinib turardı.

– Yildän-yilgä häyät tâbärä müräkkäbläşib, yaşimin ulğaygän säyin täşvişlärimiz häm ulğayib baryäpti, här kün hücrägä kirib kelädigän yäru dostläringiz häm öz kumâçlärigä kul târtiş bilän ävârlär, Ulär sizdän äncä uzâqlaşib qâldilər. Ämmâ bu yälğizlänilib qâldingiz, degän mä'näni bermäydi, yäru dostlärädän müstäsna, bütün halq cänäbingizning ätrâfingizdä, sizning ğazälläringizni küyläb näfäs älmäqdä! İkkilämçi, ikkilämçi şulki, zämân taqazâsi kişilärni puldär bolişgä, cudä bolmägändä kündälik häyätini keçirişgä yäräşä bir

hünär egäsi yâki kiçik sävdâgär bolışgä mäcbur etyapti. Käminä häm kitâb väraqlaş ornigä keçäläri keliçä tuyib, buqaq dâri täyyärläşgä mäcburmän.

Cänâbingizdägi hälimlik, köngli boşlik, kişilärgä nisbätän ötä mehribänlik, hättâ Âşşäbibining täşvişigä, qayğusigä şerik bolışgäçä, âtädän qalgän bir pärçä başpânäni hädyä qılışgäçä âlib kelgän. Kelgäningiz baş üstigä! Bu sizning nuqsäningiz bolmäy, bälki ğaribpärväriligingizdän dälälät berädur. Birâq kişi öz sälâmätligi, häyätü için häm ğamxor bolışı keräk! Biz dostläringiz için sizning sälâmätigingiz här qandäy kişining häm sälâmätligidän äzizrâqdir.

– Özingi bil, özgä bilän işing bolmäsin deyilmâqçimi?

– Mutlaqâ undäy emäs! Öz cäningizgä häm rähmdil boling demâqçimän. Hâvlini in’âm qılıbsiz, şu kifâyä. Uning häm dârdini birgä tärtämän deb otiräsizmi! Axır u äyâl bir begänä çäpâni äspcällâbning xâtini, sizni yâddän çıqazib yubârgän bolışı mümkün. Änäsi esä sizgä öz vaqtidä ne-ne zulmlär qılğän ekän, endi oşäläring ezâbini tärtäyâtğandır.

– Tärtäğäniçä tärtädi, ruhän vä cismän ezildi. Şuning için häm hâvlini in’âm qıldim. Undan vä qızidän qasäs âliş emäs, kömək qolini uzätışgä täyyärmän. Sizdän mädäd sorâb keldim, doktörgä qarätış için baş qoşing, dostim! Çıqımı käminäning boynigä!

Muqımıydän äcrälişib, ällaqaçänlär yergä tegib ketgän, undän ikki bälä körgän Âşşäbibi için şunçalik ğamxorlik qılâyâtğän Muqımıyning titrâq tâvuşi, yälinib-yälvârışı Mävläviyning külgisini qıstätädi:

– Çimildıqdä tekkän ekändä-ä, eşän äkâ?

– Häzilning vaqti emäs. Yârdäm beräsizmi, yoqmi şuni äyting!

– Cänim bilän, eşän äkâ! Şunçäki tegişdim! Sizdägi härârät, insängä mehru muhâbbätning uruğidän sepib köpâyitirişning imkâni bolğändä edi, başqa tirikçilikni yığıştirib qoyib, dehqânçilik qılär edim, äzbärâyü xudâ!

– Bittäginä yärätülgänsiz älämgä tätimli bolib yärätülgänsiz. Äğär sizdägi fähmu idrâk, aqlu zäkävätüni başqalärgä päyvänd qilib köpâyitiriş mümkün bolğändä edi, şâirlikning bähridän ötib, bağbänlik qılğän bolur edim, äzbärâyü şifâ!

– N rximni  şirg ningiz   n minn td rm n.

2.19. ON TOQQIZINÇI BÂB “KÄLİTNİ ÇÖNTÄKKÄ SÄLİB QOYING”

“Ey, xudâ, qışni yâz qılsäng-çi?

Bändäni sârfärâz qılsän-çi?

Ähmänu Dähmänu Äcüzingni –

Hämmäsini bir cuvâz qılsäng-çi!

Muqımiy

Keç küz borânläri başlängändä Muhämmäd Yusufcân qılqälämning Tärâqçilikdägi hücräläriğä bərişgä häm eringän Muqımiy, kün boyi hücrä oçâğı bıqınıdä öt qalâb keç qıldı. Kişini zeriktirüvçi, dıqqatını âşıruvçi bundäy künlärdä şair yâlgız otirib, bäräkäli icâd qılardı. Bundäy künlärdä, äyniqsâ başqa şairläring ğazälläriğä muxammäs bağlaş yâki häcv ğazällär mäşq qılış köngilli edi.

Keçädän beri Muhämmädcân Mäkäylik berib ketgän ölçävdägi yällä ikki ğazâl, bir häcv vä Axtäriy bilän Älmäyning müşairäläriğä muxammäs bağlädi.

Yetti bänddän ibârät qıyin muxammäsni âxırıgä yetküzib, endi âqqa keçirmâqçi bolib turgändä bâzârdän qunişib qaytgän mullä Äbdüllä sälâm berib, qolidägiläri yergä qoydi-dä, qoynidän lampa şişä âlib, qâğâz yâpıştirilgän sinıq lampa şişägä älmäştirdi.

– Qârânğı bolsä häm yâzâyâtgänmidiniz, mullä äkä?

– Hä, cudä häyälläb ketdingiz?

– Yaxşı umrbâqı istäb Yängi çârsuvgä bârdim.

– Borändä äncä âvârä bolibsiz!

– Yängi çârsuv bâqqälläriñing qâvunläri tä’ rifi deyişdi.

Muqımiy qâvungä köz täşläb küldi.

– Haqıqatän risälädägi yupqa post, xuşboy, kök mağızdän ekän.

Muqimiy kâğâzlärni yığıştirib turib, sözdä dövâm etdi:

– Qani endi, hâzir tänburini ton içigä âlib, titrâb-qaqsâb, hücrâ eşigidän Şâdmân hâci yâki Muhämmâdcân kelsä-yu, bu keçä qâğâz-qalâmgä dâm berib, huzur qılışsâk. Köngil nimälärni xâhlâmâydi!

– Hâli keç emäs, mullâ İsmâil çıqıb qâzângä qarâsin, men tâpib kelây...

– Yoq! Uni qayerdän tâpâr edingiz! Birâr sâmvâr yâki täkyädä dildirâb otirgändir, tâpâmân deb âvârâ bolâsiz. Uning ornigä xâcâ sâkpârâstni üyidän sudrâb çıqing, küni bilân qâtib otirib, bel işdän çıqdi!

Mullâ Âbdullâ çıqıb, Ğaribiyni üyidän başlâb keldi. Ğaribiy oçâqqa tâblângândän keyin Muqimiyning belini bâsişgä, mullâ Âbdullâ esâ âş qılışgä kirişdilâr. Muqimiy Ğaribiyni gâpgä sâlâ ketdi:

– Qâplânnig âhvâli, yâtiş-turişni qalây?

– Yâtişlâri şâhânâ!

– Yemişlâri-çi?

– Yemişlâri ğaribânâ!

– Hurişlâri- çi?

– Hurişlâri mingbâşiyânâ!

– Undây bolsâ bâşqa itlâr bu köçädän pisib ötâdigân bopti-dâ?

– Xuşâmâdgoy itlâr hâr kün kelib, duvlâri bilân köçâ süpürişyâptilâr. Bâ'zi hâsâdçi itlâr Qâplânnig eski toşâkdä yâtişini körâlmây, özlâri ni âsiş üçün burçâk-burçâkdä ârqân eşmâkdâlâr!

– Boldi! Çegârâdän çıqıb ketdingiz! Bâşqa gâpgä ötâylik. Âşdän keyin ğazâlu häcvlâri ni âqqa köçirâsizü ertâlâb Şâhrisâbz mâhällâsigä, Mâkâylikkâ, häcvlâri ni ustâ Qâvulgâ oqıb berib qaytâsiz.

– Ustâ Qâvulning dokângä âdâm toplâb, häcvxânlâk qılışi pâşşâlik tâmânidän taqıqlânbdi, degân gâp târqalıbdi-kü?

– Tärqalgäni toğri! Dokändä häcvxânlik qılmäydi. Ämmâ keçäläri kâsiblär gäpxânaläriğä âlib ketib eşitişyâptılär. Pâşşâlikkä bergän tilxatidä bu körsätilmägän...

Ğaribiy közä kötärib suvgä çıqıb ketdi, qaytib kirişdä dählizdä ikki kişi bolib kirdi. Bu – Tâcibây hâci qadâqçı edi. Köpdän beri kelmäy ketgän hâci kirişgä iymänib, cilâvxânädä dildiräb turgändä Ğaribiygä duç keldi, uning dâldäsi bilän kirib keldi.

Muqımiy bilän soräşär ekän, yüzigä tik bāqālmās edi.

Muqımiy hâci bilän quyuq soräşib, öz yānidän cāy körsätidi:

– Kättä şähärning sinıqläri qadāqlänib bolgāngä oxşāb qāldi...

– Şähärdä mendaqangi qadāqçılär köp ekän, yāzu künzi qışlāqlärdä ötkäzdim. Bir äydän beri İsfärädä idim, yaqındä qaytdim. U yerdä muxlisläringiz bār ekänlär, men Buhārädän qaçış särgüzäştimizi gäpirib beruvdim, mārāq bilän eşitdilär.

– Faqat särgüzäeşt eşitdilärmi yāki?

Muqımiyning kināyäsini sezib, qātib küldi:

– Çildirmä çalışimni ulärgä bilintirmädim. Rāstini äytsäm, çildirmä hücrädä qālgän edi.

– Çätāq bopti. İsfärä xalqını sän’atgä cudā öç deyişädilär.

– Hocä Mä’ruf, mullä Äbduqahhār ismli hāfızlär bār ekänlär, Ulär sizni köp soräşdi, kelişimdä quyuq sālām hām deyişdi. Yaqın häftälärdä kelib, sizni İsfärägä täklif qılışmāqçı.

– U kişilärning ävāzlärni köp eşitib, suhbätläriğä iştiyāqmänd bilän yürämizu özlärini körişgä muyässär bolmägänmiz.

– İsfärä, Çärku xuşbährä yerlär ekän. Bu qışlāqlärning mänzäräsini “Sofi”gä oxşätdim.

– “Sofi” deganingizdan yadinga tushdi. Sizni Hakim xalfa esanga qol berib xanaqada zikru samâ qilaytganingizni esitib, açingan edim. Açinibgina qalmay, qahrim ham kelmagan edi. Şu rastmi?

– Rast. Amma taşlab ketdim, esanga muridlik menga tođri kelmäs ekän!

– Şu rast bolsä, yazilgan häcvni ötgä taşlaganim bolsin.

– Häcv yazilganimidi?

– Esanga qol bergän künlaringizda yazilgan edi.

– Küydirmäy, özimgä bering, tumâr qilib taqib äläy.

– Qasida emäs, häcv-kü?

– Qasidägä yäraşä işim bolmägändän keyin, häcv qilinganimgäyäm xursändmän-dä!

– Yoq! Undäy demäng! Men sizni öz xalaskârim deb, hürmät qilämänu, siz bolsangiz bizdän yüz ögirib, ällaqandäy mävhüm, qarangi köçalarda ädaşib yüribsiz!

– Här qançä qâyisangiz ärziydi! Ävväl ädaşgan edim, endi yolimni täpib äldim. Şuning üçün ham qışlaqma-qışlaq kezämän-dä. Ümid qilämänki, günâhımni keçiräsiz, mehribänim boläsiz, yaxşı sözingizni mendän däriğ tutmäysiz!

– Siz günâhkâru, men dâdxâh emäs, bälki sizgä birädärmän! Qoying, hacim! Üzri mä’zur, tävbä-tazâruni yığıtırıp qoyib, yaxşı sözlärdän gapirib bering! Başpanä häli ham oşä mädräsäi Çälpäkdämi?

– Häli ham mädräsäi Çälpäkdä. Bu mädräsädä közi açıqdän birginä men, qalgänlär hämmäläru keksäyu yaş közläri äciz kişilär, Ulär bir başqa äläm! Kündüz künläri mädräsädän ulärni täpiş qıyın: keksäläri bâzâr äylänib, tilänçilik bilän, kättä qabriständä qur’an oqış bilän, yaşlär özläriğä münäsib yengil iş täpib, şu küngi qazänni qaynâtişgä yäraşä bir narsä älib, keç kirib kelädilär, bä’ziläri yäkkä-yäkkä öz hücräläridä, köpläri täpgänläri bir qazändä qaynätädilär. Keçki ävqatdän keyin bâzm başlanib kyetädi. Ulär âräsädä tävuşi ötkir äcâyib aşulaçilär bâr, sözgä ustä, köp hikâyä biluvçi purdänlär bâr, közläri äciz bolsä ham şähärdä bolib turgän

hämmä vâqea, hâdisälärdän vâqıflär. Ulär âräsidadıgı âşulâçılär pätis çertib yällä qılğänlärinä men tinç turâlmäymän, çirmändäni qolgä âlib, äralâşib ketämän. Yällädän keyin külgilär, âskiyälär başlanib kyetädi. Ulär birbirlärini çändişib, külişädilär, qabristân âşulä, oyin-külgidän säyilgâhgä äylänib kyetädi. Yaşlär âräsidadä mening hämsâyäm bir yiğit bär. Undaki âvâzu zâkâvâtini, sizgä ilinämän eşân äkâ! Mädäsäi Çälpäkkä mehmân boling!

Hâcinin tolqınlänib äytgän sözlärini Muqımiy dıqqat bilän eşitdi ve qabristângä tirikläy dâfn etilgän beçärälärning äcib häyâti şâir täsävvuridän birmäbir ötä başlädi:

– Hâvvä! Hacim, siz täklif qılmäsängiz häm bärğänim, ulärning suhbätlärini tâpgänim bolsin! “Daxmäi mädäri xân”⁸⁰dä bir neçä bär boldik-kü, uning ropärsidadıgı äcizlär dünyäsidadän köz yumib ötä beribmiz. Bu haqdä xabärdär qılğäningiz üçün minnârdärmän!

Âş süzib keltirildi, âz âş tört kişi ortäsidadä nân bilän bähäm körilgäç, dästurxângä Tâcibây hâci keltirgän nânu mevâ-çevälär tökildi, qâvun soyib keltirildi. Sändäldä ot bäländ edi. Muqımiy yäyräb ketdi, buni körüb dostlär häm yäyräb suhbätläşdilär.

Sohbät yärim keçägä çözildi. Muqımiyning yâzgisi kelib turgänini sezgän hâci, dâhlizdägi qol fânusini yâqip, ketişgä ruxsät sorädi. Köngilçän Muqımiy tâşqaridadıgı boränni peş qilib, qälä berişni täklif qılsä häm, hâci qalışgä könmäy, qattıq borändä kättä qabristân yolini âldi. Uni dâhlizgäçä çıqıb küzätib qoygän Muqımiy hücrägä sözläb kirdi:

– Xayriyät! Ädäşib ketgän edi, yol tâpib keldi! Pâkizä qalb egäsi, kimsäsiz, dârbädär cähängäştä kişi!

Mullä Äbdüllä oçâq âldidä otirib, tonigä yämâq sâliş bilän, Muqımiy ve Ğaribiy şe’r köçiriş bilän mäşğul bolışdı. Hücrägä çökkän cimcitlikni oçâqdä yänâyätgän örik otining çärsilläşi buzib turmâqdä edi. Bir âzdän keyin oçâq ârçasigä qoyilgän qumğân şaqılläb qaynây başlädi. Ğaribiy qolidän qâğâzni uzätib, Muqımiydän surädi:

⁸⁰ “Daxmäi mädäri xân” – Mädälixân ânäsi – Mâhlrâyim, yä’ni şâirä Nâdiräning qabri.

– Mullä äkâ, mänâ bu sätrdâ säktâlik bârmi?

– Oqing-çi!

Ğaribiy oşâ bâyti oqıdı:

Subhi vâslingdân münâvvâr äyläsân nâgâhkim,

Tiyrä külbâm bilân mundâğ mükâddâr bolmäsä.

– Keyingi sätrdâ säktâlik bâr, bir hicâ yetmäydi, mäzmun hâm qârânğı! Uni men äytib beräymi, özingiz tâpäsizmi?

Ğaribiy uzâq oylänib turib, yengil târtıdı:

– Tâpdim, mullâ äkâ!

– Nimâ ekân?

– Ğam!

– Endi ğamni qoşib oqing-çi.

Subhi vâslingdân münâvvâr äyläsân nâgâhkim,

Tiyâr külbâm ğam bilân mundâğ mükâddâr bolmäsä.

– Täsännâ! Yoqatgân ğamimni tâpdingiz, mullâ İsmâil!

– Äğâr şu ğam ornigâ zâvq sözini tâklif qılsäng nimâ bolâr edi?

– U vaqtdâ mening ğamini yeb, xursänd qılgân bolâr edingiz, ğazâlni bâşqatdân yâzişgâ, ğamsiz, bedârdlâr qoşıǵıgâ äylântirişgâ toğrı kelâr edi.

Yâmâlgân tonni bâşigâ qoyib, oçâq âldidâ qımtinib yâtgân mullâ Äbdullâ ikki uyquni âlgândân keyin Muqımiy bilân Ğaribiy hâm sândâl çetigâ yetib uyqugâ ketdilâr. Ertälâb uyqugâ toymây uygândilâr. Çâydan keyin Ğaribiy küçügigâ nân berib çıqıb, xâtircâmlıkdâ şe'rlärini ulâşişgâ ketdi, Muqımiy oçâq yânidâ otirib, çälâ qâlgân muxammâsni köçiriş bilân bând edi, boğılgân Mâvlâvi Yoldâş dâhlizdân kirdi, sorâşib otirgândân keyin qâvâğini sâlib ğudrândi:

– Bir doktor bilän gäpläşib kelgän edim, “erkäk orusgä qızım bädänini körsätmäydi!” deb keçä Ziyädä äyängiz könmäydi. Çıqıb xätin doktor qıdırib ketdim. Qoqändä xätin cärrählär käm ekän, bəri häm kelişgä könmädi. Yälinib-yälvärib, birini kelişgä köndirdim, käsälxänädän boşasını kütib älib kelädigän boldim.

– Täsännä!

– Qulâq sâling, eşân äkâ! Hâzir kâmpirni çağırıp, xätin doktor kelişini äytsäm, nâfâsi içigä tüşib, “ğayri din xâtingä qarâtiş toğri kelmäsmikin...” desä bolädimi! Axır özingiz äyting eşân äkâ! Mengä nimä? Sâvuq kündä tirikçilikdän qâlib, Yengi şähär köçälärindä doxtörxänä, käsälxänälärdä kezsämu rähmät ornigä şu sözni eşitsäm!

Muqimiy säkräb turib, tonini kiydi:

– Siz otirib turing, bärrib, bu câhil xätin bilän özim sözläşämän!

– Sizning häm tä’bingizni xırä qilib cönätädi. Yaxşisi, şundän kelädigän “sävâb”ning bähridän ötib qoyä qälâylik!

– Säbr qiling! Bâşlägän xayrlı işingiz äxırigä yetgäni yaxşı. Men tez qaytämän!

Hâvli eşigini qâqmäy, Muqimiy ğazab bilän toğri kirib bardı: Ziyädä äyä hâvli ortäsidadä ötmäs teşä bilän çäyir, hol otinni yârmâqçı bolib turgän edi, Muqimiyni körib, turgän yeridä qätib qâldi:

– Keling, bäläm!

– Qızingizgä äyting, yüzini berkitib tursin! Özigä äytädigän sözim bâr! Undäy keyin siz bilän gäpläşämän!

– Xop! Hâzir!

Ziyädä äyä üygä kirib, häyällämäy qaytib çıqdi:

– Kirä bering.

Muqimiy astånädän sávuq üygä qadám qoyib, sändäl çetidä uvädäsi áqqan körpä ástidä bäläsini köksigä bäsän, cudä ázğın, közläri çökkän, saçları pərişän Áyşábibigä közläri tüşdi. U yüzini Muqimiydän berkitmäy, otirgän yeridä başını egib, sálám berdi-yu, höng-höng yıǵlaşgä tüşdi. Muqimiy üy ortäsidadä turib qaldı.

İkik qolini köksigä qoyib, ikki közini çirt yumib álgän Muqimiy ançädän keyin qoynidän romálçä álib, közlärini ártti-dä, hámán pıqıllab Áyşábibigä nazar tashladı:

– Tüzäläsiz, yıǵlamäng, tüzalgäningizdän keyin eringizning áldigä özüm baramän, zor kelsä yálinib-yálvaramän...

– Xudá xayr bersin!

Muqimiy turgän yeridä baqırdı:

– Äyä!

Ástänä çökkäláb, áváz çıqarmäy yıǵlayatgän Ziyädä äyä ornidan turib, Muqimiyning ropärisigä keldi.

– Xätin doktör kelädi!

– Qandäy bolärkin, bäläm!

– Qızım şifa tápsin, Muhämmäd Äminxocä xursänd bolsin, özüm hám yanä musibätgä duçar bolmäy desängiz, doktör xätinni xursändlik bilän kütib äläsiz, bemärgä rähu şafqat qılğan boläsiz. Yoq der ekänsiz, mendän ümidni üzesiz! Tüşüngändirsiz! Häm-mä-hämmäsiga sizdägi cähälät säbäbçi boldi, buni áldin äytmägän edim, hâzir äytişgä toğri keldi!

Ziyädä äyä başını devärgä qoyib yıǵlaşgä başladı, ungä Áyşábibi qoşildi, yıǵıllardän çoçib uyğangän kökräkdägi vä anä yanidäyatgän bälälär hám yığı başladılar. Köz áldingi qarângılık bäsän Muqimiy, átilib tashqari çıqdi. Qoltığıgä “Häftiyägi” dildiräb mäktäbdän ertä qaytgän Äkbärxocä üydägi yığı-sığıni körüb kirşgä bätinälmäy turgän edi, dädäsiga közi tüşgäç, yügürüb keldi, Muqimiy engäşib uni köksigä bäsdi. Bälä muzláb kökärğän qolları bilän Muqimiyning boynigä asildi:

– Dädäcän! Bu yergä heç kelmäs edingiz-kü?

– Hücrägä barmäy qoygäning üçün sağınıb keldim.

Şu vaqtdä Ziyädä äyä çıqıb, özini Muqımiyning äyägigä täşlädi:

– Cän bäläm, bizdän äräzlämäng! Ätängiz hürmäti, bälängiz hürmäti, başımızgä säyabân boling! Mävläviyni xafä qılğan bolsam, tävbä qıldım! Doktor xätinni älib kelä bersinlär!

– Şunday bolsın! Siz qızıngızni kirib yupäting, otinni mulla Äbdüllä kelib yarıb berädi, kömirning häm tädârikini qılâmız! Yür, Äkbärxocä!

Muqımiyning köngli bir äz yarışib, oğli bilän mädräsägä ketdi, hücrädä kütib otirgän Mävläviygä yälinib-yälvärib, xätin doktorni başläb kelişgä köndirib cönätädi. Mullä Äbdüllä bir paqır kömir älib, otinläri yarıb berib keliş üçün hävligä bardı. Muqımiy Äkbärxocäni oçaq äldidä häci älib kelgän mevä-çevälär bilän mehmân qılğaç, hücrä päylätib qoyib, Täräqçilikkä, öz mäşğulätigä ketdi.

Qattıq bir äz boşäşgän bolsä häm, ämmä şu künlärning ölik äftâbi sävuqning zährini yumşätışdän äciz, yälängaç dâraxtlär bir häftälik şämäl bilän älişä-älişä härrib-çärçäb, äq bulduruqqa başını bürkäb, sâkin uxlardı. Biräv şäşib bâzârgä ketib barmâqdä, biräv bâzârdän kelmâqdä, biri yol çetidän köçägä sävlät tökib, üstidä qavät-qavät güppi ton, başidä çaqmâqı telpäk, äyägidä mähsi-kaliş, bir bir bäsib ötib barmâqdä, biräv paxtäsi äqıb tüşgän, äläki ton yâqasigä äğiz-burnini yäşirib, nağali köçgän etikni sudrâb ketmâqdä.

Muqımiy köçäning bu yüzigä ötgändä mäscid färrâşi duç kelib, xattât Muhämäd Yusufcân käsäl bolib qälgänläri üçün kelmâgänlikläri, hücrä kälitini oğlläridän berib yubârgänläri äydi vä Muqımiygä belidän kälitni älib berdi. Muqımiy eşikni açib kirib, sävuq hüvrädä ton yeçmäy yälğiz otirişni yürägi kötärmäy, hücräni qulflädi-dä, Äbidcân ä'läm dokânidän çâyxorlik qilib qaytiş niyätidä Çarsuz tāmân yürdi. Hâli çây rästäsigä burigänçä yoq edi, hälläslägän mullä Äbdüllä Muqımiy ketidän yetib kelib, yolini töydi:

– İsfärädän mehmânlär kelişdi! Otqazib, çây nân qoydimu sizgä äytiş üçün çäpdim.

Buni eşitgäç, Muqımiy xursänd bolgänidän mullä Äbdülläni izigä qaytârib, özi rästä tāmân ketdi. Äbidcân ä'lämğä İsfärädän Xocä Mä'fur bilän Äbduqahhârlär

kelgänläri haqıdä xuşxabär äytib, ikki yumäläk âq pâr kök çây âlgäç, hücrägä bärışgä şaşıldı.

– Örgiläy, ä'läm! Ähbäblärgä özingiz xabär yetküzib, ulärdän äldinraq baring!

Qolidägi piyaläni tik turgän cäyidä boşätib, Muqımiy cämening içi bilän toğri İsfärä güzäridä, undän Bekväççägä ötib ketdi. Bir eşik äldidä köçäni toldirib toplänişib turgän yaş bälälär uzäqdän Muqımiyni körib, bärävar çuğurlaşdılar:

– Muqımiy dāmläpāççä kelyäptilär!

Muqımiy yaqınlāşgäç, çetgä çıqıb, yol boşättilär vä sälām berä başlädilär:

– Ässälāmu äläyküm! Ässälāmu äläyküm! Ässälāmu äläyküm!

Muqımiy ulärning sälāmigä älik berib, toxtädi, Ulär şairni qurşab äldilər. Muqımiy qolidäki romälçäni yeçib, İsfärä güzäridägi bāqqaldän xarid qılğan mevälär äräsidän bir hävuç qandälät äldi-dä, uläşib ötib ketdi. Muqımiyning yürüşü häzir ildäm, käyfi çāğ edi. Mädäsägä yetmäy, çärrähädä bädqāvāq ellikbaşigä duç kelib, u bilän sälāmlāşdı-dä, toxtämäy ketä berdi.

– Muhämmäd Äminxocä eşän! Toxtäng!

Muqımiy toxtägän yeridä ellikbaşigä qarädi:

– Mehmän kelgänidän xabärim bär, sizni kütib, köçä pāylāb turgän edim!

Ellikbaşı yänidän bir qāğāz çıqarıb, Muqımiygä uzätädi. Mätbäädä bäsilgän tört yoligä rusçä söz ästigä ikki kişi imza çekkän vä äyri baş burgut surätli mühr bäsilgän edi, pinägini buzmäy tüşüntirä başlädi:

– Politsiyä mähkämäsigä çaqırilibsiz! Sizni başläb bärışni mengä yüklätişgän.

– Nimä üçün çaqırılğanımdän väqıfdirsiz?

– Xabärim yoq. Bärşängiz özingizgä äytişär! Qani, boling, keçgä qālmäylik!

Muqımiy hücrägä qandäy kirib bārganini bilmädi. Hücrädä otirgän törttä nātāniş, ämmä ikkisinin nāmi köpdän beri täniş bolgän isfärälük tänsiq mehmänlär

bilän körüşib qaytâ otqazgândän keyin tâşqari çıqdi. Muqımiyning hâr bir tükidän ter âqmaqda edi, qani endi hâzir Mâvlâvi Yoldâş kirib kelâ qâlsâ-yu birgälâşib bârsâ, qani endi hâzir Qâri sümälâk hâm yüklâb kelgân bolsâ-yu, u hâm birgälâşib bârib, Muqımiyning yânidâ tursâ.

Şâir mullâ Âbdullâni çetgâ târtib mehmânlârni qandây kütişni, Ğaribiyni yubârib kimlârni äyttirib kelişni, Mâvlâvi Yoldâşni tâpib, özining politsiyâ mâhkâmâsigâ çâqırtirilgânini äytib qoyişini täyinläb, yänâ hücrägâ kirdi. Mehmânlârni xâtircâm qılış üçün Muqımiy häyâtidâ birinçi märtâbâ yâlgân işlätdi:

– Yol yürüb kelgân kişilârsizlâr! Xabâr tâpgân ähbâblârimiz toplânb kelgünlâriçâ yaxşi istirâhâtdâ bolışlâringizni iltimâs qılâmân. Bu keçâ tâng âtâr suhbâtlâşâmiz... kâminägâ bir sâât ruxsât bergâysizlâr. Ulâmâlârimizdän birilâri vâfât etgân edilâr, cânâzâni oqıymânu qaytâmân!

Mehmânlârni tinçitib, cilâvxânägâ çıqqan Muqımiy, bâzâr qilib kelâyâtgân Âbidcângâ yolıqdi. Uni çetgâ târtib, tâşvişidän xabâr qıldı vâ Mâvlâviydän başqa heç kim sezmaylıgini tâ'kidläb, ellikbâşi bilän Yângi şâhârgâ çıqıb ketdi.

Muqımiyni çâqırtirgân mâhkâmâning âdresini ellikbâşi hâm yaxşi bilmägâni üçün ânçâ âvârâgarçilikdän keyin tâpib bârdilâr: köçâning nârigi yüzidâgi kättâ pâncârâ dârvâzâ âldidâ qılıç tâqqan nâvçâ sâldât tâşdek qâtib turâr edi. Ellikbâşi işârâ qilib:

– Mânâ şu, - dedi. – Men endi qaytâmân, siz şu qâğâzni körsätib kirib ketâ berâsiz...

Muqımiy köçâning u yüzigâ ötib, qolidâgi qâğâzni qılıç tâqqan sâldâtgâ körsätgân edi, sâldât Muqımiyni dârvâzâdän kirgizib, içkâridâ turgân qılıçli sâldâtgâ ğucillâdi. Unisi Muqımiyni içkârigâ başläb kirib, uzun yolâkdâgi bir eşikni âçib, kirişgâ tâklif qıldı-yu, izigâ qaytdi. Xânâdâgi ikki kişi Muqımiyni hürmât bilän kütib âlib, tördâgi stulgâ tâklif qıldilâr. Häyâl ötmây bir stakandâ qaynâq çây, likâpçadâ qand keltirilib, Muqımiy âldigâ qoyildi.

Ulâring biri nâvçâ, qâtmâ, qırmâ sâqâl, qırq yaşlâr çâmâsidâgi bâdqâvâq çinâvnik bolib, ikkinçisi ellik yâşdän âşgân bolsâ hâm, serpârdâz, başidâgi bir tutam sâçini cudâ häfsälâ bilän târâgân, çânbar sâqâl, xuşmoylâv kişi edi. U közâynâk

 rqasig  y şiring n muğambir k zl rini Muqimiyg  tikip tur r, v c h tid n y s m  t b ss m  rim s edi. G y  k pd n beri k tg n  ziz kişisig  yetiřg ndek xurs nd bolib:

– C n b Muqimiy! Sizni s vuq k nd   v r  qilg nimiz u un  fv et siz!  ay s vum sin!  ayd n keyin siz bil n řirin suhb tl řm q cimiz, -dedi.

Uning  zbek tilid  yaxşı g pirib, yaxşı mu m l  qil y tg nid n Muqmiy m mnun boldi. Bu kiři g r i k tt   m ld rl rd n bols  h m Kuzmiç v  m bařir sing ri  zbek tilini qunt qilib  rg nd n  lic n b rusl rd n bols  ker k, deb oyl di.

– Siz c n bning  v zingiz bütün F rg n ni tutib ketg nini bil miz.  zbekl rd n yetiřg n sizdek ř irl r bil n faxrl n miz. řaxs n mening  zim siz bil n m hk m  l qa b gl b, h rm tli Kuzmi dek  zbek ř irl ri y zg n  s rl rni oqiy  liřni  rzu qil m n.

– Bu ximm tingizd n minn td rm n.

– Kuzmiç bil n tez-tez k riřib tur sizmi?

– H rm tli mull  Z kirc n Furqat Qoq nd lik vaqtl rid  řu kiřining ř r f ti bil n g h mull  Z kirc n mehm nx n l rid , g h k min ning m dr s d gi ğarib n  h cr md  řirin suhb tl r  tk z r edik. Mull  Z kirc n T řkentg  b rib q lg nl rid n beri v  y n  b řqa s b bl r bil n bu suhb tl rimiz p t r t t pdi.

– Y n  b řqa s b b dedingizmi, c n b Muqimiy?

– H rm tli Kuzmiçning xalq bil n  l qad  boliři p řř lik t m nid n taqıql ng nd n keyin...

– Taqıql ng n bols , Kuzmiçning dokt rligi taqıql ng ndir. Bung  suhb tning nim   l qasi b r? řaxs n, men Kuzmiç bil n tez-tez k riřib tur m n,  zbek tilini u kiřid n  rg ndim desən y lg n  ytm g n bol m n. U kiři c n bingiz bil n yaqın  l qasi b rligid n faxrl n di.

– řund y  c yib kiři bil n t niř bolg nimd n k min  h m xurs ndm n.

– U kiři sizg  bu m ml k tg  kelib q liři s b bl ri, y 'ni p řř lik t m nid n n haq sürgün qiliniři h m  ytib berg ndirl r?

Bu sävâldän Muqımıyning yürägi çoçidi, bu suhbät niqâb âstidägi sorâq ekänligini sezdi.

– Bu haqdä biz söz açmäs edik, u kişi häm heç närsä demäs edi.

– Sizläрни xafä bolmäsin deb bu sirni yaşirgän bolışı mümkün. Ämmä sizlär şundäy kättä doktör, dânişmänd kişi qandäy säbäblär bilän bu ölkägä kelib qâlib, âğır häyât keçiräyâtgäninä qızıqqan bolışläringiz mümkün.

– Ungä qızıqışdän nimä fäydä bâr? Şundäy uluğ zâtning şährimizgä kelib turib qâlişidän başqa bizä häm nimä keräk!

İkki ämäldâr papiros çekiş bähänäsidadä ästä ğucilläşib äldilär, nâvçäsi yänä öz çâyigä otirib, sözsiz gügürt qutini ätib oynäşgä tüşdi, unisi Muqımıy äldidägi stakanni älmâqçı bolib sorädi:

– Çây sävub qâpti! Issıq çây keltirsinmi?

– Rähmät! Ävârä bolinmäsin!

– Bu yer mähkämä bolgänligi üçün mäy quyib berälmädik. Sizni başqa yergä çağırıp, mäy suhbäti qılışgä qarzdärmiz, cänâb Muqımıy.

– Mehribänçilikläringiz üçün rähmät. Men mäy içmäymän.

– Doktörning üyigä toplänişsäk häm içmäysizmi? Axır, gâh-gâh bârgäningizdä Kuzmiç vinogä täklif qılär edi, u kişining qolini qaytärmäs edingiz. Kuzmiç mengä äytmägän deysizmi? Äyniqsâ, siz Äqcärdä tänişgän keksä kemä kapitani uçäläläringiz vino içgän künläringizdägi şirin suhbätdän häm xabärim bâr. Äfsuski, men keçikib bârgänmän.

Muqımıy Äqcärdän qaytib kelgändän keyin Kuzmiç Muqımıyni Mävläviy bilän mehmängä çağırğän edi, oşa küni mübaşir häm kelgän edi. Şunda ävqat äldidän bir qadäh- bir qadäh mäy içilib, suhbät äncä vaqtgäçä çözilgän, Mävläviy ikkälälärni ulärdän ötgän uluğ rus şäirläri haqıdä äcâyib hikâyälär, şe’rlär tinglägän edilär. Äyniqsâ, Kuzmiç ornidän turib, Puşkinning dosti Çaadayevgä yâzgän ätäşin şe’riy mäktubini yädäki oqıp bergändä zävq bilän tinglägän edilär.

– Endi yädingizgä tüşgändir, cänâb Muqımıy!

– Yâdimdâ! Yaxşi, beğarâz dostlâr suhbätidâ, yaxşi şe’rlâr oqlâyâtğân dâmlärdâ âz-mâz mây içiş kişigâ färâxlik baxş yetädi.

– Kuzmiç ornidân turib oqıgân şe’r Puşkinning dosti Çadayevgâ yâzgân şe’ri edi. Şundây emâsmi?

– Mengâ şundây deb tüşüntirgân edilâr.

– Şe’rning mäzmuni sizgâ tüşünârlimidi?

– Men rusçâ bilmäymân. Bilmäsâm hâm oqıgân bu şe’r meni tä’sirlântirgân edi.

– Cudâ yaxşi! Gârçi rus tilini bilmäsângiz hâm, rus şâirlärining şe’rläridân tä’sirlängänsiz, cänâb Muqimiy. Şuning üçün hâm doktör sizni rus şâirläri, yâzuvçılarning äsârläri bilân täniştirişgâ uringân.

– Mendân hâm körâ mullâ Zâkircân Furqat köprüq qızıqar edi, çünki Furqat rus şe’rlärigâ yaxşi tüşünädi. Şuning üçün hâm bundây şe’rxânliklâr Furqat Qoqândâlik vaqtidâ bir neçâ bâr bolgân.

– Doktör Kuzmiç sizlârgâ rus yâzuvçıläridân Çernişevskiy, Saltikov-Şçedrinni tilgâ âlgâni vä meni “özbekning Saltiko-Şçedrinisiz!” degâni yâdimdâ bâr. Ämmâ bu kişi qandây şâir ekânligidân bexabârmân.

– Râstini äyting, çârçädinizmi?

– Çârçägânim yoq-ku, meni äziz mehmânlâr kütmaqđälâr.

– Biz bilân yaxşi suhbätidâ bolgâningizdân minnâtdârmiz. Sizni äziz mehmânlâr kütâyâtğân bolsälâr, uzâq tutmâgânimiz bolsin, sizgâ ruxsât. Muhâmmâd Äminxocâ Mirzâxocâ oğli – Muqimiy şundâyimi?

– Şundây!

Közâynâkli kişi stol üstidân bir qâğâzni âlib, Muqimiy âldigâ qoydi, song ruçkâni siyâhgâ bâtirib:

– Qaidā boyiçā biz bilān ötkāzgān suhbātingiz haqıdāgi tākırā āstigā tībārrük imzāngiz çekilişi lāzim bolādi, cānāb Muqımiy. Şundāy keyin dārvāzādān çıqıb ketişiñiz üçün qāğāz berāmiz.

Muqımiy “tākırā” āstigā qol qoygāç, hār ikki kişi Muqımiyni “hürmāt” bilān koridorgāçā küzātib, dārvāzādān çıqış “icāzātnāmā”sini tutqazib qaytdilār. Muqımiy pāncārā dārvāzādān çıqıb, Rozanbax köçāsining çeti bilān yol āldi. Muqımiyning bāşidā bir müşkil sāvāl āylānmāqdā edi. Bu “suhbāt” nāgizidā nimālār yāşirib yātibdi? Āğār Kuzmiçni qarālāş üçün bolsā, xuşmuāmālā bilān emās, doq bilān mendān sorāq qılışlāri mümkin edi. Negā undāy qılmādilār?

Muqımiy mānā şundāy xayāllār bilān Skobelev köçāsini bāsib ötgānini hām sezmay, “Aziyatskiy bank” yaqinigā bārgāndā bir kişi yolini töydi. Bu kişi ellikbāşi edi.

– Çıqsāngiz birgā ketāmiz şu yerdā yol pāylāb otirgān edim. Ānçā hāyāllādingiz! Āftidān, uzāq sorāq bergāngā oxşāysiz, Muhāmmād Āminxocā eşān! Hār hāldā xafā qılışmādimi?

Ellikbāşining ketmāy kütgānidān şāir xursānd bolib, minnātdārçilik izhār qıldı. Hāci Muhyining qalin dosti bilān bolgān bu ellikbāşi, āğār Muqımiyni kütmay ketib qālgān bolsā-yu, Muhyini uçrātib, ungā “Muqımiyni politsiyā mākāmāsigā eltib qoyib kelyāpmān!” deb xuşxabār tārtsā yaxşi bolmās edi. Şāir şuning üçün hām ellikbāşiğā minnātdārçilik izhār qilib, birgā yolgā tüşdülār. Muqımiy özini xursānd körsātişgā hārākāt qilib, bir saatli “suhbāt” haqıdā hikāyā qilib berdi:

– Cudā qorqıb ketgān edim, āksinçā bolib çıqıdı, meni issıq qābul qilib, hāl-āhvāl sorādılār, nimālār yāzişimni suriştirdilār, çāy qoyib hürmātlādılār!

– Undāy bolsā yaxşi! Xayriyāt!

Ellikbāşining nāfāsi içigā tüşib ketib, bu haqdā söz āçmādi, yol-yolākāy bāşqa māvzulārdā sözlāşib bārdılār. Ğıştköprikkā yetgāndā Muqımiy undān sorādi:

– Bir mādrāsādā istiqāmāt qılışsāk hām hürmātli hāci ākāni ānçādān beri uçrātmāymān. Siz körişib turāsizmi?

– Hâci âkâ mütavällilikdän boşagänlärädän keyin häzrätgä zärdä qilib, âşnâ-ağaynilärining mehmânxânäläridä yätib yüribdirlär emiş deb eşitämän. Mütavällilikni tårtib âlib, häzrät çäkki qıldılar. Hâli hâmbolsä häzrät cählläridän tüşib, hâci âkägä üzr äytişlari keräk! Hâci âkâ häzrätni bir kün emäs, bir kün xafâ qilib qoyişlari turgän gâp!

Muqimiy çurq etmäy bärärdi, mädräsägä yaqınlâşgändä ellikbâşi bilän xayrlâşib, tezraq hücrägä kirişgä âşıqdi. Hücrä tolä mehmân, Xocä Mä'fur bilän Äbduqahhâr kelibdi deb işitib, şinävändä ähbâblär hâmbolgän edilär. Suhbät vaqıtdä yänmä-yän otirgän Mävläviy Yoldâş päyt päyläb turib, Muqimiyning qulâğığa şivirlädi:

– Kimning cänâzäsini oqıdingiz?

– Heç kiming! Qayâqqa bärğänimi hâli äytib berämän. Özingiz nimä qıldingiz?

– Doktör äyâlني izvâşdä âlib keldim. Körib çiqıb, xavfli emâsligi, tüzätiş mümkinligi, üyni ıssıq tutiş şart ekänligini äytdi. Häftädä bir kelib xabär âlib turışgä vä'dä berdi. Qâlgänini keyin gäplâşämiz.

***

Suhbättän keyin mehmânlärni Äbidcân ä'lâm mehmânxânäsığä âlib ketdi. Ertäsi keç dostlar Ä'lâmning mehmânxânäsığä toplänişdilär. Dädäcân hâci, Färzinbek bilän ustâ Äbduqâdir gänçkâr, ulärdän keyin Muhämmädcân Mäkâylik bilän Ğâfircân kirib keldilär. Ulär ârqaşidän mullâ Nâsir axun hâmbxabär tâpib keldi. Tinglâvçidän xânändä köp edi. Eng âldin mehmân hâfızlärdän maqâm eşitdilär, keyin Färzinbek bilän ustâ Äbduqâdir gänçkâr “Gülyâr-şahnâz”ni, Dädäcân hâci, Muhämmädcân Mäkâylik, Ğâfircânlär Muqimiyning “Tâ özingni bázmi ârâ äyläding”ini fälâkkä yetkâztilär.

İsfärälik hâfızlar üç keçä Qoqândä mehmân bolib turgänlärädän keyin Muqimiy, Dädäcân hâci, Äbidcân ä'lâm, Muhämmädcân Mäkâylik, Ğâfircânni, şuningdek mullâ Nâsir axunni hâl-cânığä qoymäy, birgä âlib, İsfärägä cönädilär.

Muqimiyning dostlari bilän tâcık xalqığä mehmân bolib bârışı, İsfäräning şer vä sän'ätgä muxlis äddiy kişilari üçün zor şâdiyânä edi. Ädâmlär

mehmānxānāgā sīgmāgānidān, kattā çarxari xānāning tōrt yerigā örik tōngāklāridān gülxan qilib, ātrāfigā pālās yāzildi, isfārāliklār ālāqadrhāl tāpgānlāri bilān ortāgā tōkdilār. Xocā Mā'ruf bilān Ābduqahhār sāz bilān ortāgā tūşib gāh Kāmāl Xocāndiydān, gāh Muqimiy bilān Furqatdān oqır edilār. Ulārdān keyin Qoqānlik sān'ātkārlār ortāgā çıqıb, gāh maqām, gāh yāllālāri bilān isfārā āhlining ālqışigā sāzāvār boldilār.

Bu yıgın özbek-tācık sān'ātining sāyiligā āylāndi. Sāyil üç keçāyu üç kūdüz dāvām etgāç, tōrtinçı kün Muqimiy şeriklāri bilān Qoqāngā qaytdi vā hāci Muhyi mādrāsā mütāvālliligini yānā qolgā ālibdi, degān gāpni eşitib, boşāşib ketdi. Şāhār hākimi Medinskiy vā ulāmā, bāylār ortāgā tūşüb hāci Muhiyni yānā öz ornigā qoygān edilār.

Şu kūdān bāşlāb Muqimiy mādrāsāgā sīgmāy, Qoqān hām ungā tārlik qilib qālgān edi. Uzāq yil mütāvālli bolib turib, vaqf yerlāridān kelādigān dārāmādlāri öz māfāāti üçün yārātib kelgān, dehqānçilikdān mutlaqā bexabār bolgān hāci vaqf yerlāri bilān hār kimlārā tāpşirib yubārgānligi, yerlār hāsildān qālgānligi nāticāsidadā mādrāsā qaşşāqlāşib, mūdārris vā mullāvāççālārgā heç nārsā berilmāy qoygān, bir neçā yildān beri otin-kōmir ğamlānmāgān edi.

Mādrāsā xocāligini xarābālāştirgān bāyquş hāci yānā öz ornigā kelgāndān nāzāri bolgān bir neçā mullāvāççālār bu mādrāsādān ketiş hārākatigā tūşdülār.

Mādrāsāning kōp hücrālāri boşāb qālgānigā qarāmāy, mütāvālli hāci yānā Muqimiyni boğış, kelgān-ketgāni ehtisāb qılış, hücrādā āşulā āytilib, müzikā çālinişini taqıqlāşgā tūşdi. Cani hālqumigā kelgān Muqimiy, kōzigā ālām tār bolgānidān ikki keçā-kūdüz hücrādān çıqmāy yātib, üçinçı kün bōlāk cāy qıdiriş, bōlāk cāydā bir nāvi kün ötkāzib, bāhārdā Tāşkentgā bütünlāy ketişgā cām qıldı. Birāq bāşqa mādrāsāning mūdārris vā mütāvāllilāri mütāvālli hācini riāyā qilib, Muqimiygā öz mādrāsālāridān hücrā berişni istāmādilār. Qış pāytidā Tāşkentgā cōnāşning ilacı yoq edi. Tāşkentlik dostlār hām, qarindāşlār hām qış künidā bir-ikki bāşpānā berā ālādilār. Keyin qayāqqa bāriş, qayergā sığış mümkin? Yāzişdān bōlāk “hünār” yoq, çōntākning āhvāli mā'lum!

Hāvligā hām cāzmān xaridār yoq, bār xaridārlār hām pāysālgā sālīb, “pul sānāb bergān künimiz hāvli boşātılışı kerāk”, degān şārtni qoymāqdālār. Buning

üçün h m M vl viy Yold ş b l g rd n bolib, xarid r bil n ciddi y g pl şig  kirifdi, keyin bir sulhg  kelib, Muqimiy y nig  keldi.

– Xarid r havli pulining t rt d n bir qismini h zir tol b, q lg n qismini b h rd  havli bo atilg nd n keyin tol y dig n boldi. Faqat bir Ő rt bil n h vlini Őu k nl rd  uning n mig  v siqa qilib  tk ziŐ Ő rti bil n. Bugün ert l b S ’dix n q zining  ldig  kirib yol-yoriq  ldim, m s l ning bitt  m Ők l t m ni b r!

– Xayr! Qul g m sizd !

– Siz havlini s tiŐingiz üçün, Mirz xoc  n vv yning b Őqa v r s l ri r zilik bildirib, sizg  v k l t beriŐl ri l zim emiŐ!

Muqimiy nih y td  bo ilib tizz sig  urdi:

– Bu t ŐviŐ h m b rmidi! K tt -kiçik beŐ c n unç g   çid n  l di.  vqat, otin-k mir yoqligi  stig  doktör x tin, izv Őning s rfi h m b r.

– Singill ri  aqr tirib kelib bers ngiz b s, eŐ n  k ! T ŐviŐl nm ng! Q lg n iŐl rni  zim h l qil m n!

Muqimiy s vuq k nd   kb rxoc ni y nig   lib,  vv l  ççiqk ld gi singlisinikig , ikkinçi k n N vb h rd gi singill rg  mehm n bolib, havlini s tiŐ haqid  r zilikl rini  lib keldi. Ul r q zix n g  kelib,  k l ri Muh mm d  minxoc  f yd sig  h vlig  mer sxorlikl rid n keçg nlikl rni bildirdil r. Őund y keyin xarid rg  havli v siqa qilib berildi. H vli on t rt till  b r b rig  s tilib, qolg  tekk n  ç till d n  nç gin si q zix n  xar c tl rig  tol ndi, q lg nig  otin-k mir,  z-m z un-g r ç, y gu g Őt və bir peçk  s tib  lindi, q lg nini doktör x tin v  izv Ő haqi üçün Ziy d   y g  t pŐirib, Muqimiy  nç  x tirc m boldi.

Bu yilgi qiŐning Őidd tli b Ől ng ni, buning  stig  m t v lli t m nid n qayt  b Ől ng n  z rl r Muqimiyni mull   bdull ni qiŐl g g  c n tiŐg , Ğaribiyning ğass lg  y rdimçi boliŐig  e’tir z bildirm slikk  m cbur qildi,  zi eŐ  M vl viy Yold Ő mehm nx n sid  istiq m t qilib turiŐg  qar r berdi.

Muqimiy Miy n S tib ldix n d rv z sini bevaqt q qib uz q k tib q lg nid n  nç  muzt rlik t rtti, keyin qoltiğid gi kit bl rni q r  stig  qoyib,

äyâzdä uvuşgän beligä käftini bâsib turdi, kitâblärni yänä qoltıqlâb âlib, Hâcibek tãmân beş-on bâsgän âdim edi, eşikni açgän bälâ ârqadân çâpib yetib keldi:

– Qayting, ämäki! Mehmânxânägä çây qılâmân. Sâvqâtib qâpsiz!

– Dädängizgä mänä şu âmânât kälitni berib qoyäsiz, men yolimdän qâlmây...

– Dädâm uxlâyâtgän edilär, kirib tursängiz uyğânib qâlär edilär.

– Râhmät, Miyânçä.

Muqımiy kälitni Miyânçägä berib, ârqaşigä qarämây ketä berdi, üç köçägä yaqınlâşgändä köz âldingi qârânğilik bâsib tâyib yıqıldı, qoltıqdägi kitâblär här bir tãmângä sâçilib ketdi. Köçänin nârigi yüzidän ötib bärâyâtgän kâsib yigitlär kelib, ornidän turğızib qoydilär-dä, Mävläviy Yoldâşning hâvlisigä âlib ketdilär.

Şâm bilän xuftân ârâlığı, qattıq äyâz, mehmânxânägä yâttızılğân Muqımiy, äñçä fursâtdän keyin özigä kelib, bâşidä otirgän Mävläviy Yoldâşgä qarâdi:

– Sizni qorqtıb yubârdimmi?

– Şundây hâzillär bolmäsin!

– Çâydan bir piyâlâ...

Mävläviy çây qoyib uzätdi:

– Yollär şundây hâm tiyğânçıq bolibdiki, âynâkkä oxşâydi!

– Piyâlägä burdâ nân toğrâlsä- yu, üstigä ikki çâqmâq qand qondirib çâygä böktirilsä. Râstini äytsäm, kün boyi tãmâddi qılingäni yoq.

– Hâzir!

Mävläviy piyâlägä nân toğrâb turib donğıllädi:

– Özingizgä berâhmsiz! Bâşqalärning qayğusini çekä beräsizu. Özingizni oylämäysiz! Men bu yerdä âvqatni sâvutib, muntâzir bolib otiribmân.

– Sâvuq hücrädä ğuç tüşib, uxlâb qâlibmân.

Muqimiy piyaladagi nanni yeyishga boshlaganida koca esik qaqildi. Mavlaviy chiqib, Miyân Satibaldixanni boshlab keldi.

– Kâsib yigitlar kormasalar, bilmadim, esan akanin hallari ne kecar edi! – dedi u.

Mavlaviy Miyanga Muqimiyning kosi tinib, muz ustiga yiqilganini esik acgan andayaq batafsil sozlab bergan, gapining axirini xanaga kirganlarida tugatgan edi. Kira salib, paygahga cokka tusgan Miyân iztirab bilan soz boshladi:

– Sizning bemalal kira berisingiz ucun ozimning chiqmaganligim mane bolmasligi kerak edi-ku? Yaki hucra kalitni su kecdan qaldirmay menga tapshirilişi haqida farmani aliy alganmidingiz?

– Amanatni oz qolingizga tapshirib otgim kelgan edi, istirahatda ekansiz. Ozimning bazavta bolganim yetar, sizni ham bazavta qilishni istamadim. Shuning ucun azar bermaqchi bolsangiz, berä bering!

Miyân Satibaldixan kulib orndan turdi va tonni yeçib qaziqqa ildi-da, torga otib otirdi:

– Oylaymanki, aramizga nifaq sala aladigan birar sabab yoq! Shuningdek, mening hazratlar avladiga mansubligim har ikkingizga ayân, sizlarni tarbiyat qilgan ustazlar meni ham tarbiyat qilgani, siz bilan bir qazanda qavurilganligim ham ayân. Buning ucun qalbni yarib korsatishga ehtiyac bolmasä kerak!

– Su gaplar hammäsi bemahalda mehxanangizga kirmaganim ucunmi?

– Nimä ucun kalitni berib ketdingiz?

– Amanatga xiyanat qilmay deb...

– Bu, ta’bi nazik shairlarga xas araz emasmikin?

– Boshimda yangaq cakmaqchi bolib turgan shum raqib qarshida yana can havuclab, umrimni xazan qilishni kerakmi? Bir muttähäm aldidä ulug hazrat, qala bersä, canabingiz tiz cökkänlaridan keyin, biz nimä degän narsä! Tuyäni shamäl uçirsä, eçkini asmändä kör...

– Äkäm bilän mening yoriğim böläk. Biz bilän mädräsä täläşyätibdi. Ämmä siz bilän täläşyätgän närsä başqa! Siz bilän mäydän täläşyäpti!

Muqimiy cim qulâq sâlmâqdä edi, pâygâhdä çay quyâyâtgän Mävläviy Miyânning sözigä tüzätiş kirgizdi:

– Täläşyäpti emäs, küräşyäpti desäk dürüst bolmäsmikin? U, öz qabih maqsädlärini ämälgä äşiriş üçün Muqimiy vä Muqimiyläri qurbân, ulärni kökärtirib, vâygä yetküzäyâtgän yaş şe’riyät nihällärini päyhân qılmâqçi. Sizning mağlubiyätiniz yängi şe’riyatimizning mağlubiyäti emäsmi?

Miyân Sätibäldixân kälitni ästä sändäl üstigä taşlädi:

– Yänä yaşlik yillärgä qaytäylik. Yiğitlik zävqu şävqini qaytä tikläş, oşä şe’riyät äncümänini gürüllätiş üçün yänigizdä Mävläviy Yoldâş, Miyân Sätibäldixân vä ätrâfingizni qurşab älgän yängi qalâm sâhibläri bär... boş, bekarçimän... bundän keyingi ümrinni kündüzläri hücrädä siz bilän ötküzib, yaş şairlärgä xızmat qilib, häci Muhyidän qasäs älmâqçimän!

***

Muqimiyning äyâğı yıqılğändä qattıq lät yegän edi, ertäsi bilindi. Buni ävazä qılmäy, Mävläviy bir häftä dövälädi. Bir kün Miyân Sätibäldixân nänüştä vaqtidä kirib keldi:

– İzvâş täyyâr! “Sıçqân sürdi” qilib mening hücrämğä mehmân boling!

Muqimiy häm külib qarşilik bildirmädi, uçäläläri izvâşdä hücrägä bårdilär: oçâq äldidä biläk şimärgän Zävqiy, taşqaridä otin yârâyâtgän Zâriy vä sändäl ätrâfidä Yâriy, Nusrät, Zälili ustâzlärning hücrägä kelişini säbrsizlik bilän kütmäqdä edilär.

Miyânning äcâyib täşäbbüsü bilän tiklängän bu ädäbiy gürüng bärä-bärä öz icäbiy sämärasini körsätä başlädi. Här keçä hücrägä toplanädigän yaş şairläring sâni kündän-küngä äşib bärär, sändäl otini bäländ qilib, uning tevärägidä tizzämätizzä otirişib älgän yaşlar yängi maşq qılğän nâzmlärni nävbäti bilän oqışar, kämçilikläрни ortâqläşib, tüzätişär, Muqimiy ulärgä mäslähätlär berärdi. Mävläviy Yoldâş ustâz dâmäl Xalildän eşitgän ötmış şair, fâzillär häyätigä dair hikâyälärni

sözlüb berär vâ gâh keçäläri Miyân Sâtibâldixân müräbbiy Nâxoşning usulini qollab klassikläarning qıyın fârs, äräbçä şe'rlärini oqıb tüşüntirär edi. Qâlgân boş vaqtläridä yâş şâirlär sätrânc oynäşni örgänär edilär.

Muhyi hücrädä äşulä äytilib, müzikä çälinmäslük şartı bilän Muqımiyning mädräsädä istiçämät qılışığa râzilik bildirgân edi, äşulä vâ müzikä ornini ädäbiy suhbät vâ münâzärälär egällädi. Mütävälli buni taqıqlaşğä äciz edi.

Yärmuhämmäd –Yâriy Kârimdevânä qışlâğıdän mullä Äbdülläni älib kelgân, mullä Äbdüllä rozğâr işläri yänä öz qoligä älgân edi, şâir İsmâil Ğaribiy hâmbu äncümändän çetdä qâlmädi, uning sönib bärâyâtgân iste'dâdi qaytä cänlândi.

Yaqundä mädräsäi Hâkimâyimgä müdärris bolib kelgân Tâşkentlik yâş müdärris vâ şâir Älmäiy behäslük bilän kirib kelib, bu şe'riyät äncümänigä yängi fäyz qoşâr, yâşlârgä öz fälsäfiy şe'rlärini oqıb berib, äcâyib iste'dâdi bilän ähli suhbätni qâyil qâldirärdi. Gâhâ yâş şâirlärgä nâsihâtğä ötib, ulärni riyâkâr ruhâniylär tä'sirindän uzâq turışğä dä'vât etärdi. Bu äcâyib yâş fâzil şâir Tâşkentdän Qoqângä kelgân künläridänâq Muhyilär bilän emäs, Muqımiy, Mävläviy vâ Miyân Sâtibâldixânlär bilän tâpişib, dost tutinişgân edi.

Muqımiyning hâr äncümäni başqa yerdä ötkäziş haqudäki fikri hämmägä mä'qul tüşdi. Şâirlär ävväl "daxmäi mädäri xân"ğä bärüb, qâbr üstidägi qârlärni süpürdilär, u yerdän çıqıb qadâççi Tâcibây häcining mädräsäi Çälpäkdägi hücräsigä kirdilär.

Hâci äziz mehmânläri xursänd qılış üçün dästurxân üstigä yâş qârilärni işğä sâldi: ulär ikki-ikki bolib, şundäy hâmbaşulä äytdilärki, bulärdägi tuğmä iste'dâdgä hämmä qâyil qâldi. Ulär äräsidä Erkä qâri isimli yigitçä äynıqsä ötkir tâvuşi, zâkävâti, fâräsäti bilän Muqımiy vâ başqalärni özigä mäftun qılğân edi.

Muqımiy ulärgä bundän keyin hâmbtez-tez uçrâşib turış vâ'däsini berdi, yoldä mârâq bilän şâgirdlârgä qarädi:

– Birinçi "cum'ä yürışı"miz yâmân nâticä bermädi-ä?

– Cudä hâmbköngilli ötkäzdik, - dedi Zâriy, - endigi cum'ämiz hâmbşundäy ötädimi, ustâz?

– Älbättä! Bälki bundän häm köngillirâq ötar.

Zävqıy sävâl berdi:

– Eşitib qoysäk bolädimi, mullä äkä?

– Negä bolmäsin! Endigi cum’ägä yänä başqa bir yerdä keksä ustâz sän’atkârlâr suhbätini tâpsäk. Şâdmân häcidän dutârdä, tänburdä “Täcnis”, “Yäläng Dävran”, “Nâliš”, İsmâil mährämdän näydä “Nävâ”ni eşitsäk deymän.

Yâşlâr keçki pâyıt Muqımiyni hücrägä âlib kelib qoyib, üy-üylärigä târqaldılâr. Muqımiy yânbâşlâb öz-öziçä sözländi:

– Küzning aççıq izğırini, borânlârini häm, qışning uzundän-uzâq qaqsâtqıç äyâzlârini häm bir ämällâb ötkäzâylik. Bâhârning “äyyâm äcuz”idän häm ötib âlsäk, mârâ bizinki...

2.20. YIGIRMANÇI BÂB ÂXIRGI SÄYÂHÄT

“Muqimiy tä'näi Muhyigä bir söz äytki, rast bolsin,

Kelür âxır, seni häm yoqlägüdek bir zämân yaxşı!”

Muqimiy

Qoqândä bu yil qış qattıq kelişigä qarämây, Muqimiy üçün behäd köngilli ötdi, çünki qış başlanişi bilän hücrägä toplänä başlagän yaş şairlär äncümäni tábärä kengäyib, Zävqıy başlıq Zâriy, Yâriy, Zäliliy, Nusrät Muhäyyir qatârigä yängi-yängi şairlär kelib qoşildi.

Bu yaşlär äncümänining rävnaqı üçün Muqimiy özinning vaqtini sirä äyämäs, äksinçä, ulär bilän ötädigän säätlärni eng qıymätli säätlär deb hisäblär, ulärni hücrä törigä otqazib, özi pâygâhdä otirgisi kelärdi. U suhbätdän song oqılğan şe'rlär haqıdä fikr yürgizib, boş, xâm sätrlärni äsârläridän nämünälär keltirärdi. Xalfänä yoli bilän qâzân qaynätib, ävqatlangänläridän keyin bä'zân Älişer Nävâiy “Çârdevân”i, gâh Fuzuliy külliyyätidän ğazällär oqışib, gâh ikki-ikki bölüşib sätrânc dänäläri üstidä ğap oynäşib, yärim keçädä tärqalişär edilär.

Bärä-bärä şe'r muxisläri häm ikki-üçtän bolib kelişib pâygâhdä sâmelik qılışär vâ oqılâyâtgän ğazälu häcvlärdän zävqlänär edilär.

Özining ğazäl vâ häcvläri bilän tengqurläridän üstün turgän Zävqıyğä Muqimiy başqaçä nâzär vâ muhâbbät bilän qarär vâ uning siymäsidadä özini vâ Zâkircân Furqatni körär edi. Zävqıy şe'rläri, äynıqsä, häcvläri äddiy xalq tãmânidän xuddi Muqimiy, Furqat äsârläri kâbi qabul qilib âlinä başlangän edi.

Muqimiyning qoşıq vâ häcvläri xalq içigä qançä tärqalib, tâmir yâyib ketgän bolsä, Zävqıyning qoşıq vâ häcvläri häm Muqimiy äsârläri ketidän yetib barmâqdä, Zävqıyğä başqalär ergäşmâqdä edilär.

Buni körgän häci Muhyi çidäy älmäy yaş şairlär äncümänigä “çäpâni şairlär tödäsi” deb nâm berib, Muqimiy hücräsi tãmân bohtân taşlärini âtä başlädi. Muqimiyning bir özi yetmägändek, yurtning dävlätmändläri, ulämälärgä qarşi häcv yâzädigän yaş ğuruhlar yetişib çıqmâqdä, “Muqimiy dähriy dämlä Xälil bilän

Näxoşlardan älgän tä'limini yaşlärgä örgätmäqdä!" deb mäscid-mädräsälärdä, bāylär dästurxāni üstidä, hättä pāşşālik mähkämäläridä dād sālđı. Başqa ruhāniylär häm bulärgä ergāşib: "Biz, Qoqān ulāmālari ilim vā sällä āstigä yāşirinib kelgän dāhriy müdärris – qāri Fäzrulādān zorğa qutulgän edik! Endi öz mädräsämiz, öz qoynimizdä yāngi qāri Fäzullālär täyyärlänäyāptı!" deb ğavġa kōtārdilär. Bu "dāhriy" müdärris qāri Fäzullā – Tāşkentlik şair Älmäiy edi.

Qāri Fäzullā – Älmäiy Tāşkentning beklärbegi mädräsäsidadä tähsil qılıb yurgän çāġläridäyāq, şairlik kāmälätigä yetib qālgän, äräb, fārs tilläridä yāziş qābiliyätigä egä bolgän iste'dād sāhibi edi.

Kōzi xıräläşib, xat yāzişdän qālgän keksä ustāzi bir küni qāri Fäzullāni çaqırıp, qoqānlik dostlārdän kelgän duāyi sālāmgä cāvāb yāzib yubārişini iltimās qılġānidä, u öz hücräsigä kirib ketib, ikki sāttdän keyin duāyi sālām yāzib çıqadi. Bu uzun duāyi sālām äräb tilidä şe'r bilän yāzilgän edi. Bu ustāzigä oqıb bergändä ustāz häyrān bolādi:

– Äcābā! Bu hāzir yāzildimi yāki āldin yāzilgän şe'rni islāh qıldingizmi?

– Hāzir yāzildi. Äġär islāh qilingän şe'r bolsä, özingiz qoyib bergän taxallüs – Älmäyilgim qayāqqa ketdi? (Älmäyning mä'nāsi tez xātir degän söz edi.) Duāyi sālāmni ālib kelgän kişi qoqānlik ulāmälärgä şair qāri Fäzullā – Älmäiy āġız köpirtirib maqtāy başläydi:

– Bu nävqırān yiġit şairligidä qat'iy nāzār, yāş bolişigä qarāmāy, cudā zor mullä emiş!

Oşā yillärdä Qoqān mädräsälärigä müdärrislär yetişmäs, äyniqsā, şāhär märkəzidän bolgän mädräsi Xākimāyimdä dürüstrāq müdärris yoq edi. Qoqān ulāmālari Tāşkentgä – Beklärbegi mädräsäsining keksä müdärrisigä yänä mektub bilän ādām cōnātib, qāri Fäzullāni mädräsai Xākimāyimgä müdärris qılıb yubārişini iltimās qıldilär. Ämmā bu āsanlıqçā bitmäydi. Hār bir müdärrisning bir mädräsägä täyinlänişi general – gubernatör täsdiqı ārqli bolär edi. Tāşkent ulāmālari qāri Fäzullāni bu tosıqdän ānçā mäşāqqat bilän ötkāzib, Qoqāngä cōnāttilär. Älmäiy şunda yigirmä beş yaşläridägi kelişgän, çirāyli yiġit edi.

Yâş müdârris özining hâr tâmânlâmâ qâbiliyâti bilân bâşqa mâdrâsälârdâgi talibi ilm yigitlârni âhân râbâdek târtib âlä bâşlâydi.

Âbrosi âşib bârâyâtgân Älmâiyâni körâlmâydigân ulâmâlâr köpâydi. Uni âbrosizlâştiriş üçün izigâ tüşib, ârqasidân âdâm qoyâdilâr. Älmâiy bir kün dârsxânâdân qaytib, hücrâsidâ, pâygâh tâmândâ turgân qur’ân üstidâ âyâq uzâtib uxlâb qâlâdi. İzigâ tüşgân âygâqçilâr şâvqın kôtârâdilâr, uyğânib ketgân Älmâiy ulârning: “Nimâ üçün qur’ân üstigâ âyâq qoyib yâtibsiz?” degân sâvâligâ bepârvâlik bilân cävâb berâdi:

– Birginâ qur’ân emâs, dünüyâdâgi hâmmâ nârsâdân insân âzizrâqdir! Qur’ân hâm nân hâm insân üçün yârâtilgân.

Älmâiyning bu sözini eşitgân ulâmâlâr: “Bu müdârris quvilsin!” deb tâlâb qıldilâr. Şâir qâri Fâzullâ – Älmâiy Qoqândân häydâlâdi. Tâşkentgâ qaytib kelib, şâhârning bir çekkâsidâ âdâbiy târcimânlik bilân kün keçirâ bâşlâdi. Ärâbçâdân “Kälilâ vâ Dimnâ”ni, fârsçâdân “Çâr dârviş”ni özbek tiligâ birinçi târcümâ qılğân şâir Älmâiy edi.

Älmâiyning Qoqândân quvilgânigâ Qoqân ruhâniylâr şâdlängân edilâr, lekin Muqımiy, Mâvlâviy Yoldâş, şâhâr şundây âcâyib yigitdân cudâ bolgânigâ qayğurdilâr vâ Tâşkentgâ bârâdigân tâniş-bilişlâr ârqali qâri Fâzullâ – Älmâiygâ sâlâm yollâb turdilâr.

Qârâ guruhçi din âhlârni Älmâiyâni bir yâqlık qılğânidân keyin Muqımiyning izigâ tüşdilâr. Mutâässiblâr “Yâşlârning Muqımiy hücrâsidâ toplânib, şe’rxânlik qılışlârni taqıqlânsiz! Yângi Muqımiylâr, yângi Älmâiylâr yetişib çiqışigâ yol qoymâyimiz!” deb şâvqın sâldilâr.

Birâq Muhyi bâşlıq tödâ ruhâniylârning iğvâlârni, âtâyâtgân bohtân tâşlârni qançâ küç âlmâsin şe’riyât âncümânini tâbârâ âldingâ bâsib, yâşnâb, güllâmâqdâ edi. Yâş şâirlâr üçün köngilli ötgân qış bâhârgâ ulânib, bâhârning “âyyâm âcuz” şâmâllârni hâm vaqtidâ öz “hünâr”ini körsâtib ötgâç, quyâşning tâfti kündân-kün küçâyib, tâllâr pâpuk çiqardi. Hücrâdâgi sândâl ornini xântaxtâ egällâdi. Yer häydâş, dân sâçış mâvsumi bâşlândi. Muqımiy şe’rxânlik âncümânini bir ây toxtâtişni, bâdâmu öriklâr güllâb bârg yâzgândâ, bâğlârdâ gülsâfsâr âçilib, mâydânlâr mâysâdân moylâvsâbz bolgândâ Ğalçâsây boylâb Çârçâmân bâğlâridâ

şe'r bəhsini başləb yubərişini iltimās qıldı. Qoqan əhli hər yıl bəhərnı köpçilik bolib, uzâq-uzâq bəğlərdä, Moymubäräk säyilgəhläridä, Äydinbulâq läbläridä ötkäzib, hârdıq çıqazär edilär.

Yâşlär äncümänni bir-ikki äygä toxtätülgändän keyin qışlâğığä bärıb bir äz dehqänçilik qılış üçün mullä Äbdüllä häm cävâb älib ketdi. Hücrädä bir özi qalgän Muqımıy nānuştädän keyin supägä päläs yāzıb, özini äftābgä sālīb şe'r yāziş bilän ävārä edi, bütün Bekvāççä mähälläni hälimning isi tutıb ketdi.

Muqımıy yāzişni tāşləb, hälimning yāqımlı hidigä köngli sust ketib turgändä sālām berib Ğaribiy kirdi:

– Vääläyküm ässälām! Heç nārsäni fähmläyäpsizmi, mullä İsmäil?

– Yoq, mullä äkä!

– Undäy bolsä, älämni bir hıdläb köring- ä!

– Sümäläkning isi emäsmi?

– Sümäläkning isi häm özigä xäs yāqımlı. Ämmä bu is hälimning isi! Äh! Bu ne'mät bəhär üçün eng tänsıq, şifäbaxş ävqatlärdän hisäblänädi. Tānişrāq kişilär pişiräyätibdimikin?

– Qani, çıqıb bilib keläy-çi.

Ğaribiy köçägä çıqıb, häyällämäy qaytib kirdi:

– Bilib keldim, mullä äkä! Äşnāngiz mullä Äbdüvähhābning tāğasi Bätirxocä börkärning hävlisigä kättä qāzān äsilib, hälim pişiräyätgän emişlär. Mullä Äbdüvähhāb häm şu yerdä bolsä keräk. Tegişib, kiçkinä xat yāzıb bermäysizmi!

Ğaribiyning täklifi Muqımıygä mä'qul tüşdi, oşä ändä tört sätr şe'r yāzıb berdi. Ğaribiy şe'rni älib Bätirxocä börkär hävlisigä kirib bardı vä şe'rni qāzān bāşidä hälim süzäyätgän Äbdüvähhābgä berdi. Äbdüvähhāb ävväl içidä oqıb, keyin başqalärigä oqıb eşittirdi:

Äbdüvähhābu Xocäcän bätir,

Dâşqâzângä çömiçni bir bâtir!

Xâstâ hâlim üçün hâlimni çiqar,

Kiçkinä hücrädä Muqım yâtir!

Buni eşitgän köpçilik külişä-külişä, ävväl bir idişgä Muqımiyning näsibäsini süzib, keyin taqsim qılâ başlädilär.

Muqımiydä hâr bâhâr qozğaydigän köz tiniş, baş ağrığı, lâhaslik vä iştähsizlik käsäli kün isiy başlagän säyin ästâ-sekin küçäyâ başlagän edi. Şarq tåibläri bu käsällikni “sävdâ” deb ätäydilär. Muqımiy yâlgız otirişni xâhläydidigän, ävqat tänläydidigän inciq bolib qâlgän, köngli faqat qatıqlı ügrä âşini xâhlärdi.

Muqımiy româlçägä ikki piyaz bilän bir mıqdâr un tügib, ustâz dâmlä Xâlılning eşigini qâqdi:

– Mähzumây! Hâ, Mähzumây!

Ustâzning birginä Şârâfâtây ismli qızı bolib, uni Muqımiy “Mähzumây” deb çağırâr edi. “Mähzumây” endi bälâgatgä yetib, kişidän qâçädigän, hättâ ätäsining yaqın şâgirdi Muqımiydän hâm qâçädigän bolib qâlgän edi. Ânâsi – Ätinâyning qoşni xâtinlärgä äytgän gäpirä qarägändä, dâmlä Xâlıl xâtinlärgä şundây degän ekänlär: “Molcâlim, Muhämmäd Äminxocâni içküyâv qilib âliş edi-yu, Şârâfât yâş bolgänligi üçün heç kimgä indämägän edim, Muhämmäd Äminxocâ ätä râziligi deb, ögây ânâsining qızigä üylänişgä mäcbur boldi...”

Şârâfâtây köçä eşigini qıyâ açgändä Muqımiy româlçädägi unni âstânâ qoyib, bir qadâm tisäridi. Şârâfâtây äppâq qolini yergä çözüb, âstânädän unni âldi, uning saçları yerni süpirib kötarildi. Muqımiy hücrägä qaytib, köçägä qarägän dârçäni açdı. Hâr küngi ädätiçä ton yâpinib urgäni âlib kelib, dârçägä qoyib ketişini kütâ başladı. Şu päyt äncädän beri kelmägän Egämberdi Hâci kirib kelib, hâl-âhvâl soräşgäç, Muqımiy iltimâsi bilän başlagän işidän hisâb berä başladı.

Egämberdi hâcining äytişiçä, Ziyädä äyäning âldingi eri – Äşâbibining ätäsindän qâlgän väyränâ üylär häşâr qilib epaqagä keltirilibdi, endi u üydä häyât keçiriş mümkün ekän. Hâvli Egämberdi hâci sâmvärigä yaqın bolgänligi sâbâbli

sāmāvār çâyxorlari üçün pişiriladigān kündalik māstāvāni Ziyādā āyā öz hāvlisidā pişirib mānfāātlānsā bolādi.

Egāمبردي hāci hūcrāgā kelmādān āldin hāvligā kirib, Ziyādā āyāgā, kōçib bārsāngiz bolādi, deb māslāhāt beribdi. Doktōr xātin hāftādā ikki bār kelib dāri qoyib, Āyşābibini tūzātibdi, bulārgā rahmi kelib, pul ālişdān vāz keçibdi, faqat izvāş haqı üçün āzrāq pul ālibdi. Āyşābibi qoli bātāmām sāğaygāndān keyin āvvāl Muqımiygā, keyin Māvlāvi Yoldāşgā doppi tikip beriş niyātidā emiş. Hācidān bu gāplārnı eşitib, Muqımiy ānçā yengil tārtdi, dostigā rāhmāt āytib, keyin oğli haqıdāgi oylāgānlārnı ortāgā tōkdi:

– Ōzingizgā mā’lum sēbāblār bilān Ākbārxocā āğır şārāitdā ōsāyātgāni üçünmi, yāki bāşqā yetişmāvçiliklār vāchidānmi, gārāng āft, mā’tunāmā⁸¹, kāraxt bolib ōsdi. Şu tufāyli oqışining hām māzāsı yoq, undān men kūtgān kişi çıqmāsligigā aqlim yetib turibdi. Oğlimning bundāy bolışigā birinçı günāhkār men bolsam, ikkinçı günāhkār āllbāttā Ziyādā āyā! Çünki bu zālīm āyāl bütün ōçini yāş bālādān ālib, uni kōp kältāklāgān.

– Yaxşısı, Ākbārxocāni mengā tāpşiring. Men uni Ziyādā āyādān tārtdib ālib, bir ustāgā şāgird bersām, hālu āhvālidān dāim xabārdār bolsam...

– Kāşki edi! Bāribir undān bilimdān ādām çıqmāydi! Şundāy ekān, bir hūnār egāsi bolib qālişigā siz sēbābçı boling, hacim...⁸²

Şu vaqtdā çāpān yāpingān Şārāfātāy ūgrā āşni dārçāgā qoyib qaytdi. Muqımiy uni ikki kāsāgā qoyib, nān sindirār ekān, kōzi dārçā āldidā külib turgān Muhyigā tūşdi. Muqımiy Muhyining külgānini birinçı kōrişi edi.

– Mārhamāt hāci ākā! Ūgrāni birgā bāhām kōrişāmiz!

– Rāhmāt! Bāzur içilā berilsin! Cānābingizgi āndāk nātāb deb eşitib, tāşvişnāk boldim! Qalāy, tūzükmisiz, Muhāmmād Āminxocā eşān?

⁸¹ Mā’tu – Qoqāndā gārāng bālālārnı şundāy deb ātāydilār.

⁸² Ākbārxocā hūnārni hām eplāy ālmāgāndān keyin Egāمبردي hāci bāqqāqlik dokāni āçib berdi. Ātāsi Muqımiy vāfātīdān keyin Buhārāgā ketib qāldi vā oşā yerdā 1917 yildā xār–zārlikdā vāfāt qildi.

– Ğamxorligingiz üçün rähmät, hâci äkä! Hâr bâhâr qozğaydigän sävdâ! Buni tez künde ötib ketişigä äminmân. Sizdek mehribânlârni täşvişgä sâlgüdek qorqınçlı kâsâl emäs...

– Undäy bolsä xayriyät! Yâlgızligingizdä bizning hücrägä märhämät qiling, ädämning täftini ädäm âlädi.

– Älbättä hâci äkä, älbättä!

Hâci Muhyi hücräsi tāmân yürüb ketdi. Muqımiyni türli şubhâlâr qurşâb âldi: “Äcâbâ, bu mehribânçilik zämirdä mengä qarätilgän yänä qandäy ıǵvâ-yu, bohtânlâr bârikin?”

Eğämberdi hâci ketdi, Muqımiy dârçanı yâpıb, uxlägäni yâtdi. Ärädän ikki sâät ötgäç, Muqımiy üçün täyyârlängän dârisi âlib, bir çinni kâsädä sümäläk bilän Mävläviy Yoldâş kirib keldi:

– Kämpir mähällä sümälägigä qoşilgän ekânlâr, sizgä hâm nâsibâ berib yubârdilâr. Äyniqsâ, bu sümäläkni bâhârgi säfrâ vâ sävdâgä dâriligi bâr!

– Sälâmät bolğaylâr...

– Mänâ bu bolsä siz üçün täyyârlängän “häbi äyälânc” nâmli dâri.

– Ğamxorligingiz üçün hâzâr bâr täşâkkür!

Mävläviy Yoldâş Muqımiyning tāmirini tutib, säyâhätgä çıqış, ıqlimni özgärtiriş zârurligini äytdi. Bu mäslähät Muqımiygä cudâ mâ’qul tüşib, şu bâhânädä Ändicândägi vâ Mârgılândägi yâru dostlârni körib kelmâqçı boldi.

Dâf’i sävdâ üçün Zävqıyni birgä âlib, Muqımiy Ändicângä cönädi. Maqsädi Ändicândägi keksä-yu, yâş şâirlâr vâ bâşqa kâsbdägi dostlârigä Zävqıyni täniştiriş edi. Muqımiyni qaynâq kütib âlgän ändicânlıklâr Zävqıyni hâm şundäy qarşı âlib, uni birgä âlib kelgäni üçün Muqımiygä minnâtdârçilik bildirdilâr. İkki şâir Ändicândä vâ ätrâf qışlâqlârdä mehmân boldilâr. Birâq, Muqımiyning köngli nimâ üçündür bir nârsäni sezâyâtgändäy ğulğulägä tüşdi. Qoqângä tezrâq qaytgisi kelib qâldi. Yoldâ Mârgılângä tüşişni hâm istämädi, poyezddä Zävqıygä üzr äytib, bundäy dedi:

– Mening sävdâyiligim qursin, sizni yaxşı oynätä âlmâdim! Eldän burun qaytib dostlärni rancitdik. Märğilân tüşişning häm bähridän ötib, Qoqângä barmâqdämiz. Kâşki edi, Qoqândä meni kütib turgän bir mühim iş bolsä!

– Häli häm bir häftädä cudä yaxşı yäyrätib, äcâyib kişilärning suhbätlärigä müşärräf qildingiz. Märğilângä böläk fursät täpib kelişimiz mümkün.

Zävqiy bu sözi Muqımiyning köngli üçün äytgän bolsä häm, äslidä Ändicändä yänä bir neçä kün turışni vä Märğilângä tüşüşni istär edi. Märğilânni bäsib ötib, ertäläb Qoqângä yetib keldilər, Muqımiy hücrägä kirib kelib, Ğaribiydän nârdân bir xabär eşitdi: “Sizning qaytışingizni Mävläviy bilän Miyân täqatsizlik bilän kütmäqdälär. Eşitişimçä, doktör Kuzmiç bilän Äqcärdägi orus çäl cudä uzâq cäylärgä bädärgä qilingän emiş!”

Piyälädgi çäyi häm qâlib, Muqımiy Mävläviy Yoldâşni qıdirib ketdi. Mävlävi Yoldâş Muqımiyni körä sâlib, mungli ähängdä häsrät qilä bâşlädi:

– Özimiz, bäläläringizning häm eng yaqın dosti bolgän hürmätli Kuzmiçni Qoqândän Sibirgä, mübaşir ätâni Älmââtädän uzâq bir sährägä bädärgä qilibdilər.

– Evâh! Nimälär deyipsiz, Mävläviy?

– Şundäy! Yaxşı kişilärgä kün yoqqa oxşâb qâldi.

***

Tâşkentdä cönäşi qat’iyläşgändän keyin Muqımiy özigä bâb ikki hämrâh täpdi. Bulär Färzinbekning mehmânläri - tâşkentlik mäşhur sän’ät ählläridän tänburçi Sâlih häci bilän Äbdüllä bülbül edilär. Dostlär Muqımiyni mänä şu ikki äcâyib sän’atkâr bilän Tâşkentgä cönättilär, hämrâh sän’atkârlärning tänbur, dutârdän täşqari bittädän kiçkinä qızil xurcunçäläri vä äzädä linçä qâpgä sâlib tängilgän bittädän toşâkläriginä bolib, Muqımiyning yüki ulärnikidän körä äğırrâq edi. Äq rocägä örâb tängilgän körpâ-yâstıqdän täşqari bir xurcunning közi tolâ kitâb, qâğâz, bir közi tolâ nânu külçä, bir boxçädä üsti bâş vä yänä bir româlgä tügilgän pistâ-bâdâm bâr edi. Pistâ-bâdâmni uzätışgä çıqqan âşnä-âğâynilär âlib çıqqan edilär.

Muqimiy və uning həmrəhləri eng axırğı, derəzəsi tórt kózli vagongə çıqıb cəyləndilər. Yolávçı həm u qadər kóp emäs edi. Poyezd cönəgünçə Ábdullá bülbül kattá çəynəkkə çáy dəmləb çıqışgə ülgürdü. Üçünçi zəng urilib, vagonlar ornidən qozğalgəndə küzätüvçilər árasidə qán qaqsəb yıgləyátgən pərəncili Ziyədə äyá bilən äyäning pərəncəsindən tutib, moltilləb qarəb turgən Ákbərxocə həm bər edi.

Muqimiynin yürək-bağrini ezgən bu ikki şórlıkdən təşqari, Qoqəndə Muqimiygə suyənib qəlgən yetimçə Ğaribiy, keksə, pərrıxtə sən'ətkərlər, bir neçə kəsib və şairlər həm küzətişgə çıqqan edilər. Ulər äyägə oxşəş fəryəd çekməgən bolsələr həm, közləri tolə yəş bilən vidələşdilər. Poyezd stəntsiyədən çıqıb uzəqləşgən bolsə həm ulər bir yerdə turib, həmən poyezd árqasidən moltirəməqdə edilər. Muqimiy derəzədən bəşini əlib, həmrəhlərigə sezdirməy közdəgi yəşini yeng uçıgə ártidə-də, cəyigə kelib otirdi. Çáy üstigə təşkentlik sən'ətkərlər bilən dürüstrəq tənışib əldi.

– Hürmətli eşən əkə, Təşkentdəgi sizni tənigən əhli fəzllərnin fəxrlənib äytişləriçə, əslingiz Təşkentdən emiş. Şungə işənsək bolədimi?

– Bəbəmiz Mirfəzil Təşkent Çərsusigə yaqın Eskinəməzgəh məhəlləsindən bolib, kəsbi nəvvəylik bolgən, keyinçə Qoqəngə kelib qəlgən. U vaqtdə átəm Mirzəxocə ənçə yəş ekən.

– Təşkentgə əldin həm bərgənmişiz eşən əkə?

– Yəşligimdə átəm bilən təşkentçi kərvənlər ərəvəsində bərgən edik. Xocənddən kemədə ötib, Yəntəq ərqali qır əşə-əşə, cudə məşəqqat bilən yetib bərgənimiz, Eskinəməzgəhdəgi nəvvəy qarindəşlərinikigə tüşgənimizni es-es biləmən.

Muqimiy suriştirib, hər ikki sən'ətkər Təşkent Çərsusidəgi səməvərçi – İlham əkənnin iltiməsi bilən Qoqəngə kelgənlərini bilib əldi. Təşkentdə yaqındə təşkil təpgən gramplastinka – gramfon şirkəti Özbəkistəndəgi məşhur həfizlərdən əşulə, məqəmlər yazib əlib, ulərni tərqiş üçün Buxərə, Səmərqənd və bəşqə şəhərlərgə kişilər yubərə bəşləgən.

İlham səməvərçi həm şu şirkətnin ə'zəsi bolgənligi səbəbli Xocənddən Sədirxənni, Bəşəriqdən Həmrəqul qərinə və Qoqəndən Fərzinbəkni Təşkentgə təklif

qiliş üçün hər ikkalälärining bardi-keldi yol xaracätlerini toläb Färğänägä cönätgän edi.

“Mäşinä qoşıq” deb nâm berilgän grammafon vä “Qoşıq çälpäk” yâki “Äşulä tāvâq” deb nâm berilgän gramplastinka Qoqângä häm yetib kelgän, u häli faqat bâyılär mehmânxânäsidadä bolib, xalqqa urf bolmägän edi. Bu gäplärni Muqimiy cudä qızıqşinib tinglädi, bu äcâyib mo’cizäning keng ämmäläşini, tänsıq häfizlärning äytgänläri köprâq “Qoşıq çälpäk”lärgä köçib xalqqa yâyilişini oylâb, xursänd boldi.

Poyezd bekätlärdä toxtäşi bilän epçil Äbdullä bülbül kättä tünükä çây näkni älib, sârpâyçäng tüşib ketär, çây dämläb çıqardi. Poyezd yärim keçädä Xocändä yetib, otxânä älmäşgünçä äncä fursät ötdi, songgi çâyni Xocänddän dämläb çıqıb, içib bolgänläridän keyin uyqugä yânbâşdilär. Tänggä yaqın Xovosgä yetib bârgän poyezd Tâşkentdän kelädigän poyezdni kütib, uzâq toxtâb qâldi. Nämâzxân yolâvçilär täyämmüm bilän poyezddä, otirgän yerläridä bâm dâd nämâzini oqıdılar. Yänä çây xorlik başlandı. Üç sâätçä keçikib Tâşkentdän kelgän poyezdning otxânäsi bulärning poyezdlärini, bulärni älib kelgän otxânä esä Tâşkentdän kelgän vagonläri yetäkläb yolgä tüşdilär. Vagonlar äncä yergäçä tisärilib bärrib, keyin Tâşkent yoligä burilib ketdi.

Pâyansız Mirzäçöl sähräning zeriktirüvçi mänzäräläri köz öngidän ötä başlädi. Otxânä ätrâfgä tütün ärläş qurum purkâb, säkkiztä vagonni dängäsälik bilän äldingä sudrâb barmâqdä, kün issıq, kiçik bekätçälärdäginä bittä ikkitä ädämni uçrätış mümkün. U bekätdän çıqıb, bu bekätgä yetib bârgünçä biyâbändä nä bir tup dâraxt vä nä bir insân körinädi. Sirdäryâ köprigidän ötgäç, qıru cärli mänzärälär başlanib, uzâq-yaqınlärdä dehqânlärning pästqam külbäläri, yerdä işläyâtgän dehqânlär, otlâb yurgän qoy, eçkilär uçrâb, yolâvçilärnin dıqqatlärni özlärigä cälb qılädilär.

Bir keçä-kündüzdän molrâq yol başgän poyezd Tâşkent bekätigä yetib toxtädi. Köp qatäri Muqimiy häm yük ärqalâb, bâbâ şahrigä misâfirlärçä tüşib keldi. Muqimiyning yärim yükini hämrâhlär älgän bolsälär häm yelkäsidadägi yük äncä äğirlik qilib, hämrâhlär ketidän bazor bärär edi. Ulär izvâşgä otirmäy, näridägi tört ât qoşilgän kânkä tāmân yol äldilär. Ädäm tıqılınç bolışigä qarämäy, Muqimiyini häm çıqarib älişgä muvâffaq boldilär. Kânkä cäräng-curung bilän şahär tāmân yol

aldi. Háfasi ağzigä tıqlğan Muqımiy özini ändäk râstlâb, yüz tärlärini ärtgäç, qatâr-qatâr izvâşlârdä bärâyâtğan kişilärni közdän keçirib turib, yânidä otirğan Sâlih hâcidän ästâ sorâdi:

– Äytin, hacim, mäşşâqlık äldin dünyâgä kelgänmi, qaşşâqlık?

Sâlih hâci Muqımiyning şämäsigä tüşünib qüldi vä cävâb berdi:

– Menimçä ävväl qaşşâqlık bünyâdgä kelib, keyin ungä ergäşib beçärä mäşşâqlık kelgän...

Kânkä kârtâşgä bázârigä yetgändä, tärlâb köpiklägän törttälä ât başqa ätlärgä älmâştirildi, yângi qoşilgän ätlär kânkäni Piyânbâzâr tāmân sudrâb ketdi. Piyânbâzâr, Ordädä hām ätlär älmâştirildi, song Ordädä, Şäyxantâhur vä Bäländmäçitning târ köçäläridä ätlärning qoñırâqläri qulâqlärni kâr qılârlı dâracädä cäräng-curung qilib, Xadrä tāmân çâpib ketdi.

Vokzaldän tâ Xadrägäçä tört-beş yerde kânkäning kättä ätxânäläri bolib, bu ätxânälärdägi ätlär keçgäçä bir neçä bâr kânkägä qoşilâr edilâr. Yângi şähär köçälärinä mäydä vä tekis tâşlâr yâttqızilgän bolib, izvâş vä ärävä yürüşi üçün qulay, Ordä köprigidän keyin, şähärning eski şähär qısmigä yâttqızilgän tâşlâr besonaqay, kättä bolgänligi tufâyli âtu äräväning bämälâl yürüşi qıyın edi. Muqımiy bungä täaccüblänib, yânidägi Sâlih hâcidän sorägän edi, u şundäy cävâb berdi:

– Yângi şähärgä räsmanä, Eski şähärgä esä undän mäydäraq tâş terilgän edi, bu nârsä Yângi şähärlük bâyılär bilän Eski şähärlük bâyılär ortäsidadä äncä güftigö, nâfsâniyätgä sâbâb bolib, Eski şähär bâyiläri general-gubernatör nâmigä şikâyät-nâmä yâzib çıqargänlär: “Yângi şähär köçälärigä yirik tâş, Eski şähär köçälärigä mäydä tâş yâttqızılışi biz müsülmân bâyiläri kâmsitiş emâsmi? Yângi şähär bâyiläridän bizlärning ârtıqligimiz bolsä bâru kâmligimiz yoq!” hâkâzâ vä hâkâzâ. Şikâyät bilän tänişgän general-gubernatör: “Eski şähärgä yâttqızilgän tâşni köçirib tâşlâb, kättä-kättä tâşlârdän yâttqızilsin!” – deb fârmân beribdi. Gubernatörning fârmâni bilän häddän tâşqari kättä tâşlâr yâttqızildi, bâyılär äräsidä ähmâkânä nâfsâniyät beçärä xalqning köçädä yürüşini qıyınlaştırdi.

Sâlih hâci Qaşqar mähälläsigä bâriş üçün Ordädä tüşib qâlîşi, Âbdullâ bülbül esä Bäländmäçitdä tüşib, Âlmâzârgä bârişi keräk edi. Äziz mehmân tufâyli

Xadrägä tüşib, körpä, xurcunni kötärgänläriçä sāmāvärgä kirdilär. Nāfäslärini bir āz rāstlägäç, yüklärini hämmälgä kötärtirib Äbdullä bülbülning Älmäzärdägi faqırānä hücräsigä tāmān yol āldilär. Äbdullä bülbülning bir özi häyāt keçirişi Muqımiyni bā’zi ändişälärdän āzād etib, bemäläl istirähät qılışgä imkân berdi.

– Qançä kün birgä bolsäk bämäläl! Ertägä nānuştägä dostingiz mullä Kārimcān Kāmiyni hāzir qılāmān! U kişi kelsälär başqa kişilärni tāpiş āsānlāşadi, mullä äkäl!

– Bugün çıqmāymiz deng?

– Bugün çıqmāymiz. Ägär çıqışni xāhlär ekānsiz bir āz istirähätdän keyin Çārsuvgä bārib, İlhām sāmāvärçining sāmāvāridä çāyxorlik qilib, māşinā qoşıq eşitib qaytāmiz.

– Māyli. Bugün çıqmāylik bolmāsām...

***

İkkinçi küni, Äbdullä bülbülning xāli, āzādä hücräsidä mullä Kārimcān Kāmiy bilän Muqımiy toyişib suhbätläşdilär. Bu suhbätdä, älbättä bolişi lāzım bolgān Zākircān Furqatni istāb, keçki päyt ikkäläläri Şāyxantāhur mādrāsäsigä bārgänläridä, mādräsädägilär Furqat heç kimgä äytmäy ötgän küni Sāmārqand ketgänligini äytdilär.

Buni eşitib, Muqımiyning qolığıdän tärvuzi tüşib ketdi, Tāşkentgä bir kün āldinrāq kelmāgānigä qattıq āfsus edi, ägär āldinrāq kelgändä Furqatgä hämrāh bolib bārib, hānüzgäçä āru qilib kelgän Sāmārqandni körüb qaytişi mümkin edi. Furqatning nimä sābābdän Sāmārqandgä ketişi Kāmiy qulāğigä çālingān bolsä hām ulärni Muqımiydän yaşirdi. U Muqımiyni başqa bir yergä täklif qıldı.

– Xop desāngiz, sizni bir ācāyib fāzil kişi bilän uçrāştiräy. Bu kişi mullä Zākircānning eng sirdāş dosti. Suhbätläşāngiz huzur qılāsiz. Furqatning Sāmārqanddän qaçān qaytişini hām şu kişi bilädi.

Furqatning qaçān qaytişini bilişgä qızıqqan Muqımiy bilän Kāmiy Xadrä tāmān yol āldilär.

Degrez mədräsəsigə kirib bərgänlärinä qārāngı tüşib qālgän edi. Təşqarigə çirāq şu'ləsi tüşüb turgän hücrə eşigini mullä Kärimeän ästä taqıllätgän edi, bir yaş yigıt çiqıb sorəşdi-dä, xəbär qılış üçün içkärigə kirdi: şu mədräsəning müdärrisi Säyid Räsul məhzum ertä bilän mədräsədə därs berib, tüşdän keyin kiyimini özgärtirib Yängi şähərgä çiqıb ketär vä gimnaziyadə özbek ädəbiyätidän därs berärdi. Kämiyning äytişiçä, bu kişi müdärris bolışidän qat'iy nəzär, rusçägä nihäyätinä ämil bolib, rus məktäbləri üçün rus tilinä dərslıklar häm yāzgän kişi emiş.

Yāş yigıt çiqıb, içkärigə təklif qıldı. Säyid Räsul məhzum hücrə ortäsində Kämiy vä Muqimiy bilän quyuq sorəşdi.

– Bemähäldä mehmän başlāb kelgänimnä häyrän bolmäng, məhzum äkä! Bu kişi hürmätli Muhämmäd Äminxocä Muqimiy bolädilər, - dedi Kämiy mehmänni taqdim etib.

– Änä xäläs! Änä xäläs! Quçāqlāşib körişmäy iläcim yoq!

Muqimiy bilän quçāqlāşib körişgäç, Säyid Räsul məhzum, hücrə törinä yāzıgılıq toşakkä təklif etdi.

– Mullä Zäkircän hər kelgänlärinä şu cāydä otirädilər, şuning üçün kəminä şu cāyni təbärruk deb hisäbläymän. Mänä şu təbärruk toşakkä mārhamät qiling, cänāb Muqimiy. Ötgän küni Sämärqandgä cönäşdän äldin şu cāydä mullä Zäkircän uzāq otirgän edi. Orni häli sävumägän.

Otirışib älişib hāl-ähvāl sorəşigänlärinä keyin Muqimiy Kämiyning közigä mə'näli qarāb, “şundäy kişi bilän uçrəştirgäningizdän minnät därmän” degändek boldi. Suhbät Zäkircän Furqat haqidä bärđi. Säyid Räsul məhzum Furqatning ötkir zəhn, nazik təbiätligi toğrisidä gäpirib, uning gimnaziya haqidä, rus məktäbi, müzikəsi haqidä yāzgän şe'rləri şu hücrədə yāzilgänini vä oşä cāylärgä birgä bərişgänini äytib ötdi.

– Äfsuski, mullä Zäkircän endi Təşkentgä qaytib kelmäs...

– Bälki, qaytib Qoqāngä bärär?

– Bälkim bärmäs...

– Sämärqandä turib qālış niyätini bärmikin?

– Sāmārqandā hām köp turmäy, uzâq mämläkätlärgä säyâhät qılış üçün ketsä ehtimâl. Buning âstidä bir sir bâr, keyin äytip berärmän.

Uzâq suhbät vä mehmândârçilikdän keyin Muqımiy bilän Kämıy xuştävâze hücrä egäsi bilän xayrläşib, qoşxânägä rävnänä boldilär.

Köpdän beri Muqımiyning kelişini kütäyâtgän keksä-yu yâş şâirlär sän’ät ähli vä muxlislär dâraqlâb tâpib kelib, körişigä nâil bolä başladilär. Muqımiy üçün Tâşkentning köp eşikläri âçiq, mehmânxânäläring töri muntäzir edi. U hâr keçä bir dostgä mehmân bolib, hättâ qarindâşlär bilan körişiş üçün hām bir neçä fursät tâpalmädi. Gâh künläri Kämäynikidä, gâh künläri Mähmudxocä âşnäsiniqidä, gâh künläri yänä bir başqa, yängi täniş dostlär üyidä şe’rxânlik bilän vaqt ötkäzärdi. Yängi-yängi dostlär sâni tâbärä ârtib barmâqdä, öz ğazälläri bilän Tâşkent şinävändälärigä tänilib keläyâtgän yâş şâirlärdän mullä Qoşâq – Miskin, Häybätullâxocä – Xıslâtlär dâim Muqımiyning yânidä edilär.

Qâri Fäzlullâ – Älmäiyning väfât etgänligi Muqımiyni ârtiq qayğutirgän bolsä, şâir İsamuhämmäd İmammuhämmäd oğlı – Gülşän bilän tänişiş şäräfigä erişgäni uni behäd xursänd qıldı. Muqımiy bu şâir bilän Kämäyning üyidä tänişib, suhbätdeş boldi, uning özbek vä tâcık tilläridä yâzgän şe’rläri ni eşitib, tâhsin oqıdı. Muqımiydän on yâş çämäsi uluğraq bolgän şâir Gülşän ruslär Tâşkentgä kelgändä ulärni birinçi bolib tâbriklägän vä öz quvânçini tâcık tilidä ifädäläb, ottiz säkkiz sätrdän ibârät qasidä yâzgän edi.

Şâir Gülşän özining ısqıy, nâfis ğazälläri bilän hām xalq âräsidadä tänilgän, köp şe’rläri bâyâzlärdä çâp qilingän edi.

Muqımiy Tâşkentdä turib, Gülşändek äcâyib şâirlär bilän tänişib, dostläşigä muvâffaq boldi.

Dostläri ni ħäräkäti bilän Muqımiygä mädräsäi Kökaldâşdän bir hücrä äcrätildi, birâq bu hücrä mädräsäni çâp bıqınıdä quyâşgä ters, qârânğı bolışı üstigä mädräsädä şâirni didigä töri kelmäydiğän kişilär köpligi şâirni dıqqatini âşirär, özi yâlgız qâlgän kezlärdä köprâq qıymätli säätläri ni İlham sāmävârçi bilän ötkäzib, vaqtıxuşlik qılardı.

Ilhâm sāmāvārçi gārçi sāvādsiz ādām bolsā hām, köpni körgän, didli, fārāsätli, tåbārā kirib kelāyātğän yāngilik mo'cizāl'rini quvānib qarşi ālib, uni el ārāsīgā tārqutışdā öz hissāsini qoşışğā intilğän şairlār, sän'atkārlār üçün sāmāvārning töridän cāy ācrätib, çāy bilān nānni birğä bāhām körişni xāhlğän vällāmāt ādām edi.

Kättā sāmāvārning töridāgi xāntaxtālār ātrāfigā āzādā toşāklār toşāb tåşlāngän, çāyxānānning yārmigā stol-stullār qoyilğän, Eski şāhārgā tüşğän evropalıklār bu mādāniy cāydā hārdıq çıqarār edilār. Bu mādāniy orinlārdā otirib çāy çaqırğānlārgā yānidā āq qand bilān stakandā çāy keltirilār edi.

Āsiyāçā vā evropaçā yāsätilğän bu sāmāvārning ortāsidadāgi çirāyli çārpāyā üstigā körpāçālār yāzilğän bolib, ortādā grammafōn turār, Ilhām sāmāvārçi öz köngli tārğän kişilār bilān şu çārpāyādā otirib, dāim yāngi yāzilib ālingän plastinkalārni qoyār, sāmāvārgā ādām toplar edi. Bu grammplastinkalārdā nāmi māmlikātdā māşhur bolğän Tāşkent, Fārgānā, Buxārā vā Sāmārquand hāfizlārining maqām vā āşulālārini eşitiş mümkin edi.

Ilhām sāmāvārçining ikki ükāsı bolib, kättāsini kāl Ādil, kiçigini Ğulām sāqāv deb çaqırār edilār. Ilhām sāmāvārçi kāl Ādilni Peterburgğā yubārib, fotografçilikni örgānib kelişigā sābābçi boldi; kiçik ükāsı Ğulām sāqāvni mātbbāğā şāgird berib, türli mührlār işlāvçi ustā qilib yetiştirdi. Sāmāvārning bir bıqınidā kāl Ādil fotografçilik dokāni āçğän bolsā, ikkinçi tāmāngā Ğulāv Sāqāv öz dokānçāsidadā kişilārning hācātini çıqarib pulini ālārdi. Ilhām sāmāvārçining özi grammplastinka şirkätinin ā'zāsı bolib, ātrāfdāgi hāfizlārni Tāşkentğā toplāb, tāvuşlārni plastinkagā yāzib ālişdā eng yaqındān kōmāklāşārdi.

Şuning üçün hām uning sāmāvāridān sän'atkārlār ārimās, bāşqa vilāyātlārdān kelğän sän'atkārlār hām Ilhām sāmāvārçini istāb kelār edilār.

Muqımiyning bu sāmāvārdā köprāq bolışi tāşkentlik sän'āt āhli bilān yaqınlāşışğā yārdām berdi. Āşulālārni plastinkagā yāzib āliş üçün tāklif qilingän xocāndlik Sādirxān, sāmārquandlik yāş Hāci Ābdulāziz, beşarıqlık Hāmraqul qārı vā bāşqalār bilān Muqımiy bir neçā kün hāmsuhbāt boldi.

Şair Kārimcān – Kāmiy Muqımiy bilān hār dāim birğä bolib hāl-cānigā qoymāy uni Tāşkentning ācāyib kişilārı bilān tāniştirārdi, birāq tābiyāti nazik

Muqimiyniing bā'zi cāydān tā'bi ālinib qaytār, bā'zi cāydān xursānd bolib kelār edi. Bir gün Kāmiy Muqimiyni yānā hālu cānigā qoymāy, Ārpāpāyā mähälläsidadā Ğāmurād kātibnikigā mehman ālib bārdi. Kārimcān Kāmiy Ğāmurād kātibgā Muqimiyniing Tāškentgā kelgānini āytib, fursāti bilān bāşlāb bāriş vā'dāsini bergān edi. Bu uçrāşuv Muqimiy üçün hām müddāādek boldi.

Ğāmurād kātib deb, birginā Tāškent emās, bütün Türkistāndā nāmi ketgān bu fāzil xattāt Muqimiygā üyining töridān cāy körsätib, ādābiyāt şināvāndāsı vā hāmķāsb xattāt sıfātidadā özining Muqimiygā ğāyibānā muxlis ekānligi ārz qıldı vā Muqimiy āsārlārini çāp qıldıriş üçün qolidān kelgān xızmātini āyāmāsligini āytıdı. U keç ikkāvları Ğāmurād xattātning mehmanxānāsidadā qālib, ertālāb uçālālāri nāşir Ğulām Hāsān bilān Muqimiyni tanıştiriş vā Muqimiy bāyāzni çāp ettiriş haqıdā sözlāşış üçün Saqıçmāndāgi bāsmāxānā ketdilār.

“Mātbaāi Ğulāmiyā” deb ātālūvçi Tāškentdāgi yāgānā tāşbāsmā mātbaāsining nāzir vā nāşiri bolgān Ğulām Hāsān şāir bilān xattātini issıq qarşı ālib, şāirning bāyāzni nāşir qılışgā hāzir ekānligini ārz qıldı. Bāyāzni nāşrā tāyyārlāş, qolyāzmāni intizāmğā sālışni Ğāmurād kātib öz zimmāsıgā āldi. Āmmā nāşir Ğulām Hāsān bir şart qoydı:

– Şu şart bilānki, bu keç biznikidadā bolāmiz, sizlārgā hām mānzur bolğüdek bir āziz mehmanim bār, bu āziz mehman kimliğı haqıdā hāzir axbār berişni istāmāymān. Şābārāt, Şācālillār hām bolışgā vā'dā bergānlār, nārin bolyāpti. Xāhlānilār ekān, hāzirdān ketā berişimiz, qālgān sözlārni hāvlidadā sözlāşışimiz mümkin.

Keçqurun bāriş vā'dāsini berib, uçālālāri mātbaādān çıqdilār. Ğāmurād kātib bulārdān ācrāb Beşyāğāç tāmān ketdi. Muqimiy bilān Kāmiy ğıştin zinā bilān çıqlādigān Kōkālđāşgā kōtāridilār vā cilāvxnānādā kütib otirgān bir yigitgā duç keldilār. Bu yigit şāir Xılvātiyniing oğli Āzkā edi. Hücrāgā kirgāç, qoynidān bir qāğāz çıqarıb tutdı: unda şāir Xılvātiy Muqimiyni üyigā tāklif qilib, Sāyrāmdān Yusuf Sāryāmiy kelgānligi, u kişi Muqimiy bilān tanışışgā iştıyāqmānd ekānligi, ertāgā keç tāşrif buyurılışini iltimās qılğān edi.

Muqimiy nāmāni közdān keçirgāç, tābāssüm bilān Kāmiygā uzātđi:

– Mullä Kärimecân, bugün öng yânimiz bilân turgân künimiz ekân, xursândçilik üstigä xursândçilik. Hürmätli Yusuf Säryâmiy bilân körîşigä bugün müyässâr bolsäk, yänä häm uluğ iş bolgân bolärmî edi!

– U kişini bugüngä täklif qılgân edik, bu keç mätbäâ nâşiri Ğulâm pâççäning üylärigä mükällif ekänlikläri äytib, ertäning vä'däsini berdilər.

Äzkädän bu sözni eşitgäç, ikkäläläri báb-bärävär külib yubärdilər. Kärimecân Kämîy Muqımıyning yelkäsigä qâqıb, yänä häm qattıqrâq küldi:

– Oşä uluğ iş bolädigân boldi, Säryâmiy bilân häm ertä, häm bugün toyib suhbätläşingiz mümkin!

Äzkägä ketişgä icâzät berib, qaytib ikkäläläri İlhâm äkäning sâmvärigä tüşdilər. Sâlih hâci bilân Äbdüllä bülbül ulär bilân sorâşgäç, ikkäläläri çârpâyägä täklif qıldilər, song Qoqândän Färzinçä bilân Äbduqâdir gänçkâr kelgänlikläri, hâzir hämmâmgä tüşib ketgänlikläri gäpirib suyunçı tärtdilər. Bu xuşxabärdän Muqımıy benihâyät quvâni ketdi vä ulärgä taşâkkür äytdi. Häyäl ötmäy Färzinçä bilân ustâ Äbduqâdir hämmâmdän çıqıb kelib, Muqımıy bilân uzâq quçâqlâşib körîşdilər vä âlib kelgân duâyi sâlâmläri tâpşirdilər.

***

Tâşkentning bähâri Muqımıy üçün köngilli ötdi, ämmâ yâz başlänişi bilân köp tänişlär bâğlärigä köçib ketgänli sâbâbli yâlgız özi zerikâ başlädi. Dostlär bilân faqat cuma künläri körîşiş mümkin edi, başqa künlär hävâsi boğıq Kökaldâşning târ, qârângı hücräsida yâlgız yâziş-çiziş bilân âvârä bolib, cumâni betaqâtlık bilân kütär, ıssıq künläri sâmvärgä çıqıb vaqtini İlhâm sâmvärçi bilân ötkäzär, mähmädänä sâmvärçidän âldin eşitilgân gäpläri başidän eşitiş kâbi köngilsizliklärgä bärdeş berär, keç kirişi bilân yänä hücrä şâmini yândirib, Qoqândägi dostlärgä mäktub başlär, uni âxırığä yetkâzmäy, eski âdätçä çälqangä yâtib, xayâl dengizigä ğarq bolärdi.

Bundän bir ây âldin mätbäâ nâziri vä nâşiri Ğulâm Häsänning mehmânxânäsida ötgän tänsıq suhbätni eslär ekân, oşändäy suhbätning yänä qaytirilişi endi mümkin bolmäs deb oyläydi. Axır, insâf bilân äytgändä Tâşkentning köpçiligi fâzil, şâir vä xattâtläri şu keçä toplängän edilär. Ävâzini

grammplastinkagä yâzdırış üçün Qoqândän kelgän Färzinçä bilän Äbduqâdir gänçkärning oqıb bergän qatâr maqâmläri, Şâcälil, Şâbârâtlärning hürmätli Yusuf Sâryâmiy ğazäligä äytgän Qoqân uşşâqläri, äynıqsä Yusuf Sârmâyining özi bu suhbätgä xâl bolib tüşgänligi yâtgän yeridä Muqımiyni häyâcänlântirmäy quymäs edi.

Xususän, Şâbârât, Şâcälil vâ Sâlih häcılär bilän kelib pâyğâhdä ädâb bilän otirgän nârğul, şersurät, yâqımlı yigitgä nävbät berilgändä, u maqâmlärni çirâyli oqıb, şiräli vâ küçli ävâzi bilän ähli suhbätni häyrätdä qâldirgän edi.

Bu yigitni Muqımiy bilän Yusuf Sâryâmiygä mullä Toyçi deb täniştirdilər. Muqımiy suhbät pirävärdidä şu yâş häfizgä bir muxammäs başlädi-yu, äxırığä yetkâzâlmäy yänigä sâldi. Qani başlängän muxammäs?

Muqımiy yâtgän yeridä şuni esläb, ornidän säkrâb turdi-dä, çöntäk dâftärçä ärälärini titkilâb tâpâlmägäç, xunâbi âşdi. Keyingi yillärdä, äynıqsä Tâşkentgä kelgändän beri Qoqândä qâlgän dostlär, şâğirdlärni köprâq sâğınış, örgängän hücrädän yirâq turış ârquasidä Muqımiydä xâtirpârişânlık başlängän edi. Qıdirgän nârsäsini tâpâlmägäç, zärdä bilän şâmni püflâb, yeçinmäy uyqugä ketdi.

Keçälär şu zâyldä ötär, kündüzläri gâh köngli târtâr kişilärni uçrätib qâlär, gâh rästä äylänärdi. Gâhâ Eskinämäzdägi nävvây qarindâşlärigä mehmân bolib, ulärning başlärini köklärgä yetkâzär, xarâbä üyläridä bemälâl yânbâşlâb, häsrätlärigä qulâq sâlär, ulärning ağır häyât keçirişlärini ätäsi ötkâzgän ağır häyât bilän taqqâslâb, iç-içidän xorsinib qoyardı.

Qoqândän bir neçä hissä kättä, ähâlisi bir neçä hissä köp bolgän Tâşkent, äbädänlikdä häm Qoqândän bir neçä pâğänä yuqâri edi, birâq bu äbädänçilik şähärdä köpçilikni tâşkil qılğän äddiy mehnâtkâş xalq mәнfäätı üçün bolmäy, dävlatmändlär mәнfäätı üçün xızmat qılardı. Dävlatmändlär özläri üçün qurgän muhtâşäm binälärdä yâşâydilär, şähärning yärimini egällâb älgän tepäsi tim rästädägi ming-ming dokânlär, qatâr-qatâr mägäzinlärä yelpinib ötirädilər. Ertädän-keçgäçä birni ikki qılış päyidän bolgän sävdägärlär häm bu şähärdä Qoqândän körä bir neçä hissä ziyâdrâq.

Bu şähärdä Qoqângä qarägändä zävâd, kârxânä häm bir neçä märtäbä köp bolib ulärdä ming-mingläb kişilär yällänib işläşmäqdä, küçü quvvätini zävâd,

kârxânâ xocâyinlârigâ ârzân sâtib hâyât keçirmâqdâ. Ulâr hâmi mânâ bu qarindâş nâvvâyılârdâ xarâbâlârdâ ümr keçirâdilâr, ulâr hâmi mânâ bu qarindâş nâvvâyılârdâ yâzdâ köçib bârâdigân bâğ yoq. Muqımiy nâmâzgâhdâgi nâvvây qarindâşlârinikigâ tez-tez bârib yürüb, ulâr ârqli könçilâr bilân, bâşqa kâsbdâgi âddiy kişilâr bilân hâmi köp hâmsuhbât boldi. Ulârning âğır hâyâtlâri, zâvâd-kârxânâdâgi işçilârning âhvâllâri yânâ hâmi yaqqâl âydinlâşdi.

Muqımiy âlti âydâ cudâ köp âşnâ-âğayni ârttirdi, bulârning bir qısmi Tâşkentning közgâ köringân şâir, xânândâ, sâzândâ vâ şe'rdân bâhrâmând ziyâlılâri bolsâ, köpçiligi Tâşkentning âddiy mehnâtkâş, zâhmâtkâş kişilâri edilâr. Kâmiy Şâmurâd kâtib tâşâbbüsü, undân keyin yâş şâir Hâybâtullâxocâ – Hislâtning hârakâti bilân Türkistândâ taniqli şâirlâring ğazâllâri çâp bolib turgâni, undân keyin öz bâyâzi çâp bolib çiqşı Muqımiyning ruhini kötârdi.

Bâyâz bâsilib, sâhhâflâr dokânidâ sâtilâ bâşlâgânidân mâmnun bolgân Muqımiy, bâyâzdân birmunçâsini româlgâ tügdi-dâ, ulârni dostlârgâ ârmuğân qılış bâhânâsi bilân Qoqângâ cönâdi. Qoqândâ ikki hâftâ turib yânâ Tâşkentgâ keldi. Muqımiy Tâşkentgâ qaytib kelgândâ bâyâz şârafâti bilân muxlislâri yânâ hâmi köpâyib ketgânini kördi.

Bârâ-bârâ Muqımiy Tâşkentgâ örgâni, yâlgız zerikişdân fâriğ boldi. Qoqândâgi hücrâdâ istâb kelâdigân âddiy kişilâr köpâyâ bâşlâdi. Ğazâllâri, muxammâslâri küylârgâ sâlinib, xânândâlâr tãmânidân köprâq târânâ qilinâ, hâcvlâri qolmâ-qol bolib oqlâ bâşlâdi. Hücrâgâ istâb kelâdigân, kelib üyigâ tâklif qilâdigânlârning sâni tâbârâ ârtti, icâd hâmi yürüşib ketdi. Bu ârâdâ Qoqândân Mâvlâviy Yoldâş vâ Âbidcân â'lâm kelib, bir hâftâ Muqımiygâ mehmân bolib, xursând vâ xâtircâm bolib qaytdilâr. Nâmângândân şâir Nâdim kelib, Muqımiy hücrâsigâ tüşdi. Ğulâm Hâsân mehmânxânâsidâ yâş hâfiz Mullâ Toyçidân toyib maqâm eşitdilâr, u bilân uzâq suhbât qilib, yaqımdân tânişdilâr. Muqımiyning yâdidân çiqqan muxammâs Nâdim muşâârâsidâ qaytâdân tiklândi:

“Ey, nâhidi zâmânâ, sengâ intizârmen,

Muştâqi suhbâtingmânu hâcringdâ zârmân,

Dâvudi sâvti lâhning âsriri, figârmän,

*İstâb mudâm bâdâi bâzming, xumârmen,
Mehru muhâbbâtingdâ, bâse beqarârmen.*

*Häm râhu cörälärning sening, Şâbârâtdir,
Şâhi Cälil xânişi qandu nâbâtdir,
Hâr qaysi nâhidânâ-yu âliy sifâtdir,
Ârkâni bâzm âyş âlärdän sâbâtdir,
Hâr vaqtekim duângiz etib, âşkbârmen...”*

Toyçi nâmlı bu kelişgân, bärvästâ, xuşsurât yiğit Tâşkentdâ bir qaşşâq kişining oğlı bolib, sävâdini çıqazgândân keyin keksâ âtä-ânägâ kömäkläşiş tilägidâ kâppân âqsâqâligâ mirzâ bolib yällänâdi.

Âqsâqâl hâr yili küzdâ İsfârägâ qatnâb, bu yerdän gürüç vâ quritulgân örik âlib kelib sâtâr edi. Bu säfärgâ Toyçi mirzâ hâm ergäşib birgâ ketdi. Bir-ikki yıl birgâ bârib-kelib yürüb, yol vâ sävdâ sâtıqın örgängândân keyin âqsâqâl ärävâkäşlärgâ qoşib, İsfârägâ Toyçi mirzâning özini yubârädigân boldi.

Yoldâ ärävâkäşlär ât üstidâ xırgâyi başlägänläridâ Toyçi mirzâ ulärgâ qoşilib xırgâyi, keyinçâ âvâz çiqarib, yol ermägi üçün yällä qılış bilân ärävâkäşlärgâ mänzur boldi. U yällä başlägândâ yolâvçılär mäsâ qilib tingläydidigân, äytmägândâ qıstâb äyttirädigân boldilär.

Toyçi mirzâning âvâzâsi ärävâkäşlär ârqali isfärâlik şinävândälärgâ, şinävândälär ârqali İsfärâning âtäqli hâfizläri – Xocâ Mä’fur bilân Äbduqahhârning qulâğığâ bârib yetdi. Ulär yaş hâfizni mehmângâ çağırdilär, özläri oqıb berdilär, oqıtıb eşitdilär vâ Toyçi mirzädägi âvâz vâ iste’dâdni körib, uning kelgüsüdâ zor hâfiz bolib yetişigâ qanâât hâsil qıldilär. Şundân keyin Toyçi mirzâ hâr İsfârägâ bârgândâ ulärning etägidän tutib, özini ulärgâ şägird deb e’lân qıldı, örgändi, ästâ-sekin maqâm oqışdâ Tâşkentdâ nâm tärätgân hâfizlär qatâridän orin âldi, âqsâqâlgâ mirzâlikdän vâz keçdi. Uni Tâşkent xalqı hürmât bilân tilgâ âlib, Toyçi mirzâ emäs,

Toyçi hâfiz deb ätä başladılar. Muqımiy bilän Nâdim bu yaş, iste'dâdli, keləcəgi pârılâq Toyçi hâfizgä birinçi bolib, öz sâmimiy muxammâslârlâri bağışlâğan edilâr.

Muqımiy Tâşkentgä kelib ornâşgânining ikkinçi yili Kârimcân – Kâmiy bilän Sâyrâmgä bârib, bir neçä kün Yusuf Sâyrâmiygä meh mân boldi. Türkistân vâ Çimkent säyâhâtlâridän tügänmäs xâtirât bilän Tâşkentgä qaytdi, üç bâr Qoqângä bârib, uzâq-uzâq turib keldi. Bu ârädä Muqımiy ikki yâqlâmâ zülm âstidä ezilgân xalq qozğâlânining güvâhi boldi. Tâşkentdä “tâşâtâr” nâmi bilän mâşhur bolgân xalq qozğâlânî rähmsizlik bilän bâstirildi. Muqımiyning tânişlâridän İn'âmxocä âltmiş kişi bilän qamâqqa âlindi.

Tâşkentning qaşâtqıç qışı başlandı, Muqımiy “kältä yötäl” kâsâligä mübtälâ bolib, hücrädän çıqmây yâtib qâldi. Hâr künü kelib xabâr âlib turgân nâvvây qarindâşlâri Muqımiygä İn'âmxocä başlıq âltmiş qozğâlânçi üstidän ertägä yâpıq hârbiy sud başlânişini gâpirib berdilâr.

Bir haftadan keyin hârbiy sud İn'âmxocâni İrkütsk gubernasigä sürgün qılışgä, qâlgân âltmiş kişini türlü müddâtlâr bilän qamâqqa hükm qıldı. Buni eşitgân Muqımiy qattıq qayğurdi, dârdi zorâyib ketdi. Mullâ Kârimcân – Kâmiy âlib kelgân doktör Muqımiydä sil kâsâl başlângânini bemârgä bildirmây âytdi vâ Muqımiyini bähârdä Çimkentgä ketiş, oşâ yerlârdä bir neçä yıllâr hâyât keçirib, tüzâlgândän keyin kelişini tâvsiyâ qıldilâr.

Muqımiy öz kâsâlini sezib, yâtgân yeridä Kârimcângä mâ'nâli cilmâydi:

– Bähârgäçä sâlâmâtlikni bersä, meni Qoqângä âlib bârib qoyib qaytäsiz, dostim. Axır, u yerdä tirik yetimçä, nâqâbil bir fârzând bâr, cigârğoşâlâr, cândän âziz qadrdânlâr bâr. Nâsib bâriçä şulâr bolgânim yaxşı!

– Yoq, eşân äkâ, siz bundäy ümitsiz bolmäng. Bähârdä birgälâşib säyâhât qılışimiz keräk, bizgä Şâbârât, Şâcâlil, Mullâ Toyçi hâmrâh bolâdilâr, xâhläsângiz Hâci Sâlih, Âbdullâ büblülgäçä birgä bârsinlâr. Qımizi şifâlikdä âlâmgä mâşhur Çimkent yâylâvlâridä bir neçä ây turib qaytib kelâmiz.

– Kâşki edi, dostim! Uning sâvâbigä kim yetsun.

***

Ävväl bähärning bäsım yâqqan yâmğırları küzdä suvâlmây qâlgân bevâ-beçârälärning tãmânidân ötib ketib, şähärning târu uzun, bäländ-pâst köçäläridän şâşib-şâşib âqa başladı. Bulutlar târqlib, quyâş cämâlini körsätişi bilân zimistân köngillärgä ornäşgân ğaşlik “uh” târtilgân âğızlärdän çıqıb, keng hävâdägi pârçä-pârçä bulutlärdäq târqalmâqdä edi. İssıq mämläkätlärdän uçıb kelgân parrändälär çuğurlaşmâqdä, Kökaldâş mädräsäning bäländ gümbäzläri üstidä qaldırğaçlar häm ällänimälär toğrisidä şâşib-şâşib sözläşmâqdä.

Qışni bir nävi ötkäzib, endi läläzâr sährälärni säyr-tâmâşâ qılışni, säf, beğubâr hävâdän simiriş, toyib-toyib qımiz içiş, qırlar bağridä yânbâşläb, xuşxân hämrâhlärdän şirin qoşıqlar tingläşni tâqatsızlık bilân kütâyâtgân Muqımiy şu haqdä ğazällär yâzâ başladı.

Mây âyini häm tâqatsızlık bilân ötkäzgändän keyin iyun âyi başidä mullä Kärımcân – Kämıy kelib, hämrâhlärning täyyâr ekänlikläri, ertädän keyin, Muqımiy bilân on kişi Çimkentgä cönäşläri xabärini äytib ketdi vä oşâ täyinlängän kün tângidä Çimkentgä cönäb ketdilär. Täşkent bilân Çimkent ortäsidadägi çöllär äziz mehmänlär üçün täbiät tãmânidän yâzilgân lälä räng pâyändäzğä oxşardı.

Sän’ätgä, şe’riyätgä cân-dilidän ıxlasmänd bolgân mehmändost Çimkent ähli, äynıqsä Muqımiy birgä kelgänini eşitgändän keyin, otqazişğä cây tâpâlmây şâşib qâlgân edilär. Şähärdä bir neçä kün mehmân bolgänläridän keyin yäylâvlärgä çıqıb ketdilär, äyni qımiz mävsümi edi. Mehmänlär üçün köm-kök mäysäzâr yäylâvgä ikki otâv tikilgân, vaqt-vaqti bilân yâmğır yâğıb ötar, bulutlar tez târqlib, bir däm ötmây quyâş keng yäylâvni münävvar qıllar edi.

Qışı bilân dârd târtib nâzikläşgân Muqımiy ädätlänmägäni üçün birinçi künlär cudä âz qımiz içib, bârâ-bârâ âşirâ başladı. Gâh taşqaridägi mäysäzârdä, gâh otâvdä bâzm äncämıni tüzib, maqâmlar ävcini fäläkkä yetkăzişâr, qımiz tolâ kâsälärni tez-tez yürgizib, suhbät qurışâr, gâh bir âz – bir âz uxlâb yänä uyğänib, äskiyäbâzlık qılışardı. İkki häftä içidä qışı bilân zä’färgä äylängän Muqımiyning solğın yüzläri tolışib, qıp-qızârgän edi. Bir kün qımizni köprâq içib qoygân Muqımiy şiräkâyf bolib otâvdän çıqdi, keng sährâ üstidä qanât qâqıb uçâyâtgân bâdi säbâgä kökrägini açib baqırdı:

– Haqiqiy şe’riyat, haqiqiy sən’at, bədiilik əldə ölmə tiz çökib təvbə-təzərrü qıləyātğənini çıxıb tāmāşə qilinglər, dostlər! Ölüm mēngə hücum qılğən edi, mən bugün ölümni yengdim! Endi ölädigən, ölimgə təslim bolädigən əhməq yoq!

Dünyəgə kelib, dərdü həsrət bilən bu yaşgə kirdim, həli dünyəning çinəkəm rəhətini körgənim yoq, uni köriş üçün həyət bolışni istəymən, həyət haqıdā quçaq-quçaq qasidələr toqışni istəymən! Dostim Kuzmiç: “Ey, dostim Muqimiy! Köp gəm çekməng, haqiqiy təng, haqiqiy künlər başinizdən nur sâçışı yaqın!” degən edi, oşə künlərgə məşərrəf bolış üçün həm həyətəni yaxşı köramən!

Şair Kəmiy otəvdən çıxıb, yüzləri ilhəm nuri bilən yərişgən dosti Muqimiyni quçaqləb, öpib əldi.

Təşkəntgə qayıb kəlgənləridən keyin Muqimiy beçərə yənə oşə köhnə qărāngı kümbəzlər əğuşidə, şəhəring boğıq, dimiqqan rəstəyu bəzərləri bıqımidə kökrəkni zaxgə berib, uzun keçələri yəlgizlikdə ötkəzə bəşlədi, yəyləv nəş’u nəmələri, məysəgə burkəngən kəng yəyləv esə, həyətdə cudə kəm körilädigən şirin tüşgə oxşəb körinər edi.

Çimkənt səyähətidən keyin Muqimiynin sələmətligi qayıtə tiklənilib, quvvətgə kirgən, kəltə yötəl bərhəm yeb, nimeiki yeyilsə yəqayətğən edi. Küzgə bərib şair özidə yənə lənclik, bətəqatlik sezib, kəltə yötəl bəşləngənindən çöçiy bəşlədi və yaqın əşnə-əğaynilərdən icəzət əlib, Qoqəngə cönəş tərəddüdigə tüşdi, Kərimcən – Kəmiy həmrəhligi Qoqəngə cönədi. Muqimiy Təşkənt əhligə öz muhəbbətini əbədiy qəldirib ketdi.

***

Həci Muhyi yənə mütəvəllilikdən bəkər bolib, Miyan Sətibəldixən mütəvəllilikni əlgən, mədrəsəning xarəb həlgə kəlgən xocəligi qayıtə tiklənilib, ketib qəlgən mulləvəççələr öz hücrələrigə qayıb kəlgən, mədrəsə gəvcum bolışigə qərəməy, Muqimiy yoqligi səbəbli bütün mədrəsə huvilləb, bir nime yetişməy turgəndek edi.

Bunun bəisini yaxşı tüşüngən Miyan Sətibəldixən mullə Əbdülləni Kərimdevənədən çəqirtirib kelib, tolə cihəzu bilən inənu ıxtiyərini ungə təpşirdi, özi həm hər küni şü hücrədə bolib, sağingən dostlərini Muqimiy hürməti üçün qaynəq

kütib âlib turdi. Birâq Muqımiyning orni hər dâf`ä bilinib turâr, suhbät başdän-âyâq Muqımiyning äcâyib xıslâtlärini zıkr qılış bilän ötärđi.

“Muqımiy Tâşkentdän qaytib kelgän emişlär” degän söz şähärgä cudä tez yâyilib, sağingän kişilär top-top, yäkkä-yäkkä bolib kelä başlädilär. Bundän Muqımiy behäd mämnun bolsä häm, özidä çärçäş sezä başlagän edi. Ämmâ bu haqdä çurq etmäy, tişni tişnä qoyib kelgän-ketgänlär bilän muâmälä qılışgä, uzundän-uzâq sävällärgä qaytä-qaytä cävâb berişgä, cudä köp märtäbä turib otirişgä toğri kelärđi. Bir haftadan keyin kelüvçilärning qadämi tiyilib, mehmân mullä Kärimeân Kämii bilän özläri qâldilär. Bir haftadan keyin Kämii Tâşkentgä uzätib, Muqımiy hücrädä bemälâl âyâğini uzätđi vä Ğaribii, mullä Äbdüllä bilän xâtircäm suhbätläşib otiriş baxtigä erişđi.

– Mullä äkä, mengä uqalätib turib, suhbätläşişni sağingändirsiz?

Yâstıqqa suyänib otirgän yeridä Muqımiy başini çäyqab, külmsirädi:

– Siz äytgän kättä tallär kesilib ketgän, mullä İsmâil! Mendägi käsällik endi undäy erkälıklärni kötärmäydi! Ämmâ suhbätinizni sağingänmân. Xoş? Tirikçilikdän gäpiring!

Muqımiyning bu cävâbini eşitib, Ğaribii mullä Äbdüllägä yarq etib qarâb qoydı-dä, közini yergä tikdi. Uning ornigä mullä Äbdüllä cävâb berdi:

– Mullä İsmâil ğassâlgä emäs, Şäyxänning görkâvigä şägird tüşgänlär!

Muqımiy bir çoçib tüşib, öz köksigä tüpürdi.

Ğaribii, xıcälätdän qutuliş üçün gäpni külgigä äyläntirdi. Bu haqdä häzil-mütâyibä bolib ötgändän keyin, Muqımiy: “Mâyli! Yâmân käsib emäs, men bungä râzi!” – dedi. Ustâzining âğzidän bu sözni eşitgän Ğaribii xıcälätdän çıqıb, üyigä ketdi. Bu keçäni yaxşı däm âlib ötkäzgan Muqımiy nânuştädän keyin Tâşkentdän keltirilgän bir neçä bâyâzni qoltıqlâb, româlgä nân, mevâ-çevâ tügib Änbär âtinni körgäni ketdi.

Ärädän üç yil ötgän bolda häm Änbär âtin hämân oşä otirişdä, hämân oşä bäländpärväz käyfiyätđä yâzâr edi. Lekin ilgärigigä qarägändä äncä âzib ketgän bolsä-dä, pârılâq keläcäkkä köz tikib, bäräkâli icâd qılmâqdä. İkki oğli ulğayib

âtäsigä kömäkdäq bolib qalışğan edi. Ulär sävâdxân bolib, ânäläri yâzgân şe'ru nârsälärni çirâyli qilib oqib berädigân hâm bolibdilär.

Muqımiy bu kelişidä uzâq otirä âlmädi, kelib turiş vä'däsi bilän Änbär âtini⁸³ xursänd qilib çıqıb, Eläkbâp mähällälik, käsälmänd qaddân âšnäsî Zâhid hâcini bârib kördi. Keyin Âbidcân ä'lâm bilän bir nâfäs xuşçaqçaqlaşış üçün çây rästäsî yolini âldi. Âbidcân dokânidä edi, bir çäynäk çây içilib tāmām bolgünçä Muqımiy bilän tәniş-nätәniş cudä köp kişi soräşib ötdi. Muqımiy ornidän turmâqçi edi, âyâğıgä lätälär örägän, sâqâlläri ösgän, yüzigä köpdän beri suv tegmägän, âzgın, nâvçä bir gädä kelib, Âbidcândän diländi-dä, Muqımiy tәnib, tikilgänçä turib qâldi.

Muqımiy häyrân bolib, yânini qâvlâyâtgân edi, gädä qoli bilän räd qilib, bâş çâyqadi vä yaqınrâq kelib ästä özini tәnitä bâşladi:

– Häyrân bolâyâtgängä oxşaysız. Biz, Tâşkentdä, Eskinämâzğah mähälläsidadä, nâvvâylärnikidä suhbätläşgân edik. Mening nâmim İn'âmxocä...

– Äcäbâ! Şundäy... Şundäy!

Muqımiy ungä yaqın kelib, qol bermâqçi edi, İn'âmxocä külib, ästä şivirladi:

– Nâzârät ästidägi kişimän! Xâlıraq çây täyinläsängiz, oşä yerdä sözläb beräy...

Muqımiy tüşünib, mä'yus cilmäydi:

– Şäldirämâqdä hâci Egämberdi sāmāvāri. Ertä bilän şu yerdä körişäylik...

Gädä öz yoligä ketdi, uning ârқasidän küzätib qaräb qalışğan Muqımiydä qızıq hâlät roy bergänini päyqaqan Âbidcân dokânini yığıştirib turib, ästä soradi:

– Tәniş kişi ekänmi?

U dokânni qulfläb, Muqımiy bilän hücrä tāmân yol âldi, yoldä Muqımiy häyəcân bilän gädä qıssäsini äytib berä başladi:

---

⁸³ Änbär âtin çayidän qozğalmäy şu nätävänlikdä yaşab, ümr boyi yetişişni ârzu qilgân Uluğ Oktyabr inqılâbi täntänä qilgân 1917 yildä vafät qildi.

– ...Biz suhbätläşgändän keyin birâr yil ötgäç, Täşkentdä xalq xurucgä keldi, päsşalik bu qozğäläni äyävsiiz bästirdi vä ältmiş qozğälänçini uşläb qamädi. Men qattiq käsäl bolib yätgän künlärim nävvây qarindäşlär kelib xabär älib turär edilär. Ulär mengä bu qozğälängä başçilik qılğän yigit – İn'ämxocä Ümärxocä oğlini İrkütsk guberniyasigä bädärğa, başqalärni türli cäzälärgä hükm qılğäni haqıdä xabär yetkägän edilär. Bu yigitni Qoqändä tilänib yüriş bäsäläri ertägä mä'lum bolädi. Cän ä'läm! Bu gäp äramizdä qälsin.

Hücrädä ikki dost Rozimuhämmädcändän kelgän mäktubni oqış vä Moskva haqıdägi suhbät bilän vaqt ötkäzdilär. Äbidcän ä'läm ketgändän keyin Muqımiy bir äz istirahat qilib, keyin yängi ğazällärni äqqa köçirişgä kirişdi.

Ertä bilän Muqımiyning Şäldirämäqqa, sämävärgä kirib barişini Egämberdi häcini tääccübläntirdi. Çünki, Muqımiy bundän bir kün äldin mullä Äbdüllä bilän kelib, sämävăr ärqasidägi xäli hücräçädä mehman bolgän edi. Muqımiy Egämberdi häciğä hücrägä kirib sözläşiş xahişini bildirdi. Hücrägä kirgändän keyin xätircäm İn'ämxocäning tärixidän tüşib, Täşkentdägi xalq qozğälänini müfäsäl sözläb berdi vä maqsädgä yaqınläşdi:

– Şu äcäyib kişi häzir sämäväringizgä kelişi keräk. Çıqıb kütib turing, kelişi bilän heç kimgä bildirmäy bu yergä başläb kiräsiz.

Egämberdi häci çıqıb, köçädägi kättä täl tägidä qunişib turgän gädäni – İn'ämxocäni hücrägä başläb kirdi. Muqımiy u bilän quyuc soräşib törgä täklif qılsä häm İn'ämxocä törgä çıqmädi. Muqımiy uning yänigä yaqın otirib, ähväl sorädi vä Qoqängä kelib qalış säbäblärini suriştirdi. İn'ämxocä äträfgä sinçikläb köz yürigizgäç, Qoqängä kelib qalış säbäblärini äytä başlädi:

– İrkütskkä cönätişläri äniç edi, cändän ümidni üzib, el baxtu säädäti üçün cänbäzlik körsätgän qurbänlär qatäri oşä sävuç yurtlärdä ölib ketişimni muqarrär qilib qoygän edim. Qandäydir bir säbäb bilän härbiy sudning hükmü özgärib meni Qoqängä ümräd sürgün qılädigän bolibdilär, bu yerdägi kişilär bilän äläqa bağlämäslük, köpçilikning äräsigä kirmäslük, xalq vä päsşalik cänçällärigä äräläşmäslük şartı bilän. Ärqamdän yaşirin küzätüvçilär qoyılğän, meni heç yergä işgä älmäydilär, yigit ümrüm bázärlärdä tilänçilik bilän xazän bolädigängä oxşaydi!

Buni eʃitgäç, Muqimiy bilän Egäamberdi häci bir-birlärigä mä'näli qaräşib äldilär, bir äz sükutdän keyin häci yarıldı:

– Ägär gäp tegmäsä, sämävärdä bu kişi üçün xızmat tåpilädi. Şu yol bilän kömäkläşim mümkin...

Muqimiy “nimä deysiz?” degändek İn'ämxocägä qarägän edi, İn'ämxocä mä'yusginä yergä qaräb, minnätärçilik izhâr etdi vä bundäy dedi:

– Gamxorlikläringiz üçün ming rähmät! Menimçä, sämävärning qärä işläri üçün sizgä gäp tegmä, özim häm här häldä...

İN'ämxocäning nimä demäqçi bolgäni ängläşilärlä edi. Häci sämävärdä bär xızmatläri bir qatâr eslätib ötdi: ertäläb meçit hävuzidän suv täşib, xum tolğaziş, kömir mäydäläş, otin yarış keräkligini uqdirdi. Buning eväzigä häci hücräni bir körpäsi bilän hädyä qilib, kündälik ävqatini berib turişgä vä'dä qıldı.

– Äcäb emäski, sud hükmi yänä özgärib, Täşkentgä qaytişingizgä yol açilsä... - dedi Muqimiy İn'ämxocägä xayrixählik bilän qaräb.

– Yoq, dedi külib İn'ämxocä, - Qoqändä bolışning özi häm mening baxtim. Äyniqsä, sizgä duç kelib qalışim bevaqt ölib ketişimdän meni saqläb qıldı.

Muqimiy hücrägä xâtircäm bolib qaytib keldi, özini kütib otirgän Mävläviy Yoldaşdän bu sirni yäşirälmäy, Şäldirämäqqa bärğänligi säbäbläri bätäfsil sözläb berdi. Mävlävi Yoldaş Muqimiyning ğaribpärvarligigä yänä qâyil qalgänligini äytgän boldi-yu, bir näfäsdän keyin qâyiy başlädi.

– Axır, sizgä nimä deb uqtirsämikin? Sizni urintirib qoymäslik ändişäsi bilän ähbäblär häm käm kelädigän bolib qäldilär! Şundän xuläsä çiqarib dostlä bergän mäslähätni qulâqqa älib, kämraq yäzsängiz, özingizni urintirmäy, tinçginä otirsängiz bolmäydimi?

– Sizgä buni äytib bälägä qäldim şakilli?

– Ğariblärning başini sizläş üçün ävväl sälämätlik keräk!

– Endi äytgänläringizni qilib, hücrädän çiqmäymän, ädämğärçilikni yığıştirib qoyämän, şairlikni täşläymän. Muqimiy demänğlä deymän!

– Bä’zi qılıqlaringiz yaş bälädän häm âşib toşadi, eşân akä!

– Sizning äytgänlaringizni qılsäm, yaş bälädän nimä farqım qälädi?

– Şu degänlaringizning özi yaş bäläning sözi emäsmi? Käsalingiz zoräyib ketişini kütäyätgän eşaddiy düşmänlär bärliğini häm biläsiz vä sizgä şifâ tiläb, ming-ming äddiy kişilärning bu hücrägä tävaccüh közini tikib turgänliklərini häm biläsiz!

– Mening käsälim şu qadär qorqınçlımi?

– Häli qorqınçlı dārädä bārgāni yoq, bepārvālik bolā bersā bārişi şūbhāsiz. U vaqtdā İbn Sinā tirilib kelib häm tüzätä älmäydi.

– Öläsiz demāqçimisiz? Yoq! Häli qıladigän işlär köp, äcāyib äsārlär oylāb qoygānmän!

– Şuning üçün häm ciddiy muālicā kerāk!

***

Qahrätān qış.

Dostlärning yälinib-yālvārişlāri, äyniqsä dāngälçi Mävlāvi Yoldāşning ärtüq cānsārākligi bilān Muqimiy hücrädän çıqmāy, özi sevgän mādrāsā pālāv, şāvlälär ornigä şirgürüç, sütlü ätälägä könikip, gāh oçini qāğāz-qälāmdän ālār, gāh keçälär Şādmān hācidän dutārdä “Sāyqal” eşitgisi kelib, mullā Äbdullägä yālvārib qālār, mullā Äbdullā Şādmān hācini bāşlāb kelirdi.

Bä’zi keçälär sändäldä otni bäländ qilib, dämlängän çayni çārçöpğä qoyib, bāşlängän ğazällärini bitkāzār, uni bir küygä sālīb, şāvqu zāvq bilān xırgāyi qılār, mullā Äbdullāning yälinib-yālvārişgä häm qulāq sālmāy ällāmāhālgāçā uyğāq otirärdi, gāhā yötäli tutib, āğızlāridän köpik sāçā-sāçā hāldän ketār, dong tüşib yātib, şirgürüç bilān ätālāni çıqargānni kāyışgä tüşār, hücrā pāygāhidā ğirmāyib yātğän mullā Äbdullägä qarāb, “Qolingiz dārd körmāsin!” deb tegişib häm qoyār, tāng ātişigä yaqın çārçāb-hārib, şu yātğāniçā uyqugä ketār edi.

Qış ötib bāhār keldi.

Qışı bilän qışlâqdän här kün deyärli ätdä sütu qatıq taşib, dostidän xabär älib turgän Zâkir hâci, bähârdä häm sütu qatıqni kändä qılmäy, bâ'zi künlär ätni särâygä tâpşirib kelib, Muqımiygä öz qoli bilän ävqat täyyärlär, köngil uzälmäy keçäläri qälüb ketärdi. Muqımiyning Zâkir hâcidek haqıqıy dostläri ätrâfdä cudä köp bolib, tez-tez kelib turışär, mullä Äbdüllä dählizdä uzâq otirmänglär, deb ägählantirär, ämmâ ulär Muqımiy ruxsät bermägünçä ketä älmäs edilär.

İyun äyinin birinçi künläri Muqımiy, bultur şu vaqtdä Çimkent yäylävläridä yurgänini xätirläb, kelgän dostlärgä qaytä-qaytä sözläb berdi, säyähätni ärsu qıldı. Dostlär bungä mäslähät bermägänläridän keyin, özi birgä bärış şartı bilän şähärdän bir neçä küngä çıqıb ketişgä Mävläviy Yoldâşni köndirdi. Zâkir hâci qoşib kelgän açıq ärävägä körpäni qalin sâlib, Qârätepägä, Zâkir hâcining bağığä bärüb, ikki keçä sâf hävädä tünädilär, özini yaxşı xıs qılä başlägän Muqımiyning täntıqlığı tutib ketib, Yäyfängäçä bärüb, keyin şähärnä qaytışni xähläb qıldı.

Ertäsi ärävädä Yäyfängä tüşdilär. Şu kün Yäyfändä bazar edi. Mävlävi Yoldâş, Muqımiy däm älişi üçün xälirâq çây istäb, bälâxänä ästidägi bāqqaldän suriştirä ketdi:

– Bir-ikki säät mehmân bolış üçün bizgä bāprâq, xäli bir çây keräk edi. Sämävärgä tüşsäk, bazar künidä nātāb şerigimiz urinib qälärmikin deb qorqamiz.

Bāqqāl Mävläviy bilän sözläşib, bälâxänäni körsätädi:

– Märhämät qıläsizlär! Häm xäli, häm äzädä! Bugün men xızmätinizdä bolämän!

Mävläviy bāqqālgä täşakkür bildirib, Muqımiyni başläb keldi, ämmâ häli bälâxänä egäsi bilän yaxşı tänişgänläriçä yoq edi, Zâkir hâci kirib kelib, bälâxänä egäsi bilän quyuq soräşdi vä ungä Muqımiy bilän Mävläviy Yoldâşni täniştirdi.

Bu bāqqälning nāmi mullä Äbdurähim edi. Sävdāning bähridän ötib, äziz mehmānlärni kütiş bilän ävärä bolgän mullä Äbdurähim dästurxän üstidä Zâkircän Furqatdän söz açib, uning Täşkentdän yāzgän maktubni körsätädi. Furqat yigirmä beş yäşidä şu bälâxänädä bir äy turgän ekän. Bāqqāl Furqat bilän Qoqändä bir mädräsädä, bir hücrädä istiqāmät qilib oqıygänlärinä äytib, uning yāzib qaldırgän bir bayt gāzälini ehtiyāt qilib qoygän yerdän älib körsätädi.

“Äxli dünya suhbäti içrâ şarâbi nâbdin,

İt yälâğı içrâ içgän qıp-qızıl qân yaxşirâq”

Suhbät Zâkircân Furqat üstidä bârdi. Muqımiy uning Tâşkentdän ävväl Sämärqandgä ketib, undän Ärâbistân, Yunânistân, Hindistân ârqalı Yârkentgä bârib ornâşgänligi haqıdâgi hikâyâsini mullâ Âbdurâhim cân qulâğı bilân eşitdi. U bir âzdän keyin çıqıb ketib, bir mis lăgân tolâ cäbâzâk örik kôtârib çıqdi, birâq qattıqqol, Muqımiy tili bilân äytgändä, berâhm Mävläviy Yoldâş bu xâm-xatälâ örikdän özi hâm yemädi, Muqımiygä hâm yedirmädi. Sâriyâğdâ pişirilgän âşdän nâsibâ âlib, keçki päyt Qoqângä qaytdilâr.

Muqımiy hücrädä yânbâşlâb, ändâk hârdıq çıqargändän keyin mullâ Âbdullâ kündüzi Egâmberdi hâci kelib ketgänini, tâşkentlik İn’âmxocâ nâmlı tâniş kişi ösâl bolib yâtgänligini äytđi. Buni eşitib Muqımiy ânçâ vaqtgäçâ tolğanib yâtdi. Ertälâb vaqtli kelgän Äkbârxocâ İn’âmxocâning sâmvâr hücrâsidâ vâfât etgänligi xabârini yetkâzdi. Ärâvädâ urinib kelib, keçâsi bilân uxlây âlmâgân Muqımiy cänâzâgä bârışgä âtlänib kördi, lekin ilâci bolmädi. Mârhumni yaxşilâb dâfn qılış üçün mullâ Âbdullâ bilân Ğaribiyni hâr tâmângä yügürtirdi. Dostlâr bârib, ğarib, müsâfir İn’âmxocâni Ğarib göristângä dâfn qilib qaytdilâr. Qayğı-mâtâmgä çökkän Muqımiy toplângän dostlârgä yâzgän mârsiyâsini häyâcân bilân oqıb berdi.

Quvvâti ketib, hâldän tâygân, hättâ şirgürüç hâm bâtmây, yaxşı söz hâm yâqmây qâlgân Muqımiy, hâmân qâğâz-qalâmni qoldân qoygisi kelmäs, uning yâzgân häyâtbaxş ğazällâri qoldân-qolgä köçib, küylârgä sâlinmâqdâ, âğızdän âğızgä köçib küylänmâqdâ edi.

Bizgä tâniş köknâri – Mümin xunâb cudâ keksäyib hässâgä suyänib qâlgân bolsä hâm, hâmân öz-öziçâ ällâkimlârdän kâyib, Bekvâççâ mähällädän Kâlvâkkâ ötib turâdi. Ötgändä, âlbättâ köçâning u betidän yürib, mädräsâgä xomrâyib bir qarâb âlädi-dâ, bir nârsälâr deb sökinib qoyâdi.

Mümin xunâbning bu qılığını köpdän beri körib, yürâgigä tügib yurgân hâci Muhyi, bir kün Mümin âtâgä sâvâl berdi:

– Toxtâng! Sizdän bir nimâni sorâmâqçimân!

Münin xunâb toxtâb, Muhyigä xomrâyib qarâdi:

– Nimā deysiz, taqsir?

– Ävvälâ, köçaning nârigi betidân sökinib ötişingiz sirini sorâmâqçimân, ikkinçidân, kimin sökişingizni...

– Cağimni açmäng, taqsir! Qoying, yolimdân qâlmây!

– Yâki Muqımıyni sökib ötäsizmi? Râstini äytâ qâling!

Mümin xunâb Muhyigâ tikilgânçâ turib qâldi, keyin başini sârâk-sârâk qıldı.

– Muqımıyni sökâr emişmân? Ästağfirullâ! Nimâ qılâyki, ilgârigi küçu quvvâtim yoq! Şu gâpni âldinraq eşitgânimdâ şundây degân tilni tägidân suğurib âlgân bolâr edim! He, oşâ sengâ mädräsädân başpânâ bergân häzrâtingdân örgüldüm!

– Äğzinggâ qarâb gâpir!

– Özim bir yälängâyâq çâpâni bolsâm hâm, sendaqalârnıng yüztängni Muhâmmäd Äminxocâning bir härâm tükigâ âlişmäymân! Bildingmi!

– Bäs!

– Oşâ kättâ sällängdân örgüldüm... bergân sävâlini qarâ-yâ!

Mümin xunâbning cağı açilib ketdi, yänâ ällânimâlâr deb donğıllâb yoligâ ketdi. Muhyi âtrâfgâ qarâb âlgâç, zârdâ bilân mädräsägâ kirib ketib, hücrâ eşigini hâm zârdâ bilân yâpdi-dâ, qaltirâq qoligâ qalâm âldi, boğılib otirib, bir nimâlâr yâzâ başladı.

Küzning aççıq izğirnlâri başlandı.

Qattıq yâtib qâlgân Muqımıy yâstıqqa suyânb, köçägâ qarâgân dârçâ äynâkçâsidân ötkinçilârnı küzâtmâqdâ. Keçâ tingân qattıq şâmâl dâraxtlâr bârgini tükib ketgân bolsâ hâm, dâraxt uçlâridâ qâlgân bittâ-yârimtâ zâ'fârân bârglâr izğiringâ bârdâş berâlmây, yergâ özlârnı atmâqdâlâr. Bir bağ tärâşâ qoltıqlâgân üsti yüpün, sârpâyçäng çâl, culdur ton bâridâ yüzini tösib, şâşib-şâşib ötib ketmâqdâ, yänâ bir neçâ yâş-yäläng kâsib yigitlâr ustâkârnıkidân qaytib, xırgâyi qılib ötib bârmâqdâlâr. Bu xırgâyi ulârnı şundây hâm zävqlântirin yubârgânki, hättâ cânni âçitüvçi keçki izğirinni hâm pisând qılmâydilâr. Yâllâning âxirini mädräsâ âldigâ

yaqın kelgänleridä tāmamlāb, Muqımiy taxallüsini xırgâyigä qoşib äytgänlerini sezmay qıldılar.

“Axır oşā Muqımiy şü yerdä! Sizlärning xırgâyiläringiz uning därdigä şifā, sizlär esā bepärvā ötib ketä beräsizlär. Qaytib ötinglär, yänä oşā xırgâyini äytib ötinglär” deydigän kişi yoq edi.

Därdning naqadär āğırlığı Muqımiydän başqa ādāmğā mā’lum emäsdi. Ertäsi Ğaribiyni āldigä çaqırıp, ungä iltimās qıldı:

– Heç kimğä bildirmäy, görkāv ustängizni başlāb keling, ungä täyinläydigän gäplärim bār.

Sāddä Ğaribiy, mening haqımdä gäpirsälär keräk, deb oylāb, görkāvni hücrägä başlāb keldi. Muqımiy Ğaribiyni işğā buyirib, görkāvğā dedi:

– Şäyxāndägi arğuvān dāraxtni kättä bolib ketgändir?

– Kättä bolib, cānāb Cäbāliyning sağanälärigä sâyä sālīb qıldı.

– Men şü arğuvānni cudä hām yaxşı körämän. Gāpni äyläntirmäy maqsädğä köçä qālāylik. Şü arğuvānning āstigä, cānāb Cäbāliyning āyāq tāmānlärigä bir qabr qazişğā toğri kelädi...

– Kimğä ölgän kişi kim?

– Körib turibsiz, hālīm tāng, ākā! Kimğä bolār edi!

– Qoying! Sāvuuq nāfās qılmāng, eşān!

Görkāv Muqımiyning gäpigä qulāq sālışını istämäy ungä sağ-sālāmätlik tilāb, çıqıp ketdi. Ārädän üç kün ötdi. Muqımiy özi yātib turgän körpā-toşāklärning zaxlāb, qattıqlāşıp ketgänini mullā Ābdullägä şikāyät qilib, ulärni āftābgä çıqarib yāyiş, bir āz şābādä yeyişni iltimās qıldı. Mullā Ābdullā dāhlizğä qondirmā sändäl qilib, Muqımiyni ālib çıqıp yātqızdı-dä, körpā-toşākni hättā kigiz, şālçägäçä şābādälätiş bilän āvārā boldi.

Şü mähäl pāçäpostin kiygän hāci Muhyi kirib, Muqımiydän hāl sorāgän boldi, keyin bugün Āndicāngä ketäyātğänini äytib xayrlāşıp çıqıp ketdi. Ārädän bir

sääçä ötgän edi. Muqımiy dästromål izläb, yästıǵı yänidän bir qâǵâz tâpib âldi. Bu Muhyining şe'ri edi.

“Muqımiy, uşbu künlär gärdäni xamsän, qaläylärsän?

Äcâyib särğaribsän, közlärin nämsän, qaläylärsän?

Çunân âciz erursän uşbu künlär nâtävânlıqdän,

Äyâğ âstidä qâlgän zärrädän kämsän, qaläylärsän?

Käminä äylädim häcvingni, âcizsän cävâbigä,

Bolib räsvâ, xalâyıq içrä mülzämsän, qaläylärsän?

Yürärding här zämân sän qanqayib bazar ärâ gâhi,

Bu künlär misli âhu, sahibi rämsän, qaläylärsän?

Äğärçi püşşä bolsäng häm âlurdıng qarğadek özni,

Nä boldikim, bu künlär püşşädän kämsän, qaläylärsän?

Äcâyib behâyâ, beşärm ekänsän, zärrä âring yoq,

Eşitib bu haqâratlärni beğamsän, qaläylärsän?

Yänä dä'vâyi şâirlik qilib lâf ile xılvätdä,

Çäpänlär, betämizlär içrä sârxamsän, qaläylärsän?

Bu kündän ölgänindir yaxşırâq, ey, nâvvây oğli,

Bu ähvâli täbâhning birlä âdämsän, qaläylärsän?

Qaçân sän âdämisän, ey, pälidu sıflâi dünkim,

Keçä-kündüz çäpän ähligä hämdämsän, qaläylärsän?

Cähändä här nä bolsä ul yâmân, undän yâmândursän,

İtu qoş gâvu xardän bälki häm kämsän, qaläylärsän?

(Uning âstigä Muhyi fârs tilidä bir bayt häm yâzgän edi):

“Muhyi bā tiyri häcv çü kârdäd hâlâk häsm,

Hâcät bā tıǵı xancäru şâmşiru säng nest...”

(“Ey Muhyi, sen häcv oqı bilän düşmäningni hâlâk qıl, buning üçün xancär, şâmşir yâki tâşning häcäti yoq”)

Muqımiy izdirâb içidä: “Mullä Äbdullâ” deb baqırdı, mullä Äbdullâ şâşib kirgändä âǵzi köpikläşib hâldän tâygän Muqımiyning sözläşgä məcəli yetmäy, bir nimägä işarä qıldı. Mullä Äbdullâ yaqın kelib, “qâǵâz, qalâm” sözini äräng eşitdi. Hücrädän qâǵâz-qalâm âlib çıqqaç, Muqımiy titrâq qoli bilän qıynälä-qıynälä ikki misrä şe’r yazdı, qattıq yötäl uni dävâm ettirişgä imkân bermädi. Süt kötärgän Zâkir hâci kirib kelgändä Muqımiy qân qayt qilib, yänigä yıqıldı vâ Zâkir hâci qolidä cân berdi.

Qâǵâzgä şu sözlär yazılğan edi:

“Muqımiy, tä’näi Muhyigä bir söz äytki, râst bolsin,

Kelär âxır seni häm yoqlägüdek bir zämân yaxşı.”

2.21. XĀTIMĀ

Muqimiyning ʔlimi haqıdāgi qayğuli xabār aççıq izğirindek şāhārgā tārqalıb, hāmmāning etini uviştirib yubardı, birāv āşining yārmidā qolini ārtıdı, birāv qolidāgi piyālāsini yergā qoydı, birāning çāynāyātğān nāni āğzidā qāldı. Ulār hāmmāsi āddiy kişilār edilār, kāsib-hünārmāndlār, yupqa çāpān sān'ātkārlār, şe'r muxlislāri, şāirning dostlāri edilār.

Ārādān bir sātçā vaqt ʔtmāy, ğam-ālāmgā çökkān ānā şu zāhmātkāş āddiy kişilār közi tolā yāş bilān şāşib-şāşib, Bekvāççā mähāllā tāmān yol āldilār. Hāzrāt mādrāsāi ādāmgā toldı. Bekvāççā köçāsıdān hāmān āqıb kelāyātğān közi yāşlı ādāmlār mādrāsā cilāvxnāsıgā kirib, bāş egib, qol qāvuştirğānçā sākın turār edilār.

Yaqın qışlāqlārdān kekse-yu yāş piyādā, suvārā yolğā çıqıb, şāirning cānāzāsıgā yetib kelişğā şāşılār edilār. Ton üstidān belini bāğlāğān Māvlāviy Yoldāş xalq ārālāb, bālānd āvāz bilān:

– Mārhumni dāfn qılış ertāğā qāldırıldı. Bir keçālik āziz mehmānimiz bilān vidālāşışni istāğān birin-ketin kirib vidālāşışlāri mūmkin, - dedi.

Xalāyıq hücrā eşigidān yığlāb kira bāşlādı, dāhlizdā, şāirning yaqın dostlāri, şāgirdlāri qatāridā Ākbārxocā ʔzini bütünlāy yoqātib, sözsiz devārgā suyāngānçā qātib qālgān edi. Mārhumning āyāq tāmānidā hāldān tāygān, āppāq sāçlāri pārişān Ziyādā āyā Mıqımiydān közini üzmāy, nālā qılmāqdā edi:

“Suyāngān tāğım, vāy bālām,

Mevālik bāğım, bāy bālām,

Sen kirsāng havli tolmāsmidi,

Men ānāng ʔlsām bolmāsmidi,

Tuğilib, rāhāt körmāgān bālām,

Yiğitlik dāvriini sürmāgān bālām!”

Hücrādā, dāhlizdā vā mādrāsā sāhnidā turgānlārnıng yürāk-bāğırlāri ezilib közlāridān yāş tökmāqdā edilār. Yelkāsıdā xurcun, bālidā nāy, qolidā hāssā bilān qānqāşib kirib kelğān ustāz sān'ātkār İsmāil mārām xarsāng tāş üstigā mūkkā

tüşib, başını quyi sâlgân Şâdmân hâci yâniğä otirdi-dä, bälidän näyni âlib nāvâ başladı. Şâdmân hâci yığläb turib, Ğaribiyi imlädi:

– Ustâ Qâvulni mengä çağırıp bering...

Ğaribiy ustâ Qâvulni tâpib keldi. Şâdmân Hâci ungä yâlvârâ ketdi:

– Bir bälâ yubârtirib, dokâniğizdän dutâr, tänburimni âldirib keling, men Muqımiygä özi yaxşı körgân nârsälärni tâng âtgünçä çälib berişim keräk!

Ustâ Qâvul yüzigä âqqan yaşläрни ärtişni hâm unutib, tänbur, dutârni keltiriş üçün Çârsu yolini âldi. Qârânğı tüşgäç, mädräsä sâhnigä pälâslâr yazıldı, fanuslar yâqıldı, yüzgä yaqın âdâm sükunätgä çökib, näydä nāvâ tingläb, mâtäm tutdilâr. Yârim keçägä bârib, Şâdmân hâci Mävläviy Yoldâşgä, Miyân Sâtibâldixân, Zävqiy vâ bâşqalärgä yığläb ärz qıldı:

– Men endi äzizimning yânläridä otirib, nâlišni çälib, küyläy! Axır, Muqımiy hâr dâim körgändä mening nâlišimni eşitâr edi! Eng songgi mârâtäbä u kişigä mäşq qilib beräy! Mân qılmänğlä!

Şâmlâr bilân yâritilgân hücrädä märhumni yâlgız qoyib, yâr-dostlâr täşqari çıqdi. Şâdmân hâci Muqımiyning âyâq tāmāniğä çökib, yığı äralaş nâlišni küyläy başladı. Uyqusiz tâng ärttirgân dostlâr ertäläb mingläb xalâyıqni kütib âldilâr. Nānuştä päytidä kättä izdihâm bilân şu mädräsäning özidä cänâzä oqıldı. Tābutni kōtāriş âldidä Mävläviy Yoldâş xalqqa yänä e’lân qıldı:

– Hämämiz üçün äziz bolgân şâir Muhämmäd Äminxocä Muqımiy kāmāniğä bundän bir häftä âldin şundäy väsiyät qılğān edilâr: “Äğâr dünyädän köz yumgudek bolsam, qabristāngä eltgünçä cim bārmāy, musiyqa bilân qoşıq äytib bāringlār!”

U kişinin väsiyätläriğä ämäl qılışimiz keräk!

Tābutning âld tāmānini Mävläviy Yoldâş bilân Miyân Sātibâldixân, âyâq tāmānini ustâ Qâvul bilân Zävqiy kōtārib mädräsädän çıqdilâr. Hâr on qadāmdä tabut qoldän qolğä ötib turdi. Äldindä qırqa yaqın kişī hässä tutib, ulâr ketidän sâzändälâr sâz çälib, xānändälâr küyläb bārmāqdä edilâr. Änçä cāygāçä fāryād

çekib, ergäşib kelgän äyâq yäläng, baş yäläng Ziyâdâ äyâ bilän uning şorlik qızini mahällâ äyälläri suyaş, äldäb-suldäb qaytarib älib ketgän edilär.

Muqımiy bundän bir neçä kün ilgäri Şäyxänning görkävini hücrägä çaqırtirib kelib, arğuvân däraxti ästigä, Mävlävi Yoldâşning äyâq tāmānigä özi üçün qabr qāzişini iltimās qılğān edi. Birāq bu dāhmāning şāyhi Muqımiyning väsiyätini rād qıldı. Song görkāv Mävläviy Yoldāş bilän Äbidcān ä’lämni çetgä tärtib, “Muqımiyning väsiyätlerini bācā keltirişim üçün u kişini dāfn qılış mārāsimini ertägä qāldirişlāringizni iltimās qılāmān!” dedi-yu, ämmā väsiyätini qandāy qilib ämälgä äşirişini äytmädi.

Yārim keçädän keyin baş görkāv bilän Ğaribiy çirāq kötārib kelib, dāhmā devāri tāşqarisidän orā açib, yer ästidän arğuvân dāraxtining ästini molcällāb qāvlāb ketāverdilär. Tāng yārişār päytidä väsiyät bācārildi. Muqımiy qabristāngä yetkāzib kelgānlāridä ulār hāmān tuprāq çıqarmāqdā edilär. Bu sir köpçilikdän pinhan tutıldı.

Qabristān ādām bilän tolib-tāşğān, yığı bilän musıqa cör, āh-färyād bilän āşulā hāmāhāng edi. Muqımiy cāsādini tābutdän çıqarib, ustā vä şāğird görkāvlār qoligä tāpşirdilär. Gör içidän Ğaribiyning färyādi eşitilib, uzāqlāşmāqdā:

“Ğaribiyning ğaribligi yetmāsmidi, ustāzim,

Pärrixtäyu nahifliğı yetmāsmidi, ustāzim!

Ming älvıdā, başım üzrā sāyābānim ustāzim,

Ming älvıdā, täkyägāhim, mehribānim ustāzim!”

İsmāil Ğaribiyning lähād içidän älämli sözläri tābārā uzāqlāşib eşitilmäy qāldi, ānçā fursätdän keyin ikkälä görkāv cāsādni lähādğä qoyib çıqdılär, yüzlärçä kişilärning dād-färyādi ästidä qabrgä tuprāq tärtildi. Keng qabristān bir neçä munit sükunätgä çökdi, keyin yānā näydä nävā, tānburdä nālış vä dād-färyād, älvıdā sādäläri kökkä kötārildi. Mävläviy Yoldāş tepälikkē çıqıb xalqni tinçitdi vä coşqın āhāngdä özi tāmānidän tācık tilidä yāzilğān vä eng songgi misrai äbcād hisābi bilän Muqımiyning ölgān yili vä künini bildirüvçi mārasiyāni yādäki oqıb berdi:

“Muhämmäd Äminxocäi neku sirişt,

Xitâbâş vâ şe'raş Muqımiy nâvişt.

Vâ xâmuşi-yu fikru âzâdâgiy,

Nâ ârâyi xobu nâ pârvâi zişt.

Güzâşt u bâ dilhâyi selâbi aşq,

Nihâli ğamu tuxmi häsrät bikişt.

Dil ümmid birum bahri tä'rifiy güft:

Muqımiy muqımi harimi behişt...”

(Hicriy hisâbi bilân 1321, milâd bilân 1902 yil 27-sâfâr âyi.)

Muhâmmâd Äminxocâ yaxşi xulq egâsi edi, u öz şe'rlärini Muqımiy taxallüsi bilân yâzdi. Muqımiy këmbağal, bätämkin, dünyâning hirsidân âzâd edi.

U, nâ gözällikkâ ârâ berâr vâ nâ xunuklikkâ pârvâ qılâr, u közidân âqqan yâş bilân ğam dâraxtini kökârtirib, häsrät uruğini ündirib dünyâdân ötdi!

“Dildân ümidni çiqarib täşläb, tärîx dedi:

Muqımiy behiştä muqım istiqâmät qılâdur.”

Toplängän xalâyıq âläm vâ häsrät bilân bir-bir bâsib, qabristândân tärqaldi. Muqımiyning yârqın siymâsi xalq köngligä äbâdiy ornâşib, âlämlärigä şerik, quvânçlärigä hämdâm bolib qâldi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AKTARMA

3.1. BİRİNCİ BÖLÜM KARANLIK İÇİNDEKİ ŞULELER

Akşam güz yeli şehir sokaklarında esmekteydi, ince giyinmiş insanları titretip dudaklarını solduruyordu. Bu zamanda bir ihtiyar, elinde bir bağ odun, kabanının yakalarını başına toplayıp, kenarı yırtılmış “bedene”⁸⁴ ayakkabısını sürükleyerek kendi kulübesine doğru aceleyle gitmekteydi, yolda rastladığı tanış, şakacı genç ona seslendi:

– Odun diye akşam namazını kazaya bırakmışa benziyorlar, Mümin Baba!

Mümin “hunab”⁸⁵ diye nam salan bu esrarkeş ihtiyar, şakacı gence suratını asıp bağırarak yoluna devam etti:

– Namaz kazasına çare vardır da, soğuğa çare bulmak zor! Aciz kulunu Allah kurtarsın... İbadeti evinde odunu, kömürü bol, kazanı kaynayanlar yapsın! Bir bağ odun ile yemek mi pişireyim, abdeste su mu ısıtayım? Soğuk suda abdest alıp namaz kılmaktansa sonra cehennem ateşinde ısınmak daha iyidir! Bu kadar mescit, medrese yaparak Hudayarhan ne sevap topladı ki ben ne sevap toplayayım!

Mümin hunabın sınırları bozulunca şakacı başka sokağa gitti. Mümin hunabın arkasından gelen üstü başı son derece şık yabancı kişi, onların konuşmasına ses çıkarmadan kulak kabartarak geçiyordu. O Mümin hunabın önüne geçti ve Mümin hunaba nefretle bakıp ters ters konuştu:

– Sizdeki hangi dinsiz, diyanetsizin uğursuzluğu sebebiyle vatan çara tabi oldu! Şeriat ayakaltı oldu!

Böyle soğuk sözleri pek çok işitmiş, azar işittiği için mi, Mümin hunab istifini bozmadan bir şeyler diyerek Kelvek tarafına doğru yol aldı, yabancı kişi Hezret Medresesi’ne doğru dönüp durdu, Mümin hunab hemen kendi kendine söylendi:

– Hudayar zamanında kara yağ lambalarına zar zor gücüm yeterdi, çar zamanında da hala aynı Mümin’im. Çar, gaz yağı ile yanan cam yağ lambaları

---

⁸⁴ Bedene: Kırlangıç ailesine mensup, ötücü, küçük bir kuş.

⁸⁵ Hunab: Keyfi bozuk, sabırsız.

getirip dükkânlara asıp koysa da, almaya gücüm yetmedikten sonra ne yapayım? Gücüm yettiğinde şu yanan yağ lambalarının birtanesini de mezarıma alıp birlikte giderim ya...

Yabancı misafir, medrese ahırının önüne yönelip pencere arkasında yanaduran yağ lambasına dikkatle baktı, oda kapısını çaldı, biraz sonra omzuna örtüsünü atmış, kamburca, ak saçlı, kösece, uzun yüzlü, esmer ihtiyar kapıyı açtı ve içeriye davet etti:

– Buyurun, hoşgeldiniz!

Yabancı misafiri dehlizde bırakan kösece ihtiyar odanın içine girmeye koyuldu, yabancı misafir acele etmeden üstündeki kıyafeti ve başlığını askıya asarken, odada kimlerin olduğunu anlamak niyetiyle askılara baktı: bir askıda palto ve onun üzerinde keşmir sarığı duruyor, yine bir askıda adi pamuklu alaca kıyafet ile pamuktan dokuma sarık. Demek ki palto ile ipek sarığın sahibi, elbette Miyan Satibaldihan olup, ikincisinin bu medresenin talabelerinden birinin olması mümkün.

İçeriye davet edilen bu orta boylu, sarı sakallı, burnu kemerli, uzun yüzlü yabancı misafir oda ortasında ellerini bağlayıp duran, heybetli, gözleri keskin, geniş omuzlu, esmere çalan Miyan Satibaldihan ile cüssesi biraz küçükçe, ak yüzlü, iri gözlü, üzerinde şeritli gömlek bıyıkları yeni terleyen medrese talebesi genç ile selamlaştı ve odanın başköşesine davet edildi. Misafir oturup âmin demiş gibi elini yüzünde gezdirince kapı yanında oturan Miyan Satibaldihan yerinden yarı doğrularak iki elini göğsüne koydu:

– Hoşgeldiniz!

– Hoşbulduk!

Omzuna örtüsünü atan ihtiyar, çaydanlığa su doldurup ocağa ateş yakmaya koyuldu, talebe ise yemek masasının üzerindeki kâğıtları başköşedeki yastığın üzerine koyup sofraya kurmaya girişti. Yanındaki yastığın üzerinde duran kâğıtlara göz gezdiren yabancı misafir, Miyan Satibaldihan'a manalı baktı:

– Hattatlıkla da uğraşıyorsa benziyorsunuz, Miyan hazretleri?

– Öyle, efendim... Hattatlığa az da olsa ilgim yok değil ama efendileri, ilgilendiğiniz kâğıtlardaki hüsnühat, dostum Muhammed Eminhoca'nın meşkleridir. Biz her gece burada hattatlıktan başka matematik, astronomi, edebiyat ile ondan artan zamanları da satranç oynamakla geçiririz. Şimdi de bunla meşguldük.

Yabancı misafirin rengi uçup nefesi kesilmişti, sonra yine kendine gelip alay edercesine güldü:

– Hay hay! Çok da iyi! Ama buna erken başlamışsınız... Dünyevi fenleri yeteri kadar öğrenmek için biraz yaşınızın ilerlemesi iyi olur. İlmihal ihmal ediliyor gibi... Yine Miyan hazretleri, kendileri bilirler.

Miyan Satibaldihan yutkunup yarı tazim eder halde misafirin öğütlerini hayrihahlıkla dinler gibi oldu.

– Öyle, efendim. Nasihatlarınız için teşekkürler.

Akıllı Miyan Satibaldihan, sezdirmeden Muhammed Eminhoca'ya bakış attı. Muhammed Eminhoca da bu bakıştan “Böyle diyerek kurtuldum!” anlamını çıkardı, omzuna örtüsünü atan ihtiyar ise tepside ekmek, küçük tabaklarda tatlı ve bir çaydanlık çay getirdi. Fakat henüz bu yabancı misafirin kimliği ve ne için oda kapısını zamansız itip girdiğini odadakiler anlamamıştı. Misafir çay höpürdetirken yine gevezeliğe başladı:

– Efendileri de gazel yazmağa meyilli olsa gerek, Miyan Hazretleri?

Miyan Satibaldihan huzursuzlukla cevap verdi:

– Bendenizden müstesna, bu ikisi de şairdir. Bunun için beni de kendileri gibi şiire gönül veren kişi olarak sayarlar...

Yabancı misafir, ihtiyar ile talebeye soğuk bir şekilde bakıp onlardan gözünü aldı ve Miyan'a baktı:

– Güzel... Pek güzel... Bunlar gazel mi yazıyor diyorsunuz? Hokand halkına kadim dua olsun... Ömerhan'ın seyisleri de şairdi.

Yabancı misafirin ne demek istediğini her üçü de anladı. Bu söz özellikle ihtiyara ağır geldi, bir şeyi bahane ederek yerinden kalkıp gitti. Muhammed Eminhoca yere bakarak adab sahibi olmasından dolayı kendine hâkim oldu. Miyan Satibaldihan, misafire sordu:

– O kadar hevesliler mi demek istiyorsunuz?

– Şairlik oyuncak değil, Miyan Hazretleri...

– Onlarda doğuştan yetenek olamaz mı?

– Belki yetenekleri vardır. Ama bu bana karanlık, hatta bu kişilerin adlarını bilmenin bile bendenizi ilgilendirdiği yok, sevgili Miyan. Şu an tartışma zamanı değil, kendim buralara geldim. Şimdilik hürmetli Süleyman Avğanbey'in misafirhanelerinde kalmaktayım. Size sevgili Törehan Mahdum Hoca'dan bir mektup getirdim. Duyduğuma göre medresenin sorumlusu sizmişsiniz...

Yabancı misafir cebinden kâğıt çıkarıp Miyan Satibaldihan'a uzattı, Satibaldihan mektubu gözden geçirip gayr-i ihtiyari katladı:

– Af edersiniz. Medresemizde bütün odalar dolu, bu konuda hazretlerinden özür dilerim. İkinci olarak medresenin mütevellilik makamını size söz vermeden önce hürmetli ağabeylerim ve kayınpederim -bu medresenin baş müderrisi- Zufer Mahdum Hoca'dan icazetlerini almam gerek idi. Şimdilik medresenin sorumluluğu bendenizin ihtiyarında. Onlar bir ihtimal olur derler, bir ihtimal demezler... Bu konuda da üzgünüm.

– Farzet ki, olur demediler!

– O zaman da ne deriz?

Yabancı misafirin izzet-i nefesine dokunan bu açık ve doğru cevaptan sonra başka söze gerek kalmamıştı, misafir sofraya dua okuyup yerinden kalktı, soğuk bir şekilde vedalaştıktan sonra ihtiyar, misafiri ahıra kadar konuşmadan götürüp döndü:

– Müjde verin Miyan! Kar yağmış!

Yabancı misafirin haksız sitemi ile karşılaşan iki temiz kalp sahibinin gönlünü almak ve güldürmek için Miyan Satibaldihan kar yağdığını ifade etti:

– Medresemize Hokand karı mı geldi dersiniz mürebbi?

Muhammed Eminhoca şakaya şaka ekledi:

– Bu Hokand karı yakın zamanda medresemizi bulmazdı ya, şimdiki soğuk onu başlatacağa benziyor...

***

Hazret Medresesi bitişiğindeki dar, karanlık evde Halil Hoca diye tanınan muallim yaşar. Bu kişiye yalnızca muallim olduğu için değil, muallimlikten ziyade sağlam bilgili, bilge, ileri görüşlü, sıkıntı çekip ilmini arttırmış, fazıl ve âlim zat olduğu için hoca diye hürmet ederler.

Sıradan bir mekteb de olsa, Halil Hoca kendi çıraklarından yetenekli gençleri seçip onlara dünyevi ilimlerden eğitim vermeyi kendine amaç edinmişti. Gündüzleri bu mektepte gençler hoca nezaretinde heftiyek⁸⁶, Kur'an ve Hoca Hafız'dan eğitim alır, akşamları da seçilen gençler toplanarak hattatlık, matematik ve başka fenleri öğrenirlerdi.

Ama bu eğitime pek çok anne-baba ilgisizdi, bazıları Halil Hoca'nın ilim öğretimine nefretle bakarlardı. Miyan Satibaldihan ve Muhammad Eminhoca, Halil Hoca'nın en iyi, yetenekli öğrencilerinden olup işte bu mektepte dost olmuşlardı.

Saygıdeğer İmam Rabbani Sahibzade Hazret'in çocuğu ile sıradan, yoksul bir fırıncının çocuğu arasında samimi dostluk ve sevginin doğmasına sebep, ilk olarak bilge hocanın ve ilminin fazileti, ikinci olarak da iki gencin hal ve hareket tarzındaki, anlayış ve feraset açılarındaki, adap ve ahlaktaki denklikleri idi.

Miyan Satibaldihan, İmam Rabbani Sahibzade'nin on dokuz çocuğu arasında genç yaşta parlamış, derbeder Hind şairi Nahoş'un terbiyesinde yetişmiş, hakiki hayat yolunu seçmiş, fakirlerin başını okşamayı kendine kutsal bir iş olarak edinmişti. Satibaldihan'ın yine insani faziletlerinden biri de şuydu ki o kendisinin “âli zâtlığı”, büyük servet sahipliği hakkında dostlarının önünde tek söz etmezdi. O, garip Nahoş'un başını okşar, onu kendi mürebbsi diye bilir, çoluk çocuk sahibi, yoksul fırıncının oğlu Muhammed Eminhoca'ya maddi yardım için el uzatır, hal ve ahvaline vakıf olmak isterdi.

---

⁸⁶ Kur'an'ın yedide bir kısmından ibaret kitap, risale

Fakat Muhammed Eminhoca sađlam izzet-i nefis sahibi, karnı tok, ađırbařlı, bařına dađ devrildiđi zamanda bile sabırlı, iradesi sađlam gençti. Miyan Satibaldihan'ın ipek halı dōřeli odasında her daim ikisi okur, tartıřmaya bařlar ve usta řairlerin önemli eserlerine odaklanıp bilgilerince muhakemeye giriřir, bazen bir el satranç oynar bazen gönöl açmak için řakaya, mizaha geçerlerdi.

Onların bitmek bilmeyen samimi sohbetleri, ince söz oyunlarını ve nüktelerini řair Nahoř, eřikte oturup merakla dinler ve bazı bazı müdahalede bulunurdu.

Bir gün böyle bir sohbet zamanında pazara çıkma meselesi bařgösterip para ve pul konusuna söz geldi, Miyan Satibaldihan cebini yoklayıp Nahoř'a akçe uzattı ve bir řeyler alıp gelmesini rica etdi, Nahoř ise gülüp cebinden kara kuruř çıkarıp gösterdi:

– Akçenizi cebinize koyun, Miyan! Bende para çok...

– İnanmam! Paranız az, masrafa yetmez!

–Sevgili Miyan! Sadece elimdeki parayı görüp böyle diyorsunuz! Bende bunlardan pek çok, inanmazsanız řimdi elbisemi çözüp göstereyim, bütün vücudum paradan ibaret!

İhtiyar Nahoř bu sözü řaka olarak söyledi ama řaka ciddiye döndü, söyledi ya gözlerine yař dolduđunu kendisi de fark edemedi. O zaman akıllı Muhammed Eminhoca, bu “paralar” altında garip Nahoř'un hazan olan gençliđini, haksız yere çektiđi azapları, zindan azaplarını gözünün önüne getirdi. Odada ikisinin kaldıđı uzun gecelerde Nahoř'un, Muhammed Eminhoca'ya bir bir anlattıđı acı maceralar řimdi onun gözü önünde yeniden canlandı.

Nahoř ise gözündeki yařını gizlemek için zorla yerinden kımıldadı, güya söylediđi sözünü hafif řakaya yordu, sonra çabucak kendine gelip küçük, kilimden heybeyi alıp pazara gitti. Mürebbisine acıyan Miyan, sessizce kendi yerine geçip raftan eline gelen kitabı aldı, onu lakaytça çevirirken yavaşça içini çekti, bir noktaya bakan Muhammed Eminhoca'nın akli Kalküta'da idi.

Yazın kavurucu sıcak günlerinden biri, Kalküta řehrinin çengi oynatılan uzun bir sokađında iki silahlı adam; zincirli, bedeni kana bulanmıř bir genci

sürekliylemekteydiler. Birkaç yalınayaklı çocuk toprağı tozutup takip etmekte, sokak başından geçmekte olan kişiler durup bu zincirli gence acıyarak bakmakta, bazıları da onun günahının ne olduğunu merak eder gibi her tarafa şaşkınlıkla bakarak duranların sözlerine kulak vermekteydiler.

Herkesin ağzında her çeşit söz: Biri onu adam öldürmüş diye kedince hüküm kılarken bir başkası hırsız diye kendi sözünde ısrarcı oluyordu. O anda, orta yaşlı bir hamal omzundaki ağır yükünü büyük taş üstüne indirip alınıdaki terlerini sildi, insanlar hala her türlü tahminlerini söylerken birbirleriyle tartışmaya başladılar. Hamala bu tartışmalar huzursuzluk vermiş gibi başını çevirdi, yavaşça izaha başladı:

– Bırakınız ya! Bu genç; hırsız, yalancı değil. Suçsuz bir şair! O şiirinde “hata yapıp” hapse mahkûm edildi!

Ondan sonra toplananlardan bir kısmı ona acımış, bir kısmı ise kararı doğru bulup umarsızca kendi yoluna devam etmişlerdi. Hamal doğru söylemiş, gerçekten genç şair, hapse mahkûm edilmişti.

Orta halli bir sahafın oğlu olan bu genç -Nahoş- coşkun, isyankâr şiirleri ile Kalküta’da nam salmaya başladı. Onun şiirleri sıradan, emekçi halka merak ve ruhi gıda bahş etse de yüksek makamlar onun şiirinden nefret ederlerdi. O, takip altına alındı. Ama isyankâr Nahoş, kendi yolunda cesurca devam edip sömürgecilerin acımasız kanunları açığa çıkardı, bundan sonra onu tutukladılar ve hapse mahkûm ettiler, dövdüler ve horladılar.

Aradan yine yıllar geçti, bu geçen uzun yılların her saati Nahoş için bir yıl gibiydi. O; ayı, güneşi görmeye hasret kaldı, ay ve güneş hakkında şiirler yazıp avazının çıktığıınca bağırarak okudu:

“Güneş, sen eğer güneşliğini yaparsan, ama uzakta, çok uzakta durup herkese, hep birlikte gülümsemeden dünyada neler olduğunu gör, kimlerin gülüp kimlerin ağladığını, kimlerin aydınlıkta, kimlerin karanlıkta olduğunu, kimlerin haklı kimlerin haksız olduğunu sez!

Ey, ay! Bana söyle! Bundan birkaç yıl önce, bir gecede şiir yazarken senin sararan yüzüne gözüm takılmıştı, ama o zaman senin yüzünün sararmasının

sebeplerini soruşturmanın bana bir gereği yoktu. Çünkü özgürdüm. Şimdi zindanda durup sana soruyorum, söyle bana! Sen gökyüzünde herkeslerden yukardasın, ben herkesten aşağıda yer altındayım, seni de güneşi de görmekten mahrum edilmişim, bunun için benim yüzüm sarı, vücudum yara bere, gözüm yaş dolu! Ama senin yüzünün sararmasının sebebi nedir? Yoksa sen de hakikati arayan şair misin?”

Aradan yine yıllar geçti, onu zindandan çıkarıp sevdiği vatanı Kalküta'dan uzaklara sürgüne gönderdiler...

Hokand'a gelip ilerici hocaları, kendi isyankârane şiirlerine hayran bırakan Nahoş, Halil Hoca ve onun öğrencilerinin grubuna katılıp bildiğini öğretti, bilmediğini öğrendi, ölene kadar bu kişilerle birlikte yaşadı.

O vakit oda kapısı açılıp koridorda iki kişinin sohbet ettiğini duydular. Muhammed Eminhoca şöyle bir koridora çıkıp hemen döndü, Miyan Satibaldihan'a müjdeli haber getirdi:

– Hoca satranç takımını koltuklamış Yoldaşeli'ni de peşine takmış geliyorlar...

Miyan Satibaldihan yerinden kıpırdamaya vakit bulamadan başına pamuklu külâh giyen ihtiyar Halil Hoca ile onun sevimli talebelerinden Yoldaşeli geldiler, Miyan eşiğe gelip hürmetle ellerinden bastonu, Muhammed Eminhoca satranç takımını alıp başköşeye davet ettiler.

– Nasıl? Hoca, istekliler mi? Satranç takımının bizde de olduğunu bilmiyor musunuz?

– Evde Molla Yolaşeli ile satranç oynaya oynaya canımız sıkıldı, sonra çıkmak istedik. İsterseniz yine ikişer ikişer bölünüp satranç oynarız. Arkadaşım Nahoş görünmüyorlar?

Miyan'dan önce Muhammed Eminhoca cevap verdi:

– Şimdi gelmek üzeredirler, bir şey almak lazım olmuştu. Molla Yoldaşeli, rahatınıza bakın.

Yoldaşeli, yaş bakımından Muhammed Eminhoca'dan biraz farklı olsa da eğitimde, zekâda Muhammed Eminhoca'dan geri kalmazdı. Aynı şekilde az biraz

şiiir yazmaya da hevesli, cesur, çalışkan bir gençti. O, Tacik dilini zamanında öğrenmişti, Farsça yazılan şiiirleri her zaman akıcı okurdu. Söylenenlere göre, bir Hitay doktöruuna talebe olmuş, akşamları onun evine gitmiş, ondan ilaç yapımını öğrenmekle birlikte Hitay dilini de öğrenmek için çalışmıştı.

Halil Hoca ve Miyan Satibaldihan satranç oynamakla, Muhammed Eminhoca çay kaynatmakla meşguldüler. Yoldaşeli, üstat ile çırağın oyununu iştiyakla izlemekteydi, Halil Hoca karşısında oturan Yoldaşeli'ye bakıp sonra Muhammed Eminhoca'ya döndü:

– Muhammed Eminhoca!

Ocak başındaki Muhammed Eminhoca çabucak dönüp:

– Efendim üstat! dedi.

– Dostunuz Yoldaşeli bugün nereye gittiğini, neler gördüğünü, neler yazdığını size söylemedi mi?

– Yok, üstat! Söylemediler!

Yoldaşeli kızarak yere baktı, Miyan Satibaldihan araya girdi:

– Söylemedilerse işte şimdi duyarız. Ne dersiniz Molla Yoldaş?

Yoldaşeli suskundu. Halil Hoca, Miyan'ın teklifini destekledi ve Yoldaşeli'nin nerede olduğunu, neler gördüğünden bahsetmeye başlayarak gördüğü şey hakkında bir şiiir de yazdığını söyleyiverdi ve bu şiiiri okuyup onu Muhammed Eminhoca devam ettirsin diye fikrini söyledi.

Miyan Satibaldihan da Muhammed Eminhoca da Yoldaşeli'den o şiiiri okumasını rica ettiler. Böyle şeylere özellikle Muhammed Eminhoca çok düşkündü. Cebini yoklayıp kâğıt çıkaran Yoldaşeli, geçen cuma günü gezmek için Yeni şehre çıkmış, Razenbeh sokağında kurulan misafirhane karşısında hazır giyim dükkânı açılmış, bu dükkânın penceresine çok güzel, ipek elbise giymiş, salınmış sarı saçlı, gözleri kömür renkli, kirpikleri uzun uzun bir nazenin koyulduğunu yaşı geçkin ihtiyarlar ona gözlerini dikmiş, birisi onun yüzü resim dese diğeri “resim böyle mi olur ki? Bu canlı bir kız!” diye haklılıklarını emin bir şekilde konuşmaya başladılar,

sonra hocaya manalı bakıp güldü de lafın sonunda: “Üstat da merak edip, gelecek Cuma onu görmek için birlikte çıkacaklar” dedi.

Bunu duyan hem Miyan hem Muhammed Eminhoca kahkalarla güldüler:

– İstekler makul, hoca! Gelecek cuma bizi de götürürler mi ki?

Halil Hoca, Miyan’a dönüp samimi konuşmaya başladı:

– Ben ihtiyarım. Ama siz gençlere hayranım, Miyan! Niçin çıkıp gezmeyesiniz, görmeyesiniz, mutlu olmayasınız? Ruslar şehrimizde şaşılacak şeyler yapmıyorlar mı? Yoldaşeli’ye ilham veren o peri yüzlü de mucize!

Şehrin batısına “Yeni şehir” diye ad verildiği, orada geniş, düz sokakların, sokakların iki yanında yüksek yüksek binaların, mağazaların yapıldığı yıld. Hudayarhan haremının şimdilik dokunulmazlığı kaldırılmış olsa da arka tarafa doğru korkunç hapisane, ön tarafa doğru ise eklenti istihkâm yapılmış, duvarların üzerine toplar yerleştirilmiş, eski zamanlarda bu istihkâm ile vadi arasındaki meydanda askerler saf saf toplanıp talim yaparlarmış.

Eski şehirde yaşayan yerel halk için bu yenilikleri görmek bir taraftan memnuniyet verici olsa da bir taraftan korkunçtu. Hocanın tarif ettiği mucizeler, insanlara zevk bahsetse de korkunç hapisane, duvar üstündeki toplar insanlara korku salardı.

Bunlar hakkında hoca kendi bildiğince anlattıktan sonra, Yoldaşeli’nin yazdığı bir şiire sıra geldi:

Boyunu aynadan gören kişi şeydâ olur,

Şaşırıp ehl-i muhabbet âh u vâveylâ olur.

Bu şiir, düpedüz Yoldaşeli’nin şairliğinden haber veren ilk delildi, onu tekrar tekrar okudu, sonra hoca şiiri ihtirasla eline alıp Muhammed Eminhoca’ya uzattı:

– Devam ettirin Muhammed Eminhoca!

Muhammed Eminhoca yerinden kalkıp hocanın elindeki şiiri ihlas ile aldı, onlar satranç oynamaya devam ettiler. Biraz sonra Muhammed Eminhoca, hocaya yaklaşıp kâğıdı iki eliyle uzattı:

– Af edersiniz... Anlayamadım, tahminen...

Halil Hoca kâğıda göz gezdirip övgüyle:

– Gerçek şair için his, göz gibi hizmet eder. Şair oturduğu yerden dünyayı gezer, dolaşır istikbali de hissiyat gözü ile görmesi mümkündür... Haydi, kendiniz okuyun!

Muhammed Eminhoca başını eğerek hocanın elinden kâğıdı alıp yerine oturdu:

Hüsnüne ne kusur, ger olsa, gözü firûze-renk,

Çünkü gülşene taze sebzedem⁸⁷ peydâ olur.

Zülfi zerrîn nazenînler ki, ona derler sanem,

Sîm-ten, gül pirâhendir, kâkülü altın olur.

Yüz naz yaptı görmeden Mukımiy'e, aceb,

Görse ger, bilmem ki, nasıl nâz u istiğnâ olur.

Halil Hoca şevkle kollarını açtı, Muhammed Eminhoca yaklaşıp hocanın karşısında başını eğip oturdu, hoca onun alnından öptü. Çünkü gece gündüz “Mukımiy” mahlası hoca tarafından uygun görülmüş, bu şiirde de bu mahlas altın yüzüğe konulmuş cevher gibi parlıyordu.

---

⁸⁷ Yeşillikten, çimenlikten

3.2. İKİNCİ BÖLÜM HUDAYARHAN'IN PİR-İ KÂMİLİ

Her cuma günü adet olduğu üzere şehrin şeyhülislam, kadiyy'ul-kudat, ulema ve tanınmış imamları saf saf olup Emirelmüslimin Hudayarhan'a selam vermek için saraya geliyorlardı. Bugün de cuma namazından sonra adet olduğu üzere gelip han eşiğinde yer öptüler ve Hudayarhan'a uzun ömür dilediler, saltanatının çok yıllar sürmesi için uzun uzun dua ettiler.

Onlara sofraya açılıp nimetler getirildi, ziyafetin devamında Hudayarhan saray kâtibine işaret etti, kâtip kamış gibi sarılmış kâğıdı çıkarıp tazim ile hana uzattı, han mağrurane bir hareket ile şeyhülislama uzattı, şeyhülislam diz çöküp kâğıdı hanın elinden alarak ona göz gezdirirken diğerleri de meraka düştüler. Şeyhülislam mektubu alınca kâğıdı öperek hana tazim kıldı ve diğerlerine yüzünü döndü. Bu mektup Kalkütta'dan İmam Rabbaniy Sahibzade âlî hazretlerinden gelmişti.

Mektupta aşağıdaki ifadeler yazılmış:

“Maveraünnehir'in ulu emiri, İslam dünyasının keskin kılıcı, yani Türkistan vilayetinin ulu sultanı, yüce Hudayarhan hazretlerine, tam zamanında ulaşıp malum ve açık olsun ki bendenizi, gayibâne pir-i kâmil diye görevlendirdiğinizi duyduk. Bu hürmetiniz benim başımı göğe yükseltti ve teklifinize uygun, başkentiniz olmuş Hokand cennet şehirde, hizmet-i âliyenize bel bağlayıp ulu saltanatınız sayesinde duacınız olmaya hazır olduğumuzu arz ederim.

Ama bu mukaddes sefere hazırlanmadan önce cenab-ı âlîlerinize söylemek zorunda olduğum aşağıdaki şartlar bu mektubu yazmama sebep oldu. Mesela en az kırk kişiden ibaret kadınlar, çocuklar, erkek, kadın ve hizmetkârlarla sefere çıkmak için yol masrafları; ikinci olarak geldikten sonra yerleşmek ve istikamet almak için iç ve dış oda, bağ, has medrese ile mezarlık, bir deve ahır ve iyi hayat geçirmek için yer, su vs.

Üçüncü şart şu ki sizin tarafınızdan ölümle cezalandırılıp darağacına ya da cellat eline verilmiş günahkâr kaçıp benim himayeme sığınmış, o günahkârın suçlarının af edilmesi gerek.

İnanın ki bu şartlar sıkıntı vermez. Birkaç itibarlı kişi gelip sizin lütfunuzu bana ulaştırırsalar ve bu uzak seferde yola başlamak için rehberimiz olsalar.

Haberlerinizi bekliyoruz, İmam Rabbaniy Sahibzade. Kalküta.”

İmam Rabbaniy Sahibzade, aslen Medineli Araplardan olup kendini peygamber evlatlarından sayan bu adam, İslam memleketlerinde en muteber zatlardan biriydi. Bizlerce anlaşılmayan sebepler ile İmam Rabbaniy Sahibzade, Hint müslümanları memleketine, Kalküta’ya göçmüş ve bu şehirde büyük itibar, sağlam nüfuza sahip olmuş, iyi bir hayat geçirmeye başlamıştı. Sonraları Hint ulemaları ile Sahibzade arasında anlaşmazlık olunca Sahibzade için Kalküta dar gelmeye başlamıştı.

Bu haber Hokand ulemaları kulağına ulaştı. Şeriat bilginleri hana şöyle dediler:

“Eğer bu ulu zât Türkistan’a gelip yerleşir, han o zâtı pir-i kâmilim diye itikât ederse, öncelikle hanın devlet saltanatı daha da gelişip çağlar. İkinci olarak hana dışarıdan herhangi bir devlet saldıramaz, üçüncüsü ise Türkistan’da islam dini daha da yayılıp gelişir.”

Velhasıl, İmam Rabbaniy Sahibzade’yi Hokand’a davet etmek hakkındaki fikirlerini din adamları hana arz edip ısrarcı oldular, han aldanarak bu teklifi kabul etti ve İmam Rabbaniy Sahibzade’yi davet etmek için Kalküta’ya mektup gönderdi. Din adamlarının ellerinde oyuncak olan Hudayarhan, her zaman olduğu gibi bu teklifi de can-ı gönülden kabul etti.

İmam Rabbaniy Sahibzade’nin mektubunda çok ağır şart öne sürmesi, kırk kişinin uzun sefere çıkışından tutun da yer-su, avlu-ev hatta deve ahırını hazırlamayı talep edişi, özellikle han hükmü ile idamı gerekli olan suçluları suçundan azad kılma gibi şartları hanın izzet-i nefesine biraz dokunmuş olsa da o, bu meseleyi din adamlarının muhakemesine bırakmış ve onları reddetmekten aciz kalmıştı.

Din adamları, Sahibzade Hazreti’nin yol masraflarını, Allah yolunda yapılan yardımlar çerçevesinde halka yükleyerek hazineden para sarf edilmemesini vurguladılar ve Sahibzade’yi karşılamak için şeyhülislama dua verip dağıldılar.

O yıllar halktan alınan vergilerin sayısı artarak halk birinden kurtulsa bir diğerine tutulurdu. Bunun da üstüne kadılar arasında rüşvet çok yayılmıştı. Bunun sonucunda fakirin gücü kuvveti tükenmişti. Bunlar yetmiyormuş gibi hanın pir-i kâmilî Sahibzade Hazreti'nin yol masrafları için halktan “gönüllü yardım” alınmaya başlanmıştı.

Çok geçmeden İmam Rabbani Sahibzade'nin yola çıktığı hakkında haber geldi, han fermanı ile şehrin orta ve mamur mahallelerinden olan İsfara'dan ta Bekveççe mahallesine kadar olan yerlerde oturanlar göçürülerek pir-i kâmil için iç-dış oda, bağ, mezarlık, medrese ve deve ahır yapma telaşına düşüldü.

Küçük ve dar şehir için çok fazla medrese yapılmıştı. Yeni çarşıda “Mir Medresesi” diye anılan Narbotahan Medresesi, Çelçik'te “Yesavul Medresesi”, “Hıştin Medresesi”, Payekilik'te “Hanhoca Medresesi, Hekimtöre Medresesi, Çelpek Medresesi, Hamtama Medresesi”, büyük çarşının doğusunda “Mingayım Medresesi”, güneyinde “Hâkimayım Medresesi”, “Sultan Muradbek Medresesi”, güneybatısında “Cami Medresesi” Tarakçılık'ta “Mahlarayım Medresesi”, Ğıştköprü'de “Emincan Medresesi”⁸⁸, kömür pazarında “Medelihan Medresesi”, Gelebakkallık'te “Hakkula Medresesi” ve daha birçoğu var idi.

Bunların dışında şehirde yüzlerce işyeri, yüzlerce türbe vardı. Ama şurası ilginçti ki medrese dersleri zordu, anlaşılması güç Arap ve Fars dillerindeki kitapların manasını kavrayabilmekte sadece öğrenciler değil, çoğu hoca da acizdi.

Ama medreselerde talim veren müderrisler arasında, edebiyat ve matematik ilmi muhlisleri olduğu gibi ilim öğrenen medrese öğrencileri arasında da edebiyat sevdalıları çok olmuş, zamanın meşhur şairleri de işte bu medreselerde yetişmişti.

Şehrin gururu sayılan medreselerle bir dizi sığınak, halvetlerde tekke diye adlandırılan esrarkeşhane ve köknar çekenlerin yerleri olmuş, yaşlı ve genç esrarkeşlerle dolup taşmıştı. Esrarkeşlerin bazıları dertzede biçareler, bazıları da malını mülkünü kumarda kaybetmiş ya da bir vefasızın yolunda harcamış, terk edilmiş âşıklardı.

Köknar çekenlerin yeri karanlık, pis yerlerde olurdu. Köknar ya da afyon kullananların gönlü; sükûneti, hayal kurmayı, ateş kenarında oturup keyif yapmayı

⁸⁸ Bu medrese, sonraları “Kemal Kadı Medresesi” olmuş.

istese de esrarkeşler onların aksine serin su kenarlarında, dalların serinliğinde, hoş müzik sedaları altında bülbüllerin ötüşünü işitmeyi, çok güzel mecazlı sohbetler etmeyi severlerdi. Esrarkeşhanelerde esrar içmeyen nazik tabiatlı müzik hayranları da toplanırdı.

Şehrin etrafı yüksek duvarlarla örülmüş olup şehre girmek için on iki kapı vardı. Şehir dışındaki çiftçiler sayılmazsa, şehirde esasen dört kısım insan yaşardı: Az sayıdaki esnaf, bağ sahipleri, irili ufaklı ve az sayıda ticaretle uğraşanlar. Şehir kalabalık, sokaklar uzun ve dar, üzeri asmalarla kaplı avlular kendine has güzelliğe sahipti, halk pınar suyu içerdi. Bundan dolayı da arklar donmazdı, ama ilkbahar ve sonbaharda esen sert fırtınalar haftalarca devam ettiğinde yürümeye imkân vermezdi. Ama halk buna alışık olduğundan rüzgâra söve söve hayatlarına devam ederlerdi.

Şehir, üzeri kapalı büyük pazara, gül bahçelerine çok sayıda kervansaraya sahipti, on iki kapıdan her gün birçok tüccar kervanları deve, araba ve eşeklere mal yükleyip girip çıkarlardı. Pazarda Hindistan, İran ve Hitay ülkelerinden gelen çeşit çeşit tüccarlara çok rastlanırdı, onlar sağlığa faydalı ilaçlar, ipek, yün kumaşları ve attarlık malzemeleri ile ticaret yaparlardı.

Sonraki yıllarda Rusya'dan gezginler ve tüccarlar gelmeye başladı. Rus tüccarlar ucuz kumaş, kap kakak, cam malzemeler, lamba, semaver ve kibrit ile pazarı kızıştırırlar ve geri dönerlerken çokça pamukla yün, deri satın alırlardı. Pamuk para etmeye başlayınca çiftçilerin çok az yerde ettikleri ak coharilerin⁸⁹ yerini gittikçe pamuk almaya başladığından tahıl ekenler azalmaya başlamış, kantarlar boşalmıştı. Çünkü dışarıdan tahıl getirilip satılmazdı, ekin tarlaları az ve su kıt, kışlakların etrafı kum tepesi, kamışlık ve ormanlardan ibaret olup yeni yer açmak, su çıkarmak, ekin tarlalarını genişletmek işine Hudaryarhan da ondan önceki hanlar gibi çok az önem vermişti.

Dışarıdan gelen tüccarlar, şehirde az sayıdaki esnafın yaşam mücadelesine darbe vurdular. Yerin azlığı, suyun kıtlığı, vergilerin artıp gitmesi çiftçileri harab etmekteydi. İşte böyle bir zamanda, han fermanı ile şehre yakın vilayetlerden birkaç yüz “tenab”⁹⁰ verimli yer ve bağlar, bahçeler, çiftçilerin ellerinden alındı, onlar

⁸⁹ Cohari: Yıllık tahıl bitkilerinin bir tohumunun genel adı.

⁹⁰ Yaklaşık olarak hektarın 1/6'sına denk gelen arazi ölçüsü birimi.

hanın Hindistan'dan gelen pir-i kâmilî İmam Rabbaniy Sahibzade Hazretleri'ne hediye edildi.

Şehrin meşhur ulemaları, Sahibzade Hazreteri'ni karşılamak için Hocent'e gittiler. Birkaç gün sonra pir-i kâmilî izzet-i ikrâm, şahane bir gösteriş ile karşıladılar ve Hokand'a döndüler. Hudayarhan'ın kendisi şehirden çıkarak pir-i kâmilî Hocent kapısında karşıladı, kapıdan saraya kadar eşlik etti.

Pir-i kâmil için ayarlanan iç, dış oda, sığınak, medrese, deve ahırları fukaranın gücü ve parası ile bitirilip donatılmıştı. Pir-i kâmil yerleştikten sonra Fergana, Andican vilayetlerinden ayrıtılan yerlerin, suların tapusu da hâkimler tarafından hediye edildi. Riyâkâr ulemâlar, pir-i kâmile yakın olmak ümidiyle güzel kızlarını Sahibzade hazretlerine nazır kıldılar. Sahibzade hazretinin sekiz tane hatunu oldu, aradan yıllar geçtikten sonra İmam Rabbaniy Sahibzade'nin on dokuz oğlu ve sekiz kızı oldu.

Hindli genç, isyankâr Şair Nahoş, İmam Rabbaniy Sahibzade hazretinin uzun seferinde yalınayak, kızgın kumu yürüyerek geçip deve çeken, vatanından ayrılan kullarından biriydi. O, istediği özgürlüğü burada da bulamadı, bu ülkeleri de Kalküta üstünde lakaydça kıpırdayan güneş aydınlatır, bu ülkelerin gökyüzünde de ay Kalküta ayı gibi yüzeyi sapsarıydı.

Nahoş şairliği tamamen terk edemezdi, şiirden vazgeçmek onun için canından vazgeçmekle eşdeğerdi. Birgün yüksek sesle şiir okuma arzusu ile yaşardı ve ulu danışmend Mirza Bedil'in bir beytini hatırladı:

Küşîşi bedest-i payân az eser nevmîd-nest

İntizâr-ı dâm ahir mekeşed nehcirrâ

“Elsiz ayaksızlar da bir şeyden ümitsiz değildirler ki. Sonra tuzak, gözünü açıp av bekler.”

Şair Nahoş'un saç, sakalı ağardı, beli büküldü. Ama temiz arzularla yaşayan kalbi çökmedi. Sahibzade Hazreti'nin oğulları arasında kendi adabı, faziletleri, ilime olan sevgi ve merakı ile diğerlerinden ayrılan Miyan Satibaldihan'ın hizmetini görmek bahanesiyle onu eğitmeye başladı.

O, önceleri genç Miyan Satibaldihan'ı mektebe götürüp getirirdi, sonraları ise odada birlikte oturarak ona sürekli Fars klasik şairlerinin şiirlerinden okuyup dinletirdi. Böylece Miyan Satibaldihan'ı marifetperver, merhametli, şefkatli, temiz kalp sahibi olacak şekile yetiştirmeyi başardı.

3.3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YILAN KENDİNE SICAK İN ARAR

Misafirlerin önüne koyulan yemek henüz bitmemişti ki hizmetçi yavaşça gelip Halikcan Kadı'nın kulağına fısıldadı:

- Buhara'dan misafir geldi.
- Nasıpli misafirmiş. Hadi çağır gelsin!

Hizmetçi gidip misafiri alıp geldi, misafirler havluyla ellerini kurularıp oldukları yerde durdular. Misafiri tanıyan Halikcan Kadı, onunla selamlaşarak herkesi oturmaya davet etti. Yeni gelen misafir, leğende elini yıkayıp kurutarak eşiğe oturdu, kadı onu yemek esnasında diğerlerine tanıtmaya başladı.

– Bu misafir, aslen İranlı olsa da gençliğinde Buhara'da kalmışlar. Biz aynı medresede birlikte yaşayıp birlikte tahsil gördük, bunun üzerinden de birçok yıl geçti. Ben Hokand'a geldim, dostum ise Buhara'da Hoca hazretleri hizmetlerinde kaldılar. Dilerim sizinle birlikte ömür geçiririm diye söz vermişti, sözüne sadık kalıp işte geldiler. Öyle değil mi Molla Muhittin?

Yeni gelen misafir kadıya dönerek:

- Öyle.
- Çok güzel bir iş oldu, sonunda geldiniz ya! Hadi yemeğe buyurun! Hey Şerifcan! Çay getir!

Hizmetkâr fincanlara çay koyup misafirlere uzattı, misafirlerin bazıları ellerini kurulamaktaydılar. Tabakta biraz yemek bırakarak Molla Muhittin de havluya elini sildi, sofrada dua okunup tabakla sofraya alındıktan sonra iyice yayılıp dış temizlemeğe başladılar.

– Şimdi size bu misafirleri tanıstırayım Molla Muhittin! Bunlar, her yıl Kaşgar'dan koyun getiren Kaşgarlı dostlarımızdır.

Halikcan Kadı; başköşede oturan uzun boylu, kırmızı yanaklı, kara sakallı, kara gözlü, kunduz kalpaklı, orta yaşlı misafiri işaret edip konuşmaya devam etti: Bu kişinin namı Tohteahun Bay! Tanışın Molla Muhittin. Bu kişi hakkında size Buhara'da söz ettiğimi hatırlıyorum. O, size övdüğüm değerli şahsiyet olurlar! Bir,

iki yıl geçsin sizi Kaşgar'a bu kişiye yönlendiririm. Mollalık kendi yerine ama iyi hayat geçirmek için tüccar olunmalı! Ne dersiniz?

Oturanların hepsi ihtiram ile kadının sözünü onayladılar, Molla Muhittin teşekkür edip tekrar oturdu. Sohbet, Kaşgar'da olup biten savaş ve kavgalar, Kaşgar hâkimi Yakupbey'in hâkimlikten ayrılıp Arabistan'a gitmesi üstündeydi, söz dönüp dolaşıp tekrar Hokand'a geldi:

– Ruslar geldiğinden beri Hokand giderek kendi görünüşünü değiştirdi, alışveriş işleri de çoştı, mescit, medreselerimiz kalabalık... Rusların ilk geldiği aylarda korkak mollalarımız “şimdi İslam dini ayakaltı olur” diye vehme kapıldılar, adil çarmış, mollaların yaydığı korkulu sözler doğru çıkmadı.

Halikcan Kadı, henüz sözünü tamamlamamışken Şerifcan yine sofraya kurup iki tabak da dilimlenmiş gök renkli, kalın kabuklu kavun getirip koydu. Misafirler bu nadir, hoş kokulu kavunu hep birlikte yedikten sonra dua okuyup odalarına gittiler.

Güz mevsimiydi. Kış çıkana kadar Molla Muhittin Hakimzade, bu misafirhanede beş vakit namazını kadıyla birlikte kılıp birlikte yemek yiyip onun hizmetini gördü ve “kadının misafir dostu” namı ile Mirzayadgar mahallesi sakinleri arasında tanınmaya başlandı. Düğün derneklere Halikcan Kadı yanında gidip başköşeye oturur ve giysi, takke, kemer alırdı.

Baharda Halikcan Kadı, Bağban Haşim Sufi'yi çağırarak ona Molla Muhittin'i emanet edip arkasından tembihledi:

– Molla Muhittin'e kendi hünerinizi öğretin, canı sıkıldı. Çok yetenekli genç sizin işinizi hafifletir, kendi de öğrenir! Bundan başka yine bir ricam şu ki mollanın dili iyi değil, Özbek dilini iyi bilmiyor. Özbekçeyi iyi konuşması için yardımınızı esirgemeyin! Yine başka bir isteğim olursa sonra söylerim!

Aradan bir iki ay geçtikten sonra kadı, Haşim Sufi'yi bağda yanına çağırıp sordu:

– Nasıl? İyi mi, tembellik var mı?

– Yok, dedi memnuniyetle Haşim Sufi, çok liyakatli bir genç gibi görünüyor. Ağaç oymacılığını bir görüşte öğrendi, boş zamanlarında Özbek şairlerinin şiirlerini okuyup kendi de gazel yazıyor, dili çok gelişti, özellikle ahlakı iyiymiş.

Haşim Sufi'nin bu sözlerini işitince kadı gururlanıp göğsünü gererek daha önce söylemediği sözleri sufiye söyledi:

– Molla Muhittin'i sınavlarınızdan geçirdikten sonra kendinize damat olarak alırsınız diye düşündüm. Müslüman, ilim talibi, şairliği de var, ondan daha iyisini bulamazsınız sufi!

– Siz hazretleri, bana kötülüğü reva görür müsünüz? Ergenlik çağına gelmiş iki çocuğumla beraber, ihtiyar karı koca gece gündüz uygun damatlar hakkında çok düşündük. Siz kimi uygun görmüşseniz reddetmeye haddimiz yok.

Molla Muhittin, bağda Haşim Sufi'nin altı aylık gözetiminde durup güz mevsimine girdikten sonra yavaş yavaş ayrıldı.

Onun ricasını yerde bırakmayıp mahalle mescidinde bir odayı boşaltıp verdiler, imamın hasta olduğu zamanlarda imamlığa geçirdiler, cemaat Molla Muhittin'den ayrılmaz oldu, giderek konumu yükseldi, rahatı arttı, sıkıntısı gitti.

Misafir dostunun biraz itibar kazanmaya başlamasından memnun olan Halikcan Kadı, bir sohbetle Molla Muhittin'in göğsüne el koyarak:

– Ne zamana kadar karanlık, nemli odada tek başınıza ömür geçireceksiniz Molla Muhittin? Evlenme zamanı geldi! Haşim sufinin iki kızından birini seçin! Siz olur dersiniz kâfi!

Sessizliğe gömülen Molla Muhittin, kadıya tereddüt etmeden kendi isteğini ifade etti:

– Siz neyi reva görürseniz ben onu canla, imanla kabul ederim. Beni düşündüğünüz için binlerce teşekkür. Ama küçük başka bir arzu ile yaşıyorum, yoksul Haşim Sufi'nin kızını değil de sabretsem benim gibi ilimli, kimsesiz genci iç güveyi almak niyetinde olan bir zengin çıkmaz mı diye düşünüyorum.

Halikcan Kadı, Molla Muhittin'in sırtına hafifçe vurup gayr-i ihtiyari güldü ve arkasından: "Gönlünüz neler diler?" diyerek şakalaştı.

Molla Muhittin sakin görünmesiyle birlikte kurnaz, ileri görüşlü biriydi. Buhara'da yeri geldiğinde yalakalıkla koca koca müderrislerin gönlünü alıp geçimini sağlardı. Hokand'ın havasını almaya başladıktan sonra "faziletine fazilet" katınca onda biraz kurnazlık, biraz meddahlık ve biraz kendini övme huyu peydâ oldu. Zenginler, mollalar, şeyhler dergâhında kendine sığınak ve rızık aramaya başladı.

Bazı günler Halife Hakim'in vadi boyundaki evinde yapılan ziyafetlere katılır, bazı günler mahalle zenginlerinden Hadihoca şeyhin sık sık olan hatimlerinde Kur'an tilâvet eder, bazı günler ise ustabaşların ziyafetine katılır, böylece Molla Muhittin "geçim"ini sağlardı. Ama şairlik vasfı bundan müstesna olup bu konuda ona diyecek yoktu.

Şimdi ona istediği sıcak yuva, hazır ev, ellerini kavuşturup karşılayacak kaynata lazımdı. Haber salarak onu da buldular: Behmelbap mahalleli, ustalar ustası Haydarali Ağabey emri altında, kırka yakın hünerli zanaatkâr ipek kumaş, atlas dokurdu. Eli çabuk, gösterişli mal, mülk sahibi, şehirdeki hünerli ustalardan on tane ise onlardan biri olup altmış yaşından fazla olmakla birlikte bir kızdan başka evladı yoktu. Elçi gönderen zanaatkârlara vermeyip gelen sözcülere "Benden sonra ışığımı yakıp önemli günlerde Fatiha okuyacak, bir tane kimsesiz medrese talebelerinden damat olsa diye ümit ediyorum. Bunun için kızımı dışarıya çıkarmıyorum." diye sözü tekrarladı.

Bunu işitince içten pazarlıklı molla, dostu Halikcan Kadı huzuruna çıktı ve usta Haydarali hakkında duyduklarını ayrıntılı bir şekilde anlatıp küstahlıkla boynunu büktü:

- Şimdi bundan sonra siz babalık yapınız, efendim!
- Bu kadar mı? Ya da başka bir isteğin var mı?
- Bunun özü, benim mutluluğum değil mi?

Ustaya o günün ertesi iki itibarlı kişi sözcü olarak görevlendirilip gitti. Kadının başı çektiği, mahalle zenginlerinin de maddi yardımında bulunduğu küçük bir düğün yapıldı. Molla Muhittin, Usta Haydarali'nin kızı ile evlendi.

Bu iş Molla Muhittin için de Usta Haydarali için de aynı arzu idi. Ama Molla Muhittin kız tarafından soğuk karşılandı, aradan yıl geçse de bu gönülsüzlüğün buzu erimedi. Zübeydebibi vaktinin çoğunu ağlayarak geçiriyor, Molla Muhittin ise kanaat ipini uzun bırakıp bu sırrı herkesten gizli tutuyor, görünüşte sadık bir şekilde hizmet ediyor, malı mülkü zabt etmek için kayınbabasını yılan gibi büyülüyordu.

Öncelikle ilimli, canciğer damadının tasarrufuna tezgâhlar, dükkânlar ile biriktirdiği paraları yavaş yavaş çıkarıp koyan saf usta, artık bundan sonra ayakları uzatıp yaşlılığında huzur bulmanın yollarını gözlemeye başladı. Molla Muhittin ise bütün kurnazlığıyla işe koyularak işletmeyi de ev işlerini de ele alıp Usta Haydarali'yi bir kenara çekerek ona “Siz artık yaşlısınız, beş vakit namazınızı mescitte kılıp rahatınıza bakın.” diyerek kendisi mal mülk toplamaya koyuldu.

Yeni patronlarının düzenbazlığından dolayı maaşlarını tam zamanında alamayınca zanaatkârlar yavaş yavaş başka ustaların işletmelerine geçmeye başladılar, işletme düzenden çıktı, tezgâhlar durdu. Bunu tekrar yola koymak, yeniden işe başlamak gerek olduğunda usta hastalanıp yatağa düştü.

Günlerden bir gün usta, Molla Muhittin'i yanına çağırıp ona işletmeyi yeniden canlandırma yollarını gösterdi, ayrılan zanaatkârları çağırmak, ipekçilerle ilişkileri düzeltmek, borçları ödemek ve yeni hammadde almak için yastık altından bir avuç altın alıp verdi: “Şimdi işinizde hesaplı olun, oğlum! Kefen parası olarak biriktirdiğim altınlarımı size veriyorum!”

Molla Muhittin dışarıya çıkınca, altınlara dikkatle baktı. Yere gömülüp nemlenen altın paralar idi. Vicdansız gönlünden birçok düzenbaz arzu geçmeye başladı: “Bunlardan daha çok olsa gerek! İnşallah onlar da benim olacak!” diyerek içinden geçirdi.

Şirin söz, hoş muamele, sahte sevgi, ahd u vefalar Zübeydeay'ın gönlünü almakta aciz kalıyordu. Çünkü onun gönlünü çelen, başka birisinin aşkıydı.

Molla Muhittin hayatından memnun kalmayınca tamamen başka kılığa bürünüp başka planlar yapar, uzaklara dalar ve onların çabucak tamamlanması için zemin hazırlardı.

İleri görüşlü molla, sabır erkânını yine de uzun tutarak hasta kayınbabasının yolunda tezgâhı tekrar canlandırmaya, ayrılan usta ve çırakların gönlünü yeniden kazanmaya, işletmeyi hammadde ile doldurmaya ve kesilen ticari ilişkileri tekrardan canlandırmaya koyuldu. Yetenekli usta ve çıraklar yeniden işe döndü, sokaklara bez çekilerek nakış ustaları nakış vurmak için gelmeye başladılar.

Ayrılan zanaatkârlar arasında Kamilcan diye tanınan, Margılanlı bir genç de vardı. O, bütün dokumacılardan genç olmasına rağmen karakteri, güzel sesi, yakışıklılığı ile büyük, küçük meslektaşlarının muhabbetine layık olmuştu.

Bütün ayrılanlar tekrardan geldi de Kamilcan gelmedi. Onun güzel şarkılarını özleyen zanaatkârlar bir gün Molla Muhittin'e arz kıldılar:

– Kamilcansız işletmemiz pek neşesiz kaldı! Bu gençsiz, kulağımız burnumuz kesilmiş gibi dayanamıyoruz! Sevgili patron! Bu genci yine alıp gelelim. İşi de düzgün, şarkısı da...

Molla Muhittin karşı çıkmadı, onu ertesi gün alıp geldiler. Kamilcan da bu işletmeye gönül vermiş, bu ustalardan öğrenmişti. Onun geldiği günden itibaren işletme yine coştı, dokuma tezgâhının seslerine yine yumuşak sesinin güzel şarkısı eşlik etmeye başladı.

Kamilcan ayrıldığından beri Behmelbap mahallesi de neşesiz kalmıştı. O, yabancı olduğu için burada geceler, zanaatkârlar evlerine dağılana kadar hepsi etrafı süpürüp su serpererek gül gibi yapar, sonra süs dikilmiş kaşık gibi çizmesini sıkıca bağlayıp giyer, ak gömleğinin üzerinden iki kuşağını bağlar, başına açık mavi kumaştan dikilmiş “kalempir” takkeyi koyup küçük kavuk kara kumaştan elbisesini sırtına atıp arkadaşları ile çay içmek için Kelvek tarafına doğru yol alır, oraya varınca “Ferganaca şehnazın” ahengini feleğe ulaştırırdı. Onun sesini uzaktan işiten o sokağın kızları kapı aralığından gözden kayboluncaya dek bakakalırlardı.

Gece yarısında Kamilcan çay ocağından dönünce bir şeyler mırıldanarak dışarıdaki küçük işlerle uğraşıp yağ lambasını yakar, bağ işleriyle uğraşarak çilvir⁹¹ dokunan ağaç üzerine üç kat yorganını serip sırt üstü uzanır. O zaman kapı çalınır ve nazik bir el bir kâse aş ile bir fincan çay getirip koyar, onu Kamilcan alana kadar bir gölge kapı arkasında gizlenip durur sonra bir iç çekişle içeriye koşardı.

Kamilcan gelip bir kez de olsa güzel bir sözle teşekkür etmeye bazen fırsat bulur bazen bulamaz, Kamilcan'ın kulağına evden kâse ile fincanı götüren, çabuk çabuk uzaklaşan küçük ayakkabının tıkırtıları gelirdi.

Bu, ustanın kızı Zübeydeay idi. Margilan'dan gelen Kamilcan, babasının çalışanı olup ipek kumaş dokumaya başladığı ilk günden, “Sokak Bağı” şarkısını söylediği günden itibaren Zübeydeay'ın gönlünün başköşesine yerleşmişti. Onun gibi Kamilcan da bir görüşte bu güler yüzlü, ahu gözlü, selvi boylu kıza âşık olunca hırslanıp öcünü şarkıdan çıkarır, bu sırrı herkesten gizli tutardı..

Düğün olmadan iki gün önce Zübeydeay kız arkadaşlarından iki tanesini yanına alıp işletmeye gitti. Dönüşte ıssız sokakta arkasından Kamilcan'ın geldiğini sezdi, kızların gerisinde kalarak elindeki bohçayı yere düşürdü, arkadan yetişen Kamilcan bohçayı kaldırıp tozunu çırpıp verirken yavaşça bir şey dedi:

– Sizin denginiz o molla mıydı?

– Babam yanlış yapmış olsa da ben yanlış yapmıyorum. Ona elimi sürmüyorum. Zor olsa da dağlara taşlara kaçıp gideriz.

Bu sözü güç bela söyledi. Zübeydeay bohçayı örtüye sarıp önünde gideduran kızlara yetişmek için hızlandı. Kamilcan, geriye dönüp ana yoldan onlardan önce işletmeye yetişti ve kendi işine devam etmeye koyuldu.

Bu arada düğün de geçti, düğünden sonra zanaatkârlar ayrıldılar ve yine ikna edilip getirildiler. Bu grup getirilirken Kamilcan yine şarkısını göklere çıkarmakta, diğerlerine oranla çok daha sıkıntı çekmekteydi. Ama yeni patronunu göreceğ gözü yoktu, yeni patronu da onun şarkısından, hoş girişimlerinden çok hoşlanmaz, ona sebebi bilinmeyen bir şüphe ve fesatlıkla bakardı.

---

⁹¹ Çilvir: İnce ve sağlam ip.

Aradan altı ay geçer geçmez Usta Haydarali öldü, üç ay sonra da yaşlı karısı vefat etti. Avluda matem gömleğini giyen sadece dertli Zübeydeay'ın kendisi kaldı. Bütün iş yerleri, işletmeler, pazar alışverişlerinden elde edilen mallar Molla Muhittin'in eline geçti.

İşletme ve işçi çalıştırmak gibi baş ağrısı niçin gerekliydi? Aslında Molla Muhittin için bu malların çokluğu baş ağrısıydı ama onları bir araya toplamak da bazı düşüncelere göre doğru değildi, halk: "Süleyman öldü, devler kurtuldu." diye ders çıkarmak için söz söylemiş. Bunun için Molla Muhittin canla başla işletme işini devam ettirmeye karar verdi.

Zübeydeay, Molla Muhittin ile hemen bir yastığa baş koymaya bütün iradesi ile karşılık gösteriyor, Molla Muhittin ise bu durumdan hoşnutsuzluğunu bildirerek "Allah size insaf versin!" diyip misafirhaneye gidiyordu. Zübeydeay yalnız değildi, bu mahalleden kimsesiz bir dul hatunu kendine yoldaş edinmişti, dul hatun her daim Zübeydeay ile birlikte idi.

Karanlık gecelerden birinde, Molla Muhittin yatsı namazından sonra mescitten eve dönerken sokakta onu bekleyen at tüccarı komşusu mollanın yolunu kesti:

- Sizin için çıkmıştım.
- Ne güzel! İyi misiniz?
- Şimdi yavaşça bize gelin! Ben size bir şey göstereceğim.

Bu sözden Molla Muhittin hiçbir şey anlamayarak durup kaldı. At tüccarı, mollanın elinden tutup kendi yanına çekti ve kulağına fısıldadı:

– Odun toplamak için dama çıkmıştım, evinizdeki bir erkeğe gözüm takıldı. Onu önce siz sandım, sonra baktım ki genç bir delikanlı.

Molla Muhittin'in nefesi boğazında kaldı, at tüccarı yol gösterdi, molla sarığını kıyafetini örtünüp dama çıktı ve asma yaprakları arasından eve dikkatle baktı. At tüccarının dediği gibi genç delikanlı ve Zübeydeay aceleyle bir şeyleri toplamaktaydılar. At tüccarının yardımıyla Molla Muhittin yaşlı, eğri üzüm

ağacından sıyrılıp avlu ortasına indi sonra bir sopayı eline alarak eve girdi ve karısını yanında Margilanlı zanaatkâr genç ile gördü.

– Hey, namahrem! Senin bu eve girmeye ne hakkın var?

Molla Muhittin sinirlenip ne diyeceğini bilemeyip dimdik duruyordu. Zübeydeay hiç korkmadan ona ilk kez gülümsedi ve onu oturmaya davet etti:

– Girin, hoca! Geldiğiniz iyi oldu, düzgünce konuşalım! Haydi, lütfen!

Molla Muhittin'in gözü karardı, elinden sopa düştü ve eve girmiş olduğunu kendisi de idrak edemedi. Delikanlı onu koltukaltlarından yakalayıp yorgana yatırdı ve Zübeydeay onun arkasına yastık koyup fincanda çay uzattı:

– Ben sizden razı değilim, başka birine de elimi tutturmam. Çünkü nikâhlı karınızım, bu delikanlının burada olmasının sizi türlü şüphelere atması muhtemel. Ama sizin düşündüğünüz gibi değil. Şunu bilip anlayın ki biz birbirimizi seviyoruz. Evde yalnız kaldığımda, sizin yatsı namazına gitmenizi bekleyip asma ağacından avluya iner, birlikte yemek yeriz, güzelce sohbet ederiz, mescitten dönüş vaktinizde yine asmanın arkasından damı aşır gider. Şeytanın vesvesesinin ortaya çıktığı anlarda sevgimizin samimiyeti ortaya koyup “Kocam beni boşayıp siz kendi nikâhınıza almadığınız sürece elimi dahi tutamazsınız!” diye tekrarlardım. Siz buna inanın! Ben sizin helal karınızım! Ama sözde eşinizim, sizi sevedim yine birçok yıl geçse de sevedim. Sizden rica ederim sormayın, bu söz üçümüz arasında sır kalsın, adımız çıkmayın. Yarından tezi yok mahkemedem boşanma kâğıdımı getirip verin, küpte kalan altınları da alıp istediğiniz yere gidin.

Molla Muhittin hayal deryasında boğulmuş gibi oturup kaldı, Zübeydeay'ın işareti ile Kamilcan koridordan kumaşa sarılmış küpü alıp gelerek ortaya koydu ve kendi yine molların karşısına adaplı bir şekilde oturdu. Zübeydeay gülümseyerek yine söze başladı:

– Bana altın değil, boyuma uygun aklımdaki gibi yâr gerek! Bu altın sizin olsun.

Molla Muhittin gözünü açıp ortadaki kumaşa sarılmış küçük küpü gördü, yüreği yerinden çıksa da belli etmeden derin bir oh çekti ve ağırlığını bozmadan razı oldu:

– Altını önüme koymadan da başkasına gönül verdiğinizi açıklasaydınız olurdu. Ben çoktan beri sizden bunu beklerdim. Söz böyleymiş, ayrılmaktan başka çaremiz yok. Ben altınsız da başım alıp giderim.

Yerinde duran küpe göz ucuyla baktı, sonra insan olmanın verdiği hislerle dolarak gözüne yaş dolmuş halde Zübeydeay'a baktı:

– Her halde melametlerde kalmamak için mahkemede siz “Benim evlendiğim kocam yok! Ümitle bir yastığa baş koymuştum!” diye biraz gözyaşı dökmenizi rica ederim.

– Olur, dedi memnuniyetle yine Molla Muhittin'e acıyarak. Söylediğinizi yaparım, isterseniz altından başka malı mülkü de alıp gidin.

***

Misafirhanesine tekrar dönen Molla Muhittin'in gönlünü almak için Halikcan Kadı, acımışçasına itirazını ifade etti:

– Güzel olmadı! Yersiz iş yapıyorsunuz Molla Muhittin! Söylenenlere göre karınız çok güzel, gençmiş. Bunun üstüne büyük zenginliği elinizden kaçırdınız. Bu yaptığınız nimetin değerini bilmemek değil midir ki?

Molla Muhittin yine kurnazlığını kullanarak ağlamaklı:

– Ne deseniz doğru! Nimetin değerini bilmemek deseniz de doğru! Ne yapayım, her ne kadar huri gibi güzel de olsa çocuk veremiyor! Onun zenginliği diye güzelliğini izleyerek dünyadan evlatsız mı geçip gideyim?

– Öyleyse, ben de ne diyeyim? Şimdi de olsa Haşim Sufinin kızını...

Molla Muhittin gözyaşlarını arttırarak başını salladı:

– Benim memnuniyetimi istiyorsanız Kaşgar'a gönderiniz, o memleketleri de göreyim, sonra alınma yazılan olur!

– Kaşgar'a giderseniz, orada sizi karşılayacak olan insanlar var. Buhara'dan geldiğiniz gün aynı tabaktan yemek yediğiniz Tohteahun sizi ağırlar, istediğinizi yerine getirir, gelirken de birlikte dönersiniz.

– Teşekkürler! Bu, benim de arzum! Sizin sayenizde en eski Müslüman kentlerinden olan Kaşgar'ı da ziyaret edip...

Kadı mollanın sözünü kesip sırtına dokundu:

– E, sevgili molla ziyaretten bahsedin! Oradan evlenmeden döndüğünüzü görmeyeyim! Ahu gözlü nazeninler orada! En az iki kez gidip iki kez evlenerek döndüm. Dört tanesinden iki tanesi Kaşgar'dan getirildi.

Mollanın kulağına bu ifadeler çok hoş gelmese de kadının gönlü için yerinden kımıldadı ve suni bir memnuniyetlikle teşekkür etti:

– Gitmeden gözümün önüne acayip manzaralar getirdiniz, kadı hazretleri! En az hazretlerinin yaptığı gibi o ahu gözlülerden iki tane değil bir tane alıp geleceğim. Ama bugün gidesim geldi.

– Yok, dedi gülerek kadı, kendinize hâkim olun. Şimdi o dağlardan kuşlar bile uçup gitti, yol kapalı, altı ay sonra yol açılır. O zaman yola çıkıp gidersiniz.

Molla Muhittin bu sözü işittikten sonra biraz afalladı da kendini tutarak:

– Öyle olsun, Oş'a gidip yol açılıncaya kadar orada kalsam mı ki diyorum. Nicedir bu şehirden çıkıp gidesim vardı, bu konuyu size ifade etmek... Derviş adamım ben, kalbimin kırıldığı yerde duramıyorum. Öz vatanımdan da genç yaşımda işte bu gönülsüzlükler sebebiyle ayrılıp Buhara-yı şerife gelip yerleştim.

– Bizde de mi gönlünüz kalmadı?

– Zinhar, zinhar! Bu söz tamamen terk etmek için söylenmiş söz değil! Tekrar dönüp yine sizin himayenizde ömür geçirmek niyetim var. Hazretlerinin şerafetiyle bu şehirde kıymet gördüm, çevremi genişlettim. Pire için yorgan yakacak cahillerden değilim.

– Öyle olsun, ben ne diyeyim? O zaman Oş'a değil, Andican'a gitmeniz mümkün. Orada Molla Atabek isimli, Buhara'da birlikte tahsil gördüğümüz değerli dostumuz var, görseniz tanırırsınız. O; zengin, hayırsever, misafirperver adamdır. Ona mektup yazıp vermem mümkün.

Molla Muhittin canlandı, Andican'a gitmesi kesinleşince yol hazırlığına koyuldu ve çarşamba günü Şerifcan ile at pazarına gidip at ile heybe satın aldı.

Son gece, kadının misafirhanesindeki son yemekten sonra Şerifcan'ı yanına çağırdu, ona kalem ve kâğıtları gösterdi:

– Bu gece tan ağarınca kadar oturup kadı hazretleri ve başka dostlarımın methiyelerini yazmam lazım. Eğer mümkün olursa beni bu gece yalnız bırakınız.

Başka odada daha rahat uyuyacağını tahmin eden Şerifcan, hiç üzülmeden döşegini alıp gitti. Molla Muhittin kapıyı içerden zincirleyerek pamuklu elbisenin yakası, şeritli gömleği ve pamuktan yapılmış kulaklı takkesini söküp içine altınlarını telaşsız bir şekilde yerleştirmeye başladı.

3.4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM “HACI HACIYI MEKKE’DE BULUR”

Molla Atabek, Molla Muhittin’i Halikcan Kadı’nın anlattığından daha fazla ilgiyle karşıladı. Halikcan Kadı, mektupta Molla Muhittin’i büyük şair diye tarif etmişti, yalancı çıkmadı. Molla Muhittin’in yol üstünde yazdığı upuzun “Andican Kadısı Molla Atabek Kasidesi” methiyesi Atabek Kadı’nın cömertliğini ifade edince Molla Muhittin’in ayağına kurban kestirip göndermişti.

Kasideci şair, sıcak yeri sahiplenip büyük sofralarda izzet-ikramlara müyesser oldu. Kaşgar yolu açıldıktan sonra Atabek Kadı, Molla Muhittin’i kendi atına bindirerek Oş’a kadar götürüp döndü.

Molla Muhittin’in yoldaşları Oş ile Kaşgar arasında daima sefer yapan Uygur tüccarları olup onlar büyük dağ sıralarında rahatlıkla şiir söyleyerek ilerlerdi. Onların bindiği atlar da bu yolları çok defa geçmiş bayır atları olup birbiri ardına dizilerek öndekine temas etmekte, bunların arasında Molla Muhittin, korktuğunu yoldaşlarına sezdirilmeyerek bazen üzerindeki kıyafetin yakasını bazen de kalpağının altındaki kulaklı kavuğunu yoklamaktaydı.

Terek dağına aşırıp geniş yola indiler ama yolda yine yüksek dağlar vardı. Buna rağmen Molla Muhittin bu meşakkatli seferden pişman değildi, Molla Muhittin’in yüzündeki ifade sanki yakalanmaktan kaçıp kurtulan ağzı kanlı kurdu ya da tamamen kurtulmuş hırsızın keyfiyetini hatırlatıyordu.

Küçük şelalelerden oynayarak düşen şen suların sesi, Molla Muhittin’in kulağına Margilanlı yakışıklı zanaatkâr genç Kamilcan’ın şen şiiri olarak gelince elinde olmadan arkasına bakar, servilerin dalında duran bülbüllerin seslerini sanki Zübeydeay’ın çınlayan sesine benzetir: “Bana altın değil, boyuma uygun, aklımdaki yar gerek. Bu sizin olsun!” cümlesini duymuş gibi olurdu.

Molla Muhittin, elini kıyafetinin yakası ve külâh kavuğuna gayri ihtiyari uzatınca yoldaşlarının sezmemesi için elini geri çeker, onlar her biri kendi halinde şiir okumaya başladığında Molla Muhittin’in aklı altın hesaplardı.

“Cahil! Sevgiye altından daha fazla değer veren cahil! Zübeyde cahil olmasa bende bu kadar altın neredeydi? “Bana altın değil, boyuma uygun yar gerek!” dedi

ya, acaba yâri de bahtı da itibarı da bu altın sayesinde kazanmak mümkün değil mi? Her şeyin anahtarı bu altın ya!”

Yol meşakkatini çekseler de haydutlarla karşılaşmadan sağ salim Kaşgar’a geldiler. Kaşgar; Hokand’dan da dar, kalabalık, pazarı canlı, mescit ve medresesi çok, sokakları dar bir şehir olup insanları kalpak, kızıl “baytır” kıyafet giyip çoğu eşek binip gezerdi. Bu manzaraları gözden geçirirken Molla Muhittin, bu şehirde Hokand ve Andican’a nispeten hayat zorluğunu sezdi de Tohtaahun’un evini çabucak bulup bu şehirde birkaç gün misafir olup sefer için gerekli hazırlıkları gönlünden geçirdi.

Halikcan Kadı’nın hizmetkârı olmuş Tohtaahun’u bulmak zor olmadı. Molla Muhittin Kaşgar yoluyla Hindistan’a, Hindistan üzerinden Arabistan’a geçip gitmek niyetinde olduğunu Tohtaahun’a söylediğinde Tohtaahun, Molla Muhittin’in gitmesine karşı çıkmadı. Ama yakın zamanlarda Tibet üzerinden Hindistan’a giden görevli adamların olduğu hakkında güzel haberler vermeye acele etti. Bunu işiten Molla Muhittin’in yüreği Kaşgar’ı seyretmeyi istemeyerek gidenlerle karşılaşmak, sözleşmek, atını katırla değiştirmek ve yolda gerekli olacak şeyleri almak tereddüdüne düştü. Aradan hafta geçince bu misafir mollayı yanlarına alıp katırlardan oluşan kervan yola çıktı.

Hotan’ın geniş bozkırını arkada bırakıp Tibet tarafına yukarı gidilirken gizli bir fikir Molla Muhittin’in yüreğini yılan gibi kemiriyor, bu sır aklına düştüğünde sıkıntılı bedenini ateş alıyor, yine kıyafetinin yakasını ve külahını yoklayarak kendini sakinleştirmeye çalışıyordu.

Bu nasıl söz ki bir adi zanaatkâr çocuk ar namusunu altından üstün tutar! Molla Muhittin ise kendi nikâhındaki karısını altına sattı, altın doldurulan küpü teperek “Bana sen lazımsın!” demek yerine alçaklık yapıp altına teslim oldu.

Hindistan eteklerinde de yarı çıplak çift süren çiftçi gençlerin dilinde aşk şiirleri, buğday döven genç kızların dilinde de aşk şiirleri duyulmakta, onlar altından bahsetmez. Altın onların aklına bile gelmez, belki onları bu ağır mihnette avutan da altın değil, dünyadaki her şeyden kıymetli, değerli olan aşktır.

Molla Muhittin, Zübeydeay’dan ayrıldığı için üzgün değildi, Zübeydeay’ın cahilliği aşk karşısında hiçbir şeyi önemsemeyişi, gözünde malın mülkün değerinin

olmaması Molla Muhittin için güzeldi ve Molla Muhittin bundan çok memnundu. Ama onun yüreğini ezen şey beze sarılmış küpü, Molla Muhittin'in önüne koyarak karşısında dimdik duran genç delikanlının alaylı gülüşü idi. O, aklına geldiğinde Molla Muhittin'in öfkesi giderek artar, aşk konusunda şiir okuyan bütün genç kızları taşlayası gelirdi.

“Bevc-ü Bevreler” vatanı olan Hindistan'da, “Leyla ve Mecnun'lar” vatanı olan Arabistan çöllerinde sevdiğinden ayrılanlar da açlar da çıplaklar da şiir ile kendini avuturdu. Düğünler ve yaslar şiir ile başlayıp yine şiir ile sona ererdi. Bunları dinlediğinde Molla Muhittin'in gözünün önüne Özbek zanaatkâr ve cömert kızı Zübeyde gelirdi.

Hiç olmazsa altının yarısını kendine alıp kalan yarısını Molla Muhittin'e verse de olurdu, Molla Muhittin buna da bin mertebe razıydı da Allah'ın işine bak ki cahil bir kız çocuğu aşk konusunda ne kadar da âli himmetli!

Molla Muhittin, bugünlerden itibaren aşk sözünü duyduğunda sinirlenir oldu, şiir yazsa da aşk konusunu şiirine karıştırmayacağına dair yemin etti. Aşk hakkında şiir yazan, aşkı anlatan şiirler yazan kişiler, onun en ezeli düşmanı olarak anılmaya başlandı. Ama bazı bazı insafa gelip kendini ayıplar, kendisini altın küpü; üstündeki giysisini ve kavuğunu küpün sarıldığı kumaşlar gibi düşünürdü. Gerçi üç yıllık hayatı sekiz kat yorgan üstünde geçmiş olsa da bunun gibi güzel Zübeyde'nin dinen, kanunen kocası sayılsa da aslında onun kocası olamadığına üzülürdü. Molla Muhittin kendini zorlayarak da olsa aşk hakkında birer şiir yazıp Zübeyde'ye sunamadı. Bütün mahalle hatta kadı, ona büyük şair diye hürmet ettiği halde Zübeyde için bu molla, yalınayaklı zanaatkâr çocuğun çıplak döşünden akan bir damla terine bile değmezdi. Bu nasıl söz ki!

Molla Muhittin sağsalim Mekke'ye de ulaştı.

Sora sora o, Kaşgar'ın önceki hâkimi Yakubbek'i gösterişli bir dergâhta buldu, çoğu insan hizmetinde çalışıyordu. Yakubbek birçok mağaza, yemekhane, misafirhane ve Türkistan'dan gelen ziyaretçiler için ayrılan görkemli tekke ve çayhane sahibi idi.

Yakubbek -Kaşgar'dan çok büyük bir şehirden heybede altınla kaçan insan-, bu Mekke şehrinde güzel avlu, ev satın almış, ömrünün sonuna kadar burada

kalmayı amaç edinmiş, Türkistan'dan ziyarete gelen Müslümanlara hizmet vermekle zenginliğini arttırmayı amaçlamıştı. Andicanlı Molla Atabek tarafından yazılan mektup ve cömertlikte Hatemtay'ın yerini alan Yakubbek şanına yazılan uzun kaside, ihtiramalara sebep olunca kalacak yer ve yemeği bedavaya getirdi.

Yakubbek'in himayesinde iki yıl Mekke'de durup bedava yaşayan Molla Muhittin, kendisini övme yeteneğinden sonsuz memnundu. Ömrünün çoğunu görevde geçiren Yakubbek için onun yanında Molla Muhittin gibi güçlü bir meddahın olması lazımdı. Sabık hâkim, Mekke'ye gelen ziyaretçilere onu büyük şair Muhyi diye tanıtırđı.

Molla Muhittin giderek hacılar arasında Şair Hacı Muhyi olarak tanınıp saygı görmeye başladı. Bir gün Yakubbek'in misafirhanesine İstanbul'un meşhur din adamları misafir oldular. Onların şerefi için Yakubbek'in emriyle Fergana aşçıları envai çeşit yemekler hazırlamışlardı. Misafirlere bu Fergana yemekleri çok makbule geçti. Sofrada misafirler, Hacı Muhyi ile tanıştılar ve onu İstanbul'a yanlarında götürcek oldular. Bu teklif, Hacı Muhyi'nin de arzusuuydu. Aradan çok geçmeden Yakubbek'ten izin isteyerek İstanbul'a gitti.

O zaman Türkiye, Halife Sultan Abdülhamid zulmünün altında inlerdi. Halife dinden çıkmış aydınları, tımar sahiplerine karşı başkaldıran fakir çiftçileri zindanlara atar, astırır, şeriat yolunda binlerce insanı kurban etmekten çekinmezdi. Ölü gibi mutaassıp olan Hacı Muhyi'ye şeriat hâmîsi olan zalim halifenin bu siyaseti, pek güzel geldi.

Bu sultanın taraftarı olan İttihat-ı İslamcılar etkisi altına girerek bütün İslam memleketlerinin halifeye tabi olması gerektiği şeklindeki kesin kanıya taraftar oldu. Eğer elinden gelse şimdi kendisi Hokand'a varıp oğullarını Rus mekteplerinde okutan babalar ve Rus eğitimini teşvik eden şairler ve şüphecilere zulüm ederdi ya! Böyle bir zamanda Türkistan henüz yeni yeni aydınlığa kavuşmuş ve ülkenin insanları uyanmaya başlamıştı.

Molla Muhittin, on yıldan sonra bambaşka bir kimliğe bürünüp Hacı Muhyi olarak bu memlekette tamamen, bambaşka bir manzara ile karşılaştı.

Kendileri ile yeni kanun, yeni eğitim alıp gelen Rus halkı; kitap, fen, medeniyet getirmiş, güllerin dalına yine bülbüller konmuş, sazendeler yine ellerine sazlarını almıştı.

Halikcan Kadı, geçen yıl vefat etmişken Hacı Muhyi başka sığınak arayarak gece yarısında Ğalçasay'daki Süleyman Avganbay'ın kapısını çaldı ve misafirhane ortasında Avganbay ile ağlayarak görüştü. Süleyman Avganbay için Hacı Muhyi gibi şeriat hâimleri lazımdı.

Sabahki kahvaltıya çoğunlukla hemfikir din adamları ve mutaassıp zenginler toplanmıştı, gün aydınlanana kadar Hacı Muhyi'nin maceralarını dinleyip ardından dağıldılar. Hacı Muhyi, bir zenginle birlikte dostu kadıya bir fatiha okumak için Mirzayadgar mahallesine yöneldi, sonra dönüşte ona altın bahşeden Behmelbap mahallesine gitmek istedi.

Güz yeli esmekteydi, sokaklarda insanlar seyrek, yalnızca küçük çocuklar oynaşp kovalaşmaktaydılar. Merhum, Usta Haydar'ın işletmesinden perde arasından makinaların gidip gelişi ve onun ahengine eşlik eden şiirler işitiliyordu. Muhyi'nin yüreği ağzına gelerek dikkatle kulak verip hızlıca yürüyerek gitti. Sokağın karşı tarafında Hacı Muhyi'ye tanıdık gelen iki kanatlı kapı önünde duran, tahminen sekiz-dokuz yaşlarındaki erkek çocuğu Muhyi'ye selam verdi. Muhyi çocuğun gönlü olsun diye selamı aldı da titreyerek gitti. İçeriden yine altı yaşlarında, saç örülü kız çocuğu da çıkıp selam verdi. Muhyi onun da selamını alınca elinde olmadan donakaldı. Bu kız çocuğu tıpkı Zübeydeay'ın kendisiydi. Çocuklar pervasızca ilerideki uçurtma uçuran bir grup çocuğun yanına yürüyüp gitti, kendine hâkim olan Muhyi, hızlı hızlı adım atarak büyük sokağa yöneldi.

Zübeyde, mahkemede boşandıktan üç ay sonra Kamilcan'ın nikâhına geçmişti. Bundan sonra Kamilcan ustabaşı olmuş, işleri yoluna koymuştu. Margilan'dan anne ve babasını yanına almış, iki genç güzel bir hayat geçirmiş, on yılda iki erkek, iki kız çocuğu sahibi olmuşlardı. Oğullarının adları: Alimcan, Fazılcan ve kızlarının adı: Hürmetay, Hikmetay idi.

Hacı Muhyi akşama kadar bir yere sığamadı, akşamüstü Avganbay'ın misafirhanesinde yine eski dostlar: Hasancan Hoca, Sadihan Kadı, Zufer Mahdum, Kutbittin Hafız Hocalar toplanıp zamandan şikâyete başlarlar ve çar tarafından

medrese vakıflarının yarısının çekip alınışı hakkındaki dedikodular olduğunu konuşurlardı. Ama Hacı Muhyi bu dedikodulara lakaytça kulak salar, sohbet sonunda da kendi fikrini beyan ederdi:

– Dostlarım! Ben Andican’a gidip yaşamakta kesin kararlıyım. Beni, Mevlana Şah Hüseyin Medresesi’ne müderris olarak görevlendirecek olduklarında Mekke-yi Mükerreme’ye gitme niyetim olduğu için razı olmamış idim. Bundan başka Andican benim için oldukça makul geldi, özellikle Molla Atabek denen cömert kişi beni kendisine bağladı.

– Yok, dedi sıkıntılı şekilde Sadihan Kadı. Sizi hiçbir yere göndermeyiz, sakın, kazancı bol bir iş buluruz. Bu işi yapıp bütün İslam’a hizmet edin. İstanbul’da edindiğiniz bilgilerle gençlerimizi aydınlatın.

Hacı Muhyi derin bir nefes alıp oturanlara bir bir bakarak:

– Bana ilim veren büyük ustalar, çoğu zaman “Bütün İslam dünyası bir bayrak altında birleşmeli, şeriatı ayakaltına alanların sürgün edilmesi lazım!” diye anlatırlardı. Ben işte bu düşünce önderliğinde buraya geldim. Ne yazık ki bu ülkede tamamen başka bir manzara, tamamen başka bir dünya gördüm. Halkın bir kısmı şeriate pervasızca bakar olmuş; ama hala da geç değil! Bana büyük avlulu evler, aile, çoluk çocuk gerekli değil. Şehrin bir kenarındaki medresede bir oda verilse müderrisliğe de gerek yok, mütevellilik yeter. Ondan sonra bildiğim işi yaparım.

Oturanlar nefes alıp rahatladılar. Hasancan Hoca teklif sundu:

– Bu kişiye Hazret Medresesi münasip gibi! Şehirden dışarda, vakfı çok. Ama kötü tarafı şu ki bu medresenin yönetimi hazretlerden Miyan Satibaldihan’da, onu konuşmaya razı etsek olur mu ki?

Zufer Mahdum, bu söylenen sözün son kısmını kabul etmemiş gibi pervasızca elini kaldırdı:

– Tasarrufu bana damat olmuş Miyan Satibaldihan olsa da bu medresenin yönetimi Eşanhan hazretlerinde. Üstelik başmüderrisi olduğum için acizim! Aslında Satibaldihan’a rica edilir, çaresi olsa, Törehan Mahdum’un evlerine gidip o kişiden Satibaldihan adına bir mektup da yazdırmak mümkün.

Daha sonra Hasancan Mahdum, Muhyi'yi de yanına alıp hal hatır sormak bahanesiyle caminin başımamı Törehan Mahdum'un evine gittiler. Yolda Hasancan Mahdum, Törehan'ın evden çıkmamasının sebebini düşünmeye başladı:

– Ulemalar tarafından men edilen dünyevi ilimlere çar izin vermiş, dünyeviy ilimler öğreten mektepler açılmış şeklindeki sözler asılsız çıktı. Bunu işiten müderris hazretlerinin sağlığı bozularak sokağa çıkmaz oldular. Ulemaların birçoğu da bu hususta yalnız kaldılar.

Söz bitinceye kadar yürüdükten sonra sonra sağ taraftaki çıkmaz sokağa dönüp gittiler.

3.5. BEŞİNCİ BÖLÜM “İT GECE ÜRÜR, AY GÖKTE SÜZÜLÜR”

Miyan Satibaldihan'ın odasına, her gece mektep arkadaşları toplanıp bazen ders çalışır, bazen şairlik yapar, bazen ikişer ikişer ayrılıp satranç oynarlar, bazı geceler de Üstat Halil Hoca da gelip gençlerin sohbetine ortak olurdu.

Miyan Satibaldihan'a zarar gelmemesine dikkat ederek gençler, bu toplantıyı belirli bir düzene dönüştürdüler, yani herkes bulduğunu koyup kazan kaynatır olmuştu. İhtiyar Nahoş bu toplantılarda hizmetini esirgemeyip bazen onlara gençliğinde aklında kalan Farsça, Arapça şiirleri okuyuverir ve bu şiirlerin tercümesini yapardı.

Bu gece Nahoş Bağdat'ta yaşamış filozof, Şair Selmân-ı Sâveciy'in Farsça gazelini okudu:

Bâr sâri köyü yaqın kâ'bävü buxtânâ yâkist,

Dâmi zülfi siyâhu subhân säddânâ yâkist.

Dâp râhi kâ'sâ xitâb âmâdi âz mäyxânâ,

Ki, kucâ merâvi, ey, xâcâ, hâmä xânâ yâkist...

O anda Halil Hoca'nın oda dehlizine girdiğini hiçkimse sezmemişti, üstat ayakucunda oda kapısına kadar gelip dinlemişti, Nahoş şiirini okuyup gençlere döndü:

– Haydi, gençler şimdi tercüme edin. Kime hangi mısra güzel geldiyse onu seçsin.

Muhammed Eminhoca birinci mısrayı, Yoldaşeli ikinci mısrayı, Miyan Satibaldihan üçüncü mısrayı ve yine bir genç, dördüncü mısrayı yazarak ellerinde kalem düşünmeye başladılar. Onlara iş verip keyiflenen Nahoş, dehlize odun için çıktığında kapı arkasında dimdik duran Halil Hoca'yı gördü:

– Odaya buyurun!

– Ben girersem onların dikkati dağılır.

– Geleli çok oldu mu?

– Siz şiir okumaya başlamıştınız. O zaman girmeyi adaptan saymadım. Siz girin, ben biraz bekleyip öyle gireyim.

Gençlerin hep beraber gülüşükleri dehlizden işitildi, sonra Miyan'ın sesi geldi:

– Hoca! Gelin, bilmecenizi çözdük.

Nahoş'tan önce Halil Hoca girdi:

– Haydi! Kimin nasıl bilmeceyi çözdüğünü göreceğiz!

Gençler birden bire yerlerinden kalkıp eşiğe geldiler, üstat odanın başköşesine doğru adım atarken Yoldaşeli sordu:

– Bilmece çözdüğümüzü nereden bildiniz üstat?

– Nahoş'tan duydum. Bu şiiri ben de çok severim. Oturun. Muhammed Eminhoca haydi birinci mısrayı söyleyin.

Muhammed Eminhoca adap ile oturarak elindeki kâğıda göz gezdirdi:

– Ben şöyle düşündüm: İkisinin sokağı bir olacak. Kâbe ile puthane birbirine yakındır.

Üstat gülümsedi, sonra Yoldaşeliye baktı:

– Yoldaşeli siz nasıl anlam çıkardınız?

Yoldaşeli yazdıklarına göz gezdirerek okudu:

– Kara kâküller tuzağı ile yüz taneli tesbih ikisi de aynı değil mi?

Usta güldükten sonra Miyan Satibaldihan'a baktı:

– Sıra sizde.

Satibaldihan mülayimce bir saygı gösterişinden sonra kâğıda baktı:

– Meyhane tarafından Kâbe dergâhına bir hitap geldi.

Dördüncü genç, kendi tercümesini Satibaldihan'ın mısrasına ekledi:

– Ey hoca! Sen nereye gitmekteisin? Bütün haneler bir değil mi?

Usta Halil Hoca, önce öğrencileri övüp sonra güzel bilmeceler bulup verdiği için Nahoş'a minnettarlığı bildirdi ve tercümelemlerin eksikliklerini izah edip bundan sonra bu şekilde Şark'ın meşhur usta şairlerini öğrenmenin mümkün olduğunu anlattı.

Gençler birbirlerine bakıp gülüşerek Yoldaşeli'yi yavaşça dürttüler. Yoldaşeli'nin üstadı meşgul etmesi gerekiyordu. Çünkü o pek cesur, konuşkan, yürekli genç olduğu için üstat ona pek hürmet ederdi. Yoldaşeli yerinden kalkıp ellerini bağladı:

– Hürmetli üstat. Güzel konuşma ve hazırcevaplık hakkında hikâyeler anlatacağınıza söz vermiştiniz.

– Aklımda. Ama geç olmadı mı?

Muhammed Eminhoca yerinden kalkıp ellerini bağladı:

– Dinlemezsek uykumuz gelmez.

Usta güldü, öğrenciler de bu gülüşe katıldılar. Nahoş da ocağın yanından ayrılıp gruba yakın bir yere oturdu. Halil Hoca söze başladı:

– Güzel konuşmak ve hazırcevaplık kişiden büyük maharet ister. Bu herkese de nasip olmaz. Hazırcevaplığın faziletini size ben bir misal ile göstereyim.

Emir Umerhan zamanında Hokand'a pek çok şair ve sanatkârların toplandığını siz de biliyorsunuz.

Şairler arasında Keşal Hoca lakabıyla bilinen, meşhur ve Emir Umerhan'ın da takdir ettiği Öretepeli bir yaşlı şair vardı. Bu adam uzun boylu, uzun sakallı, burnu kemerli, saf tabiatlı olup Âlî Medresesi'nde melik'üş-şuara diye nam salmış, Nemengenli Şair Molla Abdulkerim Fazliy'e hizmet ederek birlikte yaşardı.

Fazliy, bu medresede müteveli olduğundan çoğu şair bu medrese odasını sahiplenirdi. Kış zamanı, odun yok, kazanlar ters çevrilmiş, cüzdanlar boş, bütün şairlerin kulakları emirin sarayına çevrilmiş, ihsan beklerlerdi. Ansızın bir şair, geceleyin güzel haber getirip Fazliy'in kulağına fısıldadı:

– Bugün Öretepe’den emire bir törba altın geldiğini duydum!

Fazliy, Keşal Hoca’yı yanına çağırıp onu görevlendirdi:

– Eğer Emir ile sabah namazından çıkarken yüz yüze gelip bu altını tahakkuk ettirmezseniz, altın hazineye gider.

Keşal Hoca, karanlık bastırınca eşeğe semeri vurdu ve Cihanara’ya – Emir’in karargâhı- doğru yol aldı. Eşek, küçük ama dinç olunca ona binen Keşal Hoca’nın iki ayağı yerde sürünürken sokağı tozularak gitmekteydi.

Hikâye buraya geldiğinde Keşal Hoca’nın durumunu tasavvur eden gençler birden kakhaha attılar. Halil Hoca, fincandan çay içip hikâyeye devam etti:

– Emir sabah namazını kıldığı zaman Keşal Hoca karargâha eşiğiyle girdi. Keşal Hoca’yı muhafızlar tanıyarak eşekle içeriye girmesine izin verdiler. Keşal Hoca, karargâhın ortasına eşiği dizginleyip üzerine dayanarak Emir’in namazdan çıkmasını bekliyordu. Başında kavuk, elinde tesbih ile Umerhan çıkınca Keşal Hoca’yı gördü ve o tarafa doğru yürüdü. O zaman sanki vazifelendirilmiş gibi eşek Emir’e bakarak anırmaya başladı. Eşeğinin bu hareketinden korkan Keşal Hoca, yere çöküp Emir karşısında boynunu büktü. Emir yaklaşıp sordu:

– Ey Keşal Hoca! Eşek ne der?

Keşal hoca hiç düşünmeden cevap verdi:

– Para (altın) diyor!

Emir Umerhan bu yaşlı şairi kahvaltıya davet etti, kahvaltıdan sonra henüz hazineye gönderilmeye fırsat bulunamayan Öretepe altınının bir kısmını şairlere pay etmek için görevlendirdi.

Gençler birbirlerine kaş altından (sezdirmeden) bakınca Muhammed Eminhoca hikâyeyi devam ettirmek için ricada bulundu.

Ustat gülümseyerek çayını içti de yine Keşal Hoca’nın şairlik fazileti hakkına hikâye anlatmaya başladı:

– Keşal Hoca artık fakirleşmiş, kıyafeti eski ve kavuğu yırtılıp gitmişti. Kendi de Öretepeli olduğu için ömründe bir kez de olsa kızıl, şal kavuk giymek

arzusuyla yaşardı. Bir gün eşeğe binip saraya doğru giderken başındaki yırtık kavuğu çözümlüp omzuna, boynuna düşmüş halde Emir'e rastladı. Emir Umerhan, Keşal Hoca'nın kavuğunu görüp güldü ve sordu:

– Keşal Hoca! Niçin geldiniz?

Keşal Hoca, eşiğinden inmeden o anda cevap verdi:

– Aylak aylak dolaşa dolaşa rezil oldum, şal kavuğun hayaliyle geldim.

Emir'in emri ile o anda Keşal Hoca'ya yeni kıyafet ve kızıl şaldan kavuk verildi.

Hazırcevaplık ile Emir Umerhan'ın beğenisini kazanan şairler azdı. Sözde beceriksiz, merhametten uzak, kaside yazmasıyla saray lütfuna erişmek arzusunda olan şairler, çoğunluğu teşkil ederdi. Onlar kendi eserlerini Emir'e beğendirmek için Emiriy ve Fazliy şiirlerini taklit edip Umerhan'ın ihsanından her daim umut ederlerdi.

Uzak, yakın şehir ve kışlaklarda yaşayan kalem ve saz ehilleri Emir Umerhan'ın saye-yi devletinden faydalanmak niyetiyle Hokand'a toplanırlardı. Bazıları Emir'in dikkatini çabucak çekmek, sarayda kendi yeteneklerini sergilemek niyetiyle kendini ateşe atar, bazıları ise kanaat edip alçakgönüllülükle göze görünmeden yaşarlardı.

Emir Umerhan, Nadire mahlası ile bütün Fergana'ya nam salmış, Andicanlı şaire ile evlendi. Nadire, şiirleri gibi nefis ve güzel olup zamanının şaireleri arasında sanki güneş gibi kendi ışığını saçan, fevkalade maharet sahibiydi.

Cihanara diye ad verilen has bahçe, yaz mevsiminde güneş mızrak boyu yükselince cihana kendi güzelliğini göstermekte, gül yaprakları üzerine tan şebnemleri parlamakta, goncaların mahmurluğu tebessümle değiştirip gülmek için dudak açmaya başladığı zamandı.

Haremden tek başına, beyaz, ipek libas giymiş endamı nazik, güler yüzlü, beyaz tenli, şehla gözlü bir gelin bağa girdi, ardı sıra gelen iki cariyenin biri küçük, lale rengi halı; ikincisi tepside kâğıt, kalem, hokka taşır, gelinin emrini beklerlerdi. Gelin önce gül bahçesini dolaşarak goncaları sevip sonra cariyelere işaret eder,

cariyeler halıyı serip tepsiyi onun üzerine koyarlar ve saygıyla geri çekilip uzaklaşırlardı. Gelin, ayakkabısını özenle çıkarıp halıya geçti. Uzun saçlarıyla oynarken uzaklardan gelen bülbüllerin seslerini dinledi, sonra ayaklarını ark ağzındaki tahta üstüne uzatarak akan, berrak sudan bir avuç alıp yüzünü yıkadı. Gök renkli havluda elini kurularayp kâğıdını kalemini aldı.

Henüz iki satır şiir yazmamıştı ki şırıldayıp akan su durdu. Bundan doğal olarak üzülen gelin, ayağını arktan hoşnutsuzlukla çekerek sırtını döndü. Bu gelin Nadire idi.

Emir Umerhan, o zaman ayağını suya sokup oturarak şiir yazan sevgilisini zevkle seyretmekteydi. Arktaki suyun durmasından Nadire'nin üzüldüğünü görünce Emir bağa indi, derhal suyu durduran kişiyi bulup getirmelerini emretti.

Genç bağban delikanlı omzunda kürek, kayısı bahçesine su verip dolaşıyordu. Muhafızlar onun elini arkadan bağlayıp saraya götürdüler. Bağban bunun sebebini sorduğunda ona şöyle dediler:

– Ulu Emir'in şair eşi, ark ağzında ayaklarını suya salıp şiir yazdığı sırada sen suyu kesmişsin!

– Suçum bu mu?

– Suçun bu. Ama Emir çok sinirlenmiş!

– Beni Emir ile görüştürün! Bunu uzun zamandan beri istiyordum.

Muhafızlar bağban delikanlıyı Emir'in huzuruna getirdiler. Emir, gazapla sordu:

– Suyu kesen sen misin?

– Evet. Suyu kesen aciz benim. Emir hazretleri!

– Niçin kestin?

Bağban cevap yerine iki mısra şiir okudu:

“Beädâb busid pâyi sârvrâ âbi râvân,

Dâsti u bârbâstâ çârx âvârd girdi bostân.”

“Baksam ki bu edepsiz su, servinin ayaklarını öpüp geçmekte. Gazabım geldi, derhal suyun önünü keserek cezalandırıp bostanda dolaştırmaya başladım.”

Emir Umerhan onun şiirinden hoşlandı, gerçek bir şair olduğuna kanaat getirip yeni kıyafet giydirdi.

O alçakgönüllü şair, aslen Raşidanlı olup beş yıldan beri bağda hizmet edip şairliğini hissettirmeden yaşardı. Bundan sonra Emir, geç zamanlarda bağı dolaştığında Şair Abdulgaffar’ı ziyaret edip hal hatır sormaya başladı.

Halil Hoca’nın hikâyesinden hoşlanan gençler, üstatlarını evine götürdükten sonra dağıldılar. Nahoş ile Muhammed Eminhoca odaya dönene kadar uzaklarda horozlar ötmeye başlamıştı. Yorulan Nahoş başını yastığa koyar koymaz uyudu. Muhammed Eminhoca, yatağında uzanıp iki elini başının altına koyarak hayal dünyasına daldı.

– Acaba! derdi o sesini çıkarmadan. Hanlar zamanında edebiyat, yalakalık edebiyatı mıydı ki? Bütün bir memleketin şairleri bir kişiye, Emir Umerhan’a kendini beğendirmek için şiir yazsa, kaside yazmakla gün görse! Eğer Keşal Hoca hazırcevap olmasaydı Âlî Medresesi’nde Emir’in hazinesine ümit bağlayan şairler odunsuz, yemeksiz kalırdı. Keşal Hoca gibiler, eski kavuğunu onarıp yaşarlardı.

Hayır! Hayır! Ben asla böyle bir şair olmak istemiyorum. Birilerini övüp duran şairlerden olmamam güzel! Bıraksınlar, ben fakirim. Yaşlı anneme, fırıncı babama yardım edeyim! Ki biz çok fakir insanlarız, bu şehirde bizim gibi fakir olan pek çok insan var. Benim arzum işte bu fakirlerin derdine çare olabilecek şiirler yazmak. Benim derdim işte bu ağır meşakkat altında iki büklüm olan hünerli çaresizlerin yüreğindeki arzuları şiirleştirmek! Benim arzum insanların birbirlerine olan samimi sevgilerini ululaştırmak!

Benim borcum; bana benzeyenlerin hayatını ve çektikleri azapları, inlemelerini, kaygı ve elemelerini şiir ipine dizerek kafiyeleştirip ifade etmek, birbirine kavuşması zor âşıkların yüreğini azat ettiren, arzularını parçalayan şiirler yaratmak değil mi?

Muhammed Eminhoca bu durumdan rahatsızlanarak bazen bu yana bazen diğer yana dönerken horozların ötüşleri arasından ezan seslerini işitmeye başladı.

Biraz sonra mahalle mescidinin müezzini de tatsız tuzsuz sesini bir şekilde çıkarıp ezan okumaya koyuldu. Bundan sonra sokaktan kısa öksürük sesleri duyulmaya başlandı.

Yorulup uyuyan ihtiyar Nahoş da uyanıp öksüre öksüre yattığı yerden Muhammed Eminhoca'ya baktı ve kendince söylendi:

– İyi uyuyabildiniz mi? Ha, Muhammed Eminhoca! Ha Mukimiy! Kalkın tan ağarıyor.

Muhammed Eminhoca kalkıp önce gözlerini ovuşturdu. Sonra Nahoş'a döndü ve geceyi uyuyamadan geçirdiğini saklayarak konuştu:

– Siz de iyi uyuyabildiniz mi hoca?

– Başımı yastığa koyduğumu bile hatırlamıyorum. Siz de olsanız uyuyakalırdınız. Kahvaltı için birazcık helva dilimlemek istiyorum. Ne dersiniz?

– Helvayı Miyan ile paylaşırsınız. Bugün cuma, babama yardım etmem gereken gün.

– Gerçekten mi? dedi Nahoş elini sallayarak. Cuma olduğunu unutmuşum. Miyan da bugün odaya geç gelir. Ben de hamama gitmeyi planlıyordum. Bugün ekmek parası kazanılacak gün desenize!

– Cuma, pazar ve çarşamba günleri iki, üç tandırdan daha fazla “paygir” satılıyor, bugün ve pazar günleri zanaatkârların pazarı, çarşambaları ise çiftçilerin. Onlar haftanın bir günü semaverde “paygir” ya da “gicde”⁹² yemezlerse, pazara gelmiş gibi olmuyorlar. Geç kalacağa benziyorum.

Muhammed Eminhoca, abdestini dışarda aldıktan sonra aceleyle yatağını toplayıp avluya doğru yürüdü. Babası Mirzahoca fırın için hamur yoğurmakta, üvey annesi Ziyadebibi un elemekteydi. Geciken Muhammed Eminhoca selam verdikten sonra sessizce kollarını çemreyerek iki eliyle hamur bezesi açmaya başladı.

Muhammed Eminhoca çok küçükken, annesinin hayatta olduğu zamanlarda babasına yardım ederek “paygir” hamurunda çok becerikli olmuş. Yağ ile yoğurulan “paygir” hamuru yoğurandan çok hüner ister ki bu hüner Muhammed

⁹² Gicde: Kenarı kalın, daire şeklindeki ekmek.

Eminhoca'nın elinden bir zamanlar gelmiş. Mirzahoca oğlu ile yan yana durmuş, karısı Ziyadebibi'ye onun güzel meziyetlerini anlatırdı:

– Muhammed Eminhoca, hamur açtığı gün ekmek satışında o kadar mahir olur ki bir nefeste sepet boşalır. Bazı günler sepeti başına kaldırıp bir o sokağa bir bu sokağa giren kişiyi haydi şimdi gönül için “Hey, fırıncı!” diye biri çağırsa! “Paygir” insanlar için kıymetli mi değil mi bilemedim. Bir, ikiden fazla alınmıyor. Ama yufkanın satışı iyi. “Paygir” için zanaatkârlar ile çiftçilerde para nerede dersiniz?

Un eleyen Ziyadebibi garipseyerek söze karıştı:

– Hamur kolay, ya müşteri! Yufka yapmasanız olmaz mı?

Muhammed Eminhoca üvey annesinin sözünü kesti:

– Babam şehirde “paygircilik” ile tanınır.

– Tanınırmış! “Paygircilik” zor iş! Keşke çabucak satılsa! Akşama kadar sokak sokak sepet taşıyıp yürümek, gece yarısına kadar çalışmak sadece babanızın değil benim de dermanımı kuruttu, siz olsanız okulu bahane edip medreseden çıkmazsınız. Bu kadar okuyan itibarlı, saygın hocaların da yaptıkları işin anlamı yok. Sokak tozutup yürümüşler! Onun yerine babanıza yardım etseydiniz olmaz mıydı? İki kız evlendirip iliği kuruyan babanın şimdi seni evlendirmeye nasıl gücü yetsin?

Muhammed Eminhoca'nın canı sıkıldı. Çünkü bu acı, iğneli sözleri üvey annesi tarafından ilk kez söylenmiyordu. Mirzahoca, karısına bakıp kızarak:

– Şimdi okuyacağı kadar okur, zamanı gelip fırıncılık yapamadığım zamanlar için rızık sahibiyim. Bir laf olur, ben şimdi onun yardımına muhtaç değilim. İki kızını evlendiren baba, bir oğlunu da evlendirir. Onun kaygısı sana düşmese de olur!

– Şimdi öyle mi?

– Evet, öyle!

Ellerine un yapışan Ziyadebibi höykürerek ağlayıp eve girdi:

– Allah’ım keşke doğmasaydım. Ben, kendi oğlum diye haddimi bilerek konuşmuştum. Kendi evladım olarak düşünüyordum. Üveymiş, yabancıymış!

Baba ve oğlu, uzun zaman sessizce kaldılar. Sonra Mirzahoca, oğluna sevgiyle manalı baktı:

– Dert etme! Hamur yeter, kalan hamuru da kaldırıp tandırı yak! Dilinin sivriliğinden kız kardeşlerini de bezdirdi. Benim bahtım karaymış, öyle olmasaydı annen sizleri genç yaşta bırakıp ölür müydü? Hayır olsun, kalanlara şükredelim.

Canı sıkılan Muhammed Eminhoca babasının söylediklerini saygıyla dinler, bir şey demekten aciz, boğazı düğümlenmişçesine nefes yolları tıkanmış; sanki hava yetmiyormuşçasına zorlukla nefes alıyordu. O, bütün gücünü toplayarak kendisini babasının önünde dik tutmaya, verilen hizmeti memnuniyetle icra etmeye koyuldu.

Yantak⁹³ alevi, tandırı yarıp çıkacakmış gibi coşmakta, tandır içinde alevler kovalayıp oynaşmakta ve ona yakın duran Muhammed Eminhoca’nın yüzü ve göğsü alevlerin hararetinden lale gibi kızarmaktaydı. O, alnından akan inci gibi terleri silerek sönmekte olan alevin üstüne, yine yantak odunu atarken alevde ısınan bu kızgın kalp sahibi kendini hafiflemiş hissedip kalbini ateşte giderek tavlandırdı.

Mirzahoca, “paygir”i tandırdan çıkarırken oğlunun yüzünde üzüntü değil, tebessüm belirtileri gördü ve “şirdağ”dan (?) bir tanesini üstün tutarak uzatıp ona sertçe baktı:

– Niçin akşamki yemeğe gelmedin?

– Odada yedik. Miyan beni yanından ayırmak istemiyor. Benden yana dert etmeyin baba, aç kalmıyorum.

– Miyan Satibaldihan ömründe bereket bulsun, ben onun için çok dua ediyorum. Ama gelecekteki durum başka, gece gündüz birliktesiniz. Şimdi Miyan’ın evlenme zamanı, geceleri odada kalması mümkün değil. Seni, o Hint hizmetçisine göndermeye mecbur. Sen ki Miyan’ın hizmetçisi değilsin.

---

⁹³ Çöllerde yetişen, çok yıllık dikenli bitki.

– O adam hizmetçisi değil; Miyan'ın beybabası, hocası. Benim de hocam. O kadar ulu ve ender bir insan ki siz onunla hemsohbet olmadınız baba!

– Kim olsa da seni o adamla birlikte garipler gibi bırakmam. Ben fakir olsam da himmetim dağdan yüksek. Başka yere gücümüz yetmedi, dar olsa da bu bahar çıkınca avlunun bir köşesine bir ev, bir dehliz yerleştirip evlendirmek niyetim var. Odaya elin boş gitme, bunla kahvaltı yapın.

Muhammed Eminhoca, cevap vermeden iki tane sıcak “paygiri” eline alıp sokağa çıktı. Nahoş'un hamama gideceğim, dediğini hatırlayarak medreseye uğramadan Halil Hoca'nın avlusuna geldi. Hoca ile Miyan Satibaldihan bir şey hakkında ciddi konuşmaktaydılar. Miyan Satibaldihan üzgün, bir şeye kırılmış gibi, Halil Hoca'nın da keyfi bozuktu. Üzgün olduğu dış görünüşünden malumdu.

Muhammed Eminhoca, koynundaki “paygiri” çıkarıp sofraya bölünce Miyan Satibaldihan yanındaki çaydanlıktan onlara çay koyup uzattı ve kendine de çay koyup içti. Biraz sessizlikten sonra Miyan Satibaldihan, sofrada dua okuyup Muhammed Eminhoca'ya baktı:

– Sizinle odada konuşuruz.

Arka arkaya medreseye doğru yürüyüp odaya girdiler. Miyan Satibaldihan takatsizdi, odaya girince kendini döşeğe atıp derin bir oh çekti. Miyan'daki bu kederi aile içi duruma yoran Nahoş da Muhammed Eminhoca da sormaya yeltenmeden eşikte başlarını eğerek oturmuşlardı. Miyan Satibaldihan endişelerini içine sığdıramayarak konuşmaya başladı:

– Şu kar yağdığı gece Törehan Mahdumdan mektup getiren iri kıyım misafir, medrese için görevlendirilmiş!

Nahoş yerinden kalkarak:

– Ne, ne? Kim buna izin vermiş? diyerek bağırdı.

– Zenginler, ulemalar, onlar gibi kayınpederim ön ayak olup Eşanhan Ağabeyim'den rica etmişler. Ağabeyim onların ricasını reddetmeyerek o adama medrese mütevelliliğini vermiş. Şimdi bu soğukta, medreseni boşaltıp vermekten başka çarem yok. Ben onunla anlaşıp burada kalamam!

Muhammed Eminhoca bu akşam istemeden de olsa ‘‘Sol yanımdan kalkmıřım’’ diye dũřündũ ve bařından ařađı sođuk su dũkũlmũřcesine bedeni uyuřtu.

– Ađabeyiniz, saygın bir insan ki o kadar merhamet etmiř de olsalar, řehrin zengin ve ulemalarını nũnde saf tutturan bu misafir, gökten inen melek miymiř?

– Melekten de yũce! İstanbul’dan gelmiř, Mekke’den gelmiř.

Gazap ile yanan Miyan Satibaldihan, yine bir řeyler demek istedi de kendini tutup sesini yumuřattı:

– Bu adamı stat iyi tanırmıř, bundan on yıl önce buradaymıř. řimdi İstanbul’dan bařka nikap, bařka elbise ile gelmiř. Önceleri Molla Muhittin’miř, Hacı Muhyi olarak gelmiř! İřte bu oda, ona layık grũlmũř. Hayır! Kilitli dursun, ona bořaltıp verilmez.

Nahoř’un hazırladıđı helva tabakta kaldı. Miyan Satibaldihan, sıkıntıyla giyinerek oda kapısını sertçe kapattı ve bir yerlere gitti. Nahoř zgũnce yere baktı, Muhammed Eminhoca sessizce oturup bir řeyler yazmaya bařladı.

3.6. ALTINCI BÖLÜM

MUHAMMED EMİNHOCA MİRZAHOCA OĞLU – MUKİMİY

Taşkentli Fırıncı Muhammed Fazıl, bazı sebeplerden dolayı Hokand'a göçmüş, Bekveççe mahallesine yerleşmişti ve Hokand'daki ekmek yapan fırıncılarla dostluk kurup giderek “paygir” yapmayı öğrendi. Muhammed Fazıl, vefat edince bu hüneri oğlu Mirzahoca devam ettirmeye başladı.

Mirzahoca giderek “paygir” yapımında meslektaşları arasında ün salıp Hokand'a kendini sevdirdi. Dostları onu Hocendli Âlim Seyid Nadirşah oğlunun kızı Ayşebibi ile evlendirdiler. Ayşebibi eğitim görmüş bir kadın olup saz çalmaya da biraz vakıf, okuduğu zamanlarda da gazellerle de meşgul idi.

Düğünlerinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, yani 1850 yılında Ayşebibi erkek çocuk doğurdu. Onun adını Muhammed Eminhoca koydular. Muhammed Eminhoca biraz büyüdüğünde edebiyat ile ilgilenen, kuyumcu dayısı Rahmetulla onu kendi terbiyesine aldı ve gençliğine kadar okuma, yazma öğretmeye başladı.

Ayşebibi'nin ikinci çocuğu kız olup adını Mehrinisa koydular. Zamanla dört kızı oldu, Mehrinisa'dan sonra doğan kızlarının adlarını Ulubibi, Seydinisa ve Tacinisa koydular. Ayşebibi düğünlerde gazel okuyup saz çalar, bütün mahalle kadınlarını ağzına baktırır, onun katılmadığı toplantılar soğuk geçerdi. Bu sebeple mahalle kadınları Ayşebibi'yi “Humarbibi” diye çağırmaya başladı. Ondan sonra “Humarbibi” olup gitti.

Beş çocuğunun annesi olan Humarbibi, işinde durup dinlenmeden çalışan kocası Mirzahoca'ya acıyarak ona yardım etmek tereddüdüne düşerdi. Zaten sıradan bir fırıncı için büyük bir aileyi geçindirmek kolay iş değildi. Bunun da üzerine tepesi asma ile kaplanmış, Hokand'a özgü dar avlu, rutubetli, karanlık bir evde yaşayarak çocuklarını büyütmek kaygısı Humarbibi'de idi.

Bu ağır hayat neşeli, şen şakrak Humarbibi'yi yorup derde düşürdü, gittikçe yüzünün rengi sarardı, kısa kısa öksürür oldu. Gelen doktorlar dışarıya çıkıp ağabeyi Molla Rahmetulla'ya Humarbibi'nin vereme yakalandığını ve çaresinin olmadığını söylediler.

Molla Rahmetulla beyninden vurulmuşa döndü, hasta annenin etrafına oturan küçücük kız çocuklarını yanına alarak sadece kızı Hayrinisa'yı orada bıraktı ve her gün ilaç getirerek sevimli kız kardeşinden haberler aldı. Ama vakit çok geçti, ilaçlar fayda etmedi. Humarbibi vefat etti.

Muhammed Eminhoca o zaman on beşinde, Mehrinisa on üçünde, Ulubibi on birinde, diğerleri de dokuz ve yedi yaşlarında öksüz kaldılar. Musibettede Mirzahoca, çok ağır bir durumda kaldı. O, kendi durumunu unutup akşamları fırından dönünce ev işleriyle uğraşmaya başladı. Bundan haberdar olan dostları ve özellikle kayınbiraderi Molla Rahmetulla'nın kendisi ön ayak olarak Şaldıramak mahallesinden Ziyadebibi adlı, çocuklu bir dul hatunla evlendirdiler.

Bütün sorun şuydu ki Ziyadebibi düşüncesiz, ağzına geldiği gibi konuşan, umursamaz bir kadın idi. İlk kocasının canına tak edip çocuğuyla birlikte bırakıp kaçınca başka bir “koca” bulamayıp beş yıldan beri dul olup takke dikerek geçimini sağlamaktaydı. Mirzahoca'nın zavallı evlatları yetmiyormuş gibi, Ziyadebibi on iki yaşındaki Ayşebibi adlı pasaklı, çirkin kızı elinden tutarak geldi. O günden sonra üvey anneliğini göstermeye başladı.

Mirzahoca ailesinde dehşetli günler başladı:

Muhammed Eminhoca'ya kızı Ayşe'yi namahrem diye gösterip o girdiğinde “Poşt, poşt!”⁹⁴ diyerek girmesini isterdi. Kızını güzelce giydirip oturtur, Mehrinisa ve Ulubibi'yi ağır ağır işlere gönderir, tehdit edip bir parça ekmek tutturur, Mirzahoca akşamüzeri yorgun geldiğinde hal hatır sormak yerine, kızlarını kötülemeye başlardı.

Çok kez düşündükten sonra Mirzahoca bir karar verdi: “Benim yokluğumdan faydalanarak kızlarımı sorguya çekerseniz, ayrılacağım konusunda ciddiyim! Muhammed Eminhoca, sokaklarda perişan oldu. Çoğu zaman okul arkadaşı Miyan Satibaldihan'a misafir oluyor. En iyisi fırının sahibinden izin alıp dar avlunun bir köşesine tandır kurayım!” o, dediğini yaptı. Her gün erkenden çocuklarının önünde un eleyip hamur yoğurarak borca ekmek satmaya başladı.

---

⁹⁴ Poşt poşt: Erkeklerin bir haneye girerken kadınların gizlenmezi için söyledikleri uyarıcı nitelikteki söz.

Sonra ođlu Muhammed Eminhoca da kendi evine dönmeye cesaret edince babasına yardım etmeye başladı. Bu şekilde yaşamaya başladılar.

Aradan beş altı yıl geçtikten sonra Şaldıramak'tan Mehrinisa için sözcüler geldi, damat olacak gencin adı Dostmuhammed olup mesleđi sakalıktı. Tanıyanlar, onun işinde çalışkan ve helal kazanan bir genç olduğunu söylediler. Çabucak düğün yapılarak Mehrinisa, Dostmuhammed ile evlendirildi. Aradan bir iki yıl geçtikten sonra Ulubibi Acıgöl kışlağından Mellebay adlı kasaba verildi, kalan iki tanesini ise Molla Rahmetulla yetiştirmekte idi.

Muhammed Eminhoca dayısı Molla Rahmetulla'nın evine kız kardeşlerini görmek için haftada bir kez gidince dayısı ve yengesi tarafından sıcak karşılandı. O, okuduklarından dayısına hesap verir, sonra sıra şiir okumaya geldiğinde dayısı, kızı Hayrinisa'yı çağırırdı.

Güzel Hayrinisa hiç çekinmeden gelerek Muhammed Eminhoca'nın yanına oturur, bütün dikkatiyle dinleyerek her bir beytin, her bir bendin anlamını çıkarır, bazen elinde olmadan alkışlar ve onun alkışı, karşıdaki genç şairi heyecana sevk ederdi.

Muhammed Eminhoca, yine günlerden bir gün kız kardeşlerinden haber almak için dayısının evine eline dört tane "paygir" alıp geldi. Kızlar, mahalledeki kız kınasına gitmek tereddüdündeydiler. Dayı, kızına her neyi uygun görürse Tacinisa ile Seydinisa da onu uygun görürdü. Her üçüne de aynı şekilde Frenk eşarp, Hocend kumaşından dokunmuş gömlek giydirdi. Muhammed Eminhoca'yı avlu ortasında sıcak bir şekilde karşılayan Hayrinisa, babasının yanına çıktı.

Molla Rahmetulla'nın mesleđi kuyumculuk olup evinin yakınındaki küçük işletmesinde altın halhal, yüzük, bilezik, pazubent yapıp araçlar vasıtasıyla başka şehirlere gönderirdi. Molla Rahmetulla gayet hünerli olup diđer kuyumculardan daha becerikliydi ve kalitesi gittikçe artıyordu.

Muhammed Eminhoca, yengesi ve kız kardeşleri ile görüşükten sonra Hayrinisa'nın arkasından girip dayısına selam verdi, koyu bir sohbetten sonra dışarı çıktıklarında Hayrinisa nazik bakışlarla Muhammed Eminhoca'ya sordu:

– Yeni yazdıklarınızı getirdiniz mi?

– Getirmez miyim? Alıp getirdim de kınaya gideceksiniz ya!

– Bunu söyleyin. Yazık! Babama bırakıp mı gideceksiniz?

– Evet, bırakıp gideceğim.

Kulak misafiri olan Molla Rahmetulla, evin kapsına geldiğinde arkasına dönüp kızına baktı:

– Ben senin yerinde olsam önce şiiri dinler, sonra kınaya giderdim. Kına akşama doğru kalabalıklaşır. Çok mu şaşırдың?

Hayrinisa'nın annesi eyvanda sebze soyarken kocasının sözlerini destekledi:

– Kızlar toplandığı zaman “çıldirmenin”⁹⁵ sesi duyulur. Hemen üzerini çıkarıp bana yardım edin. Geçen sefer geldiğinde, Muhammed Eminhoca yemek yemeden gitmişti.

Bunu işiten Molla Rahmetulla, eyvandan söylenenler üzerine güldü:

– Hayrinisa da senin gibi olursa, şiire kim değer verir? Muhammed Eminhoca, yeni şiirler getirmişe benziyor. Sana küçük kızların yardım ederler.

Küçük kızlar gülüşerek yürüyüp gittiler, çay demleyerek tepside ekmek hazırlamaya başladılar. Molla Rahmetulla, sözünü tamamlamadan küçük kızlardan biri fincan, sofraya diğeri de tepside ekmek taşıyarak eve girdiler. Onlar, bu işi bitirince ikinci hizmet için çarışe yengelerinin yanına çıktılar (dayılarının karısına Seydinisa ile Tacinisa çarışe yenge derlerdi). Hayrinisa, eşikte adapla oturup bilezik taktığı ak bileklerini örten kıyafetini özenle çemreyerek fincanları havluyla kuruladı. Sonra çay koyarak önce babasına sonra Muhammed Eminhocaya verdi. Kendini bilmezliğe veren akıllı Molla Rahmetulla, tatlı sohbete karışarak söze başladı:

– Bugün Hayrinisa başlasın! Ne dersiniz Muhammed Eminhoca? Bu içten pazarlıklı da şiir yazar da bizden gizler.

---

⁹⁵Çıldirme: Üflemeli bir çalgı.

Hayrinisa kıpkırmızı oldu. Muhammed Eminhoca, kızın kızaran gül yüzüne bakmaya cesaret edemedi. Nefesi tutulan Hayrinisa, tutula tutula babasına cevap verdi:

– Benim yazdığım şiirler eciş bücü! Güzel şiirler yazabilmem için çok zaman gerekli.

– Okumayacaksan, okuma! Muhammed Eminhoca okur. Al yeğenim. Bugün güzel bir gazel duymak istiyorum.

Muhammed Eminhoca, fincanı sahibine verip ceplerini yoklarken dayısına:

– Ya kötü şiir olursa?

Dayısı cevap vermeden dayısının kızı söze karıştı:

– Buyurun işte! Kötü şiirmiştir! Siz kötü şiir yazmazsınız.

– Dinle kızım! Şimdi kötü şiiri duyarız.

Muhammed Eminhoca, adapla kâğıda göz gezdirdikten sonra yumuşak sesle tane tane okumaya başladı:

Âşikâr olur sırrım hâlim beyân eyleyim desem,

Dar gönlüme sığmazdır nihân eyleyim desem,

Bu bahar bir dem, yazık ki, talihim yâr ölmedi,

El tutup, bağı bostânı seyr eyleyelim desem.

Aşk şartından değil sırr-ı muhabbet olsa ifşa,

Korkarım, gözden gözyaşımı revân eyleyim desem,

Mani-yi şavkım olur binlerce endişe halktan,

Gül yüzün gördüğümde bülbül gibi figân eyleyim desem.

Neleyim, şikâr öldü hâlin tanesine can kuşu,

Bir bakıp hüsnüne, Mukimiy imtiham eyleyim desem.

Muhammed Eminhoca, gazelin burasına gelince kâğıdı katladı ve mendil ile alnındaki terleri sildi. Dayısı, özellikle de dayısının boyuna ulaşmış kızı oturduğu yerden: “aşk hakkında ‘saçmalık’ edepsizlik değil midir? Bu şekilde güzel olmadı.”

Bu düşünceler, genç şairin yüreğine huzursuzluk verince sessiz kaldı. Bu durumu sezen Molla Rahmetulla, araya şakayla karışık:

– Gerisini duymayacak mıyız? Bu nasıl olur? Hepsi bu kadar mı?

Hayrinisa, bu satırlarda mercan gibi dizilmiş olan manayı kendi üzerine alıp sinirli şekilde dinlemekteydi. O, babasına baktı, sonra yere bakıp çaydanlığın kapağına göz gezdirdi. Molla Rahmetulla, yeniden konuşmaya başladı:

– Çok akıcı, mazmunlu, âşikane bir gazel yazmışsın yeğenim! Ellerin dert görmesin! Daha neler var?

– En iyisi bu.

O anda Tacinisa gelip Hayrinisa’nın kulağına yavaşça fısıldadı, Hayrinisa çaydanlığı Muhammed Eminhoca’ya yakınca koyarak yerinden kalktı:

– Kızlar çağırıyorlar.

– Peki, peki öyle olsun kızım. Kınaya geç kalmayın.

Bir, iki ev ileriden çildirme seslerine karışık birkaç kızın çığlıkları işitilmekteydi. Kızlar aceleyle çıkıp gittiler, Molla Rahmetulla sohbet konusunu başka tarafa çevirip hal hatır sormaya başladı:

– Medreseye yeni yönetici görevlendirilmiş diye duydum. Bu doğru mu?

– Doğru.

– Miyan Satibaldihan ile dostları nasıl?

– İyi değil. Bu işten Miyan’ın kalbi kırılmış. Odaya da çok az gelmeye başladı.

– İyi olmadı. Biraz mütekebbir bir adammış diyorlar.

– İş çıkaracağı benziyor! Kanımca, Miyan'nın mürebbiyelerini de alıp gitme ihtimali var. Ondan benim için zor. Ev ahvali bildiğiniz gibi, üvey anamız insafsız bir kadın! Daha az gireyim diye kızını benden kaçırıyor! Keşke ölsem!

Bir nefeslik suskunluktan sonra Molla Rahmetulla sordu:

– Olur da medresede kalmayı istemezsen, Hakimayim Medresesi'nde benim kaldığım odaya gider misin?

– Olur.

– Eğer Miyan, kendi gittiği odaya da seni de davet ederse fena olmaz, birbirinizden öğreniyorsunuz. Eğer hazretliği tutup seni davet etmezse, üzülme! Oda hazır.

– Olur.

Kızlar yemeği beklemeden kınaya çıkıp gitmişlerdi. Hayrinisa'nın annesi tabakta yemek getirip onların sohbetini böldü:

– Tepsiyi rafa koyun, geleceğim.

Muhammed Eminhoca, izinsiz kaldığı için özür dileyerek sofrayı terk etti. Yemek esnasında üç kızının iyi huyluluğundan söz edildi. El kurulanıp dua edildikten sonra Muhammed Eminhoca, dayısından izin alarak medreseye gitti. Miyan Satibaldihan, bugün akşama kadar hücrede kalarak Muhammed Eminhoca'yı üç dört kez yoklatmış, Nahoş Muhammed Eminhoca'yı karşılamak için üç dört kez havuz başına çıkmıştı. Hava kararınca akşam vaktinde Muhammed Eminhoca, odaya geldi. Miyan dostunu sıcak bir şekilde karşılayıp keyfiyetini sorduktan sonra söze başladı:

– Biz sabahleyin eşyaların bir kısmını alıp gidiyoruz, bir kısmını size bırakıp Bekke Medresesi'ne gideceğiz, siz bu odada kalın. Bir zamana kadar benim adıma burada kalırsınız ama kendiniz daima bizimle olunuz. Bu düşünülüp tavsiye ile yapılacak iş. Ben hayattayken bu odadan sizi hiçkimse çıkartamaz. Eğer bir tarafa gidecek olursanız, kilitleyip kilidi bana getiresiniz. Vesselam!

Muhammed Eminhoca, bu dostane samimi muhabbet önünde bir şey söylemekten kendini aciz hissetti ve ayağa kalkarak boyun eğdi. Çünkü bu oda

öncelikle eve yakın, babasına yardım edip zamanında gidip gelmeye elverişli, ikincisi işte, bu mütevellî hacı karşısında yaşayıp yaratmak gerektiğini aklına koymuştu. Hakimayim Medresesi ise her ihtimale karşı son çare idi.

Sabahleyin, Bek Medresesi'nden talebeler gelerek eşyaların bir kısmını arabaya yükleyip gittiler. Muhammed Eminhoca'ya hafif eşyalar kaldı. Bu odaya yerleşecek olan mütevellî hacıya her rastladığında, Muhammed Eminhoca'ya fark ettirmeden bakardı.

Miyan, taşındıktan sonra eski bir halı üzerinde Muhammed Eminhoca tek başına kalmıştı. Şimdi geceleri toplanıp bulmacalar çözmek, ustalardan ilginç ilginç hikmetimiz hikâyeler dinleyip huzur buluşlar bitmiş, medreseden neşe gitmişti. Muhammed Eminhoca terk edilmiş odada tek başına kalmış, bazen aç bazen tok yaşamaya mecbur olmaya başladı.

Ama gündüzleri Yoldaşeli, bazen başka dostlar gelerek hal hatır sorar, bazen Nahoş gelip yeni odaya tek başına götürür, bazen Halil Hoca çıkıp gelerek Muhammed Eminhoca'yı evine götürürdü.

Genç şairin hevesle yazdığı, geçmiş kalem sahiplerinin şiirlerine benzeyen şiirleri kendi akranları, ondan ziyade de dayısı Kuyumcu Molla Rahmetulla ve onun güzel kızına hoş gelirdi. Kendi ailesi dışındaki insanlar arasındaki çelişkiyi şimdilik göremeyen yetenekli, ümit vaad eden, genç Mukimiy'in eserleri için şimdilik söylenecek çok şey yoktu.

İki büklüm olmasına aldırış etmeden fikren uyanık, ortaya çıkan yenilikleri muhabbetle gözetken ve gençlere dünyevi ilimleri öğretmek şehrin mutaassıp ulemalarının saldırılarına birçok kez maruz kalan, marifetli Üstat Halil Hoca, öğrencisi Muhammed Eminhoca'nın ahval-i ruhiyesini de inceden inceye gözetmekte idi.

Bilim öğrenmede, dünyaya bakışta, şiiriyatın iyisini kötüsünü ayırmada, bugün ile yarını, iyi ile kötüyü ayırmada kendi akranları arasından sıyrılan ve bundan dolayı Halil Hoca'nın dikkatini kendine çeken Muhammed Eminhoca, sonraki günlerde ruhi bunalımlara düşmüş, içine kapanarak karanlık odasında kendince hayal kurmaya başlamıştı. Bunu görünce ustanın kaygısı arttı, onu çok sık

evine çağırıp bazen tatlı ifadelerle bazen de iğneli kinayelerle kendi müşahedelerini anlatırdı.

– Halk arasında “Kederliysen mezarlıkta dolaş!” diye bir atasözü var. Bu atasözü belki doğrudur. Ama ben sana öğüt vereyim, sen kederliysen gününü mezarlıkta değil, canlılar arasında geçir! Canlılar arasında gez! Haykırışlar ile feryatları dinle! İşte o zaman ne yapmak gerektiğini, ne yazmak gerektiğini sana yaşayan insanlar söylerler.

Muhammed Eminhoca, aynı gece bu kinayenin anlamını çıkarınca sabahleyin sadece pazarda dolaştı. Pazar günü kimsenin kimseyle işi yoktu, herkes kendi işiyle meşgul olmakta, “kendi ocağına kül çekip” yaşam kaygısında, Muhammed Eminhoca hiçkimseyi tanımadığı gibi Muhammed Eminhoca’yı da kimse tanımamaktaydı.

Uzaklara gidince bir kişiyi tanıdı, tanıdığı kişi kendinin en yakını kız kardeşi Mehrinisa’nın eşi, yeğeni Rozim Muhammed’in babası Dost Muhammed idi. O, soğuk günde sırtındaki ağır su testisini taşıyarak Karasu arkından kahvehanecilerin testisine su doldurmakta idi.

Muhammed Eminhoca kendini gizledi, ona acıdı ve sonra uzaklaştı. Elinde bir kitabı sallayıp duran, üstü başı harap olmuş bir kadın feracesinin içinden gelene gidene yalvarmaktaydı:

– Bu kitabı alın, kardeşim! İhtiyacımdan satıyorum! Bu benim babamdan kalan değerli bir kitap! Odunsuz, kömürsüz kaldığım için satıyorum! Kardeşlerim, benim gibi dul bir kadının ihtiyaçlarını giderin! Muhtaçlığımdan bu kitabı satıyorum!

Muhammed Eminhoca yaklaşarak kadının sözlerine kulak verdi, sonra kitaba elini uzatarak:

– Bakabilir miyim?

– Tabi, bakın! Alacaksınız ucuza veririm, oğlum! İhtiyacım giderilsin! Yetimlerimin titreyişleri bunu satmaya mecbur kıldı! Nadirebegim’in kendi elleriyle yazdığı şiir kitabı! Hazretli emirin sarayının bekçisiymişler, Buhara Hanı

sarayı talan ettirdiği gün hazretleri kaçarken bu kitabı atlarının ayaklarının altında bulmuşlar! Rahmetli babam bu kitabı çok kez överdi.

Muhammed Eminhoca kitabı açar açmaz bir gazele gözü takıldı:

“Etme zinhâr ifâde ihtiyâç,

Ki, aziz halkı kılar hor ihtiyâç.

Hiçkimse âlemde dertsiz değil,

Herkes kendi miktarınca duyar ihtiyâç...”

Muhammed Eminhoca henüz bu ihtiyacın sonuna gelmemişti ki insanlar toplanarak bu kitaba ihtiyaçları olmadıkları halde müşteri olmaya başladılar. Bazıları kitabın fiyatı üzerine kadınla konuşmaya başladılar:

– Haydi, söyle ihtiyar kadın! Bu eski kitaba ne kadar para vereyim?

– Odun, kömür ihtiyacını karşılasın yeter! On tenge⁹⁶ verin!

– Oh ho, dedi alay edercesine bir alıcı yüzünü buruşturarak. Bana gereği yok sevap olsun, sizin ihtiyacınızı karşılayayım! Bir tenge vereyim!

Onun bu dediğinden sonra, hani şimdi Muhammed Eminhoca'nın yanında on tenge olsa da kadına verse, sonra o müşteriye söylediğini söylese! Yanında on tenge değil, on çaka⁹⁷ bile yoktu. Orta boylu, yüzünde beni olan, üstü başı şık bir genç sessizce sayıp on tenge vererek kadını mutlu etti de kitabı alıp yoluna gitti. Kadın da ona dua ede ede kendi yoluna, toplanan müşteriler de kendi yoluna gitti. Muhammed Eminhoca olduğu yerde donup kaldı, sonra caminin sol tarafındaki sokaktan İsfara güzergâhından medreseye giderken Halil Hoca'nın sözünü içinden geçirdi:

“Mezarlıkta değil, canlılar arasında dolaş!”

İlk dolaşış onda derin tesirler bırakmıştı, ertesi sabah yine canlılar arasında gezdi, sevimli kız kardeşi Mehrinisa'nın eşinin yine ağır, soğuk su testisi altında eğilip gittiğini gördü. Bin yamalı kıyafetiyle köse bir adamın, rüzgârda yalın ayaklı

---

⁹⁶ Tenge: Akçe.

⁹⁷ Çaka: Pul.

ođluyla beraber yürüyüp ney çalarak dilendiđini gördü. İki at koşulmuş faytonda tek başına böbürlenerek oturan çakmaki kalpaklıyı, kürkleri seyretti. Biraz uzaklaşınca bir manzaraya rastladı ki kendini bir dükkâna gizleyerek gittikçe yaşlanan babası Mirzahoca, sepette ekmek taşıyıp bağırarak geçmekteydi: “Buyrun gelin, paygır!”

Şimdilik bunlar büyük sokaktaki görünüşlerdi, bunların karşısında Muhammed Eminhoca'nın görebildiđi bu kadardı. Hayatın derin ve nazik sırları, manzaraları şimdilik ondan gizliydi. Öyle olsa da dünkü ve bugünkü izlenimler genç şairin kalbinde derin izler bıraktı, o gece birçok kez uyuyamadan yatađında o yandan bu yana dönüp durdu.

Günlerden bir gün Muhammed Eminhoca, Şaldıramak'a kız kardeşi Mehrinisa'ya gidip yeđeni Rozimuhammed ile konuştu, dönüşte kömür pazarından geçerek Bayteköprü'deki Şermuhammed'in bakkal dükkânının önünden geçiyordu. Orada deri yüklü iki araba durmakta, Şermuhammed bakkal ile üç dört kişi bir şey hakkında tartışmakta idiler. Şermuhammed uzaktan Muhammed Eminhoca'yı görünce bağırıldı:

– İşte, işte! İşte o molla çocuđa rica ediniz.

Bakkal, öyle diyince Muhammed Eminhoca'ya kendisi müracaat etti:

– Gelin, can kardeşim. İşte bu misafirlerin ihtiyacını giderin.

Muhammed Eminhoca, köprüden dönerek bakkal dükkânının yanına geldi. İki arabacıdan biri susunca diđeri konuşmaya başladı. Hiçbir şey anlamayan Muhammed Eminhoca “Bu ne demek istiyor?” manasında bakkala baktı, bakkal arabacıları yatıştırarak izaha başladı:

– Mirzarayim denilen tüccar Taşkent'ten deri satın almış, okuma yazma bilmediđi için adresi sözlü olarak vermiş. Bu arabacılar da okuma yazma bilmedikleri için yazamamışlar, Taşkent'ten Hokand'a gitmişler. Ulaştıklarında adresi unutmuşlar, Hokand'a gelince sabahtan beri sokak sokak Mirzarayim'in evini sormuşlar. Hiçkimseden cevap alamamışlar. Eğer yarına kalırsa Mirzarayim'in adını da unutma riski var, kendileri de ölü gibi yorulmuş.

– Bizim ricamız şu ki dericiliğin ustasına, bu deri Taşken'ten Mirzarayim tarafından gönderilmiş, Mirzarayim'in evini gösteren bir yazı verseniz.

– Olur, dedi genç şair. Yazıp vereyim, kâğıt kalem bulun.

Bakkal sevaba ortak olmak için memnuniyetle kâğıt kalem bulup verdi, Mukimiy dükkânının önünde çömelerek yazdı:

Hokand, könçilik⁹⁸ aksakalına⁹⁹

“Taşkent'ten gönderdim beş yüz deri,

Adresim Hokand'dan ileri ya da beri.

Arabacılar da yabancı değil,

Dayımın damadı, Halamın eşi.

Kendim tüccarın, amma cahil,

Fazladır, cahilden bedava bir mirî,

Görevlendirip verdiğim: ev hangi sokakta,

Evde kim var ve kim görevli

Götürüp derileri indirsin çabucak.

Kendim gibi buruşmadan, kurumadan yeri!”

Sonra Mukimiy şiirin sonuna aşağıdaki üç beyti kendisinden ekledi:

Bilmek müşküldür, hangi mahavzârda¹⁰⁰,

Büyük kabristanın hangi bir yeri?

Yazmayı bilmezsen, bundan beter ol,

⁹⁸ Könçilik: Deriyi hazırlayıp cilalayarak meşin yapma işi ile meşgul olma işi.

⁹⁹ Aksakal: Önceki devirlerde birkaç mahalle ya da köyün lideri olan kişi, görevli yönetici, önde gelen kişi.

¹⁰⁰ Sözlüklerde bulamadığımız bu kelime, bağlamdan hareketle “korcu veren, ürktüren yer” anlamına gelebilir.

Budur, okumuşların tövbesi, cezası!

Mukimiy, izâha yoktur ihtiyâç,

Eğer izâh edersen, kaçır tesiri!

Mukimiy, kâğıdı dörde katlayıp arabacılara verdi, arabacılar da teşekkür edip atlarını kervansaraya sürdüler. Köprüden geçince Mukimiy, kaymak pazarı üzerinden Bekveççe mahallesine yol aldı. Bu şiir, Mukimiy'in yazdığı ilk hicivdi.

Akşam rüzgârı başlamış, medrese odalarının bacalarından duman tütmeğe, özellikle müteveli hacının odası diğer odalara göre aydınlık, perdeler düşen gölgelerden misafirlerin çokluğunu anlamak zor değildi.

Mukimiy, kendi odasını açıp içeriye adım attı. Oda soğuk, odun yokluğu üstüne mumun akşam bittiğini de hatırlayınca öylece kaldı. Sonra döşeği serdi ve üzerine oturdu. Yorganı alıp üzerine örttü, uzanıp hayal kurmaya başladı:

“Hayrinisa'nın bana benzediğini söyleyince çok alay etti. Ben dayıma benzediğime göre kızının da bana benzemesi fena mı? Kendisi benzese de bahtı benzemesin. Bahtsızlığım, özellikle bu gece kendini gösterdi. Belki bu günler geçip gider, odunum da olur mumum da. İşte o zaman gün ağarınca kadar oturup Hayrinisa'nın bana mihribanlığı hakkında uzun şiirler yazarım, sadece kendisine okurum, sonra o bana tekrar tekrar teşekkür edip şiiri elimden alır.

Dayım da yengem de beni iyi biliyorlar. Bu iyi görüşlerinin altında belki başka amaçları vardır da şimdilik bana bildirmiyorlardır. Dayımın bana “Boş vakitlerinde gelip benden kuyumculuğu öğren.” demesi de boşuna değil elbet.

Dayım, dediğine göre hacca gidecek. Gitse iyi olur, altını da var. Altın olursa dünyayı gezmek mümkün! Kızını da alıp gider mi ki? Belki alıp gitmez, onu evlendirip evini toplayıp gider. Belki de buna beni düşünüyordur. Eğer öyleyse ne kadar güzel olur! Üvey ananın eziyetinden, aç gözlülüğünden, taş kalpli mütevellinin itip kakmasından kurtulurdum. Hayır, ben doğru düşünmüyorum! Dayımın kızını bana vermemesi gerek! Hangi faziletimden dolayı damat alır? İlim de yeterli değil, şairliğim de! Ayrıca şimdilik yoksul, çalışan babamın eline bakıyorum. Beni evlendirmek için babamın gücü şimdilik yetmez.”

Uzayıp giden hayaller yumağının sonunun geleceği yoktu, uykuya daldı. Bu şekilde sabahleyin kapı çalındığında uyandı. Kapıyı çalan Yoldaşeli idi, üşüyerek çıkınca kapı önünde dostunu gördü. Üstat Halil Hoca'nın hastalığı, onları odaya toplayıp onları bir araya getiren Miyan Satibaldihan'ın mütevelliyeye sinirlenerek Bekke Medresesi'ne göçüp gitmesi sebebiyle genç dostlar birbirlerinden uzaklaşmışlardı.

Öylece duran dostunu Mukimiy odaya davet etmedi, soğuk odaya davet etmenin de anlamı yoktu. İkisi üstatlarına uğradıktan sonra Tüeyhane sokağından geçerek Hacibek caddesine, Yoldaşeli'nin evine doğru gittiler.

Yoldaşeli'nin küçük evi kendine has rahat, rafta kitaplar özenle dizili, sobada ateş harlıydı. Mukimiy'in tenine ısı yürüdü.

- Sobanın şu yönü kötü ki vücuda sıcaklık verip uykuyu getirir.
- Ya soba olmasa?
- Sobasız, odunsuz odanın şu yönü güzel ki vücuda soğuk verip uykuyu kaçıtır.

İkisinin de kahkahaları henüz bitmemişti ki kapı çalınıp Yoldaşeli'nin annesi iki çini fincanda çay uzattı. Bunu gören Mukimiy sevinip yeniden söze başladı:

- Öz annesi hayatta olan arkadaşın güzel yanı şu ki ne zaman kahvaltıya gelsen, çay içersin.

- Ya öz annesi olmazsa?
- Öz annesi olmayan kendi evine de sığmaz.
- Üvey anneniz zalime benziyor.

Mukimiy sessizce çayına ekmek doğradı, sonra yavaşça cevap verdi:

- Kendime değil, biçare babama acıyorum. Sessiz, sakın kocayı bulup koynuna girdi! Başka konulara geçelim olur mu? Doktörlük işleri nasıl gidiyor?

– Ben ilaç yapmayı ve Çinceyi öğrendiğim için memnunum, hekim de ücretsiz tercüman bulduğu için memnun. Artık, bana Rusçayı iyice öğrenmek kaldı. Şimdi zamanı değil.

Dostunun bu sözlerini işitip ona heveslenen Mukimiy, bilinir bilinmez iç çekti:

– Kendimin ne olacağına aklım yetmez oldu.

– Siz, dostum çok büyük şair olursunuz. Sizdeki yetenek harikulade. Şu anki meşguliyetleriniz bundan haber veriyor. Ama benden şair olmaz, buna inancım tam. Allahu ekber! Haydi, kalkın Muhammed Eminhoca ağa! Sizi sobası buradakinden daha sıcak bir yere götüreyim, ikimiz oraya davetliyiz.

– Benim kalabalığa, özellikle de tanımadığım kalabalığa o kadar...

Yoldaşeli gülümsedi:

– Benim de kalabalığa takatim yok. Ama gideceğimiz yerde üç dört şiir ehli var, onlar size sadık oldukları için alıp götürmeye söz verdim. Kalkın şimdi!

İki dost, konuşarak Çalçık yolu aracılığıyla Yeni Çarşı'ya vardıklarını fark etmediler. Yolda, Mukimiy Nadire'nin el yazması hakkında konuşuyor, Yoldaşeli ise yanındaki gencin hal, hareketlerini takip ediyordu. Yeni Çarşı'dan medrese tarafına yöneldiklerinde medrese ahırında onları saygılı şekilde bir genç karşıladı. Bu genç, sandıkçıda yetişmiş genç şair Osmanhoca Zariy idi.

Küçük bir odaya toplanan gençler, Mukimiy'i fazlasıyla hürmetle karşıladılar. Yoldaşeli'nin anlattığına göre biri Süleyman kışlaklı Nasreddinhoca - Nusret-, Akyerli Muhammedkul -Muhayir- ve Helekicanlı Yarmuhammed -Yariy- ile dışarıda görüştükleri Osmanhoca Zariy idiler. Bu güzel, nur yüzlü, kalbi samimiyet ve sevgiyle dolmuş meslektaşlarla tanışmaya layık olduğu için Mukimiy çok sevinmişti.

Temiz oda eşyalarının sadeliği tıpkı oda sahiplerinin kendilerine benziyordu, onlar hoş tevazu, hoş muameleli ve edepli idiler. Bu fakir ilim taliplerinin sofralarını kışlakta kurutulan kayısı, kuru üzüm, sütle yoğrulup biraz

kurumuş yağlı ekmekler süsler, dahası Nevbahar tarafındaki fırıncıların kaymak lezzeti veren, kızarmış ekmeklerinden dört tane koyulmuştu.

Mukimiy bu gençlerle tıpkı eski değerli dostlarmış gibi sohbeta başladı.

Muhayir, hemen helva yapmaya gitti, kalanlar da sobanın etrafında Mukimiy'in sorularına memnuniyetle cevap vererek oturuyorlardı. O anda Mukimiy'in aklına bir şey geldi:

– Biz, şu an gerçekten Şahan'ın türbesinin yanında mı oturuyoruz?

Zariy, saygıyla cevap verdi:

– Öyle, öyle yanımızda. Ondan biraz ileride “Mader Han türbesi”, yani Nadirebegimiz'in türbesi...

Nadirebegim adı söylenmesiyle Mukimiy'in aklına kitap geldi, sessizce durdu.

Sohbet buraya geldiğinde kapı açılıp içeriye biri girdi:

– Helvanın kokusu, bütün medreseyi sarmış. Selam gençler!

Başında külah, üstünde uzun, sarıya çalan gömlek, elindeki tesbihle bir kaba, uzun sakallı adam geldi. Herkes ayağa kalkıp yer vermek zorunda kaldılar. Bu adam, Bek Medresesi'nde yaşayan yaşlı karilerden olup okuma yazma bilmeyen, faziletsiz, sohbeti soğuk, bedava yemek arayan Zunnun Kari idi. Uzun uzun dua ederek kazana uzandı ve uzaktan kokladı:

– Hey, hey, hey! Bir şey istedik, o da nasibimize düşmüş ya!

Mukimiy sıçrayarak yerinden kalkıp dışarıya çıktı, ona Yoldaşeli de eşlik etti. Mukimiy birazcık boğulmuştu, Yoldaşeli gülerek:

– Müteveli hacınızı görür gibi mi oldunuz?

– Ne demezsin! Helvayı bir kenara bırakıp gidemez miyiz?.

– Gençler üzülür. En iyisi girip bir hiciv başlatalım, gençler de iştirak etsin. Bu öküz kopyasının okuma yazması yok; ama kari...

Mukimiy'e, bu teklif uygun geldi. Bu yolla dört tane mihmandarın kalemlerini de deneyip görmek gerektiğini düşünerek içeri girdi ve kâğıt kalem alıp iki satır yazdı, yavaşça yanında oturan Yariy'e uzattı:

Helvamız pişmiş idi, tuz karıştı,

Şiir encümeni dağıldı, ayıp söz karıştı.

Yariy de bir beyit yazarak yavaşça yanındaki Muhayir'e uzattı:

Düzgünce dokunduğu zamanda renkli şiirler,

Kıskandı felek ortasına boz karıştı.

Muhayir de şiire şu beyti ekleyerek yanındaki Zariy'e verdi:

Nazik birkaç ruh, ehl-i ferâset idi bunda,

Bir fehmi kıt, yaradılışı tokımdoz¹⁰¹ karıştı.

Zariy de fark ettirmeden aşağıdaki beyti yazıp Nusret'e verdi:

Girdi selamsız odaya, ateş rahatı cân diye,

Sobadaki kor söndü, ona buz karıştı.

Nusret de yavaşça acele etmeden bir beyti ekleyerek yanındaki Yoldaşeli'ye uzattı:

İyi ki kendi girdi, gelmedi başkası onla,

Zunnun Kari'nin bir kendi yalnız karıştı.

Yoldaşeli yazılanların hepsini gözden geçirerek sonuna şöyle yazdı:

Meydanı boş bulup yemeğe şire-yi şerbet,

Rüsvâ-yı cihân eyledi, domuz karıştı.

Dünyadan bihaber, nefis belasına giriftâr olan Zunnun Kari, o zamana kadar dört ekmeği çaya doğramış, iştahını da şimdilik helvaya saklamıştı ki birisi seslenip geldi:

---

¹⁰¹ Tokımdoz: Kaba, anlayışsız.

– Zunnun Kari hazretleri buradalar mı?

Hepsi bir ağızdan cevap verdiler:

– Evet, buradalar!

Selam verip giren bu müezzin, Zunnun Kari’yi payladı:

– Hatmi Hoca’nın olduğunu unuttunuz mu karim? Sizi sofrada bekliyoruz.

– Abo! dedi Zunnun Kari, gençlere bakarak. Nasibime engel oluyorsunuz ya!

O, aceleyle odadan çıkıp gitti. Hepsi, o müezzinin atasına rahmet dediler ve başka ekmek alarak telaşsızca helva yemeye başladılar.

Öyle olunca bugün beklenilenden çok daha keyifli geçti. Güzel dostlar edindiğine sevinen Mukimiy, yolda giderken Yoldaşeli’ye minnettarlığını bildirdi.

Yoldaşeli, samimi dostu Mukimiy’in minnettarlığını ifade etmesini gülerek dinlerken yarın yine güzel bir şair ile tanıştırmak istediğini ve bu şairin de Mukimiy ile tanışmak, dost olmak için heveslendiğini ve bu konuda kendisine rica ettiğini söyledi.

– Her gün bir fazilet sahibiyle tanışırsak bir ayda otuz fazilet sahibiyle tanışmış oluruz. Ki beni çok heveslendiriyorsunuz Molla Yoldaşeli!

– Onları siz ile tanıştırdığım için övünmüyorum. Yarın sizi güzel bir genç ve onun arkadaşı olan Rus doktor ile tanıştıracam. Rus Doktor, Hokandımız’a sürgün gelmiş. Söylenenlere göre edebiyata hâkim, faziletli kişilere hayranmış. Böyle insanlarla dost olmakta fayda vardır.

– Ne güzel! Yarının iştiyakı, bu acizi daha bu geceden sardı. Çok iyisiniz!

İsfara yoluna gelince ikisi de iki tarafa -Hacibek ile Bekveççe tarafına döndüler, samimiyetle vedalaşıp ayrıldılar. Mukimiy, medreseye girince kendi odası önünde yaklaşık yarım “sercin¹⁰²” iğde odunu ve bir yün kapta fındık kömürü gördü. Odun geleceğinden haberi vardı, ama bu özenle dizilmiş fındık kömürünü kimin getirdiği, şair için muammaydı. Kapı kilidine kısırılan mektup bu

¹⁰² Sarcin: Üç arşına denk uzunluk ölçüsü.

muammayı aydınlattı: “Hürmetli şair Mukimiy. Biz zanaatkâr dostlarınız sizi görmek istedik, göremeden döndük. Sağlığımız izin verirse yine geliriz. Sizin “Saye-i Dirmenki” şiiriniz biz zanaatkâr şarkıcılarca beğenilince onu besteledik, hepimiz huzurla dinliyoruz.

Zanaatkârın hali, zanaatkârca malum. Gerçi tanışmamış olsak da sizin durumunuz bizce biliniyor. Bu şiiri, soğuk odada döşek üzerinde oturup yazdığımız bizce biliniyor. Bunun için biz dostlarınız aramızda para biriktirip size odun, kömür aldık. Bunu sıkıntıyla karşılamayıp kabul edeceğinizi umuyoruz. Nevbahar mahalleli zanaatkâr gençler.”

Odun, kömürden ziyade Mukimiy’i bu sıcak, samimiyet dolu mektup sonsuz sevindirmiş olsa da bir şey şairi şaşırttı. Yazdığı muhammesi henüz hiçkimse okumamışken zanaatkâr gençler nereden bulmuşlardı?

Evet, hatırladı! Bundan bir hafta önce Mukimiy, Bek Medresesi’nin ön tarafındaki ıtır dükkânına giden dar sokakta Kavul Usta denilen berberde tıraş oldu. Tıraş bitince Kavul Usta dükkânını boşaltıp kapıyı kapattı. Ekmek doğrayıp çay ikram etti ve elini göğsüne koyarak şaire kendini tanıttı:

– Mesleğim berberlik olsa da şiir hayranı olduğum için kendimi bahtiyar sayıyorum. Beni kendi hayranlarınızdan bilip çekinmeden yeni yazdığımız şiirlerinizden okursanız, benim başımı göğşe erdirmiş olursunuz.

Mukimiy, Kavul Usta’ya muhabbetle bakıp sonra cebini yokladı da bir kâğıt çıkardı:

– Okusam yeter mi?

– Okusanız yeter.

Mukimiy muhammesi okumaya başladı:

Gölgesiyim ki, bakmaz âfitâbım kim desin,

Giderek arttı kadrim, intihâbım kim desin,

Bir okunmaz bitib duran kitâbım kim desin,

O tegâfil işe, hal-i harâbım kim desin,

Hicranda böyle beni gören azâbım kim desin...

Şair için iyi dinleyici gerek, iyi dinlediğinde de her bir dizenin anlamını çıkaracak şekilde can kulağıyla dinleyip, ona değer verecek şekilde dinleyici gerek. Ancak böyle olursa şairin yorgunluğu çıkar. Kavul Usta, işte böyle hakiki dinleyicilerdendi.

Mukimiy okudukça Kavul Usta, bazen “hey hey!” diye bağıyor, bazen yüzünü buruşturup acırcasına “uh uh!” diye bağıyor, bazen de Mukimiy’den o dizeyi tekrar okumasını rica ediyordu.

Mukimiy, muhammesinin sonuna geldiğinde kâğıdı halının üstüne koydu ve fincanda soğuyan çayını içti:

– Teşekkürler, usta! Sizdeki zevk herkeste olmuyor. Bu faziletinizle beni kendinize hayran bıraktınız.

– Muhabbetiniz için minnettarım.

– Lazımsa bundan bir nüsha verebilirim.

– Gerek yok! Bir kez dinledim mi o yeter. Başından sonuna kadar aklımda kalır. Benim de kendimce hayranlarım var, onlar bazen saç sakal tıraşı bahanesiyle benden şiir dinlemek için gelirler. Taşkent’ten deri yükleyip gelen arabacılara yazıp verdiğiniz hicviniz aklınızda olsa gerek.

– İlginç! Ondan da mı haberdarsınız?

– Bu hicviniz, üç gün sonra benim elime geçince o günü hatırladım. Bu şiiriniz, şehre öyle yayılıp gitti ki... Siz bundan habersiz olmalısınız.

– Öyle! Siz enteresan bir insansınız.

– Ne dediniz? Enteresan bir adam olduğum için ben de çok mutluyum.

Mukimiy, oda dehlizine üşüyerek sercin odun istiflerken Kavul Usta’nın bu sözlerini hatırlayınca kendi kendine güldü ve “Saye-i Dirmenki” muhammesinin o zanaatkâr gençlere, Kavul Usta aracılığıyla ulaştığına kanaat getirdi.

İğde odunu iğde gibi kızıl alev vermiş, ocakta çıtırdatarak yanmaktaydı. Ocak arkasına yerleştirilen küçük çaydanlık da zevkle önce ısıklı çaldıktan sonra mırıldanmaya geçti. Mukimiy, ocağın yanına döşek serip onun üstünde kızıl alev in şulesinde kâğıda satırlar nakşederken bazen maşayı alıp yanan odunları düzeltir, bazen siniye uzanıp küçük parçalar halinde doğranmış ekmeği ağzına götürüp dişlerinin arasında ufalar ve damağında şeker soğurur gibi yaparak kamış kalemini divite batırırdı.

Bu gece için ayrılan odunlar yanıp çokça oyalandıktan sonra onları alıp sobaya koyarken şair, gönlünden geçirdi:

– Ben onlara, onların yüreğine, muhabbetine uygun şiirler yazıyorum. Onlar besteleyip söylüyorlar, bütün şehir bestelediklerini dinliyor. Hatta sağır meşid, medrese de onun büyük mütevellileri de dinliyor. Öylece yorgunluğum çıkıyor!

Şair, yaklaşık üç saat dinlendikten sonra babasını görmek için tan vakti avluya vardı. Avludan iki tane “paygır” aldığında kahvaltı tereddüdünde idi ki odaya Yoldaşeli girdi. Ağzı kulaklarındaydı.

– Biliyor musunuz molla? Ben niçin mutluyum? Bilmiyorsunuz. Bunu kendim söyleyeyim. Geldiğimde oda kilitliymiş, üstadın ziyaretine gittim. Sohbet esnasında sizi kimlerle tanıştırdığımı, şimdi kimlerle tanıştıracığımı söyledim. Bu yaptıklarım üstada makul gelince bana lakap verdiler:

– Muhammed Eminhoca’yı halk şimdi Mukimiy diye tanıyor. Seni de halka bir lakap ile tanıtmak istiyorum. Senin lakabın Mevlevi olsun, halka Mevlevi Yoldaş olarak tanın, dediler.

– Nasıl? Bu lakap sizce de güzel mi?

– Kutlu olsun, dostum Mevlevi Yoldaş!

Çaydan sonra Mevlevi Yoldaş dua edip yerinden kalktı:

– Kalkın, molla kardeşim!

–Gideceğimiz yer uzak değil mi?

– Uzak olsa ne olur? Gönüllü seferin uzağı olmaz.

İkisi medreseden çıkıp Bekveççe'den Ğıştköprü'ye, sonra Tarakçılık yolundan Büyük Çarşı'ya doğru yol aldılar. Nereye, kimin yanına gittiklerinden Mukimiy haberdar değildi. Daha da ilerleyerek Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'i manifaturacılar çarşısına götürdü, oradan el mamullerinin satıldığı çarşıya yöneldiler.

Bugün pazar günü değil, üstelik vakit de erken olduğu için dükkân sahipleri dükkânlarını telaşsız bir şekilde açıp rengârenk atlaslar, iparkak¹⁰³ , şahi¹⁰⁴ kumaşları düzenlemekteydiler. Güzel bir dükkân sahibi, arkasını dönerek ipek kumaşlarını gözden geçiriyordu. Mevlevi Yoldaş durup yanındaki Mukimiy'e "işte bu genç..." der gibi bakıp ellerini bağladı.

– Esselamu aleyküm!

Dükkân sahibi, arkasına dönerek Mevlevi Yoldaş'ı görünce aceleyle sadece meshleri ile dışarı çıktı:

– İşte bu! İşte bu! Bu görüşmenin şükürünü nasıl ifade etmem mümkün ki? Şükürler olsun!

– Ulaşamadığınız kişiyi alıp getirdim, Zakircan Molla!

–İzin verirseniz kucaklaşıp görüşsem!

Zakircan'ın ricalarının biteceği yoktu ki karşısında Mukimiy kollarını açtı ve ikisi uzun uzun kucaklaşıp konuşmadan öpüştüler.

– İstedğim halde gelemediğim için af edersiniz, molla kardeşim! Bunun sebepleri var. Bunu size acele etmeden açıklayayım, hoş görülsün.

Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş dükkân önüne koyulan, uzun divana oturup dua ettiler. Dükkân sahibi, bir çocuğu hizmet etmesi için gönderip kendisi dükkâna girdi.

– Hoş geldiniz, molla kardeşim! Hoş geldiniz Yoldaşeli kardeşim!

Mukimiy bu bıyıkları yeni terleyen, ak yüzlü, burnu kemerli, kara gözlü dükkân sahibi gence dönerek şöyle dedi:

¹⁰³ İparkak: Kumaşın eni ile boyunu kesen ipleri.

¹⁰⁴ Şahi: İpek kumaş.

– Mümkünse şimdi Yoldaşeli denilmeyip Mevlevi diye hitap edilse! Üstadımız tarafından bu lakap tavsiye edildi.

– Çok da uygun bir lakap tavsiye edilmiş. Bunu can-ı gönülden kutlarım.

– Teşekkürler! Ama bu lakabı uygun görürseniz...

Mukimiy, soru sorarcasına Mevlevi Yoldaş'a baktı. Bu bakışta “dükkân sahibi genci bana iyice tanıtmadınız ki” manası vardı. Mevlevi Yoldaş, kendi hatasını hemen fark ederek:

– Zakircan Molla! Ben bir hata yaptığımı şimdi anladım, dedi. Bunun için her ikinizden de özür dilerim. Dostum Muhammed Eminhoca Mukimiy'e sizi tam anlamıyla tanıtmadan gelmem iyi olmadı.

– Bence öyle değil, buna hata denilmese de olur. Acele ettiğinden kendi kardeşinin adını unutan kardeşlere hayatta rastlanır. Buna benzer şekilde adımı unutmuş olmanız da mümkün. Ama şimdi Zakircan Molla diye seslendiğinizi hatırlıyorum. Mollasını bir kenara bırakıp sadece Zakircan denilse de olur. Çünkü en azından adıma ilave edilip söylenmesi için mesleğim fazilet değil, ben bu faziletten usandım.

Zakircan'ın bu kısa ama anlamlı sözünden Mukimiy, kanaat hâsıl kılmış gibi kıpırdandı. Bu sarf edilen sözler, biri iki yapmak niyetiyle ticarete hırsla atılan pazar ehlinin sözleri değil, fazilet isteyen dükkân sahipliğini kendine uygun görmeyen, geniş bağrılı, karnı tok, kalbi temiz, maksadı alicenap bir kişi Mukimiy'in gözü önünde canlandı. Bundan sonra Mevlevi Yoldaş'a Mukimiy'in hürmeti daha da arttı.

Zakircan ile Mevlevi Yoldaş önceden tanışmış değillerdi. Kendilerinin söylediklerine göre ikisi, Yeni Şehir'de geceleri bağda seyredilen Rus erkek ve kızlarının dans gösterilerinde tanışmışlar. Zakircan böyle gecelere tamamen bambaşka, yani Avrupalı kıyafetlerine benzer kıyafetlerle gider, Rus erkek ve kızları da Zakircan'ı iyi tanıdıkları için onunla Rusça konuşurlardı. Zakircan, onlara Rusça cevap verirdi. Hatta Zakircan'a Rus kızlarının dans teklifi yaptıklarını Mevlevi Yoldaş kendi gözüyle görmüş, zevke gelmişti.

Mevlevi, bunu Mukimiy'e söylediğinde Zakircan gülerek onun sözlerini onayladı. Mukimiy de böyle dans gecelerini az da olsa görmek istedi. Ama bunu onlara söyleyemedi. Çünkü söylemeye bir şey izin vermedi. Öyle de olsa Mukimiy'in üstündeki eski kıyafetler temaşa bağlarına gitmek için uygun değildi.

Zakircan, çok yakışıklı gençti. Nazikliği, anlayışlı olması, tatlı sözlülüğü, cazibe sahibi olması onun güzelliğine güzellik katıyordu. Kendisinin övünmeden izah edişine göre çok hevesli bir şekilde birkaç gazel yazmış, fakat henüz kimseye göstermemişti. Bunu duyan Mukimiy'in Zakircan'ı yine kucaklayıp öpesi geldi.

Mayasında olgunluk bulunan Zakircan, küçük yaşlardan beri hat sanatına girişmişti. Onun yazdığı hattı insanlar ellerine alıp seyrederdi. Kendi güzelliği de hattından geri kalmazdı. İsteyen hattını seyreder, isteyen kendisini. Bu güzel hat yazan genç, fakir bir adamın oğlu idi. Fakir ailesine yardım olsun diye çocukluğundan itibaren zenginlere okuma, yazma öğretmek para kazanmıştı. Önceleri Margilanlı Ahuncanbay'a okuma, yazma öğrettikten sonra Margilan çarşısında bir dükkân açtı. Daha sonra Hokand'a dönerek çarşıda mesleğini icra etmeye başladı.

Zaten o zamanlarda Zakircan gibi ilim ve edebiyata sarılan gençler için ya birine öğretmen ya bir dükkân sahibinin çırağı olup hizmetini görmek ya da kendisinin gücü yeterse bir dükkân açıp geçim tasasıyla meşgul olmaktan başka çare yoktu. İşte, bu gençlerden bazıları küçük ticaret aracılığıyla zenginliğini arttırmanın peşinden gitmişler, bazıları da bu imkândan faydalanarak ilim ve faziletlerini arttırmaya yöneldiler.

Zakircan, bu sonraki gençler tayfasında olup dükkân sahipliğini maddi zaruret diye bilir, geceleri medreseye gider, ilim öğrenir, ulu üstatların eserlerini mütalaa eder, okur, yazar özenle uğraşır. Yüksek hedeflerin zirvesine doğru durmadan ilerlerdi.

Dükkân sahibi olduğundan onun arkadaşları çoğunlukla genç delikanlılar, dükkân sahibi zenginlerin çocukları olmasından başka çare yoktu. Bu arkadaşlıklar, yavaş yavaş güzel giyinip faytonlarla Yeni Şehir sokaklarını dolaşarak bağlardaki dans gecelerini izlemeye gitmeyi ve restoranlarda keyif u sefa yapmayı başlatmıştı.

Bizim Zakircan da bunların arasında yazlık ipek kaftan, gıcırdayan çizmeler, kendi güzelliği, boyu posu ile diğer arkadaşlarına göre göze batıyordu. Buna rağmen temiz kalpliliği onu her nasılsa aldatıcı ve kötü yollardan uzak tutardı.

Zakircan ile vedalaşınca iki dost çarşıdan çıktılar ve cami sokağı, saraçlar sokağı önünden Büyük Çarşı'ya yürüdüler. Yolda onların sohbeti hemen Zakircan'a gelmişti. Büyük Çarşı'yı geçince Karasu tarafına yöneldiklerinde Mevlevi Yoldaş, sohbete özellikle devam etti:

– Dertsiz, düşüncesiz arkadaşları henüz onun davranışlarına sirayet etmemiş olsa da şiirlerine kısmen etki etmiş. Zakircan çok düzgün, hassas bir şair olup yetişmekte olmasına rağmen şimdilik dert az, içerik henüz halktan uzak! Onu da size teslim edip cefakâr insanların arasına katılmasını, kendi insani borcum olarak görüyorum.

İkisi kalabalık olmayan, dar sokağa dönüp etrafı çevrilmiş meydanı geçince büyük teraslı haneye girdiler. Birkaç ocakta yanan ateş ve ateş etrafında çay içip oturan yaşlı ve gençleri görünce Mukimiy şaşırıldı.

Girişteki ocakta çaydanlıklar kaynayıp taşmaktaydı, ocağa yakın sofa üstünde oturan çember sakallı yaşlı adam “Buyurun, aziz misafirler!” demişti. Kafesteki papağanda o sözleri aynen tekrarladı. Bu yaşlı, tekkenin sahibi zengin çocuğu olan Hemşire'ydi. Onun bir işareti ile bir yardımcı çocuk başköşedeki ateşin yanından yer ayırıp minder serdi ve bunları oraya davet etti.

Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş, henüz oturmamıştı ki yine bir başka genç çay ve bir tepside iki yağlı ekmek getirip “hoş geldiniz!” dedi de geri çekilerek uzaklaştı. Onlara yer veren iki ihtiyar adam, yine kendi sohbetlerine kaldıkları yerden devam ettiler:

– Dosdoğru adamlardan bu sözü işittikten sonra tesbih ve kavuğa, en iyi olan müftüye inancımdan döndüm!

– Nerede rastlasam iki büklüm olup selam verirdim. Şimdi öyle mi? Lanet olsun!

Biraz dinledikten sonra Mevlevi Yoldaş, açık sözlülüğü tutunca tanımadığı ihtiyarların sohbetine dâhil oldu:

– Kimin hakkında konuşuyorsunuz, amcalar?

– Boş verin, kardeşim!

Diğer ihtiyar yanındaki arkadaşının dizini dürterek cevap verdi:

– Hasancan Âlim’i tanıyor musunuz? O iri yarı, imansız!

– Evet, evet. Tanıyorum.

– O imansız hakkında konuşuyorduk.

– Biz de dinlesek olur mu? Eğer sorun olmazsa...

– Evinde iki tane ay gibi hatunu varken gizlice fahişelerle eğleniyormuş!

Diğer ihtiyar da sinirlenerek:

– Bu alçağın elinden, mahallesinden örtülü kız geçemezmiş! Sarkıntılık yaparmış! dedi.

– İhtiyar! Onun ulemalardan olduğunu kim söyledi ki? Bu açık değil!

-Sarkıntılık yaptığımı söylüyorsunuz Pirimkul Usta. Tekrar dönüp geçmesini bekleyip gündüzü akşam kılmasını söylemiyor musunuz?

Meşhur Yahudi Hafız Reyhan’a sıradan insanlar çok hürmet ederlerdi. Çay ocağına giren sanatkâr, oturanların ricasını reddetmeyip tamburunu evden alıp geldi. “Hokand Uşşakı”na Zebinisa Evrengzeb’in “İncast”ını söylemeye başladı. Sohbetler durmuş, büyük hane sepsessiz olmuştu. Onun ahenkli sesine kulak verince Mukimiy, elinde olmadan sallandı. Mevlevi Yoldaş’ın nezdinde, bu oturan hayranların hepsinden daha iyi dinleyerek ölümsüz gazelin her bir dizesini kalbine kazıyor gibiydi.

Çay içme faslı son bulunca insanlar ayrılmaya başladılar. Mevlevi Yoldaş ile Mukimiy de yavaşça kalkıp Reis mahallesi üzerinden İsfara tarafına doğru yol aldılar.

Mukimiy için bugünkü teessürat yine de güzel olmuştu. Yine iğde odun ateşi yanında uzun zaman bir şeylerle meşgul oldu. Ateş, yanıp korlaşınca çoğunu sobaya aldı. Yine adet olduğu üzere soba kenarında uzun ve tatlı hayaller aguşunda

uykuya daldı. Sabahleyin uyanınca avluya çıkmıştı, odanın önünde oturup bekleyen Kavul Usta'yı gördü.

– Gelin, gelin! Odaya buyurun. Geleli çok oldu mu?

– Çok olmadı. Gece gelip bulamayınca geri dönmüştüm.

Odaya girip oturunca Mukimiy çaydanlığın altını yaktı, Kavul Usta elindeki iki şirmayı¹⁰⁵ ve kâğıda sarılmış helvayı çıkarıp sobanın üzerine koydu ve fincanları yıkamaya başladı:

– Bizim taraflara gelmez oldunuz?

– Fırsat olmadı. Ama bugün kesinlikle gideceğim diye niyetlenmişim. Siz iyi ki geldiniz!

– Kahvaltıyı birlikte yaparız diye evden direkt geldim.

Çaydan sonra Kavul Usta dua edip yerinden kalktı:

– Şimdi bana izin verin, gidip dükkânı açayım. Siz isterseniz buradayken alayım mı, yeni hiciv şiirlerinizden varsa?

Mukimiy, gülümseyerek cüzdanının içinden bir kâğıt çıkarıverdi:

– Sizdeki istek, beni yazmaya teşvik ediyor.

– Öyle, molla kardeşim! Ama istekle yazılmayan şiirler benim dükkânıma, dargın hayranları toplayamaz.

Kavul Usta dükkâna gitti, bugün şehirde ekmek yapılmadığından Mukimiy babasına yardım etmek için gitmeyip kız kardeşi Mehrinisa'yı görmek için Şaldıramak'a gitti.

Kavul Usta'nın okuma yazması yoktu. Ama Mukimiy'in karşısında bu eksikliğini saklayıp şiiri alıp gitti ve okuma, yazma bilen tanıdık birisini bulunca berber dükkânını içeriden kilitledi, şiiri okutup dinlemeye başladı. Şiir Hokand'da adı çıkan âlimlerden Hasancan Âlim hakkında yazılmıştı:

Ey, Hasancan müftü! Siz âlimâne olmadan ölü,

---

¹⁰⁵ Şirmay: Süt ve yağ ile hazırlanmış ekmek.

Aç kurtlar gibi sürekli iştâh dolu olmadan ölüñ!
Nerde görseniz güzelce bir düzgün genç kız,
Ona yalandan anca ya da dayı olmadan ölüñ!
Geçse bir ipek örtülü sokağınızdan, bekleyip,
Dönüp geçinceye kadar mecburen, kehribâr olmadan ölüñ!
Genç yiğitler sohbetinde akli yok gibi, ey sulu,
Dimdik duran kazık gibi yerinizi bulmadan ölüñ!
Yazık, o apak sakal size, kılıp anlamsızlık,
Başka yerdeki anlamsızlara dost olmadan ölüñ!
Dört tane fahişe toplansa bir yere, gidip hizmet edip,
Daima artık arayan alçak dilenci olmadan ölüñ!
Evde ehl-i kadın muhtâç da gariplikte Muqım,
Sokakta halkın gözünde kethüdâ olmadan ölüñ!

Kavul Usta, bu hicvi tekrar tekrar okutup hafızasına aldıktan sonra dükkânı açıp ak ve kızıl havlularını ağaca astı, bunu gören şiirseverler berbere birer birer girmeye başladılar.

Mukimiy, kız kardeşi Mehrinisa ile uzunca hasret giderip eniştesi Dostmuhammed ile haylice sohbet etti. Sonra küçük kız kardeşini görmek bahanesiyle Hayrinisa'ya yeni şiirlerini göstermek için dayısı Molla Rahmetulla'nın kuyumcu dükkânına gitti.

Bu kez Mukimiy, Hayrinisa'yı kaygılı halde gördü. Selamlaşarak eve giden Hayrinisa tekrar gelmedi, şiirle de ilgilenmedi. Dayı, yeğenini sıcak bir şekilde karşılayıp dükkâna davet etti, bir fincan çay içtikten sonra konuya geçti:

– Büyük kız kardeşin Hayrinisa'nın düğünü yakın, ona sen baş olasin Muhammed Eminhoca. Yengenin şehirdeki dayı çocuğuyla görüştük. Damat

bizimle meslektaş, münasip, babası da kendisi de dürüst insanlar. Yengenin arzusu bu olduğu için ben de razı oldum. Kötü olmuş mu?

Mukimiy, öylece donup kalmıştı ki sanki başından aşağı kaynar sular dökülmüştü. Elindeki fincanı sofraya koyarken dayısına kinayeli bir şekilde:

– Fena olmamış, kendisi de kuyumcuysa... dedi.

– İç güveysi olup benim yerimi alır. Ben, yengenle birlikte hacca gideceğim. İşte yine sana güzel bir haber! Küçük kardeşlerinin de isteyicileri var. Ağabey, kardeş zanaatkârlara abla ve kız kardeşini de bir günde nikâhlasak fena olmaz. Buna ne dersin?

Mukimiy, ürperdi. Ne deseydi? Kendi evlerine sığmayan yetimleri eğitip büyüten yine bu dayısına teşekkürler! Ağabey, kardeş zanaatkâr gençlere gitseler, ikisi aynı yerde olur. İsteyen o zanaatkâr gençlere de teşekkürler!

– Teşekkürler dayı! Bu iyiliklerinizi unutmayacağım, buna babamı da kendim razı edeceğim. Bana şimdi izin veriniz.

Mukimiy, dayısının avlusundan çıkıp medreseye gitti. Medrese bahçesinde duran babası fırıncı Mirzahoca'yı gördü ve adımlarını hızlandırıp gitti:

– Bugün ekmek yapma günü olmadığı için eve gelmeyip Mehrinisa'yı görmeye gitmişim. Size selam söyledi.

Baba, oğul aynı mahallede oturuyor da olsalar, hasret giderip odaya girdiler. Mirzahoca, odasına çok az gelirdi.

– Hoş geldin, baba!

– Hoş bulduk! Bugün boş günüm olduğu için bir konuyla ilgili olarak geldim.

Mukimiy, gülümseyerek babasına manalı şekilde baktı:

– Söyleyin baba.

– Bahara da ulaştık. Havanın biraz daha ısınmasıyla ev tamirine başlıyoruz. Eş dost da yardım edecek.

– Çok iyi! Sizin söylediğiniz gibi olsun. Ben de samimiyetle yardım edip bitiririz. İşte bu odada yalnız kalmamı sizin de hoş görmediğinizi çoktandır seziyorum baba. Açıkçası yalnızlık canıma tak etti! Bunun üzerine mütevellimiz beni rahat bırakmayıp misafirliğe gelen dostlarıma da rahat vermiyor. Sizin memnuniyetiniz için eve dönüşüm mümkün. Ama üvey annem bu işe nasıl bakar? Bu tarafı kafamı kurcalıyor.

– Evet, belli! Bu konuda, senle konuşacaktım. Anladığıma göre üvey annen Ayşe'sini sana vermek niyetinde de bunu söyleyemiyor, benim bu konuda ağzımı yokluyor. Eğer sen “Yok, bana doğru gelmiyor.” dersen o zaman üvey annen, bize kızıp çaresiz bir genci tepeme içgüveysi olarak alıp gelir ve yaşlılık çağında kendi evimde ayak uzatıp oturmak da müşkül olur. Ne yapacağımı bilemedim.

Fırıncı Mirzahoca derin bir iç çekerek hayale daldı, aradan bir lahza geçtikten sonra Mukimiy, çabucak konuşmaya başladı:

– Gidip işi bitiriverin, ben razıyım. Güzel olmasa da anlamı olsun. Bundan başkasına gücümüz de yetmez. Bana layığı bu.

– Benim ümidim dayındaydı.

– Boşverin baba. Bu konuda konuşmanın gereği yok. Güvendiğimiz dağlara kar yağdı, demek bu olsa gerek.

– Eğer dayın Rahmetulla ilim sahibi olmuş olsaydı, kızını senin gibi ilim sahibi yeğenine kendi cebinden düğün yapıp hacca mı açık mezara mı nereye gidecekse giderdi. Duyduğuma göre gencecik kızını şehirli, iki kadını olan kuyumcuya değişmiş. Korkarım ki kız kardeşlerini de altına değişip ondan daha beter yapmasa!

Gazapla parlayan gözlerini bir noktaya diken Mukimiy, ağır nefes alırken babasının elemli sözlerini duyunca titremeye başladı. Sonra gazaplı gözlerini babasının gözlerinden uzaklaştırıp kat'i şekilde:

– Olur. Söylediklerinize ben razıyım. Ama evlenmek ve ondan sonra geçinmek için cepte bir şeyler olmalı ya, dedi.

Fırıncı Mirzahoca, biraz rahatlayınca duyulur duyulmaz konuştu:

– Bibiayşe hünerli. Diktiđi takkeler, pazarda diđerlerinkinden daha fazla tutuyor. Bundan bařka, çeyizi yeterli, düđünün üstesinden gelir, yorganına varıncaya kadar hazır. Biz evi onarsak yeter!

Mirzahoca, memnuniyetle yerinden kalkıp dıřarı çıktı ve kapı önünde rengi bozarmıř, sinirli müteveli hacıyı gördü. Müteveli hacı bu tarafa dođru gelmekteydi. Odadan Mukimiy de çıkıp geldi:

– Güzel, buradaymıřsınız Muhammed Eminhoca.

– Buyurun!

– Misafirinizle ilgilenin, sonra konuřuruz.

– Bu adam, misafir deđil hacı molla; bu adam, babam olurlar.

–  yle mi? Olabilir, görüřüp d n n.

Mukimiy babasıyla havuz boyunca görüřtükten sonra dönüp geldi ve Hacı Muhyi'nin karřısında durdu:

– Dinliyorum sizi.

– Hasancan  lim'i hangi cüretle hicvettiniz?

– Nasıl bir cüret olsun ki? Sıradan bir insanın c retiyle.

– Vicdanın rahat deđildir sanırım?

– O kiřinin gayr-i ahlaki, kendi boyuna posuna uymayan kötü tarafları hakkındaki řik yetleri iřittikten sonra sakin olunur mu?

– İyi deđil!

– Siz iyi deđil, diyorsunuz hacı molla. Ama çođu kiři, bana teřekkür ediyor.

– Siz řair olmuř olsaydınız, sıradan insanların teřekk r ne itibar etmezsiniz.

– Geçiniz, hacı molla! Ben sıradan insanların teřekk r ne layık olmak arzusundayım.

– Herhalde döşeğe oturup ayak uzatmayı, ulemalara dil uzatmamayı size nasihat etmişim. Neticesi açık. Hürmetli Hasancan Âlim, sizin yüzünüzden rahatsız olup bugün Hazret’in yanlarına gitmişler. Hazret, beni çağırıp Mukimiy’i odadan kovun diye emir verdiler. Buna ne dersiniz?

– Sizin için de böyle bir emir gerekti. Olur, ben odadan giderim. Ama oda anahtarını size değil, sahibine vereceğim.

– Medrese hocası benim. Anahtarı bana vereceksiniz.

– Medresenin hocası siz değil, Miyan Satibaldihan’dır. Bana odayı o verdi.

Mukimiy, bu sözden sonra medreseden çıkıp Çarşı’ya, Bek Medresesi’ne doğru yol aldı ve Miyan Satibaldihan’ın odasına girdi.

Şair Nahoş hastaydı, Miyan Satibaldihan ise doktörü göndermiş, Nahoş’a ilaç içirmekteydi. Mukimiy, onlarla görüşüp hal hatır sorduktan sonra Hacı Muhyi ile olan konuşmalarını ortaya döktü ve anahtarı cebinden çıkarıp koydu:

– Ben, medresede çok yalnız kaldım. Hatta benim hicivlerim de incelenmekte ve onlara hakaret edilmekte.

– Yok, dedi Miyan Satibaldihan asabi bir şekilde anahtarı elinde sallayarak. Buyursun benden alsın. Mürebbi, bu medresede sıkılıp hasta oldular. Bunun üstüne size çok alışmışlar. Öyle de olsa tekrar o odaya taşınırız.

Yattığı yerden Nahoş inleyerek:

– Benim ölüm, o odadan çıksın. Cenazeme Halil Hoca gelsinler. Sonra... Bimütevelli... Kendi ellerinizle garipler mezarlığına defnedin.

– Boşverin, mürebbi bu kötü niyetleri. Sizin daha çok yaşamanız gerekiyor, odaya yeni yeni şairler toplandı. Ben çok güzel, yetenekli şairler buldum, onların şiirleri size yine çok ömür bahşeder. Şimdi sizin de yeni güneş, yeni ay hakkında şiir yazmanız gerek.

Mukimiy’in bu samimi sözleri mürebbinin kirpiklerine yaş getirdi.

– Keşke, sizin gibi yüzlerce şair sıralansa, onlar beraber şiir okuyup feleğin kulağını çekseler. Uyuyan kalplerini uyandırsalar. Bunu işitince ölsem, gözüm arkada kalmaz.

Miyan Satibaldihan, dostu Mukimiy’i uzun zamandır görmemişti. İşte bu dönemde Mukimiy’in ahval-i ruhiyesi ve keyfiyetinin tamamen değiştiğini, düşüncelerinin derin kökler salmaya başladığını Miyan açıkça gördü. Onu yeni şiirleri için tebrik etti, tıraş olmaya gidince Kavul Usta’dan “Âlimâne Olmadan Ölün”ü dinleyip bir hayli güldüğünü zevkle söyledi.

– Her hâlükârda ihtiyatlı olun dostum! Hasancan Âlim aşâğılık bir adam! Onlarda güç de var, itibar da arkalarını dayayacakları da! Siz, kendinize düşman edinmeyin.

Bu söze Mukimiy’in gülesi geldi:

– Serçeden korkan darı ekmez, diye bir söz var. Ama benim kahrım, gazabım serçe değil, yırtıcı kartaldan da korkmayarak hiciv yazmaya devam etmek. Siz benim gerçek dostumsunuz, korku yerine cesaret veriniz. Böylece size olan ihlasım, daha da sağlamlaşır.

Miyan Satibaldihan’ın tebessümü kahkahaya dönerek Mukimiy’in sırtına vurdu:

– Adım Miyan Satibaldihan. Ama terakkiperver üstatların çırağı, kalbi süt gibi pak insanlardan eğitim almış bir gencim. Yeni dünya taraftarıyım. Onun için benden şüphelenmeyin dostum!

İkisi kalkıp giyindiler, hasta Nahoş’a “odaya yeniden dönüp geleceğimizden emin olun.” diye söz verip Çarşı’ya çıktılar:

– Siz nereye gideceksiniz Muhammed Eminhoca?

– Şimdilik ikimizin yolu başka başka.

Mukimiy’in bu kinayesi, Miyan tarafından derhal anlaşılıyordu.

– Maksudımız gibi yolumuz da bir. Haydi yürüyün, gidelim!

İkisi Çarşı'dan çıkıp caminin içinden geçerek yol aldılar. Gidecekleri yere varmadan Mukimiy, Miyan'ı kenara çekti:

– Bugün ya da yarın, siz ve Mevlevi ile uygun bir yerde benim irademle düşünülmüş gönülsüz takdir hakkında hikâyemi dinleseniz.

– Hayırlı mı?

– Hayırlı değil, dostum. Kaderin yavuz çengeli benim boğazımda.

– Ne zaman dersiniz dertleşmeye ben hazırım. Akşam namazından sonra odada sizleri bekliyorum.

– Mürebbi hasta.

– Mürebbi sizle iyileşir, özellikle sizi özlemiş.

Onlar ayrılınca Miyan Hacıbek tarafına, Mukimiy Bekveççe tarafına gitti. Mukimiy medresenin yanından geçip avluya vardı. Babası Mirzahoca pazara gitmiş, kaynanası olacak kadın misafirperverlik göstererek onu avlu ortasında karşıladı ve anne gibi sitem etti:

– Siz geldiğinizde ev doluyor, sizin gelmediğiniz gün çok sessiz kalıyor.

3.7. YEDİNCİ BÖLÜM KADERİN OYUN VE FÜSUNLARI

Aradan üç ay geçince sıcak günler de çabucak gelmişti. Miyan Satibaldihan kendi odasına tekrar odasına taşınmış, mürebbi iyileşip mutlulukla yine genç edebiyatçılara hizmet vererek gün geçirmeye başlamıştı. Mevlevi Yoldaş'ın teşebbüsü neticesinde “edebi encümen” genişlemiş, gençlerden Zevkiy, Zelili ve başkaları gelip katılmıştı. Bize tanış olan Zakircan da bazı bazı gelerek bu güzel devranı kendisini şirin sohbeti, şirin gazelleriyle coştururdu. Onu dostları şimdi Zakircan değil, Furkat diye çağırırlardı.

Giderek genişleyen genç encümen karşısında aciz kalan medrese mütevellisi Hacı Muhyi sinirlenerek her tarafa koşturur, provokasyon yapıp “terbiyesiz, ayak takımından kurtarın!” der, gizliden gizliye iftira taşını atardı. Gençler encümeninin giderek genişleyip çoğalması ona tehlikeli görünür, insanların ağızında giderek çoğalan aşk içerikli şiirler, onun kulağına kendisi için ölüm gibi gelirdi.

Mirzahoca'nın baharda başladığı ev, dehliz de tamamen bitmiş, düğün günü de yaklaşmıştı. Bunda Miyan ile Mevlevi Yoldaş başı çekmiş, düğünü küçük ama iyi geçirmek tereddüdünde idiler.

Düğün günü yaklaştıkça Mukımiy'i bir endişe huzursuz ederdi. Nihayetinde para gerek! Fakir babaya bırakarak elleri bağlı durmayıp aramak gerekmez mi?

Şairin kalbine toz salan bu endişe, onu Mevlevi Yoldaş'ın kapısına varmaya mecbur kıldı. Mevlevi Yoldaş, onun derdini dinledikten sonra rahatlatmaya girişti:

– Siz, dostum kimleri düğüne davet etmek isterseniz bu konuda dert etmeyin. Başkasından da yardım istemeyin, meraklanmayın da! Sizin düğününüz için hizmet etmek isteyen eş dostlar bu yurttan o kadar çok ki, onların ucu bucağı yok!

– Siz çok iyi insansınız Mevlevi! Siz benim gibi çaresiz kişilerin bahtı için görevlendirilip dünyaya gelen ender zatlardansınız. Siz sıradan insanların arasında yetişen bilginisiniz, fakirsiniz ama himmetiniz dağdan yüce; gençsiniz ama on tane tecrübeli ihtiyardan daha tecrübelisiniz.

– Çok övdünüz. Dilediğinizi isteyin.

– Bana bir tanıdığınızdan hayırlı iş için borç para alıp verin demek istiyorum.

– Tanıdıktan hayırlı iş için para mı?

– Babama yardım etmesem hiç çaresi yok.

– Tanıdığa borçlu olmaktan daha riskli şey yok dünyada, molla! O zaman apaçık ki benden de ayrılışınız olası. Söyleyin şimdi sonra nereden bulup gidersiniz? Yazdığınız gazellerin bir satırını ben bin altına alırım ama onun pazarı yok ki! Öyle olduğu için bu endişeyi bir kenara bırakıp o tarafını bize bırakın. Makul mü?

Mukimiy, sessizce yere bakıp kaldı. Mevlevi, onun yeninden tutup içeri çekti:

– Buyurun... İçeri girelim, size bir şiir okuyacağım.

Misafirhaneye girdiler, Mevlevi sofraya hazırlarken şiirden önce onun müellifi hakkında izaha başladı:

– İşittiğime göre cami hamamının kazanında uzun yıllardan beri bir garip şair yaşamış. O, çoğunlukla sokakta kalan yetim çocukları toplayıp onlara babalık yapar, güz zamanlarında çöle, sahraya gidip onlarla “şuvak, “bürgen” bitkisi alıp gelerek süpürge yapıp satarmış ve çocuklar dilenerek kazandığı ekmeklerle hayat geçirip şiir yazarlarmış. Bunu duyduktan sonra dayanamayıp hamam kazanına gidip garip şairi buldum, tanıştım ve kendimi edebiyat aşığı diye tanıttım. O kişi, beni kendi oturduğu divana davet etti. Önüme ekmek parçaları koydu ve kendini Mehcör diye tanıttı. Uzunca konuştuk, o kişinin karton kâğıt parçalarına kömürle yazdığı ve henüz tamamlanmayan bir şiirini alıp geldim.

Mevlevi, kalın karton parçasını Mukimiy'e uzattı, onda Şair Mehcör'ün aşağıdaki şiiri kömürle yazılmıştı:

Biri de görmedi geçmişte hiç şâh,

Benim bu devletim, illâh-billâh.

*Gölah¹⁰⁶ derler benim âlî makâmım,
Geçer hep üstünde her subhu şâmım.
Kırık mey kadehi başımda tâcım,
Kendim mahmûrum, amma yok ilâcım.
Gedâlar, derbederlerdir vezirler,
Rezillik ikliminde eşsizler...
Akşam edip, ekmek dilenmekle yol üstünde,
Ben ile hemsohbettirler kül üstünde.
Başkumandanlarım gam-ı gamlar,
Sayısız askerim: kaygı, elemeler,
Birikmiş¹⁰⁷ (?) yokluğuna tahtım derim
Şükreyle buna, bahtım derim,
Bu devleti Süleymân görmemiştir,
Benim keyfimi Cemşid sürmemiştir.*

– Buna ne dersiniz Muhammed Eminhoca kardeşim?

– Harika... Usta şair! Buradan çıkınca doğru gidelim. Düğüne davet edelim.

– Fakir medrese talebesinin düğününe padişah gelir mi ki? Açık ki o kişi kendini Süleyman Peygamber'den daha ulu görüyor.

– Aslında bu fakirin himmeti, Süleyman devletinden daha büyüğe benziyor. Bu âlî himmet bizim fakirane, gönülsüz düğünümüze teşrif ederler diye ümidim var. Biliyor musunuz kendinizi saymadığınızda ve Miyan Satibaldihan'ı müstesna tuttuğunuzda üstat için, Mürebbi Nahoş için ve Şair Mehcör için üç tane kıyafet gerek. Bunlar olmadan benim evliliğimin hiç ilginçliği yok.

¹⁰⁶ Gölah: Hamamın ateş yakılan yeri, kazanı, ocağı.

¹⁰⁷ Qurântâ kelimesine sözlüklerde rastlanmamıştır. Biz "kura-" (bir araya getir-) köküyle bağlantılı olabileceğini düşündük.

Mevlevi Yoldaş gülmekten dudaklarını kapatamadı, Mukimiy boğuldu (gülmekten) küçük çocuklar gibi gözleri kapanmadı.

– Üç kıyafet değil, eş dost selamet olsa çokça da kıyafet bulunur, dostum.

– Arkadaşlarımın hali, benimkinden farklı olmasa gerek. İşte bir tanesi siz değil misiniz?

– Bana ne olmuş?

– Bin faziletiniz olsun, tamamen fakir mollasınız. Fazilet yerine paranız olsa, diliniz de uzun eliniz de.

– Paramız olmasa da dilimiz de uzun elimiz de. Hadi gidelim!

– Nereye?

– Ne işimiz var? Sizi yeni dostlar bekliyor?

Mukimiy, gülererek yerinden kalktı. Kapıdan sırayla çıkıp birçok yere konuşmadan gittiler. Sonra Mevlevi Yoldaş, Mukimiy’i önüne alıp konuşmaya başladı:

– Akşam Zakircan Molla ile görüşmüştüm, size selam söyledi. İyi genç. Öyle değil mi?

– Öyle. Onun nazik muameleleri, zekâsı, güzelliği ve anlayışı beni kendisine hayran bıraktırdı. Ne zaman odaya ziyarete gelse, o kendi yazdıklarından söz açmaz, ben de o konuda sessiz kalmazdım.

Furkat hakkında sohbet bitmeden Çarşı’yı geçtiler. Mevlevi Yoldaş, Mukimiy’i gölaha giden dar, çukur yola soktu. Kuru otları geçince gölahı işaret etti:

– Dilenciler “sultanı” Şair Mehcör’ü girip göreceğiz. O burada.

Mukimiy, gülümsedi:

– Sizin bilmediğiniz yer yok, dense olur. Buyurun.

– Siz burada durunuz, molla kardeşim. Ben gidip haber alayım.

Mevlevi Yoldaş, gölaha gittiğinde ak saçları gerdanına düşmüş, sırtında çuval taşıyan Mehcör ateşe gömülü toprak tencereyi almaktaydı. Beş, altı kadar üstü başı yırtık çocuk divan üstünde dizilmiş oturuyorlardı. Mehcör, toprak tencerenin ağzındaki bez paçasını alıp içinde kaynayıp duran çorbayı çömçeyle karıştırdığı sırada gözü Mevlevi Yodaş'a takıldı:

– Buyurun, azizim! Kaynananız seviyormuş.

Mevlevi Yoldaş, yaklaşarak konuştu:

– Şair Mukimiy'i getirdim.

– Güzel iş yapmışsınız, kardeşim! Hey, hey, hey! Beni sonsuz mutlu ettiniz kardeşim!

Mehcör dışarı yürüdü, onun arkasından Mevlevi çıktı. Çöp yığınının yanına oturan Mukimiy'e yaklaşınca Mehcör, kollarını açtı:

– Libasımdan çekinmezseniz kucaklaşıp görüşsek!

Bu sözü işiten Mukimiy de kollarını açtı. Saçı, sakalı uzayan Mehcör ihtiyar da olsa cüsseli, geniş omuzlu idi. Onun azameti mağaradan çıkıp gelen yaşlı aslanı hatırlattı. Eski değerli dostlar gibi görüştüktan sonra Mehcör, ikisini gölah dairesine aldı. Çocuklar, edeple ayağa kalktılar. Misafirler, divana davet edildi. Misafirperver şair, bu çocukları misafirlerle tanıştırdı ateşten aldığı toprak tencere aklına geldi ve çocuklardan birini çağırdı:

– Git, oğlum İsrail hamama gidip görevlilerden iki kâse ile iki tane temiz kaşık al, nazik misafirler gelmiş, de.

İsrail adlı çocuk yürüyerek gitti. Mehcör, toprak tencereden çocukların kâselerine yemek koyarken konuşmaya başladı:

– Yemekte çocukların bulup getirdiği her türlü şey olduğu için bunun adı henüz yok. Ama dünyada övülen bütün şirin yemeklerin tadı var. Bundan kim ki tatmamış, dünyaya gelmemiş! Akşam gömmüştük, bugün pişti. Bunu kendi elimle sonunda tertemiz pişirdim. Çok övmenin gereği yok, eğer beğenirseniz her gün bu vakitte gölaha buyurun.

Mehcör'ün övgüsünün biteceği yoktu ki çevik çocuk, kâse ile kaşık getirip geldi. Misafirler, gölah yemeğinden bölüşüp görüşürken çocuklar da kâseler ve toprak tencereyi yıkayıp yerlerine koydular ve yavaş yavaş uzaklaşmaya başladılar. Üçü kalınca şiir bezmi başlamıştı. Şair Mehçör'ün karton kâğıtlara yazıp tavana kıştırıp koyduğu perişan eserleri birer saat içinde zevk, şevk ile okunduktan sonra her iki şair, bundan sonra sık sık gelip görüşme sözü verip gidiş için izin istediler ve gölahtan çıkıp yine Çarşı üzerinden bakırcılar yoluna koyuldular.

Sinirlerine dokunan bakırcılardaki çekiç seslerinden çabucak uzaklaşmak için iki dost hızlı hızlı yürüyüp helvacılar pazarına yöneldiler ve kazan pazarı üzerinden tütüncüler çarşısına geçtiler.

Tütüncüler çarşısındaki Yolcu Aksakal'ın "Sarayçe" namıyla meşhur olan semaverinde değerli dostlarından Atacanbek içeride boş yer ayarlayıp onları beklemekteydi. Bu semaverin tarifini Mukimiy daha önce işitmiş olsa da ipek kilimlerle dolu, aynalı, temiz çay ocağına girince hayretler içinde kaldı. İçeride zevkle özel olarak yapılmış güzel misafirhane olup her zaman kilitli durur, fakat nazik, değerli misafirler geldiğinde Yolcu Aksakal oraya davet ederdi.

Mukimiy'in semavere geleceğini işiten şiirsever, tecrübeli, zevkli Aksakal; küçük misafirhanesini yeni yorgan, kilimle düzenleyerek Atacanbek ile şair dostlarını beklemekteydi.

– Nasıl, molla kardeşim? Semaverimiz sizce güzel mi?

– Bu semaver üç özelliği ile bizce beğenildi, dedi Mukimiy kımıldanarak. Birincisi, bakırcılardan uzak, ikincisi bize benzeyen insanların zevkine yakın, üçüncüsü de bu güzel, huzur semaverinin sahibi şu anda kendi misafirlerinin ortasında.

Hep birlikte gülerek misafirhaneye adım attılar, o anda sokaktan iyi giyimli üç genç çıkıp gelerek samimice selamlaşmaya başladılar. Mevlevi Yoldaş, onları Mukimiy'e birer birer tanıttı:

– Bu gencin mesleği ayakkabı tamirciliği olsa da yazmaya başladığı şiirleri ile şiir ehllilerinin gözüne girmekte, adı Ubeydulla mahlası Zevkiy. İşte, bu yuvarlak yüzünde ben olan gencin mesleği çaycılık olsa da kendisinin güzel hat yazmada,

şii güzel okumada dengi yok, adı Abidcan lakabı Âlim. İşte bu gülüp duran neşeli genç, sahaf. Kendisi edebiyat ehillerine ölü gibi hayran “falan yerde şiir dinletisi oluyormuş” diye haber alsa bütün zaruri işlerini bırakıp gidecek niteliğe sahip, adı Salican lakabı “Çekelek¹⁰⁸”

Memnuniyeti aşırı derecede artan Mukimiy, gençlerle tekrardan selamlaştı, onlar misafirhanede dimdik duruyordular. Aksakal’ın teklifinden sonra yerlerini aldılar, Atacanbek sofraya hazırlarken şakalaştı:

– Aşçılığımın hem memnunum hem üzgünüm! Yemek yapayım desem tatlı sohbetten, tatlı sohbet desem aşçılığımı göstermekten mahrum kalıyorum. Onun için yemeği dinlenmeye aldım.

Abidcan Âlim, Atacanbek’e espri yaptı:

– Bek ağabeyim, siz büyüyorsunuz! Sizde aş, daima dinlenmekte.

Bu espriye Salih Çekelek de lütuf ekledi:

– Yemek, Bek ağabeyimden sürekli dinlendiği için çok yumuşak oluyormuş.

Gençlerin bu samimi, güzel şakaları Mukimiy’in zevkini getirdi, onun gülümsediğini fark eden Zevkiy, salatalık soyan Atacanbek’e kinaye yaparak:

– Dinleneduran yemek mi desem, Bek ağabeyin kendilerine benziyor.

Onlara cevap vermek Atacanbek’in elinden gelse de konuşmadı, çünkü yemek dağıtmaya koyulmuştu. Mevlevi Yoldaş, sohbet konusunu başka tarafa çekerek:

– Usta Ubeydulla! Geçen günkü şiirin birinci beyti aklınızda mı? dedi.

Zevkiy, önce hatırlayamayınca kızardı, sonra birden yüzü parladı:

Ey elçi, ulaştır haberimi, gedâdan şâha,

Gerçi biz yıldızız, arzımız o mâha.

Bu satırları zorlukla hatırlayıp söyleyen Zevkiy, alın terlerini silerken Mukimiy teşekkür etti:

¹⁰⁸ Çekelek: Sık orman. Çekeleğe kaçmak: Her işini bırakıp ormana kaçmak.

– Güzel, çok güzel! Çok şirin başlamış. Maalesef tamamı aklınızda değilmiş. Siz ki bir beyit okudunuz, bendeniz bu konuda çok perişanım. Bir mısrayı bile aklımda tutamıyorum.

Abidcan ihtiram ile:

– Eğer izin verilirse dostum Ubeydullacan'ın bu gazelinı ben söylesem, diyerek okumak için izin istedi. Şairler kendileri yazıp kendileri okuyacak olsalar, bizim gibi muhiplere vazife kalır mıydı ki?

Mevlevi Yoldaş, Abidcan'ın fikrini onayladı:

– Fikrinize ben de katılıyorum Abidcan. Öyle ki şair kendi yazdığını kendi okusa -ki bu ne büyük hikmet- ama o kendi şiirini güzelleştirerek okuyan şairlerden de siz şiiri daha iyi okuyorsunuz.

Abidcan, teşekkür ettikten sonra şiirin devamını okumaya girişti:

Evvelâ ki, dostluk aramızda var idi,

Dostluk terk edip, nettin bu baht dileyene.

Farkımız çok idi, güyâ ben gedâ, sen şâhdın,

Dost olsan bakma cümle izz ü câha.

Sevginiz yakıp, gönlümü bîtakat kılar,

Bize de yol var mı ki, ey dost, o dergâha.

Bir murad-ı maksadımdır, dost olsa idik,

Şimdi bir yol gösterin, ey rehber, yolsuza.

Ne zamana kadar dost olurum diye, gönülde saklayayım,

Ey, birâder, bir nazar kıl el ve ayağı kısaya.

Nice yıllardan beri dost-i kâbil bulmadım,

El'refik diye, hadis söyledi resûl hemrâha.

Zevkiy-i nâçâra bu hat cevâbı gelmese,

Abidcan, şiiri güzelce okuduktan sonra alın terlerini sildi, Mukimiy zevkle alkışlayarak:

– Güzel, kardeşim! dedi. Serçe kesilecekse de kasap kessin. Şiire nezaket kattınız, dinleyenlere de zevk ve şevk. Sizin gibi okuyanlara, bizim ihtiyacımız var.

Mukimiy'den sonra da Mevlevi, kendi notunu verince elleri yıkamaya su getirildi. Mukimiy, ellerini yıkayıp kalkınca karşısında edeple havlu tutan Abidcan'a yine bir baktı ve yüreği cız etti. Son on tengesini vererek ihtiyaçtan Nadirebegim'in kitabını pazara getiren dul kadını memnun eden ve Mukimiy'in elinden kitabı alıp giden bu gençti.

O an Atacanbek Raşidan'ın yassı toprak tabağına pirinç ve nar tanesi gibi etle karışık bir pirinç yemeği getirip ortaya koydu, yemeye niyetlenildi. Ama Mukimiy, yemeğe elini vurmadığı için herkes el vurmuyarak bekledi. Dağılan düşüncelerini toplayan Mukimiy, dostlarını bekler halde görünce biraz utandı ve özür dileyerek yemeğe başladı. Yemek esnasında söz Hokand'daki yaşlı sanatkârlara geldi. Şadman Hacıyı bulup getirmeyi unuttuklarından üzüldüler. O sanatkârın fakirliği, garipliği, meşhur kudüm makamını besteleyen bestekâr olduğu, öyle yüksek sanata sahip olup hor görüldüğü, semaverlerde yatıp kalışı, evsiz barsızlığı, çocuksuz ve parasızlığı konuşuldu.

Mukimiy'de hacının kendini görmek, onunla konuşmak, elinden saz dinlemek iştiağı doğdu. Bu isteğini gruba açıkladı. Elini kuruyan Yolcu Aksakal, yerinden kalkıp ellerini bağladı:

– Sağlığı izin verirse, önümüzdeki hafta bugün, burada Şadman Hacı'nın da katılacağı yine bir hizmetimiz olur.

Bir fincan çay içildikten sonra sofraya dua okuyup dağıldılar. Mevlevi Yoldaş ile Mukimiy, yine bakırcılar geçip tarakçıların üzerinden doğruca Bekveççe tarafına yol aldılar. Çünkü Mevlevi Yoldaş, Mirzahoca Ağabey ile düğün hakkında konuşmaya söz vermişti.

Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'in babasını avluda bulunca düğünün ne zaman, nasıl yapılacağı hakkında düşüncelerini bildirip tekrar odaya geldi.

Fıncı Mirzahoca ve Mukimiy'e şimdilik üvey ana bundan sonra kaynana olacak Ziyadebibi'ye göre düğün gelecek cuma planlanmış olup gündüz mahalleden beş on kişi, gece de damadın arkadaşlarından on kişi, kızının arkadaşlarından beş kız, kardeş ve akrabalarından on kişinin düğüne katılacağı göz önünde tutulmuştu.

Kıza, kavuk dikerek biriktirdiği paralarla dört tane yorgan, iki uzun tek katlı yorgan kaplanmış, bir kara yün kilim alınmış, kalanını da iyi kullanarak damat ile geline bir defa kıyafet alınmış, kızın babasından kalan küçük, harap avlunun düğün ihtiyacı için satılması planlanmış ama alıcı çıkmadığı için düğünü hafifletmeye mecbur kalınmıştı.

Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'e baktı. Mukimiy sessizce boynunu bükmüş duruyor, gözünden düşen iki damla yaşı sezemiyordu. Biraz sonra bir şeyler diyerek kıpırdandı:

– Teşekkürler! Oğul yetiştiren babama da, kız büyüten anama da! Biçare kızın bir ömür dikiş dikerek biriktirdiği paraları harcayıp bana, kocaya varması bu kadar zaruri miymiş? Benim gençliğim nerede kaldı ki? Ben, beceriksiz bir kıza hamî olsam!

– Öyle değil, dostum! Hiç öyle değil! Bu olacak hayırlı iş, öncelikle baba sevgisi ve borcu, ikincisi size anne olmuş kadının hürmeti, ondan ziyade o yetim kızın bahtı ve tanrının takdiri.

Odayı, sükûnet bulutu kapladı. Karanlık, dar oda kader ipleriyle örülmüş üstü kapalı söğüte benzemişti. Şair üzüldü:

– Ben hazırım, düğünü başlatsınlar. Ben hacı gibi vatanından kaçmış derbeder değilim, insanlar arasında dilim kısık değil. Güzel insanlar benim dostlarım. Güzel şehir benim şehrim. Bu zenginliklerimin ucu bucağı yok! Ben hazırım!

Mukimiy, bu sözleri söyledi ve yürüyüp dışarıya çıkınca eşikte durup dinleyen Muhyi'ye rastladı:

– Doğru dedim mi hacı ağabeyim?

– Ne diyorsunuz? Ben, hiçbir şey duymadım!

– Fakir olsam da kendi vatanımdayım, bunun kendisi saadet! Öyle değil mi hacı ağabeyim? Birinin vatanında, birilerinin baht-ı saadetini kıskandığım yok. Şimdi öyle bir düğün olsun ki hayran kalın!

– Bana ne? Estağfurullah!

– Yine kendinizi gaflete salıyorsunuz. Düğün günü, sıradan halk bu sokaktan şiir söyleyerek geçer. Çildirmelerin sesi gökteki meleklerin kulağını sağır eder, çıkıp gelen yüzlerce iyi yetenekli şairler bu düğüne şiir yazarlar. Bütün sanatkarlar ayakta durur. Bunların hepsi bir fakir şair için, onun gönlünü almak için! Hoş mu hacı efendim? Koridorda dinleyip durmayın, kendim söyleyivereyim güzelce!

Muhyi, hiçbir şey demeden suratını astı ve hızlı hızlı yürüyüp odasına girdi, oda kapısını öfkeyle sertçe kapattı. Dehlizi dinleyen Mevlevi, dışarı çıkıp sinirle dikilen Mukimiy'in bileğinden yavaşça tuttu:

– Cesaretiniz beni memnun etti, rakibin bıçaksız üstesinden geldiniz. Yürüyün, üstatların yanlarına gidelim.

Mukimiy, Mevlevi Yoldaş'ın peşinden konuşmadan kamelyaya çıktı. Üstadın avlusuna yönelirken Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'in kulağına bir şeyler fısıldayarak gülmeye başladı. Mukimiy de bu gülüşe katıldı, güle güle üstatların avlusuna geldiklerini fark etmediler.

***

Düğün günü de yakınlaşmış, odaya eş dost gelmiş, damadı kutlamaktaydılar. Ama Mevlevi Yoldaş'tan haber yoktu. Onun kendini kenara çekmesi Mukimiy'in yüreğine endişe salmış, gönlüne türlü şüpheler doğurmaya başlamıştı. Yarın düğün günü Mevlevi Yoldaş pervasızca ortaya çıkınca Abidcan Âlim ile Ubeydulla Zevkiy'in gelip gelmediğini Mukimiy'e sordu.

– Siz nerelerdeydiniz?

– Aa, molla! Büyük şehri düğüne davet etmek kolay diye mi düşünüyorsunuz?

Mukimiy, düşünemeyerek kirpiklerini kıpırdattı:

– Ne, ne?

– Muhyi’ye yalancı çıkmamanız için bütün tanıdıkları düğüne davet ettim, tahminen yüz kişi.

– Ne diyorsunuz?

– Üstada, mürebbiye ve gölah şahı Mehcör’e ayrılmış üç parça kıyafet yine iki kişiye, yani ulu sanatkârlardan himmetli Şadman Hacı ile neyzen İsmail dosta da kıyafet hazırlandı. Kalanları, düğün günü görürsünüz. Sekiz tane hanende, düğününüzde şarkı söylemek için sadece sizin gazellerinizden şarkı hazırlamaktalar.

Mukimiy, Mevlevi’yi sıkıca üst üste öptü de bir iç çekti.

Mukimiy’in çöken ruhunu dost düşman önünde yüceltip Muhyi’ye benzeyenlerin yüreğine dağ saldı. Ona halk -sıradan mihnetkeş halk- kendi şiirine nasıl hürmet edeceğini göstermişti, ayrıca şairin dayısı Kuyumcu Rahmetulla’nın da ömür boyu yüreğinden çıkmayacak uhde oluşturmak amacıyla Üstat Halil Hoca, Miyan Satibaldihan’ın teşvikiyle düğüne hazırlık yapmaktaydı.

Düğün günü sabahleyin, düğün yerinin iki tarafındaki komşuları kendilerince düğün yerindeki duvarı yıkıp yol açtılar. Mirzahoca Ağabey şaşırılmıştı. İki komşu bir şekilde açıkladı:

– Düğününüzün devamı bizimkinde de olur. Yer yetmeyecek olursa bu yan komşunun duvarını da yıkalım.

Herkesten önce Nevbaharlı sanatkâr esnaf gençler, bir koyunun boynuna ak bağlayıp sofraya ekmek ve onun üzerine iki ipek kıyafet koyup şiir söyleyerek girdiler. Koyunu, düğün yerine bağlayıp kendileri komşu avluya geçtiler ve ocak yakıp yer hazırlama tereddüdüne düştüler. Miyan Satibaldihan, mahalle muhtarı ile gelip yerleri gözden geçirdiler. Yer yetişmeyeceği fikrine vararak yine iki komşunun duvarından yol açmak gereğini duydular. Bu olan işleri Mirzahoca’nın

aklı bir türlü almıyor olsa da düğün sahiplerinden Molla Rahmetulla kıskançlığından ezilmekteydi. Çünkü Mukimiy'den gizli, Mevlevi Yoldaş Molla Rahmetulla'yı görüp “Yeğeniniz, ciğeriniz Muhammed Eminhoca'yı kendi elinizle damat almanızı rica etmek için geldim.” dediğinde Molla Rahmetulla “Bu sözünüz doğru, ben de bunu çok düşünmüştüm. Ama bendeki arzu duyguları, fakir yeğene biricik kızımı bir kâse su ile nikâhlamak gibi alçaklığa ve gönülsüzlüğe izin vermedi.” demişti.

Miyan Satibaldihan, Molla Rahmetulla'ya duyuracak şekilde:

– Bu beş avludan fazla, nazik tabiatlı misafirlere medresede yer hazırlamaktayız. Bu yerler de yetmezse mahallenin bütün avluları düğün yerine dönüşür.

O anda, Yolcu Aksakal girip Mirzahoca ve Molla Rahmetulla'nın ellerine takıları tutuşturarak dericiler adına düğünü kutladı ve arabaya semaver, çaydanlık, fincan, kilim yükleyerek getirdiğini, düğünde hizmet etmek için gençlerin sokakta beklemekte olduğunu arz etti. Öyle olunca ardı ardına arabalarda kilimler, ellerinde takılarla girmeye başladılar. Kavul Usta bir grup berberin başında, Dostmuhammed bir grup sucunun başında durumlarına münasip takıları alıp girdiler.

Hulâsâ, ikinci namazı kılınmayıp Bekveççe mahallesi insanlarla doldu. Miyan Satibaldihan, kendi odası önüne geniş bir kilim serip özel bir yer hazırlamıştı. Mukimiy'in adına kendi, Muhyi'nin odasına teklifsizce girip düğüne davet etti. Nuraniy üstat, bastonla gelerek sofanın başköşesine yerleşti. Bir grup yetim çocuğu peşine takan “gölah mülkünün sultanı” Şair Mehcör gelerek başköşeye yerleşti. Üstadın yanına Şair Nahoş yerleştirildi. O an, yanında kendi gibi dört genç ve bir orta yaşlı, giyimleri sade bir Rus, kâğıda sarılı iki ipek kumaş ve bir deste gül ile Zakircan Furkat geldi.

Bu değerli misafirlere, düğün yerine dönüşen tıklım tıklım medreseye her nasılsa feyz bağışlamıştı. Furkat önce Üstat Halil Hoca ve mürebbi ile görüştüktan sonra diğerleriyle selamlaştı. Onların gelişinden haber alan Mukimiy, düğün yerine aceleyle gelerek Furkat ile kucaklaşıp görüştü ve minnettarlığını belirtti. Özellikle bu düğüne Stepan Kuzmiç'in iştirak edişi Mukimiy ve Mevlevi Yoldaş'ı gururlandırmıştı.

Stepan Kuzmiç'in mesleği uzman dokörlük olup Rus klasik edebiyatının suyunu sıkıp içmiş, sağlam marifetli biriydi. Bu adam, işçilerin hareketine önderlik ettiği için çar hükümeti memurları tarafından Türkistan'a sürülmüştü. Hokand'a gelerek şehrin bitişiğindeki Arğamçı kışlağına yerleşti.

Stepan Kuzmiç gelip yerleşeli üç yıl olmuştu. O, dokörlüğün nimetlerinden faydalanıp ilk önce çiçek hastalığına karşı koymada yerli halka yardım etmek amacıyla mahallelilerden "ilaç yapıcı" yetiştirmeye kalkıştı. Ona Abdulhekim Hoca Kerim oğlu denilen çevik, genç bir çocuğı çırak verdiler. Kuzmiç, hızlıca ona ilaç yapım kurallarını öğretti ve onunla birlikte çocukları çiçek hastalığından kurtarmaya başladı.

O, yine de çare bulmakla yetinmeyip Özbek dilini öğrenmeye, Özbek klasik edebiyatı ile ilgilenmeye merak saldı. Dostları, onu Furkat ile tanıştırdılar. Bu tanışma her iki taraf için de faydalı oldu. Furkat, Kuzmiç'e Mevlevi Yoldaş ve Mukimiy ile gaibane tanıştıırıp görüşürme sözünü vermişti. Furkat bu sözden hareketle onu Mukimiy'in düğününe davet etti.

Bu düğüne davet edildiğı için Kuzmiç'in son derece mutlu olduğı yüzünden anlaşılıyordu. Mevlevi Yoldaş, burada oturanlar ile onu tanıştırmış, bu sıradan gencin dosdoğru Rusça konuşmasına Kuzmiç şaşırılmıştı. Onun hoşnutluğunu fark eden Zevkiy, Mevlevi Yoldaş'ın sadece Rusça değil; Hıtay, Fars ve Arap dillerini de özenle öğrendiğini, çok yetenekli olduğunu söyledi.

Beş ev lambalarla aydınlanmış, evlerin her tarafı misafirlerle dolmuş, gürültüler arasında müzik, çildirme ve şarkı nağmeleri göklere ulaşmakta, sokak ortalarına ateşler yakılmış, ateşin etrafını çocuklar sarmıştı. Zevkiy, Abidcan, Sali Çekelek, Osmanhoca Zariy, Yarmuhammed Yariy gibi Mukimiy'in dostları düğün yerinin kapısında durmuş misafirleri karşılamaktaydılar. Uzaklardan sesli bir şekilde şiir söyleyen bir grup misafirler gelmekte, onları "Perpeşebab mahallesi esnafları" diye tanıttılar. En öndeki, tambur çalarak şarkı söyleyen yakışıklı genç, Margilan'dan gelen, çoluk çocuk sahibi olmuş, güzel, tatlı sesli Usta Kamilcan idi.

Bu misafirler, Mevlevi Yoldaş tarafından medreseye davet edildi. Çünkü medreseyi misafirler de güzel ve hoş sedalarla doldurmalıydı.

Perpeşebablı esnaflar medreseye girince sofraya rağmen şarkıya başladılar. Onlar çok çeşitlenmiştiler. Sesler arasından özellikle Usta Kamilcan'ın tatlı, yankılı sesi tek başına ayrılıyordu. Onlar ilk önce Mukimiy'in "Kim Desin"inden başladılar.

Gölgesiyim ki, bakmaz âfitâbım kim desin,

Giderek arttı kadrim, intibâhım kim desin...

Kapı önünde bezmiş halde oturan Hacı Muhyi, çok korkmuştu. Şarkının Usta Kamilcan tarafından göklere çıkan sesleri tekrar düşerken Muhyi'nin başına sanki taş fırtınası olup yağıyordu. Oturmaya mecali kalmadığında yerinden zorlukla kalkan Muhyi, aciz insanlar gibi el yordamıyla odasına güç bela ulaştı.

Bu sırrı Muhyi'den başkasının bildiği yoktu. Nihayetinde bu Usta Kamilcan, o Zübeyde'nin kocası, Muhyi'nin önüne bohçayı koyarak mağrur şekilde gülüp duran âşık gencin kendisiydi. O Muhyi'nin peşi sıra medreseye de gelmiş, kendi şarkısıyla Muhyi'ye gülüyor gibiydi.

Bütün mahalle şiir şölenine dönmüş, Mukimiy, Furkat, Zevkiy yazdığı güzel gazellerle şarkı söylerken onların mahlasları ardı ardına dile alınmıştı. İçeride kızlar çildirme çalıp şiir söylemekteydiler. Mukimiy, güzel bir ruh halinde düğün yerinin kapısının yanında oturup bazen zevk, şevkini yüreğine sığdıramıyor, mutluluktan haykırısı geliyordu. Çok geçmeden damat kıyafetini giydirmek için onu, içeriye davet ettiler. Girerken sıraya geçerek ağabeylerini düğün için tebrik eden kız kardeşlerinin arasında başına örtüsünü almış, boynu bükük Hayrinisa da duruyordu. Onun azapla söylediği, ağlamaya benzer bir cümlesi Mukimiy'in iki kulağından girip kalbine saplandı:

– Düğününüz mübarek...

Mukimiy'in iradesi dağ gibi olsa da o anda kelebek kadar nazik kızın titrek sesini işitip dili tutulunca çabucak uzaklaşıp ilk gece için tutulan ama henüz kara duvarları kurumayan eve girdi. Arkasından Mehrinisa girdi. Mukimiy karşısında kız kardeşi Mehrinisa'yı değil, aynayı görür gibi oldu. Mukimiy gözündeki yaşı, gönlündeki elemi dudağındaki yapay tebessümle gizlemeye çalışırken karşısındaki aynada da aynısını gördü.

Damat için bir kıyafet ve kavuk yapıldığı malumdu. Mukimiy'e bir bohça kıyafet gösterdiler. Genç olan Mukimiy dikilmiş gömleği, iç gömleği, yeni ayakkabıyı, ipek kuşağı ilk kez görmekteydi. Bunlar şairin arzu duyduğu şeylerdi de hiçkimseye açıklayamazdı. Mevlevi Yoldaş sezmiş miydi ki?

Düğün beş saat devam etmiş, bezm sona ermeye başlamıştı. Sofralar yeniden kurulup yemek dağıtıldı. Yemekten sonra misafirler “Gelin – damat bir yastıkta kocasınlar” diyerek dağılmaya başladılar. Medresedeki misafirler de sofraya dua okuduktan sonra Fırıncı Mirzahoca, kendi elleriyle önce Üstat Halil Hoca'ya, sonra mürebbiye, garib Nahoş'a, “gölah tahtının Süleymanı” Mehcör'e, kıymetli misafir Usta Stepan Kuzmiç'e, Şadman Hacı ve İsmail dosta kıyafet giydirdi.

– Yaptıklarınızla, evlatlarınızla halkın sevgisine layık olun! Bu güzel şiirlerin sahibinin düğünü, halkın düğünü olsun!

En son misafirler de ayrılıp telaş bittikten sonra başta Mevlevi Yoldaş, düğünde hizmet eden dostları Mukimiy'i aralarına alıp içeriye girdiler. Komşu avluda kaidesiyle nikâh kılınırken Mukimiy'i eve bırakıp kendileri dağıldılar. Ondan sonra kadınlar, kızlar gürültülerle eş dostlar eşliğinde yüzüne ak duvak tutan gelini alarak damadın yanına yerleştirdiler.

“Hay hay olan, cân olana, toydur bugün,

Hey yâr yâre, toydur bugün,

İki yüreğin buluştuğu gündür bugün

Hey yâr yâre, gündür bugün...”

Düğünde toplanan sadedil insanlar, onların koca-karılığında mutlu olarak dağıldılar.

Soğuk odada tek kat yorgan içinde azap çeken genç Muhammed Eminhoca için kalın yapılmış nikâh yorganıyla on sekiz yaşındaki genç Ayşebibi'nin sıcak koynu, kötü değildi.

İnsafla söylendiğinde böyle düğün Mukimiy'in yaşındaki her fakir için üzüntü vermez, evlenemeyerek gençliğini geçiren fakirler de az değildi. Bununla

birlikte Ayşe'nin ne günahı var? O da küçüklüğünden beri bu fakir ailenin üyesi olmuş, üvey babanın eline bakarak kapıdan çıkıp sokak yüzü görmeden belâgata erişmiş, sevgiden yoksun, bütün liyakatini, gücünü terziliğe seferber edip kendi faziletinin bu olduğuna itikat getirmiş bir zavallı!

Şairin nazik kalbi, ona nefretle ve kötü bakmaya izin vermedi. Gözü acıyarak bakan acınacak hale düşermiş. Acıdı, ellerini sıyırıp gelinlere has, düz, hoş kokulu saçlarını okşadı, tıpkı günahsız bir kuşun kanatlarını okşuyormuş gibi.

Kahvaltıda ev boştu. Ayşebibi kahvaltı için pişirdiği gözleme, yufkalardan bölerek yerinden kalktı ve ak elleriyle Mukimiy'e çay uzatırken başındaki örtü düşünce kıpkırmızı oldu. Genç gözüyle bakıldığında beğenilmeyecek yeri yoktu. Uzun saçlı, kaşı, gözü de çirkin değildi. Bilekleri de süt gibi ak idi.

Aradan haftalar geçmeye başladı. Ziyadebibi, Mukimiy'i oturtmaya yer bulamayacak derecede hürmet göstermekte, oğlu ile gelininin evliliğinden Mirzahoca Ağabey de memnun olmaktaydı. Meslektaşları, her gördüğünde düğünü överken oğlunun halk arasında edindiği itibardan ve güzel dostlarının artmasından sonsuz memnundu.

Geceleri Muqmiy, mum ışığı altında kitap mütalaa eder bazen eline kâğıt, kalem alıp gazellerle meşgul olurdu. Ayşebibi ise kocasının ne okuyup yazdığını merak etmezdi. O, kavuk dikerek onun güzelliğinden gururlanır bazen muma tutarak seyrederdi. Mukimiy, bir şey sormadığı sürece konuşmaz ve ses çıkarmazdı.

Mukimiy bir gece raftan, dostu Abidcan Âlim'in hediye ettiği Nadire'nin bizce bilinen elyazması mecmuayı alıp kasten bağırarak okurdu:

“Vuslat evini temizledim, bozdu hicrân âkıbet,

Gam selinden imâret oldu virân âkıbet.

Kıldı çâk-i pirâhen gönül yaramı âşikâr,

Kalmadı gönlümde aşk yarası pinhân âkıbet.

Ahd u peymânlar kılmıştı, vefâ kılarım diye,

Eyledi terk-i vefâ o ahd-ı yalan âkıbet.

Arzu ettim tutarım diye vuslat eteğini,

Pâre oldu ayrılık elinde boğaz âkıbet...”

Mukimiy, gazelini burada durdurup karşısında oturan Ayşebibi'ye baktı. Ayşebibi'nin ağzının kocaman açılarak esnediğini gördü. Mukimiy sayesinde Ayşebibi huzur bulmuş, dinlenmişti. Onun yansımasını gördü. Kitabı tereddüt etmeden kapatarak rafa yerleştirdi. Puf, diye mumu söndürüp kendini yorganın kucağına attı. Mukimiy, hemen arkasında yatan Ayşebibi'yi hayal etmeyip sesli sesli soluyarak uykuya daldı. Mukimiy'in gözünün önünde yanına gelerek nazlı bir şekilde şiir dinleyip bazı satırları tekrarlatarak okumasını rica eden fazilet melikesi, şahin pençesine düşerek istidatlı kanatları yolunmuş ak kebuter gibi Hayrinisa canlandı ve bu yukarıda okunan gazeli Nadire değil, Hayrinisa yazmış gibi hissedince Mukimiy'in yüreği cız etti.

Fakat şimdilik şirin hayale aldanarak Hayrinisa'yı şair olarak düşünmemeye karar verdi. Şiiri düşünmemek, ondan faydalanmamak Ayşebibi'ye has bir eksiklik olmayıp çoğu insana hatta koca kavuklu ulemalara da kılıç kuşanan komutanlara da güzel giyinip faytonda böbürlenerek oturan zengin tüccarlara da has bir eksiklikti. Bunu düşünerek kendini sakinleştirdi.

Tan ağarmakta, geç olmakta. Bu geç düşündüğün şey sabaha değişmiş, hayaline asla gelmeyen başka bir gönüllü ya da gönülsüz olay karşısında kalmakta. Sanki hayatının yolu uzun bir zincir, saatleri de onun kırılmaz halkalarıymış gibi düşünüyordu.

Yavaş yavaş pazarı gezmek, Yolcu Aksakal'ın semaverine gidip yalnızlık misafirhanesinde oturup şairlik yapmak, Atacanbek'in elinden yemek yemek, çay pazarına gidip Abidcan Âlim'in dükkânında Fuzuli'den şiirler okumak son bulmuştu. Çabucak sinirlenen Ziyadebibi'nin ihtiyacını gidermek, babaya yardım etmek ve Ayşebibi tarafından her nefeste vaka olan ferasetsizliğini görüp de görmezlikten gelmek şairin hayatını şekillendirmekteydi.

O, Şaldıramak tarafına geçip önceden beri yatıp kaldığı kız kardeşi Mehrinisa'dan bazı bazı haber alır, ondan dönerken odada yatan garip Nahoş'a yemek pişirip yedirir, kuru olsa da her gün bir kez üstadı görüp hal hatır sorardı.

Bir gün, Mehrinisa'dan dönüp adet olduğu üzere odasına gelirken, girişteki odanın yanında beline ney kıstırmış dostu İsmail, yalınayaklı oğlu Abdukadir ile Mukimiy'in gelmesini oturarak bekliyordu. Onun yanında bohça, elinde sopa vardı. Onlar selamlaştıktan sonra dostu İsmail gelme nedenini açıkladı:

– Bir ihtiyaç için size geldim hürmetli Mukimiy. Evliyim, çoluğum çocuğum Kanibadem'in Çilmehrem kışlağında yaşıyor. Ben bu oğlumu yanıma alarak şehir şehir, kışlak kışlak ney çalıp dilencilik yapıyorum. Bir ney üflemeyle hayat geçmiyor, neyi tamamen de dinletemiyorum. Bana kendi halime hem güldürecek hem de acındıracak bir beyit yazıp verirseniz aklımda tutar, okurum.

– Baş üstüne. Bunu elbette size yazıp veririm, size yardımcı olurum. Ama şimdi olmaz. Biraz meşgulüm. Akşam yazsam, olur mu?

– Olur, olur! Yarın ne zaman almaya geleyim?

– Sizin gibi ihtiyar adamı boşuna yormamak için ben onu Kavul Usta'ya akşamüzeri yetiştiririm, siz Kavul Usta'dan alırsınız. Olur mu?

– Çok teşekkürler, öyle olsun!

Dostu İsmail'i gönderip odaya girdi. Miyan Satibaldihan buradaydı, mürebbinin hastalığı ciddileşmiş, geceden biraz ağırlaşmıştı. Miyan, Mukimiy'e manalı bakarak doktor getirmeye gitti. Mukimiy “atala”¹⁰⁹ çorbası pişirmeye girişti ve atalayı pişirip hastaya içirecek oldu. Hastanın boğazından atala geçmeyerek akıp gitti. Gözünü açamayarak ağır ağır nefes alan Nahoş, Farsça bir şeyler diyecek oldu ama diyeceklerini anlamak çok zordu.

Mukimiy, ne yapacağını bilemeyerek mürebbinin alnına havlu ıslayıp koydu. İkinci havluyla sinekleri kovalayıp çömelerek sessizce durdu. Güzün iki yapışkan sivrisineği hastanın bazen burnuna konar bazen dudağına, onları Mukimiy kovalar, biraz dolanıp gelip intikam alırcasına Mukimiy'in şakaklarına konardı.

---

¹⁰⁹ Atala: Kızgın yağa un atılıp su eklenerek yapılan sulu bir yemek çeşidi.

Şairin takati tükenmişti, sövdü. Ama sivrisinekler aldırmadan kendi hünerlerini göstermekteydi. O anda oda kapısını sertçe açarak Hacı Muhyi girdi ve hastanın halini sormak yerine önce alaycı bir şekilde gülümseyip yüksek sesle Mukimiy'e zehrini saçmaya başladı:

– Sizi dilenciler istiyor, medreseyi ayaklaraltına aldığı yetmiyormuş gibi bugün bohça taşıyan neyzen dilenciler de medreseye geldi. Buna ne dersiniz?

– Âlîcenâplık!

– Ne? Âlîcenâplık mı dediniz?

– Evet, âlîcenâplık! Sizin gözünüze dilenci gibi görünen o adama halk hürmet ediyor, seviyor. Böyle ulu sanatkârlar beni istediği için başım göklere yetti. O adama halk ne kadar hürmet ederse ben de o kadar hürmet ederim, hacı ağabey! Mümkünse odadan çıkıp öyle tartışsak, görüyorsunuz ki mürebbi ağır hasta.

Mukimiy, Muhyi ile dışarı çıktı, gazapla yanan Mukimiy'in keskin gözleri Muhyi'nin gözleriyle kesişti. Muhyi, kıpırdandı.

– Tövbe, bu yabancının sizlere mürebbi olabileceğine gülesim geliyor.

– Yabancı da her çeşit olur hacı hazretleri! Biri gelip yediği tuzu aklayacak olsa yine bir tuzluk kirletecek.

– Mesela?

– Boşverin, şimdi sizinle tartışmaya zamanım yok. Vakti geldiğinde bunu size ben değil, sıradan insanlar, bu yurdun sıradan sahipleri söyleyecekler.

Muhyi'nin rengi ağarıp vücudunu titreme aldı. Kavga çıkaracak olduğu sırada Miyan Satibaldihan, doktörla gelerek kapıdan girdi. Muhyi'ye bakmadan Mukimiy'e sordu:

– İyi mi?

– İyi, hadi girelim!

İhtiyar doktor, uzun süre damarı tutarak hastaya dikkat kesildikten sonra ellerini yıkamak için dışarı çıktı.

– Bu adamı yalnız bırakmayın. Bir ihtiyar adamın burada olması lazım. Sizler gençsiniz.

Mukimiy, doktöru dışarı çıkarıp döndüğünde Miyan sofada başını tutmuş duruyordu. Mukimiy de onun yanına geldi:

– Hangi ihtiyara rica etmek mümkün?

– Zor iş, dedi Miyan Mukimiy’e manalı bakarak. Çok zor iş. Nihayetinde mürebbinin tanrıtanımazlığı hakkında ihtiyarlar arasında çeşitli dedikodular yayılmış. Bu konuda bana büyük ağabeyim tembih ettiler. Bunu yayan kişi, kendinizce de ayan. Bu sözlerden sonra hangi ihtiyar onun önüne gelip otursun.

– Ben kendim dururum, kendim beklerim.

– Yok. Biz Mevlevi’ye müracaat edelim. Mevlevi bir yaşlı adam bulur. Nihayetinde yetimhanelerde, kazanlarda yaşayan dert ehli garipler az mı dersiniz?

Miyan’ın ricasını iletmek için Mukimiy Hacibek yoluna, Mevlevi Yoldaş’ın evine yöneldi. Mevlevi Yoldaş, aceleyle kapıdan çıkmıştı.

– Tuhaf! Hızır mısınız, nesiniz? Ben de sizi görmek istiyordum. “Gültepelere mülkünün ulu sultanı” Mevlana Mehcör yanlarındaki dilenci vezirlerine sabahleyin “Benim cenazeme yeni kıyafet giyen, büyük kavukluları bulaştırmayın. Benim tabutumu karnı aç, yarı çıplaklar taşınsınlar. Beni garip mezarına gömdüğünüzde Şair Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş başucumda olsunlar.” diye vasiyet etmiş, dünyadan göçtüler. Yürüyün, gidelim.

Yolda giderlerken Mukimiy, Mevlevi Yoldaş’a Miyan’ın ricasını söyledi:

– Bir garibe birkaç gün yoldaş olmak için bir değil, yüzlerce “Nahoşlar” bulunur şüphesiz. Öncelikle işte bu “garipler Süleyman”ı defnedelim, sonra bir şey olur, diyerek cevap verdi Mevlevi.

Cami arkasındaki hamamın yalnızlık gölahı genç ve yaşlı dilenciler, rindler ile tıka basa dolmuş, içeride garip Mehcör’ün cenazesini birkaç kez yıkayıp tarayıp eski peştamal ile kefenlemişlerdi. Başı açık, ayağı yalın kimsesiz çocuklar sıraya geçmiş: “Vay babam” diyerek ağlamaktaydılar. Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş girip garip şairin cesedini açık tabuta koyarak kendi kıyafetlerini çıkardılar. Cenaze

namazı kılındıktan sonra önde kırka yakın genç, yaşlı dilenciler baston tutarak yürüyordu. Tabutun ön tarafını Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş tutup yola düştüler.

Caminin kapısından çıkıp büyük yoldan garip mezarına vardıklarında halk sokağın iki tarafına yerleşmişti ve daha çok insan sıralanmış gitmekte, her adımda tabut o omuzdan bu omuza geçmekteydi.

Kabristana ulaştıklarında garip şairin vasiyeti yerine getirildi. Yani Mevlevi Yoldaş kendi elleriyle cesedi kabre koydu. Toprak atılınca herkes sessizliğe gömüldü. Yaşlı dut ağacının altına oturan dost İsmail ney çalmaya başladı. Ney bittiğinde kimse yerinden kıılmadı. Sonra Mukimiy, yerinden ayağa kalktı:

– Aziz dostlar! Şair Mehcör'ün yazıp da tamamlayamadığı dört satırlık en son şiirini ben sizlere okuyacağım:

Doğduğumu niçin sizlere izâh edeyim, dostlar,

Öleyim mi ya da murâda nasıl yeteyim, dostlar?

Doğduğumdan beri hâlâ aç ve fakirim,

Yaşamak eğer buysa, bırakın, gideyim, dostlar!

Ateşli şairle ebedi olarak vedalaşınca herkes yoluna koyuldu. Kabrin başında Şair Mehcör'ün oğulları olarak gördüğü kimsesiz dilenciler ile Mukimiy, Mevlevi Yoldaş kalmıştı. Sonra onlar da dağılıp odaya gittiler.

Odada Miyan nihayetinde çok sıkılmış, yola bakıp kalmıştı. İki dost yorgun, çıplak, gömlekle girip geldiler ve zor ayrılıktan Miyan'ı haberdar ederek özür dilediler. Üçü, bu gece odada mürebbinin yanında oturup sabahlamayı gerekli gördüler.

Mukimiy sonunda acıkmış ve yorulmuş halde eve döndü. Kıyafetsiz, perişan olup gelen Mukimiy kaynanasının gözüne çok kötü görünmüştü. Mukimiy, sessizce kendini döşeğin üstüne attı ve aç karnına uyuyakaldı. Bunu kendine dert edinen Ziyadebibi, pazardan yorgun gelen Mirzahoca'ya şikâyet etti:

– Kızımın çekeceği var! Oğlunuz kötü insanlarla düşüp kalkıp şarapçı olup gitmiş! Kıyafetini her nerede bıraktıysa sarhoş olup gelmiş. Becereksizliğinin üstüne bir de bu mu çıktı şimdi?

– İftira! Olmayacak söz! Oğlum senin düşündüğün gençlerden değil! Kapat çeneni, yaygaracı!

Dışarıda olan gürültüden Mukimiy çabucak uyanıp ayakucuna doğru oturan, sessizce ağlayan Ayşebibi'yi gördü de yerinden fırlayıp kalktı:

– Niçin ağlıyorsun? Hayır mı?

– Sarhoş olup gelip yattığımızı, çıplak halde geldiğinizi kendiniz bilmiyorsunuz belli!

– Ne, ne? Sarhoş olmak mı?

– Yine anlamamazlıktan geliyorsunuz! Annem çok üzüldü.

– Keşke sarhoş olup dünyadan bihaber olsam, çamurlara batıp kıyafetimi sokaklara bırakıp gelsem. Elimde taş, ağzımda hakaretle gelmiş olsam. Eyvah! Şimdi de bu sıkıntılar mı var?

Mukimiy, askıdaki kıyafetini omzuna attı ve cüzdan, kalem, mürekkebinin alıp dışarı çıktı. Babası, suyun başında sinirlenmiş halde duruyordu. Mukimiy, sessizce yola doğru yürüdü:

– Dur, oğlum!

Mukimiy olduğu yerde durdu:

– Yapılacak bir şey varsa söyleyin, hazırım.

– İçip geldiğin doğru mu?

– Keşke, doğru olsa!

– Öyleyse kıyafetin nerede?

– Kıyafeti garip, çıplak Şair Mehcör'ün tabutunun üzerine koydum. Biz onu kabristana kadar omzumuzda götürüp gömüp döndük baba. Ben yorgunum, kendimi dinlendirmek için gelmişim.

Fııncı Mirzahoca gelerek Muhammed Eminhoca'yı sıkıca kucakladı. Yüzünden öpüp özür diledi. Mukimiy, olduđu yerde sessizce duruyordu. Mirzahoca eve bakarak bağırdı:

– Hey, zalim! Dürüst bir şekilde çıkıp oğlumdan özür dile.

Mukimiy, babasını tutarak yalvardı:

– Can baba! Benim huzurumu, mutluluğumu istiyorsanız onların günahını umursamayın. Kendinizi tutun. Bu tarz yanlış anlamalar hayatta çok olur. Ben darılacak değilim. Odaya gidiyorum, mürebbi hasta.

– Olur, çık. Ama ayağına kapanıp özür dilemezse ben huzursuz olacağım.

Nihayet Mukimiy, odaya vardığında üzgün haldeydi. Kapı kenarında ellerini bağlayarak uzunca oturup kaldı. Miyan da sessizce kitap karıştırmaktaydı. Sonra Mukimiy, yavaşça yerinden kalkıp çaydanlığın altına odun sürdü ve tavandan tepsiyi alarak ona bölünmüş ekmekleri fincana ufalamaya başladı. Çünkü bütün gün hiçbir şey yememişti.

Henüz çaydanlık kaynamamıştı ki dışarıdan ayak sesleri işitildi. Sesi tanıdık gelen Mevlevi Yoldaş, Hitayca konuşarak yaklaşmaktaydı. Bir lahza sonra Mevlevi Yoldaş, dostu Hitay tabibini odaya getirdi. Tabip işaretlerle selamlaştıktan sonra mürebbinin tedavisine başladı. Yani damara bakıp kalbini dinledi. Sonra gülümseyerek yerinden kalktı ve ellerini yıkadı. Mevlevi Yoldaş'a Hitayca bir şeyler dedi. Mevlevi Yoldaş, onun sözlerini dostlarına tercüme etti:

– Bu adam daha çok yaşar. Ben bir şerbet hazırlayıp vereceğim. Onu her gün üç kez az az içip arkasından bir porsiyon ciğer kebabı yerse bir haftada ayağa kalkar.

Hitay tabibi, Mevlevi Yoldaş'ın dostu ve üstadı bu hoş haberi verip yola koyuldu. Mevlevi Yoldaş, ona eşlik etti. Miyan Satibaldihan, Mukimiy'e bakarak manalı bir şekilde güldü. Mukimiy'in de yüzü biraz açıldı ve dile geldi:

– Dostum Mevlevi’ye teşekkürler olsun!

– Öyle. Herkes de Mevlevi gibi derya gönüllü, milliyetçi, gayretli olsa! Yok, böyle insanı her ana doğuramaz! Söylenenlere göre Mevlevi, kendi duygularıyla ailesini de etkisi altına almış. Mevlevi’nin ailesi edepte, dürüstlükte, adamlıkta ve misafirlikte mahalledeki kadınlara örnekmiş.

Miyan Satıbalıhan’ın Mevlevi’ye verdiği değer, Mukimiy’de ters etki uyandırarak kalbine saplanmış gibi oldu. Gözünün önünde üvey anasını diz çökmeye, oğlundan özür dilemeye mecbur kılan, cahil babası canlandı.

Mukimiy, yerinden fırlayarak kalktı:

– Ben eve çabucak gidip geleceğim. Siz sıkılmadan oturun.

– Çabuk gelin.

Mukimiy, odadan çıkarak ev tarafına yürüdü. Güzün akşam rüzgârı fırtınaya dönmekte, sokak ortasındaki çöpleri kendi girdabına alarak fir fir döndürmekte, sağlam duran ağaçların uçları her tarafa sallanmakta, fırtına polis gibi düdüğünü çalarak sokaklardan insanları kovmuş gibi haykırarak geçip gitmekteydi. İnce, tek kat kapılar garç gurç açılıp kapanmakta ve insanlar aceleyle çabucak eve yetişmek tereddüdündeydiler.

Ayaklarının ucunda evin kapısına varan Mukimiy, hayal kurarak durup kaldı. Gökyüzünde fırtına aç kaplan gibi bağılıyor, çok yükseklerde kara bulut parçaları türlü şekillerde bir o tarafa bir bu tarafa gidip duruyor, bir haftalık ay bazen bulutların arasına gizleniyor bazen de yüzünü gösterip yeryüzündekilerle saklambaç oynuyordu.

Şimdilik insanlarla oynayan ay, çok geçmeden kalın ve kara bulutların arkasında kayboldu. Fırtına, haykırarak dar avlunun üzerini örten asma yapraklarını şiddetle sallamakta, çok yukarılardaki güçlü dalların şahları Emir’in yoluna dizilmiş fukaralar gibi başını yere eğip durmaktaydı.

Şair, uzaklara bakıp seyrederken doğa hayatını insanların hayatıyla kıyaslamaya başladı. Hayattaki acımasız rüzgârları, yere eğilen başları, dehşetli

fırtınaları, sararıp dökülen günahsız, pejmürde yaprakları, uzaklarda parlayan ay ve güneşleri görmeye başladı. Sonra kendi kendine bir şeyle diyerek fısıldadı:

“... Tepesi asmayla çevrilmiş, kerpiç duvar ile sınırlandırılmış, dar, karanlık evin bir ömür mahkûmları, hatta kocadan izin almadan mumu yakıp oturmaktan aciz edilenler. Onlar, bu dar evde geç vakitlere kadar oyalanıp mumdan yayılan ışıkla uyumayı baht diye kendilerini avuttular. Onlar, kendi kocalarının sözünden çıkmayı, sözlerine karşı gelmeyi günah olarak biliyorlar...”

Ziyadebibi'nin ilk kocası kumarbazdı. Çoğu zaman sarhoş gelip Ziyadebibi'yi durduk yere döver, komşulara duyulacak kadar kötü sözlerle hakaret ederdi. Böylece duygularından koparılan Ziyadebibi, Muhammed Eminhoca'nın kıyafetsiz, sendeleyerek yürürken üzerini çıkarmadan uyuyup kalışını sarhoşluğa yormuş, kötü arkadaşların tuzağına düştüğünü hayal etmişti.

Önce üvey ana, sonra misafirperver kaynana olan bu cahil, anlayışsız, fehmi sokak kapısını aşamayan bu müşfiğe, şimdi uyumuş demek mümkün mü? Sevimli damadına haksız yere iftira atan bu hafif tabiatlı, sivri dilli kadın şimdilik utanarak kocasından gizli gizli acı çekiyor olması da ihtimal.

Mukimiy, yavaşça kapıyı açarak içeriye girdi. İthiyatkarlıkla raftan kibriti arayıp buldu. Kibriti çakarak mumu yaktı ve yerinden kalkıp kapı yanında gözlerini kıpırdatan Ayşebibi'yi gördü. Ayşebibi, pamuk gömlek giydiği için hamileliği açıkça görülüyordu:

– Daha uyumadınız mı?

– Gelirsiniz diye beklerken uyuyup kalmışım. Yemeği ısıtayım mı?

– Fırtına varken ateş yakmak kolay değil. Soğuk da olsa alıp getirin. Birlikte faydalanalım.

Ayşebibi, sofrayı hazırlayarak raftaki toprak tavayı ortaya koydu.

– Babam “kiçiri” çorbası yapmalarını buyurup kendileri yemek yemeden uyuyakalmışlar. Ona sinirlenince annem de yemedi. Siz darılıp gittiğiniz için benim de iştahım kapandı.

Mukimiy, ellerini kurularken Ayşebibi'ye yalvarır gibi baktı:

– Sizi bu fırtınada çıkaracak değilim. Nasıl olsa çıkılacak, annenizi yavaşça uyandırıp getirin. Öncelikle ondan ben özür dileyeceğim. İkincisi de sizin yanınızda bırakıp odaya gideceğim. Hindistanlı babamız hasta.

– Olur.

Ayşebibi, kaftan giyiniş dışarı çıktı. Çok geçmeden annesi ile beraber geldiler. Mukimiy, kapı yanına oturup annesini başköşeye davet etti. Ziyadebibi'nin uyku tutmayan, ağlamaklı gözlerinin kızardığı açıktı. Mukimiy, özür dilemeye başladı:

– Can anne! Ben bir günah işledim. Bundan sonra kıyafetimi kaybedip eve sarhoş gelmeyeceğim. İkinci ricam şu ki siz bu gece kızınızla burada kalınız. Odada Hint baba ağır hasta. Biz o babaya refakatçi olup sabahlayacağız. Bunun için kızınızdan izin aldım.

– Ayşe, çıkmayın deseydi çıkmayacak mıydınız? Ama sizden bir ricam var: Sarhoş olup geldiğinizi babanızın önünde itiraf etmezseniz babanız beni yalancı çıkaracak.

– Olur, itiraf edeceğim! Şimdi huzurla uyuyun.

Raftan bir kitap alarak Mukimiy, odaya geldi. Ziyadebibi, sokak kapısını hafifçe kapatıp dönünce dilini bir karış uzatarak vesveseye başlamıştı:

– Rahatlasak da sabaha sarhoş olup gömleğini kaybedip gelir. Rahmetli baban da önceleri az az içip kıyafetlerini kaybetmeye başlamıştı.

Mukimiy, odaya geldiğinde Miyan ile Mevlevi Yoldaş ocak ateşini yakmış, satranç oynamaktaydılar. Mukimiy, konuşmadan girip bir kenara oturdu ve raftaki cüzdandan kâğıt, kalem alıp yazmaya koyuldu.

“Âh, sakal kadrinden geçip, gönülde uhde köseyim,

Haftada aynaya baktığında hayran köseyim.

Herkeste olsa sakal ve bende bir tüy olmasa,

Ağlayan işbu elemde, gâhi gülüşten köseyim.

*Yaşım yılum sorma, bilmem, kendim de böyleyim,
Büyük büyük misafirlere pederhân köseyim.
Genç görüp yüzümü şüphe etmeyin, sakalım yok diye,
Tabut örtüsünden kalan eski, çok yaşlı köseyim.
Genç gödek ile güreş tutsam, tabak gibi çevirir,
Suratım görsen eğer, ölene dek pehlivân köseyim.
Olma âvâre, bilemezsin soruşturmak ile,
Bir düğümüm ki, çözülmeyim, muamma köseyim.
Her şehirde çok eğer yürüsem, bir ay yürüyesim gelir,
Neyleyim, sevdâ-yı, ahvâl-i perişân köseyim ...”*

Satrançta Mevlevi Yoldaş yenildi. Miyan fincana çay koyarken şakalaştı:

– Ustası ile oynayıp kazanan sakinleşirmiş! Yenilen kişiyle oynadığın için yorgun düşmüş gibisin!

– Siz kazanın, mutlu olun diye orta halli oynadım. Oynamasa mıydım ki?

– Oynasaydınız, yener miydiniz? Sağlık olsun!

Mevlevi'nin aklına hasta geldi:

– Satranca dalıp mürebbiyi unutmuşuz, dedi. İlacın her saat başı verilmesi şart. İşte iki saat geçmiş. Muhammed Eminhoca kardeşim, siz zamansız gelen ilhamı biriktirip işte şu şişe dizilmiş ciğeri ateşte pişirin. Siz Miyan, bana yardım ediniz.

Üçü birlikte işe koyuldular. Mukimiy, iki şiş ciğeri kebab yapmaya girişti. Mevlevi, ellerini yıkayarak avcuna una benzeyen bir ilaç koydu. Miyan, küçük şişeyi açıp ilaca birazcık damlattı, Mevlevi, onu iki avcu arasında ezerek pişirmeye başladı.

– Bu ilaçlar çok nadir ve kıymetli olduğu için tabip bunları çok ehemmiyet ile saklar, herkese vermezmiş. Bu iki ilaç hakkında bana bir hikâye anlatmıştı. Onlar aynı cinsten olup ikisi de ot kökü: birisi insan şeklinde diğeri yılan şeklinde olurmuş ve bu otlar Hitay dağlarında çok fazla aramalar neticesinde ele geçirilmiş.

Ocak başında şiş çeviren Mukimiy atıldı:

– Onunla ciğerin ne alakası var?

– Bunu benim üstadım Hitay tabibine sorunuz.

Mevlevi'nin bu cevabına Miyan ekledi:

– Güzel ilaç, keyif veriyor. Kebap da bu keyfin mezesi. Meyin mezesiz olmayacağını küçük çocuklar bile bilir.

Mukimiy bu açıklamaya itiraz edencesine tersçe bakarak konuştu:

– Mey içtikten sonra mezenin gerekli olduğunu şimdi duyuyorum. Kebap hazır, arkadaşlar!

Mevlevi Yoldaş, çevik bir şekilde halsizleşen Nahoş'un başını yastık ile göğsüne aldı. Hasta gözünü yarım açarak minnettarlık bildirir gibi üçüne baktı. Hazırlanan ilacı Mevlevi, Nahoş'un ağzına koyup yutmasını istedi. Nahoş zorlanarak yuttu, arkasından sıcak kebabı yedirdiler de sonra arkasını dayayarak oturtup çay içirdiler. Mevlevi ellerini yıkayıp dostlarıyla konuştu:

– İnanır mısınız dostlarım? Sanıyorum ki bugün hiç yemek yemedim. Karnımın açlığını şimdi fark ettim. Fırtınada eve gidip gelmek kolay değil. Parça ekmek de yok mu ki?

Mukimiy, güldü:

– Miyan'ı bilmem de küçük de sizden az değil.

– Ee, bugün pazar, esnafın kazanının kaynadığı gün! Velew ki yemek yemeye çıkar mısınız?

– Ben yemek yemedim, yemek beni yedi!

Sözünün anlamsızlığını fark edince Mukimiy, konuyu değiştirecek oldu. Miyan, uyanıklığı ile evde bir tatsızlık yaşandığını anladı:

– Doğrusunu istersen, eve geçip yemek alıp gelmeyi düşündüm. Fırtınada üşenip satranca daldım. Demek beni de açlar kervanına koymanız mümkün. Bu açlığın tek çaresi şiir. Çünkü güzel şiirlerin canın gıdası olduğunu benden daha iyi biliyorsunuz. Ne dersiniz dostum Mukimiy?

– Gıda olmasına gıda ya, dedi Mukimiy gülerek. Ama şimdi gıda olan şiirden konuşulsun.

– Şimdi yazdığınız mı?

– Bu zoraki yazılan şiir. Size, bize gıda olur mu ki?

– Nasıl zoraki şiir? Okuyun.

– İhtiyar sanatkâra verilen sözün üstesinden gelmek o kadar zor oldu ki! Yazmamanın bir çaresini bulamadım. Zorlaya zorlaya şunu yazdım.

Mukimiy, Mevlevi Yoldaş'a elindeki şiiri hoşnutsuzlukla uzattı. Mevlevi önce göz gezdirdi, sonra sesli şekilde okuyup dinletti:

– Bu gazelde şair, dost biçare İsmail'in ağır hayatını, fakirliğini hicvetmek yoluyla tasvir etmiş.

Mukimiy, bir şey demeden durunca Miyan Satibaldihan açıkladı:

– Ben şair değilim. Ama şunu anladım ki rica ile yazılan şiir, şairi zorluyor. Bunun için bu şiir güzel değil.

Küçük toplantıda hafif bir tartışma başlayınca Mevlevi Yoldaş, Miyan Satibaldihan'ın açıklamasını değiştirecek oldu:

– Ben de şair değilim ama önümde de düşümde de şiir görüyorum. Emir ya da rica ile yazılan şiirin konusu evvela şairce bilinmesi gerek. Örneğin, Şair Mukimiy'e falan komutanı öven bir şiir yazın diye verilmiş emirle iş çıkarılmaz. Ama bu gibi emirlerin Hacı Muhyi'ye yağ gibi görünmesi muhtemel. Ama yüce sanatkâr, derbeder, dilenci, dost İsmail'in hoş olmayan ricası Şair Mukimiy'in eseri

için zorluk doğurmamalı. Çünkü Şair Mukimiy'in yeteneği, dost İsmail gibi fakirlerin ricasıyla onların zevkine, arzusuna uygun şiir yazmaya muvafık.

Dostunun sözlerini merakla bekleyen Mukimiy'in çehresi açıldı:

– İşte! İşte! Yaklaştınız, devam edin.

– Bence sizin ilhamınıza doğmuş olan başka sebepler var değil mi?

Mukimiy, dostlarına parlayarak baktı ve yine başını eğip sessizliğe gömüldü. Mevlevi Yoldaş, yumağın ucunu bulmuş gibi Miyan'a baktı:

– Gürüldeyerek gelişen doğuştan gelen, zevk veren yeteneğinizin küçük küçük ipek parçalarına bulaşınca sönükleşmesinin hiç lafı olmaz!

Bunu işiten Mukimiy, başını kaldırarak Mevlevi'ye dik baktı:

– Bana göre, birleşmeyen küçük şeyler giderek birikir, icra yolunu kapatacak dereceye ulaşır.

– Bu fikrinizi açıklayınız, mevlana. Belki bizim bildiğimizden başka sırlar da vardır ki bundan biz habersiziz.

– Beni, ruhen ezen bir sır var ki bunu şimdilik sizlerden de gizli tutuyorum. Örneğin, benim yavuz rakibim olan Hacı Muhyi Fars, Arap dili ve edebiyatını iyi biliyor. Az da olsa şimdilik bu faziletten mahrumum. Rakibimin bu bakımdan üstünlüğü beni çok düşündürüyor. Bu endişe beni Buhara'da eğitim görmeye yönlendirecek, ikinci olarak hayatımdaki huzursuzluklar beni seyahate çıkaracak. Bir yastığa baş koymuş, kocası için bire bir gönül mutluluğu olması gereken eşim de işe yaramaz, anlayışsız, zalim anasının kudümüne oynayıp azarlanıyor, böyle ağır koşullar içinde kalem oynatabilmek kolay mı dersiniz?

Miyan, üzümlere dizlerine vurdu da sevgiyle şaire baktı:

– Söylediğinize göre eşiniz, anne terbiyesinden kaynaklanan cahilliğinden başka, hatır için olsa da siz şiir okuduğunuzda dinlemek, yalandan da olsa sizi yazmaya teşvik etmek kabiliyetinden de yoksun kalmışa benziyor.

– Ben, kendi işimi kendim görüp kendimi gurbet girdabına attığımı şimdi daha iyi anlamaya başladım. Bu girdaptan kurtulup çıkmak için vatanı terk edip Buhara’yı seçesim var. Bu konuda dostane nasihatlerinize muhtacım.

Mevlevi Yoldaş, kendi fikrini açıkça söyledi:

– Eğer siz de bütün her şeye göz yumup acı çekecek de olsanız, yüce maksatlara duyulan isteği güçlenirse, biz dostlarınız onu destekleriz. Çünkü şimdilik sizdeki ağır muhitin, hayat ikirciklerinin yeteneğinizi engellemesi muhtemel. Ailevi şartlarınız, bizce biliniyor. Açıkça söylemek gerekirse, yeni marifetlerin etkisiyle gelişen edebiyat için bize Arap, Fars dili ile donatılmış, güçlü Mukimiy lazım.

İlacın etkisiyle oturduğu yerden boncuk boncuk terleyen, bedenine sıcaklık yürüyen, ihtiyar Nahoş bu tartışmaları duymaktaydı. Mevlevi Yoldaş’ın sözünün tamamlanmasıyla onun son cümlesini tekrarladı:

– Güçlü Mukimiy lazım! Bunun için İbn-i Sina vatanı Buhara’da birkaç yıl tahsil görmek lazım.

Mevlevi Yoldaş, Miyan’a bakarak göz kırptı, sonra Mukimiy’e:

– Bu şartlarla aile telaşını bahane ederek çabucak dönülmemeli, dedi. Miyan da onun sözlerine ekledi:

– Ailenize, eş dostlarınıza yardım kolunu uzatırız. Bundan dolayı içiniz rahat olsun. Ben sizin gibi dostlar için her zaman yardıma hazırım!

– Söz böyleymiş, şimdi uykuyu kaçırmanın çaresini bulup Mirza Bedil gazellerinin tepesine aklımız yettiğince tırmanalım. Bir saat sonra yine tabiplik işlere başlarız.

Mevlevi, böyle diyerek raftaki “Mirza Bedil” külliyyatını aldı ve sayfa açıp bir gazeli okumaya başladı.

***

Aradan günler geçince Hıtay tabibinin ilacı, Mevlevi Yoldaş’ın bakımıyla garip Nahoş iyileşti. Öyle olsa da ihtiyattan dolayı onu yerinden kaldırmayarak

gözlemlemekteydiler. Bir akşam odaya misafirlerin geleceğinden haberdar olan Nahoş, odada yatmayı kendine uygun görmeyerek yerini dehlize yazdı. Bunu gören Mevlevi Yoldaş, Nahoş'tan habersiz yine odaya taşıdı:

– Gelen fazilet sahipleri sizinle oturmak arzusundalar. O adamlar burada toplanarak bugün Mukimiy'i, Buhara'ya gönderecekler. Üstat gelemedi, o kişi için siz ak dua edersiniz.

Mevlevi Yoldaş'ın sözü bitmeden odaya dört kişi: Abidcan Âlim, Salican Çekelek, Qari Sümelek¹¹⁰ ve Muhammed “Mekey” geldi. Az zaman sonra Ubeydulla -Zevkiy-, Osmanhoca -Zariy-, Yarmuhammed -Yariy- mendile bir şeyler sarmış halde geldiler. Ama Mukimiy'den haber yoktu.

Miyan Satibaldihan, üç dört tane yorgan ve tabak getirip girdi. Yer genişletildi, sofraya kurulunca herkes kendi mendilindekini ortaya koydu. O an dışarıdan tambur sesi duyuldu. Abidcan çıkıp titreyen Şadman Hacı'yı alıp girdi. İzzet-i ikram ile bu üstü ince bestekârı odada başkõşeye yerleştirdiler.

Güzel şarkılar söyleyen bu küçük cüsseli, orta yaşlı sanatkâr; evsiz barksız, henüz evlenmemiş, semaverlerde yatıp kalkardı. Üzerinde yaz kış tek kat, beyaz ama temiz gömlek, başında hacı takkesi, ayağında terlik, elinde tambur ile dutar, yalnız başına yaşamaktaydı.

Bu adam, o kadar fakirdi ki bazen dilenerek gün geçirmeye mecbur olur, çoğunlukla da hayatını devam ettirmek için sabahleyin ıtır çarşısındaki tanıdığı ıtır dükkânlarından beş on tane “gülcehan”¹¹¹ kokulu sabunu borca alır, sonra pazarın içinden geçip başka pazarlardaki tanıdığı hayranlarına sabunu verirdi. Hayranları, sanatkâra yardım için sabunun değerinden iki fazlasını vererek Şadman Hacı'yı memnun ederlerdi.

Hayranları, evlerine her gün “gülcehan” götürür olmuşlardı.

Bu rind tabiatlı sanatkâr, her yere de gitmezdi. Mukimiy, Buhara'ya gidecekmiş diye dedikoduyu işitince gelmiş, bu odada hakiki hayranlara rastlamış, çok eğlenmişti. Berber Kavul Usta uzun boylu, hoş görünüşlü bir esnaf genç ile

¹¹⁰ Sümelek: Sevimsiz, aptal, korkak.

¹¹¹ Gülcehan: Kokulu bir bitki.

geldi. Bu genç düğün günü bu medresenin kapısında tatlı sesi, Margılan halkına has güzel şarkılarıyla misafirleri hoşnut eden Usta Kamilcan idi.

Hala Mukimiy'den haber olmadığı için Mevlevi Yoldaş, izin alıp onun evine gitti. Kapı açılmıştı. Kapı arkasına Ziyadebibi geldi:

– Kimi arıyorsunuz?

– Muhammed Eminhoca Mukimiy'i aramıştım.

– Kız kardeşi Mehrinisa ağır hasta olmuş, kocası gelince ikisi beraber gittiler.

Mevlevi Yoldaş'ın nefesi tutulunca odaya dönmeden Şaldıramak tarafına gitti ve sorarak Saka Dostmuhammed'in avlusuna geldi. Mehrinisa'nın hastalığı ağırlaşmış, Mirzahoca Ağabey de Muhammed Eminhoca da ağır musibetin pençesine düşmüştü. Mevlevi, gönlü çökenlere cesaret vermek için tabiplik alanındaki az biraz tecrübesini konuşturup tedaviye girişti.

Yanakları çöken, zor nefes alan, çaresiz annenin başında küçük Rozimuhammed gözlerini ayırmadan durmakta, Dostmuhammed dışarıda sesini çıkarmadan başını duvarlara vurup ağlamakta, musibettede baba çaresiz heykel gibi durmakta, Mukimiy ise bütün irade ve idrakını bir noktaya toplayarak ağlamamak, feryat etmemek için kendine hâkim olmakta, kız kardeşinin ellerini yavaşça okşamaktaydı.

Mevlevi Yoldaş, onları teselli etti:

– Ümitsiz olmayın. Çıkmadık candan ümit kesilmez. İyileşir. Vehme kapılmayın, hepsi dermansızlık.

Mevlevi Yoldaş'ın teklifiyle iki tencereye kaynak su doldurup Mehrinisa'nın ayaklarına koydular. Ayaklarından bedenine sıcaklık yürümeye başladı. Ağaran elleri de biraz ısındı, ondan sonra Mirzahoca Ağabey, Saka Dostmuhammed'in gönülleri biraz teskin olmuştu. Mevlevi'ye minnettarlıklarını bildirdiler. Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'i yanına alarak yola koyuldu:

– Odanızda sizden başka herkes var. Bir ihtimal Molla Zakircan da gelmiştir. Eğer Stepan dostunu da yanına alıp gelmişse ne âlâ! Bu durumdan onu da

haberdar ederiz. Sabahleyin gidip Hıtay üstadıma da rica ederim. Ama misafirler bu yaptıklarımızdan haberdar olmasınlar.

– Elbette, Sohbetten feyz gider.

İkisi odaya girdiklerinde Kamilcan, dutar çalıp Mukimiy’in “Kim Desin”ini söylemekteydi. Onu dehlizde dinleyip şarkı bitince içeri girdiler ve Zakircan Furkat’ın da geldiğini görünce sevindiler. Ama Kuzmiç gelmemiştir.

Mülazımatlardan sonra Mevlevi, Mukimiy’in kulağına yavaşça: “Sakin olun molla, doktor meselesini Zakircan ile de görüşürüm.” dedi ve ikisi grupta kendi yerlerini aldılar. Dar odada sıkış tıkış oturarak bazen şiirler okundu, bazen yüksek sesle tatlı şarkılar dinlendi. Başköşede yastığa dayanarak oturan gurbetçi Nahış, canlanarak sohbet ve şarkıya zevkle kulak verdi.

– Sağ salim seksene ulaştı, dedi o gözlerini parlatarak. Ben kendi gençliğimi arkasından kovalayarak kendi önüme koyduğum amaçlara doğru yürüdüm. Eğer bende bu amaçlar olmasaydı, deveye binip Hindistan’dan yaya olarak bu ülkeye gelmemiş olurdu. Eğer bende bu yüce maksatlar olmasaydı, bu küçücük dünyada adım unutulmuş olurdu. Beni karanlık zindana beş yıl hapsedip aydınlığa kavuşturan işte bu şey: iyi düşünceler oldu. Sizin bu güzel vatanınız, şimdi benim de vatanım oldu. Bu vatanda parlak istikbal kıvılcıklarının giderek yaygınlaştığını siz yeni insanların simasında görüyorum. Sizler sayesinde benim de arzu ettiğim halka yakın edebiyat, halka yakın sanat yayılsın. Göklere kanat çırpın, uçsun. Onun yolunu kapatmak için yavuz kaderin oyun ve füsunları da şimdi acizler.

Kari Sumelek Hintli gibi esmer olsa da kalbi pak, yeni medeniyet muhlisi ve terakkiper birisi olup biraz Avrupalı giyinmiş. Hokand’da kendi denkları arasında ilk olarak Rusçayı mükemmel öğrenmeyi başarmış ve Rus klasiklerinden biraz mütalaa etmişti.

İhtiyar, biçimsiz bir Hintli’nin ateşli nutkundan etkilenen Kari Sumelek, fark ettirmeden Zakircan’a bakarak odaya geldiği için minnettarlığını gösterir gibi oldu. Zakircan, Nahış’un nutkundan ilham alarak Mukimiy’e sordu:

– Hürmetli Muhammed Eminhoca kardeşim! Sorun olmazsa bir soruma cevap veriniz. Sizin Buhara’ya gidip birkaç yıl tahsil görmeyi istemeniz

dostlarınızın hepsini de memnun etti. Ama üstadımızın dediği gibi kendi vatanımızda yeni medeni hayat yoluna adım attığımız dönemde Buhara sizin için uygun mu ki? Eğer müddeada gurbetçiliğin acı nasipleri arzusu olsa bu tahsili Hokand’da değil, Taşkent’te almanız mümkün mü?

Oturanlar Mukimiy’e baktılar, Mukimiy acele etmeden ağırlığıyla kendi arzusun açıkça beyan etti:

– Bu dostane, garezsiz ve değerli nasihatleriniz için minnettarım, Zakircan Molla! Ben küçüklüğümden beri bir arzu ile yaşamıştım. O da Buhara’ya gidip büyük usta müderrislerin hizmetinde olmak. Bunun için de beni Buhara’ya göndermenizi rica ediyorum.

Mukimiy’in gösterdiği sebepler onu bu düşünceden döndürmeye izin vermedi. Dostlar, hayır dua ederek dağıldılar. Aileyi geçindirmek, yol masrafını karşılamak ve Buhara’da “çay parası” için her biri yaptıklarını Mukimiy’e sezdirmeden Mevlevi Yoldaş’a verip dağıldılar. Mevlevi Yoldaş, Zakircan ile Kari Sumelek’i Ğıştköprü’ye kadar götürüp Kuzmiç’in evine doğru gitti.

Mukimiy, odayı toplayıp çaydanlığın altına ateş yakmıştı. Mevlevi Yoldaş, yalnız geri döndü:

– İş, zor dostum! Mahalle sakinlerini tedavi etmek için Stepan’ın gitmesi çar tarafından yasaklanmış. Buna rağmen Zakircan ile bir çözüm bulduk. Zakircan’ın da tabiplik ilmiyle ilgili biraz bilgisi var. İkimiz yarın kız kardeşinize giderek halini Kuzmiç’e düşündürteceğiz ve ilaç yaptırıp alarak doktorun tavsiyesi ile tedavi edeceğiz. Siz bu konuda rahat olun. Eşinizin yanına gidin. Az da olsa bu gece eve gidip sakin bir şekilde dinlenmesem olmaz.

Miyan Satibaldihan, ilk önce gitmişti. Bir fincan çay içtikten sonra Nahoš ile vedalaşıp ikisi sözleşerek sokağa çıktılar. Kıyafetinin yenini giymeyerek medrese kapısının önünde yalnız duran Hacı Muhyi’ye selam verip sola dönüp gittiler.

Sabahtan sonra mahalle muhtarı, Fırıncı Mirzahoca’nın kapını açınca Ziyadebibi’yi kapı arkasında buldu. Ona, medrese mütevellisi Hacı Muhyi’yi yoklaması gerektiğini bildirdi.

Hacı Muhyi, muhtarın misafirhanesinde Ziyadebibi'yi beklemekteydi. Muhtarın arkasından örtünerek giren Ziyadebibi'ye hal hatır sordu:

– Nasılsınız? Damadınız Muhammed Eminhoca'dan memnun musunuz? İhtiyar.

– Fena değil. Kabul edilebilir genç. Kuşağının katında şirinliği olmasa da yüreğinin katında muhabbeti var.

– Buhara'ya gitmesine siz nasıl bakıyorsunuz?

– İlmî azmış. İki üç yıl okuyup dürüst molla olup geldikten sonra ev geçindirmeye başlayacağım demiş. Gidecekse gitsin, dedim. Burada durup bir şey yapmaya gücü yetmedikten sonra okuyup molla olması daha iyi.

Hacı Muhyi, acı bir şekilde güldü:

– Damadınız hali bu olduktan sonra on yıl okusa da fayda etmez. Neden dersiniz, o züppe, yaramaz adamları etrafına toplayarak tatlı tatsız sözlerden onlara şarkı yazıp vererek kendi karnını doyurmayı adet edinmiş. O yok, bu yok kızınız bahtsızmış! Böyle cebinde parası olmayan şairlerdense biz, elinde iğnesi olan fakir yamakçıyı tercih ederiz. Yine şanslıymışsınız! Kaçıp gitti.

– Vay harap oldum! Vay şimdi ne yaparım?

Feryat eden Ziyadebibi'yi yalan yanlış dolduran Hacı Muhyi, ağırbaşlılığıyla yol yordam göstermeye başladı:

– Dilekçenizi, kızınız adına kadıya götürüp ben vereyim. Bunun için sizin kalem hakkınız da bana lazım değil. Ana kız dua etseniz yeter! Söz şimdi kızınızın “kocamdan ayrılamam” diye mahkemede diretmesine kalmış.

– Kızım, benim çizdiğim çizgiden hiç çıkmaz.

– Onu Buhara'dan döndürürüm diye umutlanmasın, o kaçıp gitmiş. Zamanında mahkeme kararının verildiği iyi! Elinde bir mesleği olan mümin bulunur. Bana dersiniz Fırıncı Mirzahoca'yı da evden çıkarmam mümkün.

Kısacası, bu konuda hiçkimseye bir şey söylemeden kızla bu konuşulanları düşünerek buraya gelin. Muhtar sizi mahkemeye götürür. Ben, o zaman gidip hâkime güzelce anlatacağım.

Ziyadebibi, Hacı Muhyi'ye dua ede ede eve gitti. Hacı Muhyi, oradan çıkıp “güzel iş” bitince İsfara'ya dostu Sadihan Kadı'nın evine gitti.

3.8. SEKİZİNCİ BÖLÜM

ANAVATAN, GÖRÜŞÜNCEYE KADAR ELVEDA

Şehrin Hocend kısmına dâhil Taşhüdaycı mahallesinde üç dört tane çitgerlik¹¹² işletmesi vardı. Çoğu esnaf, bu işletme sahiplerinin yanında ücret karşılığında çalışırlardı. Şadimuhammed'in işletmesinde çalışan çitger işçilerinden Eşmuhammed ve Dostmuhammed adlı ağabey, kardeş esnaf gençler çitgerliğin kesat olmasından dolayı işlerinden ayrılarak başka geçim kaynağı aramaya koyuldular.

Eşmuhammed, Yenikorğan'ın İngırçak kışlağına göçüp çiftçilikle uğraşmaya başladı, Dostmuhammed ise kendi mahallesindeki Saka Örezbay'a çırak olup gündüzleri sakalık, geceleri ise pazarlarda çöpçülük yapmaya başladı. Gayretli, pehlivan gencin işi biraz yürüyünce ustası Saka Örezbay'ın da yardımıyla küçük bir ev sahibi oldu. Onu Bekveççe mahallesindeki Fırıncı Mirzahoca'nın Mehrinisa adlı kızıyla evlendirdiler.

Saka Dostmuhammed; orta boylu, sarı bıyıklı, güçlü bir genç olup Taşpolat ile sakalıkta gücünü sınar ve başka sakalara göre daha çok sıkıntı çekerdi. Sırasıyla çocuk acısını de görüp arkasından sevgili eşinden ayrılınca musibet altında iki büküm olan Dostmuhammed, ağır mihnet altında yaşamaya başladı.

Bundan sonra o sakalığı yapıp bazen İngırçak'taki Hacı Egemberdi amcasında, bazen Acıgöl'deki Uluğbibi'nin oğlu ile gün geçirip hiçbir yere sığmaz olmuştu. Bazı kalın kafalılar, mutaassıp kardeşler azıcık para vererek ona hacca gitmesini tavsiye ettiler. Uzun sefere birlikte gidilecek yoldaş da bulundu. Bu yoldaş İsrailcan adlı Beşarıklı genç delikanlıydı.

İsrailcan, günahsız yere ayıplanınca Hokand'dan kaçmış Beşarık'ta yaşamaya başlamıştı. Dostmuhammed, İsrailcan ile altın biriktirerek hacca gitmek için hazırlık yapmaya başladı.

Seher vakti hiçkimseyle vedalaşmadan oğlu Rozimuhammed'i yanına alarak soranlara "Oğlumu Beşarık'a götürüp geleceğim." bahanesiyle tüccarlara katılıp gitti.

---

¹¹² Çitgerlik: Kumaşa ya da herhangi bir maddeye gül deseni basma işi.

Yekketüt’de bir gece İsrailcan’ın dayısına misafir olup tan ağarırken eşeğe oğlunu bindirip Kanıbadem yoluna düştüler. Eşekler hızlıca yürümüştü, bunun üstüne üç gün dinlendirildiği için güç toplayan hayvanlar, kahvaltı yerine Kânıbadem’e yetiştiler. Büyük su yakasındaki semavere gidip eşeklerini bağladılar ve kendileri çay içmeye koyuldular.

Çok tecrübeli olan Kanıbadem’in ihtiyar semavercisi, bu misafirleri güzelce karşılayarak sofralar kurmuş, onların yolculuğa çıkmış olduklarını anlamıştı.

– Yolunuz açık olsun, kardeşler! Uzağa mı?

Dostmuhammed, saflıkla cevap verdi:

– Tanrı nasibimize vermişse, seferimiz Mekke-i Mükerrer’de.

– Allah’ım yolunuzu açık etsin. İsfaralı sazende, Hafız Zeba Peri de bugün Mekke’ye gitmekte. Sizler onunla yoldaş olsanız fena olmaz. Çünkü Zeba Peri Hac’a daha önce yürüyerek gidip gelmiş, yolu iyi bilen birisi.

Dostmuhammed’e bu haber hoş gelince İsrailcan’a baktı. İsrailcan, semaverci ihtiyara sormaya başladı:

– Onunla nerede buluşsak olur?

– Buraya yakın bir bağda, o kişiyi yolcu etme merasimi yapılmakta. Olur dersiniz götürüyüm.

– Götürseniz olur ama tanımadığımız bir yere gittiğimiz için, önce kendiniz gidip bizden haber verseniz, kabul ederlerse sonra gitsek. Çünkü sazende ve hafızların gönlü nihayette nazik olur derler.

Semaverci ihtiyar, bu teklifi kabul ederek eşeğin birine binip gitti. Aradan çok geçmeden bir gençle dönüp geldi:

– Eşekleri saray bekçisine bırakıp bohçaları bana verin, kendiniz de gelin.

Semaverci ihtiyarın söylediğini yapıp birlikte getirdiği genç ile bağa gittiler. Büyük kayısı bağının ortasındaki kamelyada ona yakın kişi ellerini bağlayarak başköşede oturan kısa, kendine yakışan, aralarına beyaz düşmüş sakallı, gözlerine

sürme çeken ak yüzlü, temiz, küçük cüsseli kişiden kısra dinlemekteydiler. Bu kıssayı anlatn kişi, dünyaca meşhur sazende ve şarkıcı Zeba Peri idi.

Onlar bağın ortasına geldiklerinde kısra bitmiş, oturanlar da kamelyadan çıkmaya başlamıştı. Oğlunu yanına alan Dostmuhammed ile İsrailcan kamelyanın yanında misafirperverler ile görüşerek henüz kamelyadan çıkmaya niyetlenmeyen üstat ile görüşmek için acele ettiler.

Çok insan tanımış, insanları bir görüşte kişiliklerini anlayabilen Zeba Peri, onlara dikkatle bakarak uzun yolculuk için uygun yol arkadaşları bulduğuna memnun oldu. Özellikle karşısında edep ile oturan İsrailcan'ın güzel simasından güzel mana ve meraklı, maceracı olduğunu okuyan Zeba Peri, sofrta toplandıktan sonra yanındaki dutarı alarak İsrailcan'a uzattı:

– Saz çalıverseniz yeter.

İsrailcan, kendisine yakışan güzel bir hareketle üstadın elindeki dutarı iki eliyle alarak önce gözden geçirdi, sonra temiz örtüsünün ucunda ihtiyatkârlıkla tarları silip yavaşça çalmaya başladı ki onun saz çalışması insanın tüylerini diken diken ederdi. Mızrabı saza yerleştirip sapından tutarak iki eliyle Zeba Peri uzatırken saza alan Zeba Peri, güldü:

– Sizin ustanız yanılmıyorsam Abdullahan Hacı olsa gerek.

– Öyel, üstat! Ben hacı enişteyi takip ediyorum.

– Abdullahan Hacı dutarda öyle çok hüner sahibi ki kendi saz çaldığı gibi başkasını da yetiştiriyordu. Hokand'da üç tane dutar ustası var. Bunlardan biri şimdi adı zikredilen Abdullahan Hacı, ikincisi Kâseci Nasir, üçüncüsü de benim garip dostum Şadman Hacı'dır. Üçü de dutar çalışta farklı farklı dünyalar olmuş. Abdullahan Hacı, dutarı tırnak ile değil parmakları ile çalar. Kendi sevdiği “Buzruk”u çaldığında toplanan hayranlarından feryat çıkmamasına çare yok. Kâseci Nasir ise Abdullahan'a göre daha çabuk, daha sesli çalsa da kendisi de yüksek sanat sahibidir. Hokand hayranları arasında “Solim” diye nam salan meşk, bu sanatkârın keşfidir. Benim dostum Şadman Hacı ise nihayetinde garip, rind ve asabi bir adam olup hararetli meşki ile her daim sarhoş, yalnız, yalınayak yürür. Çoğunlukla “Nağara beyat” gibi ölmez şarkıların bestekârı odur. Gençler arasında

Yusufcan, Özbekler’de birinci olup çeng¹¹³ çalarak öğrenmiş. İşte bu sanat ehli ile Hokand halkı, ne kadar gururlansa da azdır.

Zeba Peri, elinde çalınmış dutarı sallayarak sözünü burada bitirdi ve dutarı yine İsrailcan’a uzattı:

– Şimdi benim sözlerimi Kanıbademli dostlarımıza kendiniz ispat ediniz. Abdullahan Hacı hakkındaki anlattıklarım bunları inandırmak zor.

Samimi gülüşmeler arasında İsrailcan dutarı edeple alarak “buzruk”u heyecan ile çalmaya başladı. Sanata o kadar düşkün olan Kâmbadempliler bu sohbeta katılarak sıralandılar. Onlara kalsa Zeba Peri’ye söyleyip bu yoldaşları birkaç gün daha misafir ederlerdi. Ama bu akşam Üstat Zeba Peri’yi Hocendli dostları Kısagöz’de bekliyorlardı ve Hocend’de bir iki gün kaldıktan sonra yolcu etmeleri gerekiyordu. Zeba Peri’nin ricası ile atlar eyerlendi ve Kanıbadem’den birkaç kişi Kısagöz’e kadar Zeba Peri’ye eşlik etmek amacıyla birlikte yola çıktılar.

Zeba Peri, ata binerken Dostmuhammed ile İsrailcan’a şöyle dedi:

– Korkmayın dostlar! Hocend’den öte ben de eşeğe bineceğim. Fakat Kısagöz’e kadar at! Biz sizleri Kısagöz’de bekliyoruz.

Dostmuhammed ile İsrailcan çabucak semavere çıkıp bohçalarını eşeğe yükleyerek yola çıkmaya koyuldular. Semaverci ile vedalaşıp Kısagöz tarafına yol aldılar.

Zeba Peri, Kısagöz’e ulaşınca Hocendli ve Kısagözlü fazilet sahibi dostlarla görüşünce arkadan gelen yoldaşlarını karşılamak için sokak başlarına adam koydu. Kendisi ise karşılama için hazırlık görmeye eve girdi. Aradan iki saat geçince Dostmuhammed, İsrailcan ve babasına yapışan küçük Rozimuhammed de geldi.

Akşama bir evde toplanarak gece araba ile Hocend’e gittiler. Eşeklerini Kısagöz’de bırakıp sabahleyin kahvaltı vaktinde Hocend’e ulaştılar. Hocend’de Zeba Peri’yi bekleyenler çoktu. İki gün içinde Hocendli hayranlar Dostmuhammed ile İsrailcan’ın eşyalarını küçük eşeklerini de Zeba Peri’ye hazırlanan eşeğe bağlayarak onları yeni eşeklere bindirdiler. Seher vakti birlikte yola düşerek Nev kışlağına kadar gittiler.

---

¹¹³ Çeng: Üflemeli bir çalgı.

Üçü eşekle bir düzgün yol alırken bazen yan yan bazen de arkalı önlü gidiyorlar, yoldaşlar Zeba Peri'nin sözünü dinleyerek Öretepe tarafına doğru gitmekteydiler. Zeba Peri, Kanıbadem'deki dutarı almayı unuttuğunu hatırlayınca üzüldü.

– Sizin gibi sazende gencin Hokand'dan dutarsız çıkışı sanat için kaçınılmaz günahsa, Kanıbadem'de sizin çaldığınız dutarı almamak da benim affedilmez günahım. Bu günahlardan kurtulmak için Öretepe'de gönlünüzdeki gibi bir dutar alırsınız. Onsuz olmaz, ben tambur çalıp makam okurum. Siz dutar çalıp şiir söylersiniz. Bizi de babayla çocuk dinlerler. Yolumuz çok uzun, aylarca yol yürüyerek birkaç devlet toprağını geçerek zorluklarla yüzleşmeye doğru gidiyoruz. Ben bu gibi uzak mesafelere yaya olarak gitmiş biriyim, sizin de katlanmanız mümkün. Ama yoldaşımızın biri çok küçük çocuk olduğu için sefer sırasında ona uymaya biz büyükler mecburuz.

Hazır durum buyken hızlıca yol almanın o kadar da zararı yok. Malum miktarda yol yürüyüp kolay menzil bulduğumuzda kendimiz de eşeklerimiz de iyice dinlenip tan ağardığında yine yola çıkarsak bence biraz daha iyi olur. Bunun gibi her kim kendi başından geçen kıssayı anlattırsa, uzak mesafeleri yakınlaştırır.

Bizim önümüzde iki yol var: Birincisi, yolculuğu uzatarak önce Semerkant'ı ziyaret ettikten sonra Buhara'ya gidip orada birkaç gün durup dostları görmek, sonra Afganistan'a gitmek. İkincisi, Zerefşan'ı geçerek Amankotan yamaçlarını aşıp Urgut Dağları eteğinden Surhan Çölü üzerinden Termiz'e varmak.

Buhara'ya gitmekteki bir hikmet de şu ki Buhara'da benim güçlü dostlarım var. Özellikle bu dostlar arasında Yahudilerden olan sanatkâr Levin'i görmek iştiyakı, beni Buhara'ya sürüklüyor. Siz ne dersiniz?

İsrailcan, Dostmuhammed'e baktı, Dostmuhammed konuşmaya başladı:

– Benim kayınbiraderim olan Şair Muhammed Eminhoca Mukimiy de Buhara'da. Biz Mukimiy'i bulup güzde Buhara'ya gittiğimizden beri kışa gelince Mukimiy'in kız kardeşi olan Rozimuhammed'in annesi vefat etti. Mukimiy, bu zor musibetten habersiz. Çünkü Mukimiy'in eşi dostu toplanarak bu ayrılığı şimdilik Mukimiy'e ulaştırmamaya karar verdiler. Biz de şimdilik bu konuda mektup göndermeyerek selamet mektubunun başına merhum kız kardeşinden selamlar

yazıp göndermekteyiz. Bundan başka Mukimiy'in Buhara'ya geldiği gün kötü bir olay daha yaşandı. Entrikacı adamların kışkırtmalarından dolayı Mukimiy'in eşinden ayrılmasına mahkeme karar verdi. Aradan bir ay geçer geçmez de benim kayınbabam Mukimiy'in ise babası Mirzahoca'yı mahkemeye çağırarak evini Ziyadebibi'ye bırakmasını söylemişler ve bu konuda da hüküm vermişler.

Çaresiz Mirzahoca -kayınbabam- kendi evinden, eşinden ayrılarak yaşlılığında fırınlarda yatıp kalkmaya başladı. Bunun da üzerine Mukimiy'in üstadı Halil Hoca yakın zamanda vefat etti. Mukimiy'i Buhara'da bulup söyleyeceğim bir tane de güzel haberim var. O da: anlayışsız eşinden bir oğul doğdu. Onun adını Ekberhoca koydular.

Bence kışkırtanların sözüne bakarak Mukimiy gibi tertemiz kocadan ayrılmak için dilekçeye parmak basan anlayışsız kadının bu doğurduğu oğul hakkındaki güzel haber Mukimiy'i sevindirmese gerek. Bunun üzerine Mukimiy, Rozimuhammed'i görünce göğsüne basıp "Benim kız kardeşimi yalnız bırakıp Rozimuhammed'i alıp nereye gidiyorsunuz?" dese ben ne derim? Yeğenin gözyaşları bu ağır musibeti açıklayamaz mı ki? Bu küçük çocukla hacca gitmek, bana heves değildi. Hacca giderek kendimi aklayacağım bir günahım da yok. Mesleğim sakalık idi, bu meslekle üç kişilik aileyi zor zahmet geçindiriyordum. Sonraki yıllarda fabrikatörlerin malları, şehri ele geçirince biraz hünerli olan zanaatkârlardan beşi kaldı. Çoğu yer, büyük yer sahiplerinin eline geçti. Birkaç çiftçi de yersiz kaldı. Şehirde işsiz, gündelikçi çoğaldı. Onlar, yeni kurulan pamuk fabrikalarına işçi olarak girdiler. Çoğu çiftçi genç, zengin çiftçilere hizmetkâr oldular. Kalanları da ekmek için kendilerini her türlü işe vurmaya başladılar.

Nihayetinde şehirde saka da hamal da bunlardan başka dilenciler de çoğaldı. Bize benzeyen sakaların ekmeği bölündü. Bunun da üzerine cenazem vardı.

Ben sadece kendi başımdan geçen kıssayı hikâye ettim. Bana benzeyen, bir tane ekmek için gecelere kadar ter döken, güçlü sakalar daha çok. Ben gündüzleri semaverlere su taşıyıp dolduruyor, akşamına pazarlardaki toprakları süpürüyordum. Eşim öleliden beri bu çocuğu arkama bağlayıp gece yaralarına kadar pazarları süpürüyordum.

Ben, pehlivan bir gençtim. Sırtımda taşıdığım su dolu kabı başkaları yerden kaldıramazdı. Güzel eşimden ayrıldıktan sonra güçsüzleştim. Uykusuzluk sorunu ortaya çıktı. Özellikle, Mukimiy'den öç almak niyetiyle medrese mütevellisi Hacı Muhyi adlı yaramazın açık açık şeriatı kullanarak gösterdiği hileleri ve tedbirleri her şeyden gönlümü soğuttu.

– Ayıp olarak görmeyiniz üstat! Rica ederim, bizi şehirlerden değil bozkırlardan, çöllerden götürün.

Zeba Peri, cefakâr yoldaşının ricasını yerde bırakmadı. Onlar Amankotan yamaçlarına tırmanıp Urgut Dağları üzerinden Termiz'e yola koyuldular. Hokand'ın üzeri asma ile kaplı dar avlusundan bölek yeri görmeyen ve kargaşalı şehrin üzeri kapalı çarşı ve pazarlarından rahatsız olan Dostmuhammed ve İsrailcan için temiz havalı dağlar, şelaleler, çöl genişlikleri huzur bağışlardı. Onlar derin derin nefes aldılar.

Böyle seferlerin sefasını da cefasını da çok çekmiş olan Zeba Peri, çabuk yürümek için acele etmeyip güzel manzarası olan yerlere rastladığında durarak biraz dinlenmeyi uygun bulur, yoldaşlara odun toplamayı, ateş yakıp çay kaynatmayı buyurup kendi de tamburunu kılıfından çıkarırdı da onu çalmaya ve makam okumaya koyulurdu.

Yoldaş eşeklerinden otağa dağılır, kendileri odun toplayıp ateş yakar ya da taşlardan ocak yaparak aceleyle tatlı bir yemek hazırlamak için bileklerini çemrerlerdi. Özellikle bu gibi hafif işlerde İsrailcan, biraz çevik ve iş görendi.

Zeba Peri, klasik makamını yüksek sesle söylediğinde sanki ulu dağlar da birleşip söylüyormuş gibi aksi seda vererek üstadın yüksek maharetini yine yükseklere çıkarıyorlardı. Zeba Peri, tamburunda sadece “Zebaperde”si olup bu perde en sondaki ses perdesinden sonrakine bağlanmıştı. Bu perdeye yine de Zeba Peri'nin sesi ugun düşerdi.

Küçük, tumbulca pehlivan çocuk -Rozimuhammed- şelaleler arasında dağ nanelerini, “cembül” toplayarak gelip Zeba Peri'ye takdim eder, onun kızaran yuvarlak yanakları, “şahsakka” gibi kara gözleri, kalın kirpikleri, şirin, keskin sözleri Zeba Peri'ye hoş gelirdi. Zeba Peri, bazen onu dizine oturtup ilginç

hikâyeler anlatır, bazen de İsrailcan'ı yanına çağırır ve Öretepe'den aldığı dutarı çalmasını buyurup kendisi huzur bulurdu.

Büyük sanatkârlar için güçlü etki yapan bu güzel şarkı ve bu şarkıyla çok bağdaşan şiirin mazmunu Zeba Peri'ye katı tesir yapar, o titreyerek dinlerdi.

Dostmuhammed tamamıyla sıkıntılarla büyümüş, kendisinin gücüne biraz gururu olan, sanat ve şiirin değerinden uzak olan biri olmasına aldırış etmeden Zeba Peri'nin artıkları toplanmış ipek gibi ibretli sözlerinden kendi seviyesince faydalanıp zevklenmeye başlamıştı.

Zeba Peri, ise yoldaşlarından çok memnun, hatta küçük yoldaş Rozimuhammed'in yolculukta olmasından sonsuz mutluluk duyar, düzgün yollarda onu bazen kendi eşeğine bindirip ilginç ilginç latifeler anlatır ve hacdan dönene kadar mektepte okuyup dayısı gibi meşhur bir şair olmasını, onun yazdığı şiirlerin şehirlerde değil, uzun seferlere çıkan gurbetçilerin dağların aralarında söyleyerek yorgunluklarını atmalarının mümkünlüğünü belirtir, bazen eşek üstünde tamburunu eline alarak hafif halk şiirlerini ahenkle icra ederdi.

Bu şekilde, on yedi gün acele etmeden yol alarak Termiz'e ulaştılar. Önemli kervanların menzili olan bu köhne şehirde, bir iki gece geçirdikten sonra gece yarısında gemiye bindiler. Tan atmadan Afganistan sahiline ulaşmayı başardılar.

Yolcular, yüksek dağları aşırıp kışlaklar ve şehirleri geçerek Kabil'e ulaştılar. Bu zamanda Kabil'de hastalık yayılmıştı. Bu sebepten onlar kervansarayaya gitmeyerek kimsesiz bir hamalın evinde kaldılar. Hindistan'a geçmek için izin çıkana kadar beklemek doğru geldi. Saf Dostmuhammed, sakalardan bir saka aldı da Kavul pazarında sevap için "Ab-ı Hüdayi" dağıtarak dolaştı ve kendisine hastalık bulaştırdı. Yola çıktıklarında hastalığı ilerledi. Hindistan sınır yakınlarındaki "Zekât Saray"ında dostlarının kollarında vefat etti.

Zeba Peri ve yetim kalan Rozimuhammed'i eşeğine bindiren İsrailcan, bin bir meşakkatle Peşavur şehrine geldiler.

Büyük şehrin çeşit çeşit görünüşleri, yüksek binaları, gökle öpüşen güzel servi ağaçları, sokaklardan akıp giden insanları görünce çocuk biraz avunur gibi oldu. O, şehri merak edip seyretmeye başladı. Bir kervansarayaya yerleşerek temiz bir

odayı üç günlüğüne kiraladıktan sonra eşeklerini ucuza ya da ipoteğe verip elbiselerini değiştirmeye ve sefere devam etmeye karar verdiler. Tıraş olup yeni elbiseleri giyen Rozimammed, bazen mutluymuş gibi görünür bazen de bu güzellikleri babam görmedi, der gibi içini çekerti.

Üçüncü gün trene binerek Bombay'a gittiler. Bombay'ın yanında Peşavur hiçbir şeymiş gibi görüldü. Şehirde tek kat sıralı binalar, mal ile dolan dükkânlar, türlü kuşlarla dolu bağlar, arabaya binen insanların sokak ortasında alelacele gidişleri ve daha fazlası seyyahları sersemleştirmişti.

Bir iki günden fazla kalamayarak vapura bindiler. Hint Okyanus'unda birkaç gün yolculuk edip Behr-i Ahmer denizine çıktılar. Oradan da Cidde'ye ulaştılar. Buradaki misafirhanede bir odayı kiralayıp biraz dinlendikleri sırada odanın kapısını açıp birisi geldi. O, Cidde'deki Rusya Konsolosluğu'nun görevlisi idi. O, hürmetle sabaha konsolosluğa giderek listeye yazılmalarını rica etti.

3.9. DOKUZUNCU BÖLÜM “SEN YETİM DEĞİLSİN MUHAMMED, DERBEDER DE”

Saratov civarında doğup büyüyen Aleksandr Dmitriyeviç Levistkiy orta öğrenimini kendi memleketinde aldıktan sonra Moskova'ya gidip Armyanskaya sokağına kurulan Lazarevskiy adındaki Şark Dilleri Enstitüsü'ne girer ve bu enstitüyü başarıyla tamamlayıp İran, Afgan, Türk ve Arap dillerini iyice öğrenir. Onu Çar hükümeti Rusya'nın İran'daki temsili elçisi yapar. Levistkiy İran'da birkaç yıl bu görevde çalıştıktan sonra İran'dan Petesburg'a döndü.

Gurbette yalnızlığı canına tak eden Aleksandr Dmitriyeviç için evlenme zamanı gelmişti. Bu ağır genç, evlenmek maksadıyla boyu posu gelişkin kızlar arasından âlîcenap, akıllı bir kız aramaya başladı. Ama Petersburg'da dvoryen¹¹⁴ ve tüccar sınıfının şımarık, menfaatperest, işe, paraya düşkün, şıklık düşkün kızları arasından kendine uygununu bulamadı.

Uzun kanaatlerden sonra Aleksandr Dmitriyeviç, orta halli bir ailenin kızı olan Zinaida Alekseyevna adlı yirmi yaşlarındaki hoş, orta güzellikte bir kız ile tanıştı ve bu kız ile ilk kez buluştuğunda Vesilyevskiy Adası'ndaki evine kadar eşlik etti. Ondan sonra birkaç kez kızın annesi Maria Vesilyevna Makarova, kız kardeşi Maria Alekseyevna ile tanışma şerefine sahip oldu.

Annesi Maria Vesilyevna, öğretmenlik yaparak babalarından kalan iki genç kızına eğitim verir, orta halli hayat sürdürürdü. Bu aile Aleksandr Dmitriyeviç'e çok güzel geldi ve Zinaida Alekseyevna ile evlendi. Aradan birkaç ay geçtikten sonra Levistkiy Arabistan'ın Cidde şehrine konsolos olarak görevlendirildi ve Zinaida'yi de yanına alarak Cidde'ye gitti.

Konsolosluk misafirhanesine yerleşen bu küçük aile gurbetçiliğe yavaş yavaş alışıp Arabistan'ın sıcaklığını, susuzluğunu öğrenmeye başladılar. Petersburg'da büyüüp sıcak iklim görmeyen Zinaida Aleksiyevna Makarova için bu iklime alışmak biraz zor oldu. Aradan bir yıl geçince Cidde'nin altını üstünü, şartlarını iyice tanıyıp öğrenen Zinaida için çok fazla yalnız kalmak canına tak etmiş, Levistkiy gündüzleri konsoloslukta işi ile meşgul olduğunda Zinaida evde yalnız oturmaya ya da seyirgahta yalnız gezmeye giderdi.

---

¹¹⁴ Dvoryen: Rusya'da Feodalizm ve Kapitalizm devrinde Çar'a hizmet ederek sınıf atlayan imtiyazlı tabaka.

Cidde, Arabistan'ın önemli ticari merkezlerinden olup işlek bir kervan menzili idi. Birçok memleketten Mekke ziyaretine giden Müslümanlar, bu Cidde'den geçerlerdi. Bunun için de her daim misafirhane ve kervansaraylar ziyaretçi Müslümanlar ile doluydu.

Konsolosluk görevlileri Rusya vatandaşı olan insanları listeye yerleştirip onların hal ve ahvalinden de haberdar olurdular. Gurbetçilerin kendileri de konsolosluğu bulup bazıları maddi yardım ister bazıları da bir başka istekle konsolosun başına üşüşürlerdi. Bunun için de konsolosluk kapısı önünde istek ile gelip bekleyen türlü insanları görmek mümkündü.

Bu bekleyenlerin arasına, yanına küçük bir çocuk alan bir misafirle delikanlı da gelip katıldı. Ak kıyafet giyip başına küçük, hafif takke ören, kısa, bembeyaz sakalı kendisine yakışan, pakize Zeba Peri'ye; Fergana gençlerine has, sade elbisesi boyuna posuna uygun, yakışıklı, delikanlı İsrailcan'a ve ince, ipek kumaştan yapılmış güllü kıyafet, sarı güllü takke, kıyafetin üstünde şahi kemer bağlayan dokuz on yaşlarındaki gözleri iri iri Rozimuhammed'e henüz sıra gelmemişti.

Aradan çok zaman geçmeden konsolosluk görevlisi çıkıp üçünü içeri davet etti. Konsolosun ofisine girdiklerinde Levistkiy açık bir yüzle yerinden kalktı, yer gösterdi ve onlara Türkçe hal hatır sordu. Zeba Peri, Farsça cevap verdi ve yolda yaşanan kötü olay hakkında, Rozimuhammed hakkında konuşup tavsiye istedi.

Rozimuhammed'i yanına çağırarak sevecenlikle onun yüzünü, gözünü okşayan Levistkiy yerinden kalkarak Zeba Peri ile İsrailcan'a baktı:

-Siz ne düşünüyorsunuz?

Zeba Peri, yerinden kalkıp konuşacaktı ki Levistkiy oturarak konuşmasını istedi. Zeba Peri, koltuğa tekrar oturup konuşmaya başladı:

-Biz şimdilik kesin bir fikirde değiliz. Bu çocuğu alıp gitmek bizim için ne kadar zor da olsa bırakıp gitmek de o kadar zor. Çünkü her ikimiz de çocukluğumuzda yetim seslerini çok duyan elemzedelerdeniz.

Levistkiy, Rozimuhammed'i şımartarak onun yanaklarına yavaş yavaş vurup kendi fikrini söyledi:

-En iyisi, dönen inançlı kişilerle annesinin yanına dönmesi makul.

– Hazretleri, çocuğun annesi de ölmüş! Bunun içinde babası yanına almaya mecbur olmuştu.

Levistkiy, Rozimuhammed'e uzunca bakarak düşündü, sonra Zeba Peri'ye danıştı:

– Bu gece misafirhanede kalmayın, görevli gelip sizi bizim eve getirsin. Akşam yemeğini birlikte yiyip bu konuda düşünürüz.

Zeba Peri ile İsrailcan konsolosa minnettarlığını bildirip Rozimuhammed'i yanına alarak çıkıp gittiler. Ayaküstü mağazalardan Rozimuhammed'e uygun kıyafet satın alıp hamama götürdüler. Akşam vakti misafirhaneye gelerek konsolosluk görevlisini beklediler. Görevli, faytonla gelip onları Levistkiy'in evine getirdi.

Aleksandr Dmitriyeviç, bugün eve erken dönerek kapı önünde yalnız başına ağ dokuyarak oturan Zinaida'nın alnından öptü. Sonra Rozimuhammed hakkında konuşarak Zinaida'ya bu çocuğu göstermek için onları akşam yemeğine davet ettiğini söyledi.

– Sen çocuğu gör! O kadar güzel çocuk ki görünce onun yanından ayrılamayacaksın. Kalın kirpikleri, yanıp duran kara gözleri son derece güzel. Böyle masum çocuğu sahra sahra dolaştırmaktan kurtarmak bizim insani borcumuzdur. Ona analık yaparak başını okşamak senin vatandaşlık borcundur. O; sana daimi eğlence, yoldaş olur. Ne dersin buna?

Zinaida sıçrayıp kalkarak Aleksandr Dmitriyeviç'i öptü de dışarı yürüdü. Dışarıdaki hizmetçilere akşam yemeğine hazırlık yapmalarını emredip geri geldi.

– Sen çok doğru düşünüyorsun. O çocuğu hiçbir yere gönderme. Onu kendim eğiteceğim.

Bu sözü söyleyince orta kata çıkıp masa hazırlamaya, sofraya kurmaya koyuldu. Levistkiy ise Zinaida gibi akıllı, düşünceli eşi olduğu için sonsuz mutluymuştu. Onun ardından orta kata çıkarak yine çocuk hakkında bir şeyler dedi, kapıdan sokağa bakakaldı.

Görevli gelerek misafirleri getirdiğini söyledi. Levistkiy, onları basamakların başında bekleyerek ikinci kata davet etti. Rozimuhammed yeni kıyafet giymiş, yeni yıkanmıştı. Orta kata girdiklerinde açık bir çehre ile bekleyen Zinaida Alekseyevna ile tanıştılar. Zinaida, misafirleri yerleştirip Rozimuhammed ile ilgilendi. Yanına oturarak başını okşadı ve başka eve alıp götürdü, yine geri alıp getirdi.

Zinaida, sofrayı bin bir çeşit nimetle doldurup misafirlere çay uzattı ve Rozimuhammed'i yanına alarak onun kendi elleriyle beslemeye başladı. Afiyetle yiyince Rozimuhammed, hızlıca Zinaida'nın yüzüne bir hissiyat ile baktı. Çünkü küçüklüğünde annesiz kalıp derbederlikte olgunlaşan yetim gibi sevgi dolu sıcak bir kucağa hasretti. Onun aklına sevgili annesinin güzel görünüşü gelir gibi oldu.

Zanaida ile Rozimuhammed dil ile değil, gönül ile konuşarak birbirlerini anlamaya başladılar. Zinadia onu elinden tutup mutfığa götürürken kendi annesinin ilgisizliğini gözünün önüne getiren İsrailcan'ın gözüne yaş doldu. Mutlulukla karışık hasret ile inci damlalarını mendilinin içine yavaşça silerek başka bir ruh halinde oturan Zeba Peri'ye manalı bakış attı.

Sofra üstünde sohbet koyulaştı. Aleksandr Dmitriyeviç, bazen Türkçe bazen Farsça Doğu halkları ve Doğu'nun ulu mütefekkirleri Sadi, Hayyam, Bedil, Cami, Firdevsi ve Emir Ali Şir Nevai'yi hürmetle diline alır ve onlar hakkındaki fikirlerini feraset ile beyan ederdi. Gerçi İsrailcan için bu ulu adlar sıradan bir hikâyenin kahramanları gibi duyulsa da Zeba Peri de bu sohbet derin bir tesir bıraktı. Bir Rus gencinin bu kadar fazıl ve âlimliğine kanaat getirerek ona nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu.

Rozimuhammed, Zinaida'ya ısınınca onun arkasından gâh o odaya koşar gâh bu odaya girer, bazen de mutfığa giderek canının istediği şeyleri çekinmeden alıp yiyince iki elini tazim ile göğsüne koyduğunda minnettarlığını ifade etmiş olurdu. Zinaida Alekseyevna'nın dili "Rozimuhammed"'e dönmeyerek onu "Muhammed" diye çağırmaya başladı.

Misafirlere kıymalı yumurta omleti yapılarak getirildi ve Zinaida Hanım'ın kendi elleri ile pişirdiği Rus bulkası¹¹⁵ koyuldu. Bu lezzetli yemek, iştahla

---

¹¹⁵ Bulka: Buğday içinden hazırlanan çoğunlukla tuğla şeklindeki uzun ekmek.

yiildikten sonra stakanlarda¹¹⁶ çay ikram edildi. Çay esnasında Levistkiy, esas meseleye geçti:

– Rusya'nın bu küçük vatandaşı, siz hürmetli büyük yaştaki insanlarla amaçsızca dolaşarak Çangalı Mozandaron'u Arap ceziresinin sıcak kumlu vahalarında yaya, atlı, aç, tok gezmesi yerine; vatanına dönerek eğitim görmesi, vatanına gönderiline kadar bizim küçük ailede oğlumuz olması, Zinaida Aleksiyevna'nın elinde eğitim görmesi hakkında benim teklifimi sizler de desteklersiniz diye umut ediyorum.

Zeba Peri, sözü uzatmayarak:

– Bu yetimin babası gibi endişelendiğiniz için size ve hürmetli geline kendi halkımız adına teşekkür etmeme izin verseniz. Biz inanıyoruz ki o sizlerin eğitimi altında sizin gibi bilgili bir insan olarak yetişip bir gün anavatanı Fergana'ya döner. Biz, sizin insaniyetliğiniz sayesinde ettiğiniz teklifi can-ı gönülden kabul ederiz.

Misafirler dağılıp Rozimuhammed ile vedalaşmak ve onu teskin edecek olduklarında Zinaida Aleksiyevna gülümseyerek onları içerdeki odaya davet etti. Yumşak yerinde kuş tüyelerine gömülmüş Rozimuhammed mışıl mışıl uyumaktaydı. Gülüşerek vedalaşmayı yarına bıraktılar ve misafirhaneye gittiler. Sabah yine konsolosluga gelerek Levistkiyler ile görüştüler. Levistkiy hazırladığı mektubu onlara okuyup dinletti ve ellerine tutuşturdu. O zaman Zinaida Aleksiyevna, Muhammed'i yeni elbiseler giydirip yanında getirdi. Rozimuhammed girince önce Zeba Peri'nin boynuna sonra da İsrailcan'ın boynuna sarıldı, kucaklaşıp öpüştüler. Sonra Zeba Peri, onu göğsüne basarak şöyle sordu:

– Seni Zinaida yengene biz dönene kadar bırakıp gitsek, buna üzülmezsın değil mi?

– Üzülmem.

– Sence bunlar yakıştı mı?

– Yakıştı.

– Biz gitsek olur mu?

---

¹¹⁶ Stakan: İçecekler için tasarlanmış silindirik şeklindeki kulpsuz, cam bardak.

– Olur. Ama dönüp gelin.

– Sağlık olursa elbette döneriz. Elveda oğlum!

Yeniden kucaklaşarak vedalaştılar. Zinaida, Rozimuhammed’i faytona oturtup şehrin kenarındaki seyirgaha götürdü. Levistkiy, kendi elleriyle onların dilinde bir belge yazarak onlara okudu:

“Bizler ki Zeba Peri ve İbrahim oğlu İsrailcan, bu konuda şahitlik yaparız ki üçüncü yoldaşımız Dostmuhammed yolda, Peşavur yakınlarında Zekât Sarayı’nda öldü. Onun küçük oğlu Rozimuhammed’i kendimiz ile birlikte Cidde’ye getirerek Rusya’nın Cidde konsolosu muhterem Levistkiy Aleksandr Dmitriyeviç ‘e verdik.

Rozimuhammed’in babasının cebinden çıkan meblağı, miras yerine Levistkiy Hazretlerine emanet verdik.

17 Mayıs 1883, Cidde şehri”

İkisi Levistkiy ile vedalaşarak yeniden misafirhaneye döndüler ve kendilerini bir şeylerini kaybetmiş gibi hissettiler. Rozimuhammed’in çocuklara has kıyafetleri, güzel çehresi gözlerinin önünden gitmiyordu.

***

Zinaida Alesiyevna, Rozimuhammed’i ne zaman şımartıp göğsüne bassa o kendi babasını, bunun yanında uzak yola giden iki misafiri -Zeba Peri ve İsrailcan- özler, bazen Cidde sokaklarına kapı deliğinden bakar, bazen köşelere giderek ağlar ve bazen de yere bakarak sessizce oturup hayal kurardı.

Zinaida Aleksiyevna, ilk günler onun bu durumuna üzülmüş olsa da yavaş yavaş onu rahatlatmak için faytona bindirip pazar ve seyirgahları izlettirmekle meşgul oldu. Aradan bir ay geçtikten sonra Rozimuhammed, Zinaida Aleksiyevna’ya tamamen alışarak ağlamayı, yol gözlemeyi ve isteklerini terk etti. Hatta Zinaida ile az biraz Rusça konuştuğundan giderek Zinaida’yı “mama” diye çağırır oldu.

Zinaida Aleksiyevna’nın her zamankinden daha fazla sevişinde bir sır var, bu sırdan üstelik Aleksandr Dmitriyeviç de habersizdi. Bu mutlu sırrı Aleksandr

Dmitriyeviç'e de söylemek ve Petersburg'daki anne ve kız kardeşini de haberdar etmek gerekiyordu.

Seyirgah seyrinden dönünce Rozimuhammed'e yemeğini yedirdi ve onu uyuttu da onun yanı başında oturup mektup yazmaya başladı:

“Sevgili anneciğim ve kıymetli kız kardeşim! Bundan önceki mektubumda bir yetim çocuğu evlat edindiğimi, onun kimliğini ve geçmişini ayrıntılı olarak yazmıştım. İşte bu çocuğa o kadar alıştım ki hatta onun uyuduğu zamanlarda uyanışını sabırsızlıkla bekleyerek yanı başında hisli bir şekilde oturdum.

Kendisi de çok güzel bir çocuk, gözleri iri iri, kirpikleri kalın, saçları simsiyah, kıvrıkcık saçlı, yanakları dolu dolu. Bu çocuk mutlu bir adım oldu bence, Elyasha'ya çok mutluluk getirdi. Yakın zamanlarda oğlumuz iki tane olacak! Hamileyim!

Ben çocuğumuzun kız olmasını istiyorum, Elyasha erkek olmasını. İki erkek olmasını istiyorum. Kız ya da erkeği iki çocuk ile Petersburg'a gelmek iştiyakında bu gecelerde uzun ve tatlı hayaller ile doluyum ve çocukları siz sevdiğime çabucak göstermek için sabırsızlanıyorum!

Her ikinizi de öpüyorum, Zinaida'nız.

12 Haziran 1883, Cidde”

Cidde'de hava daha da ısınmış, sınırdan gelen misafirler azalmaya başlamıştı. Zinaida bitap düşmüştü. Onun tedavisi için gelen doktor da Zinaida Aleksiyevna'nın “istiska” hastalığına yakalandığı netleşti ve onu çabucak şehirden uzakça bir yere götürmelerini tavsiye etti. Doktorların tavsiyesiyle onu ve Rozimuhammed'i bir hizmetçi ile Çengeli Mozandaron yakınlarında bir yere gönderdi.

Ama hastalığa bu yerin de havası iyi gelmeyince giderek ağırlaşmaya başladı. Aradan bir ay geçince doktorlar yine Zinaida'yı Cidde'ye döndürüp ciddi bir tedaviye giriştiler. Tedaviler çare etmeyip hali kötüleşmeye başladıktan sonra Zinaida'yı ameliyat edip dört aylık bebeği aldılar. Bebek, Aleksandr Dmitriyeviç'in beklediği gibi erkekti.

Neyazık ki bu gönülsüz ameliyat da Zinaida'nın hastalığını hafifletmedi, hatta daha da ağırlaştırdı. Aleksandr Dmitriyeviç, kendisini kaybetti. Çaresiz kalan Rozimuhammed her daim hastanın başında üzüntüyle bekleyerek ağır ağır iç çeker, gözlerinden yaş döker, boğazından bir lokma geçmeyerek gün boyu aç otururdu. Şimdi ona sevgi göstermek de bu günlerde başka hiçkimsenin yüreğine sığmazdı.

Aleksandr Dmitriyeviç, gece yarısında her şey uykuya gark olduğunda pır pır yanan mumun yanında sevgili Zinaidası'na bakarak otururdu. Az ilerideki divanda dünyadan bihaber Hacı Rozimuhammed, mışıl mışıl uyumaktaydı. Zinaida, kapalı gözlerini hafifçe aralayarak başında kendisini üzüntüyle izleyen Elyşa'yı gördü de halden düşmüş ellerini Elyşa yüzüne götürdü.

“Benden razı ol, ben senden razıyım. Senin için bu ayrılık çok ağır olacak. Beni defnettikten sonra oğlumuzu alıp Rusya'ya git. Onu anneme ver. Benim yerime annem göğsüne bassın. Onu göğsüne basınca Zinaidası'nın kokusunu koklasın. Sen de beni hatırladığın zamanlarda Muhammed'in başını okşa. Annem ve kız kardeşimle haberleş.”

Zinaida'nın bu vasiyetini dinlerken Aleksandr Dmitriyeviç, ağlamaktan kendini tutamayarak onun ellerini öper, gözlerine sürer ve halsiz ellerini yavaşça alarak Zinaida'nın yüzünü okşardı. Aradan iki saat geçince tan ağarmasına yakın Zinaida Alekseyevna vefat etti.

Bu ağır musibet, Aleksandr Dmitriyeviç için ne kadar ağırırsa Rozimuhammed için de o kadar ağırdı. Bu derdin zorluğundan ağlamadan duramaz, gözüne dünya karanlık olur, anneler bu kadar çabuk ölürlere düşüncesindeydi. O, bir tek kelime etmeden bir noktaya bakıp kalıyordu. Kabristandan dönünce Aleksandr Dmitriyeviç, göğsüne basarak gözlerindeki yaşla onu avutacak oldu. Ama Rozimuhammed'e ne acı gözyaşı ne de tatlı sözler tesir etti. Çünkü o şimdi hiçbir şeye inanmaz olmuştu.

Matem merasimleri de bitince ev sessiz kaldı. Alesandr Dmitriyeviç, Rozimuhammed'i evde hizmetçilerle bırakmayıp nereye giderse yanında götürüyordu. Petersburg'a gönderdiği dilekçesine cevabı sabırsızlıkla beklemeye başladı.

Rozimammed'i yanına alıp konsolosluğa gidiyor, orada biraz çalışıp yorulduktan sonra dışarı çıkıyor, Rozimammed'i konsolosluk bahçesine çıkan merdivenlerde yalnız başına oturup düşünürken buluyordu. Onu elinden tutup odaya getiriyor, getirilen yemeklerden yarıp yamalak yedirip yerinden kalkıyor, bir o tarafa bir bu tarafa yürüyüp hayal kuruyordu. Üst üste papirüs tutuyor, divana sırtüstü uzanarak iki avcu ile gözlerini ovuşturuyordu.

Aleksandr Dmitriyeviç, bazı bazı mezarlığa giderek Zinaida'nın mezarına koyulan mermer taşı mendili ile kurularken onunla gözyaşları içinde konuşur, kendini kaybeden Rozimammed'in başını dizine koyarak Petersburg'un aydın gecelerinde Zinaida ile Neva sahillerinde okuduğu şiirleri hasretle söylerdi.

Aradan üç ay geçince Petersburg'dan konsolos Levistkiy Aleksandr Dmitriyeviç'in dilekçesi göz önüne alınarak yerine başkasının görevlendirildiği ve bu yeni görevlendirilen kişi Cidde'ye geldikten sonra Levistkiy'in Petersburg'a dönüşünün mümkün olduğu hakkında cevap mektubu alındı. Aradan çok zaman geçmeden yeni görevlendirilen konsolos gelerek göreve başladı.

Aleksandr Dmitriyeviç, işi devrederek Petersburg'a dönme tereddüdüne düştü. Yükü o kadar ağır değil, kendi ve merhume Zinaida'nın kıyafetleriyle dolu iki bavul ve yine Rozimammed'in eşyalarının konulduğu bavul vardı. Vapur bileti de hazır, fakat bir ağır hasret yükü Levistkiy'i ezmekteydi. O da Zinaida'yı gurbet memleketinin mezarlığında yalnız bırakıp gitmek gamıydı.

Bugün mezarlığa baba, oğul geldiler, ama sabahleyin yeniden gelmeye imkân bulunmadığından gün batana kadar Zinaida'nın başından ayrılmadılar. Ay çıkıp geniş mezarlığın süt gibi bembeyaz aydınlığına gömüldü, mermere yazılan Zinaida'nın pak adı ay ışığında parlıyordu. Aleksandr, son haddeye gelerek mermere dudaklarını dayayarak tekrar tekrar öptü. Ama bu taş hicran gibi soğuk ve katıydı.

Aleksandr, yavaşça yerinden kalkarak kalpağını giydi. Rozimammed'i elinden sertçe tutarak mezarlığın kapısından çıkıp şehre gitti. Yolda o, hızlı yürürken Rozimammed de hızlı hızlı yürüse de ona yetişemezdi. Eve gelince orada yolcu etmek için toplanan konsolosluk çalışanları ve misafirleri muntazır halde görünce Levistkiy, onlardan özür diledi ve masa etrafında olan yolcu etme

geleneğini yüreğine sığdıramayarak çabucak limana gitmek faaliyetine girişti. Levikiy'in isteğini görünce yeni konsolos ve konsolosluk çalışanları limana gitmeyi çabuklaştırdılar.

Aleksandr Dmitriyeviç, limana gelenlerle samimi bir şekilde vedalaşarak Rozimuhammed'i de yanına alarak vapura oturdu. Vapur, Behr-i Ahmer denizini geçerek Süveyş Kanalı'na yöneldi. Ekim ayının ortaları idi.

Behr-i Ahmer'de uzunca yol alınca Süveyş Şehrine ulaştılar ve şehri izleyerek yürüyüp bir mağazaya girdiler. Levistkiy, Rozimuhammed'e bu mağazadan kıyafetler satın aldı, sonra bir fotoğrafçıya giderek fotoğrafını çekti. O gün akşam yine vapura oturup İskenderiye'ye yol aldılar.

İskenderiye'de bir gece kalınca Aleksandr Dmitriyeviç, Süveyş'te çektiği fotoğrafı zarflara koyarak bir yerlere gönderdi. Sabah yine başka vapura binerek İstanbul'a gittiler. Bu şehir şehir, vapur vapur gezmeler Rozimuhammed'i sakinleştirmiş, dudaklarındaki gülümsemeyi uyandırmış, küçük kalbini kötü elemlerden arındırmaya başlamıştı.

Öğle vaktinde vapur, İstanbul Limanı'na gelip durunca Aleksandr Dmitriyeviç, Rozimuhammed'i yanına alarak Rusya'nın Türkiye'deki elçisi Zinovyev'in evine doğru gitti. Levistkiy, Zinovyev ile eski tanış olup onun ev adresini iyi bilirdi. Zinovyev, değerli dostu Levistkiy'i güzelce karşılayınca onun başına gelen ağır musibet için kendi kaygısını beyan etmiş, evinin başköşesinden yer göstererek sofrayı bin bir çeşit nimetlerle doldurmuştu. Rozimuhammed meselesine geldiğinde Levistkiy'in yaptığını uygun görmedi. "Kendi derdiniz kendinize yetmiyormuş gibi bu Müslüman çocuğunu başımıza bela etmenize gerek yoktu! Şimdilik olsa da bu insanîyetliği bir kenara bırakıp çocuğu bana bırakıp gidin. Ben, onu Tiflis'teki kardeşlere hediye olarak göndereyim. Onların sürüsüne bakmak için işte bu gibi çocuklar her daim gerekli, aç kalmaz!" dedi.

Ruşçayı biraz öğrenmiş olan Rozimuhammed bu sözleri işittikten sonra feryat ederek Levistkiy'in boynuna sarıldı. Levistkiy, onun başını okşayarak göğsüne bastı ve dostu Zinovyev ile çabucak vedalaşarak yerinden kalktı. Rozimuhammed, hemen Levistkiy'in eteğine yapışmış bir şekilde ağlamaktaydı. Levistkiy, onun elinden sıkıca tutarak limana doğru yol aldı.

Vapur, Odesa tarafına doğru giderken Rozimammed ağlamaktan kızarmış olan gözlerini Levistkiy'den ayırmadan üzüntüyle bakıyordu. Aleksandr Dmitriyeviç, onun iki yanağını ellerinin arasına alarak uzunca baktı:

– Sen, beni de kendin gibi ağlatıyorsun, sen ağlayınca benim de ağlayasım geliyor. Gel, şimdi eline ver, ağlamayalım. Kendi vatanına, doğduğun mukaddes vatana, kardeşlerinin arkadaşlarının yanına dönen gençlere ağlamak yakışmıyor. Sen yetim değilsin Muhammed, derbeder de! Biz vatanımıza, eşimizin dostumuzun sıcak kucağına dönmekteyiz. Annen ölmüş olsa da yine öyle anneler var, onlar seni Zinaida yerine sıcak kucaklarına alacaklar!

Rozimammed, başını kaldırıp tane tane konuştu:

– Ben artık hiçkimseyi anne diye çağıramam! Onlar beni bırakıp uzaklara gidip kalıyorlar.

– Benim annem de küçüklüğümde öldü, ben de küçüklüğümde çok ağladım; babam da öldü, onun için de çok ağladım. Ama kendi vatanımda olduğum için sokaklarda kalmadım. Bana sıcak koyunlarını açanlar oldu, onlar beni doğru yola, insaniyetlik yoluna yönlendirdiler. Seni de öyle yabancı memleketlerde bekliyorlar.

Odessa'ya gelince trene binerek Petersburg'a gittiler. Petersburg'a geldiklerinde biraz soğuktu, akşam ayazına yakalanınca faytona bindiler. Tek at koşulmuş ola fayton bembeyaz karlar üstünde Vasilyevskiy Adası'na doğru yol aldı. Rozimammed, beyaz paltosunun yakasından başını çıkararak Petersburg'un beyaz giyinmiş yüksek binalarını, dört köşesi lambalar yerleştirilmiş köprülerini seyretmeye başladı.

Fayton çok yavaş ve uzunca yol alarak Makarovalar'ın evinin önünde durduğunda Levistkiy'in üzüntüsü yinelendi. Bavulları faytonda bıraktılar, kapı açıldığında kendilerini tamamen kaybedecek oldular. Kapıyı açan siyah elbiseli bir yaşlı ve bir genç kadın ağlamaksız, sessiz ona destek vererek girdiler. Faytondan bavulları almak tamamen unutulmuştu. Biraz zaman sonra arabacı kapıyı açarak bavulları koridora getirdi. Bir köşede dimdik duran Rozimammed, etrafa meraklı gözlerle baktı ve birçok resmin arasından etrafı siyah kurdele ile sarılmış, büyükçe çerçevedeki güzel kızın yüzüne odaklandı. Bu yüz, Zinaida Aleksiyevna Makarovna'nın kızlık çağındaki yüzüydü.

Aleksandr Dmitriyeviç Levistkiy, kendi işi ile ilgili olarak yüksek makamlarla konuşarak elçilikten tamamen ayrıldı ve Moskova'ya dönerek kendi okuduğu Şark Dilleri Enstitüsü'nde iş aramak bahanesiyle Petersburg'da iki hafta bulunarak kaynanası ve baldızı ile birlikte kaldı, birlikte yas tuttu. İki haftadan sonra Moskova'ya dönmeye hazırlandı, Rozimuhammed'in uyuyup kalmasından faydalanarak onu bırakıp gitmek ya da Moskova'ya onu da götürmek meselesini Mariya Vasilyevna ile Mariya Aleksiyeвна'ya ilettiler. Onlar çocuğu alarak eğitmek, okutmak niyetinde olduklarını açıkladılar:

– Benim fikrimi sorarsanız Moskova'ya götürmeyin. Çünkü ben bu çocuğu görünce senle Zinaida'yı görmüş gibi oluyorum, avnuyorum! Mariya ona okuma yazmayı öğretti, ben kendim de terbiye edeceğim. Onun bize hiçbir zorluğu yok. Sen telaşlanmadan git Elyasha! Bu şartla vakit bulursan gel, gelme fırsatın olmazsa mektubunu eksik etme!

Rozimuhammed'i bir ihtiyara, kıza bırakarak Levistkiy, Moskova'ya gitti. Moskova'da kendi okuduğu enstitüye öğretmen olarak yerleşince kaynanasına bazı bazı mektup yazıp para gönderip Rozimuhammed'e yardım ederdi. Ama böyle olsa da onu Petersburg'da bırakıp geldiğinden gönlü huzursuzdu. Lazorevski adındaki bu enstitünün İran dili müderrisi, İran şahlığının Moskova'daki ticaret vekili Seyid Cafer'in evine geldiğinde Levistkiy geceleri kalır, üstadına Rozimuhammed'in kimliği, onun başından geçenleri ayrıntılı şekilde anlatırdı. Seyid Cafer ise Rozimuhammed'i Moskova'ya alıp gelmenin, burada okutup kendi halkına faydalı olacak şekilde yetiştirmenin Levistkiy gibi âlicenap bir genç için mukaddes bir borç olduğunu belirtti.

Seyid Cafer'in bu mülahazaları, Levistkiy'in de aklına gelmişti. Onun kendisi de Rozimuhammed'i Petersburg'dan Moskova'ya getirip eğitmek, ortaöğrenimini aldıktan sonra onu Şark Dilleri Enstitüsü'ne yerleştirmek gerektiğini gönlünden geçirmişti. Cafer'in nasihatinden sonra kaynanası Makarova'ya bir mektup yazarak Rozimuhammed'i, Moskova'da okutmak hakkındaki fikrini söyledi ve alıp getirmek için izin istedi.

Bir yıllık süre zarfında Mairya Vasilyevna, çocuğa öğretmiş ve kendisi de ondan öğrenmişti. Mariya Aleksiyevena geceleri onunla meşgul olur, yazdırır, okuturdu. Mariya Aleksiyevena'nın yardımıyla Rozimuhammed, okumada biraz daha ilerlemişti.

Levistkiy'den mektup aldıktan sonra ana kız konuşarak ona kabul mektubu yazıp gönderdiler. Aradan çok geçmeden Levistkiy Petersburg'a geldi. Bir iki gün kaynana ve baldızına misafir olduktan sonra Rozimuhammed'i yanına çağırarak şöyle dedi:

– Azizim Muhammed! Ben seni bir yıl içinde tamamen bambaşka bir halde görerek sonsuz mutlu oldum. Sen okumuş, güzel bir genç olmuştun. Ama ben bir şey dersem şaşırma! Sen, benimle şimdi Moskova'ya gelerek orada okumaya devam etmelisin. Zinaida'nın vasiyeti de böyleydi. Ben, seni kendimden uzakta bırakamam.

Bu sözü işiten Rozimuhammed önce susup başını yere eğdi. Susmuş olsa da sonra Levistkiy'in sözlerini düşünüp onun boynuna sarıldı ve kederli bir sesle razı olduğunu söyledi:

– Olur, siz ile Moskova'ya gideceğim.

Sabahleyin ana kız onlarla gara giderek trenin arkasından ağladılar. Levistkiy, Rozimuhammed'i Moskova'ya alıp gelerek Cafercan'ın önüne getirdi.

Cafer yaşlı, çok görmüş geçirmiş biriydi. Misafirlikten sonra Rozimuhammed'i uyutarak şöyle dedi:

– Siz daha gençsiniz Aleksandr Dmitriyeviç. Evlenmeniz, eski gam ve kederlerinizi unutmanız gerek. Küçük çocuğun bakmaktan başka işleriniz de var. Anladığıma göre sağlığınıza da biraz kaybetmişsiniz. Gidişatınızda düzen yok! Eski neşeliliğiniz, hayalperestliğiniz, ümitsizlik ile yer değiştirmiş gibi görünüyor. Bu iyi değil, içinizi ferah tutun! Çocuğu Moskova'da okutalım. Ama siz ile değil, başka bir ailede duracak. Siz onun için hiç kaygılanmayınız da. Bir şekilde ben bunun çaresini bulacağım, sabahki kahvaltıyı işte o güzel insanın evinde yapacağız.

Cafer, Levistkiy ile Rozimuhammed'i faytona oturtup Tatar sokağında Yerzin soyadlı dostunun evine geldi. Muhammed Salih Yusuf oğlu Yerzin, Tambov

gübernesinin¹¹⁷ Acı kışlağında fakir Tatar ailesinde doğmuş, gençlik yıllarını çobanlık ile geçirmişti. Sonra başka dürüst meslek isteyerek Moskova'ya geldi.

Hokand zenginlerinin Moskova'daki vekili İbrahimcanbay, Muhammed Salih Yerzin'i önce kötü işlerde kullandı. Yerzin, İbrahimcanbay'ın hizmetinde ilerleyerek çabasıyla okudu, hesap kitap, muhasebe işlerini öğrendi. Giderek İbrahimcanbay, sadakatlı Yerzin'e inanarak bütün işlerini bırakıp Hokand'a gelir oldu.

Uzun yıllar bu şekilde geçince İbrahimcanbay'ın işi birdenbire karıştı ve İstanbul'a kaçtı. İbrahimcanbay İstanbul'a kaçtıktan sonra Yerzin, İbrahimcanbay'ın yerini alarak Hokand zenginlerinin Moskova'daki ticari vekili olarak kaldı. Birkaç kez Hokand'a gitti. Hokand zenginleriyle, Hokand'ın göze görünen fazıl, âlim kişileriyle hemsohbet oldu.

Yerzin, sofrada Levistkiy'e kendi halini anlatırken "Hokand" sözü Rozimuhammed'in kulağına bir başka geldi. Salih Yerzin, Rozimuhammed'i yanına çağırarak başını gözünü okşadı da ona Tatarca konuştu: "Ben Hokand'a gidiyorum, istersen birlikte gidelim. Ama senin bana oğul olman şart! Benim dokuz çocuğum var, sen onuncusu olup lisede sonra da enstitüde okursun. Belgelere göre sen, Özbek halkının iyi şairi Muhammed Eminhoca Mukimiy'in yeğeni oluyormuşsun. Ben, onu iyi tanıyorum! Bunun için de seni evladım olarak kabul etmekten gurur duyuyorum!

Böyle diyerek Yerzin, oğul ve kızlarını çağırıp Rozimuhammed'i onlarla tanıştırdı. Çocuklar Rozimuhammed'i aralarına alıp içeriye gittiler. Levistkiy, Yerzin'e minnettarlığını bildirerek Dostmuhammed'den kalan cüzdandaki emaneti bulup Yerzin'den belge aldı, sonra vedalaşarak Cafer Hoca ile çıkıp gitti. Yerzin Ağa'nın eşi Aynulhayat, Rozimuhammed'i kendi çocukları gibi görüp muhabbet gösterdi.

Rozimuhammed, Yerzin Ağa'nın ailesinde onuncu evlat olarak kaldı. Sonra Seyid Cafer yardımı ile Şark Dilleri Enstitüsü yanında hazırlık lisesini bitirerek Şark Dilleri Enstitüsü'ne kabul edildi.

---

¹¹⁷ Güberne: Çarlık Rusyası'nda 1929-30'lara kadar SSSR'de esasi memuri, hududi birlik.

Aleksandr Dmitriyeviç ise ağır hastalıęa yakalanarak enstitüden izin aldı ve Saratov'a gitti. Saratov'da birkaç yıl yaşayarak tekrar evlenmeden kırk yaşında vefat etti.

3.10. ONUNCU BÖLÜM

BUHARA MEŞAKKATİ, SÜRGÜNÜN KÜLFETİ VE HUZURU

İki tarafı tuğla duvarlarla örülmüş Buhara'nın uzun uzun, eğri büğrü sokakları türlü şekillerdeki, türlü mesleklerdeki ve türlü kıyafetlerdeki insanlarıyla her daim kalabalıktı. Takkesi düz, pamuk gömlekli, renk renk kıyafetler giyen medrese öğrencileri koca koca kitaplarını ellerine alarak kümeler halinde o medreseden çıkıp bu medreseye müderrislerin yanlarına aceleyle gitmekteydiler. Eşeğine heybe atmış, kötü giyimli, kızıl kavuğunun kuyruğu sırtına düşmüş, eşeklerinin arkası sıra pazara giden çiftçiler, bazen arabalara yol vermek için eşeklerini kenara çekerken geçenlerin haksız hakaretlerine uğrar, bazen de dükkân sahiplerinden azar yerlerdi. Dar yolda ikaz etmeden at süren Emir hizmetkârları ve süvarileri, büyük tüccarların faytonları dar sokakların istedikleri gibi hükümlerini almış, onlar geçmeye başladığında fukaralar kenara çekilerek yolu boşaltırlardı.

Hükümdarlardan birinin faytonunun geçtiğini fark etmeyip arabasıyla ile dar sokağa giren faytonun bir kenarına zarar veren köylü ihtiyar, kamçıyla cezalandırılırken etrafına toplanan kalabalık içinde medrese talebesi Muhammed Eminhoca Mukimiy de vardı. Ona rağmen aceleyle gidecek de olsa geçmeye imkân bulamayarak dar sokağın kenarında durdu ve ağzı, burnu dağılacak kadar sopa yiyen, tövbeler eden yaşlı çiftçiye acısa da diğer izleyenler gibi sessizce durmaya mecburdu.

İnsanlar dağıldı. Mukimiy de hızlı hızlı Mir Arap Medresesi tarafına doğru gitti. Mukimiy, Buhara'ya yeni geldiği yıl bir medreseye yerleşerek kalacak yer bulmak, hangi müderristen ders alınacağı ve bu yabancı şehirde anlayışlı, fazilet sahibi, dert sahibi şiiiriyet âleminden haberdar biriyle oda, yemek arkadaşı olmak kayısına düştü. Mukimiy'i, Narhali oğlu Molla Tacibay ile tanıştırdılar. Molla Tacibay aslen Hokandlı olup şimdilik bu medresede küçük bir odada kalırmış. Kendisi neşeli, gezgin, saf gönüllü bir genç olup lakabı "hacı", baba mesleği çömlekçilikmiş.

Gerçi Narhali oğlu Molla Tacibay hal hareketleriyle Mukimiy'e zıt, hafif tabiatlı olsa da onun Mukimiy'e olan ihlası, hizmete hazırlığı, her daim

tenceresinde zirbek¹¹⁸ kaynaması, ocağında acı çayının demlenip durması dürüst mollalardan olan Mukimiy'e güzel gelmişti.

Temiz oda, toprak tavada eritilen yağ, pamuktaki tohumun ilmine talib gurbetçiler için en büyük zenginlik olarak görülüyordu. Bundan başka, bu oda duvarlarına türlü musiki esbapları da asılmış olup Molla Tacibay bu esbapları zorlukla çalar, kendi medresede yaşasa da ilim ile fazla işi olmaz, gündüzleri Buhara'nın işlek sokağında tezgâh açıp çömlekçilik yapar, geceleri ise çıldirmesini alıp düğün, ziyafet arar, kazandığının bir kısmını da Mukimiy ile paylaşırdı.

Mukimiy, oda arkadaşının çıldirme çalıp düğün düğün gezmesinden bıkınca bazen gülesi gelir, bazen mülayimce nasihatler ederdi. Ama Molla Tacibay'a onun nasihatleri pek kar etmezdi. Mukimiy ise vaktinin çoğunu başka odalarda ya da dershanede mütalaa ile geçirir; dinlenmek, yemek yemek için onun odasına gelirdi.

Mukimiy'in müderrisi Büyükkorğanlı Molla Halmuhammed Hoca denilen meşhur müderris, kendi şairliğini başkalarından, öğrencilerinden sır gibi saklar ve öğrencilerinin arasındaki şair, faziletli talebelerine gizlice muhabbet duyardı. Onun gibi Mukimiy de şairliğini müderristen gizli tutar, bildirmezdi.

Bir tatil günü Mehter-i Envar Medresesi'nin ileri gelenlerinden Molla Avazmuhammed, Mukimiy'i kendi odasına davet ederek yemek, su ikram etti ve kendisini tanıtır Mukimiy'e misafirliğinin nedenini açıkladı: Yarmuhammed oğlu Molla Avazmuhammed, Hokand'ın Molla Başman mahallesinden olup mesleği halıcılık, mahlası Pisendiy idi. Mukimiy bu adamla tanıştığı için sonsuz mutlu olmuştu ve her daim Şair Pisendiy ile hemsöhbət oldu. Şair Pisendiy, Mukimiy'den biraz büyük olup hiciv yazmada çok yetenekli idi.

Şair Pisendiy, Hokand'a dönmek konusunda Mukimiy'i dost ve ortağı Molla Halmuhammed Hoca'ya göndererek bu alçakgönüllü yetenek sahibini bazı bazı yoklar, durumundan haber almasını rica ederdi. Pisendiy, Hokand'a dönünce müderris Mukimiy'i çağırıp karşısına aldı da ona misafirperverlik yaparak tatil günlerini evde birlikte geçirmeyi teklif etti, ev adresini verdi. Mukimiy, tatil günü verilen adresteki eve gitti.

---

¹¹⁸ Zirbek: Etlı çorba, pilav için kavruılan et, piyaz.

Molla Halmuhammed Hoca, gençlik çağlarında Kettekorgan'dan Buhara'ya gelip yerleşmiş, uzun yıllar okumuş, büyük ilim sahibi olmuş ve kendi üstadının kızıyla evlenmiş, üstadı vefat ettikten sonra da pek çok mala sahip olmuştu. Giderek Buhara müderrisleri arasında öne çıkmış, meşhur müderrislerden olup tanınmıştı.

Molla Halmuhammed Hoca, damat olup girdiği bu aile eskiden terziliği ile ün salmış olup kadınların terziliğinden Molla Halmuhammed Hoca'ya büyük maddi menfaat gelmişti. Molla Halmuhammed Hoca, kendi hayatından memnun olduğunu söyledi. Mukimiy'den hiçbir sırrını gizlemeyerek yalnız bir kızı olduğunu, onun adının Nazik olduğunu, isminin de kendisi gibi olduğunu ifade etti.

Sofra kurulduktan sonra Molla Halmuhammed Hoca, tahta sandıktan tozlanmış cüzdanını aldı da Mukimiy'e uzattı:

– Yoğun heves, çok küçük yaşlarda şiir denizinde dalgıçlık yapmaya davet etti. Ben de gönül sözünü dinleyerek biraz uğraştım. Bu cüzdandakiler, o yoğun hevesliğin altın değerindeki toprak mahsulüdür ki bunu size göstereceğim.

Mukimiy, teşekkür ederek alıp cüzdanı açtı. Kamış kalem ile yazılmış Özbekçe, Tacikçe muhammeslere bakınca ağzı açık şekilde hocaya bakıp gülerek yeniden cüzdanı gözden geçirmeye başladı. Nevai, Hafız gazellerinden daha ustalık ile bağlanan eşsiz muhammesler genç şairi tıpkı mıknaş gibi kendine çekip mest etmişti. Mukimiy, cüzdandan gözünü kaldırarak hocaya baktı ve konuştu:

– Eğer sizde yoğun hevesin neticesi buysa, az hevesten konuşmasam da olurmuş.

– Eğer siz Muhammed Eminhoca, böyle diyerek şiirlerimi yüceltmiş oluyorsanız biraz da olsa müderrisliği terk edip şiire olan hevesliğin izinden gitmem mümkün.

– Büyük büyük iddia sahiplerinin yazamadığı şiirleri genç yaşınızda yazmışsınız, şimdi biz gibi ilim ve fazilet talibi heveslilere ilim ve fazilet bahşediniz.

Kısacası hoca ile çırak arasında samimi bir ortam peyda olmuş, bir birlerini bazı bazı ziyaret edip tatil günleri misafirhanede şairlik ile geçirir olmuşlardı ve

giderek Molla Halmuhammed Hoca haddini aşır Mukimiy'e çarşı-pazar işleri, ev işleri buyurur olmuş, ziyaretlerini sorunsuz hale getirmişti.

Nazikhan önceleri misafirhaneye sofraya, çay alıp çıkarken yüzünü yeniyile gizler, merdivene koyup gider gelirdi. Sonraları Mukimiy'den kaçmaz oldu. Çünkü Molla Halmuhammed Hoca için Mukimiy gibi edepli, hoş ve cazibeli damat gerekliydi. Bunun için de Nazikhan'ın nazikliği Mukimiy'e nümâyîş kılışını kendine uygun görüp "Mukimiy gibi tertemiz gençten yüzünü gizlemek edepsizlik..." demişti.

Nazik, boyda da güzellikte de nazik melahat sahibi idi. Onun incecik kaşları altındaki sürmeli, kara, süzölmüş gözleri, gonca gibi dudakları, nazik kemerli burnu, ağzının içinde kapalı incilerinin her biri bir destan, bir methiye risalesiydi.

Bu nezaket, bu melahat ve letafet perisi bugünden başlayarak Şair Mukimiy'in hayali ile meşgul olmuştu. Ama ürkek kalem kuşlarının kanat çırpıp muhabbet asumanında oynayası gelse de bu tehlikeli hevesten vazgeçip medresenin karanlık kafes gibi odasından başka bir aşyanı istemezdi.

Mukimiy, Nazik hakkında şiir yazmanın ne kadar nazik ve riskli olduğunu sezer, bu konuya yaklaşmak istemezdi. Ama bir gün ilham perisini yakından görüp aşağıdaki şiiri yazmaktan kendini alıkoyamadı:

Dudağın yâdı ile eğer yutsa kan bülbül nihân, nâzik,

Gülüp lütfettiğini el sezmesin, gonca dehân nâzik,

Gizle başka nazârlardan kâmetini, çünkü korkum çok,

Yaman göz düşmesin serv boyuna, ince belli nâzik.

Letâfet bağı içinde çok olur nâzik edâ güller,

Herkes nâzik edâdan bağ için sen erguvan nâzik.

Aşk kılmaya izhâr, bunda devâ-yı Mukimlikte,

Hani çârem ki, yok, çârem, değil fırsat, zamân nâzik.

Bu satırlar, saf yürek hislerinin garezsiz ifadesi olup Nazik'e nispeten âşıklık ve evlenmek niyeti onda yoktu. Çünkü Mukimiy, bundan sonra evlenmek arzusundan vaz geçip hayatının sonuna kadar yalnız kalmayı, şiir ile yaşamayı, şiir ile nefes almayı ve şiir ile rakiplerinden öç almayı düşünüyordu.

Güzelliğini terennüm etmek, şairlerin diliyle söylersek “kalemi keskinleştirme”den ibaretti. Ama şiiri alıp okumaya müyesser olan Nazik “Hokandlı şair beni seviyormuş” diye düşündü. Şiiri, o gece göğsüne basarak uyudu ve sabahında sırdaşı kızlara okuyarak övündü.

Güzel olmak Buhara kızlarının bahtsızlığı idi. Böyle bahtsız güzel kızlar Emir sarayının kurnaz kadınları tarafından hizmetçiler listesine alınarak evlenmek, sevmek, sevilmek gibi insani haklardan mahrum edilirdi.

Biçare Nazik de bu listeye giren bahtsızlardan olup bundan kendisi de anne, babası da haberdardılar. Mukimiy'in şiiri çalınarak Emir'e ulaştırıldı. Emir, Mukimiy'i yakalayıp zindana atmaya ferman verdi. Bu dehşetli haber, Molla Halmuhammed Hoca'ya ulaştıktan sonra Nazik de bahtsızların listesine girdiğini düşündü. Molla Halmuhammed Hoca, bir taraftan yegâne kızının acınacak kaderi için, için için yanıyor diğer taraftan da Mukimiy'e acıyordu. O gece yarısından Mir Arap Medresesi'ne gelerek oda kapısını açtı, olaydan Mukimiy'i haberdar etti:

– Bu gece kalmayıp kaçmanız gerek azizim Muhammed Eminhoca! Yoksa sizi zindana atacaklar! Vakit kaybetmeyin! Elveda...

Mukimiy, Halmuhammed Hoca'nın yolunu kesti:

– Siz sadece beni düşünüyorsunuz, beni zindandan kurtaracaksınız üstat! Ama ben sizleri bırakıp hiçbir yere gitmiyorum! En iyisi Nazik'i alıp sizinle birlikte kaçalım...

Bunu işiten Halmuhammed Hoca şaşırıp kaldı, sonra kendini tutarak yavaşça fısıldadı:

– Yaşlı biriyle kız çocuğu için kaçıp kurtulmak kolay iş değil. Sizin kendinizi kurtarmanız gerek! Biz takdir-i ilahi neyse görürüz.

– Yok, dedi Mukimiy başını sallayarak. Takdir-i ilahi diye kendi kızını ateşe atmayın üstat! Birlikte kaçalım. Güzel değil mi ki Nazik'i bu adamlardan saklasak? Vakit kaybetmeden tedariğe girişin.

Odadaki zaruri eşyaları bohçaya yerleştiren Tacibay Hacı da söze karıştı:

– Tan ağarmadan şehir kapısından güç bela çıkıp patika yollardan kaçmazsak halimiz yaman. Bende her ihtimale karşı çoktan beri ihtiyatlanıp gelen maskeler var. Bu maskeler, dördümüzün de canını kurtarır.

Tacibay Hacı, öyle dedikten sonra sandıktan bembeyaz ihtiyar kadın saçı ile yapma sakal alarak Halmuhammed Hoca'ya gösterdi de sözünü tekrarladı:

– Gecikmeden yola çıkmak gerek! Sizleri Kerki'de bekleriz, sonra Afganistan'a gideriz.

Holmuhammed Hoca, yama sakal ve saç dikilmiş maskeyi alıp bir şey demeden çabucak çıkıp gitti. Oda ortasında dimdik duran Mukimiy, toplanaduran hacıya sordu:

– Niçin Fergana değil?

– O zaman Büyükkorğan'a ulaşmadan yakalanırsınız! Çünkü sizin Ferganalı olduğunuz peşimizdekilerce malum! Hadi gidelim!

– Beni yola çıkarıp bırakarak geri dönseniz olur, kendim yolu bulup giderim.

– Neler diyorsunuz molla ağabey? Buhara'da sizin için kaldım, yoksa bir yerlere gitmiş olurum. Ben bir şehirde uzunca zaman duramıyorum, hevai, gezgin adamım. Benim rızkım dağınık, hünerim ile sanatım var. Şark âlemini yaya gezdim, hiçbir yerde horlanmadım. Sağlığım izin verirse bu hüner ile sanatın haysiyetini kendi gözünüz ile görün. Sizi yalnız gönderemem. Siz şair ve fazıl adamsınız. Size benzer saf tabiatlı şairin yolda açlıktan helak olması mümkün...

Tacibay Hacı uzun, yapma sakalı kendi yüzüne yapıştırıp ikinci sahte sakalı Mukimiy'in yüzüne yapıştırdı. İki bohçayı ikisi de sırtlarına aldılar. Hacı eline çildirmeyi aldı, hacıyı, Mukimiy destekledi. Oda kapısını kilitleyerek gece

yarısında yola çıktılar. Görenlerin onları baba-oğul dilenci diye düşünmeleri mümkündü.

Bir çeşit mescit ahırında sabahlayınca oğlunu yanına alan kör dilenci ihtiyar, çildirme çalıp sadaka isteyerek şehir kapısından çıktı. Onlar büyük yolu geçip patika patika, köy köy dolaştılar.

O zamana kadar çok yol geçip yorulunca bir tepenin yamacında dinlendiler. Tacibay Hacı testiye alarak su aramaya gitti, gereğinden fazla yorulan, sinirli, kaygılı Mukimiy tepeliğe çıkıp Buhara tarafına doğru bakıp kaldı. Mukimiy'in gözü önünde tuğla ile kesekten meydana gelen yüce Buhara'nın tıka basa manzarası, uçuk sarı renkli, dertli sıradan fukaralar, dar, karanlık kulübeler, gözyaşlarıyla dolan havuz ve arıklar, insanların başı üzerinde parlayan kılıçlar, sarayın acımasız pençesinde kıvranan kelebekler gibi günahsız Nazikler canlandı.

Şair, ürpererek gözlerini iyice açtı ve yine gazapla Buhara'ya baktı. Sarı tütünlerin arasından ejderha başı gibi ecel minaresi görüldü, rutubetli tütünler bu minareyi bazı kaybeder, bazı yayılıp halkın feryat figanı gibi göğe ulaştırırdı.

Molla Tacibay, biraz uzaktaki çobanlar kuyudan su getirip çay kaynattı. Su nihayetinde tuzlu ve tatsızdı. Mukimiy'in nazik tabiatı biraz sönmüş olsa da hiçbir şey demeden içmeye mecbur oldu.

– Başa geleni göz görür demişler! Bunu da bulduğumuza şükredip içelim molla ağabey.

– Bu, su değil!

– Doğru söylüyorsunuz, molla ağabey. Buna çölün susuzluğa mahkûm edilen çobanları da su demiyorlar. “Ab-ı hayat” diyorlar. Bunun her bir yudumu onlar için hayatla denk. Zavallılar işte bu kadar ağır, susuz, zorlu hayat geçirip Buhara Emiri'nin keyfi için kebab hazırlıyorlar. Hadi, şimdi yola çıkalım!

Güneşin doğduğu vakitlerde dinlenmek için küçük küçük, harap köylerde duruyorlardı. Molla Tacibay hünerini konuşturur, bazen çildirme çalıp etrafına aç çıplakları toplar, bazen halkın kırık çanak tabağını onarmaya girişirdi. Biri ekmek alıp gelse bir diğeri et, ayran ile ağırlardı. Bir gece bu köyde kalıp tan vaktinde yine yola düşerlerdi.

Bu şekilde yol alarak Kerki'ye ulaştılar, bir hana girip Halmuhammed Hoca ile kızını beklemeye başladılar. Aradan dört gün geçti, ama baba kızıdan hala haber yoktu. Mukimiy “Onlar yakalanmış mı?” diye sabırsızlanmaya başladı. Molla Tacibay:

– Bundan sonra beklersek biz de yakalanırız. En iyisi sınırdan geçip gitmek, onlardan ümidinizi kesin, dedi ve Mukimiy'i kendi halinde bırakmayarak sınırdan geçmeye ikna etti.

İki “yaşlı ihtiyar” gemiye binerek Afgan topraklarına geçtiler.

– İşte! Molla ağabey! İçiniz rahat olsun, şimdi sakal gerekli değil. Buhara Emiri'nin casusları sizi yakalamış! Bana katılarak seyyah oldunuz. Birkaç gün Kabil pazarında hüneri konuşurup yol için azık toplayalım. Sonra nereye gideceğiniz sizin isteğinizde. İsterseniz Hindistan'a, isterseniz biraz zor da olsa dağ yollarıyla Bedeşan üzerinden Alay'a, Alay'dan Oş'a gideriz. Ama bu meşakkatli sefere güçlü, dayanıklı dağ eşekleri ile ulaşmamız mümkün.

Tacibay'ın cesareti, kat'iliği, işbirliği Mukimiy'i etkiler ve teccüplendirirdi. Aslında Tacibay olmasaydı, Mukimiy'in Emir'in zindanından kurtulması kolay değildi. Kabil'de birkaç gün geçince iki eşek satın alıp yola çıktılar. Bu zorlu sefer Mukimiy'i çok etkilemiş olsa da vatanına ulaşma iştiağı her daim ona kuvvet bağışlardı. Yüksek kayaları aşıp dolaşan dar dağ yollarından geçti. Küçük vadilerde durup güzel manzaralı Tacik köylerinde Tacibay, kendi sanat ve hünerini işe koşup onları memnun ederdi.

On ikinci günde Bedeşan dağlarını aşip Alay yaylasına geldiler. Alay'da meşhur Sarıtış diye anılan mamur menzil olup bu menzili Kırgızlar Sarıtış olarak adlandırırlardı. Sarıtış'ın sağından gidilirse dağlık Bedeşan'a, solundan gidilirse Kaşgar'a ve direkt gidilirse Oş'a varılırdı. Sarıtış'ta iki gece gündüz dinlenip burada yaşayan Kırgızlar'a misafir olduktan sonra Burdeve nehri kıyısından dağı aşarak düzlüğe çıktılar. Bundan sonra Kızılkindik ve Karakindik kayalarını aşmak ve bu namlı nehirlerden geçmek gerekiyordu. Ama bu nehirlerden tan vakti geçmek mümkündü. Çünkü gün ışıdığında yüksek dağlardaki karlar eriyip gün batımına kadar nehirlere su dolmaya başlar, o vakit geçmek mümkün olmazdı.

Alay vadisine adımlarını attıklarından beri Mukimiy de Tacibay da zevk olarak kendilerini özgür hissetmeye başladılar. Onlar, arkası kesilmeyen güller vadisinin taze havasını kana kana içine çeker, hızlıca akıp taşı taşa vuran berrak nehirlerden avuç avuç su içerlerdi. Güzel tabiatlı Molla Tacibay'ın eşek üstünde çildirme çalarak başladığı karışık şiire bazen Mukimiy de eşlik ederdi.

Sarıtaş dağından sonra yüksek dağlardan sayılan Demek dağı gelir. Demek dağından sonra Tavldık dağına aşmak gerekir. Tavldık dağına aştıktan sonra erçeler¹¹⁹ ile kaplanmış çeşit çeşit güllerle zenginleşmiş, süt gibi beyaz, saf bir kalp gibi berrak, güzel göllerin memleketine gelinir.

Geniş bağırlı koyun kuzular, ak otağlarla dolmuş bu Kırgız yaylasına adım attıklarında Şair Mukimiy kendini annesinden yeni doğmuş gibi hissederek Buhara'nın iki yıllık eziyeti, yaşadığı zorluklar, kalbindeki kaygılar yıkanıp bitmiş gibi oldu. O, kendisini tamamen bambaşka bir dünyada bağı geniş, herkesin güldüğü bir dünyada hissetmeye başladı.

Alay yaylasının gerçek sahibi olan Kırgız çobanlarının güzel vatanı, güzelliğiyle şairi kendisine hayran bırakmıştı.

Menzillerde eşeklerini erçezara bağlayarak Tacibay Hacı çildirmeyi çalar, ağzına gelen sözleri bir düzene sokar, şarkıya başlardı. Bunu işiten uzak, yakındaki Kırgız erkek ve kızları toplanırdı. Tacibay'ın zorda kaldığı durumlarda Mukimiy, onun yanında suflörlük yaparak yazdığı şiirlerden söyler, bazen de ilgi duyup birlikte söyleşirlerdi.

İki yanağı kıpkızıl, incecik kaşlı, kısık gözlü, güzel kızlar ağaç kâselerde kımız, ayran tutup tekrar “sallayarak veriş”i sordular. Babaları yukarıdan gelerek Özbek misafirleri otağa davet ettiler. Otağ kadınları misafirlere sofraya yazıp et ve kımız, boğırsak¹²⁰ getirdiler, misafirlikten sonra Tacibay, şair dinlenirken kendisi çömlekçilik tezgâhını açtı. Mezbanların¹²¹ kırık tabaklarını toplayarak onarmaya başladı. Onun etrafını ihtiyar kadınlar, küçük çocuklar sardı. Diğer otağlardan da tabakları taşıyan kızlar geldiler. Tacibay'ın bohçası, pişmiş et ve boğırsak ile doldu.

¹¹⁹ Erçe: Servi ailesine mensup her daim yeşil kalabilen bir servi türü.

¹²⁰ Boğırsak: Süt, yumurta, yağ konularak hamurdan yapıp yağda pişirilen yemek.

¹²¹ Mezban: Evinden misafir ağırlayan kişi, mihmandar.

Tacibay, işini bitirene kadar şair erçezarda seyredip kâğıda bir şeyler döker, doğrularak uzaklara bakardı.

“Buhara Emirliği çok uzakta, yüce dağlar, büyük, büyük nehirler arkasındaydı. Biz şimdi güzel Fergana sınırında, güzel Oş tarafında yaşıyoruz! Bulutlarla öpüşen dağları aşır derya suyu gibi öne atılarak renk renk, geniş vadinin asıl sahibi kardeş Kırgız çobanlarının misafir otağında ağırlandı sabah yine yola çıkarız. Bu yolda binlerce Kırgız Naziklerine rastlanır, onlar kafesin ne olduğunu kesinlikle bilmezler. Onlar “hizmetçi listesi”nden habersiz, onların yüzünü güneşten gizleyen kalın tuğla duvarlar yok.

Hokand da tıpkı Buhara gibi basık, boğuk, kalın duvarlarla örülü, fitne ve fesatlık, hile ve dalaverelik, kıskanç ve hasetlik girdabında güç bela nefes alıyor. Hokand Naziklerinin kaderi de Buhara Naziklerinin kaderinden farklı değil. Ama Hokand’ı asla ve asla Buhara Emirliği ile denk tutamam! Hokand’da yeni güneş doğmakta, Hokand’a yeni marifetler gelmekte. Hokand havasında şimdi yeni bahar rüzgârı esmekte, yeni hayat mucizeleri kanat çırpmakta, şiir atmosferinde yeni kırlangıçlar uçup parlak gelecekte haber vermekte!

Ben dostlarımı çok özledim, dostlarım da beni sabırsızlıkla beklemekte. Güzel şairler toplantısında sanat düşünleri Mukimiy’i bekliyordur!”

Sabah seherinde eşeklere semer vurup dostlar yine yola koyuldular. Yol giderek genişleyip giderek güzelleşmekte; bir kırdan bahar, bir kırdan kar, bir kırdan kış varsa bir kırdan lale bahçeleri!

Tavldık vadisinde bir hafta yol yürüyüp Sofî menziline girdiler. Bu büyük köyde Kırgız, Özbek ve Uygurlar yaşıyordu. Burada Özbek bakkal, kasapları; Uygur aşçıları, fırıncıları ve Kırgız kımızcıları kendi işleriyle Kaşgar’a ve dağlı Bedeşan’a dönen ve o taraflardan gelen kervanları memnun ederlerdi. Tepeleri erçezar, sahilleri sümbül ve reyhan, sebergeler¹²² ile bezenmiş güzel arıkların kıyısında sıra sıra tekkeler olup bu “misafirhanelerin” görevlileri de Özbek dervişleriydi.

Bu güzel, gönüllü menzilde bir gece istirahat ettikten sonra sabah Tacibay, yol ortasına çömlekçi tezgâhını yaydı. Çünkü burada çömlekçiye ihtiyaç olduğu

¹²² Seberge: Su kenarlarında yetişen bir ot cinsi.

açıkça malumdu. Mutfak, çay ocağı, tekkelerin sahipleri seyyah çömlekçiye minnettarlık bildirip kırılan tabak, çaydanlık, fincanları para vererek onarttılar.

Hünerini işe koşup biraz para kazanan Tacibay, mağrurane konuşmaya başladı:

– Buradan ayrılıp Gülçe'ye gidelim. Gülçe, çok büyük bir yer. Orada yüzlerce ev, mutfak, çay ocağı, kervansaraylar var. Orada daha çok Özbek, Kırgız, Uygur yaşıyor. Ben babamla bu yollardan geçtiğimde çok küçüktüm. O zamandan beri çok tabağın kırılmış olması mümkün.

Mukimiy, boğuldu ve manalı bakıp başını salladı:

– Gülçe'nin kırılıp yığılan tabaklarını yamayacağım diye benim sabrımı, takatimi kıramazsınız. Çabucak Oş'a gitmemiz gerekiyordu!

– Bohçadaki kurt, boğırsak ile Hokand'a ulaşmamız mümkün. Yemek ve azıktan yana da sorun yok. Ama Hokand'a bu kıyafetlerle girilir mi? Oş'ta üstümüzü başımızı yenilememiz gerek. Bunun masrafını da Gülçe'den buluruz molla ağabey! Bu kadar sabrettiniz, yine üç gün daha sabrediniz.

– Kanaati bendenize bırakmış! Dar bir odada sizinle iki yıl kalmaya katlanan kanaatimin daha çok sabretmesi mümkün. Ama Gülçe'den ziyade Oş'ta kırılan tabaklar sizi bekliyor olamaz mı?

– Oş'ta kırık tabakların çok olması mümkün. Ama her bir kırık tabak için benim gibi birçok çömlekçi var. Burada onlardan yok, Oş büyük şehir, tabak satan dükkânlar da haddinden fazla.

– Sözüünüzü reddetmek için cevap bulamadım. Olabilir! Yine de bir gün kalmaya razıyım.

– Bir gün ne, iki gün ne? Benim çömlekçilikteki ünümün şimdilik etraftaki köylere ulaştığı yok. Siz, nehir kenarlarını gezip yazdıklarınıza devam edin, benimle işiniz olmasın molla ağabey. Fırsatını bulsam, bu gece biraz bezm yapıp iki tane de kuzu çeviresim var. Yaparsanız Bedehşan kızları hakkındaki Tacikçe şiirler gibi Kırgız kızları hakkında şiir yazın! Şiire başlayın.

– Çok kızdırıyorsunuz, hacı!

Mukimiy, Tacibay'a hacı diye hitap ederdi. Mukimiy, Bedeşan halkı hakkında uzun hatıralar yazmakla birlikte Tacikçe "Ahu-yı Bedeşan" diye Bedeşan'ın yüzleri rahşan, ahü gözlü, kâküllü kızları hakkında bir iki şiir de yazıp hacıya vermiş, hacı verilen şiiri zorlukla hatırlayarak söylediğinde sabahında Mukimiy tembih vermişti. O tembih, Tacibay'ın aklına düşünce güldü:

– Bedeşan çok yukarıda kaldı, onu hatırlamasanız da olur. Burada Özbekçe söylesem de anlamaya gayret edin.

– Allah hakkı için size şiir verdim, gerek olursa kendiniz bildiğiniz amiyane sözleri belli bir kalıpta söyleyiverin! "Men sanatkârım" diye deva oluyorsunuz, şiiriyetten habersiz, baştan sona kadar hatalı okuyorsunuz. Şairi kesmez bıçakla boğazlıyor gibisiniz. Neyse, olabilir! Bu seferkileri görmezden geliyorum. Ama şehre vardığınızda bu işe yeniden dönecek olursanız, hafif tabiatlılığı umursamayıp yine sarkıntılık yaparsanız, gösterdiğiniz az da olsa iyiliklerinizi bir tarafa koyup sizi hicvederim.

Tacibay, gülerek teşekkür etti:

– İnsan iki şey ile nam çıkarır: ya iyiliği ya da kötülüğü ile. Benim dünyada kendimden sonra kalacak olan iyiliğin olmadığını ben de iyi biliyorum. Bununla birlikte kötülüğümle dünyada meşhur olmam gerek. Kurban olayım molla ağabey! Benim kusurlarımı bir hicvedin ki dünyadan böyle bir adam da geçmiş diye okuyanlar gülsünler!

– Olur da iyi işleriniz hakkında yazılsa olmaz mı?

– İyi işlerim yok!

– Var!

– Yok!

– Biçare bir ilim talibini, günahsız şairi belanın pençesinden kurtarayım diye sahra sahra, dağ dağ gezmeniz sizin âlîcenap olduğunuza şahit değil mi?

– Dost için can vermeye hazırım!

– İşte bu da! Siz iyi deyişimle acele edip canınızı da tehlikeye attınız. Dost can almaz, cana huzur verir! Dostu başına kötü günler geldiğinde derdini birlikte çeker. Bunun gibi gerçek dost, dostunun noksanını kendi noksanı diye bilir, dostuna kötü görünmekten korkmayarak onu düzeltir. Az da olsa sizin böyle dostunuzum, noksanınızı görüp ihsanınıza minnettarlık bildiririm.

– Olur, molla ağabey! İhsanımı dile almayıp noksanımı yüzüme söyleyerek gönlümü sakinleştirin. Bilmezsem öleyim.

– İki yıl aynı odada yaşayıp da elinize bir kez kitap aldığınızı görmedim! Bunu kabul edin!

– Kabul ediyorum.

– Ben geceleri uzunca oturup şiir ile meşgulken ve şiir kitaplarının mütalaasını yaparken gönlüm için bir kez okuyup dinlemekle ilgilenmediniz. Bunu da kabul edin!

– Kabul ediyorum.

– Sanatkârsız bir musiki esbabında güzel bir şey çalıp bir kişiyi bile etkilediğiniz yok. Hatta sizin elinize aldığınız çildirme de kendi çildirmeliğinden çıkıp gidiyor. Bunların hepsi kanaatsizliğiniz, tembelliğiniz, aceleciliğinizden izler taşıyor. Herhangi anlamsız bir şiiri şarkıdan farksız okuyarak kendinize ve sanata hürmetsizlik olarak görmüyorsunuz. Öyle değil mi hacı?

Tacibay, konuşmadan yere bakarak başını salladı ve bunu da kabul etti. Mukimiy sözlerine yeniden devam etti:

– Sanat kırık tabak değil, o inleyen kalp mızrabıdır. Onun telleri yürek damarlarına, perdeleri de yürek perdelerine bağlı! Siz eğer gerçek sanatkâr olmak istiyorsanız, kırık tabakları değil, kırık kalpleri onarmalısınız.

– Doğru, dedi Tacibay yerinden kalkıp iki elini göğsüne koyarken. Hepsini kabul ediyorum. Böyle büyük noksanlar sahibi olduğumu şimdi fark ettim!

– Size getireyim diye üşüyüp titredim. Sofunun otağı soğuk olurmuş!

– Aslında birer otağa girsek olur, gündüz aklıma gelmemişti de.

– İşte bu da sizin noksanınız. Size seyyah diye kim söyledi? İşte o ak postu kıyafetimin üstünden sırtıma koyun, çok uykum geldi.

Tekke kapısında ay batana kadar ikisi münazaraya devam ettiler. Sonra yün paltoyu üstüne, başının altına da bohçayı koyarak garibane uykuya daldılar.

Sabah kalkan hacı, bir kâse sütlü kaymak ile dört tane Uygur gicde ekmeğinden getirip Mukimiy'i uyandırdı.

– Kalkın, molla ağabey! Güneş dağ arkasından doğup erçezar kanyona yayıldı. Ona bakarak oturup kahvaltı yapmanın küçük neşesi var. Onun üstüne gece sizin hatırlattığınız Hokand gicdesiyle Yenikorğan'ın meşhur kaymağından getirdim. Sütlü helva borcum olsun, onu da Allah izin verirse, Hokand'a vardığımızda odanızda yeriz.

Mukimiy, gözlerini iyice açıp başını kaldırdı.

Güneş altın lifli ışıklarını saçıp tepelerin arasından görünmekteydi. Şair, uzunca gerindi de sonra hacıya dönüp gülümsedi:

– Şimdi sütlü helvayı hatırlatmanın ne gereği vardı? Olmayan şeyleri hatırlatıp ağzımızı sulandırmayınız. Gicde ile kaymak kâfi. Gicdesini bilmiyorum ama bu yerlerin kaymağının huzur vericiliğine şüphe yok. İşte bu işlerinizi gördüğümde sizi hicvetmekten vazgeçerim diye korkuyorum.

– Hicvetmek isterseniz edemez misiniz? Açık çay mı demleyeyim, koyu mu?

– Tıpkı Hokand'da Karasu boyundaki Abdullacan Hacı'nın tekkesinde oturur gibi selamlaşmanız ilginç! Bu yerlerde adı çay olsa, kendi suyu ve kaynak olsa da şükredilip içilir.

– Yok, molla ağabey! Canınız nasıl çay istiyorsa hacınız öyle yapar. Burada Oşluları buldum, arkasına yemek yapmaya koyuldum. Bu yerlerde pirince anka yumurtası derler.

– Önce çay içelim!

Mukimiy, sırtına havlusunu atarak yıkanmak için göl kıyısına gitti. Tacibay, bir şeyler mırıldanarak çay demledi ve Mukimiy'in gölden gelmesini bekledi.

Mukimiy, güzel nehrin berrak, saf suyunda yıkandıktan sonra suyun altında görünüp duran renk renk taşlardan gözünü alamayarak bakıp kaldı. Bu güzel manzarayı Üstat Halil Hoca, Miyan Satibaldihan ve candostu Mevlevi Yoldaş da görselerdi diye düşündü. Bu nehirlerin kıyısında oturup dost İsmail'den ney, Şadman Hacı'dan tambur, Abdullacan Hacı'dan dutar dinleyesi geldi.

“Yok! Onlara ömür boyu böyle güzel manzarayı, güllerle bezenmiş geniş vadileri, bulutlar ile öpüşen yüksek dağları, taşı taşa vuran bu nehirleri gelip görmek nasip olmadı. Çünkü onlar ne kadar fazilet sahibi olsalar da nihayetinde fakirlerdi. Bundan sonra kendim içinde bu manzaralar tekrarlanmaz! Bunun için yazdığım hatıralarımı yol boyunca deftere geçirip dostlarımı topladığımda koynumdan çıkarıp Abidcan'a uzatırım, “benim sizlere getirdiğim hediye işte bu defterde, hadi Âlim en baştan okuyun!” derim. Âlim onu canla başla okur.”

Tacibay'ın gür sesi yankılandı:

– Hey, molla ağabey! Çay soğudu!

Yeşil çayla kara çay buyurduğunu hatırlayan Mukimiy gülümsedi ve taştan taşa atlayarak yukarıya çıktı. Molla Tacibay, iki çaydanlığı iki paçasının arasına almış beklemekteydi. Manalı gülüştükten sonra çay içmeye başladılar. Çaydan sonra Mukimiy kalem, kâğıtlarını bohçadan alıp erçezar tepesine gitti. Molla Tacibay ise çömlekçilik esbaplarını eline alarak taş köprü yanında tezgâh açtı.

Erçe ağaçları altında burna gelen dağ reyhanı, sümbül ve türlü türlü güllü çiçekler koku saçıp hafif rüzgârla oynaşmakta idiler. Şair için buradan uzaklardaki yer güzel görünür, nerede otursa o yerde kekliklerin uçuşunu seyrederdi. Şair, yeri seçip kıyafetini çıkardı ve onun üzerine bağdaş kurup defteri açtı. Şiir ve hatıralarını gözden geçirmeye başladı.

Buhara'da yazılmış gazel ve hicivleri hariç tutulduğunda Buhara'dan kaçıp Kabil'e gelene kadar Bedeşan yüksekliklerini aşıp geçmek ve dağlık Bedeşan'da görüp geçirdikleri hakkındaki hatırat ile Tacikçe yazılan gazeller de bir defter tutmuştu. Alay yaylası izlenimlerinin de kendisi bir destandı.

Mukimiy, bunları temize geçirmekten vazgeçip Alay izlenimlerini yeni dörtlüklerle doldurmak, zenginleştirmek gerektiğini düşündü ve yazmaya koyuldu. Kalem rahvan yürür, defter sayfaları çabuk çabuk dolardı. Çok uzaklardan bülbüllerin, yakınlardan da kekliklerin sesleri şairi yeni yeni ilhamlara salar gibi duyulurdu. Mukimiy yazarak güneş batmaya yaklaşınca geç olduğunu da anlamıştı.

İki dost, bu geceyi korunaklı ve sıcak bir yerde geçirip tan vakti yola koyuldular. Eşekler iyice dinlenmişti, Gülçe'ye ulaştıklarında “hıh” demeye gerek kalmadı. Akşam vaktinde Gülçe'ye ulaştılar. Gülçe, Sofi'ye oranla daha geniş, birkaç hisse sahibi çok olup pazar dükkânları misafir kervanlar ile tıklım tıklım dolu, hanlar çoktu. Açıkça söylemek gerekirse ayakaltı ve pis bir yerdi.

Tacibay ile Mukimiy eşeklerini hana bağlayıp kendileri çöp ile doldurulmuş dar odada dinlendiler ve sabahleyin erkenden kalkıp dışarı çıktılar.

Mukimiy, gün bitmeden çabucak yola çıkmak, bunun için de güzelce yemek yemek, eşeklerinin karnını doyurmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Tacibay, Mukimiy'in isteğine bakarak gitmeye razı oldu ve eşikte çay içip oturan beyaz takkeli iki yaşlı Uygur'dan sormaya başladı:

– Buradan Oş uzak mı, yakın mı hoca ağabeyler?

– Oş uzak, dedi Uygurlar'dan biri. Ortada Üççet nehri var! Onu geçince Çıyırçık dağına aşmalısınız. Ondan sonra Madı köyü gelir. Madı'dan, Oş on beş çakırım¹²³.

Bu sondaki “on beş çakırım” Mukimiy'in kulağına güzel geldi, yerinden kalkarak Tacibay'a baktı.

– Gördünüz mü hacım? Gün ilerlemeden gitmemiz gerek!

Molla Tacibay'a kalsa, Sofi'de bir ay kalırdı. Oradaki güzel manzaraları canı sıkılana kadar izler, sonra Gülçe'nin pazarını geçip istediği zaman Oş'a giderdi. Çünkü kendisi aslen Hokandı olsa da Hokand'da bekleyen kimsesi yoktu. Hatta Hokand'ın nasıl olduğu da aklında kalmamış, onun için nehrin o yakasıyla bu yakası aynı idi. Mukimiy'in “gördünüz mü hacım?” sözü onu yerinden gayri ihtiyarı kaldırdı. O, eşeklerini bağladıkları kervansaraya doğru yol aldılar. Başka

¹²³ Çakırım: Metre ölçü sistemi kabul edilene kadar kullanılan 1,06 km'ye denk gelen ölçü birimi.

hiçkimseye “Oş uzak mı buradan?” diye sormayarak yol çıktılar ve uzun mesafe geçip Üççet nehri kıyısına geldiler. O zamana kadar gün anca ısınmıştı.

Kutup tarafındaki karla kaplanmış yüksek dağdaki üç nehirden akan kollar birleşip Üççet nehrine dökülürdü. Bu nehirde sabahleyin suyun az olduğu zamanda geçenler geçer, gün ısındıktan sonra nehirde su çoğalır, yol kapanırdı.

Onlar nehir kıyısına yaklaşip geçmeye yeltendiklerinde yaşlı bir Kırgız kırdan gelerek geçmelerini engelledi ve uzaktaki otağı işaret ederek orada bir gece kalmalarını, güneş doğmadan geçip gitmelerini öğütledi. Ama Tacibay, Mukimiy’in yürüyüşüne bakarak ihtiyarın teklifini reddetti:

– Nehirdeki su molların topuğuna gelmiyor ki siz bizi korkutuyorsunuz.

– Vay çocuğum vay! dedi eliyle Üççet nehrini işaret ederek. Siz ortasına ulaştığınızda su çoğalır. Nehrin genişliğini görmüyor musunuz? Geç kalınca vadideki taşlar görünmez oluyor.

Henüz eşeklerin topuklarında da olsa, nehir susuz olsa bile inme niyetleri yoktu. Ayaklarıyla bir iki kez eşeği dürterek yavaş yavaş suyu geçip önde yürümeye başladılar. İhtiyar Kırgız, başını sallayarak bakakaldı.

Nehrin ortaları biraz çukur, bunun da üstüne su nihayetinde hızlı ve soğuktu. Tacibay, eşekten inip çizmesini çıkardı. Çizmeyi bohçaya koyup eşeği yanına aldı ve Mukimiy’e de böyle yapmasını tavsiye etti. Ama Mukimiy Buhara’da yakalandığı sıtmadan korkup soğuk suya inmeyerek eşek üstünde geçmek istedi. Suyun ortasına ulaştıklarında su, eşeğin eğerine kadar yükseldi. Suyun altındaki iri iri taşlar yürümek için eşeklere engel oluyordu. Bir an Mukimiy’in eşeği kayarak bir yana doğru kaydıldı. Mukimiy de eşeğin yattığı tarafa doğru yıkılınca eşeğin boynundan tutarak bağırdı:

– Hacı, hacım!

Tacibay, bir iki adım önde gitmekteydi. Sesi duyunca arkasına baktı, eşeğini kendi haline bırakarak yüzüp geldi. Ne yazık ki Mukimiy’in bohçası eşek üstünden sıyrılıp düşmüş ileriye doğru akıp gitmekteydi ve onu tutmanın çaresi yoktu. Hacı, çömlekçi eşeğini kendi halinde bırakarak Mukimiy’i kurtarmaya koyuldu ve çok

zorlukla sığ yere tutarak çekti, oradan kıyıya çıkardı. Onun eşeği kıyıya çıkarak kendini güneşe bırakmaktaydı.

Kıyıya çıkınca “eşek kendisini kurtarıp çıkıyordur” diye ümitle arkaya baktılar, onların ümidi boşa çıktı. Eşek akıp gitmişti.

Her ikisi de kıyafetlerini çıkarıp taşların üstüne serdiler. Tacibay’ın bohçadan aldığı bir tane ekmeği konuşmadan yemeye koyuldular. Mukimiy nehre bakarak ekmeği çiğnerken eşek, ipek bohça ve kıyafetler için değil; bohçadaki Şair Pisendiy’in Mukimiy’e emanet bıraktığı koyun beyazı elyazması, kendisinin Buhara’da yazdığı şiirleri ve iki defterden ibaret yol hatıratına çok üzüldü.

Kıyafetleri kurduktan sonra tek kalan eşeği önlerine alıp sürerek ikisi doğal olarak bozulan moralleriyle yaya şekilde yola koyuldular. Yol gittikçe yine güzelleşmekteydi. Sofi manzaralarından daha güzel manzaralar yeniden tekrarlamaktaydı. Çiyirçik dağına yaklaştıklarında güneş batmaya başlamıştı. Bu yorgun ve gamlı iki gurbetçiyi bir Kırgız çobanı kendisinin yırtık kumaşlarla kaplanmış otağına davet etti. Ateş yakıp keklik pişirerek misafir etti.

Çok yorulan yolcular, ateşe kendilerini verip huzur buldular ve otağ sahibi ile olan muhabbetlerini bitirip uyudular. Sabahleyin erkenden uyanıp yarım kalan keklik etini bitirdiler de eşeği önlerine koyarak yine yola koyuldular. Çiyirçik dağında biraz zorluk çekip geçince yeni bir dünyaya çıkmış gibi oldular. Yol üzerinde onlara lale ile kaplanmış kırlar, gömgök otlaklara yayılıp giden binlerce koyun, kuzular rast geldi.

Kuru çeşme kenarına kurulmuş, sıralı, şahane otağların sahibi yaşlı Kırgız Beyi olup yolda rastladıkları binlerce koyun, kuzu işte bu beyin koyun, kuzuları; yüzlerce çoban işte bu beyin hizmetindeydiler. Beyin biri yaşlı, üçü genç hatunu vardı. İki Özbek misafir geldi diye işiten bey, adam göndererek ikisini de otağa davet etti. Bir koyunu bütün olarak pişirip ortaya koydu. Yemekten sonra çobanlarına kopuz çaldırarak Özbekler’den şarkı söylemelerini istedi.

Biraz keyiflenip Kırgızlar’ın kopuz çalıřından zevklenen şair, Tacibay’a fark ettirmeden gülüp bakarak gözleriyle çildirmeyi işaret etti. Deminden beri baygın olan Molla Tacibay, sıçrayarak kalkıp bohçadan çildirmeyi aldı da onu hazırlayıp ortaya oturdu. Çildirmeyi çalarak ağzına ne geldiyse onu söylemeye

başladı. Çıldirmeyi duyan etraftaki kadın, erkek Kırgız çobanları toplanmaya başladılar. Bezm sonunda bey, Tacibay'a post giydirip Mukimiy'e "şervaz" kuzu hediye etti ve geceyi geçirmek için hizmetkarlarına otağından yer gösterip kendi otağına gitti.

Vakit iyice geçmişti. Otağdaki kilim üzerinde yuvarlanıp yatan bey de hizmetkârları da Tacibay da horlamaya başladılar. Kilim kuru, yastık yok, gece serindi. Mukimiy'in uykusu kaçınca otağ önüne çıktı. Dolunay yüksek dağ tepelerini aşmış, geniş yayla ve yüksek dağ bayırlarını aydınlatmaktaydı. Uzak, yakınlardaki itlerin uluması, bülbüllerin şakıması ve hareketli nehir suyunun aynı ahenkteki sesi iştiliyordu.

Esip geçen güzel rüzgâr, biraz güzel kokuları yayarak insan kalbine zevk verir, şairi yeni şiirlere yöneltirdi. Ama uykusu kaçan şair biraz zevklenerek şiir yazmak yerine şimdilik tamamen başka şeyler hakkında kafa yorar, böyle güzel, sonsuz özgürlükten, bilim ve marifetten tamamen mahrum edilen beyin çobanları ve onların acıklı kaderleri hakkında düşünürdü.

Bu çatallaşıp genişleyen düşüncelerin sonu gelmeyince yine de yükseklerle çıkan dolunaya baktı. Ay, yüzünü bazen parçalı bulutların arkasına gizler bazen bulutlar dağılınca ay öncekinden daha da parlaklaşırdı. Aradan dört saat geçtikten sonra ay batıya yönelince doğu tarafı aydınlandı. Yüksek dağların arkasından güneş doğmaya başladı. Geniş yaylada hayat uyanıp koyun, kuzuların meleşmeleri, insanların öksürükleri işitildi ve dağ bülbülleri şarkı söylemeye koyuldu.

Mukimiy otağa yaslanıp biraz uzanmıştı, çobanlar gelerek onu uyandırdılar. Onlar yüzlerini yıkamadan bastonu ellerine alıp iki tane kömeci (ekmeği) koynuna koyup gittiler. Mukimiy, girip Tacibay'ı dürttü:

– Kalkın hacım! Gidelim!

Molla Tacibay, gözlerini ovuşturarak oturdu:

– İyi uyudunuz mu molla ağabey?

– Çok, çok! Hiç sormayın! Haydi, kalkın hacım! Gerisini Oş'a gidip...

– Bey'e uğrayıp teşekkür etmeden gitmek hoş olmaz.

– Beyiniz taş gibi uyuyor. Rahatsız etmenin ne gereği var?

Molla Tacibay’a kalsa beye yine bir gece daha misafir olup Mukimiy’e verilen kuzudan başka yine bir semiz koyun isterdi. Ama kuzuların içinde büyüyen nazik tabiatlı yoldaşının isteğini kırmayarak yola koyulmaya mecbur oldu. Tan ağarana kadar onlar, Madi’ye kadar yol aldılar.

Sabah namazı vaktinde Madi’ye gelerek kahvaltı yaptılar. Uzun yol gelen kervanlar burada durur, dinlenir, tozlarından arınıp yola koyulurlardı. Kahvaltıdan sonra Oş’a yöneldiler. Yol o kadar uzun değildi. Oş’a on beş çakırım kalmış olsa da Kırarık yamacını aşmaya ve Uvam arığını geçmeye doğru gidiyorlardı. Birer birer yolları geçerek akşam vakti Oş şehrine girdiler.

Oş, köpüklenerek hızlıca akan nehrin iki kenarına yerleşmiş, ortadaki Süleyman dağı uzaktan görünmekteydi. Misafirler sora sora nehrin diğer yakasındaki Kaşgar Hanı’na geldiler. Eşeği han görevlisine vererek bir odaya yerleştiler. Yemekten sonra bu gece iyice dinlenmeye karar verdiler. Mukimiy, bu gece komşusunun misafirhanesinde yatmış gibi dinlenip seher vakti kalktı. Kahvaltıyı köprünün bitişiğindeki temiz ve hoş manzaralı semaverde yaparak yavaşça dağ tarafına doğru yola koyuldular.

Özbeklerin kadim şehri olan Oş, kendi güzelliği, havasının temizliğiyle şairi kendine hayran bıraktı. Mukimiy, bu şehrin tarifini çok işitmiş ve gençlik çağlarından beri onu görmeye hevesliydi. İşte şimdi o Oş’a Andican üzerinden değil, hiç akla hayale gelmeyen yollarla gelmişti.

Süleyman dağı üzerinde Babür tarafından inşa edilen beyaz bina görünür, dağ eteğinden büyük “Cennet ırmağı” akardı. Irmak kenarlarındaki büyük mescit ve gölge, serin semaver ve tekkeler, yolcularla dolup taşmıştı. Başka şehirlerden gelen ziyaretçi Özbek zanaatkârların tekkede yemek yaptığını görünce Mukimiy’in içi gitti. Tacibay’a manalı bakarak pirinç konulan kazanı işaret etti.

– Hacım! Masrafı karşılırsanız, kendi ellerimle pilav yaparım. Allah’ın izniyle yemek yemeden de yemek yapmadan da anlarım!

Tacibay, gülererek yerinden kalktı da gidip semaverci ile konuştu. Gururla yine yerine gelip oturdu.

– Siz, yemeđi Hokand’daki odanızda yaparsınız molla ağabey! Bu yerin semavercileri çok becerikli insanlar. Ağzımdan çıkmadan çayhane sahibi hizmeti vermeye koyuldu. Bir saat sonra yemeđi yemiş oluruz.

Öyle de oldu, bir saat sonra iki kişilik yemek hazırlanılarak ele sus tutuldu. Çok misafir ağırlamaya hazırlıklı olan Oşlular’ın güzel muameleleri, lezzetli pişirilmiş pilavları, ellerini göğüslerine koyarak söyledikleri şirin sözleri Mukimiy’i yol zahmetlerinden tamamen arındırmıştı.

Akşam vakti “Cennet ırmađı” kenarlarındaki tekkeler ve nehir kıyısındaki sıra sıra semaverler etraftan gelen yolcularla dolup taşmaya başladı. Gençler, garipler karınca gibi sürünerek dađ tepelerine götürülmeye başladılar. Çok uzaklardan ney sesi, saz ile söylenen şarkılar arasından Mukimiy’in gazelleri kulađa çalındı.

Bunu işitince Mukimiy’in yüređi cız etti de yoldaşına sezdirmedi. Şarkıyı söyleyenler Margilanlı zanaatkârlar olup aralarındaki bir meslektaşlarının evine gelmişlerdi. Zanaatkârların tatlı sohbeti Mukimiy’in gönlünü cezbettti. Ama onlara misafir olup kendini tanıtmaya girişmedi. Onların samimi oturuşlarından mutlu olup doyana kadar şarkı dinlemeye çare bulamadı.

Mukimiy’in üstünde nehirde yıkanılıp güneşte kurutulan, kırışık, eski ipek kıyafet; ayađında çarık olup uzun yolun zahmetinden gözleri çökmüş, yüzünden can gitmişti. Bu kıyafetlerle “ben filancıyım” diyerek zanaatkârların sohbetine katılmayı şair, kendine uygun görmedi. O hiçkimseye görünmeyerek yalnız kalmayı tercih etti. Ama hafif tabiatlı, şöhret düşkünlüğünü güzel gören Tacibay, eđer Mukimiy “olur” demiş gibi olsa bu tanışma izdihamının ortasında kalıp çildirmeyi çalıp Mukimiy’in başına insanları toplamaya da hazırđı.

– Hacım, dedi Mukimiy Tacibay’ın kulađına ona yaklaşıarak. Şimdi odaya gitsek diyorum!

– Molla ağabey, siz çok ilginç, çekingen birisiniz deđil mi? Öyle sayılmaz mı? İsterseniz araştırıp Hokandlı yolcuları bulayım, onları memnun edeyim!

– Ey, sabırlar olsun! Ben onlara görünmemek için odaya gidelim diyorum, siz ne diyorsunuz? Bu halimizle mi? Sabah pazarmış, kaban ile eşekleri satın,

üstümüzü başımızı düzeltelim! Biliyorsunuz ki bu zamanda insanlar sizin faziletinize bakarak değil, kıyafetlerinize, görünüşünüze bakarak muamele ediyorlar. Sabaha kıyafet alalım, saç, sakalı kestirip hamama gidelim, nefesimiz de biraz düzelsin. Sonra bir iki gün seyahat etsek, hemşehrileri buluruz!

Tacibay, bu sözleri işittikten sonra kendi âdeti olduğu üzere çabucak işe koyularak susup gitti ve duyulur duyulmaz bir şekilde rica etti:

– Olursa, şimdiki çayı nehir kıyısında içip aşağıları biraz seyretsek!

Mukimiy'in gülesi geldi ve Tacibay'a bakarak zevkle başını salladı:

– Dosdoğru aklınız var, onu işletmekten korkuyorsunuz! İşte bu söz, güzel söz! E, hacım! İşte böyle makul sözler sizden çıktıktan sonra sizi hicvetmeyi tamamen aklımdan çıkarasım geliyor.

– Hicvi yazmadığınız için üzgünüm molla ağabey!

– Neden?

– Sebep şu ki yazılsaydı o da bohçanın içinde akıp gitmiş olurdu. Hiciv hakkında ikinci kez konuşmamış olurdunuz.

Molla Tacibay'ın bu sözü Mukimiy'i etkileyince kahkahalarla güldü:

– Yeniden yazılamaz mı?

– Yazılır! Tekrar yazmak mümkün olsa da öncelikle o dağ hatıralarını yeniden hatırlamanız gerek! Hatırlayınca yüreğim tuz gibi acıyor! Ah o mısralar, ah o beznetmeler! Bedeşanlı kız Züleyha hakkındaki gazelinizi şimdi on yılda hatırlayacağınıza da aklım almıyor.

– Yeter!

Mukimiy'in bu “yeter” sözünden Tacibay, kendi sözünün yersiz olduğunu fark etti. Utanarak Mukimiy'in karşısında acıklı bakar halde kaldı.

– Affedin, molla ağabey! Aklınıza getirdim.

- Ey, dostum! Bunu aklından çıkarmak olur mu? Her daim aklımda, yüreğimi tırmaladıkça tırmaladı. Güçsüz deve üstünde it oturur, derler. Kalkalım, nehir kıyısının da sefasını sürelim!

Tacibay, semaverci ile hesap kitabı gördükten sonra köprünün başına geldiler. Köprü başına aceleyle gelen biri, sessizce gülerek Mukimiy ile tanışıyormuş gibi selamlaştı:

- Oş'a seyahat amaçlı mı geldiniz molla ağabey?

- Evet, seyahat amaçlı!

- Öyleyse az kalacaksınız?

- Evet, az kalacağız!

- Biz, naib ile Alay'a gidiyorduk, Köpes'in evine misafir olduk. Yine görüşürüz.

Bu tanımadığı kişinin ne dediğini Mukimiy düşünmemişti. "görüşürüz"üne görüşürüz cevabını verip köprünün sol yanından semaver tarafına yöneldiler. Su üstündeki masalarda insanlar yoğundu. Mukimiy'in yüreği kaldırırsa da Tacibay'ın hatırı için kenardan boş yer bulup oturarak çay istediler. Nehrin kabarak fışkırmışından yanındaki kişinin sözü güç bela işitildi. Nehrin serin rüzgârı, su üstündeki gaz lambasının şulesinin altın ışıkları farklı farklı yolcular için çok ilginç görünüp huzur bahşetmiş olsa da Mukimiy'e o kadar ilginç gelmezdi. Ama dağ suyuna demlenmiş açık çay, şaire Hokand'ın Örizkar Tekkesi, Terekzar Tekkesi, Beke Çarşısı, Zember Çarşısı semaverlerinin zevk ile demlenmiş çaylarının tadını vermişti. Şair, Hokand yazlarında nefes almak için güzelliklerle şehir kenarlarından boş ve serin yer bulup yukarıda adı geçen tekkelere gidip istirahat ederdi.

Mukimiy, küçük, açık yeşil fincanından çay içerken Hokand'da kalan eş dostunu özledi. Nehrin dalgalarına bakınca gözüne yaş geldi. Fakir babası, yetim kız kardeşleri, ihtiyar ve fakir hocaları hepsi bir bir aklına geldi. O zaman Tacibay, Mukimiy'i yavaşça dürterek tepelerinde dimdik duran iki kişiyi gösterdi. Biri az önce selamlaştığı kişi olup diğeri kılıç kuşanmış, bıyıkları kama gibi, uzun boylu bir polisti. Az önce selamlaştığı adam Mukimiy'in kulağına bağırarak konuştu:

– Binbaşı, sizi kendi evlerine davet ettiler. Bu kişiyi de benim yanımda gönderdiler.

Mukimiy, düşünmeden Tacibay’a baktı, diğer oturanlar da sohbetlerini kesmiş o tarafa bakıyorlardı. Mukimiy, hiçbir şey düşünmeden yerinden kalktı ve bu iki kişinin önüne düştü. Onun arkasından rengi uçan Tacibay geldi. Onlar köprünün başına gelince oradan tepeli sokağa -Andican yoluna- döndüler. Mukimiy, giderken aklından bir şeyler geçiriyor “Buhara Emiri istetip Hokand’da bulamayınca bu şehirlere de mi adamlarını gönderdi ki?” diye düşünüyordu.

Az önce selamlaştığı adam memnuniyetle önlerine geçerek konuştu:

– Oş’un hürmetli yöneticisi Sultan Köpes, müziğe ve edebiyata biraz düşkün bir kişi olduğundan her daim seyahat eden şair ve sanatkârları yoklayıp misafir olarak ağırlamayı adet edinmiştir. Onun misafirhanesinde misafir olan Raşidan yöneticisi Şakir Naib, Mukimiy’in Oş’ta olduğunu selamlaştığı adamdan duyunca Sultan Köpes’e söylemiş. Sultan Köpes, bu adama kendi adamlarından vererek “Mukimiy’i davet edip gelin” diye emir vermiş. Mukimiy’in gelmesini iki yönetici bekliyormuş.

Mukimiy’e bu davetler ve misafirlikler sıkıntı vermiş olsa da rahatladı. Çünkü Şakir Nabi’in gönül adamı, şiir düşkünü, ulu bir şahsiyet olduğunu Hokand’da çok işittiği. Girdiklerinde her iki yönetici Mukimiy ve Tacibay’ı hürmetle karşılayıp başköşeden yer gösterdiler. Sultan Köpes orta boylu, kalın gövdeli, kızıl yüzlü, uzun sakallı, çehresi açık biri; Şakir Naib ise uzunca boylu, uzun yüzlü, kaşları gözkapaklarına düşmüş, cesur biriydi. Sofrada Şakir Naib konuşmaya başladı:

– Önceki gece burada Margilanlı hafızları davet ederek ziyafet vermiş, sizin gazellerinizden söylenen güzel şarkılarla mest olarak adınızı anmıştık. Burada olduğunuzu işittikten sonra hürmetli yönetici de bendeniz de sizinle sohbet etmek isteyip haberi getiren kişiyi geri gönderdik. Bunun için af edersiniz Mukimiy Hazretleri!

Mukimiy, yerinden biraz doğrularak minnettarlığını belirtti:

– Başımız göğe erişti! Şairlere olan cömertliğiniz için sonsuz minnettarız.

Sultan Köpes, Mukimiy'i baştan ayağa dikkatle süzdükten sonra konuşmaya başladı:

– Oş'a geleli çok oldu mu şair efendi?

Mukimiy, burada doğru sözü söylemeyi yeterli görmeyerek seyahatinin sebebini başka bir şekilde açıklamaya koyuldu:

– Alay yaylaları seyahati içime düşünce bu kardeşimle bundan bir ay önce geçmiştik. Sarıtaş'a kadar gittik. Dönüşte her bir menzilde geceledik. Kırgız dostlara misafir olduk, güzel bir seyahat geçirdik. Oş'a yaklaştığımızda Üççet nehrinde bir bahtsızlık yaşayıp eşeği ve bohçayı akıntıya kaptırdık. Gecesi Oş'a geldik. Sağlık olursa, yarın Andican yoluna düşeceğiz.

Sultan Köpes, Mukimiy'den bu kısa sergüzeşti dinledikten sonra dizine vurarak hayıflandı:

– Demeyin! Eğer gittiğinizden benim haberim olsaydı sizlere adam verirdim. Eşekle değil atla gitmiş olurdunuz. Tekke, semaverde değil, Kırgız beylerinin otağlarında geceler ve her gün kırmız içip geyik eti ile misafir edilirdiniz! Bu yaylaların sahipleri bizim dostlarımız olur.

Mukimiy, teşekkür etti:

– Bu cömertliğiniz için teşekkürler. Biz de bilmiyorduk. Bir dahaki seferi elbette böyle yaparız. İşte görüştük, tanıştık. Sohbetinize erişmeye muvaffak olduk. Şimdi bize izin verir misiniz?

Sultan Köpes, başını salladı:

– Gitmenize izin yok! Bu gece burada kalacaksınız. Ben Hokand'da çok bulundum. Hokand şairlerini çok iyi tanırım. Özellikle herkesçe güzel görünen şiirleriniz, sizin yerinize misafirlerimizi aydınlatır. Ben, sizleri Andican'a arabada ulaştırmayı kendime vazife olarak alıyorum.

Mukimiy, yine teşekkür edip gülümsedi:

– Bu merhametleriniz için yüce kadı, tekrar tekrar teşekkür etsek az! Keşke Andican'a giden araba olması iyi. Ama bizi bu gece tutmayın... Özür...

– Nasıl özür? Bilssek olur mu?

Şakir Naib'in bu samimi sorusuna Tacibay, anında cevap verdi:

– Bir aydan beri çekinmeden her yerde yatınca üstümüz başımız kir oldu. Temiz kıyafetlerimiz bohçayla akıp gitti. Üstümüzdekilerle sizi atlas, ipek yorgan ve döşeklerinizde yatmamız mümkün değil.

Hepsi bir ağızdan gülüştüler. Özür kabul edildi. Sabah görüşmek şartıyla misafirlere yönetici izin verdi. Vedalaşınca ikisi Uygur hanına doğru gittiler. Yolda Tacibay, hoşnutsuz bir şekilde mırıldandı:

– Eğer Sultan Köpes cömert yönetici olmuş olsaydı, benden bu sözleri işittikten sonra ikimizi de baştan ayağa giydirmiş olurdu. Ben ona kayıl olmadım!

Tacibay'dan bu sözü işiten Mukimiy, afalladı:

– Benim söyleyeceğim sözü ağızımdan şıp diye alışınıza hayran olmuşum. Tamahkâr desem üzülsünüz, açgözlü desem darılırsınız! En iyisi hiçbir şey demeyerek kalayım!

– Şimdi bunu demediniz mi?

– Evet, demedim! Hokand'a ulaşana kadar demeyeceğim.

– Hokand'a ulaştıktan sonra kalan sözü söyleyecek misiniz?

– Hicvederim, hiciv!

– Uh!

Mukimiy kendini tutamayarak güldü, odaya girip yatınca tartışmaya devam ettiler. Tacibay, konuşmayı bırakıp uykuya daldı. Mukimiy, geceleri âdeti olduğu üzere uyumayarak su seslerine kulak saldıktan sonra uykuya daldı. Mukimiy, uyandığında Tacibay yoktu. Öğleden sonra memnun bir şekilde bohçayla girip gelen Tacibay, elindekini bırakıp yüzündeki terleri sildi:

– Hala çay içmemişsinizdir molla ağabey!

– Yöneticinin ziyafeti beni biraz gevşetti, çok çay yapmak için sizin gelişinizi bekliyordum. Bu ne?

– Eşek ile kabanı sattım. Kalanını da cüzdana koyup bunları alarak çıktım molla ağabey. Giyininip Hokand’a gitsek olur.

Tacibay, bohçayı açıp bir çift keçi derisi meshi ile bir çift “bedene” ayakkabı aldı, onun altından iki tane pamuk astar, yapışkan pamuklu kara elbise çıktı. Bunu görünce biçare Mukimiy memnun oldu:

– Teşekkürler size hacım! Parası ne kadarsa Hokand’a ulaştıktan sonra mutlaka öderim! Güzel iş oldu.

– On top, düzgün, beyaz kumaş alıp terziye verdim, biz çay içip araba meselesini halledene kadar o da biter.

– Kipteki (?) gömlek diye tembihlediniz mi? Yine hakim yaka yapmasın!

– Telaşlanmayın, iki tane renkli de aldım. Çaya gidelim mi?

– Olur!

Köprü başında çay içip oturduklarında Sultan Köpes’in hizmetlileri gelerek onlarla selamlaştı ve Andican’a gidecek olan arabacıyla tanıştırmak için Tacibay’ı alıp gitti. Andican’dan ziyaretçiler alıp gelen açgözlü arabacı, iki saat sonra handa hazır olmaları gerektiğini tembihleyip atını hazırlamak için gitti.

3.11. ON BİRİNCİ BÖLÜM GÖLGELİKLİ ARABANIN KEYFİ, DOSTLARIN SERGÜZEŞTİ

Akşam vaktinde Oş'tan çıkan gölgelikli arabanın doru atı hızlı hızlı gitmekte, kamçısını arkasına kıştırıp eyere kaykılarak oturmuş tüysüz şeftaliye benzeyen arabacı, bazı bazı atıyla konuşup biraz kaideli şarkılar mırıldanmaktaydı. Bizce tanınan iki yolcudan biri oturduğu yerde sallana sallana uyumakta, diğeri ise arabacının şarkısına kulak verip etrafi seyretmekteydi.

Arabacı söyleye söyleye Mukimiy'in bir gazelini okumaya başladı:

“Çok idi hasretim, ey cân, izhâr kılayım diye geldim,

Mukimiy gam köşesiydim, seni hemdert diye geldim.”

Şiiri bitirince eyere yan oturarak içeriye baktı:

- Kari ağabey! Sizin için Hokandlı diyorlar bu doğru mu?
- Doğru, biz Hokandlıyız!
- Hokandlılar ziyarete Şahımerdan'a giderlermiş, sizler Oş tarafına gelmişsiniz!
- Evet, Oş tarafını görmemiştik! Kardeşleri görmek bahanesiyle geldik.
- Hokandlıysanız, Şair Mukimiy'i de tanırırsınız.
- Tanıyoruz. Niçin?
- Bizim mahallede Hokand'dan gelip kalan Muntezir diye yaşlı bir şair adam var. O adama mahalle ihtiyarları Molla Muhammed Yusuf Ağabey diye hürmet ederler. Ben o adamdan Mukimiy'i sorduğumda bana “Mukimiy de bana benzer, bahtsız bir adam!” diye cevap verdi. Bu doğru mu?
- Doğru, Mukimiy de Şair Muntezir gibi fakir, bahtsız biri!
- Böyle güzel şiirler yazan adam, öyle mi?
- Böyle güzel şiirleri yazdığı için bahtsız!

– Ben cahil bir arabacıyım, bunları duyunca dünyadan göçüp gidesim geliyor kari ağabey! Zamana kayıl değilim! Kim zengin, kim memur, kim mülkdar olursa keyif, sefa onun!

– Şair Muntezir ile aynı mahalleden olduğunuz iyi oldu. Ben de o kişiye Mukimiy'den selam getirmiştım. Bu emanet selamı ulaştırmak için onu mutlaka görmem lazım!

– Çoluğu, çocuğu bizim mahallede de kendisi Babasatni Mezarlığındaki türbe odasında garibane yaşıyor. Giderseniz eli boş gitmeyip ekmek götürün, çok sevap olur. Belki kendim de götürürüm!

– Can kardeşim! Elbette siz götürürsünüz, biz de kuru gitmeyeceğiz!

– İşte, Hocaabad'a da geldik! Tehlikeli yerlerden gündüz gözüyle geçtiğimiz iyi oldu. Akşama kalsaydık Karakçı çölünde yolumuzu kesmeleri muhtemeldi, kendi atıyla Karakçı çölü! En iyisi Hocaabad'da bir gece atı dinlendirip tan ağardığında Andican'a yola koyulursak akşama kalmadan varırız.

Arabacı atın başını harap bir kervansaray kapısına çevirip durdu da eyerden indi, yeni ile atın gözünü silerek:

– Cimri hancı yem bulup verse iyi, bana ekmek verilme de olur, dedi.

Arabacı mırıldanarak kervansaraya girdi, sabrı tükenen Mukimiy, Tacibay'ın sırtına vurdu:

– Hey, hacı gaflet! Kalkın, menzile geldik!

Tacibay uyanıp gözlerini ovuşturdu, sonra gerinerek etrafa baktı:

– Andican'a benzemiyor ki!

– Sağlık olsun! Siz neredesiniz, Andican nerede? Buraya Hocaabad diyorlar.

– Hocaabad mı dediniz?

– Burada bir gecelik nasibimiz vara benziyor. Andican'a seher vaktiyle çıkıp gündüz ulaşacağız! Kırık kap kaçak olup olmadığını araştırmayacak mısınız?

– Köyün viraneliğine bakıldığında halkın durumu da kendinden belli, molla ağabey!

– Toprak tabakları da onarıyorsunuz diye haber salalım. Köyün çiftçilerinin evlerinde çini tabak ne arar? Hem toprak tabakta da yemek pişmez mi?

İkisi de arabadan inerek bir o tarafa bir bu tarafa baktılar, sonra arıkta ellerini, yüzlerini yıkayıp kurulamak için kuşaklarını çıkardılar. Arabacı arabasını kervansaraya çekerek atı çıkarıp bağladı da kapıya gelerek Tacibay’a:

– Buradaki yem, bedene ilaç olmadı. Biraz ileride Bulakbaşı’ndaki kardeşlere gidip seher vakti geleyim. Araba burada kalsın, isterseniz arabada yatın isterseniz hancı yer göstereyim. Ücretin yarısını vermezseniz olmayacağı benziyor.

Bu sözü işittikten sonra Tacibay’ın rengi uçtu:

– Ne? Ücret mi dediniz?

– Evet, ücretin yarısını! Kalanını da Andican’a ulaştıktan sonra ödeseniz de olur.

– Bu araba Oş binbaşısının emrinde değil mi?

– Deli misiniz? Ben Andicanlı mıyım ki nasıl yöneticinin kendi arabası olsun? Benim dört kişiyi alıp dönmem gerekiyordu, yöneticinin hizmetlisi benden rica edip “Bu misafirler değerli kişiler, başka adam almadan ikisini de alıp götürün. Sizi memnun ederler.” dediği için başka adam da almadım.

Mukimiy, ürpererek onların yanına geldi. Arabacı, seyis ile kervansaraya girip gitti. Tacibay kızarıp bozarıp titrek sesle Mukimiy’e danıştı:

– Yol ücretimizi kendimiz ödeyecekmiz!

– Biz bir şey ödemedem yedi kat yabancı binbaşı hizmetlisinin ödemesi gerekmiyor muydu?

– Dört kişilik ücreti nasıl ister?

– Doğru söylüyor. Eğlenip uyuyarak gelmenizin kendisi bin altın!

– Siz de yangına körükle gidiyorsunuz, molla ağabey!

– Buhara’da çok altın çıkmaya başladı! Onun yerine sizi öven bir kaside yazmak benden.

– Bana kalırsa hicvetmeyecek misiniz?

Tacibay’ın ateşi gökyüzüne çıkıp Mukimiy’in ciddi şakasına da sabrı olmadığından sertçe konuşası geldi de yine kendisini tutarak mülayimleşti:

– Dört kişi için arabacıya ödeme yaparsak, tren ücreti için para kalmaz! Topu topu beş soma¹²⁴ denk gelir gelmez tenge kaldı!

– Andican’a indiğimizde kalacağımız yer hazır. Ben Şair Muntezir’in odasında iki gün misafir olurum, siz tren ücretinin çaresine bakarsınız. Andican için şehir-i azîm diyorlar, böyle büyük şehirlerde onarılacak kap, kacak çok olur. Allah’ın verdiği bir hüneriniz var, bu kadar sıkıntı çekiyorsunuz, hacım! Bizim gibi pazarı kesat değilsiniz, şükredin!

Mukimiy’in bu sözünden sonra Tacibay, rahatlayıp yatıştı. Hem cebinden para harcayan hem hizmet eden hem de laf işiten, Mukimiy’in kaşına, gözüne bakıp duran bu saf gönüllü, temiz adam Mukimiy’in yanına yeniden dönüp geldi:

– Öyle olsa ücretin yarısını veremez miyim?

– Vermemenin çaresi yok, arabacı halanızın kocası değil. Arabacılar tayfasının çok tehlikeli olduğunu biliyorsunuz, kurban olayım hacım!

Tacibay, konuşmadan kervansaraya doğru yürüdü, onun arkasından Mukimiy yine konuşmaya başladı:

– Hancıya sorun da yemeğin hazırlanması ne kadar sürermiş?

– Olur!

– Yatılacak yeri de gözden geçirin.

– Olur!

Mukimiy bu âlîcenap, muhlis yoldaşının arkasından gülümseyerek baktı kaldı. Aradan biraz zaman geçtikten sonra arabacı atına binip çıkarak sağ taraftaki

---

¹²⁴ Som: Özbekistan para birimi.

sokağa yöneldi. İhtiyar hancı, Tacibay ile konuşup çıkınca Mukimiy ile selamlaştı ve kervansaraya davet etti:

– Akşam geç vakit gidip köyden hiçbir şey bulamadı, geç kalmışsınız. Sorun olmazsa kendime yaptığım çorbayı birlikte paylaşıyoruz. Odada divan üzerinde kilim serili, bir geceden hiçbir şey olmaz mollam!

Kısacası ihtiyar hancının odasında parça parça ekmeği ile çorbasına ortak olup derdini dinlediler. Tan vakti hazırlanan arabayla yola çıktılar. Köprüden sonra arabacı atını kendi haline bırakıp yine şarkısına başladı. Tacibay, huzurla uykusuna daldı. Mukimiy cebinden kâğıt, kalem çıkarıp bir şeyler yazmaya koyuldu. Araba Zevrak’a ulaşıncı köy çayhanesi önünde büyük çınarın altında durdu.

Çok uyumaktan gözleri şişen Tacibay, Mukimiy yüzünü yıkayıp kurulayana kadar divan üzerine kilim serdi ve dört tane ekmele ile iki salkım tozlu üzümü getirip kahvaltı hazırlamaya girişti. İştahla oturup ekmele ile üzümü yediler, hızlı hızlı çay içtikten sonra yola koyuldular. Mukimiy ile Tacibay’ın bu yolculukta ilk üzüm yiyişleriydi.

Yüksek, alçak kırları aşarak Andican’ın cömert, verimli tarlalarının içinden geçerek Hartum Köyü üzerinden aziz misafirlerine kucak açıp duran Andican kapısından girmeye muvaffak oldular. Şehre girdikten sonra açgözlü arabacı da açıkça atını kamçılıyarak ilerledi. İki kenarına karakavak, çınar fidanları yerleştirilen geniş sokağı geçerek Kültepe’ye ulaştılar.

Kadim tarihi zengin olan bu büyük şehrin ortasındaki Kültepe karargâhlarının kalıntısı olup onun etrafındaki boşluklara tekkeler, esrarkeşhaneler, biçimsiz divan ve kamışlarla çevrelenmiş basık mutfaklar yerleşmişti. Arabacı genç yolda “kari ağabeye” verdiği sözü tutabilmek için Kültepe’ye ulaştığında doğu tarafındaki sokağa yürüdü ve bir mezarlığın kapısı önünde atın başını çektirerek durdu da gururla arkasına baktı:

– İşte, kari ağabeyler! Babasatin mezarı bu. Şair Muntezir’in odası da burada. Buyurun!

Mukimiy ile Tacibay arabadan inip tozlarını çırpana kadar arabacı ile razılaşıp vedalaştılar. Sonra bohçayı alıp mezarlığa girdiler. Şair Muntezir’in

odasını bulmak zor olmadı. Oda kapısı vurulunca içeriden öksürük sesi işitildi. Sonra uzunca, temiz, keçi sakallı çehresiyle gülüp duran nurani adam kapıyı açıp misafirlerle değerli dostlarıymış gibi selamlaştı. Tacıbay'ın elinden bohçasını alarak:

– Beytülahzen'e buyurun, dedi.

Önce Şair Muntezir'in kendisi sonra misafirler girdiler. Ev sahibi onları temiz divan üzerine serilen kuru döşeğe oturttu. Duadan sonra güzel yüzlü, bu sevimli ihtiyar yerinden kalkarak iki kolunu göğsüne koydu:

– Hoş geldiniz, azizler! Adımlarınıza güzellik, ben gibi garip bir adamı ziyaret edip geldiğiniz için başım göklere erişti.

Mukimiy de heyecanlanmıştı. İki kolunu göğsüne koyarak kendi memnuniyetini belirtti. Şair Muntezir dışarı çıkıp biraz gecikti. Mukimiy'in aklına birden arabacının sözü geldi de dizine vurdu:

– Unuttuk ki!

– Arabada bir şey mi bıraktınız?

– Ekmek getirmeyi unuttuk, hacım! Arabacı öyle nasihatlemişti ya!

– Sizin o kadar cömertliğiniz var, ulu iş yapmış olurdunuz.

– O ulu işi yapacağım olsun!

Tacıbay yerinden düzelerek kalkmıştı, Şair Muntezir uzaktan konuşarak geldi:

– Yaradanıma binlerce kez şükür! Beni de ziyaret eden, mutlu edip gelenler var. Beni garip diye düşünenler boşa konuşsun! Esselamu Aleyküm!

Şair Muntezir, işi gerekli olmasa da aceleyle yürüyen, canlı, gayretli, temiz, âlîhimmet fakir biriydi. Elinde getirdiği dört tane ekmeği tepsideki parçalı ekmeklerin üzerine koyup çay kaynatmak tereddüdüne koyuldu. Bunu görünce Mukimiy, itiraz etti:

– Zahmet etmeseydiniz olurdu, molla ağabey! Çayı sohbetin arkasından içmek de mümkün.

Şair Muntezir, yumuşakça kıpırdandı ve güzelce cevap verdi:

– Korkmayın. Şimdilik çayı sohbetten sonra içeceğiz; çünkü tatlı sohbet çay ister. Tatlı sohbet dedim de aklıma geldi. Aslında Hokanlı fazilet sahibi, ehl-i derd insanları soracaktım. Mevlana Mukimiy, Buhara-yı şerife gelmişler diye işittik. Henüz dönecekleri yok mu?

Bir nefeslik sessizlikten sonra Tacibay, cevap verdi:

– Dönüp gelmişler.

– Hey, hey çok güzel iş olmuş! Bu aciz, Andican’da olsa da kulağım her daim Hoknad’da. Mevlana’nın Buhara’yı seçmelerine bence gammaz Muhyi sebep olmuştur. Muhyi, Mukimiy’i kıskanmış diye duymuştum. Bu doğru söz! Biz görüşmemiş olsak da Mevlana Mukimiy’e gayibane hayranız! Keşke şimdi o da sizlerin yaptığı gibi biz garipleri ziyarete gelse!

Mukimiy gülümseyip yere bakarak sessizce oturdu, Tacibay’ın sabrı tükendi.

– Geldi ya! Mevlana Mukimiy, aramızda değiller mi?

– Aa! Ne diyorsunuz?

Mukimiy, yerinden kalkıp kollarını genişçe açtı.

– Gelin, üstat yeniden kucaklaşıp görşelim. Hayranı olduğunuz Muhammed Eminhoca, ben oluyorum.

– Ah! Ne diyorsunuz? Siz beni ziyaret etmek için Hokand’dan mı geldiniz? Öyle mi?

Nurani şair, kendini Mukimiy’in göğsüne attı, onların gözünden akan yaş birbirlerinin boyunlarını ıslattı. Bu manzaradan etkilenen Tacibay da samimiyetle ağlamaya başladı. İki şair, kucaklaştıktan sonra gözyaşlarını sildiler. Biraz sonra Şair Muntezir sordu:

– Buhara’dan döneli çok oldu mu?

– Buhara’dan doğru geliyorum. Dostum Hacı Tacibay ikimizin yolculuk serüvenimiz biraz uzun. Onu size fırsat bulduğumuzda anlatırız. Cenabınızı görmek bize nasip olduğu için sonsuz mutluyuz.

– Teşekkürler! Garip başımı göklere çıkardınız.

Şair Muntezir ocakta kaynayıp duran küçük, bakır çaydanlığa kabuk atarken Mukimiy’e bakıp güldü: Bizde çay çiftçilik. Bir dal bademimiz var, bunun kabuğu çaya olan ihtiyacımızı gidererek parayla çay satın almak gibi büyük masraftan her daim bizi kurtarıyor. Bunun tadı diğer çaylardan daha güzel, rengi aynı nar gülü. Buna şairlik mübalağası demeyip fakirlik nişanesi demek de sizin seçiminizde.

Gülüştüler. Muntezir ekmeği ortaya bölüp çaydanlıktaki çayı getirdi. Gerçekten de çayın rengi nar gülünü hatırlatıyordu. Muntezir, çayı dinlendirip toprak bardaklara koydu ve sözüne devam ederken misafirlere tuttu:

– İşte bu bardaklara canan dense olur. Çünkü bunlar kendi öz canan toprağımızdan yapılmış. Ekmeğe buyurun.

Ulu şairin nasıl bir hayat sürdüğünü düşünen Tacibay, vicdanen rahatsızlanmaktaydı. İki bardak kabuklu çay içip bir parça ekmeği çiğneyince sofraya hızlıca dua edip yerinden kalktı:

– Bana izin verirseniz, sohbetiniz tamamlanmadan döner gelirim. Birini bulmam gerek.

Şair Muntezir, Mukimiy’e baktı. Mukimiy, karşı gelmeden izin verip “Geç kalmayın, hacım!” diye şart koştu. Tacibay hızlıca çıkıp Andican pazarına doğru yol aldı. İki şairin sohbeti durmaksızın devam ediyordu. Mukimiy, sohbet konusunu başka konuya getirdi:

– Bizim yoldaş -Tacibay- güzel dost, temiz bir insan olsa da şiirden habersiz, biraz havayı biri. Onun gönlüne göre sabaha Hokand’a dönmeyi planlayıp duruyorum. Bu gece size misafiriz. Ama Andicanlı başka şairler ile görüşmenin, onların tatlı sohbetlerinden faydalanmanın bir çaresi var mı?

Çaydanlıktan çay koyup uzatırken Muntezir, şöyle dedi:

– Burada Şair Abdurezzak Bimiy varlar. O zat, fakirlikte de eser vermede de bizden daha yukarılardalar. Onun istikameti son zamanlarda Ayımkışlak olup Ayımkışlaklı dostlar onun ağabeylerini de alıp getirmişler. Ağabeyleri Abdusettarhoca, çok fakir olup iyi hafız ve sazandelerdendir.

Kardeşleri Bimiy, büyük şairdirler. O kişinin çoğu güzel gazli halk arasında meşhurdur ki bunlardan bazılarını ben de sakladım.

Şair Muntezir, kâğıtları karıştırıp bir şiir buldu da onu Mukimiy'e uzatıp açıkladı:

– Bimiy'in gazellerini bulana kadar bu bahr-ı tavil¹²⁵ ile tanışınız. Bir zamanlar kendi kavuğumu hicvetmişim.

– Öncelikle hicvin geçmişini anlatınız.

– Nasreddinbek'e misafir olduğumda başımdaki kavuğum nihayetinde yırtık olduğundan Nasreddinbek'in cömertliği tutup yeni kavuk vermek için söz verdi ve sonra unuttu. Bek'ten kavuğu uzun zaman bekleyip ümidimi kestikten sonra kendi kavuğumu hicvedip Nasreddinbek'e gönderdim. Bu o hiciv.

Mukimiy, hicve göz gezdirip iştahla bahr-ı tavil'i okumaya başladı:

“Onun meskeni Hokand arasındadır,

Hiciv söylemektir işi gücü.

Anlamaz kişi aybını, halinden,

Eder hiciv kendi don ve kavuğundan.

Seyyidim, baş tacım, büyüğüm, ahd-i kadîm kuluna bir kavuk kerem kılmış idiler. Meğerse şerefli hatırlarından çıktığı için mübarek yâdına salayım diye bu şekilde bahr-ı tavil ile yazdım.

Ey melike, ey muhteşem, feryadımdan anla ki, başımdaki kavuğum eskiyip, paramparça kıyılmış, köhnâ kefen gibi çürümüş, eski, yama tutmaz, yaramaz, zor düğüm tutan, pis, kirli, çürük ve parçalanmış, maalesef her ipi sıkıca bağlanmış

---

¹²⁵ Bahr-ı Tavil: Her mısraı on beş, yirmi ve hatta daha fazla “failatün/feilatün” ile bir “failün/feilün/fa'lün”den oluşur.

çiltârî¹²⁶ gedâ gibi dolanıp şu yüzüme ve kaşıma inip sofrâ püskülü gibi asılıp bir top yele gibi dökülüp sabah ve akşam bâd-ı sabâ gibi nâle, feryâd ve figân ile kulağıma çarpıp fısıldaşp bütün çingirakları denk çankır çinkur sallanarak kâkül nârâsı çıkarıp feryâd ile haykırırlar ki gidip hazret-i şehzâdeye arz eyle!

Yok ise, şimdi sağır ve eşek kılarız, kulağını sağır ederiz hem yine sırtında semalar tepişip ilan ederiz, sonunda başsız ederiz, diye sürekli hasta eyledi bizi!”

Mukimiy bu çok uzun bahr-ı tavil’i sonuna kadar zevkle okuyup Muntezir’e uzatırken güldü:

– Kavuğu göndermiş olsa, iyi ya!

– Kavuk gönderildi. Ama Nasreddinbek o kadar zenginliğe sahip olup biraz eski kavuğuyla mutlu ettiler. Sonra bu kavuk hicvimiz Andican ulemalarının diline düşünce şevkim kırıldı ve şehirden uzaklaşıp mezarlığı seçmeme sebep oldu. Hayırlısı! Maksada geçelim, şimdi Abdurezzak Bimiy’in şiirlerini okuyun. İşte onun mukaddimleri.

Şair Muntezir, bir sarı kâğıdı Mukimiy’e uzattı. Mukimiy, onu eline alıp başından sonuna kadar göz gezdirirken bu Fuzuli tarzı şiiri dikkatli bir şekilde yavaşça okudu.

“Debâçe-yi aşktan rivâyet,

Gam defterinden bu bir hikâyet:

Dil sayfasını ezelde takdir

Yazmış rakamı belâ-yı tahrir,

Bu bâisi, çıkmam belâdan,

Hicrân gecesi gibi yüzü karadan...”

Mukimiy, bu otuz altı satırdan ibaret şiiri zevkle okudu:

– Güzel! Büyük şair!

– Benim tarafımdan beğenilmeyen şiiri size gösterir miyim?

¹²⁶ Çiltârî: Çok tarlı kadimî musiki esbabı.

– Bunun için minnettarım! Ama şimdilik kendilerinin bahr-ı tavi'l'den başka şiirlerini görmeden kendime gelemem.

– Elbette, elbette! Size göstermeyip kime göstereceğim. Kendi zenginliğimi yazmayınca ben de kendime gelemem. İlk önce bir kâse piyave çorbası yapsam, onu ikimiz paylaştıktan sonra yeni şiirlere geçsek diye düşünüyorum. Sizin gibi aziz misafir için çoktandır beklediğim azıcık güzel, yağlı koyun etim var. Sizden gizlediğim etim de sırrım da yok!

– Karşı değilim de sohbetimizin kesilip kalması var!

– Onun da tedarikini alırız.

Muntezir bir kitap arasından kâğıt çıkarıp Mukimiy'e uzattı: “Bazı bazı Tacik diliyle de meşgul olup kendimi sınama âdetim var. Hadi, bunu mübarek değerlendirmenizden geçirin! Düzeltmeye gerek var mı, yok mu?”

Muntezir, böyle diyip piyave çorbası içmeye koyuldu. Mukimiy, Tacikçe yazılan şiiri içinden okumaya başladı:

“Märänc, ey, dil, ey işqaş gür cäfâ âzârâ dâräd,

Muhäbbät inçünin bâ işqbâzân kârâ dâräd”.

(Mahbub, cefa çekip azarlansan da onun aşkından sıkılma! Çünkü âşıklara muhabbetin böyle işleri var!)

Äcâb nâbubäd vä cännät ärzi istiğna dihäd tä'bäm,

Çünin k-âz fikri royâş xâtiräm gülzârâ dâräd...

(Ruhumun cennete muhtaç olmaması şaşılacak bir şey değil; çünkü yüzünün hayaliyle hayalim gül bahçesidir.)

Bâyârân gülfuruşi mekünäm, bâ münkirân xârâ,

Bâhâr mahfil cununäm Muntâzir bâzârâ dâräd.

(Dostlara gül satarım, düşmanlara diken salarım! Ey Muntezir, Her bir mecliste benim çilgınlığının işte böyle pazarı var!)

Mukimiy, yirmi mısradan oluşan bu gazeli okuyunca:

– Bu ulu satırlara tahsin ve aferin demekten başka bir şey diyemem, dedi.

– Yok, yok! O kadar değil. Düşüncelerinizi duymayı bekliyorum Mukimiy Hazretleri! Ümit ederim ki biraz da olsa değerli fikirlerinizi duysam.

Mukimiy, gülerek dizinin üzerindeki kâğıdı yine eline aldı:

– “Bâyârân gülfuruşi mekünâm, bâ münkirân xârâ” mısrasındaki “xârâ” sözünün “xârrâ” -diken- olması gerek. Onu “xârâ” diye okumak doğru geldi. Bununla birlikte bu söz “xârâ” şeklinde kalıp yukarıdaki “gülfuruş” ifadesi “durfuruş” olarak okunursa mazmun hem daha sağlam ve daha düzgünleşmiş mi olur, diye düşünüyorum.

Mukimiy’in bu mülahasasını Şair Muntezir onayladı:

– İşte bu! İşte bu! Gözümü iyi açtınız. İş, işte böyle olur. Onu karalayın, çok daha güzel oldu. Bunu kendi değerli ellerinizle düzeltin olmaz mı?

Muntezir zevk, şevkle raftan siyah kalem alıp getirdi. Mukimiy “gülfuruş”u yavaşça karalayıp üzerine “durfuruş” yazdı. Muntezir, şiiri Mukimiy’in elinden alırken “Hey, hey!” diyerek bu beyti tekrar tekrar sesli okuduğunda oda kapısında elinde iki tane kavunla genç bir yiğit girip selam verdi. Muntezir, şaşırıp kapıya yürüdü:

– Şimdi gönlümden geçirmiştim. Vealeyküm selam! Gelsinler, kari! Buyurun, buyurun!

Misafir genç elindeki iki kavunu kapıya bırakarak önce Muntezir ile sonra tanımadığı misafirle selamlaştı da oturdu. Dua edilince Muntezir “hoş geldiniz” diyip Mukimiy’e bu misafir genci tanıttı:

– Bu kardeşimiz Hokandkışlaklı Kari Zakir adlı şair. Gerçi yaşlı olsak da bu kişiye hayranız!

Kari Zakir, şairane bir edep ile yerinden kalkıp saygı gösterdi ve yerine oturdu. Muntezir sözüne devam etti:

– Hokandkışlak’ın kendisi şairane mekân, güçlü duyguların membaı demiştik. Bu köy Kari Zakir gibi iyi şairleri yetiştirerek düşünçemize şahit gösterdi.

Kızarıp yere bakarak oturan Kari Zakir, yine teşekkür ederek:

– Çok abartılmış gibi, dedi.

– Her ne kadar abartılsa da az. Çok köylerde bulundum, çok çiftçilere misafir olup sohbet ettim. Hokandkışlak’taki gibi şiir ehli, müziğe muhabbetli gönül ehillerine rastlamadım. Şiir, müzik hayranları her yerde bulunur ama Hokandkışlak’taki gibi değil. Aslında yaşlılığım kurusun! Kari Zakir kardeşim! Kıyafetinizi çıkarıp vermeseniz demem!

– Canımla!

– Durun, çıkarmayın! Öncelikle söyleyin, sonra çıkarırsınız. Bu kişi kim? Ah, bilmiyorsunuz! Bu kişi hürmetli Muhammed Eminhoca Mukimiy olurlar. Siz ve bizim çoktan beri beklediğimiz kişi Mukimiy.

Kari Zakir kalkıp yeniden selamlaştı ve iki elini göğsünde dimdik durdu:

– Hoş geldiniz, üstat Andican size hayran!

– Teşekkürler! Sizin gibi azizlerin misafirliğinde bulunduğum için sonsuz mutluyum!

Kari Zakir, Muntezir’e doğru bakıp isteğini açıkladı:

– Geçen gün verdiğiniz söz neydi üstat?

– Hokandkışlak’a gelmeye söz vermiştim.

– Bunun için geldim.

Kâselere piyave çorbasını dolduran Muntezir gülümsedi:

– Önce çorbayı içelim sonra konuşuruz. Belki bu gece sizin de katılımınızla garibane odada sohbet ederiz.

– Yok, üstat! Gideriz. Sizin Hokandkışlak’a geldiğinizi duyup Töre Sahibhan, Molla Atabey de Memecanbekler geldiler. Onlardan başka aynı köyden

hafızlarımız, Usta Baymet ile Mirza Hemdem, güzel sesli şairlerden Molla Askarali -Mehri- yer hazırlatıp dutar ve tamburlarını çalıp oturdular. Bunun üzerine molla ağabeyimin Hokand'dan gelmeleri de beklenmedik bir şans oldu.

Şair Muntezir, piyave çorbasını sofraya koyarken zeki Kari Zakir misafirin eline su getirdi. Ellerini yıkayıp piyave çorbasına sert ekmeklerden doğramaya başladılar. Sohbet yine devam etti:

– Diyorum ki diğer misafire piyave çorbasından ikram etmek aklımdan uçup gitti.

– Önemi yok, dedi Mukimiy, Muntezir'i hicaletten çıkarmak için. Pazarı dolaşınca geç gelir, geldiğinde de konuşulur!

Mukimiy'in bu sözünden Kari Zakir, başka bir misafirin de var olduğunu anladı:

– Gittiği yerleri tam bilseydik arabayı gönderirdik.

Muntezir kıpırdandı:

– Hangi arabayı?

– Hokandkışlak'a giden gölgelikli arabayı.

– Doğru mu söylüyorsunuz Kari Zakir?

– Bu arabayla, doğru! Hokandkışlak'tan geldiğim gibi.

– Öyle mi? İş kalacak mı?

– Bizim işimiz haftada pazar günü ikindiye kadar olur, kısmetse!

Boyu, posu gelişmiş, mülayim, yakışıklı, bıyıkları yeni terleyen bu genç şair, yeteneğiyle Andican'da adı duyulmuş ve çoğu fazilet sahiplerinin güzel edep, ahlakı ve eserleri ile güvenini kazanmış olup mesleği kumaşçılıktı. Onun Hokandkışlak çarşısında küçük bir dükkânı vardı. Dikkat çeken yönü şu ki yüz ifadesi, nazik tabiatı, hatta şiirlerinin ahengiyle Furkat'a benziyordu. Bir, iki saat sohbet edince iyice tanıştıktan sonra Kari Zakir dışarı çıkıp gitti. Mukimiy, yakasını tutup Muntezir'e baktı:

– Ne güzel! Bu genci görünce hürmetli dostum Zakircan'ı görmüş gibi oldum. Kari Zakir'inizin kalemi şimdilik bana namalumsa da yüzü ve nazikliği tıpkı Zakircan!

– Hürmetli Zakircan'ın şiirleri her ne kadar övülse yeridir, bu konuda başka bir söz söylemek mümkün değil. Ama bizim Kari Zakir'imiz de genç olmasına rağmen eserleri bizlerce beğenilmiş, Töre Sahibhan gibi namı çıkan, ulu hafızın en sevdiği şiiri gibi olmuş. Ta Töre Sahibhan'dan duyunca söylediklerimizin ispatı için şairin kendinden dinlememiz mümkün.

Kari Zakir, sokağa çıkıp bir deste ekmek getirip selam vererek girdi. Ekmeği sofraya koyunca kavun soymak için raftaki toprak tabağı almıştı ki Muntezir onun elinden tabağı aldı:

– Doğrusunu söylersem kavun ancak olgunlaştı, şimdiye kadar kendi elimle kavun kesmişliğim yoktu. Kesip kendime gelene kadar siz en iyisi meşguliyet veren tatlı şiirlerinizden okuyuverin.

Kari Zakir, gülerek kavun ile bıçağı Muntezir'in önüne koydu, kendisi ceplerini yokladı. Mukimiy, araya girdi:

– Bundan da şu çıkar ki ikiniz “kimin kavunu daha tatlı çıkacak” oyunu oynuyorsunuz!

– Oynamak bizden, değerlendirmesi sizden!

Muntezir, hevesle kesti ve kavunu üç parçaya ayırıp kavun soymaktaki hünerini göstermeye başladı. Kari Zakir, kâğıtların arasından bir gazel bulup mahirlikle okudu:

Ey gönül! Bilmeden bağlandın, yokluğunda boşuna azap çektim,

Esir oldun onun zülfüne, ben çaresiz azap çektim.

Razı oldum senin için, ey gönül, çok incinme, sabret,

Fedâ oldum yolunda cân verip, efkâr azap çektim.

Kendine cevrettin, çok fenâ azap çektin, ey cânım,

Sen de azap çektin ama ben daha çok azap çektim.

Visalin istedin, ey gözlerim, kan ağla şimdi,

Beni ettin yüzüne baktırıp âşık, azap çektim.

Nigârın hasretinde, ey dilim, lâl olmadın bir dem,

Figânından, yatamadan geceleri uykusuz, azap çektim.

Yürüdün, ey ayağım, Leylâ'nın köyünde Mecnun gibi,

Gizli sırrımı ettin halka izhâr, azap çektim,

Gelip, ey nâzeninim, Zakir'inin halini gör,

Yürek kan ve ciğer parça ve tenim hasta, azap çektim...

Mukimiy, kendisine güzel gelen şiir ve şarkıları dinlediğinde elinde olmadan avuçlarını birbirine vurarak “Güzel!”, “Güzel!” diye bağırır, beğenmediği, güzel bulmadığı zamanlarda yüzünü asıp okumanın bitmesini sabırsızlıkla beklerdi. Kari Zakir, gazelini okuduğunda daha da zevklenmiş, her beytin arasında “Güzel!” diyip alkışlayarak yerinden kalkmıştı. Kari Zakir, gazelin sonuna geldiğinde yüzündeki terleri mendiliyle silerken karşısında şuna kadar hiç rastlamadığı bir ateşli, hakiki bir hayranı gördü. Muntezir, ayrılan kavunu koyup ekmek doğrarken Mukimiy’e baktı:

– Anladığıma göre oyunda biraz zorlanacağı benziyorum Mukimiy Hazretleri!

– Ben, tattığım bu kavunun tadına şimdiye kadar hiçbir yerde rastlamadım!

Kari Zakir, kendisine verilen bu yüksek değer önünde umursamaz kalmayıp konuştu:

– Hokand kavunları hariç.

Mukimiy, manalı bakarak Kari Zakir’in kinayesine cevap verdi:

– Hokand’daki bütün kavunların tatlı olduğu da doğru değil. Şiirin nüfuzu şairin yeteneğine bağlı olduğu gibi kavunun da tatlı oluşu çiftçinin mihnetine

bağlıdır. Hokand'ı şairler vatani diye anarlar, bu doğru. Ama söz, şairin çok oluşunda değil; onların verdiği ürünlerin derecesinde, doğrusunu söylemek gerekirse halk tarafından beğenilmesinde. Sizin gazelinize göre kendiniz, sizdeki doğuştan gelen yetenek beni mutlu etti. Hokand'da da siz gibi güzel, genç şairler yetişmekte ve tamamıyla kendi ana dillerinde güzel şiirler yazıp tanınmaktalar. Ben sizi gördüğümde gözümün önünde genç dostlarım canlanmaya başladılar, sizde onların simasını gördüm.

Kari Zakir, yine teşekkür edip oturdu. Muntezir ne diyeceğini bilemez halde kalmıştı. Selam vererek elinde sepetiyle Tacibay girip geldi ve Kari Zakir ile selamlaşıp Mukimiy'in yanına oturdu:

– Andican'ı dolaşmış geldim, çarşı, pazarları da kalmadı. Canınız sıkılmadan oturduğunuz mu?

Ona bakarak Mukimiy, manalı şekilde kıpırdadı:

– Kırık meseleleri...

Tacibay'a bu kinaye yetmiş olsa gerek ki yavaşça cevap verdi:

– Onu soruşturacağım yok. Nihayetinde şehir-i azîm değil mi?

Tacibay mendilini çıkarıp şirman¹²⁷ ve fıstığı sofraya koydu da onun altından et, yağ ve tohum, sebze, piyaz çıkarıp ileriye bıraktı. Bunu gören Muntezir, kaygılandı:

– Misafir! Bu yaptığınız ne? Ya da Hokand'da böyle adet mi var? Kendimiz bulurduk.

– Af edersiniz! Benim kötü bir âdetim var, pazara girince elim boş çıkamıyorum. Almaya aldım da bu mahçubiyetimi göz önüme getirip yere baka baka geldim. Sonunda niyette misafirlere yemek yapmak olunca avare olunmuyor!

Tacibay'ın bulduğu bahaneye hepsi birlikte neşeyle güldüler. Muntezir, Tacibay'ı hicaletten kurtarmak için sözün aslını söyledi:

---

¹²⁷Şirman: Süt katılarak yapılan ekmek.

– Benim de sizinkine benzer kötü bir âdetim var: İnsanları iyi düşünüyorum! Keşke herkeste böyle kötü bir adet olsa ya her gün bu oda kazanında aş kaynasa! Bu günahınızın yerine bana yardım ediniz molla, kendi elimle yemek yapayım olmazsa.

– Olur.

Tacibay, bileklerini çemreyip sebze piyaz yıkamaya girişmekteydi, Kari Zakir itiraz etti:

– Üstat! Bu kadar! Şimdi çıksak akşama güç bela yetişemez miyiz ki?

– Misafirlerimiz yoldan geldiler. Sabah kahvaltıdan sonra yola çıksak mı?

– Öyleyse arabacıya haber vereyim sabah gelsin.

Kari Zakir, dışarıya çıkıp dönüp geldi. Muntezir ile Mukimiy oturmuş, hacı ile kari yemeğe koyulmuşlardı. Yemekten sonra akşama kadar sohbet edilip sabahleyin çaydan sonra Hokankışlak'a gidiş hareketi başladı. Tacibay, Mukimiy'e bakarak:

– Ben kalayım, molla ağabey!

– Niçin? Nihayetinde Andican'ın etraflarını da ziyaret edelim! Yalnız kalınca canınız sıkılır.

– Canım sıkılmaz. Kendiniz düşünün. İki gün tezgâh açsam gidiş ücretini biriktiririm! Halimle şairliğe o kadar ilgim yok, canım sıkılır! Eğer satranç da oynanacaksa bana dünya dar oluyor!

Tacibay'ı kendi isteği üzerine odada bırakarak üçü arabaya bindiler, arabacı saman üzerine kilim serip yorgan koymuştu. Mukimiy ile Muntezir gölgeliğin önüne Kari Zakir de ortaya oturunca Hokankışlak'a doğru gittiler.

Araba Durur köyü içinden geçiyordu ama burada durmayarak gittiler.

Çolakkışlak'ta atı biraz dinlendirdiler, kendileri de el ve ayaklarını yıkayıp günün kalan vaktinde yine yola düştüler. Çeltik ekili yerler, gömgök görünerek hafif rüzgârda bir düzende dalgalanan sonsuz bir denizi hatırlatıyordu.

Arabacı eğri büğrü, çukurlu yollarla Hayrabad tarafına giderken iki tarafları da çeltik ve pamuk tarlalarıyla çevriliydi. Bu çeltik ve pamuk tarlalarının sahipleri Andican ve Hokandkışlak'ın büyük zenginleri, özellikle de Hokandkışlak binbaşısı Ahmedkul idi. Bunlar hakkında Kari Zakir şaire bilgiler vermekteydi. İkinci vakti Hayrabad'dan geçerek Hokandkışlak'a vardılar.

Çiftçilerin boş vakti olduğu için köyün sokak ve çay ocakları kalabalık, pazar başında sergilenen küçük seyre uzak ve yakından ihtiyar ve genç çiftçiler “dâr oyununu” izleyip dağılmaktaydılar. Arabacı pazar başından ihtiyatla geçip soldaki vadi sokağına yöneldi ve sıradan bir kapının önünde atını durdurdu. Bu kapı Şair, Kari Zakir'inki idi.

Arabanın gelip durduğunu fark eden insanlar, ihtiyar şairi karşılamak için sokağa çıktılar ve arabada yine bir güzel, ak yüzlü, kara sakallı, orta boylu tanımadıkları bir misafiri gördüler. Misafirleri karşılamak için içeriden çıkan insanlara araba arkasından gelen iki üç kişi daha katıldı. Onlar basamak koyup yaşlı Şair Muntezir ile tanımadıkları misafirin elinden tutarak yere indirdiler de selamlaşp izzet-i ikrâm ile içeriye davet ettiler. Bunlar bu köyün şaire düşkün, fazilet sahipleriydiler.

Misafirler, ortasında reyhan ve sümbüllerin bulunduğu güzel avluya girdiklerinde ortadaki divana yastığa dayanarak oturan nur yüzlü adam divandan inerek misafirleri karşıladı.

Bu yaşlı adam Şair Abdurezzak Bimiy olup dostu Muntezir ile görüşmek için Ayımkışlak'a gelmişti.

İki ihtiyar şair uzunca kucaklaşp görüştüktan sonra Muntezir, Bimiy'e yanında ellerini bağlayıp duran genci takdim etti:

– Bu gelişimin her seferki gelişimden yerden göğe kadar farkı var, hürmetli dostlar! Çünkü ben bu defa hürmetli Mukimiy ile birlikte gelmekten gurur duyuyorum.

Abdurezzak Bimiy, kucaklaşmak için kollarını açtığında saygıdan dolayı Mukimiy gelip kollarını açtı ve ikisi uzunca görüştüktan sonra diğerleri de Mukimiy ile birer birer selamlaşp. Kari Zakir tarafından teklif edilince herkes

divandaki yerini aldı. Duadan sonra sofraya kurulup zevkle hazırlanan tepsilere Andican'a has büyük, kaymakla yoğrulmuş kıpkızıl petir, özenle dilimlenmiş tatlı kavun, ak tüylü şeftali ve türlü adlarla anılan üzümler getirildi. Divanı içi yumuşak, tatlı kavunun hoş kokusu sarmıştı. Hokankışlak'ın çeşitli nimetlerini iştahla yedikten sonra yarımşar tabak kaynatma çorba getirildi. Sofra üzerinde devam eden güzel şiir bahsinden sonra sıra sevimli Hafız Töre Sahibhan ile onun hemnefes öğrencilerine gelmişti. Önce makamlardan üstat Cami'nin "Vâ yâk kârâşmâ Zulâyhâ" gazelini Semerkand Uşşâğı'nda söyledikten sonra Nevai, Fuzuli gazellerine geçtiler. Beşinci sırada Bimiy ile bitirdiler.

"Mihri ruhunu devrinde zülfün kıvrım kıvrım,

Buldu dimâğım onda rüzgârı Hotan Hotan.

Lal-i lebinde devrinde benim mi yâ meğer

Kevser lebinde kıldı kara kuş vatan vatan..."

Sıra, ilerideki divanda oturan eski kaftanlı sazanelere gelince çalgı esbapları yapan mahir usta ve hanende Usta Baymat eline dutar alıp çaldı. Onun yanında oturan Mirza Hemdem ve bu köylü "Mehriy" mahlası ile biraz gazel yazıp ustalar tarafından beğenilen Kari Askar da kendisinin güzel sesiyle şarkı okudu. Onlar şimdi makam değil, hafif şarkılarla Bimiy'in şen muhammesini söylediler, arkasına dört şarkı söyleyip sonunu Kari Zakir'in gazeliyle getirdiler:

"Quduming toprağı, ey nâzenin, âlemde kıymettir,

Kadirdânlara bir dem sohbetin vakti ganimettir.

Alır, yabancılar rezil eder, değerini bilmezler,

Ne zaman toplansa onlar sohbeti güyâ musibettir.

Humâr-ı lal-i nâbinim, harâb-ı çeşm-i câdunun,

Rızkım derd u külfettir, enîsim renc u mihnettir..."

Kari Zakir'in bu gazeliyle şarkıyı tamamlayınca onlar esbaplarını yere koydular. Töre Sahibhan, ellerine çalgıyı alarak Babür'ün:

*“Kara zülfün firâkında perişân devrânım var,
Yüzünün iştiyâkında ne sabr u ne karârım var.
Dudağın bağrımı kan kıldı, gözümde kan revân oldu,
Niçin hâlim yamân kıldın? Benim şimdi bir sorum var”*

Bendi ile başlayan şiirin sonuna Mukimiy’in aşağıdaki şahane gazelini ekledi:

*“Hicr ile dinmeden gözümde görmesem gözyaşım gelir,
Gayr ile görsem eğer hûd-behûd kıskanasım gelir.
Kendine söz sığmaz hayâlîme ve lakin sabah ve akşam
Ederek arkadaşlık, her yerde konuşasım gelir.”*

Bu şahane gazele ekleme yaparak başka bir şarkıya, Zakircan Furkat’ın bir gazeline geçtiler:

*“Tâ dudağa söz topladın, ey cân, şeker döküldü,
Hem tebessüm eyledin, inci dalgası döküldü,
Güzellik aynan nasıl parlak idi
Ki, ona bir bakışta yere nazar döküldü...”*

Damda kaftan yapıp oturarak dinleyen kadınlar da avlu içinde yer alan şiirsever gençler de sohbetin sona erdiğini anlayınca dağıldılar. Mukimiy, Töre Sahibhan başta olmak üzere hafızlara sonsuz teşekkür etti ve minnettarlığını bildirip gazellerini hatasızca okuduklarını belirtti. Yemekten sonra evi yakın olanalar, misafirleri rahat bırakıp dağıldılar. Kari Zakir, lambayı ileriye bırakarak kendisi kapı yanına gelip dutar çaldı: “Halvatır” diye adlandırılan şarkılar çok mahirlik ile yumuşak çalınırken yaşlı misafirler uykuya daldı. Ama Mukimiy âdeti üzere uykusu kaçınca hayal denizinde yüzmeye başladı. Bu güzel köydeki sohbette dostu hacının olmamasına ve onun çildirme çalıp bilinir bilinmez şarkılarını hoşça söyleyişini, oynamasını, birbiriyle alakasız şiirleri söyleyişini bu insanlara gösteresi geldi. Çünkü böyle ağır, ciddi şarkı ve gazelleri inceden inceye düşünüp onların

anlamını çıkaranların halk denizinin bir damlasını teşkil ettiği Mukimiy'e ayandı. Halk denizini kazanmak için temiz oyunlar, eğlenceler, şiirler gerekti. "Tacibay da herkesin zevkine hitap eden bir sanatkâr, diye düşündü Mukimiy yattığı yerden. Ne yazık ki halkımızda ilim yok, bizim gazellerimizi çoğu bizim gibiler için değerli!"

Sabah kahvaltıdan sonra Feyzabad köyüne vardılar, Feyzabad köyü güzel olmasa da kavun, inciriyle nam salmıştı. Özellikle Çirtek diye adlandırılan, berrak su kenarlarındaki büyük dallar altında şiir muhabbetleri çok güzel geçti. Bu serin yer Mukimiy'e Hokand'ın Kaynarbulak'ını ya da Küdeş'i hatırlattığı için ferahladı. Akşam toplanan muhipler burada hazır oldular. Sohbet devamında Mukimiy'den "Buhara Hatıraları"nı dinlediler. Çok dağlık yollardan geçtiklerini ses çıkarmadan dinlediler. Sohbet dönüp dolaşp Hokandkışlak tarihini ayrıntılı konuşmaya geldi.

Hokand etrafında çabucak olan kuraklıklar neticesinde fakirleşen çiftçiler Mellahan devrinde su aramak için buraya göçmüşler, iki nehir arasında yeni yer açıp buraya Hokandkışlak adını vermişler ve burada yaşamaya başlamışlar.

Açıklamalardan dolayı kanaat getiren Mukimiy, Ayımkışlak ile kıyasladı. Bu konuda Şair Abdurrezzak Bimiy konuştu:

– Aslı "Mahlarayım köyü" olsa da sonraları kolaylaştırılınca "mahlar" kısmı alınıp atılmış "Alimkışlak" olarak kalmış. Mahlarayım ise Şaire Nadire'nin asıl adı olup o Kamile ve Kemine mahlaslarıyla da şiirler yazmış. Bu Ayımkışlak işte bu Nadiremiz'in kişisel teşebbüsü ile güzelleşmiş, buraya gelip yerleşen çiftçilere Nadirebek'im her daim yardım etmiş. Eğer isterseniz her bir köyün adını, kendi tarihini anlatayım.

Mukimiy'in ricası ile sofraya Feyzabad'ın yaşlı çiftçilerinden birkaç tanesi davet edildi. Onlarla olan sohbet şairde ağır teessürler bıraktı. Çünkü çiftçilerin hayatlarının ne kadar acıklı olduğunu, gerçek yerlerin büyük mülk sahipleri ve köy emeldarlarına ait olduğunu, su meselesinin bu köylerde de çıkmazlığını anlayıp çok üzüldü. Kendi adı gibi "çılgın" olan bu şen nehir her bahar coşunca yatak değiştirir, yaz olunca da suyun lazım olduğu zamanlarda kuruyup kalarak çiftçileri çaresiz bırakırdı.

Sofradan sonra iki yaşlı şair, cibinliğe girip dinlenmeye başladılar. Mukimiy, serin Çirtek kenarında boş yer bulup oturmayı arzu etti ve burada koyun defterini doldurmaya başladı:

*“Nâmi Hokandkışlak imiş,
Misafir bekleyip durur imiş.
Tentäk ätälgän büyük vadi,
Eğlenmek için olur güzel yer.
Tekke ve serin gölge çok,
Bağdan ziyade pirinçlik çok,
Ahmetkulu binbaşı der,
Halkın gözünde yaşı der.
Hepsi olmaya çârekâr,
Yüz feryâd ve vây gelmez boş.
Bu kim desem, Uygur dedi,
Talihine kötü dedi.
Uyur denen kışlağı gör,
Kışlak dolu fakiri gör,
Bu yeri Feyzâbâd dedi,
Temiz değilim, feryâd dedi.
Çiftçinin üstü harâb,
Gönlü dolu gam, ızdırâb...”*

Mukimiy, bir şiire başladığında uykuyu da huzuru da hatta açlığını da unutturup onu sonuna erdirmeden yerinden kaldırmayan bir âdeti vardı. Ama Çirtek kenarında başladığı hatırayı sonuna ulaştıramadan yerinden kalkıp gitmeye mecbur

oldu. Çünkü tam anlamıyla söylenirse her biri serçe yavrusu büyüklüğünde olan sinekler, şaire karşı “eskrim savaşı”nı başlatmışlardı.

Mukimiy, dayanamayıp cibinliğe kaçıp geldi. Akşam olmuş güneş batmaya başlamış, iki yaşlı şair de çoktandır uyanmış, ikinci namazını kılmışlardı. Misafirler akşam yemeğinde fasulye hazırlamışlardı. Mukimiy’i sofraya davet etmekten çekinmişlerdi. Mukimiy’in cibinliğe girmesiyle sofraya kuruldu, yemekten sonra sohbetle koyuldular. İlerideki cibinlikte Töre Sahibhan’ın kendi arkadaşlarıyla ağır makama değil, hafif şarkılara başlandı. Bu şarkının gazeli Mukimiy’in kulağına tanıdık gelince merakla dinledi. Yarısına geldiklerinde üç, dört yıl önce yazdığı kendi gazeli olduğunu anlayıp onun Hokandkışlak’a kadar ulaştığından memnun oldu:

“Ey gönülçelen, geldiğinde çok da intizâr etmeden gel,

Sîneler mecrûh, üstüne efkâr etmeden gel.

Yaktığı yetmez mi gönlümü ateş-i hicrân ile,

Yine yananları zâr u bîkarâr etmeden gel...”

Hafızlar, Mukimiy’in bu gazeli ile bir şarkıyı bitirince Fuzuli’nin gazeli ile ikinci şarkıya başladılar.

Bu gazelin hızı sohbet ehlini zevk, şevk deryasına daldırmıştı. Mukimiy, sabırsızlıkla avazının yettiğince “güzel, güzel!” diye bağıyor ve titreyerek dizlerine vuruyordu. Cibinlikten dışarda çoğunlukla yırtık kaftanlı yaşlı ve genç çiftçiler sinek ısırıklarına sabırsızlıkla dayanarak şarkı dinlemekteydiler. Şarkılar meramina erişip tamamlandığında Mukimiy’in ricasıyla sohbeti cibinlikten dışarda, çiftçilerin arasında geçirmek için ateş yaktılar. Duman ile sineklerin hücumu kırılmış gibi oldu. Yine iki, üç yere ateş yakıp sinekler kovulunca bu bezm, küçük bir toya dönüştü. Hafızlar ateşin etrafında dolanarak şarkı söylemeye başladılar. O zaman Mukimiy, yine bir kez Andican’a gelen kırk tabakları onaran dostunu hatırladı ve Alay eteğinde Kırgız Beyi’nin otağı önündeki çobanları hatırlayarak Kırgız çobanları ile Özbek çiftçilerin hayatlarını birbiriyle kıyasladı ve bilinir bilinmez iç çekti. Yılın on iki ayı başı sıkıntıdan kurtulmayan bu zavallı çiftçiler,

gerçi sinekler ısırıyor olsalar da, şarkıları zevkle dinliyorlar, bu bezm sanki onlara yeni sözler veriyor gibi oluyorlardı.

Eğlence gece yarısında bitti, yaşlı şairler özür dileyerek cibinliğe girdiler. Mukimiy ateş etrafındaki yaşlı, genç Feyzabadlılar grubuna katıldı. Hafızlar, yine üst üste dört şarkı okuyunca sazlarını kılıflarına koydular. Oradan buradan horoz sesleri işitmeye başlandı. Çiftçiler, hafızlara teşekkür ederek dağıldılar. Mukimiy, onları uğurlayarak sıcak çay demleterek sönüp duran ateşi tekrardan harlayıp yetenekli hafızlarla çay içti. Sonra onlara sonsuz minnettarlık gösterip sabah vakti vedalaştılar.

Çirtek kenarı sabahleyin daha da güzelleşmişti. Kahvaltı esnasında Kari Zakir, Hokandkışlak'tan arabayla geldi. Gece vedalaşıp dağılan yaşlı çiftçilerden bazıları güçleri yettikçe bir leğende incir, dört tane katlama ve bir kâse kaymak ile iki tane yumuşak etli kavun getiriverdiler ve Çirtek kenarında aziz misafirlerle oturup kahvaltı yaptılar. Kahvaltıdan sonra misafirler arabaya binip Feyzabadlılar ile vedalaştılar ve Ayimkışlak'a yol aldılar. Mukimiy de gerçi Ayimkışlak'a varmadan Andican'a dönmek, Andican'dan da çabucak Hokand'a hareket etmek niyetinde olsa da fakir, ihtiyar Bimiy'in davetini reddetmek adaptan olmaması ve başka düşünceler de Mukimiy'e karşı galip gelmişti. Abdurrezak Bimiy, Muhammed Yusuf -Muntezir-, Muhammed Eminhoca -Mukimiy- ve Hafız Töre Sahibhan arabaya bindiler. Kari Zakir tarafından gidiş geliş ücreti verilen bu gürültülü gölgelikli araba, Uygur köyünün harabelerinden geçip Amançura yoluna girmişti. Töre Sahibhan, yol üzerinde Mukimiy'e bademsiz çeltiğin ve pamuk tarlalarının kimlere ait olduğunu anlattı.

Amançura'da el ayak yıkamak, atı dinlendirmek için durup biraz sonra yeniden arabaya binerek Teşiktaş tarafına doğru yol aldılar. Töre Sahibhan dutar çalıp hafif hafif şarkılar söylemeye başladı ve Abdurrezak Bimiy'in "Gide Gide Varamadım Dedi" redifli muhammesini okudu.

Şair Bimiy, hafıza teşekkür ederek kendi yaşam koşullarını kinayeli bir şekilde anlatmaya koyuldu:

– Ayim'e ulşatığımızda bizleri memnun edin hürmetli Sahibhan. Çünkü bizim kulübemize vardıkdan sonra hepimizin kulağına pamuk tıkaması gerekecek.

Bir yanımız hanekah¹²⁸ olduğu için gece gündüz nadan sofuların sohbetleri, huları kulağımızı sağır eder ki siz aziz misafirimiz Muhammed Eminhoca Mukimiy kulübe-yi ihsanımıza davet ettiğim için bir taraftan sonsuz şâd olsam da diğer taraftan utanıyorum. Bunun için şimdiden özür dilemek doğru geliyor. Geçen yıl bu zamanlar, bizi Hokand'dan ziyarete Molla Muhammed Zakircan Furkat ile Mevlevi Yoldaş gelmişlerdi. Onlar birgünden fazla kalmaya dayanamadılar ve o geceki sohbetimizde cenaplarının adı zikredildi. Sizi Buhara'ya gidip kaldığınızı, Hokand'daki dostlarınızı üzdüğünüzü Molla Zakircan, tekrar tekrar anlatarak üzüldü.

Bu sözleri işiten Mukimiy dayanamadı, o şimdi Teşiktaş'ta olsa da Andican'a kadar yaya olarak gitmeye razıydı.

– Bendeniz de nihayetinde onları özledim. Buhara'ya gidip kaldığımdan ben de pişmanım.

Mukimiy, o an hasretin yeri olmadığını derhal fark ederek sohbet konusunu değiştirdi:

– Molla Zakircan ile Mevlevi Yoldaş seyahat edip gelmiş olsalar gerek?

Şair Muntezir, Mukimiy'in bu sorusuna cevap verdi:

-Zakircan Furkat'ı kardeşleri düğüne davet etmişler, gelince düğünü bitirince kadar kardeşleri ikisini de Arslanbab'a götürdüler. Arslanbab'tan dönünce bendenizin odasında iki gece misafir olduktan sonra gittiler.

– Zakircan'ın kardeşleri mi dediniz?

– Evet. Molla Zakircan'ın annesi aslen Andicanlı, Arzıkulbek tarafından. Furkat'ın dayısının oğulları çocuklarını evlendirmişler. Ben Zakircan ve Mevlevi ile her daim birlikteydim, sohbet ettik. Furkat, bana bakıp “Sizi o kadar sevdim ki gözüm ve gönlümü sizden ayıramıyorum.” diye ruhumu yüceltti. Benim için şakayla karışık âşikâne, samimi gazeller yazmış. Onlardan bazıları hatırımda:

“...Terk etmez sâkî-yi gülçehre ile bâdesi,

Atana kadat tâ subh-i mahşer bezm-i icâd Andicân.

---

¹²⁸ Hanekah: Dervişler mekânı.

Kari Yusufcân gibi nâzik edânın aşkında

Gösterir Furkat senin gibi nice Ferhâd Andicân...”

Molla Zakircan ile Mevlevi Yoldaş'ın ifadelerine göre çok az insanın içtiği lale renkli, kabuklu çay onları mest etmiş. Böyle renkli şarabı o zamana kadar içmemişler.

Bu sözleri işitince Mukimiy, Hokand'daki yar ve dostlarını bir kez daha gözünün önüne getirerek bilinir bilinmez iç çekti ve onlar hakkında konuşmaya başladı. Zakircan Furkat gibi bilgili bir şairle dost olmasını sağlayan Mevlevi Yoldaş'ın adını tekrar tekrar andı.

Uygunsuz laflar ile bölünmeyen bu garezsiz, tatlı sohbet Ayımkişlak'a varana kadar devam etti. Araba, Abdurezzak Bimiy'in kapısı önünde durunca şairler indi. Arabacı çay içmeye de katılmayarak dönüp gitti. İhtiyar Bimiy'i evine bırakıp üçü Ayımkişlak mescidine doğru yol aldılar. Kucağa sığmayan büyük dal, ağaçların gölgesine kurulan Ayım'in büyük pazarı kalabalıktı. Özellikle kavun, karpuzu bol sulu olan Özbek çiftçileri ve komşu pazarcı Kırgızlar mescidin en geniş yerine oturarak kavun, karpuz, şeftali satmakta ve bazıları da yüzüstü uyulamaktaydılar. Mescidin temizlik görevlisi müezzini bir elinde süpürge ve bir elinde eski kova gelip kavun yiyenlere kızıp kavun kabuklarını kovaya koyarak yine bir buçuk kâse “rızk” alır, saf bir Kırgız'a rastlarsa “mescidi kirlettin!” diye bir miri¹²⁹, yarım miri para cezası da keserdi.

Çevik ve çok insan tanımış olan Töre Sahibhan, müezzinden eski bir yün kilim alarak mescidin boş ve serin bir yerine serdi. Muntezir ile Mukimiy'i oturutup çay, ekmek getirdikten sonra bir tepside ince belli, altın renkli, pakize üzümle ak şeftali getirdi de kendisi gözden kayboldu. Bu gidişinde yol üstünde et, yağ, meyve, sebze satın alıp Şair Bimiy'in harabesine vardı. Bimiy avludaki küçük supede¹³⁰ yer hazırlayıp avluyu süpürmekteydi. Töre Sahibhan, süpürgeyi Bimiy'in elinden alıp paketi uzattı:

¹²⁹Miri: Beş tiyin. Tiyin bir para birimi. (100 tiyin 1 som)

¹³⁰ Supe: Avlu, bağ ve umumen açık yerde oturmak, yatmak için topraktan dört köşeli yapılan yer.

– Bu tarafını bana bırakın üstat! Siz mescide gidin, Misafirler orada sabit ve beklemektedirler.

Şair Bimiy, Sahibhan'ın getirdiği şeyler için itiraz edecek oldu. Sahibhan küstahlıkla onun isteğini reddetti. Şairi hicaletten çıkarmak için bahane buldu:

– Mukimiy sizin misafiriniz olsa da bizim de misafirimiz! Benim kulübeme de gelebileceğini düşünerek çıkıp geldim. Yok, misafir benim sen sokulma dersenez, darılırım. Bundan dolayı siz de misafirlerin yanına gidin ve beklemeyi bendenize bırakın!

Anlayışlı şairin, akıllı sanatkârın alicenaplığına inanmaması mümkün değildi.

– Teşekkürler! Töre Sahibhan! Hazretlerinin durumu bendenizinkinden iyi olmadığını iyi biliyorum. Ben son horoz ve tavuğu keserek bunlarla misafir beklemekteydim. Buyurun zahmet olmayacaksa bekleyedurun!

Bimiy içeriye aceleyle gitti. Töre Sahibhan, supe etrafını süpürmeye koyuldu. Muntezir ile Mukimiy mescite oturup Hafız Töre Sahibhan'ın bezme neşe verişini, şiir okumadaki keskin hünerini överek nadir faziletlerini methetmekteydiler. Uzun bastonunu tehditkarane sallayarak yol üzerinde rastladığı insanların selamına karşılık vere vere Abdurezzak Bimiy mescide geldi ve Sahibhan hakkındaki bu fikre katıldı:

– Hafızın şiir okumayı bilmesi onun nazik tabiatlı, zevk ve fazilet sahibi olduğuna delalettir. Bunu ortaya koymak için bilim, marifet ve anlayışlılık gerek. İşte bu özelliklere sahip olduğunda asıl halkın sevdiği hafız olması mümkün!

– Güzel, diye söze başladı Mukimiy. Böyle sanatkârlar ne yazık ki çok az yetişiyorlar! Basit laf söyleyip sanatını ucuza satan okuma yazma bilmez hafızlar, düpe düz gazelleri de baştan sona hatayla okuyup biçare, günahsız şairleri bıçaksız boğazlıyorlar. Ama Hokandkışlak'ın Töre Sahibhanı'nda bunların aksini gördüm. Bu hafızı yetiştiren Hokandkışlaklı şiirsever halka karşı muhabbetim arttı.

Şair Bimiy de bu hususta kıymetli fikirlerini söylerken oturdukları yere güneş ışıkları geldi, sohbet bölünmesin diye dinleyenler kıpırdamadan dinleyerek oturmaktaydılar. Bimiy, herbir çalgı esbabını çalmayı bilen insan sazende olmadığı

gibi, herbir ses çıkarıp şiiri şarkı şeklinde okuyarak bağırان kişinin de hanende, hafız olamayacağını söyledi ve gerçek sanatkâr olması için bilim, maharet, ahlak ve edep sahibi, tok karınlı, sazende ve bilgili olmanın şart olduğunu örneklerle açıklayarak böyle sanatkârların öldükten sonra da halkın kalbinde yaşadığını belirtti. Bimiy, sözünü tamamlayınca yerinden kalktı ve misafirleri eve davet etti.

Eve geldiklerinde maharetli hafız supeyi temizlemiştir kazanın başında duruyordu. O, misafirleri bekleyip supeye yerleştikten sonra komşu hanekah ehlinde şikâyet başladı:

– Supe tatlı, dört arkadaş, çorba da pişiyor. Komşu kurbağalar şimdi vıraklayıp canımızı sıkacak diye korkuyorum.

Bimiy gülümsedi:

– Aslında bugün pazar. Komşu ağabeyin etrafında müridleri topladığı gün! dedi. Bedbahtlar bazen uhlayıp duruyor bazen hızlanıyorlar, konu komşuya huzur vermiyorlar. Benim de canıma tak etti. Şimdiden geç olmadan başka boş bir yere gitsek mi ki?

Bimiy’i hicaletten çıkarmak için Mukimiy, anlayışsız zahidlerin zikirlerini dinlemekte istekli olduğunu bahane ederek çorba pişene kadar Töre Sahibhan’dan akşamki makamı sadece yalnız okumasını rica etti. Çorba pişirmeyi kendisi üstlendi. Hafız kapı önüne diz çöktü ve bu defa Hokand Uşşagından başladı. Onun arkasına Zahiriddin Muhammed Babür’ün “Canımdan özge yâr-ı vefâdâr bulamadım”ı ekleyerek Mukimiy’in “Kametinden bağ içre serv-i sîh-i dal gezeyim”i ile tamamladı. Sonra dutarı dayayıp ocak başına yürüdü.

Kısacası ihtiyar Bimiy, çabalarını arttıkça samimiyetsizliğe yer vermeden sohbeti kaldığı yerden devam ettirmeyi başardı. Gece yarısına geldiklerinde hanekahdan vecde gelen anlayışsız müridlerin ahları, feryatları, ikiyüzlü hu huları başlamış, şairlere uyku vermemişti. Tan ağarınca kahvaltı sırasında Mukimiy, koynundaki defteri çıkarıp “Kurbağalar” hicvini okudu.

Henüz sofraya toplanmamıştı ki arabacı selam verip geldi. Misafirler yola çıkma tereddüdüne düştüler. Mukimiy Bimiy ile kucaklaşıp vedalaşırken üstat şairin “Ayim’den göçüp gidesim var!” dediği itirazına cevaben Mahlerayım’ı -

Nadire'yi- destekleyerek bu ulu adın hürmeti için Ayimkışlak'ta kalmasını rica etti ve her yıl gelip kalmaya söz vererek arabaya bindi. Araba yola çıktıktan sonra sokak ortasında bastonuna dayanarak hüzünlü bakan Bimiy'in nurani, bereketli yüzü Mukimiy'in kalbine nakşedilmiş gibi yerleşip kaldı.¹³¹

Mukimiy, çabucak Hokand'a gitmek niyetinde olduğu için Hokandkışlaklıların bir, iki gün kalıp kavun şöleni yapma tekliflerini mülayimlikle reddetti ve Şair Muntezir ile birlikte Andican seferine hazırlanmaya başladı. Kari Zakir, Sahibhan ve başka şiir muhlisleri onları Hayrabad'a kadar yolcu ettiler.

Gölgelikli arabada Muntezir ve Mukimiy iki kişi kalınca Bimiy gibi fazilet sahiplerinin ağır hayatları, zengin anlayışsızların zevk, sefa içinde yaşayışları, zamanın sermayedarların zamanı olduğu hakkında şikâyete başladılar. Mukimiy, kendi başından geçenleri kısaca anlattıktan sonra şöyle dedi:

– Benim çektiğim külfetleri filin çekmesi mümkün değil! Ben dişimle tırnağımla kazıyorum ama teslim olmuyorum. Çünkü çok uzaklarda olsa da hakikat yıldızları asumanda parlayıp görünmekte! Şaşkınlım! Niçin ölmeden canlıların arasından ayrılıp mezarlığı seçtiniz?

– Benim için mezarlık daha huzurlu!

– Bu söz ölüme mahkûm edilen kişilerin sözüne benziyor. Sizin gibi filozof şair için bence halkın arası daha iyi değil mi?

– Şiire kulak verenler sizce bana yaklaşırlar mı?

– Onlar yaklaşmazlarsa siz yaklaşın üstat! Biri dinlemezse biri dinler! Mezarlık ölülerin mekânı, ölüler için ne Töre Sahibhan'ın huzur verici makamı ne de Şair Muntezir'in felsefi şiiri, polislerin tehditleriyle keskin kılıçları bir tesir gösterir. Bu acı sözler için sizden özür dilerim, şunu söylemek isterim ki bereketli davanız sizden sonra mezarlıkta değil halkın içinde kalsın! Babasatin mezarında

---

¹³¹ Abdurezzak Bimiy 1917 yılında Ayimkışlak'ta vefat etti. Şairin iki oğlu olup biri Ayimkışlak'ta babasından sonra vefat etmiş diğeri ise 1935 yılında babasının bütün elyazmalarını alıp Tacikistan'a gitti. Şimdilik Tacikistan'ın neresinde olduğu bilinmiyor.

Kalan elyazmaları şairin Esekeli Mellehoca isimli dostu saklamış. Sonraki yıllarda Mellehoca Hokand şehrinin Behmelbap Mahallesinde bir odaya yerleşerek dülgelik ile meşgul olmuş. 1962 yılında hasta olunca Eseke'de vefat etmiş ve elyazmalar Hokand'daki odada kalmış. Mirasçılar, Hokand'a gelerek elyazmaları ve diğer eserleri odada bulamayıp döndüklerini bize üzülerek anlattılar. (S.A.)

köhne Andican'ın ne fazıl şairleri, Andican'ın üst düzey zenginleri, yöneticileri, nice nice şairlere ilham veren gül yüzlüleri, sesini felekten aşırın hafızları yatıyorlar. Onlara Allah rahmet eylesin! Ama ben gelince sizin gibi üstadı ölüler arasında canlı bulduğum için şükrediyorum!

Muntezir, gözünde yaşla elinde olmadan güldü:

– Adet olduğu üzere mezarlığa tabut taşıyıp getirenler evlerine döndüklerinde aralarında birisi olmuyor. Onlar bir kişiden ayrılıp azalarak dönerler. Belki yarın mahalle sakinleri benim yanıma gelerek mezarlıktan ilk kez çoğalarak dönsünler! Ne dersiniz Muhammed Eminhoca?

– İyi olur, üstat! Ben Hokand'a döndüğümde Şair Muntezir'i mezarlıktan evine döndürüp geldim, diyeyim!

– Muntezir'in yeri boş kaldı diye Hacı Muhyi'yi göndermeyin sakın?

– Hokand'ın büyük mezarlıklarında yatan ulaemalar Hacı Muhyi'yi mütevelliliğe çağırışlardı, “vakfı yok!” diye gitmedi. Ümit ederim ki bir gün ulemalar zorla getirecekler!

İkisinin kahkahalarına arabacının da kahkası katıldı. Çünkü Hokandkışlak şairleri ile dost olan bu şiirsever arabacı, Kari Zakir ve onun dostlarından şaka sözleri duyup öğrenmişti. Mukimiy'in inayesini duyunca zevke geldi.

Şehre yaklaştıklarında sohbet ciddileşti. Mukimiy'i çabucak Hokand'a gitme telaşı sardı. “Tacibay canı sıkılmadan bekledi mi ki, o şimdi nerede bulunur ki? Andican'da mahalle mahalle gezip kırık tabakları tamir ediyor mu ki ya da çildirmesini eline alıp gurbet ellerde iştahla toy arayıp duruyor mu ki? Eğer odadaysa, yol ücretini kazanmışsa trenin ne zaman kalkacağını öğrenip ona göre hareket etsek.” diye düşündü ve birden arabacı gencin adını sordu:

– Bana bakın Toyçibay! Andican'dan Hokand'a tren ne zaman hareket edecek?

– Kari Zakir'i Margilan'a akşamüzeri götürüp dönmüştüm.

– Bilet almak zor değil mi?

– Bizim gibi insanların vagon bileti biraz sıkıntılı, zenginler için olan vagon sıkıntısız! Ne dersiniz, biraz pahalı deniyor?

Mukimiy konuşmadı. Muntezir, soru soran bakışlarla Mukimiy'e baktı:

– Biletin niçin derdine düşüyorsunuz?

– Becerebilirim bugün gitmek düşüncesindeyim.

– Beni yine mezarlığa mı bırakacaksınız?

– Kimler bırakmışsa onlar tekrar dönüp alsınlar!

– Hiçkimse götürmüş değil, kendim gittim!

– Cesaretinizden belli! Bana bütün düşmanlarım toplanıp rica etseler gitmekte başı çekerim.

Yine kahkahalar atıldı, arabacı at üstünde yine kâh kâh güldü. Araba Çuveleçi'den geçip Değirmentaşı'dan Babasatin sokağına döndü. Ama sohbet hala devam etmekteydi, mezarlığa vardıklarında münazara bitti. Muntezir, Mukimiy'in "Bugün gitmemiz gerek!" deyişini kesinlikle reddederek yine bahaneler buldu:

– Şimdi siz konuşmadığımız, sizin Andican'a geldiğinizden haberdar olan Andican şairlerinden Abdugafur -Muhib-, Pirimkari, Süleymankul -Resva-, Muhammed Tahir ve Faniyeler ile sizi tanıştırmamaya çarem yok. Beni mezarlıktan eve döndüren de sizsiniz!

Arabacı Toyçibay, atın başını mezarlığın kapısına çevirip durdu ve Muntezir'i arabadan elinden tutarak indirince atın dizginini kapı halkasına bağladı. Araba arkasındaki bir sandık kavunu sırtlayıp onlardan önce mezara, Muntezir'in odasına doğru yürüdü. Onun arkasından iki şair de konuşarak geldiler. Kapı açık, oda önüne de su serpilmişti. Odadan Tacibay çıkıp gelerek onları karşıladı.

Toyçibay sandığı odaya boşalttı da gitmek için izin isteyip onların "daha sonra gidersiniz!" diye ricalarını reddederek vedalaşıp ayrıldı. Odaya adım atan Muntezir, kendi odasında bambaşka bir manzara ile karşılaştı. Sofrada yumuşacık

ekmekler, kavrulmuş piste, bir kâse bal, yine birçok nimetle donatılmış olup ocakta pilav zirbeği¹³² yapılmıştı.

Oda sahibi hacıya teşekkür edip dışarı çıktı, Mukimiy ise hacıya göz atıp sordu:

– Böbürlenip oturuşunuzdan mezarcı başına benziyorsunuz, hacım!

– Benim elimdeki kevgir sizin gözünüze belküreği gibi göründü belli ki!

– Açıkça söylemek gerekirse iki günde özlettiniz! Hokandkışlak'taki çiftçilerin eğlencesini görmediniz mi? Çıldirme çalabilen hafız olsa çok para kazanırdı. Bunu bir tarafa bırakın, Hokandkışlak'ta tabakların çoğu kırık! Ey sevgili hacı, ne diyorsunuz?

– Orada da şairler kesattı desenize!

– Boşverin! Tabak onarmayı yüreğim kaldırmaz da çıldirme çalmayı öğretseniz ölü bir buzağının derisini kasmağa kaplayarak ekmeğimi kazanırdım.

– Bunu yazmaktan daha kolay mı sanıyorsunuz?

– Öyle değil mi?

– Yok, molla ağabey! Dört tane adamı etrafınıza toplamak için çok fazla terlemeniz gerek. Ona heves etmeyip şiir yazmaya devam edin, kazanda da aşının kaynaması için beni de yanınızdan eksik etmeyin. Ben kimsesiz derbeder biriyim, edindiğim eş dostlarımla bir günü geçiririm. Yarın kaygısı gütmem. Ama sizden gizlediğim bir sırrım da yok, ölümümün de birilerine yük olmaması için kefen paramı iç cebimde saklayarak dolaşırım. Onu aç kalsam da harcamam.

– Ben de o da yok!

– Siz kendinizi benimle denk tutmayın! Siz ölmeyecek, dünyada canlı kalacak, halk arasında hor görülmecek insansınız.

– Ben de ölümsüzlük arzusundayım. Herkes de sizin gibi düşünseydi o arzuma erişmiş olurum. A dostum keşke herkes de sizin gibi temiz kalpli olsa.

---

¹³² Zirbek: Pilav için kavrulmuş, suda kaynatılan et, piyaz, sebze.

Hayırlısı, üzülmeyin. Ben bu gece gitmek niyetindeyim, gönlümü kaplayan hasretlik beni Hokand tarafına çekiyor. Ne dersiniz?

– Siz neyi istiyorsanız ben de onu istiyorum. Eğer Andican’da bir hafta kalalım deseniz de bu yola çikalım deseniz de ben hazırım.

– Üstat Muntezir’in rızasını almaktan başka çare yok. Onu razı etmeden de gitmenin imkânı yok. Çünkü bu adamı her ne kadar sıkmasak da durumu malum. Bu adama kalsa Andicanlı şairleri toplayıp bizimle tanıştıracak. Nasip olursa başka zaman gelip onlarla tanışır sohbet ederiz. Hokandkışlaklılar beni memnun ettiler. Bizi alıp giden Kari Zakir¹³³ gerçi genç olsa da eser vermede yetenekli, aklı-ı ferasette yeterli, sohbetli, sanattan da anlayan bir gençmiş. Ayımkişlak’ta kalan yaşlı Abdurrezzak Bimiy’in yol ortasında bastonuna dayanarak bakıp kalışı aklıma geldiğinde yüreğim eziliyor. Onları her yıl bir kez görmekten başka çarem yok. Kalkın hacım, yemeğin pirincini koyun. Demlenen kadar üstat da gelir, yalınayak uzağa gitmemiştir.

Tacibay yerinden kalkıp yemeği dinlendirmeye koyuldu. Mukimiy sokağa çıktıktan biraz sonra Muntezir ile birlikte girdi:

– Boşuna zahmet etmişsiniz üstat! Biz hemen istasyona gitmeliyiz, bilet alma tedarikini gidermemiz gerek!

– Oğluma adam gönderdim, oğlum onları çabucak alıp gelir. Hadi odaya girip sohbet edelim.

İçeriye girip oturunca Muntezir, Mukimiy’in boğulduğunu fark ederek biraz rahatlattı ve kalıp kalmamayı Mukimiy’in seçimine bırakıp üzgün bir şekilde minnettarlığını belirtti:

– Gelerek başımı göklere çıkardınız, daha ne kadar kalsaydınız da sıkıntı yoktu. Eğer gitmek lazım geliyorsa, zârım var ama zorluğum yok. İşte halimi görüyorsunuz, gerçi dört tane bütün ekmeği bölmeye gücüm yetmese de sevenler

---

¹³³ 1943 yılı Respublikası’nın ünlü sanatkârlarıyla Hokandkışlak’a gittiğimizde bizimle sohbet edilen haneye 85 yaşlarında nur yüzlü bir ihtiyar gelerek bastonuna dayanmış hal de bir beyit okudu:

“Gençlik gitti, geldi işte bu hal:

Baston elde, eğilmiş bir kari ihtiyar!”

Bu şair Kari Zakir idi. Onunla uzunca sohbet etme fırsatı buldum. Vatan mücadelesinin son yıllarında vefat etti. Eserlerinin bir kısmı ailesinde saklanmakta. (S.A.)

istediklerinde gelip adımlarını kesmezler. Şimdi yolda benim mezarlıkta hayat geçirdiğime şahit olduğunuzu bildiriniz. Bunları hepsi çaresizlerin işi, şehri acımasız ulemalara bırakıp vermek doğru geldi. Bir zamanlar Hacı Muhyi gelerek Atabek mahkemesine çıktığında benim kavuk hicvimi ateistlik sayıp Andican ulemalarına kötüleyip çirkin göstermişti. Ondan sonra şehir dar olunca mezarlığı seçmiştim.

Muntezir'in özü yerindeydi. Mukimiy yaşlı, fakir, geçim sıkıntısı çeken şair ile zor durumdaki Üstat Halil Hoca'yı kıyasladı ve kendisinin yaşam şartlarını göz önüne getirdi. Mezarlığa gelip yerleştiği için Muntezir'i ayıplayamazdı.

Beklenen kişilerden haber gelmeyince yemek konulup getirildi. Yemek üstünde sohbet ciddileşti. Muntezir şehre dönmek, halk arasında yaşamak, ümitli genç kalem ehillerini etrafına toplayarak onları ağabeyler, zagitler, ikiyüzlü ulemalara karşı korumaya söz verdi. E kurulanıp iki fincan çay içilince sofraya dua okundu. Mukimiy, görüşemediği Andicanlı kalem ehillerine selam ve özür gönderdi. Her yıl gelip kalmaya söz verdi. Muntezir kollarını açıp hayırlı, kazasız, belasız yolculuklar diledi. Mezarlık kapısına çıkınca kucaklaşarak vedalaştılar. Muntezir, yol ortasında misafirler gözden kayboluncaya dek bekledikten sonra arkasına döndü.

Mukimiy ile Tacibay Kültepe'de arabaya binerek istasyon tarafına gittiler. Arabacların söylediğine göre Hokand'a gidecek trenin hareketine daha var olunca yine bir, iki saat beklemek doğru geldi. Andican garında sandık, bohça taşıyan, yorgan sırtlayan adamlar etrafa bakarak yürüyüp gitmekteydiler. Tacibay, Mukimiy'e bohçayı emanet ederek kendisi bilet satılan yere gitti.

Mukimiy, bazen bohçanın üzerine oturarak bazen kalkıp her tarafa bakınırdı. Tacibay'ı iki saat bekleyince sinirlendi. Oraya karanlık da çökünce uzaktaki insanları birbirinden ayıramaz oldu. Garda giderek insanlar çoğalmaktaydı. Göz ağrısı çocuğunu sırtlayan örtülü kadın, başına bohçasını koyup eline bileme aletini alan ihtiyar, beline çaydanlık asan pamuklu kaftan içinde terleyen saf yaşlılar, kirli çamaşır dolu valizlerini yanlarındaki insanlara bırakarak önlerinde aceleyle ilerleyen yalınayaklı gençler bir şeyden mahrum kalmış gibi bilet satılan yere gitmekteydiler. Onların arasından zorlukla çıkan Tacibay, terlerini hırkasına sile sile Mukimiy'in durduğu yere yürüdü.

– Tahmince çok sıkıldınız molla ağabey! Zenginlerin bindiği vagonlardan alayım dedim üstüme başıma bakınca bilet satmadı fahişe! Yüzünden üstü başı iyi olanlara sattığı belli!

– Alamadınız mı?

– İşte aldım! Konforlu vagona değil; konforsuz, fakara vagonuna aldım. Öyle ki konforlu parası harcadım, bilet alıp vagona yerleşenlere para vererek aldurdum. Başka çare yok! Almaya kalksak son durak bizimki molla ağabey! Seher vakti varır diyorlar.

Mukimiy, buna da şükredip dostuna teşekkür etti. Önde elbiselerini eline alan Mukimiy, arkada ağır bohçayı aşlayan Tacibay, insanların trene bindiği karanlık koridora geldiler. Koridor nihayetinde havasız, pis kokulu, küçük çocukların ağlayışları, ihtiyaçların iniltileri ve “ileri git, beride dur” gibi ifadeleriyle tıka basa doluydu.

– Konforlu vagonlara bilet alanlar tek tek aydınlık koridorlardan sıra beklemeden biniyorlarmış. Büyük, büyük tüccarlarınki, dedi Tacibay.

Mukimiy konuşmadı, yüzünü başka tarafa çevirerek gönlünden geçirdi: Her şey zenginler için! Düğünlerin başköşesi de mescitlerin başköşesi de! Hatta halk için yapılan trenlerin başköşeleri de. Yeni kıyafetlerin olsun yeter!

Koridorun kapısı açılıp insanlar platforma çıktılar, çoluk çocuk, yaşlı kadın erkekler, kadınlar vagonlara bindiler. Mukimiy ile Tacibay en arkada bir vagonun kapısından girmek zorunda kaldılar. Tacibay bohçayı koridora koyunca Mukimiy onun üstüne oturdu da kendisi dimdik ayakta durup kıyafetiyle Mukimiy’i serinletmeye koyuldu. Üç kez düdükle çalınca tren hareket etti.

Kısacası trenin garlarda dura dura gece yarısında Margilan’a geldiğini bu durağın Garçekovoli durağı olduğunu söylediler. İnsanlar eşyalarını toplayıp indiler. Onların yerini Margilanlı yolcular alınca kavga çıktı. Bu kavgadan korkan küçük çocuklar hep birlikte ağlamaya başladılar. Aşağıdan gelenler trenin bu garda iki saat duracağını, yakıt alacağını söylediler. Bunu duyan Mukimiy, gara inip temiz havada nefes almak istedi ve bir o tarafa bir bu tarafa yürüyerek garı gözden geçirdi. Konforsuz vagonlar çok azdı, geri kalan dört vagonun hepsi konforlu idi. O

vagonlarda lambalar yakılmış, temiz, kalabalık yok, rahatça oturulup bir şeyler içilip konuşularak oturmaktaydılar. Seyahate katılan Andican zenginlerinin çocuklarından bazıları vagon kapılarını açarak kaba ifadelerle konuşmakta ve iskambil oynamaktaydılar.

Mukimiy, dönüp kendi vagonuna çıkacak oldu, ama vagon ağzına kadar insanla dolmuştu. Çıkması zor oldu. Bir, iki kez laf işitmiş olsa da şair güzelce konuşup rica etti. Mukimiy'i sesinden tanıyınca Tacibay, koridora atıldı ve o da insanlara sürtünerek Mukimiy'i yine o sıcak, pis kokulu vagona bindirmeye muvaffak oldu. Ondan sonra garlarda yerlerinden kıpırdamayıp tan ağardığı vakitte Hokand İstasyonuna geldiler.

Hokand garını Mukimiy'in son görüşünden bu yana çok değişmiş, temizlenmiş, yollara taşlar döşenmiş, yolların iki tarafına da yüksek binalar yapılmıştı. Trenden inenleri bekleyen sıra sıra dizilmiş faytonlar duruyordu. Onları görünce Mukimiy elinde olmadan kıpırdamayıp etrafa göz gezdirdi. Vagonda çektiği sıkıntıları da unutmuştu. İkisi faytonların dizildiği tarafa yürüdüler. Bir faytona Tacibay bohçayı koyacak olmuştu ki faytoncu bağırdı:

- İn arabadan! Bitin bulaşacak! Bu araba zengiler için! Üstüne başına bak!
- O güzel giyinenler gibi ben de giyinirim!
- Boş versene birader! İtiraz etsen de seni almam!

Biraz ileride bekleyen Mukimiy boğuk, kırgın sesle Tacibay'ı çağırdı:

- Dönün hacım! Ayakları kullanıp yürüyerek gideriz!

O anda arkadaki faytonun ihtiyar şoförü, Mukimiy'i uzaktan tanıyarak yürüyüp geldi:

- Yanılmıyorsam, Muhammed Eminhocasınız değil mi?
- Öyle! Muhammed Eminhocayım!

İhtiyar şoför, şair ile selamlaşarak faytonuna davet etti:

- Buyurun! Ben götüreyim, buyurun!

– Teşekkürler! Arkadaşlarımızı beklememiz gerek!

Mukimiy arkasına bakmadan yürüdü, Tacibay da bohçasını sırtlayıp Mukimiy'in peşine düştü. Galabakkallı'ya yöneldiklerinde Mukimiy, durup uzaktan gelen Tacibay'ı bekledi. Tacibay, çok terlemişti. Mukimiy'in hatırı için bir şey demeyerek bohçayı yere bırakıp nefesini düzenlemeye başladı.

– Ben Andican'da soracaktım. Bu bohça bu kadar ağır mı?

– Hediye...

– Güzel! Hokand'da hiçkimsem yok diyen birisi bu kadar hediye alır mı? Aldığın da bir ev dolusu! Bir eşeğin yükü!

Mukimiy'in bu sözüne Tacibay güldü:

– Bu dediğinize ben de bir şey derdim de moraliniz bozulur, üzülürsünüz diye söylemiyorum molla ağabey!

– Söyleyin hacım, ağzınıza geleni geri çevirmeyin!

– İki eşeğin yükü diyecektim.

Mukimiy, hoşlanıp güldü:

– Bu bohçanın benimle ne alakası var?

– Bu hediyelerin yarısı sizin! Bunu bilin! Eve eliniz boş mu gideceksiniz? Bal almadım, çiğ fıstık almadım, yine küçük şeyler...

– Allah iyiliğini versin! Bende ev ne arar?

– Aileniz ile ayrılmış olsanız da kızkardeşler, yeğenler yok mu?

Mukimiy, sokağın kenarından sessizce gidiyor, arkasından da konuşarak Tacibay geliyordu. Mukimiy, kendisini bu halde kimsenin görmemesi için kalabalık yerlerden hızlıca geçerek dostunu bekliyordu. Kömür pazarı sokağına ulaştıklarında sokağa bakakaldı ve yüreğinde bir endişe peyda oldu. Çünkü sevimli kız kardeşi Mehrinisa'nın evine ve ana mahallesi Şeldiremak tarafına bu sokaktan gidiliyordu.

Mukimiy, düşünerek burada durdu. Nereye gitmeliydi? Medreseye mi? Yok! Odada belki başka çaresiz insanlar vardır. Belki Hacı Muhyi vardır. Hacı Muhyi, odayı sahiplenmediği takdirde bu durumda medreseye gidip gelmek akıl işi değil! Başını sokabileceği, sığınabileceği yine kimi var ki zamansız bir anda kimin kapısını çalmak mümkün ki? Mevlevi Yoldaş'ın kapısını! Nihayetinde misafirhanesi var ya!

Tacibay, arkadan gelerek bohçayı yere bırakınca ilerideki Mukimiy'in ağzına dikkat kesilmişti. Mukimiy, üzüntüyle adım atarak Tacibay'ın yanına geldi de zorla konuşarak şöyle dedi:

Hokand'da hangi zanaatkârın, hangi fakirin kapısını çalsak bizim için her vakit açılr! Gideceğimiz yer malum. Ama şimdi sabah namazı vakti, bohçayı taşıyarak mescidin önünden geçesim gelmiyor. Eğer kaymak pazarında semaver yerinde duruyorsa orada kaymak yiyip çay içsek! Siz de çok yorulunuz.

– Güzel fikir!

Tacibay yine bohçayı sırtına alarak Mukimiy'in arkasından yürüdü. Bayteköprü'den geçip kaymak pazarının çay ocağına doğru yol aldılar.

3.12. ON İKİNCİ BÖLÜM ODA YENİDEN DOSTLARLA DOLU

Elhamdülillâh, sorunsuz

Geldim Mukim eyleyip sefer,

Üzülüp görmeden zarar...

Zanaatkâr şair -Üstat Avazmuhammed Pisendiy- Mir Arap Medresesi'nin müderrisi Molla Halmuhammed'e mektup yazarak geç olsa da cevap aldı. Bu mektupta Molla Halmuhammed'in sonraki zamanlarda Mukimiy ile baba-oğul gibi olduklarını ve ona kızı Nazik'i vererek onu damat olarak almak niyetinde olduğunu, Nazik'in "Harem hizmetlisi" listesine girmesi neticesinde yaşanan olayları anlatınca Mukimiy'in kendi arkadaşı ile kaçıp gittikten bir gün sonra kaçamayarak kızı ile birlikte yakalandıklarını, Nazik'in hareme alındığını hasretle hikâye etmiş ve Mukimiy'in Hokand'a sağ salim ulaşip ulaşamadığını yazıp göndermesi için rica etmişti.

Şair Pisendiy, bu mektubu alınca Hazret Medresesi'ne gitti. Miyan Satibaldihan'ı odasında bulamayınca evinde buldu ve Buhara'dan gelen üzücü mektubu okudu. Miyan, kaygılanarak Mevlevi Yoldaş'a adam gönderdi. Dostlar bir yerde toplanarak Mukimiy'in henüz Hokand'a gelmediği için korkmaya başladılar. Buna rağmen Miyan Satibaldihan, Nahoş öldükten sonra kitli duran odayı tekrar açıp odaya eşya ve erzak teminlemiş, Mukimiy'in karakterine uyan tertemiz, çevik birer kişiyi de odaya gönderip beklemeleri için görevlendirmişti.

Mukimiy'in yakın dostları olaydan haberdar olunca Abidçe Âlim'in evine toplandılar. Oda için bir kilim, bir yorgan, bir yastık, bir araba odun, bir pirinç ve daha fazlası bırakıldı ve oda için Mevlevi Yoldaş, Kerimdevane köylü Molla Abdulla isimli genci tavsiye ederek o gencin ferasetli, anlayışlı, temiz, güzel yazı yazan, aşçı olduğunu kendisinin de yetim olduğundan herkesin hizmetini gördüğünü, biraz da ilim sahibi olduğunu söyledi. Bununla birlikte Bekveççe mahallesinde doğup büyüyen, kendisi garip olduğu için ona Mukimiy'in Garibiy diye mahlas berdiği, kalem sahibi Molla İsmail'in olduğunu da hatırladı.

Dostlar odayı ikisine bırakacak oldular.

– Molla Abdulla ve Molla İsmail Garibiy odaya yerleşince hiçbir yere kıpırdamadan Mukimiy’in yolunu beklesinler, dedi Ubeydulla Zevkiy. Ben Abidçe Âlim ile Hocend ve Öretepe’ye kadar gidip Mukimiy’i soruştururuz. Şansımız yaver gider, rastlarsak birlikte döneriz. Çünkü kaçak insanların trenle gelmesi muhtemel.

Dostlar, onun sözünü onayladılar. Tavsiyeleri bir kenara bırakıp dağıldılar. Sabahleyin Miyan Satibaldihan, odayı açtırıp eksiklerini tamir ettirmeye adam gönderdi. Mevlevi Yoldaş, Molla Abdulla’nın odasına geldi ve Garibiy’i mahalledeki garibane kulübesinde bulup öğütledi: üstat gelene kadar onu odada bekleyip sonra derhal dostalara haber edilecek. O gün odaya kilim serildi, eşyalarla donatıldı, kısacası girdi-çıkı çöğaldı. Soranlara “Miyan Satibaldihan bundan sonra kendi odalarına yerleşeceklermiş.” dediler.

Bu arada Abidçe ile Zevkiy, Hocend’e oradan da Öretepe’ye geçip Buhara kervan yolunu dikkatle kontrol ede ede Mukimiy hakkında herhangi bir bilgi edinmeden elleri boş Hokand’a döndüler. Ondan sonra bir hafta geçti, ama Mukimiy’den haber alınamadı.

Bundan sonra dostlar çeşitli fikirler üretince birisi “Buhara ile Semerkand arasında yakalandı mı ki?” diye düşünürken bir diğeri “Uzun yolda yalnız, parasız, pulsuz azap çekip yoruldu mu ki?” derdi. Öyle olsa da çoğu Mukimiy’in yakın zamanda çıkıp geleceğinden ümitliydi.

Mevleviy Yoldaş, bir gün sabah vakti çay içip kitap okuyarak oturuyordu, sokak kapısı yavaş yavaş çalındı. Sonra sessizlik oldu. Eğer Garibiy hoş bir haberle gelmiş olsaydı kapıyı yavaşça çalmaz, tam tersine sert ve hızlıca çalardı. Mevlevi Yoldaş, okuduğu kitabın sayfalarına ayraç koyup yerinden kalktı. Çıkınca karşısında duran siyah kıyafetli başı öne eğilmiş misafirleri gördü, birinin sırtında da bohçası vardı.

Öndeki misafir kımıldayarak Mevlevi Yoldaş’a yaklaşmaya başladı ve ellerini genişçe açarak kendini onun kucağına bıraktı.

– Değerli dostum Mevlevi! Ben geldim!

Mevlevi, Mukimiy'i kucagını açtığında tanımış ama sevincinden kendisini kaybederek bir şey söylemeye aciz kalmıştı. Mukimiy, onun gözlerine bakarak güldü de sırtından dürttü ve samimiyetle bağırdı. Hayatında birine özellikle de dostuna ilk kez senli hitap etti:

– Sana noldu Mevlevi? Kendini topla! Ben senin Mukimiy'inim!

Mevlevi Yoldaş, kendine gelerek Mukimiy'i yeniden göğsüne bastı.

– Sevincimden az daha ölüyordum! Doyamadan ölüp kalsam ne olurdu molla ağabey? dedi. Sonra arkasındaki bohçayı taşıyan tanımadığı misafirle selamlaşarak avlu kapısının iki kanadını da açtı. Başka bir şey demeden eliyle koridoru işaret etti:

– Buyurun.

Mukimiy içeriye tereddütsüz adım attı, Mevlevi Yoldaş, Tacibay'ı da geçirerek kapıyı kapattı. Sonra onun sırtından bohçayı aldı. Onun eski şakacılığı depresmişti:

– Hu, hu! Ne kadar ağır? Kaçaklar, bunlar gece Buhara Emiri'nin hazinelerini kaçıran defineciler belli ki!

Mukimiy, gülerek cevap verdi:

– Bohça sevapla dolu! Buhara-yı Şerif'ten arttırabildiğimiz bu oldu.

– Bize gelen mektupta “Mukimiy, Buhara'dan bir bohça günah ile kaçtı.” denmemiş miydi?

– Buhara Emiri bu Garibiyn canına kastetmiş oldu ya bütün yaptığı ibadetlerin hepsi boşa gitti. Hoş? Kimden mektup aldınız?

– Üstadınız olan Molla Halmuhammed adlı kişi, Şair Pisendiy'e mektup yazıp bütün olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmış. Haydi, odaya buyurun. Bu konuda sizin ağızınızdan dinleyelim.

Odaya girince Mukimiy, Mevlevi Yoldaş'a Tacibay'ı tanıttı, şöyle dedi:

– Hiçkimseye ithafen şiir yazmamış günahsız olsa da bendenize katılıp kaçırın ve bu aciz kulu bugün size alıp getiren bu Tacibay Hacım olurlar. Biz şimdilik acı, tatlı hatıralarımızı anlatma imkânına sahip değiliz, çünkü çok yorgunuz. Bunun için öncelikle kim sağ, kim ölü; kim yaşıyor, kim ölü bunlar hakkında bilgi verdikten sonra bizi birkaç saat serbest bıraksanız, biraz dinlensek...

– Sizin soracak olduklarınızın hepsi sağ, hepsi yaşıyor. Şimdilik sizin için bu bilgi yeter, ama dinlenme işini çaydan sonraya mı bıraksanız?

– Çay içtik. Biz uyanınca katıklı mastava¹³⁴...

– Sözsüz, üzerine reyhani serpip süzme acı biberle...

Mukimiy, yorgun gözleriyle gülümsedi.

Pencere perdesi çekilip oda karanlıklaştırıldı. Mukimiy ile Tacibay'ı yatırıp Mevlevi Yoldaş medreseye gitti. Molla Abdulla ile Garibiy'i dostlara haber vermek için gönderince kendi Miyan Satibaldihan'a müjdeyi verdi. Sonra eve dönüp gelerek evdekilere misafirlerin çok olduğunu söyledi de kendi İsfara tarafına gitti. Mevlevi Yoldaş, her daim sokak ortasında dimdik yürür, selam verene karşılık verir, yolda küçük çocuklar konuşurlarsa onlarla konuşur, büyük kavuklulara rastladığında umursamadan yanlarından geçer giderdi. Yolun sonuna yaklaştığında birden tarakçı sokağından iki Arap atı koşulan fayton hızlıca gelmekteydi. Atın kafası yan tarafa çekilip bağlandığından yolu görmeden koşuyordu. Bu durumu görünce Mevlevi sinirlendi, yolun ortasında durup elini kaldırdı. Fayton durunca kendisiyle aynı mahalleli olan zengin çocuğu olan Abdurrezzak indi, hürmetle Mevlevi'ye selam verdi:

– Molla ağabey, buyurun?

– Ben hizmet buyuracak değilim Molla Abdurrezzak! Haddimi bilerek size şunu söyleyeceğim: Ağırlığınızı hafif, uzağınızı yakın eden bu dilsiz hayvanı yan tarafına bağlayıp işkence etmek züppeliğe mi girer yoksa hizmete mi?

Zengin çocuğu Abdurrezzak gülerek özür diledi. Bundan sonra atı bu işkenceden kurtaracağına dair söz verip faytona bindi de Hacibek mahallesine doğru yol aldı. Mevlevi Yoldaş tanıdık bir bakkaldan veresiye gerekli şeyleri alarak

¹³⁴ Mastava: Pirinç, et ve sebzedden pişirilen sulu yemek.

yine eve gitti. Evde Miyan Satibaldihan, Zevkiy, Sali Çekelek, Ahmedcan Attar, Usta Kavul Berber, Taşhoca Misker¹³⁵ Mukimiy'in uyanmasını sabırsızlıkla bekleyip sessizce konuşmaktaydılar. Mevlevi eve girince onlarla selamlaşarak tekrar çıktı ve misafirhanenin kapısını sertçe açtı. Mukimiy'i ihtiyatkârlıkla uyandırdı.

– Sorun olmazsa bir şey soracaktım molla ağabey!

Mukimiy zorlukla başını kaldırdı, ama gözünden uyku akmaktaydı.

– Zaten sormadınız mı?

– Mastavaya kırmızı biber koyulsun mu, koyulmasın mı?

Onların bu sohbetinden Tacibay da uyanmıştı. Uyandırmak için yapılan bu şakadan sonra uyku terk edilmiş, ikisi de dışarıya çıktıklarında etraflarını eş, dost sarmıştı.

Özlem gideren dostlar, geceye kadar sohbet edince sohbet sonunda Miyan Satibaldihan, Mukimiy'i odaya davet etti:

– Ne zamandır odanızı korumaktayız! Bugünden itibaren buyurun, kendi odanızı benden geri almanız gerekiyor!

– Mürebbi? Ya da o, yine Bek Medresesi'nde miler?

– Mürebbi vefat edeli iki yıl oldu!

– Aa! Üstat Halil Hoca?

– O, her zaman “yenilere eskilerin, gençlere yaşlıların yerini bırakmasının hayatın kanunudur, bunu sadece cahiller inkâr edebilir.” diye çok söylerdi. Onun peşinden giden talebeleri olarak bu sözü çok duymuşsunuzdur. Üstat, kendi söylediğini yapıp yerlerini bize bırakıp gittiler!

– Ne diyorsunuz Miyan?

Herkes, sessizce kaldı. Kapı önünde oturan MevleviYoldaş, konuşmaya başladı:

---

¹³⁵ Misker: Koku işiyle uğraşan kişi.

– Onlardan sonra babanız da vefat ettiler!

– Neler duyuyorum! Benim gibi biçareyi Hokand’da bunlar bekliyormuş! Güzel! Bu alçak felek fakir fırıncıyı da çok gördü!

Gidip yerine oturan, gözlerini silen Mukimiy’e Meylevi Yoldaş çay uzatarak:

– Yetimlik, hepimize miras değil mi sonunda?

– Yürekteki kat kat derdin üstüne yine dertler eklendi! Benim elimde can vermişti, dünyada yaşadığı sıkıntıları gönlünden çıkarabilmiş miydi? diye düşünüyorum. Lütfen, eve geçelim!

Birlikte kalkılıp devehane patikasından Bekveççe mahallesine vardılar. Medresenin ahırında onları Molla Abdulla ve İsmail Garibiy karşıladı. Odaya girince Nahoş’a fatiha okuyup hep birlikte Molla Halil Hoca’nın evine gittiler. Atinayi ile kızları Şerafetay avlu ortasında onları ağlayarak karşıladılar. Fatiha okunduktan sonra hepsi yerlerinden dağıldılar. Atinayi, kapı kenarında durarak bir kitap uzattı. Bu kitabın üzerine üstat şu sözleri yazmıştı: “Muhammed Eminhoca Mukimiy çok yok, muhtaç olmayan fakir, mülayim, hattat, fazıl kişi, kalemi de çok keskin. Ama o fazla meddahlık bilmiyor, kimi kötü görse onu hicvetmeye başlıyor. Ne güzel ki emeldarlardan, mollalardan, büyüklerden de korkmuyor. Bunun için de çoğunlukla zenginlerin, mollaların ziyafetinden mahrum kalıyor. Bu ziyafetlere Şair Hacı Muhyi çağrılıyor...”

Mevlevi Yoldaş kitabın üzerine nakşedilen bu kıymetli sözleri heyecanla okuyup duyurdu. Mukimiy, kitabı dostunun elinden alarak öptü ve gözüne sürterek kapı arkasında duran Atinayi’ye uzattı da her daim gelip haber almak sözünü vererek sokağa çıktı. Sessizce kendi doğup büyüdüğü eve gitti. Onu döndürmekte dostları aciz kaldılar, arkasından geldiler. Mukimiy kapıyı sertçe açmıştı, yürüyerek gelen bir küçük çocuk çıktı:

– Kimsin? Adın ne?

– Ekberhoca!

Mukimiy, çocuęu tutarak göęsüne bastı. Çocuk feryad ederek ağladı, Mukimiy onu bırakmayarak yüzünden öpüverdi. Çocuęun feryadını işitince içeriden ağır ağır nefes alarak başı açık Ziyadebibi çıktı. Mukimiy’i tanıyarak ağlayıp kendini ona bıraktı:

– Bizi sizden haksız yere ayıran mütevellı hacıyı, hangi yer alır ki! Ah, yavrum hepsi benim suçum!

Mukimiy, onun feryad figanlarını umursamayarak kendi doğup büyüdüęü dört duvara girdi. Dışardakiler de girerek Mukimiy’in babasına fatiha okudular. Mukimiy, gözünde yaşıyla oęlunu göęsünden asla indirmedı. Çocuk alışmıştı. O, Mukimiy’in yüzüne bakarak gözünü ondan ayırmadı. Çünkü o zamana kadar hiçkimse onu göęsüne basıp sevmemişti. Ekberhoca, gençliğe erişmeden Ayşebibi Bakakurullaklı bir at tüccarına verilmişti. At tüccarı, Ayşebibi’yi evine alıp gelince Ekberhoca, Ziyadebibi’nin elinde büyümüştü. Ziyadebibi, Ekberhoca’yı yanına alarak kızını görmek için gittiğinde çocukla vardıęı için damadı koridordan geri döndürür, ağır tembihlerde bulunur, ihtiyar kadın da çocuęu yanına alarak geri dönüp giderdi.

Ziyadebibi, kan ağlayarak hasret defterini açıp Mukimiy’in ayağına kapanıp özür dıleyecek oldu. Mukimiy, yerinden kalkıp çocuęunu göęsüne basarak sokaęa çıktı. Dostları da onun arkasından çıkıp medreseye doğru yol aldılar. Ziyadebibi, onların arkasından başı açık bir şekilde sokaęa çıkıp saçlarını yolarak ağlayıp kaldı. Ekberhoca’yı odaya alıp geldikten sonra Tacıbay bohçadan kıyafet, çizme ve kemerle kavuk alıp çocuęu giydirdi.

Mukimiy, kendine biraz hâkim olup Mevlevi Yoldaş’a baktı:

– Yine kime fatiha lazım? Ona da gidelim!

– Fatiha’nın lazım olduęu yerler var. Ama bugün gitmek zorunlu değil. Bir fatiha’nın okunmasının zorunlu olduęu yer var ki onu matemi de fatıhası da bu odada olsun...

Mukimiy, bu muammayı düşünmeden yeniden Mevlevi’ye baktı:

– Kimmiş o?

– Sizin Buhara’ya gittiğiniz yıl kız kardeşiniz Mehrinisa...

– Aa! O da mı vefat etti?

– Öyle, molla ağabey!

Mukimiy, yerinden sıçrayıp gitti:

– Neden daha önce söylemediniz? Oraya gidelim!

Miyan Satibaldihan, yerinden kalktı ve Mukimiy’in yolunu kesti:

– Gitmek kaçmıyor! Biraz nefesinizi düzenleyin, bize kulak verin!

Mukimiy, Miyan’ın sözünü reddetmeyerek kaygı ve heyecan içinde bir kenara gidip oturdu. Gözlerindeki damlaları yeninin ucuyla sildi, Zevkiy düzgün bir şekilde konuşmaya başladı:

– Sizin yokluğunuzu fark ettirmeden kendimiz yas tuttuk, bir hafta kadar orada kaldık. Size bu konuda mektup yazmak imkânı olmadı. Öncelikle nereye yerleştiğiniz bizce bilinmiyordu. İkinci olarak da mektup götürecek adam bulamadık, üçüncüsü gurbette sizi üzüntüye salmak endişesi ortaya çıktı.

– Olabilir! Mektup yazmak gerekli değil, işte bugün gelip duydum! İşitmekle kalmayıp burada fatiha okumamızın yeterli olduğunu mu söylüyorsunuz? O vefat etse de eniştemiz var, yeğenimiz var nihayetinde!

Mevlevi Yoldaş olanları ayrıntısıyla anlattı:

– Enişteniz Dostmuhammed oğlunu da alarak Hac’a gideli iki yıl oldu. Evini de satıp gitmiş diye duyduk.

– Ne, ne? Hac’a gitmesini ona kim söyledi? Bu nasıl anlayışsızlık? Fakir adama Hac’ın ne gereği var? Onun küçücük çocuğu alıp gittiğini görmediniz mi?

Mukimiy’i rahatlatmak için birisi Kur’an okuyuverdi. Mukimiy, hemen kendine gelmişti. Dua edilince Garibiy girip Hacı Muhyi’nin geldiğini bildirdi. Mukimiy ona kaygı ve elemli bir şekilde görünmek niyetinde değildi, kendisini tutup yüz ifadesini değiştirdi. Oğlu ile konuşmaya başladı, Muhyi odaya kapıdan konuşarak girdi:

– Buhara-yı Şerif'ten Muhammed Eminhoca Ağabey geliyor ve biz söylemiyorsunuz! Esselamu aleyküm!

İstmeden de olsa hepsi yerlerinden kalktlar, Muhyi uzaktan kollarını açarak Mukimiy'e yaklaştı, Mukimiy de onunla kucaklaşıp görüşmeye mecbur kaldı. Oturdular.

– Hoşgeldiniz! Nasılsınız?

– Sağlık olsun... Özleyince tatil yapmaya geldim.

– Artık gitmeyin! Siz gidince medresemiz neşesiz kaldı. Öyle değil mi Miyan Hazretleri?

Hacının bu ikiyüzlü sorusuna Miyan Satibaldihan, net cevap verdi:

– Bu medrese değil, bütün şehir neşesiz kaldı! Mukimiy'i bütün halk seviyor, bunu o Buhara'ya gidince anladık.

Rengi bozarıp kızardıktan sonra Hacı Muhyi, göya kendini de gönüllü yakınlar arasına katacak oldu:

– Tıpkı gündüz gece hürmetli Avganbay'ın misafirhanelerinde üç dört ulema ile sizi andığımız gibi. Han Medresesi'ne bir müderris gerektiği hakkında bir konu açıldı, eğer Muhammed Eminhoca Mukimiy Buhara'dan dönüp geleceklerse müderrisliği ona veririz, diye düşünülmüştü. İşte bugün geldiğiniz duyunca sonsuz sevindim!

Mukimiy, yalanı yüzünden okuyordu. Oturanların gazabı artsa da onlar kendilerine hâkim oldular. Zanaatkâr, şık giyimli Zevkiy dayanamadı:

– Mukimiy'i bu kadar sevdiğinizi bilmiyorduk!

– Benim Mukimiy'e nisbeten hürmetim olduğu açık!

Mevlevi Yoldaş, onun son cümlesini tekrarladı:

– Olduğu açık, buna Sadihan Kadı da şahit!

– Ne dediniz? Anlamadım!

– Mukimiy için önemli değil ama işte bu çaresiz anneye, çocuğa, kadınlara zulmoldu. İşte şu genç çocuğa zulmoldu.

Hacı Muhyi hiçbir şey anlamamış gibi etraftakilere fark ettirmeden güldü, ama herkesin gözünün nefret, gazapla baktığını gördü. Dua edip yerinden kalktı. Umursamadan oğlunu dizine oturtup seven Mukimiy'e fark ettirmeden baktı da dışarıya çıktı. Ama hiçkimse yerinden kalkmadı.

O gün geçince sabahleyin uzak, yakın yerlerdeki eş, dostlar, yar ve kardeşler, seven yakınları Mukimiy'i görmek ve hal hatır sormak için odaya gelmeye başladılar. Bunun gibi küçük kızlar, damatlar, dünürler, mahallenin genç ve yaşlıları geldiler. Top top bölünen zanaatkârlar, çarşılardaki şiirseverler, sazandeler ve hanendeler gelip gittiler. Bir hafta kadar Mukimiy ve Mukimiy'in yakın dostları taziyeye gelenleri beklemekle meşgul oldular. Ama işte bugünlerde Muhyi'nin odası kilitliydi.

Hacı Muhyi, Mukimiy'e karşı mücadele etmek ve kendi kötü niyetlerini halk arasında yaymak amacıyla şiir yazan şairler yetiştirmeye girişmişti. Muhyi'nin izinden Hokand'da iki şair baş gösterdi: Onların biri Abdullacan -Nesimi- ikincisi ise Keneges köylü hanekah hafızı Ziyavcan Töre -Haziniy- idi.

Hacı Muhyi tarafından yazılan şiirler halk zevkine hitap etmeyip reddedildikten sonra o fıstık pazarının hevesli şairi Abdullacan adlı genç aracılığıyla kendi şiirlerini halk arasında yaymayı düşündü. Ona Nesimi mahlasını verip onu geleceğin ulu şairi diye her yerde göklere çıkardı.

Ben böyle bir şairim diye sevinen fıstıkçı Abdulla, Hacı Muhyi'den hiçbir şeyi esirgemedi. Özel günlerde misafirhanesine çağırıp baştan ayağa donattı. Muhyi de her daim meyve pazarındaki Abdullacan'ın dükkânında fıstık ile kahvaltı yaptı.

Muhyi'nin himayesi altında Keneges'ten başgösteren büyük yer sahibi, çok müridli hanekah ağabeyi Ziyavhan Töre, Haziniy mahlasıyla şiirler yazmaya başladı. Onun yazdığı şiirlerde ise “cennet, cehennem, ahiret, kıyamet, sevap, günah” sözleriyle dolu olup halkı korkutmayı, şeriat peşvalarının çizgisinden çıkmamayı, ulemlara uymayı, zamane yeniliklerinden nasiplenmemeyi aşılaktan ibaretti.

Ziyavhan Töre'nin başladığı “hayırlı” işi ulemalar da zenginler de destekledi. Haziniy onlar arasında itibar kazanmaya başladı ve etrafına yaygaracı hafızları toplayarak kendi şarkılarını ziyafetlerde, bayramlarda söylemeye, halkın “gözünü açmaya”, “Allah’ın gazabından uzak durmaya” samimiyetle bel bağladı.

Baştan sona kadar vehimden, korkutmaktan ibaret olan şarkıları Abdurrahman “peri” diye nam salan cahil sassıkpopişek¹³⁶ törenlerde tepsi tutarak o sofadan bu sofaya yürüyüp ağlayarak söylerdi. Böyle şarkıları söyleyen “hafız”lara Ziyavhan Töre güzel at, giyim-kuşam, yatacak yer ve erzak hediye ederdi.

Hokandlı şiirşinas hakikat söyleyicilerin ifadelerine göre Haziniy, gençliğinde biraz dertli şiirler yazan bir şair olup sonraları o hanekah nimetlerine kul olarak sofuluğa teslim oldu. Bunun sayesinde zenginliğini arttırdı, büyük mülkdarların arasına girdi. “Dar oldu Haziniy’e Fergana tan ağarınca” diye yazılan hakkani lirik satırlar yerine “Feryat edip günahın vehminden ah-ı nedamet kıl, elem ateşinde bağrını dağla, akşam ve sabah” diye dini nasihatler içeren gazeller yazmaya başladı.

Haziniy grubuna sofı sazandeler, zenneler, hanendeler toplayarak Töre'nin Saye-yi devletinde devir devran sürüyordu. Haziniy Töre düğünlere, ziyafetler gitse onlar da güzel kıyafetler giyip kendi atlarıyla onun arkasından giderlerdi.

Mukimiy, Buhara’daki zamanlarında Hokand’ın fakir şairleri, fakirhaneleri ve sazandeleri güçsüzleşerek ruhi düşkünlüğe rastlamışlardı. Özellikle Haziniy Töre'nin nüfuzu ve onun etrafına toplananları gördükten sonra hiçkimse karşı koyamamıştı. Mukimiy gelince duruma vakıf olduktan sonra gazap ve nefretle eline kalem aldı. Halkı Muhyiler’in Haziniyeler’in tuzağından kurtarmaya çağırın hayati şiirler, riyakârane molla ve ağabeyleri faş eden hicivler yazmaya koyuldu.

Çok geçmeden kendi etrafında kaleminin ucunu yontmuş, çalgı aletlerini iyi çalan genç kalem sahipleri, sanatkâr ve bestekârları gördü. Oda yeniden şiiriyat ve sanat encümenine döndü. Kumaş satan Muhammed Mekey¹³⁷ Mukimiy’in bir gazeline güzel, neşeli, canlı bir beste yapıp kendini kanıtlamış olsa da genç

¹³⁶ Sassıkpopişek: Eğri gagalı, haşerat yiyen bir kuş türü.

¹³⁷ Bir başka Mekey ünvanlı Memecan var, o oyuncudur.

Osmanhoca -Zariy- şehrin “Kumru Mahdum” diye adlandırılan riyakâr, açgözlü, dumanın çıktığı yerde hazır olan ulemaları hicvederek nam çıkardı.

“Hangi menzillerde yürümüş alan(?) bozuntusu mahdum,

Kendi akıllı değildir, aslı nâdân bozuntusu mahdum,

Cihanda akıldan tamamen yoksun değersiz mahdum,

Bütün yaptıkları hayvan, lakin insân bozuntusu mahdum...”

Zanaatkâr gençler arasında yetişen Ubeydulla Zevkiy çoşkun, keskin dilli şairdi. Onun yazdığı gazelleri de hicivleri de sıradan insanların menfaatini gözetir ve herkesçe beğenilip sevilirdi. Şair Zeliliy ise yine bir başka âlem ve çoğunlukla küçük dükkânı kapatıp başörtüsü satar, “beş bel”, “hibbim” yarı okuma yazma bilen tüccarların dilinden ya da onları alaya alarak yazılan “Şikili”, “Vay Ölmesem”, “Nereye Gideyim?”, “Nasıl Yapayım?” gibi şiirleri alıp gelerek Mukimiy’e okurdu.

Giderek onların safi genişlemekte, zanaatkârlar arasında yetişen ve yetişmekte olan güzel güzel bestekâr ve sazandeler Mukimiy’in, Furkat’ın izinden giden şairlerin şiirlerini halka yaymaktaydılar. Usta Kavul, mollalar ve mahalli emeldarlar tarafından takip edilmesine rağmen kendi berber dükkânında şiirseverlere hicviy şiirler okuyup onları güldürdükçe güldürüyordu.

Mukimiy’in odası her daim eski ve yeni dostlarla dolu, sofrası sürekli seriliydi. Sabahleyin Ziyadebibi tarafından gönderilen Ekberhoca, akşama kadar babasının dizinde şairlerin arasındaydı. Tacibay, gündüzleri geçim için çıkar akşama kadar bulabildiği şeyleri alıp gelirdi, geldikten sonra Molla Abdulla, İsmailcan Garibiyer ile birlikte hizmete koyulurdu.

Bu durum giderek Mukimiy’i düşündürmeye başladı: “Bir sarı para gelir yok, odada üç kişi ellerini bağlayıp hizmet ediyor. Gündelik işler dostların üzerinde. Şimdi az ya da çok bir gelirin olma zamanı geldi!”

Bu düşünce dostları tarafından da kabul edilince Mukimiy için uygun bir iş bulmak hakkında düşünmeye başladılar. Bazıları “para toplayıp dükkân açsak mı ki?” diyor, bazıları da mahkemeye âlim olması gerektiğini layık gördüler. Ama Mukimiy, bunları kendisine uygun görmeyerek yüreğindeki isteği açıkladı:

– Benim için öyle bir iş bulun ki bir yerde oturmadan her daim halk arasında olayım ve bu iş halkın hayatını öğrenmeye yardım etsin!

Mukimiy'in bu isteğini dostları Kari Sümelek'e iletiler. Kari Sümelek mahkeme işleriyle alakadar, Rus görevlileri ile konuşmak ve iş bitirme alanında o kadar tecrübeye sahip olduğundan bu işin sorumluluğunu üzerine aldı. Çok geçmeden Mukimiy'e uygun iş buldu. O da eyalet mahkemesindeki arazi ölçenlere yardımcılık göreviydi. Eğer Mukimiy, özen gösterip bu görevde uzunca çalışırsa Rusça öğrenerek halk ile ölçüm yapanlar arasında tercümanlık yapması mümkündü.

Mukimiy, bu işi can-ı gönülden kabul ederek Kari Sümelek'in yardımıyla bölge mahkemesinde işe girdi. Rus ölçümcüler ile her gün sabah köy köy gezip yer ölçmeye, onlara yardım etmeye başladı. Ölçümcüler zengin çiftçilerden rüşvet alıp vergi miktarını azaltır, rüşvet vermeye güçleri yetmeyenlerin canını okurlardı.

Bölge mahkemesinde görevliler, gözde olan yerli ölçümcülerden özellikle Sultaneli Hoca ile Hakimcan Pare'yi çok iyi öğrenmişlerdi. Onlardan bıkan çiftçiler “ölçümcü hocalar geliyor” diye bir şey işitirmiş gibi olsa ödleri kopar, tir tir titrerlerdi.

Ölçümcüler ile Mukimiy uzak köylere gittiğide tanımayan çiftçiler de Mukimiy'i ölçümcü hocalar tayfasından sanıp ona nefretle bakmaya başladılar. Bir yıl sonra Mukimiy paracıl, açgözlü ölçümcüleri hicveden uzun bir şiir yazdı. Bu şiir köylü çiftçiler arasında elden ele dolaştı ve Usta Kavul aracılığıyla şehre yayıldı. Bundan sonra ölçümcüler Mukimiy'i yanlarına almayarak aralarından çıkarmak için sağlam bahaneler aramaya başladılar.

Bahar mevsiminde Mukimiy, ölçümcü hocalar ile Üçköprü etrafında tarla tarla gezip yer ölçtü. O, sonunda kendinde yorgunluk sezmeye başladı. Ölçümcülerin lideri şehre dönmesine izin verdi. Mukimiy, Ülterme'ye geldiğinde güçten düşünce yoğurt ile ekmek bulup yemek amacıyla köye yöneldi. Burada çok hoş bir manzara ile karşılaştı:

Zayıf at koşulmuş, küçük, yük arabası etrafında çevik bir genç dolanıp şarkı söylemekte, onun etrafına üzerine yelek giyen örülmüş saçlarıyla kız ve genç kadınlar sarmışlardı. Genç, bir sıçrayıp arabaya çıkıyor, römorka atılan çeşit çeşit kokulu mahsulatları bir bir gösterip şarkıya başlıyordu:

*Nâmım Settâr, mesleğim attâr, gelin kızlar, katar katar,
Itir da var, koku da var, alın kızlar alın!
Yâr hicrinde göğsüm sökük, gam derdi ile boynum bükük,
Ucuzdur bende toka, alın kızlar alın!
Kızların olur nazı, nazın da iyidir azı,
Gerek olursa çam sakızı alın kızlar alın!
Kötü bakmadan bir gülüp bak, bir görüşte oldum müştâk,
Küçük kabım dolu her çeşit boncuk, alın kızlar alın!
Yolum uzak, yurdum uzak, örter beni hicrân firâk,
Zümrüt gözlü altın bilezik, alın kızlar alın!
Türlü türlü oyuncaklar, kara boncuk, göz boncuklar,
Dönüp gelmez gençlik çağları, alın kızlar alın!
Yüzü ak ve lebi mercan, söyler sözü câna huzur,
Küpelerin fiyatı düşük, alın kızlar alın!
Ey gözlerim bakıp doyma, bakmayı asla bırakma,
Kemik düğme, sedef düğme, alın kızlar alın!
Baksan gönlüm ıslıl ıslıl geciktirmeden çık çabucak,
“Naşvat”(?) tarak, şimşâd¹³⁸ tarak, alın kızlar alın!
Kız çocuğunun oyunu iyi, kaşı hilâl, gözü süzük,
Kalay yüzük, gümüş yüzük, alın kızlar alın!
Aklım fikrim daim sende, âşık ettin baktığında,
Hem çankavuz(?), hem çirmende, alın kızlar alın!”*

---

¹³⁸ Şimşâd: Odunu sert, her daim yeşil kalan, dik büyüyen ağaç türü.

Sesi zil gibi olan bu yakışıklı attar gencin okuduğu şiir son derece güzel, son derece canlı ve düzgündü. Bunu işiten Mukimiy, açlığını da unutmuştu. Genç bu şiiri baştan tekrarlayıp ilginç hareketler yapar, kızlar da kahkalarla gülerdi.

Mukimiy, üşenmeden bölge mahkemesinin defterine karalama bir şekilde bu şiiri yazarken ölçümcülüğü bu gence bırakıp kendisinin attar olası geldi.

“Yok! Mukimiy, sen şu an eser yazmada, sanatta bu attar genç kadar halkı kendine çekemiyorsun, yok!”

Mukimiy, bir hafta katı sıtmaya yakalanarak yatıp iyileştikten sonra ölçümcülerin peşinden gitmedi. Kari Sümelek’e rica edip gönülsüz işten ayrıldı. Yine uygun bir iş buluncaya kadar hattatlık sanatını geliştirmek amacıyla Tarakçı mescidinde git-gel yaparak meşhur Hattat, Ressam Muhammed Yusufhan Usta’ya yardım etmeye başladı.

Ressam Muhammed Yusufhan bazı gerekli mektuplar, kasideler, levhalar, kıymetli el yazmalarının kalem sorumluluğunu Mukimiy’in kendisine verip onu bu işe alıştırmaktaydı. Bu durumda şair, akşama kadar yazmakla meşgul olup gün batarken odasına döner ve gece yarısına kadar şiirle uğraşır.

Mukimiy, hafızası iyi ve bol ürün verebilen şairlerdendi. O, bazen gazeller bazen hicivler bazen de hatıralar ile defteri doldururdu. Onları farklı renkteki kâğıtlara geçirir ve bazılarını odanın duvarına yapıştırırdı. Giderek odanın duvarları gazellerden görünmez oldu. Gelen misafirler onları gözden geçirince Mukimiy’in nazik yaratılışını övgüler yağdırdılar.

Şairin hayranları giderek artınca Taşkent, Andican, Nemengen ve Margilan’dan samimi mektuplar, teklifler gelmeye başlamıştı. Mukimiy de geciktirmeden mektuplara cevap yazıp teşekkür eder, ya gelmek sözü verir ya da onları Hokand’a davet ederdi. Bununla birlikte oda her daim yeni yeni dostlarla dolup bazen şairlik bazen de şarkı makamı bezmi ve esprilerle çoşardı.

Tacibay, sonraki zamanlarda Çeppek Medresesi’nden oda bularak gündüzleri Çalkıç tarafına tabak tamirciliğiyle uğraşır, akşamları da Mukimiy’in odasına ya da yeni tanıştığı dostlarını kendi odasında ağırlayıp hengâme ile vakit geçirirdi. Gecelerin birinde Mukimiy, odasına eski değerli dostlarını toplayıp tatlı bir sohbet

gerçekleştireyordu. Kapıdan zanaatkâr bir genç girip geldi. Bu genç Şair Pisendiy'in küçük oğlu Abdulkayum idi. Selamdan sonra Mukimiy'e küçük bir ney gibi sarılmış kâğıdı uzatıp onu Pisendiy'in gönderdiğini söyledi. Mukimiy, kâğıdı açarak göz gezdirdi:

– Dinleyin, muazzam hiciv!

Şair Pisendiy tarafından yazılan bu hiciv, Muhyi ve Mukimiy'i ailesinden ayırıp uzaklaştıran sağlam dostu Sadihan Kadı hakkındaydı:

“Çıktı âleme nefret kadı,

Halk arasında şöhret-i zehir kadı.

Nâmını Sad diye ilginç koymuş,

Zinâdan doğdu ibn-i şer kadı.

Baba mirasıdır yetim malı,

Kim ki olsa ona peder, kadı.

Su çiyân ya yılan desem bilmeden,

Bilen söyler: “tavandeşer”, kadı.

Gündüzü maksadı ölüm üzere,

Gecesi yani yolkesen, kadı.

Zenginler mahkemesine cevab hazır,

Fakir hükmünü bozar, kadı.

Perişân nice yetim, dullar,

Feryâd elinden ey inatçı kadı!

Küçük ayakkabı ve ak ipek don,

Bağış altın doppi ve kemer kadı.

Olsaydı aklın azıcık eğer,

Bulurdun parça hüner, kadı.

Bu gazeli işit Pisendiy'den,

Rezil zamanda kısaca, kadı.”

Şair Avazmuhammed Pisendiy, Hokand'ın Mollabaşman mahallesinden olup zanaatı kilimcilik, kendisi fazıl ve güçlü hiciv şairiydi. Gençlik yıllarını Hokand ve Buhara medreselerinde geçirmiş, Fars ve Arap dillerini Molla Halmuhammed Hoca Kettekorgani'den öğrenmiş, sonraları kendi sevdiği kilimciliğe dönmüş, ömrünün sonuna kadar da zanaatıyla hayat geçirmişti.

İhtiyar Pisendiy, uzun bastonunu eline alarak sokak ortasında her daim bir şeyler mırıldanır, yolda küçük çocuklar Pisendiy'in peşine takılıp “usta baba, masal anlatın” diye onu canından bezdirirlerdi. Küçük çocukları kıramayan yaşlı şair, yol kenarına oturup onlara ilginç ilginç hikâyeler anlatır ve onlara kuşağının içinden kandalet¹³⁹ çıkartarak verip giderdi.

Pisendiy'i bilenler “usta rişhor¹⁴⁰” diye nitelerlerdi. Onun sakalı seyrek - bazen sinirlendiğinde sakalından bir iki çimdik alıp kıl koparma âdeti vardı- uzun yüzlü, gözleri keskin, tatlı dilli, riyakâr ulemalar ile arası iyi olmayıp özellikle Muhyi'yi görmeye dayanamıyordu. Bunun için de ona ulemalar kötü gözle bakar, “amaçsız molla” diye değer vermezlerdi.¹⁴¹

Muhyi ve Sadihan kadı gibi ulemaların, şeriat peşvalarının faaliyetleri hakkında saf gönüllü kalem sahipleri gördükleri yanlışlıkları faş etmesine rağmen onlar beraber yine bildiklerini yapıyorlardı. Çünkü şeriat da sermaye de hâkimiyet de onların tarafındaydı.

Mukimiy, tan ağarana kadar mum yakıp oturarak gazeller ve hicivler yazar, Molla Abdulla oturup onları temize geçirir, Garibiy isteyen hafızlara ileterek hicivleri Usta Kavul'a okuyup dönerdi.

---

¹³⁹ Kandalet: Un ve şerbetle yapılan ortasına kavrulmuş nohut konulan yuvarlak tatlı.

¹⁴⁰ Rişhor: Sakallı.

¹⁴¹ Yaşlı eşi vefat ettiğinde Pisendiy 90 yaşında evlenerek üç evlat gördü ve 1918 yılında 102 yaşında vefat etti. Pisendiy'in kızlarından Cehanbibi Fergana vilayetinin Tuğalnav Köyünde yaşıyor, şu an 90 yaşında.

Güz akşamında Hokand'ın can sıkıcı rüzgârları da başlamıştı. Böyle günlerde imkânı olanlar sokağa çıkmayarak günlerini sobanın etrafında geçirirlerdi. Hayatını sokakta kazanan, eli güçsüz fakirler, bu rüzgârlarda da sokak ve tahıl pazarında titrerlerdi.

Tok gözlü şair, herhangi bir düğün ya da ziyafetlere gitmez ama tatlı sohbetli, sıradan zanaatkârların çıkarsız toplantıları için can atar, sıradan insanların sofrasına oturup şarkılar dinler, derin kinaye ve söz oyunları başlanıp bitirilen esprilerden yorgun düşerek hiçbir yerde gecelemeden odaya dönerdi. Bunun için de Garibiy her daim elinde lamba tutup Mukimiy'e yoldaş olurdu.

Soğuk gecelerin birinde, Halakican mahallesindeki Osmanhoca Zariy'in evine gidip misafir olduktan sonra gece yarısında odaya döndü. Sokak karanlık, rüzgârda lamba sönmüş, yol ortası balçık, kenarları kaygandı. Sıcacık odadan çıkıp bu rüzgârda odaya ulaşana kadar Mukimiy üşüyüp titredi. Odaya geldikten sonra sıcaklık yükseldi. Molla Abdulla, çay ikram ettikten sonra Mukimiy'in Halakican'a gidişinden sonra odaya Ferzinçe'nin geldiğini, Mirğafir Kari'nin düğününden önceki ziyafete Margilan'dan meşhur şarkı ustası Madelibek ile aynı şehirden Zahidbek ve birkaç şakacının geldiklerini ve bu sohbette Mukimiy'in de olmasını istediklerini söyleyip üzülen dönüp gittiklerini söyledi. Bu haberi işiten Mukimiy, gerçi Mirğafir Kari'nin ziyafetine o kadar ilgi duymasa da çoktandır şöhretini işittiği, sohbetini arzuladığı Madelibek'ten mahrum kaldığı için üzüldü. Sabahleyin ziyafetten nasibini alıp Mirğafir Kari'nin misafirhanesinden Ferzinçe, Madelibek, otuz yaş civarındaki Margilanlı şakacı Yusufcan, onun arkadaşları ve Mukimiy'in Hokand'daki dostlarından Babamirza, Attar Emekcan, Abidçe ve başkaları da geldiler. Yiyip içildikten sonra Madelibek tambur çalıp yanındaki arkadaşı Zahidbek ile şarkıya başladı. Onun şarkısını Mukimiy, ilk kez duyuyordu.

Madelibek, başka şarkıcılar gibi uzatmadan tane tane, düzgünce söyler, onun şarkıya başlamasıyla ortama yalnızca fevkalade bir feyz gelirdi.

“Sana arzım, dolanarım beyân... eyleyim...

İşit, şevketli sultanım...”

Dört şarkıyı birbirine ekleyerek sesini göklere ulaştırdıktan sonra tamburu yere bırakıp Mukimiy'e oturduğu yerden saygı gösterdi. Çünkü söylediği dört şarkı

da Mukimiy'in gazeli idi. Onlar Mukimiy'e esenlik dileyerek başka bir misafirhaneye gittiler. Mukimiy'in fikriyatı güya onlara katılıp birlikte gitmekti.

Odada odun tükenmişti. Söz verilen kayısı serçinini alıp gelmek için Molla Abdulla Karatepe köyüne Mukimiy'in çiftçi dostu Zakir Hacı'ya gitti, odada Mukimiy ile Garibiy kaldı. Garibiy köpeğine düşkün olup Kıtmir¹⁴² için nereye gitse kemik toplayıp gelir, Mukimiy'in boş vaktini bulduğunda da köpeğini överek onu güldürürdü.

Mukimiy de çoğu zaman Garibiy'e "Hocanın iti"¹⁴³ diye takılırdı. Garibiy akşamları Mukimiy'i yalnız bırakarak köpeğine yemek vermek için eve gitti. Dönüşte odaya soğuktan boynunu içine çekmiş bir halde geldi.

– Kar yağıyor molla ağabey! Karhat¹⁴⁴ yazıp verseniz, dostlarınıza verip gelirdim. Bu da bir sözde...

Yattığı yerden Mukimiy bu güzel, saf arkadaşının teklifine güldü:

– Yakalanırsanız ne olur?

– Yakalanmam. Köpeğimin olduğunu herkes biliyor. Henüz Mirza Hacı enişte misafirhanelerinde eğlenmekte. Benimle kimin işi olur? Kemik toplamaya geldiğimi de bahane ederek koridordan izlerim ve birilerinin cebine bırakırım vesselam. Siz endişelenmeyin.

Yorgunluktan dolayı güzel sohbetten mahrum olunca Madelibek'ten yine şarkı dinleyesi gelen Mukimiy'e bu teklif uygun geldi. Yastığına dayanıp oturarak karhat yazdı:

"Kar yağdı Allah'ın emriyle,

Ey sâkî tut kadehini peyderpey.

Karhat halk içinde resm-i kadim,

Bil ki, akli makbul şâh ve nedim.

Olsa size bu ruq'ümüz(?) manzur,

¹⁴² Kıtmir: Efsanevi bir yavru köpeğe verilen ad.

¹⁴³ Hocanın iti: Sadakat bildiren söz.

¹⁴⁴ Karhat: Karın ilk yağdığı gün eşe, dosta ziyafet vermeyi teklif edici yönde yazılan mektup.

Bezm tarihini düzün bilâ mazur.

Bezm-i şâhâneler kılın icâd,

Yapmamış olsalar bey ve beyzâde.

Verilip bütûn dostlara haber,

Oturtun herkesi kılıp saf saf.

Ğıccak¹⁴⁵ ve toz ve ney sâzende,

Buldurun dost dost sâzende.

Kuyruklu baş kesin semiz koyun,

Yapın bir tek evi.

Hafız avazından melâikeler,

Asumanda kulağı olsun sağır.

Akîl adama bir işaret yeter,

Giydirin ipek ve bekasem¹⁴⁶, atlas.

Bu sıfat kıl ziyâfet ayş-ı tarab,

Gayret et şimdi, durma bakıp.

Yazdı hat Mukimiy hasta haliyle,

Bul ve tut: helâlin rüzgâr...”

Garibiy, onu beline bağlayıp Kıtımir’e kemik toplamak bahanesiyle Mirza Hacı Kari’ye gitti. Misafirhanede şarkı söyleniyordu, onu koridora alarak sofraya kurdular. Garibiy, parça parça ekmekleri ve kemikleri mendiline doldurup bir iş için dışarıya çıkan Mirza Hacı Kari’ - nin cebine karhatı koyarken yakalandı. Şakacı gençler Garibiy’in o kadar yalvarıp yakarmasını umursamadan yüzüne kazan isisi sürüp eyvana bağladılar ve “sabah eşeğe ters bindirip şehri dolaştırırız!” diye eğlendiler.

¹⁴⁵ Ğıccak: Kemançe ile çalınan tarlı müzik esbabı.

¹⁴⁶ Bekasem: İpek karıştırılarak yol yol örülmüş kumaş türü.

Mukimiy'in gözü yolda kalmış, Garibiy'in gecikmesinden korkmuştu. Yüzünde isin belirtisi kalan Garibiy, kapıdan bezgin halde gece yarısında girip geldi de ocak önüne geçip sırtı dönük şekilde oturdu.

– Hayırdır? Hocanın iti! Karhatı fark ettirmeden bıraktınız mı?

– Yok.

– Nasıl?

– Yakaladılar!

– Sağlık olsun. Haydi, beri gelmeyecek misiniz?

Morali bozulan Garibiy yaklaşarak oturdu, yolda yüzünü yıkamış olsa da yağ bulaşan is iyice geçmemişti. Mukimiy, gülerek sordu:

– Karhatta ne yazıldıysa şimdi onu kendimiz yerine getirmek zorundayız! Peki, şimdi onun parasını nereden bulacağız?

Yere bakan Garibiy, üzgün ve boğuk bir sesle cevap verdi:

– Sabah boynumdan bağlayıp çıkarak beni satın!

– Tuhaf sözler konuşuyorsunuz! Sağır Garibiy, kime gerek?

– Ben Kıtmir'i yanıma alsam da mı olmaz?

– Öyle olabilir!

– Güzel, köpekle birlikte satarsınız.

Sadık hizmetkârın bu sözleri Mukimiy'i etkileyince güldü:

– Yüzünüzü sabunla yıkayıp gelin, konuşuruz.

Garibiy, doğuştan sağır olsa da o kadar uyanıktı ki dudakların kıpırdanmasından insanların sözlerini anlayıp cevap verirdi. O, yerinden kalkıp dışarı çıktı. Ona, Mukimiy'in acıyası gelince utanmaktan kurtarmanın çarelerini aramaya başladı. Garibiy yüzünü yıkayıp gelince Mukimiy ona buyruk verdi:

– Gelecek cuma onları odaya teklif eden bir mektup yazın, mektup şiir ile olsun, şiire de onların adları yerleştirilsin.

Garbiy, bu buyruğu şaka diye eline kâğıt kalem almaya yeltenmedi. Mukimiy, buyruğu tekrarladıktan sonra ocağın önüne oturup sesli bir şekilde yazmaya başladı. Çünkü Garibiy, her daim şiir yazdığında yüksek ses çıkararak yazardı:

“Olup karhat bahâne bütün dost ve yâr gelsinler,

Bilib bir dem ganimet sohbet ve dîdâr gelsinler.

O akşam Ferzinçe ile Molla Abdulkadirî gençkâr,

Okumaya “giryе” gâh “şahnâz”, gâh “gülyâr”, gelsinler.

Babamirza, Muhammedcan Mekeylik, Dedecan hacı,

Yine Salih Sahaf ve Attar Ahmet gelsinler.

Alıp Usta Kavul’u âlim-i Âbidçe çabucak,

Tâ sabaha kadar süren bezme bâğyâr gelsinler.

Ubeydulla-yı Zevkiy, yanında yoldaşı Yoldaşhan,

Yine Zâriy, Zemiriy, Yâriy de birlikte gelsinler.

Gönlü geniştir Mukimiy, hücre-yi beytülhazân içre,

Hicâletten demeden hücremizi dâr gelsinler.

Eğer teklife varsa mektupla bu Garib kâsid,

Garibiy bu imiş diye kılmasınlar âr gelsinler.”

Mukimiy, bu şiiri gözden geçirerek Garibiy’e uzattı:

– Sabahleyin gidip herkese tek tek okuyunuz.

Garibiy, sabahleyin bunu yapmak için gitti, Mukimiy’i gam bastı. Cüzdanında hiçbir şey yok. Garibiy’in hatrı için onları davet edip ziyafeti güç bela geçirmek Mukimiy’e uygun değildi.

Mukimiy, misafirleri nasıl ağırlayacağım diye sıkıntı çekiyordu. Bir gün geçince perşembe günü sakince çay pazarına gitti. Abidçe Âlim, Mukimiy'in önüne bir fincan çay koyup:

– Siz bu çayı keyifle içene kadar eve çabucak gidip geleceğim, dedi.

Abidçe geciktiği için Mukimiy, çok sıkılmıştı. İki saat geçtikten sonra Abidçe aceleyle geçip Mukimiy'den özür diledi. Ama onun özrü Mukimiy'e tesir etmeyerek rindliğini aştı. Ziyafet hakkındaki fikirlerini de söyleyesi gelmeyerek Abidçe'nin "Oturun molla ağabey, sohbet ederiz." dediğine de kulak salmadan odaya doğru gitti. Odaya girince et, yağ, sepete konmuş dört tane kışa kadar dayanabilen kalın kabuklu kavun, meyve, sebze vardı ki ziyafet için gerekli şeylerin odada durduğunu gördü. Molla Abdulla, onları getirmişti. Mukimiy bu manzarayı görünce şaşırıldı:

– Bunlar da nereden geldi?

– Hamala taşıtırıp Abidçe Âlim getirip koydu.

– Hiçbir şey demedi mi?

– Molla ağabey pazar alışverişi yapın diye para vermişlerdi, para arttı. Geri kalanları da yarın sabaha alırsınız, dedi.

Mukimiy düşündü, dükkânda boş yere sıkıldığından utandı. Tekrar pazara çıkıp Abidçe'den özür dilemeye ve ona teşekkür etmeye yorgunluk izin vermedi. Zeki dost, Mukimiy'in halinden ziyafet kaygısı çektiğini sezerek bu konuda söz söylemeden evi bahane edip tahıl ve meyze pazarına gitmiş, dükkâna döndükten sonra da bu konuda konuşmamıştı.

Ertesi sabah Abidçe Âlim, oğluyla bir mendil yağlı petir gönderip arkasından kendisi de geldi. Mukimiy, bu güzel dostunu nereye oturtacağını ve minnettarlığını nasıl ifade edeceğini bilemeyerek en güzel gazellerin yazılı olduğu elyazması eseri raftan alarak Abidçe'ye verdi ve tekrar tekrar teşekkür etti.

Akşam vakti misafirler gelmeye başladılar. Misafirler arasında, Mukimiy'in tanımadığı misafirler de vardı. Özellikle son derece kaba, nursuz, eciş bücüş, oldukça çirkin adam odanın başköşesinden iki kişilik yeri kaplamıştı. Dostları bu

adamı Mukimiy'e, Neymençe'nin Berzengi köyünden, bağ sahibi çiftçi, şakacı, gazel yazan, misafirperver Ahmedali "bey-bay" diye tanıttılar. Gerçekten Ahmedali bay demek yerine önüne "bey" koyarak "bey-bay" dedikleri kadar vardı.

Ahmedali "bey-bay" gerçi kaba, çirkin, biçimsiz bir adam olsa da sohbeti tatlı, şakacı, hoş muameleli ve derin fikirli şairlere hayran biriydi.

Misafirler, daha da çeşitlenmişti. Ziyafet bazen şarkı, bazen makam, bazen latife, bazen de şakayla geçti. Sıra şakaya gelince Mirza Hacı Kari, ilk önce Ahmedali "bey-bay"a takılmaya başladı. Ahmedali "bey-bay"ın köyü "Berzengi" şaka konusu oldu.

– Hoca Mukimiy! Bu misafirinize bakıp şaşırmayın! Bu adam görünüşte kaba olsa da sohbeti çok tatlıdır.

Abidçe Âlim, onun sözlerini destekledi:

– Molla ağabey, misafiri ağlatıp yaşlı diye mi takılıyorsunuz? Misafirhanemiz server zengi.

Ahmedali "bey-bay", onlara cevap vermek yerine durup durup "taş dökmekte" idi. Sıra Sali Çekelek'e geldiğinde Mukimiy'e baktı:

– Molla ağabey!

– Efendim!

– Misafirinizin bu boyuna posuna, inceliğine bakarak başına pamuk mendil yapıp koyun, soranlara da köle kadın diye tanıtırsınız!

Ahmedali "bey-bay" kahkasına kahkaha katıp hemen cevap vermeden oturuyordu. Şakacılığı bitirmemek için Attar Ahmedcan sözü uzattı:

– Molla ağabey!

– İki kulağımda sizde.

– Misafirinize her şey diyip takıldılar ve misafiriniz ağırlığını gösterip sessiz kaldı. Görmüyor musunuz köle kadın gibi dediklerini? Başörtüsü örtmekle köle

kadın olup kalınmaz. Bir eski kalpak giydirip sırtına heybe yükleyip kervanın önüne çıkarsanız, köle rehber desek olmaz mı?

Ahmedali “bey-bay” iç çekip attara bakarak gülümsedi, herkes onun ağzına dikkat kesildi.

– Her halde beni azat edip kendi kervanınıza rehber yapacaksınız, ben bundan memnunum. Ama kardeşimiz Sali Çekelek henüz çok küçük!

– Küçük mü dediniz?

– Evet, küçük! Küçük olduğundan beni annesine benzetip köle kadın gibi dememiş olurdular! Gerekirse annesi olmadığımı delil gösteririm.

Kahkalar eşliğinde sohbete dua okundu, bittiğinde Mirza Hacı Kari herkese ilan etti:

– Bilmeyenler bilsin! Hürmetli Mukimiy, bize hadlerini aşmadan karhat yazmışlar, sabahleyin cebimde buldum. Karhat’a ne yazılmışsa yapmaya biz hazırız! Gelecek cuma herkes bizim misafirhanemize!

Mukimiy, şaşırıldı:

– Durun, durun! Ne diyorsunuz? Nihayetinde karhatı götüren Garibiy yakalanıp biz kaybettiğimiz için bu oturuş olmamış mıydı?

– Garibiy’in benimle hal hatır soruştuğunu hatırlıyorum, ama karhatı cebime o mu bıraktı başkası mı habersizim!

Garibiy’i çağırdılar. Dışarıda odun yaran Garibiy girince ellerini bağladı. Mukimiy ona sordu:

– Karhat’ı götürüp yakalandığınızda Mirza Hoca Kari var mıydı, yok muydu?

– O misafirhaneye girip gittikten sonra uzaktan görüp gelen gençler beni yakalamışlardı.

– Sağ olun!

Gülüşerek barıştılar. Garibiy, Mirza Hoca Kari'ye yakalanmadığı için yenilmiş sayılmazsın, dediler.

Misafirler dağıldıktan sonra Mukimiy, Molla Abdulla ve Garibiy karhat macerası hakkında konuşarak gülüştüler. Yattıktan sonra Mukimiy başka bir hayale daldı. Bir birini kovalayıp duran gece ve gündüzler gerçi neşe ile geçiyor da olsa boşa geçtiğini, gazeller, hicivler ile her bir sırada elle tutulur eserlerin de yazılması vakti geldiğini, bunun için de hayatın içine derince girmek lazım geldiğini düşündü.

Aslında karanlık odada hayat geçirmek, bu tazr gün geçirmeğe kanaat etmek şimdi Mukimiy gibi insanlara doğru gelmezdi. Bundan sonra Taşkent ve Fergana'nın etrafındaki şehirlerde, köylerde bulunup ehl-i fazıllarla ilişki kurmak ve halk hayatını iyice öğrenmek, mevcut gazellerini neşretmek, temiz hale getirmek için Taşkent'teki dostlarına müracaat etmek gerekliydi.

Odadaki küçük geçimi kıpırdatmak, Ekberhoca bahanesiyle birlikte Ziyadebibi'den haber almaktan başka odaya her gün gelen değerli misafirleri ağırlamak gerekliydi. Mukimiy'in ahvalinden haberdar olan Ressam Muhammed Yusufcan, dilekçe ve şikâyetlerini yazdırmak için gelen ihtiyaç sahibi insanları Mukimiy'e yönlendirerek ondan arta kalan kalem hakkında şairi memnun ederdi. Bundan dolayı etraftan Mukimiy ile sohbet etmek için gelen bağ sahipleri, çiftçi dostlarının eli boş olmazdı. Yakın zamanda Molla Abdulla ile bir serçin odun gönderen Zakir Hacı, pazar günü bir testi pekmez, bir testi meyve marmelatı ile bir heybenin gözü dolu Şuvirğan üzümü ve küçük petir getirdi.

“Hacı Muhyi, zenginlere kaside yazarak itibar kazanmış olsa da şehrin büyük toyları onsuz geçmiyor olsa da sandığı benaras¹⁴⁷ kıyafet, odası ipek kilimlerle dolup taşıyorsa taşsın! Bizim Mukimiy'imiz eski kilim üstünde sert ekmeği suya batırıp yiyerek insanların kalplerine dokunması bize lazım!” derdi her zaman Mevlevi Yoldaş.

O, şehir ulemalarının etkili olduğu zamanda dostu Mukimiy'e yüksek değer verip Mukimiy hakkındaki fitne, fesatların inlerine ateş yakardı. Mevleviy Yoldaş'ın yukarıdaki sözlerini işiten Mukimiy'de halkperverlik hissi yeniden alevlenmeye başladı.

---

¹⁴⁷ Benaras: Elde dokunan kumaş türü.

Kış günlerinden birinde Mevlevi Yodaş'ın da dediği gibi odada Mukimiy, iki dostu ile sert ekmeklerini çaya batırıp kahvaltı yapıyorlardı, bir çocuk girdi:

– Ağabey, Sizi çocuklu bir kadın soruyor!

Mukimiy, meraklanarak çocuğun arkasından ahıra çıktı. Havuz kenarında elinde çocuğu, başötüsü içinde dudaklarını ısırıp duran bir kadına gözü takıldı:

– Gelin, buyurun!

Kadın sessizce ağlamaktaydı, Mukimiy yaklaştı:

– Dilekçe ya da şikâyetname mi yazdırmak istiyorsunuz bacım?

Kadın feryat ederek yüzündeki örtüsünü çıkardı. Mukimiy bakınca dağılmış saçlar, sarı yaralar içinde Hayrinisa'yı zorlukla tanıyarak olduğu yerde kaldı. Hayrinisa, hala feryat etmekteydi. Mukimiy, soğuktan rengi atan çocuğu onun elinden alarak göğsüne bastı:

– Yürüyün, orada konuşuruz.

Bu sözleri zorlukla söyleyerek öne düştü. Hayrinisa, yüzünü örtüp Mukimiy'i takip etti. Eski eve, Ziyadebibi'nin evine geldiler. Ziyadebibi, Hayrinisa'yı tanıyarak başından örtüsünü aldı. Ekberhoca evden yürüyerek çıkıp babası Mukimiy'in boynuna asıldı. Hayrinisa ve onun üç yaşındaki kızı Kambarnisa duvarları nemden çürümüş olan karanlık evdeki, etrafına kuru yorgan serilen sobanın yanına gelip oturdular. Kapı yanında emanet şekilde oturan Mukimiy, heyecan içinde titriyordu.

Ziyadebibi, sobanın üstündeki örülü sepeti kaldırarak bulup buluşturduğunu eski sofraya koydu, arkasından da çay getirdi. Hayrinisa, gözündeki yaşla ağızındaki eğmeği çiğneyip kızına da yedirmekteydi. Biraz sonra Mukimiy, konuşmaya başladı:

– Ben Buhara'dan geldikten sonra evden haber sordurmuştum. Komşular “Evi satıp Şehrihan'a göçtüler.” dediler.

– Şehrihan'daydım, bugün geldim.

– Dayımdan da haber var mı? Kendileri ne zaman gelecekler?

– Toplamda iki mektup aldım. Biri ulaştıkları hakkında ikincisi de babamın kör olduğu hakkında. Ondan sonra onlardan hiçbir haber gelmedi!

– Siz nasılsınız?

– Görüyorsunuz...

Hayrinisa yine ağlamaya başladı. Mukimiy'in gözüne dünya kapkaranlık oldu, ah çekip şakaklarını tutarak sessiz kaldı. Ziyadebibi, kor alıp gelmek için faraç getirip dışarıya çıktığında Hayrinisa başörtüsünün düğümünü çözüp katlanmış bir kâğıdı Mukimiy'e uzattı. Mukimiy titreyen ellerle yazılan aşağıdaki murabbayı gözden geçirdi:

“Yüzim daim nâmu köksim älâmnâk,

Fälâk âşubidin köksimdä yüz çâk,

Hucumi ğam hämişä çustu çâlâk,

Zâkâvât sâhibi qıl bungä idrâk.

Tikândän körpämü tâş oldi pärqum,

Âlişdi nâlävü häsrätgä külküm,

Netây Xayrinisâ, tâle ekân şum,

Cudâlikdä mäâş zâhr ilä täryâk...”

İkkinçisi

“Çâhi ğaming oldi mengä mäskän,

Mäcruhu äsiringgä nâzâr qıl.

Häcringdä piçâq süyâkkä yetdi,

Äzrâilinggä özing xabâr qıl.

E, murğı tånim çıqıb kãfãsdån,

Quşlär ilä sen yirâq säfär qıl.

Deb Xayrinisâ qilib täväccüh,

İşqımnı hämişä mo 'täbär qıl!'”

Kâğıdın elinden düştüğünden habersiz Mukimiy, iki eliyle dizlerine vurdu:

– Eyvah! O kadar derin satırlar ki... Bu satırlarda Hayrinisa'nın binlerce sıkıntısının kaygı, külfeti gizlenmekte. Ayrılık hakkında benim yazdığım mısraların ucu bucağı yok! Ama sizin çok daha ağır basıyor!

Ziyadebibi, sobaya kor atarken Mukimiy ona müracaat ederek yalvardı: Can ana, Hayrinisa'yı teselli edip analık yapın, ben dönüp geleceğim.

Hayrinisa'nın şiirini sıkıca tutup sokağa çıktı, medrese tarafına yürümeden Kelbek ile Hacıbek tarafına Mevlevi Yoldaş'ın evine vardı. Mevlevi'yi evde bulamayarak Çalçık'a gidip Yesavul Medresesi'ndeki odasında buldu. Tuhaf yanı şu ki Mevlevi Yoldaş, medrese odasında Rusça kitap mütalaa kılmaktaydı. Bu kitap Rus mekteplerinin okuma kitabı olup Kuzmiç'in eşi tarafından hediye edilmişti. Kitapta Rus şairlerinin kısa tercümelere vardı.

Mevlevi, kitaptan okuduklarını Mukimiy'e anlatarak uzunca oturduktan sonra Mukimiy cebinden Hayrinisa'nın şiirini çıkardı ve Mevlevi'ye Hayrinisa'nın geldiğini kocasının üzerine kuma getirdiğini, çocuğuyla birlikte horlayıp bıraktığını anlattı. İki düşünüşüne düşünüşüne bir fikre geldiler: Şehrihan'a birlikte giderek ortamı yatıştırıp gelecek ve Şehrihan'daki itibarlı tanıdıklardan Hayrinisa'yı himaye etmelerini rica edecek oldular.

Hayrinisa, Ziyadebibi'ye bir hafta misafir oldu, Mukimiy gündelik yeme, içmelerinden haber aldı. Mevlevi Yoldaş ile ikisi bu hayırlı işi güzelce bitirmek için bütün zaruri işlerini bir kenara bırakıp Hayrinisa ile Şehrihan'a gittiler.

3.13. ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ACI AŞ

“Mihr-i ruhsârî husûf-i gamda pinhân olmasın

Zülfü gibi hergîz ehvâl-i perişân olmasın.”

Akşam vakti, Asaka istasyonunda inince çabucak Şehrihan’a gitmek için müsait bir arabayı tuttular. Saman üzerine yünden dokunmuş bir kilim salınmış arızalı arabanın ön tarafına Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş, onların arkasına da kızını örtüsünün üzerinden göğsüne basan Hayrinisa oturarak Şehrihan’a gittiler. Hava biraz serin, rüzgârlı olup dağ meltemi yüzlerine neşter gibi dokunmaktaydı.

Bir hafta önce yağan yağmurdan sonra ıslak Şehrihan yolu çukurlaşarak tabakalaşmış olup arabanın tekeri korkutucu sesler çıkararak gâh eski çukur izlerinden, gâh yolu değiştirerek atı da arabadakileri de zorlayarak gitmekteydi. Mukimiy, ağzını kaftanının yakasından çıkarıp Mevlevi Yoldaş’a sordu:

– Gittiğimiz yer uzak mı? Eğer ulaşmak zor olacaksa Abidcan’ın verdiği adresi arabacıdan soralım.

Mevlevi Yoldaş da ağzını kaftanından çıkarıp Mukimiy’e döndü:

– Misker Taşhoca ile bundan beş yıl önce düğüne gelmişim, bu adam misker de olsa okumuş adamdı. Sıradan, sıvalı misafirhanesi var, kilimleri de kendi gibi temiz. O misafirhanenin ocağına ateş yakıp bu gece sohbet edip soruştururuz, damatın annesini, babasını belirleriz. Gideriz de siz orayı beğenmeyip misafirhanesi geniş, sıkıntılı dersenez Âlim’in verdiği adresi araştırıp bulur, gideriz. Miskerinkine göre çaycıların misafirhanesi sıcak, yastığı yumuşak olur.

Mevlevi Yoldaş’ın son cümlesi kinayeli idi. Mukimiy, gülümsedi:

– Adrese bu şartlar yazılmamış.

– Yazılmamış olsa da Abidçe Âlim iki gün sonra gelecek. O zaman gideriz. Bacımız Hayrinisa için de bir, iki gecelik sorunsuz aile olması gerek. Bence miskerin küçük misafirhanesi bizim için, bacımızın ailesi için de uygun, kendileri çok kalabalık değil.

Şehrihan'ın Bağışemali'ne yaklaştıklarında hava kararmıştı. Uzaktan parıldayan lambalar yakınlaştı. Araba geniş kırlardan şehir sokaklarına girdi. Sokakta insan az, bakkal, semaver dükkânlarından yola belli belirsiz lamba ışıkları düşüyordu. Araba Şehrihan'ın tıpkı Hokand'a benzeyen üzeri kapalı çarşı ve pazarları önünden geçmekteyken Muqmiy:

– Şehir de şehre benziyormuş, dedi.

– Şehrihan'ın iklimi de insanların tavrı da dostları da şiiirseverliği de Hokand'a benzer. Bununla birlikte burada Özbek ve Tacik karışık, buranın Tacikleri, Özbekleri birbirleriyle kardeş, kaynana, kayınbaba, eş, dost, meslektaşır. Şehrihan'ın fazıl, ilimli insanları satranca da yetenekli. Ama bir tarafı var ki yemeklerinde acı kullanıyorlar.

– Hey, hey! Önce memnun ettiniz sonra üzdünüz! Bendeniz acı bibere hiç takatim yok!

Sessizce ters şekilde oturarak onların konuştuklarını dinleyen Hayrinisa, gülerek söze karıştı:

-Ben ölmedim! Üç yıldan beri acı biber çiğniyorum!

Beklenemeyen zamanda Hayrinisa'nın bu şikayetvari sözü her ikisini de etkiledi. Mukimiy, şaşkınlıkla dudaklarını ısırarak Hayrinisa'ya baktı.

– Gözünüzdeki yaşların kurumamasını ben hayatın acılığından diye düşünüyordum.

– Acı biber ağlamak için bir bahane! Habersizler gözyaşlarımı acı yemekten sanıyorlar, ben de her gün ağlayıp insanlara akşamki acı yemekten diyorum.

– Biçare dayım Şehrihan'da “yemeğin acı” olduğunu bilmiyorlar mı?

– Şehrihan'ın bütün kazanlarında acı yemek mi var diyorsunuz? Şehrihan öyle bir şehir ki çoğu kazanında acı yemek kaynasa da hayatları tatlı.

– Benim sorum cevapsız kalmışa benziyor.

– Af edersiniz molla ağabey! Benim acı sözlerim sizi de dertlendirmesin. Ana, babam o en sonki şiiri okuduğunuz gün geleceğim hakkında tartışmaya

başladılar. Ben de kapı ağzında durarak dinledim. Sizin fakir, eli kuru molla olduğunuzu söyleyip beni Şehrihanlı kardeşine verecek oldular. Ben, ondan sonra sizden umudumu kesip o geceden sonra acı biber çiğnemeye başladım.

– Siz Hokand’da acı biber çiğnediğiniz günlerde biz zehir yutuyorduk! Mukimiy evlenerek mutlu oldu diye mi düşünüyorsunuz?

– Bana âşık olduğunuzu okuduğunuz şiirleriniz söylüyordu. Çünkü siz erkeksiniz hem de şairsiniz. Ama ben sevdiğimi şiirim aracılığıyla ifade etmekten mahrum, aciz bir kızdım. Yazdıklarımı kendim okuyup kendim ağlardım. Gençler beğenmediği kadından ayrılmak ya da şikâyet etmek hakkına sahipler, kızlar her ne kadar iyi bir kuyumcunun kızı da olsalar bu haktan mahrum bırakılmışlar. Onlar bütün arzularını gizlemeye mahkûm, annesinin, babasının istekleri önünde diz çökmeye mecbur bırakılmış zincirsiz kölelerdir!

Şaire Hayrinisa fırsattan faydalanarak içini biraz döktü. Mukimiy ise o zaman kendisini dayısı Rahmetulla’nın evinde oturuyormuş gibi hissetti. Yanıbaşındaki dayısının güzel kızı -Hayrinisa- yeni şiirlerini okuyormuş gibiydi. Araba bir sokağa dönüp durunca Mevlevi Yoldaş’ın “geldik!” demesiyle kendisine gelerek arabadan sıçrayıp indi. Uyuya kalan Kambarnisa’yı, Hayrinisa’dan alarak koruyarak göğsüne bastı.

Mevlevi Yoldaş, arabanın önünden atlayıp inerek arabacıya para verdi de gidip tek kanatlı kapıyı açtı. Hayrinisa arabanın tekerleğinin üzerinden zorlukla inerek kapıya doğru giden Mukimiy’in arkasından yürüdü. Onlar kapının ilerisinde sessizce durduklarında kapıdan biri çıkarak Mevlevi Yoldaş’ı karanlıkta tanımayıp şaşırdı. Mevlevi, kendini tanıttınca kucaşlaşıp içeriye davet ettiler. Mevlevi, tekrar çıkıp Mukimiy’e yaklaştı:

– Biraz bekleyin, üzülmeysin molla ağabey!

– Olur, olur. Sorun olmaz!

Aceleyle elindeki gaz lambasıyla çıkan orta boylu adam Mukimiy ile selamlaştı:

– Haydi, buyurun! Biraz beklettim.

Gaz lambasını tutan adamın peşinden yürüdüler. Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş koridordaki küçük misafirhaneye yöneldiler. Usta, lamba tutarak Hayrinisa'yı içeriye buyur etti. Çıkarken gaz lambasını rafa bıraktı da karanlıkta elinde uyuyan çocukla bir köşede sessizce duran Mukimiy'e seslenerek:

– Hoşgeldiniz, azizler!

– Daim hoş olunuz.

– Kilimleri görünce şaşırmayın, hepsi henüz yenilendi. Allah'a binlerce şükürler olsun, bana da böyle ulu insanlar misafir olup gelirlermiş!

Ev sahibi, konuşarak yürüyüp misafirhanedeki eski kilimleri toplamaktaydı, Mukimiy konuşmaya başladı:

– Her ne kadar aziz de olsa gündüz vakti gelsin.

– Yok, yok, yok! Sorun değil. Biz gerçi zanaatkâr olsak da Şehrihanlıyız. Biz misafir beklemeyi şeref diye biliriz. Özellikle aile ile gelindiğinde başımız göklere ulaşır.

Mukimiy sessizdi, Mevlevi Yoldaş açıkladı:

– Bu kadın Mukimiy'in kız kardeşi olurlar. Bu bacı sizin Şehrihanınız'a gelin olarak gelmişler, biz bu kadını getirip bırakmak bahanesiyle geldik.

Usta, eski yorgan ve döşekleri taşıyarak içeriye girdi, tekrar çıkınca Mukimiy'e:

– Kız kardeşiniz çocuğu soruyorlar, alıp götürüyüm mi?

– İyi olur.

Usta Kambarnisa'yı koruyarak bağrına basarak uyandırmadan alıp götürdü, içeriden yeni yorgan, yastık taşımaya koyuldu:

– Allah'a binlerce şükürler olsun! Bana da böyle aziz misafirler gelirmiş!

Yardımlaşarak yer ayarladılar. Ocak yakılıp üzerine de çaydanlık koyuldu. Sofra hazırlandı. Sonra ev sahibi yerinden kalkıp ellerini bağladı:

– Sorun olmazsa çayı eğlenerek içseniz. Ben de mahallemizden bir, iki sizler gibi insanları alıp geleyim. Onlardan başka da bir çift güzel, makamına uygun şarkı söyleyen gençlerimiz de var.

Mukimiy, Mevlevi'ye baktı. Mevlevi, Mukimiy'in ne demek istediğini sezerek ustayı yolundan döndürdü.

– Vakit geldi, bu gece kendimiz sohbet etsek. Arabayla yolculuk ettiğimizden biraz yorgunuz, dostlar ile olan sohbeti yarına bıraksak.

– Önemli değil. Nasıl isterseniz öyle olsun.

Ateşin etrafında üçü çay içerek sohbet etmeye başladılar. Daha çok Şehrihan'daki şiir hayranlarından bahsettiler. Söz dönüp dolaşır Hayrinisa'nın kayınbabası olan kuyumcu hacıya gelip durdu. Kuyumcu hacı; aslen Hocend'den gelmiş olup mesleği, sıcakkanlılığı ile Şehrihan'da tam bir itibar sahibiydi. Onun iki oğlu olup küçüğü, babasının yanına girmişse de büyüğü sahtekâr, kadın düşkün, içkici ve kumar oynayıp babasını her zaman üzerdi. Ev sahibi usta ve onun büyük oğlu hakkında bildiklerini ayrıntılı bir şekilde anlattı. İşte bu sahtekâr, kadın düşkün gence Molla Rahmetulla kızını vermiş, damat Hokand'daki evi de satıp kumara ve fahişelere vererek Hayrinisa'nın gözünden kan akıtmıştı.

Olanlardan ustayı da haberdar ettiklerinde o da şaşırıp kaldı. Bu değerli misafirlerin zamansız gelişlerinin alt sebeplerine şimdi vakıf olmuş ve üzülmüştü. Onlara katılarak çözüm aramaya başladı.

Ustanın fikrine göre bu işi mahkeme, kavga ile değil; Şehrihan'ın itibarlı, bilgili insanları ve onlar gibi namusuna düşkün olan kuyumcu hacıyı anlaşma yoluyla halletmek mümkündür. Çünkü bu elemzede kadının himayecileri Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş idi!

Gece yarısına doğru Hayrinisa'nın kaderi hakkında konuşup bu macera ve muammaları doğru bir şekilde çözümleyebilmek amacıyla Şehrihan'dan bu iş için kimleri çağıracaklarını planladılar. Sabahleyin misker usta, miskerlikle uğraşmayıp bu hayırlı işin peşine düştü.

Şehrihan'ın şiirseverlerine, Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş'ın geldiği haberi duyuruldu. Öncelikle böyle büyük şair ile beş dil bilen büyük âlim Şehrihan'a gelip

kendilerini istemek yerine bir miskerin dükkânına gitmelerinden teccüplendiler. Sonra her ne zaman büyük ziyafetlere davet edildiğinde bile gelmeyen Mukimiy'in zamansız gelişinde rencide edici bir sır olsa gerek diye düşündüler. Aradan çok geçmeden "Hocendli kuyumcu hacının uslanmaz oğluyla evlenen yeğenin - şairenin- acı kaderini değiştirmek için Mukimiy, Şehrihan halkından meded aramaya gelmiş." şeklindeki dedikodular onlara kadar geldi.

Gittikçe yayılan dedikodular, o gün kuyumcu hacının kulağına da gelmişti. Hacı çok sinirlenmiş, şoke olmuştu. Çünkü kendisi Mukimiy'in gazellerinin hayranı olsa da, şaire gayibane hürmet duysa da horlanan gelini Hayrinisa'nın Mukimiy'in kuzeni olduğunu bilmiyordu. Misafirhanesinde yer hazırlatıp kendi, miskerin misafirhanesinden misafirleri alıp gelmek için gitti.

Kuyumcu hacı miskerin evine geldiğinde küçük misafirhanesi insanla doluydu. Misafirlerden başka Şehrihan'ın yaşlı edebiyatseverleri ve iki genç şairi Molla Haşimcan -Hayretiy- ile Alihan -Arezi- de varlardı. İhtiyar kuyumcu hacıya, başköşeden misafirlerin yanından yer gösterdiler.

Sohbet uzamadı, çünkü yerin dar olması buna mahal vermedi. Sohbeti acele etmeden devam ettirmek maksadıyla misafirleri iki misafirhaneye yerleştirecek oldular. Nasıl bir misafirhaneye gitmek istedikleri misafirlere sorulduğunda Mukimiy öncelikle kuyumcununkine gitmeyi seçip geri kalanlardan özür diledi. Hayrinisa meselesini halletmeden başka konularda sohbet etmek Mukimiy'in gönlüne sığmazdı. Mukimiy ve Mevleviy Yoldaş misker ustasını da yanlarına alarak kuyumcu hacıya gittiler.

Kuyumcu hacının misafirhanesi miskerin misafirhanesine oranla her bakımdan daha iyiydi ama burada birkaç kuyumcu toplanarak kuzu kesip büyük bir ziyafet tereddüdündeydiler. Mukimiy üzüldü, Mevlevi Yoldaş'a "Bize boş yer gerekmiyor muydu?" der gibi baktı. Mevlevi, kuyumcu hacıyı bir kenara çekerek Mukimiy'in arzusunu fısıldadı. Bir sıra yiyecek içecek geçince kuyumcu hacı "misafirleri dinlendirmek" bahanesiyle misafirhaneyi meslektaşlarından arındırdı. Mevlevi Yoldaş, Şehrihan'a gelmekten maksatlarının ne olduğunu açıkladı.

Mevlevi Yoldaş, Hayrinisa'nın hayat faciasını çok ustalıkla tasvirledi. Kış günü küçük çocuğunu göğsüne basarak yırtık elbiselerle yalınayak feryad edip

Hokand'a Hazret Medresesi'ne kardeşi Mukimiy'in yanına geldiğini anlattı. Sonra kapı önünde yere bakarak sessizce oturan kuyumcu hacıya baktı ve kuyumcu hacının utanç derisine büründüğünü gördü.

– Buyurun hacı ağabey! Şimdi sizden dinleyelim!

Kuyumcu hacı gözyaşlarını silerek konuştu:

– Benim böyle oğlum yok. Ondan bu dünyada da diğer dünyada da razı değilim!

– Sizin böyle oğlunuz var. Böyle bir oğlun babası olduğunuz için de bu sözleri size söylüyorum. Biz sizin misafiriniz, bu duruma başkalarını karıştırmayarak bu sorunu insafen doğru şekilde çözmek taraftarıyız. Hayrinisa'nın başına gelen bu ağır külfetler bir gün içinde Hokand'daki bütün insafli kişilere ulaştı. Onlar, gazap ve nefretle bizi Şehrihan'a gönderdiler. Mukimiy'in kendileri de bendenizi de yanına alarak bu ağır külfetlerden aciz şaireyi kurtarmak için geldiler.

Mukimiy, çok sinirli bir şekilde boğuk bir sesle konuştu:

– Kuzenimi değil, sokağa atılmış bir âcizi himaye ettim. Onun da üstüne o yetenekli, geleceğin parlak yıldızı olan maharet ve nezaket sahibiydi. Kuyumcu adını taşıyor olsa da altın bile demiri fark edemeyen iki hacı hazretleri -siz ve dayım Rahmetulla- cevheri sıradan bir taş gibi balçığa buladınız!

– Bu sözleri oğlumun kendisine söyleseydiniz daha iyi olurdu.

– Af edersiniz, benim elim böyle oğul yetiştiren babanın yakasında. Benim nefretle yoğrulmuş sözlerim böyle oğlun babasına söyleniyor. Eğer bunu işitmek için kulağınız sağır olsa sizi kuyumcu hacı olarak yetiştiren Hocend'de benim sözümü dinleyecek açık kulaklar bulunur! Yarın biçare şaireyi yalınayak yanıma alıp çıkar, Şehrihan'ın sıradan insanlarına gösteririm. Halk kendi hükmünü verir! O zaman Şehrihan değil, Hocend'de de yaşayamazsınız, biriktirdiğiniz altınınızı pis oğlunuza bırakıp Molla Rahmetulla'nın gittiği yere gidersiniz.

Mukimiy, kendini tutamayıp dayısının acısını bu kuyumcudan alıyor gibiydi, kendini durduramadı. Sonra alnını tutarak sessiz kaldı. Kuyumcu hacı

şimdiye kadar hiçkimseden böyle acı sözler işitmemişti, ilk kez Mukimiy'den işitiyordu.

– Eğer izin verirseniz oğlumu bulup getireyim.

Buna cevap olarak Mukimiy konuşmadı, Mevlevi Yoldaş cevap verdi:

– Biz şimdilik buradayız, oğlunuz ile kendiniz konuşup bize neticesini yarın söylersiniz. Kalan öğütlere yine devam edilir, söylenen acı, gerçek sözlere üzülmemenizi söylüyoruz.

– Olur! Oğlumla konuşurum, her şekilde konuşurum! Ama bu işi düzgün bir şekilde bütün Şehrihan'a reklam etmeden halletmeli.

– Elbette elbette, dedi Mevlevi Yoldaş. Bu tarafı size kaldı, biz de bu şekilde düşünüyoruz. Çünkü ortada tatlı bir çocuk var.

Oradan sıkılıp sokağa çıktıklarında kapı önünde ellerini bağlayıp duran kuyumcu hacının en küçük oğlu, Hayretiy ile Areziy'in iki kez gelip girmeden dönüp gittiklerini söyledi. Kuyumcu hacı ile henüz vedalaşınca üçü yine ustanın misafirhanesine gittiler. Gidinceye kadar Mukimiy konuşmadı, vardıktan sonra üçü yine bu öğütler üzerinde düşündü. Akşam Hayretiy ile Areziy gelip yalvarıp yakarak üçünü alıp götürdüler.

Onların gittikleri bu tekellüfsüz hanede Şehrihan'ın edebiyatseverleri ikişer ikişer ayrılıp satranç oynuyorlardı. Çoktan beri satranç oynamayan, özleyen Mukimiy her şeyi unutarak onların oyunlarını dikkatle izlemeye başladı. Sonra kendisi heveslenerek oynamaya koyuldu. Misafirlerin isteklerini yerine getirdiklerinden sofraya yazmak gecikti. Uzun süren oyun beraberlikle sonuçlandı. Sofranın sıradanlığı, sofraya sahiplerinin samimiyeti, herbir sözün düşünülerek konuşulması, her bir hareketin düşünülerek yapılması ve gayr-i ihtiyari kahkahalara sebep olan derin şakalar bu sohbete feyz bağışlamaktaydı.

Suhbete katılanlar giderek çeşitlenmişti. Buradaki Özbek, Tacik edebiyatının asıl muhlisleri bazen bir yere toplanıp kitap okumakla şarkı dinlemekle vakit geçiriyorlardı. Kimisi mirabbaşı¹⁴⁸, kimisi ipek mütehasısı, kimisi bir mahkemede mirza, bazıları da Şehrihan'a kurulan pamuk fabrikasında kantar

¹⁴⁸ Mirabbaşı: Sulama ve su kanallarında çalışan görevli kişilerin başı.

görevlisiydi. Onlar kendi aralarında bulunan iki genç şair ile gururlanırlardı. Bu iki genç şair -Hayretiy ve Areziy- eserleriyle işte bu kazanda pişip geliyordu.

Mukimiy, onları bu iki güzel şairden dolayı onları tebrik edip onlara teşekkür etti. Hokand'da da gençlerden güzel şairlerin yetiştiğini söyleyip bir tavsiye ile teessüf bildirdi:

– Hayretiy, Areziy, Zevkiy ve Zariyeri yetiştiren işte böyle faziletli encümanlar damla damla gözyaşları dökerek kendi bahtsızlıklarını kâğıtlara nakşetmekte olan şairelerden bihaberler. Ben bir şairenin şiirini kendinden izin almadan okuyacağım.

Mukimiy, ceplerini yokayarak Hayrinisa'nın iki parça şiirini alıp okumaya başladı. Okuyunca ihtiyatla cebine koydu. Sohbetkiler birbirlerine baktılar. Abdurahim Mirabbası Mukimiy'e sordu:

– Bu şairenin nereden olduğunu bilmemiz mümkün mü?

Mukimiy, gururla gülümsedi:

– Çok yakında işaret etmişim, bu şaire Şehrihanlı!

Onlar yine birbirlerine bakarak teccüplendiler. Mevlevi Yoldaş, Hayrinisa hakkındaki hikâyeyi kısa ama yürek burkucu cümlelerle anlatarak sohbetkileri şaireyi himaye etmeye çağırdı. Sohbet ciddi bir havaya bürününce ortama sessizlik çöktü. Mukimiy, sohbeti canlandırmak için “şarkı dinlemek istediğini” arz etti. Bu işareti anlayarak kalkan misafirperverler ellerine saz ve telinke¹⁴⁹ alarak birlikte şarkıya başladılar. İlginç tarafı şuydu ki bu şarkıda söylenen rubai Mukimiy tarafından yakında yazılmış olup Hokand şiirserverlerinin dahi eline geçmemiş, Abidcan Âlim bunu okuyup temize geçirmişti.

Bu rubainin arkasına Hayretiy ile Areziy'in gazelleri eklenip gitti. Şarkıdan sonra Mukimiy memnun olduğunu bildirdi:

– Allah için söyleyin! Bu rubaiyi benim bile dinleyip okumuşluğum yoktu. Allah aşkına Şehrihan'a nasıl geldi?

---

¹⁴⁹ Telinke: Tarelka da denilen bir çalgı.

Mukimiy'in sorduğu samimi soruya kapı yanında oturan Alican Areziy, çekinmeden cevap verdi:

– Abidcan Âlim'in benim yakın bir dostum olduğunu arz etmem mümkün!

Areziy'in cevabı herkesi güldürdü:

– Ne güzel, ne güzel! Sağlam insana inanıp şiir yazdırıyorum, dedi Mukimiy kendi gülmekten alıkoyarak.

Herkesin neşesi gelince sohbet yeniden canlandı. Gece yarısında evi yakın olanlar dağıldılar, misker de evine gitti. Mukimiy iki, genç şairin eski, yeni şiirlerini dinleyerek bazılarının eksikliklerini gösterdi, bazılarına da çok övdü. Sıra uykuya geldi.

Şehrihan halkı, Mukimiy'e gayibane çok hürmet etti. Mukimiy'in Şehrihan'a niçin geldiğini duyan aydınlardan ve mehnetkeşlerden birçoğu sabah kuyumcu hacının evine geldi.

– Şaire gelinin üstüne aldığı kadını boşayıp bu gelinle ömür boyu yaşamak hakkında oğlunuz yemin etmemiş, biz huzur bulamıyoruz!

Kuyumcu hacıya yakın insanlardan olan Tacik demirci ustası, gazapla içeri girdi ve doğruca gidip Hayrinisa'nın kocası olan gencin yakasına yapıştı:

– Ben seninle halkın önünde konuşacağım! Sen bu yaptıklarınla Şehrihan'da barış içinde yaşayan Özbek ve Tacikler'in arasına nifak sokmuyor musun? Mukimiy hem Özbekler'in hem de Tacikler'in şairi. Sen bugün bu ulu kişi önünde Tacikler'i yere baktırmıyor musun? Şehrihan'da babanın adını yerlere düşürdüğün yetmiyormuş gibi bizleri de namustan öldürecek misin? Haydi yürü! Mahkemeye gidip orada hesaplaşacağız!

Mesele gittikçe ciddileşip ar ve namuslu mehnetkeş Tacikler, kahr ve gazapla “Ya Mukimiy'in ayağına kapanıp halk önünde tövbe et, huzur bul ya da böyle yapmaya devam et, halk işini bilir!” diye bağıyorlardı. O zaman Mukimiy, mirabbaşı, üç, dört kişiyle geldiler. Demirci ustası, Hayrinisa'nın kocasını yakasından tutarak sokağa çıkardı, bunu gören Mukimiy durdu:

– Bu nasıl iş?

Mirabbaşı, Mukimiy'i sakinleştirecek oldu:

– Tacik kardeşlerin sizi bekliyor olması muhtemel. Nihayetinde siz hazretleri hem Özbekler için hem de Tacikler için ortak şairsiniz.

– Acaba bizi beklerken yakasından tutup boğarak mı bekliyorlar?

– Sizi tanımayan edepsiz gençlere örnek olsun diye öyle yapmaları muhtemel!

Mirabbaşının bu sözü mantık çerçevesine biraz sığmıyormuş gibi anlaşıldı ki onun kendisi de güldü, başkaları da ona katılarak güldüler. O anda, Hayrinisa'nın kocası gelip Mukimiy'in ayağına kendisini attı. Mukimiy, onu ayağa kaldırıp mirabbaşıya baktı:

– Tanımamazlık günah mı ki?

– Bu genç sizi değil, bizi de babasını da hatta kendini de tanımadığından dolayı Şehrihanlılar'ın gözünden düşmüş.

Mukimiy, düşünüp gülümsedi. Gencin elinden sıkıca tutup içeriye adım attı. Genç başını yere eğerek Mukimiy'in peşinden gitti. Onların arkasından mirabbaşı, Mevlevi Yoldaş, misker usta, iki genç şair, onlardan sonra da demirci usta ile kalanlar içeri girdiler. Kuyumcu hacı çaresiz, rengi bozarmış halde evin salonunda yakta bekliyordu. Mukimiy, gencin kolunu bırakmadan sordu:

– Geleli iki gün oldu da görmeye gelmediniz! Kardeş de böyle hayırsız mı olurmuş? Hı?

Genç hemen başını yere eğip sustu, herkes onun özür ya da başka bir şey söylemesini bekledi. Mukimiy, yeniden konuştu:

– Size oranla Kambarnisa çok daha düşünceli çıktı. Ziyarete Hokand'a gelip bizi Şehrihan'a getirdi. Kızınızın bu yaptığına üzülüyorsunuz değil mi?

Genç ağlayarak kendini Mukimiy'in ayağına attı. Mukimiy onu kaldırdı, genç ağlamaklı şekilde konuştu:

– Bu duranların hürmetine benim günahımı bağışlayın. Ben hata yaptım.

– Sizin günahınızı affedecek olan ben değilim, misker ustanın evinde gâh ağlayıp gâh irin yutup oturan Hayrinisa ile işte bu duran hemşehriler, hemkışlaklar! Biz o âcize yoldaş olup gelen misafirleriz!

Dizilip duran sıradan insanlar, hep birlike konuşular:

– Sizin her daim himayesiz olan yetimlerin himayecisi olduğunuzu biz Şehrihanlılar iyi biliriz.

– Hürmetli misafir, kusura bakmayın!

– Bu gencimiz, biz Tacikleri yere baktırdı. Biz onu mahkemeye sürükleyeceğiz diye gelmiştik.

Mevlevi Yoldaş, tarafsız kalamadı:

– Mahkeme de halka soruyor. Karalayan da halk, aklayan da halk! Halkın gazabına uğrayanlar kendilerini gökyüzünde hissetseler de bir gün toprağa döner. Halkın sevgisine layık olanlar gerçi toprağa elenip yatıyor da olsalar halk başında taşır. Bu genç hemşehrilerin kahrına gazabına rastlamadan onlardan af dileyip ayaklarına kapansa iyi olurdu!

Gözyaşlarını silen kuyumcu hacı, konuşmaya başladı:

– Sizlerin şahitliğinizde ben oğlumdan şunları talep ediyorum: bir mezardan çıkarıp getirdiği tanımadığım ikinci kadından boşanacak, gelinim Hayrinisa'nın ayağına kapanıp onunla birlikte yaşayacak. Ben yarın düğünü başlatıp gelinimi misker ustanın evinden eğlenceyle alıp geleceğim. Bu taleplerimi reddederse benim böyle oğlum yok! Bugün sadece evimden değil, Şehrihan'dan da çıkıp gitsin. Gelinimin iddesi¹⁵⁰ geçinceye kadar evde saklayarak kendim düğün yapıp onu damata vereceğim. O zaman Hayrinisa gelinim değil benim kızım olacak. Törunumu da ben terbiye edeceğim. Haydi, ne diyorsunuz?

Genç, yürüyüp babasının ayaklarına kapanıp ağlamaktaydı, babası haykırdı:

– Bana değil, işte bunlara söyle!

Genç, kendini tutarak yavaşça halka döndü:

¹⁵⁰ İdde: Kocasından ayrılan ya da kocası ölen kadına hamileliği bitinceye kadar şeriat kuralları gereği erkeğe dokunmayı yasaklayan 4 ay 10 günlük süre.

– Babamın taleplerini kabul ediyorum. Günahımı bağışlayın! Babamın saye-yi devletinde şımarık büyüyerek duyulan kepezeliklerimi yapmaktayken bana yeniden talih güldü. Kayınbabam olan Kuyumcu Rahmetulla da altınlarıyla büyük evini satıp hacca gitti. Bana hiçkimse doğru yolu göstermedi, boşluktaydım, kötü dostlar beni bozuk yollara çekti. Tertemiz kadını çocuğuyla birlikte sokağa atıp temiz olmayan kadını onun sıcaçık yerine aldım. Bana babamın da müşfik anamın da sözü geçmiyordu! İzin verirseniz ustanın evinden karımla kızımı hemen alıp geleyim.

Demirci usta, bağırdı:

– Yok, olmaz! Önce bizimle gelip sokaktan bulduğun malını mahkemede boşayacaksın. Tövbe ettiğin hakkında mahkeme tezkeresine elini koyup kendini gūnahtan arındıracaksın. İşlediğin günahları baban, annen, karın affederler, bu olaylara neden olduğun için hacı ağabey tekrardan düğün yapacak. Ondan sonra almama izin verilecek. Öyle değil mi Mukimiy Hoca?

Herkes rahatlayıp kıpırdandı, gencin alını parlıyordu. Kuyumcu hacının tenine kan yürümüştü. Mukimiy, açık bir çehre ile demirci ustaya teşekkür bildirip onun sözlerini onayladı. Halk, dağılıp gidince misafirler demirci ustayı da yanlarına alarak misafirhaneye girdiler. Bugün misafirhane Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş'a gülerek bakıyordu.

Sofrada sohbet bazen Özbekçe bazen Tacikçe oluyor her iki misafir de Tacikçeyi iyi bildiklerinden kendi sözlerini Bedil, Hafız eserlerinden, Şeyh Sadiy'in ibret dolu hikâyelerine getirilen örneklerle ispat ediyorlardı. Şair Mukimiy ile gelen bu alçakgönüllü, çirkin adamın doğaçlamadaki yeteneği, ihtiyar demirci ustası için çok da ilgi çekiciydi. Bu misafir, sanki dünyadaki bütün ilmi hafızasına almışa benziyordu. Dışarı çıktıklarında Hayretiy, bu saf gönüllü ustaya Mevlevi Yoldaş hakkında bilgi verdi:

– Bu adam şimdi beş dili mükemmel biliyormuş. Özbek ve Tacik edebiyatının neresinden sorarsanız orayı size anlatmaya kadir insanlar Şehrihanımız'a geldi.

Usta, başını salladı:

– Kendilerinin geldiği yok, bunlar böyle yüce insanlar olmalarına bakmadan aciz bir kadının hakkını savunup bu kadar yerden geldiler. Bunların atasına binlerce rahmet! Dükkân açık kalmıştı, geç kalmayayım!

Demirci usta dükkâna gitti. Hayretiy, misafirlerin önüne tekrar geldi. Bedil'den eserler okumaya başlanıp akşama kadar sürdü. Akşamdan sonra kapıdan bir çaycı ile Abidcan Âlim girip geldi. Onunla eski dostlarmış gibi selamlaştılar. Abidcan, henüz oturmadan tez canlı Mevlevi ondan Hokand'ın durumunu soruşturmaya başladı:

– Hokand iyi mi Molla Abidcan?

Abidcan Âlim onlardan yaşça küçük olmasına rağmen şakacı, latifeye düşkün gençti. Mevlevi'nin sorusuna cevaben: “Evet, Hokand iyi!” diye söylemek istemedi de “Hokand iyi değil, karışık!” dedi. Bu ciddi söylenen söz herkesin dikkatini kendine çekti. Mevlevi Yoldaş gerçekten inanıp kaygıyla:

– Sebep? diye sordu.

– İkiniz birden bire yok olduktan sonra Hokand'dan feyz kaçıp neşesiz kaldı. Bundan başka daha ne olsun ki? Ama iyi haberler de var bu hoş haberleri şimdi söylenmez.

Yeni gelen misafire henüz sofraya hazırlanmamıştı ki kuyumcu hacının mahallelileri girip geldiler. Onlarla kalıp konuşmaya, tanımadığı insanlarla samimiyetsizce sohbet etmeye, onlar gibi diz çöküp ellerini bağlayarak oturmaya doğru geldi. Onların endişelerini, düşüncelerini dinleyince raftan satrancı aldılar ve birlikte gelen mahalle imamının upuzun duasına el açmaya mecbur oldular.

Sohbetin yeni yeni kıvama gelen ateşine su serpilip ortada kuru çeneden başka bir şey kalmayınca Mukimiy'in rindliği ortaya çıkmaya başladı. İmam hoca kendi ilmini misafirlerin önünde sergilemek için hayır ve cömertlikten vazgeçip anlatıla anlatıla sadeleştirilen hadiselerden örnekler verdi ve sözünü kurban bayramında koyun kesip kurban eden müminlerin kıyamette sırat köprüsünden o kurban edilen koyunun üzerine binp geçeceklerine getirerek bitirdi. Sinirlenen Mukimiy, fark ettirmeden sıkılarak oturan Abidcan'a baktı. Abidcan bu bakışın anlamını çıkarıp imama sordu:

– Üzülmeysin, hoca enişte! Biz sıradan insanlarız, Bilmediğimizi sorup öğrenecek ayıp değil! Mesela kurbanda koyun kesenler, koyunlarına binip sırat köprüsünden geçermiş ya kurban kesmeye gücü yetmeyenler bayram günü zığır¹⁵¹ yağında yemek yapıp imam hocaya yedirenler neye binip geçerler? Bunu anlatıverirseniz!

Bu sorudan imam, şaşırıp ağzının açık kaldığını Mevlevi Yoldaş eliyle gösterdi:

– Bendeniz de medresenin çok yıl toptağını yalayıp tahsil görmüş adamım. Ahiret ilmini de bu imam hocadan daha iyi biliyor olsam gerek. Bu soruya imam hoca cevap vermekten acizseler, onların yerine ben cevap versem.

Abidcan, sorusunu tekrarladı:

– Zığır yağında yemek hazırlanıp imam hoca misafir edilse köprüden neye binip geçilir?

Mevlevi Yoldaş acele etmeden cevap verdi:

– Koyun kesmeye gücü yetmeyenlerin zığır yağında yemek pişirip imam hocayı çağırmaktan başka çareleri yok, onun üstüne cedye serip köprüden imama binip geçerler!

Sohbettekiler kahkaha ile güldürler, imam sinirlenerek yerinden kalktı. Ona uyararak yanındakilerden yine üç, dört kişi de kalktı. İmam kalkınca Mevlevi Yoldaş'a suratını sertçe asarak:

– Sizler düzgün insanlarsınız diye geldim.

Mukimiy, gülerek cevap verdi:

– Ayıp kendinizde kusura bakmayın! Düzgün adamlar diye işittiyseniz niçin geldiniz?

İmam elini sallayarak dışarı çıktı. Dindar kuyumcu hacı zor durumda kalarak eyvanda duruyordu. Önce Mukimiy, ondan sonra da diğerleri eyvana

---

¹⁵¹ Zığır: Sapından lif, tohumundan yağ elde edilen yıllık bitki.

çıktılar. Yorgunluklarını bahane ederek akşamki misafirhaneye gittiler ve geceki şirin sohbeta devam ettiler.

Yarın öğle vakti oğlu ile kuyumcu hacı gelip düğün merasimlerine başlamak için dua istedi. Mukimiy, babası ve oğlunu kenara çekip minnettarlığı bildirip bugün akşam Hokand'a döneceklerini söyledi ve Hayrinisa'yı miskerden çabucak alıp gitmelerini, mahkeme ile olan işlerini akşama kadar bitirmelerini rica etti.

Mukimiy'in söylediği işler akşama kadar halledildi. Kadınlar, araba alıp gelerek Hayrinisa'yi izzet-i hürmetle kendi evine alıp getirdiler. Demirci usta, mirabbaşı ve kuyumcu hacı damadı mahkemeden almaya giderek orada ondan söz alarak işi yüz yüze görüşerek hallettiler. Damat ikinci eşini boşadı. Ama akşamki merasim, yine damadı gelinin yanına alıp koyma merasimi oldu.

Mukimiy'in bu merasimi dolu dolu geçirmesini mirabbaşı, misker ve iki şair sağlayarak akşam vakti onlarla kuyumcu hacıya gittiler. Mukimiy, dostlarını misafirhanede bırakıp vedalaşmak için hacı ile içeriye Hayrinisa'nın yanına girdi. Hayrinisa'yı küçük gelinler gibi süsleyen bir ev dolusu küçük kızlar ve genç kızlar toplanarak bezm kılmaktaydılar. Hayrinisa, gelinlikle çıkarak selam verdi. Utanarak Mukimiy'in omzuna başını koydu, kendini tutamayıp duvağına üç damla yaş silerek:

– Size hediye vermek için bende teşekkürden başka bir şey yok! Bu işler mertlerin elinden gelir, bu alicenaplığınızı ben biliyorum. Elveda!

Mukimiy, hiçbir şey demeden döndü:

– Elveda!

Çıktıktan sonra Mukimiy, damatla iki genç şairi -Hayretiy ile Areziy-kenara çekti: Üçünüzden de bir ricam var: Hayrinisa kitapsız, kalemsiz, kâğıtsız kalmasın. Küçüklüğünde dutar çalardı, ona bir de dutar alıp verilsin. Gerçi o namahrem olsa da sizin şiiriniz Hayrinisa'ya, Hayrinisa'nın şiirleri de sizlere mahrem olsun. Ümit ederim ki “eniştemiz” bundan şüphelenmezler.

Her üçü de bu konuda Mukimiy'e söz verdiler. Misafirler yol erzağı diye acele etmeden hazırlanan yemekten payını alarak sokakta bekleyen gölgelikli arabaya bindiler. Herkesle samimi bir şekilde vedalaşarak Asaka İstasyonuna doğru

gittiler, istasyona ulaşınca arabadan inip Abidcan bilet satılan yere aceleyle giderken şöyle dedi:

– Sizlerin gittiği günün ertesi Margilan’dan Şair Racy’den mektup getiren birisi Hokand’a gelmişti. Her ikinizi de Margilan’a alıp götürmemi bu mektupta bana verildiğinden dolayı bileti Hokand’a değil Garçekov’a almam gerekiyor.

Mevlevi Yoldaş bilet almaya giden Abidcan’ın yeninden tuttu:

– Molla ağabeyin isteklerini bilemem ama ben Margilan’a gitmeyeceğim. Annem takatsiz, özür!

Mukimiy, Mevlevi’yi Hokand’a gönderdi ve kendisi Abidcan ile Margilan’a giderek dostu Hocacihan Racy ile bir, iki gece sohbet etmek istediğini ifade etti. Çünkü Hocacihan Racy’i çoktandır görmüyordu.

Ayrıca Şehrihan seferinin yorgunluğunu biraz atmak gerekiyordu. Abidçe Âlim’in bilet alıp gelmesiyle birlikte tren de geldi. Vagonu temiz, bir zamanlar Andican’dan gelirken Mukimiy’in hevesini getiren, kalabalık olmayan, rahatça konuşulabilen, satranç oynanarak yolculuk yapılabilen vagonlardandı. Mukimiy, sevinerek dostu Abidcan’a minnettarlığını belirtip çıkıp oturdu. Margilan’a vardıklarında neşeyle gitmeyi isteyen Abidcan, Racy hakkındaki ilginç hikâyeyi anlattı:

– Söylemedim diye aklımdan çıkıyordu. Hocacihan Racy, Muhyi’yi öldü diye duyunca mersiye yazıp göndermiş.

“Härzä kârdid der cähân Muhyi,

Mäläkülmävt âmäd, orâ burd.

Bahri tärix fävti u güftäm;

Şâiri härzä kârd Muhyi mürd...”

(Cihanı beyhude gezip berduşluk yapan Muhyi’yi Azrail alıp gitti. Bunun için berduşluk yapmış diye tarih yazdım.)

Bu mersiye Hokand’a Muhyi’nin eline ulaşmış. Onu okuyup sinirlenen Hacı Muhyi “Ölmemiş adamı öldü diye mersiye yazmaya seni kim zorladı?” diye

Raciy'i eleştiren, küfür dolu mektup yazıp göndermiş. Raciy, mektubu alınca şöyle cevap yazmış:

“Siz ölmeyeceksiniz diye kim söylüyor?” Hazret'in medreseleri size vesika olarak vermiş olsalar da bir gün öleceksiniz! Bunu düşünerek elimin boşluğunda davranışlarınızı, nasıl bir insan olduğunuzu tasvir edip mersiye yazmışım. Ölmeden önce mersiyede yazılan kendi entrikalarınızı okumanız iyi olmuş! Öldükten sonra da yine daha uzun bir mersiye yazmaya da gücüm yetiyor.”

– Ne kadar güzel, diye güldü Mukimiy. Güzel dostumun cesaretine hayranım.

Hocacihan Raciy'i her üçü de iyi tanırdı. Raciy Hokand'a gelip odada kaldıktan sonra da Mukimiy, Abidcan Âlim ile Margilan'a gelmişti. Bunun için de ikisi Raciy'i Mevlevi Yoldaş'a oranla daha iyi tanyorlardı. Abidcan Âlim'in ise küçüklüğünde Margilan ile bir ilişkisi olmuş, Margilanlı çaycı Ahuncan'a bazı bazı misafir oluyordu. Onun sayesinde Raciy ve Margilanlı başka ehl-i fazıl insanlarla tanışmıştı. Özellikle Raciy hakkında ilginç öyküler anlatarak Abidcan iki yoldaşını da Garçekavak'a ulaşana kadar eğlendirmişti.

Hocacihan Raciy, Fergana vadisinden nam salmış özellikle de Margilan halkının iftiharını olmuştu. Uzun boylu, tatlı dilli, neşeli ve alçakgönüllü olduğundan dolayı halk arasındaki itibarı giderek artmıştı. Bölge kadılığına terfi ettikten sonra da alçakgönüllülüğünü terk etmemişti. Mahkeme işlerinden artan vakitlerinde sanatkârlık, halk latifecileri, şakacıları ve sıradan insanlarla ilgilenerek geçirirdi.

Şeirat kadısının bu halleri ulemalar tarafından beğenilmeyince Raciy'i kadılıktan almak hareketine giriştiklerinde halk Raciy'den taraf olarak onu desteklediler. Raciy, kendisinin keskin hicivleriyle ulemaların entrikalarını insanlara açıklayarak kendisi kadılık makamında bulunduğu halde şeriat peşvalarına kahkahalarla gülerdi.

Günlerden bir gün Raciy'in önüne birkaç kişi gelerek Orda ağzı yani pazarbaşında kör, sivri dilli bir dilenciden şikâyet etmeye başladılar. Onların anlattıklarına göre bu dilenci, kendi yanından geçenlerden sadaka ister, sadaka verenlere dua edip vermeyenler de gözden kayboluncaya kadar kaba hakaretler ile sövermiş. Raciy, bu şikâyetleri duyunca güldü ve onları türlü bahanelerle avutarak

gönderdi. Yarın akşam vakti eve giderken Orda ağız tarafından gitti. O dilenci pazarbaşında yüksek sesle dileniyordu. Raciye ona yaklaşarak sadaka vermek yerine bile bile geçip gitti. Dilenci Raciye tanımayarak edep çizgisi bir hayli aşarak sövmeye başladı.

– Hey, ananı...

Raciye konuşmadan geçip gitti. Sabah mahkemeye aldırınca dilenci bağırarak konuştu:

– Benim ne günahım var ki mahkemeye alıp getirdiler?

Raciye, onu teselli edercesine şöyle dedi:

– Günahınız için değil sevap bir iş için aldırıldım. Akşam geç vakitte bizim valideyi ağzınıza almıştınız. Bundan sonra hiçkimsenin validesine asılmayın ve bizim valideyi nikâhınıza alın!

Kör dilenci gülerken:

– Ee, kader! Akşam cüzdanımı yoklayıp hakareti işiten siz miydiniz? Tövbe ettim! Bundan sonra hiçkimseye hakaret etmeyeceğim!

Hoacihan Raciye'nin gönlü, şakacılığı, hicivlerinin son derece keskinliği hakkında Margilan ahalisinin şiirseven, misafirperver, alicenap faziletleri hakkındaki sohbet uzamış, Garçekavak garına vardıklarında da bitmemişti. Mevlevi Yoldaş'ı Hokand'a gönderip ikisi garın çayocağına gittiler. Kalabalık, tatsız çayocağının bir kenarında çay içerek bin bir güçlkle sabahı edip şehre yol aldılar.

Fayton, Ahuncan'ın çay ocağının kapısı önünde durdu. Abidçe, içeriye girip gülümseyerek dışarı çıktı.

– Doğru tahmin molla ağabey! Dostumuz şimdilik dükkânına gitmiş. O gelirse bize rahat vermez, misafirhanesine insanları toplar. Misafirhane temiz, akşama kadar dinleniriz. Sonra bence sohbet sabaha kadar uzar.

Boş misafirhanede biraz uyukladıktan sonra uyandılar. Kendi aralarında sohbet ederek ikinci vaktine geldiklerinde kapıdan boğulur gibi bir sesle Ahuncan girdi. Âlim'in içerdeki kadınlara tembihlemesine rağmen Ahuncan'ın ailesi

dükkâna çocuk göndermiş, çocuk varınca Ahuncan'a güzel haberi vermişti. Ahuncan bu güzel haberi derhal yakın dostlarına ve onlar aracılığıyla Racıy'e ulaştırıp kendisi evine gelmeye koyuldu. Nefesi tıkanarak misafirhaneye giren ev sahibi, aziz misafirlerle kucaklaşıp görüşürken bu gece çok güzel sohbet meclisi olacağını haberini verip dışarı çıktı. Uyku sersemi olan Mukimiy'e sıkıntı vermese de bir yere gittiklerinde toplanan insanların her türlüşünün olmasından sıkılmıştı.

Bazı ev sahiplerinin duyarsızlığı ya da pervasızlığı yüzünden güzel sohbetlere kavuğu büyük nasitçılar da katılırdı. Mukimiy'i Abidcan Âlim sakinleştirdi:

– Buraya Margilan derler! Onun üstüne bu geceki sohbe dostunuz Racıy'in seçtiği insanlar toplanacaktı. Ahuncan gerçi çaycı olsa da Racıy'in sevdiği, sohbeti güzel, zevkli ve anlayışlı bir genç. Bu gece rahat olunuz.

Misafirhane zeminindeki dört köşeli, bordan taşından yapılmış ocağa alev yakılıp bir sercin dut odunu atıldı. Mukimiy, böyle ateşlerin yanına oturmaktan hoşlanır diye işiten Ahuncan ocağın yanına yorgan serip şairi davet etti:

– Misafirhanenin başköşesinden cenabınızı bir karış hareket edecek yer yoktu ki ama bizim işittiğimize göre kendileri ateşin kenarını severlermiş. Aslında ateşe yakın oturmanın kendine has bir zevki var. Buyursunlar, molla ağabey!

Ahuncan adaplı, tatlı dilli bir adamdı. Sonra gelen insanlar da birbirinden tatlı muameleli, iyi insanlardı. Onlardan sonra bir, iki sazende ile birlikte Madelibek, Zahidbek, onlardan sonra da uzun boylu, şakacı genç Yusufcan gelip selamlaştılar. Onların yürüyüşlerinde bile sanatkârlara özgü nezaket vardı. Madelibek gerçi uzun boylu olsa da temiz giyinişinden de son derece kaprisli bir sanatkâr oluşunu, onun kara sakallı ve ince, küçük bıyıkları kara kilidi hatırlatır; sürmeli kirpiklerinin altındaki gözleri ciddi, ama misafirperver bakışları ile sohbet ehlini kendine çekirdi.

Çok çeşitli olmayan hafif sofrâ üstünde kapı kenarında oturan Yusufcan herkesi ağzına baktırarak ilginç hikâyelere ve tuhaf şakalara başladı. Kahkahalara kahkahanın eklendiği zamanda yanında iki gönül ehli zanaatkâr ile Şair Racıy geldi. Racıy ile birlikte misafirhaneye feyz de geldi. O Mukimiy ve Âlim ile kucaklaşıp görüşnce yanındaki iki yoldaşın kim olduklarını, mesleklerini ve faziletlerini

misafirlere tanıtarak Mukimiy'in yanına oturdu. Sohbet kaldığı yeden devam ederek şakalar, doğaçlamalar giderek ateş gibi coşunca meclise feyz geldi. Sohbet sırası Madelibek'e gelince sazlar kılıfından çıkarılıp çalındı. Madelibek ile Zahidbek meramında şarkıya başladılar.

“Aşk yolunda muhabbet-i rehber az az olur,

Müstecâb ölmez deme hergîz, duâ az az olur,

Taş gönüllere müessir âh vâh az az olur,

Ey, gönül, sabreyle, o meh dost az az olur,

Beyt'ül ehzânın sonu pürziyâ az az olur...”

Furkat gazeline Mukimiy tarafından bağlanan bu muhammes Madelibek ve onun hemnefesi tarafından öyle bir söylendi ki şarkının sesi feleğe çıktı. Madelibek kendini de dinleyenleri de zorlamadan cümleleri tane tane sıralayıp sonunu getirmedi bırakmadı. Bu tarz şarkı söylemek Madelibek'e has olarak görülürdü.

Üst üste üç şarkı okunduktan sonra sazları kılıflarına koyup duvara asarak sohbeti kaldıkları yerden devam ettirdiler. Sohbetin devamı bu kez arkadaşlık adab ve kuralları hakkındaydı. Madelibek, bu mülâhazaları güçlendirerek bazı nâcins, nağıhan ehl-i sohbetlerden yakındı:

– Biz sohbetin böyle olmasını arzu ediyoruz. Mesela sohbet aralarında yersiz konuşarak “çift olsun, yine bir tane daha dinleyelim!” diyenlerden bıktığımız gibi şarkı olduğunu unutup hasrete düşen dertsiz, tesadüfi misafirlerden de bıktık. Bizi sevenler sanatımıza hürmet etseler, emir vermeden seçimi bize bırakırlar. Çünkü biz kunduracı değiliz.

Sohbet ehli hep bir ağızdan Madelibek'in sözlerini onayladı. Mahir sanatkâr, ahbablarının şarkı dinlemeye meyilleri olduğunu sezerek yine sazını eline aldı. Şarkı, sohbeğe eklenerek gece yarısına kadar devam etti.

Mukimiy ile Abidcan Âlim, yarın akşam Hocacihan Raciy'in misafirhanesinde misafir olup sadece şiir, hiciv okuma sohbetiyle geçirdiler. Ertesi gün pazarı dolaşp dinlenerek yine Raciy'e misafir olup verilen söze sadık kalınarak

akşam vakti Racıy ile Racıy'in usta dostuna misafir olup seher vakti Garçekavak
garına gittiler.

3.14. ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YILAN ZEHRİNİ SAÇAR

“Eğer kılıç başıma da gelse demeden doğrusunu,

Söz ki, hak olsa, soruma cevabımı kim desin...”

Mukimiy, Margilan’dan dönüp geldiğinde Molla Abdulla ile Garibiy şaire müjde verip bir zarf tutuşturdular. Moskova’dan Yerzin Ağa ve Rozimuhammed’den bir mektup gelmişti. İki mektubun mazmunu birbirlerine benziyor olsa da Yerzin’in yazdığı mektup kısa, acele edilmeyip düşünülerek yazılmıştı. Rozimuhammedcan’ın mektubu ise Rusça, Tatarca, Özbekçe sözlerle karışık bir şekilde aceleyle, çocuklara has bir tarzla yazılmıştı.

Yerzin bu yılın yazında Rozimuhammedcan’ı Hokand’a göndermeyi, kendisi gitmediği takdirde de görevli kişilerce göndereceğini bildirmişti.

Mukimiy, Yerzin’in mektubunu tekrar tekrar sesli şekilde okuyup bazen üzülüyor bazen de şükreliyordu. Rozimuhammedcan’ın başını okşayıp okutan iyi kalpli, misafirperver, cömert, yetimperver insanlara üst üste teşekkür ediyordu. Rusça ibarelerin çok olduğunu işittiği için Rozimuhammedcan’ın mektubunu okumaya gücü yetmeyince gülererek yine zarfa koydu:

– Belki! Okunmazsa, okunmasın! Mevlevi’nin eline geçtikten sonra okunmayıp da nereye gidecek? Ne de olsa var, yazılmış; yine yazsın, biz zorlana zorlana okuruz! Bu iyi kalpli insanların terbiyesinde kendini geliştirmiş kişi olarak yetişir. Rus âlimleri fakir Muhammed Eminhoca’nın yeğeni Rozimuhammed’i kendileri gibi bilgili yetiştirmiş: “Gidip şimdi kendi memleketine hizmet et!” demişler. Ölmezsem ben o zaman Muhyiler ile bir konuşurum. Benim yeğenimi Ruslar yetiştirdi, onlar böyle âlicenap millet diye avazımın çıktığı kadar haykırım!

Mukimiy, giyinerek iki mektubu da koyun derisiyle kaplı cüzdanına koydu da çıktı:

– Ben Mevlevi’nin evine gidip Rozimuhammed’in mektubunu okutacağım. Evinde olmasa da odasında olur.

Garibiy, Mukimiy’i döndürecek oldu:

– Kendilerini çağırıp geleyim mi?

– Uygun değil! Mevlevi her ne kadar benden küçük de olsa ilmi sağlam, ulu bir adam! Onu kendim arayıp bulurum!

Mukimiy, Mevlevi Yoldaş'ı evinde arayıp bulamayınca nalburlara gitmeyi planlayarak caminin içinden geçti, cami kapısının bitişiğinde bulunan çay pazarında Abidcan'ın dükkânı kapalıydı. Mukimiy ile trenden indikten sonra Abidcan Âlim'in bugün dükkân açmaması normaldi.

Mukimiy, pazara girmeden Çarşı üzerinden Nalburlardaki medreseye gitti. Ama Mevlevi Yoldaş odada değildi. Rastladığı kişilerden biri Mevlevi Yoldaş'ın tabak, çanak pazarındaki Yakupcan Hacı'nın dükkânının önünde oturduğunu söyledi. Mukimiy dönerek tabak, çanak pazarına doğru gitti.

Yakupcan Hacı iri yarı, kara sakallı, güçlü bir kişi olup onun çirkin olmayan, büyük dükkânı cami kapısına bakacak şekilde inşa edilmişti. Yakupcan Hacı; Hitay çinileri, tabakları, zarif, ince, nazik çini ve fincanlar üzerine ticaret yapar; genellikle de Hitay çinileri üzerine yazılan Hitayca yazıları okutmak için Mevlevi Yoldaş'ı çağırırdı. Mevlevi de bu yazıları okumada becerikliydi. Bu pazardan geçilecek olsa bir an durup geçmekten başka çare yoktu.

Yakupcan Hacı'ya Şangay'dan yeni, büyük çiniler gelmiş, Mevlevi onların üzerindeki yazıları okuyup Yakupcan Hacı'ya ve merakla toplanan insanlara tercüme etmekteydi. Çinilere genellikle onu üreten işletmenin ve işletme sahibinin adı yazılı olur bazen de imparator hazretlerinin şanına yazılan methiye ya da meşhur bir şairin şiirinden dizeler yazılırdı. Onları okuyunca bazıları farklı sorular sorarak Mevlevi'nin başını döndürürlerdi.

– Çini ne demek? şeklindeki soruya Mevlevi Toldaş hiç düşünmeden cevap verdi:

– Çini sözü, Çin'den alınmış olup Hitay'a ait olan anlamını verir.

Bu tarz soru-cevapların devam ettiği vakitte Mukimiy gelerek Yakupcan Hacı ve Mevlevi Yoldaş ile selamlaştı, sonra koyun derisiyle kaplanmış cüzdanından zarfı alıp uzattı:

– Güzel, hoş haber! Bakınız, sonra odaya gidelim!

Mevlevi kâğıda göz gezdirirken bazen kavuğuyla oynar bazen gülümser ve onu çabucak okumaya acele ederdi. Yakupcan Hacı, Mevlevi'nin heyecanından teeccüplenmiş olsa da bir şey sormaya cesaret edemeden duruyordu. Mevlevi okuyup bitirince Mukimiy'i tebrik etti, sonra Yakupcan Hacı'ya zarfı gösterdi:

– Bugünden tezi yok, ananız Hacı Muhyi'ye söyleyin efendi! Mukimiy'in başına talih kuşu kondu, kaybolan yeğeni bulunmuş. Onu Moskova'da Rus âlimleri eğitmiş. İnsanperver Tatar bir adam: “Yeğeniniz benim sıcak evimde, meraklanmayın. İyice yetiştirildikten sonra gelecek!” diye mektup yazmış. Bunu da söyleyin. Odaya gidelim molla ağabey!

Yakupcan Hacı bir şey diyecekti ki sözü yarıda kaldı. Mevlevi ile Mukimiy büyük kumaş pazarını geçip gittiler.

Odaya geldikten sonra Salih Yerzin'in mektubunu ve Rozimuhammed'in üç dilde yazdığı mektubu okuyup kanaat getirdikten sonra ayrıntılı şekilde anlattı.

Sohbet sonunda Moskova'dan mektubu getiren kişiyi arayıp bulmak, odada misafir etmek, Rozimuhammed ve Salih Yerzin hakkında o kişinin kendi ağzından işitmek, cevap mektubu göndermek hakkında bir fikre karar verdiler. Ertesi gün iki dost o misafiri bulmak, konuşmak, odaya davet etmek ile günü akşam ettiler.

Moskova'dan mektup getiren kişi Azimcan adlı bir tüccardı. Bu adam odaya misafir olunca Salih Yerzin'in kim olduğunu anlatıp Rozimuhammed'i kendi oğlu gibi gördüğünü belirtti ve başka konularda da Mukimiy'i rahatlattı. Yine Moskova'ya gittiğinde mektup getireceği sözünü verdi. Öyle olunca Moskovalı Azimcan aracılığıyla Rozimuhammed'e Mukimiy'in mektubu ulaşır, Rozimuhammed'den de Mukimiy'e mektup gelir olmuştu.

Kış mevsiminde ihtiyaçlarını karşılamak için yine Hattat Muhammed Yusufcan'ın Tarakçılar pazarındaki odasına giden Mukimiy, hattatlık ile meşgul olmaya başladı. Bu sebepten de padişahlık hizmetine şimdilik girmeyerek dostlarının bulduğu vazifeleri uzatırdı.

Tarakçılar çarşısına gittiğinde bölge yöneticisi Arifcan Töre'ye¹⁵² rastlardı. Mukimiy, ona başkaları gibi iki büklüm olup selam vermezdi. Onun bu durumuna sinirlenen Arifcan Töre kendine hâkim olup yürürdü.

Yine bir gün Mukimiy, medreseden çıkıp Tarakçılar pazarına giderken intikam alırcasına sokağı tozatarak Arifcan Töre'nin iki at koşulan faytonu gelmeye başladı. Mukimiy, tozdan kendisini korumak, ikinci olarak da yöneticiye görünmemeyi düşünerek kendini bir kapının arkasına gizlemişti. Önündeki atları kırbaçlayan sürücü Mukimiy'i görüp durdu ve faytondaki yöneticiye şikâyet etti:

– Şair Mukimiy sizin geldiğinizi görünce kendini kapının arkasına gizledi.

Bunu duyan Arifcan Töre sinirlenip bağırdı:

– Mukimiy Hazretleri!

Mukimiy çıkıp göründü, bu arada izlemek isteyen işsiz, güçsüzler de toplanmışlardı. Yönetici, Mukimiy'e tehditler savurmaya başladı:

– Benden niçin gizlendiniz?

– Tozunuz kıyafetime, damağıma gelmesin diye.

– Bununla ne demek istiyorsunuz?

– Önce su serptirip sonra geçin demek istiyorum! Bazen çamur sıçratıp geçiyorsunuz bazen toz kaldırıp. Halka acıyın demek istiyorum!

Sokağın başında giderek artan kalabalık Mukimiy'in sözlerini desteklemekteydi. Arifcan Töre kalabalığın içinde Mukimiy'i üzmetten çekiniyor olsa ki konuyu değiştirecek oldu:

– Faytona oturun, gidip makamımda konuşalım.

– Zamanım yok, töre hazretleri! Sözüünüzü burada söyleyin.

– Güzellikle çıkmazsanız, zorlukla binersiniz!

Arifcan Töre'nin işareti ile sürücü attan inerek Mukimiy'e doğru gitmekteydi. İzleyen kalabalık Mukimiy'in etrafını sardı ve bunu gören sürücü geri

---

¹⁵² Töre: Yukarı tabakaya mensup kişi, bürokrat.

çekildi. Arifcan Töre sinirle faytonu sürüp gidince sürücü de faytonun arkasından büyük adımlarla yürümeye koyuldu. Mukimiy, halka teşekkür edip yoluna devam etti.

Akşam vakti Mukimiy, Hattat Muhammed Yusufcan'ın odasından çıktığında medrese önünde Hacı Muhyi'ye rastladı:

– Mukimiy hazretleri!

Mukimiy durup arkasındaki Muhyi'ye baktı:

– Bir şey mi diyeceksiniz?

– Zamanınız varsa bizim odaya gitsek, biraz konuşurduk.

– Olur.

Mukimiy odaya girip üzerini çıkardığında Molla Abdulla'ya yumşak “şevle yemeği”¹⁵³ buyurup kendisi Muhyi'nin odasına çıktı. Bu odaya ilk geliyordu. Oda kilimlerle donatılmış, askıda kaftan ile kaşmir ipek kavuk, sobanın kenarına yerleştirilen ipek yorganlarının arka tarafına doğru dört farklı yastık koyulmuş, odanın başköşesine Kâbe resmi işlenmiş, kıymetli bir seccade gösteriş için serilmişti. Başköşedeki beyaz duvardaki büyük çerçevede Muhyi'nin fotoğrafı asılıydı. Muhyi'nin kendi hakkında yazdığı ve kâğıda koyu kalemle geçirilen aşağıdaki şiiri iliştip fotoğrafa yapıştırmıştı:

“Muhyi fâzl yâft me'râc

Bâr mâsnâdi fâzl sahibi tâc.

Gârdidâ laqab bâ fâzli Muhyi,

Tâc ul – şuarâvu âşrâfil-hâc...”

(Muhyi fazilet yüksekliğini buldu, fazilet tacının sahibi oldu. Bu fazilet aracılığıyla Muhyi mahlasına sahip oldu. O şairlerin tacı olmaya ve hacılık şerefine erişti.)

---

¹⁵³ Şevle yemeği: Sulu pilav.

Mukimiy bunu görünce sinirlendi de görmezlikten gelmeye çalıştı. Muhyi de oda hizmetlisi Molla Askar'a yemek buyurup kendisi demir kapaklı tabaktan kâseye bal koymaya başladı:

– Bunu geçen yıl Arslanbab'tan alıp gelmiştim, sadece değerli misafirler ile paylaşırım. Sizin de nasibiniz saklıymış.

– Teşekkürler!

Muhyi en aziz dostunu misafir ediyormuşçasına odada aranarak ziyafetlerden getirdiği çeşitli küp şeker, tatlı ve lezzetli helvaları sofraya getirmekte, Molla Askar da kapı yanında sessizce oturup sebze, piyaz doğramaktaydı. Mukimiy, yapılan şirinliklerin arkasında iğrenç sözlerin olduğunu bildiği halde kendini tegafile salmış şekilde oturuyordu.

Uzatılan kâseyi Muhyi'nin elinden alıp bala ekmek bandı, önce sohbet bal gibi tatlıydı. Muhyi sözü çok dolandırarak Mukimiy'in bir gazeli üzerine getirdi. Onun yabancılığını gazelde kinayeleyen Mukimiy'e sinirlenerek riyakârane gözyaşı dökmeye başladı:

“Mülk-i Hind u Merv'den gelsem görürdüm itibâr,

Bu imiş aybım Mukimiy, merdûm-ı Ferganayım...”

Bir medresede yaşayıp eser vererek itibar kazandığımızı görmeyenler aramıza soğukluk salmak için beni size kötilediler. Siz onların sözüne inanıp yabancılığımı bu gazelde kinayeli olarak belirtmişsiniz, ben buna üzüldüm. Ama bu gazeliniz hazretli Yusufcan'a çok ağır gelmiş! Nihayetinde o kişinin ataları Hindistan'dan gelmiş. Biz onların saye-i devletinde yaşıyoruz! Tut ki hazretleri çağırıp “odayı boşaltın.” deseler nereye giderdik? Bunların endişesinin olması gerek. Bu sözleri nihayetinde size haddimi aşmadan söylüyorum. Size azar gelirse bize de gelmiş olur!

– Yazan benim, kovulursam ben kovulurum. Buna niçin keninizi karıştırıyorsunuz ki hacı ağabey?

– Niçin kendimi karıştırmayayım ki? Size diken batırılsa benim de canım acır.

Mukimiy, kendini tutamayıp kahkalarla güldü:

– Bana diken batsa, sizin de canınız acır öyle mi? Öyleyse bu gazeli alıp gidip hazrete okuyan kim ola ki?

– Bir gammazdır.

– Boşverin! Tıpkı kendiniz!

Muhyi'nin rengi uçarak yakasını tuttu:

– Nezubillah! Size kim böyle dedi?

– Duvarın da kulağı var diyorlar! Hazretleri gazeli duyup sustuğunda “Mukimiy'i odadan kovmak gerek!” diye fısıldayan da siz değil misiniz?

– Kim size böyle demişse yalan söylemiş!

– Yarınki kahvaltayı hazretlerinin huzurlarında yapıp bu şiiri yine okuyayım. Eger bunun için odayı boşaltmak gerekiyorsa boşaltınca memnun olur musunuz?

– Kendinizi acındırarak ne yapacaksınız? Amaç odayı boşaltmak olsa onun gereği kolay. Sonra o kişiye “Mukimiy, sizden utanıp odadan çıkıp gitti.” diye itham edilmem iyi değil mi?

– Size kalsa o da iyi ya!

– Hazretin getirdikleri iyiymiş, olmasa da...

– Hazret, sizin söylediğiniz gibi düşüncesiz bir adam değil. Nihayetinde bu oda Miyan Satibaldihan'ın inan-ı ihtiyarında. Ben oda anahtarını sizden ya da hazretten değil, Miyan Satibaldihan'dan aldım. O kişiye yine oda lazım olduğunda ben boşaltıp vermeye daima hazırım!

– Sizin medresede yaşamanızı hatta yönetici töre de hazrete rica etmiş! Yönetici sizden yana üzgün!

– Boşverin hacı ağabey! İşte şimdi maksada geldiniz.

– Bu kadar kaba, anlayışsız olmak bir şaire yakışmıyor! İnsanlar gibi hürmet etseniz yönetici töre üstünüzden elbisenizi çıkartır mıydı?

– Yönetici töreye hürmet etme vazifesini siz yerine getiriniz hacı ağabey. Bendeniz böyle işlerde beceriksizim.

– Herkese kaba görünmeye devam mı edeceksiniz?

– Niçin herkes oluyormuş ki? Sadece size, yönetici töreye ve böyle insanlara kötü körüneceksem görüneyim! Yarın zengin dostunuz, Fırıncılar’daki Aşurbay Hacı’ya da kötü görüneceğim. Ama herkese değil! Herkes dersiniz, sıradan fukaraları da katmış olmaz mısınız?

– Aşurbay Hacı mı dediniz?

– Evet, Aşurbay Hacı! Dünya malından kudurmuş olan bu zatın evinde üç kadını varmış. Vaktini her daim tomruk pazarında, işrethanede geçirirmiş diye duyduk. Önceki gün gece yarısında sarhoşlukla komşusu, fakir bekçinin karısına tecavüz edeyim derken yakalanmış. Halk içinde rezil olurum diye yönetici töreye para verip işi ört bas ettirdiğini duyduk. Duyduktan sonra onu hicvedip insanlara dağıttım.

– İyi olmamış!

– Neden?

– İkinizde aynı şehirde yaşayan Müslümanlarsınız, yüz yüze bakıyorsunuz. İyi olmamış!

– Zenginler ne zaman kepezelik yaparsa göz yummak gerektiğini mi söylüyorsunuz? Eğer bu ahlaksızlık, savunmasız bir fakir tarafından yapılmış olsaydı yöneticiniz onun elini arkasından bağlatıp ite kaka götürürlerdi. Ama fakirler bu kepezeliği asla yapmazlar. Onlar karınları doyunca memnundurlar!

Molla Askar, çay demleyip girince sohbete kulak vermişti. Hacı Muhyi ona zehrini saçtı:

– Git! İşini yap! Çağırmadan da girme!

Askar, hacıya fark ettirmeden iç çekti de Mukimiy’e manalı bakarak dışarı çıktı. Muhyi önündeki kâseyi sinirle ileri iterek Mukimiy’e baktı:

– Haddinizi çok aşmışa benziyorsunuz Mukimiy Hazretleri!

– Haddini aşan ben miyim yoksa başkaları mı? Bunu halk fark eder.

– Siz halk diye cahil, ayakyalın avamı ifade ediyorsunuz. Hâlbuki bu yurdun tutkunu, ulemaları, efendileri, zenginleri var! Sizin onlarla ilgilenmeniz gerek!

– Ben çoğunlukla o ayakyalın, cahil, bahtsız, sizce avam olarak nitelendirilen halkla ilgileniyorum. Benim eserlerim işte o zahmetkeş halkındır!

– Sizin gazelinizle söylenilen halk şiirlerinden kulaklar ağırlaştı!

Mukimiy, ihtiyarsız güldü:

– Söyleyin! Sizin gazellerinizi de okusunlar!

– Benim onlara verecek gazelim yok!

– Bir şey diyeceğim ama üzülmeyin molla ağabey!

– Söyleyin.

– Şeriat ile musiki öyle bir bostandır ki bu bostanda bahar başladığında günden güne yaşayıp gelişir. Ama...

– Devam edin!

– Gerisini uyanan sıradan halk, yeni devir devam ettirir...

Muhyi, gayri ihtiyari alın terlerini silerek şakaklarını ovup oturup kaldı.

Mukimiy, sofraya dua okuyup yerinden kalktı:

– Bana müsaade edin molla ağabey! Odaya gideyim.

– Yemek hazırlanıyor.

– Teşekkürler, yemeği başka gün...

Mukimiy koridora doğru gitti, kapı ağzında içeriye kulak salıp Mukimiy'in sözlerini zevkle dinleyen Molla Askar, Mukimiy'in ayakkabısını düzeltirken sessizce minnettarlığını bildirdi:

– Teşekkürler molla ağabey! Çok doğru söylediniz.

Molla Abdulla ile Garibiy “Molla ağabey, Hacı Muhyi ile konuşunca yorulup sıkılmıştır.” diye düşünmüşlerdi. Bilakis Mukimiy ormanda ayı ile güreşip galip çıkan pehlivan gibi yürüyerek girip geldi.

– Size güzel bir haber molla ağabey! Tacibay Hacı gelmişti, bin bir yalanla gönderdik, dedi Garibiy. Ağabey, domuz gibi esrar içmiş şekilde sarhoş halde gelerek sizi sordu. “Sizi hicvedeceğim!” demiş olmalısınız ki sarhoş olunca bu söz aklına gelmiş “Beni şimdi hicvetsin, işte hicvedilecek şekilde geldim!” diye hönk hönk ağladı zavallı.

– O halde boş yere göndermişsiniz! Sokakta sallana sallana yürümesi hoş değil! Onun bir kılına yüz tane mütevelliyi değiştirmem! Tacibay çok temiz, garezsiz, garip bir genç! Onun bana yaptığı iyilikleri asla ve asla unutmam mümkün değil! Ama o Çelpek Medresesi’nde oda bulup kötü arkadaşlar edinmiş. Bu hastalığı da onlardan aldığı şüphesiz! Boş yere göndermişsiniz!

Yemek hazırlamakta olan Molla Abdulla atıldı:

– Müteveli sizi üzmüştür diye düşünerek onu gönderdik. Hazır canınız sıkkinken “Beni şimdi hicvedin!” dese...

Mukimiy, kendi oda arkadaşları ile her daim samimi ve alçalgönüllü bir şekilde konuşur, çoğunlukla üzgün ya da mutlu olduğunda bunun sebebini gizlemez, onlar ne yemek hazırlamışsa reddetmeyip birlikte yerlerdi. Mukimiy, Hacı Muhyi’nin oda arkadaşı Molla Askar’a acıdığını söylediğinde Garibiy, Molla Askar’ın müteveli ile yaşamaktan çok bezdiğini, onun çok iyi şarkı okuduğunu söyledi. Âlî himmetliği tutunca onu da oda arkadaşı olarak almak gerek diyecekti ki yine bazı endişeleri bu fikirden döndürdü.

Yemek henüz hazırlanmamıştı ki oda kapısı çalındı. Garibiy gidip açınca üzeri kapalı tabak taşıyan Molla Askar’ı alıp geldi. Molla Askar, tabağı ortaya koyarak kendini gülmekten alıkoyamadı:

– Hacı enişte yemeği size gönderdiler. “Mukimiy yemek yemedi çıkıp gitti, nasibini götür ver!” diye mürüvvet gösterdiler. Kendileri de yemek yemedi kavuk kaftan giyip hızlıca bir mezara gittiler. Hevesle yaptığım yemek soğumasın.

Yemeęi ortaya koydular. Molla Askar'ın hatrı için yemek yenildi. Molla Askar, manalı hareketlerde bulunarak çıkıp gitti. Mukimiy düşünüp kaldı. Muhyi'nin az önceki eleştirilerden sonra giyinip zamansız çıkıp gidiři anlamsız deęildi.

– Bu yemeęi böylece Ziyadebibi'ye götüreyim mi? Bugün Ekberhoca da gelmedi. Hem haber de alırım, dedi Garibiy. Mukimiy başını salladı:

– Yok, kendi yemeęimizden götürüp verin, bu yemeęi sabah başkalarına verirsiniz! Onun yemeęini oęluma hatta o bahtsız kadına da reva görmüyorum. Gerçi Molla Askar pişirmiş de olsa Muhyi'nin yemeęi!

Bu yemeęi sarıp kâseye koyunca Garibiy aceleyle çıkıp gitti ve çok zaman geçmeden dönüp geldi:

– Ekberhoca uyuyup kalmış.

Mukimiy her daim yemekten oęluna ayırarak Ekberhoca'yı aldırıp getirir, birlikte yemek yerler ya da ona nasibini verirdi. Öyle ki Ziyadebibi'yi de her daim Mukimiy kollardı. Gerçi bu kadın, bir zamanlar Mukimiy'e üvey annelik neřterini vurmuş, birilerinin sözüne inarak kendi kızını bahtsız, törununu da yetim bırakmış olsa da Muqmiy, onu bir kenara koymazdı. Çünkü bu gülerde o harap evde sadece kendisi Ekberhoca'yı göęsüne basıp Mukimiy'in odasından gelen yemek ve ekmeęi bekleyerek ömür geçirirdi.

Şair Molla Kerimcan -Kemiy- ve başka dostlar Mukimiy'e gayibane mektup yazarak onu Taşkent'e davet etmekteydiler. Bir taraftan Nemengenli Şair Nadim ve Sazende Nizamcan Seyfeddin'in oęlu mektup yazıp Nemengen'e davet ediyorlardı. Ama Mukimiy onları üzerek Hokand'dan çıkıp gitmiyordu:

“Ben kendi canımın huzurunu gözlersem Üstat Hattat Muhammed Yusufcan'ın yardımcılarıyla kaynayan kazan boşa gider. Yetim Ekberhoca, onun arkasına rızkını bu kazana bağlayan bahtsız Ziyadebibi, kimsesiz İsmail Garibiy'in de aç kalması söz konusu. Hatta bu odanın sofrasına göz diken Garibiy'in “Kıtmir”i de aç kalır!”

Fakir Mukimiy'in saye-yi himmetinde sadece onlar değil belki çok daha fazla garip, gureba sanatkârlar, kalem ehilleri vardı. Mukimiy onlara yardım etmede aciz olsa da Muhyi'nin tarafdarlarından koruyup onlara manevi destek verirdi.

Herkes kendi geçimiyle meşguldü, dostlar çoğu zaman Mukimiy'den haber alamazlardı. Buna kızmanın yeri olmadığını Mukimiy iyi biliyordu. Garibiy'i yanına alıp bazen küçük kız kardeşlerini görmek bahanesizyle Nevbahar'daki zanaatkâr dostlarla sohbet edip döner, bazen Neymençe'ye gider ve Berzengi'deki Ahmedali "bay-bey" misafirhanesinde sohbet edip şakalaşarak ferahlayıp döner, bazen dostu Hacı Mirhazid misafirhanesinde satranç oynar bazen Karatepe'ye gidip Zakir Hacı'nın misafirhanesinde bir gece kalırdı. Bazen de Şaldıramak tarafındaki değerli, semaverci dostu Egemberdi Hacı'ya misafir olup orada onun şiirlerini dinlerdi. Mukimiy'in gönlünde Taşkent'e gitmek arzusu çok güçlü olsa da maddi durumu buna engel oluyordu. O ihtiyacını dostlarına fark ettirmeden kışı geçirdi.

Baharın sıcak günleri de gelmişti. Her yıl baharda ortaya çıkan sıtmaya yakalandığında şair bazen gününü kendini bahar güneşine bırakır, bazen de geçim ihtiyacı şairi Hattat Muhammed Yusufcan'ın dar, nemli odasında titreyerek oturup kitap yazmaya mecbur ederdi. Böyle günlerin birinde Muhammed Yusufcan'ın odasına kâğıt getirerek çay pazarının idarecisi Abdureşid soluk soluğa kalmış şekilde çıkıp geldi ve Muhammed Yusufcan'a müracaat etti:

– Ahalinin istek ve halini dinlemek için çardan önce büyük yöneticiler gelecekmiş. Şehrin zenginleri toplanarak çara verilecek olan dilkçelerin Rusça ve Özbekçe olması fikrine vardılar. Buna binaen dilekçe iki dilde hazırlandı, Özbekçesini temize geçirsinler diye size gönderdiler.

Muhammed Yusufcan dilekçeyi gözden geçirdikten sonra Mukimiy'e uzattı. Mukimiy okuyup Abdureşid'e baktı:

– Dilekçe fukaraların dilinden yazılmış da bunda sadece zenginlerin menfaati göz önünde tutulmuş. Bu doğru değil!

Mukimiy, bu sözü söyleyerek dilekçeyi Muhammed Yusufcan'a uzattı. Muhammed Yusufcan da ona gözlüğünün üstünden nefretle bakarak idarecinin önüne bıraktı:

– Biz çok meşgulüz, başkalarına temize geçirtin!

Abdureşid sinirle kâğıdı alıp çıkıp gitti, aradan üç gün geçtikten sonra Mukimiy’i şehir hâkiminin naibi Kitayev, odasına çağırarak onunla “sohbet” etti:

– Biz size bir görev buyuracağız.

– Buyurun. Elimden geldiğince...

– Ama şehirde değil!

– Şehrin etrafında olsa da olur! Akşam şehre dönmeye imkân olsun...

Muqmiy, bu teklifi Kari Sümelek’in teşebbüsü ile gerçekleşen bir yardım diye düşünerek naibden memnundu. Naib, yavaş yavaş göz korkutmaya başladı:

– Şehre dönmek yok! Sizi nehir kenarına Akcar’a göndereceğiz!

– Naib töre hazretleri! Ben şair adamım, orada ne yaparım?

– Bu sizin sorunuz, ne yaparsanız yaparsınız! Hâkim Medinskiy Hazretleri böyle ferman vermiş, başka çarem yok! Kendiniz mi gidirsiniz ya da göndereyim mi?

– Peki, kendim giderim!

Mahkemeden titreyerek çıkan Mukimiy, doğru odasına geldi. Odada oturmadan Mevlevi’yi istedi. Mevlevi Yoldaş ile kendisi Kari Sümelek’in evine gittiler ve ona naibin fermanını söylediler. Kari Sümelek hukukçuyum diye iddia etse de bu haberi işittikten sonra eli kolu bağlandı.

– Eğer hâkim işin içindeyse uğraşmanın hiçbir anlamı yok. Orada geçiminizi sağlamak için küçük bir çarlık hizmeti verseler ona da şükretmek doğru gibi geliyor. Öncelikle naibe altın verip kalmanın çaresini düşünürüm. Ona kanmazsa küçük bir hizmet için rica ederim. Her halükârda gitmeye hazırlanmanızı tavsiye ederim.

Kari Sümelek’ten ayrılıp yine odaya geldiler. Mederese ağzında duran Hacı Muhyi onları görünce odasına girdi. Mevlevi Yoldaş bu konuyu dostlarına duyurmak, toplanıp bir fikre varmak niyetiyle odaya girmeyip Miyan

Satibaldihan'ın evine gitti. Mukimiy, kaygılı bir şekilde eve girince Garibiy ile konuşan bir gence rastladı. Bu genç iki saattir Mukimiy'in yolunu gözlüyordu.

Mukimiy onunla aceleyle selamlaşp Garibiy'i Egemberdi Hacı'yı alıp getirmesi için gönderdi. Kendisi oturup fincana ekmek doğrarken bakan tanımadığı gence sordu:

– Buyurun?

– Söylesem olur mu?

– Söyleyin, söyleyin.

– Adım Zahidhoca, mesleğim fırıncılık.

– Ne güzel!

– Başımdan geçenleri anlatayım mı?

– Bir şeye acelem var, kısaca anlatın.

– Beni, size karım Anberbibi gönderdi.

– Anberbibi?

– Evet, ayağı felçli, yatalak halde şiir yazar, çok kitap okur. Çoktan beridir bana rica eder “Şair Mukimiy'e gidip benim ricamı söylemeniz, bir ara gelip benim halimden haber alsalar. Manzumelerim ile tanışsalar, perde arkasına geçip onunla konuşsam başka bir şey istemem!” derdi ben de umursamazdım. Bugün onun döktüğü gözyaşlarına acıyıp sizi almaya geldim.

– Çok iyi yapmışsınız, tabi ki giderim. Ama bugün değil, yarın sabah gelip alır gidirsiniz. Uzak değil mi?

– Buzrukhoca Mahallesinde.

– Yakınmış. Öyle olsun, selam söyleyin.

Genç, teşekkür ederek geri çekilip çıktı. Onun gitmesiyle Ekberhoca yürüyerek girip Mukimiy'in boynuna asıldı. Yanaklarını babasının yanaklarına sürterek nazlandı, çünkü o güçten düşerek iki günden beri odadan çıkmamıştı.

Mukimiy, oğlunu göğsüne basınca derin hayaller deryasına gark oldu, kendisinin bundan sonra çölde geçireceği hayatı gözüne görünmeyerek küçük çocuğunu özleyeceğini, aç kalacağını düşündü.

O anda oda kapısından selam vererek Molla Abdulla girip geldi. Molla Abdulla, Mukimiy'den bir hafta izin alarak köyüne -Kerimdevane- gitmişti. Onun döndüğüne Mukimiy memnun oldu:

– Gözümüz yollarda kaldı Molla Abdulla! Geldiğiniz iyi oldu.

Molla Abdulla, bohçadan küçük petir, kaymak, yoğurt ve bir tabak tereyağ çıkarıp ortaya koydu:

– İhtiyar kadının inekleri doğurmuş, size ayırıp gönderdi.

Baba oğul ekmek doğrayıp tereyağ sürüp yemeğe başladılar. Molla Abdulla, çay için ateş yaktı. O zaman selam verip Egemberdi Hacı ile Garibiy geldiler. Egemberdi Hacı, iki ekmeğin arasına kelle eti koyup getirmişti. Onu ortaya koyup keyifle yedikten sonra köyden getirilen şeylerden Ziyadebibi'nin de nasibi sarılarak Mukimiy, Ekberhoca'yı Garibiy ile gönderdi. Çay üstünde Egemberdi Hacı ile Molla Abdulla'ya olayı ayrıntılı şekilde anlatarak Ekberhoca hakkındaki kaygısını belirtti. Buna cevaben Egemberdi Hacı kendi fikrini beyan etti:

– Biz dostlarınız varken oğlunuz için kaygılanmayın molla! En iyisi evinizi kiraya verip Ziyadebibi'yi de kendi evime taşıyayım, bu kadının herhangi bir ağırlığı olmaz. Hatta bana yararı dokunur. Her gün sabahleyin bir kazan mastava yapıp tiryaki çaycılara satarım. Bu vazifeyi Ziyadebibi'ye bıraksam yeter! Oğlunuz siz dönene kadar benimle kalır, özlediğiniz zamanlarda söylerseniz kardeşim İsmailcan Garibiy ile birlikte alır geliriz.

Egemberdi Hacı'nın bu sözünden Mukimiy memnun olup ona teşekkür etti. Egemberdi Hacı semaver açık kaldı diye özür dileyip gitti. Henüz sokağın başına gelmemişti ki Garibiy ile konuşarak Ubeydulla Zevkiy, Zariy, Yariy ve onların arkasından Mevlevi Yoldaş, Miyan Satibaldihan, Abidcan Âlim çıkıp geldiler. Bu akşamki sohbet biraz kaygı dolu sohbet oldu.

Mevlevi Yoldaş'ın dediğine göre “Şair Mukimiy, şehirden uzaklaştırılsın!” diyen emirde Muhyi, şehrin önde gelen ulemalarına imza attırdığı şikâyetname

hâkime gönderilmiş, o saatte Arifcan Töre de Mukimiy'den şikâyetçi olmuş. Aradan bir saat geçince Abdureşid Aksakal birkaç zengin dilinden hâkime dilekçe getirmiş ona da “Şair Mukimiy çara dilekçe yazmayı reddetti!” diye şikâyet etmiş. Bundan sonra Hâkim Medinskiy naibi çağırarak “Şair Mukimiy şehirden hemen uzaklaştırılsın!” diye emir vermiş. Mevlevi Yoldaş ile Miyan Satibaldihan'ın dediğine göre de naib Mukimiy'e uyararak onu Akcar'a göndermeyi teklif etmiş. Çünkü Akcar öncelikle çok uzak değil, ikincisi de Sırderya'nın diğer tarafındaki Tacik köyleri -Aşt, Ğurumsaray, Çadak halkı- Akcar üzerinden Hokand pazarına giderler. Bundan dolayı haftanın üç günü Akcar kalabalık olur. Eğer Kari Sümelek sözünü tutup çarlıkla ilgili küçük bir hizmete izin alabilirse iyi bir hayat geçirmek mümkün. İzin alma imkânı olmadığı takdirde şehirli dostlar Mukimiy'i Akcar'da aç bırakmazlar elbette!

Zevkiy araba bulacak oldu, Mevlevi Yoldaş'ı da yanına alarak gidip geliş sözünü verdi. Garibiy de gidecek oldu. Ertesi gün öğle vaktinde Abidcan'ın misafirhanesinden uğurlamayı kararlaştırıp dağıldılar. Çünkü medreseden uğurlamak doğru değildi.

Derin bir kaygıya düşen Molla Abdulla ve Garibiy ile Mukimiy yalnız kaldılar.

– Moralinizi bozmayın dostlarım! Hayat, savaş meydanı! Bugün onların eli güçlü, yarın bizim elimiz güçlü olur muhakkak. Buna inancınız tam olsun, Mukimiy'in arkasında halk var! Açıkça söylemek gerekirse düşmanlarım beni şehirden göndermeyi başardılar. Ama dostlarımız çok, onlar beni çölde yalnız bırakıp sağlık dilemeseler gerek! Bundan dolayı daha fazla kaygılanmayın, geçimin bir tedariki bulunur. Odada kalsanız yeter! Zamanı geldi, şimdi dinlenelim!

İki hizmetli de aynı anda bir şey demekten aciz kaldılar. Garibiy koridora çıktı, biraz sonra onun ağladığı işitildi. Kitap, kâğıt ayırıp bohçaya dolduran Mukimiy koridora bakarak güldü:

– Hey, hocanın iti!

Koridordan Garibiy'in ağlamakla karışık sesi duyuldu:

– Efendim.

– Gözyaşlarınızla düşman değirmenine su mu taşıyacaksınız? Ah, aferin! Gözyaşı mağlubiyet nişanesi. Bizim şimdilik mağlubiyete uğradığımız mı var? Buraya gelin Molla İsmail.

Garibiy gözyaşlarını eteğine sile sile girdi, oturdu. Mukimiy tarafından her ikisine de mühim buyruklar verildi: Her gün gidip Ekberhoca'dan haber alıp Ziyadebibi'ye hal hatır sorun. Mukimiy uzaklaştırılmış diye duyup üzülen kıyıdaki, köşedeki garip gureba ihtiyar sazende ve hanendeleri ziyaret edip “Mukimiy, Akcar'da iyi hayat geçirmekte.” diye teselli verin, dostlarım.

– Olur, molla ağabey. Eşinizin dostunuzun halinden haberdar oluruz, dedi Molla Abdulla.

Etraftaki horozlar öttükten sonra biraz dinlenerek yine erkenden uyandılar. Henüz çay içilmemişti ki Fırıncı Zahidhoca çıkıp geldi. Mukimiy “Dostlar toplanana kadar bir yere gidip geleceğim!” diyip Zahidhoca ile çıkıp gitti.

***

Kilimci Fermankul, aslen Margılanlı olup meşhur Şaire Cihan Atin'in¹⁵⁴ - Uveysi- törünlerindandı. Gençlik yıllarında geçim derdinden dolayı Hokand'a gelip yerleşti. Kilimcilikle bu şehirde birkaç yıl geçirdikten sonra fakir bir zanaatkârın Aşurbibi isimli kızıyla evlendi, kız çocuğu sahibi olup adını Anberbibi koydular.

Anberbibi okuma çağına geldiğinde Beşkavak Mahallesindeki mektebe verdiler. Anberbibi küçüklüğünde gazeller yazmaya girişir, klasik şairlerin şiirlerinin yanı sıra kendisinin büyük annesi Uveysi ve Nadire'nin şiirlerini de özenle ezberlerdi. Şiiri güzel okumada kendi akranlarını hatta bütün mektebi hayrette bırakırdı. Onun güzel okuyuşu mahalledeki genç kızların arasında yayılınca Anberbibi'den şiir dinlemek için bazen toplanırlardı.

Fakir anne, baba Anberbibi'yi Zahidhoca adlı Öretepeli fırıncıya verdiler. Şiirden habersiz Zahidhoca'nın engellemelerine rağmen genç şaire yazmayı, mütalaa ve güzel şiir okumayı giderek geliştirince kadınlar arasında Anber atin olup şöhret kazandı. Ama bir ziyafette düşünce Anber atinin iki ayağı da kırıldı. Ondan sonra sakat olup yatalak kaldı.

---

¹⁵⁴ Atin: Eski mekteplerde kızları okutan kişi, din ve şeriat bilgini.

Sakat, güçsüz şaire bu durumda sessiz kalmadı. Yazdı, okudu, yattığı yerden dünyada olan olaylar ve değişimleri bilmek istedi. İnsanlar arasındaki fark ve çelişkinin sebeplerini idrak etmeye koyuldu. Kendi şiirlerinde zalimlere nefretler yağdırıp mazlumlara karşı şefkatli olmaya çağırdı.

İnsanın farkı teninin ak ya da karalığında değil, belki akl-ı idrak ile, mihnet ile ölçülebileceği hakkında fikir yürüttü. Kadınları; erkeklerden aciz, akılsız diye görmeye karşı meydana çıkıp bu konuda aşağıdakileri yazdı:

“...çoğunlukla Cenup ve Maşrik halklarına benzeyen Arap, İran, Afgan, Selan, Hint ve Kaşmir halkları esmer, saf halayıklardır. O halayıklar da “asilzade beyazlar” gibi endam, vücut, el, ayak, dil, göz ve aklı hoş, gayretli, kuvvetli, tefekküre maliktirler.”

“Kadınları ve güzelleri çoğu şair; can alır, katleder, kara kirpiklerini ok olarak fırlatıp aşğın bağırını delerler ve lale gibi yanakları, gonca gibi dudaklarını, aşifteler yüreğini dağlarlar ve güzelliklerini gizleyerek cünunların yoluna salarlar ve yabancılar ile dost olup yârine vefasızlık ederler, derler! Bu mülahaza ve tafsilat mutlaka maşukların şanına töhmettir! İyi bilmek gerekir ki kadınlar, erkeklere oranda daha saf, merhametli ve korkak olurlar ve her an güzeller; acımasız hüsn-ü letafetlerine uygun mehr-i şefkat, gayret ve himmet sahibidirler. Hiçbir zaman böyle cemal, kemal ile vefasız ve acımasız, cefakâr, keman kaşlı, ateş yakıcı bir can alıcı zalim olarak tasvirlemeyi bunlar hakkında gerçek dışı töhmettir!” diye yattığı yerden haykırırdı.

Anber atin yastığına dayanarak yazdığı bir gazelini bitirip sonuna nokta koyduğunda Zahidhoca aceleyle girip geldi:

– Mukimiy geldiler, ortaya perde germeye gerek var mı?

Kocasından bu sözü işiten Anber atin oturduğu yerde gülererek başını salladı:

– Yok! Siz izin verirsiniz üstadım ile oturduğum yerden selamlaşip görüşeyim. Başıma pamuk başörtüsünü bağlasanız yeter!

Zahidhoca, Anber atinin başına başörtüsünü bağladı da döşek serip Mukimiy’i alıp geldi. Mukimiy selam verip kapıdan haneye adım atarken yorgan üzerinde iki kolunu yen içinde göğsüne koyan, soluk benizli, genç yaşta saçları

ağarmış, yüzünden karanlık haneye nur saçılan sakat şaire oturduğu yerde yere bakarak selam aldı. Mukimiy dōşeđin üzerine oturarak adapla dua etti. Şaire de yeni içinde dua edip eğildi:

– Hoşgeldiniz, üstat!

– Hoşbulduk.

– Hazretlerine zahmet verdiğim için özür dilememe izin veriniz.

– Sizden ve sizin halinizden vakıf olamadığım için benim sizden af dilemem gerek.

– O kadar değil üstat. Sizin haliniz de ben tarafından biliniyor! Bir yerde olsam da her şeye vakıfım! Fakirlik yetmiyormuş gibi sakatlık da benim inan-ı ihtiyarımı zincirliyor.

– Bazı sağlıklı insanlar vardır ki onlar insanlık faziletlerinden tamamen mahrumdurlar! Bendeniz onların haline üzülesim gelir.

– Garip gönlümü şenlendirdiğiniz için ne kadar teşekkür etsem az. Ama üzülmem şu ki o faziletlere ulaşamadan ayađım kırıldı ve iki elime kaldım.

– Bu harabeyi ben fazilet, şiiyyat cevahirleriyle dolu defineye benzetiyorum.

Anber atın yastığının altından bir kâğıt alıp yen üstünden Mukimiy'e uzattı:

– Güzellerin bakışlarıyla taşı cevhere çevirebileceđi mümkün, derler. Bir bakın, şayet böyleyse...

Mukimiy, şiiire göz gezdirdikten sonra sesli bir şekilde okudu:

“Gelip hoşnut evlâdım, benim mülküm kılar âbâd,

Olur virâne yerinde şehirler bir günü bünyâd.

Debistân-ı(?) ilmi serbeser yaymađa el içre,

Tahsil edip genç kızlar, yazdığımı eylesinler yâd.

Kesip nehir yolunu, cân verip çöl u beyâbâna,

Bütün kırlak, Őehir susuzluk belâsından olur âzâd.

Karanlık evde inleyerek oturur mu orda hâtunlar,

Okuyup âvâz ile Őiirler, eder Őiirler icâd.

Annem Üveysi kendini yazmakla meŐgul gördü her dâim,

Hokand'a göç edip, devrânı eyledi berbâd

Gelecek zaman, kavim kardeş cemâcem gün görür memnun,

Zamâne hâtunları biz gibi değil gamlı, geçer dilŐâd.

Yazık ki, Anber atin çoktandır görmeden o âlemi,

Bu ömrüm eylemiş fânî dñnyanın deęiŐiminden feryâd!"

– Çok güzel! Sizin yazdığınız bu ateŐli satırları herhangi bir kadın yazmaya cüret etmemiŐtir!

– Görmüyor musunuz bu sakatlıktan, kadınların sorumluluęu olan ev iŐlerinin hepsi, iki küçük oęul ile onların bahtsız babalarına kaldı, bana ne iŐ kaldı? Ya ölüme razı olmak ya da diŐ ile tırnakla hayata tutunmaktan başka seęenek kalmadı. Bendeniz, ikinci yolu seętim. Beni hayata baęlayan Őey Őiirlerdir.

Anber atin yine yastıęın altına elini sokup büyük, eski bir kitap aldı. Bu kitabın sayfaları arasına koyulan yapraklar onun yeni manzumeleri idi. Onları eline alan Mukimiy çabucak göz atarken zamanın geęip gitmesinden rahatsızlandı. Kitabı yere koyup dinleyen Zahidhoca'ya baktı:

– Őimdi bana izin verseniz.

– KomŐu evde biraz yemek hazırlanıyordu.

Anber atin, dizleri üzerindeki kâğıtlardan gözlerini ayırmadan Őöyle dedi:

– Doęru, sofraya yerine Őiir sayfaları serip sizin canınızı sıkmiŐa benziyorum.

– Bu Őekilde düşünmemenizi rica ederim atin! Niçin canım sıkılacakmıŐ? Bu eserleriniz bana fahr-ı gurur baęıŐladı, sonsuz sevindirdi. Bundan sonra bazı bazı gelip kalmayı kendi borcum olarak görüyorum. Bugün için üzgünüm. Hâkimin

emri ile bendenizi başka bir yere gönderecekler. Yoldaşlar öğle vakti araba hazırlamaya söz vermiştiler, bu endişe bendeniz hicalete salıyor. Seferden dönünce bazı bazı sohbetleşip görüşürüz. Zahidhoca benimle odaya gelsin, biri ile tanıştıracam. O adam, size arzu ettiğiniz Rus doktorları buraya alıp getirmeye kadir.

Anber atin, Mukimiy'in özrünün yerinde olduğunu düşünerek izin verdi ve geldiği için tekrar tekrar minnettarlığını bildirdi. Mukimiy, Zahidhoca'yı peşine takip odaya geldiğinde bütün eş, dost gelmişti. Kari Sümelek de gelerek Mukimiy'i beklemekteydi. Mukimiy, onlara nereye gittiğini, kimle konuştuğu hakkında bazen açıklama yapar gâh acıyıp gâh gururla söylerdi. Sonra onlarla Zahidhoca'yı tanıştırdı. Kari Sümelek ile Mevlevi Yoldaş'a danışarak Anber atinin yanına Rus doktorları birlikte alıp gitmelerini, tedavi çarelerini aramalarını tekrar tekrar rica etti. Kari Sümelek onu sakinleştirdikten sonra kendi yaptığı işleri anlattı.

O naibin yakın arkadaşlarını araya sokarak gemi görevlisi adına "Şair Muhammed Eminhoca Mirza oğlu Mukimiy'e Akcar gemi rıhtımında kendisine layık hafif bir görev verilmesini istiyoruz." imzalı mektup yazdırıp işi almayı başardı. Kari Sümelek bu mektubu Mukimiy'e verip aradan birkaç ay geçtikten sonra onu şehre döndürmek hakkında hâkimle konuşmaya gücü yeten kişileri araya sokmaya söz verdi de vedalaşarak çıkıp gitti.

3.15. ON BEŞİNCİ BÖLÜM SİR BOYUNDA

“...Menzilimi sorma, ey mağrur-ı mülk ü destgâh,

Dehr sahrâ-yı cünûn, ev olmayacak divânede.

Bülbül eyler nâleler, yalnız deme, e gülizâr,

Baykuş gibi kıl Mukimiy de ezgi virânede...”

Mukimiy

Mukimiy, Akcar’a geleli üç gün oldu. Henüz herhangi bir yere yerleşmediği gibi bu köyde gönlünün çektiği bir kişi bulup konuştuğu da yoktu. Sadece nehir kenarındaki söğütler gölgesine kulübe dikip gelene, geçene çay demleyen esrarkeş ihtiyar Mukimiy’e misafirperverlik gösterip biraz konuşurdu. Üçüncü gün sabahleyin çay içip oturmuşlardı, esrarkeş ihtiyar uzakta atla gelen, uzun sakallı Rus’u göstererek:

– Tekne görevlisi bu adam, dedi. Korkmadan mektubu verip derdini söyleyin molla, Özbekçeyi iyi bilir. Ayrıca naziktir.

Atlı Rus kulübeye baka baka geçip giderek atını nehir kenarındaki yaşlı ağaca bağladı da dönüp geldi.

– Selam baba! İşler iyi mi?

Bu adam bundan dört, beş yıl önce tekne kaptanı olarak geldiğinde Özbekçe bilmezdi. O esrarkeş ihtiyar ile gelen, geçenlerle, Akcar halkıyla konuşarak Özbekçeyi öğrenmeye başladı. Gerçi “Q” yerin “K”, “Ğ” yerine “G” işletse de revan konuşup kaldı. Tekne kaptanı, kulübeden çıkıp bekleyen esrarkeş ihtiyarla eski dostlar gibi selamlaşip ona birkaç kibrit hediye etti de bir paket çay uzattı. İhtiyar teşekkür ederek ileride oturan Mukimiy’i işaret etti:

– İşte bu molla da çay getirdiler. Bu adam Akcar’a hayatını devam ettirmek için gelmiş.

Mukimiy yerinden kalkarak tekne görevlisi ile selamlaştı sonra cebinden mektubu çıkardı. Görevli gözlüğünü takarak mektubu gözden geçirince gözlüğünün

üstünden Mukimiy'i baştan ayağa kadar dikkatle inceleyip oturmaya davet etti ve sakallarını parmaklarıyla tarayıp hayale daldı ve yine Mukimiy'e döndü:

– Siz Stepan Kuzmiç'i tanıyor musunuz?

– Tanıyorum. Ben onunla Furkat aracılığıyla tanışıp konuşmuştum. Ne yazık ki yerli halk ile münasebette bulunması yasaklandığından dolayı sohbetten mahrumuz.

Görevli manalı şekilde gülümsedi:

– Kuzmiç, sizin hakkınızda gece benimle konuşmuştu. Buraya geldiğiniz için üzülmezin, birlikte yaşarız. Size iş bulup veririz.

Görevli bohçasından ak bölke¹⁵⁵, şeker alarak gazetenin üzerine koydu. Esrarkeş ihtiyarın getirdiği çayla birlikte kahvaltı yaptılar. Mukimiy biraz rahatladıktan sonra görevlinin dürüst bir adam olduğuna inanmaya başladı. Bugün salıydı, teknede çalışan Akcarlılar da gelerek kendi vazifelerini yapmaya koyuldular. Yani sahile çekilip bağlanan büyük tekneyi Sirderya'nın karşı kıyısına geçirmek için hazırlık yapmaya başladılar.

Bugün Sirderya'nın karşı kıyısından bu tarafa pazarcıların geçtiği gün, bu köylü tekne biletçisi akşama kadar ileri tarafta durarak insanları, onların at ve eşekleri sayması, onlara bilet keserek hak sahibi yapması, bilet alanları da tekneye çıkarması gerekiyordu. Görevli, eski biletçiyi yanına çağırarak Mukimiy ile tanıştırdı:

– Bundan sonra bilet satışı ikiniz idare edeceksiniz, sen o tarafa bakacaksın bu adam da bu tarafa. Bunun için şimdilik bu adam seninle dolaşip işi öğrensın!

Akcarlı biletçi memnuniyetle bu teklifi kabul edip şairi tekneye aldı. Tayfalar halatı çekerek tekneyi çelik halatın kontrolüne bıraktılar. Nehirde su çok, baharda kumla karışık dalgalar çıkınca tekne beşik gibi sallanmakta, gençler karşı sahile çekilen iki çelik halatı toplayıp büyük zorluklarla tekneyi karşı sahile geçirmektedirler. Böyle bir hayatı aklına getiremeyen Mukimiy kaderine razı olup tekne ortasında sessizce oturup gitmekteydi.

---

¹⁵⁵ Bölke: Küçük, yuvarlak ekmeç.

Akcarlı biletçi çok yıldan beri bu işi yapmasına rağmen henüz bir cümle Tacikçe bilmiyordu. Uzaklardan gelen Tacikler bu biletçiye kendi maksatlarını anlatamayınca bazen vücut diliyle bazen de kavga ile işlerini hallediyorlardı. Bugün böyle olmadı. Nehir kenarında tekne bekleyip toplanan pazarcı Tacikler, Akcarlı biletçiye vücut diliyle bir şeyler anlatmaya başladıklarında Mukimiy onlara yaklaşarak tercümanlık vazifesini gördü. Kavga çıkmadan düzgünlükle, birbirlerine itiraz etmeden tekneye çıkıp oturdular. Akcarlı biletçi, Mukimiy'e teşekkür ederek tekneye binemeyen pazarcıları yine Mukimiy'e bıraktı. Mukimiy onlara nazik şekilde davranıp bilet sattı, birlikte oturup sohbet etti. Pazarcılar Tacikçeyi iyi bilen bu tatlı dilli, nazik, zarif biletçiden çok memnun kaldılar. Pazarcıları karşı kıyıya bırakıp dönen tayfalar, Mukimiy'i tekneye binmeye davet ettiler. Çünkü görevli, böyle görevlendirmişti.

İlk gün hizmet Mukimiy için biraz gönüllü olmuştu, teknede karşı kıyıya geçen Tacikler, görevlinin önünde Mukimiy'e teşekkür ederek şehre gittiler. Mukimiy'in Tacikçe konuştuğunu duyan görevli çok memnun olduğunu söyledi:

– Teknemizi kullanan yolcularımız ağırlıklı olarak Tacikler olsalar da biz onlarla konuşmaktan acizdik. Düşünüyorum da siz şimdi biletçi olarak değil de tercüman olarak hizmet etseniz. Size tercüman sıfatını da verme imkânını sağlarım. Yalnız bir şartla ki bana da Tacik dilini öğreteceksiniz Mukimiy Hazretleri!

Bu çevik, açık yüzlü Rus, Mukimiy'i tutup ihtiyarın kulübesine götürdü. Bir Akcarlı ihtiyar balık kavurmaktaydı. Balık pişip ortaya geldiğinde görevli uzaktan görünüp duran Akcar harabelerini Mukimiy'e göstererek yavaş yavaş konuşmaya başladı:

– Düşünün! Bu da hayat mı? Hani ilim, hani su, hani ekmek? Bu halk nehir kenarında yaşasa da suya susamış!

Görevli ellerini açıp nehir tarafına döndü de uzun sakalını aşağıdan yukarıya sıvazlamaya başladı. Gözleri kalın kaşları altında kaygı dolu ve gizemli görünüyordu. Onun Kuzmiç ile dost olduğunu ilk kez duyduğunda ısınan Mukimiy ikinci sohbetinde ise “Bu adam boş değil!” diye düşündü.

Pazarcılar gidip akşam olduktan sonra tayfalar, akşam vakti çapa atıp tekneyi bağladılar. Son pazarcılar ile gelen biletçi, topladığı parayı görevliye

sayarak verip evine gitti. Görevli hesabı, kitabı bitirince balığı iki ihtiyar ve Mukimiy ile oturup yedi de sonra yerinden kalktı:

– Ata yem verme vakti geldi, sizler arkadan yavaşça gidersiniz.

Görevli ata binerek önden gitti, onun arkasından balık pişiren ihtiyarla Mukimiy Akcar tarafına yol aldılar. İki gece köy mescidinin yantak yetişen sofasında sabahlayan Mukimiy bugün yeni dostlarla tanışınca kendini güçlü hissetmeye başladı. Köye varana kadar konuşup kendi derdini anlatıp yürüyen ihtiyar, Mukimiy’i bir eve getirdi.

– Görevli de burada kalıyor, sizi de buraya alıp getirmemi istedi. Siz dinlenene kadar ben mescitten yorgan, döşek alıp geleyim. Buyurun molla!

Küçüklüğünde Akcar’dan çıkıp giden şehir şehir gezen, sıcağı da soğuğu da başından geçiren bu ihtiyar bu köyün tecrübelisi, insan tanıyan şirserveri olarak kabul edilirdi. Görevli de bu adamın evinden kendine başını sokacak bir yer bulmuştu.

Avlusu yantak dolu, boş evde eyvanın bir kenarındaki küçük misafirhaneyi görevliye vererek ahşaptan iki tane gömme kerevit, ortaya da gömme masa yapılmış eyvana da bunun gibi kerevit yerleştirilip üstüne bez cibinlik gerilmişti. Atına yem verip ellerini beline koyup bakaduran görevli, Mukimiy’i misafirhaneye çağırdı:

– Haftada üç gece sizinle burada olurum, diğer gecelerde kendiniz yalnız kalırsınız. Ev sahibi iyi adam, bu köyde bu adamdan başka okuma yazma bilen yok!

Görevli henüz sözünü bitirmemişti ki ihtiyar önde yorgan, döşek mecit müezzini de arkada bohça taşıyıp girdiler. Ev sahibi yorganı, yastığı tahta kerevite koyarken müezzinin arkasından bohçayı alarak Mukimiy’e bakıp güldü:

– İki gecede Akcar sineklerine yem olursunuz molla! Böyle misafir olarak gelip burada yatanımı biz bilmiyoruz, sofumuz bize söylemediler!

Müezzin gülererek çıkıp gitti, görevli ev sahibine sordu:

– Mescitte sinekler var, burada yok mu demek istiyorsunuz?

– Öyle demedim görevli hazretleri! Bu Akcar’da cebiniksiz rahatça uyuyup sabahı etmek mümkün değil. Eger cebinlik bulamasaydım da molla burada rahatça uyurlarmış!

Mescite oranla daha temiz olan bu ev alçakgönüllü şair için “Süleyman tahtı”ndan daha ziyade görünüyordu, çünkü burada görevli ile yan yana konuşarak yatmak mümkündü. Ama misafirhanede boğulur gibi olup sineklere yem olmak kaygısı da içine tedirginlik saldıığında ev sahibi içeriden iki tane yeni divan ile bir cebinlik getirdi.

– Bizim Akcar’da bu kilim divan değerinde, bu Akcar kiliminden iki tanesini serip size de eyvanda yer ayarlayacağım molla! İşte bu cebinlik de size!

Onlar eyvanın bir yerine yavaş yavaş yer hazırlayıp cebinlik tuttıkları sırada ilerideki cebinlikten görevlinin horultuları net şekilde işitilmekteydi. Ev sahibi Mukimiy’i uyutup görevlinin atına ot verince sokak kapısını kapatıp ayaklarının ucunda içeriye girdi.

Ertesi çarşamba günü görevli de Mukimiy de erkenden uyanıp tan ağardığı vakitte nehir kenarındaki kulübeye gelip kahvaltı yapmaktaydılar. Akcarlı biletçi gelerek görevliye danıştı:

– Molla ağabey bugünde karşı kıyıya benimle geçerek yardım etsinler, yarın gelmeseler de olur. Bugün yolcu çok, kendim şaşırıp kalacağına benziyorum!

Görevli, Mukimiy’e baktı. Mukimiy razılık bildirdi, ikisi de çıktıktan sonra tekne hareket etti.

Hava sıcak, ağaç yok. Karşı tarafta da bir çaydanlık kaynatan kulübe olup çoğunlukla pazarcı Tacikler, çıplakta tekne beklerlerdi. Teknenin sahile yanaşmasıyla birlikte herkes yerinden kalktı, Akcarlı biletçinin ricasıyla Mukimiy iki elini genişçe açarak Tacikçe konuşmaya başladı:

– Değerli yolcular! Yerlerinizden kalkmayın! Tekneye sığacak kadar insana biz bilet vereceğiz, ilk gelenler önce geçsin. Anlaşın!

Mukimiy’in bu sözünden sonra yerinden kalkanların bazıları yeniden kendi yerlerine oturdular. Akcarlı biletçi sırayla bilet satmaya başladı. Bilet alanlar

kavgasız, gürültüsüz tekneye çıkıverdiler. Tekne insanla dolduktan sonra kalktı. Mukimiy pazarcıların arasına karışarak bazılarıyla selamlaştı. Her sefer kavgayla tekneye çıkıp yorulan birkaç yolcu, Mukimiy'e teşekkür ederek çaya davet ettiler. Akcarlı biletçi yine kavgasız bilet sattı. Mukimiy'in ricası ile yaşlılara ve küçük çocuklu kadımlara öncelikli olarak bilet verildi.

Bu yeni düzen bugünden başlayarak muttasıl yapıldı. Akşam paraların verileceği zamanda yeni düzenin nasıl yerleştirildiği anlatıldığında görevli, Mukimiy'e teşekkür edip memnuniyetini bildirdi.

Yarınki pazar dönüşü -perşembe- pazarcılar kuru meyve, dut kurusu, ceviz ve başka şeylerini satıp pazardan satın aldıkları ipek kumaş, çay, şeker, tabak, çanaklarını bohçaya doldurup eye, beşik, koku esbaplarını eşeğe yükleyerek tan ağarmadan Akcar'a dönüp gelirlerdi.

Mukimiy perşembe, cuma günleri nehrin bu kıyısında kalarak pazarcılar ile ilgilenirdi, pazarcılar bu yeni molla-yı mülayimden memnun olup düzen içinde tekneye otururlar, özellikle de yaşlılar ve çocuklu kadınlar Mukimiy'den sonsuz memnundular.

Cuma günü ve devamında pazarcılar seyrekleşti, akşam olunca teknede oturanlar da kalmadı. Görevli hesap, kitabı yaparak hükümet bankası tarafından mühürlenmiş biletlerin hesabını birleştirince rahatlayarak Mukimiy ile yemek yedi. Akşam vakti atına yem vermek için ahıra gitti. Arkasından Mukimiy ile ev sahibi de geldiler. Görevlinin yattığı ağaç kerevitin yanına ev sahibi de gündüz vakti dört tane kazık çakıp üzerlerine söğüt dallarından gölgelik çekip kamış koyarak güzel bir kerevit ortaya koymuştu. Bunu gören Mukimiy memnun oldu. Bu gece Mukimiy ile görevli yan yana cibinliklerde yatarak uzunca konuştular. Görevli kendisinin kim olduğunu ve hangi sebeplerden Türkistan'a gelerek kaldığı anlatmaya başladı. Hatta ona şehirde yaşamak için izin verilmeyip şehir kenarındaki Dangara Köyünden çok zorlukla bir ev ayarlanabildiğini, kırk yıllık büyük hizmeti ve tecrübesi göz önünde tutulduktan sonra Sirderya'da pazarcıları taşıyan Akcar teknesinin sorumluluğunun verildiğini anlattı.

Uzun yıllar büyük harp gemisi kaptanı olarak hizmet veren bu görevli siyasi inançsızlığa uğrayarak sürgün edilmiş. Onun sürgün oluşundaki esas sebep kendi emri altındaki harp tayfalarını insanperverlik duygusuyla eğitmesiydi.

Görevli, Mukimiy'i kendisine çok yakın bulup tercüme-yi halini anlattıktan sonra ihtiyatkârlıkla şairin gönlünü alacak oldu:

– Mukimiy Hazretleri! Siz “Beni sürgün ettiler.” diye üzülmeseniz de olur, seslenseniz dostlarınız duyarlar! Ama ihtiyarlayan ben için zor, ailem uzakta, çok küçük bir maaş ile yalnız yaşıyorum. Benim kimliğim hakkında burada henüz hiçkimse bilgi sahibi değil. Hatta bu evin sahibi de buna vakıf değil. Ümit ederim ki bu sözler aramızda kalır. Bunun gibi siz de sır vermeyin. Herhalde ihtiyatkârlık iyidir. Bundan sonra nasip olduğu sürece haftanın üç günü sizinle birlikte olurum. Şimdi dertlerden asıl işe geçerek siz beni kendi edebiyatınız ile tanıştırınız. Ben de size ulu Rus şairleri hakkında hikâyeler anlatayım.

Mukimiy, görevlinin bu samimi teklifini can-ı gönülden kabul ederek minnettarlığını bildirdi. Aradan birkaç dakika geçtikten sonra görevlinin yattığı ağaç kerevitten horultular gelmeye başladı. Mukimiy hayale dalarak bir yemek pişirimlik zaman geçtikten sonra uykuya daldı.

Sabahleyin görevli kahvaltıdan sonra vedalaşarak atını hızlıca sürüp gitti, onun karartısı kaybolduktan sonra esrarkeş ihtiyar tahta sandığı açıp mendile sarılmış bir şey aldı da Mukimiy'in önüne koydu:

– Bu emaneti akşam geç vakitte Hokand'dan gelen Eştli tanış Tacikler size bırakıp gitmişlerdi. Görevlinin önünde vermeyi kendime yakıştıramayarak saklamıştım.

Mukimiy, mendili açtığında beyaz gömlek arasında biraz para ile birkaç da mektup çıktı. Bu mektuplar Garibiy'den, Zevkiy'den, Raciy'den, Mevlevi Yoldaş'tan idi. Mukimiy bu mektupları boğula boğula içinden okumaya başladı.

Garibiy, Ekberhoca'nın sağlığını bildirip Ziyadebibi'nin de Egemberdi Hacı'nın teklifi kabul etmeyip evinde oturacağını buna rağmen Egemberdi Hacı'nın her gün gelerek Ekberhoca ile biraz ilgilenip para ve yemek bırakıp gittiğini, Molla Abdulla'nın Hattat Muhammed Yusufcan'ın oda hizmetlerini görerek onun elinin

ucuyla verdiđi maddi destekle ihtiyaçları giderdiđini, Abidcan lim, Mevlevi Yoldaş, Zevkiy, Muhammedcan Mekey ve başkalarının bazı bazı gelerek haber aldıklarını, Aşurbay Hacı hakkındaki yazdığı hicivden birkaç nüsha çıkarıp zenginlerin dükkânlarına, mahalle mescidine gece yapıştırdıklarını bir nüshayı da Usta Kavul'un aldığı yazmıştı.

Mukimiy bu mektubu bırakıp Mevlevi Yoldaş'ın mektubunu gözden geçirdi. Mevlevi Yoldaş'ın yazdığı mektup kısa ama mazmunluydu: “Kara güruh ulemalar ve Muhyi gibi yarasaların teşvikiyle kurulan Mingtepelî bir ham sofu molla kendisini “İslam himayecisi” diye ilan etti de müridleri ile akşamında çarın askerlerinin kaldığı birliğe hücum etti. Çok kan dökölüp sonunda mağlup oldu. Bu konuda geçen gün bütün şehre haber yayıldı, bundan siz vakıf olmasanız gerek. Buradaki bütün dostlarınız ve sizi tanıyanlar “Mukimiy, Hokand'da olsalardı bu konuda birkaç fikrini söylerdi.” diye üzölmekteler. Ümit ediyoruz ki fitneci Molla Muhammedali, Halife Muhammed Sefer ođlu hakkında Akcar'dan bir hiciv yazıp bizleri memnun edersiniz.”

Başkalarının mektuplarında da fitneci molla'nın ayaklanması hakkında malumatlar vardı. Mukimiy, fitneci molla hakkında bir şeyler yazıp Mevlevi Yoldaş'a ulaştırmak tereddüdüne düştü. Söğüt dalları altında akşama kadar Sirderya'ya bakıp oturarak otuz iki satırlı hiciv yazdı. Sabahleyin onu temize geçirip salı günü tekneye ilk binen pazarcıyı Abidcan lim'in dükkânına gitmekle görevlendirdi:

“Bir haber-i cünûn-ı eser işitiriz uzaktan,

sî-yi Andican talân, dükçi-yi zentelâktan¹⁵⁶ –

Bir nice yumruklar, serçe ve kargalar ile

Şahinlik davası kılar atmaca ve karkunaktan¹⁵⁷!

Askerin hepsi bîpeder, göçebe ve bahtsız,

Domuz huylu köpek siper, derbeder ve serseriden!

---

¹⁵⁶ Zentelâk: Boşanmış kadın.

¹⁵⁷ Karkunak: Serçe ailesine mensup, gagası eğri, küçük haşerat, böcek ve hayvanlarla beslenen bir kuş.

*Avamın çarşafı, ceylani deriler,
Kedi misâli tırmalar, subhâsi (?) naskavaktan!
Gömleği çirkin ve kırışık, hırkası kir buruş buruş,
Pire ile biti dövüştürür, kavukları saçaktan!
Müşkül ve muamma, düğüm, tüfekleri tezek, odun,
“Gazat” için çıkıp bugün, silahı bıçaktan!
Bayrağı eski seccade, yediği oruç ve namaz,
Lokması ekmek ile piyaz, dombırası bukaktan¹⁵⁸!
Fikri “gazat”ta sabah akşam, koyunun kaburgası kılıç,
Tüfeğidir kalın kamış, fişeği kum, “kunâk”tan¹⁵⁹!
Dikkat çekmeye gayesi, ok ve tıfengi gölgesi,
Silah – felek sopası, mızrakları bastondan.
Çadırı – örümcek yuvası, kulübesi – yabani ot ve sopa,
Cephanesi – isli kazan, zembereği ocaktan!
Kurbağa - müzikancısı, kaplumbağa – imtihançısı,
Kirpi – mızrakçısı, neşteri cin taraktan!
Eşik ağası - belkürek, polisi - yarasa,
Gece bekçisi – eski tabak, pervâneçi¹⁶⁰ buzağıdan!
Atları kediler, azgın, zayıf (?) ve soğuk,
Uyuz ve hariş¹⁶¹ ve kaşıntı, cism-i alakaraktan¹⁶²!*

¹⁵⁸ Bukak: Boğaz şişkinliği.

¹⁵⁹ Far. “kunâğ” ipek kurdu; iplik veya örümcek teli anlamlarındadır. Kanaatimizce şiirdeki bu kelime, bu anlamlarla ilişkilendirilebilir.

¹⁶⁰ Pervâneçi: Hanlar zamanında hükümdar fermanlarını ve buyruklarını yazıcı katip, yüksek derecedeki saray mensuplarından biri.

¹⁶¹ Hariş: Çoğunlukla ev hayvanlarında olan kaşıntı.

Nereye gider bu hal ile, tahmin ve ihtinal ile,

Bu güç ve bu mecâl ile çığlık savaşıp uzaktan!

Aslan ile denk gelir mi it, câhil ve murtad ve pis,

Halk ne diye söver işit! Nefreti her nereden!

Törba sakal – keçesi pis, nâmı molla, kör tembel,

İğrenip halk, söver Mukim, sen hatun-i telâktan!”

Görevli salı günü geldiğinde akşamında yine evvanda yan yana yatıp sohbete başladılar. Görevli güya yeni haber bulup gelmiş gibi fitneci mollanın ayaklanmasını ve onun bastırıldığı hakkında Mukimiy'e konuşarak şöyle sordu:

– Müslüman ulemalarının bu fitnelerine siz nasıl bakıyorsunuz Mukimiy Hazretleri?

– Bunu ben vahşilik olarak değerlendiriyorum!

– Onlar sizi şehirden çöle süren hâkimiyete karşı ayaklanmış olsalar bile mi?

– Ben bu fitneyi bize yeni medeniyet alıp getiren Rus halkına karşı yarasaların fitnesi diye görüyorum. O fitneci yarasa, fitneci molla hakkında hiciv de yazdım...

– Dinlesek olur mu?

Mukimiy yattığı yerde aklında kalan satırları okuyunca geri kalanını sabah kahvaltıda okumaya söz verdi. Görevli, Mukimiy'in Rus halkına karşı duyduğu hürmeti için yürekten teşekkür etti ve onu Özbek Saltikov-Şçedrisi diye yüceltti. Bu büyük Rus hicivcisi hakkında muhtasar malumatlar verdikten sonra uykuya daldı.

Diğer iki gece Moskova'da Rusların elinde yetişen Rozimuhmed hakkında ve klasik edebiyat hakkında Mukimiy'in kısaca malumat verışı ve görevlinin sorularıyla onlara verilen cevaplarla geçti. Görevlinin gittiği günden

---

¹⁶² Alakarak: At ve mallarda olan beyin hastalığı.

itibaren üç gün yalnız kalan Mukimiy, Akcar Köyünü gezerek Akcarlılar ve onların yaşamlarıyla tanıştı.

Akcar'ın ihtiyarları da gençleri de Mukimiy'in sorularına zorla cevap veriyorlardı. Dilleri de kabaca olup çoğunlukla cümleleri düşünerek zorlukla Özbek, Tacik sözcüklerini karıştırarak konuşuyorlardı. Mukimiy gençlerini okutacak olunca bunu duyan gençler Mukimiy'in yanına gelmeden kaçtılar. Bütün köyde bir tane okuma yazma bilen adam olup o da ibtidai malumat sahibi idi.

Akcar köyü iki tane idi: Biri Sirderya'nın bu tarafındaki Özbek Akcar'ı, diğeri Sirderya'nın karşı kıyısındaki Tacik Akcar'ı. Her iki Akcar ahalisi de nehir kenarında suya yabancı, meşguleleri esasen keçi, deke, koyun yetiştiriciliği olup kamışlar olduğunda divan, sedir yapmaktır. Çiftçileri de nemli, tuzlu yerlere tahıl, kavun, karpuz, kabak ekip yetiştirmekten ibaretti.

Evleri kerpiç ya da çimlerle çevrilmiş, eğri büğrü dudakların üzerine kamış konularak çamur sıvanan karanlık kulübelere ibaret. Bu kulübelerin tavanına yaz günleri yarasalar, kırlangıçlar yuva kurar ve onların geceki seslerine alışmayanlar geceleri uyuyamazdı.

Mukimiy, sabah ve akşam vakitlerinde bazen ev sahibi ile bazen de kendisi yalnız köyü dolaşarak yantakların sardığı boş yerleri gözden geçirirdi. Kış, yaz odunu yantak olan bu ahali nehirden su çıkarıp ağaç yetiştirmedikleri boş yerlerde çiftçilikten faydalanmadan ömür geçirmelerine şaşırarak onlara bu konuda sorular sorardı.

– Niçin su çıkarıp çiftçilik yapmayı istemiyorsunuz?

– Ağılımıza yantak gerek!

Bir ihtiyarın bu cevabına Mukimiy de hem sinirlendi hem de güleceği geldi. Çünkü onların mihnete hiç takatı yok, mihnete katlanıp iyi hayat geçirmeyi de akıllarına getirmeden ataları nasıl yaşamışlarsa bunu devam ettirmeyi umuyorlardı. Mukimiy'in gözünün önünde Mahmur'un hicvettiği Hapalak köyünün acıklı manzarası geçmeye başladı. Mahmur'un Hapalak hicvine muhammes ekleyerek keyften çıkmayan Mukimiy, Akcar'a başışlamak üzere hiciv yazdı.

Mukimiy'e geniş sahra dar görünerek kendini hiçbir yere sığdıramıyordu. Buradaki insanlar o kadar salaklardı ki kendi fayda, zararlarını bilmez onlara söz de fayda etmezdi. Onlar şair ile yamakçı arasındaki farkı anlayamaz, Mukimiy şiirden söz açtığına dekeden bahsedip canını sıkarlardı. Bazı bazı şairin rindliği tutup canı sıkkın oturur; temiz oda, konuşabilecek iki oda arkadaşı, boynuna asılarak nazlanan Ekberhoca aklına gelince yüreği daralıp giderdi.

Özellikler geceleri şiir yazmayı adet edinen Mukimiy, şimdi bu âdetini de terk etmiş, revan akan şiir arığı gurbet hâr ve dertleriyle tıkanmış, kâğıt, kalem elinden sıyrılıp yere düşmüş, şairin gözlerine yaşlar dolmuştu.

Cuma, cumartesi, pazar ve pazartesi günleri bu şekilde geçince şair salı gününün gelmesini sabırsızlıkla beklerdi. Salı günü yine nehrin diğer tarafına geçip perşembe günü bu kıyıdaki biletçilik, tercümanlık ile kendisini biraz avuturdu. Geceleri eyvanda gemi görevlisi ile adet olduğu üzere çeşit çeşit konularda sohbet ederdi.

Görevliye Tacik dilini öğretmek sözünü veren Mukimiy, sohbetin yine başka konuya geçmesini engellemek için bu konuyu görevlinin aklına getirdi:

– Geçen hafta benden Tacikçe öğretmemi rica etmişsiniz görevli hazretleri!

– Doğru, doğru! Ben hazırım. Ama siz doğrusunu söyleyin Mukimiy, sorun olmayacaksa...

– Ne sorunu? Ben gündüz düşünmüştüm. Öğretmeye öncelikle yolcular ile olan sıradan sözcüklerle başlayacağız. Siz kâğıt, kalem alıp her gece yirmi, yirmi beş sözcük yazacaksınız, üç gecede yetmiş beş sözcük yazmış olursunuz. Kendim de sizinle daima bu dilde konuşacağım.

– Bulduğunuz usül bence de makul. Ama yazmak için lamba yaksak Akcar'ın sinekleri buraya toplanır. En iyisi Tacikçe öğretişinizi gündüze bırakıp geceleri başka şeylerden konuşalım.

Görevlinin bu yerinde teklifi Mukimiy tarafından kabul edilmiş olsa da o, şüphelendi:

– Yazma işini gündüz yaparız elbette, kolay. Ama gündüz fırsat olmaz diye şüpheleniyorum görevli hazretleri!

– Korkmayın! Peşinizden kovsanız da yirmi beş sözcük alacağınızı ödeyeceğim. Tacikçe öğrenmek benim için de zaruri. Bir ayda yolcular ile kendi dillerinde konuşabilecek olursam ne güzel! Size açıkça söylemek doğru geliyor. Bu nehir kenarına bir ev kurup burada yaşamak niyetim var! Ben susuz, insansız yaşayamıyorum, kendim de yalnızım, çarlıktan aldığım nafakam birikiyor. Bundan başka da tekne görevliliği için bana hak verdiler. Yaşım altmış sekiz, sürgün mühleti malum değil. Böyle olunca kalan ömrümü Özbek, Tacik dostların arasında geçirmeyi, eğer izin verirlerse bu çölde bir bağ kurup Akcarlı dostlarla geliştirmeyi ümit ediyorum.

Bu sözleri işiten Mukimiy, doğrulup oturdu:

– Ne güzel, görevli hazretleri! Ne güzel! Niyetiniz güzelmiş, ben bu fikrinizi destekliyorum. Ama nehirden su almadan bağ arzu kılmak zor iş.

– Doğru söylüyorsunuz. Burada suyu düşünmeden bağ arzu etmek aptallık! Ben bağ kurmadan önce su hakkında düşünerek çaresini buldum ve onu yapmak için kendi sermayem ile küçük “tulumpa” kurmaya izin isteyip generale mektup yazdım. Bugünlerde mektubuma icabi cevap beklemekteyim. Ama nehir kenarına ev kurmak için izin istememe gerek yok. Bu konuda bana hak verildi. Bunu yapmak için de yerli halkın dilini bilmek, onlarla kendi dillerinde konuşabilmem gerek. Bu olmadan ben burada yaşayamam. Bu nehrin kıyısında daimi kalmam için halkın beni iyi tanıması şart. Siz bu sahrada mesken kurmak için gelmediniz, ben bunu da istemem. Çünkü sizi Akcar teknesinde bilet satmaktan çok daha yüce işler bekliyor, sizi halk bekliyor! Lanetli misyoner Medinskiy’in kahr-ı gazabı sizin kaderinizi değiştiremez. Sizin kaderiniz milyonlarca insanın kaderiyle sıkı sıkıya bağlı! Bunu düşününce oturmak ihtiyacı olmasa gerek!

– Elbette! Hepsi anlaşılır. Ben sadece iki ibareyi düşünmedim. Mesela su çıkarmak için “tulumpa” kuracağım dediniz. Sonra Hokand hâkimini dilinize dolayıp “lanetli misyoner” dediniz. İşte bu iki söz açıklama bekliyor.

– Tulumpa, nehirden yukarıya teknik vasıtaıyla su çıkarır. Türkistan’da henüz bilinmeyen bu tekniği ben Akcar’da emelime tetbik edeceğim. Ben bunun

mütehassısını hesaplıyorum, bu iş benim elimden gelir. Sizin düşünemediğiniz “misyoner” sözü izah bekliyor. Onu anlatmadan önce size bir soru sormak daha doğru geliyor: Hokand hâkimi Medinskiy şehir ulemaları ile ne derecede alakadar olduğundan haberiniz var mı Mukimiy Hazretleri?

– Az, biraz haberim var. Din ulemalarını sık sık ziyaret edip onlarla Türk, Arap ve Fars dillerinde sohbet eder. Bunun için de Hokand ulemalarının dimağında tat bıraktı.

– Açık! Şimdi beni dinleyin Mukimiy Hazretleri! Bu Medinskiy, Buhara’da bir medresede uzun yıllar tahsil görüp kendini “Müslüman” diye ilan etmiş ve Buhara’nın bir köyündeki mescitte dört yıl imam olmuş. Kötü niyetli misyonerler teşkilatına üye olmak isteyen her kimsenin bir milletin dinini, öfr âdetini, dilini mükemmel öğrenmesi şart. Misyonerlerin maksatları başka bir milletin içinde yaşayıp dini tahribat yaratmak, başka bir milletin zenginlerine ve hâkimiyetine kul etmektir. Sizi sahraya süren Polkovnik Medinskiy o lanetli misyonerlerdendir. Ben de Rusum ama böyle Rusları iyi görmüyorum. Çünkü onlar kötü niyetli insanlardır!

– İlginç!

– Para vermek için her hafta şehre gittiğimde bankadaki tanıdık dostlardan şehirdeki yenilikleri işitip dönerim.

Hâkim Medinskiy şehrin Skobelev sokağında kendisinin şahane sarayına gözüne giren ulemalar ile büyük yer sahiplerini ve tüccarlarını ziyafete çağırmış ve samimi misafirperverlikten sonra onlara şöyle demiş:

“ Şehrinizdeki demir yolu işletmeleri, pamuk ve yağ fabrikaları, işletmeler faaliyette. Fabrikayı Rus işçiler idare ediyor. Eger onlara yerli işçiler çırak olursa Rus işçilerden meslek öğrenerek onların gözleri açılır. Giderek halk kendi insani hukukunu tanımaya başlar. Siz ulemalara, büyük yer sahiplerine itaat etmek kalır. Siz Özbek mihnetkeşlerinin Rus mihnetkeşlerle arkadaş olmasından, birleşmesinden korkun. Bunun için siz elinizden geldiğince Özbek gençlerinin fabrikalara girip meslek öğrenmesini engelleyin!”

– Gördünüz mü Mukimiy Hazretleri? Hâkim Medinskiy sadece sizin düşmanınız değil, halkınızın da azılı düşmanı. O kadimi medeniyetinizin yeni marifet ile ilerleyişine karşıdır.

Görevli sustu, aradan iki dakika geçmeden horlamaya başladı. Mukimiy de bir o yana bir bu yana dönüp hayal kurdu da sonrasında yavaşça uykuya daldı. Sabah erkenden uyanarak ikisi birlikte nehir kenarına çay içmek için ihtiyarın kulübesine gittiler.

Görevlinin akşam söylediği sözler Mukimiy’de güçlü tesirler bırakmıştı. Çay üstünde Mukimiy pamuk hakkında söz açmıştı, görevli gülüp işaret parmağını sallayarak:

– Boşverin Mukimiy Hazretleri! Tacikçe öğrenmek için kâğıt, kalem alıp geldim. Haydi, başlayalım. Pamuk hakkında gece...

Mukimiy özür dileyerek günlük kullarımdaki sıradan, kolay Tacik sözcüklerinden yirmi beş tanesini görevliye yazdırdı da kendisi tekneye bakarak yürüdü. Mukimiy’e teşekkür eden görevli yazdığı sözcüklerin altına Rusça karşılığını yazmaya başladı.

Tacik yolcular, şimdi Mukimiy’e mülayim biletçi olarak hürmet etmeyip Şair Mukimiy diye hürmet etmeye başladılar. Çünkü her hafta Mukimiy, onların aracılığıyla Hokand’daki yar ve dostlarına mektup gönderip onlardan mektup aldığından dolayı tanınmıştı.

Tacik yolcular bunun için de Mukimiy’e hürmet ederek ortaya meyve, sebze koyup ekme bölüp sohbet etmeyi isterlerdi.

Mukimiy, şimdi dünyaya başka bir gözle bakıyordu, keskinleşmiş, kırağısı dökülmüş, hayatının en ince, en nazik taraflarına dikkat kesilmişti. Bugün o biletçiliğe, tercümanlığa kayıl kılmakla birlikte bu yeni dostlara kolaylık sağlamayı kendi vazifesi diye düşündü. Yolcular yazın sıcağına dayanıp kışın soğuğuna sabredip açıkta, sığınaksız tekne bekliyorlardı.

– Nehrin iki yakasına da bina inşa etmek niyetindeyiz, dedi o bir gün Tacik dostlarına. Ama bu her iki tarafın da hareketi ve cömertliğine bağlı. Olur dersiniz ben bunun üstünde durup başlayıp devam ettiririm. Bunun için evvela taş gerek.

Eğer her bir yolcu her gelişinde bir tane taş alır gelirse her pazar ne kadar taş toplanacağı kendiliğinden belli. Gerisini sonra düşünürüz.

Mukimiy'in bu teklifini teknedeki oturan her bir Tacik pazarcı destekleyip taş taşımaya söz verdiler. Ertesi gün Mukimiy, Akcar'ı dolaşır boşdaki gençlerle konuştu. Görevlinin söylediğine göre kerpiç değil, tuğla koymak gerek idi. Akcar gençleri tuğla dizmeyi bilmiyorlardı. Bir sonraki hafta görevli atının yanına dört tane tuğla kalıbı bağlayıp getirdi, bundan sonra Mukimiy Akcar gençlerini imceye toplayarak görevlinin yardımıyla onlara harç yapmayı, tuğla dizmeyi öğretti. Onlar için kulübenin yanına mescidin büyük yemek kazanı kurulup çorba yapıldı. Tuğla dizmek gide gide şenliğe dönüştü, ihtiyarlar da imceye katılarak gençlere yardım etmeye koyuldular.

İkinci hafta pazarcılar kaplarını yükledikleri eşeklerin üzerine bir, iki tane taş koyup gelmeye başladılar. Nehrin diğer kıyısına toplanan taşları nehrin bu kıyısına, bu kıyısında kuruyan tuğlalardan nehrin diğer kıyısına taşımak doğru geldi. Ama ham tuğlayı taşımaktan ziyade diğer kıyıya da tuğla koymak makuldü. Mukimiy, Tacikli Akcarlar bu konuda danıştığında onlar bu hayırlı işi can-ı gönülden kabul edip gençleri ayırdılar ve nehrin diğer tarafına da tuğla koymak işi hızlandı. Böyle olunca iki haftalık süre içinde her iki tarafa da sayısız tuğla koyulmuş, temel için taş toplanmıştı. Her iki Akcar ahalisi, Mukimiy'in bu teşebbüsünden memnundular.

Halkın bu himmetini görüp sevinen görevli haftanın altı günü de burada, bir günü şehre giderek para teslim edip dönerdi. Bir gün sabahleyin Tacikçe "ders"ten sonra Mukimiy'i yanına alıp bina kurmak için yer belirlemeye girişti. Ona göre yol üstünden kenarca, açık yere konuşlandırılması, iki odadan ibaret olması gerekliydi. Bir odası bilet satmak için, diğer odası da gece kalacak yolcular içindi. Mukimiy, bu iki haneli bekleme yerinin yanına çay ocağı kurmayı teklif etti. Kurmak halkın yardımıyla olur, ama işin ağır ve mühim tarafı şehirden tahta, ağaç getirmek ve dülger, sıvacı çağırmaktı.

Akşam vakti Mukimiy ile görevli kulübenin çay ocağında bu mesele hakkında konuşarak oturduklarında biraz ileride iki eşek gelip durdu. Bir eşekten Mevlevi Yoldaş ikincisinden de Şadman Hacı indi. Onları uzaktan gören Mukimiy sevinip yerinden kalkıp gitti:

– Dostlarım ziyarete gelmişler! Dostlarım!

Onlar henüz eşeklerinin bağlamamışlardı ki Mukimiy gelip ikisiyle de kucaklaşarak görüştü. Onlar bohçalarını eşekten indirip Mukimiy’in arkasından yürüdüler. Şadman Hacı elindeki birlikte bağlanmış dutar ve tamburu Mukimiy aldı. Uzaktan görüp duran görevli onlara doğru yürümeye başladı, esrarkeş ihtiyar ile biletçi çabucak giderek iki bohçayı misafirlerinden elinden aldılar. Mevlevi Yoldaş tuğlalara bakarak Mukimiy’e takılmaya başladı:

– Sahraya medrese mi yoksa yeni hayat sarayı mı kuracaksınız?

– Yeni hayat sarayı, dostluk kasrı!

– Mektup alıp getirenlerden böyle diye duyup gelmeye koyuldum, geleceğimi duyunca hacım da takip ettiler.

Mukimiy, yaklaşıp gelen görevliyi işaret ederek:

– Size yazdığım mektubumda tarif ettiğim görevli işte bu adam. Bu adamla dost olduğumdan beri sizi de tanıştırmayı arzu ediyordum.

Görevli, yaklaşıp misafirlerle sıcak bir şekilde selamlaştı. Görevli, Özbek dilinde konuşmuştu, kavuklu Mevlevi Yoldaş Rusça cevap verdi. Bu Özbek mollasının Rusçayı hatasız konuşmasından görevli teccüplenip memnuniyetle Mukimiy’e baktı. Mukimiy yol üstü izah etti:

– Görevli hazretleri! Bu ikisi bendenizin kadim dostları! Bu adam Özbekistan’ın ulu sanatkârı, bestekârı; sizinle Rusça konuşan bu adam da benim medreseden arkadaşım, meslektaşım, beş dil bilen okumuş genç.

Mevlevi Yoldaş, görevliye bakıp: “Dostum beni çok övdünüz. Böyle süslü püslü olmaz. Gerçekçi olmadı!” dediğine aldırmadan görevli kollarını açarak önce Mevlevi Yoldaş ile sonra Şadman Hacı ile tekrardan değerli insanlar gibi kucaklaşıp görüştü, sonra kulübeye davet etti:

– Biz Akcarlılar, Mukimiy’imiz ile ne kadar övünüyorsak, Mukimiy Hazretleri de kendi dostlarıyla o kadar övünüyor!

Divan üstüne yazılan garibane ipek kilime otururlarken, esrarkeş ihtiyar utana utana dört tane bayatlamış ekmek getirip ortaya koydu. Mukimiy utanmıştı, Mevlevi Yoldaş bohçayı yoklayıp şirman alarak sofraya koydu. Bohçanın ikinci gözünde bir parça gök çay alıp kulübe sahibine uzattı ve mendile sarılan çeşitli meyveleri ortaya koydu:

– Az olsa da nasip...

Mukimiy, iki ekmek üstüne meyvelerden koyarak esrarkeş ihtiyara uzatırken Mevlevi Yoldaş'a baktı:

– Teşekkürler dostum!

– Teşekküre degecek herhangi bir şey alıp getirdiğim yok!

– Bendeniz için teşrifinizden başka hiçbir şey lazım değil!

Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'e bakarak tebessüm etti:

– Sözün doğrusu yol yürüyüp acıkıp gelmiş kişileriz, sohbet sonra da olur. Bize kazanı gösterin molla ağabey! Nehir kenarındaki kulübede yemek pişirmek arzusundaydım, bu isteğim yerine gelsin!

– Böyle çekinmeyen, kaygısız misafirler her gün gelseler de olur. Ne dersiniz görevli hazretleri?

– Bir fazileti, hikmeti olmasa Mukimiy'e misafir olmak için o kadar uzak yoldan gelirler miydi? Kısacası bu gece çok nitelikli bir gece olacağı benziyor!

Görevlinin ricası ile Şadman Hacı dutarla tamburu kılıfından çıkarıp çalmaya başladı:

– Ne çalıvereyim molla ağabey?

– Benim için bugünlerde sazın sesi duyulsun yeter!

Şadman Hacı önce dutarda nazikçe “Deve Bozlağı” meşkini çaldıktan sonra tamburu aldı. “Feryat”ı çalıp yavaşça söyledi. Mukimiy bütün vücuduyla dinledi. Mukimiy, gözyaşını silerken görevli eleme düştü, yüreği ezildi. Çünkü bu ihtiyar kaptanın kendi de hicranzede idi.

Şadman Hacı meşhur sazendelerden olsa da hanende, hafız değildi. Onda yüksek ses yoktu ama yüksek sanat vardı. O kısık sesiyle şarkı okuyup yürekleri derin yerlerinden yakalardı. Bunun için de onu ilk kez görüp ilk kez dinleyen ihtiyar Rus, elinde olmadan kendini bırakıp dinlemeye başladı. Kendi şairini özleyen Özbek'in sanatı onun saf kalbinde kendi tesirini göstermeye başlamıştı.

“Hacer’üll-esved imiş yâr yüzünde kara ben,

Ben kendim hacı olup, bûse alayım esvedinden...”

Bu şiir ile başlayan “Feryat” şarkısı çok kadimi olup onun derin mazmunlu şiirini bir zamanlar halk yazmıştı. Bu “Feryat”ı Şair Mukimiy, Şadman Hacı’dan ve Hafız Töre Sahibhan’dan birkaç kez dinlemiş olsa da hiçbirisi Mukimiy’e şimdiki kadar etki etmemişti.

Şadman Hacı tamburu bıraktıktan sonra görevliye bu şiirin yukarıdaki iki dizesini tercüme etmeye koyuldu:

-“Yârimin yüzündeki karaben, benim için Kâbe’deki Hacer’ül-esved yerindedir. Ben yârimin karabeninden buse alsam, kendimi hacı sayarım...”

Bunu görevliye doğru anlatabilmek zordu, Mevlevi Yoldaş boynunda mendil, elinde kevgir ile yardıma gelip bu müşkülü kolaylaştırdı. Sıra yine Şadman Hacı’ya geldiğinde dutarı alıp “İlğar”, “Kürt”ü çalıverdi. Yemek koyulmadan önce dutarda “Eşvay” ile “Yalan Devran”ı zevk, şevkle meşk kıldı.

Yemek yiyilip çokça çaydan sonra görevli gidip dinlenmeyi teklif etti.

Sabahleyin nehir kenarında çay içip oturduklarında Mevlevi Yoldaş söze başlayıp şimdi Çadak’ın tam mevsimi olduğunu, kendilerinin Çadak’a giderek bir hafta kalıp dönmek istediklerini söyleyerek eğer mümkünse bu yolculukta Mukimiy’i de yanlarına alıp gitmek istediklerini bildirdi. Mukimiy sessiz kaldı.

Görevli, Mevlevi’ye gülerek:

– Çadak’ın methini ben beş yıldan beri duyarım, dedi. Ama gitmeye zaman bulamadım, zaman bulduğumda da yol bilen yoldaş yoktu. Bunun için Mukimiy Hazretleri ile birlikte gitmeniz iyi olurdu. O, Çadak’ı görüp gelince daha sonra fırsat olduğunda beni de götürür. Ne dersiniz Mukimiy Hazretleri?

Dostları ile Çadak'a gidip gelmeyi isteyen Mukimiy, görevlinin akıllane teklifinden etkilendi, ama görevliye bakıp:

– Önce bu işleri bırakıp sizi yalnız bırakmam iyi olmaz, ikincisi de beni gönderdiğiniz için size söz gelecek diye endişeleniyorum görevli hazretleri, dedi Mukimiy. En iyisi onları gönderip kendi işimle meşgul olayım. Sonra fırsat bulup Çadak'ı görür geliriz.

***

İki dostunu Çadak'a gönderip onların dönüşlerini Mukimiy sabırsızlıkla beklemekteydi. Aradan bir hafta geçince onlar, pazarcılarla dönecek diye ümitle sabahleyin ilkin tekneye binip nehrin diğer kıyısına geçti ve gözü Çadak yolunda kaldı.

Pazarcıları alıp geri dönen tayfalar, canı sıkın oturan Mukimiy'in yanına gelip müjde verdiler:

– Bir eşeğe binerek oğlunuz ile sağır bir genç geldi.

Bu haberi duyan Mukimiy heyecanlanarak tekneye doğru koştu ve teknenin hareketini sabırsızlıkla bekleyip nehrin karşı kıyısına bakakaldı. Görevli, Ekberhoca'nın kolundan tutarak nehir boyundan bu tarafa bakıp eliyle tekneyi işaret ettiğini gördü.

Bir saat sonra tekne dönüp gelince Mukimiy sahile inip hızlıca ilerlerken Ekberhoca, görevlinin elinden kurtulup babasına doğru yürüdü. Baba, oğul kucaklaşıp uzunca hasret giderdiler. Garibiy de ağlayarak gelip kendisini Mukimiy'e bıraktı. İleride duran görevli bu manzaradan etkilenip belini tutup üzgün bir şekilde tebessüm ederek duruyordu. Eski dostlar görüşünce görevli asılı duran balığı işaret ederek:

– Ben bu küçük misafir için balık tutmuştum, dedi. Boşa gitmesin. Tazeyken pişirsin gençler!

İleride oturan delikanlı tayfalar balığı alıp gittiler.

Balık hazırlanıp pişirilince görevli, baba oğlu yalnız bırakıp başka işlerle meşgul oldu. Mukimiy, Ekberhoca'nın isteğine bakıp teknede seyahat ettirmek için

Garibiy ikisini gitmeye hazırlayarak tekneye çıktılar. Bu tekne seyahati sadece Ekberhoca için değil Garibiy için de antika gibi değerliydi. Çünkü Garibiy de hayatında ilk kez nehir ve tekne görmüştü.

Nehrin diğer kıyısına geçip bir fincan çay içtiler. Çadak'a gidenler üç kişi olup döndüler. Üçüncü kişi Mevlani Yoldaş'ın Çadaklı tabip dostu olup onları Çadak'a davet eden de bu kişiydi. Tabip, Mukimiy ile eski dostlarmış gibi selamlaşarak eşek tarafına doğru yürüdü. Heybenin bir gözünden sepet alarak onu Ekberhoca'ya verdi. Bu sepette iki tane keklik vardı.

– Bunu Hokand'a alıp götürün, size hediye edecektim. Yolum daha da yakın oldu!

Memnuniyetle tekneye çıkıp döndüklerinde görevli balığı kavurmuş, onların dönüp gelişlerini beklemekteydi. Misafirlerini memnuniyetle bekleyen görevli balıktan sonra onlardan Çadak maceralarını dinledikten sonra yerinden kalktı ve sabah gelmeye söz verip Hokand'a gitti. Mevlevi Yoldaş, Garibiy ile Ekberhoca'nın gelip kalmasından memnundu.

– Biz gittikten sonra bu eşeklerde sizlerin gelmesi mi gerekliydi? dedi o, Garibiy'e bakarak.

– Sizi takip edip Ekberhoca ağlayınca Egemberdi Hacı ağabey, başka eşek kiralayıp pazarcılar ile bizi de gönderdiler.

– Başka hiçkimseye uğramadan mı geldiniz?

– Âlim'in dükkânına gidip Akcar'a gideceğimizi onun kulaklarına söyledim.

– Âlim de sizin kulağınıza bir şeyler söylediye onu bütün çap pazarı duymuştur!

– Hiçbir şey demeden elime çay tutuşturup evine gitti, bir cibinlikle “Molla ağabeye verin.” diye mektup verdi.

Ekberhoca keklikler ile avunup oynarken büyükler kulübede akşam karanlığına kadar sohbet edip şehirdeki mühim olaylar hakkında Mukimiy'e bilgi verdiler. Sonra Şadman Hacı işe koyulup gece yarısına kadar saz dinletti.

Yarın sabahla vakitlice nehir kenarına çıkıp çay içerken Mevlevi Yoldaş, Hokand'a dönecekleri hakkında söz açıp Mukimiy'den icazet istedi. Mukimiy'e kalsa onları bir gece daha misafir etmeye hazırdı, ama durumunu düşünerek izin verdi. Onların gideceklerini duyan İsmail Garibiy:

– Biz de onlarla gitsek olur mu? dedi.

– Beni yalnız mı bırakacaksınız?

Mukimiy'in bu itirazını duyunca Garibiy bir şey diyemedi. Ona kalsa Mukimiy'in yanından ayrılması hiç yoktu. Garibiy'in niçin gitmek istediğini Mevlevi Yoldaş açıklıyordu:

– Yol uzak, bunun da üstüne tehlikeli bataklıkları, kum tepelerini geçmek gerek. Gelişte sağ salim ulaşmış olsalar da küçük bir çocukla daha sonra yalnız göndermek doğru olmaz. Bugün bizimle gelsinler.

– Peki.

Mukimiy, izin verdikten sonra misafirler gidiş hazırlıklarını görmeye başladılar, o zaman görevli geldi. Onun yüzünde memnuniyetlik alametleri vardı. Herkesle selamlaştıktan sonra Mukimiy'e şöyle dedi:

– Generale gönderdiğim dilekçeme icabiy cevap geldi. Şimdi Akcar'a tulumpa kurmamız tamamdır, Mukimiy Hazretleri!

– Kutlu olsun görevli hazretleri! Beni daha da mutlu ettiniz!

Mevlevi Yoldaş ve diğerleri önce “tulumpa” sözünü anlayamadılar, anlatıldıktan sonra onlar da can-ı gönülden tebrik ettiler. Ondandır eşeklere heybeleri yükleyip vedalaşmaya başladılar. Ama eşeklere binecekleri zaman Ekberhoca, Mukimiy'in boynuna asılarak “Ben sizinle kalıp gitmeyeceğim!” diye ağlamaya başladı. Uzun zaman onu yatıştıramadılar. O ağlaya ağlaya yola koyuldu, eşeklerin karartısı gözden kayboluncaya kadar Ekberhoca'nın ağlayışı Mukimiy'e duyuluyordu. Mukimiy gözündeki damla yaşların yanaklarına aktığını sezmemeyerek Hokand yoluna bir saat bakakaldı.

3.16. ON ALTINCI BÖLÜM ELVEDA, AKCAR!

“Âh ki, yazık, değil hiç işte rehber-i bahtım,

Vâcûndur(?), imtihan kıldım ki, çokça bahtım.

Nâgihân versem, Mukimiy, bir müslümâna selâm,

Aniden iki kulağını eder sağır, bahtım.”

Mukimiy

Türkistan’da kapitalizmin gelişmesinden dolayı pamukçulukta günden güne ilerleyen Fergana vadisinin iktisadi merkezlerinden biri olan Hokand şehrine ticaret firmaları ve bankaları yuvalanmaya başladılar. Çiftçileri pamuk ekmeye yöneltmek için senet yoluyla bankalar para vererek pazardan fiyatları yüksek sanayi mallarını borca vermeye başladılar.

Köylü teknik bilgidен yoksun, toprağı ilkel malzemeyle, kazmayla, boyunduruk ile sürüp kürekle güze kadar yetiştiriverdiler.

Su az, yer güçsüz, çifte öküz zayıf, çiftçide pamuk ekmek için bankadan alınan krediden başka “imtiyaz” yok olunca onların başı borçtan kurtulmaz, yerini büyük yer sahiplerine satmaya, kendileri de çarekâr¹⁶³ ya da kul olup kiralamaya mecbur olurlardı. Bunun sonucunda da büyük zemindârların yerleri genişleyip pamuk satan zenginlerin iktisadi temelleri daha da sağlamlaşırđı.

Kumaş ve başka türlü sanayi malları ile ticaret yapan büyük firmalar, dükkân sahiplerini kendilerine tabi kılıp onlara istedikleri kadar borca mal verir ve bununla da mahalli tüccarların sayısını arttırdılarđı.

“Moskova ticaret sanayi topluluğı”, “Andrevskoy ticaret topluluğı” ve başka Rus, ecnebi tüccar firmaları ile iri Yahudi kapitalistlerden Vodyevler, Patilahov, Davidozlar Fergana pamuğunun sahibi idiler.

Alman Duruşmet ham deri, bağır sak alım satım ve dericilik sanayisini eline almak için mücadele eder, Yürgins attar malları firmasının sahibi sıfatıyla

¹⁶³ Çarekâr: Zenginlerin yerini bütün mahsulün 3/4’ünü vererek kiralama işi ya da kiralayan çiftçi.

Almanya'dan gönderilen kendi yardımcıları ve mahalli attarlardan Azamcan Bay aracılığıyla kendi malını geçirirdi. Onun yardımcıları Türkistan'da casusluk işini de görüyorlardı.

Polşalık firması patronu Mandalak, Hokand'da büyük ipek fabrikası kurup bütün Fergana'ya ipekböceği yavrusu dağıtarak bütün ipek mahsulatını kendi eline almıştı. Ermeni zengini Madi şehre un fabrikası kurmuş, ağabey kardeş Kominskiyeler, Muhammedov, Kinov, Abdullaev, Mirmahmudov, Hacımahmudov, Bekleryants, Niyazmatov, Kvarkov zengin aileler de çeşitli büyük, küçük fabrika ve işletmeler kurarak buralarda birkaç yüz işçiyi kiralayıp çalıştırıyorlardı.

Rus firmalarının sahipleri ve diğer yabancı kapitalistler, kendileri için Hokand'ın Yeni Şehrinde haşametli yerler, bağlar ve ticaret ambarları, mağazalar inşa etmeye başladılar. Onlarca büyük banka binası da boy gösterdi. Şehrin Eski Şehir tarafındaki kadimi ticaret pazarları genişleyerek bezzazlık, el sanatkârlığı, ayakkabıcılık, meyve, kavuk, ipek, attar, çay pazarları yeniden kurulup oralara at ve araba ile girmek yasaklandı.

Pazarlar giderek genişledi, Çalçık tarafına, Yeni Çarşı, Taraçılık-Ğıştköprü, Miskerlik-Degrezlik arasına, Taşkent tarafı ile Şeyh İslam taraflarındaki sokaklara üzeri kapalı çarşılar yapıldı.

Eski Şehrin esas kısmı olan Kette Çarşı, Tarakçılık, yağ pazarı taraflarında sanayi malları ile dolan ambarlar, ticaret ofisleri, bankalar kuruldu. Bu sokaklardan geçenlerin genzine, kumaş sarılmış kilim ve naftalin kokusu gelir. Arabalardan balya balya yük indiren ve arabalara balya balya yük bindiren Rus, Özbek, Tacik hamalları göze çarpardı.

Bunlara benzeyen hammaların binlercesine demir yolu ambarlarında, pamuk fabrikalarında, deri fabrikalarında, un fabrikalarında ve başka fabrikalarda rastlamak mümkündü. Özellikle pamuk fabrikalarında, ağır pamuk balyalarını tahta merdivenlerden yukarı çıkarıp istif eden, üstünde kara yakalı kıyafet, ayağında eski çarık, başında süslü ipek kavuklu, güçlü gençlere çok rastlanırdı. Bu gençler esmer, Bedeşanlı olup onlara “maççayi¹⁶⁴” derlerdi. Onlar birkaç yıl fabrikalarda kış, yaz

---

¹⁶⁴ Maççayi: Tacikistan'ın Mastçah diye adlandırılan yerde yaşayan kişiler.

çalışıp kazandıkları parayla sanayi malları alıp satar ve onları sırtlarına alıp dağ dağ taşıyıp memleketlerine yaya olarak dönerlerdi.

Hokand şehrinin sınırı yaklaşık yirmi kilometreden ibaretti, etrafı hanlar zamanında büyük duvarlarla çevrilmiş olup şehre on iki kapıdan girilirdi. Şehir Katağan, Margilan, Sermazar, Hocend şeklinde dört parçaya ayrılırdı. İşte bu Hocend kısmı ile Katağan kısmının bir parçasını kapsayan demir yolu etrafında demir yolu işçileri yerleşmiş, onlar Özbek dilini öğrenip Özbeklere Rus dilini öğreterek gençlerin çoğunu kendi saflarına çekmeye başlamışlardı.

Giderek Ğaziyağlı, Arğamçı Köyü, Devranbek, Avğanbay, Erziktepe ve bunlara benzer mahalleler de şehre yakın köylerin zanaatkâr, çiftçi, bağcı delikanlılar da Rus işçi ve mühendislerle çirak olup meslek öğrenerek yerli işçilerin safını genişletmeye başladılar.

Köylerde Amerikan pamuğu ekmek teşvik edilince kısa lifli, yerli pamuk yavaş yavaş kenara çekilmeye başladı. Onu çiftçiler sadece kendi geçim ihtiyacı için bölünmüş tarlaların kenarına ekerek toplarlardı. Çünkü bu yumuşak, sıcak yerli pamuktan sanayi için ip yapmak imkânı olmasa da yorgan, kıyafet yapmak için çok makuldü, susuz yerde de yetişirdi.

Baharda bankadan kredi, tahıl, sanayi malları alıp senet veren güçsüz çiftçiden patronlar güz zamanında o kadar fazla pamuk hasılatı isterlerdi ki çiftçilikte olan su kıtlığı ve türlü afetleri hesaplamazlardı. Susuzluğa ya da afete uğrayıp pamuk hasılatının az olup kaldığı yıllarda senet, mahkemeye devredilir, çiftçinin yeri, öküzleri, geçimi için süt veren inekleri satılarak borç kapatılırdı. Malını, mülkünü kaybeden fakir çiftçi, şehre iş aramaya gelip gündelikçilik, hamallık yapar ya da bir zenginine emrine girip hizmetlisi olup çalışırdı. Özellikle pamuğa çekirge musallat olup zarar verdiği yıl perişan olan çiftçilerin sayısı nihayette artıyordu.

İşte böyle bahtsızlıklar sonucunda küçük yerler, büyük yer sahiplerine geçince pamuk tarlaları büyümeye başladı. Yerinden ayrılan küçük çiftçiler, zenginlere çarekar, hizmetli olup kalırdı. Şehirlerden ziyade büyük köylerde de küçük hususi pamuk tarlaları kurulup fabrikacı, pamukçu zenginler için hesabı, kitabı bilen, yazıp çizmeye mahir görevliler gerek oldu. Şehrin okuma, yazma bilen

genç aydınları zenginlere mirza olup çalışınca Rus mütehassıs idareci görevlilerden idare işlerini, deęiştirme defterlerini yürütmeyi, hesap, kitap işlerini öğrenmeye koyuldular.

Bu şekilde bankaların da firmalara yerli tüccarlar ile ilişki kurmak için tercümanlar tutması gerekti. Mevcut tercümanlar yetersizdi, bu sebepten Kazan'dan gelen Tatar aydın gençleri yüksek mevkiler elde etmeye başladılar. Onlar tercümanlığı yapıp idarece işlerini de görmeye başladılar. Böyle zamanlarda ihtiyaç gerektiğini sezmeye başlayan yerli zenginler “Heftiyek”, “Sofi Allayar”dan ileri geçemeyen eski dini mektepler yerine, aynı zamanda Rus dili, hesap, kitap ilmi, coğrafya ve bazı dünyevi ilimler ile hizmet verebilecek yeni usul mektepler açmak vakti geldiğini anladılar. Ama onların talep ettiği derecedeki malumatları vermeye kadir muallimler o zaman Hokand'da çok azdı. Bunun için yine Kazan'a müracaat etmek doğru geldi.

Kazan ve Örenburg'dan çağrılan Habibulla Donskoy ve Nuriy Hoca gibi birkaç tecrübeli pedagog Hokand'da talim, terbiyeye uygun hale getirilen aydınlık binalarda okuma cihazları, yeni perdeler, yazı tahtaları, mektep defter, kalemleri ve derslikler ile hizmet verecek halde işe başladılar. Mektebin masrafları, öğrencilerin ihtiyaçları babalarından karşılanıyordu.

Yeni usul mektepte okuyan çocukların masraflarının giderek arttığını gören ulemalar ve Hacı Muhyi gibi ittihad-ı İslamcılar memlekete yeni hayat, yeni medeniyet alıp gelen pak vicdanlı Rus aydınları ve onların öğrencileri olan terakkiperver, sağlam Özbek aydınlarına karşı fitne yürütmeye başladılar. Kara güruh ulemalara taraftar olan milliyetçi unsurlar, yeni usul mekteplere muallim olarak girip gençleri milliyetçilik ruhu ile zehirlemeye koyuldular. Onlar yeni usul mektebe zarar vererek halk arasında onun itibarını düşürdüler.

Yeni Şehirde açılan ortaöğrenim ve mütehassılar yetiştiren kısa müddetli akşam mekteplerinde yaşlar, büyük paralar vererek okuyorlardı. Onlar çoğunlukla tüccar ve zenginlerin oğulları olup aralarında bir tane dahi kız yoktu. Birkaç yıllık süre zarfında yerli gençlerden Rus dilini öğrenen bir dizi genç aydınlar yetişip çıktı. Ama çoğunluğu teşkil eden esasi çalışkan halk ve onların çocukları okuma, yazma bilmeden kaldılar. Para verip çocuklarını okutmaya gücü yetmeyen fakirler, buldukları paraları geçim ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırlardı.

Hanlar zamanından kalan meddahlık, kasidehanlık edebiyatı, Hacı Muhyi ve Haziniy Töre edebiyatı; büyük ulemalar, zemindarlar ve bütün tüccarların zevkine uygundu. Mukimiy, Furkat, Zevkiy ve onları izleyen yetenekli, delikanlı şairler iki tarafın da zulmü altında ezilen zahmetkeş halkın kaygı, hasret ve yürek dertlerini ifade ediyorlardı. Bu halkçı edebiyat giderek filizlenip çoşmakta, bu edebiyatı savunanları çoğunlukla halk ve terakkiperer Rus medeniyetini alıp getiren marifetperer Rus aydınları da desteklemekteydiler.

Rus dilini özenle öğrenip Rus medeniyetinden maneviy azık alıp şiirler yazan zaki Zakircan Furkat, iş pazarındaki dükkânını bırakıp Taşkent'teki Rus dostlarının yanına gitmişti.

Dilden dile, yürekte yüreğe taşınıp giden sevimli şiirler müellifi Mukimiy, Kumtepelelerin bağrına, Sir boyuna sürgün edilmiş olsa da halk ile birlikteydi. O tarlasından ayrılan fakir çiftçilerin, tezgâhından ayrı kalan fakir yeteneklilerin derdini, hasretini terennüm ederdi.

Malını, mülkünü zemindarlar alan fakir çiftçiler, viran olan zanaatkârlar, büyük tüccarlar ile rekabet edemeyerek sinen küçük tüccarlar boş boş dolaşır olmuşlardı. Onları yerli zenginler de çar emeldarları da yakınlarına sokmaz, onları hor görürlerdi.

Hapishaneler sıradan insanlarla her daim doluydu! Tarlasından ayrılan bir çiftçi patronuna karşı gelecek olursa büyük yer sahibi, çar emeldarlarına haber vererek onu çok uzaklara sürgün ettirmeye ya da hapsettirmeye kadirdi. Açıkça söylemek gerekirse hükümrân daireler, halkın kahır ve gazabından korkuyorlardı.

Yeni Şehir “Temaşa Bağ”ı kapısına: “Bu bağa sart¹⁶⁵, asker ve köpek girişi yasaklanmıştır!” diye ilan yapıştırmıştı. Uzun kaftanlı, sıradan yerli halkın, şinel¹⁶⁶ giyen Rus çiftçi ve işçi gençler yani sıradan askerler ile konuşmaları da yasaklanmıştı. Yerli halk, asker karargâhlarına yaklaştırılmamış, karargâh duvarları üzerine Eski Şehre bacaka şekilde ağır toplar yerleştirilmişti. Bu da çar hükümetinin yerli, mihnetkeş halka güvenmediğinin göstergesiydi.

¹⁶⁵ Sart: Çarlık Rusyası'nda şimdiki Özbekistan sınırındaki mahalli halka Avrupalılar'ın verdiği ad.

¹⁶⁶ Şinel: Kışlık bir giysi, kaput.

Çarlık mahkemeleri ve onların emeldarları paraya öyle bir düşkün hale gelmişlerdi ki halkın küçük bir ihtiyacı parasız olmazdı. Seçimler de para esasına göre yapılmış olup yöneticiliği, kadılığı ve küçük levazımları para karşılığında birbirlerine satarlardı. Bunun için de bu makamlara sıradan insanlar seçilmez, zenginler gönülleri her nasıl isterlerse kepezeliklerini aşikârene kılmakta haklıydılar.

Hokand'ın meşhur fabrikatör, iri tüccar ve mülkdar, hasis zenginlerinden Avazbay öldükten sonra onun üç oğluna çok miktarda nakit altın, sermaye, mal, mülk, değirmen miras kalmıştı. Zengin büyük oğlu -Süleymankul- baba mirasının zenginliğini kumara, arkadaşlık ve eğlenceye harcadı. Ortanca oğlu -Rahmankul- bir bağın dört tarafına herhangi dört hanele imaret kurup çok kıymetli eşyalarla toldurarak altının gücüyle bir günde dört kızla evlendi. Buna şeriat hamileri icazet de verdiler. Rahmankul birkaç yıl “Hudayarhan gibi yaşayınca” sermayesi bitti. Zengin küçük, kambur oğlu Madamican ise kendisine muallimler kiralayarak önce Rus ve ecnebi dillerini öğrendi, sonra babadan kalan altınlarını yanına alarak bütün Avrupa'yı ve Şark memleketlerini dolaştı.¹⁶⁷

Meşhur Rus sirkçisi Lipatov, Hokand Kalenderhane Köprüsünün ön tarafına -vadi ağzına- büyük sirk çadırı kurup kendi işini ilerletmişti. Çalışanları şehri dolaşarak henüz sirkin ne olduğunu bilmeyen halkı “güzel at oyunları”na çağırırlar, insanlar kümelenip ilanı vereni takip ederek yürür ve genç fakirler akşam Kalenderhane tarafına yol alırdı. Sirkin ilk gecesi güzel bir şenlikle başladı, biletler neredeyse tükenmişti. Kendi faytonunda üç arkadaşı ile geciken sarhoş Süleymankul'a bilet bulundu, yani oaltın verip bir locayı kiraladı. Onlar girip yerlerini aldıktan sonra ikinci zil çalınarak arena ışıkları yakıldı. Gür sesli sunucu sirk artistlerinin adını tantanalı şekilde ilan etti, sonra birinci bölümde akrobatlar, gösteri adamları, ilizyonistler, köpek oynatıcı ihtiyar kadınlar kendi hünelerini gösterdiler.

İkinci bölümde sunucu, sirkçi Lipaov ve onun kızı Meryemhan tarafından at oyunlarının yapılacağını ilan etti. Çoğunluğu bekleten güzel kız, ten rengindeki nazik elbisesini alrınla bezemiş halde çıkarak arenada her tarafa işveli şekilde selam

---

¹⁶⁷ Mamadican seyahatten dönünce ömrünün sonuna kadar gazetecilik yaptı. Bu meslekle 1928 yılında Hokand'da vefat etti.

verdi. Sonra uzun kamçı tutan Lipatov arenada görününce arkasından kara bir at çıkıp geldi. Orkestra dans müziğine başladı, kara atın üstünde Meryemhan dik durarak dans etmeye başladı.

Sekiz numaradan ibaret ikinci bölümde sadece güzel Meryemhan'ın kendi letafeti ile özellikle şiirleri, tel üzerinde oynayıyla izleyenlerin aklını başından alıp kendisine hayran bırakmıştı. Oyun bitip insanlar dağıldıktan sonra Süleymankul, güzel Meryemhan ve onun babası Lipatov'u kendi bağına akşam yemeğine davet etti.

Ama zamansız, tanımadığı insanların bağına gitmekten çekinen, açıkça ifade etmek gerekirse paralı, niyeti bozuk zengin çocuklarından bıkan Meryemhan gitmeyi reddetti. Ama Süleymankul her gece sirkten bir loca kiralayarak Meryemhan'ın çıkışını sabırsızlıkla beklerdi. Güzel kızın belki iltifatına değil, nefret ve çemkirmesine uğradıktan sonra öcünü içkiden alırdı.

Sirkçi Lipatov ve onun güzel kızı hakkındaki hikâyemize ara verip Süleymankul ve Şair Mukimiy arasında geçen, küçük, hoşnutsuz bir olayı hatırlayalım.

Güz mevsiminde gece, gündüz yağın bir yağmurdan sonra şehrin dar, nemli sokakları ortasında sular toplanmış, yol kenarlarında yürümek de zolaşmıştı. Akşam vakti Mukimiy, Ğıştköprü'den medreseye doğru giderken sarhoş Süleymankul arkadan atını hızlıca sürerek Mukimiy'e çamur sıçrattı. Sinirlenen Mukimiy, onun arkasından öfkeyle karışık "Bu da adam olacak! Anlayışsızlık da kabalık da üst sınırdadır!" dedi. Süleymankul atının dizginini çekerek Mukimiy'e baktı:

- Bir şey mi dediniz şair?
- Anlayışsız, kaba dedim!
- Çok doğru!

Zengin çocuğu atına kahırla kamçı başmıştı, at yerinden sıçrayarak öne doğru atıldı. Süleymankul, Mukimiy'e bakarak küstahça kahkaha attı da atının başını bıraktı. Üstüne, başına çamur sıçradı.

İşte bu ahlaksız, mirasyedi kırk yaşına girmiş olsa da henüz evlenmemiş olup kendi aksaklığını gizlemek için elinde fildişinden yapılmış baston, geceleri restorantlarda gündüzleri Özbek kıyafetleri giyip kumarhanelerde vakit geçirmekteydi.

Genç oluşuna rağmen kendi sanatından dolayı Orta Asya'nın birçok ülkesini gezen Meryemhan gündüzleri özellikle de yaz günlerinde etraftaki hıyanbanları seyretmeyi severdi. Onu bir cuma, babası faytonla Kaynarbulak'a getirdi.

Delikanlılarla dolu ağaçların altında yirmiden fazla büyük, küçük duru pınarlar her daim büyük yemek kazanları gibi kaynar, bazen de su bir dam boyu yükselirdi. Pınarların etrafı çay ocakları ile sarılı, yaz günleri şehirden sıkılan genç arkadaşlar toplanarak gelip istirahat ederler, saz çalıp şiir okurlardı.

Bu seyilgah Meryemhan tarafından da beğenildi. Babası ile el ele tutuşarak pınarların etrafında seyrettiler. Özbek saz ve şiirlerini merakla dinlediler. Özellikle şiir okuyup tambur çalarak herkesi kendine baktıran yakışıklı gencin güzel sesi, gelişmiş poyu, posu Meryemhan'ı o anda kendine çekti. Bu genç, Mukimiy'in en yakın dostlarından yetenekli bestekâr Muhammedcan Mekey idi. Karşısına bakan dala dayanarak şiir bitinceye kadar gözünü kırpmadan Mekey'i izleyen sirk nazenini bir kenara oturdu da aceleyle bir şeyler yazdı ve o yazıyı Muhammedcan Mekey'in oturduğu yere bırakıp babasıyla yoluna gitti. Bu Rusça mektupta şu oturan gençlerin hepsi akşamki sirke davet edilmişti. Akşam Kaynarbulak'tan dönünce Muhammedcan Mekey dostları ile birlikte kâğıdı gösterip sirke girdiklerinde Lipatov'un kendi karşılayıp onlara yer gösterdi.

Sirkin birinci bölümü bilindiği gibi geçilince herkes ikinci bölümün başlamasını sabırsızlıkla beklemekteydi. Özellikle bir locayı sadce kendisi için kiralayıp oturan sarhoş Süleymankul herkesten çok daha şiddetli alkışlar ve bıyıklarını okşayarak oturanları bir bir gözden geçirirdi. Meryemham arenaya çıkınca insanların arasından misafirlerini aramaya başladı, bulunca ilk önce o tarafa dönerek selam verdi:

“Seviyorum, seviyorum, Mamadcan, seviyorum, Mamadcan,

Niçin? Bana lazımsın sen tatlım, seviyorum, Mamadcan...”

Meryemhan'dan bu şiiri duyan seyirciler bağırđılar, Süleymankul'un gözleri yerinden çıkarak vücudunu titreme aldı. Seyircilerin arasından o Muhammedcan'ı aradı, Süleymankul'un hal ve hareketlerinden korkan dostları endişelenerek gösteriyi engellemeden Muhammedcan'ı alıp yavaşça götürdüler. Zengin çocuđu seyirciler arasında Muhammedcan Mekey'i bulamayınca yumruđunu sıkıp sinirlendi.

Bu şiiri öğrenen gençler ertesi gün şehrin sokaklarında söylemeye başladılar, şiir tez zamanda şehre yayıldı. Hatta bu şiir kulaktan kulađa Akcar'a ulaştı. Bunu duyan Mukimiy hiçbir şey demeyerek şehirde bulunamadıđına üzüldü.

Eşi, dostu, kardeşi ve arkadaşlarından uzakta rengi sararan şair, hokand'dan gelen yolculardan mektup çođunlukla mektup bekler, onların sađlıđı hakkında haberler duymak isterdi.

Hokand'dan dönen Çadaklı tabip, gerçi şairin canı istememiş olsa da görevlinin olmadığı bir akşam Mukimiy'e misafir olmuştu. Hokand'da attarlar ile sirke gittiđi hakkında konuşarak Mukimiy'e aralıksız anlatıp başını şişirdi. Dertsiz tabibin bu sirk hatırası bitinceye kadar sabreden şair, onu uyumaya davet etti. Tabip başını yastıđa koyar koymaz uykuya dalmış olsa da Mukimiy bir zaman yerinde dönüp durduktan sonra uykuya dalmıştı. Tabip seherde dürtüp uyandırdı:

– Molla ağabey, molla ağabey! Tekne ne zaman kalkacak?

Mukimiy gözünü açıp güün aydınlandığını gördü, kalkıp giyinmeye koyuldu:

– Çabucak çıkarsanız ilk tekneye yetişirsiniz!

Tabip, Mukimiy ile vedalaşarak tekne tarafına yürüdü, Mukimiy kulübeye gelip çay içecek olmuştu ki uzaktan atlı görevli görüldü. Mukimiy çay içmeyi de unutup onun gelişine şaşırıdı.

Görevli atını söđüte bağlarken gözü ilerdeki adam boyu yükselen bina duvarına takıldı, Mukimiy ile sıcak bir şekilde selamlaşarak:

– Size şair mi yoksa mimar mı desek Mukimiy Hazretleri? diyerek şakalaştı. Mukimiy gülere cevap verdi:

– Kanadı kırık serçe, yüksek aşiyar arzularmış.

Görevli kulübeye girip çantasından adet olduğu üzere ak bölke, şişede sarı yağ, ufalanmış ak şeker alıp koydu ve esrarkeş ihtiyara çay uzatıp demli çay yapmasını emretti. Sonra gözü Mukimiy'in ağaran yüzüne takıldı:

– Hayırdır? Mukimiy Hazretleri takatiniz yok mu?

Mukimiy'den önce esrarkeş ihtiyar cevap verdi:

– Mollam gece yemeksiz kalmışlar!

Mukimiy sessizce yere baktı, görevli sinirle yerinden sıçrayıp kalktı ve bir o tarafa bir bu tarafa yürüyerek dönüp gelip ekmeği kesti, fincana şeker koydu, ona çay verip:

– Açlığın ilk çözümü bu şekerli çay! Bundan sonra başka çaresine bakarız.

Mukimiy, iki finca sıcak, şekerli çayla iki dilim bölkeden yiyerek biraz canlandı. Alnında parlayan terler yok oldu. Esrarkeş ihtiyar içeriye yer hazırladı. Görevli, Mukimiy'i alıp götürerek yatırdı da sonra şehrideki yeniliklerden önemli olan bazılarını anlattı:

– Sizin şehre dönmenizi isteyen halk, generale dilekçe göndermiş. Dilekçeyi general Hokand hakimi Medinskiy'in ihtiyarına bırakmış. Dostunuz Kuzmiç'in söylediğine göre hâkim para talep edip işi yokuşa sürüyormuş. Bunu sezen dostlarınız para toplamışlar, geri kalan kısmını şehrin zanaatkârları kendi arasında para toplayarak vermişler. Demek siz Mukimiy Hazretleri, yakın zamanda şehre dönmeniz muhtemel.

Bu haberi duyunca Mukimiy, yattığı yerden gözüne yağ gelip başını salladı:

– Ben sizi yalnız bırakıp başladığım işi rafa kaldırıp şehre gider miyim?

Toplanan paraları Kari Sümelek, hâkimin sırdaş avukatları aracılığıyla verip netice beklemekteydi. Bir hafta sonra avukat, Kari Sümelek'i çağırıp güzel haber verdi:

– Hâkim hazretlerinin evlerinde yemekte görüştüm, rica ile parayı uzattım, alıp eşine verdiler. Öyle sanıyorum ki rica göz önünde tutulacak. Ama ona göre

Mukimiy'i sürgünden çağırarak hakkında söz açmak adaptan değildi. Bu konuda mesele, elbette ki mahkemede bertaraf olur. Mukimiy'in şehre dönüp gelmesi için izin kâğıdı yazdırıp almak kaldı. Bu iş için ne kadar uğraştığımı himmetinize havale ediyorum.

Avukatın ifadelerine bakıldığında şimdi onun gönlünü hoş etmek gerekiyordu, olmazsa bu işin çözümü sonraya kalacaktı. Dostların yine etekleri tutuşunca biraz daha para toplayıp verdiler. Kari Sümelek, toplanan parayı avukata verdiği günün ertesinde o icazetname Kari Sümelek'e verildi.

Ertesi gün Mevlevi Yoldaş, Zevkiy, Abidcan Âlim bir gölgeli arabanın önüne Ekberhoca'yı da bindirip Akcar'a gittiler.

İkindinin son vakitlerinde, Mukimiy hastalıktan kalkıp dam yapanlara iş öğretmekte, görevli ise ilerideki demir yığınlarının yanında, şehirden gelen Rus demircilere yol yordam gösterip tulumpa kuruluşunu gözden geçirmekteydi. Gölge arabası gelip durunca arabadan Mevlevi Yoldaş, Abidcan Âlim, Ubeydulla Zevkiy ve Ekberhoca indiler. Bundan Mukimiy habersizdi, dam yapan Akcarlılar'dan biri bağırdı:

– Hey, molla ağabey! Şehirden misafirler gelmiş!

Mukimiy, yerinden kalkıp bakmıştı, gözü kamaşmıştı. Bir elini alınaya koyup gölge yaparak bu tarafa gelen insanların karartısını gördü, ama onları tanıyamadı. Çünkü gözü donuklaşmıştı. O dostları ile olduğu yerde soğuk bir şekilde görüştü, oğlunu da konuşmadan göğsüne basıp sessizce kaldı.

Ekberhoca çok zayıflamış, kansızlaşmış, sessizleşmişti. Şimdi karşısındaki babasının boynuna sarılıp nazlanmamıştı. Şehirde de odaya çok az gelip evde oturmuştu. Komşularının söylediklerine göre sonraki zamanlarda Ziyadebibi, Ekberhoca'yı bazı bazı köteklerdi. Özellikle Ekberhoca'nın başına kaska ile vurduğundan beri çocuk kendisini kaybedip sessizleşmişti. Mevlevi Yoldaş, dermansız kalan Mukimiy'in bileğini tutarak tamarlarının uyuşukluğundan çekindi, fark ettirmeden Zevkiy'e bakarak dudaklarını ısırıldı. Mukimiy ise gitmekle ilgilenmez, bu konuda bir laf da etmezdi. Nehir kenarında yemek pişirip yemek için erzak alıp gelen Zevkiy, sessizce sebze, piyaz doğramaya koyuldu. Abidcan, arabacı genci çağırarak kazanı kurdurttu. Mevlevi Yoldaş, Mukimiy ile birlikte odadaki

döşek, yorgan, kitapları, kâğıtları, kalemleri almak için gitti. Ekberhoca'yı da yanlarına alarak ikisi odaya doğru gittikleri sırada Mukimiy, Hokand'a döneceğine inandı. Dudaklarında tebessüm peyda olup geceki gördüğü rüyayı anlattı ve Anber Hatun'un hal, ahvalini sordu:

– Kendi derdim gözüme görünmüyor, sürekli o fakir, çaresiz kadını düşünüyorum.

– Doğrusunu söylemek gerekirse iki haftadan beri ondan haber aldığım yok. Haber alsam da ne yapabilirim? Ona maddi, manevi yardım vermek benim elimden gelmezdi, eli kısa adamım. Duyduğuma göre onun sizin Akcar'a sürgün olduğunuzu duyunca morali çok bozulmuş, çok feryat etmiş. Dönünce ona kendim güzel haberi vereceğim.

Odaya onlarla birlikte görevli ve ev sahibi de geldi, onlar Mukimiy'den ayrılacak olmalarına üzülmüş olsalar da Hokand'a gideceğine seviniyorlardı. Çünkü Mukimiy, on haftalarda daha fazla kaygılanmış, insan beğenmeyen, elinden gelmeyen işlere karışıp duvar örmek gibi ağır işlerle kendine işkence etmişti.

Görevli ile ev sahibi, Mukimiy'de bir canlılık sezerek sevindiler. Hokand'a dönmek şerefi ile onu kutladılar. Buna cevaben Mukimiy özür dilemeye başladı:

– Benim dönmem için icazet verilmiş, buna çok memnunum. Çünkü beni sürgün ederek muvaffakiyet kazanan manevi düşmanlarıma gidip görünmem gerek. Başı eğilen dostlarımla başını, ruhunu kaldırmam gerek. Ben şimdi odaya dönünce oda şiirleri değil, hayatın içine girip şiir yazmam gerek! Ama sizin gibi misafirperver, aziz insanlardan uzak kalmanın benim için ne kadar ağır olduğunu kendim bilirim. Ben gerçi Hokand'da yaşasam da her zaman sizi hatırlayacağım, imkânım olduğumda gelip gideceğim. Tacik dostlarımla aracılığıyla ilişki kurup mektup yazıp göndereceğim.

Yüklenilip nehir kenarına çıkıldığında yemeği dinlendirip bekliyorlardı. Yüklerini arabaya koyup ellerini yıkamaya koyuldular. Yemekten sonra sohbet biraz uzadı, gün bittiğinde arabacı atını arabaya koşturdu. Mukimiy'in gideceğini işiten Akcar'ın yaşlısından gencine herkes nehir kenarına toplanmıştı. Mukimiy, onlarla birer birer vedalaşırken görevli yalnız bırakmadan başladıkları işi bitirmede ona yardım etmelerini rica etti. Tulumpa işi bittikten sonra Akcar'da meyve bağları

oluşturmak gerektiğini anlattı, sonra görevli ve evsahibi ile kucaklaşıp vedalaşarak arabaya bindi.¹⁶⁸

Birçok seveni Mukimiy'i karşılamak için Dağara'da beklemekteydiler, onlar yolda üç araba olarak Hokand'a girdiler. Geç olmuştu. Mukimiy'in ricası ile arabaları yalnız şekilde oda tarafına çekip aşkâmında girdiler. Dostlar gece yarısına kadar odada oturduktan sonra evlerine dağıldılar. Sabahleyin Mukimiy, hamama gitti, dönüp gelirken medrese avlusu zanaatkâr ile mahalle ahalisi ve şiir muhipleriyle dolmuştu. Şair onlarla birer birer kucaklaşıp görüştü. Böyle geldi, gittiler birkaç gün daha devam etti. Daha sonraki zamanlar, güzel şehir etrafındaki serin tekkelerde geçirildi.

Bir sohbetle Mukimiy, Meryemhan vakasını Muhammedcan Mekey'in kendi ağzından dinleyince sirk gösterisine gidesi geldi. Muhammedcan, Mukimiy'in hatırı için yine birlikte gitmeye söz verdi. O akşam çoğunluk, Mukimiy'i de yanlarına alarak sirk gösterisine gittiler. Onları ilk sıralarda göre Süleymankul sinirlendi, locadan inip içeriye girdi de yine dönüp çıkarak kendi yerine gururla purosunu tüttürdü ve onlara bakarak alaycı şekilde kıpırdandı.

Henüz gösteri başlamamıştı, herkes iştahla arenanın ışıklarının yanıp orkestranın çalmasını beklemekteydi. Gür sesli sunucu ortaya çıkarak ilan etmeye başladı:

– Değerli seyirciler! Dikkatle dinleyin! Meryemhan birden bire hastalandığı için bu akşam iştirak edemeyeceğini üzümlere bildiriyorum! O iştirak etmeden gösteri devam etsin diyorsanız başlasınlar! Olmaz dersiniz gösteriyi yarın akşama erteleyeceğiz. Biletler yanmadı, isteyenlerin kasadan paralarını almaları mümkün!

Bu ilanı duyunca çoğunluğun hevesi kaçıp hep birlikte dağıldılar. Başka seyircilerin sıraları da Mukimiyler'in sıraları da boşalmaya başladı. Locada puro tüttürerek oturan Süleymankul yerinden kıpırdamadan oturduğu yerden onlara bakarak bıyık altından güldü.

---

¹⁶⁸ Görevlinin girişimiyle tulumpa ve binalar yapılmış, 1904 yılında faaliyete girdikten sonra onlardan halk faydalanmış, sonları ise Sirderya yatağını değiştirince bu köy sular altında kalmıştı. (S.A.)

İzleyiciler dağılıp sokak lambaları kapatıldıktan sonra Lipatov gelerek zengin çocuğuna danıştı:

– Sizden başka bir tane seyirci kalmadı, halk biletini geri verip parasını aldı. Şimdi ne diyeceksiniz?

– Bu gece kaç paralık bilet satılmıştı?

– Tahminen dört yüz somluk...

Süleymankul sessizce cüzdanını yoklayarak çarın sureti olan dört yüz somluk kâğıt akçe çıkarıp Lipatov'a uzattı: Başkalarının bana gereği yok! Meryemhan'ın sadece kendisi gelip hünerini sergilesin. Sadece ben izleyeceğim. Siz de benimle locada oturup arkadaşlık ediniz! Konyağa adam gönderin!

Lipatov teşekkür edip çıkararak konyağa adam gönderdi. Orkestrayı bırakıp diğerlerini gönderdi. Meryemhan bom boş kalan arenaya çıkararak üşenir gibi olup müşteriye birkaç numara sergiledikten sonra kendisi orkestraya karşılık verip gitti. Süleymankul malını, mülkünü paraya çevirip kumara verdi. Varını, yoğunu kaybeden zengin çocuğu sonraları sirke de alınmadı. Zengin çocuğu, Lipatov'a yalvarıp yakararak at bakıcılığı hizmetine girmeye muvaffak oldu. Ama şimdi Meryemhan ona dönüp de bakmazdı.

Mukimiy, dostlarıyla akşam geç vakitte Korhane Mahallesinden dönerken Taşkent yolu üzerinden Kalenderhane köprüsüne yaklaşmıştı. Sirkın boz atını vadide yıkayıp tımarlayan Süleymankul'a rastladı. Mukimiy, görmezlikten gelerek önüne bakmıştı. Sarhoş, at bakıcı zengin çocuğu uzaktan şairi görerek laf attı:

– Kıyafetinizi mi yıkayıp alıyorsunuz, Şair Mukimiy?

Bu kinayeyi işiten Mukimiy, susarak geçemedi. Arkasına dönerek onu iğrenç bir bakışla gözden geçirdi ve cevap verdi:

– Çamur yıkanınca geçer! Ama elalemin lanetini yıkasan da geçmez! Kabalık düzelir de sadece anlayışsızlık kalır!

3.17. ON YEDİNCİ BÖLÜM GÜZEL MENZİLLERE

“Mukimiy, hasretim yaksa kâğıt,

Nasıl denetleyip, eyleyim beyânlar...”

Mukimiy

Rozimuhammed imtihanlarını verip yaz tatili gelince babalığı Muhammed Salih Yerzin'i yalnız bırakıp dokuz yıldan beri görmediği sevgili dayısı Mukimiy ve diğer kardeşlerini göresi geldiğini söyledi. Rozimuhammedcan'ın ricasını Muhammed Salih Terzin kabul ederek gidiş-geliş, hediye için yüz som para verdi ve Buhara'daki dostu Corabek Arabov denilen kişiye mektup yazıp verdi. Rozimuhammedcan, sevgili analığı Aynulhayat ve kardeşleri ile vedalaştı, Hokandlı Taciddinbay'ın verdiği emanet hediyeleri kendi yüküne ilave ederek yola hazırlandı. Ona Nijniy-Novgorod şehrine kadar bilet alıp trene oturtular.

Rozimuhammedcan, Nijniy-Novgorod'da trenden inip vapurların kalktığı yeri sorup buldu. O gün Feldmarşal Sovorod adındaki vapur hareket edecekti. Rozimuhammedcan bu vapurun kamarasında yer bularak sağ salim yola çıktı. Bu büyük, muhteşem vapur son derece temiz, mutfaklarında yemekleri hazırdu. Genç, İdil Nehri boyunca kurulan şehir ve köyleri izleye izleye Kaspiy tarafına doğru gitti. Vapur, Astrahan'a geldiğinde başka vapura geçip Kaspiy deniziyle Petrovsk Limanı üzerinden Bakü'ye geçti. Tüccarlar ile Bakü şehrini dolaşıp yeniden vapura oturdular. Vapurun çapası çekilip sinyal verildikten sonra Krasnovodsk yoluna koyuldu. Deniz ortasında güçlü bir fırtına başlayınca yolcuların morali bozuldu. Küçüklüğünde denizde çok seyahat etmiş olan genç öğrenci, bu fırtınaya aldırış etmeden izlemekteydi. Yolcular kaygılı bir şekilde geceyi geçirip sabaha sağ salim Krasnovodsk'a ulaştılar.

Bir tarafta ucu bucağı olmayan tuzlu nehir, diğer tarafta kızıl bir dağ ile çevrilen Krasnovodsk çok sıcak bir şehirdi. Rozimuhammedcan taksi defterine bakarak Orta Asya demir yolu istasyonunu buldu ve Yerzin'in emanet mektubunu Corabek Arabov'a vermek amacıyla Buhara'ya bilet aldı.

Akşam vaktinde tren Kogon garına gelip durdu. Rozimuhammedcan ve onun yoldaşları Buhara'ya geldiklerinde şehir kapısı kapalıydı. Kapı girişinde Rozimuhammedcan kime gideceğini söyledi, ondan sonra şehre girişe izin verildi. Zamansız bir şekilde araya araya nihayetinde Corabek Arabov'un evini buldu.

Corabek Arabov, Yerzin'in mektubunu okuyunca Rozimuhammedcan'ı izzet, hürmetle misafir edip sohbet etti. Ertesi gün hizmetçisini yanına vererek Buraha'yı gezdirtti, sonra faytona bindirerek şehir dışındaki bağlara götürdü. Evinde birkaç gün misafir ettikten sonra boyuna münasip bir kıyafet diktirip giydirdi ve Hokand'a göndermeden önce bir tanıdığından Semerkant şehri yöneticisine mektup yazdırıp verdi. Semerkant'tan Fergana'ya dönen tren için herhangi bir yolcuya bilet satılmazdı, sadece yük taşıyan trenler giderdi.

Rozimuhammed, Semerkant'a gelip istasyonun yanındaki misafirhaneye yerleşince dolaşmak için Semerkant şehrine çıktı. Registon kulelerine ağzı açık şekilde bakarken üstü, başı culdur¹⁶⁹ bir ihtiyar adam Rozimuhammedcan'ın yanında durarak onun kimliğini soruşturmaya başladı. Rozimuhammed, Moskova'dan gelip Hokand'a gittiğini trene binmek için yanında rica kâğıdı bulundurduğunu söylediğinde yaşlı adam, çoktan beri Hokand'a gitmediğini söyleyerek birlikte gitmeyi talep etti. Birleşerek şehrin yönetici idaresini bulup mektubu verdiklerinden sonra ikisine de icazetname verildi. Yük trenine iki tane bilet almaya muvaffak oldular.

Yolda ihtiyar kendisini tanıtmaya başladı: İplikçi (kirmenle ip eğiren kişi) molla ayaklanmasından sonra ak kavuklular yakalanmaya başladığında¹⁷⁰ bu adam yaya olarak Buhara'ya kaçan Hokand'daki Hâkim Halife Molla'nın müritlerinden olup çıktı. Rozimuhammedcan, Hovos İstasyonuna gelince yolcu trenine binişte bu adamdan uzaklaşmak gerektiğini düşündü ve ondan ayrılarak bir gün sonra Hokand'a ulaştı.

Rozimuhammed, kendi doğduğu Şaldıramak'ı aklından çıkarmamıştı. Faytona oturup oraya vardığında küçüklüğünde gördüğü, tanıdık evlerin yanından geçmek doğru geldi. "işte bu ev babamın ustası Saka Orazbay'ın evi, işte bu ev

---

¹⁶⁹ Culdur: Giyinince ya da dokunulunca ses çıkaran kıyafet.

¹⁷⁰ İplikçi mollanın müritleri, ak kavuk giydiklerinden dolayı halk ak kavuk giyen müritlere nerede ratslarsa tutup yakalatmıştı.

babamın meslektaşı, çarşı esnafı Mirza Hemdem babanın evi, işte bu ev arkadaşım Muhammed Ekremler'in evi..."

Rozimuhammed, faytondan inerek Muhammed Ekrem'in kapısını çaldı. Kapıyı açan ihtiyar kadın, ortaöğrenimli giyinimindeki Rozimuhammed'i tanımayarak kapıyı kapattı ve "Hiçkimse yok!" diye cevap verdi. Rozimuhammed vazgeçip dönerek faytonlar şehir müsafırhanesine gitti, misafırhaneye yükünü koyduktan sonra arkadaşı Ekremcan'ı yeniden soruşturmak için Şaldıramak'a geldi.

Muhammed Ekrem'in babası ölüp yetim kaldıktan sonra ilim sahibi annesi Bibisara "Oğlumun arkadaşı Rozimuhammed, Moskova'da Rus mektebinde eğitim alıyormuş, bu da arkadaşı gibi Ruslar'ın elinde okuyup adam olsun!" diye şehir noteri Froyberg'e götürüp bırakmıştı. Muhammed Ekrem, noter ailesinde eğitilip Rus okullarında okumaya başladı. Rozimuhammedcan, arkadaşını noterlerin evinde buldu.¹⁷¹

İkisi misafırhaneye gelerek uzunca sohbet ettiler. Rozimuhammed, arkadaşına Moskova'dan Hokand'a geldiğini, Buhara ve Semerkant'ta durduğunu ve yol meşakkatlerini anlattıktan sonra Muhammed Ekrem, onu Bekveççe Mahallesiine alıp götürdü.

Akcar'da güçsüz ve "gece körü" olup dönen Mukimiy, yavaş yavaş gücünü toplayınca gözü iyileşmişti. Bu dertler yerini bel ve kol ağrısına bırakınca çoktandır odadan çıkmayarak yatmıştı. Yeğenin geldiği gün sabah Mukimiy, Taşkent'ten Zakircan Furkat'ten şiiri mektup almıştı. Memnun olup mektuba cevaben şiiri mektup yazmaya koyuldu.

O anda dışarıdan sofayı süpüren Ğaribiy, süpürmeyi bırakıp nefes nefese girdi:

– İki tane, uzun saçlı, Rus giyimli genç ahırda durup Rusça konuşurlarken "Mukimiy" dediklerini anladım! Yeğenin Rozimuhammedcan olmasın!

– Alıp gelin!

---

¹⁷¹ Noter Froyberg, Muhammed Ekrem'i ortaöğrenimde okuttuktan sonra kendi mesleğini öğretmek için noter idaresine işe yerleştirdi. Sonra kendi yerine, noterliğe geçirdi. Muhammed Ekrem Çarizm devrinde ve ondan sonra da noter olarak çalışıp 1930'lu yıllarda vefat etti. (S.A.)

Ėaribiy, aceleyle odadan çıktı. Mukimiy bir eli ile belini, dięer eli ile rafı tutarak yerinden kalkmaktaydı. Rozimuhammed yürüyüp girerek kendisini Mukimiy'in kucağına bırakıp öpmeye başladı. Mukimiy, bel ağrısını da unutarak onu göęsüne bastı, yüzünden, alnından öptü. Sonra karşılıklı gülüşerek dimdik buran Muhammed Ekrem ile selamlaştı:

– İlginç! Bu düş mü gerçek mi?

– Gerçek, dayı!

– Doğru söylüyorsun! Geldiğinde seninle Rusça konuşmayı arzu ederdim. Şimdilik az biraz konuşmayı biliyorum, ama Moskovalılar ile konuşacak derecede değil. Bu arkadaşın da seninle Moskova'da mı okuyor? Evvela oturun, sonra konuşuruz.

İki genç oturup birbirlerine bakarak gülüştüler sonra Rozimuhammed sorucevaba başladı:

– Bu arkadaşım Şaldıramaklı Muhammed Ekrem! Trenden inince doğru Şaldıramak'a gelmişim. Muhammed Ekrem de Rus mektebinde okuyormuş.

Mukimiy, onları iki yanına alarak ikisinin de sırtına vurdu:

– Ne güzel! Yeni zaman bu talep etmekte. Bu dil devlet dili, ulu marifetperverlerin dili olduğunu ben şimdi anladım. Ama vakit geçtikten sonra anladım! İşte, molla Zakircan Furkat, Taşkent'ten yazdığı mektupta şimdi gazetede tercümanlık yaparak bu zamana kadar bilimin arkasından koştuğunu yazmış. Bu ne kadar güzel! Öyle değil mi Molla İsmail? Süpürmek kaçmıyor. Çay için ateş yakın, Kalvak tarafına gidip gelin!

Ėaribiy, mahalleye gidip geldi. Çay demlenip delikanlı misafirlere sofrada hazırlandı. Bu arada Ėaribiy çıkıp Ekberhoca'yı da alıp geldi. İki kardeş utana sıkıla görüşüp Mukimiy'in yanına oturdular.

Rozimuhammedcan, Moskova hakkında konuşup herkesi ağzına baktırdı. Akşam zamanı o, Ekberhoca'yı da yanına alıp Muhammed Ekrem ile üçü birlikte Şaldıramak'a Egemberdi Hacı'yı görmek, misafirhaneden eşyaları alıp gelmek için çıkıp gittiler.

Mukimiy, yeğenin gelişinden sonsuz memnundu. Onun bir aylık tatilini güzelce geçirmek için şehirden uzak, temiz havalı, güzel yerlere götürüp gezdirmek ve bu bahane ile Ekberhoca'yı da eğlendirmek, köyleri gezip hatıralar yazmak ile ilgili tatlı hayaller kurdu. O zaman Ğaribiy, onun belini ve kolunu ovalamaktaydı. Mukimiy'in gözünün önüne iki gürültülü, gölgelikli araba peyde oldu. Arabanın ilkinde Mukimiy'in kendi dostları, ikincisinde Rozimammedcan'ın az önceki arkadaşı ve iki genç daha oturuyordu. Bu gençler kimdi? Onlar saz çalıp şarkı söyleyecek olsalar yine razıydı! Biçare İsmail Ğaribiy de genç, o şimdi yalnız odada canı sıkılıp kalmasın diye gezmeye birlikte gitmeleri gerekti.

– Molla İsmail!

– Efendim!

– Şahımerdan'a bizimle gelin!

– Keşke... Kardeşlerin bahanesiyle eğlenir gelirdim ya! Burada Kıtımir'e kim bakacak?

Mukimiy, yattığı yerden kahkaha attı:

– Arabanın arkasında gider!

– Köy itleri dalamaz mı ki?

– Tuhafsınız, hocanın iti! Köy itlerinin kendileri bastona dayanarak yürüyor! Şehir itini gördüklerinde onlar kuyruklarını kısıtırıp kaçar!

– Öyle de uzun yol, onun da üstüne sıcak bir gün, toz yapışık kalır. En iyisi siz gidip geliniz. Oda da boş kalmasın.

Mukimiy, bu saf, temiz kalpli oda arkadaşını konuşturarak ona dokunmayı iyi görürdü:

– Kıtımir'e yemek veriyor musunuz Molla İsmail?

– Olmaz mı? Onun derdine düşüp iki kebabçıyla arkadaş oldum. Onlardan başka Aşçı Azamat da gelip gittiğimde kemiği esirgemiyor.

– Öyleyse, Kıtımiriniz tembelleşmez mi?

– Ondan kemik artmasını bekleyerek mahallenin itleri kapı önüne gelip yatar olmuş. Artanını çıkarıp onlara veriyorum.

– Bu sözünüzü mütevellî duymasın! Buna da kızar!

İsmail Ğaribiy, Mukimiy’in bu sözünden etkilenip kahkaha atarak güldü:

– Bunun için de Kıtmir’in boynuna tasma taktım!

– Böyle yapıp bizimle Şahimerdan’a gidemem mi diyorsunuz?

– Bizi affedin molla ağabey! Hem odayı hem Kıtmir’i beklemem gerek.

– Siz Kıtmir’i bekleyeceksiniz, Kıtmir neyi bekleyecek?

– Kıtmir, benim kemik alıp gelmemi bekliyor.

Mukimiy, yine kah kah güldü:

– Köpeğin vazifesi sadece kemik beklemek değil ki!

– Kuru, dört duvarı da bekliyor.

İsmail Ğaribiy’in aslı Afganistanlı olup babası Kabil’in tanındık şairlerinden biri idi. Kabil mutaassıpları onu ateistlik ile ayıplayarak taş ile recm edecek olduklarında şair, bir gece küçük oğlu İsmail’i de kendi yanına alarak Maverünnehir’e kaçtı. Hokand’a yerleşerek tabiplik ile meşgul oldu. Üstat Halil Hoca ile dost oldu ve ömrünün sonuna kadar onun hizmetinde kaldı.

Babası öldüğünde İsmail çok küçüktü. O, Üstat Halil Hoca’nın kapısında büyüdü, üstatta okudu, Mukimiy’i takilt ederek şiirler yazmaya başladı. Bu Afgan genci, kendisine Ğaribiy diye mahlas verdi. Ğaribiy mahlasına uygun olarak garip ve fakirdi. Küçük raflı, eski, küçük hane, dört divan genişliğindeki dar ev, babadan kalan eski, yorgan döşek, perişan kitaplardan başka hiçbir şeyi olmayan bu genç, it bakarak avunurdu. Bunun için de hem o Mukimiy’i kendisinin dayanağı, sadakatli, sırdaş dostu ve ustası diye bilirdi. Muqmiy’in yaşadığı gama, eleme de mutluluğuna da ortak olup Mukimiy ah çektiğinde ah çeker, kah kah güldüğünde birlikte gülerdi.

Mukimiy’e masaj yapınca Ğaribiy yine hizmet bekleyerek kapı yanında sessizce oturmuş, şair onu yanına çağırıp teşekkür ettikten sonra kıpırdanmıştı.

- Biraz dinlenin Molla İsmail, sonra Şaldıramak’a geliniz.
- Boşverin molla ağabey! Ne kadar dem alınsa da yolda olmaz!
- O demi burada alın diyorum.
- Odanın kendi huzurlu olmadıktan sonra onu nasıl alayım?

– Sizi fikrinizden döndürmek zor, çok inatçı sağırsınız! Gidin. Gidip Egemberdi Hacı’yı bir kenara çekip şöyle diyin: “Yeğeniniz Rozimammedcan’a bugün yemek yapıp vermeniz her zaman yaptığınız iş. Böyle olduktan sonra o yemeği odada verseniz nasıl olur? Kendimce nasihat vereyim diye geldim.”

Mukimiy’den bu sözü işiten Ğaribiy’in gülesi geldi:

- Senden böyle akıllı nasihatler çıkmaz, bu nasihatler molla ağabeyden çıkmıştır demez mi?
- Ne derse desin de yemeği burada versin yeter!
- Sorun olmaz mı?
- Sorun değil, tam tersine bu nasihat hacıya hoş gelir. O adam okuma, yazma bilmeyen semaverci olsa da çok akıllı, düşüncesi sağlam adam. Her şeyi düşünür. Böyle yapmaktan başka çaremiz yok, nihayetinde o Moskova’dan yemekleri özleyip gelmedi mi?
- Olur!

Ğaribiy, odadan çıkarak Şaldıramak’a gitti. Mukimiy, yerinde yine yukarıya bakıp kalarak iki avcunu başının altına koydu da tavandaki küçük tahta parçalarını gözden geçirmeye başladı. Fakirlik, muhtaçlık, namuratlık onun ciğerini, bağrını ezmişti. Şehrin kenarındaki hayat geçiren, yırtık donlu fazıllardan haber almaya gücü yetmediği için dünyadan çıkıp gidesi geldi. Sokağa çıkmadan karanlık odada insanlardan gizlenerek yatar, hayal deryasına dalardı:

“İçi, dışı gösterişli ev demiyorum, içinden küçücük bir su akıp giden, avlusuna reyhan, sümbül ekerek seyretmek için oturmaya münasip küçük gül bahçesi olan, şirin bir ev olsa!

Zamanın zenginleri gibi dört kadın demiyorum, manevi güzelliği, Melahat ve feraset sahibi, saf tabiatlı, şiiriyata da biraz vakıf, nazende, nazik, vefalı bir yârin olsa. Kapıdan yorgun girip geldiğinde sırtından ceketini alıp tatlı dille hal sorsa, mutluluğuna mutluluk katsa, derdine ortak olsa!

Bir çift atı olan fayton dilemiyorum, uzağı yakın etmeye yarayan hızlı atın olsa, canının sıkıldığı günlerde ona binip çok uzaklardaki köylerde gezsen, çiftçi dostlarının kulübesinde bir gece kalarak fakirane yemeklerinden bir kâse nasibini alıp gönlünü alsan, yine ertesi gün canının istediği yere atın başını çevirsen geniş gölgeli su kenarlarına rastladığında atı dizginleyerek dala bağlayıp burada kâğıdı satırlarla doldursan, mısraların biçare çiftçilerin ah- ı hasretinin tercümanı olsa! Zenginlik ve mertebe arttırmak için devrin önde gelenlerinin ayağına koyun keserek mertebelerini arttıran paralı vicdansızları hicvetsen!

Zamane ehilleri “şair” diye insanları övüp karın doyuran, kıyafet verilen meddahları söylüyorlar. Bu zamanda insanları överek memnun edip itibarını arttıran “şair”ler kol geziyor. Buna benzer şekilde şehir sazandeleri, hafızları da o “şair”ler tayfasına katılarak düğün düğün, ziyafet ziyafet gezip büyük zenginlerin önünde diz çöküp mukaddes sanatlarını güçlü istekler karşısında dik çöktürmekte.”

Ferzince diye Fergana vadisinde nam salan hafız aslen Taşkent’in uzak bir köyünden olup gençliğinde Hokand’a gelip yerleşmiş, makamhan hafızların hizmetini görerek hanendelik dercesine ulaşmıştı.

Küçük cüsseli, gayretli, hoş suratlı ve hoş muameleli bu genç hafız büyük ziyafet ve törenlerde dutar ile makam okuyarak güzel ve gür sesiyle herkesi kendisine çekiyor olsa da sanatıyla geçimini sağlayamayınca başka bir meslek aradı. Halkın hizmetinde yıllar boyu çalışıp “halk sofracısı” olup kaldı.

Bazen düğünlerin duyurusunu yapmak bazen de yasları duyurmak için Hokand’ın küçük sokaklarında alacalı, bulacalı atının küçük adımlarını büyüterek bir o mahalleye, bir bu mahalleye gidip kapı çalınmasına hergün rastlamak mümkündü. Memleketçilik denir ya Ferzinbek her gün düğün ya da yaslarda hizmet görür, halkın önüne sofraya yazar, bu hizmeti ile aile geçindirirdi.

Şehrin Valihan Töre mahallesinde yaşayan fakir, genç, Usta Kadirkul tambur ile geceleri Ferzinbek'in yanında, gündüzleri de kendi işiyle halkın hizmetinde vakit geçirirdi. Eğer bir ziyafette, düğünde cömertlik sahipleri kıyafet giydirecek ya da para verecek olsalar iki hafız birleşerek bu hediyeyi reddeder, sanatın satılamayacağını, sanatı aracı yaparak zenginleşenlerin hakiki sanatçı olamayacağını belirtirlerdi.

Ölmez, kudüm bayat¹⁷², dutar bayatlarının mucidi Şadman Hacı sanatını icra ettiği sırada birisi yemek yiyecek olsa ya da iki kişi konuşuyor olsa dutar ya da tamburunu duvara asıp sinirle çene altındaki sakallarını yolmaya başlar ve “Ağlıda çaldığımı unutuyorum!” diyerek sinirlenir, “falan şey çalınsın” diye teklif edilmeyi hakaret olarak görür ve bu anlayışsızların sohbetinden daim kaçardı.

Bazen pazar günleri kantarın başında gözlerini sıkıca yumup bir dilenci, Hafız-ı Şerzadiy'den, Mirza Bedil'den ya da Fuzuli'nin “Leyla ve Mecnun”undan şiirler okuyunca tanıyanlar onun yanından geçip ona sezdirmeden cüzdanına para bırakıp geçerlerdi. İşte bu dilenci de Mukimiy'in en iyi dostu, hemdert arkadaşı olan fazıl ve hafız Dedecan Hacı idi.

Dedecan Hacı dostlarının arasında telinke tutup “Şehnaz gülyar”a başlarken Şair Cihanatin Üveysi'nin ölmeyen bir gazeline kendi bağladığı muhammesi okuyarak sesini göklere çıkardı:

“Eyâ, ey, dilber-i nazik nihâl u hür bakış,

Temennâ-yı cemâlinden tutsan perde ruhsâra,

Belâ bozkır ortasında kan ağlatıp, çok kılma âvâre,

Zebânını getir, ey şekerleyip tûtî güftâra,

Nasıl ki, merhamet ölsün benim gibi âşık-ı zâra.

Saçın her telinden ben divânenin başımda yüz sevdâ,

---

¹⁷² Bayat: Şeşmakamının üçüncü makamına giren şarkılar güruhundan birinin adı.

*Cemâlin perteviden cümle-yi âlem yanmış,
Zebânın her tekellümde kılar bin canlılık peydâ,
Nazar edip lütf eyle, ey şûh-i bîpervâ,
Yolunda intizâr olan benim gibi hasta, bîmâre...”*

Bedil'in şiirlerini okumada da satranç oynamada da güzel şakalarda da şarkıda da ehl-i fazıllar arasında önde gelen Dedecan Hacı kendi şiirlerini Mukimiy gibi nazik karakterli şairlere de beğendirtmişti.

Böyle güzel sanatkâr ve şair geceleri garibane odasında bir divan üstünde başının altına kitaplardan yastık yaparak sabahlar, yine erkenden kantarın başında hiçkimse ile görüşmek istemiyormuşçasına gözlerini yumarak dilenir, onu düşünen, tanıyan dostları da kendilerini tanıtmadan ihsana ellerini uzatırlardı.

Delikanlılık zamanlarında bütün Şark'ı gezip dolaşan Hacı Eşref, hangi memlekete gittiyse o memleketin dilini, örf ve âdetini bilip öğrenmeye meraklıydı. Moskova'da Rus halkının bilime olan düşkünlüğünü görünce ticareti terk etmeye, parasını harcayıp bu ulu memlekette ilim sahibi olmaya karar verdi. Küçük bir ev satın alarak kendine hocalar tuttu, aradan birkaç yıl geçince tarihte ilk kez bir Özbek genci Moskova MGU tıp fakültesinde okumaya hak kazandı. Enstitüyü başarıyla tamamlayan Hacı Eşref Narmuhammedov, kendi profesörünün kızıyla evlenerek Moskova'ya yerleşti.

O yıllarda Fergana henüz Rusya'ya katılmamış hatta Rusların çoğu Özbek ismini duymamışlardı. Tarihte ilk kez Moskova'da hastanelerde bir Özbek doktoru çalışmaya başlamıştı. Bu durum Hokand'a ulaştı, olaydan haberdar olan ulemalar “kâfir olan, gayr-i müslim”den evlenen Hacı Eşraf hakkında fitne saldıılar.

Bilim ve eczacılık öğrenip kendi halkına tıbbi hizmet vermek isteyen genç Özbek doktoru bu kötü niyetlerden haberdar olduktan sonra gelmekten vazgeçerek Moskova'da kalıp kız çocuğu sahibi oldu. Kızının adını Müslime koydu. Bu simsiyah saçlı, gök gözlü kız okul çağına geldiğinde Moskova'daki okullardan birine kaydoldu.

O dönemde Hacı Eşref felsefe enstitüsünü de mektup ile okuyup bitirerek diploma sahibi oldu. Bir kış dönemi meslektaşlarıyla kızakta Petrograd'a gitti, bir nehir üzerinden geçerlerken buz kırılınca kızak buzun altına, nehre düştü. Dört genç ve hepsinden de Hacı Eşref zorlukla buz altından çıkarılarak Petrograd hastanelerinden birine getirildi.

Petrograd hastanesinden Moskova'ya dönünce Hacı Eşref ciddi bir ayak ağrısına yakalandı. Doktorlar ona sıcak memleketlerde yaşamasını tavsiye ettiler. O, eşi Safiye ile kızını yanına alarak Hokand'a gitti.

Hacı Eşref, Hokand'a kendi öz memleketine gelip halka şifa dağıtmakla meşgul oldu. Şimdi o: "Hudayarhan zamanı değil, Fergana Rusya'ya tabi oldu. Ulemaların hücumundan himaye edecekler bulunur." diye ümit etti. Ama bunun aksi oldu, Özbek gençlerinden doktor, filozof çıkıp geldiğini Hacı Muhyi'den işiten şehir hâkimi Medinskiy, yine ulemaları kışkırtarak işe koyulmaya başladı. Ulemalar camiye toplanıp Hacı Eşref'i de oraya çağırdılar. Hacı Eşref onları iftiralarından çekinmeyerek camiye geldi, önce Arapça sonra da Farsça konuşarak onların dava ve iftiralarını boşa çıkardı. İlim öğrenmek için başka bir dine girmenin şart olmadığını, şimdi halkın çocukları için fen kapılarının açılma vakti geldiğini, fen ve medeniyet terakkiyatı yolunda Rus aydınlarının da her daim yardıma hazır olduğunu ve onlardan faydalanmanın zaruri olduğunu söyledi. Akcar'dan gelen Medinskiy hazretleri, Hacı Eşref'in taleplerini grubun önünde destekleyerek kalabalığı dağıttı.

O dönemde Mukimiy, Buhara'da idi. Mukimiy, Buhara'dan geldikten sonra bir gece Mevlevi Yoldaş ile Miyan Satibaldihan onu Dehkan mahallesindeki Hacı Eşref'in evine alıp götürdüler. Gerçi yaz olsa da pamuklu, Avrupai pantolon ve ceket giyen, sakallı, uzun boylu, orta yaşlı adam, Mukimiy ve onun dostlarını sıcak bir şekilde karşılayıp onlarla Farsça konuşmaya başladı. Ortaya masa, sandalye koyulan odaya davet ettikten sonra "Müslime!" diye seslendi. Dehlizden yürüyerek giren on üç, on dört yaşlarındaki uzun, siyah saçını bir tarafa örüp bırakan gök gözlü kız, misafirlere olduğu yerde durup dizlerini kırarak karşıladı da babasının emrini bekledi. Hacı Eşref, Rusça bir şeyler demişti, yine az önce dizlerini kırdığı gibi yaparak çıkıp gitti. Biraz sonra masanın yanına kaynayıp duran semaver, yufka

ekmek ve bölke ile reçel, kaşık, tabak koyuldu. Ev sahibi çay esnasında Rus fenninin günden güne geliştiğini anlattı.

Mukimiyler gidip misafir olduktan sonra çok geçmeden Hacı Muhyi'nin başı çektiği Hokanlı ulemaların hâkime yazdıkları şikâyetnameye esasen Hâkim Medinskiy "Hacı Eşref'in otuz yıl evden çıkmasını ve eşi ile kızını Moskova'ya göndersin." şeklinde hüküm verdi. Ama Hokand'da yaşayıp Özbeklere hizmet veren Rus doktora bakılmadan itiraz edip yüce mahkemeye şikâyetnameler yazdılar. Hacı Eşref'in dokörlük hukukunu serbest bıraktılar. Şikâyetname tam amacını gerçekleştirememiş olsa da Hacı Eşref'in hastalara yazdığı reçeteleri eczanelerde kabul edildi. Ona kendi mahallesinde dolaşma, yılda bir ay şehirden dışarıya çıkma hakkını verdiler.

Mukimiy, bu fazıl, âlim insanların haksız yere çektiği cefa ve sitemleri düşününce yüreği tuz gibi acıdı. Yeğeni Rozimuhammed'i de yanına alarak Hacı Eşref'i görmek gerektiğini içinden geçirdi. O anda oda kapısı ihtiyatla açılarak bir şeyler taşıyan İsmail Garibiy ile Egemberdi Hacı girip geldiler.

– Ne güzel, ne güzel! Gelin hacı! Yerimden kalkamadığım için affediniz.

Egemberdi Hacı selamlaşarak Mukimiy'in yanına oturdu:

– Bel ağrısı mı var?

– Görmüyor musunuz hacım? Rozimuhammedcan geldiğinde de zorla kalkacağım gibi.

– Daha gençler gelmedi mi? İsmailcan gittiklerinde onlar henüz yeni şehre gitmişlerdi. İsmailcan'ın verdiği tavsiye bana da makul geldi. İkimiz pazarda biraz geciktik.

O anda kapıdan bir kucak odun taşıyıp bıyık altında gülerek Garibiy geldi:

– Daha uyumadınız mı molla ağabey?

– Uyku nerde dersiniz. Yattığım yerden şehri gezerek garip gurebalar ile sohbet ettim. Ama doğrusu söylenirse karnım da acıkmadı değil.

Hacı sebze, piyaz yıkamaya başladı, Garibiy ise kazanın altına ateş yakmak tereddüdüne düştü. Mukimiy, Rozimuhammedi seyahat ettirmek hakkındaki ricasını ortaya döktü:

– Eğer iki gölgeli araba bulunabilirse çok iyi olurdu, şimdi tam Şahımerdan'ın mevsimi. Bundan ziyade yol üstünde Zahidan, Aker'de bulunan yerlerimiz var. Bu köylerde kalmasak Raşidan'da bağlar, hemtahsil dostlardan Mirza Şerif Hacı'nın üzüm bağında bir iki gece misafir oluruz. Sorun etmeyecek birisi. Ama bütün iş araba meselesinde. Birinden istemek ne kadar zorsa ücretini vermek ondan daha da zor!

– Araba isterseniz can-ı gönülden verecek eş dostunuzun çoğundan kendiniz çekiniyorsunuz, türlü düşüncelere dalıyorsunuz. Araba bulmayı bana bırakın semavercinin arabacıardan arkadaşı çok olur. Araba bulunduğunda Rozimuhammed'i şehir etrafında gezdiririz, kendiniz de yanında olursunuz. Şimdi Hokand'da iki tane uzun boylu, genç şarkıcı peyda olmuş. Kıyıda köşede bulunan zanaatkârlar sohbetlerini onlarla ilerlettiler. Sabah sohbete ben onları davet edeceğim.

– Ne kadar güzel! Şahımerdan'a da işte böyle yeni doğmuş civcivler gerek. Ben bunları arzu etmiştim. Ne güzel ki misfirlerimiz de genç, onlarla biz de gençleşiriz.

– İki araba demenizden sefere kalabalık çıkılacak belli ki!

– Böyle gönüllü seyahata ahbapsız çıkılır mıymış? Gençler kendi arkadaşlarıyla, biz de kendi arkadaşlarımızla olsak diyorum. Tacibay Hacı böyle seferlere çok önem vermeyen biriydi. Onu, engel olamadığı kötü niyetli arkadaşları dergâhlarına çekip insanlıktan çıkardılar! O aslında temiz gönüllü, doğru adam olsa da iradesinin zayıflığından korkuyordum. Bu irade zayıflığı giderek onu karanlığa çekti. Ama onu karanlık dergâhtan çekip almamız gerek! O iyi insan, onun yaptığı iyilikler hiçbir zaman yüreğimden çıkmayacak.

Aceleyle et doğrayan Garibiy sözün kimin hakkında olduğunu fark edince konuştu:

– Onu hicvederim diye konuşmuştunuz.

– İşte şimdi eleştirilecek oldu! Ama kendisi hicvi de umursamaz, umumen şairden beş karış uzakta. Böyle olsa da zengin olunca bizi unuttuğunu ve ağabeyine veda edip bataklığın battığını hicvetmemiz mümkün. Önce onu doğru yola çekmeye çalışalım, eğer hala dönmez insanlıktan çıkmış halde olursa hicvi işte bizden görsün! Ne dersiniz hacı?

– Doğru söz.

Sohbet bazen o mevzuya bazen bu mevzuya geçip durdu. Yemek yiyelim diye kalktıkları sırada gülerek valiz taşıyan Rozimuhammed, Muhammed Ekrem ve Ekberhoca geldiler. Onlarla hücre dolunca Mukimiy'in gönlü biraz daha hoşnut oldu. Gençler yeni şehir sokaklarında gördüklerini, Orda yanındaki temaşa bağına girecek oldukları sırada başında kavuğu üstünde uzun kıyafetş olduğu için Ekberhoca'yı almadıklarını, Rus bekçiye Rozimuhammed'in Moskovadaki kimliğini gösterip tehdit ettikten sonra bekçinin başından şapkasını alarak düzelttiklerini, Ekberhoca'ya giriş izni verildiğini anlattılar.

Mukimiy ve Egemberdi Hacı onların sözlerini zevk, şevkle dinleyerek birbirlerine bakıp güldüler. Yemek yiyildikten sonra Egemberdi Hacı ile Muhammed Ekrem Şaldıramak'a gitti. Garibiy ise parçalanmış ekmek ve kemikleri bir kâseye koyup evine gitti. Ekeberhoca ise Rozimuhammed'den ayrılmayınca bu gecede odada kalmak için Ziyade kadının yanına gitti. Odada yeğen ve dayı kaldıktan sonra Rozimuhammed yanından bir deste kâğıt alıp Mukimiy'in önüne koydu:

– Gelirken Yerzin eğitmenim yüz som para vermişlerdi, otuz som kadar geliş yolculuğunda harcadım. Gidişim için de yine bu kadar harcamam mümkün. Kalanımı size vereyim, beni gezdirin.

Mukimiy sevgiyle yeğenine baktı:

– Dayının fakir şairliği hürmetli Yerzine de mi malum olmuş? Allah iyiliğini versin seyahata para buluruz. Yol harcırahından arta kalanı Yerzin eğitmeninin çoluk çocuğuna hediye için harcamak daha doğru olur.

Ertesi gün Ekberhoca ile Rozimuhammed uzaktaki, yakındaki kardeşleri, hocaları, mcaları ziyaret etmekle meşgul olup ikindi namazı vakitlerinde odaya geldiklerinde odada onları beklemekteydiler. Bekleyenler arasında iki gençte vardı.

Mukimiy, Mevlevi Yoldaş, Egemberdi Hacı, Abidcan Âlim bir arabaya ve Rozimuhammed, Garibiy, Ekberhoca, Muhammed Ekrem ile iki misafir genç bir arabaya binerek Seleng çarşısı yakınındaki Zember çarşısı diye bilinen gölge, serin tekkeye gittiler.

Arabalar Nevbahar taraflarına geldiğinde sağa dönüp değirmenden geçtikten sonra koyun satan Muqımcınbay'ın haşmetli bağ kapısının önünden geçip nehir kenarından giderek şehir duvarlarına yaklaştı ve sokak tarafını çeten¹⁷³ ile ören ağaçlarla dolu bahçenin önünde durdu. Mukimiy ile yoldaşları arabadan indiler. Tekkeye iki tane tomruktan ibaret olan köprüden geçerek girilirdi. Mukimiy, köprüye ayağını koyunca arkasına dönüp ahabplarına manalı bir şekilde baktı. Tekkede bir kişi tambur ile makam okumaktaydı. Onlar girince oturanların dikkati dağılıp makamın tesirinin kaybolması mümkündü. Makam okunduğu sürece sessizce dinlediler, Mevlevi Yoldaş makam okuyan kişiyi sesinden tanıyarak Mukimiy'in kulağına fısıldadı:

– Bu hafız buraya yakın Dağlı mahalleli Molla Nasır Hoca. Kendisi molla, fazilet sahibi, hafız, satranca ilgisi son derece fazla olan birisi. Ben bu güzel adama, Hacı Eşref'te iki kez rastladım. İlki satranç üstünde ikincisi de Bedil'den şiir okuduğu sırada. İki kez Hafız'ın şiirlerini dinleyip huzur buldu.

Tekkede okunan makam sona erdi, çoğunluk yüksek sesle minnettarlık bildirdi. Bundan sonra Mukimiy köprüye adım attı. “Mukimiy misafirleri ile geliyormuş.” diye haber işiten Baba Ahmet, sofalara çay hazırlayarak misafirleri oturmadan beklemişti. Önde Mukimiy, arkada onun dostları ve genç misafirler girip geldiklerinde sofalarda top top oturan şiirsever zanaatkârlar aniden yerlerinden kalkarak Mukimiy ve diğerleriyle selamlaştılar. Bugün cuma günü olduğu için zanaatkârlar dinlendiklerinden bu tekke diğer günlere göre kalabalıktı.

Hokand'da böyle tekkeler çok fazlaydı. Ama şehir boyunca dört tekke: Abdullacan Hacı'nın tekkesi, zengin Hemşire'nin Tekkesi, büyük kabristandaki

---

¹⁷³ Çeten: Ranagiller ailesine mensup, kızıl ya da sarı taneli meyveleri olan ağaç.

Baba Memecan'ın tekkesi ve Baba Ahmet'in tekkesi meşhurdu. Baba Ahmet, her yaz tekkesini bu Zember çarşı diye şöhret kazanan yere taşıyıp gelirdi. Tekkenin bir tarafı yüksek duvar, diğer üç tarafı da çeten ile kaplı duvarla örüldüğü için ona Zember çarşı diye ad verilmiş.

Meyveli, meyvesiz türlü türlü ağaçlar özenle, zevkle dikilmiş olup her tarafa akıp giden küçük kum arklar reyhan, sümbül, gül-i sadberg, hüsnüyusuf gültacıhorozlar¹⁷⁴ ve başka çeşit çiçekler ile süslü, ara yollara su serpilmiş, her tarafa konulan alçak çubuklar üstüne temiz, küçük kilimler ve hasırlar konulmuş. Alıştırılan meyne¹⁷⁵, karga yavruları rahatça dolaşarak oturanların elinden yem alır, kafesteki papağan yol üstünde yüksekte durarak “Hoşgeldiniz! Hoşbulduk!” diye konuşur. Hıyabanın başköşedeki tepesi “temaşakavak, çilimkavak, naskavak fidanları” ile kaplanan özel kulübede baş kısmı yere çevrilmiş büyük “neşe çilim”¹⁷⁶ durur. Tiryakiler zevkle tehbes kılıp(?) çekmeye başladıklarında arkasından öksürükler işitilir. Bazıları çilim çekmekten korkarak bir kenarda “neyeki çekmek”¹⁷⁷ ile yetinirler.

Mukimiyler kendilerine ayrılan, güzel sofayı işgal edince ilerideki bir top ustakâr, ihtiyar zanaatkârlar ile oturan Molla Nasır Hoca'yı sofraya davet ettiler. Uzun boylu, kara sakallı, uzun yüzlü, Kırgız kalpaklı Nasir Hoca eski de olsa temiz giyimliydi, başında külahı vardı. İlk görüşte kendisine hayran bırakan bu kişiyi, Mukimiy yanına oturtup ihtiram ile memnuniyetliğini bildirdi. Ama derhal o kişiden, okumasını rica etmek hürmetsizlikti. Bunun için Mukimiy, ilerideki sofada gençler ile sohbet eden iki genç sanatkâra müracaat etmeyi münasip buldu.

Bu gençlerden biri Tarakçılı mahallesinden Azimcan adlı makineci genç olup dutar ile şarkı söylerdi. İkincisi Şehrihan'dan gelip Çalçık'taki Yesavul Medresesi'nde okuyan Abdullacan mahdum adlı burnu kemerli, uzun boylu, dilkeş bir gençti. Onlar, Mukimiy'in ricasını memnuniyetle kabul edip bu sofaya geldiler ve Mukimiy'in gazelinden önce “Sokak Bağı” sonra “Kalender” şarkılarını okudular. Onlardan sonra rica etmelerini beklemeden istekle Molla Nasir Hoca üst üste iki tane makam okuyarak gitmek için izin istedi. Razi olmayanlara rağmen

¹⁷⁴ Gültacıhoroz: Horozibiğine benzeyen, top güllü bir bitki.

¹⁷⁵ Meyne: Serçeğillerden güzel sesli bir kuş türü.

¹⁷⁶ Neşe çilim: Bir çeşit nargile.

¹⁷⁷ Neyeki çekmek: İçi boş bir kamaşla burna keyif verici madde çekmek.

yerinden kalktı, özür dileyip ağaçtaki kavuğunu, kaftanını, küçük tamburunu alarak tekkeden çıkıp gitti.¹⁷⁸

Molla Nasir Hoca; biraz bilim, sanat sahibi, usta demirci olmasına rağmen çok fakir biriydi. Bahar mevsiminin başlamasıyla bağ bağ demircilik ile gün geçirir, yaz başladığında da bu tarafın zanaatkârları mollayı kendi sohbetlerine davet edip ondan makam dinlemeyi arzu ederlerdi. Ama Molla Nasir Hoca, tambur çalıp makam okumayı mahalle ihtiyarları ve mutaassıp namaz kılanlarından gizlerdi.

Şehrin kenarındaki Değirmenbaşı diye adlandırılan Dağlı mahalle mescidinin küçük yeri vakıf olup uzaktan gelen imamlar buna kanaat etmeyerek çekip giderlerdi. İmamı olmayan bu mahalle cemaati, Molla Nasir Hoca'yı imamlığa getirmeyi planladılar.

“Kendi mahallemizden çıkan, fakir molla vakıf yerinden kendisi çiftçilik yaparak faydalansın ve imam olup kalsın.” dediler.

Nasir Hoca'ya mahalle imamlığını yüklediler, Molla Nasir de karşı çıkmadı çünkü vakıf yerinden başka yatıp kalkmak için mescitte eşyalı hazır oda da vardı. Bu kır yaşına girip henüz evlenmeyen boylu molla için hazır sığınaktı.

Kendi mahallesinin yetiştirdiği imamı, sonraki bahar Kırk Köyü'ndeki iki tenab vakıf yerine pirinç, Yekkemolla köyündeki iki tenab vakıf yerine buğday serpti, ak cohari ekti. Maksudı, bundan dürüstçe mahsulat toplayarak güzde evlenmekti.

Molla Nasir Hoca, kendi mahalle kızlarından birinin göz hapsine alınmış olsa da bunu herkesten saklardı. Bu kız mahallenin kenarında yaşayan zanaatkâr usta Memezakir'in Allamacan denilen kızı olup çildirme çalma, düzgün şiir okumada mahalle kızları arasında önde gelirdi.

Bu hilvet bağı sokağının kızları, çildirme ile viran duvarlar üstünde bezm başlattıklarında Allamahan'ın zil gibi keskin sesi, her daim diğer kızların sesinden ayrılırdı. Yekkemolla köyüne giden Nasir Hoca, akşam vakti duvardan destek alarak geldiğinde gözü uzakta duvar üstünde kızlar ile çildirme çalıp şiir okuyan

---

¹⁷⁸ Molla Nasir Hoca, Özbek halkının sevimli bülbülü, SSCB halk sanatçısı Halime Nasirova'nın babası ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti halk sanatçısı Klara Yusupova'nın büyükbabasıdır.

Allamacan'a takılınca yüreği cız etti ve kendisini ağaçların arkasına gizleyerek şiiri dinledi. Allamacan okuduğu şiire Nasir Hoca'nın adını da karıştırır, kızlar da ona katılırdı. Bunu işiten Molla Nasir Hoca:

“Bu kız beni gördü de gönlüm için şiire başlayıp kandırıyor ya da o da beni seviyor, diye düşündü. İşi yapıp vakıf çiftçiliğim güzel oluverirse bu kızla evleneyim.”

Mahallede mollaya sırdaş zanaatkâr ustalardan bir, ikisi mollanın maksadından haberdar olunca kızın babası, Usta Memezakir'e yetiştirdiler. Usta Memezakir, Molla Nasir Hoca'yı damatlığa almayı önceden planlamış olsa gerek ki bu haberi işitmeyi bekleyip gülümseyerek “Bir tane kızım var ki Molla Nasir gibi temiz bir yiğitten on tane kızım olsa esirgemem!” diyerek razılığını bildirdi. Ertesi sabah ustalar, Molla Nasir Hoca'yı kenara çekerek bu güzel haberi verdiler.

Molla Nasir Hoca, bazen Kırk Köy'e giderek pirinçten bazen de Yekkemolla'ya gidip diğer ekinlerinden haber alırdı. Günlerden bir gün Seleng Çarşısı üzerinden su izleyip Zember Çarşısı'ndan bir tane çay içip geçmek niyetindeydi. Dağlı'da onu bulamayan, haddini aşan üç, dört zanaarkar, mollanın yolunu kesti:

– Nerelerde geziyorsunuz, molla ağabey? Sizi aramadığımız yer kalmadı. Haydi, yürüyün!

– Ben tarladan çok yorgun geliyorum. Onun da üstüne ikindi namazı yakın. Benim imam olduğumu iyi biliyorsunuz.

– Uzağa gitmeyeceksiniz, Muqımicanbay'ın bağına gideriz. Hasanbay ağabey yaşlılığında oğul olduğu için mahalle zanaatkârlarına ziyafet verdi. Gelmemenizin asla çaresi yok.

– Tambur odada, tambursuz hiçbir şey söyleyemem. Sizler bir şey söylettirmeden bırakmazsınız.

– Söylemeseniz de gidip uğrayın!

– Eđer benim isteđimi sorarsanız, ben gidip ikindi ezanını okuyunca tamburumu alıp cemaate: “Akşama birisini imamlığa geçirin, yatsıya kendim gelirim.” diyeyim ve sonra telaşsız bir şekilde bağda sizinle olurum.

Molla Nasir, tekkede çay da içmeden arık boyunca Dađlı’ya geçip gitti. Odada biraz dinlenerek ikindi namazını cemaatle kılıp küçük tamburunu yeni içine koydu ve cemaate şimdilik özrünü beyan ederek yine geldiđi yol üzerinden Muqımcanbay’ın bağına gitti. Yaşlıca ođul gören bağban, sevdiklerini misafir etmişti. Mollaya sofraya yazılıp ekmek ve çorba ikram edilince Hasانبay Ağabey tarafından hazırlanan kara üzümün şarabından da bir fincan doldurulup verdiler. Temiz kalpli molla, zanaatkâr gençleri kırmayarak sonuna kadar içti ve sonra çorba içmeye koyuldu. Molla ilk başta zanaatkârların sohbetinde nezaket gösterip el çekmeden biraz biraz iç çekti.

Sofra toplanınca ricayı beklemeden Molla Nasir Hoca, tambur çalıp birkaç makam okudu. Bu arada da yine bir tabak daha götürdü. Mollanın fazla keyiflendiđini anlayan zanaatkâr gençler, onu tutarak tahta köprüden geçirip geri döndüler. Molla kendini dinç tutmaya çalışarak büyük adımlarla mescite geldiğinde namaz yerinde imamı bekleyip oturan cemaate baktı. İmamın aceleyle geldiđini gören cemaat yerinden kalktı, dışarıdakileri çağırarak niyetiyle ihtiyar müezzin yükses sesle “namaz vakti!” diye bağırınca herkes safaya dizildi. Mihrabın önüne geçip sessizce bekleyen molla, imamlık kaidesi olduđu üzere “Allahu ekber!” diyerek iki elini kulaklarına götürdü. Yeni içindeki tambur ellerini kulađına götürmeye izin vermedi. Molla sinirle yeniden tamburu alıp mihraba dayayarak yeniden ellerini kulađına götürüp “Allahu ekber!” dedi. Secdeye başını koydu ve bu baş konulunca tekrardan kalkmadı. Uzunca bekleyen cemaat başını kaldırıp imama baktılar, imam horluyor ve mihraptan keskin bir şarap kokusu yayılıyordu.

Mollayı taşıyıp çıkararak büyük arıkta suya batırdılar, odasına götürüp yatırdılar. Ertesi gün hepsi mescitte toplanarak mollayı imamlıktan aldılar ve başka bir mutaassıp hoca bulup getirerek yetişeduran pirinç ve kara ekinleri de o yeni imamın ihtiyarına verdiler. Bu kötü haberi işiten zanaatkârlar bir odayı eşyalar ile donatarak mollayı alıp getirdiler.

– Sizin imamlıktan ayrılmanıza sebep olduk. Şimdi hangi yüzle size bakarız?

Molla Nasir pervasızca elini salladı:

– Bu imamlık evlenene kadardı. Beni imamlıktan ayırlamam üzmüyor! Çiftçiliğin elden gitmesi üzüyor! Onunla kendimi düze çıkarıp evlenecektim! Hatun almaktan da ümidim kalmadı!

***

Mukimiy, Şahımerdan'a gidiyormuş diye duyulunca birlikte gitmek isteyenler çoğalmaya başladı. Ama çok kalabalıkla seyahate çıkmayı Mukimiy'in yüreği kaldırmazdı. Yine bir araba ekleyip üç araba olmak ve bu en sonki arabada sahaf Sali Çekelek, şarkıcı Emehcan Attar, iki kişinin daha olması gerekti. Dedecan Hacı ile Molla Nasir Hoca, Eşref ile birlikte Raşidan'a gitmeye söz verdiğinden dolayı yemek işlerinde çevik olan Atacanbek'i alıp gidecek oldular. Ama Mukimiy, Şahımerdan'a gitmekten ziyade Raşidan'a gidenlere yoldaş olmakla ilgilendi. Çünkü onların vaktinin çoğu sadece edebiyatçılık, satranç ve makam dinlemekten ibaret olup kendileri de çok seçiciydiler.

Egemberdi Hacı ve Atacanbek önce Hokand'ın bilinen arabacıları ile üç, güzel, gölgelikli, atlas kaplı arabayı ayarlayıp üç gün önceden kaporo verdiler. Sonra başka işlere koyuldular. Şahımerdan'ın mevsimi olduğu için arabacıların işleri yoğundu. Üçüncü gün seher vakti üç, güzel, gölgelikli arabanın birinde gençler; diğer ikisinde ise Mukimiy hemsohbetleri ile Şahımerdan'a gittiler. Atlar, Ülterme'ye varınca bir sırada düzgünce gittikten sonra hızlandı. Arkadan gelen gençlerin arabasında şarkılara başlandı. Bu, güzel yolculuktan Mukimiy son derece zevk alıyor, bazı bazı gençlerin arabasına bakarak yeğeni Rozimuhammed ve doğduğundan beri ilk kez babası, kardeşleri ile gölgelikli arabada uzun sefere çıkan Ekberhoca'ya bakıp gülüyordu.

Bu şekilde güzel sohbet ve tatlı şarkılar ile akşam vakti Bağdat'a ulaştılar. Arabacılar demiryoluna bakan semaverlerin önünde durarak terleyen atlarına biraz mola verdiler, sonra yola koyulup Raşidan'ı geçip gittiler. Altıarık'ı, Margilan'ı geçince dostlarının isteği ile Yarmazar'da durup atlara mola verdiler.

Yarmazar, kadim şehir viraneleri yerinde halkın yaşadığı köy, Margilan'a giden Şahımerdan nehrinin bir kolu köyün aşağısından hızlıca akıp geçer. Su kenarındaki sıra sıra, serin semaverler yolcular için özellikle de her Cuma Margilan

zanaatkârları için yorgunluk çıkarmada bire bir, güzel bir menzil olarak görülürdü. Buraya gelince Atacanbek yine bileklerini çemreyip kendince “nazik” adını verdiği kaynatma çorbaya girişti. Çorba pişince atlar yemlenene kadar yolcular, yorgunluklarını çıkardılar. Karınlarını doyurduktan sonra yeniden arabalara bindiler.

Çok mesafe geçmeden Fergana şehrinin kenarına bir çeşit genç, uzun çınar ve karakavaklar dikilen adalet sokakları başladı. Arabacılar tertip, düzene bağlı kalarak atlarını yıldırım gibi sürerek şehirden çıktılar. Turna sürüsü gibi gideduran yirmi kadar araba Vadil yoluna girilince atların sırtına sertçe kamçı vuruldu, kim kimi geçecek yarışı başladı. Bazen o araba öne geçiyor bu araba arkada kalıyor, bazen de bu araba öne geçiyordu. Bağırış, çağırıştan kulağı sağır olan Mukimiy canı sıkılınca arabaların arasından gençlerin olduğu arabayı arardı. Vadi’ye geldiklerinden sonra arabacılar köpük köpük terleyen atlarını arabadan çıkardılar ve geniş sokaklarda bir o tarafa bir bu tarafa yürüterek soğutmaya başladılar. Yorulan yolcular kendilerine bir han bularak az biraz nefeslerini düzenledikten sonra hızlıca akaduran vadi boyunda istirahat ettiler.

Vadil diye adlandırılan bu geniş, temiz havalı, güzel manzaralı yerin her bir hanı ve semaveri yolcular ile doluydu. Şahımerdan’a giden kadını, erkeği bu köyde bir gece kalmadan giderse yorgunluğunu atamamış gibi olurdu. Akşam olunca Vadil taraflarında seyilgâhta dolaşılır; her semaverden, her handan yükselen şarkılar ve tatlı sesler iştilirdi. Şehre kadar uyumadan grup grup olup gezen şuh gençlerin kahkahaları, saz ve çildirme sesleri Vadil’e özgü feyz bağlıyordu.

Bir geceyi burada insan katarı içinde uykusuz geçiren Mukimiy, vadi kenarında defterine yol hatıralarını yazarken yüksek Şahımerdan dağlarından yükselen güneş, Vadil’in uzun ağaçlarının uçlarına kendi nurunu saçmaya başlamıştı. Mukimiy, defterinin bir, iki sayfasını doldurup barajın kenarından hana döndüğünde gençler soğuktan büzüşmüş halde uyumakta, dostlar da her tarafa dağılmış halde, Atacanbek mastava tereddüdünde, arabacılar ise atlarını tımarlamaktaydılar.

Şair, su kenarındaki divan üzerine bağdaş kurunca Atacanbek’in uzattığı çayı iştahla hөpletti:

– Vadil’in anlamı ne molla ağabey?

– Vadil’in asıl manası, pakize kalp demek. Bu adı kim bulmuşsa iyi iyi koymuş...

– Bizi bırakın molla ağabey de gençler bu gece çok eğlendiler.

– Nesini söylersiniz beyim! Onların eğlendiğini görünce ben de zevk aldım.

Bu arada elinde bir tutam nane, omzunda mendili ile Mevlevi Yoldaş gelerek onlarla selamlaştı ve divanın bir kenarına oturup sohbetle kulak verdi. Mukimiy, konuşmasına devam etti:

– Şahımerdan’a ulaşmadan bu kadar eğlendiler, Şahımerdan’da bunlar bedenlerine sığamasalar gerek, diye düşünüyorum. Beni sormuyor musunuz? Vatanımız ne kadar güzel manzaralara sahip, yürüyüp yorulmaz, görüp doyamaz insan!

Mastava pişince Atacanbek ekmekle keşniç¹⁷⁹ almaya gitti. Su kenarına kilim yazılınca yoldaşlar buraya toplanmaya başladı. Vadil’in her tarafını dünden beri gezip yorulmayan gençler de selam verip gelerek kenardan yer sahiplendiler. Aç karnına ekmek ve keşniç dolu mastava ile bir fincan çay içildikten sonra arabacılar atlarını yolculuğa hazırladılar.

Mukimiyler’i taşıyan araba, hürmetle en öne geçince arkasında on tane araba gitmekteydi. Çok ilerlemeden dağlar yakınlaşmaya başladı: ilk rastaldıkları dağ “Hür Kızlar” dağı olup ona yaklaşan arabalardan “Hür Kızlar!” diye sesler işitildi. Bu hitaplara cevaben dağ aks-i seda verip “Hu!” diye karşılık verir gibi oldu. “Hür Kızlar” dağının alt tarafından geçerek sol taraftaki tahta köprüden geçtikleri sırada canı tatlı yolcular kenarlara tutunup gözlerini sıkıca yummuşlardı. Köprüden güç bela geçilince sağa dönen arabalar, vadi kenarından bir zaman yaş yavaş gittikten sonra arabacılar atlarına yine kamçı bastılar.

***

---

¹⁷⁹ Keşniç: Yemeklerin güzel kokmasını sağlayan bir tür bitki, baharat.

Şahimerdan'da insan çok, çoluk çocuk, gencecik kayrağaç¹⁸⁰ ve karakavakların altına yerleşen darca sahilgâh at, araba ve kap, kacak dükkânları ile dolmuş, insanlar gruplar halinde gezmekteydi. Üstlerinde eski kıyafetler, bellerinde sadaka çanağı, ellerinde ağaçtan asa tutan kalenderler sıra sıra dizilip kulakları sağır etmekte; her adımda bir dilenci ve her köşebaşında gelene, geçene el açarak konuştuğu konuşmaktaydılar. Bir şey şairin boğazında kalmış gibi oldu, Atacanbek'in yeninden tutarak boğuk sesle buyurdu:

– Çabucak boş yer tedarikine girişin bey! Ben tükendim!

Atacanbek, önce gülümseyerek şaka yapacak olsa da Mukimiy'in bir an gültü, patırtıdan hoşlanmadığını fark ederek boş yer tedarikine girişti. Bu zor iş, kolaylıkla halledildi, Mukimiy'in geldiğini işiten Margilanlı şiiirserver zanaatkârlardan bir grup vadi üstündeki kamelyayı boşaltarak davet etmek için birini gönderecek olmuşlardı. Atacanbek, Mukimiy'in dostları ile bu kamelyaya yerleşerek kendisi merdivenlerden çıkarak han bulmak için gitti. Yolun sağ tarafındaki evlerden birinde bir haftadan beri kalıp yolculuğu uzayan Margilanlı işçiler, bugün Margilan'a dönecek olmuşlardı. Hokand'dan Mukimiy'in geldiğini işitince odalarına davet edecek olduklarında iki zanaatkar genç Atacanbek'i alıp geldi:

– Sizler bugün Margilan'a çıkıp gidekseniz, odaya Mukimiy ve arkadaşaları davet edilse iyi olurdu!

– Güzel fikir, dedi işçilerden bir tanesi. Şu şartla ki Mukimiy Hoca bugün akşama kadar bizim misafirimiz olacaklar. Ne var ki odamızın sahibi olan şeyh, şair ehlini beğenmeyen kaprisli biri. Bu konuda bir arabuluculuk yapamayız, bunu kendileri hallederler.

Atacanbek, seyilgâhta boğulup oturan Mukimiy'i çabucak alıp gelmeye koyuldu. Mukimiy, odaya çıktıktan sonra biraz rahatladı. Sofra üzerinde işçilerden, Margilan'daki dostlarını teker teker sordu. Aşağıda gezen gençlere adam gönderdi.

Sofra üstünd bazen Margilanlı şarkıcı zanaatkârlar, bazen de Hokanlı Azimcan ile Abdulla mahdum tarafından güzel şarkılar okundu. Akşam olunca

---

¹⁸⁰ Kayrağaç: Susuzluğa dayanıklı, dalları kalın, geniş gövdeli, küçük yapraklı ağaç türü.

işçiler, Margilan'a gitme tereddüdüne düştüler. Onlar şeyhi aralarına alarak rica ede ede Mukimiy'e odayı vermeye güç bela ikna ettiler.

İşçiler gittikten sonra oda bomboş kaldı. Mukimiyeler, nehre bakan kamelyada suların sesine kulak salıp yatıp dinlenerek ertesi gün sabahla birlikte Yardan Aziz'e çıkıp gittiler. Yardan Aziz diye adlandırılan yer, Şahımerdan'dan üç çakırım yukarıda, dağların yan tarafına akaduran nehir ağzındaki çayırılık meydan olup buraya küçük bir köy kurulmuştu. Günü bu güzel yerde neşeyle geçirince akşam vakti yeniden odaya döndüler.

Sabahleyin Atacabek'in sözüne uyarak kahvaltıyı aşağıda, seylgâh başındaki köprü üstünde yapmaya karar verdiler. Gürültü, patırtıdan bıkan Mukimiy de dostlarının hatrı için birlikte gitti. Ama bugün seylgâhta insan seyrek, suyun sesi seylgâha biraz feyz bağışlamaktaydı. Vadiye bir taraftan ak su, bir taraftan kara su gelerek aynı yerde karışmadan akıp gidiyordu. Bu manzara Muqimil tarafından beğenilince uzunca bir vakit bakakaldı.

Kahvaltıdan sonra gençlere Sali Çekelek, önder olarak Kubban Gölü'ne gitmek hareketine giriştiler. Mukimiy, göle gitmekle ilgilenmedi. Daha sonra Mukimiy, Mevlevi Yoldaş'ı da yanına alarak gitti. Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş yeniden yukarıya çıkarak oda yanındaki mezargâha girdiklerinde tekkede zikrolunmaktaydı. İş, gücü olmayan izleyenler katarının bir kenarda durarak müritlerin Mecnunvâri yaka yırtıp ortada dans edişlerini izlediklerini, cezbeye tutulan divanelerin ağızlarından köpük saça saça kendinden geçmiş halde yattıklarını, ziyaretçi saf insanların kabir üzerine para atarak tanrıdan huzur dilediklerini, kavuğu büyük şeyhlerin halkı büyüleyerek varını, yoğunu ellerinden aldıklarını gördüler. Mukimiy, sabrı tükenerek yanındaki Mevlevi Yoldaş'a dikkat etti. Mevlevi de sinirlenmişti. Onlar ziyaretgâh kapısından çıkarak odaya doğru konuşmadan biraz yol aldıktan sonra Mevlevi Yoldaş, Emir Ali şir Nevai'nin şeyhler hakkındaki bir hicvi gazelini hatırlayarak okudu:

“Tekkede halka-yı zikr içre gavga kıldı şeyh,

Ehl-i diller nakd-i yemeği yağma kıldı şeyh.”

Bunu duyan Mukimiy hiç düşünmeden bu gazeli devam ettirdi:

“O hep tuzak idi bu bir dâne el avı için,

Her nerede ki azm-i tesbih u musallâ kıldı şeyh.”

Mevlevi, üçüncü beyiti onun ağzından alıp:

“Ya hayâli neşesi, yâhut tekke fikri için,

Her kerâmet u makâmeti ki, ifşâ kıldı şeyh.

Üfleyip, feryâd edip, sıçrayıp, peri gibileri avlar –

Yaptığı divânelikleri âşikâr kıldı şeyh.”

Yol üstünde sıra sıra birer beyit okuyarak odaya girdiler. Mukimiy, kendini döşeğe bıraktı. Mevlevi Yoldaş ise kıyafetlerini çıkardı da dışarıdaki ocağın önünde çaydanlık kaynatma tereddüdüne düşerek ağzına geleni esirgemedi şeyhlere doğru bakıp söylenmekteydi. Mukimiy, yattığı yerden Mevlevi’ye duyurarak:

– Kubban Gölü seyahati ortaya çıkmamış olsaydı bugün çıkıp gidelim diyecektim, sevgili gençlerimiz niyetimi değiştirdi, dedi.

– Onların isteklerine uymaya mecbursunuz, molla ağabey.

– Olmasam mı ki?

– Rozimammed’in bahanesiyle oğlunuz Ekberhoca da iyice eğlenmiş oldu.

– Nesini söylüyorsunuz? Tıka basa dolu Bekveççe Mahallesi’nden geçerek nereyi görmüş diyorsunuz! Bu seyahat onun için kanat oldu, o hayatında ilk kez güçlü kanat kaktı. Ona katılarak ben de uçmuş gibi oldum. Ama şunu size ifade edeyim ki yarına kalmadan dönmek gerek, kalan seyahati Hokand etrafında yaparız. Raşidan’da dostlar encümeni bizi sabırsızlıkla bekliyor! Siz satrançta, Bey gurmeliğe kendi hünerlerinizi göstermeniz gerek. Orada önemsiz insanlar olmaz, satrançta sizi Severhan Töre ile eşleştirip izleyeceğim.

Mevlevi Yoldaş, heybeleri yoklayarak bir, iki suyu kaçmış petir ile kandalet alıp sofraya döktü:

– Zekiler encümeni mi diyorsunuz?

– Hacı Eşref'e bir yılda bir ay şehirden çıkma hakkı verilmiş olsa da işte bu bir ayı kavun mevsiminde Raşidan'da geçirir diye kendiniz söylemişsiniz. Hacı Eşref ile olan sohbet ne kadar düzgün, ne kadar ilginç olduğunu bilirsiniz. Molla Ahmet Meşinci'nin anlattığına göre o adamların bir günlük sohbetine nail olan insan bir yıllık zevksiz hayatını rehin vermeye hazırmış.

Sofraya çaydanlık, fincan getirip koyan Mevlevi Yoldaş, aşağıya nehir kenarına boynunu uzatarak eliyle işaret etti:

– Şahımerdan bağ sahipleri ağaçlardan kayısı silkmiş. Bundan başka, burada kayısı iki ay sonra başlayacakmış! Keşke şimdi bundan bir leğen olsa!

– Nasip olursa kayısının en iyisini yarına Raşidan'da yersiniz. Raşidan'ın “Mollagedayi”, “Mirsenceli” denilen kayısıları cihanın hiçbir bağında yetişmez.

Raşidan'ın kayısılarından başlayan şirin sohbetin sonunda hüseyini üzümü, içi beyaz, sarı kabuklu, hoş kokulu kavuna gelince çaydan sonra ikisi ayaklarını uzatıp nehir tarafına bakarak uzandılar. Biraz sonra Mevlevi Yoldaş uykuya dalar. Nehrin diğer yakasındaki tepelerde iki yavrusunu takip ederek otlayıp yürüyen keçi, Mukimiy'in gözüne çalındı. İki keçi yavrusu, yamaçta sıçraya sıçraya oynamaktaydı. Huzursuz anne keçi, onları tehlikeli oyundan sakınmak için ağzında çiğnediği otları aceleyle gelerek yavrularının etrafında meleyerek pervane olmaya başladı.

Dağ tepelerini izleyerek uykuya dalın Mukimiy, Mevlevi'den önce uyanarak onu uyandırmasa akşama kadar uyuması muhtemeldi.

Bütün günü canı sıkılarak geçiren iki dost, Kuban Gölü'ne gidenlerin yorgun şekilde döndüklerinde yemek hazırlamak amacıyla ocak başında küçük işlerle meşgul olmuşlardı. Selam vererek önce Rozimuhammed, Muhammed Ekrem ve Ekberhoca sonra tambur çalarak Usta Azimcan ve diğer dostları sokaktan “Sokak Bağı” nı mırıldanarak girip geldiler. Onlar ellerinde deste deste kokulu otlar ve ağaç dalları taşımışlardı. Kazandaki zirbeki görünce Atacanbek omuzundaki ağır yükü yere atmış gibi oldu. O yol üstünde odaya döndükten sonra yemek yapmak kaygısını çekedirmişti.

Kuban Gölü'ne gidenler, temizlenip soluklarını biraz düzenleyince Mukimiy ve Mevlevi Yoldaş sofrayı hazırladılar. Kuban Gölü hatıralarını dinleyene kadar yemek dinlenmişti. Bu göl ne kadar güzel de olsa gönüllü olunmaz, yolu tehlikeli, dar ve korkunç yerlerden eşek güç bela geçirdi. Bu duyan Mukimiy gülererek geldiklerine şükretti. Yemekten sonra Kuban Gölü'ne gidenler, bir fincandan çay içer içmez uykuya daldılar.

Ertesi sabah uyanıp gitmek tereddüdüne düştüler. Kahvaltı üstünde ev sahibine para verip teşekkür ettiler ve kalan et, yağ, pirinci de alarak arabaya bindiler. Üç gün dinlenen atlar Hokand yemini özlemiş gibi öne öyle atıldılar ki tekerlekler gözün algılayamacağı kadar hızlı hareket ederek yüksek dağların yamaçlarına kurulan güzel Şahımerdan'ı geride bırakıp gitti. Korkulu vaziyette tehlikeli köprüden de geçerek Vadil yoluna koyuldular. Oraya varana kadar üç arabada şarkılar kesilmedi. Vadil'de sabah kahvaltısını yaparak Fergana'ya geçtiler. Altıarık'a geldiklerinde atlarını beslemek için durdular.

Atları arabaya koşmadan önce Mukimiy, kendi fikrini söyledi:

– Biz: Mevlevi, Atacanbek ve bendeniz yolda Raşidan'a varmadan Töde Kışlağında kaldıktan üç gün sonra geleceğiz. Bu köye mükellefiz. Biz dönüp gelene kadar Rozimuhammed'i eğlendirmek vazifesini dostum Egemberdi Hacı ile Usta Azimcan ve Abdullacan Mahdum'a yüklemek doğru geliyor.

Egemberdi Hacı yüklenilen vazifeyi can-ı gönülden kabul ettiğini bildirdi, diğerleri Hokand'a gitmek istediklerini ifade ettiler. Altıarık'tan çıkıp uzun mesafeli çöl aşp Raşidan'a yaklaştıklarında Töde Kışlağı'nın kalabalık, bol mahsulatlı yerleri başladı. Yol kenarından akıp giden sığ, çamurlu su onları tıpkı alıp götürüyormuş gibi aceleyle akıyordu. Üzerine saman, pamuk konulan duvarların önünden geçerek kalın dallar ve ciydeler¹⁸¹ ile çevrili yerdeki ip eğirci ustanın biçimsiz dükkanı önünde duran ilk arabadan Mukimiy başını çıkarıp sordu:

– Severhan Töre'nin evleri yakın mı?

Yerinden sıçrayarak doğrulup üstünü silkeleyen ip eğircisi, dükkândan çıkararak:

---

¹⁸¹ Ciyde: Uzun yapraklı, çiçeği hoş kokulu olan meyveli bir ağaç türü.

– Buyurun! İnin! İşte şu ev! dedi. Törem’in küçük oğulları “Şahımerdan’dan misafirler gelecek.” diye akşamdan beri yol beklediler.

İp eğircisi böyle diyip arabanın önüne gelerek Mukimiy ile selamlaştı. Mukimiy, Mevlevi Yoldaş ve Atacanbek arabadan inmemişlerdi ki ev duvarının arkasından uzun kâküllü, uzun yüzlü bir çacukla kalın kumaştan yapılmış boz bir gömlek giyen orta yaşlı bir medrese talebesi yürüyüp gelerek arabadan inenler ile selamlaşmaya başladı. Bunlar Severhan Töre’nin küçük oğlu ile onun hizmetkârı Molla Bötöbay idi. Nazik, çok görüp geçirmiş olan hizmetkâr diğerlerinin Hokand’a gittiklerini, inmediklerini fark ederek atın yularından tuttu:

– Arabayı eve çekelim! Hepinizin inmesi gerek, efendim böyle emredince bize akşamdan beri yol beklettiler! Eger inmezseniz, efendim üzülürler. Bağa sizler için özel yer hazırlandı.

Bu sözü işiten Mukimiy, arabadaki dostlarına manalı bakarak seçimi kendilerine bıraktı. Onların inmeye o kadar razılıkları yoktu, Molla Bötöbay’a özürlerini belirterek vedalaştılar ve üç araba ardı ardına Hokand’a doğru yol aldı. Arabaların karartıları gözden kayboluncaya kadar bekleyen Mukimiy, eve doğru yürürken Molla Bötöbay onları eve doğru götürdü.

Sokaktan büyük kumlu arık akıp giderek geniş duvarları dolanıp tarlaya ulaşıyordu. Özenle hazırlanan kayısı bağı ortasında gül bahçesi ve bir tarafında havuz olup etrafındaki sofanın birinde Dedecan Hacı ile Raşidanlı Mirza Şerif Bağdar, göğüslerine yastık koymuş halde satranç oynamakta, ilerideki büyük sofada Hacı Eşref, Severhan Töre, Molla Nasır Hoca, kapı yanında yine çökmüş halde oturan, kitap okuyan birkaç genci dinlemekteydiler.

Mukimiy, Mevlevi Yoldaş ve Atacanbek gelmeleriyle kitap okuma, satranç oynama bir kenarda bırakılmış, ehl-i sohbet birden bırakılmış, herkes yerinden kalkmıştı. Severhan Töre ile ilk kez karşılaşan Mukimiy, Severhan Töre’nin önceden çokça methini işitip hemsobhet olmaya istekliydi, kucaklaşıp selamlaştı. Fars edebiyatını su gibi içen, satrançta son derece hırslı ve biraz da Hayyamvari fazileti olan büyük bağ sahibi Severhan Töre; hafızlardan makam, şairlerden şiir dinlemeyi kendi bağında hazırlanan meyden dostları ile keyiflenmeyi dünyadaki bütün nimetlerden üstün tutardı.

Misafirler sofadan yer alınca sofa yanında ellerini bağlayıp bekleyen genç, yine yerine oturarak “Hamse”yi yeniden dizine aldı ve kaldığı yerden okumaya başladı: “Hayret’ül-Ebrar”ın girizgâhı ile başlanmış olup onun her satrı büyük felsefi anlamlar hazinesinden dalgıç gibi inciler dizmekteydiler. Dinleyenler, herbir satırın manasını anlamak için gencin okumasını keserek o satırı yeniden okutur, küçük münazaralardan sonra farklı kanaatlere vararak yeniden dinlemeye başlardı. “Hamse” yapıldıktan sonra onu düzgün, akıcı, hatasız okuyan Raşidanlı Baki mahlaslı genç şaire -Mirza Abdulla Nasreddinoğlu- teşekkür ederek sofadan kalktılar. Mukimiy, buradakilerin arasında Dericî Molla Ahmed’i görmediğini fark ederek Dedecan Hacı’dan yavaşça sordu:

– Leylek Hoca görünmeyecekler mi?

– Dostunuz Molla Ahmed sabahtan beri Eşref Hacı Ağabey ile satranç oynayıp üç kez yenildikten sonra sabredemeyeceğine kanaat getirmiş, işittiğimize göre de Seyid Ömerbey’in evlerine gitmiş.

Dericî Molla Ahmed denilen bu adam, zanaatkârlar arasında yetişen satranç ustası, kâmil Bedilhan olup fazla uzun boylu olduğu için ona “leylek” lakabı verilmiş, dericilik gibi meşakkatli işi hüneriyle çok çocuklu ailesini geçindirir, küçük badem bağı türlü kuşlarla dolar ki adeta “hayvanat bahçesi”ne benzerdi. Falan yerde satranç oynanmaktaymış diye bir duysa Molla Ahmed her türlü zaruri işini bırakıp ahbabların toplandığı yere giderdi.

Mukimiy, bu fakir ve saf dostunu göresi gelince araştırmaya başladığında bağ tarafından Molla Ahmed; yoğun çiçek bozuğu, şık kıyafetli bir adamla girip geldi. Mukimiy’i görüp yürüdü ama kucaklaşıp selamlaşmak için boynu ve elindeki “bedene”ler izin vermediğinden çok sıkıntı çekti. Mukimiy, onu sıkıntıdan kurtarmak niyetiyle yaklaşıp fısıldadı:

– Özletip bizim yüreğimizin ezildiği de yeter, boynunuzdaki “bedene”ler ezilmesin dostum. Fakat bu adam kim oluyor?

– Bu adam Hudayarhan’ın ortanca oğlu, Seyit Ömerbey! Bu köyün yarıdan fazlası bu adamınmış.

Molla Ahmed'in açıklamaları henüz bitmemişti ki Mirza Şerif Hacı Bey gelerek Mukimiy, Mevlevi ve Atacanbek ile tanıştırdı. Sohbetin devamında Mukimiy, Seyit Ömerbey'in namına münasip denkliği tahmin edecek oldu.

Seyit Ömerbey, gençliğinde Taşkent'te Kaşgar Mahallsesinde yaşayıp Rus mekteplerinde okumuş, ordunun hizmetine geçerek harp ünvanına sahip olmuştu. Sonraları Raşidan ile Altıarık arasındaki çölden arazi alıp yüz tenab bakır toprak yere su getirerek çârekâr, işçi tutarak çiftçilik ile uğraştı. Bu adam, boş zamanlarını mütalaa, satranç ve av ile geçirirdi.

Seyit Ömerbey, Mukimiy ve yanındaki dostlarını kendi evine davet etti ve gitmeye koyuldu. Mukimiy, sofaya tekrar gelip oturunca "Bu beyin içinde ukde kaldı mı ki?" diye içinden geçirdi. "Birkaç yüz tenap hasildâr eri, yüzlerce çârekârı olan bu adam; itibarlı, namı bilinen misafirleri evine davet edip misafir olarak ağırlamayı öğrenmiş. Sıradan, Fırıncı Muhammed Eminhoca olsaydım iltifatına müyesser olur muydum ki?"

Bötebay, ellerine su tutup herkesi büyük sofaya davet etti. Hizmete koyulan, fazıl encümeninde herkesten daha genç olan Mirza Abdulla Baki, Severhan Töre'nin işareti ile testiden mey süzerek yemek öncesinde misafirlere fincanda ikram etti. Mukimiy, ev sahibinin gönlü için bir, iki yudum içerek fincanı bırakmış olsa da diğerleri bitirinceye kadar keyif yaptılar. Fincan bir, iki kez boşalıp doluncaya kadar Severhan Töre'nin Hayyamvari bir rubaisi okununca kayısı dalında asılı duran tambura gözünü ayırmadan baktı. Bunu fark eden Molla Nasır Hoca, kayısı dalından tamburunu aldı ve oturduğu yerden tamburunu çalarak "Hokad Uşşâğı"na Hafız'ın bir şiirini okudu.

Hokand Uşşâğı sona erince fincanlar bir kez daha doldurulduktan sonra Dedehan Hacı ile Molla Nasır, Ali Şi'r Nevâî'nin gazeline Emir tarafından yazılan muhammese "Bâzurgâni"yi okudular.

"Gülşen-i ruhsâr üzre o çeşm-i âhûlar mıdır,

Cevri çok ve mihri az, cesur, bedhûlar mıdır,

Hûn-ı nâhak kılacak iki cefâcılar mıdır,

Gûşe-yi ebrûlarında çeşm-i câdular mıdır,

Yoksa girmiş yaya, tirendâz hindûlar mıdır...”

Akşama kadar süren bezmden sonra tarla patikalarından kumlu arıklar bularak Molla Dedecanlar’dan mestane “Gülyar” ile “Şehnaz”ı dinleyip yürüyerek Seyit Ömerbey’in evinin yolunu tuttular. Tarla yolunun tepesi ciyde ile kaplanmış, çamurlu su kum üzerinde yayılmış, nanelerin dibinden hızlıca akıp geçmekte, kulübelerde duran kırlangıçlar ötüşmekte, akşam olmasına rağmen Bey’in çalışanları yonca biçmekteydi.

Yorgunluktan harap olan misafirleri Seyit Ömerbey karşılayarak gece yarısına kadar kırlangıç kebabı ve kavurma ile ağırladı. Mukimiy’in aklı kendi odasında, Moskova’ya çabucak dönmek tereddüdüne düşen Rozimammedcan’da ve gözünü dört açarak sokağı gözleyen İsmail Garibiy’de idi. Akşamında Severhan Töre’nin evine gelip yatınca sabahki kahvaltıda çay üstünde Mukimiy, gitmek için izin istedi. Molla Bötebey araba hazırladı, Mevlevi Yoldaş ve Atacanbek’i Hokand’a gönderdiler.

3.18. ON SEKİZİNCİ BÖLÜM KAVGA İLE KARIŞIK HUZURLU GÜNLER

“Güzellerin mihri oldu işim, âşıklık fenim,

Kim ki dönerse bu işlerden, odur düşmanım,

Şem ’u fânustan Mukimiy âşikâr pertevi,

Bu aceb ki, karanlık günüm kıldı ruhu aydınım.”

Mukimiy

Mukimiy ve dostları Severhan’dan döndükleri sırada Muhayyir’i görmeden geçmeye gönülleri olmadığından Akyer’de durup onun kapısını çaldılar. Onların Şahımerdan’a gittiğinden haberdar olan bağcı Şair Muhayyir, kayısı bahçesinde konforlu yer ayarlayarak bir, iki günden beri onları sabırsızlıkla beklemekteydi. Muhayyir’in hatrı için uning bağına geldiler, bir fincan çay içip yine yola koyuldular.

Arabada giderlerken birbirine eklenip giden sohbet MollaNasır Hoca’ya gelip durdu. Onun yaşı kırkı geçmiş olsa da hala başını sokacağı ev olmaksızın ömür geçirdiğine, evlenemediğine acıdılar. Mukimiy kendi fikrini ortaya koydu:

– Yarından tezi yok Tağlık’a Usta Memezakir’ elçi olup gideriz, ustanın razılığını aldıktan sonra düğün masrafları için uğraşırız.

– Düğünden önce bir kulübe hakkında düşünmek daha doğru geliyor!

– Aslında, biçarenin başını sokacağı evi de yok! Bu tarafı zor! Küçükçe, sahipsiz bir alan bulunsa zanaatkârların yardımlaşarak bir ev, bir dehliz yapmaları mümkün olur mu?

– Tağlık’ta sahipsiz harabeden çok yok, bununla ben ilgileneyim. Ama düğün masrafı meselesi ağırca, dedi Atacanbek.

Mukimiy güldü.

– Dostlara şiirle müracaat edip yardım talep ederiz.

Araba akşam vaktinde Hokand'a geldi. Atacanbek Miskerli'de, Mevlevi Yoldaş İsfara tarafında arabadan inerek vedalaştılar. Araba Bekveççe Mahallesiindeki Hazret Medresesi önünde durduğunda havuz kenarında para bekler gibi oturarak bekleyen İsmail Garibiy yürüyüp gelerek arabadan inmeye çalışan Mukimiy'in koltuğuna girdi:

– Ziyaret nasıl molla ağabey? İyi seyahat yapıp döndünüz mü?

– Teşekkürler, Molla İsmail! Seyahatimiz fena olmadı. Çocuklar iyice alıştı mı?

– Memnun oldular. Onlar akşam Karatepe'ye Zakir Hacı arkadaşlarının kavun şölenine gitmişlerdi. Bugün akşama dönmeleri gerek.

Mukimiy, elini uzatıp selamlaştıktan sonra arabayı işaret etti. Arabanın arkasından dostlarına göndermek için bir sandık kavun ve bir kasa üzüm vardı. Garibiy ile Molla Bötöbay onları odaya taşıdılar. O zaman Mukimiy, kavunlardan ikisini Mevlevi Yoldaş'ın evine gönderdi. Halil Hoca'nın evine de bir kavun, bir leğende üzüm; Ziyadebibi'ye bir kavun, bir tepsi üzüm gönderdi. Yine iki kavunu ayırıp Garibiy'e baktı:

– Biraz dinlendikten sonra kavun ile üzüm alarak biçare Anber atınçeden haber alıp geleyim. Molla Abdulla, Kerimdivani'den hala dönmedi mi?

Garibiy, meyus şekilde hareket edip sinirlenip yere bakarak sessiz kaldı. Mukimiy sordu:

– Niçin cevap vermiyorsunuz? Hayır mı?

– Abdulla ağabeyin gelmediği ayan. Gitmekte acele edince ekmek parası bırakmadan gitmiş.

– Nasıl olur? Nasıl olur? Hala aç olduğunu mu söylüyorsun?

– Aç kaldığım yok. Pazar gidip hamallık yaptım. Bunun için beni üzüyor diye mi düşünüyorsunuz?

– Affedin Molla İsmail. Kendi rahatımı düşünerek sizi unutmuşum. Bunun için bana her ne kadar kızarsanız hakkınız var! O halde Kıtmir de aç mı kaldı diyorsunuz?

– Kıtmir öldü!

– Ne? Kıtmir öldü mü?

– Töre binbaşının hizmetkârı, at koşturup giderken köpek ısırınca o da onu vurmuş.

– Aa, ne yazık! İtin iti dalayıp öldürdüğünü duymuştum ama itin iti vurup öldürdüğünü ilk defa duymaktayım.

Mukimiy'in üzgün ve samimi şekilde söylediği bu sözden dolayı Garibiy güldü, Mukimiy de rahatlayarak ona katıldı.

– Üzülmeysin, hocanın iti! Haber salıp yine bir Kıtmir buluruz. Kalkın dört tane gicde alıp gelin, siz gelene kadar ben de kavun soyup dilimleyedurayım.

Garibiy, parayı alarak işe koyuldu. Mukimiy, kavunları seçerken odaya baktı: kazan bomboş, çaydanlıktaki su buz gibi, tepside kalıp sertleşen burde ekmeklerden çok da kalmamış, oda boğuk, karanlık ve nemli kokmaktaydı.

Mukimiy, kavunun nasıl soyacağını, temiz bir tabak bulup nasıl dilimleyeceğini bilemedi. Oda kapısı gıcırdayarak açılınca dört tane ekmek koltuklayan Garibiy geldi.

İkisi kavun ile iki ekmeği yiyince Mukimiy yan tarafına uzanıp Rozimuhammed'i Moskova'ya gönderme kaygısı çekmeye başladı. Salih Yerzin'e kıyafet, kavuk; eşine de kara atlas alıp kalan akçeyi de dönüşte kendisine vermek gerek.

Mukimiy'in zihni işte bu mülâhazalar girdabında dolarken Garibiy, çay koyup uzattı:

– Araba yormuşa benziyor, molla ağabey! Olur dersenez, belinize basayım.

– Teşekkürler kardeşim. Arabaya pamuklu döşek serilmiş, rahat geldik. Onun yerine kantara gidip gelin, ben Anber atini görüp geleyim. Kavun merasimcileri akşam vakti gelirlerse yemek vaktine doğru gelirler.

Çaydan sonra Garibiy, kavunlardan iki tanesini ileri ayırıp koyarak kantara gitti. Mukimiy, Anber Atin'in kapısının önünde nefesini biraz düzenleyerek kapı halkasından tutarak kapıyı çaldı. Atin'in iki küçük oğlu çıkıp Mukimiy'e selam verdiler ve hal, hatır sorarak kavunları içeriye taşıdılar.

Biraz tevakkuftan sonra çocuklardan biri geri gelip Mukimiy'i içeriye aldı. Anber Atin oturduğu yerde yeni içindeki kansız ellerinin göğsüne koyup eğildi:

– Esselamu aleyküm, hürmetli üstat...

– Vealeyküm esselam.

– Buyurun, gelin.

Mukimiy, başköşedeki, temiz, kuru döşeğe oturduktan sonra dua için ellerini açtı. Her ikisi de ellerini yüzlerine sürdükten sonra Mukimiy, yere bakarak konuşmaya başladı:

– Moskova'dan gelen yeğenimi gezdirip dönmek derdinde olduğumdan dolayı ziyarete gelmek hakkında verdiğim sözü tutamadım.

– Duyunca yattığım yerden sonsuz mutlu oldum. Böyle yeğeniniz olup da onun Moskova'da eğitim alışından ne kadar gurur duysanız az, üstat.

– Öyle...

– Yeğeni gezdirmek için Şahımerdan'a götürdüğünüzü de duydum. Anber'iniz bir yerde yatsa da her şeyden haberdar.

– Gençler, Şahımerdan'da iyi eğlendiler. Ama bendeniz, Şahımerdan'a gidince mutlu olmadan döndüm.

– Şahımerdan güzel, havası temiz yer diyorlar.

– Öyle olduğuna hiç şüphe yok. Eğer bu temiz havası, berrak, serin nehri, geniş kırları olmasa Şahımerdan'ın şehirdeki zahidlerin tekkelerinden asla farkı kalmazdı.

Çocuklar sofraya yazarak ekmek, çay getirdiler. Bölünen sohbet kaldığı yerden yeniden devam etti:

– Hoş, Atınç! Yine yeni yeni şeylerle meşğ kıldınız mı?

– Nihayetinde ben sadece bununla avunamam, bu benim hayatım!

– Ne güzel! Sadece siz değil, her şair için bunun menbaı hayat. Ne yazık ki bendenizde önceki cüret yok, çok az uğraşabildim.

– Öyle demeyin, üstat. Hazretlerinin az meşğleri, başkalarının çok meşki. Cevher az olduğu için kadri yüksek olur, derler. Sizin her bir gazeliniz halk için ruh gıdası değil mi nihayetinde?

– Biraz abartıyorsunuz, o kadar değil! Mümkün olursa devam ettirdiğiniz o felsefi düşüncelerinizle beni memnun kılsanız, çünkü tadı damağımda kalmıştı.

Anber atın gülümseyerek yastık altında ellerini gezdirip defterini yeni üzerinden iki eliyle Mukimiy'e uzattı.

– Böyle behalarınızı dinleyiversem yazıp çizmeye bundan da fazla eğilmeme şüphe yok.

– Arzum da aynen bu...

Mukimiy, atınçenin elinden defteri alarak yapraklarını çevirdi.

Heyecanla karışık iki elini göğsüne koyarak yere bakıp duran Anber atine mihr-i muhabbet ile baktı. Samimiyetle dolu olan bu, acıklı bakış fakir şaire, nisbeten rahm-i şefkat, acıma gizlemişti. Bu defteri ihtiram ile sofraya koydu.

– Ne kadar güzel! İsyankarane cümleleriniz zamane zorbalarınınmkötü niyetlerini ifşa edeceğe benziyor!

– Beş günlük ömür, benden bunu yazıp göstermemi istemekte.

– Böyle cüret sahibesi “beş günlük ömür” kaygısı çekip oturmaz. Defterdeki bu yazılar müellifinin ömrü ebedidir. Bu nadir inci taneleri paha biçilemez. Mümkünse, atınca bana şimdi izin verseniz. Sohbet baki odaya gitmeliyim.

– Teşrifinizden başım göklere erdi. Fırsat olmadığına gelmek sıkıntısı çekmeyin, buna üzülmem. Ama hazretlerinden ricam şu ki çokça yazın! Karanlık viranelerde tan nuruna teşne, hakikat şeydası olan binlerce mazlumeler hak-ı hürmeti için çok yazın! Ağır mihnet altında ekmeğe doyamayan aç, sefil, sıradan insanlar hak-ı hürmeti için çokça yazın, üstat!

– Ne güzel! Hakkani davet. Tıpkı söylediğiniz gibi olsun.

Mukimiy, dua edip yerinden kalktığı sırada Anber atın iki elini göğsüne basıp eğildi. Mukimiy, vedalaşarak dışarı çıktı. Çocuklarla vedalaşmayı unutarak elini göğsüne çabucak koyup Bekveççe mahallesine doğru gitti.

Odaya girince kavun şenliğinden dönüp gelen gençleri gördü. Rozimuhammed perdesünün düğmelerini yeniden ilikleyip pantolonunun kırışıklıklarını düzeltmek amacıyla su serpmekle meşguldü. Mukimiy ayakucunda dehlize girerek kıyafetini çıkarırken gençler gelerek kucaklaşıp görüştüler.

– Zakircan Hacı sizleri kavun şenliğine götürmedi mi?

– Kavun, üzümünden ziyade tavuk çorbası, fasulye yemekleri bize çok daha makul olur. Hacı amcanın kendileri yarına gelecekler.

Mukimiy, her iki çocuğun yüzüne bakıp mutlu oldu. Bir haftalık seyahat şerafeti ile Ekberhoca'nın rengi gelip biraz kendine gelmişti. Mukimiy odaya girince masa üzerindeki bir tabak ve ekmeğe gözü ilişti. Tabağa çorba koyarken:

– Sizlere de koyayım mı? diye sordu.

– Yok, baba. Biz ekmeğe doyduk. Siz için, biz Şaldıramak'a gidip Muhammed Ekrem'i alıp geleceğiz.

– Öyle olsun, Egemberdi Hacı'yı da davet edin!

Rozimuhammed su serptiği pantolonunu düzgün şekilde döşek altına serip Ekberhoca'ya sokağı işaret etti:

– Gidelim!

Mukimiy, gençleri uğurlayınca altına pantolon serilen döşeğe uzandı.

Ocak önünde et hazırlayan Garibiy konuştu:

– Altınızdaki döşeğin altına Rozimuhammed pantolonunu sermişti ya!

Mukimiy gülerek:

– Bunun için oana ağırlık gerek, dedi.

– Sizde ağırlık ne gezer?

– Nihateyinde serçe değilim. İnsanız ya!

– Günahsız adamsınız demek istiyorum. Bende sevabın ağırlığı var dersiniz o başka!

– Bende sevap ne gezer? Her ne kadar sevap olsa hayır, ihsan sahiplerinden artmaz!

– O fakir, sakat şairenin halinden haber almak için iki tane kavun alıp dağ gibi büyük sevabı sırtlayıp geldiniz!

– Neyden bahsediyorsunuz! O dağ gibi sevaplar altında kalmayayım mezarda.

Mukimiy, biraz uzanıp belini dinlendirdikten sonra mütalaaya girişti. Dışarıdan Garibiy ile dehlizde sohbet ederek giren Usta Berber Kavul, Mukimiy'in kitap kenarına aceleyle bir şeyler yazdığını gördü ve geri çekilip durdu. Mukimiy, aklına gelen bir beyiti yazarken kendi kendine konuşuyordu:

– Sonunu getirmeden bırakmam!

Yan tarafına bakınca lavabo yanında ellerini bağlayıp duran Usta Kavul'u gördü. Onunla selamlaşarak başköşeye davet etti, Usta Kavul kapı yanına çökerek:

– Garibiy'den geldiğinizi henüz işittim, görüp de gideyim diye geldim. Ziyaret kabilinde! dedi.

– Muradınıza erin. Gelmediğinizde nasıl olsa yemek vaktinde kendim çıkardım. Ama gelmiş olsanız da çıkarım. Şahımerdan’da berber diye bendenizi bir acemi berberle karşı karşıya bıraktılar. Gözümden yaşlar akarak sizi hatırladım ve sizi alıp gelmediğimden kendime kızdım. Nasılsınız? İşler nasıl?

– Sıra sıra sormayın molla ağabey! K r Aşurbay benimle uğraşıp durdu, beni sorguya çekmeyen mahkeme kalmadı! Bedbaht, kötü adammış!

***

Şehrin fırıncılar tarafında yaşayan, çok fazla yer, su, mal, m l k ve pazarda birkaç d kk nı olan zenginlerden bir gözü k r Aşurbay Hacı, geçen yıl bir ziyafetten gece yarısı sarhoş dönerek planlı bir şekilde sađ kolu hizmetlisinin geç hatununa tecavüz edecek oldu.

Kocası iŖte diye Ŗ phelenmiŖ. Gece yarısı damdan hizmetlisinin avlusuna indiđinde kadının kocası kavga çıkararak zengini, sokađa çıkarı. Onun yanına o mahallenin fakir fırıncıları gelerek zengini binbaŖı mahkemesine sürükleyerek götürdüler.

BinbaŖı baksa ki kendisinin arkadaŖı, dostu Aşurbay. Halkın gözünü korkutarak “Sultan, kemiđini horlamaz.” kabilinde Aşurbay’ı alıp evinde misafir etti, sonra sabahleyin gönderdi.

Bu haksızlıđı gören elemzede fırıncılar bek iyi de yanlarına alarak medreseye, Mukimiy’e Ŗik yete geldiler. Mukimiy, bu konuda uzunca hiciv yazarak Garibiy aracılıđıyla Ŗehre dađıttı. Bu Ŗiir Usta Kavul’dan da kurtulamadı.

Sakal aldırmak için girince hicvi berberden iŖiten Aşurbay Hacı’nın bir arkadaŖı okuyup anlamadan Aşurbay Hacı’ya söylediđinde o, dayanamadan berbere giderek sakal aldırmak bahanesiyle Mukimiy’i soruŖturmaya baŖladı:

– Ŗair Muhammed Eminhoca geliyor mu usta?

– TanıŖlıđım yok. Gelse de el kadar sakalını tıraŖlatıp gider.

– Mukimiy kimleri hicvetmiŖ siz bilmiyor musunuz?

Usta Kavul, zenginin boynuna havlu koyup su ile uğraşıp saça ustura vurduktan sonra cevap verdi:

– Aslında Mukimiy’in kimleri hicvettiğini mi soruyorsunuz?

– Bunu öğrenecektim.

– Mukimiy çoğunlukla riyakâr, insansız ulemalar ile zenginleri hicvedermiş.

– Mesela sizce düzgün olan...

– Doğrusu sizin hakkınızda yazılan hicivden biraz haberim var, onu kısmen biliyorum. Gerek olursa da söyleyebilirim.

– Şimdilik söylemenizin bir gereği yok. Bir kâğıda yazıp bu hiciv Mukimiy tarafından yazılmıştır diye tasdikleyip altına imza atınız. Bu hizmetiniz için size karşılığını veririm!

Usta Kavul, elindeki ustura ile zengine baktı:

– Okuma yazma bilmeyen bir adamım, belki yanlış hatırlıyorumdur. Bildiğimi ben söyleyeyim, siz dinleyip tasdikleyin.

– Ne diyorsunuz? Neyi tasdikleyeyim?

– Akşamki olayı... Dinleyin!

Usta Kavul, aklına gelen mezkûr hicvi sesini yükselterek okumaya başladı:

-Hayret halk imişiz, tuhaf zaman,

Tuhaf hadise, tuhaf leyl u nehâr.

Aşurbay’dan işitin kıssayı,

Ey, ey Fergana’da namdâr.

Karavul evinden gece yarısı,

Birden oldu figân âşikâr.

– Yeter! Söylemenin gereği yok!

– Canım, zengin ağabey! Dişinizi sıkın, güzel kısmı şimdi geliyor!

Mahalle bu hengâmeden uyanıp,

Kapısına geldi öksüz ve ulular.

Geçip girdiler, bu nasıl feryâd diye

Evine Karavul'un bîhtiyâr.

– Saçımı kestirmesem kurtulamam mı? Ne kadar kötü ustasınız?

– Hicvin yağlı kısmı şimdi geliyor, az sabredin! Kendi entrikalarınızı açıkça anlatmış.

Aşurbay sinirle yerinden kalkarak boynundaki havluyu çıkarttı, saçlarının yarısı tıraşlanmış başına kavuğunu bastırıp çenesini sıvazladı ve berberden çıkarak binbaşı mahkemesine gitti.

***

– Korkmayın, cesur olun. Herkesin ayıbını bendenize yükleyin, kendi huzurunuzu bozmayın usta! Bu hiciv töhmet değil, hakikat!

– Evli adamım, berberlik ile altı cana bakıp güç bela gün geçiriyorum! Bir sorun ortaya çıkar diye korkuyorum.

Mukimiy gülerek başını salladı:

– Cesur olun dostum, yeniden yenilerini yazarız! Biz kudurgan Aşurbay Hacılar'dan imdat diye gece yarısında saçını yolan günahsız masumelerin hak-ı hürmeti için yazarız. Siz onların hürmeti için yüksek sesle okuyuverin! Benim sizden ricam bu!

İkisi birbirlerine bakarak manalı şekilde gülüştüler. Mukimiy buyurdu:

– Sizi binbaşı mahkemesine de kadıhaneye çağırılmış olsa, gelin ben kendim de sizinle giderim.

– Sizi de üzmesinler diye korkuyorum.

– Serçeden korkan çiftçi darı ekmezmiş.

– Bana müsaade edin molla ağabey. Dükkân açık kalmıştı, başka zaman gelip yeni hicivleri dinleyip giderim.

– Öyle olsun.

Usta Kavul vedalaşarak çıkıp gitti, Garibiy dışarıdan bir kucak odun ile girince Mukimiy'e manalı konuştu:

– Miyan Satibaldihan, havuz kenarında sizi sordular, birisi lafa tuttu. Şimdi gelmek üzereler.

Bu haberi duyunca Mukimiy yerinden doğruldu. Garibiy'e yine döşek üstüne döşek sermeyi, odayı toplamayı sıkı sıkı tembih ederek dostunu karşılamaya hazırlandı. Dehlizden çıkıp yetişeceği yoktu, ahırdan geçerek giren Satibaldihan, Mukimiy'i görüp kollanırı açtı. Pencere önünde görüşüp odaya yürüdüler.

Miyan Satibaldihan'ın kayınbabası, medresenin başmüdürrisi Zufer Mahdum Hoca Rozimuhammedcan'ın Moskova'dan geldiği gün Mukimiy'i kendi odasına çağırarak Rus giyimli olan Rozimuhammedcan'ın medreseye girmesinden hoşnutsuzluğunu bildirdiğinde Mukimiy, bu konuda Miyan'a şikâyet etmiş, Miyan ise zor duruma düşerek konuşmadan kalmıştı.

Miyan Satibaldihan, Rozimuhammed'i kıyafet, kavuk giyip gezmek şartıyla medresede bulunmasına kayınbabasını razı etmiş olsa da Mukimiy, Miyan'dan kendini uzak tutardı. Miyan odayı kiraya vererek Rozimuhammed'i yokladı, geçen sözler için Mukimiy'den özür dileyerek dayı, yeğeni kendi misafirhanesine davet etti.

– Yeğenin yakın zamanda gideceğini işittim. Bu doğru mu?

– Doğru. İki, üç güne gitmesi gerek. Orada okul başlangıcına yetişecekmiş. Bunun için üngünüm. Gelecek yaz geldiğinde size misafir olsun. Belki o gelişinde medreseden başka bir yerde ağırlama imkânı olur.

– Bu kadar üzüleceğinizi düşünmemiştim.

– Eğer Zufer Mahdum Hoca: “Moskova'da okuyan yeğeninden dolayı senin de medresede kalma hakkın yok!” diyerek çıkmamı talep ederseler, ben de

doğduğum harabeye ya da Garibiy'in tavuk kümesi gibi kulübesinde hayat geçirmem mümkün!

– Özleyip gelen dostunuzu üzmem sizin âdetiniz değildi, nereden çıkardınız bunu?

Miyan kıpırdanıp bu sözü söyledi ve odanın başköşesinden yerini aldı. Mukimiy de sessizce Miyan'ın yanına oturdu. Biraz sessizlikten sonra Miyan, ocak önünde kevgir tutarak ağzı açık kalan Garibiy'e baktı:

– Yemeği hızlandırın Molla İsmail. Karnım aç!

Garibiy, Miyan'ın dediği şeyi Mukimiy demiş gibi Mukimiy'e baktı. Mukimiy, Garibiy üzerinden dostu Miyan'a ima etti:

– Miyan'ın “Açım!” deyişlerine şaşkırdınız mı? Şaşırmayın! İlerleyen zamanlarda size gülerler.

Garibiy, bu kinayeyi düşününce güle güle zirbeke su koydu. Sonra dönüp Miyan'a baktı:

– Efendim, eğer her gün böyle aniden gelecekseniz, beni bakkala rehin bırakmış da olsalar bir yemeklik pilav yapıverirdim. Bizi yoklamaz oldunuz.

– Ne güzel! Yemek pişene kadar iki kişi olup sitemle ziyafet veriyorsunuz belli ki! Aslında Nemengen'e gitmiştim, dostunuz Eşan Babahan -Nadim- çok uzaklardan selam yolladılar. O değerli insana bir gece misafir oldum, gelecek ay oğlunu evlendirecekti. Düğünden önce kendileri gelerek sizi ve bizi davet edecekler.

– Sağolsunlar.

– Benim misafir olduğum gece misafirhanelerine birkaç ihtiyar ve genç sazende ve hafızlar da davet edilmişti. Nemengen'e has dervişvari makamlar dinleyerek huzur bulduk. Şiir okuma da bir o kadar güzel geçti. Özellikle Nemengen'in genç şairlerinden birkaçıyla hemsöbet olup memnun oldum. Nasip olursa düğüne elbette birlikte gideriz ağabey!

– Tabiki! Nemengen’e gitmeyeli de birkaç yıl oldu. Benim de gitmek planım vardı. Eşan Babahan düğüne davet ederse elbette gideriz.

Araya soğukluk saçan sitem bulutları dağılınca garezsiz ve samimi dostluk güneşi odaya nur saçtı, gönül odaları aydınlandı. Miyan’ın ricasına muvafık olan Mukimiy, Şahımerdan ve Raşidan, Töde hatıralarını kısaca anlatmaya başladı. O anda oda kapısından üç genç girerek Miyan’a adapla selam verdiler. Miyan onlarla sıcak bir şekilde selamlaşarak Rozimuhammedcan’ı kendi yanına oturttu ve sabah için misafir olmalarını rica etti, yemeği birlikte yiyerek Mukimiy’den müsaade istedi:

– Kendiniz çıkıp gelirsiniz ağabey! Mevlevi’ye de adam göndereceğim, ayrıca siz de gönlünüzün istediğini davet edin!

– Sorun olmazsa Şahrisab mahallesinden Muhammedcan’ı alıp gelsem, tamburu ondan buluruz. Bendenizden alıp gittiği bir, iki gazele güzel besteler yapmış diye işittim.

– Nur, âlâ nur! Zevkini çıkarırız!

Mukimiy, dostu Miyan’ı ahıra kadar uğrularak açık bir çehreyle odaya döndü. Karanlık bastırana kadar gençlerle sohbet etti. Sonra Ekberhoca’nın eline bir kap yemek vererek Ziyadebibi’ye, onunla birlikte Muhammed Ekrem’i de Şaldıramak’a gönderdi. Rozimuhammedcan ile onu göndermek, yoldaş bulmak amacıyla Moskovalı zengin çocuğu Azimcan ile konuşmak, hediye hazırlamak hakkında sohbeta koyuldu.

Ertesi gün araştırarak Moskova’ya birlikte gidecek bir yoldaş buldular, pazardan hediye satın alıp o akşam Satibaldihan’a misafir olup onun ertesinde yoldaşa katılarak Rozimuhammed Moskova’ya gönderildi.

Mukimiy ile gara birlikte giden Garibiy, aceleyle dönerek odayı açık buldu. Molla Abdulla köyden yorgunşekilde gelip yatmıştı, uyanınca Garibiy ile görüştü:

– Molla ağabeyin selametliği iyi mi?

– İyi... Rozimuhammedcan’ı trene bindirip döndük.

– Molla ağabey de geldiler mi?

– Dışarıdalar. Ayrılıktan dolayı biraz üzgün görünüyorlar.

– Biricik yeğenleri gelince biraz mutlu olmuş olsalar da onu uzağa gönderince şimdi üzgün olması mümkün.

Molla Abdulla'nın sözü bitmeden Mukimiy girip geldi, kendi üzüntüsünü gizleyerek karşısında günahkârlar gibi kıpırdayıp duran Abdulla'ya elini uzattı:

– Siz köye varınca hasta oldunuz diye kaygılanıyordum. İhtiyar anneniz sağlamı?

– İhtiyarın çok çok selam söyledi.

Molla Abdulla, ihtiyar kadının selamını iletince askıdaki kıyafeti aldı ve açıp Mukimiy'e tuttu:

– Yaşlı annem size gönderdi, kendi elleri ile yaptı.

Mukimiy'in gözü önüne karanlık bastı, Molla Abdulla'nın kıyafeti arkasına koyduğunu da fark edemedi gözlerini sıkıca kapattı. Sonra yavaşça eğilip yerine oturdu. Dimdik ayakta duran iki biçare, Mukimiy'in kirpiklerinde yaş olduğunu gördüler. Bir nefeslik sessizlikten sonra Mukimiy, hüzünlü bir ahenkte:

– O uzak Kerimdivaneli yaşlı kadın bile bu bahtsız Mukimiy'in gam-ı kaygısını çekiyor! dedi. Bu kadar da mı beceriksiz olup yaratılmışız?

Mukimiy bu sözü söyleyip gülümsedi ve yeninin ucu ile kirpiklerindeki gözyaşlarını sildi. Bunu görünce Garibiy ve Molla Abdulla da ağlamaklı oldular. Garibiy, Mukimiy'in son cümlesine ekleyerek:

– Bu kadar da mı beceriksiz yaratılmışız? dediniz molla ağabey. Bu fikrinize ben de katılıyorum. Beceriksiz, saf olmamış olsaydık bu kadar zamansız doğmamış olurduk! dedi.

Garibiy'in söylediği bu sözden Mukimiy ve Molla Abdulla gayri ihtiyari güldüler. Garibiy de onlara katılıp güldü. O, yüzündeki terleri kıyafetine silerek sözünü nefes nefese devam ettirdi:

– İşkence ettiğimi bile bile ayak direyip durmuştum, anam biçarenin feryadı beni bu dünyaya getirmeye mecbur etti.

Mukimiy, bu güzel yardımcısının sözüne yine kahkahalarla güldü.

– Aslında gönüllüsünüz de!

Garibiy, gülüşmeler arasında Mukimiy'e cevap verdi:

– Gönüllülükten ziyade siz ve biz de hammışız. Ne deseniz, işi bilenler güzel zamanda gelmeyi bekleyerek doğmadan duruyorlar!

Gülüşmeler birbirine eklenip uzunca bir vakit devam etti, her üçü de göğüs kafeslerini tutarak kendilerini gülmekten alıkoydular. Garibiy, ekmek ve helvayı ortaya koyup açık çayı getirdi ve çökmesini bekleyerek koyup uzattı. Biraz sonra Mukimiy, ciddi bir ses tonunda Garibiy'in zenginlere söylediği sözlere yüksek değer verdi. Bu şimdiki kadar hiçbir şairin söyleyemediği kıymetli söz, dedi.

Garibiy teşekkür etti. Her iki genç, Mukimiy'in sözünü sonuna kadar ses çıkarmadan dinlediler.

– Hürmetli Miyan Satibaldihan, bu odada sorunsuz hayat geçirmemiz için çok yıldan beri tekkemiz, yani dayanağımız oldular. Eşin, dostun sayesinde açta, açıkta kaldığımız yok. Niçin böyle? Ben Şahımerdan'a giderek şeyhleri gördüm, Töde'ye giderek Töre ve beylerin misafiri oldum. Şeyhlerin saf insanları kandırarak ekmeklerini ellerinden aldıklarını, Törelere'in ise yüzlerce kişinin çektiği sıkıntıların yerine şahane hayat geçirdiklerine yine bir kez şahit oldum.

Uzaklara gitmeden kendi medresemizde de böyle şahane hayat geçirmek için can alıp can vereduran insanları bulabiliriz. Ama Hacı Muhyiler, devletlilerden kıyafet giyse de Mukimiy Kerimdivaneli ihtiyar kadının sütünü, ekmeğini satarak diktiği kıyafeti giyer. Garibiy, hamallık yaparak kazandığı parasıyla ekmek ile helva, Molla Abdulla köyde gündelikçi olarak çalışıp pirin, sebze alıp gelir.

Bu hayattan hem mutlu hem üzgün, bazen şükür edesim bazen de kahredesim gelir. Bazen gülüyorum bazen ağlıyorum. Gülmem aşıkâr, ağlamam gizli! Bunun sırrını bilmiyorsunuz azizlerim! Bunu size anlatacağım. Siz azizlerim, bana nisbeten sadakat gösterip birlikte yaşayıp birlikte yedik. Aç olsam aç, tok olsam tok oldunuz. Karanlık oadada birlikte yaşadığımızdan mutluyum. Ama benim için sizin insani huzur ve halinizi bir kenara bırakıp ömür geçiredurdurduğunuzdan üzgünüm!

Sıradan insanların hürmetine layık olup onların evlerinin başköşelerinden kendime yer bulduğuma şükrediyorum. Ama henüz o, sıradan insanların hürmetine uygun, onlara layık davranmadığıma üzgünüm! Meddahlığı, ikiyüzlülüğü meslek edinen müteveli Hacı Muhyi, Ziyahan Töre -Haziniy- iman, vicdanlarını sürre¹⁸² kıyafetlere alıştırdıklarını görünce üzülyorum. Ama aynı zamanda birçok şairin, eşi benzeri olmayan sanatkârların kıyıda köşede, kırık dökük divanlar üzerinde fakirlikle ömür geçirdiklerini görünce ağlayasım gelir.

Bu sözü nehir kenarında otururken gemi görevliine söylediğimde o, bana şöyle demişti: “Onun için siz mutluluğunuzu da gülüşünüzü de ağlamanızı da mısralara döküp onlardan kendinize heykel dakin. Bu heykel bir gün değil, bir gün dile gelerek yeni nehir sahiplerine her şeyi anlatacak.”

Akşam çayı üstünde arkadaşlarına Mukimiy kendi ricasını söyleyiverdi: Yarından itibaren Mukimiy yine Hattat Muhammed Yusufcan’ın hizmetlerine dönüp gündüzleri ustaya yardım edecek, kalem ucundan kazandığı parayla bahara kadar odada kalıp o zamana kadar yazdığı manzumelerini toplayıp düzenleyerek şiir kitabı haline getirecek, yine yeni gazel, muhammes ve hicivleri ile onu dolduracaktı. Baharda da Mevlevi Yoldaş’ı da yanına alarak Taşkent’e gidecek, Taşkent’te Şair Molla Kerimcan Kemiy ve Zakircan Furkatlar’ın yardımıyla şiir kitabını neşrecek, eğer Taşkent’teki dostları acele ettirmezse bir yıl daha Taşkent’te durup neşredilen şiir kitabından kazanılan paranın bir kısmını Garibiy ile Molla Abdulla’ya, bir kısmını da Ekberhoca için Egemberdi Hacı adına gönderecekti.

– Bu kış hattatlıktan kazandığım parayı harcayarak her üçümüze de ayakkabı alırız, aynı kumaştan kıyafet giyip hiç olmazsa her Perşembe pırtek yaparak pirinç depolarız. Molla İsmail’in deri kaftanını değiştirip güzel giyindirme niyetim var.

Ustasından bu güzel haberi duyunca Garibiy yerinden sıçrayarak kalktı ve teşekkür etti. Mukimiy aynı ciddilikte durarak ikisine baktı ve başka bir ses tonuyla sözünü devam ettirdi.

---

¹⁸² Surre: Geniş, renkli, şeritli yerel kumaş türü.

– Bu sözler muhabbetin olgunluğundan, gönül yakınlığından söylendiği için farklı fikirlere varılmaz diye düşünüyorum. Benim bazı sıkıntılardan kurtarmam için kolayca bir iş aransa iyi olurdu. Bu iş, sizlere birgün bensiz vakit geçirmek zamanı geldiğinde geçim sağlama imkânı verse. Bu elbette kazanıp getirip birlikte kazan kaynatalım anlamında değil.

Biraz sessizlikten sonra Garibiy, Mukimiy’e baktı:

– Bir iş bulmuştum ama size söylemekten çekinmiştim, dedi.

– Çekinmek de ne? İşin ayıbı olur mu?

– İşin kendisi iyi de adı çirkince!

– Tuhar! Bu nasıl iş ki?

– Şeyhanlı yaşlı gassal: “Bana çırak olun.” diye birkaç kez söylemiş olsa da size söylemeye dilim varmadı, işte şimdi söyledim.

– Hey, hey! Ne kadar “sıcak” iş? Aslında ekmeği bütün iş, şah da size muhtaç, geda da. Ama dünyaya gözünü yummadan gassal adını duymam. Çünkü benim yazdığım manzumeler hayat şiirleridir. Ahval bu da olsa yazdıklarıyla baştan sona ahiret, ölüm dehşetlerini terennüm eden Haziniy Töre’ye sizi oda arkadaşı yapmak doğru geliyor!

Bu sözü duyunca kapı yanına çöküp çay koymakta olan Molla Abdulla fark ettirmeden yanibaşında üveyik kuşu gibi bezmişçesine oturan Garibiy’e bakarak kendini tutamayıp güldü. Bu gülüşe Mukimiy de katıldıktan sonra ciddi bir havada ilerleyen sohbet şakaya döndü. Molla Abdulla yerinden kalkarak kazan, tabak yıkamaya koyuldu, Garibiy ise Mukimiy’i ovalamaya koyuldu:

– Hattatlığım kötü! Hattım güzel olsaydı dağınık gazellerinizi her halikarda kâğıda geçirip düzene koyardım!

– Şair kişinin hattının güzel olması gerek! Kötü hattatlığınızdaki daima şikayet etmeniz şikayet ediyor, her seferinde düzeltmeye söz veriyorsunuz. Aklınız yok, ertesi gün aklınızdan çıkıp gidiyor.

– Bugün çok fazla laf işittim.

– Sıktı mı? Sıktıysa ovalatmayın.

– Sıktığı yok, yağ gibi kayıp gitti.

– Gassala çıraklık mı dediniz?

– Anlamsız şairlikten o iş iyi! Birilerine beğendirmek için şiir yazmak elimden gelmedikten sonra...

– Niçin kendinizi bu kadar yere vuruyorsunuz? Şairlik davasını güdüp kendisini her yerde övüp duran birkaç şairden çok daha iyisiniz. Halk içinde diye nam çıkaran genç şarkıcılar arasında başkasına beğendirdikleri sizin gazeliniz değil mi?

– Kimden duydunuz?

– Muhammedcan Mekeylik'ten. O, bana dün çok övgü dolu konuştu. Şaşıyorum ki bizimkini tekrar tekrar okumakta ustasınız ama kendinizinkini göstermiyorsunuz.

– Dinler misiniz?

– Olur! Elinizden ten, şiirlerinizden ruh gıdalansın.

Garibiy ovalarken şarkıcılara verdiği gazelinin okumaya başladı:

“Canâ, cemâl u vaslın bir görmeye dâimâ,

Oldu bu ömrüm sonunda, aylarda istihâre.

Bir baksan gözüme, aklım gelip kendime,

Şayet müyesser olacak o demde vasl, ey yâr.

Kargaları asla bülbüle kılma teşbih,

Âşık eli önünde zâhid eli çıkarâ (?).

Bu mal ve pul diye, ey yâr, verme kişiye âzâr,

Asla vefası yoktur dünyayı, seng ü hârâ.

O hâfız-ı hoş ilhân söyledi bu sözü bu kadar:

Ya dostâne mürüvvet, ya düşmanca müdârâ...”

Şiir okuma henüz sona ermeden duyulur, duyulmaz horultu işitildi, Garibiy’in hevesi kırılınca yavaşça yerinden kalktı ve ocak önündeki Molla Abdulla’ya bakarak sitemli konuştu:

– Şiirini okuyuvermedin diye sitemlerine bakın, okuyuverdiğimde de horultuyu dinleyin! Ne yazık ki okuduğum boşa gitti!

***

Mevlevi Yoldaş ile Atacanbek sözlerini tutmak için erkenden odaya geldiler. Mukimiy, onlarla Tağlı tarafına Usta Memezakir’in kızına görücüye gittiler.

Usta Memezakir bu aziz misafirleri evinin başköşesine oturtup onların etrafında pervane oldu. Mutluluğu içine sığmaz halde, sofranın üstünde Mevlevi Yoldaş maksada geçti. Yani Molla Nasır Hoca için elçi olup geldiklerini söyledi.

Usta Memezakir yerinden sıçrayıp kalkarak teşekkür etti ve memnuniyetini bildirip şöyle dedi:

– Buna razı olduğumu mahalledeki meslektaşlarıma birçok kez bildirmiştim. Kızımı mollaya onun imamlığı için değil, iyi insan, iyi sanatkâr olduğu için vermek niyetindeydim. Ne zaman dersiniz düğüne hazırım, ondan çok şey de isteyecek değilim. Şunu da söylemeliyim ki iç güveysi almak için fazladan evim yok. Evli, zanaatkâr biriyim. Eğer başını sokacak bir ev için güçleri yeterse bu mahalleden sahipsiz, boş yer bulunur. Kendim de yardım ederim.

Elçiler birbirlerine manalı şekilde bakarak Atacanbek, ustanın sözüne ekleme yaptı:

– Bu vazifeyi ben de üzerime alırım. Bir ayda bir ev, bir dehliz dikeriz.

Usta Memezakir, odaya girip tepside kavuk, kemer taşıyarak çıkıp geldi. Misafirin razı olup olmadıklarına aldırılmadan Mukimiy’e kemer, kavuk diğerlerine

de kavuk ile mendil verip onları gelin ile birlikte tebrik etti. Onlar da ustayı damat adına tebrik ederek yerlerinden kalktılar.

Mukimiy'in hayatında yine huzurlu günler başladı, gündüzleri hattatlık, geceleri eserleri ile meşgul oldu. O kendi işinin gidişatından da eserlerinin bolluğundan da son derece memnundu. Bir aydan beri Buhara'da bulunan Hacı Muhyi, yine dönüp gelmiş, medresede görünmeye başlamıştı. Ama Mukimiy onu görüp moralini bozmamak için ihtiyatla odaya girip çıkardı.

Aradan üç gün geçince akşam vakti Usta Kavul gelerek Mukimiy'e bir kâğıt uzattı. Bu, Muhyi'nin Usta Kavul'u konu ederek yazdığı nasihat içerikli bir şiirdi.

*“Ben nasihât edeyim ki, güzelce bil, berber,
Ey, şerâret meşguliyetlerinin yâri – Kâbil berber,
Bînamâz u ahlâksız u mekruh u câhil berber,
İşbu fendimi kulağa şimdi al, berber,
O Mukimiy'e dubâra olma mâyil, berber,
Ul Mukimiy'e dubâra dostluk eylersen,
Güzellerin hizmetinden sen ayrı kalırsın,
O serserilere eğer dilrubâlık eylersen,
Hem atasına lanet Mukimiy'e vefâlık edersin,
Olacağı sende sonunda keder hâsıl, berber.
İşbu dükkânın yaman kötü şahısların meskeni,
Hem ölüer her gün serseriler, her biri bir Ermeni,
Ahmak u nâdân u ahlâksız zâtların madeni,
Sen ile dâim Mukimiy gibi yaman âdem hani,
İkinizin sohbetidir zehr-i kâtil, berber.”*

Mukimiy, bu alçakça yazılmış muhammesi gözden geçirirken elleri titreyip gözleri karardı. Bir anlık sessizlikten sonra Usta Kavul'dan oturmasını rica edip yerinden kalktı ve Miyan Satibaldihan'ın evine gitti.

Zamansız bir anda kapısı şiddetle çalınan Miyan, bir çocuğu göndermişti. Çocuk geri dönerek kapıda Mukimiy'in olduğunu ve Miyan ile zaruri bir işinin olduğunu söyledi. Miyan, çıkararak Mukimiy'i içeri davet etti.

– Zamansız geldiğim için affedin, size mühim bir arz ile geldim.

– Buyurun, misafirhanede konuşalım.

Mukimiy, cebinden kâğıdı çıkarıp Miyan'a uzattı. Kâğıttaki yazıyı karanlıkta okumak mümkün olmadığından dolayı Miyan şaşırıp Mukimiy'e:

– Ne yazılmışsa misafirhanede rahatça okuruz, dedi.

– Bir günahsız biçare, beni odada oturup bekliyor, içeri girip okuduğunuzda kâğıtta ne yazıldığını, beni kimin bekleyeceğini siz anlayacaksınız. Sizden ümit ederim ki hakaretlerle dolu bu kâğıdı alıp ulu hazrete götürün, sabahleyin aç karnına okuyun ve şehre başıboş bırakılan serseri, kudurgan köpekleri zincirleyip bağlamalarını ben ve benim gibi hakaret edilen fakir, horgörülenler adına ulu hazretten rica ediniz!

Mukimiy bu sözlerini titrek sesle söyledi ve hızlı hızlı odaya geri döndü, hiçbir şey düşünmeden bakıp kalan Miyan Satibaldihan içeri girip kâğıdı gaz lambasına tutarak okudu. Kâğıdı sinirle buruşturup “Alçak!” dedi ve sabahı beklemeden ağabeyinin -ulu hazret- makamına gitti.

Baba yerini sahiplenip ulu hazret ünvanını alan Eşanhan Hazretleri yatsı namazından dönmüş, özel misafirhanesinde yalnız teşbih çekip oturmuştu. Miyan Satibaldihan girip selam verdi:

– Vealeyküm selam! Buyurun!

Miyan eğilip baba yerini alan ağabeyinin elini öptü. Ama Miyan'ın gözleri parlamakta, vücudu titremekteydi. Bu haleti sezen hazret, kardeşine ciddi şekilde baktı:

– Hayırdır? Miyan! dedi.

Miyan cebinden kâğıdı çıkararak ağabeyinden dinlemesini rica etti ve okuyup dinletti, sonra da Mukimiy’in ricasını söyledi. Muhyi’nin muhammesinden Mukimiy’in ricasına kadar soğukkanlılıkla dinlemiş olsa da ulu hazret, kardeşinin gönlü için Muhyi’den dert yandı:

– Büyük, müderris insanın nerelerdeki berberler ile münasebetine bakın! Mukimiy yazmış olduğunda “He, Mukimiy mütevelliliği aldığı için yazmıştır!” demek mümkündür.

– Mukimiy, hiçbir zaman onunla mütevellilik için atışmış değil!

– Muhyi, her daim bana bu şekilde şikâyet ediyor ya!

– Mukimiy’e iftira! Mukimiy’e yalvarılsa da mütevelliliği kabul etmez!

– Öyleyse Mukimiy ile ne alıp vermediği var?

– Mukimiy’in yeteneğini çekemiyor. Bunun için her yerde Mukimiy’i küçük düşürüp payını almış da almış. Hatta Mukimiy’in hicivlerini ezberinden okuyan günahsız bir berbere de bu akrep iğnesini sokmuş!

Gittikçe sinirlenen Miyan’ı yatıştırmak için onun elinden kâğıdı alıp bükerek yastığının altına koydu:

– Bu ulemanın ahlaksız hareketleri hakkında haber verildiğinde inanmamıştım.

– Böyle alçağın medresemizde müteveli olup kalmasına asla razı olmadığımı arz ederim! Elleri titreyen Miyan yerinden kalktı.

***

Mukimiy, Hattat Muhammed Yusufcan’ın odasında yazı ile meşguldü, nefesi tıkanan Garibiy gelerek selam verdikten sonra Mukimiy’e seslenip onu dışarı çıkardı.

– Şehrin birçok berberi ve birkaç gicdeci sizi görmek isteyip odaya geldiler, onları oturarak sizi alıp götürmeye geldim! Usta Kavul’u bu gece binbaşı aldırarak tutuklamış. Mahkemeye birlikte gitmeyi rica etmek için gelmiş benziyorlar!

– Şimdi...

Mukimiy, giyinip çıkarak medrese tarafına doğru yol aldı. Orada yirmiden fazla berber ve fırıncıyı da peşine takarak dosdoğru “mahkeme” işini halledecek büyük, gösterişli binaya girdi. Misafirhanede Hacı Muhyi ile sohbet edip oturan binbaşı kalabalığın eve girdiğini görünce sinirle Mukimiy’e yaklaştı.

– Gelin şair! Hoşgeldiniz!

– Günahsız bir biçare gece tutuklanmış.

– Elalemi peşinize takmadan sadece kendiniz gelseydiniz de şikâyetinizi dinlememiz mümkündü.

– Bu insanlar, sizden günahsız Usta Kavul’u serbest bırakmanızı rica etmek amacıyla beni de yanlarında getirdiler!

– Sizi de berberle alıp getirmediğimiz için şükretmiyor musunuz? Yurdun zengin ve ulemalarıyla alay eden hicivlerinizi halka dağıtmakla suçlanan günahkârı hangi yüzle serbest bırakın diye geldiniz, Mukimiy Hazretleri?

– Öyleyse niçin beni değil de Usta Kavul’u tutukladınız?

– Akcar, size iyi ders olmuştur diye düşünmüştüm. Benim gazabıma işiniz düşmez.

– Siz kendi gazabınızdan mağrurlanırsınız, ben kendi gazellerimden mağrurlanırım!

– Haddinizi çokça aşıyorsunuz!

– Misafirhanenizin başköşesine oturup gazabınız hakkında kaside yazan müteveli hazretlerine mi benzemem gerek?

– Keşke bütün şairler bu adama benzese! Hiçkimseye zarar vermiyor, her daim muteber insanların hürmetine layık! Sözü kısa keselim! Berberi serbest bırakmayacağım!

Binbaşından bu sözü işiten halk, sinirlenerek öne doğru yürüdü. Binbaşı geri çekilip merdivenlere çıktı, görevliler kalabalığın önünü kestiler. Mukimiy, görevlilerden kurtularak binbaşuya yaklaştı. İçeriden muvafıkane hereker ederek iki eli göğsünde Hacı Muhyi çıkıp geldi:

– Ahha, Mevlana Mukimiy? Siz de bunların arasında mısınız?

– Hala anlamadınız mı hacı ağabey? Her daim onların arasındayım!

Binbaşı, Mukimiy ile alay edercesine Muhyi'ye baktı:

– Bunların şairi olduktan sonra aralarında da olur! İşte bugün bunlara baş olup akşam tutuklanan berberi korumak için gelmişler. Hâlbuki onun tutuklanmasına Mukimiy Hazretlerinin kendileri sebep!

Muhyi kendisini tegafile salarak:

– Alçak berberin yüzünden hürmetli Aşurbay, şehirde başı dik şekilde gezemez olmuş diye işittim, dedi. Sarhoş halde dolaşırken yanlışlıkla hizmetlisinin evine gece girdiği için bunca kavga, gürültü...

Mukimiy, bunu duyunca kahkahayla güldü:

– Bu işi sıradan bir insan yapmış olsaydı hali ne olurdu acaba? Hâlbuki o hizmetli, bu kepezeliği asla asla yapmaz!

– Tartışmaya vakit yok, Mukimiy Hazretleri!

– Usta Kavul'u serberst bırakın, elinin ucuyla geçimini sağlayan evli adam.

Mukimiy'in bu sözünü kalabalık hep bir ağızdan tekrarladı. Bunu gören kurnaz Muhyi, kendi tilkiliğini işe koştı:

– Dadhah¹⁸³ Hazretleri! O evli berberin suçunu bağışlayıp serbest bırakmanızı ben de rica ediyorum. Gerekirse zengin beyefendiye rica edip davasından vazgeçirmemiz mümkün. Sadece burada Mevlana Mukimiy, kalabalığın önünde durup bendenizin şahitliğinde “Bundan sonra hiciv yazmayacağım!” şeklinde imzalı bir seneti çara versin ve bununla iş kapansın. Olur mu Mevlana?

Mukimiy gülümsedi:

– İşte şimdi özünüze döndünüz, hacı efendim! Hala siz “meliküş-şuaralık” davasını güdüyorsunuz! Boşverin, siz meddahlığınızdan geri kalmayın ben de hiciv yazmaktan geri kalmayayım. Bunu yazmak bana zevk bahşediyor, ben bununla Mukimiy'im!

Sinirle misafirhaneye giren binbaşının arkasından giden Muhyi, durup Mukimiy'e baktı:

– Berberi serbest bırakmadan olmaz! Gidip rica edeceğim.

Muhyi gidip üstünden biraz zaman geçtikten sonra binbaşının hizmetlisi çıkıp ilan etti. Görevliler, bodrumdan Usta Kavul'u çıkardılar.

Halden düşen Usta Kavul'u meslektaşları aralarına alarak dışarı çıktıklarında hizmetli tekrar çıkıp bağırdı:

– Durun! Henüz gitmenize izin yok! Öncelikle senet verilmeli!

Görevli kâğıt, kalem getirip merdivenden indi ve yeniden zenginmiş gibi tehdit etti:

– Bundan böyle berbere insanları toplayıp hiciv okumayacağı için çarlık mahkemesine senedi kendi elinizle yazın!

Bir berber öne atıldı:

– Bizim içimizde Mukimiy Hoca'dan başka okumuş adam yok! Hepimiz de parmak basmayı zorlukla beceriyoruz!

Mukimiy, bulduğu çözümlerle öne çıkıp sordu:

---

¹⁸³ Dadhah: Geçmişte Fergana ve Taşkent'te yönetici ve bazı görevlileri yüceltmek için kullanılan söz.

– Ben yazayım, usta parmak bassın. Bu geçerli olur mu?

Görevli sinirle kâğıdı, kalemi Mukimiy'e fırlattı, Mukimiy avlu ortasında çöküp senedi yazdı. Görevli onu gözden geçirerek Usta Kavul'a tuttu. Usta başparmağını mürekkebe bulayarak kâğıdın altına bastı: “Ben ki Usta Kamil oğlu Berber Usta Kavul, bundan sonra kendi dükkânıma insanları toplayıp hiciv okumayacağım için çarlık mahkemesine işbu senedi veriyorum.”

Zanaatkârlar mahkemedен çıkıp evlerine dağıldılar. Yol üstünde Mukimiy, Usta Kavul'a cesaret vererek kendisi tarafından yazılan senedin içeriğini anlattı. Senette “dükkânıma insanları toplayıp hiciv okumayacağım” denmişti. Demek ki bunu dükkândan başka yerde yapmak mümkün şeklinde anlam çıkıyor.

Aradan birkaç gün geçti, herkes kendi işiyle meşgul, Mukimiy de hattatlık ile meşguldü. Usta Kavul'dan haber almak için giden Garibiy, oda kapısını açıp geldi: terk-i adet emrine mahal verilmiş gib Usta Kavul hiciv okumayı her akşam başka yerlerde kalabalık zanaatkârların sohbetinde devam ettirmişti. Usta Kavul'un hiciv okumadan duramayacağı Mukimiy tarafından biliniyordu. Bunu duyunca Mukimiy rahatladı:

Yük taşıyan hamal da meşinden iğne geçiren kunduracı da tandırında ekmek yapan fırıncı da güneş altında çift süren çiftçi de hatta eğerde kaykılarak oturan arabacı da şairin âşıkane gazellerini şarkı şeklinde bağırarak okuyordu. Ama yazılan hicivleri halka yayarak yorgunluğunu atan tek kişi Usta Kavul idi.

Günlerin peşinden haftalar, haftaların ardından aylar geçip gitmekte, tan ağarmakta, bazen mutluluğun ardından bir hüznün bazen de bir hüznün ardından bir mutluluk oda kapısını açıp girmekteydi. Kış da giderek yaklaşmakta, güz akşamının Hokand'a has düzensiz rüzgârı kudurarak kapıları çalmaktaydı. İşte böyle günlerde, gündüzleri geçinini zorlukla sağlayıp odaya üşümüş halde boynunu içine öekerek gelen Mukimiy, sıcak sobaya kendisini bırakır ve yemek pişirerek kendisinin gelmesine sevinen iki fakir hizmetliye yetemediği için ne kadar üzüldüğünü belirtip onlarla tatlı sohbetler ederdi.

İşte böyle gecelerin birinde, Mukimiy hattatlıktan yorgun şekilde dönüp soba kenarına uzanmış, Molla Abdulla lamba yağı aramaya gitmiş, Garibiy ise ocak

önüne yavaşça hareket ederek lambaya fitil takmaktaydı. Kulaklarını kuşağı ile sıkıca bağlayıp titrer halde Molla Abdulla elinde lamba yağı ile aceleyle girdi.

– Molla ağabey uyudular mı? Misafirler geldi!

Molla Abdulla sözünü bitirmemişti ki odaya Sali Çekelek ile yaşlı, bembeyaz kaşları gözünün üzerine düşen bir adam selam vererek girdiler. Bu yaşlı, Baçkırılı meşhur cörebaşı¹⁸⁴ -yüzbaşı- idi.

– Eski zamanlarımdaki pisliğim depreşince sizleri zamansız şekilde ziyaret etmek istedim. Pislik, canın huzurudur, derler! Bugün rüzgâra rağmen de yola çıktım. Gönül istedikten sonra rüzgâr da engel olamazmış!

– Ayağınıza sağlık, cörebaşı! Keşke gönül bu kadar sık isteyip dursa da bir gece güzel sohbetinize nail olsak.

– Öncelikle gelişimin sebebini söyleyip huzursuzluğu kaldıralım, sonra başka konuya geçeriz. İhtiyar kadın, bozduğu kavun tohumları ile pamuk tohumları üzerine zığır¹⁸⁵ ekip yağ elde edince siz aklına geldiniz: mollam gelseler, bir akşam ateş yakıp bu yağdan yemek yapsam diye yağı bir ay sakladım, gelmediniz! Oğlum gece dört tane kaşkaldak¹⁸⁶ alıp gelmiş, işte böyle olmayınca payınız olan zığır yağı ile kaşkaldakı heybeye koyup yola çıktım. Bu sözümü daha sonra söylesem de olurdu da yemeğe başlayıp sohbet etmek de olur!

Gülüşmeler arasında Mukimiy, Molla Abdulla'ya fark ettirmeden manalı şekilde baktı. Sali Çekelek dehlize çıkararak ağzına eski bir bez parçası tıklan ibrik, dört tane tüyü yolunmuş kaşkaldak ve bir örtüye sarılmış pirinç, sebze alıp geldi. Molla Abdulla sayesinde odaya bir heybe zevk ve şevk girmiş gibi oldu. Garibiy sofraya yazmaya, Molla Abdulla yemek pişirmeye koyuldu. Her zaman şakaya düşkün ve hevesli olan Sali Çekelek, gerçi zor olsa da sofraya üzerinde cörebaşını “gıdıklamaya” başladı.

¹⁸⁴ Cörebaşı: Arkadaş grubu içinde önde gelen, lider olan kişi.

¹⁸⁵ Zığır: Sapından lif, elyaf; tohumundan da yağ elde edilen bir yıllık bitki.

¹⁸⁶ Kaşkaldak: Ördekten biraz daha küçük, yabani bir av kuşu.

– Yüzbaşı diyorum, bu yağı Bibiubeyde’ye Yenikorgan’daki cuvazda¹⁸⁷ mı yaptırınız?

Cörebaşı ekmek çiğnerken Sali Çekelek’e baş salladı:

– Buna aklınız ermez can kardeşim! Bibiubeyde olduktan sonra o eski ev de olur!

Sali Çekelek de boş durmayarak şaka mahiyetinde civardaki köylerin adını diline aldılar. Bu şakalardan keyiflenen Mukimiy, odayı doldurunca bütün “taşlarını” dökerdi. Şakalar bitince Mukimiy, göğsünü tutarak uh dercesine derin nefes aldı.

– Çoktan beri böyle doyarcasına gülmemiştim! Sanki bu kahkalar dalgası, yürekte yatan gam-ı gussaların akıp gitmesini sağlamış gibi oldu. Şaka, insanın sağlığı için faydalı olmakla birlikte insanı zarif ve hoş kılar. Fehmini arttırıp sözün manasını genişletir, derin kinayeyi anlamayı sağlar, dedi Mukimiy kıpırarak. O anda Garibiy sırtına havlu atıp elinde kirli su kabı ve irbikle girerek ellerine su döktü. Molla Abdulla sofraya yazıp onun üzerine kâsedeki turpu koydu. Ellerini yıkayan Sali Çekelek, Molla Abdulla’ya takıldı:

– Ben yemeği oturup yemek taraftarıyım. Kim ayakta yerse yiyiversin!

– Nazınız ne kadar çok Molla Salican? İlvesin¹⁸⁸ etini beğenmiyorum diye şimdi bizi kaşkal(?)¹⁸⁹ yaralamasaydınız iyiydi.

***

Mukimiy, bu akşam sadece bedava zıgır yağlı yemek için ya da bir saatlik şakalar için eğlenmemiş, onu memnun eden asıl şey sıradan insanların arasında gizli kalan insanlık ve sevgi idi.

Bu yaşlı köylünün şehirdeki bir medrese odasında ömür geçiren fakir şaire az da olsa cuvaz yağı ile kaşkaldak alıp gelerek halinden haber alması, halkın Mukimiy’e olan muhabbetinin açık ifadesiydi.

---

¹⁸⁷ Cuvaz: Bitkilerin tohumundan, özellikle de pamuk tohumundan yağ çıkarmaya yarayan tahta ya da taş mekanizma.

¹⁸⁸ İlvesin: Eti için avlanan bir kuş türü.

¹⁸⁹ Kaşkal: Muhtemelen bir kuş türü olan “kaşkaldak” sözünün tam söylenmemiş hali.

Mukimiy, ihtiyarı çay içirerek göndermişti. Şimdi Tarakçılar'daki hattatın odasına gidecek olduğunda hazretin hizmetkârlarından biri geldi.

– Hazretleri sizi görmek istiyorlar!

Hiçbir zaman görüşmek istemeyen hazretin görüşmek istemesinden türlü şüphelere düşen Mukimiy, makamına gelip girdiğinde hazret Mukimiy'i iyi karşıladı. Sofra yazdırıp halini hatrını sorduktan sonra Hacı Muhyi'nin mütevellilikten boşaltıldığını ve bu vazifeyi Mukimiy'e vermek niyetinde olduğunu söyledi.

– Sizin hakkınızda gıybet yapıp aramıza soğukluk sokuyor, bendeniz onun sözlerine inanıp sizi görmek istemez, medresemizde yaşamanızı da istemezdim. Sonraları bunların hepsinin sizin şanınıza iftira olduğunu anladım ve sizi davet ederek özür dilemeyi lazım gördüm. Düşünüyorum ki bizim uygun gördüğümüz mütevelliliği kabul edersiniz.

Mukimiy, yerinden kalkarak teşekkür etti. Ama mütevellilik teklif edildiği için değil, Muhyi'yi mütevellilikten aldıkları için teşekkür etmişti. Aslında ulu hazret, mütevelliliği yine kardeşi Miyan Satibaldihan'a vermişti. Miyan, bu vazifeyi Mukimiy'e vermek lazım olduğunu belirttikten sonra kardeşinin hatrı için Mukimiy' mütevelliliği teklif etti. Bu vazifeyi üzerinize alın diye ısrar ettiğinde himmeti dağ gibi yüksek, gözü tok, vakıf aracılığıyla zenginleşerek malını mülkünü arttırmaktan iğrenen Mukimiy'in mütevelliliği kabul edemeyeceğini hazret iyi biliyordu. Böyle olunca bu vazife Miyan Satibaldihan'a yüklendi. Miyan, o günlerde Muhyi'den medreseyi boşaltmasını talep etti.

Bu haberden Mukimiy memnun olsa da Muhyi'nin kolaylıkla çıkıp gideceğini aklı almıyordu. Onun kulağı her zaman dışardaydı. Aslında mütevellilikten ayrılıp büyük servetten ayrılan Muhyi, odadan çıkmak yerine hazrete karşı iftira dağıtmaya başladı. Etrafına bütün ulemaları toplayarak şehir hâkimine aşağıdaki konuda şikâyet yazdı: “Hudayarhan'a pir-i kâmil olan bu hazretin babaları, Hindistan'dan Hokand'a gelmişti. Henüz Hudayarhan'ın değil, ulu Rus Çarı'nın hükümdar olduğu memlekette pir-i kâmil evladının han tarafından hediye edilen mala, mülke sahip olarak gününü gün etmesi zamana münasip iş değil.” vesaire, vesaire.

Ulu hazret ve Miyan'ı hâkim çağırıp soruşturma yaptığında zamanda Miyan Satibaldihan, Mukimiy ve diğerlerini düğüne davet etmek için gelen Nadim, yanında iki kişiyle birlikte doğru Mukimiy'in odasına geldi.

Eşan Babahan -Nadim-, Meşreb ve Meczuplar vatani olan kadim Nemengen'de Adukerim Fazliy'den sonra nam kazanan büyük şair olmuş, âlim ve zengin biriydi. Aynı zamanda şehirdeki sınır birliklerinin birinde kadılık yapmaktaydı.

Bu kadar ilim, bu kadar mal, mülk ve bu kadar makam sahibi olmasına rağmen o, Mukimiy'e hayran, garazsız dost olup birçok hatırı sayılır gazel ve muhammesin müellifi idi. Bu şair, çoğunlukla mutaassıp olsa da şiirleri oldukça beğenilirdi.

Nadim'in geldiğini duyan Mevlevi Yoldaş, Ubeydulla Zevkiy, Osmanhoca Zariy ve diğerleri odaya toplanmışlardı. Şairane sohbet gece yarısına kadar devam edince hepsi Nadim tarafından düğüne davet edildi. Aradan iki gün geçince özürlü bulunan Miyan Satibaldihan ve Mevlevi Yoldaş'ı bırakıp Mukimiy, Zevkiy, Muhammedcan Mekeylik ve Garibiy bir gölgelikli arabada Nadim'in arabasının ardından Nemengen'e doğru gittiler.

Arabalar öğleden sonra Bibiubeyde'den çıkıp kumu geçerek akşam vaktinde Sirderya sahilindeki kamış tarlaları Küçük Beşserke, Büyük Beşserke diye adlandırılan köy harabelerine geldiler. Bu köyde yaşayan Karakalpak halkından bazıları, yaz mevsiminde kamıştan boyra¹⁹⁰ dokuyup göl balıklarını pişirerek civardaki köy pazarlarında satmak ve avcılık ile geçinirlerdi.

Bu köyden geçip gittiklerinde kurtboğar, güçlü köpekler yürüyüp gelerek arabaları sardı ve ata hamle yaptı. Karakalpak kadınları otağlarından çıkarak köpeklerinin adlarını söyleyerek çağırdılar. Bu şekilde yol alırlarken Mukimiy dostlarına bu yerler hakkında bilgi veriyordu:

– Yaz günleri bu kamışları kesince yoldan geçenlere sivrisinekler öyle bir hücum ederler ki Nemengen bağlarını gezmekten de vazgeçip dönesiniz gelir. Şimdi güz sonu, kamışlar örülüp kaldırılmış. Yağmur suları nehre karışmış, sinek yok. Bunun için şükretmek gerek.

¹⁹⁰ Boyra: Taze kamış çöpünden dokunan döşeme.

Eski kanal üzerindeki “Müsülmankul Barajı”ndan korkarak geçen arabalar Mamahan¹⁹¹ köyüne doğru yol aldılar. O zamanda tekne bu köyün yakınlarından geçiyordu. Mamahan harabelerine ulaştınca atları dinlendirip kendileri de yemeğe koyuldular.

Tekne dönerek içindeki at, araba yüklerini sahile bırakıp karşı sahile gidecekler tekneye bindiler. Kısacası, vadiler geçip kırlar aşarak Çust, Törekorgan üzerindeki yollarda atları dinlendirerek yatsı vaktinde Nemengen’e vardılar.

– Yol azabı, mezar azabıdır diye söylemişler, dedi arabadan inen Garibiy, Zevkiy’in kulağına. İşte, Nemengene de geldik. Ama bir, iki gün içinde kendime gelebileceğimi aklım almıyor.

Şair Nadim’in haşmetli misafirhanesi, aziz misafirler için hazırlandı. Düğünün başlayacağı güne kadar onları bu misafirhanede ağırladılar. Düğün günü onları başka misafirhaneye davet ettiler. Mukimiy müstesna tutulduğunda Zevkiy, Muhammedcan ve Garibiy’in Nemengen’e ilk gelişleriydi. Bunun içingündüz vakitlerinde şehri dolaşıp gezdiler.

Gerçi güz vakti olsa da şehir pazarı meyve panayırına benzemiş, dükkânların tavanlarına üzüm, nak¹⁹² asılmıştı.

Etrafı dağ, kırlarla çevrili, her zaman hoş, temiz havalı, sokaklarından sular akıp giden ve tepeleri ağaçlarla kaplı bu şehir güzeldi. Halkı saf, tatlı dilli; yerli halk bağcılık, zanaatkârlık, çiftçilik ile meşgul olur ve şehirde ticaret yeni yeni yerleşmişti. Hokand’a benzeyen bu şehire de pamuk fabrikaları kurulmuş, işçi tayfası giderek çoğalmıştı.

Hokand ile Nemengen arasına demir yolu kurmak hakkındaki güzel haber o günlerde ağızdan ağza yayıldı. Yerli pamuk zenginleri, giderek para toplayıp Moskova’daki fabrika sahiplerinden yardım talep ettiler. Çünkü nehre köprü kurup ağaç kesip gölü doldurarak treninin yürümesini sağlamak için büyük sermaye gerekliydi.

---

¹⁹¹ Mamahan’ın eski adı “Babahan” olup nehrin karşı sahilinde Axxi harabelerini Babahan adlı şahın zamanından kalma diye söylerler. Babahan ise efsanelere göre Zühre’nin babasıdır.

¹⁹² Nak: Uzun yaşayan, meyvesi türlü renk ve şekilde olan sert odunlu ağaç. Bu ağacın meyvesi.

Şehir genişmekte, düzenli yeni sokaklar açıklamakta, Rus kapitalistleri bu yolların kenarlarına kendileri için gösterişli imaretler kurup yaz boyu yerli vekil sayesinde sefa sürmekteydiler. Ardından mutaassıp ulemalar ise saf Nemengen halkını kendi yanlarına çekip her mahalleye tekke kurarak gündüz gece zikredip kularları sağır etmekteydiler.

Üç gün Bekarçılık'ta şehri dolaşip altını üstüne getiren iki şair, bir sanatkâr akşam odaya dönünce kendi görüşlerini Mukimiy'e anlatırlardı. Gün boyunca Nadim'in yanından uzaklaşmadan Nadim'in hatırı için tanıdık, tanımadık misafirleri ellerini bağlayıp bekleyerek onlarla görüşmekten yorulan Mukimiy, akşamında üç yoldaşın sıra sıra konuşmalarına kulak verdi.

– Şifa olsun diye düğün çabucak bitse de gitsek! Her gün yazılan sofraya, yapılan hürmetlere şükür etmemek olmaz ve benim için o oda iyi oldu.

Konuşma sırasını bekleyerek bulduğu teessüratları yüreğinde biriktiren Garibiy, konuştu:

– Ben konuşamayıp kaldım. Hokand'a odaya vardıktan sonra ne yaparım? İlgisiz misafirperverlik olmaz!

Garibiy, âdeti olduğu üzere her daim sert konuşurdu, ondan bu sözü işiten Mukimiy dışarıya bakarak bir eliyle kendi ağzını kapattı:

– Sus! Rezil ediyorsunuz! İyi ki hiçkimse yokmuş, ayıp size! Hizmet etmek için benden başka zengin adam mı kalmadı? İnsan olun!

– Affedin molla ağabey! Dostunuz Nadim'in zenginliğini görünce hevesim geldi.

– Heves iyi, haset kötü! Eşan Babahan'ın -Nadim- servetine heves etse değer. Ama biz zengin olduğu için değil, onun kıymetini arttıran şairliği için geldik. Sohbeti bırakıp az biraz uyusak makulca olurdu. Nedim, Nemengen'in yaşlı ve genç şair ve hafızlarını bu gece ziyafete çağırmış.

Sohbeti bırakıp dördü birer saat kadar dinlenince düğün yerine davet edildiler. Büyük misafirhaneye kurulan mükemmel sofranın etrafı şairler,

sanatkârlar ile doluydu. Hokandlı misafirler şerefine bağışlanan şarkı bezmi ve şiir okuma gece yarısına kadar uzadı.

Ertesi gün düğün ve nikâh merasini geçince Şair Nadim fotoğrafçı çağırarak Nemengen'in yetenekli birkaç yaşlı şairinin de iştiyakıyla Mukimiy'i de ortalarına alıp fotoğraf çektirmeyi başardı. Bunu duyan bazı mutaassıp şairler teessüflerini bildirerek kendilerini kenara çektiler. Ama Mukimiy, Nadim ve Nemengen'in birkaç şairi ile yan yana oturup fotoğraf çektirdi.¹⁹³ Düğün bitip son gün, sırasıyla Mukimiy, Zevkiy, Muhammedcan Mekeylik ve İsmail Garibiy'e kıyafet giydirildikten sonra arabaya bindirildiler. Öğle vaktinde Mukimiy ve dostları Nemengenli dostlar ile vedalaşıp yola çıktılar.

Güzel geçen bir hafta, özellikle de Hokand'dan dışarı hiç çıkmayan Garibiy'de büyük etki bırakmıştı. Hokand'a ulaşınca birkaç kez: "Sağlığımız izinverirse yazın gelelim!" dedi. Mukimiy, Garibiy'i yazın yeniden getirmek sözünü verip Zevkiy'e döndü:

– Aslında akşam, kapı kenarında oturup şiir okuyan gençler arasında bir delikanlı sizin de dikkatinizi kendine çekti mi?

– Dikkatimi çekmekle kalmadı, dışarıda konuşmaya da tanışmaya da muvaffak oldum molla ağabey! İsmi Muhammed Şerif olup Çust şehrindenmiş. Kendisini bana Sofizade diye takdim etti.

– Bu delikanlı, adı unutulmayan Meşreb şiiriyatındaki sivri dilliliği gördüm, Şair Nadim'in ifadesine göre Nemengen mutaassıpları onun şiirlerine nefretle bakarlarmış! Olabilir. Gençlerden başka hangilerini beğendiniz?

Bu soruya Ubeydulla Zevkiy gülümseyerek cevap verdi:

– Düğün yerinin ön taraflarından yerini alan, güzel giyimli, yakışıklı gencin şiirlerinden çok ustaların eselerini okuduğu, gururundan Nemengen'in yukarı tabakalarından olduğu malumdu.

– Ne güzel! Bu genç hakkında bendeniz hangi fikirdeyse siz de o fikirdesiniz Molla Ubeydulla! Bu genci benimle tanıştırdılar: o Törelere evladından olup adı Feyzihan, mahlası Feyziy. Şiiriyata ölürcesine hevesli, mütalaaya can

---

¹⁹³ Bu nadir fotoğrafı Nadim'in oğlu 1937 yılında yakmış.

verircesine ilgili, genç olmasına rağmen Hokand'da Han Medresesinde tahsil görmüş. Bunu duyunca yanıma çağırarak tatil günleri odaya gelip manzumelerini okumasını nasihatledim. Benden bunu duyunca tekrar tekrar teşekkür etti ve minnettarlığını bildirdi.

Mukimiy, yüzünü yanbaşımda dinleyen Muhammedcan Mekeylik'e çevirdi:

– Nemengen'in yaşlı ve genç hafızları hakkındaki düşünceleriniz söyleyin Muhammedcan!

Muhammedcan, Mukimiy tarafından böyle ansızın davet edileceğini beklememişti. Şaşırıp etrafındakilere baktı:

– Nasıl olsun ki? Önce sizden dinlesek mi?

Saf, alçakgönüllü, zanaatkar bestekârın bu sözünden Mukimiy keyiflenip güldü:

– Molla Ubeydulla kadar değil misiniz? Söyleyiverin.

– Nemengen sanatkarların bol, güzel seslilerin dolu olduğu bir şehir olmasından memnun oldum. Özellikle kalabalık olduğunda görüldü. Makam okuyan yaşlılar hakkında konuşmadan önce gençler hakkında konuşsam, güçlü, tarakçı, zanaatkar gencin sesini ve tarzını çok beğendim. Özellikler sizinle hürmetli Zakircan Ağabey'in gazellerine okunan "kalender"leri ile derviş makamları etkileyiciydi.

Ubeydulla Zevkiy sordu:

– O gencin adı neymiş?

– Aslında bunu söylemeyi unuttum. Adı Ubeydulla, babasının adı Feyzulla, mesleği tarakçılık. Onun sanatta geliştiğini gören Nemengen şiirsevenleri, ona Abdulla Tarak diye lakap vermişler.

Mukimiy gülerek Muhammedcan Mekeylik'in sırtına vurdu:

– Tamam, Muhammedcan! Bu Nemengen'in iyi, genç şairleri Allah için çok değerli! Tekke mutaassıpları hariç, Nemengen baştan sona kadar tarif ve tasvirler meskenidir.

Nehirden geçip Büyük Beşserke, Küçük Beşserke diye adlandırılan Karakalpak köylerine yaklaştıklarında Garibiy, Mukimiy'i yavaşça uyardı:

– Bu köylerde durmayı arabacıya söylemeniz...

– Durmak değil de hızlıca geçmemizi söyleseydiniz başkaydı. Her biri sığa kadar olan köpekleri unuttunuz mu?

– Utmadığım için rica ediyorum. Bu köpeklerin yavrularından...

– Öyle desenize hocanın iti! Size küçük bir borcum olduğu aklımdan çıkmış!

Beşserke köyüne yaklaşınca Mukimiy, arabacıya her ne kadar arabadan inmenin bir çaresi olmasa da bir avluda durmasını rica etti.

Beşkeliler arabada kimlerin olduğunu bilmeseler de yolcu Özbekler'e hürmet göstererek arabanın etrafında toplanarak kara sakallı, ak yüzlü, gözleri parlamayı duran yakışıklı kişinin gülererek belirttiği ricasını yerine getirmek için acele ettiler. Onlar etrafa haber salarak bir yavru bulup geldiler. Kulağı ve kuyruğu kesilmiş, “budanmış” bu dört göz yavruya Kaplan diye ad verilmişti.

Yavrunun anası araba yakınlarına uzanarak başını patilerinin arasına aldı ve arabaya gözlerini kırpmadan bakıp ses çıkarmadan hüzünlü şekilde yatakaldı. Nice yolcunun yavrusunu alıp gittiğinden, onu kurtarmaya yeltenmeyerek yavrusuyla tıpkı daha öncekiler gibi vedalaştı.

Yavru sahibinin karşı çıkmasına rağmen Mukimiy ona az miktarda para verdi. Arabanın arkasında oturup kalan Garibiy, yavruyu eski bir kıyafete sararak göğsüne bastı. Eski kıyafetin arasından başını çıkaran yavru, uzakta kalan avludan ve arkadan bir süre takip ederek gelip yol kenarında oturup kalan annesinden gözünü ayırmadı.

Araba kamış tarlalarından uzaklaşınca uzaktan görünüp duran “Sultan Bayezid” kümbetine doğru yol aldılar. Oradaki kervansarayda ata yem, kendilerine de mola vererek yola devam ettiler.

Büyük olsa Kıtmir'in yerini alacak olan Kaplan'ı eline geçirdiğinden Garibiy'in içi içine sığmadı, garip hizmetlisinin mutluluğundan Mukimiy de çok mennun idi.

Arabada yolcular konuşmadan sallanarak gitmekte, bazı bazı yavrunun iniltileri ve onu sakinleştirmek için Garibiy'in kısık sesle konuşması kulağa çalınmaktaydı:

– Uyu canavar, uyu! Vardıktan sonra karnını doyurup altına yumşak döşek sereceğim, keyfini çıkarırsın!

Mukimiy gözlerini yarım açarak arabanın arkasındaki Garibiy'e baktı, gülümseyerek yine gözünü yumdu ve odayı hatırlamaya başladı. Muhyi'nin iftirasından dolayı düğüne gelmeyi uygun görmeyen Miyan'ı aklından geçirdi: “Lanetli, küstah mütevellî medreseden gitmeye razı olmamış mı ki? Fesatlardan ulu hazret çekinerek mütevelliliği yine onda mı bıraktı ki? Böyle olduğu takdirde bu medresede yaşamak nasıl mümkün olur? Ya bu kötü niyetli mütevellî önceleri ulu hazretten korkuyor da şimdi korkmuyorsa, korkutuyorsa. O şehir hâkimini arkasına alarak iftirasını yayıyor. Ona karşı gelmek mümkün olmazsa! Eğer böyle olursa oda hakkından vazgeçmede mütevelliden önce davranıp odadan taşınmak doğru geliyor. Şu babadan kalma bir parça ev niçin bana sığınak olmasın? Ziyadebibi de can can dese gerek! Ki şimdi o, eski Ziyadebibi değil, elemzede, musibettede kadın ya! Kadının benim sözümünden çıkmayacağı, ne dersem olur diyeceği şüphesiz. Bir evde Ekberhoca ile olsun, babam rahmetlinin diktiği hazır harabeye dönüp onu biz dolduralım. Beni nasıl oğlu gibi görüyorsa Molla Abdulla ve İsmail Garibiy'i de öyle kabul etsin, biz hizmetini görelim. Ekberhoca artık benimle birlikte olsun, onun okutmam gerek. Ona acıyorum, sezgisiz, üzgün, hayali perişan! Ben onu bu ağır ahvalden kurtarmaya koyulmasam olmayacak! Bu kesin karar. Böyle yapacağım.”

Beşserke mezrasının geniş kamış tarlalarını da bir yeri gözleyip bekleyen dilsiz anneyi de unutan yavru, sadece açlıktan rahatsız oluyor, her tarafa bakarak mırıldanıyordu. Yolculardan çekinen Garibiy, bazen ona yalvarıyor bazen de tehdit ediyordu:

– Efendilikle sessiz ol! Olmazsan arabadan atıp göndereceğim, gününü görürsün! Hokand’a gidiyorsun ey akli kıt!

Yavru sessiz olmak yerine daha beter ses çıkardı, yolcular hep beraber gülüştüler. Hayali bölünen Mukimiy, kendine gelerek hizmetlisine söylenmeye başladı:

– Ey hocanın iti! Hokand’a götürdüğünüzü boşuna söylüyorsunuz, göreceğim var diye ağlıyor! İftiradan, fesattan uzakta, gökyüzü geniş olan Beşserke’nin bağrında annesinin peşinde geçirdiği zamanları, sizin dört duvarınızda canlı yetimlikle yalnız geçireceği bütün ömründen daha aziz! Hokand’da kendiniz ne huzur buldunuz ki yavruyu mutlu edecek oluyorsunuz!

Konuşmanın sonunda yavru üstüne yapılan şakalar birbirini izledi. Sohbet ciddileşmeden önce akşam Hokand’a ulaştılar. Muhammedcan Mekeylik ile Zevkiy’i yol üzerindeki velerine bırakıp Bekveççe mahallesine geldiler.

Mukimiy, odaya girince henüz soyunmadan Molla Abdulla’ya sordu:

– Medrese huzurlu mu Molla Abdulla?

– Şimdilik huzurlu. Miyan, mütevellilikte ama Hacı Muhyi de burada!

Bu cevaptan Mukimiy, tartışmaların devam ettiğini, hacının kolaylıkla can vermeyeceğini anladı. Ama bu konuda çok düşünmek için yorgunluğu izin vermedi, gözlerini kapattı ve uyudu. Sabahleyin geç uyanıp birkaç fincan çaydan sonra Miyan Satibaldihan’ı görmek maksadıyla sokağa çıkınca peşine bir çocuğu takmış olan Ekberhoca’ya rastladı:

– Bu kimin çocuğu?

– Kardeşim!

– Kardeşim?

– Evet, annem göçüp geldi. Hasta, yatıyor!

Mukimiy ilk başta bunu çok önemsemedi, Ayşe hasta olsa da ona bakmak için annesi alıp getirmiştir...

Mukimiy, Miyan Satibaldihan'ın huzurundan dönerken oda dehlizinde örtülü Ziyadebibi'ye rastladı.

Ayşebibi, at tüccarından iki tane çocuk yapmış olsa da huzur yüzü görmemişti. At tüccarı, ahırından hiçbir zaman iki tane zayıf atı eksik etmez, onlara gece gündüz yemleyerek pazarlama işini Ayşebibi'ye bırakmıştı. Kendisi pazar pazar gezer, Ayşebibi iki küçük çocukla zor meşguliyeti görerek iki hayvanı her daim tımarlar, gece yarısında dahi onları kontrol ederdi. Atlar, semirilip kendine gelince at tüccarı atları pazara götürmeden önve yemlerine bir şişe votka katar, keyiflenen hayvanlar bir tuğla üstünde oynayarak kişneyip müşterilerin taleplerine uygun hale gelirlerdi.

Hile ile atları iki katı paraya satan insafsız, onların parasıyla yine iki tane cılız, halden düşmüş at alarak eve gelirdi. İşte bu atlardan biri Ayşebibi'yi tepti. Onun omzu sakatlanmıştı. Sonrasında eve sarhoş halde gelen at tüccarı, bu hali görünce acımak yerine sövdü, hakaret etti. Aradan on beş gün geçince at bakmakta usta olan genç bir kadınla evlendi.

Acıyan arkadaşları, Ayşebibi'yi iki çocuğu ile Ziyadebibi'nin evine bırakıp gittiler. Ayşebibi zor durumdaydı, sağ kolu kesinlikle işe yaramazdı. Ne yemek ne de yeterli döşek var. Onun da üstüne kışın şefkatsiz günleri giderek yaklaşmaktaydı.

Bu haberi işitince Mukimiy'in başından aşağıya kaynar sular dökülmül gibi oldu. Başını iki avcunun arasına alarak Ziyadebibi'nin ağlayışını sabırsızlıkla dinlerken gözünün önünden o unutulmaz nikâh zamanında başına ak duvağını salmış, kapı yanında adapla başını eğip duran, günahsız gelin Ayşe, Mukimiy ile evlenmeyi kendisi için en yüce baht olarak gören masume Ayşe; aldanmış, kendi elinde olmadan göz açıp kapayıncaya kadar ayrılmış, şahsiyet kurbanı, biçare Ayşe geçmeye başladı.

Ki onun şiiiri önemsememekten başka hiçbir ayıbı yoktu! Ergenliğe gelince kendi kaderini cahil anne, üvey baba eline bırakan, kendi kaderini Mukimiy'in kaderi ile bağladıklarından sonsuz memnun, ömrünün sonuna kadar Mukimiy'in başını koyduğu yastığa başını koyarak geçirmekten başka şeyi aklına getirmeyen, ilk kez saçlarını gerdek gecesinde Mukimiy'e okşatan bu Ayşebibi değil miydi?

Mukimiy, ondan ayrıldığından beri yalnız, o eski odada göğsünü nemli duvarlara dayayarak geçirmekte. Mukimiy, onu terkedip at tüccarına bırakmış değildi. Onu at tüccarına verenler aile, kadın, çocuk lezzetinden habersiz insanlardı.

Mukimiy, başını kaldırıp ağlamaktan yorgun düşen aciz kadına baktı:

– Can ana! Benden nasıl bir yardım beklerseniz, yerine getirmeye hazırım. Ne derseniz dinlemeye hazırım. Hatta doktor bulup getirmeye razıyım!

– Bir adım atıp kapı arkasından da olsa bu sözlerinizi kendisine de söyleyerek halini, hatırını sorup çıksanız gönlünü alır mısınız?

– Yok ana! Ben girmem! Beni zorlamayın! Bendeki sabır, takat gerçi dağ olsa da buna izin vermez!

– Eve geldiğinden beri derdi yenilenip Ekberhoca’yı göğsüne basıp gözünden yaş akıttıkça akıtıyor! Şaldıramak’taki babamdan kalan eve gidip oturalım, diyor. Ben de buna razı oldum. Ev çok harabe olmuş olsa da göçüp gidecek ve bu evden üzerime düşen hakkımı satıp Ayşebibi’ye bakıp baktırıp kalanını da geçime harcayacağım. Size danışmaya geldim. Yarım evi kim alır? Siz beni memnun etseniz de evi siz alsanız! Belki evlenirsiniz!

– Yok ben artık evlenmeyeceğim! Benim niyetim bu! Eve, eğer kesin kararlı bir alıcı çıkarsa hepsinin satılması iyi olur! İnsaf ederseniz, biraz hak verirsiniz; vermeseniz de olur. Ne olursa dinç olun, kızınızın iyileşmesi için harcayın! Kararım bu!

Ziyadebibi dua ede ede ağlayarak çıkıp gitti. Mukimiy’in söylediklerinden mutlu oldu. Molla Abdulla’nın demleyip getirdiği çaya rağmen Hacıbek tarafına, dostu Mevlevi Yoldaş’a derdini anlatmak için gitti.

***

Yaşlanan Hıtay tabibi, kendi vatanına dönmeden önce Mevlevi Yoldaş’a çok miktarda ilaç bırakmıştı. Mevlevi Yoldaş’ın hazırladığı boğaz şişkinliği ilacı için her gün birkaç kişi kapı tokacını kakardı.

Mukimiy, dostunun işlerinin yolunda gitmesinden son derece memnun olunca son dönemlerde haber alamadığı için sitem edeceğini de unuttu. Değerli

misafirhanesinin başköşesine çıkıp oturdu. Eşikte ellerini bağlayıp oturan, boğazı şiş, kaba adam hırıldayarak ricasını yine devam ettirmeye başladı:

– İlacınızdan şifa bulursam size sonsuz teşekkür edip at bindireceğim! Yok demeden çare bulun, beni bu felaketten kurtarın! Allah hayrınızı versin, canım çok acıyor!

Bu sözler onun ağzından incecik şekilde çıkmıştı, ara ara da öksürükler de işitilmişti. Çenesinin hemen altındaki hurma gibi görünen şişkinlik onu tavana bakarak konuşmaya mecbur ediyordu. Mevlevi Yoldaş, bu boğaz şişkinliğine ilacın fayda etmeyeceğini söyleyerek kanaatlendirmedikten sonra ona ilaç verdi ve gönderip oh çekti:

– Bir kap ilacım da bu boğaz şişkinliğini iyileştirmez, zamanı geçmiş! Gerçeği söyleyen razı olmaz, verdiği ilaç fayda etmedikten sonra “falançı adamları kandırarak paralarını alıyor!” diye köye kötü sözler dağılır. Bu adamı iyi tanıyorum. Çonkayma köylü “Hocamkul ekmek değil” diye nam çıkararak hasis zengin.

Mukimiy şakalaşarak:

– Hocamkul ekmek değil diye bu adama iftira ediyorsunuz Mevlevi, dedi. Hocamkul ekmek geçmez dersiniz başka. Çiğnediği ekmeği yutası gelmez, bir heybenin gözüne doldurup alıp gider ya!

Mevlevi onun sözünü düşünüp güldü. Dışarı çıkarken:

– Doğruyu söyleyin molla ağabey, dedi. Yaşlı kadının mübarek ellerinden şavle yediniz mi ya da yemek ister misiniz?

– Teşekkürler, başka zaman! Size bir kaygıdan ötürü gelmiştim.

– Yok, öyle demeyin; olur diyin! Yemek pişirme derdiniz de Nemengen hatıralarınızı da anlatmanız mümkün.

Mevlevi Yoldaş eve gidip gecikti. Mukimiy’in canı sıkılınca yemek yapılmasına razı olduğu için kendinden utandı. Rafi yoklayarak kâğıt, divit ve incecik kamyştan yapılmış kalem buldu. Oturup bir şeyler yazmakla kendini avutacak oldu da yine canı istemeyince kabanını sırtına geçirdi ve avluya çıktı:

– Mevlevi!

Biraz bekledikten sonra misafirhaneye dönüp ayakta durarak mektup yazmaya başladı:

Kirâmülkadr, ey Mevlevi Yoldaş,

Eğer dağ olsa da bu sabr u sabır

Tükendi, kalmadı bir zerre tâkat,

Hezarân tövbe, yüz kere muntazır aş.

Bilirsiniz ki, benim kederlerim çok,

Değil mümkün onu her kimseye fâş.

Hucûm-ı gam ezip göğsümü tekrar,

Gözümden damlalar bî-ihyâr yaş,

Kulak salayım mı diye geldi Mukimiy,

Benim hemderdim u hemfikri u sırdâş.

Mukimiy şiiri hasretnamesini tamamlamamıştı ki tepside ekmek, meyve, sebze taşıyarak Mevlevi Yoldaş girdi:

– Sizi sıkılmışa benziyorum! Öyle mi molla ağabey! Af edersiniz!

Mukimiy sırtındaki kabanı ile döşeğe oturarak elindeki kâğıdı ekmek doğrayan Mevlevi'ye uzattı. Mevlevi alınca ekmek doğramayı da unutup okudu. Mukimiy boynunu içine çekerek dostunun diyeceklerini bekledi. Mevlevi Yoldaş şiiri dizine koyarak yarım bıraktığı ekmeği doğradı ve fincanlara çay koyup kısık sesle konuşmaya başladı.

– O odadaki hakkınızdan vazgeçip isterseniz medresenin başka bir kısmı, isterseniz başka bir mahalleden uygun bir misafirhane bulmak için bendenizi mi görevlendiriyorsunuz?

– Yok, yok! Mevlevi, ben odamda şimdilik huzurluyum. Başka bir baş ağrısı benim Nemengen'den dönmemi bekliyormuş. Huzuru, halavatı bozdu!

Mukimiy Ayşebibi'nin başına gelen olayları ayrıntılı şekilde anlattığında Mevlevi sessizce durarak dostu Mukimiy'e bakakaldı. Onun bu bakışında acımak, misafirperverlik ve bununla birlikte fırsattan faydalanarak Mukimiy'e sert konuşmak, acizliğini dostane şekilde yüzüne söylemek isteği duyuyordu.

– Yıldan yıla hayat giderek zorlaşırken yaşımızla birlikte sayılı dertlerimiz de artıyor, hergün odanıza girip çıkan yar ve dostlarınız da kendi dertlerine çözüm bulmakla meşguller, onlar sizden biraz uzaklaşmış vaziyetler. Ama bu yalnız kaldınız anlamına gelmez. Yar ve dostlarınızdan hariç bütün halk sizin etrafınızda, sizin gazellerinizi besteleyerek nefes almakta! İkinci olarak şu da söylenebilir ki çağı iyi takip edenler zengin oldu, zamana iyi uyum sağlayamayanlar da gündelik hayatlarını geçirmek için uygun bir iş bulmaya ya da küçük bir tüccar olmaya mecbur oldu. Bendeniz de geceleri kitap sayfaları çevirmek yerine boğaz şişkinliği ilacı hazırlamaya mecburum. Sizdeki mülayimlik, iyi niyetlilik, insanlara gösterdiğiniz misafirperverlik, hatta Ayşebibi'nin derdine, tasasına ortak olmanız babadan kalan bir parça evi hediye olarak vermenize sebep oldu. Gelmeniz başım üstüne! Bu sizin noksanlığınızdan değil de garipperverliğinizden delalet veriyor. Ama insan kendi sağlığı, hayatı için de biraz tedbirli olmalı. Biz dostlarınız için sizin sağlığınız, herhangi bir insanın sağlığından daha değerlidir!

– Kendini bil başkasının işiyle uğraşma mı demek istiyorsunuz?

– Elbette öyle değil! Kendinize de acıyın demek istiyorum. Evi bağışlamışsınız, bu yeter. Onun da derdini birlikte çekeyim diye mi düşünüyorsunuz? Ki o kadın, zavallı, serseri bir at tüccarının karısı; sizi aklından çıkarmış olması muhtemel. Annesi ise size kendi zamanında ne zulmler yapmıştı, şimdi o yaptıklarının azabını çekiyordur.

– Çekeceğini çekti, ruhen ve cismen ezildi. Bunun için de evi bağışladım. Ondand ve kızından öc almaya değil, onlara yardım elini uzatmaya hazırım. Sizden medet ummaya geldim, doktöra baktırmak için önayak olun dostum! Günahı bendenizin boynuna!

Mukimiy'den ayrılarak başka ere giden, ondan iki çocuk sahibi olan Ayşebibi için bu kadar cömert olan Mukimiy'nin titrek sesi, yalvarışları Mevlevi'nin gülmesine neden oldu:

– Gerdek odasında de sakın miymiş molla ağabey?

– Şakanın sırası değil. Yardım edecek misiniz, etmeyecek misiniz? Onu söyleyin!

– Başım üstüme, molla ağabey! Sadece takıldım! Sizdeki heves, insana duyduğunuz sevi ve muhabbetin tohumundan saçıp çoğaltmak imkânı olsaydı, diğer bütün geçimliği bir kenara bırakıp çiftçilik yapardım. Şifa olsun!

– Bir tanecik yaratılmışsınız, insanlara yardım edesiniz diye yaratılmışsınız. Sizdeki fehm-i idrak, akl-ı zekâveti başkalarına da çoğaltmak mümkün olsaydı, şairliği bırakıp bağcılık yapardım. Şifa olsun!

– Değeri mi yüceltiğiniz için minnettarım.

3.19. ON DOKUZUNCU BÖLÜM “ANAHTARI CEBE KOYUN”

“Ey, Hudâ, kışı yaz kılsan mı?

Kulunu serfirâz kılsan mı?

Ehmen ü Dehmen ü Ecüzini –

Hepsine bir cevaz kılsan mı?

Mukimiy

Akşam güz boranları başladığında Hattat Muhammed Yusufcan'ın Tarakçılıkdaki odasına gitmeye de erinen Mukimiy, gün boyu odadaki ocağın yanında vakit geçirerek akşam etti. İnsanın canını sıkan, dikkatini dağıtan böyle günlerde şair, yalnız oturarak verimli eserler yazdı. Böyle günlerde özellikle diğer şairlerin gazellerine muhammes bağlamak ya da hiciv gazelleriyle uğraşmak gönüllü idi.

Akşamdan beri Muhammedcan Mekeylik'in verdiği ölçüdeki şarlıya iki gazel, bir hiciv ve Axtariy ile Almaiy'in şiirlerine de muhammes bağladı.

Yedi bentten oluşan, oldukça zor olan muhammesi tamamlayıp henüz yemize geçirmekteyken pazardan boynunu kabanının içine sokmuş halde dönen Molla Abdulla selam verip ellerindekileri yere koydu ve koynundan lambayı çıkararak kâğıt yapıştırılan kırık lambayla değiştirdi.

– Karanlık olsa da mı yazıyorsunuz, molla ağabey?

– Evet, çok gecikmediniz mi?

– Güzel kavun almak için Yeni Çarşı'ya gittim.

– Boranda biraz zorlanmışsınızdır!

– Yeni Çarşı dükkânlarının kavunları meşhur dediler.

Mukimiy, kavuna bakarak güldü:

– Gerçekten risaledeki yumuşak kabuklu, hoş kokulu, açık renkliymiş.

Mukimiy, kâğıtları toplarken konuşmaya devam etti:

– Keşke şimdi, tamburunu kıyafetinin içine sokup titreye titreye oda kapısından Şadman Hacı ya da Muhammedcan gelse ve bu gece kâğıda, kaleme ara verip huzur bulsak! Gönül neleri istemiyor ki!

– Henüz geç değil, Molla İsmail çıkıp yemekle ilgilenin. Ben çağırıp geleyim.

– Yok! Onu nerede bulacaksınız? Bir semaver ya da tekkede titreyerek oturuyordur, bulurum diye boşuna zahmet edersiniz! Onun yerine hocanın itini evinden çağırın. Gün boyu oturunca belim ağrıdı!

Molla Abdulla çıkıp Garibiy’i evinden alıp geldi. Garibiy ocağı yaktıktan sonra Mukimiy’in beline basmaya, Molla Abdulla ise yemek yapmaya koyuldular. Mukimiy, Garibiyle şakalaşmaya başladı:

– Kaplanın ahvali, yatışı, kalkışı nasıl?

– Yatışları şahane!

– Yemişleri?

– Yemişleri garibane!

– Havlayışı?

– Havlayışı binbaşı gibi!

– Öyle olmasa başka köpekler bu sokaktan pısıp geçer olur muydu?

– İri iri köpekler her gün gelip kuyrukları ile sokağı süpürüyorlar. Bazı haset köpekler, Kaplan’ın eski döşekte yattığını görmeden kendilerini asmak için köşe bucağa ip asmaktalar!

– Oldu! Abarttınız! Başka konuya geçelim. Yemekten sonra gazel ve hicivleri temize geçirin ve sabahleyin Şehrisebz mahallesine Mekeylik’e, hicivleri de Usta Kavul’a okuyup dönün.

– Usta Kavul’un dükkâna insanları toplayıp hiciv okuması çarlık tarafından yasaklanmış diye söylenti yayılmamış mıydı?

– Yayıldığı doğru! Dükkânda hiciv okunmayacak. Ama akşamları zanaatkârların sohbet yerlerine götürüp dinletiyorlar. Çarlığa verilen senette bu belirtilmemiş...

Garibiy şaşırarak suya çıkıp gitti, dönüp geldiğinde dehlizde iki kişilerdi. Yanındaki Çömlekçi Tacibay Hacı idi. Hacı, çoktan beri gelmediğinden dolayı girmeye çekinerek ahırda titreyip dururken Garibiy'e rastladı. Onun teşvikiyle girdi.

Mukimiy ile selamlaşırken yüzüne bakamıyordu.

Mukimiy, hacı ile hasretle selamlaşıp kendi yanından yer gösterdi:

– Büyük şehrin kırıkları onarılmışa benziyor...

– Şehirde benim gibi çömlekçiler çokmuş, bütün yazı köylerde geçirdim. Bir aydan beri de İsfara'da idim, yakın zamanda döndüm. Orada da hayranlarınız varmış, ben Buhara'dan kaçış sergüzeştimizi anlatıverdim. Merakla dinlediler.

– Sadece sergüzeşti mi dinledirler? Başka!

Mukimiy'in kinayesini sezerek güldü:

– Çildirme çaldığımı onlara göstermedim. Doğrusunu söylersem, çildirme odada kalmıştı.

– Kötü olmuş. İsfara halkı, sanata çok düşkün diyorlar.

– Hoca Maruf, Molla Abdukahhar isimli hafızlar var, onlar sizi çok sordu. Döneceğim zaman da çok selam gönderdiler. Yakın haftalarda gelerek sizi İsfara'ya davet edecekler.

– O insanların ününü çok duyduk, sohbetlerine zevkle gideriz ama kendilerini görme şerefine nail olamadık.

– İsfara, güzel yermiş. Köylerinin manzarasını “Sofi”ye benzettim.

– “Sufi” dediniz de aklıma geldi. Sizin Sufi Hekim Hoca'ya mürid olup tekkede zikir-i sema yaptığınızı duyunca acımıştım. Acımakla da kalmayıp sinirlenmişim? Bu doğru mu?

- Doğru. Ama ayrıldım, hocaya müritlik bana doğru gelmedi!
- Bu doğruysa, yazılan hicvi yok edeyim!
- Hiciv yazıldı mı?
- Sofuya mürid olduğunuz günlerde yazılmıştı.
- Zarar görmeden bana verin, muska yapıp takayım.
- Kaside değil, hiciv!
- Kasideye uygun işim olmadıktan sonra, hicvedildiğimden memnunum ya!
- Yok, öyle demeyin! Ben size kendi yoldaşım diye hürmet ediyorum ama siz bizden yüz çevirip bazı ne idüğü belirsiz, karanlık sokaklarda yolunuzu kaybedip yürüyorsunuz!
- Her nasıl diyorsanız öyle olsun! Önceleri yolumu kaybetmişim, şimdi buldum. Bunun için köy köy geziyorum ya! Ümit ederim ki günahımı affedip mihribanım olursunuz. Güzel sözlerinizi benden esirgemeyiniz!
- Siz günahkâr değilsiniz ben de adelet veren değilim. Belki size biraderim! Boşverin, hacım! Özrü mazur görüp tövbe, tazarruyu bir kenara koyun. Güzel şeylerden bahsedin. Eviniz, hala o Çelpek medresesinde mi?
- Hala Çelpek Medresesi'nde. Bu medresede gözü açık tek kişi benim. Diğerlerinin hepsi yaşlısı, genci gözleri aciz insanlar, onlar başka bir âlem! Gündüzleri medresede onları vulmak zor! İhtiyarlar pazar dolaşarak dilencilikle, büyük mezarlıkta kur'an okumakla; gençler kendilerine münasip hafif işler bularak bugünün kazanını kaynatacak uygun bir şeyler alıp akşama gelirler. Bazıları tek tek kendi odalarında, çoğunluğu ise bulduklarını bir kazanda pişirirler. Akşamki yemekten sonra bezm başlar. Onların içinde sesi keskin, iyi şarkıcılar var. Söz anlatmada usta, çok hikâye bilen söz ustaları var. Gözleri aciz olsa da şehirde olan bürün olaylara vakıflar. Onların arasındaki şarkıcılar, tepsi hazırlayıp şarkıya başladıklarında ben de rahat duramıyorum, çildirmeyi elime alıp onlara katılıyorum. Şarkıdan sonra gülüşmeler, şakalar başlıyor. Birbirlerinin dedikodularını yapıp gülüşüyorlar; kabristan şarkı, oyun ve gülüşmelerden bayram

yerine dönüyor. Gençler arasında benim hemsayem diyebileceğim biri var. Ondaki ses ve zekâveti size anlatamam, molla ağabey! Çelpek medresesine misafir olun!

Hacımın heyecanla söylediği sözleri Mukimiy dikkatle dinledi ve kabristana hayattayken defnedilen biçarelerin acınası hayatı, şairin gözleri önünden birer birer geçmeye başladı:

– Ne güzel! Hacım, siz davet etmeseniz de ben geleceğim. Onların sohbetlerine katılacağım olsun! “Mader-i Han Medresesi”nde birkaç kez bulunduk da onun karşısındaki acizlerin dünyasından gözümüzü yumup geçiverdik. Bu konuda haberdar ettiğiniz için minnettarım!

Yemek koyulup getirildi, az yemek dört kişi arasında ekmekle paylaşılınca sofraya Tacibay Hacı'nın getirdiği ekmek ve meyve, sebzeler döküldü, kavun soyulup getirildi. Sobada ateş harlıydı. Mukimiy keyiflendi, bunu gören dostları da keyifle sohbet ettiler.

Sohbet gece yarısına kadar uzadı. Mukimiy'in uykusunun geldiğini sezen hacı, dehlizdeki el lambasını yakıp gitmek için izin istedi. Mukimiy, dışarıdaki boranı hatırlatıp kalmasını teklif etse de gacı kalmaya razı olmayarak sert boranda büyük kabristanın yolunu tuttu. Onu dehlize çıkararak yolcu eden Mukimiy, odaya konuşarak girdi:

– Hayret! Yoldan çıkmıştı, yolu buldu! Temiz kalpli, kimsesiz, derbeder, gezgin adam!

Molla Abdulla ocağın önüne oturup kıyafetini yamamakla, Mukimiy ve Garibiy şiirleri temize geçirmekle meşguldüler. Odaya çöken sessizliği ocakta yanan kayısı odununun çıtırtısı bozmaktaydı. Biraz sonra ocak üzerine koyulan çaydanlık fokurdayarak kaynamaya başladı. Garibiy elindeki kâğıdı uzatarak Mukimiy'e sordu:

– Molla ağabey, işte bu satırda bir vezin sorunu var mı?

– Okuyun!

Garibiy, o beyiti okudu:

Subh-i vaslından münevver eylesen nâgâh ki,

Karanlık kulübem ile bunun gibi mukadder olmasa.

– İkinci satırda vezin hatası var, bir hece eksik, mazmun da belirsiz! Onu ben mi söyleyeyim, kendiniz mi bulursunuz?

Garibiy uzunca düşünerek rahatladı:

– Buldum, molla ağabey!

– Neymiş?

– Gam!

– Şimdi gamı koyup okuyun.

Subh-i vashından münevver eylesen nâgâh ki,

Karanlık kulübem gam ile bunun gibi mukadder olmasa.

– Ne kadar güzel! Kaybolan gamı buldunuz, molla ağabey!

– Eğer bu gam yerine zevk sözcüğünü koysaydım ne olurdu?

– O zaman benim gamımı yiyip memnun etmiş olurdu. Gazeli baştan yazmak, gamsızların, dertsizlerin şiirine benzetmek doğru gibi geliyor.

Yamadığı kıyafetini başının altına koyup ocak önünde uzanıp kalan Molla Abdulla ikinci uykusuna daldıktan sonra Mukimiy ile Garibiy de soba kenarında uykuya daldılar. Sabahleyin uykuya doyamadan uyandılar. Çaydan sonra Garibiy, yavru köpeğe ekmek vermeye gidince aceleyle getirmeden şiirleri de yerlerine ulaştırdı. Mukimiy, ocağın yanında oturup yarım kalan muhammesi tamamlamakla meşguldü. Nefes nefese kalan Mevlevi Yoldaş dehlizden girdi, selamlaşıp oturduktan sonra suratını asarak mırıldandı:

– Bir doktor ile anlaşıp gelmişim, “erkek doktora kızım bedenini göstermez!” diye akşam Ziyadebibi razı olmadı. Çıkıp kadın doktor aradım. Hokand’da kadın doktor çok az, olanı da gelmeye razı olmadı. Yalvara yakara birini getirmeye razı ettim. Hastanede işini bitirmesini bekleyerek alıp geldim.

– Ne güzel!

– Dinleyin, molla ağabey! O zaman ihtiyar kadını çağırıp kadın doktor getirdiğimi söylediğimde nefesi tikanarak “gayri din kadın doktora baktırmak doğru mu ki?” demesin mi? Siz söyleyin, molla ağabey! Bana ne? Soğuk günde işten, güçten kalıp Yeni Şehir sokaklarında hastane hastane geziyorum ve teşekkür yerine bu sözleri işittim!

Mukimiy yerinden sıçrayarak kalkıp kıyafetini giydi:

– Siz oturun, gidip bu cahil kadınla kendim konuşacağım!

– Sizin de moralinizi bozar. En iyisi bu işten gelecek sevabı bir kenara koyalım!

– Sabredin! Başlanılan hayırlı işi sona erdirmek iyidir. Ben hemen dönerim.

Avlu kapısını çalmadan Mukimiy gazapla doğruca girip geldi. Ziyadebibi avlu ortasında durup balta ile yarılmaması zor, yaş odunu yarmaya çalışıyordu. Mukimiy’i görünce olduğu yerde kaldı:

– Gelin, yavrum!

– Kızımıza söyleyin yüzünü örtsün. Kendisine söyleyecek sözlerim var! Ondan sonra sizinle konuşacağım.

– Olur! Hemen.

Ziyadebibi eve girip gecikmeden dışarı çıktı:

– Girin.

Mukimiy, eşikten soğuk eve adım atınca soba kenarında yırtılıp giden bir yorgan altında yavrusunu göğsüne basmış, çok zayıflamış, gözleri çökmüş, saçları dağınık Ayşebibi’ye gözleri takıldı. O, yüzünü Mukimiy’den gizlemeden oturduğu yerde başını eğip selam verdi ve hönk hönk ağlamaya başladı. Mukimiy, odanın ortasında durup kaldı.

İki elini göğsüne koyarak iki gözünü sıkıca yuman Mukimiy, biraz sonra koynundan mendili alıp gözlerini sildi ve hemen ağlamaklı şekilde Ayşebibi’ye baktı:

– İyileşeceksiniz, ağlamayın. İyileştikten sonra kocanızın önüne kendim giderim, güç olsa da yalvarıp yakarırım...

– Allah razı olsun!

Mukimiy, durduğu yerden bağırdı:

– Kadın!

Eşiğe çöküp ses çıkarmadan ağlayaduran Ziyadebibi yerinden kalkıp Mukimiy’in karşısına geldi.

– Kadın doktor gelecek!

– Nasıl olur ki yavrum?

– Kızım şifa bulsun, Muhammed Eminhoca memnun olsun, kendim de yine musibete uğramayayım diyorsanız, doktor hanımı memnuniyetle kabul edeceksiniz. Hastaya rahmet ve şefkat veriniz. Yok derseniz, benden ümidi kesiniz! Düşünün! Bunların hepsine sizdeki cehalet sebep oldu, bunu önceleri söylememiştim. Şimdi söylemek doğru geldi!

Ziyadebibi başını duvara dayayıp ağlamaya başladı, ona Ayşebibi de katıldı. Ağlamalardan irkilip uyanan göğsündeki ve annesinin yanında yatan yavrular da ağlamaya başladılar. Gözleri kararan Mukimiy, kendini dışarı attı. Elinde “Heft-i yek” titreyerek mektepten erken dönen Ekberhoca, evdeki bağıriş, çağırışı duyunca girmeye cesaret edemedi kalmıştı. Babasını görünce yürüyüp geldi, Mukimiy kucaklayarak onu göğsüne bastı. Çocuk, soğuktan göğeren elleri ile Mukimiy’in boynuna sarıldı:

– Babacan! Buraya hiç gelmiyordunuz ya!

– Odaya uğramadığın için özleyip geldim.

O zaman Ziyadebibi çıkıp kendisini Mukimiy’in ayağına bıraktı:

– Can yavrum, bize darılmayın! Babanızın hürmeti, yavrunuzun hürmeti için başımızdan eksik olmayın! Mevlevi’yi üzmüş olsam da tövbe ettim! Kadın doktoru alıp gelsinler!

– Öyle olsun! Sizi gidip kızınızı teselli edin, odunu Molla Abdulla gelip yarar. Kömürün de tedarikini yaparız! Yürü, Ekberhoca!

Mukimiy'in yüreği biraz yatışınca oğlu ile medreseye geldi. Odada bekleyen Mevlevi'ye yalvarıp yakararak kadın doktoru alıp gelmeye razı edip gönderdi. Molla Abdulla bir bakır kap kömür alarak odunları yarı gelmek için eve gitti. Mukimiy, Ekberhoca'yı ocak önünde Tacibay'ın getirdiği meyvelerle misafir ederek odada bırakıp Taraçılık'a kendi meşguliyetine gitti.

Soğuk biraz kırılmış olsa da bu günlerin ölü afitabı soğğun zehrini yumşatmaktan aciz, çıplak ağaç dalları bir haftalık rüzgârla sallana sallana yorulunca bembeyaz kırağılara boynunu bükerek teslim olup sakince uyurlardı. Kimisi aceleyle pazara gitmekte, kimisi pazardan gelmekte, biri yol kenarında görüldüğünde üzerinde kat kat kıyafet, başında çakmaki kavuk, ayağında meshi bir bir geçip gitmekteydi. Bazısı pamağu tükenmiş, renkli kıyafetinin yakasına ağzını, burnunu gizleyerek ucu yırtık çizmesini sürükleyip gitmekteydi.

Mukimiy sokağın bu yüzüne geçtiğinde mescit görevlisine rast gelince Hattat Muhammed Yusufcan'ın hasta oldukları için gelmediklerini, oda anahtarını oğullarından birine vererek gönderdiğini öğrendi ve Mukimiy'e belinden anahtarı çıkarıp verdi. Mukimiy kapıyı açıp girince soğuk odada kıyafetini çıkarmadan yalnız oturmayı yüreği kaldırmayınca odayı kilitledi ve Abidcân Âlim'in dükkânında çay içmek niyetiyle Çarşı tarafına doğru yürüdü. Henüz çay içeceği yere varmamıştı ki nefes nefe kalan Molla Abdulla arkasından yetişip gelerek yolunu kesti:

– İsfara'dan misafirler geldi! Ağırlayıp çay, ekmek ikram ettim ve size haber vermek için çıktım.

Bunu duyunca Mukimiy, memnun olduğundan Molla Abdulla'yı geri göndererek kendisi çarşı tarafına doğru gitti. Abidcân Alim'e İsfara'dan Hoca Mafur ile Abdukahharlar'ın geldikleri hakkındaki güzel haberi vererek iki yuvarlar beyaz ak gök çay alıp odaya gitmeye koyuldu.

– Kurban olayım Âlim! Dostlara siz haber ulaştıp onlardan önce geliniz!

Mukimiy, elindeki fincanı olduđu yere boşaltarak caminin içinden doğruca İsfara tarafına oradan da Bekveççe'ye geçip gitti. Bir kapı önünde sokağı doldurarak toplanan küçük çocuklar uzaktan Mukimiy'i görünce hep beraber bağrıştılar:

– Hoca Mukimiy geliyorlar!

Mukimiy yaklaşınca kenara çekilip yolu boşalttı ve selam vermeye başladılar:

– Esselamu aleyküm! Esselamu aleyküm! Esselamu aleyküm!

Mukimiy onların selamına karşılık verip durdu, onlar şairi çembere aldılar. Mukimiy, elindeki mendili açıp İsfara tarafındaki bakkaldan aldığı meyveler arasından bir avuç şeker aldı ve paylaştırdıktan sonra gitti. Mukimiy'in yürüyüşü hızlı, keyfi de yerindeydi. Medreseye ulaşmadan dört yolun kesiştiği noktada keyfi bozuk olan ellikbaşına¹⁹⁴ rastlayınca onunla selamlaştı ve durmadan geçiverdi.

– Molla Muhammed Eminhoca! Durun!

Mukimiy olduđu yerde durup ellikbaşına baktı:

– Misafiriniz geldiğinden haberim var, sizi sokakta beklemiştim!

Ellikbaşı yanından bir kâğıt çıkararak Mukimiy' uzattı. Matbaada basılan dört satır Rusça sözün altına iki kişi imza atmış ve ayrıca kartal suretli mühür basılmıştı. İstifini bozmadan açıklamaya başladı:

– Karakoldan çağrılıyorsunuz! Sizi alıp götürmek için görevlendirildim.

– Ne için çağrıldığıma vakıf mısınız?

– Haberim yok. Giderseniz size anlatılar! Haydi, gelin geç kalmayalım!

Mukimiy odaya nasıl girdiğini bilemedi. Odada oturan dört tane tanımadığı ama namını çoktandır işittiği İsfaralı saygın misafirlerle görüştüktan sonra tekrardan dışarı çıktı. Mukimiy'in her bir tüyünden ter akmaktaydı, keşke şimdi Mevlevi Yoldaş gelse ve birlikte gitse, keşke şimdi Kari Sümelek de çıkıp gelse ve onunla da birlikte gitse, Mukimiy'in yanında olsa.

¹⁹⁴ Ellikbaşı: Orta Asya hanlıklarında küçük rütbeli hükümet, mahkeme görevlisi.

Şair, molla Abdulla'yı kenara çekip nasıl bekleyeceğini, Garibiy'i gönderip kimler çağıracağını, Mevlevi Yoldaş'ı bulup kendisinin karakola çağırıldığını söylemesini isteyerek yeniden odaya girdi. Mukimiy, misafirleri huzursuz etmemek için hayatında ilk kez yalan söyledi:

– Yoldan gelen insanlarsınız! Haber gönderdiğimiz dostlarımız gelene kadar iyice dinlenmenizi rica ediyorum. Bu gece sabaha kadar sohbet edeceğiz. Bendenize bir saat izin verin. Ulemalarımızdan biri vefat ettiler, cenazesine katılıp döneceğim!

Misafirleri rahatlatıp ahıra çıkan Mukimiy, Pazar masraflarını görüp gelen Abidcan'a rastladı. Onu kenara çekip durumunu anlattı ve Mevlevi'den başka hiçkimseye sezdirmemesini öğütleyerek ellikbaşı ile Yeni Şehre çıkıp gitti.

Mukimiy'i çağıran karakolun adresini ellikbaşı da iyi bilmediğinden biraz avarelikten sonra buldular. Sokağın diğer tarafındaki büyük parmaklıklı kapının önünde kılıç kuşanan uzun boylu asker, taş gibi duruyordu. Ellikbaşı işaret ederek:

– İşte şu, dedi. Ben şimdi dönüyorum, siz bu kâğıdı gösterip girersiniz.

Mukimiy, sokağın karşı tarafına geçerek elindeki kâğıdı kılıç kuşanan askere göstermişti, asker Mukimiy'i kapıdan alıp içerideki kılıçlı askere teslim etti. O, Mukimiy'i içeri alıp girerek uzunca bir koridordaki kapıyı açıp girmesini teklif etti ve geri döndü. Odadaki iki kişi Mukimiy'i hürmetle bekleyerek başköşedeki masaya davet ettiler. Çok geçmeden bir fincanda kaynar çay, küçük bir kutu da şeker getirilip Mukimiy'in önüne koyuldu.

Onların biri uzun boylu, kısa, seyrek sakallı, tahmini kırk yaşlarında, asık suratlı bir görevliyken, diğeri elli yaşından fazla da olsa başındaki bir tutam saç çok istekle taramış, bakımlı, çember sakallı, hoş bıyıklı biriydi. O, gözlüğünün arkasında gizlediği kurnaz gözlerini Mukimiy'e dikip dururken yüzündeki sahte tebessüm eksik olmuyordu. Sanki çoktandır beklediği aziz misafire kavuşmuş gibi memnuniyetle:

– Mukimiy Hazretleri! Sizi, bu soğuk günde meşgul ettiğiniz için af edersiniz! Çay soğumasın! Çaydan sonra sizinle tatlı tatlı sohbet edeceğiz, dedi.

Onun Özbek dilinde iyice konuşup nazik muamale etmesinden Mukimiy, memnun oldu. Bu gerçi yüksek rütbeli görevlilerden olsa da Kuzmiç ve tekne görevlisi gibi Özbek dilini iyice öğrenene alicenap Ruslardan olsa gerek, diye düşündü.

– Sizin namınızın bütün Fergana’ya yayıldığını biliyoruz. Özbeklerden yetişen sizin gibi şairlerle gurur duyuyoruz. Şahsen benim kendim, sizinle sıkı bir alaka kurup hürmetli Kuzmiç gibi Özbek şairlerinin yazdığı eserleri okumayı arzu ediyorum.

– Böyle düşünmenizden minnettarım!

– Kuzmiç ile sık sık görüşüyor muydunuz?

– Hürmetli Molla Zakircan Furkat’ın Hokand’da olduğu zamanlarda bu kişi ile bazen Molla Zakircan’ın misafirhanelerinde bazen bendenizin medresedeki garibane odamda tatlı sohbetler yapardık. Molla Zakircan’ın Taşkent’e dönmelerinden ve yine başka sebeplerden dolayı bu sohbetlerimiz son buldu.

– Yine başka sebep mi dediniz Mukimiy Hazretleri?

– Hürmetli Kuzmiç’in halk ile alakadar olması Çarlık tarafından yasaklandıktan sonra...

– Yasaklandıysa da Kuzmiç’in doktörlüğü yasaklandı. Bununla sohbetin ne alakası var? Şahsen ben, Kuzmiç ile sık sık görüşüyorum, Özbek dilini ondan öğrendim desem yalan söylemiş olmam. O adam, sizinle yakın ilgisi olduğundan gurur duyardı.

– Böyle güzel bir insanla tanış olduğumdan bendeniz de çok mutluyum.

– O adam size, buraya gelip kalış sebebini, yani Çarlık tarafından haksız yere sürgün edilmesini de anlatmıştır!

Bu sorudan dolayı Mukimiy’in yüreği ezildi, bu sohbetin maskesi altındaki soru olduğunu sezdi.

– Bu konuda biz konuşmazdık, o da hiçbir şey demezdi.

– Siz üzülmeyin diye bu sırrı gizlemiş olması muhtemel. Ama sizlerin, böyle büyük doktor, fazıl insanın hangi sebeplerden dolayı bu ülkeye gelip kaldığı ile zor bir hayat geçirdiği ile ilgilenmiş olması mümkün.

– Onunla ilgilenmekte ne fayda var? Böyle ulu zatın şehrimize gelip yerleşmesinden başka bize ne gerek!

İki görevli sigara içmek bahanesiyle yavaşça çıkıp geldiler, uzun boylu olan yine kendi yerine oturup sessizce kibrit kutusu ile oynamaya başladı. O, Mukimiy'in önündeki fincanı almaya niyetlenerek sordu:

– Çay soğumuş, sıcak çay getirilsin mi?

– Teşekkürler, zahmet olmasın!

– Burası karakol olduğu için mey ikram edemedik. Sizi başka yere davet edip mey sohbeti yapmaya niyetliyiz, Mukimiy Hazretleri.

– Misafirperverliğiniz için teşekkür ederim. Ben mey içmiyorum.

– Doktorun evine toplansak da mı içmezsiniz? Ki bazen gittiğiniz deKuzmiç, votka ikram ederdi, onu reddetmezsiniz. Kuzmiç bana söylememiş midir dersiniz? Özellikle sizin, Akcar'da tanıştığınız tekne kaptanının yani üçünüzün votka içtiğiniz günlerdeki tatlı sohbetinizden haberim var. Ne yazık ki ben geç kaldım.

Mukimiy, Akcar'dan döndükten sonra Kuzmiç, Mukimiy'i Mevlevi ile misafirlige çağırmıştı, o gün tekne kaptanı da gelmişti. O zaman yemek öncesi birer kadeh mey içilip sohbet vakitlice uzamıştı. Mevlevi ile ikisi, onlardan gelen ulu Rus şairleri hakkında güzel hikâyeler, şiirler dinlemiş ediler. Özellikle Kuzmiç, yerinden kalkıp Puşkin'in dostu Çaadayev'e yazdığı ateşli, şiirsel mektubu aklında kaldığı kadar okuduğunda zevkle dinlemişlerdi.

– Şimdi hatırlamışsınızdır, Mukimiy Hazretleri!

– Hatırladım! Güzel, garezsiz dostlar sohbetinde güzel şiirler okunulan zamanlarda az biraz mey içmek insana ferahlık bahşeder.

– Kuzmiç’in yerinden kalkıp okuduğu şiir, Puşkin’in dostu Çaadae’e yazdığı şiiriydi. Öyle değil mi?

– Bana da öyle diye söylemişlerdi.

– Şiirin mazmununu size söylediler mi?

– Ben Rusça bilmiyorum. Bilmesem de okunulan bu şiir beni etkilemişti.

– Çok güzel! Gerçi Rus dilini bilmeseniz de Rus şairlerinin şiirlerinden etkileniyorsunuz Mukimiy Hazretleri. Bunun için de doktor sizi Rus şairleri, yazarları, eserleri ile tanıştırmaya girişmiş.

– Benden ziyade Molla Zakircan Furkat, daha çok ilgiliydi, çünkü Furkat Rus şiirlerine bayılırdı. Bunun için de böyle şiir okumalar, Furkat’ın Hokand’da olduğu zamanlarda birkaç kez olmuştu.

– Doktor Kuzmiç’in Rus yazarlarından Çerņişevskiy’den, Saltikov-Sçedrin’den bahsettiğini ve bana “Özbeklerin Saltiko-Sçedrin’isiniz” dediği aklımda. Ama bu adamın nasıl bir şair olduğunu bilmiyorum.

– Doğru söyleyin, yoruldunuz mu?

– Yorulduğum yok da beni değerli misafirler beklemekteler.

– Bizimle güzel bir sohbet yaptığınız için minnettarız. Sizi değerli misafirler bekliyor olduklarından fazla tutmayacağı, izin sizin. Muhammed Eminhoca oğlu Mukimiy öyle mi?

– Öyle!

Gözlüklü adam masanın üzerinden bir kâğıdı alarak Mukimiy’in önüne koydu, sonra kalemi mürekkebe batırarak:

– Kuralla gereği bizimle yaptığımız sohbet, imzanızın bulunduğu tutanak olarak alınması gerekiyor, Mukimiy Hazretleri. Bundan sonra kapıdan çıkıp gitmeniz için izin belgesi vereceğiz.

Mukimiy, tutanağı imzalayınca her iki adam “hürmet” ile koridora kadar uğurlayıp kapıdan çıkış belgesini eline verip döndüler. Mukimiy, demir parmaklıkları

kapıdan çıkıp Rozanbah sokağının kenarından yol almaya başladı. Mukimiy'in aklında bir müşkül soru dolanmaktaydı. Bu "sohbet" in altında bir şeyler mi yatıyor? Ama Kuzmiç'i karalamaksa hoş muamele ile değil, tehditle beni sorgulamaları mümkündür. Niçin öyle yapmadılar?

Mukimiy, işte böyle düşüncelerle Skobelev sokağını da geçtiğini fark etmeden "Aziyatskiy Bankası" yanına geldiğinde birisi yolunu kesti. Bu adam ellikbaşı idi.

– Çıkınca birlikte döneriz diye burada oturup beklemiştim. Biraz geciktiniz! Anlaşılan çok soru sorulmuşa benziyor Molla Muhammed Eminhoca! Her halde canınızı sıkdı?

Ellikbaşının gitmeden beklediğinden şair memnun olunca minnettarlığını bildirdi. Hacı Muhyi'nin sağlam dostu olan bu ellikbaşı, eğer Mukimiy'i beklemeden gitmiş olsaydı ona "Mukimiy'i karakola bırakıp geldim!" diye güzel haber vermesi iyi olmazdı. Şair bunun için de ellikbaşına minnetdarlığını bildirerek birlikte yola koyuldular. Mukimiy kendisini mutlu gösterecek şekilde davranarak bir saatlik "suhbet"i anlatmaya başladı:

– Çok korkmuştum, tam tersi oldu. Beni oldukça sıcak karşıladılar, hal ahval sordular, neler yazdığımı sordular, çay ikram ettiler!

– Öyleyse ne güzel! Hayret!

Ellikbaşı şaşırınca bu konuda konuşmadı, yol üzerinde başka mevzulardan bahsederek gittiler. Ğıştköprık'e geldiklerinde Mukimiy, ona sordu:

– Aynı medresede yaşasak da hürmetli hacı ağabeye çoktandır rastlamıyorum. Siz görüşüyor musunuz?

– Hacı ağabey, mütevellilikten ayrıldıktan sonra hazretlerine kızınca eş dostlarının misafirhanelerinde kalıyorlarmış diye işttim. Hazret, mütevelliliği ondan almakla yanlış yaptı. Hazretin sınırları yatışınca hacı ağabeyden özür dilemeleri gerek! Hacı ağabeyin hazretlerini bir gün dahi üzmüş olduğu söz konusu değil!

Mukimiy, konuşmadan yürüyordu. Medreseye yaklaştıklarında ellikbaşı ile vedalaşarak çabucak odaya girmeye koyuldu. Oda misafirlerle doluydu, Hacı Maruf

ile Abdukahhar gelmiş diye duyulunca şiirsever dostlar da gelmişlerdi. Sohbet vaktinde yan yana oturan Mevlevi Yoldaş uygun zamanı bekleyip Mukimiy'in kulağına fısıldadı:

– Kimin cenaze namazını kıldınız?

– Hiçkimsenin! Nereye gittiğimi şimdi söyleyemem. Siz neler yaptınız?

– Kadın doktoru faytonla alıp geldim. Muayene edince kötü olmadığını, iyileşmenin mümkün olduğunu, evi sıcak tutmanın şart olduğunu söyledi. Haftada bir kez gelip yoklayacağı sözünü verdi. Geri kalanını sonra konuşuruz.

***

Sohbetten sonra Abidcan Âlim, misafirleri alıp misafirhanesine götürdü. Ertesi akşam dostlar, Âlim'in misafirhanesinde toplandılar. Dedecan Hacı, Ferzinbek ile Usta Abdukadir Gençkar, onlardan sonra da Muhammedcan Mekeylik ile Gafircan geldiler. Onların arkasından Molla Nasır Hoca da haber alınca geldiler. Dinleyicilerden ziyade hanendeler daha çoktu. İlk önce misafir hafızlardan makam dinlediler, sonra Ferzinbek ile Usta Abdukadir Gençkar “Gülyâr – Şehnâz”ı; Dedecan Hacı, Muhammedcan Mekeylik, Ğafircanlar Mukimiy'in “Ta kendini bezm-i ârâ eyledin”ini okudular.

İsfaralı hafızlar üç gece Hokand'da misafir olduktan sonra Mukimiy, Dedecan Hacı, Abidcan Âlim, Muhammedcan Mekeylik, Gafircan ve onlar gibi Molla Nasır Hoca'yı öylece bırakmayıp yanlarına alarak İsfara'ya götürdüler.

Mukimiy'in dostları ile Tacik halkına misafir oluşu, İsfara'nın şiir ve sanata düşkün sıradan insanları için çok şadıyane idi. İnsanlar misafirhaneye sığmadığından dört büyük kalasın üzerine kurulan hanenin dört yerine kayısı odunlarından ateş yakıp etrafına kilim yazılmıştı. İsfaralılar ellerinde avuçlarında olanları ortaya döktüler. Hoca Maruf ile Abdukahhar saz ile ortaya çıkıp bazen Kemal Hocendiy'den bazen de Mukimiy ile Furkat'ten okuyorlardı. Onlardan sonra Hokandlı sanatkârlar ortaya çıkarak gâh makam gâh şarkı ile İsfara halkının alkışını alıyorlardı.

Bu kalabalık Özbek-Tacik sanatının seyrine dönüştü. Seyir üç gece üç gündüz devam edince dördüncü gün Mukimiy, arkadaşları ile Hokand'a döndü ve

Hacı Muhyi medrese mütevelliliğini eline almış şeklindeki sözü duyunca kendinden geçti. Şehir hâkimi Medinskiy ve ulemalar, zenginler önyak olup Hacı Muhyi'yi yine kendi yerine koymuşlardı.

Bu günden itibaren Mukimiy medreseye sığamaz, Hokand ona dar gelir olmuştu. Uzunca yıl müteveli olup vakıf yerlerinden gelen gelirleri kendi menfaati için kullanan, çiftçilikten mutlaka bihaber olan hacı, vakıf yerlerini hiçkimseye vermeyip tarlalardan hasılatı kesilmiş olduğundan medrese fakirleşmiş, müderris ve talebelere hiçbir şey verilememiş, birkaç yıldan beri de odun, kömür sorun olmuştu.

Medrese hocalığını harabeleştiren baykuş hacının yeniden mütevelliliğe gelmesinden huzursuz olan birkaç talebe, bu medreseden gitmek tereddüdüne düştüler.

Medresenin çoğu odasının boşalmasına rağmen müteveli hacı yine Mukimiy'i sıklamaya, geleni gideni kontrol etmeye, odada şarkı söyleyip müzik çalmayı yasaklamaya girişti. Canı boğazına gelen Mukimiy'in gözüne âlem dar olduğundan iki gece, gündüz odadan çıkmadan yatınca üçüncü gün başka yer aramak, başka bir yerde yaşayıp baharda Taşkent'e tamamiyle gitmeye karar verdi. Ama başka medreselerin müderris ve mütevellileri hacıya riayet ederek Mukimiy'e kendi medreselerinden oda vermeyi istemediler. Kış zamanı Taşkent'e gitmenin de çaresi yoktu. Taşkentli dostlar da kardeşler de kış gününde başını sokabileceği bir, iki yer verdiler. Sonra nereye gitmek, nereye sığınmak mümkün? Yazmaktan başka hüner yok, cebin durumu malum!

Eve de henüz kararlı bir alıcı yok, olanlar da erteleyip “parayı verdiğimiz gün evi boşaltmanız gerek!” diye şart koştular. Bundan dolayı Mevlevi Yoldaş ilgilenir olmuş, alıcılar ile ciddi ciddi konuşmaya girişmişti. Sonra anlaşmaya vararak Mukimiy'in yanına geldi.

– Alıcı, evin parasının dörtte birlik kısmını şimdi verip geri kalanını da baharda ev boşaltıldıktan sonra verecek oldu. Sadece, evi bugünlerde onun üzerine yapmak şartıyla. Bugün sabahtan Sadihan Kadı'nın huzuruna çıkıp yol, yordam öğrendim. Meselenin halledilmesinin bir tene müşkül yanı var!

– Hayırdır! Kulağım sizde!

– Sizin evi satmanız için, Fırıncı Mirzahoca'nın diğer mirasçuları da razılık bildirip size vekâlet vermeleri lazımmiş!

Mukimiy son derece sıkılarak dizlerine vurdu:

– Bu sorun da mı vardı! Büyük, küçük beş can o kadar acından ölür. Yemek, odun, kömür yokluğunun üstüne kadın doktor ve faytonun ücreti de var.

– Kızkardeşlerinizi çağırıp gelerseniz yeter, molla ağabey! Kaygılanmayın! Kalan işleri ben hallederim!

Mukimiy, soğuk günde Ekberhoca'yıda yanına alarak önce Acıgöl'deki kızkardeşine, ikinci gün de Nevbahar'daki kızkardeşlerine misafir olarak evi satmak hakkındaki razılıklarını alıp geldi. Onlar mahkemeye gelerek ağabeyleri Muhammed Eminhoca faydasına ev üzerindeki miraslık haklarından vazgeçtiklerini bildirdiler. Bundan sonra ev alının üzerine yapıldı. Ev on dört altına satılınca ele geçen üç altının birazı mahkeme masraflarına verildi. Kalanına odun, kömür, az biraz un, pirinç, yağ, et ve bir soba satın alındı. Kalanını kadın doktor ve fayton ücreti için Ziyadebibi'ye verince Mukimiy biraz rahatladı.

Bu yıl kışın şiddetli başladığını, bunun da üstüne mütevellî tarafından yeniden başlanan azarlar, Mukimiy'i Molla Abdulla'yı köyüne göndermeye, Garibiy'i de gassalın yanında çalışmasına itiraz edememesine mecbur etti. Kendisi de Mevlevî Yoldaş'ın misafirhanesinde istikamet kılmaya karar verdi.

Mukimiy, Miyan Satibaldihan'ın kapısını zamansız çalıp uzun bir süre bekledikten sonra biraz utandı, sonra elindeki kitapları karın üstüne koyarak ayazda uyuşan beline avuçlarını bastı. Kitapları yine eline alıp Hacibek tarafına beş, on adım atmıştı ki kapıyı açan çocuk arkasından seslenerek geldi:

– Dönün amca! Misafirhanede yer hazırladım. Donup kalacaksınız!

– Babanıza şu emanet anahtarı veriniz, ben yolumdan kalmayayım.

– Babam uyuyorlar, girerseniz uyanırlar.

– Teşekkürler, küçük Miyan.

Mukimiy, anahtarını küçük Miyan'a vererek arkasına bakmadan gitti. Üç sokak geçtikten sonra gözleri kararıp yere yıkıldı. Elindeki kitaplar da her tarafa saçılıp gitti. Sokağın karşı tarafından geçen zanaatkâr gençler gelip yerden kaldırdılar ve Mevlevi Yoldaş'ın evine götürdüler.

Akşam ile yatsı aralığı, sert ayaz, misafirhaneye yatırılan Mukimiy biraz zaman sonra kendine gelerek yanibaşında oturan Mevlevi Yoldaş'a baktı:

– Sizi korkuttum mu?

– Böyle şakalar yapmayın!

– Çaydan bir fincan...

Mevlevi çay koyup uzattı:

– Yollar öyle kayganlamış ki aynaya benziyor!

– Fincana burde ekmek doğransa da üstüne de iki küp şeker koyup çaya batırılsa. Doğrusunu söylersem gün boyu hiçbir şey yemedim.

– Hemen!

Mevlevi, fincana ekmek doğrarken mırıldandı:

– Kendinize acımıyorsunuz! Başkalarının kaygısını çekiyorsunuz da kendinizi düşünmüyorsunuz! Ben burada yemeği soğutarak bekleyip oturuyorum.

– Soğuk odada büzülerek uyuyup kalabilirim.

Mukimiy, fincandaki ekmeği yemeye başladığında sokak kapısı açıldı. Mevlevi çıkıp Miyan Satibaldihan'ı alıp geldi.

– Zanaatkâr gençler görmeselerdi bilemezdim, molla ağabeyin başına ne geldiğini! dedi o.

Mevlevi, Miyan'a Mukimiy'in gözünün kararıp buz üstüne yığıldığını kapıyı açana kadar ayrıntılı şekilde anlatmış, sözün sonunu da odaya girdiklerinde bitirmişti. Girince kapı yanına çöken Miyan ızdırapla konuşmaya başladı:

– Sizin sorun yaşamadan girmeniz için benim çıkmamış olmam engel olmasa gerek! Ya da oda anahtarını bu akşamdan bana vermek için ferman-ı ali mi aldınız?

– Emaneti kendi elinize vermek için gelmiştim, istirahattaydınız. Kendimiz huzursuz olduğu yetmiyormuş gibi sizi de huzursuz etmek istemedim. Bunun için azarlayacaksanız, azarlayın!

Miyan Satibaldihan yerinden kalktı ve kıyafetini çıkarıp askıya astı da başköşeye geçip oturdu:

– Düşünüyorum da aramıza nifak salacak bir sebep yok! Ayrıca benim hazretlerin evladı olduğum da her ikinizce malum, sizleri eğiten üstatlar beni de eğittiler. Sizinle bir kazanda kavrulduğum da malum. Bunun için kalbi yarıp göstermeye gerek yok ya!

– Bu sözlerin hepsi, zamansızca misafirhanenize girdiğim için mi?

– Niçin anahtarı verip gittiniz?

– Emanete hıyanet etmeyeyim diye...

– Bu, nazik tabiatlı şairlere has bir dargınlık mı?

– Başımda çakmak çakıp duran kurnaz rakip karşısında yine can derdine düşüp ömrümü hazan geçirmem mi gerek? Bir alçağın önünde ulu hazret izin verip siz de diz çöktükten sonra biz ne desek boş! Deveyi rüzgâr uçurursa, keçiyi gökyüzünde gör...

– Ağabeyim ile benim yolum farklı. Bizimle medrese için dalaşılıyor. Ama sizinle dalaştığı şey başka! Siz ile meydan dalaşı yapıyor!

Mukimiy, sessizce kulak salmaktaydı, kapı kenarında çay koyaduran Mevlevi, Miyan'ın sözünü düzeltmeye koyuldu:

– Dalaşılıyor değil, güreşiyor desek daha doğru olmaz mı? O, kendi iğren emellerini gerçekleştirmek için Mukimiy ve Mukimiyleri kurban edip onları eğiten, olgunlaştıran genç şiiriyat nihallerini ayaklar altına alacak. Sizin mağlubiyetiniz yeni şiiriyatımızın mağlubiyeti değil mi?

Miyan Satibaldihan, anahtarını yavaşça sobanın üzerine bıraktı:

– Yine gençlik yıllarına dönelim. Gençlik vevk ve şevkini yeniden canlandırmak, o şiiriyat encümenini coşturmak için yanınızda Mevlevi Yoldaş, Miyan Satibaldihan ve etrafınızı saran yeni kalem sahipleri var. Boş, meşguliyetsizim. Bundan sonraki ömrümü gündüzleri odada sizinle geçirerek genç şairlere hizmet edip Hacı Muhyi’den intikam alacağım.

***

Mukimiy, düştüğünde çok zarar görmüştü, daha sonra anlaşıldı. Bunu fark ettirmeden Mevlevi, bir hafta tedavi etti. Bir gün Miyan Satibaldihan kahvaltıda zamanında gelerek:

– Fayton hazır! “Sıçan sürdü”¹⁹⁵ yapıp benim odama misafir olun!

Mukimiy de gülüp karşı çıkmadı, üçü faytonla odaya vardılar. Ocak önünde işe koyulan Zevkiy, dışarıda odun yaran Zariy ve soba etrafında Yariy, Nusret, Zelili üstatlarının odaya gelişini sabırsızlıkla beklemekteydiler.

Miyan’ın güzel teşebbüsü ile canlanan bu edebi topluluk giderek kendi icabı semeresini göstermeye başladı. Her akşam odaya toplanan genç şairlerin sayısı günden güne artıyor, sobada ateş harlanıp onun etrafında diz dize oturan gençler yeni yazdıkları şiirlerini sırasıyla okuyor, hatalarını görüp düzeltiyor ve Mukimiy onlara nasihat veriyordu. Mevlevi Yoldaş, Üstat Halil Hoca’dan duyduğu geçmiş şairlerin, fazılların hayatına dair hikâyeleri anlatıyor ve bazı geceler Miyan Satibaldihan, mürebbi Nahoş’un usulüyle klasiklerden zor Fars, Arap şiirlerini okuyup düşündürüyordu. Kalan boş vakitlerinde gençler satranç oynamayı öğreniyorlardı.

Muhyi, odada şarkı söylenmeyip müzik çalınmaması şartıyla Mukimiy’in medresede kalmasına razılık bildirmişti. Şarkı ve müzik yerini edebi sohbet ve münazaralara bıraktı. Mütevellî bunu yasaklamaktan acizdi.

---

¹⁹⁵ Sıçan sürdü: Hastalıktan kurtulan kişinin evinden ilk kez çıkıp başka bir yere gideceği zaman kullanılan bir ifade.

Yarmuhammed -Yariy-, Kerimdevane köyünden Molla Abdulla'yı alıp gelmiş, Molla Abdulla ev işlerini yine kendi eline almıştı. Şair İsmail Garibiy de bu encümandan geri durmadı, onun sönüp giden yeteneği yeniden canlandı.

Yakın zamanda Hakimayim Medresesine müderris olarak gelen Taşkentli genç müderris ve şair Almaiy hevesle gelerek bu şiiriyat encümenine yeni feyz katar, gençlere kendi felsefi şiirlerini okuyarak güzel yetenekleriyle ehl-i sohbeti memnun ederdi. Bazen genç şairlere nasihata geçip onları ikiyüzlü ulemaların tesirinden uzak durmaya davet ederdi. Bu güzel, genç, fazıl şair Taşkent'ten Hokand'a geldiği günlerde Muhyiler ile değil, Mukimiy, Mevlevi ve Miyan Satibaldihanlar ile tanışıp dost olmuştu.

Mukimiy'in her encümeni farklı bir yerde geçirmek hakkındaki fikri herkese makul geldi. Şairler önce Mader-i Han Mezarlığına giderek kabirler üstündeki karları kürediler, oradan çıkıp çömlekçi Tacibay Hacı'nın Çelpek Medresesindeki odasına gittiler.

Hacı, değerli isafirleri memnun etmek için sofrada genç karileri işe saldı. Onlar ikişer ikişer bölünüp öyle şarkılar söylediler ki onlardaki doğuştan gelen yeteneğe herkes hayran oldu. Onların arasında özellikle Erke Kari isimli genç keskin sesi, zekavatı, feraseti ile Mukimiy ve diğerlerini kendine hayran bırakmıştı.

Mukimiy, onlara bundan sonra sık sık görüşmek sözünü verdi, yolda merakla şiirseverlere baktı:

– İlk toplantımız fena sonuçlanmadı ya!

– Çok da güzel geçirdik, dedi Zariy. Önümüzdeki toplantı da böyle geçer mi üstat?

– Elbette! Belki bundan daha güzel geçer!

Zevkiy sordu:

– Dinleyip dursak olur mu molla ağabey?

– Niçin olmasın? Gelecek toplantıya yine başka yerlerdeki ihtiyar, usta sanatkârların sohbetini buluruz. Şadman Hacı'dan dutarda, tamburda “Tecnis”, “Yalan Devran”, “İnleyiş”; İsmail dosttan da neyde “Neva”yı dinlese derim.

Gençler akşam vakti Mukimiy'i odaya bırakarak evlerine dağıldılar. Mukimiy, uzanarak kendi kendine konuştu:

– Güzün acı rüzgârını, boranlarını da kışın uzun uzun sıkıcı ayazlarını da zorlukla geçirdik. Kışın son haftasını da geçirirsek sonrası bizim.

3.20. YİRMİNCİ BÖLÜM SON SEYAHAT

“Mukimiy ta'n-ı Muhyi'ye bir söz söyle ki, doğru olsun,

Gelir ahir, seni de yoklar gibi bir zaman güzel!”

Mukimiy

Hokand'da bu yıl kış çok sert geçmesine rağmen Mukimiy için çok gönüllü geçti. Çünkü kışın başlamasıyla birlikte odada toplanmaya başlayan genç şairler encümeni giderek genişleyerek Zevkiy başta olmak üzere Zariy, Yariy, Zeliliy, Nusrat Muhayyir gibi yeni yeni şairler de katıldılar.

Bu gençler encümeninin işleyişi için Mukimiy, kendisinin vaktini esirgemez, tam tersine onlarla geçem saatleri en kıymetli saatler olarak görür, onları odanın başköşesine oturtturarak kendisi kapı yanına otururdu. O sohbetten sonra okunan şiirler hakkında fikir yürütüp anlamsız, tam oturmamış satırlara eserlerinden örnekler verirdi. Hocaların yardımıyla kazan kaynatıp yemek yendikten sonra bazen Ali Şi'r Nevai'nin “Çardevan”ı bazen Fuzuli külliyyatından gazeller okunur bazen de ikişer ikişer gruplanılarak satranç tahtası üstünde söz oyunları yapılır ve gece yarısında dağılırdı.

Şiir muhlisleri gide gide iki, üç katına ulaşınca kapı yanında dinleyiciler olur ve okunulan gazel ve hicivlerden zevklenirdi.

Kendisinin gazel ve hicivleriyle diğerlerinden öne çıkan Zevkiy'e Mukimiy başka bir gözle ve muhabbetle bakar ve onun yüzünde kendisini ve Zakircan Furkat'ı görürdü. Zevkiy'in şiirleri, özellikle hicivleri sıradan halk tarafından tıpkı Mukimiy, Furkat eserleri gibi kabul görmeye başlamıştı.

Mukimiy'in şiir ve hicivleri halk içine ne kadar dağılıp yayılmışsa, Zevkiy'in şiir ve hicivleri de Mukimiy'in eserlerinin izinden gitmekte, Zevkiy'i de diğerleri takip etmekteydiler.

Bunu gören Hacı Muhyi, dayanamayarak genç şairler encümenine “amaçsız şairler topluluğu” diye ad verip Mukimiy'in odasına doğru iftira taşlarını atmaya başladı. Mukimiy'in kendisi yetmiyormuş gibi yurdun zenginlerine, ulemalarına

karşı hiciv yazan genç şairler yetişmekte, “Mukimiy ateist Halil Hoca ve Nahoşlar’dan aldığı ilmi gençlere öğretmekte!” diye mescit ve medreselerde, zenginlerin ziyafetlerinde hatta Çarlık mahkemelerinde ilan etmekteydi. Diğer ulemalar da bunlara ekleme yaparak “Biz, Hokan ulemaları ilim ve kavuk altına gizlenip gelen ateist müderris Kari Fazlula’da zorlukla kurtulmuştuk! Şimdi kendi medresemiz, kendi koynumuzda yeni Kari Fazlulalar hazırlanıyor!” diye kavga çıkardılar. Bu “ateist” müderris Kari Fazlula, Taşkentli şair Almaiy idi.

Almaiy, Taşkent’in beylerbeyi medresesinde tahsil gördüğü zamanlarda şairlik kemaletine ulaşmış, Arap ve Fars dillerinde yazmak kabiliyetine ulaşmış yetenek sahibiydi.

Gözleri rahatsızlanarak hat yazmaktan geri kalan yaşlı üstatdı bir gün Kari Fazlula’yı çağırarak Hokandlı dostlarından gelen hüda-yı selama cevap yazmasını rica ettiğinde, o kendi odasına gidip iki saat sonra dua-yı selam yazıp çıktı. Bu uzun dua-yı selam Arap dilinde şiir şeklinde yazılmıştı. Onu üstadına okuduğunda üstat hayran oldu:

– Çok güzel! Bunu şimdi mi yazdınız yoksa önceden yazılan bir şiiri mi kullandınız?

– Şimdi yazıldı. Eger önceden yazılan bir şiir olsaydı sizin verdiğiniz mahlas, Almaiyliğim nerede kalırdı? (Almaiy’in anlamı, kıvrak zekâlı idi.) Dua-yı selamı alıp gelen kişi, Hokandlı ulemalara Şair Kari Fazlula’yı -Almaiy- övmeye başladı:

– Bu genç yiğit; şairlikte iyi, genç olmasına rağmen çok sağlam molla imiş!

O yıllarda Hokand medreselerine müderrisler yetişmez, özellikle şehir merkezinde olan Hakimayim Medresesi’nde dürüstçe müderris bulunmazdı. Hokand ulemaları, Taşkent’e yine Beylerbeyi Medresesi’nin ihtiyar müderrisine adama mektup göndererek Kari Fazlula’yı Hakimayim Medresesi’ne müderris yapmak için rica ettiler. Ama bu kolay olmadı. Her bir müderrisin bir medreseye görevlendirilmesi generalin onayı ile oluyordu. Taşkent ulemaları, Kari Fazlula’yı bu zorluktan biraz meşekkatle çıkarıp Hokand’a getirdiler. Almaiy, o zaman yirmi beş yaşlarına gelmiş yakışıklı bir gençti.

Genç müderris, kendisinin her türlü kabiliyeti ile diğer medreselerdeki ilim talibi gençleri kendisine çekmeye başladı.

İtibarı gittikçe artan Almaiy'i çekemeyen ulemalar çoğaldı. Onu itibarsızlaştırmak için peşine düşüp arkasına adam taktılar. Almaiy, birgün dershaneden döndüğünde odasında, kapı tarafında duran Kur'an üstüne ayak uzatıp uyuyakaldı. Peşine düşen takipçiler, bağıştılar. Uyanan Almaiy onların: "Niçin Kur'an üstüne ayak uzatıp yatıyorsunuz?" şeklindeki sorusuna pervasızlıkla cevap verdi:

– Sadece Kur'an değil, dünyadaki her şeyden insan daha yücedir! Kur'an da ekmek de insan için yaratılmış.

Almaiy'in bu sözünü işiten ulemalar: "Bu müderris kovulsun!" diye talep ettiler. Şair Kari Fazlula -Almaiy- Hokand'dan gönderildi. Taşkent'e dönünce şehrin bir kenarında edebi tercümanlık ile gün geçirmeye başladı. Arapçadan "Kelile ve Dimne"yi, Farsçadan "Çar Derviş"i Özbekçeye ilk kez tercüman eden Şair Almaiy idi.

Almaiy'in Hokand'dan kovulmasından Hokandlı ulemalar memnundu. Ama Mukimiy, Mevlevi Yoldaş şehrin böyle güzel bir gençten mahrum kaldığına üzüldüler ve Taşkent'e giden tanıdıklar aracılığıyla Kari Fazlula'ya -Almaiy- selam gönderdiler.

Kötü niyetli bir grup din ehilleri, Almaiy'i hakkından geldikten sonra Mukimiy'in peşine düştüler. Mutaassıplar "Gençlerin, Mukimiy'in odasında toplanarak şiir okumaları yasaklansın! Yeni Mukimiyler, yeni Almaiyler yetişmesine izin vermiyoruz!" diye itiraz ettiler.

Ama Muhyi başta olmak üzere ulemaların attığı iftira taşları ne kadar güçlü de olsa şiiriyet encümeninin giderek gelişip çiçeklenip güllenmekteydi. Genç şairler için gönüllü geçen kış, bahara dönünce baharın son hafta rüzgârları da kendi hünelerini gösterip gidince güneşin etkisi günden güne güçlendiğinden dallar tomurcuklandı. Odadaki soba yerini masaya bıraktı. Tarla sürmek, tohum ekmek mevsimi başladı. Mukimiy; şiiriyet encümenini bir hafta durdurmayı, badem ve kayısıların çiçek açtığında, bağlarda menekşelerin açılıp meydanlarda çimlerin yeşerdiği zamanda Ğalçasay kenarındaki Çarçeman bağlarında şiir bahsini tekrar

başlatmayı rica etti. Hokand halkı, her yıl baharı çoğunlukla uzak bağlarda, Moymubarek seyilgahlarında, Aydınbulak kıyılarında geçirip yorgunluk çıkarırdı.

Gençler encümeni bir, iki ay durdurulduktan sonra biraz çiftçilik yapmak için köye gitme niyeti olan Molla Abdulla da izin isteyip gitti. Odada sadece kendisi kalan Mukimiy, kahvaltıdan sonra sofaya kilim yazarak kendini güneşe bırakıp şiir yazmakla meşguldü. Bütün Bekveççe mahallesini keşkek kokusu sardı.

Mukimiy yazmayı bırakıp keşkekin güzel kokusuna takıldığı sırada Garibiy selam verip girdi:

– Vealeyküm selam! Herhangi bir şey sezmiyor musunuz Molla İsmail?

– Yok, molla ağabey!

– Öyleyse etrafı bir koklayın da görün!

– Sümelekin¹⁹⁶ kokusu değil mi?

– Sümelekin kokusu da kendisi gibi güzel. Ama bu koku keşkek kokusu! Ah bu nimet, bahar için en güzel, şifalı yemeklerden sayılıyor. Tanıdıklar mı pişiriyor ki?

– Haydi, çıkıp öğrenip geleyim!

Garibiy sokağa çıkarak gecikmeden döndü:

– Öğrendim, molla ağabey! Dostunuz Molla Abduvahhab'ın dayısı Usta Batirhoca evine büyük kazan kurulup keşkek pişiriyorlarmış. Molla Abduvahhab da orada olsa gerek. Takılıp küçük bir mektup yazıverseniz mi?

Garibiy'in teklifi Mukimiy'e uygun düştü, o anda dört satır şiir yazıp verdi. Garibiy, şiiri alıp Usta Batirhoca evine gitti ve şiiri kazan başında keşkek süzeduran Abduvahhab'a verdi. Abduvahhab, önce içinden okuduktan sonra diğerlerine okuyup dinletti:

Abduvahhab Hocacan cesur,

Taşkazana çömçeyi bir batır!

---

¹⁹⁶ Sümelek: Ezilen buğday, un ve yağ karışımından hazırlanan bol vitaminli, lezzetli bir yemek.

Hasta halim için keşkek çıkar

Küçük odada Muqım yatar!

Bunu duyan kalabalık gülüştü, önce bir tabak Mukimiy'in nasibi verdikten sonra paylaşmaya başladılar.

Mukimiy'de her bahar görünen göz dalgınlığı, baş ağrısı, yorgunluk ve iştahsızlık hastalığı günlerin ısınmaya başladıktan sonra yavaş yavaş artmaya başlamıştı. Şark tabipleri bu hastalığı “stress” olarak tanımladılar. Mukimiy yalnız kalmayı, yemek yememeyi istediği halde canı sadece katıklü ügre¹⁹⁷ isterdi.

Mukimiy, mendile iki piyaz ile bir miktar un koyup Usta Halil Hoca'nın kapısını çaldı:

– Mahzumay! Hey, Mahzumay!

Üstadın Şerafetay isimli biricik kızı olup onu, Mukimiy “Mahzumay” diye çağırırdı. Mahzumay şimdi ergenliğe erişmiş, insanlardan kaçan hatta babasının yakın öğrencisi Mukimiy'den de kaçır olmuştü. Annesinin -Atınay- komşu kadınlara söylediğine göre Halil Hoca kadınlara şöyle demiş: “Planım, Muhammed Eminhoca'yı içgüveyi olarak almaktı da Şerafetay, küçük olduğu için hiçkimseye dememiştım. Muhammed Eminhoca babasının rızası için üvey annesinin kızıyla evlenmeye mecbur oldu.”

Şerafetay sokak kapısını araladığında Mukimiy, mendildeki unu kapı eşiğine bırakıp bir adım geri çekildi. Şerafetay, apak kolu yere uzatarak eşikten onu aldı. Onun saçları yerleri süpürdü. Mukimiy, odaya dönünce sokağa bakan pencereyi açtı. Her günkü âdeti olduğu üzere elbise dikmek için kumaşı alıp pencereye koyup gidişini beklemeye başladı. O anda, uzun zamandır gelmeyen Egemberdi Hacı gelerek hal, ahval sotonca Mukimiy'in ricası ile başladığı işten hesap vermeye başladı.

Egemberdi Hacı'nın söylediğine göre Ziyadebibi'nin önceki eşinden -Ayşebibi'nin babası- kalan virane evler imece usulüyle onarılmış, şimdi o evde hayat geçirmek mümkünmüş. Ev, Egemberdi Hacı'nın semaverine yakın

---

¹⁹⁷ Ügre: İnce açılan, uzun ve yağlı hamurdan yapılan sulu yemek.

olduğundan dolayı semaver müşterileri için pişirilen gündelik mastavayı Ziyadebibi kendi evinde pişirip para kazansa olurdu.

Egemberdi Hacı, odaya gelmeden önce eve uğrayıp Ziyadebibi'ye göçüp gitseniz olur, diye nasihat vermiş. Kadın doktor, haftada iki kez gelip ilaç verip Ayşebibi'yi tedavi etmiş. Onlara acıyarak para almaktan vazgeçmiş, sadece fayton ücreti için az biraz para almış. Ayşebibi'nin kolu tamamen iyileştikten sonra önce Mukimiy'e sonra Mevlevi Yoldaş'a kavuk dikip vermek niyetinde imiş. Hacıdan bu sözleri duyunca Mukimiy biraz rahatladı, dostuna teşekkür ettikten sonra oğlu hakkındaki düşüncelerini ortaya döktü:

– Sizce bilinen sebeplerden dolayı Ekberhoca, ağır şartlarda yetiştiği için mi ya da diğer eksikliklerin yüzünden mi başboş, bahtsız büyüdü? Bu sebepten okumasının da anlamı yok, onun benim istediğim gibi yetişeceğine aklım yatmıyor. Oğlumun böyle oluşundaki ilk günahkâr bensem ikincisi kesinlikle Ziyadebibi! Çünkü zalim kadın bütün öcünü küçük çocuktan alarak onu çöp dövmüş.

– En iyisi, Ekberhoca'yı bana verin. Ben onu Ziyadebibi'den alıp bir ustaya çırak versem, halinden ahvalinden her daim haberdar olsam...

– Olur! Ondan okumuş adam olmaz! Öyleyse, bir hüner sahibi olmasına sebep siz olun hacım!¹⁹⁸

O zaman kaban yapan Şerafetay ügreyi pencereye koyup döndü. Mukimiy, onu iki kâseye bölüp ekmek doğrarken gözü pencerenin önünde gülüp duran Muhyi'ye takıldı. Mukimiy, Muhyi'nin güşülünü ilk kez görüyordu.

– Buyurun hacı ağabey! Ügreyi birlikte paylaşalım!

– Teşekkürler Canım istemiyor! Sizi biraz rahatsız diye duyunca kaygılandım! Nasıl, iyi misiniz Muhammed Eminhoca ağabey?

– İlgilendiğiniz için teşekkür ederim hacı ağabey! Her bahar depreşen rahatsızlık! Bunu çabucak atlatacığıma eminim. Sizin gibi misafirleri kaygılandırarak kadar korkunç bir hastalık değil!

---

¹⁹⁸ Ekberhoca bir meslek de edinemeyince Egemberdi Hacı ona bakkal dükkânı açiverdi. Babası Mukimiy'in vefatından sonra Buhara'ya göçtü ve orada 1917 yılında Harzarlık'ta vefat etti.

– Öyleyse iyi! Yalnızlığınızda bizim odada kalın, insanın halinden insan anlar.

– Elbette hacı ağabey, elbette!

Hacı Muihi odasına doğru gitti. Mukimiy'i türlü şüpheler aldı: "İlginç, bu misafirliğin altında bana atılacak yine hangi iftira var ki?"

Egemberdi Hacı gitti, Mukimiy pencereyi kapatıp uyudu. Aradan iki saat geçince Mukimiy için hazırlanan ilacı alarak bir çini kâsede sümelek ile Mevlevi Yoldaş çıkıp geldi:

– İhtiyar kadın da mahalledeki sümeleke katılmış, sizin de nasibinizi gönderdi. Özellikle bu sümeleki bahardaki safra ve strese faydası var!

– Sağolsunlar!

– İşte bu sizin için hazırlanmış "iştahsızlık hapi" adlı ilaç.

– İlgilendiğiniz için çok teşekkürler!

Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'in nabzını yoklayarak seyahate çıkmak, iklimi değiştirmek gerektiğini belirtti. Bu nasihat Mukimiy'e de uygun gelince bu bahaneyle Andican ve Margilan'daki eşi, dostu görüp gelecek oldu.

Stresten kurtulmak için Zevkiy'i de yanına alıp Mukimiy, Andican'a gitti. Amacı Andican'daki yaşlı ve genç şairler ve diğer dostlarına Zevkiy'i tanıştırmaktı. Mukimiy'i sabırsızlıkla bekleyen Andicanlılar, Zevkiy'i de o şekilde karşılayıp onunla birlikte geldiği için Mukimiy'e minnettarlıklarını bildirdiler. İki şair Andican ve etraftaki köylerde misafir oldular. Ama Mukimiy'in gönlüne nicedir bir şey seziyormuş gibi endişe düştü. Hokand'a çabucak dönesi geldi. Yolda Margilan'da inmeyi istemedi. Trende Zevkiy'den özür dileyerek şöyle dedi:

– Benim stresliğimde çıksın, sizi iyice gezdiremedim! Çabucak dönerek dostları incittik. Margilan'da inmekten de vazgeçip Hokand'a gitmekteyiz. Umarım, beni bekleyen mühim bir iş vardır!

– Bir hafta boyunca çok güzel eğlendirip güzel insanların sohbetlerine müşerref kıldınız. Margilan'a başka zaman gelmemiz de mümkün.

Zevkiy, bu sözü Mukimiy'in gönlünü almak için söylemiş de olsa, aslında Andican'da birkaç gün durmatı ve Margilan'da inmeyi istiyordu. Margilan'ı geçince sabah vakti Hokand'a geldiler, Mukimiy odaya gelerek Garibiy'den mayhoş bir haber işitti: “Sizin dönüşünüzü Mevlevi ile Miyan sabırsızlıkla beklemekteler. Duyduğuma göre Doktor Kuzmiç ile Akcar'daki o Rus ihtiyar çok uzak yerlere sürgün edilmiş!”

Mukimiy, fincandaki çayı da yarım bırakarak Mevlevi Yoldaş'ı aramaya gitti. Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'i görünce üzgün bir ses tonuyla hasret gidermeye başladı:

– Bizim, çocuklarınızın da en yakın dostu olan hürmetli Kuzmiç'i Hokand'dan Sibirya'ya; tekne görevlisini de Almatı'dan daha uzak bir sahraya sürgün etmişler.

– Eyvah! Neler söylüyorsunuz, Mevlevi?

– Öyle! Güzel insanlar için gün yüzü olmayacağı benziyor.

***

Taşkent'e gideceği kesinleşen Mukimiy, kendisine uygun iki yoldaş buldu. Bunlar Ferzinbek'in misafirleri, Taşkentli meşhur sanat ehillerinden tamburcu Salih Hacı ile Abdulla Bülbül idiler. Dostları Mukimiy'i işte bu iki güzel sanatkâr ile Taşkent'e gönderdiler. Yoldaş sanatkârların tambur, dutardan başka bir tane de küçük, kızıl heybeleri ve temiz bir beze sarılı bir tane döşekleri olup Mukimiy'in yükü onlarınkine göre daha ağırdı. Ak çarşafa sıkıca sarılmış yorgan ve yastıktan başka bir gözü kitap, kâğıt; bir gözü ekmek ve külçe¹⁹⁹ dolu heybe ve bir bohçada kıyafetleri ile mendile sarılı badem vardı. Bademi, uğurlamaya çıkan eş dostlar vermiştiler.

Mukimiy ve yoldaşları en sondaki, dört pencereleli vagona yerleştiler. Yolcu da o kadar çok değildi. Trene yerleşince Abdulla Bülbül büyük çaydanlıkta çay demlemeye koyuldu. Üçüncü kez düdüğü çalınıp vagonlar hareket etmeye başladıklarında uğurlayanlar arasında kan ağlayan örtülü Ziyadebibi ile annesinin örtüsünden tutarak üzgün şekilde bakaduran Ekberhoca da vardı.

---

¹⁹⁹ Külçe: Yuvarlak, yağlı ekmek.

Mukimiy'in yüreğini ezen bu iki bahtsızdan başka, Hokand'da Mukimiy'e dayanarak yaşayan, yetim Garibiy, ihtiyar, çilekeş sanatkârlar, birkaç zanaatkâr ve şair de uğurlamaya gelmişlerdi. Onlar kadın gibi feryad etmiyor olsalar dacgözleri yaş dolu şekilde vedalaştılar. Tren istasyondan çıkıp uzaklaşmış olsa da onlar olduğu yerde kalarak hüznü bir şekilde trenin arkasından bakmaktaydılar. Mukimiy, başını pencereden içeri çekip yoldaşlarına sezdirmeden gözyaşlarını yeninin ucuyla sildi ve yerine oturdu. Çay esnasında Taşkentli sanatkârlar ile dürüstçe tanıştı.

– Hürmetli molla ağabey, Taşkent'te sizi tanıyan ehl-i fazılların gururla söylediklerine göre aslen Taşkentliymişsiniz. Buna inanalım mı?

– Dedemiz Mirzafil, Taşkent Çarşısına yakın Eskinamazgah mahallesinden olup mesleği fırıncılıkmış. Sonraları Hokand'a gelip yerleşmiş. O zaman babam Mirzahoca biraz küçükmüş.

– Taşkent'e daha önce gitmiş miydiniz molla ağabey?

– Küçüklüğümde babamla birlikte Taşkentli kervancıların arabasında gitmiştik. Hocend'den gemide geçerek Yantak üzerinden kırları aşşa çok meşakkatle gittiğimizi, Eskinamazgahdaki fırıncı kardeşlerimizi geldiğimizi hayal meyal hatırlıyorum.

Mukimiy, soruşturunca her iki sanatkârın da Taşkent Çarşısındaki semaverci İlham Ağabey'in ricası ile Hokand'a geldiklerini öğrendi. Taşkent'te yakın zamanda kurulan plak ve gramafon şirketi, Özbekistan'daki meşhur hafızlardan şarkı, makamlar toplayıp onları dağıtmak için Buhara, Semerkand ve başka şehirlere insanlar göndermeye başlamış.

İlham semaverci de bu şirketin üyelerinden olduğundan dolayı Hocend'den Sadirhan'ı, Beşarık'tan Hamrakul Kari'yi ve Hokand'dan Ferzinbek'i Taşkent'e davet etmek için her ikisinin gidiş, geliş masraflarını karşılayarak Fergana'ya göndermişti.

“Şiir Makinesi” diye adlandırılan gramafon ve “Şiir tatlısı” ya da “Şarkı tabağı” diye adlandırılan plak, Hokand'a da gelmiş; sadece zenginlerin misafirhanesinde kendine yer bulmuş, halk tarafından kullanılmamıştı. Bu sözleri

Mukimiy, merakla dinledi. Bu güzel mucizenin genişçe yayılışını, iyi hafızların okuduklarının çoğunun “şiiir tatlısı”na kaydedilip halka yayılışını düşününce mutlu oldu.

Trenin istasyonlarda durmasıyla çevik Abdulla Bülbül büyük, ince demir çaydanlığı alarak yalınayak iner ve çay demleyip çıkardı. Tren, gece yarısı Hocend’e ulaşınca lokomotif değişinceye kadar bir hayli zaman geçti. Son çayı da Hocend’de demleyip içtikten sonra uykuya daldılar. Sabaha yakın Hovos’a giden tren, Taşkent’ten gelen treni bekleyerek uzunca bir süre durdu. Namaz kılmak isteyen yolcular teyemmüm ile trende oturdukları yerde sabah namazını kıldılar. Yine çay içilmeye başlandı. Üç saat kadar gecikerek Taşkent’ten gelen trenin lokomotifi bunların vagonlarını, bunları alıp gelen lokomotif ise Taşkent’den gelen vagonları alarak yola koyuldu. Vagonlar, o kadar yere gidip sonra Taşkent yoluna kıvrılıp gitti.

Ucu bucağı olmayan Mirzaçöl sahrasının canı sıkıcı manzaraları göz önünden geçmeye başladı. Lokomotif etrafa dumanla karışık kurum saçarak sekiz tane vagonu tembellikle çekmekteydi. Gün sıcak, küçük istasyonlarda bir, iki tane insana rastlamak mümkün. O istasyondan çıkıp bu istasyona varana kadar ne bir kök ağaç ne bir insan görünüyordu. Sirderya köprüsünden geçince kırlı, çimenli manzaralar başlamış, uzak ve yakınlardaki çiftçilerin alçak kulübeleri, tarlada çalışan çiftçiler, otlayıp dolaşan koyun, keçilere rastlanmış ve yolcuların dikkatlerini kendilerine çekmişlerdi.

Bir gece, gündüzden daha fazla yol alan tren Taşkent istasyonuna varıp durdu. Çoğu insan gibi Mukimiy de yükünü sırtlayıp dede şehrine misafirlığe geldi. Mukimiy’in yükünün yarısını yoldaşları almış olsalar da sırtındaki yük biraz ağır olduğundan yoldaşların arkasından zorlukla gidiyordu. Onlar faytona oturmadan ilerideki dört at koşulan tramvay tarafına doğru yol aldılar. Kalabalık olmasına rağmen Mukimiy’i de bindirmeye muvaffak oldular. Tramvay gürültüler içinde şehre doğru yol aldı. Yorulan Mukimiy, biraz kendine gelip yüzündeki terleri silince sıra sıra faytonlara doğru giden insanları gözden geçirip yanında oturan Salih Hacı’ya yavaşça sordu:

– Söyleyin hacım, müzisyenlik mi önce dünyaya gelmiştir, fakirlik mi?

Salih Hacı, Mukimiy'in imasını anlayıp güldü ve cevap verdi:

– Bence önce fakirlik meydana gelmiş, sonra onu takip ederek biçare müzisyenlik gelmiş...

Tramvay, patates pazarına ulaştığında terleyip köpükleyen dört tane at başka atlarla değiştirildi. Yeni koşulan atlar, tramvayı Piyanpazar tarafına çekti. Piyanpazar, Orda'da da atlar değiştirildi. Sonra Orda'da, Şayhantahur ve Belendmescit'in dar sokaklarında atların çingirakları kulakları sağır edecek derecede sesler çıkararak Hadra tarafına dönüp gitti.

İstasyondan ta Hadra'ya kadar dört, beş yerde tramvayın büyük haraları olup bu haralardaki atlar akşama kadar birkaç kez tramvaya koşulurdu. Yeni şehir sokaklarına küçük ve düzgün taşlar yerleştirilmiş olup fayton ve araba geçmesi için kolaylık sağlardı. Orda köprüsünden sonra şehrin eski şehir kısmına yerleştirilen taşlar büyük, büyük olduğundan dolayı da at ve arabaların kolayca geçmesi zordu. Mukimiy, bundan teccüplenerek yanındaki Salih Hacı'ya sordu ve o da şöyle cevap verdi:

– Yeni şehre iri, Eski şehre ise ondan daha küçük taşlar yerleştirilmişti. Bu olay Yeni şehirli zenginler ile Eski şehirli zenginler arasında tartışmaya neden olunca Eski şehir zenginleri generale şikâyetname yazmışlar: “Yeni şehir sokaklarına iri taş, Eski şehir sokaklarına küçük taş yerleştirmeniz biz Müslüman zenginleri aşağılamak değil mi? Yeni şehir zenginlerinden bizim fazlamız var, eksliğimiz yok!” vesaire, vesaire. Şikayetle karşılaşan general: “Eski şehre yerleştirilen taşlar sökülüp büyük büyük taşlar yerleştirilsin!” diye ferman vermiş. generalin fermanı ile haddinden fazla büyük taşlar döşendi, zenginler arasındaki ahmakça tartışma biçare halkın sokakta yürüyüşünü zorlaştırdı.

Salih Hacı'nın Kaşgar mahallesine varmak için Orda'da inmesi, Abdulla Bülbül'ün ise Belendmescit'te inip Almazar'a gitmesi gerekiyordu. Değerli misafirden dolayı Hadra'da inerek yorganı, heybeyi taşıyarak semavere girdiler. Biraz dinlenince yüklerini hamala taşıtarak Abdulla Bülbül'ün Almazar'daki fakirane odasına gittiler. Abdulla Bülbül'ün yalnız yaşaması bazı endişelerden kurtarıp rahatça istirahat etmesine imkân verdi.

Kaç gün birlikte kalsak sorun değil! Sabaha kahvaltıda dostunuz Molla Kerimcan Kemiy'i hazır ederim! O gelirse, diğerlerinin gelmesi de kolaylaşır molla ağabey!

– Bugün çıkamayız mı diyorsun?

– Bugün çıkamayız. Eğer çıkmayı isterseniz biraz istirahatten sonra Çarşı'ya gidip İlham semaverinin semaverinde çay içip şiir makinesini dinler döneriz.

***

İkinci gün Abdulla Bülbül'ün boş, temiz odasında Molla Kerimcan Kemiy ile Mukimiy doyuncaya kadar sohbet ettiler. Bu sohbette, elbette olması lazım olan Zakircan Furkat'ı isteyerek akşam vakti ikisi Şayhantahur Medresesi'ne vardıklarında medresedekiler Furkat'ın hiçkimseye söylemeden geçen gün Semerkant'a gittiğini söylediler.

Bunu duyunca Mukimiy, şoke oldu. Taşkent'e bir gün önce gelmediğine çok üzüldü. Eğer daha önce gelseydi Furkat'a yoldaş olarak şimdiye kadar görmeyi arzu ettiği Semerkant'ı görüp dönmesi mümkündü. Furkat'ın hangi sebeplerden Semerkant'a gittiği Kemiy'in kulağına çalınmış olsa da onları Mukimiy'den sakladı. O, Mukimiy'i başka bir yere davet etti.

– Olur dersiniz sizi iyi, fazıl bir adamla tanıştırayım. Bu adam Molla Zakircan'ın en sırdaş dostu. Sohbet ederseniz huzur bulursunuz. Furkat'ın ne zaman Semerkant'tan döneceğini de o adam bilir.

Furkat'ın ne zaman döneceğini merak eden Mukimiy ile Kemiy, Hadra tarafına doğru yol aldılar.

Degrez medresesine girdiklerinde karanlık bastırmıştı. Dışarıya lamba ışığı düşüp duran odanın kapısını Kerimcan yavaşça çalmıştı. Genç bir delikanlı çıkıp selamlaştı ve haber vermek için içeriye girdi. Bu medresenin müderrisi Seyit Resul Mahdum sabahlaeyin medresede ders vererek öğleden sonra kıyafetlerini değiştirip Yeni şehre çıkıp gider ve lisede Özbek edebiyatı dersi verirdi. Kemiy'in ifadesine

göre bu adamın müderris oluşunun kat'î olduğu gibi Rusçaya son derece iyi da hâkim olup Rus mektepleri için Rusça ders kitapları da yazan bir adammış.

Genç delikanlı çıkıp içeriye davet etti. Seyit Resul Mahdum oda ortasında Kemiy ve Mukimiy ile samimice selamlaştı.

– Zamansız bir şekilde misafir getirdiğime şaşırmanın mahdum ağabey! Bu adam hürmetli Muhammed Eminhoca Mukimiy olurlar, dedi Kemiy misafiri takdim ederek.

– Ne güzel! Ne güzel! Kucaklaşmaktan başka çarem yok!

Mukimiy ile kucaklaşıp görüşünce Seyit Resul Mahdum, odanın başköşesine yazılmış döşeğe davet etti.

– Molla Zakircan her geldiklerinde burada otururlar, bunun için de bendeniz bu yeri mübarek olarak görüyorum. İşte bu mübarek döşeğe buyurun Mukimiy Hazretleri. Geçen gün Semerkant'a gitmeden önce burada Molla Zakircan uzun süre oturmuştu. Yeri hala soğumamış.

Oturup hal, hatır sorduktan sonra Mukimiy, Kemiy'in gözlerine manalı bakarak “böyle bir adamla tanıştırdığınız için minnettarım” demiş gibi oldu. Sohbet Zakircan Furkat üzerine geldi. Seyit Resul Mahdum, Furkat'ın keskin zekâsı, nazik tabiatlılığı hakkında konuşup onun lise hakkında, Rus mektebi ve müziği hakkında yazdığı şiirleri bu odada yazdığını ve o yerlere birlikte gittiklerini anlattı.

– Ne yazık ki Molla Zakircan artık Taşkent'e dönemez!

– Belki Hokand'a gider?

– Belki gitmez.

– Semerkant'ta yaşamak niyeti var mı ki?

– Semerkant'ta da çok fazla durmadan uzak memleketlere gitmesi ihtimal. Bunun altında bir sır var, sonra anlatacağım.

Uzun sohbet ve misafirlikten sonra Mukimiy ile Kemiy, nazik oda sahibi ile vedalaşarak odalarına doğru yürüdüler.

Çok zamandır Mukimiy'in gelişini bekleyen ihtiyar, genç şairler, sanat ehilleri ve düşkünleri haber alıp gelerek görüşmeye nail oldular. Mukimiy için Taşkent'in çoğu kapısı açık, misafirhanelerin başköşesi hazır idi. O, her akşam bir dosta misafir olur, hatta kardeşleri ile görüşmek için birkaç kez fırsat bulamadı. Bazı günler Kemiy'de bazı günler Mahmuthoca aşhanesinde bazı günler yine yeni tanıştığı dostlarının evinde şiir okumakla vakit geçirirdi. Yeni yeni dostlarının sayısı giderek artarken kendi gazelleri ile Taşkent şiirseverlerince tanınan genç şairlerden Molla Koşaklar -Miskin-, Heybetullalar -Hislet- her daim Mukimiy'in yanında idiler.

Kari Fazlula'nın -Almai- vefat etmesi Mukimiy'i kaygılandırmış olsa da İmammammed oğlu Şair İsamammed -Gülşen- ile tanışmak şerefine eriştiğinden sonsuz memnundu. Mukimiy, bu şair ile Kemiy'in evinde tanışıp sohbet etti. Onun Özbek ve Tacik dillerinde yazdığı şiirleri dinleyince tahsin okudu. Mukimiy'den tahminen on yaş daha büyük olan Şair Gülşen, Ruslar Taşkent'e geldiklerinde onları ilk tebrik eden ve kendi mutluluğunu Tacik dilinde ifade eden otuz sekiz dizeden ibaret kaside yazmıştı.

Şair Gülşen, kendisinin aşk ve nefis gazelleriyle de halk arasında tanınmış, çoğu şiirleri antolojije neşredilmişti.

Mukimiy, Taşkent'te yaşayıp Gülşen gibi şairler ile tanışarak dost olmaya muvaffak oldu.

Dostlarının yardımıyla Mukimiy'e Kökeldaş Medresesi'nden bir oda ayırıldı, ama bu oda medresenin sol tarafında, güneşe ters, karanlık olması üstüne bir de şairin zevkine hitap etmeyen insanların çokluğu şairin dikkatini dağıtıyordu. Kendisi yalnız kaldığı zamanlarda kıymetli saatlerinin çoğunu İlham semaverci ile geçirerek zamanını değerlendiriyordu.

İlham semaverci okuma yazma bilmeyen bir adam olsa da çok görmüş, geçirmiş, zevkli, ferasetli, giderek gelişen yenilikleri mutlulukla karşılayarak onu insanlar arasında yaymada kendi payının peşinde koşan şairler, sanatkârlar için semaverin başköşesinden yer ayırıp çay ile ekmeği birlikte paylaşmayı isteyen cömert bir adamdı.

Büyük semaverin başköşesindeki küçük, yuvarlak yemek masalarının, sandalyelerinin etrafına temiz döşekler yazılmış, çayhanenin yarısına Avrupai tarzda masalar konulmuş, Eski şehre gelen Avrupalılar bu medeni yerde yorgunluklarını çıkarırlardı. Bu medeni yerlerde oturup çay isteyenlere yanında beyaz şeker ile fincanda çay getirilirdi.

Asya ve Avrupa tarzına göre yapılan bu semaverin ortasındaki güzel kamelya içine döşekler yazılmış olup ortada gramafon dururdu. İlham semaverci kendi istediği insanlarla bu kamelyaya oturarak her daim yeni yazılıp doldurulan plaklar koyar, semavere insanları toplardı. Bu plaklarda memlekette namı meşhur olan Taşkent, Fergana, Buhara ve Semerkant hafızlarının makam ve şarkılarını işitmek mümkündü.

İlham semavercinin iki kardeşi olup büyüğüne Kel Adil, küçüğüne Dilsiz Gulam diye seslenilirdi. İlham semaverci Kel Adil'i Petersburg'a göndererek fotoğrafçılığı öğrenmesini sağladı; küçük kardeşi Dilsiz Gulam'ı matbaaya çırak olarak verip türlü mühürleri işleyen usta olarak yetiştirdi. Semaverin bir tarafına Kel Adil'in fotoğrafçı dükkân varken, diğer tarafında Dilsiz Gulam kendi dükkânında insanların işlerini görüp paralarını alırdı. İlham semavercinin kendi, plak şirketinin üyesi olup etraftaki hafızları Taşkent'e toplayarak seslerini plağa yazdırmakla yakından ilgilenirdi.

Bunun için bu semaverden sanatkârlar eksik olmaz, başka vilayetlerden gelen sanatkârlar da İlham semaverciyi görmek isterlerdi.

Mukimiy'in bu semaverde çok zaman geçirmesi Taşkentli sanat ehilleri ile yakınlaşmasına olanak sağladı. Şarkılarını plağa yazması teklif edilen Hocendli Sadirhan, Semerkantlı genç Hacı Abdulaziz, Beşarıklı Hamrakul Kari ve diğerleriyle Mukimiy birkaç gün sohbet etti.

Şair Kerimcan -Kemiy-, Mukimiy ile her daim birlikte olup durumuna bakmadan onu Taşkent'in güzel insanları ile tanıştırdı. Ama nazik tabiatlı Mukimiy bazı yerlerden canı sıkılır döner, bazı yerlerden de memnun olur gelirdi. Bir gün Kemiy, Mukimiy'i yine Arpapaye mahallesindeki Kâtip Şamurad'a misafir olarak gitti. Kerimcan Kemiy, Kâtip Şamurad'a Mukimiy'in Taşkent'e geldiğini

söyleyip zamanını bulduğunda alıp getirme sözü vermişti. Bu tanışma Mukimiy için de bir arzuydu.

Kâtip Şamurad diye sadece Taşkent'te değil bütün Türkistan'da adı duyulan bu fazıl hattat, Mukimiy'e evinin başköşesinden yer göstererek edebiyat düşkünü ve meslektaş hattat sıfatında Mukimiy'in kendisinin gayibane hayranı olduğunu söyledi ve Mukimiy'in eserlerinin neşredilmesi için elinden gelen hizmeti esirgemeyeceğini söyledi. O akşam, ikisi Hattat Şamurad'ın misafirhanesinde kalıp sabahleyin erkenden üçü Naşir Gulam Hasan ile Mukimiy'i tanıştırmak ve Mukimiy'in antolojisini neşrettirmek hakkında konuşmak için Sakıçman'daki matbaaya gittiler.

“Matbaa-yı Gulamiye” diye adlandırılan Taşkent'teki tek taşbasma matbaasının sahibi ve naşiri olan Gulam Hasan, şair ile hattatı sıcak bir şekilde karşılayıp şairin antolojisini neşretmeye hazır olduğunu arz etti. Antolojiyi neşre hazırlamayayı, elyazmayı düzenlemeyi Kâtip Şamurad kendi üzerine aldı. Ama Naşir Gulam Hasan bir şart koştu:

– Şu şartla ki bu akşam bizde kalırız. Sizler gibi sevilecek aziz bir misafirim var. Bu aziz misafirin kimliği hakkında şimdilik bir şey sormayın. Şaberat, Şacelil de gelmeye söz verdiler, güzel olur. İsterseniz şidi gidelim, kalan işleri evde konuşmamız mümkün.

Akşam gelmek sözünü vererek üçü matbaadan çıktılar. Kâtip Şamurad, onlardan ayrılarak Beşağaç tarafına gitti. Mukimiy ile Kemiy, tuğla merdivenlerden çıkılan Kökeldaş'a gittiler ve ahırda oturup bekleyen bir gence rastladılar. Bu genç, Şair Hilvetiy'in oğlu Azka idi. Odaya girince boynundan bir kâğıt çıkarıp verdi. Bu kâğıtta Şair Hilvetiy, Mukimiy'i evine davet ederek Seyrem'den Yusuf Seryamiy'in geldiğini onun Mukimiy ile tanışmaya çok istekli olduğunu yarın akşam için teşrif etmesini rica etmişti.

Mukimiy, mektubu gözden geçirince tebessümle Kemiy'e uzattı:

– Molla Kerimcan, bugün sağ yanımızdan kalktığımız gün, memnuniyet üstüne memnuniyet. Hürmetli Yusuf Seyramiy ile bugün tanışmaya müşerref olsak da ulu bir iş olmaz mıydı?

– O adamı bugüne davet etmiştik, bu akşam matbaa Naşiri Gulam Enişte'nin evlerine davetli olduğunuzu söyleyince yarın için söz verdiler.

Azka'dan bu sözü duyunca ikisi birlikte gülüştüler. Kerimcan Kemi, Mukimiy'in sırtına vurarak kahkaha attı:

– O, iyi oldu. Seryamiy ile hem bugün hem yarın doyana kadar sohbet etmeminiz mümkün!

Azka'ya gitmesi için izin verince ikisi dönerek İlham Ağabey'in semaverine gittiler. Salih Hacı ile Abdulla Bülbül onlarla selamlaşıp ikisini kamelyaya davet ettiler. Sonra Hokand'dan Ferzinçe ile Abdukadir Gençkar'ın geldiklerini, şimdi hamama gittiklerini söyleyerek müjde verdiler. Bu güzel haberden Mukimiy, sonsuz mutlu oldu ve onlara teşekkür etti. Çok geçmeden Ferzinçe ile Usta Abdukadir, hamamdan gelerek Mukimiy ile uzunca hasret giderip görüştüler ve getirdikleri dua-yı selamlarını söylediler.

***

Taşkent'in baharı Mukimiy için güzel geçti, ama yazın başlamasıyla birlikte çoğu tanıdık bağlarına göçüp gittiklerinden dolayı yalnız kalınca canı sıkılmaya başladı. Dostlar ile sadece Cuma günleri görüşmek mümkündü, diğer günlerde havası basık Kökeldaş'ın dar, karanlık odasında yalnız başına yazıp çizmekle meşgul olup cumayı sabırsızlıkla beklerdi. Sıcak günlerde semavere çıkarak vaktini İlham semaverci ile geçirir, bilgiç semaverciden daha önceleri dinlediği sözleri en baştan dinlemek gibi zor durumlara katlanır, akşam gelince oda lambasını yakıp Hokand'daki dostlara mektup yazar onu sonuna erdirmeden eski âdeti olduğu üzere uzanıp hayal denizine dalardı.

Bundan bir ay önce matbaa sahini ve naşiri Gulam Hasan'ın misafirhanesinde geçen güzel sohbeti hatırlarken o zamanki sohbetin şimdi yeniden olması mümkün değil diye düşündü. Nihayet insafla söylendiğinde Taşkent'in çoğu fazıl, şair ve hattatları bu akşam toplanmışlardı. Sesini plağa yazdırmak için Hokand'dan gelen Ferzinçe ile Abdukadir Gençkar'ın okuyuverdiği sıralı makamlar; Şacelil, Şaberatlar'ın hürmetli Yusuf Seyramiy gazeline söylediği Hokad uşakları, özellikle Yusuf Seryamiy'in kendisi bu sohbeta dâhil olduğu düşüncesi Mukimiy'i yattığı yerden heyecanlandırmaktaydı.

Hususen Şaberat, Şacelil ve Salih Hacılar ile gelip kapı yanında adapla oturan iri cüsseli, cesur görünüşlü, yakışıklı gence sıra geldiğinde o makamları güzelce okuyarak tatlı ve güçlü sesi ile sohbet ehlini şaşırtmıştı.

Bu genci, Mukimiy ile Yusuf Seryamiy'e Molla Toyçi diye tanıttılar. Mukimiy, sohbet sonunda bu genç hafıza bir muhammes yazmaya başladı da sonunu getiremeden cebine koydu. Nerede başladığı muhammes?

Mukimiy, yattığı yerden bunu hatırlayınca yerinden sıçrayarak kalktı ve cüzdandaki küçük defterini kurcalayıp bulamayınca sinirlendi. Sonraki yıllarda, özellikle Taşkent'ten geldiğinden beri Hokand'da kalan dostları, şiirserverleri çok özlemiş, alıştığı odasından ayrı düşünce Mukimiy'de pişmanlık başlamıştı. Aradığı şeyi bulamayınca sinirle lambayı üfleyip üzerini değiştirmeden uykuya daldı.

Akşamları bu şekilde geçer, gündüzleri bazen canının istediği kişilere rastlar bazen çarşmayı dolaşırdı. Bazen Eskinamazgah'taki fırıncı kardeşlerine misafir olup onları memnun eder, harabe evlerinde rahatça uzanıp hasretlerini dinler, onların yaşadığı ağır hayatı babasının ağır haytı ile kıyaslayıp gizli gizli iç çekerdi.

Hokand'dan biraz daha büyük, biraz daha kalabalık olan Taşkent, gelişmişlikte de Hokand'dan birkaç aşama yukarıdaydı. Ama bu gelişmişlik, şehirde çoğunluğu oluşturan sıradan halkın menfaati için olmayıp zenginlerin menfaatine hizmet ederdi. Zenginler, kendileri için kurdukları muhteşem binalarda yaşarlar, şehrin yarısını kaplayan, üzeri kapalı çarşıdaki binlerce dükkân, sıra sıra mağazalarda serinleyerek otururlardı. Sabahtan akşama kadar biri iki yapmak derdinde olan tüccarlar için de bu şehir, Hokand'a oranla çok daha iyiydi.

Bu şehirde Hokand'a göre fabrikalar, işletmeler de birkaç merteye çok olup oralarda binlerce kişi çalışmakta; gücünü, kuvvetini fabrika ve işletme sahiplerine sunarak hayat geçirmekteydiler. Onlar da işte bu kardeş fırıncılar gibi harabelerde ömür geçiriyor, tıpkı fırıncı kardeşleri gibi yazın göçüp gidecekleri bağları yoktu. Mukimiy, namazgâhtaki kardeşlerine sık sık gidip onlar vasıtasıyla könçiler²⁰⁰ ile başka mesleklerdeki sıradan insanlarla da çok hemsohbet oldu. Onların ağır hayatlarını, fabrika işçilerinin hallerini daha da net gördü.

---

²⁰⁰ Könçi: Deriyi hazırlayıp cilalayarak meşin yapma işi ile meşgul olan kişi.

Mukimiy altı ayda eşi dostu çok fazla arttırdı, bunların bir kısmı Taşkent'in göze görünen şair, hanende, sazende ve şiir ile ilgilenen aydınları olsa da çoğunluğu oluşturan kısmı Taşkent'in sıradan, mihnetkeş, zahmetkeş insanlarıydı. Kemi ve Kâtip Şamurad'ın teşebbüsü, ondan sonra genç Şair Heybetulla'nın -Hislet-girişimleriyle Türkistan'da tanınan şairlerin gazellerinin neşredilmesi, daha sonra kendi antolojisinin neşredilmesi Mukimiy'in ruhunu okşadı.

Antolojinin basılıp sahhaflar dükkânında satılmasından memnun olan Mukimiy, antolojinin birkaç tanesini mendile sardı da onları dostlarına armağan etmek bahanesiyle Hokand'a gitti. Hokand'da iki hafta durup yine Taşkent'e geldi. Mukimiy, Taşkent'e dönüp geldiğinde antoloji şerafeti ile hayranlarının daha da çoğaldığını gördü.

Mukimiy, giderek Taşkent'e alışınca yalnızlıktan canı sıkılmaz oldu. Hokand'daki odada olduğu gibi isteyerek gelen sıradan insanlar artmaya başladı. Gazelleri, muhammesleri şarkılara dönüştürülüp hanendeler tarafından sıkça terane kılınıyor, hicivleri elden ele dolaşıp okunuyordu. Odaya gelip de evlerine davet edenlerin sayısı da giderek arttı, eser yazma da ilerledi. Bu arada Hokand'dan Mevlevi Yoldaş ile Abidcam Âlim gelerek bir hafta Mukimiy'e misafir olup memnun ve telaşsız döndüler. Nemengen'den Şair Nadim gelip Mukimiy'in odasına misafir oldu. Gulam Hasan misafirhanesinde genç hafız Molla Toyçı'den doyuncaya kadar makam dinlediler. Onunla uzunca sohbet edip yakından tanıştılar. Mukimiy'in unuttuğu muhammes, Nadim'in muşaaarasında yeniden canlandı:

“Ey, nâhid-i zamâne, sana intizârım,

Müştâk-ı sohbetinim ve hicrinde zârım,

Dâvûdî sesi nağmenin esiri, yaralıyım,

İsteyip mudâm bâde-yi bezmin, humârım,

Mihr u muhabbetinde, çok bîkarârım.

Hemrâh u dostların senin, Şâberâttır,

Şâh-ı Celil şarkısı şeker u nebâttir,

Her nasıl nâhidâne-yi âlî sıfâttır,

Erkân-ı bezm-i ıyş onlardan sebâttir,

Her vakte ki duanız edip, eşkbârim...”

Toyçi adlı bu gelişkin, uzun boylu, yakışıklı genç Taşkentli bir fakir adamın oğlu olup okuma, yazmayı öğrendikten sonra ihtiyar anne ve babasına yardım etmek niyetiyle kapan aksakalının yanında çalıştı.

Aksakal, her yıl İsfara’ya gidip oradan pirinç ve kurutulmuş kayısı getirerek satardı. Bu seferlere Toyçi da birlikte giderdi. Bir, iki yıl birlikte gide gele yolu ve alım, satımı öğrendikten sonra aksakal, arabacılara emanet ederek İsfara’ya Toyçi’nin kendisinin gönderir oldu.

Yolda arabacılar, at üstünde şarkı mırıldanmaya başladıklarında Toyçi da onlara katılarak mırıldanır, sonra yüksek sesle yol eğlencesi için şarkı okuyunca arabacılar tarafından takdir edilirdi. O, şarkı okumaya başladığında arabacılar zevkle dinler; söylemediği zamanlarda ise sıkıştırırlardı.

Toyçi’nin sesi arabacılar aracılığıyla İsfaralı şiirseverlere, şiirseverler aracılığıyla İsfara’nın önde gelen hafızları Hoca Maruf ile Abdukahhar’ın kulağına ulaştı. Onlar, genç hafızı misafirlğe çağırdılar, kendileri okudular ve okutup dinlediler. Toyçi’deki ses ve yeteneği görerek onun geleceğin güçlü hafızlarından olacağına kanaat getirdiler. Bundan sonra Toyçi, İsfara’ya her geldiğinde onların eteğinden tutunca kendini onların çırağı olarak ilan etti. Öğrendi. Yavaş yavaş makam okumada Taşkent’in meşhur hafızları arasında yerini aldı. Aksakala çalışmaktan vazgeçti. Onu Taşkent halkı hürmetle anarak Toyçi mirza değil de Toyçi Hafız demeye başladılar. Mukimiy ile Nadim bu genç, yetenekli geleceği parlak Toyçi Hafıza ilk kez kendi samimi muhammeslerini bağışlamışlardı.

Mukimiy’in Taşkent’e gelip yerleştiğinin ikinci yılı Kerimcan -Kemi- ile Seyram’a giderek birkaç gün Yusuf Seyramiy’e misafir oldu. Türkistan ve Çimkent seyahatlerinden bitmez tükenmez hatırat ile Taşkent’e döndü. Üç kez Hokand’a gidip uzun uzun durup geldi. Bu arada Mukimiy, iki taraflı zulüm altında ezilen halk ayaklanmasının şahidi oldu. Taşkent’te “taşatar” adıyla meşhur olan halk

ayaklanması acımasızlıkla bastırıldı. Mukimiy'in tanışlarından İn'amhoca altmış kişi ile tutuklandı.

Taşkent'in ezici kışı başladı. Mukimiy, şiddetli öksürük hastalığına yakalanarak odadan çıkmayıp yattı. Her gün gelerek haber alıp duran fırıncı kardeşleri, Mukimiy'e İn'amhoca başta olmak üzere altmış isyancı üzerinden yarın askeri mahkeme kurulacağını söylediler.

Bir hafta sonra askeri mahkeme, İn'amhoca'yı İrkütsk'e sürgün etmeye, kalan altmış kişiyi de türlü sürelerle hapse atmaya hüküm verdi. Bunu duyunca Mukimiy çok kaygılandı, hastalığı daha da ilerledi. Molla Kerimcan'ın -Kemi- getirdiği doktor, Mukimiy'de verem hastalığının başladığını hastaya hissettirmeden söyledi ve Mukimiy'i baharda Çimkent'e girmeyi, oralarda birkaç yıl yaşayıp iyileştikten sonra dönmeyi tavsiye etti.

Mukimiy, kendi hastalığını sezerek yattığı yerden Kerimcan'a manalı şekilde konuştu:

– Bahara kadar sağlığım izin verirse, beni Hokand'a alıp götürün dosrum. Nihayetinde orada bir yetimce, kabiliyetsiz bir evlat var. Ciğerpareler, candan aziz dostlar var. Nasib olduğu kadar orada olmam iyi!

– Yok, molla ağabey! Siz böyle ümitsiz olmayın. Baharda birlikte seyahat ederiz, bize Şaberat, Şacelil, Molla Toyçi yoldaş olurlar. İsterseniz Hacı Salih, Abdulla Bülbül de birlikte gelsinler. Kımızı sağlığa faydalı olma konusunda dünyaca meşhur Çimkent yaylalarında birkaç ay durup döneriz.

– Umarım, dostum! Onun sevabına kim yetsin?

***

Önceki baharın şiddetli yağın yağmurları, güzde kurumadan dul ve biçarelerin tarafından geçip giderek şehrin dar ve uzun, yüksek, alçak sokaklarından aceleyle akmaya başladı. Bulutların dağılıp güneşin cemalini göstermesiyle birlikte karanlık gönüllere yerkeşen huzursuzluk, “uh” çekilen ağızlarından çıkarak geniş havadaki parça parça bulutlar gibi dağılmaktaydı. Sıcak memleketlerden göçüp gelen kuşlar cıvı cıvı ötmekte, Kökeldaş Medresesi'nin yüksek kümbetleri üstünde de kırlangıçlar bir şeyler hakkında acele acele konuşmaktaydılar.

Kışı bir şekilde geçirip şimdi lalezar sahralarını seyretmeyi; saf, berrak havadan derin nefes almayı, doyuncaya kadar kımız içmeyi, kırların bağrında uzanarak güzel sesli yoldaşlardan tatlı şiirler dinlemeyi sabırsızlıkla bekleyen Mukimiy, bu konuda gazeller yazmaya başladı.

Mayıs ayını da sabırsızlıkla geçirdikten sonra haziran ayı başlarında Kerimcan -Kemiy- gelerek yoldaşların hazır olduklarını, yarından sonra Mukimiy ile birlikte on kişi Çimkent'e gidecekleri haberini verdi ve o belirlenen günün sabahında Çimkent'e gittiler. Taşkent ile Çimkent arasındaki çöller, aziz misafirler için tabiat tarafından yazılan lale renkli kilime benziyordu.

Sanata, şiiriyata can-ı gönülden düşkün olan, misafirperver Çimkent halkı, özellikle Mukimiy'in geleceğini duyduktan sonra oturacak yer bulamayacak kadar şaşırıp kalmışlardı. Şehirde birkaç gün misafir olduktan sonra yaylalara çıktılar, tam kımız mevsimiydi. Misafirler için yemyeşil çimenli yaylaya iki otağ dikilmiş, ara ara yağmur yağıp bulutlar çabucak dağılmış, bir an geçmeden güneş geniş yaylayı aydınlatmıştı.

Kışın hastalanarak nazikleşen Mukimiy, alışık olmadığı için ilk günler çok az kımız içince sonraları giderek arttırmaya başladı. Bazen dışarıdaki çimenlerde bazen otağda bezm encümeni kurulup makamlar feleğe yetiştirilir, kımız dolu kâseler çabucak bitince sohbet durur, bazen biraz uyuyup yeniden uyanınca şakalar yapılırdı. İki hafta içinde, kışın yanakları sapsarı gülleri andıran Mukimiy'in solgun yüzü, kıpkırmızı olmuştu. Birgün kımızı çok içen Mukimiy, çakırkeyf olarak otağdan çıktı. Geniş sahra üzerinde kanat çırparak uçan bad-ı sabaya göğsünü açarak bağırdı:

– Hakiki şiiriyat, hakiki sanat, bediilik önünde ölümün diz çökerek tövbe ettiğini çıkıp izleyin dostlar! Ölüm bana hücum etmişti, ben bugün ölümü yendim! Artık ölen, ölüme teslim olan ahmak yok!

Dünyaya gelip derd-i hasret ile bu yaşa geldim, henüz dünyanın asıl rahatını gördüğüm yok, onu görmek için hayatta olmak istiyorum. Hayat hakkında kucaklar dolusu kasideler yazmak istiyorum! Dostum Kuzmiç: “Ey, dostum Mukimiy! Çok gam çekmeyin, hakiki seherin, hakiki günlerin başınızdan nur saçması yakın!” demişti. O günlerle müşerref olmak için de hayatı güzel görüyorum!

Şair Kemi, otağdan çıkarak yüzleri ilham nuru ile parlayan dostu Mukimiy'i kucaklayarak öptü.

Taşkent'e dönüp geldikten sonra Mukimiy, çaresiz şekilde yine o köhne, karanlık kümbetlerin avucunda şehrin boğuk, üst üste binen çarşı ve pazarları yanında göğsünü neme vererek uzun geceleri yalnız geçirmeye başladı. Yayılan huzuru, çimlerle kaplı geniş sahrası hayatta çok nadir görülen şirin bir düşe benziyordu.

Çimkent seyahatinden sonra Mukimiy'in sağlığı yerine gelmiş, kuvvetlenmiş, şiddetli öksürük kesilmiş, ne yer ise beğenir olmuştu. Güz mevsimie geldiklerinde şair, kendinde yine iştahsızlık, halsizlik sezince şiddetli öksürüğün başlamasından korkmaya başladı ve yakın eş, dostlarından izin alarak Hokand'a dönmek tereddüdüne düştü. Kerimcan -Kemi- yoldaş olarak Hokand'a gitti. Mukimiy, Taşkent halkına kendi muhabbetini ebediyen bırakıp gitti

***

Hacı Muhyi yine mütevellikten ayrılmış, Miyan Satibaldihan mütevelliliği almış, medresenin harap hale gelen işlerliğ yeniden canlanmış, ayrılan talebeler kendi hücrelerine dönüp gelmişti. Medrese kalabalıklaşmasına rağmen Mukimiy'in yokluğundan dolayı bütün medrese sessiz kalmış ve bir şey yapılmıyormuş gibiydi.

Bunun çaresini iyice düşünen Miyan Satibaldihan, Molla Abdulla'yı Kerimdevane'den çağırarak eşyalarla donatılmış odanın bakımını ona vermişti. Kendisi de her gün bu odada bulunarak özlenen dostlarını Mukimiy'in hürmeti için sıcak bir şekilde karşılardı. Ama Mukimiy'in yeri ayrıca bilinir, sohbet baştan sona kadar Mukimiy'in güzel duygularından bahsetmekle geçirdi.

"Mukimiy, Taşkent'ten dönüyormuş." Şeklindeki haber şehre çabucak yayılınca özleyen insanlar, gruplar halinde ya da teker teker gelmeye başladılar. Mukimiy, bundan sonsuz memnun olsa da kendisinde yorgunluk sezmeye başladı. Ama bu konu konuşmayarak dişini sıkıp gelen gidenler ile sohbet etmek, uzun uzun sorularına teker teker cevaplar vermek, çok uzun görüşüp oturmak ona doğru geldi. Bir hafta sonra gelenlerin ayakları kesilince misafir Molla Kerimcan Kemi ile kendileri kaldılar. Bir hafta sonra Kemi'yi Taşkent'e gönderince Mukimiy odada

rahatça ayağını uzattı ve Garibiy, Molla Abdulla ile telaşsızca sohbet edip oturmak şansını yakaladı.

– Molla ağabey, bana ovalatarak sohbet etmeyi özlemiştinizdir?

Yastığa dayanarak oturduğu yerden Mukimiy başını sallayarak gülümsedi:

– Sizin söylediğiniz büyük dallar kesilip gitti, Molla İsmail! Bendeki hastalık, şimdi öyle şımarıklıkları kaldırmaz! Ama sohbetinizi özlemişim. Evet, işten güçten bahsedin!

Mukimiy'in bu cevabını duyunca Garibiy, Molla Abdulla'ya şaşırarak baktı ve gözünü yere dikti. Onun yerine Molla Absulla cevap verdi:

– Molla İsmail gassala değil, Şayhan'ın mezarıcısına çirak oldular!

Mukimiy, biraz korkarak canı sıkıldı.

Garibiy, utançtan kurtulmak için sözü şakaya çevirdi. Bu konuda şakalaştıktan sonra Mukimiy: “Olabilir! Kötü meslek değil, ben buna da razıyım!” dedi. Üstadın ağzından bu sözü işiten Garibiy, utançtan kurtulunca evine gitti. Bu geceyi iyice dinlenerek geçiren Mukimiy, kahvaltıdan sonra Taşkent'ten getirilen birkaç antolojiyi eline alarak mendile ekmek, meyye, sebze koyup Anber Atin'i görmeye gitti.

Aradan üç yıl geçmiş olsa da Anber Atin hala o oturuşta hala o yüksek keyfiyette yazıyordu. Lakin eskine oranla biraz zayıflamış olsa da parlak geleceğe göz dikip verimli şekilde eser vermekteydi. İki oğlu da büyüüp babalarına yardım etmekteydi. Onlar okuma yazma öğrenerek annelerinin yazdığı şiir ve nesirleri güzelce okuyuverir olmuşlardı.

Mukimiy, bu gelişinde uzunca oturmadı. Tekrar gelmek sözüyle Anber Atini memnun ederek Elekbap mahalleli, değerli hasta dostu Zahid Hacı'ya gitti. Sonra Abidcam Âlim ile biraz dinlenmek bahanesiyle çay pazarının yolunu aldı. Abidecan dükkânda idi, bir fincan çay içine kadar Mukimiy ile tanıdık tanımadık çok kişi selamlaşarak geçti. Mukimiy, yerinden kalkacak oldu. Ayağında örülü patikler, uzayan sakalları, uzun zamandan beri yüzüne su değmeyen, zayıf, uzun

boyu bir dilenci gelerek Abidcan Âlim'den dilendi ve Mukimiy'i tanıyarak bakakaldı.

Mukimiy, şaşkın halde ceplerini yoklamıştı, dilenci eliyle reddederek başını salladı ve yaklaşarak kendisini yavaşça tanıtmaya başladı:

– Şaşırır mı benziyorsunuz. Biz Taşkent'te Eskinamazgah mahallesinde, fırıncıların orada sohbet etmiştik. Benim adım İn'amhoca...

– Aa! Öyle... Öyle!

Mukimiy, ona yaklaşarak elini uzatacak oldu. İn'amhoca gülerek yavaşça fısıldadı:

– Gözetim altında biriyim! Kimsenin olmadığı bir yer söylerseniz orada konuşalım.

Mukimiy düşünerek üzgün şekilde konuştu:

-Şaldıramak'taki Hacı Egemberdi semaveri, sabahleyin orada görüşelim.

Dilenci kendi yoluna gitti, onun arkasından bakakalan Mukimiy'de şaşkınlık hali olduğunu fark eden Abidcan, dükkânını toplarken yavaşça sordu:

– Tanıdık biri mi?

O dükkânını kilitleyip Mukimiy ile oda tarafına yol aldı. Yolda Mukimiy, heyecanla dilenci kıssasını anlatmaya başladı:

– ... Biz sohbet ettikten bir yıl sonra Taşkent'te halk galeyana geldi. Çarlık, bu ayaklanmayı acımasızlıkla bastırdı ve altmış isyancıyı yakalayıp tutukladı. Benim çok hasta olup yattığım günlerde fırıncı kardeşler gelerek hal, hatır sorarlardı. Onlar, bana bu ayaklanmaya önderlik edenin Ömerhoca oğlu İn'amhoca olduğunu, İrkütsk'e sürgün edildiğini, diğerlerinin de türlü cezalara çarptırıldığını haber vermişlerdi. Bu adamın Hokand'a dilenmesi konusu yarın açıklığa kavuşur. Can âlim, bu konu aramızda kalsın!

Odada iki dost, Rozimuhammedcan'dan gelen mektubu okumakla ve Moskova hakkında konuşmakla vakit geçirdiler. Abidcan Âlim gittikten sonra Mukimiy, biraz dinlendikten sonra yeni gazellerini temize geçirmeye başladı.

Sabahleyin erkenden Mukimiy'in Şaldıramak'a semavere gelişi Egemberdi Hacı'ya telaşlandırdı. Çünkü Mukimiy, bundan bir gün önce Molla Abdulla ile gelerek semaverin arkasındaki boş odada misafir olmuştu. Mukimiy, Egemberdi Hacı'ya odaya gelerek sohbet etmek isteğini bildirdi. Odaya girince sakin bir şekilde İn'anhoca'dan bahsederek Taşkent'teki halk ayaklanmasını ayrıntılı şekilde anlattı ve maksadını açıkladı:

– Bu güzel insanın şimdi sizin misafirhanenize gelmiş olması gerek. Çıkıp bekleyin, gelmesiyle birlikte hiçkimseye fark ettirmeden buraya alıp gelin.

Egemberdi Hacı çıkıp sokaktaki büyük dalımlığında boynunu içeri çekmiş halde duran dilenciye -İn'amhoca- odaya alıp getirdi. Mukimiy, onunda samimi şekilde selamlaşp başköşeye davet ettiyse de İn'amhoca başköşeye çıkmadı. Mukimiy, onun yanına yakın oturarak hal, hatır sordu ve Hokand'a gelme sebeplerini soruşturdu. İn'anhoca etrafa dikkatlice göz gezdirerek Hokand'a geliş sebeplerini anlatmaya başladı:

– İrkütsk'e sürgün edecekleri kesindi, candan ümidi kesip el baht-ı saadeti için cambazlık yapan kurbanlar katarı gibi, o soğuk yurtlarda ölüp gideceğime kesin kanaat getirmiştım. Nedendir bilmediğim bir sebeple askeri mahkemenin hükmü değişince beni Hokand'a ömür boyu sürgün ettiler. Buradaki insanlarla alaka kurmamak, kalabalığa karışmamak, halk ve çarlık kavgalarına karışmamak şartıyla. Arkama gizli gözcüler koyulmuş, beni hiçbir yerde işe almadılar. Genç ömrün pazarlarda dilencilik yapmakla hazan olacağa benziyor!

Bunu duyunca Mukimiy ile Egemberdi Hacı birbirlerine manalı baktılar, biraz suskunluktan sonra hacı açıldı:

– Eğer söz gelmeyecekse, bu adam için semaverde iş bulunur. Bu şekilde yardım etmem mümkün.

Mukimiy, “Ne dersiniz?” der gibi İn'anhoca'ya bakmıştı, İn'amhoca üzgün şekilde yere bakarak minnettarlığını bildirdi ve şöyle dedi:

– Cömertliğiniz için binlerce kez teşekkürler! Bence semaverin ayak işleri için size laf gelmez, kendim de her halde...

İn'anhoca'nın ne demek istediği anlaşılıyordu. Hacı, semaverde olan işleri sırasıyla hatırlatıp geçti: sabahleyin mescit havuzundan su taşıyıp testi doldurmak, kömür ufalamak, odun yarmak gerektiğini anlattı. Bunun karşılığında hacı, bir odayı yorganı ile hediye edip gündelik yemeğini karşılamak sözünü verdi.

– Olası değil mi ki mahkemenin hükmü değişip Taşkent'e dönüşünüze yol açılsa? dedi Mukimiy, İn'anhoca'ya bakarak.

– Yok, dedi İn'anhoca gülerek. Hokand'da olmak benim bahtım. Özellikle size rast gelmem, vakitsiz ölüp gitmemden beni korudu.

Mukimiy, odaya telaşsızca dönüp geldi. Kendisini bekleyen Mevlevi Yoldaş'tan bu sırrı gizlemeyerek Şaldıramak'a gitmesinin sebeplerini ayrıntılı şekilde anlattı. Mevlevi Yoldaş, Muqımyi'in garipperverliğine yine teşekkür etti de bir nefes dinlendikten sonra konuşmaya başladı:

– Ya, size ne diyip anlatsam ki? Ahbablar, sizin yorulmamanız endişesiyle gelip duruyorlar! Bundan ders çıkararak dostların ettiği nasihatları dinleyip biraz daha az yazsanız, kendinizi yormadan sağlıklı şekilde otursanız olmaz mı?

– Size bunu anlatarak başıma bela aldım belli ki!

– Gariplerin başını sıvazlamak için sağlık da gerek!

– Şimdi söylediklerinizi yapıp odadan çıkmam, insanlık yapmayı kaldırıp bir kenara bırakırım, şairliği de bırakırım. Mukimiy demesinler, derim!

– Bazı halleriniz, küçük çocuklardan da beter molla ağabey!

– Sizin söylediklerinizi yaparsam, küçük çocuklardan ne farkım kalır?

– Şu dedikleriniz bile küçük çocukların sözü değil mi? Hastalığınızın ilerlemesini bekleyen azılı düşmanlarınızın olduğunu da biliyorsunuz ve size şifa dileyen binlerce sıradan insanın bu odaya teveccüh gözünü dikip durduklarını da biliyorsunuz!

– Benim hastalığım bu kadar korkunç mu?

– Henüz korkunç dereceye ulaştığı yok, pervasızlık olursa ulaşmasına şüphe yok. O zaman İbni Sina dirilip gelse de iyileştiremez.

– Ölürsünüz mü demektesiniz? Daha yapılacak işler çok, güzel eserler düşünüp yazacağım!

– Bunun için de ciddi tedavi gerek.

***

Şiddetli kış.

Dostlarının yalvarıp yakarmalarına özellikle de Mevlevi Yoldaş'ın fazla gayretiyle Mukimiy, odadan çıkmayarak kendi sevdiği medrese pilavı, şavle yerine sütlü pirinç ve atalaya razı olarak bazen öcünü kâğıt kalemden alır, bazen de akşamları Şadman Hacı'dan dutarda “Saykal” dinleyesi gelerek Molla Abdulla'ya yalvarır ve Molla Abdulla, Şadman Hacı'yı alıp gelirdi.

Bazı geceler sobadaki ateş harlayarak demlediği çayı dört köşeli, ahşap tepsiye koyarak başladığı gazelleri bitirir, onu bir şarkıya çevirerek zevkle şevkle mırıldanır, Molla Abdulla'nın yalvarıp yakarmasına aldırış etmeden geç vakitlere kadar uyanık kalırdı. Bazen öksürüğe yakalanarak ağzından köpük saça saça halden düşüp yorulur, sütlü pirinç ile atalayı yapmasını tembihleyerek oda kapısının yanında gözleri yarı açık yatan Molla Abdulla'ya bakarak “Elleriniz dert görmesin!” der, tan ağarmaya yakın yorulup yatar yatmaz uykuya dalardı.

Kış geçip bahar geldi.

Kış boyu neredeyse her gün köyden at üzerinde süt ve katık taşıyıp dostundan haber alan Zakir Hacı, baharda da süt ve katığı eksik etmeyerek bazı günler atıyla odaya gelerek Mukimiy'e kendi kendi elleri ile yemek hazırlar, geceleri kalırdı. Mukimiy'in Zakir Hacı gibi hakiki dostları etrafta çok olunca sık sık gelirler, Molla Abdulla'yı dehlizde uzunca oturmaması konusunda uyarırlar, Mukimiy de izin vermediği sürece gitmezlerdi.

Mukimiy, haziran ayının ilk günlerinde geçen yıl bu zamanlarda Çimkent yaylalarında yürüdüğünü hatırlayarak gelen dostlara tekrar tekrar anlatırdı. Seyahat etmeyi arzu etti. Dostları buna izin vermedikten sonra kendisiyle birlikte gitmek şartıyla şehirden birkaç gün çıkmaya Mevlevi Yoldaş'ı ikna etti. Zakir Hacı'nın alıp getirdiği arabaya yorganı kalınca serip Karatepe'ye, Zakir Hacı'nın bağına giderek

iki akşam temiz havada gecelediler. Kendisini iyi hissetmeye başlayan Mukimiy, şımarıklığı tutunca Yeyfen'e gidip sonra şehre dönmeyi istedi.

Ertesi sabah Yeyfen'e arabayla gittiler. O gün Yeyfen'de pazar idi. Mevlevi Yoldaş, Mukimiy'in dinlenmesi için boş yer arayınca zemin kattaki bakkaldan soruşturmaya başladı:

– Bir, iki saat misafir olmak için bize uygun, boş bir yer gerek. Semavere gitsek pazar gününde halsiz arkadaşımız yorulup kalır diye korkuyoruz.

Bakkal, Mevlevi ile konuşunca ikinci katı gösterdi:

– Buyurunuz! Hem boş hem temiz! Bugün ben hizmetinizde olurum!

Mevlevi, bakkala teşekkür edip Mukimiy'i alıp geldi. Ama henüz ikinci katın sahibi ile tanışmışlıkları yoktu, Zakir Hacı gelerek ikinci katın sahibi ile samimi şekilde selamlaşta ve ona Mukimiy ile Mevlevi Yoldaş'ı tanıttı.

Bu bakkalın adı, Molla Abdurahim idi. Ticareti bırakıp aziz misafirleri beklemekle meşgul olan Molla Abdurahim sofrası üstünde Zakircan Furkat'ten söz açarak onun Taşkent'ten yazdığı mektubu gösterdi. Furkat, yirmi beş yaşında bu ikinci katta bir ay kalmış. Bakkal, Furkat ile Hokand'da bir medresenin odasında kalıp okuduklarını söyleyerek onun yazıp bıraktığı bir gazel beyitini, koyduğu yerden ihtiyat ile alıp gösterdi.

“Ehl-i dünya sohbeti içre şarab-ı safdan

İt yalağı içre içilen kıpkızıl kan iyidir”

Sohbet, Zakircan Furkat üstüne geldi. Mukimiy, onun Taşkent'ten önce Demerkant'a gidip oradan Arabistan, Yunanistan, Hindistan üzerinden Yarkent'e giderek yerleştiği hakkındaki hikâyeyi Molla Abdurahim can kulağıyla dinledi. O, biraz sonra çıkıp giderek bir leğen dolusu, mis kokulu, kırk günde olgunlaşan kayısı taşıyarak geldi. Ama katı, Mukimiy dili ile söylendiğinde, acımasız Mevlevi Yoldaş bu çiğ kayısıdan kendisi yemedi ve Mukimiy'e de yedirmedi. Tereyağında pişirilen yemekten payını alarak akşam vakti Hokand'a döndüler.

Mukimiy, odada biraz uzanıp yorgunluğunu çıkardıktan sonra Molla Abdulla gündüz Egemberdi Hacı'nın geldiğini, Taşkentli İn'amhoca adlı tanıdık

kişinin ağır hasta olup yattığını söyledi. Bunu duyunca Mukimiy, bir vakit huzursuz şekilde yattı. Sabahleyin vakitlice gelen Ekberhoca, İn'amhoca'nın semaver odasında vefat ettiği haberini verdi. Dün gece uykusunu alamayan Mukimiy arabaya binerek cenazeye gitmeye niyetlendi, ama çaresi olmadı. Merhumu güzelce defnettirmek için Molla Abdulla ile Garibiy'i her tarafa koşurttu. Dostlar, garip ve yabancı İn'amhoca'yı Garipler mezarlığına defnedip döndüler. Kaygı ve mateme dalan Mukimiy, toplanan dostlara yazdığı mersiyesini heyecan ile okuyuverdi.

Gücü tükenip halden düşen, hatta sütlü pirinç de yemeyip güzel söz de beğenmeyen Mukimiy, son ana kadar kâğıdı, kalemi elinden bırakması gelmezdi. Onun hayat bahşeder tarzda yazdığı gazelleri elden ele geçip şarkılara dönüşmekte, ağızdan ağza dolaşarak şarkı olarak söylenmekteydi.

Bizce bilinen esrarkeş Mümin hunab çok ihtiyarlamış ve bastona dayanıp kalmış olsa da her daim kendi kendine birisinden hayıflanarak Bekveççe mahallesinden Kelvek'e geçip giderdi. Geçerken kesinlikle sokağın diğer tarafından yürüyüp medreseye suratını asarak bakar ve bir şeyler diyip söverdi.

Mümin hunabın bu halini çoktan beri görüp içine atan Hacı Muhyi, bir gün Mümin Baba'ya sordu:

– Durun! Size bir şey soracağım!

Mümin hunab durup Muhyi'ye asık suratla baktı:

– Ne diyeceksiniz? Efendim!

– Öncelikle, sokağın diğer tarafından söverek geçişinizin sırrını soracağım, ikincisi kime sövdüğünüzü...

– Çenemi açtırmayın, muhterem! Bırakın, yolumdan kalmayayım!

– Ya da Mukimiy'e mi söverek geçiyorsunuz? Doğruyu söyleyin!

Mümin hunab, Muhyi'ye bakakaldı, sonra başını salladı.

– Mukimiy'e mi sövüyormüşüm? Estağfirullah! Ne yapayım ki eski gücüm yok! Bu sözü daha önce duymuş olsaydım, böyle diyen dilinizi yerinden söküp alırdım! He, o sana medreseden oda veren hazrete kurban olayım!

– Dikkatli konuş!

– Kendim bir yalınayak serseri olsam da senin gibilerin yüz tanesini Muhammed Eminhoca'nın bir pis tüyüne değişmem! Anladın mı?

– Yeter!

– O büyük kavuğuna kurban olduğum, sorduğun soruya bak ya!

Mümin hunabın çenesi açıldı, yine bir şeyler diyip nahos şeyler söyleyerek yoluna gitti. Muhyi, etrafına bakınıp sinirle medreseye girip oda kapısını yine sinirle kapattı ve titreyen eline kalem aldı. Boğulurcasına oturarak bir şeyler yazmaya başladı.

Güzün acı rüzgârları başladı.

Sıkça yatıp kalan Mukimiy, yastığa dayanarak sokağa bakan pencere camından geçenleri izlemekteydi. Dün dinen sert rüzgâr, ağaçların yapraklarını dökmüş olsa da ağaç uçlarında kalan birkaç sarı renkli çiçeklerin yaprakları rüzgâra dayanamayarak kendilerini yere atmaktaydı. Bir bağ odunu koltuklayan kaban giyinmiş, yalınayaklı ihtiyar eski kıyafeti ile yüzünü kapatarak acele acele gitmekte, yine birkaç ince giyimli genç zanaatkâr, ustalarının yanlarından dönerken şarkı mırıldanarak geçmekteydiler. Bu şarkı, onları kendilerinden öyle geçirmişti ki can acıtıcı akşam rüzgârını dahi umursamadılar. Şarkının son kısmını medrese önüne geldiklerinde tamamlayınca Mukimiy mahlasını şarkıya katarak söylediklerini fark edemediler.

“İşte, o Mukimiy burada! Sizlerin şarkısı onun derdine şifa, sizler ise pervasızca geçip gidiyorsunuz. Dönüp gitsinler, yine o şarkıyı söyleyerek gitsinler.” diyecek birisi yoktu.

Hastalığın ne kadar ağır olduğu Mukimiy'den başka hiçkimeseye malum değildi. Sabahleyin Garibiy'i karşısına alarak ona rica etti:

– Hiçkimseye söylemeden mezarıcı ustanızı alıp gelin, ona söyleyecek sözlerim var.

Saf Garibiy, benim hakkımda konuşsalar gerek, diye düşünerek mezarıcıyı odaya alıp geldi. Mukimiy, Garibiy'e iş buyurarak mezarıcıya şöyle dedi:

– Şayhandaki erguvan ağacı büyümüş müdür?

– Büyüyüp Cebeliy hazretlerinin kabirlerine gölge yapar oldu.

– Ben bu erguvanı çok da güzel görüyorum. Sözü dolandırmadan maksada geçeyim. Bu erguvanın altına, Cebeliy hazretlerinin ayak tarafına bir mezar kazmak doğru geliyor.

– Kime, ölen kim?

– Görüyorsunuz, durumum kritik. Kime olacak!

– Boşverin! Soğuk şeylerden bahsetmeyin, ağabey!

Mezarcı, Mukimiy'in sözlerine aldırış etmeden ona sağlık dileyerek çıkıp gitti. Aradan üç gün geçti. Mukimiy, kendisinin yattığı döşek, yorgan nemlenip sertleştiğini Molla Abdulla'ya şikâyet edince onları güneşe çıkarıp yaymasını, biraz havalandırmasını rica etti. Molla Abdulla, dehlize geçici bir soba kurarak Mukimiy'i götürüp yatırdı ve yorganı, döşeği hatta yün kilimi, ipek kumaşları havalandırmakla meşgul oldu.

O anda kaban giyen Hacı Muhyi gelerek Mukimiy'den hal, hatır sordu. Sonra bugün Andican'a gideceğini söyleyerek vedalaşıp çıkıp gitti. Aradan birkaç saat geçmişti. Mukimiy, mendilini ararken yastığının yanında bir kâğıt buldu. Bu, Muhyi'nin şiiriydi.

“Mukimiy, işbu günler boynu büküksün, nasılsın?

Çok fazla garipsin, gözleri nemlisin, nasılsın?

O kadar âciz imişsin işbu günler güçsüzlükten,

Ayak altında kalan zerreden küçüksün, nasılsın?

Bendeniz eyledim hicvini, âcizsin cevâba,

Olup rüsvâ, halâyık içre mülzemsin, nasılsın?

Yürürdün her zaman sen dimdik pazarda bazen,

Bu günler misl-i âhu, sahib-i çerçevesin, nasılsın?

*Eğer sinek olsan da alırdın karga gibi kendini,
Ne oldu ki, bu günler sinekten acizsin, nasılsın?
Çok hayâsız, utanmazmışsın, zerre arın yok,
İşitip bu hakaretleri gamsızsın, nasılsın?
Yine devâ-yı şairlik kılıp laf ile hilvetde,
Serseriler, bîtemizler içre çok eziksin, nasılsın?
Bu günden öldüğün daha iyidir, ey, fırıncı oğlu,
Bu bitkin ahvâlin ile âdemsin, nasılsın?
Ne zamandır sen âdamsın, ey, pis ve aşağılar aşağısısın ki,
Gündüz gece serseri ehline hemdemsin, nasılsın?
Cihanda her ne olsa o yaman, ondan yamandırsın,
İt u çift sığır u eşekten belki de eziksin, nasılsın?*

Onun altına Muhyi, Farsça bir şeyler yazmıştı:

*“Muhyi bâ tiyri häcv çü kârdâd hâlâk häsm,
Hâcât bâ tıĝı xancäru şâmşiru säng nest...”*

(Ey Muhyi, sen hiciv oku ile düşmanını helak et, bunun için hançer, kılıç ya da taşın gereği yok!)

Mukimiy, ızdırap içinde “Molla Abdulla” diye bağırdı, Molla Abdulla aceleyle gelince ağzı köpüklenecek kendinden geçen Mukimiy’in konuşmaya mecali yetmeyince bir şeye işaret etti. Molla Abdulla yaklaşarak “kâğıt, kalem” sözlerini zorlukla işitti. Odadan kâğıt, kalem alıp gelince Mukimiy, titrek eliyle zorlana zorlana iki mısra şiir yazdı. Şiddetli öksürük, onun devam etmesine izin vermedi. Süt taşıyan Zakir Hacı girip geldiğinde Mukimiy, kan tükürerek yan tarafına yıkıldı ve Zakir Hacı’nın kollarında can verdi.

Kâğıda şu sözler yazılmıştı:

*“Mukimiy ta'n-ı Muhyi'ye bir söz söyle ki, doğru olsun,
Gelir ahir, seni de yoklar gibi bir zaman güzel!”*

3.21. SON

Mukimiy'in öldüğü hakkındaki kötü haber, acı rüzgâr gibi şehre dağılınca herkesin kanını dondurdu, kimisi aşın yarısında elini kuruladı, kimisi elindeki fincanı yere bıraktı, kimisinin de çiğnediği ekmek ağzında kaldı. Onların hepsi sıradan insanlardı; zanaatkârlar, ince kıyafetli sanatkârlar, şiirsevenler, şairin dostları idiler.

Aradan bir saatlik vakit geçmeden gam çöken işte bu zahmetkeş, sıradan insanlar gözleri yaşlı şekilde acele acele Bekveççe mahallesine doğru yol aldılar. Bekveççe sokağından hızlıca akıp geleduran gözü yaşlı insanlar, medrese ahırına girince baş eğip el bağlayarak sakince duruyorlardı.

Yakın köylerden ihtiyar ve gençler yaya ve atlı olarak yola çıkıp şairin cenazesine ulaşmaya acele ediyorlardı. Kıyafetinin üstünden belini bağlayan Mevlevi Yoldaş halkı aralayarak yüksek sesle:

– Merhumu defnetmek yarına bırakıldı. Bir gecelik, aziz misafirimizle vedalaşmayı isteyenlerin birer birer girip vedalaşmaları mümkün, dedi.

Halayık oda kapısından ağlayarak girmeye başladı, dehlizde şairin yakın dostları, öğrencileri arasında Ekberhoca kendini tamamen kaybedip konuşmadan duvara dayanarak durup kalmıştı. Merhumun ayak tarafında halden düşen, bembeyaz saçları perişan Ziyadebibi Mukimiy'den gözünü ayırmadan feryat etmekteydi:

“Dayandığım dağım, vay çocuğum,

Meyvelik bağım, vay çocuğum,

Sen girince ev dolmaz mıydı,

Ben anan ölsem olmaz mıydı,

Doğduğundan beri rahat görmemiş çocuğum,

Yiğitlik devrini sürmemiş çocuğum!”

Odada, dehlizde ve medrese avlusunda duranların yürek, bağrıları ezilip gözlerinden yaş dökmekteydiler. Sirtında bohça, belinde ney, elinde baston ile titreyerek gelen usta sanatkâr dost İsmail büyük taş üstüne oturunca boynu bükük duran Şadman Hacı yanına oturdu ve belinden neyi alıp neyaya başladı. Şadman Hacı ağlayarak Garibiy'e seslendi:

– Usta Kavul'u bana çağırverin.

Garibiy, Usta Kavul'u bulup geldi. Şadman Hacı ona yalvarmaya başladı:

– Bir çocuk göndertip dükkânınızdan dutar, tamburumu aldırıp gelin. Mukimiy'e kendisinin beğendiği şeyleri tan ağarana kadar çalmam gerek!

Usta Kavul, yüzüne akan terleri de silmeyi unutarak tambur ve dutarı getirmek için Çarşı yolunu aldı. Karanlık bastırınca medrese avlusuna kilimler yazıldı, lambalar yakıldı, yüze yakın insan sessizce oturup ney dinleyerek matem tuttular. Gece yarısına gelince Şadman Hacı Mevlevi Yoldaş'a, Miyan Satibaldihan, Zevkiy ve diğerlerine ağlayarak rica etti:

– Ben şimdi azizimin yanında oturup ağıt çalıp okuyayım! Ki Mukimiy, her gördüğünde benim ağıtımı dinlerdi! En sonki mertebede o kişiye meşk kılıp vereyim! Engellemeyin!

Mumlar ile aydınlatılan odada merhumu yalnız bırakıp eş dostlar dışarı çıktılar. Şadman Hacı, Mukimiy'in ayak tarafına oturup ağlamakla karışık ağıt okumaya başladı. Uykusuz şekilde tan attıran dostlar sabahleyin binlerce halayıkı beklediler. Kahvaltı zamanında büyük izdiham ile bu medresede cenaze namazı kılındı. Tabut taşımada en önde Mevlevi Yoldaş halka yine ilan etti:

-Hepimiz için aziz olan Şair Muhammed Emimhoca Mukimiy, bendenize bundan bir hafta önce şöyle vasiyet etmişlerdi: “Eğer dünyaya göz yumacak olursam, mezarlığa varana kadar sessiz kalmadan müzikle şiirler söyleyerek gitsinler!”

Onun vasiyetini yerine getirmemiz gerek!

Tabutun ön tarafına Mevlevi Yoldaş ile Miyan Satibaldihan, ayak tarafını Usta Kavul ile Zevkiy taşıyarak medreseden çıktılar. Her on adımda tabut elden ele

geçip durdu. Ön tarafta kırka yakın kişi baston tutmuş, onların arkasından da sazandeler saz çalıp hanendeler şarkılar okumaktaydılar. Biraz geride feryad ederek takip eden başı, ayağı çıplak Ziyadebibi ile onun bahtsız kızını, mahalle kadınları destekleyip avutarak getirmekteydiler.

Mukimiy, bundan birkaç gün önce Şeyhan'ın mezarısını odaya çağırıp erguvan ağacının altına Mevlevi Cebeliy'in ayak tarafına kendisi için mezar kazmasını rica etmişti. Ama türbenin şeyhi Mukimiy'in vasiyetini reddetti. Sonra mezarıcı, Mevlevi Yoldaş ile Abidcan Âlim'i kenara çekip "Mukimiy'in vasiyetini yerine getirmem için onu defnetme merasimini yarına bırakmanızı rica ediyorum!" dedi ama vasiyeti nasıl yerine getireceğini söylemedi.

Gece yarısından sonra mezarıcı başı ile Garibiy lamba taşıyıp türbe duvarına dışarıdan delik açıp yer altından erguvan ağacının altını kazıverdiler. Tan ağardığı vakitte vasiyet yerine getirildi. Mukimiy'i mezarlığa getirdiklerinde onlar hala toprak çıkarmaktaydılar. Bu sır kalabalıktan gizli tutuldu.

Mezarlık insanlarla dolup taşmış, ağlama ile müzik sesleri, ah feryatlar ile şarkılar birbirine karışmıştı. Mukimiy'in cesedini çıkarıp usta ve çırak mezarıcıların eline verdiler. Mezar içinden Garibiy'in feryadı duyulup uzaklaşmaktaydı:

"Garibiy'in garipliği yetmez miydi üstadım,

Acizliği ve güçsüzlüğü yetmez miydi üstadım,

Bin elveda, başım üzere sâyebânım üstadım,

Bin elveda, tekkegâhım, mihrîbânım üstadım!"

İsmail Garibiy'in mezar içindeki elemli sözleri giderek uzaklaşınca duyulmaz oldu. Biraz zaman sonra iki mezarıcı cesedi kabre koyup çıktılar. Yüzlerce kişinin feryadı altında mezara toprak atıldı. Geniş mezarlığa birkaç dakika sükûnete büründü, sonra yine neyde nevâ, tamburda ağıt ve feryat, elveda sedaları göklere çıkarıldı. Mevlevi Yoldaş yüksekçe bir yere çıkıp kalabalığı yatıştırdı ve yüksek sesle kendi tarafından Tacik dilinde yazılan ve en sonki mısrayı ebced hesabı ile Mukimiy'in öldüğü yılı ve gününü bildiren mısrayı aklından okuyuverdi:

"Muhämmäd Äminxocäi neku sirişt,

Xitâbâş vâ şe' râş Mukimiy nâvişt.

Vâ xâmuşi-yu fikru âzâdâgiy,

Nâ ârâyi xobu nâ pârvaî zişt.

Güzâşt u bâ dilhâyi selâbi aşq,

Nihâli ğamu tuxmi häsrät bikişt.

Dil ümmid birum bahri tä'rifiy güft:

Mukimiy muqûmi harimi behişt..."

(Hicri hesabı ile 1321, milat ile 1902 yılı 27 Sefer ayı.)

Muhammed Eminhoca güzel huy sahibi idi, o kendi şiirlerini Mukimiy mahlası ile yazdı. Mukimiy; fakir, sakin, dünyanın hırsından uzak idi.

O, ne güzelliğe ara verir ne çirkinliğe perva verir. O gözünden akan yaş ile gam ağacını yeşertip hasret tohumunu saçıp dünyadan geçti!

"Dilden ümidi çıkarıp atarak tarih dedi:

Mukimiy cennette muqûm istikamet kıludur."

Toplanan kalabalık elem ve hasret ile birer birer dağılıp mezarlıktan ayrıldı. Mukimiy'in parlak siması halkın gönlüne ebedi yerleşerek elemlerine ortak, sevinçlerine hemdem olup kaldı.

4. SONUÇ

Eseri, içerdiği ikilemeleri, transkripsiyonu ve aktarması ile üç şekilde ele aldık:

Eserde toplamda 1145 ikileme tespit ettik ve 451 tanesinin farklı ikilemeler olduğu sonucuna ulaştık. Tespit ettiğimiz farklı ikilemelerin anlamlarını karşılarında verdik. Anlamlarına kaynaklardan ulaşamadığımız ikilemelerin ise karşısına soru işareti koyduk. İkilemeleri anlam bakımından, ses özellikleri bakımından, yapıları bakımından irdeledik ve aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

Anlam bakımından incelediğimiz ikilemelerde;

a)180 adet ve %39,9'luk oran ile yakın anlamlı kelimelerle kurulan ikilemelerin, "Anlam Bakımından" incelediğimiz ikilemeler içinde en çok kullanılan ikileme türü olduğunu gördük.

b)Daha sonra ise 139 adet ve %30,8'lik pay ile aynen tekrar eden kelimelerle kurulan ikilemelerin geldiği sonucuna ulaştık.

c) 24 adet ve %5,3'lük oranla zıt anlamlı kelimelerle oluşan ikilemelerin kullanıldığını gördük.

ç)Anlam bakımından incelediğimiz ikilemeler içerisinde sayı adları ile kurulan ikilemelerin 17 adet ve %3,7'lik paya, ilaveli ikilemelerin ise 16 adet ile %3,5'lik paya sahip olduğu ve en az bu ikileme çeşitlerinin kullanıldığı sonucuna ulaştık.

Tespit ettiğimiz ikilemeleri ses özellikleri bakımından incelediğimizde ise;

a) Ünsüz + Ünsüz ile başlayan ikilemeleri öncelikle hece sayıları eşit olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırdık ve farklı sınıflandırmalara tabi tuttuk. Hece sayısı eşit olan 171 ikilemeye Osman Nedim Tuna'nın "değişmez ünsüz dizini" kuralını uyguladık. Bu 171 ikilemenin 99'unun aynen tekrar eden kelimelerden oluşan ikilemeler olduğunu ve 37'sinin de aynı ünsüz ile başladığını belirtip toplamda 136 ikilemeyi bu kural açısından sağlıklı sonuç vermeyeceğini düşünerek sınıflandırma dışında bıraktık. Geriye kalan 35 örnek üzerinde "değişmez ünsüz dizini" kuralını uyguladık. 13 ikilemenin bu kurala uyduğunu, 22 ikilemenin de kurala aykırılık gösterdiğini gördük. Bu sayı da 35 ikileme içerisinde %62,8'lik

yüksek sayılabilecek bir orana sahipti. Bu orandan hareketle Osman Nedim Tuna'nın Türkiye Türkçesindeki eş heceli ikilemelerden yola çıkarak oluşturduğu "değişmez ünsüz dizini" kuralının Özbek Türkçesinde eş heceli ikilemeler üzerinde işlerliği olmadığı sonucuna ulaştık ki bu sonucu destekleyecek farklı oranları da aşağıda belirttik.

Hece sayısı eşit olmayan 77 ikileme üzerinde ise;

Özbek Türkçesinde hece sayısı eşit olmayan ikilemeler içerisinde hece sayısı az olan kelimenin ilk sözcük olduğu sonucuna 77 adet ikileme içerisinde 68 adet örnek ve %88,3'lük bir oranla ulaştık. Ayrıca 7 örneğin bu kurala aykırılık ihtiva ettiğini ve %9'luk bir orana da sahip olduğunu belirtmek isteriz.

Eserden çok sayıda örnek teşkil edemesek de ikilemelerde, yumuşak ünsüz ile başlayan kelimenin sert ünsüz ile başlayan kelimedenden daha önce geldiği dikkatimizi çekti. Eserde 77 ikileme içerisinde 8 tanesinin buna uyduğunu 3 tanesinin de aykırı olduğunu ifade etmek isteriz.

Her iki kelimesi aynı ünsüz ile başlayan ikilemelerde ise sıralamayı belirleyen unsurun kök ünlü olabileceğinden hareket etmeye çalıştık. Bu noktada Osman Nedim Tuna'nın 1. Düz – Yuvarlak, 2. Geniş – Dar, 3. Ön – Art kuralını dikkate aldık. Bu gruba giren 37 farklı ikilemeden 20'sinin kurala uyduğunu, %54'lük bir paya sahip olduğunu ve uymayanların 17 adet olduğunu, %45,9 gibi yüksek bir orana sahip olduğunu gördük. Bu veriler ışığında da Osman Nedim Tuna'nın belirtmiş olduğu kuralın Özbek Türkçesinde geçerli olmadığı sonucuna ulaştık.

b) Ünsüz + Ünlü ile başlayan ikilemelerde, 23 ikileme üzerinde yapılan inceleme sonucunda 4 ikilemenin hecelerinin eşit olduğunu, 19 ikilemede ise az heceli olanın çok heceli olandan önce geldiğini gördük. Bunların sonucunda, hece sayısına dikkat edilmeden ünsüz ile başlayan kelimenin önce geldiği sonucuna ulaştık.

c) Ünlü + Ünsüz ile başlayan ikilemelerde, 54 ikileme üzerinde inceleme yaptık. Bu ikilemelerden 38'inde hece sayısı eşit olmasına dikkat çektiğimizde ünlü ile başlatan kelimenin önce geldiğini görmekteyiz. 16 adet ikilemede hece sayısı eşit olmamasına rağmen yine ünlü ile başlayan kelimelerin önce geldiğini

görmekteyiz. Bu da bizlere hece sayısına dikkat edilmeksizin bütün ikilemelerde ünlü ile başlayan kelimenin önce geldiğini gösterir. Ters durumun ünsüz + ünlü ile başlayanlarda da olduğunu belirtmiştik. Bu noktada sıralama yapılırken hangi ölçütün dikkate alındığını belirleyemedik.

ç) Ünlü + Ünlü ile başlayan tespit ettiğimiz 21 ikileme üzerinde inceleme yaptık. İnceleme esnasında üç ölçüt kullandık:

1) 21 ikileme içerisinde 11 ikilemenin hece sayısının farklı olduğunu tespit ettik. Hece sayısı az olan kelimenin önce geldiği kuralını uyguladık ve 10 ikilemenin bu kurala uyduğunu, sadece 1'inin uymadığını gördük. Bu noktada %90,9luk bir oran ile Özbek Türkçesinde her iki kelimesi de ünlü ile başlayan ve hece sayıları eşit olmayan ikilemelerde hece sayısı az olan kelime ilk kelime olur, sonucuna ulaştık.

2) Geniş ünlü ile başlayan kelimenin dar ünlü ile başlayan kelimedenden daha önce geldiği kuralını uygulamaya çalıştık. 21 ikileme içerisinden sadece 5'i üzerine uygulayabildiğimiz bu kurala 4 adet ikilemenin uyduğunu, 1'inin uymadığını gördük. Eserde örnek teşkil edebilecek nitelikte ikileme sayısı az olduğu için genel konuşmaktan kaçındık.

3) Hem hece sayıları eşit hem de aynı ünlü ile başlayan ikilemelere ise ünlülerin yanlarındaki ünsüzler dikkate alınarak “değişmez ünsüz dizini” kuralını uyguladık. 21 ikilemeden 10 ikileme üzerine yaptığımız inceleme sonucunda 2 tanesinin uygunluk gösterdiğini, 8 tanesinin de aykırı olduğunu gördük. %80lik bir kısmın aykırı olması yukarı da Özbek Türkçesinde eş heceli ikilemelerde “değişmez ünsüz dizini” kuralının işlemediği yönündeki ifademizi açıkça destekler bir durumdur.

Yapı bakımından ikilemelerde ise 75 ikileme üzerinde inceleme yaptık. 451 farklı ikileme içerisinde %16,6'lık bir paya sahip olan ikilemeleri farklı başlıklar altında sınıflandırdık.

a) İsim çekim eki olarak oluşan ikilemelerin ekli yapıdaki ikilemeler içerisinde 20 adet olduğunu, 75 ikileme içerisinde bunların 3'ünün %4'lü bir oranla yönelme hal eki olarak oluştuğunu, 14'ünün %18,6'lık oranla en çok paya sahip olan ayrılma hal ekini olarak oluştuğunu, 2'sinin %2,6'lık oranla eşitlik hal ekini

arak olarak oluřtuđunu ve 1'inin de %1,3'lük oranla yön ekini arak olarak oluřtuđunu belirledik.

b) İsim yapım eki arak oluřan ikilemelerin 75 ikileme iđerisinde 6 adet olduđunu, 3'ünün %4'lük oranla –li yapım eki arak oluřtuđunu, 3'ünün de yine %4'lük oranla –siz ekini arak oluřtuđunu tespit ettik.

c) Fiil çekim ile oluřanların ise 75 ikileme iđerisinde 5 adet olduđunu, bunların 3'ünün %4'lük bir oranla bilinen geđmiř zaman eki ile oluřanlar olduđunu, 1'inin %1,3'lük bir oranla geniş zaman eki ile oluřanlar olduđunu, 1'inin de yine %1,3'lük oranla emir kipi ile oluřtuđu sonucuna vardık.

ç) Sıfat-fiil ekleri ile oluřanları 75 ikileme iđerisinde 9 adet olduđunu ve %12'lik bir orana sahip olduđunu gördük.

d) Zarf-fiil ekleri ile oluřanların ise 75 ikileme iđerisinde 34 adet ve %45,3'lük oranla yazarın en çok tercih ettiđi ekli yapıdaki ikilemeler olduđunu gördük ve bu da bizlere yazarın anlatımda durađanlıđı deđil, hareketliliđi tercih ettiđini göstermektedir.

e) Hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil eklerini arak oluřan ikilemelerin ise 75 ikileme iđerisinde 1 adet olduđunu ve bunun da %1,3'lük bir orana denk geldiđi sonucuna vardık.

Orijinalde 439 sayfa olan ve kiril harfleri ile yazılan eseri, tezimizin “Giriř” kısmından önce ifade ettiđimiz latin harflerini kullanarak transkribe ettik. Transkribe ederken herhangi bir teknolojik destek kullanmadıđımızı ve her bir kelimeyi özenle latin harflerine transkrip ettiđimizi belirtmek isteriz.

İki Türk toplumunun birbirini daha yakından tanınması noktasında yapılacak olan her türlü aktarmanın öneminin farkında olarak tezimize bařladık. Bu farkındalıkla aktarma konumuzu edebî bir eser üzerine yoğunlařtırdık. Aktarma esnasında iki toplum arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar olduđunu gördük.

Özbek edebiyatının 19. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden olan Muhammed Eminhoca ile ilgili yazılan eseri Türkiye Türkçesine aktarmaya çalıřtık. Ülkemizde çok fazla tanınmayan řairi, Türkiye'deki edebiyat çevrelerine tanıtma çabasına

giriřtik. abamız esnasında iki lehçe arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat ederek cümleleri aktarmaya alıřtik. Aktarmasını yaptıđımız metnin edebî bir metin olduđunun, günlük dilden çok farklı bir dilin kullanıldıđının ve üstüne üstlük de eserinde Őiirler olduđunun bilincinde olarak söz sanatlarını, anlam oyunlarını, redif ve uyakları, ölçüyü elimizden geldiđince korumayı hedefledik.

Aktarma esnasında bizi en çok zorlayan durum ise kültürel farklılıktan ortaya çıkan birtakım kavram ve olayların (yiyecek, içecek adları, ađızlarda kullanılan sözlüklerde rastlayamadıđımız kelimeler, cođrafi adlar, sıfatlar, özel isimler gibi) tam olarak karřılıđını yansıtamama düřüncesiydi. Bu tarz durumlarda çevremizde ulařabildiđimiz zbek Türklerine danıřarak en sađlıklı aktarmayı yapmaya alıřtik. Bazı durumlarda da ifadelerin ve kavramların anlaşılması için dipnot verme eđilimini gösterdik.

Tezimize bařlamaktaki amacımız, iki Türk toplumu arasında oluřturulup geliřtirilmeye çalıřan kültürel birliđe katkı vermek idi. Bu sebeple Türk sanatında önemli bir yere sahip olan edebiyata ve onun önemli bir dalı olan Őiire yöneldik. Bu noktada zbek edebiyatında önemli bir yere sahip olan; ancak ülkemizde deđer ve eserleri fark edilmeyen bir Őairi, biyografik bir romandan yola çıkıp tanıttık.

Yaptıđımız kaynak taramalarında, Muhammed Eminhoca hakkında fark ettiđimiz bořluđu tezimizle doldurmaya alıřtik. Őair ile ilgili bizden sonra çalıřacak olan insanlara kaynak olabilecek bir çalıřma ortaya koyma giriřiminde bulunduk.

5. KAYNAKLAR

- Alkaya E. (2008). “Orta ve Doğu Karadeniz Ağzlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/3, s. 54.
- Atmaca E., Kral Ö. F. (2015). “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, s. 194-213.
- Aydemir Y., Çeltik H. (2009). “Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2, s. 115.
- Berdak Y. (1993). *Türkçe – Özbekçe ve Özbekçe - Türkçe Sözlük*, Taşkent.
- Çoraklı Ş. (1991). *Türkçe ve Almancada İkilemeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Devellioğlu F. (2003). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (hızl: Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara.
- Doğan L. (2012). “Türkmen Türkçesinde İkilemeler”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6., s. 102.
- Ergin M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Güner Dilek F. (2004). “Altay Türkçesinde İkilemeler”, *Bilig*, S. 28., s. 95-96.
- Hatipoğlu V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Kahhar T. (hızl.), (2000). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 15, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Kara M. (2009). “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 4, s.38.
- Karahan L. (2006). *Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kargı Ölmez Z. (1997). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S.7, s. 20.
- Korkmaz Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Mustafayev E., Şerbinin V.G. (1972). *Rusça-Türkçe Sözlük*, Sovetskaya Ensiklopediya Yayın evi, Moskova.
- Mütercim Asım Efendi, (2009). *Burhân-ı Katı*, (hızl: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs), TDK Yay., İstanbul.

- Özbekistan SSR Fenler Akademiyası A.S. Puşkin Namidegi Til Ve Edebiyat İnstitutü (1981). *Özbek Tilining İzahlı Lügati*, İkki Tamli, Rus Tili Neşriyatı, Moskva.
- Özkan B. (2011). “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, p. 1625-1648.
- Öztürk S. (2008). “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/4, s. 1046.
- Rahmetullayev, Ş. (1978). *Özbek Tilining İzahlı Frazologik Lügatı*, “Oqituvçi” Neşriyatı, Taşkent.
- Sev G. (2004). “Divânü Lügat’it Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili Dergisi*, S. 634, s. 508.
- Topaloğlu A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Toprak F. (2005). “Harezm Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5., S. 2., s. 291.
- Tuna, O.N. (1982-1983). “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi”, *TDAY Belleten*, s.228.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- Uygur C. V. (2010). “Karakalpak Türkçesinde Tekrarlar”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*, İzmir.
- Üstünova K. (1997). “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 557., Ankara, s. 466-469.
- Vardar B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Yavuz S., Telli B. (2013). “İç Anadolu Bölgesinde Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3.

6. ÖZGEÇMİŞ

28 Eylül 1985 tarihinde Mersin'in Tarsus ilçesinde dünyaya geldim. İlkokul, ortaokul ve liseyi Tarsus'ta tamamladıktan sonra 2004 yılında Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans eğitimime başladım. 2008 yılında bu bölümden mezun olduktan bir yıl sonra Muğla Üniversitesinde pedagojik formasyona başlayıp 2010 yılında mezun oldum. 2011 yılının eylül ayında ilk görev yerim olan Van'ın Saray ilçesine Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandım. Burada bir yıl çalıştıktan sonra Aydın'ın Kuşadası ilçesi Güzelçamlı beldesine tayin oldum ve aynı yıl Pamukkale Üniversitesinde yüksek lisansa başladım. 2013 yılı ağustosunda vatani görevimi yapmak üzere Amasya'ya gitmemden dolayı yüksek lisansına bir yıl ara verdim. 2014 yılı eylül ayında ise şu an hâlâ çalışmakta olduğum Denizli'nin Kale ilçesine tayin oldum.